

MAGYARORSZÁG ÚJABBKORI TÖRTÉNETÉNEK FORRÁSAI

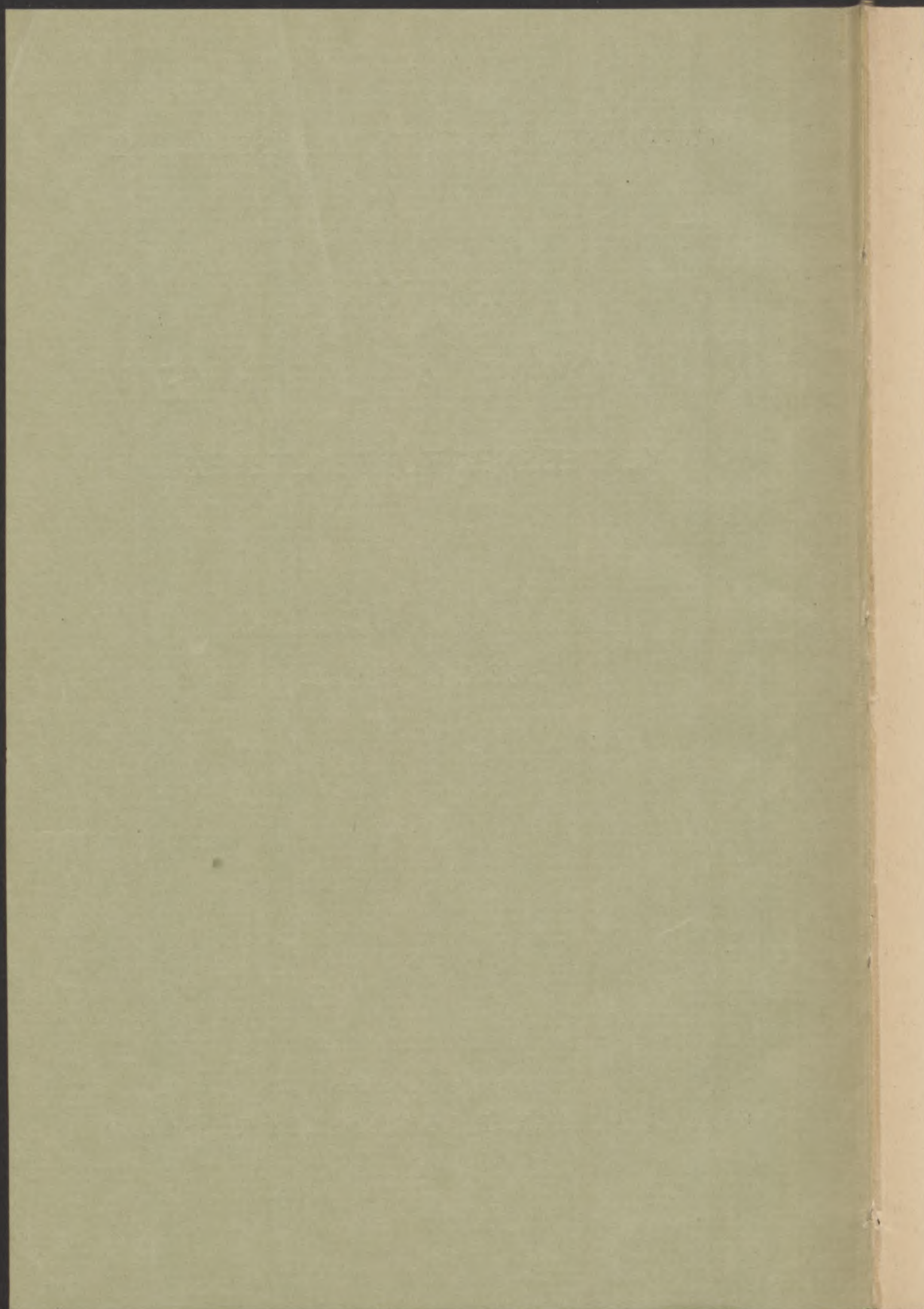
IRATOK
A MAGYAR ÁLLAMNYELV
KÉRDÉSÉNEK TÖRTÉNETÉHEZ

1790—1848.

SZERKESZTETTE ÉS A TÖRTÉNETI BEVEZETŐ TANULMÁNYT ÍRTA

SZEKFŰ GYULA.

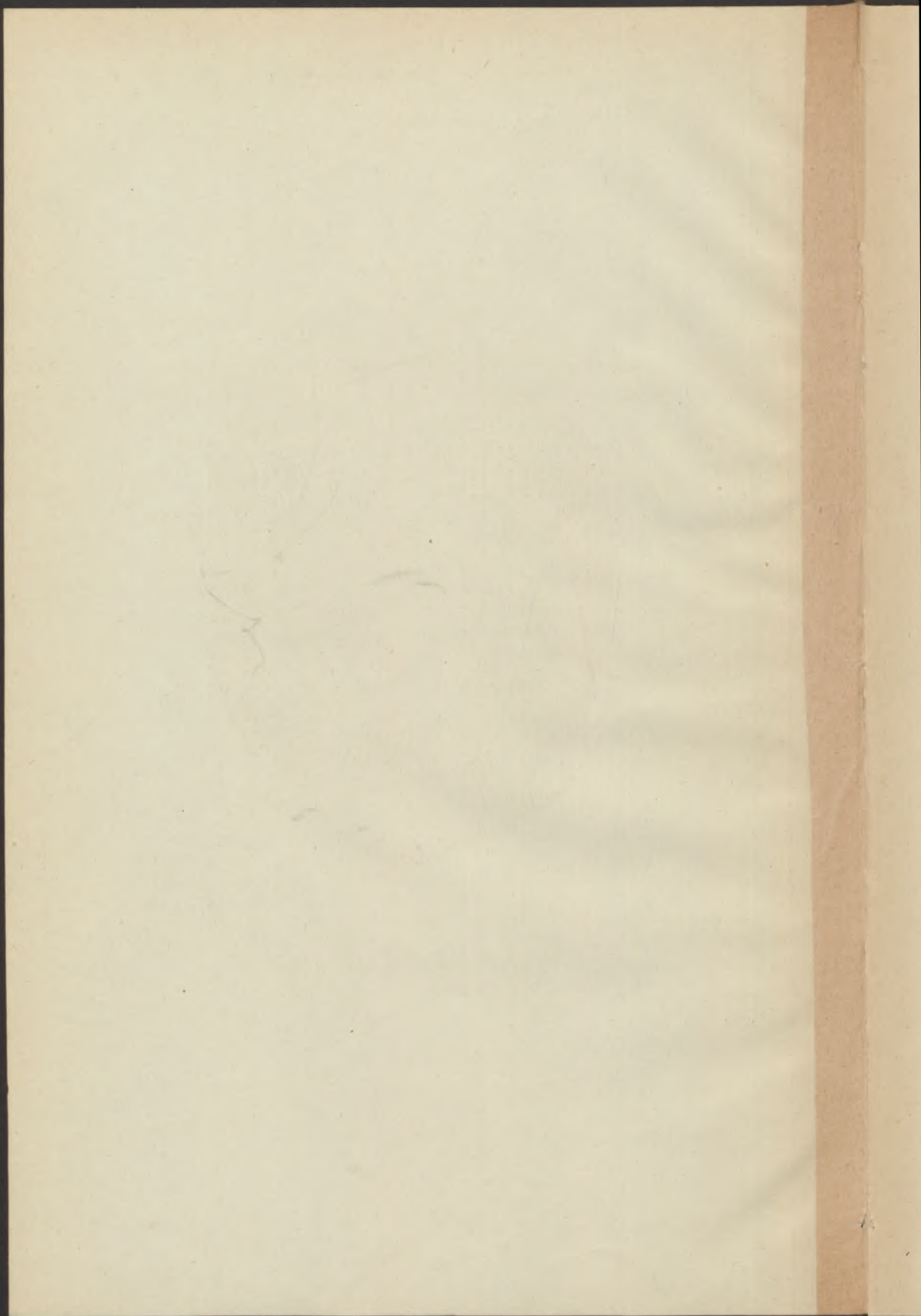
BUDAPEST, 1926
KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

Thóman Bálinzak

pri barónsónat

þorfinnur

FONTES HISTORIAE HUNGARICAE AEVI RECENTIORIS

IRATOK
A NEMZETISÉGI KÉRDÉS
TÖRTÉNETÉHEZ.

KIADJA

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

BUDAPEST,

NYOMATOTT A KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDÁBAN

1926.

MAGYARORSZÁG ÚJABBKORI TÖRTÉNETÉNEK FORRÁSAI

IRATOK

A MAGYAR ÁLLAMNYELV

KÉRDÉSÉNEK TÖRTÉNETÉHEZ

1790—1848.

SZERKESZTETTE ÉS A TÖRTÉNETI BEVEZETŐ TANULMÁNYT ÍRTA

SZEKFÚ GYULA

BUDAPEST,

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1926.

M 13.498/11:2

~~S. 3191~~

~~S' 1691~~

~~13.498~~

ORSZ. SZÉCHÉNYI-KÖNYVTÁR

Növedéknapló

1948. év. 14511. sz.

ELŐSZÓ

AZ „IRATOK A NEMZETISÉGI KÉRDÉS TÖRTÉNETÉHEZ“
CÍMŰ SOROZATHOZ.

Az osztrák-magyar monarchia 1918-iki összeomlásáig a magyar politikai élet főtartalmát különösen két kérdés alkotta: a *nemzetiségi* és az *osztrák kérdés*. Minthogy a trianoni béke elszakította tőlünk a nemzetiségek lakta országrészeket, Ausztriától pedig elváltunk, e kérdések mint ilyenek lényeges belső átalakuláson mentek át: korábbi sajátos belpolitikai jellegüket elveszítették és az országunkon kívül szakadt nemzetiségeinkkel és Ausztriával való vonatkozásaik miatt külpolitikai érdekű problémává váltak. E két kérdés alapos ismerete nélkül az újabbkori magyar történelem nem érthető meg. Szerencsére a bécsi levéltárak megnyílása éppen e két kérdésre olyan kutatások lehetőségét adta meg, melyekre korábban még csak nem is gondolhattunk. Ezért helyezett Társulatunk elnöke Klebelsberg gróf abban a szerves programban, melyet az újabbkori kutatásokra felállított, különös súlyt a *nemzetiségi kérdés* és az *osztrák összbirodalmi kísérletek oklevéltárának* kiadására.

A nemzetiségi érzés először az államfentartó *magyar-ságban* ébredt tiszta öntudatra s az irodalmi mozgalmakon

kívül a magyar nyelvnek a latinnal és a némettel szemben hivatalos nyelvvé tételére irányuló törekvésekben nyilatkozott meg. Az erre vonatkozó leglényegesebb írásokat veszi e kötetben az olvasó dr. Szekfű Gyula egyetemi ny. r. tanár mesteri szerkesztésében. Legközelebb nyomdába kerülnek a tót és az illyr (horvát és szerb) nemzetiségi mozgalmakra vonatkozó kötetek is.

Budapest, 1926. évi január hó 1-én.

A Magyar Történelmi Társulat.

A
EGY
S
TÉ-

R
LV
EK

ELŐSZÓ.

A jelen forráskiadás kiegészítő részét képezi a nemzetiségi kérdés 19. századbeli történetét tárgyaló köteteknek, melyek Magyarország újabbkori történeti forrásai közt fognak megjeleníteni. A külföldi, velünk nem rokonszenvező felfogás szerint ugyanis éppen a magyar államnyelv kérdése, a magyar nyelvtörvények aggresszív iránya lett volna a megindítója, az előhivogatója az országban felkelt 30-as és 40-es évekbeli nemzetiségi mozgalmaknak. Hogy ezen speciális tót-, illyr-, oláhmozgalmat tárgyaló köteteket a magyar államnyelv kérdésének bonyolult problémájától tehermentesítsük és megszabadítsuk attól, hogy e kötetek egyes szerzői ugyanazon központi, magyarnyelvi kérdés vizsgálatával bajlódjanak: ez volt a jelen munka elkészítésének egyik célja.

Mondjuk helyesebben: ez adott alkalmat a jelen kötet összeállítására. Mert a nem-magyar nemzetiségek kérdése inkább csak külsőlegesen van kapcsolatban e munkával, melynek valódi feladata és belső létjogosultsága specifikusan magyar. Végre is itt az ideje annak, hogy a magyarság világos képet alkosson magának arról, miként szabadult meg az évszázadokon át uralkodó latin nyelvtől és miként, minő harcok árán, szinte hatvan esztendőös küzdelmekben szerezte meg magának azt, ami akkor már minden európai nemzet természetes jogának tűnt fel: hogy a saját nyelvén intézze államügyeit. Azt, amit franciának és németnek uralkodói adtak meg, azt, amit oláh és szerb is akadálytalanul gyakorolt, annak használatbavételét Magyarországon félszázadnál tovább akadályozták a nemzet szerencsétlen körülállásai, melyeket a jelen kötet bevezetése iparkodik közelebről fölfejtetni.

A magyar nyelv kérdése a tárgyalt korszakban állandóan az érdeklődés középpontjában volt. Hivatalos iratok és magánlevelezések folyton vele foglalkoznak, egykorú könyv is alig van, melyben e kérdéssel ne találkozoznánk. Írók és költők szinte kivétel

nélkül hozzájárultak, erejükhez képest, e kérdés előbbreviteléhez. Bessenyeitől kezdve Révain, Kazinczyn és Csokonain át Kisfaludy Sándorig és Kölcsenyig, onnan Bajzán át Czuczorig és Vörösmartyig mindegyiknek volt szerepe, mely a kérdés folyamatos tárgyalásakor megvilágítandó volt. Politikusok és államférfiak, köztük József nádor, Deák, Széchenyi, Eötvös, Kossuth, magas hivatalnokok, Ürményi, Cziráky Antal, Mednyánszky Alajos elvi nyilatkozatokat tettek, melyek a kérdés további fejlődésére hatással voltak. Országgyűlések és megyegyűlések visszhangzottak e kérdéstől, és ami Magyarországon hallatszott, annak megvolt a bécsi visszhangja is, annál inkább, mert hiszen 67 előtt a magyarság kívánságainak betöltése vagy elutasítása a bécsi kormányférfiaktól függött. Ehhez képest fokozott figyelmet igényelnek a bécsi államtanács és konferencia tagjainak, a magyar születésűeknek úgy, mint akár Wallisnak, Kollowratnak, Metternichnek, Kübecknek, Hartignak véleményei és maguktartása.

A kérdésnek épen e hatalmas kiterjedése kényszerített, hogy mind az akták kiadásánál, mind a magyarázó bevezetés készítésénél lehetőleg elhatároljam a területet és hogy úgy mondjam, sűrített oldatot készítsek. Az akták kiválasztásánál vezető elvem volt, hogy a magyar államnyelv ügyét elősegítő vagy hátráltató momentumok megvilágíttassanak, s mivel az államnyelv ügyét legelsősorban az országgyűlések segítették elő, az új lépések azoktól indultak ki, viszont pedig a hátráltató momentumok a központi hatóságok működésében szemlélhetők: ezért helyeztem a fősúlyt az országgyűlési tárgyalásokra, a nyelvtörvények létrejöttének történetére és a központi hatóságok állásfoglalásának vizsgálatára. Ugyancsak a központi hatóságok: magyar dikasztériumok és bécsi hatóságok irataira voltam utalva, amikor a nyelvtörvények végrehajtásának pl. a közoktatásügy terén való bonyodalmas kérdését tanulmányoztam. A vármegyék szerepe az országgyűléseken összegezve jelenik meg, megyei írásokra csak ott terjeszkedtem ki tehát, ahol a megyei rendek országgyűlésen kívül tanúsítottak iniciatívát, ezen esetek azonban az államnyelv központi kérdésében nem bírtak oly fontossággal, hogy miattuk helyhatósági levéltárakat kellett volna átbúvárolnom. A publikált iratok, Fontes vállalatunk egész diszpozíciójához képest, a nagy bécsi és budapesti központi hatóságok levéltárából származnak; a kiadatlan iratokon kívül ki

kellett terjeszkednem az országgyűléseknek egykorú publikációkban már megjelent hivatalos irataira is, melyek az államnyelv kérdésének egy-egy fontos határkövét képezik s nélkülök e kiadvány csonka és értelmetlen lett volna. A kiadási elvek dolgában természetesen alkalmazkodtam a Magyar Történelmi Társulat hivatalos forrás-kiadási szabályzatához, ott azonban, ahol e szabályzat az egyes kiadóknak szabadkezet enged, szerencsém volt a Domanovszky Sándortól József nádor iratai publikálásában követett elvekhez igazodnom, melyek az egyes irománydaraboknak, bevezető és befejező jegyzetekben, részletes történetét adva, lehetővé teszik, hogy az *in extenso* kiadott irományokon kívül nagymennyiségű egyéb kiadatlan darab is beilleszthető legyen a kötetbe.

Hasonlóképen iparkodtam minél több, a kérdéssel összefüggő adatot közzétenni, a bevezető fejezetekben is, melyek az említett forráskiadási szabályzat értelmében nem a kérdés történetét, hanem csak a kiadott iratok magyarázatát, érthetővé tételét célozzák. A munka így is, korlátolt voltában, a magasabb történetírási színvonalon alul is, sok nehézséget okozott, mert olyan területekre is elnyúlott, melyek még nincsenek eléggé megművelve. Ilyen, hogy csak a legnevezetesebbeket említsen: a magyar országgyűlések története, a dikasztériumok működése, azok egyes vezető egyéniségeinek nézetei és az egész légkör, melyben helytartótanács és tanulmányi bizottság, kamara és kancellária dolgukat végezték. A bécsi kormány: uralkodó, államtanács, kabinet miniszterek, konferencia szelleméről ugyancsak kevés a pozitívum és a megbízható abban, amivel az osztrák irodalomban találkozunk. Itt az újonnan megnyílt államkonferenciái levéltár szolgáltatott értékes adatokat. Legsajnosabban pedig azt az ingadozást és a pozitív történeti alapokon létrejött megállapodások hiányát éreztem, mely az állam és nemzet viszonya, egymásra való hatása dolgában található a nyugati nemzeti tudományokban. Mindezen nehézségek mellett, amit lehetett, kidolgoztam és remélem, hogy a kérdésnek későbbi, mélyebbre ható és összefoglaló kutatója, ha mást nem, a kiadott iratok anyagát szívesen fel fogja használni.

Bécsben, 1925 márciusában.

Szekfü Gyula.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE.

helytt.: helytartótanács és a helytartótanács levéltára, a budapesti Országos Levéltárban.

kanc.: m. udv. kancelláriai levéltár, ugyanott.

praes. kanc.: ugyanezen kancelláriai levéltár elnöki osztálya.

nád. titk.: József nádor titkos levéltára, ugyanott.

régi orsz. ltár: régi országos levéltár, ugyanott.

*

Conf.: Staatskonferenz, az államkonferencia levéltára a bécsi házi, udv. és áll. levéltárban.

I.-Prot.: Informationsprotokolle, ugyanott a kabineti levéltárban.

K. K. A.: Kabinets-Kanzlei-Akten, ugyanott.

M. K. A.: Minister-Kollowrat-Akten, ugyanott az államtanácsi levéltárban.

Pr. B.: Hungarica aus der Privat-Bibliothek, Ferenc császár magánkönyvtárából való magyar akták, ugyanott.

St. R.: Staatsrat (államtanács) levéltára, ugyanott.

*

Pol.: Polizei-Akten, a rendőrmisztérium levéltára a bécsi belügyminiszteri levéltárban.

*

Jegyzőkönyv: az egyes országgyűlések diariumainak, naponkint való jegyzéseinek, naplóinak hivatalos nyomtatott példányai, melyek különböző címszók alatt jelentek meg.

Irományok: az egyes országgyűlések aktáinak hivatalos, nyomtatott példányai, szintén különböző címek alatt adva ki.

Iratok: a jelen kötetben publikált darabok.

BEVEZETÉS.

REVINTRE

I.

AZ 1790. ÉV NYELVI MOZGALMÁNAK GYÖKEREI.

1.

A nyelvkérdés a tizennyolcadik század számára még nem volt kérdés.

Ez az, amiről nem szabad megfeledkeznünk, amikor témánk kifejtéséhez hozzákezdünk. Manapság, mint nagyon jól tudjuk, a nyelvkérdés egész Európában a legfontosabb állami és kulturális problémák közé tartozik, melynek rendkívül mélyreható lelki, nemzeti és politikai gyökereivel mindenki tisztában van. A XVIII. században azonban ugyanazon kifejezés egészen más fogalmat fődött és ha az akkor felmerülő kifejezésnek a maihoz hasonló értelmet és tartalmat adnánk, ezzel nemcsak anakronisztikusan, történetellenesen járnánk el, de egyúttal méltánytalanságot követnénk el az akkori embereken. És a történet értelméhez semmikép nem tudnánk hozzáférközni.

Alkalmazzuk ezt a megállapítást II. József ismert nyelvrendeletére. Mai szemmel nézve: nem lehet eléggé csodálkoznunk azoknak példátlanul erőszakos és egyúttal kivihetetlen, gyakorlatilag szinte gyermekes voltán. A felvilágosodott császárnak nyelvi rendeletei az újkori történetnek legmerészebb kísérletét alkotják arra, hogy egész népeket kivetköztessen, kiforgasson a lehető leg-rövidebb idő alatt ősi nyelvükből és nemzetiségükből. A császárnak a magyar kancellária útján a helytartótanácsához 1784 május 11-én kiadott rendelete, melyet ez utóbbi május 18-án közöl a magyar törvényhatóságokkal,¹ a német hivatalos nyelvet vezeti be Magyar-

¹ Szilágyi Ferenc: A germanizálás történelméből a két magyar hazában II. József alatt. Akad. Ért. a tört.-tud. köréből VI., 3. 1876. 16. l.; Handbuch aller unter der Regierung des K. Joseph II. für die k. k. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetzen in einer systematischen Verbindung. Wien, 1786. 7. 931. l.

ország minden hatóságánál: a központiaknál rögtön, a vármegyék-nél és városoknál egy év alatt, az összes világi és egyházi törvény-székeknél három év alatt. A német nyelv ismeretéhez köti az összes hivatalnoki állásokat, a középiskolába való felvételt és az ország-gyűlésre való követül választást. A rendelkezésnek emberi viszonyokat összekavaró, pályákat és életeket összezúzó következményeivel a császár nagyon is tisztában volt; maga jelenté ki, hogy a távo-zásra nyitva áll az ajtó mindenkinek, a kancellária magas hivatal-nokaitól kezdve az utolsó megyei alkalmazottig.¹

Mindez, mai kifejezésekkel élve, a törvényhozás, központi és helyi közigazgatás, közép- és felsőfokú oktatás kivétel nélküli, tel-jes és tökéletes elnémetesítését jelentette. Az egész rendelkezésnek a megtámadott magyar nemzetiségre való végzetes hatását, mai tapasztalataink alapján igen jól fel tudjuk fogni, de az *akkori* gondolkodásmódba behelyezkedve, nem állíthatjuk, mintha ezzel a tényleges germanizáló rendelkezéssel József császár valóságban a magyar nyelv és nemzetiség fájára akarta volna a fejszét emelni. Bizonyára őszintén nyilatkozott erről a magyar nyelvet védő gróf Esterházy Ferenc kancellárnak, kiemelve, hogy ő sem a magyar, sem más anyanyelvet nem akarja kiküszöbölni; nem kívánja, hogy milliók nyelvüket más nyelvvel cseréljék fel, a valóságban itt közszolgálat érdekében kiadott egyszerű rendszabályról van szó.² Hasonlóképen jóhiszeműnek kell tartanunk nyelvrendelete azon megokolását, mely szerint a magyar nyelvet is hajlandó lett volna a latin helyébe venni, ha az már általános volna az országban. Ő a német birodalom császára volt, a német birodalomban német volt az általános — universalis — nyelv; Magyarországot a német birodalomhoz képest egy kisebb, kevésbé fontos tartománynak tekintette, melynek nyelv dolgában alkalmazkodnia kell a többi területhez.³ A hivatalos élet germanizálásának nem a magyarság elnemzetlenítése, a magyar nyelv kiűzése a célja; a német nyelv csak eszközül szolgál, hogy a különböző nyelvű és nemzetiségű tartomá-nyokból egységes zárt impériumot, birodalmat kovácsoljon össze.

¹ 1784 szept. 13. resolutio. Marczali Henrik: Magyarország története II. József korában. Budapest, 1885. 2, 533. l.

² Marczali id. h. 532. l. és Szilágyi id. m. 13. l., hasonló nyilatkozat a helytartótanácsi rendelet végén, Marczali id. h. 390. l.

³ Alfr. Fischel: Das österr. Sprachenrecht. 2. kiadás. Brünn, 1910. XLII. l.

A valóságban József germanizáló rendeletei alkotójuk szándékát nézve nem nemzetiségi, hanem tisztán állami, politikai vonatkozásúak. És ez nem is lehetett másként. Józsefnek humanisztikus törekvéseit, az állam szolgálatában megörlődött aszkétikus egyéniségét jobban ismerjük, semhogya azt hihetnők, mintha ő nyelvi rendeleteivel meg akarta volna fosztani alattvalóinak nagy többségét attól, ami a mi szemünkben a legnagyobb kincs, amire szerintünk mindenkinek feltétlen, isteni, emberi, természeti és nemzetközi jogtól elismert igénye van: a nyelvtől és a nemzetiségtől. De miután a császár rendeletei következtükben mégis csak a végleges jogfosztás tényét foglalják magukban, a szándék és az eredmény ellenmondása csak úgy oldható meg, ha föltesszük, hogy József maga sem volt tisztában nyelvrendeleteinek az emberi jogokat és méltóságot sértő következtéseivel. És ez tényleg így is volt. József nemcsak nem látta, de nem is láthatta előre a következtéseket, mert az ő szeme, mint még kortársaié sem, nem volt kifejlődve arra, hogy nyelv és nemzetiség végzetes összefüggéseit a valósághoz képest észre vegye. Ezt nem úgy említjük, mintha mai álláspontunkról a korábbi kezdetlegesnek tartanók és lenéznők. Itt két elhatárolt kultúrkörrel van szó: míg a mai műveltség és politikában nyelv és nemzetiség elsőrangú, folyton homloktérbe nyomuló fogalmak, addig a XVIII. század racionalisztikus bölcsesége és életismerete e két jelenség mellett még közönyösen ment el, fogalmukat még alig ismerte.

Ma már persze azzal is tisztában vagyunk, hogy nemzet és nemzetiség nem a francia forradalom hatása alatt, s nem is a napoleoni hódítások reakciójaként született.¹ Nemzet és nemzetiség mint történeti tények szakadatlan fejlődésben kísérhetők végig az egyes európai népeknél történeti szereplésük kezdetétől fogva a közép- és újkor századain keresztül. A XVIII. század légköre sem ölte meg őket, ott szerepelnek Montesquieu-nél csak úgy, mint Voltaire műveiben. A forradalmat megelőző szellemi forrongás egyik állandó témája, mennyiben fedi a nemzet-nation fogalma a nép-peuple

¹ Erre és a következő általánosságokra l. Friedrich Meinecke, *Weltbürgertum u. Nationalstaat*. 6. kiadás. München u. Berlin 1922, René Johannet, *Le principe des nationalités*. 2. kiadás. Páris, 1923, továbbá a nemzetiségi kérdéssel foglalkozó *Verhandlungen des 2. deutschen Soziologentages*, 20—22. Okt. 1912. Berlin, Tübingen, 1913. benne főként Max Weber, Werner Sombart és Robert Michels nyilatkozatait.

fogalmát, s a nemzet körét minő társadalmi osztályok alkotják. Olyan komplex jelenségben, minő a racionalizmus gondolatvilága, kilátástalan kezdemény volna a nemzet értelmét minél több adat segélyével állapítani meg. De erre nincs is szükségünk. József és a bécsi kormánykörök, valamint az ellenzéki szerepet viselt magyar rendek nyelvi gondolkörét sokkal könnyebben meghatározhatjuk, ha olyan kútfőkhöz fordulunk, melyek elterjedtségüknel és magisztrális tekintélyüknel fogva e kérdésben a közvélemény kialakulására döntő hatást gyakoroltak.

Itt elsősorban Diderot és D'Alembert Nagy Encyclopediáját kell tekintetbe vennünk, a XVIII. századi gondolkodás valóságos bibliáját. Benne három címszó: *nation, état, langue* kelti fel érdeklődésünket. *Nation* az Encyclopédie szerint kollektív szó, tekintélyes tömegű népet jelent, mely bizonyos határoktól körülvett területen lakik és ugyanazon kormánynak engedelmeskedik.¹ Egyéb semmi, mert ami a szótárban még következik, az nem elvi jelentőségű, csakis néprajzi, anekdotikus vonatkozás, ami akkoriban igen divatos volt: minden nemzetnek van külön jellege, mint ezt példabeszédek is bizonyítják: könnyed mint a francia, féltékeny mint az olasz, méltóságos mint a spanyol, rosszindulatú mint az angol, részeges mint a német stb. Az *état* címszó alatt megtudjuk, hogy az állam nem egyéb, mint az emberek egy társasága, mely ugyanazon boldog vagy boldogtalan kormánynak uralma alatt áll. A nyelv pedig *langue* címszó szerint, azon teljesítmények összessége, melyek segélyével egy nemzet szóbelileg kifejezi gondolatait. Ez elég tartalmatlan meghatározást jellemzően egészíti ki a következő megjegyzés: ha egy nyelvet olyan nemzet beszél, mely több egymástól (politikailag) független népből áll, aminő a (politikailag több városállamra, tartományra stb. osztott) görög, olasz, német, akkor ezen nemzetnek független részei jogosan képeznek ki maguk számára eltérő nyelvi sajátságokat, ezen eltérő sajátságú nyelvek alkotják az egységes nemzeti nyelvnek, *langue nationale*, egyes dialektusait. Viszont oly népeknél, hol a nemzet kormányzás dolgában egységes,² ott a nyelvnek is egységesnek kell lennie; ott a tájszólásoknak sincs

¹ Nation, mot collectif dont on fait usage pour exprimer une quantité considérable du peuple, qui habite une certaine étendue du pays, renfermée dans de certaines limites, et qui obéit au même gouvernement.

² La nation est une par rapport au gouvernement...

joguk kifejlődniök, ott legfeljebb a műveletlen vidéki népség beszél patois-ban, mellyel művelteknek nem illik foglalkozniok. Eszerint az állami konstrukció határozza meg a nyelv alkatát is: firenzei és velencei dialektus, alsó-német és bajor szólásmód elismert, jogos képződmények, mert az olasz városok és német territóriumok egymástól függetlenek voltak, viszont a provençal-nyelvnek nincs joga az általános francia nyelv mellett szerepelnie, mert Franciaországnak egy a kormánya, s így kell, hogy egy legyen a nyelve is.

Mindhárom fogalmi meghatározásból világos, hogy az Encyclopédie emberei a nemzetet és nyelvet politikai szempontból nézték és érvényesülésüket az állam fogalmának alárendelték. Nemzet nem egyéb, mint egy kormány alatt, ugyanazon állami határokon belül élő emberek összessége; az állami terület a primér, s belőle vezetendő le a nemzet és nyelv területe. Ameddig terjed az államhatár, addig nyúlik a nemzet és nyelv is; az állam prepotenciája oly nagy, hogy a nemzetnek még azon jogát is elveszi, hogy egységes államban tájsházások szerint differenciálja önnyelvét. Az Encyclopédie szerzőire itt a Richelieutől inaugurált francia nyelvi és állami egység hatott, ennek mintájára követelik — más lehetőség eszükbe se jut —, hogy állami egységnek tökéletes nyelvi egység feleljen meg.

Az Encyclopédie és a racionalizmus uralma a XVIII. században minden udvarra és kormányra egyaránt kiterjedt, így a bécsire is. Ez utóbbira jellemző a legnagyobb tekintélyű osztrák államférfiú, a tudós Sonnenfels felfogása, kinek alapvető tankönyvein nőtt fel a magas központi hivatalnokok egész generációja, az örökös tartományokban úgy, mint Magyarországon. Államelméletében¹ a társadalmi szerződést korrigálva azt tanítja, hogy az egyes ember társasági és állami kapcsolatok nélkül védtelennek, elhagyatottnak érzi magát, hiányzik neki az élet kényelme, de szerencsére van neki természetes esze, mely arra indítja, hogy hozzá hasonlókkal társasági kapcsolatba lépjen. Igényei: kényelme és boldogsága kedvéért illeszkedik be a társas élet különböző köreibe: a házi, a családi és az állami közösségbe. Az állam célja ezek szerint az emberek biztonságát, kényelmét, jólétét megszerezni s fenntartani, e hármas fel-

¹ Jos. v. Sonnenfels, Grundsätze der Polizei, Handlung u. Finanz, 6. kiadás; Wien, 1786. I., 3. 27. 109. I., 2, 17. 71. 106. I. Sonnenfels előzőire itt nem terjeszkedhetünk ki, mivel egyedül a 90-es évek viszonyai érdekelnek.

adatból vezeti le Sonnenfels az államtudomány három ágát, a „Polizey“, a kereskedelem és az állami pénzügyek tanát. Ahol a rendszerben a nemzet szerepel, ott az tökéletesen egyjelentésű az állammal. A gazdag államról azt mondja, hogy ennek „nemzeti vagyona“ és ennél fogva „nemzeti hitele“ van, a javaknak az állam határai közt végbemenő forgását nemzeti foglalkozásnak nevezi, nemzeti fogyasztókról és termelőkről beszél, kiknek hálózata, egymással való érintkezése a tartományokra osztott államban is az egész államra kiterjed, s ép ezért neveztetnek *nemzeti* termelőknek és fogyasztóknak. Hogy a nemzeti probléma mai értelemben mennyire ismeretlen volt, erre mi sem jellemzőbb, minthogy ugyanezen Sonnenfels írt egy külön kis könyvet a „hazaszeretetről“,¹ ahol bár keserűen panaszkodik a hazaszeretet hiányáról, az a hazaszeretet, melyet követel, még sem egyéb, mint az állam szeretete. A haza definíciója tipikus a korszakra: az ország, hol állandó lakhelyünk van, a törvények, melyeknek uralma alatt áll egy ország, az ugyanott érvényben levő kormányforma, az ország többi lakosai, az ország javainak többi élvezői: ezek teszik szerinte mind együttesen a haza fogalmát.² A hazafi fogalmában a nyelvnek is tulajdonít egyesítő erőt, de nem többet, mint a közös uralkodó személyének, mely a hazafiakat egységben köti össze egymással. A kis könyvet gróf Apponyi Antal adta ki, Mária Teréziának ajánlva, s megfogadva, hogy a benne leírt formában híven fogja szeretni hazáját. Mint tudjuk, a fiatal Goethe, még az itt posztulált haza fogalmát is túlsoknak tartotta, s ezért Sonnenfels művét hevesen visszautasítja.

A korszak gondolkodásában az állam fogalma mellett nem maradt hely a nemzet számára. Nagy Frigyes kora ifjúságától kezdve öregségéig állandóan éles szemmel figyelte az európai államok strukturáját, népességüket, hadi- és pénzügyi viszonyaikat, uralkodóik és államférfiaik képességeit, hogy ezen adatokból pontosan meghatározhassa, milyen erő kifejtés várható egy-egy konfliktus alkalmával az illető államtól. Figyelmével természetesen Mária Terézia monarchiáját is megajándékozta. Mai szemmel legelőször is azt vennők észre, hogy a Habsburgi monarchia különböző nemzetiségű népekből állott, hisz ennek a sajátságának kétségtelenül befolyásolnia kellett a hatalmi kifejtést. Nagy Frigyes azonban

¹ Über die Liebe des Vaterlandes. Wien, 1771.

² Ugyanott. 10. l.

e nemzetiségi különbségre soha sem hivatkozott, mert nemzeti különbség az ő szemében nem volt számbavehető jelenség.¹ A bécsi államférfiak már kénytelenek voltak időnkint, a nemzeti erők nyilvánulásakor, észrevenni a monarchia különböző nemzetiségeit, de a korszak filozófiája, mely a nemzetet állami kapcsolatnak rendelte alá, egyúttal fel is hatalmazza őket arra, hogy a partikularisztikus, centrifugális formában nyilatkozó nemzeti erőket elhanyagolják, sőt a lehetőségig elnyomják. A közigazgatás és hadsereg egységesítése, német nyelv által, ekkor, VI. Károly császár és leánya, Mária Terézia alatt kezdődik,² az állam kezd belenyúlni oly viszonylatokba, melyekkel eddig nem törődött. Ilyen állami befolyás alá kerülő és egységesítésre várakozó terület a közművelődés is. Mária Terézia korában hatalmas kísérlet történik a monarchia egész iskolaügyének egységesítésére. Itt is az állami hatások prevaleálnak. A korszak államférfiai arra törekednek, hogy az egész államterületen egy és ugyanazon, államilag megszabott és istápoltt műveltség fejlődjék ki. A nagy királyné utolsó éveiben a bécsi kormány Hell Miksa tervei alapján Bécsben tudományos akadémiát akart felállítani, melynek költségeire szánták a monarchia összes tartományaiban a kalendáriumok nyomtatásából befolyó jövedelmet, közte a magyarországit is. Ez ellen a magyar kancellária tiltakozott, s a „genius nationis“-ra hivatkozva azt kérte, hogy a magyar kalendáriumok jövedelméből külön magyar tudományos akadémia állíttassék fel. A bécsi államtanácsosok, köztük Gebler és Eger bárók, kik a kormányban évtizedeken át döntő befolyást gyakoroltak a magyar ügyekre, nevetségesen találják ezt a kívánságot, hogy minden nemzetnek külön akadémiaja legyen: a Habsburgi monarchiának elég egy, Bécsben, a székvárosban, amint Franciaországnak is csak egy van, a párizsi. Pedig Franciaország is különböző részekből nőtt össze, akárcsak az ausztriai ház monarchiája,³ teszik hozzá az államtanácsosok, akik a nemzetileg homogén Franciaország és a nemzetileg végzetesen heterogén osztrák monarchia közt semmi különbséget nem láttak,

¹ Fr. Meinecke, Die Idee der Staatsräson in der neueren Geschichte, München u. Berlin, 1924, 411. l.

² Fischel id. m. XXIX. stb. 1.

³ Gleichwie Frankreich, das ebenfalls aus verschiedenen Teilen zusammen erwachsen ist, 1775. St. R.-irat, kiadva, H. Schlitter, Gründung der kais. Akademie der Wiss., a bécsi akad. Sitz-Ber., phil.-hist. Kl., 197. kötet, 5. sz., 133. l. Gebler germanizáló működésére l. Fischel id. m. 34. l.

mert nyelv és nemzetiség látóköri határain kívül volt. Nyelvi és nemzetiségi erők mozdulásakor az állam érdekeit vélték követni, ha ez erőket visszanyomják és hatásukat paralizálják. De államérdekek mellett a felvilágosodás kulturális iránya is ezt követelte tőlük: a racionális irányban vezetett állam ezen felfogás szerint az emberi művelődés előharcosa lévén, a működését zavaró partikularisztikus erőket kulturális kötelessége volt háttérbe szorítania. És mivel II. József volt az, aki egész egyéniségét az általános humanizmus terjesztése szolgálatába adta, nem csodálkozhatunk, hogy ő volt egyúttal az is, aki a leghevesebben támadta a nemzeti erőket, melyekben csak partikuláris, rendi, antikulturális elemeket látott és létjogosultságukat, a lélekben gyökerező voltukat, az eddig előadottak alapján, fel sem foghatta, meg sem érthette.

2.

A racionalizmus filozófiája, bármily világosan, néhány közérthető tanra egyszerűsítve adták is elő nagy francia művelői, szellemi irány, s így komplex jelenség lévén, hatásában is különböző irányokat figyelhetünk meg. A tanait követő kormányköröket egységesítésre, a nemzeti, rendi tartományi különbségek letörésére, centralizálásra hatalmazta fel. Más oldalról ugyanez a szellemi irány vette pártfogásába a racionalisztikus kormányoktól üldözött nemzetiséget, az akkor még provinciális vagy rendi formákban jelentkező szegény kis nemzeti jelenségeket. Ez a hatás a felvilágosodási gondolatnak legbelső lényegéből származott: a felvilágosodás filozófiája, ha feladatát, a világosság elterjesztését komolyan vette, úgy a magas állami és udvari régiókból tovább hatolva, egyes emberekhez leszállva, kénytelen volt mindenkit azon a nyelven vezetni a művelődés és humanizmus útjára, melyet az megértett, mely neki anyanyelve volt.¹ Idegen nyelven, akár a tudomány régi latin nyelvén is, hiába fordult volna az emberek

¹ A racionalizmus e hatását szépen kifejtette legutóbb Eckhardt Sándor, A francia forradalom eszméi Magyarországon. Bpest, (1923). 208. l. V. ö. Concha Győző találó kifejezését, A kilencvenes évek reformeszméi és következményeik, Bpest, 1885. 62. l. „e fölvilágosodást saját dialektikája előbb-utóbb nemzetivé teszi.“ A 90-es évek magyar „philopatriáját“ elemezve, Concha megállapítja: „A hazaszeretetet az államiság központjává, fölvévé tenni, tagadhatatlanul eredeti gondolat“, 54. l., úgy vélem, ez a fenti összefüggések elfogadása után eredetinek épen nem lesz tartható.

nagy tömegéhez. Már József császár nyelvrendeletei előtt is meglepő világossággal fejezi ezt ki Bessenyei György:¹ „Jegyezd meg e nagy igazságot, hogy soha a földnek golyóbisán egy nemzet sem tehetted eddig magáévá a bölcseséget, mélységet, valameddig a tudományokat a maga anyanyelvébe bé nem húzta. Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen soha sem.“ Máskor az ország rendjeihez, a politikusokhoz szólva: megállapítja: „Az ország boldogságának egyik legfőbb eszköze a tudomány. Ez mentől közönségesebb a lakosok közt, az ország is annál boldogabb. A tudománynak kulcsa a nyelv, még pedig a számosabb részre nézve, amelynek sok nyelvek tanulásában módja nincs, minden országnak született nyelve. Ennek tökéletességre való vitele tehát legelső dolga legyen annak a nemzetnek, amely a maga lakosai között a tudományokat terjesztetni, s ezek által amazoknak boldogságokat munkálkodni kívánja.“²

Ezzel a jellegzetesen felvilágosodási gondolattal találkozunk mindenütt a II. József éveiben megélénkülő nemzetpolitikai irodalomban. Révai Miklóst is ez, a műveltség szeretete, a művelődésnek szegénysorsú magyaroknál szinte tragikusan olthatatlan vágya vitte a magyar nyelvhez, melynek szolgálatába adta azután egész hányatott életét. 1783-ban a magyarnyelvű ujság megjelenéséről adván előtudósítást, Bessenyei tanítására hivatkozik, s a művelődés érdekében követeli az anyanyelv megbecsülését és szeretetét. Elsősorban a már felvilágosodott nép, a francia példája hat, a franciát állítja Révai is követendő például a magyar elé, mert a francia az ő saját nyelvét „mennyei nyelvként“ becsüli és szereti, s példájával már a németet és az oroszok fagyosabb szívét is felgyúlasztotta, úgy hogy most már a magyaron van a sor. Nem kell félnünk, hogy elmaradunk a művelt nyugatiaktól. „Csak forró igaz szeretet kell hozzá, azonnal kitetszik azután, mire nem emelkedhetik akármi nyelv is. Avagy te lehetnél-e már, kedves magyar nemzetem, oly érzékenytelen, hogy ne szeretnéd hazanyelvedet? hogy se ne örülnél, se ne kedveznél azon annyi képen munkálkodó gondos gyermekeidnek?“³

¹ Magyarság, 1778. 6. l.

² Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék. Bécs, 1790. kiadta Révai Miklós, — itt ország és nemzet nyelve világosan synonym.

³ Csaplár Benedek, Révai Miklós élete. Bpest, 1881—1889. 2, 109. l.

Bessenyei és Révai nyilatkozatai, melyek még József császár nyelvi merénylete *előtt*, tehát attól függetlenül jöttek létre, meggyőzően mutatják, hogy a 90-es évek nemzeti mozgalma nem kizárólag reakció volt a császár erőszakos rendelkezéseire. Sőt, ha végig nézzük e korszaknak igen nagyszámú, a magyar nyelvvel foglalkozó írásművét, hajlandók leszünk a reakciónak a mozgalom előidézésében aránylag csekély szerepet tulajdonítani. A vezető írók: Bessenyei, Báróczy, Révai, Rájnisi, Bacsányi, Péczeli, Kazinczy tiszta szívvel, mondhatnók: a szív ártatlanságában dicsőítik a magyar nyelvet, sajnálkoznak annak elhanyagolt, megvetett voltán és ha van is bennük valami támadó célzat, az nem a császár rendeletei ellen irányul, akinek különben ők majdnem mindnyájan lelkes hívei is voltak, hanem elsősorban a magyar nyelvet a latin, német és francia kedvéért elhanyagoló előkelőbb magyarság ellen. A nyelvi mozgalomnak ezt a félszázadon át folyton erősödő hangját már Bessenyei megüti Mária Terézia uralma alatt, kemény szavakkal szidalmazva a magyar nyelv *magyar* lebecsülőit: „olyan szánakozásra, s egyszersmind köpedelemre való csekélységgel kicsinyítik némelyek magukat, hogy magyarul nem lehet, mondják, jól írni, okoskodni, mivel sem ereje, sem elégsége nincsen a nyelvnek“ ...¹ A mozgalom ebben a stádiumában, ameddig t. i. a felvilágosodás szolgálatában az anyai nyelvet akarja művelni, független minden politikumtól, reá II. József állásfoglalása sincs hatással. Ha előzményeit kutatnók, úgy egyrészt a XVII. század óta jelentkező tudományos érdeklődéshez kellene fordulnunk, melynek tárgya a magyar nép eredete volt — minden nemzeti érzésnek, nemzeti öntudatnak kútfőjénél ott áll a kezdet, az *origo* után való kérdezősködés, másrészt az előző korszaknak magyarul író költőit kellene felsorakoztatnunk, Gyöngyösi Istvántól Faludi Ferencig, akik munkásságukkal ébren tartották azt a tudatot, hogy a magyar nyelv mégis csak használható valamire, legalább is olyan instrumentum, melyet kár volna végkép félredobni. Ezen tisztán kulturális alapon nőtt fel a 80-as és 90-es évek nyelvmentő mozgalma, minden politikai salaktól mentesen; hordozói is egyszerű írók, társadalmilag akkor is alacsony sorban álló, megvetett középiskolai tanárok, kiktől távol állott minden hivatali, politikai ambíció. Ezek azok, akik „a dülő magyarság alá hajoltak támogató vállakkal“ s akikben

¹ Magyarság. 3. l.

„valaha a megújult haza tisztelni fogja nyelve fentartásáért eleget szenvedett mártirait“, — Révai Miklós szavai ezek, melyek önmagára is ép úgy illenek, mint többi társaira.¹

A mozgalom célja nem egyéb, mint a jövődöbeli magyar kultúra egyetlen lehetséges és célszerű eszközét, a magyar nyelvet alkalmassá tenni a tudomány és irodalom művelésére. Már Bessenyei munkásságának is egyik főtükröse, saját jó példájával megmutatni, hogy a magyar nyelv ép oly alkalmas bármily írásmű szerkesztésére, mint akár a művelt nyugati nyelvek. Ő, akinek öles alakja, robusztus ökleivel legelsőként döngette a magyarnyelvű műveltség kapuját, még azt is magyarázni kénytelen idegen gondolkodású honfitársainak, hogy hiszen *vannak* magyar szavaink, hogy az előző nemzedékek „magyarul is csak adtak nevet a dolognak és lehet rajta írni, beszélni“, nem vagyunk tehát művelődésünkben kizárólag az idegen nyelvekre utalva.² Tőle egyenes út vezet, a felvilágosodott humanizmus útja, a finomabb testalkatú, differenciált érzelmeknek kitett Kazinczy Ferenchez, aki már itt is, ott is, Faludinál csak úgy, mint saját műveiben is repeső lélekkel, az ő kifejezése szerint „felsikoltva“ fedezi fel a magyar nyelv kápráztató szépségeit és elvont fogalmak kifejezésére is hajlékony voltát. Az általános emberi, a felvilágosodás szelleme oly erős benne, s nemzeti érzése, nyelv-szeretete annyira ebből táplálkozik, hogy ahol a kettő összetükközésbe jut, habozás nélkül a felvilágosodás mellé áll és a magyar nyelven jelentkező műveletlenséget már nem hajlandó elfogadni csak azért, mert magyar nyelven, magyar köntösben jelentkezik. Gvadányi egyik munkáját „káromkodva“ olvassa, a pesti egyetem első magyar nyelv-tanárának, Vályi Andrásnak a magyar nyelv hathatós voltáról tartott beköszöntőjét szigorúan bírálja,³ Dugonics Etelkájában „legízetlenebb galantériát, legalacsonyabb popularitást s gyermeki affectatiót“ lát, s megjegyzi, hogy bár ő maga is „csaknem a szenvedhetetlenségig, csaknem a más nemzetek megbántásáig kevélykedik abban, hogy magyar“, Etelkát olvasván, magyar voltán szégyenkezett.⁴ Európai ízlése, felvilágosodott műveltsége szorítják össze a

¹ Csaplár id. m. 3, 162., 163. l. Hogy a nyelvi mozgalom az „írók összességének“ érdeme, kimutatta már Takáts Sándor: Péczeli József élete, Nemzeti Könyvtár, 39. köt., 89. l.

² A magyar néző, bevezetésében.

³ Levelezése, Váczy János kiadásában 2, 223. l.

⁴ Id. m. 1, 191. l.

partokat, melyek közt annál ragadóbb rohanással tör célja felé, a magyar nyelv kiművelésére, Kazinczynak nemzetszeretete. Folyóiratában egy fordítást közölve: lelkesedve magyarázza: „minő voluptuosus hangzatok! minő kedves jambusi numerus! kedves anyai nyelvünk! mikor fogják a mi szépeink érezni, hogy valósággal szép vagy? hogy véghetetlenül felülhaladod a franc persiflaget, a német mormogást?”¹ Az általános emberi Kazinczyban felmagasítja és intenzívvé tette magyar nyelvszeretetét, s ebből érthető, miért gyűlölte, csipkedte s üldözte egész életében nagy kortársát, Berzeviczy Gergelyt, aki pedig műveltségben vele, egyértékű volt, de akiben a felvilágosodás szelleme végképen legyőzte a magyarságét és őt a magyar nyelvvel szemben a latin pártolójává tette.

A magyar nyelvi mozgalom ebben a kezdő stádiumában még nem egyéb, mint a felvilágosodás filozófiájától megtermékenyített magyar kultúrtörekvés. Mint ilyen, párhuzamba helyezhető a pár évtizeddel előbb kulmináló német mozgalommal, anélkül, hogy ez utóbbi egyenesen hatott volna a magyar fejlődésre. Justus Mösernél és a német patriotikus irodalomban a magyarhoz hasonló gondolatokra lehet találni, de alig olyanra, melynek hatása a magyarra kimutatható volna. Német és magyar fejlődés külön fa, mindegyik saját, elkülönített, bár egymáshoz hasonló étellel. A forráskritikailag kimutatható német hatás inkább negatív irányú, vagy külsőségekben nyilvánul. Ilyen külsőleges hatása volt a századközép egy nagyírú svájci írójának, a hannoveri szolgálatban álló Johann Georg Zimmermannnak, aki a „magános életről” írt, magyar fordításban is megjelent munkájában racionalisztikus-humanista életbölcseiséget hirdetett.² Másik munkája a „nemzeti büszkeségről” szól, s benne könnyed társalgó stilusban, mulatságos történetkéik elmondásával jellemzi a francia, olasz, spanyol nemzeti egyéniségeket, megállapítva, hogy a nemzeti büszkeség sokszor nevetséges ugyan, de nem egyszer szükséges oly népeknél, melyek jövőt várnak és remélnek. Zimmermann felfogása a nemzetek különbségeit illetőleg egészben véve ugyanaz, mint Voltaire-é: ő is észreveszi a különböző népeknél különböző formában jelentkező morális tulajdonokat, anélkül, hogy azoknak a nemzeti egyéniségből folyó jellegét és a

¹ Orpheus, 1790. 1. 50. l.

² Ballagi Géza: A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig, Budapest, 1888. 626. l., v. ö. Allgemeine Deutsche Biographie, 45, 273. l.

külsőleges morális megnyilatkozások lelki háttérét méltányolni tudná. Íróink ezt a munkáját eredetiben, majd magyar fordításban is sokat használták: felvilágosodási hangulata megfelelt az övéknek, és szívesen fogadták tőle azt a tanítást, hogy nemzeti büszkeség dicséretreméltó, sőt különösen hasznos dolog akkor, ha a nép nyomorba süllyedt, elnyomás alá került; ilyen esetben a büszkeség hathatós eszköze lehet a felemelkedésnek.¹

Jelentősebb Herdernek hatása, aki a nacionalizmusnak a romantika felé haladásában a tisztán állami szempontokat alkalmazó felvilágosodással ellentétben a nemzetiség lelki gyökerei iránt már nagy fogékonyságot tanusít. József nyelvrendeleteinek antihumanisztikus mivoltát a korábbi racionalistákkal szemben világosan felismeri: „Van-e az ősi nyelvénél kedvesebb birtoka egy népnek, különösen egy műveletlen népnek? Hisz abban lakozik a nép egész gondolatkinése, tradíciói, története, vallása, életbölcseisége, egész szíve és lelke. Aki az ily néptől nyelvét elveszi, vagy meg nem becsüli, az megfosztja őt egyetlen halhatatlan, a szülőktől gyermekekre öröklődő tulajdonától.” József császár pedig közelről, személyesen ismerte népeit, annál inkább csodálható, szinte érthetetlen, miért nem tartózkodott e rendelkezésektől, melyekkel egész népeknek eszét, becsületét és jogait rabolta el. A felvilágosodás tárházából merített megokolást: József az ügyek gyorsabb intézése és a kultúrának gyorsabb terjesztése végett tette ezt, nem fogadja el Herder: a nép kultúrájának nem kell gyorsan és nem lehet idegen nyelven jönnie, egyesegyedül a saját nemzeti talaján fejlődhet, öröklött és tovább öröklődő nyelv használatával.² Mint látható, ugyanazt fejezi ki általános humanisztikus nyelven, amit a német nyelv ellen felszólaló magyarok nemzeti frazeológiájukkal. Herder egyébként is jó szemmel nézte a magyar mozgalmat: hibának tartja a magyar korona elvételét és hogy József nem koronáztatta meg magát³ és

¹ Vom Nationalstolze, több kiadása van 1758—1783 közt. 1792-iki magyar fordítása Öri Fülöp Gábortól, amire Thienemann Tivadar barátom tett figyelmessé. Zimmermann e műve már Sonnenfelsre is hatott, Über die Liebe das Vaterlandes 105. l., nálunk félszázadnál tovább vannak nyomai, fgy pl. Jacob Ferd. v. Miller. Versuch patriotischer Vorschläge zur Aufnahme der ungarischen Sprache, Pesth 1806. művében.

² Herder, Briefe zu Beförderung der Humanität, erste Sammlung. Riga, 1793. 146. l. 10. levél.

³ Ugyanott 154. l.

örömmel konstatálja, hogy Józsefnek egyébként legjobb szándékú uralkodása alatt nemcsak Bécsben és Csehországban, de Magyarországon is kitűnő írók támadtak.¹ Mindezt Herder 1793-ban írta, néhány évvel azután, hogy az *Ideen*-ben a magyarok iránt még teljes és tökéletes tudatlanságot árul el. Az a Herder, aki könyvének bámulatraméltó kompozíciójában világokat átfogó pillantással tárja elénk a csillagos universum mérhetetlenségét és abból fokról fokra konkrétizálva, a földet körülvevő levegő, a földkéreg, annak kezdetleges szerves alakulatain át jut el az emberhez és ennek legkomplikáltabb testi és lelki szerveihez, melyek működéséből szinte észrevétlenül fejleszti ki a világtörténetet; az a Herder, aki mindezt, csillagesodákat és kis virágszálakat, görög műveltséget és állatias sorban sínylődő négerket egyforma meleg szeretettel sorakoztat fel a humanizmus mindent átfogó vásznán, a magyarokról nem tud egyebet mondani, mint hogy fegyverrel kezükben, rabolva és pusztítva törtek be Európába, ahol azonban csakhamar sikerült őket ártalmatlanná tenni; ő, a humanizmus apostola, alig palástolja meglegedését azon kilátás felett, hogy a saját országukban a németekkel, oláhokkal, szlávokkal szemben kisebbségbe jutott magyaroknak néhány század mulva tán nyelvüket sem fogja a világ ismerni.² Nem tudjuk és itt nem is lehet feladatunk kutatni, minő pozitív hatás alatt állott Herder, mikor e sorokat papirosra vetette,³ annyi bizonyosnak látszik, hogy ő főntebb érintett 1793-iki munkájában revízió alá vette ezt az elítélő nyilatkozatot, mint ahogy a humanitásról írt leveleiben általában is kiegészítette, körülírta főmunkájának szigorú kompozícióba foglalt, s már azért is röviden és néhol félreérthetően, egyoldalúan fogalmazott tanait. A magyarokra az első, elítélő nyilatkozat hatott, a másodiktól alig vettek tudomást. A magyar jövőt tagadó herderi szózatnak Széchenyi Ferenc gróf sötét hazafias töprengéseiben is nagy szerep jutott, s

¹ Ugyanott 131. l.

² Herders Sämtliche Werke, ed. Suphan, 14. kötet, *Ideen*, 2, 269. l., v. ö. Pukánszky Béla, Herder értelme a magyarsághoz, Egyet. Philol. Közöny, 1921. 35, 88. l.

³ Nincs kizárva, hogy a további kutatás esetleg Schlözer hatását fogja kimutatni, akit a szlávok patronusának neveztek, v. ö. Alfr. Fischel, Der Panslawismus, Stuttgart u. Berlin, 1919. 34. l. és a névtelen bírálatot (Engeltől) a jénai Allgem. Literatur-Zeitung, 1798. febr. 15. sk. számokban. R. Haym, Herder, nagy műve nem nyújt itt felvilágosítást.

a nemzetvég gondolata Herder hatása nyomán. nyomul be a nyelvi és nemzetiségi eszmékbe. A legtöbb magyarra ösztönzőleg, erőket megacélozóan hatott. A magát „tótos vallású és születésűnek” valló báró Prónay László már 1788-ban írja Kazinczynak: „Most eljőve az idő és az óra, melyben ezen nagyra nőtt nemzet nyelvének erejét régi poétáiban keresi, sőt találja, s azon fogva végzetlenül emeli. Erősen el vagyok én arról hitetve, hogy a magyar nyelv végső múlásának célja még nem jelent bé... Én legalább fanatikus becsülője vagyok hazai nyelvünknek, s mindazoknak, akik azt a végső feledékenységtől oltalmazzák.”¹ A végső feledékenység, a végső elmúlás veszedelme az, ami a nyelvmozgalmat kiemeli az esztétikai lelkesedés, a klasszikus hagyományokon alapuló általános hazaszeretetet fogalmi köreiből és megindítja azon fejlődést, melynek során a fajszeretethez immár politikai érvényű képződménye fog előállni.

Ezt kell szem előtt tartanunk, ha a nyelvszeretetet most kezdődő tényein végigtekintünk. A nyelv elmúlása a nemzetnek elmúlása is, egyedül ez a tudat, a nyelv és nemzetiség feloldhatatlan egységének tudata magyarázza meg azt a lelkesedést, mellyel e korszak írói a nyelv művelésére alapítandó tudóstársaság eszméjét felkarolták. Köreikben néhány, inkább a szemlélő, még csak nem is a mecénás szerepét játszó főúron kívül szegény protestáns papokat és még szegényebb, kolostorukból kiűzött, kegyelemkenyéren tengődő szerzeteseket találunk, akiknek látóköre és befolyása sem a törvényhozás, sem a közigazgatás régióiba ki nem terjedt. Ez egyszerű emberek társasága megtiszteltetésnek és útmutatásnak nézte, amikor gróf Pálffy Károly kancellár Péczelinek a Henriás fordításához gratulált: „Megmutatta az Úr, mily gazdag a mi nyelvünk és hogy a kifejezéseknek hathatóságában egy nyelvnek sem enged.”² A nemzetiségnek már tudatossá vált szeretete ezekben a körökben csakugyan kizárólag a „nyelv hathatóssá tétele” által működhetett, innen az a végtelen lelkesedés és áldozatkészség, melyet a papok és tanárok az akadémia felállítására pazaroltak.

¹ Orpheus. 1, 15. 1. és Kazinczy Levelei. 1, 190. 1.

² Takáts S. id. m. 39. és 133. 1. Ezt a levelet Pálffynak Pászthory Sándor készíté, kiről még később szó lesz. V. ö. Kazinczy, Pályám emlékezete, Abafi kiadása, 74. 1.

Az akadémiai eszme a XVIII. század közepétől kezdve állandóan napirenden van, s kivéve Tersztyánszky Dánielnek 1770-iki tiszttan tudományos tervét,¹ megszakítás nélkül függvényét képezi a nyelvművelő törekvéseknek. Már Bod Péter jónak látná tudós emberekből magyar társaságot alakítani „a magyar nyelvnek ékesgetésére”.² A 70-es években piaristák alapítanak kis nyelvművelő társaságokat.³ Péczeli a Mindenest Gyűjteménynek különben igen csekély jövedelmét ajánlja fel a „magyar nyelv pallérozására” alakítandó kis társaságnak,⁴ az íróknak különböző tömörülései is ily célból történnek, így alakult 1779-ben a „hazafiú magyar társaság” Pesten, melynek Bessenyei, Horányi, Ányos, Kreskay stb. voltak tagjai,⁵ így gyűlnek össze 1790-ben Kassán Szabó Dávid, Kazinczy, Bacskányi, Simai Kristóf és tanácskoznak, mi módon helyezhessék a magyar nyelvet illendő méltóságába.⁶ Az egész mozgalmat összefoglalják Bessenyei és Révai nagyszabású törekvései, s elmondhatjuk, hogy mire 1790-ben szélesebb körökbe is benyomul mind a két hazában a nyelvművelés gondolata, addigra íróink már tökéletesen kialakították, kiépítették a tervet, melynek megvalósítása a politikusok feladata lön.⁷

A nyelvkérdés ezen első fokozatát, a szellemi alapvetést az ország szellemi munkásai végezték el, mint láttuk, koruk általános racionalista mozgalmából kiindulva; a gondolat már II. József előtt megszületett; az ő uralkodása alatt, de az ő rendeletei nélkül is, megértett arra, hogy szélesebb körökbe is behatoljon. Ez a pillanat az, amikor a tiszttan szellemi területről a politika világába átmerészkedve, a nyelvművelés racionalista gondolatából, a

¹ Finácz Ernő, Adalék egy magyarországi tudós társaságnak 1770. évi szervezetéhez, Századok, 1904. 369. l.

² Csaplár id. m. 2., 147. l.

³ Takáts Sándor, Benyák Bernát és a magyar oktatásügy. Bpest, 1891. 137. l. stb.

⁴ Takáts, Péczeli 48. l. Mindenest Gyűjtemény. 1, 4. l.

⁵ Császár Elemér, Bessenyei akadémiai törekvései. Bpest, 1910. 46. l., ugyanitt az akadémiai törekvések racionalisztikus, népboldogító eredetének kimutatása.

⁶ Csaplár id. m. 3., 157. l.

⁷ E régebbi akadémiai törekvésekre l. A M. Tudós Társaság Évkönyvei 1. Pest, 1833. és Fejér György, Jutalomra érdemesített értekezés egy magyar tudóstársaság legkönnyebb és leghelyesebb felállításáról, Pest, 1809.

nyelvszeretetet ártatlan érzelméből *nyelvkérdés* lesz, az a bonyolult összetételű politikai képződmény, mely korlátlan hatalommal képes halálos gyűlöleteket és ízzásig hevült mozgalmakat felkelteni.¹

3.

Magyar nyelvművelőink, koruknak felvilágosodási eszméitől áthatva, nem gondolhattak arra, hogy munkásságuknak Magyarország határain belül is lehetnek korlátai. A valóságban, a nyelvművelési gondolat terjedésével csakhamar kiderült, hogy a nyelv és állam határai még nem esnek egybe, tehát, a már fent említett felvilágosodási elv szerint, arra kell törekedni, hogy e kettő egybe tétessék. A nyelvművelési eszme az igen csekélyszámú olvasóközönségben elsősorban a fiatalok, a közép- és felső iskolák hallgatói közt terjedt. A Dunántúl és Felvidék katolikus szemináriumaiban az új szellem már magyar, német és tót anyanyelvű növendékpapokra hatott, s Péczeli Mindenés Gyűjteménye már 1790-ben örömmel állapítja meg, hogy a pozsonyi szemináriumban a növendékpapokat magyarul kérdik, s ezek, köztük a tótok is, szívesen felelnek magyarul. A pesti növendékpapság főkormányzója, Wohlgemuth Fülöp maga is magyarul kezd tanulni és már megengedi, hogy növendékei is egyes tárgyakat magyar tannyelven tanuljanak addig is, míg „idővel az egész szent tudomány kedves nyelvünkön taníttatna”.² Wohlgemuth nem elégszik meg a született magyarok serkentésével, a horvát, tót és német ifjakat is buzdítja a magyar nyelv tanulására, úgy hogy „közülük már sokan nemcsak értik a magyar könyveket, hanem magyarul is beszélhetnek”.³ Az egykorú újságok teli vannak e „tisztelendő növendék pap urak” „ezen jó-növész plántái a magyar anyaszentegyház kertjének” dícséretével s tudjuk, minő megható áldozatokat tettek e szegény és alacsony-sorsú kispapok a magyar irodalom fellendítéséért. Itt azonban csak az érdekel bennünket, hogy e szemináriumok s még néhány

¹ Hasonló nyelvi mozgalomnak, a dánnak, hasonlóképp racionaliztikus eredetére l. Otto Brandt, *Geistesleben u. Politik in Schleswig-Holstein um die Wende des XVIII. Jhs.* Deutsche Verlagsanstalt, Stuttgart, 1925. 53, 56. stb. ll.

² Mind. Gyűjt. 1790. III. negyed 34 l.; IV. negyed 87. l.

³ Hadi és más nevezetes történetek 1790, 121. l.

protestáns, főként ágostai evangélikus középiskola, így különösen a soproni,¹ volt az amelynek talaján a gyakorlatból, magyar és nem-magyar anyanyelvűek együttéléséből nőtt ki a racionalista gondolkozás számára a nyelvkérdésnek iskolaügyi oldala. Ezen érdeklődés kifejlődését kétségtelenül gyorsította József császár rendelete, mellyel az iskolák nyelvét egyik napról a másikra németté tette. A rendelet persze nem volt végrehajtható, a németül nem tudó tanárokat nem lehetett elküldeni, mert nem volt kit tenni a helyükbe s így a felsőbbségnek túrníe kellett, hogy továbbra is latinul tanítsák azon osztályokat, amelyekben a német tannyelv volt előírva;² de a rendeletről származó naponkinti konfliktusok hozzájárultak, hogy a tannyelv kérdése aktuálissá legyen. Az iskola és vele a törvényszéki tárgyalások német nyelve volt az, mi a lakosság minden rétegét közelről érintette; sem nemesnek, sem politikusnak nem kellett lenni, hogy a tan- és törvényszéki nyelv elnémetesítésén bárki is fennakadjon. A mindennapi élet sok kis konfliktusát nézve, nem csodálkozhatunk, ha egyszerre megjelenik előttünk az egész későbbi nyelvkérdés dióhéjba szorítva Péczeli József formulázásában.³

„Ha a korona Bécsben maradt volna is, ha földjeink felmértettek volna is, ha a nemesség adó alá vettetett volna is, mégis csak megmaradt volna a mi magyar nemzetünk, de ha az iskolák németül tanítottak s a törvényszékek németül folytattattak volna, úgy a magyarság az európai nemzeteknek lajstromokból végképen kitöröltetett volna. Egy néhány esztendőktől fogva majd csaknem úgy lehet e részben képzelni nemzetünket, mint egy iszapban elsüllyedt hajót, melynek már holmi apró csajkák és csónakok a hátán hajókáztak el. Ezt az ült hajót egy emelőőrúddal lehetett a többek közt az iszapból felvenni, hogy még egyszer a víz színén lebeghessen és kiterjesztett vitorlákkal repülhessen. Ez az emelőőrúd volt a nyelv, melyet minden valláskülönb-

¹ Mind. Gyűjt. 1790, III. negyed, 247. l. Kis János külön felemlítve; az ágostai iskolák tanárai Németországban tanulván, nagyobb mértékben és tökéletesebben vehették át az egykorú német racionalisztikus ideákat.

² Pl. Székesfehérvárott, Takáts S., Benyák Bernát, több helyen.

³ Mind. Gyűjt. III. negyed, 288—289. l., részben idézve Takáts, Péczeli 272. l.

ség nélkül féltének minden igaz magyarok“, ezekután pedig kifejti, hogy a német helyébe nem szabad visszavenni a latint, hanem egyedül a magyart: a törvényszékek és általában a „polgári dolgok“ nyelve ezután magyar legyen, mert csak így lehet remélni, hogy a magyar nemesek, bárók és grófok visszatérjenek hazai nyelvükhöz s annak gyakorlásával igyekezzenek a hazának Pittjei és Foxaivá lenni; de ezentúl is várni lehet, hogy „mindazok, valakik Magyarországon és Erdélyben laknak, ötven esztendő alatt mind született magyarokká lesznek.“

A gondolat örült rohanását mai szemmel alig tudjuk végigkísérni. Ma még Herder ítélete alatt görnyed és az európai nemzetek lajstromából kitörölnék véli a magyart s a következő pillanatban egyetlen adminisztratív rendszabály segítségével elérhetni reméli, hogy a nemzettől elfordult magyarok visszahajoljanak és az ország nem-magyar nemzetiségei is magyarra váljanak, azok a nem-magyarok, kiknek százezrei csak tíz-húsz éve, hogy Magyarországon laknak és itt zárt településben magyar lakostól és szomszédától mentes hatalmas idegen foltokat képeznek. Valóban, csak a racionalizmus könyvországából származott doktrinák hitethették el íróinkkal e változás lehetőségét és rajzolták elébük az ígért földét, a magyar nemzetállamot abban a szegényes Magyarországon, hol a magyarságnak akkoriban önrendelkezési joga sem kulturális, sem politikai tekintetben háromszáz év óta nem volt többé. De a racionalista szellemben felnőtt költők egymásután bepillantanak ebbe az ideálsországba. Révai Miklós már látja az időt, mikor az oktatás segítségével szívesen válik magyarra tót, rác, oláh, német s mindnyájan „fogadott magyarok“ lesznek a születettek mellett.¹ Kazinczy 1790 elején írja, hogy ha a német helyébe a magyar nyelvet hozzuk be, akkor „nemzetünkől különös nemzet válik, örökös fal lesz a magyar és nem-magyar közt vonva s az idegen vagy magyarra lesz közöttünk, vagy éhhez hal el; szemlátomást fogunk előmenni a tanulásban, magyar csemetéink magyar nevelőket kapnak s a mesterségekben és tudományokban oly szerencsés virágzásra lépünk, mint amilyenre Németország lépett, minekutána a kihalt római és idegen francia nyelvtől elállott s tulajdon nyelvén kezdette írni könyveit. E célnak elérésére pedig elmúlha-

¹ Csaplár id. m. 3, 273. l.

tatlanul s mindenekfelett az kívántatik meg, hogy az iskolákban magyar nyelven taníttasson az ifjúság“.¹

A gondolkodás ezen pontján lehetetlen többé észre nem venni, hogy az országban nem-magyar lakosság is van, ami pedig a latin tannyelv és a latin közigazgatás idején, a racionalisztikus államfelfogás hatása alatt nem képezte a megfigyelés vagy gondolkodás tárgyát. A szem azonban, mely erre a realitásra ráterelődik, a dolog természeténél fogva az akkor divatos szemüveggel van ellátva, a kultúra az, ami érdekli, nem a nemzetiség, melynek fogalma ismeretlen előtte; a kultúrát pedig csak saját nyelven lehet gyakorolni s a kultúrának olyannak kell lenni, minő az ország. Magyarországon tehát magyarnak. Az államhatár az egyetlen, melyet ez a kor ismer, nyelvhatárt vagy nemzetiségi határt még nem. A felvilágosodás elveit megvalósító francia forradalom Németországtól elvett területen nyíltan franciásít: a Konvent biztosította 1793-ban proklamációjában kijelenti, hogy kötelességének ismeri „*franciser l'administration*“: a kultúra érdekében, amely neki a szabadság képében jelenik meg. Hogy a szomszéd népek

szabadság áldásaiban részesüljenek, ezért a forradalom embereinek egyenesen kötelességük a szomszéd területeket meghódítani és franciává tenni. Igaz, ez annexiókat az emberi jogok deklaratorai kénytelenek voltak némi szemérmes lepellet befödni, ez a lepel volt a népszavazás, melyet a forradalom hozott divatba, de máris úgy, minőnek ez később is megmaradt: a hódítás és elnemzetlenítés ürügye, hamis cégére gyanánt. Az 1792. savoyai népszavazásra a párisi kormány 19.000 katonát küld le, kimondottan azért, hogy „biztosítsa a demokrata pártnak azt a túlsúlyt, melyet óhajtunk neki“.² A racionalista tan még mindig hat: a fő, hogy a népek műveltsége emelkedjék, a felvilágosodás terjedjen; ennek érdekében nincsenek népi és nemzeti határok, sőt a forradalom mire megerősödött, állami határokat sem respektált többé a szabad-

¹ Hazai stb. történetek 1790, II. negyed, 415. l., Orpheus 1790. I. 153 l. és Levelei 2, 45. l.; Kazinczy fenti gondolatának, tehát racionalista elvnek továbbfejlesztése a romantikába átmenő Kisfaludy Sándornál: „Mihelyt egyszer a magyar nyelv szükséges és úgyszólván kenyérvelv lesz a hazában, bizonyos, hogy egy mostani jó magyar helyett akkor százak fognak támadni“, Kisfaludy Sándor munkái, kiadta Angyal Dávid, 8, 146. l. 1806-ból s utána az egész, később említendő kenyérvelv-theoria.

² Johannet id. m. 98, 100, 255. l.

ság és felvilágosodás nevében; Napoleon pedig ugyanúgy tesz a rend és Franciaország biztonsága érdekében.

A gondolatmenet a magyar íróknál ugyanaz, csak az eszközök szerényebbek, szinte gyermekesek, amennyiben egyáltalában gondolnak eszközökre és nem tisztán jámbor óhajtásokkal foglalkoznak. A vérmesebb Bacsányi 1790-ben elérkezettnek látja az időt, hogy a jóakarátú Lipót engedelmével „most vagy talán soha sem” a magyar nyelv behozassék, nehogy a „naponkint hazánkba sereglő sok gyűlevész nép” nyelvtől a mienk lenyomassék.¹ Kazinczy elismeri, hogy kicsiny és csekély mindennek kezdete, elismeri, hogy a tót hegyek közt van három-négy vármegye, hol a nemesek még notáriusi magyarságra sem képesek, s ezen úgy vél segíteni, hogy a Tisza és Duna partjairól az ifjak menjenek a felvidékre, ott indigenatust szerezzenek és beházasodjanak; a vármegyék gyűléseikről jegyzeteiket magyarul küldjék egymásnak és a fődolog, hogy a nem-magyar gyerekek az iskolában magyarul tanuljanak. Így reméli, hogy a magyar nyelv *első és közönséges* lesz az országban.²

Alig tíz esztendei időközről van szó, mely alatt a fentiek szerint a nyelvi gondolat tisztán írók gondolkodásában hatalmas politikai programmá dagad. Bárócynak a „védelmeztetett magyar nyelv” dolgában írt párbeszéde még kizárólag a nyelvi tényekkel foglalkozik s a deák tanítási nyelv megmaradását kívánja;³ Bessenyei komoly fejtegetéseiben a nyelvügy már kifejezője, helyettese, előfutárja a nemzetiségnek, és a többi írónak, Kazinczynak, Bacsányinak, Révainak többé-kevésbé töredékes gondolatai után már 1790-ben megjelenik a magyar nemzeti nyelvprogram, mely hosszú időre megállapítja, mire érdemes és mily eszközökkel törekedni. Szerzője Decsy Sámuel, nemes orvos, a „sötétség”, papok, szerzetesek és babonáiknak heves ellensége.⁴ Decsy még a racionalista álláspontból indul ki: egyik célja a magyar nyelv szorgalmas művelése, mert enélkül a tudományok nem virágozhatnak az országban; másik célja, hogy „természeti és polgári állapotunkra

¹ Csaplár id. m. 3, 312. l.

² Kazinczy id. h. 46—47. l. Hasonló terminológia van Aranka Györgynél, Erdélyi magy. nyelvművelő társaság, 1 Auguszt 1791, Claudiopoli: a magyar a fő nemzeti nyelv s kell, hogy *közönséges* legyen.

³ Megjelent 1790, Bécsben.

⁴ Decsi Decsy Sámuel, Pannóniai Féniksz avagy hamvából feltámadott magyar nyelv, Bécs, 1790.

nézve boldogok“ legyünk s ehhez az kell, hogy nyelvünket kiműveljük és a hazában közönségessé tegyük. Ott azonban ahol a felvilágosodás végcélját, a boldogságot és műveltséget a *magyar* haza területén akarja megvalósítani, végkép elválik a racionalizmus nemzetköziségétől és könyvében a Kazinczyékéhoz hasonlóan ízzó hazaszeretetet, s ezenfelül a magyarság aktuális szükségletei iránti nagy érzéket árad el. A magyar nyelvet meg kell menteni az emberiség számára, mert ez „szűz nyelv“, más nyelvvel nincs rokonságban és ha elvész, egy nyelvvel kevesebb lesz a földön.¹ Megmenteni pedig csak Magyarországon lehet, mert másutt nincs használatban. Itt azonban, magyar földön, közönségessé kell tenni, akár a deák, német és tót rovására is, mert ezek a nyelvek e hazán kívül is élnek és így nem törölhetők el. A nyelv egyesítő hatását is világosan felismeri: valláskülönbség nem állhat a nyelv egységének útjába, amint a különböző vallásfelekezetűeknek ez országban mégis csak egy istenük, egy hitük, egy hazájuk, egy királyuk van. Az egész gondolatsorból látható, hogy Deesy számára a nyelvkérdés elsősorban politikai vonatkozással bír, azaz, hogy a nyelv és nemzetiség mély lelki alapjait ő ép oly kevéssé látja, mint nem látják az ő összes kortársai sem. Egyebekben is alá van vetve a kor előítéleteinek, így mondatja vele a felvilágosodás középkorgyűlölete, hogy a latin nyelvet a középkorban Szent István király a papok rábeszélésére hozta be, akik „világi tekintetekből“, hatalmuk fentartása érdekében akadályozták a tudományoknak más nyelven, mint latinul való művelését, nehogy rajtuk kívül más, világi ember is tudós legyen. Így maradt meg a latin nyelv, s vele a műveletlen darabosság évszázadokon át. Ami új nála, az az élénk politikai érzék, mellyel a latin, majd német és francia nyelv uralmát magyarázza a Habsburg uralkodók századaiban. A Habsburgok a magyarság iránti bizalmatlanságból nyomták el a magyar nyelvet, az udvari kegyben csak az anyanyelvtől eltávolodott magyarok részesültek, akik segédkezet nyújtottak a kormánynak az ország politikai és gazdasági kihasználására. Részletesen megrajzolja az ország koloniális helyzetét, melyben „az idegen országokkal lehető kereskedés kútfejeinek megfojtása miatt“ a magyarság állandóan szegénysorsban tengődik. Mindez összefügg szerinte a nyelvkérdéssel, mert ha a nyelv segítségével a magyarság „csecsemőállapotából“

¹ Ez az érv a 19. század elejének röpirattirodalmába is innen ment át.

kikerül, ezzel egyúttal politikai és gazdasági helyzetét is egy csapással megjavítja. Mai kifejezésekkel élve: a nyelvében egységes nemzet feltétlen bizonyossággal vissza fogja szerezni politikai és gazdasági, általában állami önrendelkezési jogát.

Eszközei, melyeket e cél érdekében követel, gondolatainak felvilágosodási és nemzeti keverékjellegéhez képest igen változatosak. Első természetesen a tudóstársaság, melynek francia és angol mintáit az egykorú irodalomból, főként Büschingből oly részletesen írja le, hogy a kérdésnek utána következő feldolgozói többnyire csak őt használják. Másik: magyar szótár és nyelvkönyv készítése, azután a cenzura megszüntetése; itt jellegzetesen franciás követelés: az erotikumokat is szabad legyen kiadni, mert ezek is a természetből folynak, s hogy ezután kinyomtatásuknak akadályja ne legyen, pap többé ne neveztessek ki cenzornak. További eszközök: a könyvnyomtatás könnyítése, tudós vetélkedések rendezése, s ezekkel egysorban, mintha velük egyenlő értékű volna: a magyar tannyelv. „Semmi sem öregbithetné nemzeti nyelvünknek dicsőségét, mintha minden tudományt magyarul taníttatnának az iskolában, még pedig nemcsak az alsóbb, hanem a felsőbb iskolákban is”.¹ A magyar tannyelv behozásának tíz akadályát hozza fel és cáfolja. Az egyik, hogy a deák nyelv hívei a latint általános művelődési okokból meg akarják tartani. Ezt az érvet Decsy könnyen megcáfolván, hajlandó a latin nyelvnek mint kultúrnyelvnek további tanítását fentartani a középiskolákban, melyeknek tannyelve azonban már magyar legyen. A másik érv, melyet a „deáknyelv pártfogói titkos palástolással” hoznak fel, abban áll, hogy a magyar hazában sokféle nemzetbeli lakos van: tót, orosz, német, görög, örmény, kik nem értik a magyar nyelvet, s ezek kedvéért kell fentartani a latin uralmát. „Erre én csak így felelek — mondja Decsy: 1. hogy ha közönségesen szeretünk magyaroknak neveztetni és magyar szabadsággal élni, szeressük a magyar nyelvet is megtanulni. Ha valamely idegen személy közénkbe jönne és azzal dicsekedne, hogy ő Franciaországból való és valóságos francia, azonban egy szót nem tudna franciául, elhithetnének-e azt magunkkal, hogy ő valóságos francia; kikacznánk őtet és hazugnak tartanánk. Így nevetséget okoznak azok a magyar lakosok s kiváltképen nemesek az idegeneknek, akik igen keveset, vagy teljességgel semmit sem tudnak magyarul be-

¹ Id. m. 216. l.

szélni".¹ Második érve: hogy a német és tót a latin nyelv helyett a magyart könnyebben tanulja meg, kevésbé fontos ezen tiszta racionalista szellemet lehelő első mellett. Láttuk, hogy a Grande Encyclopédie francia bölcselői szemében az állami határok szabták meg a nemzeteket is, ugyanez észlelhető a magyar gondolkodónál, aki a francia mintát meggyőző érvként alkalmazza a magyar kérdés megoldásánál. Az állam határai közt lakozók legyenek ugyanazon nyelv-közösség tagjai: ezen felvilágosodási tan érdekében Decsy elsősorban magyar nyelvtanítómestereket kíván behozni a nemmagyar nyelvű iskolákba, továbbá magyar lekipásztorokat küldeni a német, sváb, tót, orosz egyházakba s ezzel „érezhetetlenül magyarizáltatnának hazánknak idegen nyelvvel élő lakosai“, akik a nemzetiségi kérdés mélységeiről távoli sejtelemmel sem bíró vérmes szerző szerint húsz vagy harminc esztendő múltán maradékaikban is magyarra válnának.

A nyelvművelés tisztán elméleti, irodalmi köreiből kilépve, a diskurzus mindinkább praktikus politikai térre megy át. A tan-nyelv mellett, az alsóbb és felső törvényszékeknél és az összes polgári hatóságoknál is magyar hivatalos nyelvet követel Decsy, s mi több, a hadseregnél is, a bánya-, pénzverési-, só-, posta- és harmincadhivataloknál, melyek pedig a magyar közjogi felfogás szerint is királyi jog alatt álltak, s a nemzetnek alig volt beleszólása kezelésükbe. A magyar tanítványt az Encyclopédie elvének logikus alkalmazásában semmi sem képes feltartóztatni: ha a nemzet az, aminek határait az állam szabja meg, úgy a magyar nemzet határai terjesztessenek ki az országhatárokig. Decsy munkájában a nyelvművelő gondolat a nemzetállam programjává terjedt szét, az államhatárokon belül mindent magyarsággal akar betölteni, mert csak ez adhatja meg a nemzetnek a felvilágosodás boldogságát. Decsyt innen tovább már teljesen elragadja a nemzeti lelkesedés. Büszkén csatlakozik Szászky János, a geográfus megállapításához: *Extra Hungariam non est vita*, az ország természeti gazdagságát részletesen ecseteli és a nyelvművelésre utolsó eszköz gyanánt a külkereskedelem kiépítését követeli, mint ami nagyban öregbíthetné és ékesíthetné a „mi dicsőséges nyelvünket“, még pedig olyképen, hogy a magyar föld természeti kincseivel kereskedő magyarok letelepednének távoli országokban, mint pl. a velencések a Földközi- és Fekete-tenger partjain, s ott az ő kedvükért, a velük való keres-

¹ Id. m. 230. l.

kedés érdekében az idegenek is megtanulnák nyelvünket. Ez álmok irreális voltára jellemző, hogy itt a kereskedelmi gócpontokon felállítandó külképviseletünknek, konzulainknak is magyarosító feladatot jelöl ki, holott Magyarországnak akkor a valóságban semmi szava nem volt a monarchia külpolitikájában. Az álmom netovábbja pedig: nyelvünk kedvessége annyira meghódítaná az idegeneket, hogy tanulására mindinkább vágyódnának, s így, ha mi nem is, de maradékaink megérnék azt, hogy a magyar nyelv az idegen udvarokba is beférköznék és azokból kiűznék a francia nyelvet.¹

Akkor, a József rendeletei visszavonását követő nemzeti fellángolásban kétségtelenül maga is elhitte Decsy ez álmokat, később azonban, jól nevelt, a cenzura határai közt mozgó bécsi hirlapíró korában² valószínűleg épúgy letett róluk, mint ahogyan a magyar rendek is félretették az 1790-es országgyűlés kudarca után a díszmagyart és a lázas reményeket. A Pannoniai Fénikszet azonban nem emésztette meg a szalmaláng, hatása évtizedekre terjed: adatainak tömegével, kitűnő stílusával és hazafias meleg hangjával a századforduló nyelvi mozgalmának irányt szabott. „Valameddig mi serényebbek nem leszünk nemzeti nyelvünknek művelésében; valameddig azt az egész hazában közönségesse nem tesszük; valameddig az iskolákba, polgári és törvényes székekbe bé nem vesszük és valameddig meg fogjuk azokat az eszközöket vetni, melyek által a mi nyelvünk virágzóbbá tétetődne, soha addig, sem természeti, sem erkölcsi, sem polgári állapotunkra nézve boldogok nem leszünk.”³ Ezzel a programmal látott hozzá az ország rendi képviselte a II. József hagyatékában talált német hivatalos nyelv likvidálásához⁴.

¹ 261. l.

² A Magyar Hírmondó szerkesztője a magyar kancellária javaslatára lett, e javaslatot az államtanácsban Izdenczy helyeslőleg referálta. St. R. 1793:720. sz. Tehát Izdenczy bizonyára nem olvasta a Fénikszet. Decsy a Magyar Kurir szerkesztésében, St. R. 1813:78., 182., 332. sz., K. K. A., 1810:90. sz. stb.

³ 262. l.

⁴ Decsy hatása mellett elmellőzhetjük a Hadi és más nevezetes történetek szerkesztősége pályázatán díjat nyert két Hazafiúi elmélkedést, a magyar nyelvnek a magyar hazában való szükséges voltáról, Gáti Istvántól és Vedres Istvántól, Bécs, 1790. Ezek szintén erősen hatottak, több kiadást értek, Vedresé 1807-ben harmadikat. Mindkettő a Decsyhez vezető fejlődés, a racionalista irány terméke, csak bátortalanabb s kisebb perspektívájú. Vedresre még erősen hat Herder, aggódik a nyelv és vele a nemzet pusztulásán.

II.

A NYELVI MOZGALOM
FERENC ABSZOLUTIZMUSÁNAK KIALAKULÁSÁIG.

1.

Az eredetileg II. József nyelvrendeleteitől független mozgalom 1790-ben gyors folyással torkollik be azon nagy politikai reakcióba, mely a császár abszolutisztikus rendszerének összeroppadására fejlődött ki. Távolról ez a mozgalom a magyar nemzetiség lángoló színeiben mutatkozik: ősi nyelv, ruha, alkotmány az, minek megtartására és biztosítására mozdul meg az egész ország; de minél közelebből ismerkedünk meg e korszak forrásaival, annál inkább látjuk, mennyi disparát, a nemzeti jellegtől független jelenség bújik meg az általános nemzeti színek alatt. A mozgalom hordozói a rendek voltak, akiknek szociális, politikai, rendi érdekei nem mindig vágtak össze azokkal, melyeket ma, szabadon egy adott korszak politikai aktualitásától, nemzetieknek nevezünk. Különösen feltűnő a rendi specifikum azon reakcióban, mely József nyelvrendelete ellen irányult. József rendelete, úgy mint egész szisztemája, a magyar alkotmány megdöntését célozta, ezzel szemben a rendek politikai érzéke a régi alkotmány helyreállítását, in integrum restitucióját követelte, azaz, a nyelvkérdésben, a latin nyelvnek jogaiba való visszahelyezését. Az 1784-iki nyelvrendelet ellen a vármegyék tiltakozván, a legtöbb közülök nem a magyar nyelv, hanem a latin mellett nyilatkozik.¹ A vármegyei feliratok hosszasan siránkoznak azon a sérelmen, mely a német nyelv bevezetésével a hazai nyelven — *patria lingua* — és általa az alkotmányon és az emberi műveltségen esett, s végül kiderül, hogy a hazai nyelven ők a — *latint* értették, melyet egyúttal „törvényes és magyar nemzeti“ nyelvnek is neveztek.² Gróf Széchenyi Ferenc,

¹ Marczali id. m. 2, 397. l.

² Steph. Katona, *Historia critica*, 49. k., 381, 384, 390. stb. l. „legalis, nationalis Hungarica lingua“.

kinek nemzeti érzése és öntudata mindenfelül áll, ki Kazinczyt, a nyelvnek már akkor is apostolát arra kéri, hogy gyermekeit „cselédit” buzdítsa a hon és a magyar nyelv szeretetére,¹ a kormány számára az 1790-es országgyűlés feladatait és kilátásait összeállítva, nem a magyar, hanem a latin nyelv uralmát követeli.² Józsefnek visszavonó rendeletére a megyei feliratok többsége újból csak a latin nyelv mellett nyilatkozik, úgy, hogy a kancellária felterjesztve a feliratokat, belőlük megállapíthatja az ország kívánását, a latin nyelv uralmának helyreállítására.³ Pozsony megye részletesen kifejti, mennyire összefügg a latin nyelv a magyar alkotmánnyal, Bars megye a latin uralmának a póstára, királyi városokra való kiterjesztését is kéri, Trencsén pedig szép latinsággal fejezi ki, hogy „szinte az isteni rendelkezéssel is ellenkeznek, ha a latin, a nemzetnek saját tulajdon nyelve, mely az ország jogának szokásos nyelve és egyúttal a tudósoké is, kiirtatnék ebből az országból”.⁴ Ezek a felterjesztések 1790 elejéről valók; a vármegyék utasításai országgyűlési követeik számára néhány hónappal később íratlak s bennük már inkább visszatükröződik az a mozgalom, melyet a hírlapok és írók indítottak a magyar nyelv érdekében. Csak természetes, hogy a nyelvmozgalom a rendek körében összekeveredik politikai motívumokkal és Decsy Sámuel könyvéhez képest, részben bizonyára annak hatása alatt, kiválóan politikai produktummá lesz. Maga Pest vármegye még a latint kívánja a vármegyék és városok hivatalos nyelvének, de már megengedni véli, hogy a pörös felek maguk válasszák a nyelvet, melyen a pört folytatják.⁵ A vidéki nemesség politikai gondolkodása kéri a nyelvkérdésnek állami vonatkozását; Zemplén vármegye csak magyar hivatalnokot akar, még a királyi jog számára rezervált kamarai, só-, posta-, bányas- és katonai hivatalokban is, a törvényeket is magyar nyelven kívánja hozatni.⁶ A latin nyelvhez való ragaszkodás példái mellett Decsy

¹ Kazinczy, Pályám emlékezete. 123. l.

² Ud. és áll. ltár, Hung. comitalia, 1790 május 17-én Spielmannhoz küldött memorandumában.

³ 1790 május 3. felterjesztés, St. R. 1790:1228. sz., itt Izdenczy kivonatai a feliratokból.

⁴ Kivonatok, nád. titk. lt. Diaet. extraszer. 1833, 16. sz.

⁵ Marczali, Az 1790/91-iki országgyűlés. Budapest, 1907. 1, 184, ahol a követutasítások tartalma részletesen elmondva.

⁶ Pr. B. 3. cs. 6. sz.

hatását mutató előhaladott nyelvi követelményeket is látunk, amint-hogy az egész nyelvi mozgalom a vármegyék körében különös keverékét hozza létre a rendi-politikai és felvilágosodott művelődési törekvéseknek. A latin alkotmányt nem engedik bántani, a latin nyelv uralmát fenn akarják tartani, de ez nem akadályozza őket a magyar nyelv terjesztése óhajában. Nyitra vármegye 1790 elején a nagyszombati püspöki helynökséget arra kéri, hogy az egyházi személyek a magyar nyelvet elősegítsék ott, hol egészen vagy nagyobb részt magyarok a lakosok.¹ Egy hírlapi levelező Hontmegyéből jelenti, hogy ez a vidék is kezdi visszaszerezni eredeti magyar anyanyelvét, miután a tót cselédség: szobaleány, dajka, kocsis, eltéríté a nemesi házakat a magyartól; Szatmárból már is kétszáznál több magyar cseléd jött Hontba; a tótokat az Alföldre kell vinni, hol a tótosítástól nincs mit tartani.² A megtelepedett „zsellérnyelvek”³ sorsa is foglalkoztatja a vármegyéket: a reális szükségletek vizsgálata rávezeti őket a különbségekre, mely a tiszta magyar és a nemzetiségileg vegyes területek közt van, így írja Zólyom vármegye Szabolcsnak a magyar nyelv ügyében való felhívására, hogy a dolgot náluk a német és tót lakosság száma hátráltatná ugyan, de hogy az „ország nagyobb részének hazafiúi kívánságát” tölthessék, ezután is törekedni fognak arra, hogy az iskolamesterek lehetőleg magyar fiak közül választassanak.⁴ A magyar tannyelv kérdése Decsy elmékedéseiből bevonult a politikai életbe, de nemcsak a vármegyékbe, hanem — ami meglepőbb — az ország főhivatalaiba is.

A legelső magyar hivatalos irat kiadásában a vármegyéket megelőzte a közvéleménytől mindenkor aulikus szellemmel vádolt magyar kancellária, amikor latin és magyar nyelven adta azt az 1789 december 18-iki kir. leiratot, mely az alkotmányos alapra visszatérve országgyűlés hirdetését és sérelmek orvoslását igéri.⁵

¹ Magyar Kurir 1790. II. 868. l.

² Ugyanott 812. l.

³ A „Post nubila Phoebus”, Pest-Buda-Kassa 1790. kifejezése, talán Darvas Ferencről (a Ballagi Géza gyűjteményében, a Fővárosi könyvtárban levő példány szerint).

⁴ Közlte Föglein Antal, Besztercebányai Hírlap 1913 febr. 13. sz. Szabolcs határozatára St. R. 1790: 828. sz.

⁵ A magyar hivatalos nyelv korábbi adataira l. Márki Sándor: A magyar mint államnyelv 1604—1711, Arad 1879. A leiratra Marczali: II. József 3, 557 és 567. l.

Ezen „örökmélekezetű, mert legeslegelső királyi diploma magyar nyelvünkön“ kieszközlését az ország Pászthory Sándor kancelláriai referendáriusnak, későbbi fiumei kormányzónak köszönhetette, kinek nevét illik, hogy mi késői nemzedék is megjegyezzük magunknak. Pászthory finom racionalista műveltségű ember, szabadkőműves, Kazinczy barátja volt; tudomásunk van róla, hogy hivatali és baráti körökben terjesztette a magyar nyelv szeretetét; ily irányban hatott gróf Pálffy kancellárra, valamint a korábban szintén referendárius gróf Eszterházy Ferencre, aki a következő diétán lelkes beszédet tartott, a magyar nyelv mellett.¹ A kétnyelvű leirathoz tőle indult ki az iniciativa, azon megokolással, hogy a magyar szöveg kiválóan alkalmas lesz a felizgatott rendek lecsillapítására.² Előkelő szerepe volt azon tárgyalásokban is, melyek a József rendeletei visszavonása folytán szükségessé vált újjászervezés elveit állapították meg. Ezeknél rendszeren Pálffy kancellár elnökölt s jelen voltak gróf Bánffy György erdélyi gubernátor, Pászthory és Mikos tanácsosok, Kaunitz az államkancellár és Spielmann báró, Kaunitz referendáriusa. A két külügyi embernek érdekében volt a magyar nyugalanságot minél előbb, koncessziók árán is lecsillapítani, hogy a monarchia szabadkezet nyerjen a németalföldi kérdés likvidálására és Poroszországgal szemben a differenciák tisztázására. Ebből a helyzetből érthető, hogy a különben is lehiggadt öreg Kaunitz nem igen állt útjába a Pászthorytól vezetett magyar főhivatalnokoknak, amíg ezeknek törekvései a monarchia egységes érdekeivel ellentétbe nem kerültek. Az 1790 január 30-iki konferencia az ország megnyugtatóására részletekben is megállapítja a német hivatalos nyelv eltörlését és csak a dikasz-

¹ Kazinczy: Pályám emlékezete, 74, 125. l., a leirat dícséretére: Pápay Sámuel: A magyar literatura esmérete, 1, 405. l.

² A leirat magyar nyelvét javasló kancelláriai felterjesztés, 1789 december 17. 16115. sz. al., referense Pászthory volt, a fogalmazás az ő titkára, Lázárevics Sándor kezétől van, az ő javításaival benne: „Um aber den günstigen Eindruck, den man von diesem a. h. Reskripte mit Zuversicht erwartet, desto gewisser zu erlangen, dürfte dasselbe halbbrüchig mit dem deutschen Aufsätze auf der rechten, und mit der ung. Übersetzung auf der linken Seite erlassen werden“ a leirat magyar fogalmazása kanc. 1789:16329. sz. al. szintén Lázárevics és Pászthory kezétől; kiadva Kazinczy tübingai pályaművéből is, Heinrich Gusztávtól Régi Magy. Könyvtár 37. köt., 133. l. Hasonló megokolás St. R. 1790:318. sz.

tériumok felterjesztéseinél hagyja meg azt az udvar érdekében; a vármegyéknek az erről szóló leirat félhasábosan magyarul és németül szólhat.¹ Az általános elv itt is a restitutio in integrum, a latin uralmának helyreállítása, kivételt képez Erdély, hol a központi hatóságokkal a vármegyék és székely székek régidők óta magyarul leveleztek. Ezt a régi szokást Bánffy kormányzó sikerrel védi meg több beadványában,² míg a magyar helytartótanácsnak nádor nemlétében vezetője, gróf Zichy Károly országbíró, az országban uralkodó izgatottságra támaszkodva az ellen lép fel, hogy a központi hatóságoknak az uralkodóhoz intézendő felterjesztései németül legyenek.³ Már ezekben a tárgyalásokban felmerül a hivatali érdek, a szolgálat érve: német nyelven nem értenek az alsóbb fokú hatóságok és nem lehet tőlük kívánni, hogy három nyelven: magyarul, latinul és németül tudjanak. Végül sikerül az országbíró és gubernátor beadványaira támaszkodó magyar kancelláriának kieszközölni, hogy Lipót király beleegyezését adja a teljes restitucióba: a helytartótanács és gubernium latinul tesz felterjesztéseiket, egyedül az udvari hatóság, a kancellária — akkor még egyesítve, magyar és erdélyi — ír az uralkodónak németül vagy latinul. Ezzel tehát II. Józsefnek a német nyelv mellett kifejtett akciójából, ami a hivatalok nyelvét illeti, semmi nem maradt fenn.

Mindezt az országgyűlés és vármegyék segítsége nélkül sikerült a főhivatalok vezetőinek elérniök. Még nagyobb eredményt mutathattak fel a tanítási nyelv dolgában, ami a német eltörlésével hasonlóképen aktuális lett. Az iniciativa itt a helytartótanáctól származott, mert ennek ügykörébe tartozott az egész közoktatásügynek a király nevében való kezelése. Zichy Károly a német nyelv eltörlésével kapcsolatban javasolja, hogy a pesti egyetemen megint latin legyen a tannyelv, a gimnáziumokban szintén, az elemi — normális — iskolákban pedig ismét az anyanyelven legyen az oktatás. Ezt a javaslatot a kancellária azzal toldja meg, hogy az országban uralkodó nyelvek közt a magyar lévén a főnyelv — *Hauptsprache* —, azon községekben, hol több nyelvű a lakosság, főként ennek tanítására legyen ügyelet. A tárgyalások

¹ St. R. id. sz.

² Erd. kanc. 1790:3257 és 3695, 4826, 6332. sz.

³ Erd. kanc. 1790:4906, St. R. 1790:1127. sz.

csakugyan túlmentek a helytartótanács eredeti javaslatán: az 1790 április 7-iki leirat a német helyébe a latint állítva vissza, megengedi, hogy a három grammatikai osztályban — ami ma a középiskola három alsó osztályának felel meg — a tanítás nyelve az anyanyelv legyen, még pedig ott, hol az ifjúság többsége magyarul tud, a magyar anyanyelv, melyet, teszi hozzá a király „az egész országban terjeszteni — propagálni — akarunk“, ehhez képest tanítására azon elemi iskolákban is, ahol több anyanyelv uralkodik, szintén gondot fordítsanak. A helytartótanács minderre körrendeletben utasítja a törvényhatóságokat,¹ miután azonban később az országgyűlésen a magyar nyelv ügye, mint látni fogjuk, szinte egészen megfeneklett, ez az első nyelvi vívmány, a helytartótanács és kancellária magyar érzületének bizonyítéka, nem talált végrehajtásra. A magyar nyelvű tankönyvek, melyek készítését már akkor elrendelte a helytartótanács, csak ötven év múlva, a nyelvkérdés korszakának legvégén, készültek el.

2.

Az eddig vázolt dolgok jóval az országgyűlés kezdete előtt, az 1790. év első harmadában történtek, amikor az országban uralkodó hangulattal szemben gyors intézkedésekre volt szükség, minélfogva a kormánykörök a két korábbi fejedelem alatt kifejlődött ügymenetet nem tudták pontosan megtartani. A helyzet megváltozott, mikor az első izgatottság lecsillapultával az udvari körök időt nyertek, s másrészt az 1790 júniusában összeült országgyűlés is csak többé-kevésbé lelkes szónoklatokat tartott, melyek sürgős elintéztet nem kívántak. A pozitív javaslatok ily módon átmehettek a rendes ügymenet retortáin, melyek közt legnevezetesebb a Mária Teréziától alapított államtanács volt. A magyar helytartótanácsnak és az erdélyi guberniumnak a királyhoz intézett felterjesztései előbb a magyar-erdélyi kancelláriára kerültek s ennek votumával ellátva adattak be a királynak, aki azokat döntés előtt az államtanács tagjainak adta ki véleményezés végett. A királyi döntés legtöbb esetben csak akkor hangzott a kancellária javaslata szerint, ha azt az államtanács is javasolta; az államtanács ellenkező javaslata esetén

¹ Marczali: Az 1790/1-iki országgyűlés I, 118. l. és Iratok I. sz., továbbá erd. kanc. 1790:7736. sz.

a király rendesen elvetette a kancelláriáét és a legfelsőbb elhatározást tartalmazó királyi kézirat a kancellária felterjesztésére az államtanács szellemében, annak fogalmazásában adatott ki. Az államtanácsban pedig minden ügynek megvolt az *első* referense, akinek részletes votumától függött a dolog, mert a sorban következő államtanácsosok rendes körülmények közt csatlakozni szoktak vagy csak részletekben tértek el az első votumtól. A magyar ügyek első referense báró Izdenczy József volt, akinek ennél fogva a nyelvkérdés alakulásában is döntő szerep jutott.

Izdenczy a galiciai, majd a magyar kancelláriánál kezdte pályáját; a báróságot pályája végén, szolgálatai jutalmául kapta, családi viszonyairól igen keveset tudunk, de nincs kizárva, hogy nem-nemesnek született s annyi bizonyos, hogy *homo novus* és a történeti magyar nemességnek nagy ellensége volt.¹ Nemcsak a magas arisztokrácia tagjait gyűlölte, egész életében ádázul agyarkodott a magyar nemesség és annak alkotmánya ellen is. Ez az agyarkodás, mely durva kifejezésmódja miatt csak Laczkovics János, a szókimondó kapitány nemességgyűlöletével² hasonlítható össze, egészen más forrásokból táplálkozott, mint a francia forradalom híveinek hasonló szenvedélye. Izdenczy a forradalmároknak csakúgy ellensége volt, mint a rendiség híveinek. Hogy fiatal korában összeköttetésben volt-e a szabadkőművességgel, mely a rendi irány ellenségeinek gyűjtőmedencéjét képezte, nem tudjuk; államtanácsos korában, 1785-től kezdve kétségtelenül szabadkőműves ellenes s egyúttal a protestánsoknak, ahol tehetett, üldözője. Antipátiája a magyar rendiség iránt tehát nem ily elvi, felvilágosodási alapokon nyugodott. Izdenczy pályát akart magának csinálni és a pálya tetőpontján megmaradni. Ehhez neki szüksége volt támaszra, melyet sem a rendi magyaroknál, az arisztokráciánál, sem a felvilágosodás híveinél nem remélhetett. A támaszt egyedül az uralkodótól várhatta s innen van politikai felfogásában az uralkodó szempontjainak egyedüli és kizárólagos érvényesítése. A hatalmat a Habsburg uralkodótól nyerte és a hatalom megtartásáért habsburgibb lett a habsburginál, bécsibb a bécsinél. Gyökere a monarchia egyik népében sem lévén, a monarchia együttmaradása, az elvont monarchikus

¹ Carl Freih. v. Hock, Der österreichische Staatsrat 1760—1848, Wien 1879. 108. l.

² Laczkovicsra l. Eckhardt id. m.

érdek lőn vezetője. A régi magyar alkotmány hívének vallja magát, de azt megtisztítani akarja azon antidinasztikus, antimonarchisztikus elemektől, melyeket szerinte Verbőczy csempészett be a régi közjogba. Verbőczy ellen irodalmilag is fellépett, de mégsem mondhatjuk koronajogásznak s ebben Kollár Ádám utódjának. Kollárral egyáltalában nem hasonlítható össze; tudományos képzettsége sem volt megfelelő, módszere pedig inkább illik egy pamfletkészítőhöz, mint a tudomány emberéhez. Közjogi kiinduló pontja: hogy a monarchikus hatalmat csak Verbőczy Tripartituma eliminálásával lehet biztosítani, magában véve is rosszhiszemű. Mint a kormányzás és közigazgatás ismerőjének, tudnia kellett, hogy a monarchikus hatalom még akár tiszta abszolutisztikus formában is fennállhat a Tripartitummal egyidejűleg. Célja mindenkör az volt, hogy a legszélsőbb udvari álláspontot foglalja el, tárgyi meggondolások ebben nem korlátozták. Több esetet tudunk, mikor szélső udvari állásfoglalását az államtanácsnak osztrák tagjai voltak kénytelenek szelídíteni és az uralkodót a magyar közjog szabványaira figyelmeztetni. 1790-ben memorandumot nyújt be, melyben a Corpus Jurisból egész adatgyűjteménnyel akarja bizonyítani, hogy a királynak megvan a joga a magyar országgyűlést bármikor eloszlatni. Az államtanácsban a király helyettese, egykor Mária Teréziának a közigazgatás újjászervezésében első munkatársa, a nagytekintélyű Hatzfeld gróf áttanulmányozván a beadványt, kijelenti, hogy Izdenczy gyűjteményében egyetlen törvényszöveget sem talált, mely a királyt feljogosítaná, hogy az országgyűlést, tárgyalásainak befejezése előtt eloszlassa.¹ Kaunitz hasonlóképen többször kénytelen mérsékelni Izdenczy szolgálatkészségét, mellyel néha még az államtanácsnak ő utána legudvaribb szellemű tagja, Eger báró, sem tud lépést tartani. Az uralkodói jogok egyetlen biztos támaszának szerepében az államtanács tagjai közt szinte elszigetelve állott és befolyását nem is annyira az államtanács keretében, mint inkább a háttérben, mint az uralkodó titkos, kabineti referense érvényesítette. A „kabineti útát” Lipót császár építette ki a felelőtlen tanácsadások, a gonosz indulatú feljelentések titkos, de kényelmes útjának. A kabineti benyújtott iratok a király kezén kívül semmiféle hatóság elé nem kerültek, s az uralkodótól használat után, külön, titkos aktacsomagokba tétettek. Izdenczy itt az államtanácsosok józan, ellenőrző

¹ St. R. 1790 : 2747. sz. Hasonló esetek Iratok 15. és 16. sz. a.

pillantásától szabadon alakíthatta trónmentő szerepét és rajzolhatta meg önmagában a dinasztia egyetlen, nélkülözhetetlen hívének képét. Verbőczy ellen írt röpiratait szereti bemellékelni, hivatkozva arra, hogy II. József megbízásából készítette őket. Nem utolsósorban az a történet sem, melyet II. József végső napjairól adott be óvatossan, akkor, mikor már a dolog nem volt aktuális és nagyobb feltűnést, ellenmondást nem kelthetett. Eszerint 1789-ben a török háborúból betegen Bécsbe térő császár a legnagyobb felindulással közölte vele, hogy Ürményi József Pozsonyban rábeszélte őt arra, hogy rendeleteit visszavonja. Izdenczy, mint a monarchia jószelleme, ellene szólt ennek s megmagyarázta a császárnak, hogy Magyarországon lázadás fog kitörni, ha az úrbéri, türelmi és a jezsuitarendet feloszlató rendeletet fenn nem tartja. A vita hevében Izdenczy kénytelen volt a császárral „*etwas unartig*” beszélni, de végül is elérte célját: a megjelölt rendeletekre a császár kivételt tett s így Izdenczy hűsége a dinasztia Magyarországra rebelliójától szabadította meg.¹

A monarchiamentő szerep szükségessé tette neki, hogy megbízható úton állandóan tudomást szerezzen a Magyarországon készülő dinasztiaellenes dolgokról. Titkára az 1790. országgyűlés szorgalmas látogatója volt, maga pedig, ha nem is a mágánások, de ezek titkárai révén kapott híreket a rendi mozgalmakról. Állandó informátorai közé tartozott gróf Pálffy Lipót bécsi ágense, azon Pálffy Lipóté, aki a magyar öltözet ellen azt az érvet hozta fel, hogy a magyaros ruha kötelező kimondása esetén a szegény német indigenák kénytelenek volnának kettős garderoibe-bal járni az országgyűlésre.² A szélső aulikus körökből éppen azon célzattal küldöztek Izdenczynek híreket, hogy ez súgja be azokat a császárnak. Így módon Izdenczy volt az a csatorna, melyen át a rágalmak és pletykák árja a császári lakosztályig hatolt. A rágalmak elsősorban a királyhű, de magyar érzelmű főhivatalnokok állását próbálták aláásni: Pálffy Károly kancellár, Zichy oszágbíró, sőt a nádor, Sándor Lipót főherceg köz- és magánéletére vonatkozó pletykákat előszeretettel juttatott Izdenczy a „trón zsámolyára”. Hogy Pászthory Sándor is elérte a fiúmei kormányzói méltóságot, melyre akkoriban olyan tagjait nevezték ki a központi hivataloknak, akiknek előhaladását

¹ Izdenczy, Species facti, 1797-ből, nád. titk. lt. Miscell. off. 1795—99.

² Pr. B. 4. cs., 11. sz.

közismert kiválóságuk miatt megakasztani nem, legfeljebb útjából eltéríteni lehetett, ebbe is belejátszott Izdenczy keze, aki főként szabadkőműves összeköttetéseit hánytorgatta fel a kitűnő magyar érzésű referendáriusnak; hasonlóképen Izdenczy műve volt, hogy Pászthorytól, még kancelláriai szolgálata alatt, elvétellett az úgynevezett irodalmi referátum, mely kezelőjének éppen iskolai, nyelvi és nemzeti kulturális ügyekben engedett befolyást.¹

Hosszasabban kellett időznünk Izdenczy arcképénél, mert a nyelvkérdés dolgában ennek a magyartalan hivatalnoknak az ő egyéniségét jóval meghaladó szerep jutott. A magyar államnyelvért folyt küzdelemben az ellenzők sorában Izdenczynek hasonló helyzete van, mint a pártolók táborában Decsy Sámuelnek. Neki adatott, hogy az ellenérvet legelőször megformulázza, s ezzel őse, megkezdője legyen annak a sorozatnak, melynek tagjai az egész XIX. századon át a történelmi Magyarország felosztásáig a magyar államnyelv ellen működtek. Már 1790-ben, mikor még egyelőre csak kisebb horderejű, irodalmi és tudományos kérdésekről volt szó, s a nyelvkérdés alig érett még meg politikai felfogásra, Izdenczy már ekkor határozott, elvi ellensége a magyar nyelv bármily kis emelkedésének, vagy kiművelésének. Elvi ellensége a magyar nyelv-művelő-társaság létesítésének, mert ez szerinte „szétszakítaná az emberi társaságnak kapcsait”.² Felfogása szerint egy oly kis nép nyelvének kiművelése, minő a magyar, nem éri meg a fáradságot, s a nyelv-művelés dolga távol tartandó a politikai ügyektől. Mikor a kancellária Révai Miklós akadémiai tervét pártolólág terjeszti fel, Izdenczy szenvedélyesen fakad ki: „Hát még mi mindent akarnak az országgyűlésre bízni! ahol pedig az ország javát illető fontos és mindenkit érdeklő dolgokat kellene elővenni”.³ Felindulása határt nem ismer, mikor az országgyűlés magyarnyelvi kívánságait törvénycikkbe akarja önteni és a hitlevéltervezetbe bevenni. Erre vonatkozó votumaiban merül fel azon érv, mely szerint Magyarországon nem lehet a magyar nyelvet államnyelvvé, a közdolgok tárgyalási nyelvét tenni, mert az állam lakosságának nagy része nem magyar, hanem más nyelvet beszél. Hat millió nem-magyar nemzetiséggel szemben csak kétmilliónyi magyar anyanyelvű lakos-

¹ Izdenczy felterjesztései 1792 febr. 19. és 1801 márc. 29. Pr. B. 30. cs.

² Iratok. 5. sz.

³ Iratok, 6. sz.

ság van, azaz a magyarság számát a nem-magyaroké háromszorosán felülmulja.¹ A magyar államnyelvnek bármely kis közigazgatási relációba való behozatala „újítás volna, mely a magyar királyság német, illyr, szlovák, horvát, rác, oláh és rusznyák lakosainál veszedelmes feltűnést keltene, mely kétségtelenül még nagyobb volna annál, mint amit a német nyelv behozatala okozott”.² Ezen káros újítás kikerülésére egyetlen mód a latin nyelv uralmának fenntartása. A latin nyelv immár ezer esztendő óta a közügyek nyelve Magyarországon, Szent István már azért vezette be, mert nagyon jól tudta, hogy Magyarországon sok egyéb, nem-magyar nyelvű nép él, s ezek kedvéért kellett az ügyeket ily semleges nyelven vezetni. Szent István Intelmének azon megállapítása, hogy az egy nyelvű és egyerkölcsű birodalom gyöngé és törékeny, Izdenczynél minduntalan felmerül annak bizonyítására, hogy a magyar nyelv behozatala az „ösi és igazi” alkotmánnyal³ ellenkező újítás volna, melynek megakadályozására Izdenczy egy votumában a legszigorúbb eszközöket is jónak látja.

Tévedés volna azt hinnünk, mintha Izdenczy, gondolkodásban korát megelőzve, felismerte volna a nyelv és lélek legmélyebb, csak a legutóbbi időkben méltányolt összefüggéseit és hogy a magyar nyelv elleni küzdelemben a nem-magyar anyanyelvű lakosság érdekeit akarta volna védelmezni. Azon javaslatok, melyekkel szemben a nemzetiségi érdekeket hangoztatja, ekkor még távolról sem adtak alkalmat ily védekezésre, sőt ellenkezőleg: aki valóban méltányolni tudja a nyelv és nemzet lelki tartalmát, annak az olyan javaslatokat, minő a magyar nyelvművelő-társaság felállítása volt, lelkes örömmel kellett volna fogadnia. Látni fogjuk, hogy az 1790-iki nagy nemzeti felbuzdulásnak jóformán egyetlen eredménye csak az lőn, hogy a latin tannyelvű közép- és felsőiskolákban a magyar

¹ Ezt a különben téves adatot Izdenczy a Politisch-Kirchliches Manch-Hermäon c. röpiratból vette, melynek szerzőségét sem Ballagi Géza, sem Marczali nem tudták eldönteni, de már a jól értesült egykorúak sem tudták. A király kezébe jutott példányon Prónay báró van szerzőnek feltüntetve, Pr. B. 9. cs., ami kétségtelenül tévedés. Ha valaki, úgy Cziráky Antal gróf tudhatta szerzőjét. Cziráky szerint, Conf. 1836: 729. sz., Molnár (János) pesti evangélikus lelkész írta. V. ö. alább, 51. l. 2. jegyzet.

² Iratok, 9. sz.

³ Iratok. 19. sz. Szent István Intelmének e helyére l. tőlem, Történet-politikai tanulmányok. Budapest, 1924. 76. l.

nyelv és irodalom tanszékét is felállították, amiben a nem-magyar nemzetiségek ellen valóban semmi él nem rejtőzhetett; Izdenczy ezzel szemben is opponál, s az e célra követelt 10.300 forint összeget haszontalanul kidobott pénznek tartja. Az ő ellenzéki voltának nem is a nem-magyar népek érdeke a mozgatója; ő époly kevéssé emelkedett fel a nyelv és nemzetiség fogalmainak tisztultabb felfogásához, mint akármely racionalista szellemű kortársa; az ő gondolkodása épúgy állami síneken, politikai irányban mozog, mint akár József császáré és a német nyelv híveié. A latin nyelvre neki az univerzális monarchia érdekében van szüksége, s a magyarnak bevezetésétől első-sorban, sőt kizárólag a monarchia egységét félti. A magyar követelésekkel szemben ezt a három érvet érvényesíti: 1. a király kénytelen volna magyarul megtanulni, 2. a német minisztérium kénytelen volna a magyar ügyek intézését kezéből kiadni, s 3. az országnak magyarul nem tudó lakosai s velük a külföldiek kizáratnának a magyar hivatalokból.¹ Mind a három következés — szerinte — szörnyűség, mely ha megvalósul, oly állapotok fognak előállani, minők még Attila barbár századában, a polgári erénytől szűkölködő nomád korszakban sem voltak.²

Izdenczy frazeológiájában a nem-magyar nemzetiségeknek első pillanatra modern benyomást keltő emlegetése nem egyéb tehát színfalnál, mely mögött a német dinasztia és német monarchia univerzális érdeke húzódik meg, ugyanaz a gondolat, mely II. Józsefnek erőt adott arra, hogy bárdot emeljen a nem-német nemzetiségek gyökerére. Az udvari ember finom szaglása működik Izdenczyben, mikor a nyelvkérdés még ártatlannak látszó kezdeteiben is felfedezi az „összmonarchiára“ s annak akkor még tisztán német kormányára fenyegető veszélyt és ennek megakadályozására a nem-magyar népek pártfogójának adja ki a bécsi kormányt. Hogy a valóságban semmiféle nemzeti érdek nem vezette és hogy nemzeti tartalom iránt, korának műveltségéhez képest, indifferens volt, erre legegyszerűbb bizonyíték az, hogy a nem-magyar népek nyelvi érdekeit olyképen véli megvédelmezhetőnek, ha a magyar nép velük együtt továbbra is alávettetik az idegen latin nyelv uralmának. A nyelvkérdés további történetére igen komoly kihátással volt, hogy a nem-magyar nemzetiségek érdeke, legelső meg-

¹ Iratok, 5. sz.

² Iratok, 31. sz.

jelenésekor, kapcsolatba hozatott a magyar nyelv és nemzetiség további elnyomásával: a nem-magyar nemzetiségek ügyét a bécsi kormánykörök fedezték fel és sajátították ki maguknak azért, hogy Magyarországot továbbra is politikai alárendeltségben s a magyar nemzetiséget fejletlen, hátramaradott állapotban tartsák meg. Ennek mindkét félre súlyos következményeit a továbbiak során látni fogjuk.

Maguk a nem-magyar nemzetiségek mitsem tudtak róla, hogy ügyüknek a bécsi államtanácsban ily lelkes ügyvédje akadt; ilyenre nem is gondolhattak, mert hiszen a mozgalom ezen fázisában a magyarság részéről elért eredmények a legcsekélyebb nyugtalanságot, az aggodalomnak még csak árnyát sem keltették bennük. Ügyük egyszerűen egy becsvágyó hivatalnok pozíciójának erősítésére szolgált s jellemző, hogy a bécsi udvar többi államférfia távolról sem osztotta Izdenczynek szenvedélyes hangon előadott filippikáit. A következő szakaszban látni fogjuk, hogy az osztrák kormánykörök, felismerve a II. József-féle germanizáló kísérlet végleges bukását, a nyelvkérdésnek nem tulajdonítottak egyéb fontosságot, mint aminőt a magyar rendek többi, gyakran éppen nem praktikus jelentőségű sérelmének. Ami érthető is, hisz mindnyájan racionalista műveltséggel rendelkezvén, a politikai formák nélkül megjelenő nemzetiségi dolgok iránt érzékkel nem bírtak. Az egyetlen, aki a kormánykörökben Izdenczynek nézeteit osztotta és támogatta, gróf Balassa Ferenc, a volt horvát bán, az új illyr kancellária feje volt, ki már rég elszakította a kapesokat, melyek Magyarországhoz, a magyar rendiséghez és nemzetiséghez fűzték, az aki nem riadt vissza, hogy koronaőr létére kivigye a szentkoronát Bécsbe a kalapos király parancsára s akit ily működése miatt a magyarok és a horvát vármegyék egyforma elkeseredéssel gyűlöltek. Balassa pozícióját Izdenczyhez hasonlóan kizárólag a bécsi udvarban találta meg, innen van az ő állásfoglalása is a magyar nyelvkérdésben.

3.

Mire az 1790-iki országgyűlésen Magyarország politikai vezetői egybegyűltek, ekkorra már a hivatalnokok helyreállították a latin nyelv uralmát, s viszont a költők és írók felelősséggel vágyódást, hogy az ország a latinnak idegenségéből visszatérjen

az anyai nyelvhez. A politikus rendeknek ezen az alapon kellett tehát megindulniok: a latin nyelv uralma helyén a magyart kellett követelniök. Hogy ebben az irányban mennyire haladtak a két első 1790/91-iki és 1792-iki országgyűlésen, mit alkottak és mit nem, sőt mi az, amire figyelmet sem fordítottak: mindez élénken fogja illusztrálni, mennyire kezdetén, legkezdetén állott még fejlődésének az egész mozgalom.

Az első országgyűlésen igen nagy tért foglalt el a magyar nyelv kérdése. Mindjárt a megnyitó beszédet is magyarul mondta el gr. Batthyányi József primás, a mágnások elnöke és ékes magyarsággal Ürményi József személynök, az alsó tábla vezetője.¹ Az alsóház tárgyalásai többnyire magyarul folytak; a magyarul nem tudó, felvidéki és horvát követek latinul beszéltek, a felső tábla tárgyalási nyelve kizárólag latin volt. A hazai nyelvért való lelkesedés azonban alapjában véve csak egy részét, egyik formáját képezte az általános nemzeti lelkesedésnek, mely az összegyűlt rendeket a jozefinus elnyomás elmúltával reakcióképen eltöltötte. Hozzátehetjük, nem a legfontosabb részét. Az alkotmánynak új hitlevéllel való körülsáncolása, a korona itthonörzése, a háború és béke jogának az uralkodótól elvétele, mindezen politikai momentumok sokkal inkább és sokkal állandóbban eltöltötték a rendeket, mint a nyelv ügye, melyet népszerűségben kétségtelenül felülmúlt a másik nemzeti kérdés is: a nemzeti öltözeté. Már az elsőbbséggel bíró, ú. n. preferenciális törvényszakaszok közt kimondták, hogy az országnak mindkét nembeli nemesi magyar ruhában járjanak,² s ezzel a világosan kényszerítő tendenciával szemben a kancellária volt kénytelen képviselni a higgadtabb fel fogást, amikor kijelentette, hogy egy nemzet méltósága nem a ruházat minemiségétől függ, s egyébiránt is ellenkezik a polgári jogokkal — sőt Izdenczy, a nagy Verböczy-ellenfél szerint a Hármaskönyvben megszabott nemesi egyenlő kiváltságokkal is,

¹ Ezen országgyűlés történetére l. Marcali id. m. Az 1790—1844. országgyűlések magyar nyelvi tárgyalásainak történetét a kiadott országgyűlési irományok és jegyzőkönyvek alapján összeállította Kovács Vidor. A magyar nyelvnek jogaiba iktatása 1790—1844. Értesítő a pannonhalmi Sz. Benedekrend esztergomi kath. főgymnasiumáról, 1900. A 90-es és 1800-as évek ily tárgyalásait élénken, bár itt-ott téves következtetésekkel mondja el Grünwald Béla, A régi Magyarország. Bpest 1888.

² 1790. jegyzőkönyv 1790 dec. 2., 42. ülés; Irományok 322. l.

hogy valakinek még az öltözetét is megszabják.¹ A nyelv dolgában távolról sem voltak ily radikálisok a rendek. A legszélső kívánság, melyet még a király látszólagos tétlensége idején állítottak fel, mikor még magukat hatalmas európai tényezőnek képzeltek, a tőlük kidolgozott hitlevélszerkezetben foglaltatik.² E szerint a királynak és a dinasztia többi tagjának magyarul kell tanulnia; idegen nyelvek többé ne hozassanak be az országba; a törvények nyelve latin maradjon, kivéve a büntetőtörvényeket, melyek az országban használatos minden nyelven adassanak ki; a törvényszékeké szintén maradjon a régi; a politikai, kamarai és katonai hivataloké magyar legyen, de — itt van a klauzula: amennyiben ez ügymenetbeli zavar nélkül lehetségessé válik; a törvényhatóságok ezután szabadon írhatnak magyarul a központi hatóságoknak, de ez nem kötelező rájuk; a horvát és felvidéki vármegyék és városok otthon továbbra is élhetnek született — nativa — nem-magyar nyelvükkel, hivatalos levelezésükben pedig megmaradhatnak a latinnál; a főkvánság, amit lendületes szavakkal vezetnek be, nem egyéb, minthogy a király ezután Magyarország közhasznára és dicsőségére, a középfokú iskolákban tantárgyként taníttassa a magyar nyelv elemeit, az egyetemen pedig a magyar *stylus curialist*. Mint látható, az egész kívánság messzire elmarad az íróktól felállított programmtól, és vegyes, disparát dolgokat foglalva magában, a jelentékteleneket őszinte lelkesedéssel, a lényeges tárgyakat mellékesen mondva el, egész összetételében bizonyítja, hogy a rendek többsége ekkor még a racionalizmus nemzetfelfogásáig sem emelkedett fel, annál kevésbé fogta fel a modern nemzetiség tartalmát. A magyarság politikai képviselői a minimumnál is kevesebbet kértek, mert még teljesen rendi észjárás uralkodott fejükben, s el sem képzelhették, hogy a magyar nyelv egyetemi tanulása valamikor egészen más, hasonlíthatatlanul magasabb rendű értékeket fog termelni, mint hogy a megyei notáriusnak és szolgabírónak készülő ifjakat a hivatalos iratok szerkesztésével megismertesse.

Ezen valóban szerény sőt szegényes kívánságok, melyeket a rendek a hitlevélügy hajótörése után, a magyarul alig tudó főrendek és a horvát követek hozzájárulásával törvényjavaslatba foglaltak

¹ St. R. 1790; 3812. sz.

² Iratok 4. sz.

össze,¹ elkeseredett támadásokra adtak alkalmat főként Izdenczynek és Balassának.² Izdenczy votumot és memorandumot vegyesen szórt a király dolgozóasztalára, az elcsapott bán pedig a magyar nyelvnek e csekély előhaladását is a középkori barbárságba való visszasüllyedésnek nyilvánítá, mely alkalmas lesz arra, hogy a német gyarmatosokat az országba költözéstől elijessze, s ezért nézete szerint örökre ki kell zárni a közügyek kezeléséből a magyar nyelvet.³ Szintén a német dinasztia, német hivatalnokok és az összmonarchia érdekét hordják szájukban azok a tekintélyes állású titkos jelentéstevők, kiknek iratai a király mindennapi olvasmányai közé tartozván, szintén hozzájárultak az udvari körök nemzetiségi nézeteinek kialakulásához. Köztük a magyar nyelv legelkeseredettebb ellenségének Mednyánszky János, magyar helytartósági tanácsos mutatkozott, aki egyúttal a saját fajtája ellen agyarkodó denunciansok legszorgalmasabbja is volt; személyi feladásoktól hemzsgő titkos jelentései százszámra kerültek Lipót és utóda, Ferenc király elé. A magyar nyelvi mozgalmat egy kis főúri klikk aknamunkájának mondta, mely ily módon akarja a királyi hatalom és német minisztérium tekintélyét aláásni és Magyarországot saját feudális társasága fejőstehenévé tenni. Hasonlóan működött a magyar nyelv ellen a pesti egyetemi könyvtár igazgatója, Gabelhofer, aki később hivatalos bírálója lett a magyar nyelvi egyetemi katedra első tantervének, s most mintegy erre való előkészületül a nyelv és nemzetiség híveit, Pászthoryt, Révait, Horányit, Prayt, Katonát denunciálhatta.⁴

A magyar nyelv híveinek lelkében a politikai, elsősorban rendi célzatok mellett volt valami öntudatlan nemzeti ösztön, ez kétségtelen, miután reájuk már az íróknak öntudatos nemzeti állásfoglalása is hatott; a nyelv ellenzőit azonban tisztára politikai, összmonarchiai szempontok vezették. A nyelvi küzdelem ehhez képest e kezdő stádiumban politikai, sőt gyakran formálisan közjogi vitának jellegét mutatja. A magyar nyelv mint tantárgy bevezetésének ügye, továbbá a rendek azon kérése, hogy a nem-

¹ Iratok 7 sz.

² Pl. Iratok 5. sz., St. R. 1790: 2262. sz.

³ Iratok 9. sz., udv. és áll. ltár Hung. comitalia 408. cs.

⁴ Iratok 9. sz., Gabelhofer 1790 jul. 1., okt. 6., nov. 1. stb. jelentései Pr. B. 11. cs.

zeti oktatásügy rendezésére és reformjára külön országos bizottság küldessék ki, melynek elkészítendő „rendszeres munkálata“ a király és rendek jóváhagyása után törvénybe iktattassék, az udvar képviselői részéről viharos ellenzésre talált. A trónörökös, Ferenc főherceg, elnöklete alatt tartott 1790 dec. 22. és 24-iki konferenciákon a rendi alkotmányosság és az európai abszolutizmus képviselői ütköztek össze, a nyelvkérdés maga teljesen háttérbe szorult a közjogi vitában. A magyarok: Sándor Lipót nádor, Batthyányi prímás, Zichy Károly országbíró, Pálffy kancellár, Ürményi és Pászthory a rendi álláspontot képviselték, mely ebben az esetben megegyezett a nemzetivel és magyar államival, s mely szerint a nevelésügyre a király mellett az országgyűlésnek is kell, hogy befolyása legyen. Szerintük felségjognak csak az tartható teljes bizonyossággal, aminek e „*jus regium*“ jellegét pozitív törvény mondja ki, holott a nevelést illetőleg nincsen ily törvényezik a magyar Corpus Jurisban. Ezzel szemben Spielmann referendarius, Izdenczy és Eger államtanácsosok azt vitatták, hogy a királyi jog egyetlen nagy komplexumot képez és magában foglalja az állami élet egész területét, kivéve azon részeit, melyeken külön, pozitív törvény korlátozza a felség jogait a rendek előnyére. A vita hevében a prímás szájából az a feltűnően rendi ízű nyilatkozat is kicsúszott, hogy a felségjog csak az ország külső és belső biztonságára¹ vonatkozik, nem pedig az ifjúság nevelésére, mely utóbbira természet szerint az érdekelt feleknek, a rendeknek is kell, hogy befolyásuk legyen.² Az ideges, rossznyelvű Spielmann bármennyire nem szerette a magyar nyelvmozgalmat, egy hasonló konferencián 1792-ben azon megokolással volna hajlandó a magyar oktatási nyelvet behozni az országba, hogy így a magyarok az ő „barbár nyelvükön“ kívül egyebet nem fognak tudni, s nem kell őket az államkancelláriában és államtanácsban alkalmazni, amit pedig most annyira követelnek. Zichy Károly panaszára, hogy utóvégre minden népnek van nyelve és nyelvéért nem szabad barbárnak nevezni, Spiel-

¹ ad securitatem internam et externam.

² Lipót nádortól készített jegyzőkönyv Pr. B. 7. cs. St. R. 1791:45. sz.; udv. és áll. ltár, Nachlass Izdenczy 2. cs. 40. sz.; újabb konferencia 1791. jan. 15., febr. 7., Pr. B. 8. cs.; a kir. jog abszolutisztikus felfogását találóan jellemzi Ign. Beidtel, *Gesch. der öst. Staatsverwaltung 1740—1848*, Innsbruck, 1898, 2, 74. l.

mann azzal szelidítette kitörését, hogy ő a magyart csak úgy nevezte barbárnak, mint a rómaiak is mindenkit, aki nem az ő nyelvüket beszéli.¹ Nyelv és nemzetiség primitivebb felfogását el sem képzelhetjük, mint ahogy Spielmann és a német tanácsosok részéről megnyilvánult: a politikum teljesen magába szította a nemzetiséget; ezek az emberek valóban nemzetiségnélküliek voltak.

Az országban megnyilatkozó ellenzékét hasonlóképen első-sorban politikai, közjogi motívumok vezették. Az 1790-es országgyűlés legelső ülésein felmerül a kívánság, hogy az ülések jegyzőkönyveit magyar nyelven nyomtassák ki. Ez ellen a felvidéki követek némelyike² azt hozza fel, hogy a latin évszázadok óta törvényes nyelv lévén, ők nem magyarul, hanem latinul tanultak meg, s ezt most nekik nem lehet felróni; a magyar nyelvet annál kevésbé ajánlatos a törvényhozás és dikasztériumok nyelvévé tenni, mert ez esetben a még elszakított tartományai a szent koronának, Galicia és Lodóméria, elidegenednének és nem térnének vissza az anya-országhoz. A horvátok állásfoglalása kizárólag közjogi. Ők elismerik, hogy Magyarországon régi a magyar műveltség. Nagy Lajos és Zsigmond idejében már voltak egyetemek, de a törvénykezés és politikum nyelve mindig latin volt, ami pedig századokon át gyakorlatban van, az a magyar alkotmány szelleme szerint az alkotmány része, „constitutionale” immár. A latin nyelv tehát Magyarország „konstitucionális nyelve”, azzá kellett lennie, mert a honfoglaló magyarok kevesen lévén, alig 300.000-en, kénytelenek voltak a szlávoknak polgárjogot adni, *jus civitatis*-t, amit most megsértenének, ha a latint elhagynák. A kapcsolt tartományok pedig latin nyelvű Magyarországgal kötötték meg a szerződést, mikor Magyarország alá adták magukat; a nyelv megváltoztatása ezen első kötés nyilvános sérelmét jelentené. Felsorolattják az összes elszakadt

¹ 1792 jún. 21. jegyzőkönyv, szintén a nádortól, Pr. B. 7. cs., benne a király mondása: „Hören Sie Spielmann, nehmen Sie nicht übel, da haben Sie unrecht, das lassen Sie ad meliora tempora;“ a nádor és Zichy energikusan követelik, hogy a magyar ügyeket is intéző államtanácsban magyar tag is legyen, ami mutatja, hogy Izdenczyt nem számították magyarnak; a jegyzőkönyv egy részét l. Íratok 25. sz.

² Marczali id. m. 2., 3. l. Jezerniczky, Prileszky stb., v. ö. még Landtagsjournal 1790 jún. 12., Pr. B. 2. cs., továbbá a névtelen (Pr. B. 11. cs., Okolicsányi Józseftől származó) röpiratot: „Hungarus pro lege, ex lege, pro rege et patria.“

tartományokat: Boszniát, Szerbiát, Bulgáriát, Oláhországot, Galiciát, Lodomériát, melyeknek visszakapcsolását a magyar nyelv uralma veszélyeztetné. Ezen tipikusan állami felfogás mellett a rendi is megjelenik: igaz, a népről nem lehet itt beszélni, mondják a horvátok, a parasztok latinul se értenek, de a nemesek- és a városi polgárokból is csak egyharmada tud magyarul azoknak, akik latinul tudnak, tehát a latint még mindig többen értik, mint a magyart.¹ Ha meggondoljuk, hogy ezen panaszokat a horvátok abból az alkalomból sorakoztatták fel, hogy a magyar országgyűlés magyarul szándékozott jegyzőkönyveit vezetni és a központi hatóságok hivatalos nyelvén óhajtott némi szerény változtatásokat *kérni* a német anyanyelvű királytól, úgy el kell ismernünk, hogy a most fellépő erők harcában a többi feleket: a magyarokat és az udvari köröket, céltudatos politikai gondolkodásban messze felülmúlták a separatizmusukra annyira féltékeny horvátok. A nemzetiség csak öntudatlanul, de annál tudatosabban vezette őket a közjogi separatizmus.

Általában véve megállapítható, hogy a nyelv és nemzetiség körébe vágó tárgyaktól a rendek idegenkednek, nem tudják, mit kezdjenek velük és még külön meg kell majd tanulniok, miként alkalmazzák reájuk a dietális rendi taktika elveit, melyeket közjogi téren az évszázados küzdelmekben, szó- és jegyzékharcokban kifejlesztve immár pompásan, nagy sikerrel tudtak kezelni. Nyelvi dolgok tárgyalásánál ekkor még többször is megesik velük, hogy a kínálkozó taktikai előnyt nem ragadják meg, sőt észre sem veszik. Ilyen előny mutatkozott az 1790/91-iki országgyűlésen a magyar nyelv ügyében nyert első kir. válaszleirat szövegében,² mely az oktatásügy rendezését illetőleg belemegy az országos bizottság kiküldésébe, a nyelv dolgában pedig megígéri, hogy idegen nyelvet nem fog az országba behozni, a stylus curialist taníttatni fogja, a törvényhatóságoknak belső ügymenetükben megengedi a magyar nyelv használatát, de a király elé adandó feliratok és a dikaszteriumok nyelve most még — *nunc adhuc* — latin marad.

¹ Iratok 2. sz. továbbá a „Declaratio ex parte nuntiorum regni Croatiae quoad inducendam linguam hung.“ c. nyomtatvány, Nemz. Múzeum Könyvtárában Hung. h. 187 i; Michanovicz Mátyás levele Kussevich Zsigmondnak 1790 aug. 27. Pr. B. 4. cs. 9. sz.

² Iratok 8. sz.

Ez a két kis latin szó a leirat fogalmazójától, Pászthory Sándortól származik, aki a magyar nyelv elé tornyosuló akadályokat emelkedett helyzetéből áttekintve, ezen beszúrással akarta biztosítani, hogy a rendi kérést a jövő országgyűlés, a *nunc adhuc*-ban rejlő ígéretre hivatkozva, nehézség nélkül beteljesíthesse. Ez a két szó a királyi leiratban azt jelentette, mintha az uralkodó hű magyarjaihoz fordulna: Kívánságokat most még nem teljesíthetem, jöjjetek vele a legközelebbi alkalommal és megadatik nektek. A rendek mindezt nem fogták fel, s ahelyett hogy a dikasztériumok egész ügymenetére szóló ez ígérettel megelégedtek volna, egy sokkal kisebb körű dologban, a törvényhatóságoknak a dikasztériumokkal való magyar levelezése dolgában új felirattal¹ fordultak a királyhoz. Az el nem fogadott leirat szavai új felírás esetén régi szokás szerint hatálytalanokká váltak. Pászthory fáradozása a rendek értelmetlen közömbössége miatt kárba veszett és a magyar főhivatalnokoknak, a primástól Pászthoryig, sok új fáradságába került, míg a közben gyanút fogott Izdenczy és Spielmann támadásaival szemben legalább a korábbi leirat szövegét, s benne a *nunc adhuc* megmaradását kiharcolhatták. A nyelvkérdés ezen a ponton már nem kerülhetett el az országgyűlési tárgyak közös sorsát, mely abban állott a Habsburg-uralom² évszázadai alatt, hogy a törvényeknek és hivatalos iratoknak a két fél, az abszolutisztikus bécsiek és a rendi magyarok, külön-külön, egymástól eltérő értelmet tulajdonítottak. A *nunc adhuc* Pászthory és a magyarok nézete szerint azt jelentette, hogy a jövő országgyűlések egyikén fogják a magyar dikasztériális nyelvet bevezetni, viszont Spielmannék csak azon meggondolás folytán egyeztek bele a két szóba, hogy a magyar nyelv bevezetésével meg kell várni, míg a szerintük is hat milliónyi nem-magyar nyelvű lakosság felveszi a két milliónyi magyar nyelvét,² s mivel ez soha se fog megtörténni, *nunc adhuc* csak

¹ Iratok. 10. sz.

² Ez a 6:2 millió arány a Manch-Hermäon röpiratból és Izdenczy memorandumaiából terjedt el, s a valóságnak nem felelt meg. A magyarság száma a 200 éves török harc, felszabadító hadjáratok és Rákóczi-korszak vérvesztése után is felét tette az ország lakosságának; ezt az arányt a 18. század tervszerű idegen kolonizációja kétségtelenül leszorította, de semmiképen nem 3:1-re. Ez utóbbi arányt Izdenczy és társai a községek számából hozzák ki: Martin v. Schwartzner, Statistik des Königreichs Ungarn, Ofen 1809, 1, 122. l. szerint 1787-ben 7,008.574 lakos élt 11.402 községben

arra jó, hogy reményeket keltsen a rendekben, s ezzel az országgyűlést jó véghez segítse, de a jövőre nézve semmit sem mond, azaz „az állam számára teljesen közömbös“.

A kormánykörök *ebben*, a nyelvkérdésnek a rendi kérdések körül kifejlődött taktika szerint való kezelésében, határozottan megelőzték a rendeket, akik még a következő, 1792-ki országgyűlésen is tanácstalanul állanak, mintha csak ebben a kérdésben régi politikai érzékük egészen elhagyta volna őket. A nyelvkérdés mint diétális tárgy, újdonságánál fogva még nem egészen homogén a többi rendi témával. Ezen az országgyűlésen a rendek szerényen viselkednek: a magyar nyelvnek mint tantárgynak kötelezővé tételét kérik, mivel mint rendkívüli tárgyat nem lehet elég sikerrel tanítani, — amely újítást különben a helytartótanács magától is felvetett.¹ Másik kérésük a vármegyei jegyzőkönyvekre vonatkozik, melyeket a megyegyűlésekről be kellett terjeszteni a helytartótanácsához, s onnan betekintés végett a kancelláriához, illetve a királyhoz. A jegyzőkönyvek ily módon „udvari expeditio“ számba mentek, ezért a kancellária megkövetelte, hogy latin nyelven küldjék be a megyék. Az országgyűlés első feliratszövegében ez ellen is felszólalt, de a végleges feliratban már megjuhászodva elhagyták ezt a panaszt, s csak azt kérték, mint már legutóbb is, hogy a helytartótanács a hozzá magyarul író vármegyéknek magyarul válaszoljon. A harmadik kívánság a feliratba a horvát követ kérésére került be; ha a magyar nyelv az anyaországban rendes tantárgy lesz, akkor Horvátországban is vezettessék be rend-

s ezekből 3668 volt magyar község, 921 német, 5789 szláv, 1024 oláh; Schwartner, ki nem volt magyarbarát, maga megjegyezte, hogy az 5789 szláv faluban nem lehetett több lakos, mint a 3668 magyarban, a néhány házból álló tót falukkal szemben állnak itt Miskolc, Kecskemét, Nagykőrös, Makó, Hódmezővásárhely, tízezreket magukban foglaló magyar községek. Így a magyarság akkor is, közvetlenül az idegen telepítés befejeztekor, jóval felülmúlhatta az össznépesség egyharmadát. Ez derül ki az osztrák Joh. Springer, Statistik der österr. Kaiserstaaten c. művéből is, Wien 1840, I, 133. I.: szláv lakos Magyarországon 4,500.000, Erdélyben 300.000, a határőrvidéken 760.000; a magyarság megfelelő számai: 4,500.000, 620.000, 180.000.

¹ Kanc. 1792:12644. sz., a kancellária, hol már Pászthory nem szolgál, nem helyeselte; v. ö. 1793:2798, 6041, 9505. sz. arról, hogy az egri érsek eltiltja a klerikusokat a magyar nyelv tanulásától.

kívülinek. Azt a fölmerült kívánságot, hogy a magyarul tudó megyék — „akiktől kitelik“ — köteleztessenek az ügyek magyarul vitelére, s a többi vármegyének erre bizonyos határidő adassék, nem fogadták el a rendek, mert nem akartak kényszerrel alkalmazni, nehogy „több alkalmas tisztségviselők hivataljoktól kirekesztetnének és egy szabad nemzetben az erőltetésnek annyival inkább helye nem lehet, mivel sok hazafiak azáltal a nyelvnek gyarapításátul inkább elidegenednének.“¹ Ehhez a kijelentéshez hasonló mérsékletet és a nyelvi erőszaktétel ily aggályoskodó elkerülését hiába keresnénk bármely időszakból az európai nyelvmozgalmak bármely területén, pedig a rendek már tudatában vannak annak, hogy a nemzeti nyelv előmenetele az egész nemzetnek legfőbb óhajta és kívánsága, sőt „főboldogsága“ is. A bécsi főméltóságok konferenciáján azonban ez a szerény kívánság is veszedelmesnek tűnt fel a monarchia egységére, de ott volt szerencsére a fiúmei kormányzó, Pászthory, aki a kancellária válaszával helyett a saját zsebéből húzott elő egy tervezetet, melyben az országgyűlés békés befejezése érdekében a király a helytartótanácsi leiratok dolgát a rendszeres munkálatokra utasítja és ezenkívül megengedi, mit a rendek nem is kértek, hogy az országgyűlés feliratait hasábonsan magyar és latin nyelven terjessze hozzá, de a latin maradjon továbbra is az eredeti. Ezen koncessió fontosságát a konferencia tagjai hamarjában fel sem fogták. Spielmann megnyugtatta, hogy a magyar csak fordítás lesz; a nádor ezen engedmény megvalósítását a jövő országgyűlésre kérte halasztani, nehogy a fordítások készítésével fennakadjon a mostani. Az elnök Ferenc király is úgy találta, hogy ez annyira csekélység, hogy szót sem érdemel, s így a komoly urak vídám élcelődés közt kimondták a határozatot, hogy ezt a „Mikulásszerű“ meglepetést be fogják venni a leiratba.² Az 1792. jún. 22-i leirat csakugyan megadja ezt, s kijelenti, hogy a király szívesen hajlandó a magyar nyelv előmenetelén közremunkálni, ha két elv tiszteletben tartatik: egyik, hogy kényszerítő rendelet ne legyen: *absit coactio*; másik, hogy a magyar nyelv alkalmazása fennakadást ne okozzon a közigazgatásban.³ Ez a leirat, melyre évtizedeken át mint normára

¹ Jegyzőkönyv 122. l.

² Iratok 25. sz.

³ 26. sz.

hivatkoznak, s melynek hatóerejét a leiratot kiadó konferencia-tagjai fel sem fogták, alkalmas volt arra, hogy az egész magyar nyelvkérdést, s vele a középeurópai nemzetiségi problémátömeg nagy részét egészen új megoldás felé vezesse. A szöveg spiritus rector-a, Pászthory megpróbálta vele, hogy a nyelvkérdést felülről intézze el, az iniciatívát a kormány kezébe tegye és ezzel paralizálja, ártalmatlanná tegye azon homályos ösztönöket és tömegszenvédeleyeket, melyek a nyelv- és nemzetiség kérdésénél, ha azt nem felülről vezetik, mint Richelieu korában Franciaországban, súlyos komplikációkat okoznak. A nyelvkérdés többé el nem nyomható, s ez nem is kívánatos, mondhatta a magyar érzelmű Pászthory, ezért a kormány feladata azt a nemzet javára megoldáshoz vezetni. A június 22-iki rendeletben ilyen fejlődés csírája van meg, de sajnos, Bécsben a Pászthoryak hatalma csak pillanatig tartott s utánuk jött az ügyek intézéséből rövid időre kikapcsolt Izdenczy és utódai, Baldacci, Wallis és a többiek.

A magyar rendek a június 22-iki leirat engedményét nem méltányolták: az országgyűlés törvényszövegező bizottsága az ú. n. concertatio alkalmával a leiratnak csak néhány pontját vette be a törvénycikk szövegébe, az országgyűlési feliratok kétnyelvűségét nem, mivel, mint többen mondták, az eredeti úgyis a latin maradt, s a fordítás dolgát nem érdemes törvénybe foglalni.¹ A valószínűségben a leirat megadta a lehetőségét annak, hogy a magyar rendek a magyar királyhoz magyar nyelven forduljanak; ennek fontosságát a rendek nem látták, mi újabb bizonyítéka, hogy ahol az íróktól már felszántott nyelvművelő-talajról eltávolodtak, ott egyúttal elveszett lábuk alól maga a talaj is. A kéthasábos feliratokat csak az 1805-iki országgyűlésen sikerült újból elérniök.

A két országgyűlés eredményei mai szemmel nézve igazán szerényeknek mondhatók. A törvényhozási nyelvet illetően az 1790/91-iki országgyűlés mindjárt elején kimondta, hogy az országgyűlés jegyzőkönyveit magyarul ki fogják nyomtatni, ez lesz eredeti, de vele együtt a magyarul nem tudó felvidéki és horvát követek használatára latin kiadást is készíttetnek; az országgyűlés tárgyalásainak nyelve magyar, de aki akar, latinul is szabadon beszélhet; mindez persze csak az alsó táblára vonatkozott, a jegyzőkönyvek csak az elegyes és alsó táblai ülésekről készültek,

¹ Jegyzőkönyv. 141.

nem a főrendiekről s a felső tábla hivatalos nyelve kizárólag a latin maradt. Mindezt a rendek határozatilag mondták ki, mint egyedül őket, nem pedig a kormányt érdeklő dolgot, törvény nem is készült róla, de a megkezdett szokás a későbbi diétákon állandósult.¹ A nyelvi törvények még ennél is szerényebbek voltak. Az 1790/91: 16. törvénycikk biztosítja a rendeket, hogy a király idegen nyelvet nem fog behozni az országba,² a magyar nyelv művelésére pedig a felső és középfokú iskolákban tanszéket fog létesíteni, hogy ott bárkinek alkalma legyen a nyelvet megtanulni; az 1792: 7. törvénycikk ezt a tanszéket rendessé tette, illetőleg a tanszék előadásait kötelezővé s megengedte, hogy a helytartótanács magyar vagy latin válaszleiratainak dolga a soha el nem készülé- ben Penelopével versenyző rendszeres munkálatok közé vételessék fel. Ez az egész eredmény, melyet az 1790-ben fellángoló nemzeti lelkesedés az abszolutisztikus reakció újabb megszilárdulása előtt elérni tudott. Az egyetlen pozitívum benne, az egyetemek és gimnáziumokban a magyar nyelvi és irodalmi katedra alapítása, ez a katedra *később* nagyban hozzájárult a nemzeti érzés öntudatossá tételéhez és kétségtelen, hogy a nemzeti önkritikának, a nemzeti jelenségek irodalmi lemérésének és értékelésének mindenkor fontos tényezője fog maradni; *akkor* azonban, megalapításakor távolról sem tartották nevezetes dolognak. A pesti egyetemi katedrára nem is a legméltóbbat, Révai Miklóst nevezték ki, hanem egy egyszerű kassai tanügyi embert, Vályi Andrást,³ aki tanszékén szorgalmasan dolgozva, tanítványaiból egy kis nyelvművelő társaságot csinált, mint ez már gimnáziumokban is megkezdődött,⁴ s

¹ Iratok 2. sz.

² Az udvar ágensei ezen ígéretnek oly interpretálását terjesztették az országban, hogy nem vonatkozik a német nyelvre, mely a dinasztia és a monarchia nyelve, hanem csak a francia, angol, spanyol, török nyelvre, Ign. Anton Strohmayer titkos jelentése 1791 dec. 29. Pr. B. 15.cs.

³ Kazinczy, Magyar Pantheon, Abafi kiadása, 7. és 304. l. szerint Vályi 1790-ben katholizált s ennek folytán kapta meg a tanszéket a primás protekciójával. A pesti tanszék betöltésére: Pauler Tivadar, A budapesti m. kir. tud.-egyetem története. I. Budapest 1883. 354. l. s különösen a tantervről kanc. 1791: 14.610 és 1792: 11.490. sz.

⁴ A pesti magyar társaság elnöke Cziráky Antal gróf volt, egyetlen kiadványa „A felséges magyar hazához“. 1792 máj. 31., Pr. B. 12. l., mel- lékelve a társaság levelezése Szabolcs megyével; a társaság történetére Magy. Hirmondó 1792, I., 301. l., elnököt mindig a grófok vagy bárók

egyébként tankönyveket írt. Az öt: pozsonyi, nagyvárad, zágrábi, pécsi és kassai akadémián felállították a kathédákat, de a harminc királyi gimnázium közül csak azokban, melyek nem-magyar nyelvű vidéken feküdtek, mert a nyelv tanításának egyedül nyelvmesteri értéket tulajdonítottak: ahol úgyis tudtak a diákok magyarul, ott nem kell katedra; a magyar vidékek született magyarjai tovább is nélkülözték az anyanyelv tanítását és kiművelését. A huszonegy piarista-gimnáziumra a rendelet nem terjedt ki, ezek maguk határozhatták el, akarnak-e magyar tanszéket,¹ nem érintette a törvény a protestáns iskolákat sem, époly kevésbé a görög nem egyesült illyr, azaz oláh és szerb iskolákat sem.²

Volt azonban a nyelv fejlesztésére még egy lehetőség, melyet az 1790/91. 15. törvénycikk nyitott meg azzal, hogy az ifjúság nevelésének megreformálására országos bizottságot küldött ki. Ez az ú. n. tanulmányi küldöttség — in re literaria — Ürményi személynök elnöke alatt 1791 aug. 12-étől 1793 febr. 11-ig működött, munkaprogramján az egész nevelési rendszer felülvizsgálása, az eltörölt konviktusok és alapítványok helyreállítása, katonai és tudományos akadémia, szépművészeti és leánynevelő intézet és a hazai nyelv kiművelése szerepelt.³ Nyelvkérdésbeli szerepét önmaga korlátozta, mikor Ürményi kívánságára kimondta, hogy a közhivatalok nyelvének meghatározása nem tartozik hatáskörébe.⁴ Ürményi bizonyára jó magyar érzésű ember volt, Kazinczy őt személyes ok nélkül dicsőíti, mint a „magyar nyelv egyik legbuzgóbb, leglelkesebb pártfogóját, terjesztőjét“,⁵ bár későbbi titkára és familiárisa, Horvát István épen magyarellenes lelkülete

közül szándékoztak választani; v. ö. Strohmayer titkos jel. 1792 jan. 21. Pr. B. 15. cs. Az önképzőkörök nyelvművelő szerepére l. a „nevendéktársaságok“ történetét, főként Sopronban, hol Kis János tag volt, A magy. tudós társaság Évkönyvei I. 32. l., és Pápay id. m. 1. költ., u.-itt az első gimnáziumi magyar tanárok működésének igen jóindulatú méltatása. Iratok 15. sz.

¹ Iratok 15. sz.

² 1791: 11.905. kanc. sz. A határőrvidéken továbbra is megmarad a „német iskola“ és az illyr, Izdenczy jelentése Pr. B. 24. cs.

³ Feladata és tagjai névsora az 1790/91: 67. t.-cikkben, továbbá a bizottság 1793 febr. 12. nyomtatott jelentésében „Relatio“ címen, v. ö. az ülések jegyzőkönyveit, régi orsz. ltár, fasc. A, lad. 000, n. III.

⁴ Iratok 17. sz.

⁵ Magy. Pantheon. 176. l.

miatt szidalmazza,¹ — de nem is csodálhatjuk, ha östörténetünk délibábos kutatójának exaltált magyarsága nem volt meglegedve Űrményinek korábbi fokozatára álló, a XIX. század elején már lagymatagnak látszó nacionalizmusával. Űrményi és vele a tanügyi küldöttség tagjai még nem tulajdonítottak a nemzetiségi törekvésnek oly immanens energiát, mely képes lesz — sőt melynek joga lesz arra, hogy a rendi alkotmány korlátjain, törvényes rendelkezésein át haladjon ideáljainak megvalósítása felé. A küldöttség munkálatai nyelv dolgában az akadémiai ügyre terjedtek ki; Révai akadémiai tervét a kancelláriától ajánlott gyors megvalósítás helyett a küldöttség elé utalta az Izdenczytól és Balassától befolyásolt királyi elhatározás.² A küldöttség referensei, Luby Károly szatmármegyei alispán és követ, meg Vay István szabolcsi követ az akadémia felállítására tervet dolgoztak ki, melyben Révai szövegét és Aranka György erdélyi nyelvművelő társaságának tervezetét³ olvasztották, azaz keverték össze, az elvekre és megvalósíthatásra való tekintet nélkül; az akadémia feladatává teszik nyelvtan és szótár készítése mellett, hogy a nép és az asszonyi rend számára is könyveket fordítson, a magyar színházra felügyeljen, magyar könyvkatalogust csináljon, írja össze a születések, a halálozások, időjárás, piaci árak statisztikáját, műnevekről gondoskodjék, politikai híreket tartalmazó újságokat adjon ki stb.⁴ Ennyiféle feladat természetesen nagy apparátust igényelt, a társaság évi költségvetése akkor hallatlanul nagy összegbe 6000 forintba került volna, ami szívesen fogadott alkalmat nyújtott később a kancelláriának, Pászthory távozása után, hogy a tervet végkép eltemesse iratai közé.⁵

¹ Vass Bertalan, Horvát István életrajza. Bpest, 1895. 76., 78. l.

² Iratok 6. sz. továbbá a küldöttség munkálataira Izdenczy 1791 okt. 28. beadványa Pr. B. 6. cs., 116. sz., Balassa memorandumuma 1790 dec. 16. Hung. com. 408.

³ Erdélyi magy. nyelvművelő társaság, 1. Aug. 1791, Claudiopoli c. nyomtatvány. V. ö. Szilágyi S., Okmányok az erdélyi tudóstársasági ügyek történeteire, Magy. Tört. Tár. 9, 177. l.

⁴ Megvan a jegyzőkönyvek mellékletei közt Planum promovendae et excolendae linguae patriae hung. c. alatt, régi orsz. ltár fasc. D, lad. 000, n. 31. Kiadva az 1807. országgyűlés Irományai 261. l.

⁵ 1794:1018. kanc. sz. al. „Die blosse Kultur der hung. Sprache und Literatur scheint es (6000 frt) nicht zu verdienen“, elég lesz, ha a magyar könyveket az Egyetemi Nyomdában kinyomatják és honorálják.

Tudományos és praktikus szempontból hasonlóképp ügyetlen a küldöttség egy másik tagjának, báró Prónay Gábor gömöri főispánnak tervezete, mely költségkímélés végett csak a titkárnak és írnoknak adna fizetést, a társaságot a főurak áldozatkészségéből alapítaná, de megkövetelné a tudós tagoktól, hogy a nyelvújítást Adelung és más németek után parancsszóra hajtsák végre s még emellett Montesquieu, Filangieri, Smith, Herder műveit le is fordítsák.¹ A vármegyéknek a bizottság elé került beadványai a kérdést a középkor módjára vélik megoldani, amikor még csak az egyházi férfiak foglalkoztak a tudományokkal: a feloszlott szerzetek vagy a káptalanok tagjai köteleztessenek, hogy megszabott tárgyról évenként értekezéseket írjanak, mások a tanítással foglalkozókat akarják ily kötelezettségnek alávetni.² A rendi politikusok, elmondhatjuk, egy lépéssel, egyetlen ideával vagy praktikus útmutatással sem vitték előbbre az ügyet, melynek gondolati tartalmát pedig a magyar irodalom munkásaitól úgyis készen kapták.

A küldöttség az 1777-ki Ratio educationis átdolgozásával is foglalkozott és ha ebbeli működését a fejlődés korábbi fokával összehasonlítva tekintjük, elismerhetjük, hogy legalább *negative alkotott*: megállította a Mária Terézia óta a közoktatásügyben folyton terjedő germanizáló tendenciát. A középoktatás nyelve a Ratio szerint latin volt, a népiskoláké az anyanyelv, de a német elsőbbséggel bírt; az egyetlen pozsonyi mintaiskola német tannyelvű volt, a tankönyvek kéthasábosan készültek, s az állandó hasáb nem magyarul, hanem németül. Jellemző a helyzetre, hogy a magyar nyelvtudomány hőroszának, Révai Miklósnak az első magyar ábécéskönyvet 1780-ban még így, németül és magyarul kellett készítenie. A német nyelv Mária Terézia és József alatt a legkülönbözőbb nyílásokon és hasadékokon át nyomult be a magyar közoktatásba: a bányaiskola tannyelve német, a papnöveldékbe német nyelvmestert rendel a királyné, a konviktusokban terjed a német; a vármegyék alól kivett területeken, a temesi bánságban és határőrvidéken német a tannyelv. Pedig a rationa-

¹ Fasc. D, lad. 000. n. 32. Kiadva 1807. Irományok 268. l. — n. 33. al. Szabó Pál apát, pesti bölcsészeti direktor megelégednék természettudományi társasággal a magyar föld kincsei kiaknázására.

² Így Veszprém és Vas, a régi orsz. levéltárban a tanulm. küldöttség másolati köteteiben.

lizmus emberei, a franciáknál Chalotais, a németeknél Leibnitz és Basedow, Rousseau hatására, rég hadat üzentek a latin oktatásnak is a nemzeti nyelv érdekében,¹ s nálunk úgylátszott, mintha a német lenne ez a latint felváltó nemzeti nyelv. A némethez hajló irány a küldöttség tárgyalásaiban is jelentkezik még: sokat beszélnek a német nyelv hasznáról főként a „commercium” érdekében, de kidolgozásukban már félre nem érthetően kimondják, hogy a magyar polgárnak a hazai nyelv ismeretére szüksége van és hogy a hazai nyelvet más nemzetek példájára ki kell művelni. Pozitívum még kevés: követelik, hogy a három alsó, grammatikai osztályban a latin nyelvet magyar tannyelven — vehiculummal — tanítsák, s hogy ez lehetséges legyen, a legelső osztályba belépő fiúk igazolják magyarnyelvi ismereteiket, — amely utóbbi rendelkezést különben maguk is kihagyták a jelentésükhöz csatolt törvényjavaslatból. A küldöttség végül is az 1792:7. t.-c. rendelkezéséhez nem kíván egyebet csatolni, mint hogy a három alsó osztályban a latint magyarul tanítsák: szerény, de gyakorlatilag ügyetlen kívánság, mert egyrészt a magyarosítás célját nem szolgálhatta — ily cél a küldöttség előtt ismeretlen is volt, s viszont másrészt a nem-magyar növendékeknél megvalósítása akadályokba ütközött.²

Az 1790-es magyar mozgalmat részletesen végigtekintvén, a párhuzamos erdélyivel röviden végezhetünk, mert ennek le-

¹ Mindezekre l. Fináczy Ernő kitűnő munkáját, A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában, 1. köt. 1899. 2. köt. 1902.

² Iratok 40. sz. A bizottság jegyzőkönyve szerint 1790 óta elég idő telt el, hogy a magyart „si non per omnes partes, ad minimum juxta praecipua fundamenta” megtanulják; a rendelkezést a horvát tartományokra nem akarják kiterjeszteni. A bizottság Rácz Sámuel, pesti egyet. physiologiai tanár és a magyar sebészek testületi beadványát, az orvosi előadások magyar nyelve mellett, elmellőzte, régi orsz. ltár, fasc. H. lad. 000. n. 49 és a másolati kötetek. Az operatumot Pászthory referálta 1791:73. és 81. kanc. praes. sz. alatt, 1791. nov. 14. a nádor elnöklete alatt konferencia tárgyalta és kimondta, hogy a tanügy kir. jog lévén, nem törvény, hanem kir. rendelet által kell megvalósítani, Pr. B. 7. cs. V. ö. még Iratok 21. sz. A grammatikai osztályba lépésnél a magyar nyelv megkövetelésének gondolatát II. Józseftől vették, aki 1785-ben a német nyelv ismeretét tette kötelezővé a latin iskolákba való felvételhez, de ezenkívül az iparosoktól is megkövetelte, hogy a „német iskola” bizonyítványával igazolják német nyelvtudásukat, l. Wenzel Hammer, Gesch. der Volksschule Böhmens, Warningsdorf, 1904; v. ö. 1786. febr. 22. rendeletet, Fischel, Sprachenrecht 35. l.

folyása új momentumot nem szolgáltat vizsgálatunkhoz. Itt is, már az első ülésen, 1790. december 21-én egyhangúlag elhatározták, hogy a tárgyalások jegyzőkönyveit „hazánk és nemzetünk dicsőségére, más nemzeteknek is helyes példáját követvén” magyarul fogják vezetni.¹ De a nyelvkérdés kimerítő tárgyalására az első lökés itt is irodalmi oldalról érkezett: Aranka Györgynek, a dilettáns nyelvművelőnek beadványától, melyben a rendeket erdélyi magyar tudóstársaság felállítására szólítá fel. Tervezetét külön bizottság tárgyalta, melynek tagjai közt az erdélyi felekezetek legkitűnőbb tanfőseit, s a magyarok és szászok legműveltebbjeit, egy Jósikát, Keményt, Hallert, Wesselényt, Heidendorft, Rosenfeldet találunk. Nehézséget a közigazgatás nyelve okozott, ahol a Józseftől behozott német helyébe a magyar és székely nemzet küldöttei a magyart akarták helyreállítani, miután történelmi adatokkal bebizonyíthatták, hogy az elnémetesedés előtt a nemzeti fejedelmek, sőt a Habsburgok alatt is ez volt a törvényhozás és kormányhivatalok nyelve. A magyar konstrukció szerint mindegyik nemzet megtartja saját kebelében saját anyanyelvét, a szász tehát a németet, de a gubernium és thesaurarius mindegyikkel magyarul érintkezik. A szászok ezzel szemben azonban azt kívánták, hogy velük a központi hatóságok németül vagy latinul levelezzenek. Ez a nézeteltérés megmaradt mindvégig, a törvényjavaslatot letárgyaló összes fórumokon, melyek közt döntő szerepet játszott Bécsben a báró Reischach államminiszter elnöklete alatt a törvények végleges szövegezésére kiküldött bizottság, benne Izdenczy, erdélyi részről gróf Teleki Sámuel kancellár és gróf Bánffy György kormányzó. Ez a bizottság az eredetileg bőbeszédű törvényjavaslatot alaposan megcsonkítva, elkészíti belőle az 1791:31. erdélyi törvénycikket, mely nem mond egyebet, mint hogy a magyar nyelv használata a magyar és székely nemzet kebelén belül, s a dikasteriumoknál és törvényszékeknél továbbra is érvényben marad, a központi hivatalok azonban az udvarral, kamarai, katonai és külföldi hatóságokkal latinul tartoznak levelezni.² A szükséavú tör-

¹ Erdélyi diarium 31. l.

² Iratok: 3., 20. és 23. sz. Friedr. Teutsch, Gesch. der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk, Hermannstadt 1907. 2, 355. s köv. ll. ez országgyűlés tárgyalásainak nyelvi részét azon elkeseredett hangulatban nézi, mely a szászok közt a 30-as és 40-es években kifejlődött. A katonai ható-

vényszöveg később igen sok ellentétes magyarázatra adott alkalmat és nagy nemzeti küzdelmek kiinduló pontjává lőn magyar és szász közt, de létrejövése idején a régi szokást és gyakorlatot szentesítve, a szászok német belső nyelvét nem érintve, a nyelvbékét egyelőre biztosítá. A magyar nyelv ügye azonban, az akadémiaéval együtt, végkép elsikkadt és a következő, 1792-i erdélyi országgyűlésen sem merült fel többé; ez utóbbinak egész működése abban merült ki, hogy a tudós társaságra vékonyan csörgedező önkéntes adományokat számba vette és egy grammatika kiadására szánta.¹

ságokkal való levelezés a törvény meghozása előtt is sok nehézséget okozott: a polgáriaknak magyar átiratait sem Bánffy nem volt hajlandó lefordíttatni németre, sem a haditanács fordítót alkalmazni, ez utóbbi írja 1791. már. 13. „das Gubernium nicht wohl fordern kann, dass beim General-Kommando in Verrichtungen, die den Dienst betreffen, Aktenstücke in einer allda ganz fremden Sprache, wie die hungarische ist, anzunehmen sein sollen“, erd. kanc. 1791:3275. sz., továbbá 2673. sz. A kamarai hivatalok nyelve, Chotek gróf udv. kamarai elnök közbenjárására, német maradt, erd. kanc. 1791:5504, 1792:766, 2335, 4119. sz.; a directorium in cameralibus et publ. politicis magyarázata szerint az 1791:31. t.-c. csak az országbeli hatóságokkal való levelezésre szabja meg a dikaszteriumoknak a latint, egyébként belső hivatalos nyelvük német, erd. kanc. 1793:1092. és 3447. sz.; Chotek felvilágosítást kér arról is, igaz-e, hogy az erdélyi kir. tábla magyarul ítélezik, mire az erd. kancellária nem marad adós a felelettel, 1792:2201. sz.

¹ Az erdélyi 1792. jegyzőkönyv 253, 447, 454, 511. l., Gyarmati magyar grammatikája kiadására nemes Natorp Vilmos 1500 ftos adományát utalták.

III.

FERENC KABINETI ABSZOLUTIZMUSA ALATT
1825-IG.

1.

A magyar nyelvmozgalom, az országnak politikai és kulturális adottságából következőleg, kezdetől fogva nélkülözte a saját, független lefolyást; történetének egyes fázisait nem a benne működő immanens erők határozzák meg autonóm módon, hanem kívülről, idegen tényezők. Az 1790-es fázis politikai jellegét a jozefinizmus képezte ki, s viszont József irreális kormánya bukásával a bécsi központi hatalom megerősödése volt az, ami a magyar nyelvi mozgalom politikai élet egyelőre elvette. Az új király, II. Lipótnak fia, trónraléptekor még irány nélkül ingadozott tanácsosainak ellentétes véleményei közt és bár a monarchia bonyolult államgépezetébe már II. József parancsára bepillantást nyert, eleinte még tapasztalat és szenvedély, e két nagy politikai hatóerő híján nem volt képes egyenes, következetes kurzus tartására. Láttuk, hogy ebben az időben még Mikulás-ajándékokat hozott népeinek, ajándékokat, melyek pillanatnyilag kerültek elő egy-egy tanácsosa iniciatívájára. De a szenvedély csakhamar beköszöntött, előbb mint a tapasztalatok, s épen ez az, ami Ferenc uralkodását annyira egyoldalúvá, merevvé és megkötötté tette. A francia forradalom véres eseményei, király- és királynégylkossága, az egész nyugati látóhatárt beborító véres gőzfelhő a fiatal uralkodóra egész életét irányító mély hatással volt; a forradalmi benyomások óta Ferenc uralkodása mindvégig a francia forradalmi ideák elnyomását, a monarchia és Európa területeinek a forradalmi pestistől immunizálását célozta. A forradalmi ideológia volt a nagy veszély, mely ellen Ferenc és államférfiai küzdöttek, s a forradalmi ideológiának gyűjtőfogalma alá számították a racionalizmus és a nemzeti mozgalom, a nacionalizmus ideáit is. Az új helyzetben elképzelhetetlen volt többé, hogy Ferenc kormánya élére álljon egy nemzeti moz-

galomnak és felülről hajtsa végre azon változtatásokat, melyek elől a monarchia úgysem térhetett ki. A forradalomellenes orientáció első következménye volt, hogy a magyar nyelvi mozgalom a bécsi bürokból, még a magyar kancellária köréből is száműzetett és viaszszorult a magyar területekre, a vármegyei és irodalmi üzemekbe; további létéről a magas hivatalok csak országgyűlések alkalmával vettek tudomást.

Ferenc uralkodásának ezen korszaka, melyet Magyarországon az 1825-i országgyűléshez vezető ellenzéki mozgalom csak látszólag, csak közjogi formális szempontból tör meg, — a valóságban, a bécsi kormány realitásában fennáll az a császár haláláig, — a jakobinus, szabadkőműves összeesküvések felfedezésétől, s azoknak úgy Magyarországon mint Ausztriában véres megtorlásától veszi kezdetét. Az abszolutizmus formáját már készen kapta atyjától, aki trónörökös fiának nevelőjét, gróf Colloredo Ferencet már 1792-ben kabineti miniszternek nevezte ki; hatáskörét Ferenc olyképp bővítette, hogy ezután a központi hivataloknak az uralkodóhoz intézett beadványai a kabineti miniszter íróasztalán keresztül érkeztek hozzája. A kabineti kormány a theresianus és jozefinus korszaknak államtanácsát is elhomályosítja, a Colloredóval versenyző nagyuraknak csak időnkint és csak külsőleg sikerült az államtanácsot életre galvanizálni. Colloredo azonban egész életében mentor maradt, aki neveltjének jó tanácsokkal szolgált ugyan, de a császár bizalma inkább olyan emberek felé fordult, kikkel szemben szabadabban léphetett fel, s akik — ez volt a fő — az ő kreaturái voltak. A monarchia főhivatalait, a kancelláriákat és guberniumokat még a német, cseh, olasz, magyar arisztokrácia tagjai vezették, e fényes nevek aláírásával ellátott felterjesztéseket azonban a császár személye mögött meghúzódó, alig ismert kabineti tanácsosok intézték el. Közöttük Izdenczy ismét hatalomra tesz szert. A legnagyobb katolikus monarchia egyházi ügyeire a magas clérusnak alig van befolyása, azokat a restaurációnak folyton erősödő romantikus szellemével nem törődve tovább is jozefinus irányban vezeti a kabinetben egy egyszerű világi pap, Lorenz államtanácsos. De legnagyobb benyomást Ferencz lelkiületére egy Izdenczyhez hasonlóan homályos eredetű kabineti tanácsos gyakorolt, Baldacci Antal, aki az új század első két évtizedében a leghatalmasabb emberek egyike volt, hatalmát főhercegek hasztalan próbálták megtörni, a császár

akaratán uralkodott, nem azért, mintha Ferencz gyöngé akaratú lett volna, hanem mert Baldacci tökéletesen ismerte a művészetet, mellyel Ferencz akaratát kielégítheti. A forradalomellenes irányt Ferencz nevében Baldacci tartotta fenn, e szenvedélyes, gyűlölködő, árulkodó, még a pénztől sem tiszta, de megbízhatóan reakcionárius korzikai, állítólag egy magyar nemesnek törvénytelen gyermeke.¹

A kabineti kormány konstrukciója szerint a Habsburg-monarchia egységes *német* állam. Egészen németnek ugyan még az ú. n. német-osztrák örökös tartományok sem voltak mondhatók, annál kevésbé az egész monarchia, kiterjedt magyar, lengyel, szláv, újabban olasz területeivel, de a bécsi kabinet megelégedett azzal, hogy ami szeme elé kerül e nemzetiségi bábelből, az legalább is festve legyen németre. A felsőbb hivatalok nyelve mindenütt német maradt a jozefinus reformok részleges megszüntetése után is. Egyedül Galiciában tartották meg a rendi befolyás alatt álló hivatalokban a német mellett a régebben egyedül uralkodó latint is. Az alsóbbfokú állami hatóságok, a „Kreisamt“-ok és törvényszékek különös kegyelemből elfogadhattak nem német beadványokat is, de irataikat és ítéleteiket németül kellett kiadniok, még Keletgaliciában is, ahol németül a zsidókon kívül senki sem értett, de ezek sem a hivatalos német nyelven.² Hivatalos élet, ipar és kereskedés, amint az állam közegeivel érintkezésbe lépett, kénytelen volt németül beszélni, a monarchia összes határállomásain a vámdeklarációkat az utasok és kereskedők németül kellett, hogy kitöltsék, a más nyelvű deklarációt érvénytelennek nyilvánítá a bécsi központi hatóság, mert a „nemzeti nyelv, azaz a német a közügyeknek az általános nyelve“.³ Az oktatás terén Mária Teré-

¹ Colloredóra és az egész kabineti kormányzásra l. Ign. Beidtel, *Gesch. der österr. Staatsverwaltung 1740—1848*, 2. köt., Innsbruck, 1898, u. erre és Baldacci szerepére Ed. Wertheimer, *Gesch. Österreichs u. Ungarns im ersten Jahrzehnt des 19. Jhs.*, Leipzig 1890, 2, 28 stb. 403. l., ezen régebbi munkáknál néhol kevesebbet nyújt Viktor Bibl, *Der Zerfall Österreichs. Kaiser Franz u. sein Erbe*, Wien 1922. V. ö. Hock, *Der österr. Staatsrat*, 652. l.

² Jos. Kropatschek, *Sammlung der Gesetze... unter der glorreichen Regierung K. Franz II. 9.*, 169. l. két keletgaliciai kormányrendelet 1797 febr. 24-ről. Goutta (Kropatschek folytatója), *Sammlung der sämtlichen polit. u. Justiz-Gesetze* 6, 66, Justiz-Hofdekret 1812 jan. 22.

³ Goutta 6, 121, Hofkammerdecret an sämtliche Länderstellen 1812 febr. 18. „in der Nationalsprache, nämlich der Deutschen, welche die allgemeine Geschäftssprache ist.“

zának 1774-i általános osztrák iskolarendeletere a nem német területeken is érvényben van, a népoktatás szerveit mindenütt „német iskolák“-nak nevezik, azon kimondott célzattal, hogy a szlovén, galíciai, bukovinai nem német népeket germanizálják velük. A cseh-morva tartományokban kitünően megcsinált tanügyi reformot Seibt professzor, Kindermann püspök német nemzeti szellemben vezetik.¹ Az eredmény nem sok, a népiskolák germanizálása nem képes a németet a parasztság körében általánosan uralgó népnnyelvvé tenni, amint ezt a kabineti kormány német érzelmi tagjai szomorúan beismerik.² Erélyesebb rendszabályokkal ez irányban nem találkozunk, a német nyelv pártolása a legtöbb befolyásos államférfiú részéről sem nemzeti, hanem centralisztikus célzattal ment végbe, innen érthető, hogy a német szellemű államgépezetet, a jozefinizmus hagyatékát, továbbra is üzembben tartják ugyan és nem német oldalról jövő támadásokkal szemben megvédik, de e germanizálást új eszközökkel nem frissítik fel. Mert ez maga is nacionalisztikus mozgalom lett volna, amire szerintük a monarchiának nem volt szüksége. Ebben a meggyőződésnélküli, mechanikus germanizálás korában egyedül a csehnemzetiség tudatos pártolásának akadunk nyomaira, a Csehországban kihirdetett guberniális rendeletek abban különböznek a többi tartományokéitól, hogy a német nyelvtudás kötelezettsége mellett minden lehető alkalommal kiemelik a cseh nyelvtudás ajánlatos voltát. Sőt a bécsi tanulmányi udvari bizottság, Magyarországon a germanizálásnak őrszeme, attól sem riad vissza, hogy cseh vidékeken a gimnáziumi tanároktól megkövetelje a cseh nyelv ismeretét. A csehországi állami hivatalokban a csehül tudó előnyben részesült a csak németül tudó felett; járásorvos, városi, hatósági, kórház-orvos és sebész, klinikai professzor csak csehül tudó lehetett, s ezen rendeleteket minden évben a beiratkozáskor kihirdették a prágai egyetem tanulói előtt, hogy ehhez alkalmazkodva cseh nyelvi órákat is felvegyenek.³ Az elemi iskolák statisztikájában az utraquista (vegyes, cseh és német nyelvű) és csak német nyelvű népiskolák száma évről-évre kevesbedik s a tiszta cseh

¹ Gustav Strakosch-Grassmann, *Gesch. des österr. Unterrichtwesens.* Wien, 1905, 126, 131. l.

² Lorenz, *Iratok* 51. sz.

³ Goutta, *id. m.* 12, 177. 416, 418. l.

Szekfü Gyula: *A magyar államnyelv.*

nyelvüeké ehhez képest emelkedik.¹ A cseh nemzetiség pártolása kimondottan ugyan csak 1825 után, Kollowrat gróf államminisztersége alatt kezdődik, ezen korábbi nyomok azonban egész világosan felismerhetők és ha egyebet nem, azt bizonyítják, hogy a bécsi germanizáló hatóságok néha mégis behunyták szemüket, ha egy-egy cseh nagyúr a monarchia főhivatalaiba betelepelve az egységes monarchia érdekeivel ellenkező, szlávbarát irányban működött.

A magyar nyelvmozgalom nem számíthatott erre az elnézésre. Sándor Lipót főherceg tragikus halála és a Martinovics-összeesküvés alkalmúl szolgált az udvarnak, hogy a központi kormányzathól kiszorítsa azokat a magyarokat, kik az elmúlt években sikerrel álltak ellen az egységesítő törekvéseknek. Ürményi és Zichy egyképen elhagyták hivatalukat, Zichynek megmaradt ugyan befolyása, de udv. kamarai elnöki és pénzügyminiszteri székeiben végkép elnémetesedik. A magyar ügyeket a központban újból Izdenczy képviselte, kit már ismerünk, 1801-ben melléje került, mint államtanácsos, Somogyi János a magy. kancelláriától, ingadozó, gyöngye jellem,² s 1802-ben gróf Majláth József, korábban a dalmát-albán udv. kancellária vezetője. Tőlük a magyar nemzetiség hasztalan várt volna erélyesebb pártolást. Az új nádor pedig, József főherceg, hivatali működése első éveiben még csak kezdett beletanulni a dolgokba, a század fordulója után maga is gyanussá vált a kabineti kormány előtt. A direktívák magyar dolgokban is Baldaccitól származnak, akinek hivatali hatáskörébe az államtanácsnál csak a rendőrség és a kreditoperációk tartoztak ugyan, de kabineti szerepében ő volt annak megtestesülése, amit nálunk Bécsnek, az udvarnak szoktak nevezni. Igaza volt annak az óvatos hazafinak, aki a magyar nyelv pallérozásáért buzogva figyelmeztetett, hogy „a nyelv illő kelésének lappangva kell menni és nem zörögve, mert máskülönben a titkos akadályoktól erő, hatalom, gát tétetik eleibe”.³

A kabineti kormány a magyar kérdést kizárólag és egyedül a monarchia egysége szempontjából ítélte meg. És így nézve, a rendi alkotmány, a már meglévő is elég gondot okozott neki.

¹ Anton Weiss, *Gesch. der österr. Volksschule* 2. köt. Graz 1904, 853. l.

² Hock id. m. 651. l., Rainer főherceg jellemzése Wertheimer id. m. 2, 26. l.

³ Kis János 1805, Kazinczy levelei 3, 395. l.

A rendi alkotmány miatt kénytelen volt a francia háborúkra pénzt és katonát kérni a magyaroktól, akik ennek fejében az országgyűléseken folyton új és új kívánságokkal állottak elő. A kabineti kormány elszokott már a folytonos alkutárgyalásoktól és csereüzletektől, pedig a patriarkális abszolútizmus és a magyar rendiség évszázadokon át ilyformán érintkeztek egymással a diétákon, s bár kereskedői szokás szerint soha sem *mondták*, mégis mindketten többé-kevésbé meg voltak elégedve az alkuval. A francia háborúk modern hadviselése, váratlan fordulatai gyors segítséget kívántak, s az udvar nem akarta többé belátni, miért ne kaphatná meg a magyar újoncot és magyar adót ép oly kényelmesen, mint akár Tirolét, vagy akár Stíriáét. A kabineti emberek Magyarországot is a Hofburg szobáiból akarták kormányozni, ezért merülnek fel Ferenc császár uralma alatt a kísérletek, a magyar alkotmánynak erőszakos megdöntésére. Izdenczynek egy ilyen javaslatát 1802-ben még Somogyi közbelépésére visszautasítja a király.¹ De már hisz Baldaccinak, aki fejedelmét okos számítás-sal befolyásolja az államesiny érdekében. Diadallal mutogatja a rendőri jelentéseket, melyek arról beszélnek, hogy Magyarországon is alig várják a felvidéki urak, a magyarság ellenségei az alkotmány megváltoztatását.² Ferenc császár csakhamar megpuhult, 1811-ben elhatározza az államesínyt a „magyar alkotmány feloszlatására“, s testvéreinek, köztük Károly és József főhercegnek legerélyesebb közbelépésére volt szükség, hogy a kir. rendeleteket ki ne bocsássa.³

Ha a kabineti kormánynak még a rendi alkotmány is enyhyira ellenszenves volt, melynek paralizálására és ártalmatlanná tételére pedig századok óta kiképzett módszer és fejlett technikai eszközök álltak rendelkezésére, úgy érthető az a még hevesebb ellenzés, mellyel a nemzeti és nyelvi mozgalom találkozott a bécsi udvari körökben. Az új mozgalomban a régi rebellis, rendi szellemnek eddig ismeretlen, rendkívül veszélyes válfaját látták. Baldacci-

¹ St. R. 1802:4967. sz., az erre vonatkozó iratokat elzáratja, nehogy elterjedjen, als wenn ich zur Umstürzung der ung. Gesetze vorbereitungsweise Mitteln sammeln wollte, denn gleichwie dies nie meine Absicht war, ily hírekkel nem akarja az országgyűlés lefolyását veszélyeztetni.

² Bräculik udv. fogalmazó jelentése, K. K. A. 1806:1577. sz.

³ Ezen államesíny története legrészletesebben Bibl id. m. 201. l.

nak a magyar történetre alkalmazott történetfilozófiája csak quantitatív különbségeket vett észre Bocskay felkelése, a rendi érzelmű, királyi kitüntetésekben részesülő udvari főhivatalnokok és a nemzetiség kiműveléséért lelkesedő ellenzéki szónokok közt. Szerinte II. József kormánya volt az, mely újból felkeltette a rendi alkotmány árnyékában gondtalan életet élvezőkben az aggodalmat, hogy hátha egyszer vége lesz ennek a boldog állapotnak; növelte a félelmet a francia forradalom, ennek következtében az európai arisztokratikus államok többségének bukása, s most ez a félelem ösztönzi a rendeket, hogy a monarchia érdekeit félretéve, saját privilégiumaik örök időkre való megerősítésén dolgozzanak.¹ A rendi törekvés Magyarországnak a monarchia kereteiben elszigetelésére irányul, arra, hogy a nagy államtestből egy részt leszakítsanak s azt az uralkodói hatalom meggyöngyítésével saját uralmuknak vessék alá. Ezen cél észrevehető a rendek *minden* cselekedetében, — Baldacci tehát elvből ellenzi a rendek összes kívánságait, — de egyikben sem oly világosan, mint a nyelvmozgalom terén. A rendek a magyar nyelv bevezetésével el akarják érni, hogy 1. az országban levő különböző népeket ugyanazon nyelv uralma alatt egysítsék és hatalmuknak ezzel szélesebb bázist szerezzenek, 2. az ország ügyeinek kezelését kivegyék az idegenek kezéből s 3. a nemességet és általában a rendi konstitúciót német befolyás alól függetlenítsék, mert nézetük szerint az alkotmányt megdöntő kísérletek német, azaz bécsi oldalról várhatók.² Mind a három cél ellenkezik a „legfelsőbb szándékkal” és a monarchia általános javával,³ ezért szembe kell szállni vele és a rendek magyar nyelvi törekvéseit feltétlenül megghusítani. Baldacci a centralisztikus érdek merev érvényesítésében ép úgy nem ismer határt, mint korábban Izdenczy, s ép úgy denunciálja, rágalmazza a királynak alkotmányos és felelős tanácsadóit, akárcsak Balassa Ferenc és Mednyánszky János. Följelentésével még József főherceg személye előtt sem áll meg, Baldacci az, aki a bécsi udvari körökben a nádornak rebellis hírét megalapítja. A nyelvi mozgalomról való nyilatkozatai brutalitás dolgában minden korábbit és későbbit fölülmúlhatnak, durvaságánál csak a nemzetiségi kérdés iránt való vaksága nagyobb. Még jó,

¹ K. K. A. 1807: 456. sz.

² Iratok 44 a, b, d. sz.

³ K. K. A. 1807: 2318. sz.

mikor a nemzeti mozgalmat csak kóklerségnek veszi.¹ Kifejezéseit azonban többnyire készen kapja a nyelvkérdésnek titkos rendőri specialistájától, Drevenyák Ferenc bányatanácsostól; ennek a jelentéseiből értesül Baldacci az országgyűlés nyelvi vitáiról, kabineti votumaiba rendszeren átírja Drevenyák magyarokat szidalmazó szónoklatait, legfeljebb néhány szóval megszigorítva.² Drevenyák már a denunciánsok újabb nemzedékéhez tartozik, mely a Martinovics-összeesküvésből levonta a saját pályájához szükséges tanulságokat, s ehhez képest már a szabadkőművesek és protestánsok ellen működik. A nyelvi kérdést már Izdenczy is hajlandó volt a protestánsok áskálódásaira visszavezetni, Drevenyák és Baldacci most az egész mozgalmat protestáns szeparatizmussá egyszerűsítik le, benne a tiszai követek munkáját látják, a kálvinizmus találmányát, mellyel „Bocskay viperafajzata” újabb forradalomba akarja taszítani az országot.³ A két embert, ha a magyar nemzeti mozgalmról hall, valóságos idegroham fogja el, Magyarország helyzete bennük a nyelvkérdés haladása miatt a legnagyobb félelmet kelti, az országot a jakobinizmus véres karmaiban látják: ami természetesen csak erősítheti személyes pozíciójukat, mert hiszen egyedül ők azok, kiknek kipróbált hűsége Ferenc császárt és a monarchiát meg fogja menteni.

Nem csodálkozhatni tehát, ha a kabineti kormány gépezetét megismerve, természetesennek ismerjük fel az elnyomatás rendszerét, mely a nyelvi mozgalomra 1794-től kezdve ránehezedett. A bécsi rendszert ebben az időben nem a felelős tanácsosok, hanem aránylag alacsonyrangú egyének képezték ki, akik a központban élve, a monarchia népét nem ismerve, a végrehajtás lehetőségeivel nem törődve merev rendszert dolgoztak ki a magyar rendi alkotmány és nemzetiség elnyomására. Az Izdenczy-Baldacci-felfogás aztán tovább terjedt, átvette azt Wallis gróf kabineti miniszter,⁴ s tőle

¹ „all diesen Gaukeleien mit einemale ein Ende zu machen“, Iratok 44a.

² Drevenyák befolyására jellemző St. R. 1807:1122, amikor a király Bedekovich és az államtanács ellenére engedi meg neki az országgyűlésen mint távollévők követének a megjelenést.

³ Drevenyák jelentése 1807 okt. 24, Pr. B. 50. cs., Iratok 43. sz. Baldaccitól Iratok 44b sz., továbbá K. K. A. 1807:534. sz., ahol Vay Józsefet Staatsmordbrennernek nevezi.

⁴ Iratok 54. sz.

került már prágai hivataloskodása alatt tanítványához, Kollowrat grófhhoz, s ennek egy ideig bizalmasához, Kübeck báróhoz és tovább a későbbi konferenciális kormányzat több tagjához. Az egész rendszert a tökéletes anacionalizmus jellemzi: érzéke egyesegyedül politikai, állami kapcsolatok iránt van, nem pedig a nemzeti és nyelvi kérdés lelki tényei, ennek ható energiái iránt. A nemzeti mozgalmat ugyanoly természetűnek véli, mint bármely rendi követelést, pl. a só árának megállapításába való rendi beleszólást. Vele szemben egyedül hathatósnak a tökéletes negációt tartja. Baldacci egy alkalommal a temesvári görög nem egyesült iskolák igazgatói széke betöltésénél olyan jelölt mellett adja le votumát, ki se latinul, se magyarul nem tud, mivel — mondja — a latint pótolni igéri, viszont a magyar nem tudása inkább kedvező, mint kedvezőtlen körülménynak tartható a kormány céljaira való tekintettel.¹ Ennél tovább már alig lehet menni a nemzetiség negációjában, mikor a magyar népről elnevezett országban a központi kormány előnyben részesíti azokat, akik *nem* tudnak magyarul. De a nemzetiségi kérdésnek tisztán politikai oldalát szemlélve, a bécsi kormány körében már ekkor felmerül a gondolat: a magyar nemzetiség ellen a szlávokat kijátsszani. A görög nem egyesült nemzeti iskolák főigazgatói székének betöltéséről van szó, aminek a felettes hatóság, a magyar helytartótanács és kancellária jelölése útján kellett történnie. De a kabineti kormány idején titkos erők működnek: Hager bécsi rendőrfőnök felterjesztést tesz, hogy Nestorovich Uros István udvari ágens neveztesse ki, akit arra lehetne felhasználni, hogy hivatalos utazásain ellenőrizze a magyar nemzeti mozgalmat, így aztán megvalósítható volna a magyaroknak az illyrek által való ellenőrzése.²

¹ St. R. 1807: 4056. sz. Obradovich Gergely kinevezéséről. „da ich bei den bekannten Vorsätzen, die man wegen Ausbreitung der ung. Sprache auf Kosten der übrigen hat, darin, dass O. dieser Sprache nicht vollkommen mächtig ist, eher einen günstigen als ungünstigen Zustand in Beziehung auf das Amt, um was es sich handelt, und auf die Zwecke der Regierung finde.“ A világosan szerb O.-t Baldacci oláhnak vélte, s ezért a temesmegyei oláh többség kedvéért nevezte ki a m. kancelláriától ajánlott Kozmanovich Demeterrel szemben.

² K. K. A. 1809: 2284. sz. „seine Wahrnehmungen auf die gegenwärtig schwierigen Ungarn auszudehnen, zwischen welchen und den Illyriern ohnehin eine wechselseitige Spannung herrscht, welche hieneben so gedeihlich werden könne, als die Kontrolle der Ungarn durch die Illyrier“.

Az ágens személyét pedig ebből a szempontból különösen alkalmassá teszi, hogy szerb eredetű és a szerbek és magyarok közt némi feszültség uralkodik. Baldacci lelkesen ragadja meg a gondolatot, s mindjárt ajánlja, hogy a kinevezés ne a helytartótanácsból kezelt alapok, hanem a bukovinai vallásalap terhére legyen, hogy így a magyar hatóságok csak a kinevezés után értesüljenek róla és meg ne akadályozhassák.

Nestorovich természetesen magkapta a kinevezést, amint a kabineti kormány titkos hatalma mindannyiszor erősebbnek bizonyult a dikasztériumokénál. Ez a titkos hatalom volt az, mely a magyar nyelv és nemzetiség elnyomását a monarchia centralizmusa érdekében kormányelvűvé emelte, s ezzel a kilencvenes évek elején kitört mozgalmat a természetes lefolyás lehetőségétől megfosztotta. 1792-ben királyi ígéretet kaptak a magyarok, hogy nyelvük kiműveléséről gondoskodás lesz, közigazgatásbeli használatáról pedig a jövő országgyűlésre jelentés fog készülni. Az ígéret maradt ígéretnek, a francia háborúk alatt a magyarság vérrel és pénzzel áldozott, de saját nyelvét nem használhatta, de még csak szóba sem volt szabad hoznia a nyelv ügyét. A kabineti uralom alatt tartott országgyűlések sikertelen nyelvi tárgyalásait mindjárt látni fogjuk. Általános szempontból az egész magyarországi nemzetiségi kérdésre végtelen fontosságot nyert, hogy a bécsi kormány egy egész emberöltő lefolyása alatt tudatosan és szándékosan elnyomta a magyar törekvést, ahelyett, hogy vezette és megpróbálta volna a lelki szükségletek olyatén kielégítését, mely a monarchia érdekeivel is megegyezik. Magyarország bécsi kormánya értelmetlenül állott e törekvéssel szemben, akárcsak a jozefinus korszakban, ami magában véve nem lenne szemrehányani való dolog, mert az akkori európai kormányok közt egy sem akadt, mely nemzetiségi kérdéseket a mai szempontok szerint tudott volna kezelni. Az akkori műveltség nem adott erre alkalmas eszközöket a kormányférfiak kezébe. A bécsi kormány azonban egy lépéssel tovább ment: nemcsak megértés nélkül, de kimondottan gyűlölettel fogadta a magyar törekvést és ez az, ami a helyzetet elmérgesítette. A magyar nyelvi mozgalom, melynek tiszta lelki gyökereit már felfedtük, brutális politikai nyomás alá helyezve, maga is tisztán politikaivá lön: itt van, a bécsi kormány politikai fellépésében a magyarázata annak, hogy a 40-es évek magyarsága a nemzetiségi kérdésben

nem Széchenyire, a Kazinczy és Virág lelki iránya örökösére, hanem Kossuthra hallgatott, mert Kossuthnak tisztán politikai orientációja volt a tömegek szemében az egyedül logikus, egyedül lehetséges reakció a bécsi kabinet elnyomására.

A további fejlődés miatt is nagy súlyt kell helyeznünk arra, hogy a kormánykörök a nemzeti mozgalomra kizárólag politikai szempontból, állami eszközökkel reagáltak. Középeurópa nemzetiségileg vegyes területein a magyar volt az első nemzetiségi kérdés, mely a magas kormánykörök elé került mint akta, mint elintézendő kérdés, mint megoldandó probléma. A kormányok ezt a kérdést egyoldalú politikai, államhatalmi szempontból fogván fel, lelki tartalma iránti színvasságukban olyan precedenst alkottak, mely ugyanazon térségeken mai napig mintául szolgál a hatalmon levőknek nemzetiségi dolgok elintézésekor. A kifejezések persze változtak, bővültek, újabban a lelki tényezőkről is szokás már beszélni, de a kar mindegyre Ézsaué, a politikai hatalom az, mely a lelkiek nyelvén beszélőket irányítja. A bécsi kabineti kormány már abban is mintát szolgáltatott, miként lehet a nyelvügyet rendőrileg kezelni. Hager rendőrfőnök és Baldacci fejében született a gondolat, megbízható embertől szerkesztett folyóiratba munkatársnak bevonni a magányukban államellenes dolgokat forraló magyar írókat, anélkül, hogy a folyóirat kormánykapcsolatáról tudomásuk lehetne, s másrészt álnéven, semleges területen pályázatot hirdetni a magyar nyelvkérdés lényeges problémáiról. A tübingai jutalomkérdéstől a kormánykörök azt remélték, hogy a magyar nyelvnek a közigazgatásban való használhatatlanságát fogja kimutatni s ezzel e kellemetlen problémát örökre feledékenységbe borítani. Tudományos és irodalmi dolgokhoz politikai szándékkal nyúltak, és tévedtek. A nagyszámú pályamunka közt a magyar nyelvet ellenzők oly alacsony színvonalon állottak, hogy a kormány jobbnak látta kiadásuktól eltekinteni. A műveltség ekkor már a nemzetiség szekerén járt, s jellemző, hogy a nemzetiségre agyarkodó rendőrfőnök a megbízható tudósok közt bírálói tiszttel csak egyetlenegy anacionális, felvilágosodásbeli embert tud megbízni, Schwartner statisztikust, a másik két bíráló, Dobrowsky prágai szeminárium rektor és Kopitar udv. könyvtárnok maguk is nemzetiségi emberek, a szláv nacionalizmus tudománybeli előfutárai. A bécsi centralizmussal a szlávok jó viszonyban voltak, s a

színfalak mögött mosolyogva nézték, miként ülteti fel a kormány a koholt pályatétellel hű magyar alattvalóinak legjobbjait. Kazinczy maga is pályázott és gyanútlanul, mert hiszen azt sem tudta, ki az a Hager, kinek aláírásával szőlítették fel a kormánylappal való levelezésre.¹ A bécsi germanizálás a magyar nyelvkérdésben bíról a rendőrséget és a szláv nacionalistákat választotta: az eredmény nem lehetett kétséges.

2.

A kabineti kormány az 1790. és 1792-iki nyelvtörvényeket, valamint az 1792 június 22-iki leiratot nyomasztó súlynak tartotta, mellyel a monarchia ellenségei egy őrizetlen pillanatban, Izdenczy távollétében terhelték meg a kormányt. De ha már megesett a baj, legalább arra kellett törekedni, hogy a nyelvmozgalom a megvont határokon túl ne terjedjen és a rendelkezéseknek elsősorban tiltó intézkedései valósuljanak meg. Ez irányban sokat ígérőnek tűnt fel az ú. n. udvari expediciók dolga: minden felterjesztésnek, mely a király elé kerül, latin volt a nyelve az 1792. rendelet értelmében is. Az udvari expediciók latin nyelvűből következtetni lehetett mindazon iratok latin nyelvűre, melyek a felterjesztéseknek annexumait, mellékleteit képezik. Köztük legnevezetesebbek a vármegyei jegyzőkönyvek voltak, melyeket úgylátszik Mária Terézia óta, szokásban volt a király elé, inspekció céljából felterjeszteni. A vármegyék egy része 1790-ben, más része 1792-ben határozta el, hogy közgyűlésen a jegyzőkönyveket ismét magyarul vezetik, s ehhez képest a király elé terjesztett jegyzőkönyvek is magyar nyelvűek voltak. A helytartótanács kezdetől fogva a magyar jegyzőkönyvek pártján volt, vele Sándor Lípót nádor is, aki a magyar nyelv iránt jóindulattal viseltetett.² A kancellária eleinte szintén jogosnak tartá a jegyzőkönyvek magyar felterjesztését, abból kiindulva, hogy a latinnyelvű felirat, melynek mellékletét teszik, úgyis összegezi tartalmukat; később azonban, mikor az államtanácsban Izdenczy a király legfelsőbb felügyeleti joga érdekében erőlesen

¹ Iratok 49. sz., továbbá Heinrich Gusztáv ott id. munkája, s Kazinczy levelei 11, 222. l.

² Állítólag Révai Miklós nyerte meg őt Eszterházy József gr. közvetítésével, Toldy Ferenc, A magyar költészet kézikönyve. II. kiadás. Budapest, 1876. 2., 161. l.

követelte a latin mellékleteket és Pászthory a királytól rendre-utasításban részesült, egyedül a helytartótanács maradt a vármegyék mellett. A küzdelem elvi háttérrel bírt: ha a rendek kénytelenek jegyzőkönyveiket latinul felterjeszteni, ezzel már át vannak törve a magyar hivatalos nyelvet kimondó vármegyei határozatok. Innen az udvar állhatatos energiája. Izdenczy a helytartótanácsot is rendreutasíttatja, úgy, hogy a nádor is értsen belőle. Az 1792 június 22-iki leirat eldöntötte az ügyet, egymásután több kir. elhatározás mondja ki, hogy a jegyzőkönyvek latinul terjesztendők fel; a vármegyék ez alól kibuvót keresnek ugyan: hasábosan terjesztik fel a jegyzőkönyvet, a magyar hasábon teljesen, a latinon kivonatosan; mások megpróbálják a rendelet ellenére csak magyarul küldeni fel, vagy tiltakozást adni be, de végül is kénytelenek meghajolni. Viszont Izdenczyék sem triumfálhattak: a presszió nem használt, a már magyar hivatalos nyelvre áttért vármegyék sem fordultak vissza többé és inkább lefordították gyakran igen terjedelmes jegyzőkönyveiket, semhogy az eredetét latinul vezessék.¹

A kormánynak nemzetellenes, de egyszersmind kultúrellenes irányára jellemző az 1791-iki tanulmányi küldöttség javaslatainak végleges elintézése. Korábban láttuk már, hogy az elaborátum bármily szerény volt is, még sem tudta megnyerni még a kancellária érdeklődését sem. A végleges eltemetésnél azonban a kancellária a felsőbb hatóságokhoz képest még mindig a nyelv barátjának tűnik fel. Nincs kifogása az ellen, hogy magyar vidékek elemi iskoláiban magyar tannyelv legyen, sőt az ellen sem, hogy a

¹ V. ö. Iratok 18., 19., 22. sz.; 1792: 11.882., 13.810., 14.871. kanc. sz., az 1792 dec. 17. udv. rendelettel, mely a helytartótanácsot újra rendre-utasítja; 1793: 7408., 8078. kanc. sz.; St. R. 1793: 2053. sz. A helytartótanács küzdelme talán eredményesebb lett volna, ha nincs benn ülésein Mednyánszky, aki ez alkalommal a vármegyék nézetét osztó kollégái denuncálásában önmagát is felülmúlta. Az egyes kebelbeli ülésekről részletes jelentéseket küldött a királynak, melyekben a kir. hatalom ellen összeesküdt kollégáinak, a feudális „ligue“-nek intrikáit napról napra leleplezte: jelentései 1792: 77., 78., 79. sz., 1793: 129, 143., sz., 1794: 167., 181. 222. sz. Pr. B. 26. és 28. cs. A kérdés további irataiból: 1794 okt. 24. Boros Sándor udv. tan. a nádorhoz Pr. B. 37. cs., 1799: 9416. kanc. sz.; St. R. 1802: 1487. 1719. 1794. sz. Az 1804 dec. 21. udv. rend. ismét megengedi ugyan a helytartótanácsnak magyarul küldeni be, de a kancellária fenntartja a latin gyakorlatot, 1805: 8711. kanc. sz.

nagyobb városok magasabb népiskoláiban a magyar nyelvtant is tanítsák, de ellene van a három grammatikai osztályban a latin nyelv magyarul tanításának és a felségjog épsége érdekében nem ajánlja, hogy az elaborátum országgyűlés elé kerüljön és törvény legyen belőle.¹ A még fiatal és fejlődése kezdetén álló József nádor vótuma a városi elemi iskolákban sem helyesli a magyar nyelv tanítását, mert ez csak „sajátos, de nem általános nyelve“ az országnak, s egyébként az Ürményi elnöklete alatt létrejött elaborátumnak a műveltséget terjesztő szellemével szemben azt véli, hogy az írás-olvasás általánossá tétele nem állami érdek, a szülők nem kényszerítendők gyermekeik tanítására, sőt arra sincs szükség, hogy az alsóbb néposztályok fiai magasabb iskolába menve, kiemelkedjenek atyáik sorából. Ezért javasolja, hogy a paraszt és iparosfiú csak kitűnő bizonyítvánnyal mehessen középiskolába. Így aztán a tudományok művelésére sincs szükség: magyar tudóstársaság, szépművészeti akadémia felesleges, egyébként is „nehezen“ akadna magyar, akiért egy tudóstársaságban nem kellene szégyenkezni. Ez az egész obskurantizmus nem a fiatal főherceget jellemzi, aki e lelki szegénységből, saját erejéből emelkedett ki csakhamar, hanem a Ferenc-féle kabinet szellemét. Izdenczy természetesen mindenben helyeselte a nádor javaslatait, csak a jozefuista műveltségű Lorenz kelt az írás-olvasás védelmére, azzal, hogy igenis kell az alsóbb néposztályok közt is írni és olvasni tudás, hogy altisztek és falusi bírák kellő számmal találattassanak; ugyancsak ő akadályozza meg a szegényekre kivetendő numerus clausust is. A magyar nyelvi kívánságok azonban kivétel nélkül elbuktak az államtanács előtt. Lorenz is ellenük szól, mert 1. a magyar csak kisebbség az országban, — ami Izdenczy hatását mutatja és 2. a magyar hivatalos nyelvnek nem volna egyéb célja, mint az idegeneket kitűrni a hivatalokból: ez még a régi politikai érv. Révai gondolata ettől fogva nem foglalkoztatja tovább a hatóságokat; az Ürményi-elaboratum tanügyi reformját pedig osztrák mintára dolgozza át

¹ 1801 aug. 31. felterjesztés 1802:832. kanc. sz. al., benne „Cum tamen nimirum multa sunt in Hungaria loca, in quibus inter loci incolae alia nativa lingua viget, nec sperari possit, ut in omnibus hujus modi locis linguae etiam hung. gnari docentes reperiantur, cavendum esset, ne ob horum defectum ipsae scholae vernaculae penitus intercidant aut ab iis abstrahatur.“

Szerdahelyi Alajos kanonok, a magyar nyelv terjedésének a diétán is megtámadott ellensége, akit azért Baldacci az igazság mártírjának nevez el és előléptetését pártolja. Az Ürményi-elaboratumnak úgyszólván magyar vonatkozásai Szerdahelyi kezén át még inkább megfoglyatkozva kerültek be az 1806-iki, kir. rendelettel életbe léptetett Ratio educationis-ba.¹

Az országgyűlések hasonlóképen megcsalták a várakozást, melyet az 1792. év nyelvi tényei keltettek. A következő 1796-iki országgyűlésen szóba sem kerül a nyelv ügye, az 1802-ikin ép oly kevéssé. Ez utóbbin legalább a tanulmányi bizottság elaboratumának elővételét kéri a gravamenek közt,² az előbbin még ezt sem teszik, mivel szerintük a systematica deputációk ügye tisztán rendi ügy, tehát nem illik, hogy érdekében a királyhoz forduljanak.³ A feliratok nyelve továbbra is tisztán latin, a rendek mintha végkép megfélemedtek volna az 1792. leiratnak Mikulás-ajándékáról. A Martinovics összeesküvés óta oly lelki nyomás nehezedik az országra, hogy az ellenzékibb érzésűek is elernyednek és nem tudnak élni a rendi alkotmány hagyományos fegyvereivel. Csak az 1805-iki országgyűlésen kéri külön feliratban ugyanazt, amit már az 1792. leirat megadott nekik, és most, tekintettel a külpolitikai helyzetre — Austerlitz után vagyunk, a pozsonyi békekötés előtt néhány héttel, a Habsburg-monarchia legmélyebb lehanyatlása idején — bátorságuk is egyszerre megjön és az országgyűlési feliratok kétnyelvűségén kívül egyéb kérésekkel is előmerészkednek. Az 1805-iki nyelvi kívánságok először mutatják a rendek praktikus érzékét: csak olyant kérnek, ami meg is valósítható és néhány adminisztrációnális rendszabályt, mellyel a király jogait semmiképpen nem érintik. Frazeológiájuk is más, mint az 1790-iki rendké: teljes fiui bizodalommal és egész jobbágyi megalázódással esedeznek, hogy az országgyűlési feliratokon kívül a törvényható-

¹ A főakta: St. R. 1801: 2174. sz., benne József nádor 1801 nov. 21. felterjesztése, ez utóbbi kiadva Domanovszky Sándortól, József nádor iratai 1,440. l. értékes magyarázatokkal. Szerdahelyire iratok 44. és 46. sz. József nádor 1801 jun. 17. felterjesztésében, Pr. B. 38. cs. sürgeti a tanulmányi ügy elintézését, s megemlíti, hogy egy további sürgetésére a király privátim közölte vele, hogy a magyar tantervet csak a most készülő német után adhatja ki, mert előbb e szerint át kell alakítani.

² 1802. Jegyzőkönyv és Irományok 251. l.

³ 1796. Irományok 28, 35. l. a dec. 5-iki felirat.

ságoktól a kancelláriához intézett feliratok is kétnyelvűek lehessenek, hogy a helytartótanács a hozzá magyarul író vármegyéknek magyarul válaszoljon; a kir. kúria azonban most még — ismét a *nunc adhuc* — latinul ítéljen és az 1792: 7. tv.-cikk rendelkezése a magyar nyelv mint rendes tantárgy bevezetéséről, valahára végrehajtsák. Mindez szelid kérés, a felségjogok közé tartozó tanulmányi ügyeket nem érinti, csak amennyiben az 1792. törvényben a király erre engedélyt adott.¹ A kabineti kormány zavarban van. A király hadi segílyt kérni siet hű magyarjai közé, de az üzletkötés kilátásait váratlanul rontja Mack ulmi kapitulációjának hire. A Habsburgimonarchia végveszedelmében a főhercegi családtagok mégis csak szóhoz jutnak. Károly és József főherceg engedékenységre hajlítják a királyt.² A magyar kancellária a nyelvi kívánságok megadását ajánlja, mivel azok részben már ügyis megadattak, s a királyi jogokat úgysem sértik.³ A ügyet az államtanácsban az exigenciák iránt nagy érzékkel rendelkező Somogyi referálja, a többi tanácsos, köztük Izdenczy is, ki van kapcsolva. Somogyi, hogy a rendeket katonai követelések iránt nagyobb kedvre hangolja, többet is hajlandó adni, mint amit kérnek: a vármegyék írjanak ezután, ha jól esik nekik, tisztán magyar feliratokat a kancelláriához s a jó államtanácsos, „nem látja be, miért ne ítéljen a kúria magyar nyelven“. A király nem akart elmaradni tanácsosa mögött, királyi kegyelméből megadta ezt a többletet is, aminek azonban a rendek nem vették hasznát, mert ők már a feliratokban foglaltak alapján készítették el az 1805: 4. t.-cikket, mely tehát a kéthasábos feliratok, a helytartótanács fakultatív magyar válaszai és magyarul megkezdhető, de a kúrián még latinul befejezendő pörök eredményét iktatta a Corpus Jurisba, még mindig latin nyelven⁴. A horvát követek részére a rendek külön deklarálták és a kancellária is elismerte, hogy mindezen rendelkezések csak az anyaországra, nem pedig a kapcsolt részekre vonatkoznak.⁵

A kormány szempontjából kétségtelenül taktikai hiba volt, hogy a nyelvkérdést több országgyűlésen át némaságra kárhoz-

¹ Iratok 34. sz.

² Mindezekre l. Wertheimer id. m.

³ 1805. nov. 3. felterjesztés 1805: 11042. kanc. sz.

⁴ Iratok 35, 36. sz.

⁵ Iratok 34. sz.

tatva, most külső nyomásra egyszerre engedékeny lett. A rendek megtanulták, hogy ügyük igazságában nem bízhatnak, hogy a kormány, szabad elhatározás esetén, feltétlenül a magyar nyelv ellenségének bizonyúl, de megtanulták azt is, hogy a jobbágyi esedezésekről lemondva a rendelkezésükre álló összes alkotmányos eszközökkel kell követeléseiket támogatniok. Innen a most következő országgyűlések heves nyelvi küzdelme. A vármegyék magyar hivatalos gyakorlata a követeket ellátta a szükséges tapasztalatokkal, hogy csak célszerű dolgokat kérjenek, az a körülmény pedig, hogy immár 18 éve múlt annak, hogy a nyelvi kérést először formulázták, anélkül, hogy e 18 év alatt lényegesebb haladást értek volna el, csak növelte az elkeseredést. A rendek érzik a felülről jövő nyomást, mely immár az alkotmányon túl a nemzeti lét támaszait is fenyegeti. A nyelv és nemzetiség politikai kapcsolata egészen világos már előttük, kimondják, hogy „csak akkor lesz a nemzet boldog, ha egy nyelven fog beszélni”.¹ Különös mondat, melyben a múlt és jövő, a felvilágosodás és a nacionalizmus szelleme testvérileg ölelkeznek. A nemzetet még valódi racionalista értelemben inkább politikai, államhatárok közt levő közösségnek veszik, melynek nem feltétlenül szükséges, sem *a priori* tulajdonsága az egynyelvűség, de már ennek követelményét is felállítják s így mindkét fogalomhoz ragaszkodva, a kettőt egybeolvasztva az államhatárokat egyúttal nyelvi határokká akarják tenni. 18 év sikertelen törekvéseire, a kormány ellenséges érzületére visszatekintve, felmerül a „terminus” fogalma: „ha csak bizonyos idő nem szabattatik, soha nem lehet reményünk a magyar nyelvnek béhozásához”. Belejátszik ide a magyar vérbe átment ősi közjogi felfogás: sikertelen a 18 év küzdelme, mert nem hoztunk törvényt. Törvényt kell tehát hozni a nyelv terjesztésére s ha egyszer megvan, azt végre kell hajtani. Törvény végrehajtása nem nevezhető kényszernek. És végtére is: ez a törvény lesz az utolsó eszköz, mellyel nemzeti létünket a folytonos támadástól megvédhetjük.

Egyszerű, áttekinthető gondolatmenete egy önerejére ébredt nemzetiségnek, melyet az állandó külső nyomás önmagának kon-

¹ 1807. országgyűlés. Jegyzőkönyv. 530 l., 68. ülés, a 86. sz. gravamen vitája.

centrált érzékelésére kényszerít. Általános humanitárius, kozmopolita, vagy nemzetközi gondolkodás nem várható ilyen helyzetben. Az elnyomásban görnyedő magyarság a nemzetiségi jog kifejlődését csak azzal segítheti elő, ha megvédi saját nemzetiségét; ezt pedig csak az akkori műveltségi fokon, a racionalizmus politikai, állam- és nemzetkonceptiója szerint teheti. Az 1807 vezérszónokai, Balogh János, Felsőbüki Nagy Pál, Szentkirályi László, Vay József, Péchy Imre még mindnyájan a felvilágosodás emberei, akik akkor érzik jól magukat, ha a katolikus kléruson egyet üthetnek. De a racionalizmus humanisztikus iránya is elég erős bennük arra, hogy a nem magyar nemzetiségek elnyomásától távol tartsa őket. Es ez utóbbiaknak megvan a képviselőjük a diétán. Nemcsak Szerdahelyi kanonok és Prileszky trencsényi követ, még magyar többségű vármegyék követei is elutasítják a racionalista szellemből folyó terminus gondolatát. „Minden kényszerítés kedvetlen és végre is sikertelen.“ „Senkit sem lehet a nyelv tudatlansága miatt az iskoláktól eltiltani, mert ez a természettől belénk öntött észnek tökéletessége ellen volna.“ Megoldást persze ezek sem tudnak, csak sajnálkoznak, hogy a latintól eltért a nemzet. „Bár minden nemzetek egy nyelven beszélne“, sóhajtoznak. A két irány a kerületi üléseken és az alsó táblán heves vitákat folytatott, a felső tábla a mérsékeltet támogatta, s így jött létre a nyelvi gravamen, melyben a rendek, az 1805. eredménytől vérszemet kapva, kéri a királyt, hogy a nyelv közönségesebbé tételére és propagálására intézze el a tanulmányi elaborátumot, vezesse be minden népiskolában a magyar tannyelvet, a középiskolák alsó osztályaiban ugyanezt tíz év alatt fokozatosan; állítson fel a magyar tanítók képzésére állami intézeteket. A javaslat a királyon kívül a rendi állam más hatalmaihoz is fordul: a püspökök és a két protestáns felekezet fejei magyarul is tudó papokat tegyenek a magyar és magyarral vegyes vidékekre, mert eddigi tapasztalatok szerint épen a sok nem magyar nyelvű, főként tót plébános az oka a magyarság hátraszorulásának; a vármegyék lehetőleg mondják ki mindnyájan, hogy ügyeiket csak magyarul vezetik, a városok szintén; terminust is jó volna ha szabnának, de ezt az országgyűlés rájuk hagyja, mindegyik határozzon, ahogyan jónak látja. Hogy teljes legyen a dolog, újra beterjesztik az 1793-iki akadémiai elaborátumot és komoly javaslatot tesznek a magyar színészet érdekében.

A rendek itt komoly munkát végeztek. A nyelvügy minden oldaláról megvilágítottak. A felső vármegyék szóhoz jutottak, többnyire iskolákat kértek, hogy magyarul tanulhassanak. A horvátok municipális jogaikra hivatkozva ellenkeztek, anélkül, hogy pontos határt vontak volna, meddig érvényesítendőek e jogaik. A horvát bán a magyar ezredek magyar nyelvét azzal ellenezte, hogy a Magyarország részeihez tartozók részesek egyúttal az anyaországban levő hasznokban és előmenetekben is, tehát kell, hogy a magyar nyelv bevezetésével ne zárassék el előlük a katonai pálya. A magyarok biztosítására, hogy magyar ezredek alatt nem értendő a határőrvidék, végre jogfentartással beleegyezett a rendi követelésbe. Így kezdődött a horvát gyakorlat, mely később abban állt, hogy a horvát statutumokra és Horvátországnak az anyaországgal való összefüggésére hivatkozva a magyar nyelv minden lépésénél vétót mondtak.¹

18 évi várakozás, a rendek izgatottsága, a rendi felirat méltósága és részletekben gazdagsága megérdemelte volna, hogy a kormány komolyan vegye és ha valóban érzékkel viseltetik a nemzetiségi béke iránt, megpróbálja a rendi követeléseket a monarchia államérdekeivel összeegyeztetni. De a kabinet uralom már kiheverte az 1805. év pillanatnyi gyöngeségét. A kormány Baldacci kezében volt, Baldacci Drevenyákra hallgatott, s a magyar kancellária új referense, Majláth György, pályája kezdetén még a világfi okos szemével fordult a hatalom birtokosai felé. A kancellária javaslatára a király ridegen visszautasítja az egész nyelvi operátumot, azzal, hogy a legutóbbi törvények óta nincs szükség többé a magyar nyelv érdekében újabb törvényre.² A következő év, 1808. országgyűlése már egészen fegyverzajban folyt le; a hadiszolgáltatás elnyerése érdekében a király a régi patriarchális hangot vette elő s beleegyezett a régóta szóban forgó katonai nevelőintézet, a Ludovika Akadémiának közadakozásból való megalapításába.

¹ E horvát dologra 1807. Jegyzőkönyv 104. l. Különben: Iratok 46. sz., Csapó 1807. okt. 24, 26, 29, nov. 2, 3, 6, 10. jelentése. Pr. B. 49. cs., Jegyzőkönyv 506, 514—16, 529—35, 538—546, 546—56, 674, 813—14. l. V. ö. ez országgyűlés történetét, Wertheimer, Századok 1896, 403. l.

² Iratok 48. sz., Baldacci votumai Iratok 44. és 45. sz., ez utóbbi a a Nemzeti Múzeumról, Drevenyák jelentései Iratok 43. sz., 1807. okt. 12. Pr. B. 47. cs., nov. 18. Pr. B. 50. cs., az országgyűlés feloszlásáról St. R. 1807: 3914. sz.

A rendek nem tértek vissza múlt országgyűlési elutasított kívánságaikhoz, megelégedtek a Nemzeti Múzeum törvénybeiktatásával, ami a kormánynak ismét semmi költségébe vagy fáradságába nem került. A nemzetiség lelkes hívei, köztük Nagy Pál, nem voltak jelen az országgyűlésen, a tömeg arról vitatkozott, színház hasznosabb-e vagy múzeum a nyelv fejlesztésére.¹ Az elfojtott nemzeti mozgalom a következő országgyűlésen tört ki.

Az 1811—12-iki országgyűlés rendjei immár nem ringatták magukat illúziókban, s nagyon jól tudták, mennyit adjanak a királyi szóra, mely a hazai nyelv ápolását és terjesztését ígerte. Felismerték, hogy itt csöndesen és lassan ható denacionalizációnak van a magyarság kitéve.² Ennek bizonyítékait sorban felsorolják a rendek, már amennyire akkor láthatták. A hivatalos schematizmusokból bemutatják, hogy a kamarai: só, bánya, harmincad, postahivatalok idegenek eltartására szolgálnak, magánál a helytartótanácsnál nem született magyarok, hanem többnyire horvátok és szerbek a tanácsosok, a hadi tanácsnál egyetlen magyar sincs, a magyar ezredeknél a tiszteknek csak egyharmada magyar. A Marczibányi Istvántól nemzeti célokra hagyott összeget a kormány nem fogadta el. A magyar nyelvet megvető katonaság ellen vége sincs a panasznak. A magyar nyelvnek közhivatali használatra alkalmas voltáról a pályáírásokat a cenzura nem engedi közölni. Minden a denacionalizáció szándékára mutat — pedig a rendek Baldacci és Wallis kabinet-i votumait nem is ismerték! Az elnyomás tudata megnöveli akaratukat. Őseik országából, a magyarok országából végre valahára magyart akarnak csinálni. Aki bevándorolt idegen, tanulja meg a nyelvet, s ha nem, ne legyen az állam hivatalnoka. Ebben nincs igazságtalanság senki ellen, hisz az utóbbi húsz év alatt intelligens ember, legyen az pap vagy helytartótanácsos, megtanulhatott volna magyarul. Ez a haszontalanul elvesztegetett húsz év sarkalja a rendeket, s mellette még II. József emléke. Ha II. József alatt lehetséges volt rendeletet adni, hogy három év alatt minden német legyen az országban, annál inkább lehető most,

¹ 1808. okt. 28. jelentések Csapótól, Pr. B. 53. cs., 1808. országgyűlési Jegyzőkönyv 265, 321—325. l., Irományok 188, 192. l.

² *lente et tacite* *sopiens* *denationalisatio*, ami Majláth György personalis közbelépésére marad ki a feliratból, 1811. Jegyzőkönyv, 31. ülés, 338—345. l.

húsz évi előkészület után, a magyarnak elrendelése. Ha a felvidéki megyékben nincs elég magyarul tudó tisztviselő, elég egyetlenegy nótárius is, elvégzi a fordítást addig, míg más is megtanul. Akárcsak II. József alatt, mikor Kazinczy egy egész megyei tisztikarban egyedül volt a német penna. A kormány hívei és a felvidéki német és tót többségű megyék követői viszont ellenérveket sorakoztatnak. Gundelfinger, Szepes követe szerint II. Józsefre nem helyes hivatkozni, mert az törvénysértést követett el a német nyelv behozatalával, nem szabad őt utánózni. Legtöbbször hosszabb határidőt kérnek arra, hogy a megyei hivatalnokok előkészüljenek a magyar nyelvű kezelésre. A kormány érdekeit Majláth György, most már személynök, erélyesen képviseli, kifejtésztve a régi, Izdenczy-féle érvet az ország soknyelvűségéről. Országunk nem olyan, mondja, mint más ország, többféle nemzetből van összeszerkesztve és többféle nyelven beszélnek lakosai. A rendek sok kiforratlan ideájából sikerül is itt-ott valamit lefaragnia. Így ejtik el a rendek, hogy a földesurak csak magyar gazdatiszteket tartsanak és számadásaikat csak magyarul vezessék. Itt a személynök közjogi érve használ: a rendelkezés ellene volna Verbőczy Primae nonus-ának, sértené az „öregebb“ nemesi jogot, ha a birtokos nemesnek kezét megkötnék. A rendeket elemi elkeseredés mellett kevés tudás és sok naivság vezeti. A nyelv egyik lelkes híve, Vitéz, többször szónokol a magyar színház* ellen, melyet országgyűlésen emlegetni oktalan is, haszontalan is, úgyszintén rá a magyarnak tehetsége.¹ Viszont a széplelkű Dessewffy József, Kazinczy barátja, a színház mellett szónokolva megkockáztatja az állítást, hogy a nagy embereket mind a színház nevelte nagygyá, példa rá Perikles, Cicero, Rousseau.² A vezetőket a történetíró Horvát István készíti elő történeti adatokkal, megmutogatja nekik a magyar hivatalos nyelvnek régi, XVI—XVII. századi nyomait, s szavait Dessewffy, Ürményi Miklós, Péchy Imre ahítattal hallgatják, de másnapra elfelejtik a kútfői idézetet, s mikor a szigorú személynök számon kéri, hol van a törvénykönyvben I. Ferdinánd oklevele, mellyel a magyar nyelv épségben tartását ígérte, csak ötölnek-hatolnak. Másnap, közben Horvát Istvántól megtudva az idézetet, kijavítják a dolgot.³ Ugyancsak

¹ Radichevich titk. jelentése 1811. dec. 11. ker. ülésről, Pr. B. 57. cs.

² Radichevich 1811. dec. 5., Pr. B. 57. cs.

³ Vass Bertalan, Horvát István életrajza, 194—195. l.

Horvát iniciatívájára határozzák el, hogy a nyelvi felirat szövegét a főrendekhez magyar üzenettel küldik át, minden eddigi szokástól eltérően. A személynök kétségbeesik, jelentések mennek, utasítások jönnek a nádor, a személynök, kancellária közt, ez a törvénytelenység megakadályozandó. Majláth megfelel a beléje helyezett bizalomnak, titokban, üzenet nélkül küldi át a főrendekhez a felirat szövegét.¹ Végre megegyeznek a mérsékletet prédikáló, mert magyarul nem tudó főrendekkel több üzenetváltás után a feliratban: kéri, hogy a helytartótanácsnál az expediciók rögtön a belső nyelv három év múlva magyar legyen; a törvényhatóságok levelezése és jegyzőkönyvei is magyarul irassanak; a törvények két nyelven legyenek, de a latin maradjon eredeti; a dikasztériumok és törvényszékek nyelve három év múlva, az iskoláké „gradatim“, évenként felfelé menve nyolc év múlva magyar legyen; minden felekezetű papok tudjanak a nép nyelvén kívül magyarul is magyar egyházi javakat csak ilyenek nyerjenek el; a görög nem egyesültek oktatásügyét karolja fel a kormány és vezesse be náluk a magyar nyelv tanítását; az elemi iskolákban rendes tárgy legyen a magyar; végül a pesti színházban a német mellett, magyar előadások is legyenek.²

A rendeket az országgyűlésen élvezett szabad szólási jog ismét megtévesztette, hiú reményekre sarkalta. Hosszú viták, nagy feliratban sok kérés után jött a kijózanító ökölesapás: az országgyűlés végén megérkezett királyi válasz ismét szárazon kijelenti, hogy a nyelv ügyében további törvénycikk hozását nem látja szükségesnek. Három sor az egész, szerzői kétségtelenül rossz pszichologusok voltak. Az 1807-iki minta után Petkovich Lajos, korábban horvát ítélőmester fogalmazta, a magyar nemzetiségnek már országgyűlésen is nagy ellenzője. A rendek erre Vay József indítványára jegyzőkönyvben fejezték ki elkeseredésüket és azon reményüket, hogy a vármegyék saját hatáskörükben fogják

¹ Id. h. V. ö. Privitzer Alajos nádori elnöki titkár jelentéseit a nádorhoz, nád. titk. lt., Diaet. extraser, 1811: 39., 41., 44., 44. sz., Szilassy nádori protonotárius jelentése u. itt 43. sz., a nádor és személynök levélváltása 42., 46. sz.

² Iratok 55., 54. sz. 1811. Jegyzőkönyv dec. 3. 338–45. l., dec. 4. 345–72. l., dec. 5. 373–97. l., dec. 10. 420–32. l., továbbá 487, 1432. Radichevich és Privitzer titkos jelentései id. h.

megvalósítani, amit a király megtagad. Mire a király eltiltotta az országgyűlési diariumok kinyomatását, a végrehajtásra ugyan nem került sor, de ez a keserű íz volt az, mi 4 éven át, a legközelebbi országgyűlésig, megmaradt a rendek szájában.¹

A nyelv ügye valóssággal ebben maradt 1827-ig. A központi hivatalok latinul működtek, a törvényszékek latinul ítélték, ügyvédek latinul allegáltak, az egész közép- és felső oktatás nyelve továbbra is latin volt, a magyar nyelvet és irodalmat egy-egy órában, később ezt is latin tannyelven, tanították; a helytartótanács a hozzá magyarul író vármegyéknek csak jókedvűből válaszolt magyarul, bár erre már törvény kötelezte volna,² egyedül a magyar vármegyék ragaszkodtak a gondolathoz, hogy ennek meg kell változni. Az egész emberöltő alatt a vármegyék szolgáltatják az alkalmakat, hogy a kormány mégis csak kénytelen foglalkozni a magyar kérdéssel. A vármegyék nacionalisztikus iránya folytonos konfliktusokat okoz, mert az autonóm vármegye működésének is megvan a határa: nyelvi rendelkezései ellenzést keltenek egyrészt a központi hatóságokban, másrészt azon alsóbb hatóságokban, melyek a királyi igazgatás szervei lévén, a magyar nyelv terjedésének esküdt ellenségei. A megyék nagyrésze, még nem-magyar többségűek is, minő volt pl. Máramarosmegye, az 1805: 4. t.-cikk hatása alatt egész belső kezelésüket magyar lábra helyezték: magyarul expedáltak kiadványaikat, magyarul vezették számadásaikat, a magyar területen levő testületektől és egyénektől magyar beadványt követeltek, s a megyei falvakban magyar iskolamesterek tartását ajánlották vagy parancsolták. A kancellária és bécsi hatóságok az ilyen határozatokat megsemmisítették. A kormány kezében levő főispánok utasítást kaptak, vigyázzanak, nehogy a vármegye a nem-magyar beadványokat visszautasítsa, a magyar tanítók alkalmazását hasonlóképen törvénytelennek, a királyi joggal ellenkezőnek nyilvánították.³ A kabineti felfogás szerint az 1805. t.-cikk csak *megengedi* a vármegyéknek a magyar nyelv használatát, de nem ad nekik jogot,

¹ Radichevich 1812 ápr. 30. jelentése a ker. ülésről, Pr. B. 59. cs., Iratok 56. sz.

² A helytartótanács ez állandó engedetlensége gravamen is, pl. az 1811. országgyűlésen. Jegyzőkönyv 318—20. l.

³ Iratok 37., 41. sz., 32. sz. Péchy Imre beadványáról, mely az 1805. megyei határozatok mintájának tekinthető; 57. sz.

hogy hatáskörükben a magyart kötelezővé tegyék; a törvény maga is elég kellemetlen, óvakodni kell tehát attól, hogy még nagyobb kiterjedést adjanak neki.¹ Így aztán a vármegyék minden megmozdulására lecsapott a kormányhatalom. Pedig ezek folyton mozgolódtak. Legtöbbjük már ezekben az években megvalósítja a belső szolgálat magyar nyelvét. E célból a hivatalos kifejezésekre műszótárakat készítenek az egyes vármegyék, miután közös akciójukat, a nyelvszokás egységessé tétele érdekében, a kormány megakadályozta.² A mozgalom így nem hogy megszűnt volna, huszharmincszorossá vált, minden megye külön foglalkozott vele, s minden egyes hang százszorosán megerősödve visszhangzott, amikor az egyes megyei határozatok a többi megyével követés céljából közöltettek. Az 1806-ik pesti megyegyűlésen a „híresebb magyarok” közt Katona István, a történetíró is bejön, Kalocsáról, ott van Révai is, hóna alatt rongyos magyar nyelvű Verbőczy-kiadás, s abból bizonyítja, hogy nem kell új szó, van a régi magyar nyelvben elég kifejezés a politikai, jogi és administrationális tárgyakra.³ Amint a németek közt Schiller nem vetette meg, hogy Károly főherceg hadserege használatára katonai kommandószókat állítson egybe, hasonlóan készít Zalamegye számára közigazgatási címszótárt Kisfaludy Sándor, Hímfy szerelmének költője.⁴

A bécsi kormány nyomása alatt a nyelvügy nem hogy elhallgatna, napról-napra hangosabb lesz, s mind szélesebb köröket érdekel. A rendek befolyása alól kivett, ú. n. királyi hivatalok megmaradnak a latin vagy német nyelvénél, de mivel naponkint érintkezniök kell a magyarul működő vármegyékkel, az összeüt-közések is napirenden vannak. Így a kamarai hivatalokkal. A bánya-, só-, harmincadhivatalok, kamarai birtokkezelőségek a hozzájuk írt magyar megkereséseket nem fogadják el, panasza mennek a magyar udvari kamarához, ez fölöttes hatóságához, a bécsi udvari kamarához, egy-egy ilyen ügy éveken át folytatódik a legfelsőbb fórumokon, mialatt az alsóbbfokon az ügyek elintézet-

¹ Iratok 39. sz. „von zu grossem Nachteile wäre, dem ohnehin sehr widrigen Gesetze eine noch weitere Ausdehnung zu geben“.

² Iratok 42. sz., v. ö. Horváth Mihály, Magyarország történelme, II. kiadás, Bpest, 1873. 8, 324. l.

³ Horvát István feljegyzései, Mindennapi Irodalomtört. Közl. 1914. 203. l.

⁴ Kisfaludy Sándor Minden munkái, Angyal Dávid kiadása, 8, 669. l.

lenül hevernek és a magyar vármegyék elkeseredése nőttön nő. A német kamarai tisztviselők, ismerve a felsőbbség intencióit, a vármegyék autonóm ügyeibe is beleszólnak, mivel szerintük a kamarai birtok a vármegye területén nincs alávetve a vármegyei hatóságoknak, ha tehát a vármegye az uriszékek nyelvét magyarrá teszi, — a kamarai birtokon is van uriszék, — ez a királyi jog sérelme, az ilyen kamarai panasz azután csakugyan maga után vonja a kormány neheztelését.¹ A nyelv ily módon mindegyre belenyúlik a közjog körébe, a kormány elvileg is tagadja a vármegye jogát ily dolgokba beleavatkozni,² ami természetesen nem segíti elő az izgatottság lecsillapítását. A lassankint magyarosodó királyi városokkal is gyarapodnak a konfliktusok, a kamara ezektől sem akar latin vagy német iraton kívül egyebet elfogadni,³ de félreismérhetetlenül a magyar nyelv ellenségének mutatkozik, mikor még a Nemzeti Múzeum céljaira a vármegyéktől kivetett, tehát bizonyos fokig önkéntes adózást, egy garast minden adóforint után, sem akarja vállalni. A nádor személyes közbelépésére van szükség, hogy az államtanács végre engedélyt adjon a kamarai birtokok után a múzeumi garas fizetésére.⁴ A kamarai igazgatás szelleme annyira idegen, hogy mikor a magyar-erdélyi udv. számvevőséget újjászervezik, a magyar kancellária nem mer egyebet kérni, mint hogy ha már magyarul nem is, legalább latinul tudó hivatalnokokat is alkalmazzanak benne.⁵ Nem csoda tehát, ha 1825 után az országgyűlések egyik igen nagy elkeseredést okozó sérelme a kamarai hivatalok magyartalansága volt.⁶

Hasonló nehézségeket okozott a katonai hatóságoknak merev magyarellenés álláspontja. A rendeknek már régi kívánsága volt hogy az ú. n. magyar ezredeknél lehetőleg magyar tisztek alkalmaztassanak. Ehhez jött már 1790-ben a magyar ezrednyelv követelése, a Greven-huszárezred magyar tisztjei, köztük gróf Festetich

¹ Legnevezetesebb ily eset Máramaros vármegyéé, Iratok 38., 52. sz.

² Iratok 53. sz. „non est in activitate comitatum positum.“

³ Iratok 59. sz.

⁴ St. R. 1808:1034., 1211., 4045., 4703. sz.

⁵ 1810:9356. kanc. sz. „wo nicht auch der hung., wenigstens der lat. Sprache volle Kenntniss.“

⁶ 1830. Irományok, 2., 551. l., St. R. 1832:6107., Conf. 1832:1428., 1833:34. sz.

György és Laczkovics János, már ekkor megírták, hogy „nem kevésbé mozdítaná elő a hadi szolgálatot, ha a közönséges szolgálat rendje és a parancsolás magyar nyelven folytattatnék.”¹ A katonai nevelés nemzeti módszeréről az 1791-ben kiküldött deputáció is készített egy tervezetet,² a Napoleon elleni nemesi felkelések még égetőbbé teszik a kérdést, magyar kommandósok, magyar katonaszabályzatok készülnek,³ de a császári hadsereg s annak magyar ezredei mereven elzárkóznak előlük. A bécsi udv. haditanács megmarad 1790-iki álláspontján: nem lehetséges, hogy a magyar ezredeknel csak magyar tisztek legyenek, mert a német ezredeknel is vannak magyar tisztek.⁴ A monarchia érdeke szorítja háttérbe itt is a magyar nemzetiséget. A magyar katonai nevelőintézet gondolata a legnagyobb bizalmatlansággal találkozik. Bár a magyar rendek önkéntes adományaiból készül, a jóváhagyás éveken át húzódik. Lorenz államtanácsos kijelenti, hogy ő ugyan a külön magyar katonai akadémiába sohasem fog beleegyezni, de ha már szó van róla, helyes és céljának megfelelő dolog lesz, ha az ügy „előzetes vizsgálat” útjára utasíttatik.⁵ Ellensége a magyar ügynek Károly főherceg is, a hadügyminiszter. A hadsereg egysége szempontjából kell, hogy egységesen, ne partikularisztikusan, türelmetlen magyar szellemben neveljék a tiszteket, ne neveljék beléjük a saját alkotmányuk iránt való elfogult szeretetet,⁶ ennek kikerülésére sokkal jobb lesz, ha a külön magyar intézet céljaira összeszedett pénzből a bécsújhelyi akadémián alapítanak magyar ifjaknak helyeket. Ebbe a gondolatba belekapaszkodik a kormány. Mikor Marczibányi István 50.000 forintot ajánl a pesti egyetemen katonai tudományos tanszék felállítására, a kormány Károly főherceg javaslatára elutasítja s felszólítja, adja a bécsújhelyi akadémia ala-

¹ 1790. Irományok, 78. l., v. ö. Marczali id. m. 2, 103. l.

² Megküldve a nádornak, ennek megjegyzéseivel nád. titk. lt., Diaet. extraser. 1807, n. 30.

³ Több ily nyomtatvány u. ott, Miscell. offic. 1808:11. sz. al.

⁴ 1790. okt. 11. felterjesztése, Pr. B. 4. cs., 1. sz.

⁵ St. R. 1804:1372. sz., a kancellária márc. 24. felterjesztésére: „Wenn schon eine eigene abgesonderte Militär Akademie für Ungarn errichtet werden soll, wofür ich aus guten Gründen nie stimmen würde, so wird diese vorläufige Erhebung dem Zwecke ganz angemessen sein.“

⁶ „parteiische Vorliebe für ihre eigene Verfassung,” Károly főherceg 1804 okt. 6. felterjesztése, K. K. A. 1804:4. sz.

pítványi helyeire,¹ ahol a kadétoakat úgyis tanítják már, 1806 óta, magyar nyelvre.² A Ludovika Akadémiáért éveken át folyik a harc, s vele együtt folyton növekszik a magyar nemzetiség feszítőereje.³ De a magyar vidék mindennapi életében is ott forrt a katonaság nemzetellenes voltának megszegyenítő tudata. A megyék magyar hivatalos nyelve folytán mind több magyar átirat érkezik az országban fekvő ezredekhez és a general-kommandókhöz, melyek a magyar megkereséseket elintézés helyett a haditanácshoz terjesztik fel, ez viszont a sérelmet a magyar kancelláriának panaszolja el, ez utóbbi a helytartótanácsot utasítja, a helytartótanács végre az illető megyét eltiltja, a törvény értelmében, saját anyanyelvüknek a magyar ezredekkel szemben való használatától. Egyéb érintkezések is vannak: a katonai bíróságoknak kihallgatási iratok kellenek, a kihallgatást a vármegye magyarul végzi, a jegyzőkönyvet róla magyarul küldi be. Mindez végnélküli huzavonára ad alkalmat, s nem engedi a nyelv iránti érdeklődést elpihenni.⁴

De a kormány ellenszenvét leginkább az oktatás és művelődés terén érezte a magyarság. Azóta, hogy a Martinovics-összeesküvés után a sajtó- és egyesülési jog terén minden szabad mozgalom megszűnt, azóta, hogy az újonnan felállított rendőrminisztérium minden egyesülést, még az iskolák önképzőköréit is államveszélyesnek nyilvánítja, a kölesönkönyvtárakat betiltotta,⁵ a magyar kultúra naprólnapra élet-halálharcot folytatott a hivatalos hatalommal. A kormány kulturális téren elnyomta a magyarságot, de nem valamely más nemzetiség érdekében; sem azért, hogy a már tán előhaladott magyarság befolyásától felszabadítsa a még fejletlen többi népet; nem: a kormány e téren is az állam, az egységes monarchia bálványának áldozta fel a magyar kultúrát, akárcsak a városok német polgárságát, mely utóbbit a cenzura által végkép leszakí-

¹ St. R. 1807:2558., 3865. sz.

² 1806 dec. 30. kir. kézirat 1806:3.005. kanc. sz. a., a tanszék költségeit a budai kamarai pénztárnak kell viselnie, 1807:9817., 1808:175., 1812:4307. kanc. sz.

³ Jellemző akta St. R. 1813:361. sz.

⁴ Az igen sok akta közül: Iratok 33., 39. sz., 1803:7408 kanc., 1808 márc. 14. a haditanács átirata 1808:3037. kanc. sz., 1808:2018., 1815:11.950., 12915, 1817:11.197., 1821:15.797. kanc. sz.

⁵ V. ö. erre József nádor felterjesztését, nád. titk. lt., 1798. 6. sz., Kiadta Domanovszky, id. m. 1, 222. l.

totta a nagy német művelődés fájáról. Német nemzeti szempontból logikus lett volna a millióra menő városi és telepes németiség nemzeti megerősítése, — ennek azonban nyomát sem találjuk: a kormány soha nem próbálta meg a sváb telepesek német erejét mozgásba hozni a magyarság ellen; ehelyett az országbeli német kultúrát és annak fejlődési lehetőségeit is épen úgy feláldozta a racionalista eredetű állam-egység eszméjének, akárcsak a magyar kultúrát. 1822-ben a külföldi folyóiratok behozatalát is eltiltotta. Az állami bálvány érdekében a legártatlanabb tudós-egyesülés sem talált kegyelemre: a magyar akadémia tervét eltemették, 1802-ben egy természettudományi, 1808-ban egy orvosi és egy gazdasági társulat tervét semmisítik meg, melyet megbízható tudósok akartak alapítani a linzi és prágai hasonló intézetek mintájára, a kancellária helyeslése mellett.¹ 1821-ben gömöri arisztokraták akarnak Betlérén, gróf Andrássy Lipót elnöklése alatt működvelő mineralógiai társulatot alapítani, ez az ügy is a rendőrminiszter könnyen előrelátható döntésére bízatik.² Ugyanígy altatták el Bécsben 1820-ban az összes hatóságoktól pártfogolt újabb erdélyi nyelvművelő társaságot is.³ Az oktatásügynek királyi, rendi befolyástól régóta mentes jellege volt az, ami a kabineti kormánynak e téren pozitív rendszabályokat is lehetővé tett. Ezek közt a centralizmus szempontjából legtöbbet ígérő volt a magyar iskolaügynek a bécsi udv. tanulmányi bizottság alá rendelése. Stifft kabineti tanácsos szerint a rendelkezés célja lenne a monarchia minden részében egy- és ugyanazon szellemet vinni be az oktatásba, mindenütt ugyanazon eszközökkel egyetlenegy harmónikus egészet alkotni. E célból a magyar iskolákat, fel az egyetemig az osztrák mintára kell átalakítani és bécsi hatóság felügyeletének alávetni: az így kiképzett államhivatalnokok sem osztrákok, sem csehek, sem magyarok nem lesznek, hanem az osztrák monarchia polgárai.⁴

¹ St. R. 1802: 2948., 1808: 1124. sz.

² St. R. 1821: 2964. sz.

³ Iratok 60. sz., mikor huszonöt év múlva az erd. kancellária visszakéri az el nem intézett felterjesztést, nem is találják többé. St. R. 1845: 1856. sz.

⁴ „über Unterricht und Bildung aber, sollen sie in allen Teilen der Monarchie zu demselben Ziele führen, muss notwendig ein *gleicher* Geist walten, sie müssen von einem gleichen Standpunkte ausgehen, durch gleiche Mittel geleitet werden und durchaus in ein harmonisches Ganzes verschmelzen.“... „der Staatsbeamter weder Österreicher, noch Böhm, nach Ungar, sondern Bürger der Österr. Monarchie sein müsse, St. R. 1814: 422. sz.

A rendőrség vezetője, Hager, brutális világossággal mondja meg, miért kell az ügyis latinnyelvű pesti egyetemet teljesen a bécsi bizottmánynak alá rendelni: még mindig túlsok magyarizmus van benne.¹ És hogy ez a magyarizmus minél biztosabban kiölhető legyen, ezért rendelte el Ferenc király, hogy a magyar oktatásügy a bécsi bizottmány alá adassék, s benne a magyar oktatásügy intézésénél a magyar kancelláriának két, az erdélyinek egy embere foglaljon helyet. A bécsi bizottság az osztrák-cseh udv. kancelláriának egy expoziturája volt, benne a három magyar tag sorsa az állandó leszavaztatás lett volna. A kancelláriák fejei, gr. Erdődy József és gr. Teleki Sámuel, heroikus küzdelmet folytattak e rendelet ellen, nem mentek el az osztrák bizottmányba, nem közölték vele irataikat, s végre is elérték, hogy a király megváltoztatta rendeletét: külön magyar és külön erdélyi tanulmányi bizottságot csinált ezen kancelláriák és a bécsi tanulmányi bizottmány tagjaiból, de kimondá, hogyha a magyar és német tagok közt közjogi okból nézeteltérés fog támadni, az utóbbiak ne szavazhassák le a magyarokat, hanem a király elé kerüljön a dolog.² A bécsi osztrák hatóság azonban így is formális befolyást nyert a magyar közoktatásra.

A túlsok magyarizmust ebben a korszakban csak a magyar-gyűlölő rendörkékek tudták felfedezni az iskolákban. Az 1791. és 1792. törvények értelmében megalapított magyar nyelvi tantárgy a végrehajtásban a legesekélyebb reményeket sem váltotta be; tankönyvek és értelmes tanterv nélkül tanították a többi kollégától lenézett tanárok, akik csak akkor lettek a gimnáziumi tanári karnak teljes jogú tagjai, ha sikerült nekik magyar tanszéktől megszabadulva más, valóban rendes tanszékre jutniok.³ A helytartótanács e téren sokat fáradozott, folyton könyörgött tankönyvekért, de hiába.⁴ Ilyen viszonyok közt tehetséges és becsületes emberek nem igen mentek a magyar tanár megvetett pályájára. Horvát

¹ „noch immer zu viel Magyarismus“ St. R. 1814: 1499. sz., ahol Hager Dugonyi matematika-tanár németgyűlöletéről panaszkodik.

² A legfontosabb akták erre: St. R. 1814: 274., 422., 1498., 1499., 5645., 6184., 7018; 1817: 8465; 1818: 1064; 1819: 630 sz., 1814: 76., 201. kanc. eln. sz., 1814: 2548. kanc. sz. Iratok 58. sz. jegyzet.

³ 1797: 5967. kanc. sz.

⁴ Már 1792 óta: helytartótanács levéltára, literar. polit. 8., 79. n. 21567, Dayka Gábor lőcsei gimn. előadási tervét mellékelve, 8., 111. n. 24599; 1796: 8., 23. n. 21461; 9., 91. és 92. n. 8478 stb.

István panaszolja: „A mi időnkben szokássá lett már, hogy akármi ifjak, ha a könnyű életsre egyéb módot nem találnak, magyar tanítószékért esedeznek, akár legyenek arra alkalmasok, akár nem“, különben is többnyire tót, horvát, német kap ilyen állást, „kik maguk is csak imígy-amígy vakogják nemzeti nyelvünket.“¹ A hatalmas Ürményi személy-nök titkára nem tudta, de talán sejthette, hogy ez a rendszerhez tartozott. A rendszer, az egységes monarchia érdeke kívánta a magyar nemzetiség elfonnyadását, ezért nevezi ki Ferenc király a pesti egyetem magyar tanszékére a nagy Révai után a legkisebbet, Czinke Ferenc nevetséges alakját: a kinevezés az összes hatóságok, még az államtanács és benne Lorenz stb. nézete ellenére történik meg, egyedül Drevenyák titkos úton érkezett ajánlatára, Baldacci közbelépésére.² A rendszer kívánta, hogy a pesti egyetemen tehetségtelen, de megbízható tanárok legyenek, a rendszer kívánta, hogy a pesti egyetemi tanszékekre a konkurzust a bécsi egyetem döntse el;³ a rendszer kívánta, hogy a pesti egyetem a bécsinek fiókja legyen, s a rendszer nem engedte, hogy a sebészeket és szülésznőket magyar nyelven tanítsák, mert a rendszer ragaszkodott itt is a latin tannyelvhez, mely alól csak a német, vagy legföljebb a szláv érdekében akart kivételt tenni. Miután a sebésztanár latin előadását már senki sem hallgatta, s minden diák magánkorrepeticióban szedte össze tudományát, csak ekkor engedte meg Ferenc király, hogy a pesti orvosi fakultáson délelőtt magyar és délután német előadások legyenek.⁴ Ilyen szellem mellett magyar nevelésről szó sem lehetett. Mikor a pozsonyi Notre-Dame apácáknál a magyar nyelvet is tanítják, mint egyszerű tantárgyat, felsőbb kérdésre a helytartótanács igazolni kénytelen, hogy tűrhetett ilyen dolgot.⁵ A kormány útjába áll a

¹ Vass Bertalan id. m. 105. l., u. ezt állapítja meg a helytartótanács, mint a magyar tanítás sikertelensége okát, 1809:65. kanc. sz. a., v. ő. 1796:11293. kanc. sz.

² St. R. 1807:3516. sz. Drevenyák 1807 nov. 14. jelentése Pr. B. 50. cs., rajta a kabineti titkártól: „Von der Bemerkung wegen Franz Czinke ist bereits zu dessen Gunsten von Sr. Mt. Gebrauch gemacht worden“; Baldacci votuma K. K. A. 1807:534. sz.

³ Ezt akarja áttörni a magy. kancellária 1807 január 2. felterjesztésével, St. R. 1807:272. sz.

⁴ St. R. 1806:3678., 1807:3077. sz., Stifft szól a szláv mellett.

⁵ 1795:505. kanc. sz., a helytartótanács az 1790 ápr. 7. rendeletre hivatkozik, nem a két nyelvtörvényre; 1794:13093. kanc. sz. is.

vármegyék törekvésének, hogy falusi iskolákban magyarul is tanítsanak és szabályként állítja fel, hogy a magyar oktatás csak az ú. n. primarius, Haupt-népiskolákban engedhető meg, aminők csak nagyobb városokban voltak.¹ A példákat nem kell folytatnunk: a magyar nemzetiség ezen emberöltő alatt harcban állott, de *önvédelmi harcban*, egy nagy európai monarchia minden hatalmától támogatott denacionalizáció, elnemzetlenítés rendszere ellen.

3.

A nyelvművelés és nemzetvédelem a politikai elnyomás ez évtizedei alatt az irodalomba menekült. Igaz, a nyomdatermékek felett szigorú cenzura őrködött, de a nyelv- és nemzetiségről folytatott elméleti fejtegetések, nem ütköztén egyenesen királyi jogokba, többnyire kegyelmet találtak a cenzorok előtt. Egyébként is hivatkozhattak arra, hogy új tanokat nem hirdetnek, csak ami már úgyis megvan Decsy Sámuelnek alapvető munkájában. Az irodalmi köröknek nézetei, amint azok egykorú nyomtatványokból és levelezésekből élénk tárulnak, valóban Decsy megállapításait fejlesztik tovább, még pedig az évtizedes elnyomás tényeinek hatása alatt, mind több éllel a nemzeten kívül állók ellen. A nyelv a nemzet palladiuma lesz, ez a kifejezés változatosan, de állandóan hangzik felénk, s a nemzet elsősorban politikai nemzet értelmében használtatik. Nyelv, nemzet, állam, e háromnak kapcsolata ekkor lesz tudatos és az egész művelt osztályra kiható. A 90-es évek nyelvművelésében még találunk hangokat, melyek csak a nemességet akarják a latintól és némettől a magyarhoz vonni,² ennek megfelelően beszélnek néhol e korszak politikusai a magyar nyelvről, mint a legalsóbb néposztályok nyelvéről.³ A század fordulója után mindez megváltozik, a nyelvi mozgalom nemesi elemei háttérbe

¹ Iratok 41. sz. végső jegyzet. Magánosok, mint Pethő Jakab kir. tanácsos, a magy. tanulmányi bizottság asszesszora, keveset² tehettek a rendszer ellen.

² Erősen nemesi ízű A magyar nyelvművelő társaság munkáinak első darabja, Szeged 1796.

³ St. R. 1796:3743. sz., gr. Sigray Károly somogyi főispán egy választásról felháborodva jelenti, hogy a jelölt, Czindery Pál „eine in hungarischer, mithin auch der geringsten Volksklasse verständlichen Sprache verfasste Rede gehalten“, lázító beszéde miatt megfosztják a követségtől.

szorulnak, immár nem tesznek különbséget nemes és jobbágy közt olyképen, hogy a nemesnek az alkotmány miatt meghagyják latin tudását; mert már magasabb kockázatról van szó, nem az alkotmány, de az egész nemzet és állama pusztulna akkor, ha a magyar nyelvet illető fáradozások sikertelenek lennének.

A nyelv kétségtelenül kifejlődött, nem annyira a nyelv-újítás, mint inkább a régi magyar irodalom megbecsülése miatt és mert a nyelv művelésében olyan tehetségek léptek fel, minő volt Kisfaludy Sándor, Csokonai, Berzsenyi, majd Kölcsey. Ilyen költőknek olvasóközönsége nem hitte el többé, hogy a magyar nyelv bármiben is mögötte állna a nyugatiaknak, Herder jóslata nem okoz többé aggodalmat, Horvát István nyugodtan olvassa, anélkül, hogy érdemesnek látná polemizálni vele. A magyar faj kifejlett nyelve segítségével megtalálta autarchiáját, s ennek tudatában elhagyta a jövőt illető sötét képzeteket. Még felhallszik a régi nemzedékből Kazinczy és társai örömujjongása, mikor egy-egy új szóval vélik gazdagítani a szegény magyar nyelvet és mikor bebizonyítják, hogy a nyelv erre is, arra is, versírásra, prózára, hivatali érintkezésre, tudományok ezen vagy azon ágára alkalmas: de a nemzet génuszai, az Istenadta tehetségek már rég túl vannak ezen, nekik nem kérdés többé a nyelv alkalmas vagy képzett volta, ők már megtalálták a nagy szintézist, az egyén és nemzete és nyelve között. Ennek birtokában szólal meg Csokonai: „Magyar nyelv! édes nemzetemnek nyelve! teáltalad szólaltam én meg legelőször, teáltalad hangzott először az én füleimbe az édesanyai nevezet, te reszkettetted meg a levegőget, amelyet legelőször szítam, az én bölcsőm körül, s te töltötted be azt az én nevelőimnek, az én hazámfiainak, az engemet szeretőknek nyájaskodásaival; te általad kérte az én csecsemő szám a legelső magyar eledelt, a te darabolt izceskéiden kezdetek kifeszleni az én gyermeki elmémnek első ideái, mint a született hajnalnak apró sugárai, mikor a világosság lenni kezd. Azóta, mind e mai napig is, az én ifjúságomnak változó sorsú napjaiig, édesebben hangzott terajtd az életnek közbeszéde, s a pajtásságnak édes szava. Az én elmémnek gondolatja mindenkor feljebb emelkedett teáltalad, mint más idegen nyelvek által, s a te kedves tolladból kicsengett írásokban több örömet találtam, mint az idegeneknek legtanultabb munkáiban. Megelégedve s ezer gyönyörűségek között röpködött a te

harmóniás szavaidon az én fiatal múzsám, mint egy most született pillangó a rózsák és tulipánok hímzett virágain".¹ Ennél kifejezőbb képet nem is kívánhatunk: a magyar nyelv és nemzetiség nem mustármag vagy ígéretet jelentő bimbó többé, hanem az élet minden színében tobzódó valóságos realitás, örömmek, megelégedésnek, lelki egyensúlynak, emberi művelődésnek egyetlen, annál bővebb forrása, melyre ha egy nép rábukkant egyszer, többé el nem lesz tőle szakítható. A magyar nacionalizmus önmagában készen van már, mikor a bécsi kabinet még rendőri eszközökkel és álneves pályafutásokkal akarja kifejlődését megakadályozni. És ennek a nacionalizmusnak megvan a multbeli tudata, a történeti érzéke is; nem hiszi el többé önmagáról, hogy új képződmény, melyet a végveszély pillanataiban kellett idegen minták után agyagból kiformálni. Kazinczy és Révai megmutatták neki multját. Kölcsey összekapcsolja Balassával és Zrinyivel s a kortársak dagadó kebelével nézik az évszázadokon át megszakítás nélkül hömpölygő folyamatot, mely a korszak végén elvezet Zalán futásának magyarok közt örök hexametereihez. Igaz, a magyar nyelv egy ideig „elvetetve hevert, mint egy magános márvány a pusztulással fenyegető kastély érzéketlen omladékain”,² de ez csak volt és mindörökké elmúlt.

A nemzeti öntudat az elnyomásra, a gúnynak tetsző háromsoros nyelvi leiratokra, az osztrák¹ hírlapok magyarellenes túsúrásaira, a magyarságot lebecsülő Schwartner, Gustermann írásaira öntudatosan válaszol. Ez az idő az, amikor harmad- és negyedrangsú írók kiképzik a magyar nemzeti jelleg büszke rajzát, azzal a büszkeséggel, melyet csak a sértődöttség és az elnyomás érzete ad. A nagyok, mint Csokonai, Berzsenyi, Kölcsey nem reagálnak így a támadásokra, magukban hordván a legtisztább tudatát a nemzetükben rejlő humanisztikumnak. Itt, a közfelfogás rajzainál, a kisebbek nyilatkozataira vagyunk utalva. Egyik közülök, ki az idő lelkéről is beszél már, megállapítja az Ázsia óta változatlan magyar karaktert: „rendkívül való bátorság és vitézség; fejedelmek s nemzetek iránt lángoló szeretet s hűség; a nemzetiség tagjainak patriarkális tekintettel tisztelt törzsokeik iránt való szoros engedelmisség, mértékletesség és a törvények szoros megtartása és

¹ Összes művei, Genius-kiadás II/2, 580. l.

² Ugyanott.

gyakorlása".¹ A nyelvnek egy másik régi tisztelője, Vedres István, a magyar „nemzeti lelket” rajzolja le: „Tiszta erkölcs, atyafiságos barátság, takarékoság, mezei élet és gazdálkodás szeretete, testi épség, egészség, szépség, ezekkel a szívnek és léleknek ártatlansága, nyugalma és megelégedése”.² Valóságos aranykorbeli jellemek, Rousseau és a romantika követeléseinek pontos tekintetbe vételével, mi nem akadályozta a következő három liberális emberöltőt, hogy fantáziátlanságában szolgailag ismétlje e költői képeket. De a nemzeti karakter ez idealizáló rajzának megvolt akkor a politikai hatása, még pedig kapcsolatban a racionalizmus filozófiájától örökölt állam-nemzet egyenlettel. A fiatalos erejű nemzet ekkor alkotja meg a nemzetállam, többé nem rendi, hanem modern képződmény fogalmát. Elég erőt érez magában, hogy az állami határokat saját nemzetiségével töltse ki s elég nagyinak tartja magát, hogy bizonyosra vegye, ez a magyarrá tétel nem-magyar országlakókra nézve egy magasabb fokra, magasabb kultúrára való emelkedést fog jelenteni. De hogy ehhez kétségtelenül, Isten és emberek előtt joga van, ez a még folyton uralkodó felvilágosítási filozófiából folyik. Legvilágosabban ezt Kazinczy fejezte ki, az a Kazinczy, aki nem tud eleget gúnyolódni az Arpado- és hungaromanián, aki a „magyarok Istene” kifejezést nem tudja botránykozás, sőt borzadás nélkül hallani,³ aki büszke arra, hogy bár „dühösségig, de nem a hazugságig magyar”,⁴ aki az emberi léleknek szinte gyermekes jóhiszeműségű kutatója és becsülője, ez a Kazinczy bizonyítja be az erdélyi szászoknak, hogy ők nem németek, hanem magyarok, mert a magyar országgyűlésen vesznek részt, épúgy, mint a jászok és kúnok. Itt elvi állásponttal van dolgunk, nem pedig önző fogással, minőt a kifejezett nacionalizmusok a XX. században oly szívesen termelnek a minoritásokkal szemben. Nem, Kazinczy az elvet a saját minoritására is alkalmazza: „Ha a magyar nemzetnek egy része a németek, franciák, olaszok közé vándorlott volna s századok mulva is magyarnak kívánna tekintetni, holott a német vagy francia vagy olasz népnek

¹ Tudományos Gyűjtemény 1822/VI., 30. l., v. 3. Thaisz András, ugyanott. 1819/IX., 32. l.

² Ugyanott 1822/XI., 25. l.

³ Levelei 16., 53. l., 17., 277. l.

⁴ Ugyanott 15., 175., l.

integráns része s diétáján ülése van, azt mondanám, hogy a németté, franciává, olasszá vált magyarnak nincs igaza".¹ Kazinczy őszinteségében, aki ismeri őt, nem kételkedhetik, de abban sem, hogy a mai napság különösnek található konstrukció csak részben folyik a régi rendi felfogásból és legelsősorban a racionalista államelvől, amint ezt kutatásaink kezdetén megismertük. Az európai szellemi élet akkor még nem termelt újabb elméletet az állam és nemzet viszonyáról, amely a több népből összetett államra alkalmazható lett volna. Láttuk, a francia fejlődés, a revolúció és Napoleon kezében, vad hódításokat, új és új népeknek a régi francia államtestre való, merőben külsőleges ráakasztását, odaerősítését eredményezte. A francia hódítás alatt görnyedező Németország a kozmopolitizmus és partikularizmus, a pacifista általános emberi és a fegyverbe öltöző porosz, szász, bajor nemzetiség szélsőségei közt hanyódik. Ami új gondolat előkerül, csak átmeneti, alkalmi s nem képes a régi képzeteket viaszosorítani. A német nacionalizmus nagy úttörője, Ernst Moriz Arndt, a nemzetállam posztulatumán elmélkedve, határát aszerint kívánja megállapítani hogy 1. tengere legyen, s 2. ugyanazon nyelvhez tartozzanak, lakosai. De az első jogát erősebbnek tartja a nyelvénél: szerinte Lengyelországnak meg van a joga, hogy a tőle északra való németeket a lengyel „nemzetállamba” olvassza, mert csak így érheti el a tengert, az ő primér szükségletét.² Arndtot nálunk ismerték, vele polemizáltak, tőle tanultak,³ de *ezt* az elméletet, mely a tengert leszámítva tökéletesen megegyezik Kazinczyéval, nem tőle tanulták a magyarok. A gyökere mindkettőnek a XVIII. századi felvilágosodás, minek helyébe ebben a gondolatkörben még sokáig nem került új gondolat.

Ez az alapelv uralkodott akkor egész Európában. Minden állam iparkodott a határai közt lakókat saját nyelvével megajándékozni. És ezt tudták a magyar írók. Dessewffy József, kívül már a diétákon is találkoztunk, pontosan elsorolja, hogy Napoleon olasz államban, Piemontban az olasz, a Rajnán innen a német nyelvet

¹ Ugyanott 17., 502. l.

² Meinecke, *Weltbürgertum und Nationalstaat*. 6. kiadás. 1922. 94. l.

³ Arndt hatására l. Kazinczy, *Levelei* 16. 393. l. Tud. Gyűjt. 1817. Előszó és „A nemzeti kultúráról közönségesen s a magyar nemzet kultúrájáról különösen“.

pártolja. Nápolyban az olasz, Svéciában a svéciai, Dániában a dán nyelv uralkodik, bár az első országban a francia, a két utóbbiban német is a fejedelem.¹ A legelterjedtebb folyóirat, a Tudományos Gyűjtemény, melyet Kazinczy hazafiúi vakbuzgósággal vádol,² s ebben véletlenül megegyezik a bécsi rendőrminisztérium véleményével,³ dán példán, a dán nyelvnek Holsteinban való terjesztésével bizonyítja, hogy „minden uralkodó ország igyekszik nyelvét alattvalóival közösíteni”.⁴ Amit Európa művelt nemzetei tesznek: a nemzethatárnak állami határig való kiterjesztése annál kevésbé zárható el a magyartól, mert az uralkodó történetfilozófia is ugyanezt tanítja. Itt még mindig a XVIII. századi szerződési elmélettel találkozunk. „A nemzet az emberek egységén alapszik, melyet erőszaktól való menekvés végett kötöttek; ezen egyezségnek ha első formája létrejött, egész további élete és határozatai önnön belső voltából folynak; ez a társaság a *natio*: nata est, non facta, s mint ilyen, szerves, „orgános”, vele szemben orgántalan konglomerátum a *nép*, melyet csak az *állam* tart egybe.”⁵ A nemzet tehát felsőbbrendű képződmény, hivatva arra, hogy a népet magához emelje. Még egyszerűbb azon elmélet, mely szerint a meghódított vagy később bevándorolt idegenek, azáltal, hogy évszázadokon át az országban éltek, tehát *polgári szövetségben* voltak a magyarsággal, megszegik e szövetséget, ha idegen nyelvek tanulására vetik magukat és a hazai nyelvtől idegenkednek.⁶ Az elv még nincs kiképezve, csak kezdeteit látjuk, s mellette mások is megjelennek, így a szelidlelkű bencés, Guzmics Izidor elmélete: nem a vérség,

¹ Kazinczyhoz, felhasználta már Csengery Antal, összegyűjtött munkái, 2. kiadás. Budapest, 1884. 2., 377. l.

² Levelei 15,220. l.

³ Bécsi belügyminisztériumi ltár, Polizei 1822: 4734. sz., az egész magyarosodási mozgalom oka ez a folyóirat.

⁴ Tudományos Gyűjtemény 1817/I. Előszó.

⁵ Tud. Gyűjt. 1817 I. 57. l. Zimmermann más ismert művei és Karl Viktor Bonstetten, berni és genfi filozófus, Mme de Stäel barátja „Über Nationalbildung“ Zürich 1802. c. műve alapján. Bonstetten műve tipikus racionalista termék, mely a nemzetiség kifejlesztését tisztán mechanikusan követeli; — erre a cikkekre válasz Gömbös Antal, vármegyei táblabírótól: A nemzetiségről, Tud. Gyűjt. 1819/XI. 43. l., aki szerint Nationalgeist, nemzeti lélek hozza létre a nemzetiséget.

⁶ Tud. Gyűjt. Előszó.

sem a nevelés, sem éghajlat vagy életmód az, mi a nemzetet nemzetté teszi, hisz alig van tiszta vérű magyar, s „hányadik erdélyi vagy magyarországi magyar dicsekedhetik tősgyökeres magyar eredetével?” — a nyelv teszi, egyedül a nyelv a nemzetet, s így a tót, míg nem beszél magyarul, nem is tartható magyarnak.¹ Mint látjuk, az akkor közkeletű nemzet-, nép-, államfogalmak mindegyikéből szinte természetesen következett a nyelvi határ eltolásának lehetősége. A politikától távol álló jámbor szerzetes nem is gondolt arra, mit olvasói kiolvashattak munkájából: ha még nem beszél magyarul, tanítsuk meg rá, s akkor ő is magyar lesz. Az elnyomás évtizedeiben a magyar fejlődés határozottan halad a nemzetállam posztulátuma felé, ez a hang emelkedik ki az egykorú irodalom, önmagában csekély értékű röpiratok és cikkek bozótjából, amint a párhuzamos német fejlődésben is minden kozmopolisztikus kilengés dacára felismerhető, hogy a jövő a nemzetállam gondolatáé. A Napoleontól szétdarabolt, lefegyverzett német terület gondolkodói általános humanisztikus ideológiába menekülnek, hazájukat az európai humanizmus központi hazájának nyilvánítják, mely fegyver nélkül, a legtisztább emberi humanizmussal hódítja meg a többi népeket. De már ebben az ugyancsak „weltfremd” konstrukcióban is benne rejlik a saját népének öntudatos becsülése, mely minden nacionalizmusnak egészséges alapja, s amelyből a régi, felvilágosodási és a liberális ideológia uralma alatt szinte belső kényszer útján következett a további lépés: a maga becsülésére ébredt nemzet felismeri a terjeszkedéshez való jogát, s megállapítja, hogy saját terjeszkedése a kultúra és emberiségnek is egyúttal érdeke. Fichtének elvontabb rendszere kétségtelenül hatás nélkül maradt a magyar fejlődésre, de annál érdekesebb a meg-egyezés. Mikor az anyagiaktól végkép elszakadt német filozófus tiszta lelkesedéssel mondja, hogy Isten maga alkotta úgy az embert, hogy minden egyes nemzet lehetőleg terjeszteni törekszik a benne lévő sajátos értékeket és e célból, amennyire tőle függ, akár az egész emberi nemet is önmagába olvasztaná:² ezt a levegőben járó

¹ Guzmics, A nyelvnek hármias befolyása az ember emberiségébe, nemzetiségébe és hazafiúsításába, Tud. Gyűjt. 1822/VIII 3. 1. Herder és Sonnenfels: Über die Liebe des Vaterlandes hatása alatt. Herder hatására L. Zoltvány Irén, Guzmics Izidor életrajza. 1884, 186. l.

² Meinecke id. m. 104. l.

magas humanizmust, ha földi viszonylatokra alkalmazzuk, itt, a Duna-Tisza mellékén megkapjuk a magyar nemzeti államnak az általános humanitás érdekében felállított posztulátumát.

A magyar fejlődés itt válik kettőssé, helyesebben: itt egyesül benne két, eredetileg diszparát gondolkör. Az egyik a magyar nyelvnek egy holt nyelv uralma alól felszabadítását célozza, a másik annak a nemzetállam fogalmából következő terjesztését. A nyelv „művelése és terjesztése“ korábban is gyakran előforduló kifejezések, de akkor még terjesztés alatt elsősorban a magyarságtól elidegenedett főurak, asszonyi körök, városi lakosok körében való propagálást, ezeknek a magyarság számára leendő *visszahódítását* értették. Most azonban a nyelvnek az országhatárok közt való elterjesztéséről van szó, Decsy Sámuel gondolatának teljes megvalósításáról. A gondolat immár mindenütt otthonos. Az országban több nyelv lévén gyakorlatban, egynek kell közönségesnek lenni, s ez csak a magyar lehet. A magyart illeti meg az elsőség, a magyarok hódították meg az országot, ők hívták be és fogadták maguk közé a hospeseket, nem lehet tehát ezek gyalázatára, ha ezután latin helyett magyarul fogják a hivatalos dolgokat intézni. Itt aztán a legkülönbözőbb érvekkel találkozunk, melyeknek közös alapja a felébredt nemzeti öntudat. Az egyik író még két nyelven, latinul és magyarul írva, megállapítja, hogy az országban a soknyelvű nemzetek közt csak a magyar katonáskodik szívesen, kell tehát, hogy a többi tőle tanuljon magyar virtust és katonai tüzességet tőle vegyen magába azzal, hogy magyarul tanul.¹ Egy különösen lelkes hazafi kijelenti: „A nyelvemet szeretem és azt kívánám, hogy az angyalok is azon beszéljének,“ de egyelőre még a földön maradva, megalkotja és egyben népszerűsíti a „magyar kenyér“ elméletet, mely a következő évtizedek magyarellenes röpirataiban oly nagy szerepet játszik. „Akinak kedvesebb a nemzeti nyelvénél, ruhánál, szokásnál az idegen, hogy kívánhatja az a magyar kenyeret enni, a magyar bort inni? Miért nem távozik el az, az idegen földre? Aki a magyar díszes öltözetet megveti, méltó, hogy Ádámnak a megesés előtt volt ruhájával ruházkodjon. A magyar kenyeret evőnek kívül-belül, elől-hátul, testestül-lelekestül magyarnak kell lenni.“ Követeli, hogy király, nádor, országgyűlés, minden hatóság

¹ A magyar nyelvről a polgári és peres dolgok folytatásában, Pest, 1806.

fogjon össze a magyar nyelv terjesztésére. Az öltözet említéséből látjuk, a szerző gondolkodása külsőségekben mozog; ilyen külsőség nála a névmagyarosítás követelése is: „Én még a magyar földre általköltözött, s itt letelepedett idegeneknek is, jelesül a nemesítendőeknek magyar neveket adnék.”¹ Bensőbb és magasabb szempontokat alkalmaz egy valamivel későbbi pályairat a magyarsághoz tartozás jegyeinek meghatározásában.² A magyarok szerint eredetileg Hunor és Mágor fiai voltak, korábbi nevük hún és uturgúr, de később „nem atyafiság, hanem köztársaság neve” lett, azaz a vérségi kapcsokat ő is politikaiakkal helyettesíti, a felvilágosodásnak, és a régi rendi felfogásnak egyesített szellemében. Magyar tehát mindaz, kit az eredeti ázsiai magyar nép meghódított, azaz köztársaságába felvett, ennél fogva Magyarországon mindenki magyar, innen az ily elnevezések: *Hungarus ex comitatu Liptoviensi*. Különbség van azonban az ősi, törzsökös magyarok és az újabb eredetűek közt. Ősiek Árpád magyarjai, azután a palócok, kúnok, jászok, székelyek, letelepedett tatárok; újabb magyarok „történelmi értelemben”³ a szlávok, köztük tót, orosz, cseh, lengyel, horvát, szlavonita, sokác, bömhéc (vend), rác, szerb, bolgár, klementinus, továbbá a németek, oláhok, örmények, franciák, olaszok, a zsidók, kik nem ontják vérüket a hazáért, s a cigányok. Polgári értelemben mind ezen népek magyarok lehetnek, ha megfelelnek bizonyos feltételeknek, ezek közt 1. hogy „történelmi értelemben magyarok legyenek”, 2. magyar törvényekkel éljenek, 3. az ősök példáit tiszteljék, 4. a magyar nemzetet megbecsüljék, 5. nemzeti nyelven beszéljenek, 6. magyar nemzeti ruhát viseljenek, 7. hazai szokásokat kövessenek, 8. a haza javára törekedjenek, 9. a hazában lakjanak, 10. a nemzeti bélyeget tartsák. Az ilyen aztán méltó lesz a derék magyar névre, melyet „nem adhatunk meg minden gézengúz embernek és nem vesztegethetünk minden söpredékre.”

Mindez csak félművelt emberek bölcsessége,⁴ de mint ilyen,

¹ Cházár András: A magyar nemzethez, Nagyszombat. 1806, Gömör vármegyének ajánlva, a Sopron megyének ajánlott szöveg újra lenyomtatva Tud. Gyűjt. 1825/XII. 123. l.

² Mikusay János: Magyar mutató tükör, a Horváth János püspök pályázatán 100 frtos jutalmat nyert mű, Buda. 1827.

³ Id. m. 27. l.

⁴ Erre jellemző Mikusay: „Takarodj szemtelen, ki aztat (a magyar nyelvet) megveted” ... stb., népies kifejezésekkel, népies helyesírással.

még inkább belevilágít a gondolkodásmódba, mely a nemzetállam fogalmát illetőleg a zavaros kezdetek idején a magyarság széles tömegeiben kifejlődött. És mint látni fogjuk, a most következő országgyűlési periódusban, mint általában minden politikai mozgalomban, nem a szellem királyai, nem a Kölcseyek és Széchenyi Istvánok vezettek, hanem az átlagemberek, legalább is az átlagműveltségűek. Az egész szellemi iránynak magasabb fokú összefoglalását három munka kísérelte meg, a két első, gróf Teleki László és Pápay Sámuelé, részletekbe menően, a harmadik báró Mednyánszky Alajosé, röviden, a legfőbb momentumokat élesen és hathatóan kidomborítva.

Gróf Teleki László a nyelvkérdést 1806-ban vaskos kötetben tárgyalva,¹ a mozgalomnak még régebbi stádiumára jellemző: arra, amelyben még a nyelvművelő-társaság képezte a központi problémát, s amikor a felvilágosodás állam-nemzet elmélete inkább általános humanitárius, mint partikularisztikus-nacionális ideák társaságában volt szemlélhető. A nemzeti kérdésre még úgy akar megfelelni, hogy „igazán buzgó magyar szívem mellett is, ne szűnjek meg világ polgára maradni”.² A jómodorú gróf finom szerénységgel nyúl a témához, nagy bókokat mond József nádornak, mint akinek az 1805-iki nyelvtörvény köszönhető; józanul összefoglalja a mozgalom eddigi szempontjait, de amiben úttörő: ez a nyelvkérdés történeti megalapozása. A témát már Decsy is érintette, de ő még túlságosan racionalista volt ahhoz, hogy e történeti munkát következetesen elvégezte volna. Teleki azok közé tartozik, kik a latin privilégiumaikért remegő nemeseket felszabadították azon babonás hit alól, hogy a latinnal megszűnik minden magyar specifikum. Kimutatja a nyelv és művelődés akadályozóit: a folytonos külháborúkat, a belső, vallási villongásokat, a sok idegen bevándorlását, királyi udvar hiányát, hogy a magyar nyelv a közigazgatásból ki volt zárva; Mecénások hiánya, a magyarnak elzárkózottsága, utazni nem szeretése mind káros hatással volt a nemzeti művelődésre. Megtámadja a balhitet, mintha a tudományos nyelv is latin volna,

¹ A magyar nyelv elé mozdításáról buzgó esdeklései; Pest, 1806., I. továbbá töle, Über die Einrichtung einer Gelehrten Gesellschaft in Ungarn. Unmassgebliche Meinung. Pest, 1810. Ugyanerről kézírata nád. titk. ltár, Miscell. off. 1811.

² Id. m. 16. l.

s valódi felvilágosodottsággal igazolja, hogy a kultúra csak a nemzeti specifikumok, köztük elsősorban a nemzeti nyelv virágzása idején fejlődhetik ki.

Telekinek nagy és megérdemelt befolyása lett volna, ha könyvét el nem homályosítja, megjelenése után két esztendőre, Pápay Sámuelnak nagy munkája,¹ melyet egyoldalú szakérdeklődés szeret az irodalomtörténeti kézikönyvek sorába helyezni, holott az sem az írónak célját, sem hatását tekintve nem alkalmas ily szűk-körü beskatulyázásra. Pápay munkája a legnagyobb határkö a felvilágosodásból kifejlődő nacionalizmus történetében. Az eddigi fokokat pontosan körvonalazza, a magyar nyelv évszázados multját kezdettől fogva, Halotti Beszédben, legendákon, bibliákon át rajzolja, hatalmas multat állít olvasói elé, kiket ezáltal mindörökre kigyógyít a Herder jóslatától való babonás félelemből és az évszázados elmaradottságból származó kishitűségből. Hátramaradásunk okait vizsgálva, a „környülállások“-ban találja a hibát. „Csak vegyük jól fontolóra ezen környülállást, nem volnánk-e igazságtalanok azt szemére vetni a magyarnak, ennek a magában sem igen nagyterjedésű nemzetnek, mely idegen fejedelemség alá jutott, s annak is csak másodrangú népe volt, amelynek alsó szomszédi merő buták, a felsők pedig mind deákosok voltak, s amelynek a török áradás gátlása is ezernyi bajt okozott; igazságos volna-e, mondom, azt szemére hányni egy ilyen megszorult nemzetnek?“ hogy nem jutott el az angolok és franciák példájához; a német se jutott el, pedig megtehetette volna; csoda, hogy mi rossz viszonyaink közt ennyire is vagyunk. A tatár, török pusztítást, az ausztriai uralom, a német udvar káros hatását oly élesen rajzolja meg, oly sok adattal, hogy utána többé alig lehetett újat mondani. Németé volt az „országolás és a bájoló fényűzés“, innen a főnemesség és a női rend elnémetesedése. Az előhaladás módjait Pápay, a táblabíró, aki Veszprém vármegye számára hivatali címszótárat is csinált, nagy gyakorlati érzékkel sorolja fel, így a nyelv országossá tétele: magyarnyelvű kormányzás, hadi, gazdasági, kamarai téren is; továbbá nemcsak a gimnáziumok magyar tannyelve, hanem oly intézetek is, hol katonák, gazdák, bányászok, énekesek, muzsikások, építők, rajzolók, metszők, képírók neveltetnek, mert a magyar műveltségnek ezekre is, nemcsak papokra, ügyvédekre, orvosokra van

¹ A magyar literatúra esmérete.

szüksége. A nyelv ápolását a „nemzetnek önnön maga fenntartása” kívánja, mert termet, öltözet, szokás, életmód múlandók, egyedül a nyelv adja meg a nemzetiség állandóságát. A nyelv azon nemzeti tulajdon, mely az egynemzetbelieket szoros egyességben és szeretetben tartván, azoknak nemzetiségét is biztosítja; s itt következik a racionalizmus filozófiájának és az ancien régime politikájának lecsapódása: a fejedelmek ezt tudva, a meghódított országokba beviszik az ő főországuk közönséges nyelvét, hogy „ezáltal azon új nemzetek a maguk különöségeit elvesztvén, a főnemzettel egészen eggyé váljanak, s az országlás közönséges céljának elérésében egyesült erővel és akarattal munkálkodjanak. Így lesznek maholnap franciákká a francia birodalom alá jutott olasz és német nemzetiségek, így válik nonsokára németté a cseh nemzet”, s így vált volna németté a magyar is, ha II. József rendszere meg nem törik. Nemzetvégi ellen nemzetiség kifejtése, nyelv közönségessé tétele az orvosság.

Mednyánszky Alajos még hivatalba lépése előtt, történeti tanulmányai közt írja le „hazafiúi gondolatait a magyar nyelv kiterjesztése dolgában”.¹ Családi levéltárából megbizonyítja, hogy Trencsén megye jegyzőkönyveit még a XVI. század végén is magyarul vezette, a pöriratok a XVIII. század második feléig magyarok, de a magára hagyott nyelv közel járt már a kipusztuláshoz: főként az idegennyelvű dinasztia és udvar példája, a főurak elnémetesedése miatt. Ami eddig törvényes téren történt, édeskevésnek tartja, pozitívum csak az 1790/91. és 1792. törvény által elrendelt tanítása a magyar nyelvnek, de annyi sok tantárgy van, hogy mellettük épen erre nem marad idő és kedv. Többet kell tenni, még pedig törvényes úton, de erőszak alkalmazása nélkül, mert a saját „arany szabadságára” büszke magyarhoz nem illik mások irányában az erőszak. Javaslat: a legalsó osztályban mindent magyarul kell tanítani, évenként fokozatosan felfelé, ezzel együtt tankönyveket készíteni, úgy hogy tíz év alatt minden pap, jogász tudna magyarul, vármegyék, kormányzások magyarul működhetnének, s ha polgár és paraszt ki is maradna az iskola harmadik, negyedik osztályából, mégis tudna valamit magyarul. Erre a tanításra főként a magyar nyelvhatár szélén levő vegyes községekben kell szerinte gondot fordítani. „Tagadhatatlan, hogy ez szüntelen felvigyázás, serkentetés és iparkodás mellett is ötven és talán száz esztendő

¹ Tud. Gyűjt. 1822/I. 3. 1.

is megkívánna, míg az ország széleit elérné." Ez a nemzetállam programjának leglogikusabb körvonalozása, de a Tudományos Gyűjtemény szerkesztősége túlzottnak találta, mert elég volna, ha a nemes és polgár tanul magyarul, a köznép magától is idomul, s ha nem, ez az „egész nemzet egységét nem veszélyezteti". A szászországi és karinthiai vendek nyelve magától szorul vissza a műveltebbek németje előtt, s az angol nagyságát nem kisebbíti a walesi, sem a franciáét az elzászi és bretagneinak eltérő nyelve.

Az egész nyelvi diskusszió nyugateurópai elvi alapokon növekedvén, folyton tekintettel volt az európai tényekre. De a döntés csak a hazai talajon, a magyar politikának évszázados dualizmusából, német-osztrák udvar és magyar rendiség ellentétéből született meg.

IV.

A MAGYAR ÁLLAMNYELV.

1. A bécsi kormány álláspontja 1825 után.

A kabineti kormánynak politikai rendszabályai: adó és ujoncoknak törvénytelenül, az országgyűlés megkérdezése nélkül való követelése, főként a vármegyei autonómia megtörésére irányuló kísérletek, mindez végre is olyan országos nyugtalanságot keltett, hogy az országgyűlés összehívása halaszthatatlanná vált. A bécsi viszonylatban ezzel, az 1825. országgyűlés egybeülésével új korszak kezdődik, mely Ferenc császár egész hátralevő uralkodásán át tovább folytatódik egész a 48-as forradalomig. A kormány szervezetében ez új korszak alig különbözik a korábbtól: továbbra is államtanács és az ennek betetőzését képező államkonferencia a döntő hatóságok, melyeknek egymáshoz való viszonya többszörös átrendezést szenved; az uralkodó továbbra is néhány bizalmas emberének felelőtlen tanácsait követi, a különbség csak az, hogy ezen tanácsadói többé nem alacsonyrangú hivatalnokok, hanem a központi hatóságok legdíszebb állásainak betöltői, akik bizalmas véleményüket az államkonferenciának egészen titkos útjain juttatják az uralkodó elé. A konferenciának ez a hatásköre az államélet egész körére kiterjed, amióta 1826-ban Kollowrat-Liebsteinsky gróf eddigi prágai szolgálatát otthagyva a konferenciában a belügyek referense lett. Mellette Metternich, a külügyek vezetője, 1821 óta államkancellár, gyakorolt legnagyobb befolyást a monarchia vezetésére. Metternich és Kollowrat dualizmusa Ferenc halála után szinte állami institucióvá merevült; a beteg Ferdinánd császár helyett ez a két ember kormányozott; külsőleg ugyan, a reprezentációs alkalmakkor Lajos főherceg szerepelt, de az ő szerepe a konferenciában a két mindenható miniszter mellett egyedül tudomásvételre, vagy legfőlebb halogatásra, a döntés elhalasztására

szorítkozott.¹ A konferencia többi, változó tagjai a két vezetőnek uszályához tartoztak, s csak később, a 40-es években sikerült köztük néhány erősebb egyéniségnek, Kübeck bárónak és Hartig grófnak, bizonyos független pozíciót szereznie.

1825-től kezdve a magyar politikai és nemzetiségi mozgalom a rendi országgyűléseken sűrűsödött össze, lecsapódásai, a feliratok, sérelmek és határozatok végső fokon a konferencián intéztettek el. A magyar politikai élet intenzitásához képest a konferencia működésében a magyar tárgyak a monarchia ügyeihez képest túlnyomó szerepet játszanak; vannak évek, mikor a konferencia iratainak négyötödrésze magyar tartalmú. Ezen szükségletnek megfelelően a konferencia ügymenetében korán kialakult az a szokás, hogy a magyar ügyek számára egy ügynevezett „magyar konferencia” ült össze, melynek tagjai a magyar konferenciái tanácsosok voltak és ellenőrzés céljából néhány megbízható német tanácsos, kik lehetőleg maguk is bírták a magyar nyelvet. Ezen kollégium javaslatait a konferencia *in extracto* vizsgálta felül, benne a konferencia legtekintélyesebb tagjai, elsősorban Metternich és Kollowrat, valamint az esetről-esetre behívott főhivatalnokok: magyar kancellár, országbíró; a harmadik instancia a második határozatait rendesen magáévá tette, benne Lajos és Ferenc Károly főherceg, Metternich és Kollowrat, s e két utóbbi együttműködve, a két főherceg nem állt útjába a főminiszterek akaratának.² Mint látható, az egész berendezés a két államférfiú akaratát szolgálja, a többi csak dekoráció, s legfőlebb arra szolgál, hogy a formális felelősséget tartsa vállain, melytől a két vezető mindenkor szívesen szabadult. Fontos és sürgős esetekben az instanciák kikapcsolásával a legszűkebb konferencia egyedül dönt, vagy pedig Metternich és Kollowrat írásban adják be véleményüket a főhercegeknek, akik azt jóváhagyják. A magyar nemzetiség fejlődését illetőleg szükségünk van tehát elsősorban e két vezető álláspontját megismernünk.

Kollowratnak a magyar nyelv- és nemzetiség dolgában leadott votumait olvasva, benne Izdenczy egyenes utódjára ismerünk.

¹ V. ö. Bibl id. m. 2. kötet, ahol a konferenciára vonatkozó igen csekély irodalom is idézve van.

² Conf. 1843: 50. sz. Metternich jellemzése: „Die höchste Instanz in den ungarischen, wie in allen Staatsangelegenheiten ist der Kaiser. Moralisch vertritt die Staatsconferenz diese Persönlichkeit“ stb.

A különbség a kettő közt csak az, hogy míg Izdenczy minden nemzetiségi mozgalmat gyűlölt és votumaiban valósággal denúciált, addig Kollowrat ellenszenvével csak a magyar mozgalmat tünteti ki, míg a szláv nemzetiségi törekvéseket állandóan szeretettel melengeti. Már prágai szolgálata alatt a cseh nyelv és irodalomnak nagy pártolója volt, oroszlánrésze van a cseh múzeum megalapításában: ő maga bocsátotta ki a felhívást erre, s ő maga eszközölte ki, hogy Sedlnitzky nem gördített nehézségeket a császári jóváhagyás elé.¹ Művelt ember volt, a német irodalomnak is tisztelője, Kleist prágai tartózkodása alatt sokat érintkezett vele.² Nem hihetjük tehát, hogy ha akarta volna, ne méltányolhatta volna a magyar nemzeti mozgalom morális és kulturális összefüggéseit. De ez távol állott tőle, megakadályozta ebben cseh nemzeti szelleme. Kübeck csehek csehének, Metternich a csehek prototipusának nevezi. Az egykorúak tudták róla, hogy a bécsi központi hivatalokat szláv érzelmű kegyenceivel rakja meg. A csehek nyelvi szükségletei iránt igen finom érzéket tanusított. Mikor a prágai orvoskaron egy tanári szék betöltéséről van szó, Kollowrat a cseh nyelv tudását követeli, mert „a cseh csak aziránt viseltetik teljes bizalommal, aki megérti és akivel tud beszélni.”³ Legalázatosabb véleménye szerint ez a nyelvi kívánság minden kétségen felül áll,³ hozzátehetjük az akták ismerete alapján: a csehekkel szemben. A magyarok kívánságait illetőleg a minimumot is excentrikusnak nevezi, s míg a prágai egyetemen a cseh nyelvet természetesnek tartja, a pesti egyetemen a latinhoz ragaszkodik és a magyart továbbra is kizárja.⁴ A magyar nyelv terjedésében a monarchia többi népének kárát látja, s itt Izdenczy frazeológiáját alkalmazza a többi népek nyelvi jogairól, melyeket szerinte a magyarság legkisebb mozdulása is veszéllyel fenyeget. A minoritások védelmét célzó kifejezések azonban nála is, mint elődjeinél, üres frázisoknál nem egyebek, mert mögöttük nyoma sincs a népi egyéniségek tisztelésének és megbecsülésének; egyszerűen a régi összmonarchikus felfogás elé kirakott dekorációk, melyeknek színeit a magyarság gyűlölete, csehbarátság és a monarchia centrális berende-

¹ Bertold Bretholz, Gesch. Böhmens u. Mährens, 4, 45. l.

² Ugyanott 10. l.

³ Iratok 133. sz. végjegyzet.

⁴ Iratok 136. sz.

zésének és annak fenntartásának vágya festette. Ha a csehbarátság személyes érzelmeitől eltekintünk, Kollowrat álláspontja a jozefinus centralisztikus felfogásnak egyenes következménye. A magyar mozgalom lelki alapjait s ezekből következő szükségszerűségét tökéletesen ignorálva, kizárólag politikai szempontokat alkalmaz: „a magyarizmus nem egyéb, mint az a törekvés, mely az osztrák államból akar kivágni egy önmagában teljesen zárt új államot”.¹ Ezen törekvés ellenszere szerinte a latin nyelv megtartása, ezért, és nem valami magasabb minoritásvédelmi szempontból hengergeti a köveket a magyar államnyelv útjába, s ezért ragaszkodik, bár otthon, cseh Tusculanumában a német ellenében a csehet pártolja, magyar területen a német nyelvhez. A német nyelv az a kapocs, mely Magyarországot a német monarchiával egybeköti,² a német monarchia érdeke a latint fenntartani, de ha már ez többé nem lehetséges, mert a magyarok elhanyagolták a latin nyelv tanítását — Kollowrat meghatóan dicsőíti a magyarok előtt a klasszikus, latinos műveltség előnyeit — akkor szerinte nem marad egyéb hátra, mint a latin helyébe, ahol csak lehet, a királyi befolyás alatt álló közigazgatási területeken, a németet tenni hivatalos nyelvvé. Kollowrat politikai felfogása korlátolt voltára és a lehetőségek félreismerésére is jellemző, hogy ő javasolja 1835-ben, amikor már a magyar államnyelv törvényerőre emelkedett, a magyar kamarának a latin helyébe a német hivatalos nyelv bevezetését.³ A némettől már nem féltette a szláv kisebbségek nemzeti egyéniségét. Az országgyűlések nyelvi kívánságait mindenkor különbség nélkül ellenezte,⁴ amint hogy a magyar kultúrának, anyagi és szellemi jólétnek nagyobb elvi ellensége nálánál nem igen található a bécsi államférfiak százados sorozatában.⁵

Ha Kollowrat egyedül uralkodik a konferenciában, Magyarország megmaradt volna továbbra is egyetlen európai államnak,

¹ M. K. A. 1829 : 319. sz.

² Ugyanott: „die deutsche Sprache, ein Band, welches Ungarn an die deutsche Monarchie bindet.“

³ Iratok 165. sz.

⁴ Iratok 105., 133., 136., 139., 140., 165., 166. sz.

⁵ Jellemző M. K. A. 909. sz. alatti votuma, melyben az ált.udv. kamara egy javaslatát a magyar marhakereskedelem érdekében, a rendszeres munkálatok szerénytelen tárgyalási hangja miatt utasítja el. Kollowrat a szászokat is a magyarok gyűlése miatt védi. M. K. A. 1844. : 304. és 305. sz.

melynek hivatalos nyelve a holt latin. Metternich a nagy 48-as cezura után, lehiggadt objektivitással írta: a csehizmus évek hosszú során át *felülről* jövő pártfogásnak, a magyarizmus *alulról* való nekilendülésnek köszönheti létét.¹ Ez a nekilendülés semmit nem használt volna, ha *fent* az udvarban, a cseh mozgalmat támogató és nagyranövelő államférfiú egyedül rendelkezik. De Kollowrat és Metternich, egymás elkeseredett riválisai voltak s gyakran megesett, hogy az előbbi duzzogva vonult vissza cseh birtokaira és hónapokon keresztül átengedte a kormányzást az erősebbnek bizonyult ellenfelének.² Bizonyos hatáskörmegosztás egyébként is volt közöttük. Metternich teljhatalmúan intézte a külügyeket s ebbe Kollowrat alig szólhatott be, viszont ez utóbbinak speciális ügykörét a pénzügy képezte, — melyet a neki személyesen lekötöleztet kamarai elnökök által igazgattatott. A magyar ügyekben, talán nem tévedünk, az államkancellárnak nagyobb befolyása volt, ő jobban ismerte a magyar arisztokráciát, már csak Zichy Melanie grófnéval kötött házassága miatt is, semmint a cseh rokonságra támaszkodó Kollowrat, akinek kimondott magyarellenes felfogása egyébként sem volt titok a kormánykörökben. Metternich még öreg korában is érdeklődéssel nézte az államélet majd minden terét s rendkívül nagy társalgó, sőt a hatalom tetőpontján szinte bőbeszédű lévén, lehetőleg minden témáról szeretett véleményt mondani. Véleményei és memorandumai változatos színgazdagságban pompáznak, Kollowrat szürke merevségének ellentétéképen. A magyar nyelvkérdésben is igen változatos nyilatkozatokat és állásfoglalásokat találunk nála. Birodalmi eredete, külszolgálat és külpolitikai érdeklődése magyarázzák, hogy eleinte nem ismerte ki magát a magyar politikának bonyolult szövedékében; a magyar nyelvkérdés mibenlétét Reviczky kancellár magyarázta meg neki.³ Kétségtelen, hogy az ő állásfoglalását is legelső sorban a monarchia centrális érdeke, az összmonarchia együtt-tartása, centripetális erőinek megerősítése szabta meg; emellett nagy hatással

¹ 1850 jan. 29. levele, Franz Hartig, Metternich—Hartig, ein Briefwechsel. Wien, 1923. 45. l.: „Der Tschechismus, wie der Magyarismus hatten sich bereits verkörpert; der erstere auf dem Wege langjähriger Caressen von oben, der andere durch ein Erheben von unten.“

² Igy 1836 őszén, Bibl. id. m. 2., 22. l.

³ Iratok 89. sz.

volt reá, főként a korábbi esztendőkből az újítás szempontja: a latinnak a magyarral való helyettesítése újítás volna, már pedig ő az újításban a monarchiát aláásó tényezőt látott. Mikor az 1825-iki országgyűlés a latin törvény mellett magyar szöveg kiadását is kérte, Metternich ellene szegül, mert 1. az alkotmányos életben kezdettől fogva latin volt a törvény nyelve s az ettől eltérés a hagyományt sértené, 2. a latin nyelv uralmának világosan az az oka, hogy az országban sokféle nyelv uralkodik s ezen sokféleség korrektívumát képezi a változásnak többé alá nem vetett latin nyelv, melyet a nemzet minden része ért — itt Metternich a nemzetet a régi rendi értelemben használja, mint amely az országban lakó népek fölött levő, azokat magában foglaló képződmény, — s végül 3. hogy két eredeti szöveg legyen, ezt abszurdumnak tartja.¹ Az ilyen logikai érveket azonban nem vette túlságosan komolyan s róluk alkalmilag szívesen megfélemedkezett, hasonlóképen a latin nyelv klasszikus művelődési értékéről is, miután belátta, hogy a latin ismerete Magyarországon immár teljesen visszafejlődött. Gyakrabban alkalmazza azt az érvet, hogy a magyar nyelv még nincs eléggé kiművelve a közigazgatás intézésére, néha az Izdenczy-félét is, mely szerint a magyarság csak egyharmadát teszi az ország lakosságának. Nyilatkozatait nem egyszer pillanatnyi szenvedély határozza meg s olyankor, ha még közismert hiúsága is akcióba lép, szinte lehetetlen az egyszer kimondott nem-től eltávolítani. Így kötötte meg magát 1836-ban a nádori intermediációval szemben, mely a magyarnyelvű törvénytörvény elérésére irányult. És miután itt a nádor erélyes fellépésére engedni kénytelen, utólag akarja elvenni az engedmény értékét egyrészt azzal, hogy a szöveget hajszalhasogató dialektikával rosszündulatúan interpretálja s másrészt titokban felbíztatja a horvátokat, hogy az új törvénynek ellene szegüljenek.² Amit még tíz évvel előbb abszurdumnak nyilvánított, most szó szerint ugyanazt interpretálja, a törvényhozás szándékával egyenes ellentétben, az új törvénytörvénybe: a törvények két nyelven szerkesztendők és mindkét szöveg eredeti legyen.³

¹ Iratok 67. sz.

² 104., 109., 111. sz.: „princeps Metternich a primitiva sua idea non dimovibilis est“.

³ 114. sz.

Ez a logikátlanság, mi elvhiánynak is nevezhető, mégis előnyösen különbözik Kollowrat és a többi bécsi politikus merev negatív álláspontjától. Köztük Metternich volt az egyetlen reális diplomata, aki a helyzet változását észrevette és arra, ha másként nem, votumaiban reagált. És neki volt meg a történeti érzéke is, mellyel a nyelvkérdést némi perspektívából tekintve, a rideg politikai, összmonarchiai érv hatása alól néhol felszabadíthatta önmagát. A nyelvkérdést magában véve természetesnek tartja: minden nép ragaszkodik nyelvéhez, legyen az akármilyen, jó vagy rossz nyelv; korábban Magyarországon csak az alsóbb néposztályok beszéltek magyarul, a felsőbbeknek az ösztönt a jozefinus korszak által könnyelműen alkalmazott germanizáló elv adta meg. „Bécsből a magyarokat germanizálni akarták és ugyanakkor Németországban a német elvet megvetéssel kezelték; ily módon nincs oly szilárdan megépített állam, mely tönkre ne menne.“ A mult hibáit nálánál világosabban senki sem ismerte fel: a kormánynak szerinte két útja volt a magyarnyelvi követelések dolgában: vagy elleneszegülni és rögtön kezdeteiben elnyomni, vagy pedig élére állva utat mutatni neki. A kormány egyiket sem tette, hanem szabadon hagyta izgatni az előbb alkotmányos, aztán radikális ellenzéket, mely 1790-től kezdve folyton engedményeket csikart ki, anélkül, hogy érettük köszönettel tartozott volna.¹ A kormány hibás taktikája folytán ma már lehetetlen többé az áradatot feltartóztatni, ezért áll Metternich a magyar nyelvi követelések mellé és dönti el fel lépésével a konferenciában az 1839. és 1844-iki törvények dolgát. E két leghatásosabb törvényszövegünk, a magyar államnyelv biztosítékai, József nádor mellett elsősorban Metternichnek köszönhetik életüket.

Különös jelenség: az államkancellár idők folyamán mindinkább képtelenné vált fontos elhatározásokra, akaraterő energikus nyilvánításaira, viszont politikai éleslátása mintha folyton nagybodott, erősödött volna. Közismert dolog, hogy a forradalomtól éveken át remegett, mert közel látta, anélkül, hogy eltávoztatására komoly lépéseket tett volna. Uralmának utolsó évtizedében a nyelvi kérdésnek még lelki alapjait is meglepő világossággal körvonalazza: a nemzetiség a népek morális hangulatának egyik alkotórésze, s mint ilyen maga is különböző elemekből áll: nemzeti ösztönökből,

¹ 127. sz.

melyek tisztaságukban nemcsak természetesek, hanem dicséretre-méltóak is, de egyúttal különböző szenvedélyekből, forradalmi csalásból, józan ész hiányából, s nem utolsó fokban a praktikus élet lehetőségeinek félreismeréséből. Azt is világosan látja, hogy a latin nyelv most már csak színpad, mely mögött a szláv nyelvek készülnek élet-halálharcukra a magyarral; a latin fenntartása nem is érdeke többé a kormánynak, de viszont feladata, hogy a nyelvi küzdelmet saját iniciatívájával befejezéshez juttassa. Ezt pedig úgy véli elérni, ha a magyarok és horvátok megkapják, ami jár nekik: a magyar országgyűlés nyelve magyar legyen, s ott a horvátok is magyarul beszéljenek bizonyos határidő múlva; Horvátország belső nyelve pedig maradjon, a horvátok akarata szerint, a latin.¹ Ilyen „normális“, elvi döntéssel szerinte a nyelvkérdést végkép meg lehetne, sőt meg kellene szüntetni, mert a monarchia nem bírja ki tovább a vele járó megrázkódtatásokat. Elmondhatjuk, Metternich javaslata az egyetlen, melyet a bécsi kormány 48 előtt a nyelvügy elintézésére jóhiszeműleg hozott létre, s egyúttal az egyetlen kísérlet, hogy az egymással érintkező népek közt a nyelvhasználat valamilyen módon elhatároltassék. Az agg államkancellárnak objektív gondolkodását és jóakarátát egyképen dicséri ez, viszont politikai tehetségének meggyöngyült voltára jellemző, hogy ezen megállapítás után a nyelvkérdés egy aránylag csekély jelentőségű epizódjában, az országgyűlés felosztatását és az ország fegyveres pacifikálását hozza javaslatba.² Ferenc kabineti kormánya egy egész emberöltő éveit haszontalanul pocsékolta el, Metternich belátása itt is későn jött.

De az államkancellárnak hatalma sem volt többé a cselekvésre. A konferencia uralma legfeljebb a meglevőt tudta úgy ahogy, napról napra konzerválni, új értékek termelésére már nem volt meg a hivatali instrumentum. A vezető férfiak nem produkálnak többé gondolatokat. A két legtehetségesebb, Kübeck és Hartig, a nyelvi kérdésben Izdenczy érveinek minél szenvedélyesebb ismételéseire szorítkozik. Kübeck, korának német, francia, angol műveltsége

¹ Iratok 147. sz.

² Metternich felosztatási tervét az 1844. concertationál l. részletesen hátrább és 161. sz. V. ö. Iratok 67., 87., 104., 109., 127., 135. stb. sz., továbbá Aus Metternichs nachgelassenen Papieren 6., 672. l. Helyesen ismeri fel Heinrich v. Srbik, Metternich, I (1925), 471. l., hogy az államkancellár a magyar államnyelvet illetően „ein keineswegs übelwollender Beobachter“ volt.

birtokában, mélyen lenézte a magyar nyelvi küzdelmet, melyet egyszerűen a barbárság művének tartott. Szerinte a magyar és szláv egyformán műveletlen, s ezen műveltség hiánya az oka, ha a nyelvet nem a civilizáció előmozdítására, hanem arra használja, hogy erőszakkal rákényszerítse a másokra. Nyelvi harc művelt népek közt nem lehetséges: ez a megállapítás eléggé bizonyítja, hogy Kübecknek sem sikerült a nyelvkérdés kemény dióját feltörnie és a benne rejtőző igazságokhoz hozzáférköznie. Ha még hozzávesszük, hogy attól a magyartól kíván civilizatórius munkát, kinek még az sincs megengedve, hogy az emberi műveltséget magasabb iskoláiban anyanyelvén tanulja, és ha hozzávesszük, hogy Kübeck is lehetőséget tartá, sőt meg is próbálta, hogy a német nyelvet 1845-ben újra bevezesse a magyar központi igazgatásnak legalább kamarai részébe, úgy nem csodálkozhatunk, ha e különben élesesű államférfiú sem volt képes a nyelvügyben pozitívumot létrehozni.¹ Nem kisebb műveltséggel rendelkezett Hartig miniszter, korábban Lombardia kormányzója, aki milánói tartózkodása alatt az olasz nemzeti egyéniség megbecsülődésének mutatkozott; ő volt az, aki Milánó szépművészeti és tudományos intézeteit újjászervezte, az osztrák uralomnak jobb hírnevet szerzett. De akkoriban még a legműveltebbek is különbséget tettek az egyes nemzetiségek között: a nagy kultúrák megejtették őket, s legyőzték bennük a nemzetiség politikai felfogását. Kis népek műveltsége nem volt képes erre. Hartig nem alkalmazta azt, mit az olaszoknál megszokott, a magyarral szemben. A magyar nyelvügyben senki oly szenvedélyes nyilatkozatokat nem tett, mint az ő votumai. Folyton hangoztatja a nemmagyar nemzetiségek nyelvi jogait, melyeket a magyarok lábbal tapodnak; annyira megy, hogy alig tudja kivárni a horvát követek fellépését a magyarok ellen. A valóságban pedig őt sem a kisnépek tiszta szeretete mozgatta; a magyar nyelv ellen állami, centralisztikus szempontból harcol, a kisnépek védelme nála is kulissza, mely mögött az összmonarchia érdekében való germanizálás jelent-

¹ Iratok 145. 161. 164. sz. és Tagebücher des Carl Friedrich Freih. Kübeck v. Kübau. I. 1. Teil. 1909. passim. Némileg hasonló felfogása van Wessenbergnek, aki azonban e korszakban a magyar dolgokra nem gyakorolt befolyást, ő a nyelvet a közlekedés eszközének tartja és így becsüli, kéziratok hagyatéka bécsi udv. és áll. ltár, kéziratok 311. rot. 80. kötet, 15., 27., 29. l., 88. kötet, a cseh nyelvről, 89. kötet, 12. l.

kezik. Horvátország belső nyelvétől nem óhajtja, hogy a latin határozottassék meg; elég lesz, ha a magyar nyelv fenyegető rémétől megszabadítják, s a törvény egyébként hagyja nyitva annak a lehetőségét, hogy idővel, lassankint, a német legyen hivatalos nyelv. A magyartól az elnyomott népek jogai nevében szabadítja meg Horvátországot (melynek különben belső nyelvét a magyar rendek úgysem kívánták érinteni), azon hátsó gondolattal, hogy az ily módon megszabadított horvátokat adandó alkalommal a német nyelvnek fogja alávetni!¹

Ha így a konferencia vezető egyéniségeinél nem találtunk a nyelvi kérdések iránt oly megértésre, mely termékeny és gyakorlatilag használható politikai ideákat szülhetett volna, annál kevésbé várhatunk ilyeneket a kormány másodrangú tagjaitól. A konferencia és államtanács ülnökei kivétel nélkül látták a nyelvkérdés nehézségeit, de megoldásának útjait ők sem találták meg. Legtöbbször megelégednek azzal, hogy az idők gonoszságán és a magyarok erőszakosságán siránkoznak. Ferencnek egyik legbizalmasabb embere és udvari orvosa, Stifft államtanácsos, abból az alkalomból, hogy maguk a horvát rendek kérték a magyar nyelvnek Horvátországban rendes tantárggyá tételét, lendületes diatribét intéz a magyarság ellen: neki, mint magyar indigenának esküjéhez híven, őszintén kell figyelmeztetnie a magyarokat, hogy minden népnek joga van a népiskolában anyanyelvén tanulnia — aminek tagadásáról persze szó sem volt az illető esetben — kényszerrel tehát nem szabad alkalmazni, sőt még ha sikerülne is a magyaroknak országukban mindenkit magyarrá tenni, ez volna Magyarországon a legnagyobb veszedelem, mert sírba vinné az ősi alkotmányt és megnyitná az utat mindazon szerencsétlenségnek, amiről korunkban oly borzasztó leírások olvashatók.² Azaz Stifft a demokraciától és modern alkotmányosságtól fél, amikor a magyar nyelv ellen fellép. Ugyanez a régi, kényelmes rendi-abszolutisztikus kormányzás szeretete sugalja a tanácsosok azon óhajtásait, vajha meg lehetne tartani nemcsak Magyarországon, de az egész monarchiában, sőt az egész világon a latin hivatalos nyelvet, akkor nem lennének nemzetiségi harcok.³ Persze az idők

¹ Iratok 147. sz., továbbá 135., 138., 139. 144. sz.

² St. R. 1833:152. sz.

³ Így Purkhart, Iratok 87. sz., továbbá 135. sz.

változtak, hol van az az idő, kiált fel Weiss államtanácsos, mikor még Mária Terézia a magyar és osztrák hatóságok érintkezése számára oly barátságos utat írt elő, amilyenen testvérek szoktak egymással érintkezni; ezek a testvérek most semmi közösséget nem éreznek, s végkép eltűnt a monarchia egyes tagjainak patriotikus együttműködése.¹

Az idők változtak, s a régi jozefinus germanizáció eszközei nem alkalmazhatók többé. Ezt körülbelül minden tanácsos felfogta már a 30-as és 40-es években. Jüstel, a nagybefolyású egyházi és kultúrreferens egyenesen mániának nevezi a germanizációt, mely a nem-német vidékeken tisztára németnyelvű elemi oktatást tartott fenn, s ezzel az oktatást úgy a nemzeti, mint művelődési szempontból eredménytelené tette.² Az ilyen nyilatkozatokkal szemben kivételt képezett a magyar konferencia tagjának, Pilgram tanácsosnak véleménye: kár volt II. József nyelvi rendeleteit annak idején erőlyesen végre nem hajtani a monarchia minden részében; ha ez megtörtént volna, ma kevesebb nemzetiségi kérdés volna, s többek közt a lengyeleknek sem jutna eszükbe nyelvüket a közigazgatásba bevezetni.³ A túlnyomó többség, ha fájó szívvel is, végkép lemondott a generális németesítésről, de helyébe új ideát nem tudott állítani. A vezetőgondolat, ami a germanizálásról való lemondás után is megmarad, a monarchiának együttartása, amiből viszont megint csak a német nyelv támogatása, közigazgatás- és oktatásban való megszilárdítása következik. A nemzetiségi mozgalmakban egyesegyedül elszigetelődés jeleit látják, úgy az osztrákok, mint a magyar államtanácsosok többsége is, a szürke emberek, kik már asszimilálódtak a bécsi levegőben.⁴ Ezek szerint, ha a germanizálás mánia volt, hasonlóképen mánia a nem-német népek nyelvi törekvése, melyet épúgy le kell törni műveltség és állami egység nevében, mint ahogyan a germanizálásról is lemondott már a kormány.⁵ Így jön létre az a negatív politika, melyet Metternich maga is hibásnak tartott: minden nemzetiségi követelésnek ellenszegülni és csak ott engedni, ahol már nem lehetséges többé az ellenállás.

¹ Weiss votuma Iratok 134. sz. a.

² Iratok 139. sz.

³ St. R. 1840:600. sz.

⁴ Így Mikos és Nándory: Iratok 78. sz.

⁵ Iratok 139. sz.

Ezért ragaszkodott a kormány Magyarországon körömszakadtáig a latinhoz, s ezért iparkodott az osztrák örökös tartományokban a jozefinus nyelvi rendeleteket minél tovább fenntartani. Elmondhatjuk: a kormány germanizált, de hit nélkül és akarat nélkül, egyes-egyedül azért, mert egyéb, az új viszonyoknak megfelelő gondolata nem lévén, az idejét mult rendszer foszlányaihoz volt kénytelen ragaszkodni.

Minket itt a kormánynak örökös tartományokbeli működése egy döntő szempontból érdekel. Az Izdenczy-féle érvet: Magyarországon a magyarság mellett más népek is vannak, s ezeknek nyelvi jogait nem szabad a magyarok prédájává tenni, a kormány vezető tagjai egészében magukévá tették és a magyar országgyűlések nyelvi követeléseivel szemben állandóan alkalmazták. Nem szólva arról, sértették-e és sérthették-e az akkori magyar követelések a többi népek nyelvi jogait, fontos volna megállapítanunk, mennyiben volt a bécsi kormány jóhiszemű akkor, mikor a magyarság útját ezzel az ellenvetéssel akadályozta. Mert ha ezt jóhiszeműleg, valóban a kis népek, a minoritások szükségletei érdekében tette volna, úgy a kormány a magyar törekvésekkel szemben még akkor is egy magasabb fejlődési fokot foglalt volna el, ha ezt az elméleti világosságot nem is sikerült volna megvalósítania a gyakorlati életben — aminthogy ez természetesen nem is sikerült. De vizsgálataink még a jóhiszeműséget sem igazolják.

1833-ban császári iniciatívára vizsgálat indult meg, miként lehetne a német nyelv ismeretét az olasz tartományokban terjeszteni. A tartományi hatóságok, köztük Rainer főherceg alkirály ezt szükségtelennek és lehetetlennek nyilvánítják. A bécsi udv. tanulmányi bizottság, a monarchiának, s benne Magyarországnak legfőbb oktatásügyi hatósága, más véleményen van. Szerinte a német nyelv ismeretét kényszerrel kell Olaszországba bevezetni, mert az ottani ifjúság nem hajlandó olyan tárgyakat tanulni, melyekre nincs kényszerítve és amelyekhez semmi kedve nincsen. De a nyelvi kényszer könnyen azt a hitet kelti, hogy az olaszokat germanizálni akarják. Ezért a kényszernek inkább indirektnek, morális természetűnek kell lennie,¹ s élesebben alkalmazandó azoknál, akik az állammal összeköttetésben vannak, azaz, akikre az államnak be-

¹ „Der Zwang müsse daher mehr indirekter Art, moralischer Natur sein“, St. R. 1833: 5195. sz.

follyása van. A kényszernek ezt az őszinteség hiányban szenvedő megoldását ugyanazon Stifft államtanácsos teszi magáévá, aki oly megrendülve, kezét magyar indigena-szívére téve óvta a magyarokat kényszer alkalmazásától.

Amit a magas kultúrájú olasz nemzetiséggel nem tehettek meg, azt megtették, Galiciában, a lengyellel. Galiciában II. József németesítő rendelete tovább is érvényben maradt, a kormány a galíciai tartománygyűlések nyelvi kívánságainak mindvégig, 1848-ig ellenszegült és évek során többször is kísérletet tett, hogy a német nyelv uralmát a latin és lengyel rovására még inkább kiterjessze. 1826-tól kezdve a bécsi legfelsőbb igazságügyi hatóság folyton javasolja, hogy az ügyis németnyelvű fejedelmi, azaz állami törvényszékeken kívül az összes vidéki és patrimonialis törvényszékek is német nyelvre köteleztessenek, nehogy a mindinkább múlóban levő latin helyét a lengyel foglalja el, s ezzel a nemzeti elszigetelés megint tovább haladjon. A javaslatot az osztrák-cseh főkancellária is helyesli, egyetlen hivatalnok, Fechtig főtörvényszéki alelnök van csak ellene, mert négymilliónyi népre egy idegen nyelvet rákényszeríteni, mikor az már előre is tiltakozik ellene, nem volna egyéb, mint e népet megvetni és lábbal tiporni. Az államtanácsban úgy ez a javaslat, mint egyéb németesítő indítványok is rokonszenvre találtak, Pilgram, aki Magyarországon is sajnálkozott a jozefinizmus bukásán, szívből helyesli, hogy a lemergi jogi fakultás tannyelve latin helyett német legyen, viszont a törvénykezésben a német nyelv további térfoglalását nem ajánlja, mert akkor az alsóbb fokú törvényszékeknél a latin helyébe a lengyel nyomulna be, s ez a polonizmust még inkább erősítené, holott „ellenkezőleg minden eszközt meg kell ragadni, hogy azt, ha másként nem lehet, legalább lassanként, lépésről lépésre megsemmisítsük”.¹ A kormány tehát itt is elsősorban a német, s azután a latin nyelv mellett van, s míg Magyarországon a szláv nyelveket akarja védeni a magyartól, addig Galiciában egy szláv nyelv terjedésének iparkodik minden áron gátat vetni. De a lengyel nemzetiség már akkor is erősen ragaszkodott ősi birtokállományához, innen van, hogy a bécsi kormány nem merte a németesítés új akcióját véghez vinni, s megelégedett néhány városi hatóság nyelvének germanizálásával.

¹ V. ö. St. R. 1826:7465, 1829:1213. sz., K. K. A. 1839:58, 517, 1840:15. sz.

A politikai, kamarai és katonai igazgatás nyelve úgyszólván német volt, s a lengyelek csak 1835-ben érték el azt, ami a cseheknek régóta természetes joguk volt: hogy a politikai hivatalnokoknál kötelező legyen a lengyel nyelv ismerete. De a lengyel nyelv háttérbeszorításáról és a germanizálásról mégsem mondott le a kormány; 1839-ben újra felmerült az igazságszolgáltatás elnémetesítésének terve, s Kollowrat, a magyarokkal szemben a szlávok barátja, kissé szkeptikus nyugalommal jegyzi meg: évekkel ezelőtt nem látszott alkalmasnak az időpont egy ilyen, a nemzeti érzést érintő változtatásra, talán most alkalmasabb az idő.¹ De a tartományi hatóságok, élükön Ferdinánd főherceg galíciai kormányzó, megint nem javasolták a lelkek békéjének ily megzavarását. A német és latin nyelv meglevő birtokállományához annál görcsösebben ragaszkodott a kormány. A galíciai rendek tartománygyűléseiken rendszeren jól viselték magukat, három-négy nap alatt megadták a posztulatumokat, a kormányzó szép bizonyítványokat szokott kiállítani magukviseléséről, csak azt nem helyeselte, hogy egyes túlzók nyelvi kívánságokat hánytorgatnak. Így az 1841-iki gyűlésen, amikor az uralkodó megengedte, hogy a törvényszékek latin beadvány mellett németet is fogadjanak el, a rendek lengyelnyelvű beadvány megengedését is kérték, de ezt sem akkor, sem az 1844-iki gyűlésen nem kapták meg.² Époly kevésbé sikerült elérniök, hogy a törvényszéki tárgyalások latin és német nyelve helyébe a lengyel tétessék. A kormány elve: maradjon az eddigi gyakorlat, a német nyelv senkire sem fog rákényszeríttetni, de a lengyelnek térfoglalása sem engedhető meg. És itt Pilgram tanácsos hidegvérrel alkalmazza a kislelkek elméletét: a galíciai rendek elégedjenek meg ezzel és vegyék tekintetbe azon nemzetiségek érdekeit, melyek Galiciát lakva a polonizmus destruktív irányának még nem hódoltak meg.³ Azaz a kormány itt is a minoritások védelmét veszi köponyegül, mikor a legszámosabb, uralkodó nép nyelvét kiszorítva a német és latin uralmát pártolja, holott német és latin minoritások, mint tudjuk, Galiciában sem találtattak. A rendek oktatásügyi kívánságai

¹ M. K. A. 1839: 59. sz. A cseheknek e tekintetben sokkal előnyösebb helyzetére l. Iratok 90. sz.

² St. R. 1841: 221., 5468., 1842: 1348., 5653., 1843: 80., 1844: 103., 727. sz.

³ St. R. 1844: 727. sz.

haszonlóképen merev visszautasításra találtak; még csak azt sem tudták kivinni, hogy a középiskolákban a latin és német nyelv mellett a lengyel nyelvet és stílust is tanítsák. Ferdinánd főherceg ezt 1843-ban azon megokolással utasíttatja el, hogy hiszen ennek megadása esetén kötelezővé kellene tenni a középiskolai tanárookra a lengyel nyelv ismeretét.¹ Tudjuk, hogy Csehországban a cseh nyelv ismerete 1816 óta kötelező volt a tanároknál,² Galiciában ez nem volt megengedhető, amiből eléggé láthatjuk a kormány nyelvi politikájának tartományok szerint adott voltát. Ezt a politikát Hartig gróf egy évvel az összeomlás előtt lapidárisan foglalta össze: „Az osztrák monarchia nem-német tartományaiban a német nyelv használatának korlátozása, nézetem szerint, a tartományok közti kapcsolat meglazítására irányul, s ennél fogva a monarchia hatalmára, egységére, sőt fennállására is legnagyobb mértékben veszedelemes. Sajnos, ez a nyelvi szeparatizmus máris igen nagy előhaladást tett, s valóban itt az ideje, hogy a kormány részéről többé támogatásban ne részesüljön”.³

Az elv maga érthető és az is, hogy a monarchiához és dinasztíához hű államférfiak, akiknek maguknak is német volt az anyanyelvük, ebben az elvben látták a monarchia fennmaradásának biztosítékát. De az is kétségtelen, hogy ez elv hívei és alkalmazói, mint láttuk, a bécsi kormánynak szinte kivétel nélküli összes tagjai mindenféle erőnyelvel rendelkezettek, de azzal nem, hogy behatoltak volna a nemzetiségi és nyelvi kérdés mélységeibe és így jogot szereztek volna maguknak egyik vagy másik, állítólag elnyomott vagy elnyomandó nemzetiség védelmére. Amikor mégis ezt tették, eljárásuk kétségtelenül nélkülözötte a jóhiszeműséget. Az Izdenczy-

¹ St. R. 1843: 518. sz.

² Bretholz id. m. 4, 33. l.

³ St. R. 1847: 2977. sz. „Alles, was in den nichtdeutschen Provinzen der österr. Monarchie den Gebrauch der deutschen Sprache beschränkt, ist, meines Erachtens, auf Lockerung des Bandes unter denselben gerichtet, sonach für die Kraft, Einheit und selbst den Bestand der Monarchie höchst gefährlich. Leider hat dieser Sprach-Separatismus schon grosse Fortschritte gemacht, und es ist hoch an der Zeit, daß ihm nicht von Seite der Regierung Vorschub geleistet wird.“ V. ö. a galíciai nyelvkérdésre még St. R. 1843: 5545., 1844: 5197., 6071., 1845: 5258., 5783., 6226., 1846: 2166., 1847: 3584., 1848: 551., 1525. A szlovén kérdésre jellemző St. R. 1827: 7270. sz., az alsóbb hatóságok véleményei.

elv alkalmazása csak arra volt jó nekik, hogy a monarchia egységére veszélyesnek látszó nemzetiséget letaszítsák arról a polcról, melyre fel akart emelkedni. A nemzetiségek védelmét az egyes tartományokban az ott leghatalmasabb nemzetiséggel szemben politikai okból, centralizáló szándékkal alkalmazták. A régi „Divide et impera” elvet nemzetiségi nyelvire fordították le. Nem az egyes népek jóléte, nyelvi kifejlődése fektült szívéükön, hanem egy már hatalmas fejlődésben levő népet akartak hátraszorítani oda, ahol ez eddig a többi nemzetiséggel együtt idegen nyelvek, német és latin uralma alatt görnyedett. Európai gondolatnak, humanisztikus léleknek nyomát sem találjuk a bécsi kormány kism nemzetmentő frazeológiája mögött, ehhez képest eredménye sem lőn a nemzetiségi gondolat tisztázása, a népek békéjének magasabb humanisztikus fokon megvalósítása, hanem épen a nemzetiségi küzdelem állandósítása, a bellum omnium contra omnes. A nemzetiségi kérdést nem a magyar államnyelv behozatala mérgesítette el, hanem azon eljárás, melyben a magyar államnyelvet részesítette a bécsi kormány, és nemcsak a magyar államnyelvet, hanem a monarchia egyéb népeinek nemzetiségi törekvéseit is. Öszinteség hiánnyal és rosszhiszeműséggel nyúlni az európai lélek egyik legbonyolultabb problémájához, a nemzetiségi kérdéshez, nemcsak a lélek ellen való véték volt, de egyúttal politikai hiba is.¹

2. A magyar államnyelv az országgyűléseken 1825—1848.

A harminc év alatt felhalmozódott keserűség először az 1825—27-iki hosszú országgyűlésen tört ki. Eredményt azonban ezen az országgyűlésen az új nemzeti felbuzdulás még nem ért el; a nyelvi kérdésben a konferencia ragaszkodott korábbi elutasító

¹ Ugyanez az öszinteség hiány van a cseh-tót egység hívében, gr. Thun Leóban, mikor a magyarokat az összmonarchiába invitálja: „soll denn Ungarn den übrigen Teilen der österr. Monarchie ewig ein Ausland bleiben? Die Vereinigung zu einem mächtigen Reiche ist es, glaube ich, wert, daß man ihr einige Rücksicht schenke; dazu gehört vor allen die Anerkennung einer gemeinsamen Sprache für die Geschäfte, die nicht blos einen der Teile berühren“. Thun, Die Stellung der Slowaken in Ungarn. Prag, 1843. A valóságos gondolatmenet: a magyar nyelvet nem szabad államnyelvvé tenni, ez a kis népek magasabb érdeke, de jöjjenek be a magyarok egy nagyobb egységbe és ott rendeljék alá magukat egy másik államnyelv uralmának.

álláspontjához és az 1827-iki törvénykönyvbe egyéb nyelvi vívmány nem került be, mint a Magyar Tudományos Akadémia, Széchenyinek alapítása. De az országgyűlésen lefolyt viták és az ott kidolgozott irományok magukba véve is tanulságos adatokat nyújtanak a nyelvkérdés utolsó, a beteljesülést megelőző fázisának ismeretéhez.

Az országgyűlés kívánságai a magyar államnyelv megvalósítását célozzák. Mert az államnyelv kereteit teljesen kitölti az 1826 április 17-iki feliratnak három pontra egyszerűsíthető követelése: 1. a központi hivatalokban: helytartótanácsban, kamarában és alárendelt szerveiben és a törvényszékeknél magyar legyen a hivatalos nyelv; 2. világi és egyházi hivataloknál a kinevezés feltétele a magyar nyelv ismerete legyen; 3. az iskolákban fokozatosan, évről évre bevezetessék a magyar tannyelv. Azaz a magyar nyelv lépjen a latin helyébe és az ország államnyelvévé emeltessék. A latinnak régi hatáskörét nem kívánják túllépni a rendek: még érintetlenül hagyják az udvar és vele a magyar kancellária nyelvi gyakorlatát, nem nyúlnak hozzá Horvátország, a melléktartományok, közigazgatási és közoktatási nyelvéhez, a katonaságnál is megelégednének azzal, hogy a magyar ezredek a magyar hatóságokkal magyarul levelezzenek. Magyar vezényszóról és a katonai hivatalok belső nyelvéről szó sincsen. A rendek tudatában vannak, hogy követeléseik megvalósítása a magyar nyelv számára nagy térhódítást jelent, de ezt a teret a magyar a latintól hódítja el, az egész újítás csak abban áll, hogy a latin helyébe a magyar, az ország uralkodó népének nyelve lép. Míg a latin az ország minden lakosától idegen volt, a magyar behozása esetén joggal elvárhatják, hogy az testvéries egyezséget fog létesíteni a különböző nyelvű népek között, annál inkább, mert az egész változást lassanként és kényszer nélkül szándékoznak keresztülvinni.¹

Tekintsük a dolgot úgy, amint akkor a valóságban adva volt. A latin nyelv uralma többé nem tartható fenn, az egész európai élet modern nyelven folyik, Magyarország nem maradhat továbbra egyedül a középkori nyelv mellett. Az ország Magyarország, a lakosságnak ekkor már ismét fele magyar anyanyelvű, a magyarság kezdi kiheverni évszázados vérvesztéseit. A nyelvkérdés időszerű megoldása a rendi országgyűlés feladata, erre toltá azt a bécsi

¹ Iratok 69. sz.

kormány, mely az iniciatívát végkép kiengedte kezéből. Es a rendek magyar rendek, nagy többségükben született magyarok. Az országban ami kultúra van, az egyedül magyar; a városok német kultúráját a bécsi kormány szakította le a nagy német birodalmi törzsről, eltiltva a magyarországi németeket a német könyvektől és folyóiratoktól. Az országban levő egyéb népek közt a tótnak még nincs irodalmi nyelve, sem helyesírása, az oláh hasonlóképen fejletlen még. Viszont a magyar az utóbbi félszázadban a tökély magaslatára emelkedett. Közigazgatási használatra immár teljesen alkalmas, ezt már a vármegyék kipróbálták. De egyébként sem áll sokban az osztrák-német mögött. A hivatali stílust Ausztriában Sonnenfels dolgozta ki 1785-ben, alapvető munkájának¹ több évtized kellett, hogy behatoljon az osztrák hivatalokba. A kilencvenes években a bécsi hivatalos stílus még ép oly ügyetlen és célszerűtlen, akárcsak a magyar, az új stílus csak a 30-as években fejlődik ki ott is,² úgy, hogy a magyar ebben sem állott mögötte az osztrák-németnek. Államnyelvnek Magyarországon gyakorlati érzékkel akkoriban még a magyarság ellensége is csak a magyart választhatta volna.

Talán, ha a magyar mozgalom nem kénytelen kezdettől fogva élethalálharcot folytatni, nyugodt, tárgyilagos megfontolás segítségével lehetett volna az államnyelv fogalmát a gyakorlatban pontosan körülhatárolni. Ha ez akkor sikerül, Magyarország oldta volna meg ezt a ma is megoldásra váró európai kérdést. De az 1825-iki országgyűlésen a mozgalom elnyomott vulkánként tört ki; lelkesedés és fogadkozás szóáradatában így is csodálatos, mennyire tárgyilagos és megokolt kívánságokkal lép fel a rendi felirat. Hogy meddig tart az államnyelv és hol kezdődik az ország más nyelvű lakosainak saját joga, a minoritási nyelvi jog, ez ma sincs tisztázva Európában, ma is csak hatalomszabta határok láthatók; még mai szempontból is a méltányosság és emberszeretet magas fokán áll az 1826-iki tervezet, mely az államnyelv határait úgy szabja meg, amint azok a latin nyelv uralma alatt minden nemzetiségi gondolat zavaró hatásától mentesen, egyedül tárgyi szükségletekből kifejlődtek. Ezek a történeti határok körvonalazták a

¹ J. v. Sonnenfels: Über den Geschäftsstil. Die ersten Grundlinien für angehende österr. Kanzleibeamten, Wien 1785, több kiadása van.

² Beidtel id. m. 2, 92. l.

magyar államnyelv kiterjedését a 26-iki konstrukcióban, anélkül, hogy annak alkotói ezt tudatosan érezték volna.

A tervezetnek ellenzői is voltak. Némely felvidéki megye csak általános utasítást adott a nyelv dolgában,¹ s ezek követői a részleteknél érvényesíteni akarták, hogy az ő küldöik legnagyobb része még nem tud magyarul és ezért a hivatalos nyelv bevezetésére hosszabb, többnyire 12 éves terminust kértek, amely idő alatt iskolák létesüljenek az ő vidékükön és ezekben magyarul tanulhasson az új generáció. Szmrecsányi árvai követ magyar iskolai alapítványokat kér e célból. Radvánszky zólyomi, Palugyay lipóti, Justh turóci, Szmrecsányi és Zmeskál árvai követek fáradozása főként a kitűnő jogtudós, Bartal György pozsonyi követ, a magyar nyelv lelkes és méltányos barátja támogatásával eredményt is ért el: a rendek a helytartótanácsnál hat évi, a kamarai és törvényszéki hatóságoknál 12 éves „terminus praeclusi“-t állapítottak meg, s egyébként is kiemelték, hogy az egész rendelkezés csakis az ezután hivatalba lépő személyekre, nem pedig a most szolgáló tisztviselőkre vonatkozik.²

De a nyelvi kérdés nem tisztán közigazgatási, hanem elsősorban nemzeti ügy volt. Csak kevesen tudták, Bartalhoz hasonlóan, mindakét szempontot harmónikusan alkalmazni. Temperamentumos és kevésbé képzett követek a dolognak egyedül nemzeti részét átták. Köztük felsőbükk Nagy Pálnak egyénisége ennek az önzetlen forrásokból fakadó „sacro egoismo“-nak a megtestesülése. A közigazgatás részletei nem érdekelték, szükségleteit nem értette.³ Annál inkább megragadta a nemzetiségi gondolat, melyet nálánál hathatósabb kifejezésekkel ez országgyűlésen senki sem propagált. Reá a felvidéki és horvát követek ellenvetései izgatólag hatottak, s ezt az izgatottságot szónoki erővel közölte követtársaival. Keserűen hánynak a horvátoknak szemére, hogy II. József alatt a német,

¹ V. ö. az 1825. országgyűlés követi utasításainak összeállításait: Pr. B. 87. cs. Szehéts Lajos János m. kamarai hivatalnoktól, a m. kancellária felterjesztéseit 1825:192, 243, 269. stb. kanc. praes. sz. és Conf. 1825:243, 271, 272, 285, 302, 345, 359. sz.

² V. ö. Ferstl részletes jelentéseit Pr. B. 62—65. cs.; actu fungentibus huc non intellectis. Iratok 69. sz.

³ Megállapította már Csengery Antal, Összegyűjtött munkái, 2. köt. Nagy Pál.

Marmont idejében a francia nyelv ellen nem tiltakoztak úgy, mint most a magyar ellen. A kérdést általában jogi, azaz hatalmi álláspontból nézi: az ország a magyaroké lett, meghódították, de nem űzték el az itt talált népeket; ezeknek tehát nincs joguk most a magyar nyelvet akadályozniok, hálából nekik szívesen kellene magyarul tanulniok. A városoknak nincs joguk ebbe beleszólni, az ő privilegiumaik is a magyarságtól valók.¹ Nagy Pál szenvedélyes vitákat kelt fel, az egyik ülésen ötvenhét beszéd is elhangzik a nyelv ügyében; a lipcsei követ kijelenti, hogy a felvidék „mereveny tót” lakosságának nincs alkalma magyarul tanulni, de „azért mégis magyar vér, szív és lélek vagyon bennük.”² A rendek még egész gondolkodásukban rendi alapokon állnak: ezen történeti, rendi alapon tagadja Izsák szatmári követ a tót „nemzet” létezését, azzal, hogy csak egyetlen „natio” van Magyarországon, s ez éppen a rendi magyar nemzet.³ Ilyen és hasonló kijelentések rendi gondolkodás szüleményei, de modern nemzetiségi kérdésben alkalmazva a magyar nemzetállam gondolatát erősítik. Dessewffy József gróf a magyar iskoláztatást nem is kívánja a jobbágyságra kiterjeszteni, elég lesz, ha a pap és tanító tud magyarul, a jobbágyság későbbi nemzedékei maguktól fognak megtanulni.⁴ A magyarosítás gondolata egészben véve hangulat még, s mint ilyen, különböző forrásokból sűrűsödik össze: a politikai nemzet rendi felfogásából, a magyar műveltség büszke öntudatából és nem utolsó sorban azon veszélyek megérzéséből, melyek a magyarságot földrajzi és politikai adottságában fenyegetik. Itt is Nagy Pál az, aki a földalatti morajt legnagyobb fogékonysággal érzékeli. A nem-magyar nyelvek terjesztésében a magyarság veszedelmét látja: a német gyarmatosítást a német dinasztia nem egyéb okból hajtotta végre, mint hogy a magyarsággal szemben megbízható párthíveket szerezzen egységesítő, beolvasztó törekvései számára. Amíg Magyarország Ausztriához tartozik, kormánya osztrák befolyás alatt állva mindig a német nyelv mellett foglenni; a minisztérium célja a csehekből, lengyelből, olaszból

¹ Különösen az 1826 febr. 28. ülésen, Ferstl jelentése Pr. B. 65. cs., részletesebb a nyomtatott Jegyzőkönyvnél.

² Jegyzőkönyv 1, 611. l.

³ Ferstl 1826 febr. 13. jelentése, Pr. B. 65. cs.

⁴ 1826 febr. 2. ker. ülésről Ferstl jel. u. ott.

osztrákok csinálni, s ugyanezt akarja velünk is megtenni. A német veszélyen kívül itt van a nagy orosz kolosszus, melytől bennünket a felvidék választ el; a felvidéken a nemesek nem tótok, mert nincs tót, csak magyar nemesség, nekik tehát lélekben is magyarra kell lenniök, a jobbágyság azután magától is az lesz; mindez nemzeti szükségesség, hogy a felvidék lakossága a „borzasztó“ északi hatalom ellenében megbízható bástyája legyen a magyarságnak.¹

Nagy Pálnak élesen süvítő hangja időnkint, pillanatnyilag uralkodott a rendeken, de amit ő mondott, nem vált közvéleménynyé. Az országgyűlés bizottságot küldött ki azon módzatok kidolgozására, melyekkel a magyar nyelvet kényszerítés nélkül lehetne terjeszteni. A cél kimondottan az, hogy aki magyar névvel él, magyarul is tudjon beszélni. Itt a régi racionális gondolat hat a rendi felfogással egyesülten: sok nyelvű országot nehéz a kultúra magasabb fokára emelni, s miután Magyarország a magyarok tulajdona, lakosai iparkodjanak a politikai nemzethez áthasonulni. Nem ok nélkül emeljük ki itt a nyelvterjesztés indító okai gyanánt a racionális és rendi gondolatot. Ezeknek hatása lényegesen különbözik a 19. század második felében divatba jött nyelvterjesztéstől, melynek alapját rendi és racionális gondolat helyett a tiszta nemzetiségi eszme hordozza. A kifejlődött nemzeti eszme nyelvterjesztésének mennyivel erőszakosabb, céltudatosabb, brutálisabb eszközei vannak, mint ennek a rég antikvált racionális és rendi képződménynek, amilyen volt az 1826-i nyelvterjesztési „alázatos vélemény.“² Ennek javaslata szerint — Magyarország legtekintélyesebb honfiainak útmutatása szerint készítette báró Szepessy Ignác erdélyi püspök — az ország minden nyelvén kell magyar nyelvtant készíteni, s azt a vármegyék közt kiosztani; ahol a népiskolai tanító nem tud magyarul, annyira sem, hogy az anyanyelvén írt magyar grammatikát tanítani tudná, ott a falu jegyzője segítsen neki, s e célból ezután lehetőleg magyarul tudó jegyzők alkalmaztassanak. A fő a magyarul tudó tanítók képzése, ezért az országban négy preparandia alapítandó: Szombathelyen, Komáromban, Szegeden és Miskolcon, mindegyik három tanárral. Az állami tanítóképzés eddig valóban középkori állapotban volt, s

¹ 1826 febr. 11. ülésről Ferstl jel. u. ott.

² Iratok 70. sz.

ezen a néhány püspöktől alapított preparandia nem tudott segíteni. A rendek ezen követelésükkel tehát a közoktatásügy úttörői a kormány közönyével szemben. Egyébként kívánják, hogy a falusi papok világosítsák fel a népet, hogy a magyar nyelv tanítása nem az ő elnemzetlenítésük miatt folyik, hogy kényszerről szó sem lehet, tartsa meg kiki az ő anyanyelvét. Az egyházi javadalmaknál vegyék tekintetbe a magyar nyelv terjesztésében szerzett érdemeket; ilyen érdemeket egyébként is jutalmazzanak. Az egész nyelvterjesztés költségeit a rendek önkényes adakozásából akarják fedezni: ha 100.000 frt összejön, ennek kamataiból megalakítandó a nádor felügyelete alatt a nyelvterjesztő társaság, mely a fentiek végrehajtását eszközölné és ellenőrizné.

Ha az 1825. évi országgyűlés tárgyalásaiban magyarosításról olvasunk, a nyelvterjesztés *ezen* módját kell értenünk alatta. Nemzetiségileg ártatlan, technikailag kezdetleges mód ez, idegennyelvű uralkodóházától és kormányától magára hagyott szegény kis nemzet kísérlete a nyugati népek nagy példájának követésére. Senkit vele nem sértett, nem is akart sérteni. Az ellenzés, mely a nyelvi ügyet illetőleg ez években fellép, kétségtelenül nem a magyarság terjesztésére vonatkozó pozitív intézkedések reakciója. Forrásai másutt keresendők. A horvátok, mint már láttuk, 1790 óta állandó figyelemmel, gyakran izgatottsággal kísérték a latin elmulását, lassú haldoklását. Most is fellépnek a magyar nyelv ellen. Kijelentik, hogy a magyar nyelv terjesztésében ők is részt vesznek, ha municipális jogokat épségben tartják a rendek. A differenciák a valóságban nem is nemzeti, hanem közjogi alapokon fejlődtek ki. A horvátok szívesen tanultak magyarul, amennyiben még nem tudtak, mert különben a horvát-szlavon rendek legnagyobb része értett magyarul. A nehézség abban állott, hogy a horvátok a municipális jogokat, a magyarok az államnyelvet olyképen akarták elhatárolni, hogy e két fogalom egymásba ütközött volna. Miután a helytartótanács Horvátországra is kiterjedt hatáskörrel bírt, nyelvének megmagyarosítását a horvátok az ő municipális jogaik sérelmének nyilvánították, s ezzel útjába állottak annak, hogy Magyarország központi belhatósága végre-valahára magyar nyelven működhessen. A nyelvkérdés további fejlődésében az ily nehézséget könnyen ki lehetett küszöbölni, így történt ez 1867 után, amennyiben a magyar miniszteriumnak, a régi helytartótanács utódjának,

kereteiben levő horvát miniszterium horvát nyelven, a többi pedig magyarul működött. Akkoriban 1825-öt írtak még, s nyelvi téren kevés ötlettel rendelkeztek. Ez a megoldás, jellemző a korra, senkinek nem jutott eszébe. A horvátok mereven ragaszkodtak ahhoz, hogy az egész helytartótanács latinul működjék továbbra is, aminek jogos voltát a magyarok természetesen el nem ismerték. Nagy Pál szatirájának egész dézsáit öntötte a latinhoz ragaszkodó horvátokra, akik azt hiszik, hogy Latinországban, nem pedig Magyarországon laknak.¹ A vitában a horvátok felsorolják a magyarsággal karöltve vívott vitéz harcaikat a közös ellenség, a török ellen, kijelentik, hogy gyermekeiket szívesen tanítják magyarra, de hogy a közigazgatás nyelve, az ő municipális törvényük ellenére magyar legyen, ebbe sohasem egyezhetnek. Amit azonban nem is kívántak a magyar rendek. A vita a valóságban csak a helytartótanács nyelve körül folyt, szélesebb körű differencia nem volt, mert a magyarok összes nyelvi intézkedéseiket azon szokott klauzulával látták el, hogy csak az ország határain belül, „*intra fines regni Hungariae*” értendők, azaz a melléktartományokra, kapcsolt részekre nem vonatkoznak. Ezt mindenki így értette a régi gyakorlat szerint. A horvátok most más kifejezést ajánltak, mi szerintük még világosabb, Bartal György közvetítő formulát hozott szóba, de a rendek e „pozsonyi ragasztékot” ép úgy, mint a horvát javaslatot visszsautasították.² Az egész vita közjogi mederben folyt tovább, anyaország és kapcsolt részek, lex és statutum mibenlétéről, ami bennünket tovább nem érdekel.

A nyelvi haladásnak egyéb ellenzői is voltak. A főrendek nagy többsége még nem tudott magyarul, s különben is a kormány intencióit követte, melyek, mint láttuk, a magyar nyelv ellen irányultak. A magas klérus, amennyiben kormánybefolyás alatt nem állt, nem volt ellensége a nyelvnek. A rendek egyházellenes kirohanásai inkább a régi felvilágosodási és szabadkőműves irány számlájára irandók. Általában a felekezeti villongás a nyelvkérdés vitáiba is belejátszott, a protestánsok a klérust vádolták, a katholi-

¹ 1825 dec. 22. jel. Pr. B. 62. cs. A horvát vármegyéknek a magyar nyelv tanítására vonatkozó utasításaira, melyekről még később szó lesz, l. Tarczay Erzsébet, Magyar iskolák Horvát—Szlavonországban, Magyar Paedagogia 1918, 99. 115. l.

² Főként 1826 febr. 28., Jegyzőkönyv 2, 84—112. l.

kusok az ágostaiakról mondták, hogy makacs szlávok.¹ A világi nagyurak többsége még nem találta meg az utat a nemzeti mozgalomhoz, mely a megvetett szerzetesek és protestáns lelkészek alacsony köréből tört felfelé. Az Akadémia alapítását az idősebb főrendek túlbuzgóságnak, szükségtelen fiatalos túlzásnak tartják. Nagy zavarban vannak, mert tudják, hogy Széchenyi példája után az ország szemei rájuk irányozvák, vajjon megnyitják-e ők is erszényüket. Többségük nem nyitotta meg, de a külszint legalább előkelő gesztussal megőrizték. Zavarukból őket Illésházy István gróf mentette ki, az egyik legtekintélyesebb zászlósúr, kiben a jámbor köznemesek némi népszerű szólamai miatt nagy patriotát tiszteltek. Illésházy Széchenyi akadémiai alapítványának főrendiházi tárgyalásakor lelkesen üdvözölte a kezdeményt, örök tisztességet jósolt a nemes alapítóknak és megígérte, hogy ő is hozzá fog járulni, viszonyai arányában, az alapítványhoz, amint elkészül az intézet.² A többi főrend lelkesedésben és ígéretben nem maradt mögötte, s az ígéret beváltásában sem mutatkozott jobbnak Illésházynál.

Kivételt képezett a kormányhű főrendek igazi vezére, gróf Cziráky Antal, 1827. óta országbíró, aki Széchenyi tervében saját gyermekkorá kedves gondolatának megvalósulását üdvözölte és kijelenté, hogy gyermekeinek kára nélkül, amit tehet, maga is meg fogja tenni. Cziráky ifjú korában elnöke volt Vályi pesti magyar egyetemi társaságának,³ Ferencz király koronázásakor a rendek asztalánál ülte, azt a poharat, melyből az új király ivott, a rendi asztal neki adta elismerésül azért, hogy a magyar nyelvért buzgó „kis társaságot“ pártfogásába vette;⁴ lelkesedése most, évtizedek multán, ugyanazon magyar szívből jött, mit megbizonyított azzal, hogy rangtársaitól eltérően beváltá ígéretét és 300 forinttal csakugyan belépett az Akadémia alkotói közé.⁵ Cziráky magyar nyelvi álláspontja nemcsak azért érdekel bennünket, mert királyi biztosságot vállalván, ezen az országgyűlésen is aulikus főrendként vonta magára a nemzetiségért lelkesedő rendek gyűlöletét, —

¹ sunt incarnati Slavi, 1826 febr. 10. ker. ülésről jel. Pr. B. 65. cs.

² 1826 febr. 16. főrendi ülésről jel. Pr. B. 65. cs.

³ l. föntebb 55. l.

⁴ Kazinczy, Páyám emlékezete 162. l.

⁵ A M. Tud. Társ. Évkönyvei, 1, 53. l.

a nemzeti érzés a valóságban már akkor sem volt pártálláshoz kötve — az ő felfogása tipikusan fejezi ki a rendi, arisztokrato-monarchikus álláspontot a nyelv dolgában. Cziráky híve volt a magyar nyelvnek és kultúrának, de a magyar *államnyelv*től a rendi alkotmányt féltette. Magyar nyelvű adminisztráció szerint a királytisztelet kiirtásával és francia szabadossággal egy jelentőségű. Az ő szemében Széchenyi Hitele Izdenczy és Gustermann állam-ellenes művének egyenes folytatása, a modern folyóiratok és hírlapok nyelvi izgatása ép úgy terjeszti a rendi állam halálát készítő mérget, mint a régi osztrák centralisták magyarfaló írásai. A hibák kútfejét az 1805. nyelvtörvényben látja, melyet a kormány az ulmi vereség hatása alatt, ujoncokért könyörögve kényszerből fogadott el. Ez a törvény a nyelv használatára csak engedélyt adott, a permissív jelleget a vármegyék megpróbálták imperatívra változtatni, de a kormány, mint Cziráky helyeslőleg állapítja meg, ellenállt ennek, még az 1825—27. országgyűlésen is.¹ A finom közjogi műveltségű főúr a nyelvi kérdést ez alkalommal klasszikus kezelésben részesíté. A rendi feliratjavaslatot tárgyalva, a bevezetés frázisait a nemzet igazságos kívánságairól Cziráky védi meg Rudnay Sándor primással szemben, aki a nyelvtörvényt csak a nemességre akarja alkalmaztatni. Szerinte a nemzetnek kétségtelenül igazságos kívánsága a nyelv terjesztése, a kérdés csak az, hogyan. A részletes tárgyalásnál aztán egymásután elutasítja a rendi javaslatokat. Főérve, hogy az alkotmány 800 év alatt összenőtt a latin nyelvvel, ez utóbbinak bukása az alkotmányét is maga után vonná.² Az ország báróját, főasztalnokmestert és országbíró, személyesen is sérti, hogy pl. Pestvármegye elintézetlenül küldi vissza neki latin átíratait. Az államnyelvért való mozgalomban „hyperhungarizmust” lát, komolyan panaszolja, mint korjellemző adatot, hogy a pesti piaristagimnáziumban a király születésnapján latin ünnepi beszéd tartatván, az ifjúság beverte a provinciális ablakait.³ Összinté meggyőződése, hogy a törvények ma-

¹ Conf. 1836: 729. sz. Conf. Protokoll über die Frage, wie in Ungarn nunmehr nach beendigtem Reichstage zu regieren sei? Cziráky memoranduma. Iratok 121. sz. Latin melletti országgyűlési szereplését említi már Concha; id. m. 33. l.

² 1826. febr. 15. főrendi ülésről jel. Pr. B. 65. cs.

³ Conf. 1836: 729. sz. a., erre vonatkozik Conf. 995., 1352. sz. is.

gyar szövegével a latin nyelv és vele Magyarország monarcho-arisztokratikus hangulata is örökre a sírba kerül.¹ Cziráky oppozíciója elvi természetű, de negatív: új eszmét nem termelt, nem ismerte fel, hogy a latin tovább nem tartható fenn, s ép oly sterilis állhatatossággal ragaszkodott hozzá, akárcsak a régimódi horvátok, az illyr nemzeti felébredést megelőzőleg. A hozzá hasonló konzervatívokat háttérbe tolta az új világ, szerepe arra korlátozódott, hogy eredmény nélkül óvta az udvart a magyar nyelvtől és alapvető közjogi munkáját 1848 után latinul adta ki, mikor már senki sem tudott latinul.

A régimódi magyarokat Széchenyi próbálta a magyar nyelv becsülésére vezetni, mondhatjuk, ekkor még minden eredmény nélkül. Ő volt az első, ki a főrendi táblán magyarul beszélt, többen követték, az akadémiai alapítókön kívül Szécsen Miklós és Eszterházy Pál is, de tekintélye még nem volt. Az elnöklő nádor még később is olyan szavakkal utasítá rendre, minőket a tanító használ rakoncátlan gyermekkel szemben. Klobusiczky főispán a latin nyelv számára örök virágzást esd az Égtől, Pálffy Fidél, a későbbi főkancellár tagadja Nagy Pál tételét, mintha a nyelvtől függne a nemzet sorsa, mert ime, Németország elnyomott állapotában érte el a német nyelv használatát és amennyiben őtöle függ, soha sem fog beleegyezni a latin nyelv elűzésébe — a jó gróf sem tudott magyarul, s ezért nem sorolható a Czirákyak tiszteltreméltó, elvi méltóságú csapatába. A főrendek pozitív közremunkálása abban állt csak, hogy a rendi javaslatok érdességeit lecsiszolták és a hosszadalmas üzenetváltások után végre is kénytelenségből, meggyőződés híján beleegyeztek a rendek kívánásaiba.

Pozitív munkát általában kevesen végeztek. E tekintetben alig jön más számba, mint a rendeknél Bartal György, a főrendi táblán maga József nádor. A pozsonyi követ lelkes szónoklatokat tartott a nyelvügyben, de követtársait nem elégítette ki. Tulságosan sok pozitívum volt beszédében, nem úgy mint Nagy Páléban és később Beöthy Ödönében. Mélyreható jogtörténeti ismereteivel — ma is benne tiszteljük jogtörténetünk egyik nagy klasszikus íróját — kiásta a nyelvre vonatkozó régi, elfeledett rendeleteket

¹ Ugyanott.

és azokból produkálta a rendek kívánságait támogató érveket. Így különösen az 1790 április 20-iki és az 1792 június 22-iki leiratokat;¹ már ekkor kimondja, hogy ezeknek valóságos végrehajtása esetén a rendek sok kívánsága megvalósítást találna. Másrészt a felvidék viszonyait ismerve, reális érzékkel követeli, hogy amely megyékben kevesen tudnak magyarul, ott tekintettel kell lenni e különleges viszonyokra. Nagy része van neki abban, hogy a rendek a viták heves hangjától meg nem zavarva oly méltányos kívánságokkal léptek a trón elé.²

József nádor szerepe, híven magas közjogi méltóságának király és nemzet közti állásához, a nyelv dolgában is kettős volt. Belsőleg ő ekkor még körülbelül úgy gondolkozott, mint Cziráky Antal. Hivatala azonban nem engedte meg neki a Kasszandra terméketlen szerepét játszani. Neki eredményeket kellett elérnie, s ezek közt a legfőbb volt: az országgyűlést jó véghez juttatni. Innen van, hogy a főrendi üléseken Czirákyhoz hasonlóan mindent megmozgat a rendi követelések leszállítására. Tárgyi ismeretei, miket egy-egy ülésen a harcba visz, kiterjedésükkel és pontosságukkal bámulatunkat ébresztik fel. Mikor a konzervatív főrendek fejjel rohannak neki a rendi javaslatnak, ő egy nyugodt kezmozdulattal lecsendesíti a hullámokat: a rendi kérés nem is az országgyűlés elé, hanem a rendszeres munkálatokra tartozik. Ahol lehet, lecsiszolja az „extravaganciákat” és ebben nagy segítségére van; hogy a rendi tárgyalások eseményeit alaposan ismeri. A pesti magyar színház dolgában tudja, hogy a magyar társaságnak Pestről közönség híján kellett már többször elmennie, ezért a rendeknek azt ajánlja, hogy inkább a többi városban iparkodjanak szabad bemenetet szerezni a magyar színjátszóknak, semmint Pesthez ragaszkodjanak. Nem vesztegette meg éles megfigyelését a rendi fraezológia, mely itt valóban szégyenletes jelenetet takargatott: amikor Dessewffy kerületi ülésben kénytelen volt a követeket egyenként felszólítani, hogy zárt-

¹ Iratok 1. és 26. sz.

² Főként az 1826 febr. 2. ker., febr. 13. orsz. és febr. 5. ker. ülésről szóló jelentés, Pr. B. 65. cs. Dessewffy József szerepe és érdemei is' csekélyebbek, semmint Kazinczy és köre feltűntette. Nehézkes és terjedős felirattervezeteit a rendek többnyire visszaadták, így 1826 jan. 26. és febr. 9. ker. ülésről szóló jelentések, Pr. B. 64. és 65. cs.

székeikért fizessenek, különben az éhező magyar társaság nem tartható Pozsonyban.¹

A rendi követelésekből, amit lehetett, lealkudott József nádor a dietális tárgyalás folyamán, de ami megmaradt és az ő aláírásával a főrendek és rendek felirata gyanánt került a kormány elé, azt ő teljes erejével, mondhatjuk, körömszakadtáig támogatta. Így a törvények kéthasábos, magyar és latin nyelvű szövegére vonatkozó feliratot,² így a rendek általános nyelvi kívánságait.³ Felterjesztéseiben mindig melegebben pártolja a rendeket, mint Koháry Ferenc herceg főkancellár és referense, Márkus udvari tanácsos. Nem elégszik meg azzal, hogy a kormány megengedi az Akadémia becikkelyezését,⁴ ami annak úgy sem kerül sem fáradságába, sem költségébe, a nemzet megnyugtatósága érdekében követeli a nyelvi kívánságok legalább egy részének megvalósítását. Nyomatékosan figyelmezteti a kormányt, hogy a nyelvi kérdés a rendeknek és az egész nemességnek legkedvesebb témája — Lieblingsgegenstand, — semmivel nem lehet őket oly könnyen megnyugtani és az országgyűlés békés nyugalmas lefolyását biztosítani, mintha a kormány ebben a dologban jóindulatot tanúsít. Az államkonferencia úgy a nádornak, mint az új főkancellárnak, gr. Reviczky Ádámnak, a nádorénál szerényebb javaslatát visszautasítja; az ülésen, hol ez történt, jelen volt két elbéciesedett tanácsos, Nándory és Mikos, továbbá a horvát Bedekovich, gróf Nádasdy Mihály, magyarul nem tudó miniszter, Reviczky, Kollowrat és Metternich. Az államkonferencia nem talált „elegendő okot,” miért mutasson a király előzékenységet a rendek kedvenc tárgya iránt, s a rendi felirat összes

¹ V. ö. minderre Ferstl és alárendeltjei titkos jelentéseit: 1825 dec. 22. 1826 jan. 21, 23, 26, 27. febr. 2., 4, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 24, 25, 28. márc. 1, 2, 5, 6. szept. 13, 19. Pr. B., 62, 64, 65, 73. cs. és a Jegyzőkönyvek illető részeit, valamint Guzmics naplóját, Vaszary id. kiadásában. Ferstl 1829. jelentésében, Pol. 9218. sz. épen azzal bizonyítja a magyar nyelvi mozgalom ártalmatlan voltát, hogy a magyar színház is eleinte „mit grösstem Jubel und entsetzlichem Patriotismus“ karolták fel a rendek, de aztán hagyták, hogy a színészek koldulni menjenek; a nyelvi mozgalom csak a rendi szabadságok fenntartásának egyik eszköze, senki nem akar az országban forradalmat.

² Iratok 63—67. sz.

³ Iratok 71—76. sz.

⁴ Az Akadémia alapítására l. Iratok 61., 62. sz.

kívánságait az újonnan kiküldendő országos bizottmány rendszeres munkálatai közé utalta.¹ A mereven visszautasító leirat az országgyűlés végére érkezett meg, a követek keserűségüket hazavitték és terjesztették az egész országban.

A további országgyűlések hangulatának megértéséhez szükségünk van a következők megállapítására. 1830-ban, mikor a rendek újra összegyűltek, a magyar nyelv ügye még mindig csak ott állott, ahol 1805-ben, azóta egy tapodtat sem tudott előbbre jutni. Az 1825—27. hosszú országgyűlés nem váltotta be a nyelvi és nemzetiségi reményeket. A rendek tehát érthetőleg elégedetlenek voltak. De másrészt a nyelvi törvényhozás terén ekkor még senki nem vádolhatta őket túlzásokkal, sem az 1790, sem az 1792-ik és 1805-ik nyelvtörvény nem állott útjába a legkisebb mértékben sem a nem-magyar nemzetiségek igényeinek. A rendek törekvése több mint két évtizeden át sikertelen volt, s 1827-ben, egyelőre legalább véglegesen kudarcot vallott. És mégis tapasztalniok kellett, hogy nem-magyar nemzetiségi oldalról még az addig elért csekély eredményeket is veszedelmesnek tartják és a magyar törekvéseket olyan hangon támadják, aminőre a rendi vitában eddig példa sem volt.

A pánszlávizmusról, az ú. n. szláv újjáéledésről van szó melynek éle kezdettől fogva magyarok és németek ellen egyképen irányult. Ma a németírók szeretik úgy tüntetni fel a dolgot, mintha a 30-as és 40-es évek pánszláv mozgalma egészben vagy legalább nagy részében a magyar nyelvi törekvéseknek, a magyar nyelvtörvénynek reakcióját képezte volna. Ez a vélemény azonban az események és tények időrendjének egyszerű összezavarásából következik. 1805 és 1830 közt nem jött létre magyar nyelvtörvény, sem bármely kormányintézkedés, mely a magyar nyelvnek körét bármikép is kiterjesztette volna. De mint látni fogjuk, még az 1831, 1836, s későbbi nyelvtörvények sem tartalmazzak a nem-magyar népek elnyomását célzó rendelkezéseket. Viszont a pánszlávizmus létezéséről, kifejlődött céljairól és eszközeiről már korábban van tudomásunk. Itt nem szólunk a cseh mozgalom cseh híveiről, akik a pánszlávizmushoz való tartozásukat életükben, nyilvánosság előtt nem merték bevallani, akik külsőleg a német

¹ Iratok, 75. 76. sz.

Ausztria avagy legfőlebb az ausztroszlávizmus híveinek vallották magukat, s csak hátrahagyott leveleikből, vagy a halálos ágyon kiejtett orosz szavaikból, mint a kézírathamisító Hankánál derült ki, hogy népük politikai jövőjét Oroszország pártfogásától, az összes szlávoknak egy szláv birodalomban egyesítésétől várták.¹ Őszintébben és bátrabban viselkedtek a magyarországi tótok, akiknek művei a pánszláv irány első bizonyítékait képezik. Így Herkel János 1826-ban Budán latin nyelven kiadott művében, ahol a „verus panslawismus” szükségét bizonyítja, egyelőre még irodalmi téren. Az egész mozgalomnak irányt és hatalmas lendületet ad a pesti ágostai ev. lelkész Kollar János szonettekben megírt nagy költeményében: *Slávy dcera, Slava leánya* cím alatt. Ez a mű 1824-ben jelent meg első kiadásban, utána Kollar folyóiratokban nagy csomó szonettet adott ki, s ezekkel megtoldva készíti el 1832-ben a második kiadást.² Művének tartalma, tendenciája, mértéktelen szláv öntudata, előadásának szétpattanásig feszített romantikus húrjai ismereteseink, minket csak az érdekel, hogy a magyar és vele a német nemzetnek ádáz gyűlölete, valamint a magyar nemzetiségi elnyomás elleni vádak már itt, Kollar munkájában megjelennek, akkor, mikor a magyarok maguk is szinte kilátástalanul, reménytelenül könyörögve állottak a bécsi kormány előtt, kiforgatva saját nyelvükből és nemzetiségükből. A tót pánszlávok támadása nem mondható tehát a magyar támadás reakciójának. Ezt nem azért emeljük ki, mintha e megállapításból bárminemű politikai következtetéseket vélénk levonhatni. Egyedül a továbbiak, az országgyűlések hangulatának megértéséért szükséges figyelembe vennünk, hogy a pánszlávok fiatalos önérzete már a magyar államnyelvet létesítő törvényeket megelőzőleg is kiöntötte a saját nyelvi jogait kereső népre mindazon szennyesszidalmakat és alacsony, parlágias vádakokat, melyeknek csak *utólagos* megokolására lehetett a nyelvtörvényeket és a magyar sajtó szlávellenes nyilatkozatait felhasználni. A valóságban a hangulatot a pánszlávizmus e korai termékei mérgezték meg, melyekről a magyar rendi köröknek természetesen, hogy tudomásuk volt. Ha meggondoljuk, hogy Kollar a magyar beszédet idegen nyelven való ugatásnak minősítette, a

¹ Alfred Fischel, *Der Panslawismus bis zum Weltkrieg*, 1919. 92. l.

² V. ö. ezekre Fischel id. m. 52, 102 stb. ll. és Horváth Mihály, *Huszonöt év*, 3. kiadás 2. kötet, 65 s. köv. l.

magyar nemzetiség képviselőit, a németekkel, mint Rotteck, angol utazókkal, mint Miss Pardoe együtt a szláv pokolban válogatott kínok közt helyezte el, ha meggondoljuk, hogy egész munkájának politikai alapja az orosz uralom alatt létesítendő pánszláv állam volt, mely csak Magyarország szétrombolása és szolgaságba hajtása által volt elképzelhető: úgy legfőlebb azon kell csodálkoznunk, hogy a magyar rendek egészben véve meg tudták őrizni hidegvérüket és nyelvi követeléseiktől továbbra is távol tartották a bosszúnak vagy az alacsonyhangú támadáshoz hasonló polémiának még látszatát is. De, hogy az országgyűléseken a pánszláv mozgalom ellen keserű megjegyzéseket tettek és az állam feldarabolását, Oroszországba beolvasztását célzó törekvésekkel szemben a politikai és nyelvi centralizációhoz csak annál inkább ragaszkodtak, ezen, úgy véljük, nincs mit csodálkozni.

A magyar mozgalomnak e stádiumban való ártalmatlan voltára mi sem jellemzőbb, mint hogy a horvátok 1827 szeptemberi tartománygyűlésükön maguktól kimondották, hogy a magyar nyelv a kapcsolt részeknek nyilvános iskoláiban rendes tantárgy legyen és az 1825. magyar országgyűléstől kiküldött bizottság operatuma a magyar nyelv terjesztésére a következő országgyűlésen tárgyalassék. Ugyanezt adták a magyar diétára küldött követeiknek is utasításba,¹ s ehhez képest az 1830. országgyűlésen a horvát-szlavon követek külön kívánságai közt ott szerepelt a magyar nyelvnek a horvát iskolákban rendes tantárggyá emelése, amit többek közt „a Magyarországgal való közös ügyek“ érdekében² láttak szükségesnek, s ezzel elismerték, hogy az ő belső nyelvük fenntartása mellett nem idegenkednek attól, hogy a Magyarországgal való érintkezés nyelve magyar legyen. Az 1830-iki tárgyalásokon a nyelvi kérdés egyébként nem okozott nagyobb vitát. Az országgyűlés magyar nyelvének ügye mindjárt az elején némi előhaladást tett. A nyomtatott jegyzőkönyvek, mint láttuk, 1790 óta a magyarul nem tudó rendek kedvéért magyar és latin kiadásban, külön kötetekben jelentek meg; ezek közül a latin kiadást idővel mind kevesebben vették, úgy, hogy a megcsappant szükségletre tekintettel már az 1802. országgyűlésen egyesítve, kéthasábosan adták

¹ Csengery Antal, Az illyrizmus eredete s története Magyarországon. Összegyűjtött munkái 4, 184 l.

² Iratok 79. sz. bev. jegyzet.

ki a magyar és latin szöveget. Ennek az lön a következtetése, hogy az irományok és akták kötetei erősen megszorodtak — az 1825. országgyűlésről 6 kötet diárium és 3 kötet akta jelent meg — és az előfizetők két nyelven kapták, holott csak egyre volt igényük, s viszont a dupláját fizették annak, amennyibe egyetlen szöveg került volna. A régi gyakorlathoz, a külön magyar és latin kötetekhez nem akart az alsó tábla többé visszatérni, mert a latin szöveget most még kevesebben kívánták, mint 1802-ben. Túróc követe a felső vármegyék nevében kijelenti, hogy a latin diárium megszüntetésétől a mondott okokból ők sem idegenkednek. De a horvát követek kérésére és a személynök biztatására, két külön szöveg kiadását mondták ki, a latinét azonban a kereslethez képest kisebb példányszámban.¹

Ugyancsak nagyobb nehézség nélkül sikerült az alsó táblának, hogy a főrendekhez üzeneteit egyedül magyar nyelven intézhesse. Már a kerületi ülés elhatározta, hogy ebben a dologban a főrendek megkérdezése nélkül a tettek mezejére lépnek — *via facti*-nak hívták ezt akkor — és külön kérés nélkül magyar üzenetet küldenek a másik táblának. Horvátország követe a latin üzenet mellett nyilatkozott: káros volna a latint eliminálni, ezzel függ össze a nemesi jog és privilégiumok. Mailáth György személynök elnök illendőségre figyelmeztette a rendeket: nem illik a főrendek és főként a nádor megkérdezése nélkül ily újításba fogni. A főrendek csakugyan panaszkodtak, mikor a magyar üzenetet kézhez vették; a magyar nyelvnek ők is meleg pártolói, de a rendek kezdeménye túlmeleg azon a határon, melyet a két tábla összefüggése megkíván. Mire az alsó tábla örömmel tudomásul vette, hogy a főrendek és nádor ily lelkes hívei a nemzetiségnek és hogy ők nem csatlakoztak bennük, mikor „mint magyarok magyarokhoz szólván, az egyaránt kedves anyanyelvet mint legbiztosabb tolmácsot választák“, — végül a főrendek is beleegyeztek, hogy az alsó tábla ezután magyarul írjon nekik, de a törvényjavaslatok és feliratok szövegét latinul mellékelje, ők pedig továbbra is latin nuncium mellett maradnak.² Ilyen sikereket ért el a magyar nyelv, mikor pedig Kollár már a szlávok teljes kiírtásával vádolta!

¹ 1830. a latin jegyzőkönyv 27. l. V. ö. Bertha Sándor, Országgyűlési tárcsa, Pest, 1843, 14. l.

² Ugyanott 62—76. l., Irományok, 1, 121, 136. l.

Az államnyelvi kívánságokat illetőleg a rendek az 1825—27-iki nagy feliratot nem tartották érdemesnek megismételni, egyszerűen az előkelő sérelmek és kívánatok közt kérték, hogy multkor elutasított nyelvi kívánságaik végre teljesíttessenek. Hogy ennek az igen szerény lépésnek nem lett ismét kudarc a vége, az leginkább Bartal Györgynek, most már a magy. kancellária udv. tanácsosának érdeme. Koháry herceg 1827-ben bekövetkezett halála óta a kancelláriát gr. Reviczky Ádám vezette, homo novus, atyja a pesti egyetem jogtanára volt, maga rendkívül megnyerő modorú, pompás udvaronc, nagy adósságcsináló, aki az öreg Ferenc császár legszemélyesebb bizalmát bírta — mire jellemző, hogy adósságainak kifizetésére többször is nagy összegeket fordított a szinte zsugori öreg uralkodó.¹ Reviczkyt a közvélemény jó magyarnak tartotta, s hivatali működésétől, a királyra való nagy befolyása miatt, sok jót várt a magyarság. A magyar érzelműségnek híre is épen elég volt Kollowratnak és kormánytársainak, hogy Reviczky lépéseit bizalmatlansággal kísérik. Eleinte azonban mégis sikerült neki néhány magyar szellemű újítás. Így az 1825. országgyűlés néhány kitűnő ellenzéki egyéniségének, köztük Bartalnak, Platthynak, aki Dessewffy zavaros felirattervezeteinek átalakítója volt és Szerencsynek, a későbbi személynöknek hivatalba tétele. Bartalt hatalmas közjogi és jogtörténeti ismeretei predesztinálták a kancellária országgyűlési ügyeinek referájára, amiből nemsokára a kancellária ügynevezett országgyűlési bizottsága nőtt ki. A rendek 1830-iki nyelvi kérelmét is ő referálta és senki nem kívánta meg tőle azt, amit ő megtett, hogy referájában a nyelvkérdésnek 1790-től kezdve minden kis részletét összefoglalva, kimutassa, mennyi ígéretet tettek az elmúlt negyven év alatt ez ügyben kibocsátott országgyűlési és egyéb leiratok és hogy végre elérkezett az ideje azok beváltásának. Felterjesztésében éles közjogi gondolkodással boncolja szét az eddigi királyi nyilatkozatokat és keresi ki belőlük azt, amit a nyelvügy érdekében fel lehet használni. Ilyen pedig elég sok volt, csak emlékezzünk vissza azon kétértelmű ígéretekre, melyeket 1791 és 1792-ben tettek a királlyal, a rendek pillanatnyi megnyugtatóására, a nyelvi kérdést frivol felületességgel néző tanácsosai. A történeti visszapillantás végén oda konkludál Bartal, hogy a rendek kívánságainak legna-

¹ Horváth Mihály id. m. 1, 188, 235. l., Kübeck, Tagebücher 1/2, 506, 520, 548. l.

gyobb részét már megigérték a kir. leiratok, s a magyar nyelv ápolása és közigazgatásba való bevitele különben sem újság: magyar volt az országgyűlés nyelve a középkorban, bizonyíték rá Kálmán törvénykönyve, melyet kompilatora magyar eredetiből írt össze; a magyar nyelv megbecsülésére tett ígéretet, a trónra jutva, I. Ferdinánd is; az újabb leiratok és törvények *nunc adhuc* kifejezése is be nem váltott ígéreteket tartalmaz; ma már a főrendek is a magyar nyelv mellett vannak, s amit az egész országgyűlés kér, az nem is engedmény, hanem az eddigi törvények következménye és a kir. kéziratok ígéreteinek beváltása. Némi kivételt mégis tétel vele közjogi érzéke, mely a rendi alkotmányon fejlődött ki és abban gyökerezik. Nem tartja megengedhetőnek, hogy a latin törvényszöveget teljesen kiszorítsa a magyar és a királyi tábla magyar nyelvű törvénykezését is elhalasztja addigra, míg a magyarul működő fő-törvényszék, a kir. kúria, ki nem fejleszt egy biztos, homályosságtól és félreértéstől ment stylus curialist.¹

A Bartaltól szerkesztett kancelláriai felterjesztés az államkonferenciára ennek konzerváló hajlandósága miatt tett benyomást, és kieszközölván az 1830:8. törvénycikket, a magyar nyelv ügyét kisegítette a posványból, melyben az a bécsi kormány, kabinet és konferencia jóvoltából szinte negyven esztendőn át alig hogy vegetált. Az új törvény megköveteli a hivatalnokoktól — intra limites regni, tehát csak magyar területen, nem Horvát-Szlavonországban — a magyar nyelv ismeretét, kivéve a már szolgálatban lévőket, kikre a parancsot nem vonatkoztatja; négy évi terminust enged az ügyvédi pályára *ezután* menőknek, hogy magyarul megtanuljanak; a helytartótanácsnak meghagyja, hogy a magyarul hozzája forduló vármegyékkel magyarul érintkezzék, a kir. kúria a magyarul kezdett pöröket magyarul intézze, s egyébként megengedi, hogy az ország világi és egyházi törvényszékein magyarul lehessen pört folytatni. A törvények nyelvét illetőleg az államkonferencia semmi engedményt nem adott. Mindez egészben véve nem sok, még kevésbé alkalmas

¹ Iratok 79. sz. Bartal egy másik hivatalos felterjesztését, mely az 1848. márc. 17-iki, a felelős minisztériumot engedélyező kir. leiratot készíti elő, már Horváth Mihály is, id. m. 3, 384. l. mint nagy nemzeti érdemet méltányolta. Bartal Pászthory *nunc adhuc*-jából értékes nemzeti vívmányokat varázsolta elő; Kossuth, még felelőtlen, szerkesztői korában viszont, félreismerve e kifejezés értelmét, ezt írta: „Prometheus kányájaként gyötör szüntelen azon fogalom: *nunc adhuc*“, Iratai 12, 408. l.

arra, hogy a szláv mozgalom szenvedélyes támadásait bármikép is megokoltta tegye. De a magyarság nem lévén elkényeztetve, egyelőre ezt is szívesen fogadta.

A legközelebbi országgyűlés, mely 1832—36-ig együtt tartotta a rendeket, már lényegesen megromlott hangulatban folyt le. Maga az általános hangulat is izgatott volt, a vallási kérdés heves kitérőseket okozott a rendek között, akiknek arról is meg kellett győződnie, hogy a kormány a rendszeres munkálatok letárgyalására nem gondol komolyan és útjába áll nemcsak a politikai, hanem a gazdasági reformoknak is. A kormány volt az, amely a kereskedelmi operátum tárgyalását megakadályozta; a tanulmányi bizottság munkálatának dietális megvizsgálásáról szó sem esett. A rendek idegességét növelték a pánszláv irány irodalmi támadásai. Kollár után Csaplovics János 1829-ben megjelent munkájával egyenesen a magyar nemzetiséget támadta meg, hasonló irányú cikket írt a cseh arisztokrátáktól kényeztetett Palacky, a csehek történetírója, a prágai múzeum hivatalos folyóiratába.¹ Egy névtelenül megjelent délszláv eredetű röpirat 1833-ban néhány magyar vármegyének a kormányhatóságoktól különben is megsemmisített határozatára hivatkozva a német közönség előtt az erőszakos magyarosítás vádját emelte a magyarság ellen, durva kifejezései 1790-iki rendörképek frázéológiájára emlékeztetnek; az egész magyar nyelvi mozgalmat csalásnak — Schwindel — nevezi, melyet Pesten néhány ember csinál, hogy a felsőbb osztályok tetszését magának megnyerje. A szerző, aki magát kozmopolitának nevezi és az egész emberiség szerelméért lelkesedik, a most hozott 1830-iki nyelvtörvényt az erőszak kiindulópontjának minősíti, mellyel a magyar csizmadiák — Tschizmenmacher — műveletlen népe, az országnak számban és kultúrában egy töredéke akarja a hatalmat magához ragadni.² Az országgyűlésen Torontál követe, Hertelendy Miksa, rögtön a röpirat megjelenése után lázítás miatt keresetet javasolt a szerző ellen, de a követek túlnyomó többsége nem látta megengedhetőnek, hogy nyomdaterméket politikai okból üldözzenek, amikor másrészt a kormánytól a sajtó szabadságát, a cenzura megszüntetését követelik.³

¹ Steier Lajos, A tót kérdés, 1912, 20. l., ugyanitt a későbbi szláv irányú röpiratok nagy részének jegyzéke.

² D. H. (Domoljub Horvatovics), Sollen wir Magyaren werden?

³ Jegyzőkönyv, 1833 máj. 18. l., 429. l., v. ö. Millen. tört. 9, 294. l.

A magyar nyelv ügyét már a megyék utasításai is a legfontosabb tárgyak közé sorolták.¹ Az 1830-iki törvényt kezdetnek tekintették, melyből a magyar államnyelv kell kinőnie, annak minden külsőségével, kamarai épületeken és magyar hajókon magyar zászlóval és címerrel, magyar ezredekben magyar passzománttal, sőt a katolikus istentiszteletben magyar misével, vagy legalább is a szentségeknek magyar nyelven való kiszolgáltatásával, amint ezt többek közt Györmegye követelte. A kis Ugocsa azt kívánta, hogy a rendek addig egyéb tárgyat elő ne vegyenek, míg a magyar nyelv az országgyűlés minden működésébe be nem vezetetik.² A magyar nyelv használata elé negyven éven át felhalmozott gátak már hajladoznak és alig képesek fenntartani a nemzetiség hullámain. 1832 tavaszán, mikor Ferenc császár negyvenéves uralkodási jubileumán a magyarok küldöttsége Bécsben megjelent, ennek vezetője, Pyrker egri érsek, összetett kezekkel könyörög Reviczky kancellárnak, eszközölje ki, hogy az uralkodó családtagjai köszönő beszédükben legalább néhány magyar szót mondjanak,³ — pedig Pyrkert németnyelvű hőskölteményei miatt a közvélemény rossz magyarnak tartotta, — milyen feszítő erő halmozódott fel tehát azokban, kik a nyelvi mozgalom élén állottak!

Az első rohamot az alsó tábla nemzeti érzésű többsége a főrendek ellen intézte, akik a múlt országgyűlésen még megtagadták a rendek magyar üzeneteire adott viszonzóüzeneteikben a magyar nyelv használatát. A rendi felszólítás Kölcey Ferenc tollából folyt, s a korábbi száraz hivatalos stílustól eltérően meleg szavakkal appellált a nemzeti érzésre. A főrendek megéreztek a felszólítás mögött rejlő hatalmas érzelmeket s nem merték többé visszautasítani az üzenetet, melyet az ő körükben is több fiatal mágna: Eszterházy Mihály, Károlyi György, Wesselényi Miklós, Széchenyi István magyar beszéddel pártolt.⁴ A főrendi beleegyezésért a kerületi előlülő,

¹ Az utasítások összeállítása nád. titk. lt. Diaet. extraser. I. 1832—3-ból. Ezen országgyűlés magyar nyelvi eseményeinek összeállítását l. Berkeszy István, Rendi országgyűléseink magyarsága, Temesvár 1898, 44. l.

² 1831: 5277 és 1836: 13839. kanc. sz.

³ 1832 márc. 2. levele Reviczkyhoz: „Liebe Exzellenz, machen Sie doch daß beide (a királyné és trónörökös) ein Paar Zeilen ungarisch antworten, so will ich die Anreden in die ung. Sprache übertragen. Übrigens bin ich zu allem bereit“. Conf. 1837: 1963. sz.

⁴ Kölcey, Országgyűlési Napló, Minden Munkái, 7, 96. l.

Deák Antal köszönetet akar mondani, Beöthy Ödön, az új nemzedék egyik vezére feleslegesnek tartja ezt, mert hisz a főrendek csak kötelességüket teljesítették s ezt is elég későn.¹ Ez már az új hang, mely a rendi konfliktusok szakadatlan sorozatából fog ezután mind-egyre kicsendülni.

A nyelvi kívánságok közül a rendek az országgyűlésre vonatkozókat külön feliratban kérték mindjárt az országgyűlés elején. A felirat szerint, mely Kölseý fogalmazása: „nyelvünket ugyan a haza határain belül főhelyre emelve, örömmel szemléljük, óhajtásaink tökéletes teljesedésének mindazáltal híja van, mert felírásainkat és a törvénycikkelyeket eredetileg a római nép holt nyelvén, nem pedig ősi örökségül nyert élő magyar nyelven készíthetjük“. Kérik tehát, hogy úgy a törvények és feliratok, mint egyúttal a kir. leiratok is ezután csak magyar nyelven adassanak ki.² A kérés több oldalról is túlmerészek tartatott. Egyrészt az udvari körök, s velük az idősebb mágnások véleménye szerint a királyi felségre lealázó lenne, hogy az ő nyilatkozatainak formáját, nyelvét a rendek állapítsák meg, ezek kezdettől fogva felháborodással fogadták a rendi vakmerőséget és az aulikus szellemű személynök, Mérey, nem alaptalanul remélte, hogy a rendi kívánsággal szemben a főrendeket tömöríteni lehet.³ De a törvényszöveg megmagyarosítása ellen más oldalról is komoly aggodalmak merültek fel, melyeket csak akkor tudunk egészen méltányolni, ha meggondoljuk, minő határtalan tisztelettel viseltetett a régi magyar világ, a rendi korszak a Corpus Juris-ban egyesített ősi latin törvények iránt. Ezek a törvények alkották a konstitúciót, melynek fennállásától függött vagyon és jólét, kultúra és műveltség a rendi felfogás szerint. Innen érthető, hogy a korábbi országgyűléseken Kovachich Márton György terve, a Corpus Juris megrostálására, a hatálytalanná vált törvények kihagyására és az érvényesek magyarra fordítására, soha nem tudott népszerűvé lenni. Az eddigi lépések még nem voltak veszedelmesek, hisz a kétnyelvű törvény továbbra is megtartotta a latinnak hitelességét. De az egyedül magyar nyelven készítendő törvényszöveg kárhozatos kezdeménynek, az ősi alkotmánytól elszakadásnak tűnt fel. A túlnyomólag tótnyelvű felvidéki megyék is a csak magyar

¹ Iratok 83. sz.

² Iratok, 86. sz.

³ 84. sz. befejező jegyz.

törvény ellen lépnek fel legerélyesebben; ha a törvények latin helyett magyarul készülnek, amely nyelvet ők még nem értenek, ez ugyanaz volna, mintha kizáratnának a nemesi szabadságokból. Ugyanazok a lipthói, sárosi, túróci követek, kik magyar iskolákat kérnek, minél többet, hogy minél hamarabb magyarul tanuljanak, folyvást tiltakoznak a magyar törvénytörvény ellen. Kiemelik, hogy küldöik a „honi nyelv általok is óhajtott terjesztéséből minden kényszerítést kizárni kívánnak“, de egyúttal kérik „gondolkodjanak a rendek oly módokról, hogy a magyar nyelv hozzájuk is eljusson, különben minden igyekezetek mellett sem tehetvén a nyelvet sajátokká, egyfelől a törvényhozási részvételben megszorítást, másfelől az igazság kiszolgáltatásában homályt és tévedést kellene szenvedniök“. ¹ A felvidéki nemesek *magyar* nemeseknek tudva magukat, köteleességüknek tartották magyarul megtanulni. A trencsényi követ kitanítja társait, hogy a magyar nyelv nem vendég az országban, minden nemesnek egy a privilégiuma, legyen egy a nyelve is, és a lipthói követ, kinek ez a tanítás szól, mindenkor magyarul beszél az üléseken, „bár anyanyelvünk nincs egészen hatalmában, de a szeretet, mellyel ahhoz viseltetik, arra hajszolja, hogy mégis magyarul szóljon“. ² A felvidéki követek így maguktól, kényszerítés nélkül mondanak le a latin beszéd jogáról, mielőtt ebben bárki is akadályozta volna őket, és maguk kérnek magyar iskolákat. Túrócmegye az „1830: 8. t.-c. sikereltetése érdekében“ magyarul tudó lelképásztorokat, tanítókat, bírókat, jegyzőket kér: ³ mindezt nem tartják kényszernek, a nyelv ráerőszakolásának; erőszak és kényszer csak a magyar törvénytörvény, a latin törvény elhagyása volna. ⁴ Az utóbbi évek tapasztalatai alapján a kérdést ma aligha tekintenénk ily tragikusnak. Ma már igen jól tudjuk, hogy a törvénytörvények több nyelven való kiadása épen nem áll útjába az intézményes nyelvi elnyomásnak, s ha a magyar rendek a tót megyéket valóban magyarosítani akarták volna, úgy sikeresebb út-at-módot is találhattak volna. Viszont mai felfogás szerint a felvidéki megyéknek nem a törvények magyar szövege, hanem a magyar iskola, tanító, pap ellen kellett volna tiltakozniok, ha csakugyan a nyelvi kényszerszertől félték. Mindennek

¹ Jegyzőkönyv I. 48—52. l.

² Ugyanott I, 143. 115. l.

³ Iratok 91. sz. bef. jegyz.

⁴ Turóc nyilatkozata, Jegyzőkönyv 12, 445 sk. Laz 1835. nov. 24. ülésen.

akkor éppen az ellenkezője történt. A felvidékiek körömszakadtáig ragaszkodtak a latin törvényhez; még akkor is felszólaltak mellette, mikor már a deák nyelv legnagyobb hívei is belátták, hogy a nyelvismeret visszafejlődésével a latin nyelv „desuetudóba“ esett és uralma többé fenn nem tartható. Az öreg Eötvös Ignác báró alkancellár szerint a latin nyelvtől elpártolás ép oly végzetesen sajnálatos következéssel jár a monarchia arisztokratikus alkotmányára, mint az, hogy a nemesek a katonakötelezettséget végképen a nem-nemesek vállára tolták; ezt az alkotmánygyilkoló hatását a magyar törvénynek előrelátva, mégis a latin elhagyása mellett van, mivel latinul alig tud többé valaki.¹ A felvidékiek és a horvátok behúnyták szemüket ez utóbbi tény előtt, mert a latin reájuk nézve az alkotmány sáncaiban lételet jelentette, a magyar törvényszöveg pedig valami anarchikus, de mindenképen kellemetlen *közjogi* állapotot. A magyarok természetesen ragaszkodtak a magyar szöveget illető kívánságukhoz: magyar leirat és törvény nélkül az államnyelv valóban nem volt teljesnek tekinthető.

A kancellária a magyar kívánság mellett nyilatkozott. Reviczky a konferencia megbízatásából osztrák örökstartománybeli analógiák iránt érdeklődött és hivatalosan jelentette, hogy Cseh- és Morvaországban az uralkodó a tartományi gyűléshez cseh nyelven intézi leiratát, miből a magyar kérés jogosultságát és megadható voltát következtette. A bécsi, osztrák kormánykörök azonban szemmel láthatólag presztizs-szemponthoz alkalmaztak és megtagadták a magyar rendektől azt, amit a csehek évszázadok óta élveztek. Metternich az Izdenczy-féle érvet is elővette: az ország nagy részében idegen a magyar nyelv — mintha Csehországban a cseh volt volna az egyedül uralkodó? — s ezért nem engedheti meg az egyedül magyar nyelvű törvényt, ezért kívánja, hogy a törvények latin szövege *minden időre* egyedül autentikus szövegnek nyilváníttassék. A mereven elutasító határozatot azonban nem látták diplomatikusnak a rendekkel közölni, ezért halasztották azt 1833 tavaszától 1835 őszéig, ami természetesen az országgyűlés tárgyalási kedvét nem éppen serkentőleg befolyásolta. A rendek újabb feliratban akarták sürgetni a válaszleiratot, de a főrendek tizenkétyszer visszavetették a feliratszöveget, miután a kormány

¹ Iratok 87. sz. bev. jegyz.

halasztó kívánságával tisztában voltak.¹ A választ mégsem az új felirat eszközölte ki, hanem a rendeknek azon félre nem ismerhető szándéka, hogy a kormánytól rosszindulattal kezelt kérdést egyoldalúlag, erőszakkal oldják meg. Mint tudjuk, az országgyűlés legfontosabb tárgya az úrbériség volt, az úrbéri ügyben kiküldött országos bizottmány munkálatából új úrbéri törvényt készíteni, amivel a rendek hónapokon és éveken át foglalatostkodtak. Az úrbéri törvényjavaslatok ezek szerint a legfontosabb országgyűlési iratok közé tartoztak. A rendi gondolatmenet itt ez volt: a dietális gyakorlat szerint a törvényjavaslat szövege a megelőző rendi és főrendi üzenetekből és viszonzüzenetekből, a feliratokból és a kir. leiratokból készül, melyekben a törvény szövegére nézve a rendek és az uralkodó megegyezése foglaltatik. Az üzenet és a renuncium most már egyedül magyar nyelven van, a felirat magyar javaslata, mely a főrendek elé kerül, szintén eredeti, lehetetlenség tehát hogy a törvényjavaslatnak latin szövege tekintessék eredetinek, holott az anteakták mind magyarul vannak és belőlük elsősorban eredetileg csak magyar törvénytörvény szöveg vonható el. A rendek ennél fogva az úrbéri törvénytörvény szakaszokat elsősorban magyarul, s csak mellékesen tárgyalták latin szövegükben, s ezen álláspontukról az elnöklő személynök rábeszélései által sem hagyták magukat eltéríttetni.² Az úrbéri ügy tárgyalásánál felküldött felirataikban a törvényjavaslat szövegeit magyarul adták fel, s nem csekély elkésredéssel vették tudomásul, mikor a kir. válaszleiratok, latin nyelven szólván, a törvényeket csak latinul idézték és korrigálták. Személynök és kancellár már attól tartottak, hogy a rendek egyszer csak elhagyják a feliratok latin szövegét és valósággal *via facti*-ra lépnek. A két rossz, a *via facti* és az elutasító leiratból előre látható elkésredés között a kormánynak végre is választania kellett. A konferencia még egyszer átvizsgálta a magyar és latin törvénytörvénytörvényt kimondó leiratot, mely „kétségek felmerülése esetén“ a latint nyilvánítá irányadónak — *dirimensnek*, — s a kancellária útján kiadatta publikálásra a nádornak, mint az országgyűlés elnökének.

A nádor nem helyeselte az elutasító végzést, s előre látta, előre meg is mondta, hogy annak publikálása a hangulatot végkép

¹ Iratok 87, 94. sz.

² V. ö. Jegyzőkönyv 3, 113, 117. l. 5, 426, l. Irományok 3, 116. l.

el fogja mérgecsíteni. József nádor és Reviczky kancellár egymással, az akkoriak tudomása szerint is rossz viszonyban voltak. Nincs kizárva, hogy Reviczky éppen azért hagyta el a magyar érdekek védelmét, amivel kancelláriai működését bevezette, mert József nádor is a rendi kívánságok kielégítésén fáradozott. A nyelvi kérdésben legalább is feltűnő, amint Reviczky eredetileg a magyar nyelv hívének mutatkozik, de ott, ahol a nádor ugyanezen cél érdekében exponálja magát, ott ő a konferencia magyarellenessé többségéhez csatlakozik és a nádort, mint magyarbarátot, a dinasztiai érdekek feláldozóját, a szó szoros értelmében denuncálja. Ez történt most is. A nádornak a nyelvi leiratot a harmadik úrbéri válaszleirat előtt kellett volna kiadni, ez utóbbit 1835. augusztus 26-án nyilvánosságra is hozta, de az előbbi nem. Kétségtelen, hogy József nádor itt annyira exponálta magát a magyar nemzetiségért, mint előtte és utána a dinasztia egyik tagja sem. A kiadást önhatalmúlag halasztá el, azon reményben, hogy a rendektől a visszautasítás e keserű poharát még eltávoztathatja, s így az országgyűlésnek jó véget biztosíthat. Több közbeeső beadványban kérte, hogy a leirat ne adassék ki többé, hanem a törvénytörvények dorgában adandó válasz a rendek nagy nyelvi feliratára készített leiratba illesztessék, s így annak éle elvétessék. Reviczky nem késett a nádor engedetlenségéről hivatalosan és magánúton is informálni a bécsi kormányt, mely végre oly módon lépett fel, hogy a nádor kénytelen volt a leiratot 1835. október 29-én publikálni.¹

A leirat nem téveszté el a rendekre a nádortól előre megjövendőlt hatást. Maga Deák Ferenc, ki a kifejezésekben mindig mérsékelt volt, nevezte a kormány eljárását insultationnak, s a leiratot szatiránál alig egyébnek. A hevesebbek, élükön Beöthy Ödön, a via facti-hoz fordultak és javasolták, hogy a rendek a királyi elutasítással nem törődve egyedül magyar nyelvű feliratokat és törvényeket készítsenek. Az alsó tábla ez irányú üzenetét a főrendek határozott hangon visszautasították ugyan,² de az izgatottság oly nagy volt, hogy az országgyűlés teljességgel munkaképtelennek látszott. Kivezető utat a bécsi kormánykörök sehol sem láttak: az országgyűlés eloszlatása, ily nemzeti okból, mely

¹ Iratok 94. sz.

² Iratok 95, 96. sz.

agitatoriusan nagyon is könnyen kihasználható volt, a pozsonyi bonyodalmat csak megsokszorozta volna és a vármegyékben 52 új, semmiképpen le nem csendesíthető bonyodalmat okozott volna. És még hozzá, ha a diéta a kormány engesztelhetlensége miatt oszlik szét, mielőtt az új úrbéri törvényt tető alá hozná, a rendek a jobbágyság körében a kormány nyakába varrják a rosszindulatot, mely a jobbágyszolgáltatásainak könnyítését most is megakadályozta. Ebből a helyzetből József nádor mentette ki a kormányt és rendeket egyaránt. Nátori méltósága feladatává tette a király és nemzet közt súlyos esetekben való közvetítést. A súlyos, veszedelmes konfliktus itt volt, József nádor bátran levonta a helyzet konzekvenciáját, amely helyzetet pedig nem ő hozta létre, magához kérte az ellenzék vezéreit és nyíltan a nádori közvetítésre utalt, mint egyetlen kivezető útra. A rendek szívesen kaptak az alkalmon és formálisan is felkérték őt az „intermediációra“.

A nádor ezen bátor iniciatívájára az ügy olyan stádiumba került, amelyben a bécsi kormány a főherceg szégyenletes kompromittálása nélkül nem tagadhatta meg többé a magyar törvényszöveg engedélyezését. Az iratok ismerete alapján bizonyosra kell vennünk, hogy a nádor az intermediációra anélkül vállalkozott, hogy felülről bárminő ígéretet is kapott volna a rendek iránt való engedekenységre. Önálló lépése úgy bátorságát, mint politikai eszélyét dicséri. Számolnia kellett a konferencia tagjainak magyarellenes érzületével és hatalmi gögjével, melyet a rendi kívánságoknak presszió alatt való teljesítése súlyosan sértett. Taktikája e nehéz helyzetben is egyszerű és célravezető. A kormányt, Metternichet, Reviczkyt magukra hagyja, sürgető kívánságaikra, betegséget hozva okul, nem megy Bécsbe; Metternich bizalmi emberének, gr. Mailáth Antalnak nem mond semmit, nem akar alkudozni, nyugodtan várja, mikor látják be Bécsben, hogy a békét csakis engedekenységgel tudják megvásárolni. Metternichnek ravaszkodása is hatástalan marad, mellyel megüzeni neki, hogy a konferencia nem határoz, míg az ő tanácsait személyesen át nem veheti tőle. Ezalatt az ügy hivatalos fórumokon forog, Bartal György már ismeretes közjogi felfogásával ellene van a magyar törvényszövegnek, Mailáth György a konferenciában bátran szól a nádor és a magyar nyelv mellett, Reviczky középútat ajánlana, ha ez még kielégítené a rendeket, a konferencia egészben véve véleménytelen, míg a nyomás

alatt meg nem puhul és végre több mint két hónapi huza-vona után a személyesen is Bécsbe érkezett nádornak kiadja a rendi kívánságokat teljesítő kir. leiratot, melyet ez az országos elegyes ülésen „valódi öröm és hála érzésből eredett többszöri hangos éljen kiáltások közt” tett közzé 1836 febr. 19-én.¹ Nemcsak a békét állítá helyre király és rendek közt, hanem a magyar államnyelvet is tetőpontra juttatja, s egyúttal az új úrbéri törvény létrehozását, s vele a társadalmi viszonyok stabilizálását is elősegíti. Köszönetet a kormánytól nem aratott. Metternich azon melegeben utasítá Mailáthot, hogy a horvátokat a leirat tartalma ellen sorompóba állítsa,² Reviczky bosszúja sem késett sokáig: mikor a legközelebbi feliratot a nádor az országgyűlés nevében csak magyarul írta alá, királyi kézirattal viszaküldötték neki, hogy rögtön írja alá latinul is. A kancellár vérző szívvel jelenti Metternichnek, hogy a nádor a rendek nyelvügyi „frenesisét” mindenkép elősegíti, s e célból kétértelmű játéktól, a kir. utasítások megszégésétől sem riad vissza.³ Ez a nyelvügyi differencia kétségtelenül hozzájárult ahhoz, hogy az udvarnak végre is választania kellett a nádor és Reviczky között, mely utóbbinak pártfogója Ferenc császár úgysem volt már életben.⁴

A rendek többi nyelvi kívánságai nem okoztak ennyi izgatottságot. Nagy feliratukban⁵ újból, nehéz megmondani hányadszor foglalták össze mindazt, amit a hazai nyelvet illetőleg a kormányzás, pallérozás és tanítás terén követelniök kell, hogy a magyar nyelv mindenkinek tulajdona lehessen. Néhány pontban túlmennek az 1830. követeléseken. Így állítják fel a magyar ezredeknél a magyar vezényszó követelését és hogy csak magyarul tudó tisztek alkalmaztassanak, ami akkor a felségjogokba való avatkozásnak tekintetett. A külföldi, örökös tartományokbeli hatóságokkal a levelezés vagy latinul menjen, vagy a viszonyosság elve alapján mindkét fél anyanyelvén: magyarul és németül. Felső és alsó iskolákban magyar legyen a tan nyelv, az oláh tanítóképzőben egy magyar

¹ Iratok 96, 97, 99—109. sz.

² Iratok 109. sz. Reviczky levelei a nádorhoz, nád. titk. ltár, Diaet extraser. n. 1. 1836 természetesen nem a valóban meglévő viszonyt fejezik ki. V. ö. Iratok 115. sz.

³ Iratok 110, 111. sz.

⁴ A Reviczky állását más oldalról is aláásó magyarellenes tendenciákra l. Iratok 122. sz.

⁵ Iratok 91. és 113. sz.

tanszék is létesíttessék, a városok igazgatása tíz év alatt magyarra legyen. A pallérozódás egyik eszközének tartották a szentmise magyar nyelvét is, erről többször heves vita volt, a fiatal liberális műveltségűek példákat hoztak fel, hogy ime Khinában a jezsuiták khinai nyelven miséznek, miért ne lehetne itt is így; ezt a pontot a főrendek kívánságára végre elejtették. A horvátok ismét hosszú beszédekben dicsőíték a latin nyelv előnyeit, Verőce vármegye azonban külön irományban kérte a magyar nyelvi oktatás kiépítését.¹ Beöthy Ödön felháborodva védelmezte a ruthén népet, Balogh a tótokat, amikor egy követársuk ezekről úgy nyilatkozott, amint a rendi korszakban jobbággyokkal szemben nem volt ritkaság.² Az 1836 márc. 16-ki felirat kívánságaira a rendes kancelláriai és konferenciai kezelés után ápr. 26-án jött meg a válaszeleirat, melynek szűkmarkúsága ellen a rendek már hiába írtak újabb felterjesztést; az 1836: 3. t.-cikk végre megadta nekik, hogy a két-nyelvű törvényszöveg közt a magyar szerkezet az eredeti lesz és kétséges értelem esetén elhatározó; a kir. táblánál ezután szabad lesz magyar nyelven kezdeni és folytatni pert és ahol a szentbeszéd magyarul tartatnak, ott az anyakönyvek is magyarul vezetessenek; végül megígérte a király, hogy az aradi oláh pap- és tanítóképző intézetben is tantárgyként taníttatni fogja a magyar nyelvet.³

Annyi bizonyos, hogy ez a nagy vajadásban létrejött új törvény sem igazolta a magyar nyelv ellenségeinek a magyarosításról terjesztett vádjait. Láthatólag semmi agresszív elem nincs benne, olyan természetes dolgok, s azok is „permisszív“ formában, hogy miattuk objektív szemlélő valóban fel nem indulhatott. A rendek sokkal többet vártak, s megcsalva érezték magukat. Főként az oktatás dolgában voltak elégedetlenek. 1836 ápr. 28-án nagy bizottságot küldtek ki, „a nemzeti nyelvnek a falusi iskolákban terjesztése, a népnevelés jobbítása, s egy műegyetemi intézet tervének megkészítése végett“, erre vonatkozó felírásait a kormány azzal utasítja el, hogy ezekkel a dolgokkal a király ügyis foglalkozik, nincs szükség további törvényre.⁴ Utolsó kérésük, Klauzál Gábor

¹ Iratok 112. sz.

² Ferstl jelentései, Pr. B. 90, 91. cs

³ Iratok 116—120. sz. A magyar liturgia-vitára I. Jegyzőkönyv 11. 24. stb. l.

⁴ Irományok 7, 318, 555. l., 8, 608, 615, 712, 725 l.

csongrádi követ indítványára az volt, hogy az országgyűlés bezárásakor tisztelegő küldöttségük magyarul üdvözölhesse a magyar királyt. Az elnök nem sok jóval bízatta őket: terhére volna a királynak, különben is szokatlan dolog. A főrendek se akartak a kérés továbbküldésébe beleegyezni. Végre a nádor vállalta a reménytelen missiót és másnap közölte a választ: bevett szokás szerint maradjon meg a régi latin beszéd. Ung követe, Bernáth Zsigmond, megköszönte a nádor fáradságát és mit tehetett egyebet? megnyugodott a királyi elhatározásban.¹ A konferencia kormánya alatt a rendek hozzászoktak ahhoz, hogy ha szépen kértek valamit, föbbe vágták őket, de újabb hangos követelőzésre megkapták az „engedményeket“.

Láttuk fentebb, mennyi külön irányú erő resultatuma volt a konferenciának működése: Kollowrat mást akart, Metternich mást akart, a kisebbeknek, Purkhartnak, Kübecknek is saját véleményük voltak, melyeket természetesen a nagyokkal szemben nem tudtak érvényesíteni. A sokfelé húzás, a sok külön vélemény mechanikai eredője nem lehetett egyéb, mint helyben maradás, az akciótól tartózkodás. A konferencia csak azon egy esetben volt hajlandó megmozdulásra, ha erre kénytelenítve lőn. Akaratának szinte egyetlen elhatározója a külső erőszak volt, tehát ez a jelenség a következő, 1839—40. országgyűlés nyelvi vitáiban is megbizonyult. Reviczky távozásával az új kancellár, gróf Pálffy Fidél szigorú centralisztikus, magyarellenes irányt inaugurált, s bár ő a magyar nyelvnek kimondott ellensége is volt, az országgyűlés előkészítése alkalmával az erőszakra, a via facti-ra való tekintettel maga javasolta, hogy a rendeknek megengedtessek, magyar nyelvű beszédben üdvözölni királyukat. Többi „esetlen“ nyelvi kívánságukat azonban erélyesen és végleges hatállyal vissza kell utasítani.² A szigorú kurzus azonban már nem volt többé fenntartható, az új országgyűlésen már gróf Mailáth Antal a kancellár, a hazai nyelv barátja, aki a mult országgyűlésen Metternich megbízásából a nádornál közvetítvén, már akkor felismerte, hogy a magyar nyelv államnyelvvé emelése a rendi ország halálát és egy új Magyarországot fog jelenteni. Az első ülésen Sárközy

¹ Jegyzőkönyv 14, 307—324. l.

² Iratok 123. sz.

Kázmér, Fejérmegye követe siet indítványozni, hogy a királyt és királynét magyar nyelven üdvözlje a rendek szószólója, a primás; erre az öreg Palóczy László, borsodi követ, közhasznú ismeretek elő tára, kimutatja, hogy a csehek és olaszok is anyanyelvükön üdvözlik az uralkodót, aki legutóbb az olaszoknak olaszul is válaszolt; a rendi kérést Deák Ferenc indítványára átküldik a főrendekhez, s a királyi engedélyt Mailáth Antal szerzi meg a konferenciában. Szó szerint: magyar nyelvű beszéd tartására adott engedély, egyesegyedül az üdvözlő és hálaadó beszédekre vonatkozik. A konferencia nem szeretett többet adni, mint amire éppen kényszerítve volt:¹

Az újabb erőszakkal fenyegetés nem sokáig késett. Az alsó tábla ötödik üléséből, a horvát követek ellenzése mellett, felszólítja a főrendeket, hogy a csak magyar nyelvű felirat engedélyezése végett ismét kérjék meg a nádort, eszközölje ki a jóváhagyást. A nádor eleget tett a kérésnek, megint ecsetelte az országgyűlés folyamára előrelátható káros következtetéseket azon esetre, ha a rendek visszautasításban részesülnek. Metternich már únta a kénytelen beleegyezést, végre rájött arra a gondolatra, hogy jobb egyszerre mindent megadni, ha már éppen meg *kell* adni, semmint részletekben az erőszaknak engedni. A konferenciában nagy vitát okozott a dolog. Elismerték ugyan, hogy a magyar törvényszöveg megadásával már nagyobb engedményt tettek, mint amit most kérnek a rendek. De a magyar felirat megvalósítása az 1805-iki nyelvtörvénnyel ellenkezésben volna, már pedig — mondották a konferencia tanácsosai — az egész ország érdeke ezt a törvényt érvényben tartani. A valóságban persze senki sem gondolt többé erre a törvénycikkre: a rendek taktikája, melyre őket a kormány merevsége kényszeríté, mindig csak az volt, hogy a legeslegutóbbi, ez esetben az 1836-iki törvény rendelkezéseinek tágítsanak. Végre is Mailáth kancellárnak kellett leszerelnie a konferencia ellenkezését, azon burkolt fenyegetéssel, hogy elutasító leiratot még a kormánypártiak sem fogadnának el, s a kormány kénytelen volna az országgyűlést mindjárt elején felosztatni. A tanácsosok *ezt* a felelősséget még sem vállalták magukra. A nádor engedélyt kapott közölni a rendekkel, hogy ha rendes felirat, azaz a „diétális traktatus“ útján kéri, meg fogják nyerni. József főherceg ezt úgy

¹ Iratok 124. l.

teljesíté, hogy már a jelen országgyűlésen felterjesztendő feliratokra nézve kilátásba helyezte a csak magyar nyelvet, amiért őt a konferencia utólag hatáskörének önhatalmú túllépésével vádolta ugyan, de az ily értelmű felirat kérését mégis kénytelen volt teljesíteni. Ennyi bonyodalomba került, míg a bécsi kormány beleegyezett, hogy a magyarok királyukhoz országgyűlésen magyarul szóljanak és írjanak.¹

A rendek a mult országgyűlések hosszú nyelvi listáját most is, törhetetlen állhatatossággal, megújították. Nagy nyelvi feliratukban az államnyelv értelmezésének némi kibővítésével találkozunk. Nemcsak az állami közigazgatás szerveitől kívánják meg a magyar aktákat és magyar ügykezelést, hanem azoktól is, melyeknek irományai a tapasztalat szerint állami hatóságok elé kerülnek, állami ügykezelés tárgyát képezik. Így elsősorban a születési stb. anyakönyveknél és itt a nem-magyar nyelvű szentbeszédet tartó egyházaknak három évi határidőt adnak, hogy annak leteltével magyar anyakönyveket vezessenek. Így a nagybirtokoknál; a magán földesurak is, amennyiben számadásaik hatóság elé kerülnének, magyar nyelven terjesszék be azokat. Az országban levő egyházi hatóságoktól is megkívánják, hogy az államhivatalokkal magyar nyelven érintkezzenek. Oktatásügyi kívánságaik a régiak, itt a felvidékiek nevében Justh József, Túrócmege és Berneczky János, Trencsén város követe a latin tanítás helyett a magyarnak sürgős bevezetését kéri, mert amíg ez nincs meg, a felső megyék nem tudják magyarul vezetni a közigazgatást. A magyar közigazgatásra tíz éves terminus mondandó ki, mely azon évtől számíttassék, amikor a latin tanítás helyébe magyar lép.² Igazi nehézséget a horvát kérdés okozott. Az illyr és pánszláv irány harca a magyarral már évek óta folyt röpiratokban és hírlapok terén; az izgatottság mindkét félén magas fokra hágott. A rendi javaslat azon pontja, hogy az 1830: 8. t.-cikk 4. szakasza, az államhivatalnokokra nézve kötelező magyar nyelvismeretről, Horvátországra is kiterjesztessék, a horvát és szlapon követek nagy ellenzésével találkozott. Busán Herman nagy beszédben alkalmazta a magyar nyelvi küzdelem tanulságait a horvátra: II. József alatt és után a magyarság hanyatlását nem az alkotmány elvétele, hanem a

¹ Iratok 125., 126. sz.

² Jegyzőkönyv, 13. ülés, 1, 161—171. l.

nyelvtől megfosztás okozta. És itt ráolvasta a magyar rendekre, hogy „nemzetiség alkotmány nélkül is fennállhat és az elveszett alkotmányt idővel visszaszerezni lehet, de az elenyészett nemzetiség többé soha fel nem ébredhet.”¹ A magyarság öreg harcosa, Felsőbükki Nagy Pál, véletlenül jelen volt: válaszában kiemelte, hogy erőltetést ma sem kíván, de egész Európában mindenütt a honi nyelv lett diplomatikai; azon nem csodálkoznék, ha a horvátok horvát nyelvet kívánnának, de ezt nem tévén, nem lehet kifogásuk, ha a nekik is idegen latin helyébe magyar kerül.¹ A horvát kérdésben a politikum végzetesen kontaminálta a nemzetiségi vonatkozást. Évszázadok során át a horvátok született magyaroknak, „filii nativi”-nek tartattak, s mint ilyenek, a belső magyar ügyek elintézésébe is befolytak. Az utóbbi évek nemzetiségi ingerültsége ezt a helyzetet rendkívül megsúlyosbítja. Deák Ferenc, aki a magyarosítás elvi ellensége volt, ellene megyéjében is felszólalt,² keserűen panaszkodik azon káros következtetésekre, melyek a horvát kapcsolatból a szorosan magyar ügyek intézésére folynak. A horvátok azok, kik leginkább akadályozták a törvényszöveg magyar nyelvét, a horvátok azok, kik a magyarországi vallási viszonyok rendezésénél szinte vétót mondanak, mert nekik külön, egyedül Horvátországra szabott vallási törvényeik vannak.³ Busánnak azon többször ismételt kijelentése, hogy a horvát tiltakozás nem egyéb, mint a mult országgyűlés magyar nyelvi magatartásának ellenhatása,⁴ keserű mosolyt vont a rendek ajkaira, akik még élénken érezték az 1836-iki visszautasítás szégyenét. Horvátországot Pozsega-megye és a zágrábi káptalan küldöttei pártolták, Szerém és Verőceme gyék helyeselték a rendi javaslatot, ha megvalósítása 10 évi határidőhöz köttetik és ezen időt a nyelv tanítására használják fel.⁵ Voltak azonban magyar követek, kik a horvátok közjogi akadémikoskodásától eltekintve felemelkedtek a tiszta nemzetiségi magaslatra és a nemzetek közti viszonylatra az evangéliumi elvet alkalmazták. Bezerédy Miklós, a veszprémi káptalan küldötte kijelenti, hogy a horváttól sem kívánhatunk többet, mint mimagunktól. Az utóbbi

¹ Ugyanott.

² V. ö. Három nemzedék c. művem, 2. kiadás 185 .l.

³ Jegyzőkönyv 3, 9. l.

⁴ Ugyanott 1, 343. l.

⁵ Ugyanott.

ötven év alatt Magyarországon sem tanult meg mindenki magyarul: nagyurak, városi polgárok ma is a némethez ragaszkodnak. „Állítatott ugyan, hogy midőn József császár a német nyelvet hazánkba rögtön behozta, rögtön értett kiki németül, hasonló fog történni a magyar nyelvvel is a horvátoknál. De nem keserű-e még csak emlékezete is azon időnek, midőn anyanyelvünk erőszakosan lenyomatni kívántatott? Talán azt akarjuk, hogy valaha a horvátok is keserű könyek közt emlékezzenek vissza azon kényszerítő módokra, melyeknél fogva nyelvünket reájuk akartuk tolni?“ Kényszerítés nem volna nehéz, elegendő volna kimondani, hogy husz év múlva jobbágytelket csak magyarul tudó jobbágy bírasson; ilyen törvény esetén a husz év múlva bekövetkező telekrevizióra az új generáció bizonyára megtanulna magyarul, de hisz ilyen hatásos kényszerre sem gondol senki az országban, minek akkor a horvát javaslat?¹

A horvátokat kényszerítő rendszabályokra most sem került a sor, aminthogy belső nyelvüket a magyarok nem, csakis a bécsi kormány támadta meg 1848 után. A nyelvtörvények továbbra is az „ország határában“ léptek érvénybe, hatályuk a kapcsolt részek területét nem érintette. A rendek követelései így is sok nehézségbe ütköztek: a kancelláriában Bartal, közjogi felfogásához híven, továbbra is latin felirat mellett nyilatkozott, hogy a törvények szövege latin nyelvű eszmecseréből legyen összesűríthető; a konferenciában nagy gondot okozott, vajjon megadható-e a tárnoki szék magyar ügymenete a felségjogok sérelme nélkül. A kir. válaszleirat a rendek egyes kívánságait megadva, megtagadta a főhercegek magyar tanulását és a kir. leiratok és resolúciók magyar szövegét. A rendek újabb feliratukra nem kaptak érdemleges választ és az új törvénnyel, az 1840:6. t.-cikkkel meg kellett elégedniök.² A korábbiakhoz képest ez így is nagy lépést jelentett: megadta az országgyűlési és törvényhatósági feliratok egyedül magyar nyelvét, a helytartótanácsot kötelezte — már parancsolván — magyar nyelvű leiratokra és körlevelekre, az udvari kamarát hasonlóképen, de csak azon hatóságokkal szemben, melyek neki magyarul írtak; az anyakönyvek három év múlva magyarul vezettessenek; papi alkalmazáshoz a magyar nyelv ismerete kötelező legyen; a magyar ezredek

¹ Ugyanott 1, 169. l.

² Iratok 126, 128—132. sz.

magyarul levelezzenek, s a végvidékeken is „gyarapíttassék a magyar nyelv tudása.“ A magyar tannyelvről és preparandiákról törvény nem jött létre, mert a király leiratában megígérte, hogy ezekről felségjogánál fogva maga fog intézkedni.¹

A nyelvügy további fázisaira a horvát agresszivitás lőn irányító. 1842 május 31-én a zágrábmegyei tisztújításnál az illyr-párt véres harc után kiverte a magyarbarát túrmezei nemességet és az utólag, saját körében lefolytatott választáson saját embereit ültette e vezető megye tisztségeibe. Az ily módon megtisztított közgyűlés két határozatában keresettel fenyegetett meg mindenkit, aki a tisztújítás ellen óvást emelne. Ezen két, 1842-ben hozott határozatot csak 1844-ben semmisíti meg egy udvari rendelet. A vérontás ügyében a vizsgálat meg sem kezdetett, majd pedig mindegyre elakadt és eredményre nem vezetett. Az 1843-iki magyar országgyűlésre a horvátok követeit a tartománygyűlés a magyarpártiak kénytelen távollétében választotta meg, s nekik utasításba adta, hogy a magyar országgyűlésen ne merjenek magyar nyelven szólni.² Természetes, hogy a magyar rendek e határozatot provokálásnak minősítették és várták az elkövetkezendőket. Az 1843. országgyűlés kerületi ülésein a horvátok még magyarul beszéltek, így június 6-án Osegovich Metell.³ Az országos üléseken, mint láttuk, a felvidéki követek maguktól szokták meg a magyar beszédet, a horvátokat pedig, ha latinul akartak beszélni, senki sem zavarta eddig ebben. A helyzetet a tartománygyűlés utasítása egyszeriben megváltoztatta. Amikor a június 20-ki orsz. ülésben Osegovich latinul kezdett beszélni és az erre kitört tumultusban kijelentette, hogy neki utasítása szerint tiltva van magyarul szólni, Torontál követe, Hertelendy Miksa határozati javaslatot terjesztett be, hogy ezután „országos tanácskozásokban és előadásokban más nyelv ne használtassék, mint a magyar.“ Az elnöklő személynök, Szerencsy István, finom magyar műveltségű ember, kimondta a végzést, de maga protestált ellene, azzal, hogy ez a horvát-

¹ Iratok 129. sz.

² Csengery id. m. 197. 201. l.

³ Az 1843—44. országgyűlés kerületi naplója, kiadta Kovács Ferenc 1894. 1,265. l.

tok követküldési jogát sérti, s így sem törvényesnek, sem jogosnak nem tartja.¹

A horvát tartománygyűlés utasításával szelet vetett és vihart aratott, de mint ma, az illyr-bécsi kapcsolatok ismerete alapján látjuk, nem is volt egyéb célja. A magyar államnyelvért való törekvéseknek egyszerre horvátellenes jelleget adtak és ezzel józanul gondolkodó idegenek előtt is kompromittálták azokat. A nyelvi tárgyalások menete ezóta olyan képet nyújt, mintha magyar és horvát harcolna egymással, holott a küzdelem tényleg Bécs centralizációja és a magyar nemzetiség között folyt. A rendek június 20-ki határozatából nagy felfordulás származott. A konferencia magyarellenos tagjai örömmel vettek róla tudomást, Hartig miniszter alig várta, hogy a horvát követek panaszt tegyenek ez „illegális és inkompetens” határozat ellen, s ezáltal út nyíljk a magyar nyelvi mozgalomnak ha nem is letörésére, de legalább akadályozására.² Személynök, nádor, kancellár; Haller Ferenc gróf horvát bán, báni konferencia, végnélküli levél- és jegyzékváltásba jutottak, horvát és magyar megyék feliratokban panaszkodtak és elégtételt követeltek; elmondhatjuk, a régi horvát-magyar testvéri érzésnek ez az ügy volt egyik sírásója. A felelősséget legméltányosabban József nádor állapítá meg aggkora leszűrődött bölcseségével: a horvát utasítás pozitíve eltíltván a magyar beszédet, szokatlan és több tekintetet mellőző lépés volt. Az 1836. törvény a magyar törvénysszöveget tette törvényessé, a magyar nyelvet ezáltal diplomatikai méltóságra emelte, s így érthető a kívánság, hogy az országgyűlés nyelve is magyar legyen. Mindez nem sértette a horvátok municipális jogát, akik az 1741:61. t.-cikk szerint úgyis „Hungarorum nomine” jönnek az országgyűlésre, s akik a korábbi országgyűlésen gravameneiket maguktól magyarul terjesztették elő, s még a jelen diéta kerületi ülésein is magyarul szóltak. Eljárásukkal a magyar és horvát közt fennálló unio és concordiat tekintet nélkül hagyták. De a magyarok sem mentesek a felelősségtől. A javaslatot rendes, diétális úton kellett volna megtenniök, előbb a kerületben megbeszélniök, s alkalmat adni a horvátoknak, hogy utasításukat békésen érvényesítsék. Ez annál inkább kötelességük lett volna, mert a rendi tárgyalásokban a 4. ülésen maguk sem

¹ Iratok 44. sz.

² Ugyanott bev. jegyz.

szólaltak fel a horvát követ — épen Osegovich volt ez is — latin beszéde ellen.¹ Mindkét fél hibás lévén, a nádor ajánlja, hogy mindkettőt megrója a kir. leirat, s azután a horvát tartománygyűlés változtassa meg utasítását, követei az országgyűlésen magyarul és latinul felváltva beszéljenek, a következőkre pedig küldjenek magyarul tudókat.²

Az 1843. okt. 12-iki kir. leirat csakis a magyarokat utasítja rendre, azért, hogy a horvát követeket törvénytelen határozatukkal törvényhozói kötelességük gyakorlatában gátolták. A konferencia vezetőtagjai, főként Kollowrat és Ferenc Károly főherceg, a horvátokat pártolták, kikkel a hátsó lépcsőn át érintkeztek is. József nádor mindent megtett, hogy a leirat szövegét enyhítse, vagy pedig egyáltalában megakadályozza kiadatását. Ezt annál inkább, mert a felindulás már az egész országot hatalmába keríté, negyven megye adta pótutasításba követeinek, hogy a június 20-iki határozathoz ragaszkodjanak. Metternich azonban ismét megkötötte magát, miért, nem tudjuk; úgylátszik, Haller bán befolyása alatt, akivel magánúton, családjában is sokat érintkezett.³ Még lemondásával is megfenyegette a nádot: „hátralevő rövid napjaimat inkább nyugalomnak szentelném, semint a császár, állam és saját lelkiismeretem iránti felelősségben kötelességérzetemen erőszakot tegyek“. A leiratra a rendek paprikáshangú feliratszöveget készítettek el, miután a személynök határozatukat formálisan is megsemmisítette. Erre a felírára azonban nem került sor, nádor és kancellár, gróf Majláth Antal, megmozgatták az egész hivatali apparátust, hogy a követek szelidebb utasításokat kapjanak. Bár a rendek a december 1-i újabb zajos ülés után 5-én kimondták, hogy a személynök eljárását törvénytelennek tartják, korábbi határozatukhoz ragaszkodnak és a horvátok latin beszédeit nem engedik jegyzőkönyvbe vétetni.⁴ a horvát követek ettől kezdve mégis háborítlanul szónokoltak latinul s a rendek 1844 január 29-én nyíltan is visszavonták korábbi határozatukat, miután magyar nyelvi feliratukkal sikereket értek el.⁵

¹ L. erre Kovács 1, 188 l. május 28. ülés.

² A nádor jegyzéke 1843 júl. 30. 668. kanc. praes. sz. al.

³ Melanie naplója, Aus Metternichs nachgelassenen Papieren 7, 3. l.

⁴ Irományok 2, 84. l.

⁵ Iratok 144, 149. sz.

A nyelvi nagy felirat két táblai tárgyalásánál szintén a horvát kérdés okozott legtöbb nehézséget. A rendek újra kérték a horvátországi közhivatalnokok számára a magyar nyelv ismeretének kötelező kimondását; a horvát iskolákban a magyar nyelv tanítása — korábban a horvátok követelése — most az idők változásához képest a magyarok listáján szerepel. A tárgyalások mindkét oldalról nagy animozitással folytak. Ne felejtjük el, ez az országgyűlés az, melynek nyelvi programját Kossuth szabta meg a Pesti Hirlapbeli cikkeiben, mindmegannyi lángoló felelet Gájljudevit és illyr pártja magyargyűlölő tényeire. A közvélemény már sehol sem képes tovább nézni a felelőtlen, csak elkeseredést keltő vitákat. Metternich „normálintézkedést” sürget, Kossuth „végső, utolsó, parancsoló rendszabályt”.¹ A programmot ő írja körül s e program nem egyéb, mint ami a korábbi országgyűléseken mint állandó követelés kifejlődött. „Hazánkban jogunk van megkívánni, hogy a közigazgatás minden ága magyar legyen. Ez elég, több sem jogszerű, sem törvényes”. „Elkövetkezettnek és elég mérséklettel előkészítettnek véljük a törvényt, mely elrendelendi, hogy a közéletnek minden ága s mindenütt a magyar hon határai között, kivétel nélkül magyar legyen”. Különösen a városi polgárság magyarosodására tekint nagy várakozással, ettől várja a magyar középrendet, mely a demokráciát fogja megvalósítani. Nagyszerű törekvéseiben a horvátok latin kívánságait tűszúrásoknak érzi, melyeket leráz magáról. A horvátok kedvéért „örökké latinul beszéljünk országgyűléseinken, perlekedjünk törvénytörvényeinken s levelezzünk vármegyéinken?”² A rendek szélső szónokai, Beöthy Ödön, Perczel Mór, Szemere Bertalan, Kossuth szenvedélyes hangját szólaltatják meg. A fiatalok végkép elváltak az ildomosságtól, mely az igazság látszatát szerzi meg annak is, kinek nincs igaza és az igaztalanságét annak, kinek, ha más hangon szólna, igaza volna. A horvát kérdésben a rendek végre br. Eötvös József formulája alapján egyeznek meg: a három u. n. alsó-szlavon vármegyére, Szerém, Pozsega, Verőcére valamint Fiuméra kimondani kérik, hogy közigazgatásuk hat év alatt magyar legyen, Horvátország municipális jogait azonban épségben tartják, egyedül azt kívánják, hogy a horvát hatóságok a magyarokkal magyarul levelezzenek. Ezzel

¹ Kossuth L. iratai, 12, 411. l.

² Ugyanott 184, 217, 329, 342 stb. l.

akarják mutatni, hogy Horvátország mégis csak belföld: az osztrák hatóságoktól hajlandók német átiratokat elfogadni, ha azok tőlük magyarokat vesznek el. A horvát vezérlevet Eötvös Wesselényi Miklós formulázásában mondja ki: „Nekünk magyaroknak kötelességünk elkövetni mindent, hogy a magyar nyelv valamint a törvénynek és országos és törvényhatósági tanácskozásoknak s érvényes határozatoknak úgy a közigazgatásnak is hivatalos nyelve legyen, kivéven erre nézve csak Horvátországnak tisztán keblőkbeni köz- és magándolgok folytatását, melyre nézve ők a latin nyelv használatában továbbra is meghagyandók, de elkövetnünk más részről mindent az engesztelésre és kibékülésre is s eltávoztatni mindent, nemcsak mi sért, de mi ingerelhet is”.¹ Kétségtelen, hogy a magyarság Horvátország belső nyelvét nem szándékozá érinteni, egyedül azt akarta, hogy „azon kapocs, mely Magyarországot Horvátországgal egyesíti és alkotmányyszerűleg annak kiegészítő részévé teszi, magyar legyen”.² Fél századdal előbb nagyobb nyugalommal lehetett volna e kívánságot tárgyalni s a horvátok sem kerestek volna benne nemzetgyilkoló tendenciát. Az illyr mozgalom idején azonban lehetetlen volt ez. Széchenyi István beszédében felismeri, hogy e kérdéseket nem lehet hidegvérrel tárgyalni, mert nemzetiség dolgában senki sem lehet elragadtatás, felhevülés nélkül. „Megengedem, hogy a nemzet összevéve oly lépést soha nem tett, melyből egy méltányos és hidegvérű bíráló előtt valami ellenségeskedés magyarázható volna a horvát nemzet irányában; de másrésről kérdelem: hát a horvát nemzet, mint nemzet mily méltatlanságot követett el? mi egyesek tette után hevülünk fel, ők is egyesek tette után jönnek ingerültségbe”.³ A vezetést azonban már ez egyesek ragadták magukhoz, legalább is ami a tömegek hangulatát illeti. Az ifjúság Perczelnek és Szemerének rendez faklyásmenetet. Perczel a nyelvi vitákban a leydeniek példájára hivatkozik, akik a spanyolok ellen védték magukat, mert jobb kezükkel még harcolhattak s baljuk is megvolt, hogy szükség esetén eledelül szolgáljon nekik.⁴ Az exaltáció magas fokát el sem képzelhetjük, ha mai szemmel nézzük a differenciák csekély voltát. Bezeredy a

¹ 1843—44. főrendi napló 1, 151—153. l.

² Főrendi válasz, Irományok 1, 40. l.

³ Főrendi napló 1, 174. l.

⁴ Kovács, Napló 3, 102. l.

belső felindulástól elakad, Ráday Gedeon hozzá lép és szótlanul megszorítja kezét.¹ Mintha a fiatalok megéreztek volna, a Bécs szolgálatában állt pánszláv idea néhány év múlva ellenük fogja hajtani a nem-magyar népeket és letiportatja ifjú szabadságuk termését. Szentkirályi Móric is a jövőre gondol: „Magyarország lakószáma, ha mind magyarajkúak lennének is, nem számosabbak tíz milliónál. Magukra hagyatva, de keverve még szlávajkú lakókkal, kiket a pánszláv mozgalmakba belekeverni eddig is törekedtek már, nagy kérdés, ha századokon keresztül az ostromot kiállani képesek lennének-e. Hol van tehát ama hatalmas frigyes, melynek segítségével biztos reményünk lehet e nagy vitát veszély nélkül vívni meg? Ez pedig a másik szomszéd, az ugyanoly hatalmas, sőt még hatalmasabb német nemzet. Ez a szabadságnak és civilizációnak egyik főképviselője a világon“, bizonyos, hogy szívesen áll a hasonlókép haladásra és szabadságra törő magyar mellé, — nehézség csak abban van, hogy a magyarral szemben a német nemzetet Bécs összkormányának képviseli, mely a horvát-illyr-szláv mozgalom iránt szimpátiával viseltetik.² Nehéz e vitáról összefoglaló képet adni; a nemzetiség ekkor már a leghatalmasabb erő volt, mely megnyitotta a legelzártabb ajkakat, és ezek hangos szóval tettek tanúságot, hogy Magyarország tökéletesen bekapcsolódott immár az európai szellemi világba. A jó magyar ifjú Majláth György, Baranya követe a nyelvegységet a nemzetiség leghatalmasabb előmozdítójának tartja, de nem a nemzetiiségnek, nem annak lényegének: nyelvi különbség mellett van történeti, szokások- és institúciókbeli egység, szellemi egység, s ha a nyelv- és szellemi egység közt választani kellene, ő az utóbbi mellé állna.³ A többség azonban hű maradt ötven év tradíciójához és a nyelvegység mellett nyilatkozott, de tenni a mondottakon kívül egyebet nem tett.

Az országgyűlés nyelvi felirata a szélső fiatalság követeléseit maga is megrostálta és egészében nem foglalt többé magában olyan rendelkezéseket, melyekből a kényszer szándékára lehetett volna következtetni. A három alsó-szlavon vármegyének bizonyos határidő múlva Magyarországgal asszimilálása régi közjogi felfogás

¹ Ugyanott 119. l.

² Ugyanott 3, 78, 79. l.

³ Ugyanott 3, 59. l.

következménye volt, s ebben a rendekkel a főrendek is meg-
egyeztek, kik közt sem az idősebb konzervatívokat, sem a Széchenyi
és Eötvös vezetése alatt álló fiatalabbakat nem lehetett terv-
szerű magyarosító szándékkal vádolni. A bécsi kormány tagjai
azonban nem az előttük fekvő pozitív követeléseket nézték, hanem
az országgyűlési tumultusok hatása alatt a rendek természetes
nyelvi kívánságaiba is vad magyarosító és Ausztriától elszakító
tendenciákat magyaráztak be. Innen a hosszas huzavona, mellyel a
felirat kívánságai Bécsben elintéztettek. Viszont az országgyűlés
izgatott hangulatából azt is megértették a konferencia belátóbb
tagjai, hogy legalább a szorosan vett államnyelvi követeléseket
meg kell immár adni és az ötvennégy évi ellenállást végre valahára
le kell szerelniök. Különösen Metternich és vele Kübeck tanusították
e gyakorlati fogékonyságot; az 1844 január 23-iki leirat, melyet
Szemere Bertalan is „nemzetiségünk történetében, minden hiányai
mellett is, valóságos eseménynek“ nevezett,¹ elsősorban Metternich
érdeme és az öreg államkancellárnak a fiatalabb tanácsosokat
megszégyenítő gyakorlati érzékét dicséri.² Ő volt az, aki utó-
gondolatok nélkül elismerte a magyar államnyelv megadásának
elkerülhetetlen voltát, s aki a kormány régi rossz taktikájával, az
engedelmények kicsikartásával, az utolsó pillanatban szakított.³
Ő is kénytelenségből cselekedett, mikor ezt tette, de becsületesen, azon
utógondolat nélkül, hogy amit egyik kézzel adott, a másikkal vissza-
vegye, nem úgy, mint Kübeck, a bécsi kámera elnöke, aki a magyar
államnyelvet elfogadva, ugyanakkor titokban a latin helyébe német
hivatalos nyelvet vezet be a budai magyar kamara ügymenetébe,⁴
avagy Hartig miniszter, aki nagy felháborodással tiltakozik az ellen,
hogy a magyarok a horvátokat magyarosítani akarják, de a latin
nyelvet nem óhajtja számukra kötelezően megállapítani hogy a kor-
mánynak szabad kezét biztosítson, alkalmas időben a horvát közigaz-
gatás — elnémetesítésére.⁵ A kormány tagjai közt a nyelv ügyben
egyesegyedül Metternich dolgozott ravasz hátsó gondolatok nélkül.

¹ Kovács, Napló 4, 54. l.

² Iratok 147. sz.

³ Így ítéli meg már Wirkner Lajos, Élményeim, Pozsony, 1879
137, 170, 173. l.

⁴ Iratok 165. sz.

⁵ Iratok 147. sz. bev. jegyz.

Az államélet bizonyos köreit illetőleg persze Metternich-hel sem lehetett beszélni. Tőle és a bécsi kormánytól nem lehetett kiharcolni, hogy az uralkodócsalád tagjainak magyar nyelvre való tanítása törvénybe kerüljön, ezt a követelést rendi túlkapásnak minősítették, s elviselhetlenné találták, hogy a rendek szabják meg a főhercegek nevelési elveit. Hasonlóképen visszautasították a magyar kancellária belső nyelvére vonatkozó követelést: ez is udvari hatóság volt, s mint ilyenhez a rendeknek jog szerint semmi közük és beleszólásuk nem lehetett a kormány felfogása szerint. A kancellária felterjesztései és részben belső ügymenete is, csakugyan egész fennállása alatt, 1848-ig, latin és német maradt, tanácsuléseire is csak Szögyényi László alkancellársága alatt, 1846 óta, vonult be a magyar szó.¹ A horvát tárgyú követelések is visszautasításra találtak, úgy az alsó-szlavon vármegyékre, mint a horvát hivatalnokok kötelező magyar nyelvismeretére vonatkozó. A magyar és horvát hatóságok egymásközi levelezésének kérdését úgy oldották meg, hogy a magyarok magyarul, a horvátok latinul írhatnak és az ily átiratokat a másik fél köteles elfogadni. A régi horvát kívánságnak, hogy a magyar nyelv a középiskolákban tantárgyként taníttassék, szintén eleget tettek. A legnagyobb nehézséget még mindig a törvények egyedüli magyar nyelve okozta, nem többé az eredetiség miatt, hisz a magyar szöveg, mint láttuk, már originalis, autentikus, sőt dirimens is volt, hanem azon szempontból, hogy az ország egyes hatóságai és a horvát rendek nem értenék meg az egyedül magyar nyelven kiadott törvényt. Ebből a helyzetből a konferencia főként Metternich és Mailáth gróf kancellár segítségével találta meg a kivezető utat, olyképen, hogy a törvényszöveg egyedül magyar lesz, de róla fordítások készüljenek latin és olyan nyelveken, melyek az országban használatosak, amiként már az 1836. úrbéri törvény szövegét is a jobbágyok közt anyanyelvükön osztották ki.² Az öreg Cziráky Antal régi közjogi alapon azt követelte, hogy e fordításokat a rendek csinálják, ne a helytartótanács, mert a törvény hozásának, leges ferendi et abrogandi, joga az országgyűlésé is, nemcsak a királyé, kinek hivatala a helytartótanács. A rendek azonban nem méltányolták többé az

¹ Id. Szögyény-Marich László Emlékiratai, 1, 1903, 41. l.

² Így br. Wesselényi Miklós oláh és magyar nyelven, I.-Prot. 1837 márc. 28. 10. l.

ily közjogi finomságokat; a fordításokban a magyar államnyelv sérelmét látták és nemcsak hogy a helytartótanácsra tolták azok elkészítését — hogy ezáltal a fordításokat közjogi jellegükből kivetköztessék — hanem arra sem voltak hajlandók, hogy a fordítások dolgát az új törvény szövegében megemlítsék. Ebből az utolsó pillanatban, a törvény szövegezésénél, amit a rendek küldöttségei a kancelláriával együtt, az ú. n. concertationál végeztek, oly elvi vita támadt, mely az országgyűlés békés szétoszlását is a legnagyobb mértékben veszélyeztette. A rendek ugyanis, megtagadva a fordítások dolgának törvénybe vételét, eltértek a régi gyakorlattól, mely szerint a királyi leiratok tartalmát kell törvény formájába önteni. Ezen gyakorlat alól régebben is volt kivétel, emlékeztünk az 1792. országgyűlés eljárására, amikor a rendek nekik kedvező leiratbeli részleteket hagytak ki a törvény szövegéből. Most azonban Metternichet ismét hatalmába kerítette többször észlelt makacssága, melyet egyedül aggkorával tudunk megmagyarázni. A legerélyesebben követelte a fordítások ügyének törvénybe vételét, s ennek megtagadása esetén az országgyűlés feloszlására, proklamáció kibocsátására és az országban valószínűleg mutatkozó ellenállás fegyveres leverésére gondolt, s ezekre már tervekét készítette. Kübeck azonban száraz gyakorlati érzékével kijelentette, hogy a monarchia pénzügyei nem engedik meg a mozgósítást és Magyarországra bevonulást egy ily lényegtelen dolog miatt, mire aztán Metternich is engedett Mailáth kancellár és József nádor békés tanácsainak: a fordítások ügye nem említettett a törvényben, magukat a fordításokat a helytartótanács és kancellária készíté el, s az előbbi küldötte szét a törvényhatóságoknak. A tiszta magyar vármegyék a fordításokat félre tették, a vegyes lakosságúak azonban a magyarral együtt kihirdették.¹ A horvát rendek a korábbi szokás szerint magyar és latin, kéthasábos szöveget kaptak kézhez.

Az 1844:2. tv.-cikk valósággá tette a magyar államnyelvet. Kimondotta, egész világossággal, a törvényhozás magyar nyelvét: leiratok, törvények és tárgyalások nyelve magyar, a horvát követek

¹ Zalamegye, hol nem volt szükség fordításra, Deák Ferenc indítványára levéltárába tette a fordításokat, I.-Prot. 1845 január 27, 10. l., több megye nem osztva szét a fordításokat, felírt ellenük: Ugocsa, Bereg, Csanád, Veszprém, Pozsony, I.-Prot. 1845 passim.

még hat évig latinul is szólhatnak az országgyűlésen. Kimondotta a közigazgatási hatóságokra a magyar nyelv kötelező használatát, illetőleg azokra, melyeknél a korábbi törvények még nem szabták meg ezt; a helytartótanács, kúria, minden ítélőszék és a szentszékek nyelve magyar; a kancellária is magyarul válaszol, de belső nyelve a kancelláriának és kamarának a régi marad; itt a király, a nem-magyar anyanyelvű király hatóságairól volt szó, melyekhez a rendek még most sem nyúlhattak. A törvény utolsó szakaszában a király kijelentette, hogy már rendelkezéseket tett az iránt, hogy „az ország határán belőli iskolákban közoktatási nyelv a magyar legyen“. Az oktatásügy még mindig a felségjogok közé tartozott, s a rendeknek ez elvi kijelentéssel meg kellett elégedniük, aminek hátterét a következő fejezetben fogjuk megismerni¹.

Ezzel a magyar államnyelv ügye érdemlegesen befejeződött az országgyűlési tárgyalásokban. A következő, 1847—48-iki országgyűlésen a horvát követek magyarul szóltak, s V. Ferdinánd király magyarul tartotta a megnyitó beszédet.² Mint a vármegyék megjegyezték, „e kegyelmes királyi szózat volt az első magyar szó, melyet e sokat szenvedett nemzet több századok bánatos sovárgása után, koronás királyának ajkairól lezengeni hallott“ s e néhány magyar szót „nemzeti lételünk szentesített előismerésének diadalérzetével“ hallgatták.³ Az új országgyűlés megpróbálta a 44-iki kívánságok még nem teljesített pontjait új felíratban terjeszteni fel: benne el akarták ismételni a horvát-alsó-szlavon pontokat; világosabban kifejezni az oktatás magyar nyelvére vonatkozó 44-iki igen általános rendelkezést és felújítani a nemzeti szín, a címer stb. külsőségeit. A javaslat alsóházi vitájában Kossuth Lajos külön kifejezni kérte, hogy az elemi iskolai tanításra nem vonatkozik a magyar tannyelvi kérelem; különben Horvátország és kapcsolt részek kifejezések helyes vagy helytelen voltának felvetésével ismét megújítja a magyar és horvát közjog évszázadok óta folyó vitáját.⁴ A főrendeknél Lonovics György esanádi püspök, majd

¹ Iratok 145—147, 151, 155, 157—164.

² Apponyi György gr. felterjesztése, Conf. 1847:1202. sz.

³ Bihar vm. felírata, 1848: 939. kanc. sz. al., hasonló köszönetíratok 1848: 940, 964, 969 stb. kanc. sz. al.

⁴ 1847—48. Jegyzőkönyv 83. l. január 7-iki ülés. A törvényjavaslat és felírat szövege Irományok 49. l., az üzeneté ugyanott 53. l.

nyomatékos és lelkes beszédben Batthyányi Lajos gróf hívták fel a figyelmet arra, hogy a latin nyelv ideje már Horvátországban is elmúlt és ez ország belső nyelve gyanánt a latint szabni meg, oly zsarnokság volna, melynek „példáját ő a világ történetében nem ismeri.“ A főrendek válaszüzenetükben ezen felszólalásokra hallgatva a törvényjavaslatba beilleszteni kívánták, hogy „az ügykezelés nyelvének meghatározása tetszésükre bízatik“ a horvátoknak. Ezzel a szöveggel már a régi rendi Magyarország végkép lemondott a horvátok nyelvi viszonyába való befolyásról. A horvát követ Busán Herman és Haulik György zágrábi püspök, az illyrpárt egyik vezetője, külön köszönetet mondtak ezért Batthyáyninak és a főrendeknek.¹

A válaszüzenetet már nem tárgyalta többé az alsótábla, mely a februári forradalom hatása alatt az ország alkotmányának gyökeres átalakítását tette feladatává. A horvátok ugyanekkor döntöttek otthon és választották a magyar szövetség helyett a bécsi reakciót, mely aztán nemcsak az államkapcsolat nyelvét, de az egész belső nyelvet is németté tette. Mielőtt azonban Jellasics bán csapatai megjelentek volna az „anyaország“ területén, a rendek április 6-án határozatot hoztak, melyben az utóbbi évek „különbözésének“ okait végkép el akarva tüntetni, a régi, Zrinyi és Frangepán korabeli testvéri egyesség helyreállítására újból és ünnepélyesen kimondták, hogy a horvát nemzetiséget és nyelvet mint a horvát hazafiak eltulajdoníthatatlan sajátját most is tisztelik és épségben hagyni óhajtják.² Ez volt a rendi Magyarország utolsó nyilatkozata a nyelvkérdésben, mely az eredeti magyar nyelvkérdésből az utóbbi évek alatt észrevétlenül változott át horvát kérdéssé.

Hátra van még egy pillantást vetnünk az erdélyi államnyelv kifejlődésére. Mint emlékezünk, az 1791:31. t.-cikk részben kimondottan, részben hallgatólag szankcionálta a korábbi viszonyokat: a magyar és székely nemzet kebelében a magyar, a szászében a német nyelv kizárólagos használatát, a központi hatóságoknál és törvényszékeknél a magyar hivatalos nyelvet, kivéve az udvari, kamarai és katonai expediciókat. Az országgyűlés tárgya-

¹ Főrendi napló 250—281. l.; február 4. és 5. ülés, Batthyányi szerepére l. Horváth Mihály id. m. 3, 300—303 és 490. l.; válaszüzenet Irományok 71. l.

² Irományok 179. l.

lasi nyelve régi szokás szerint magyar maradt, Erdélyben a rendi gyűléseken a szász küldöttek is mindig magyarul szóltak; a felíratok és törvények nyelve azonban latin volt. A további fejlődés során két kérdés okozott bonyodalmat: a központi hatóságoknak a szász hatóságokkal való levelezésének nyelve, továbbá a törvények nyelvének kérdése. Az a nagy izgatottság, mely a 40-es években szászokat és magyarokat egymás ellen ingerelte, nem több, mint e két kérdés körül forgott.

Az elsőt illetőleg: az 1791. törvény nem mondotta ki, milyen nyelven levelezzen a gubernium és a neki alárendelt központi hatóságok a szász jurisdictiókkal. A gubernium a század fordulóján legtöbbszörre latin leiratokat és rendeleteket adott a szászoknak, de nem kizárólagosan: gyakran, főként körleveleknél, a magyar nyelvet alkalmazta anélkül, hogy a szászok ebben szándékos sértést láttak és ellene tiltakoztak volna. Az erdélyi nyelvkérdésnek csak akkor lesz éle, amikor Magyarországon már forrpontra hevültek az indulatok. Az 1810. erdélyi országgyűlés a kamarai és bányahivataloknál kér magyar szolgálati nyelvet s a fiskális pörök magyar elintézését; egyiket sem kapja meg s nagyobb felindulás nélkül oszlik el. Az 1809. és 1834. országgyűléseken szóba sem jön a nyelvkérdés, sem a szászok nem panaszkodnak, sem a magyarok nem ismétlik követeléseiket.¹ Az 1837. országgyűlésen azonban már felmerül a magyar törvénytörvény kérdése, a szászok nevében Schreiber Simon sem nyilatkozik elvileg ellene, csak azt kívánja, hogy ez a „via facti“ helyett rendes úton, felíráttal kéressék a királytól; „küldöm nem fogják ellenezni, hogy jövőre az országos törvényjavaslatok magyarul szerkesztessenek.“² A törvénytörvényben ekkor még semmi változás sem történt, az 1841. országgyűlésen a magyarok újból ismétlik követelésüket, de a szászok immár új állásponton vannak; a latin helyett maguk számára német szöveget kérnek. Ha tekintetbe vesszük, hogy a rendi korszakban a törvénytörvény volt a közfelfogás szerint az állami létnek tulajdonképeni kifejezője s ha visszaemlékezünk, hogy a magyar országgyűléseken mint a magyar államiság betetőzéséért folyt érte a harc, úgy megérthetjük a szászok állásfoglalásának válto-

¹ V. ö. 1809, 1810—11, 1834. erdélyi jegyzőkönyveket, 1810—11. Jegyzőkönyv 209, 703. l., 993. l. az új Ordo processualis is latin.

² 1837. Beszédek tára 871. l.

zását, nemcsak nemzeti okokból, hanem elsősorban ily közjogi érdekből. Az erdélyi magyarok a magyar törvénszöveggel kívánták dokumentálni az állam magyar jellegét, a vitában a régi közjogi differenciák merültek fel: van-e a három nemzet egyenjogosítva, avagy a két, magyar és székely nemzet, leszavazhatja-e a harmadikat, mely úgysis későbbi bevándorlás útján, a magyarok és székelyek engedelmeiből lakik Erdélyben? Ebben a levegőben jutottak rá a szászok a német törvénszöveg követelésére és az országgyűléseken folyó közjogi vita volt az, melynek hatása alatt nem voltak hajlandók többé a gubernium magyar átiratait elfogadni.

A 40-es évek elején ezen két, magában véve csekély horderejű kérdés választotta szét a két nemzetet. A bécsi kormány csakhamar felismerte a helyzetet, annál inkább, mert a szász—magyar jó viszonyt egyébként sem nézte jó szemmel. Mikor 1832-ben Brassó városa és széke újonnan felveendő gyakornokainak ösztöndíjat akart alapítani, hogy a magyar nyelv és magyar jogi gyakorlat tanulmányozására két évig a marosvásárhelyi kir. táblánál tartózkodjanak, ezt a bécsi kormány csak hosszú huzavona után, 1836-ban engedélyezi savanyú arccal: hogy ha már a brassói hatóság pénztári fölöslegét mindenkép erre a „hasznos“ célra szánja, nem akadályozható ebben.¹ A 40-es évek elején, mikor a szászok a gubernium és más magyar hatóságok magyar átiratait nem fogadják el, avagy azokra német választ adnak, s a gubernium a kancellária által panaszt tesz a kormánynál azért, hogy a német irat az 1791. törvénnyel ellenkező újítás, az egész ügyet Bécsben azon szempontból ítélik meg, hogy a szászok a „királyhű, rendet és törvényességet fentartó elem“ Erdélyben, tehát támogatni kell őket. A szászok udvari ágense, Conrad Ferenc, személyesen informálja a konferencia tagját, Hartig grófot és ez a konferencia egyik, a szászokra kedvezőtlen határozatát azon kijelentéssel odázza el, hogy tudomása szerint a szászoknak egy új beadványa van útban, mely a kérdést egész új megvilágításba helyezi.² Az új beadvány nem késik: Conrad a szászok nevében bemutat az 1792—1836. időközből 52 főkormányiszéki leiratot, melyeket a gubernium latin nyelven intézett a szászokhoz és magyarul a másik két nemzethez. A szász beadvány még megjegyzi, hogy e gyűjteményt „magas megbízásra“

¹ St. R. 1836. 4922. sz.

² Iratok 150, 152. sz.

adja be, amivel a konferenciát nagy zavarba hozza, mert ha leküldenék a beadványt az erdélyi kancelláriának, ez joggal sértve érezné magát, hogy magánúton ellenőrzik felterjesztéseit.¹ Hartigon kívül mások is, így Lajos főherceg is személyes pártfogói voltak a szászoknak,² ami nem is volt csoda, mert a kormánynak kimondott „főelve” volt, Magyarországot és Erdélyt egymástól alkotmányilag elkülönítve tartani s ezen elv megsemmisítése az „osztrák császári kormány aláadásával” lett volna egyenlő;³ ebben a felfogásban a szász nemzet közjogi és nyelvi különállása képezte a magyar törekvésekkel szemben a monarchia biztosítékát. Hartig a kormány lelkéből szól, mikor megjegyzi, hogy a magyar nyelvnek már úgyis sajnálatos preponderanciája van, vele szemben minden korlátozás csak egészséges dolog lehet.⁴ A magyarok Erdélyt ki akarják emelni a monarchia kereteiből, hogy Magyarországgal egyesíthessék, ezzel szemben a kormány feladata az elszigetelő törekvéseket visszaverni és a veszedelembé jutott egységet újra megszilárdítani, amiben elsősorban a szászokra támaszkodhatik, ezek úgyis utasításba adták követeknek, hogy a „szász nemzetnek a kormányhoz kell állania határozottan és egységesen”.⁵ Mint látható, a szászokat nem német nemzetiségük miatt pártolta a konferencia kormánya, melyben ekkor már úgyis szlávok rendelkeztek s Hartig szinte egyedül képviselte a germanizáló elvet. A német nyelv fentartása az összmonarchia érdekében volt szükséges, a bécsi kormányt itt is centralizáló, politikai szempontok vezették. Még Metternich is, akinek, mint tudjuk, legtöbb gyakorlati érzéke volt, legfőlebb rendi szempontból nézi a nyelvkérdést: a latin törvénytörvény szöveg fentartandó, mert Erdély politikai konstrukciójában nem tisztára magyar, a szász nemzet is alkotmányos jogokkal bír benne és így ezekre is tekintettel kell lenni a törvény nyelvének megállapításánál.⁶ Nem kevésbé politikai színezetű a szászok nyelvi állásfoglalása is. Erre jellemző azon magatartás, melyet a szász területen lakos oláhokkal szemben tanúsítanak. Abból az

¹ Conf. 1844: 420. sz.

² Iratok 142. sz.

³ Iratok 166. sz.

⁴ Iratok 135. sz.

⁵ Ugyanott.

⁶ Iratok 143. sz.

alkalomból, hogy a magyar és székely nemzet magyar iskolákat követel, kiemelendőnek tartják azt a jogukat, hogy a szászok közt lakó oláhok németül taníttassanak, mert negyedik nemzetté nem lehet őket tenni és ha már a szászok közt lakva szászoknak tartatnak, mindenek előtt szükséges, hogy németül tudjanak, minél fogva egyenesen az ő javukra és kényelmükre van, ha németül tanulnak az iskolákban.¹ Ez az álláspont semmiben sem különbözik a magyarokétól, akik Erdély ősi magyar megszállására hivatkozva léptek az utóbb bevándorolt szászok elé nyelvi követelményeikkel.

De a szavaktól eltekintve, az egész küzdelem a két főntebb érintett pont körül folyt le. A magyarok 1842. felirata, a nyelvi követelések legszélsőbb formulázása sem érinti sem a szászok, sem az oláhok iskolaügyét, egyedül a gör. egyesült és nem egyesült középiskolákra akar 10 év múlva magyar tannyelvet, s addig Balázsfalván magyar tanszéket; az elemi oktatás dolgát a rendszeres munkálatokhoz utalja.² Persze ez a kívánság is messzire eléje nyargalt a valóságnak, amikor még az erdélyi állami, katolikus középiskolákban sem volt szabad magyarul tanítani, s amikor a magyar és székely vidékek népiskoláztatása is a kormány jóvoltából a legelmaradottabb állapotban tengődött. A gubernium jelentése szerint 1820-ban tizenegy magyar törvényhatóság területén összesen csak 90 elemi iskola volt, s a gyermekek ezekbe sem jártak; a helyzet javítására semmi sem történt, mert a kormány német mintára akarta az iskolareformot megcsinálni, s az erdélyi hatóságok nem tudtak szája íze szerint való tervet kidolgozni.³ A magyar középiskolákban a magyar nyelvet még csak tantárgyként sem tanították,⁴ az egyetlen magyar főiskolában, a kolozsvári lyceumban némely tárgyak magyar nyelven való előadására a főigazgató, Kováts Miklós erdélyi püspök 1842-ben kért engedélyt, de ezt csak nagy nehezen kapta meg négy év múlva, 1846-ban.⁵ A bécsi kormány oly erővel feküdt rá az Erdélyben izolált magyar nemzetiségre, hogy nem csodálkozhatunk: a 40-es évek nyelvi küzdelmét Erdélyben elsősorban nem is az elgyöngült,

¹ Iratok 142. sz. bev. jegyz.

² Iratok 135. sz.

³ St. R. 1831: 6599. sz.

⁴ 1836: 5964. kanc. sz.

⁵ Iratok 166. sz.

alávetett nemzetiség, hanem a székely és magyar nemzet közjogi szerepe határozta meg; a nemzetiségi és nyelvi gondolatnak a közjogi energia kölcsönzött feszítőerőt.

A guberniális leiratok vitájában a magyar álláspontot főként br. Nopcsa Elek kancellár és gróf Teleki gubernátor képviselték. A küzdelem tetőpontját a két segesvári eset képezte; az egyikben a gubernium egy évre beszüntette a segesvári községi hivatalnokok fizetését, mert a város magyar átiratra németül válaszolt és felsőbb utasításra sem fordította le azt latinra vagy magyarra. A másik esetben egy brassói csőd elintézésére a főkörmányzó a fehérmegyei főbíróval együtt két szász méltóságot, Maurer Mihályt és Wenrich Mihály segesvári szenátort küldte ki biztosnak; az eljárásról Maurer magyar jelentést írt, de ehhez Wenrich német különvéleményt adott be, mire az ő fizetését is beszüntették. A két ügy mint a nyelvi viták legkiáltóbb esete szerepelt és megjárta többszörösen is az összes fórumokat, miután a szászok panasza benne a magyarizálás tényét és a német elem megsemmisítésének szándékát fedezte fel.¹ Miután a guberniumnak az 1791. törvény formálisan igazat adott, csak ildomossághiányért lehetett rendutasítani, de Nopcsa idejében ez nem volt ritkaság, az erdélyi hatóságok az ő kancellársága alatt Bécsben renitenciájukról voltak ismereteseek.² Az egész kérdést, az országgyűlési nyelv dolgával kapcsolatban br. Jósika Samu alkancellár akarta végre komolyan megoldani. Több ezirányú felterjesztését elintézetlenül hagyta a bécsi kormány, melynek politikai számításaiba nem illett be az erdélyi nyelvkérdésnek végleges, mindkét félt kielégítő megoldása. Mert Jósika *ilyen* megoldást tervezett: a szászok ellenzését a magyar államnyelv iránt azzal fegyverezni le, hogy belső kezelésükben újból biztosítani kell a német nyelv használatát s a magyar törvénszövegről ők a kormánytól elkészített hiteles német fordítást kapjanak. Jósika 1847. memorandumának a szászok nyelvi jogáról szóló sorai³ a legméltányosabb nyilatkozatok közé tartoznak,

¹ St. R. 1845:2473. sz.

² Ezekre az ügyekre l. St. R. 1845:2473, 6640, 6653; 1846:199. sz., M. K. A. 1846:241. sz., Conf. 1843:219, 231, 340, 547; 1844:22, 221, 391, 420, 857, 592, 1437; 1845:92, 580, 1148—1154. sz., bennük az erdélyi kancellária több, ez ügyekre vonatkozó felterjesztése. Iratok 150, 152. sz.

³ Iratok 168. sz.

melyek a középeurópai nyelvi küzdelmekben valaha is elhangzottak. Még féltékenységüket is megérte és jogosnak tartja, mellyel német tulajdonaikat, s köztük nyelvüket is védelmezik. Mikor beadványainak felelőtlen elfektetése ellen erélyesen fellépett a konferenciában, Hartig grófot, aki szerette a szászokat pártfogolni, ez annyira felizgatta, hogy a tarnowi példára hivatkozva kijelentette: Jósikával szemben a kormány a tömegekre támaszkodhatik, s a magyarok megérhetik még, hogy az ekéttartó parasztok fognak a kormány érdekében velük leszámolni.¹ Ezt Hartig a közvetítő magyarral szemben mondotta akkor, mikor Jósika tervét a szászok vezetőférfiaival előzőleg már megbeszélte és a sikerről biztosíthatta a bécsieket. De a konferencia ellenzése ekkor már nem szokott sokáig tartani: az 1842-i felíratra végre kiadatott az 1847. jul. 25-iki válaszeleirat, mely az 1847:1. törvénycikkben törvény formájába öntve kimondotta az erdélyi országgyűlés és közigazgatás számára a magyar államnyelvet; a közoktatásról nem rendelkezett, a szász nemzet kebelében a német nyelvet épségben hagyta és számukra hivatalos német törvényfordításokat rendelt el. A leirat a rendeket teljesen kielégítette; első megoldása volt a problémának: egységes államnyelv mellett egy minoritás nyelvi jogait tiszteletben tartani.

3. A magyar államnyelv a hatóságokban, a közoktatásban és a közönség körében.

Az egymást követő nyelvi törvénycikkek természetesen nem maradhattak hatás nélkül az ország hangulatára. Az elért eredmények lelkesedést, a visszautasított követelmények elkeseredést keltettek, s mindkét érzés hozzájárult ahhoz, hogy egyesek és hatóságok hazafias kötelességüknek tartották saját körükben is elősegíteni a magyar nyelv ügyét. Itt a legelőkelőbb szerepet a vármegyék játszották, autonóm, közhatósági jogaikra támaszkodva. A század első évtizedeiben a helytartótanács által elnyomott mozgalmuk most, az országgyűlések nagy nyelvi vitáinak hatása alatt újból kitör és a nyelv előmozdítását célzó statutumok létrehozásában mutatkozik. A megyei közgyűlések egymásután küldenek ki bizottságokat, melyeknek feladata egyrészt a magyar nyelvnek a

¹ Iratok 135. bef. jegyzet.

megyei közigazgatásban általánossá és kizárólagossá, másrészt a népoktatásnak magyarra tétele és általában javítása, emelése. A főbírók és szolgabírók utasítást kapnak, a helyi népnevelés állapotát megvizsgálni és a permanenciában levő bizottságnak a javítás dolgában hasznos javaslatokat tenni.¹ Különösen megelégnék a mozgalom az 1830: 8. t.-cikk létrehozása óta, az egyes vármegyék hosszú listában foglalják össze a nyelvterjesztésre vonatkozó rendelkezéseket, melyek a 18. századi racionális irodalomból átvett kifejezéssel részben a nyelv beható — intenzív, részben kiható — extenzív művelésére irányulnak.² Beható művelésnek az akadémia működését nézik, mely a nyelv belső fejlődését tárgyazza, kihatónak a köznép közt terjesztést, ami pedig leginkább iskola és színház által történhetik. Ehhez képest a vármegyék gondot fordítanak arra, hogy a hol nincs magyarul tudó tanító, ott a községek a régi tanító mellett vagy maguktól, vagy a község szegénysége esetén, a földbirtokos jóvoltából segédtanítót vegyenek fel, aki tisztán a magyar nyelv tanításának szentelhetné idejét. Magyarul nem tudó tanító, bírónak vagy jegyzőnek állásától megfosztásáról nincs szó ezekben a vármegyei határozatokban, melyeket a folyóiratok, főként a Tudományos Gyűjtemény követendő például közöltek hasábjaiakon, s ily módon nagy nyilvánosságra jutva, a 30-as években megkezdődő magyarellenes röpiratok főforrásaivá váltak. A határozatok kétségtelenül komolyan vették a közművelődés dolgát: a népoktatás sikeresítése céljából iparkodtak elejét venni, hogy a tanítói és jegyzői hivatal egy kézben legyen, lelkére kötik a birtokosoknak, egyházaknak, püspököknek, plébánosoknak, hogy a nép nevelésével többet foglalkozzanak, mint eddig. Tárgyalnak a megye területén lakó professzorokkal, hogy ezek magyar nyelvű tankönyveket készítsenek, s ezzel a kormány hibáját és halogatását jóvá tegyék. A nyelv terjesztése dolgában felszólítják a különböző felekezetű egyházi főhatóságokat, hogy magyar községbe csak magyar papokat

¹ Vas megye 1826 november 6. határozata: Tudományos Gyűjtemény 1827/VI. 118. l.

² Gr. Dessewffy József megkülönböztetése, Felsőmagyarországi Minerva 1834/II. 727. l., melyet ő Kis Jánostól vett át, ugyanott 1830/II. 207, ez pedig J. G. Büsch, Über die Frage, gewinnt ein Volk in Absicht auf seine Aufklärung, wenn seine Sprache zur Universalsprache wird? Berlin 1784 művéből; a felvilágosodási gondolat útja itt egészen világos.

küldjenek, nehogy a falvak elszlávosodjanak, amint ez az esztergomi főegyházmegyében, a sok tót anyanyelvű plébános miatt gyakori eset volt. A szentszékektől is magyarnyelvű tárgyalást kérnek, a nagybirtokosoktól a számadások magyar vezetését és hogy lehetőleg magyar gazdatisztek alkalmaztassanak. Figyelmük kiterjed kicsinységekre is: határoszlopok, útmutató táblák, vendégfogadói címerek magyar felírással legyenek ellátva, a céhek a vándorkönyveket és mesterségről szóló bizonyítványokat legfeljebb két nyelven, magyarul és németül, de ne tisztán németül állítsák ki. Ezek a bizonyítványok már belevágnak a rendek nézete szerint a hatósági nyelv körébe, ahol ők a törvényekre hivatkozva erőlyesen sürgetik a magyar nyelv kizárólagos használatát. Míg az oktatás terén többnyire csak jótanácsokkal szolgálnak a plébánosoknak és földesuraknak, hogy ezek rendesen látogassák az iskolákat, examinálják a gyermekeket, és jutalomdíjakkal lelkesítsék őket a nyelv tanulására, addig a hivatali élet terén pontosan körülírt szabályokat állítanak fel. Így rendelte el Pestmegye 1831-ben [az 1830:8. t.-cikk végrehajtásaként, hogy 1. folyamodást és beadványt ezután csak magyart fogad el, 2. perek a vármegyei törvényszék, alispán és szolgabírák előtt ezután csak magyarul lesznek folytathatók, ugyanez kiterjesztetik az úriszékekre és a vármegye hatósága alatt levő mezővárosokra is, 3. idegen törvényhatóság nem-magyar megkeresését első ízben még elintézik, de másodszor nem veszik figyelembe, amint oly kormányzék német vagy latin közlését sem, melyet már törvény kötelezett a hazai nyelvre.¹

Ilyen és hasonló határozatokat természetesen csak erősen magyar többségű vármegyék hoztak, ahol a nem-magyar kisebbségek a magyarság nagy tömegében elszigetelt fészkeken ültek és a kötött rendi világ megszűnésével úgyis magyarrá voltak válandók. Ezt a processzust a megyei rendeletek bármily szigorúan szólaltak is meg, nem voltak képesek meggyorsítani; a vármegyei statutum szó maradt, melyet nem követett tett. Nem pedig egyrészt a vármegyei rendek saját hibájából. A közgyűlések lelkesedése, mint annyszor más tárgyaknál, a magyar nyelv dolgában is szalmalángnak bizonyult. Igaz, az oktatásügyi deputációk megalakultak, de ülésezésre ritkán került a sor, mert a kiküldött tagokat az elnöklő alispán alig tudta

¹ Tud. Gyűjt. 1831/III. 124. l.

összehozni; ha pedig sikerült a közgyűléstől nyert utasítás értelmében a nyelvi javaslatot elkészíteni, ennek végrehajtására pénzhiányból gondolni sem lehetett. Némely vármegye önkényes adót vetett ki a nemesekre magyar iskolák fentartása céljából, de ezt nem tudta behajtani. Pozsonymegyében 1840-ben két Olgyay testvér, Gáspár és Lajos felelősségre vonja a közoktatási bizottmány elnökét, Németh János alispánt, miért nincs eredmény: ez azzal védekezik, hogy a kivetett adót senki se fizette, még maga Olgyay Gáspár sem.¹ Az egyes vármegyékben éveken át tartanak a huzavonák anélkül, hogy bármily pozitív eredményre juthattak volna. Ebben a felelősséget a nemes urak önzése mellett a kormány viseli leginkább, mely a vármegyei autonomiának a felségjogok közé számított oktatásügyre való kiterjesztését minden módon megakadályozni törekedett. E célból pártfogásába vette a nemfizető nemeseket, kik között gróf Erdődy Kajetán szerezte meg a szomorú nevezetességet, hogy a birtokaira Vasmegye határozata folytán kivetett oktatási garasokat nem fizetvén meg, mikor a megye emiatt akcióval támadta meg, ő a kormányhoz fordult védelemért. A helytartótanács a formális jogot nézve az akciót törvénytelenisége miatt megsemmisíti, mert nemes embert csak az országgyűlés kötelezhet adófizetésre, mire Vasmegye új felíratban tiltakozott a megsemmisítés ellen és körlevélben kérte a vármegyéket ügye támogatására. Jellemző a nemfizetési hangulatra, hogy a legtöbb vármegye óvakodott magáévá tenni Vasnak panaszát.² A kormány többszörösen törvénytelennek nyilvánítja az ily kiküldött bizottságok működését és határozatait, nem törődve azzal, hogy azokat nem egyszer valódi kulturális szükséglet hozta létre, a vármegyéknek a kormány lehe-

¹ I.-Prot. 1840. szeptember 22. 8. l. Ezen jegyzőkönyvek szinte folyamatosan adják a rendőrséghez, a hadi tanácshoz bejött és más utakon is, pl. gr. Keglevich Gábor által összegyűjtött jelentéseket a vármegyékben történetekről; s bizonyos kritikával annál inkább használhatók, mert 1918 óta a megyei levéltárak nagy része nem áll többé rendelkezésünkre. E jelentések főtulajdona különben a kómikus fokra hevíttet magyargyűlölet; Kálcsy „ismert demagógusnak” nevezik, halálát a gutgesinnek az uralkodóház javára nyilatkozó gondviselési jóindulatnak nyilvánítják. I.-Prot. 1838 szeptember 7. 1. l., Széchenyit hasonlóképen válogatott sértésekkel illetik, „tartalmatlan” beszédeit nevetségessé akarják tenni stb.

² I.-Prot. 1841 május 28. 3. l. 1842 május 24. 14. l., július 19. 8. l., szeptember 6., 6. l., szeptember 30. 8. l. stb.

tetlen közoktatási politikájától ki nem elégített szükséglete. Így mondja ki Bars vármegye 1842-ben az általános iskolakötelezettséget; a kormány megsemmisíti a határozatokat de maga nem tesz semmit.¹ A vármegyei rendeknek a kulturális célra való önadóztatás lehetlenné van téve, megpróbálják programjukat a házi adóból fedezni, de ez már egyéb célokra van lefoglalva, s a fedezet keresése közben így jutnak mind nagyobb számmal arra a gondolatra, hogy a közoktatás költségeire külön országos pénztár állítandó fel, a kormány befolyásától függetlenül. Az utolsó országgyűléseken már több vármegye utasításba adja ezt követelneik, anélkül, hogy bármi sikert érhettek volna el vele.

A magyar nyelv művelésének és terjesztésének vármegyei keretekben való végrehajtása nemcsak sikertelen, de kezdettől fogva kilátástalan dolog is volt, épúgy, mint a vármegyéknek más téreken is megkísérelt kezdeményezése, így a közteherviselés dolgában, vagy az ú. n. honoratioroknak az alkotmány sáncai közé befogadásával. Már Széchenyi, különösen pedig, nagy ékesszólással Dessewffy Aurél gr. fejtette ki, hogy a vármegye autonómiájának ilyen kibővítése az ország egységét teljesen szétrombolná és 52 nemesi republika anarchiáját állítaná helyébe. Ismerve a vármegyeegyházak rendetlen lefolyását, ott a tömegnek és a műveltség nélküli nagyhangúságnak szinte szabályszerűtlen érvényesülését, a kormánytilalmak, a megyei határozatokat megsemmisítő rendeletek nem mondhatók feleslegeseknek. A nyelvi kérdésben mindenesetre megóvták a magyar mozgalmat túlzásoktól és alacsonyabb műveltségi fokra való lehanyagatlástól. Mert kétségtelenül túlzást kísérelt meg az a megye, mely a nyelvi mozgalom kifejlődése előtt el akarta tiltani, hogy céhekbe magyarul nem tudó mesterek felvétessenek,² — az ilyen rendelkezés, végrehajtása esetén komoly akadálya lett volna a városi polgárság megmagyarosodásának, ami pedig kényszerítő rendszabály nélkül, tisztán a környező nagy magyar élet asszimiláló hatása alatt rövid idő alatt végbement. Viszont, hogy az anarchiára vezető műveltség hiányra is példát hozunk, arra sem volt szüksége a nemzeti mozgalomnak, hogy a Kölcseyt megbuktató Szatmár vármegyének

¹ I.-Prot. 1842 december 16., 2. l., 1843 január 6., 7. l.

² Iratok 78. sz.; a vármegyéknek közoktatási törekvéseire l. Pol. 1841: 1865, 6497, 6643. sz.

határozata végrehajtassék, mely a nemzetiség érdekében egyrészt a pápát akarta megkérni, hogy a katolikusoknak magyar liturgiát engedélyezzen, másrészt kimondotta, hogy ezután minden bálban a polonaise után magyar táncot járjanak.¹ Az ilyen vármegyei határozatokat általában a lelkesedés és nem a meggondolás szüleményeinek tarthatjuk és nem sajnálhatjuk, hogy pozitív rendelkezésekre nem vezettek.

Sokkal komolyabb szerepe volt a vármegyei hatóságnak a nyelvtörvények végrehajtásában. Itt először persze magának a vármegyei igazgatásnak magyarra tételéről van szó, amit már az 1805:4. t.-cikk „permisszíve” megállapított. Miután az 1830:8. t.-cikk a helytartótanácsot a magyar igazgatású vármegyékkel kizárólag magyar nyelvű érintkezésre utalta, s egyúttal kimondotta, hogy az ország határain belül közhivatalokra csak magyarul tudók alkalmazhatók, azóta a vármegyék egymásután áttértek a magyar nyelvre, úgy a közgyűlésekben, mint irományaik, levelezésük és perbeli tárgyalásaikban. Amennyire láthatjuk, a legutolsó vármegye, mely az 1830:8.-ra való hivatkozással politikai jegyzőkönyvét magyarra változtatta, Zólyommegye volt 1839-ben; az ifjabbakat itt Radvánszky Antal vezette s ezeknek javaslatát Beniczky Lajos alispán, az öregekre való tekintettel ellenezte, akik még nem tudnak eléggé magyarul.² Az ilyen határozat azonban nem jelentette, mintha a közgyűlési teremből a nem-magyar szót száműzték volna: amikor a felső megyék gyűlésein csak tótul tudó nemesek jelennek meg, az elnöklő fő- vagy alispán tótul magyarázza meg nekik a szóbanforgó ügyet,³ s a túróci főispán, báró Révay György az országgyűlés színe előtt jelenti ki: „megvallom, hogy én mint főispán valahányszor fel voltam szólítva a szegény nemesektől, hogy a fontosabb tárgyakat nekik tótul magyarázzam meg, szerencsémnek tartottam, hogy ezt cselekedni tudtam és mint eddig tettem, úgy ezentúl is tenni fogom a szeretett szegény nemeseknek.”⁴ A nem-magyar jobbágyság közt tartott úriszékeknél hasonlóképen megmaradt az anyanyelvnek használata, ami nem is ellenkezett

¹ I.-Prot. 1842 október 4, 8. l.

² Ugyanott 1839 február 1, 2. l.

³ Báró Majthényi Antal lipcsei főispán közlése, 1843—44 főrendi napló 2, 146. l.

⁴ Ugyanott 2, 152. l.

a magyar nyelvi mozgalomnak eleitől kezdve állami tendenciájával: a közéletnek elsősorban állami vonatkozásait akarta magyarra festeni, a közigazgatás, meg jogszolgáltatás ily alsó szféráiba nem avatkozott be. A jobbágysággal szemben alkalmazott nyelvi erőszakra a magyarságot legjobban gyűlölő röpiratok is csak két esetet tudnak felhozni, s ezek is anekdotikusok, hitelességre annál kevésbé tarthatnak számot, mert az egyik egy 1744-iki esetre, Patachich György érsek kalocsai magyarosítási kísérletére vonatkozik, mely tehát a nyelvi mozgalomnak, amint az 1790. óta zárt mederben lefolyt, nem írható számlájára.¹

De a vármegyei rendek legnagyobb segítséget a magyar nyelvnek azáltal nyújtottak, hogy az újabb törvénycikkeket utasításaikkal, felirataikkal és egész maguktartásával előkészítették. A nyelvi kérdés sürgős és végleges elintézésének gondolatát Metternich nemcsak az országgyűlések, hanem a sok vármegyei tárgyalás megfigyeléséből is merítette. A nyelvi kérdés a vármegyékben, az 1844. törvény létrejöttéig soha el nem nyugodott. A megyei utasítások a nyelvi követeléseknek mindenkor teljes listáit tartalmazzák. A még el nem ért újításokat a vármegyék valóságban, *via facti* léptetik életbe. Így küldenek az ellenzéki megyék már a 30-as évek közepétől kezdve szinte állandóan magyar feliratokat a helytartótanácshoz és kancelláriához, melyeknél valóságos formula képződik ki az ily renitencia megrovására. A kancellária emberséges referensei, Bartal György, s mellette Szögyény László, elintéztetik a magyar nyelven beküldött iratokat, de minden egyes esetben pontosan odaillesztik az elintézésre a megrovási záradékot. A rendőrminisztérium nincs is megelégedve ez eljárással, a kancellária tanácsosait *mentalis reservatio*val, a magyar felirat elősegítésével vádolja.² Olyan esetekben, mikor egy-egy vármegye gyors egymásutánban küldött csak-magyar nyelvű felterjesztést, a latin szöveg melléklése nélkül, úgy, hogy ez szinte kihívásnak volt tartható, ilyenkor a felterjesztések tárgya elintéztetett ugyan, de a válaszleiratokat nem expedálta a kancellária addig, míg szabályszerinti, latin szöveggel is ellátott feliratot

¹ Ez a két eset mégis végigvonul a nyelvkérdés összes nem-magyar tárgyalásain, megvan már a „Sollen wir Magyaren werden“ röpiratban s legutóbb A. Fischel, *Der Panslavismus*, különben igen hasznos és jól értesült munkájában is, 69. l.

² Pol. 1837: 9543.

nem kapott kezéhez.¹ Mikor pedig a vármegyék országgyűléstől függetlenül saját nevükben kérelmezték külön feliratokban az engedélyt, hogy a királyhoz csak magyar nyelvű felterjesztéseket intézzenek, Bartal teljes közjogi kifogástalansággal magyarázta meg nekik, hogy törvény hozása, megszüntetése és magyarázása nem esik az egyes vármegyék hatáskörébe.²

Mint láttuk, a megyék végre is elérték, hogy a magyar felirati nyelvet országos törvény szabályozta 1844-ben, más téren azonban, törvény hiányában, tisztára *via facti-ra* voltak utalva: bevégzett tények elé kellett állítaniok a vonakodó kormányt. Így a főispánok és főispáni helytartók esküszövege dolgában. 1836-tól kezdve mind több megyében fordulnak elő tumultusok: a rendek magyar esküt követelnek az új főispántól, holott ez régi szokás szerint latinul akarja a hivatali esküt letenni. Tornamegyében Marich Dávid főispáni installációján egy óráig vitatkoznak erről, míg végre Seitovszky rozsnyói püspök megúnja a dolgot és maga beszéli rá a főispánt az eskü magyarul való letevésére, ugyanez történik Gömörben gr. Andrássy György beiktatásakor,³ az ilyen jelenetek hatása alatt a kancellária maga is türelmet javasol és így a törvényhozás beleszólása nélkül állandósul a főispánok magyar eskütétele,⁴ — a többi, választott tisztviselő természetesen már attól kezdve magyarul tette esküjét, mióta vármegyéje áttért a magyar hivatalos nyelvre.

Sokkal több nehézséget okozott a vármegyei hivatalos pecséték köriratának nyelve. Legelőször Szabolcsvármegye akarta pecsétje köriratát magyarrá tenni, de a helytartótanácsban és a kancelláriában egyesek nem javasolták erre az engedelmet megadni, mert akkor a többi vármegye is hasonló kéréssel jönne és ezáltal az ügyek elintézésében késedelem állna elő. Bartal György külön véleményyt adott be: sem a pecséttan szabályai, sem pozitív hazai törvények

¹ Így Borsod vm. esetében: 1835:1592 kanc. praes. 'sz.; a melléletek nyelve bármilyen lehetett, de magyar vagy latin fordítás kellett hozzá, így Nyitra vm. tót mellékleténél 1838:871. kanc. sz.: ilyen felirati ügyekre v. ö. 1831:5644, 1832:1753, 1833:115, 116, 118, 267—269, 2317, 12487, 1834:813, 1835:4918, 6236, 7740, 8941, 9718, 16373 stb. stb. kanc. sz.

² *legum abrogandarum et interpretandarum potestas contra art. 12:1790/1 vindicare per jurisdictiones singillatim sibi non possit*, 1836:16755 kanc. sz., Conf. 1836:2148. sz.

³ I.-Prot. 1837. július 29. 2. l., 1838. augusztus 14, 2. l.

⁴ 1836:14358, 14359. kanc. sz. és az id. Conf. sz.

nem tiltják a körirat megváltoztatását, példa is van rá, már II. József 1787-ben az összes pecsétek helyébe újat rendelt, Lipót pedig a régieket helyreállítá; legcélszerűbb volna azonban a dolgot egységesen, országgyűlésileg rendezni. Végre is hosszas tárgyalás után négy megye: Borsod, Veszprém, Szabolcs, Békés megkapták az engedélyt,¹ s ettől kezdve, amely megye kérte, ki is eszközölhette magának a pecsétváltoztatást. A nehézségek itt is a közjogi felfogásból származtak: több ellenzéki megye az autonom jog sérelmének tartotta, hogy a kormányhoz forduljon engedélyért ily ügyben, mely nézete szerint egyedül a helyhatósági jog körébe tartozott. A kancellária viszont történeti adatokkal bizonyítá, hogy pecsét adományozása és változtatása felségjog, a multban is kérték ezt a megyék a királytól, így Turóc 1715-ben, Szabolcs 1729-ben, s a kir. engedélyről valóságos privilegialis formájú diploma adatott ki. A megyék ezzel szemben előzetes kérdés nélkül maguktól magyarosították meg pecsétjüket, s ezen új pecsét alatt írtak a kancelláriának, mely az ily iratokat nem intézte el.² A megyékben ily módon heves jelenetek folytak le, a pecsét megyei szabadság palladiumának tűnt fel, s megmagyarosításában szimbolikusan az államnyelv diadalát látták. Szatmármegye pecsétjének köriratát maga Kölcsey Ferenc készítette el.³ A hevesebb megyék átiratokban bizonyígtatták egymásnak, hogy a nemesi joggal nem egyeztethető össze a „kegyelem útjára“ térni és a szöveg változtatását a kormánytól kérni; Kölcsey itt mérsékeltebb volt és a kérelem útját javasolta megyéjének.⁴ Legnagyobb bonyodalom Zalamegyében keletkezett, ahol az engedély nélkül készített magyar pecsétet a kormány két udv. leiratban is érvénytelennek nyilvánítá.⁵ A közgyűlés nem akart meghajolni és tovább szándékozott használni az eltiltott pecsétet, mire Deák Ferenc világosan kimutatta az eljárás veszedelmeit: ha a megyének nincs autentikus pecsétje, kiadványait hatóságok és magánosok visszautasíthatják, bizonyoságlevelei, ügyvédi megbízásai, bekebelezései stb. érvénytelenekké válnak, még

¹ 1834: 11441. kanc. sz.

² Így 1835: 7740, 8941. kanc. sz. Borsod, I-Prot. 1837. dec. 16, 18. l. Hont stb.

³ Vértessy Jenő, Kölcsey Ferenc, Budapest, 1906, 180. l.

⁴ I-Prot. 1837. okt. 10, 14, 1., 1838. január 6, 13. l. stb.

⁵ 1838: 12825 kanc. sz.

az is megeshetik vele, hogy követeit, hiteles megbízó levél híján, visszaküldik az országgyűlésről. Mindezek kikerülésére és a megye jogának épségben tartására azt javasolta, hogy a régi, széttört latin pecsétet kell elővenni és kijavítani, de úgy, hogy a széttörés nyomai láthatók legyenek, hadd lássák vármegyék és magánosok, hogy Zalamegye nem kéri a királytól azt, mi őt jogszerint megilleti.¹

Ha még ilyen, a szorosan vett vármegyei igazgatás körébe vágó dolgokból is országos bonyodalmak származtak, annál több panaszra, jegyzékváltásra és felindulásra adott alkalmat a vármegyéknek érintkezése azon hatóságokkal, melyek egyedül a királynak lévén alárendelve, mindvégig a német hivatalos nyelvnél maradtak meg. Legtöbb konfliktus természetesen a katonai hatóságokkal volt. Mint tudjuk, a rendek fáradozásai katonai téren egyebet nem tudtak elérni, mint az 1840:6. t.-cikk azon rendelkezését, hogy a magyar ezredek kormányai a magyar törvényhatóságokkal magyarul levelezzenek. Ezenkívül a király megígérte, hogy rendelkezni fog, miszerint a magyar nyelvnek tudása a katonai véghelyeken is gyarapíttassék. De már mielőtt ez a törvénycikk létrejött, igen sok megye visszautasítá a katonai hatóságoktól jövő német nyelvű átiratokat. A haditanács folyton panaszra jár a magyar kancelláriához ez ügyben, a kancellária utasítja a helytartótanácsot, ez pedig megróvást oszt ki a renitens vármegyéknek. A magyar központi hatóságok nem szívesen tették ezt, mert nagyon is jól ismerték a katonai hatóságok ellenszenvét a magyar nyelv iránt. A vidéki parancsnokságok, ha magyar irat került kezükbe, nem sajnálták Bécsbe küldeni a haditanácshoz, s ez a kancelláriához, hogy német vagy latin fordítást kapjon róla. Holott csekély jóakarattal ott rögtön, az ezrednél vagy a General-Kommandonál is rögtön találhattak volna alkalmas egyént, ki lefordítja az illető iratot. Ezt a helyzetet keserűen panaszoja el a kancellária az 1827. országgyűlés katonai sérelmei alkalmából és kir. rendeletet eszközöl ki, hogy ezután a magyarországi katonai hatóságoknál is alkalmaztassanak magyar nyelvet értő egyének.² A megyék is folyton panaszkodnak, követelik a magyar ezredeknél magyar tisztek alkalmazását, a Ludovika-akadémiának végre vala-

¹ I.-Prot. 1831. nov. 20, 10. l.

² 1827 május 28. kézirat, Conf. 1827:96. sz. A haditanács panaszaira: 1831:10186, 1832:1267, 10670, 1833:3720 stb. kanc. sz.

hára életbe léptetését. De hadügyi téren semmit sem érnek el, még erre vonatkozó levelezéseiket is eltiltja a bécsi kormány, sőt a póstahivatalokat utasítja, hogy az ilyen megyei átiratokat kézbesítés helyett „titkos elnöki úton“ a kancelláriába küldjék.¹ A konfliktusok száma az 1840:6. cikk óta sem kisebbedik. Vegyes, katonai és vármegyei bizottságoknál a jegyzőkönyvön vesznek össze, a tisztek csak német szöveget hajlandók aláírni;² Pozsonymegye a hadiadó beszállítását tagadja meg, mert a hadipénztár nem akar magyar nyelvű nyugtát adni, — ez esetben a haditanács végre beleegyezett abba, hogy a hadiadó nyugtái felzetesen németül és magyarul adassanak ki.³ Megmarad azonban elutasító álláspontján, mikor a kancellária megyei panaszra azt kérte, hogy magyar ezredektől kiinduló katonai szállításoknál az előfogatokért és természetbeni szolgáltatásokért olyan nyugtát állítsanak ki, hogy az ezred neve magyarul legyen rajta.⁴ Még több felindulást kelt az elbocsátott, kiszolgált és elhunyt katonákról szóló szolgálati bizonyítványok nyelve; itt a haditanács ragaszkodott az 1840. törvényhez, mely csak levelezési nyelvet állapít meg, ennek értelmét neki, a haditanácsnak, „kollíziók kikerülése végett“ a legszükségesebbre kell szorítania, a kérést nem teljesítheti, mert az ezredek anyakönyvei németek, s ezekből csak német kivonatot adhat; jóakarata jeléül azonban hajlandó ezután a keresztelési, házassági és halálozási bizonyítványokat a hátlapon latin fordításban is adni, azon esetben, ha viszont a magyar plébániák is két nyelven, magyarul és latinul adják katonai személyekről kivonataikat. Amire a kancellária megjegyezte, hogy az anyakönyvek nyelve immár magyar lévén, ezen nem lehet változtatni és ha a katonai hatóságok nem adnak magyar fordítást, úgy a latinra sincs szükség, mert ezt e felek ép oly kevésbé értik, mint a németet.⁵ A katonaság centralisztikus német szelleme ingadozás nélkül állta a magyarok támadásait és mindvégig kitartott magyarelles irányában. A főbb katonai hatóságok a nemzetiségi mozgalom minden meg-

¹ Conf. 1834:135, 143. sz.

² 1841:2796, 5381, 7518, 17963 kanc. sz.

³ 1845:4603, 6254, 7832, 9632 kanc. sz.

⁴ 1845:10338, 17810 kanc. sz.

⁵ A haditanács 1845 április 19. jegyzéke, 1845:7438 kanc. sz. a., ugyanott 13833. sz., St. R. 1846:3465. sz.

nyilvánulásáról gyűlöletes jelentéseket küldenek Bécsbe,¹ egyes ezredek és katonai méltóságok a magyar nyelvet kihívóan lebecsülik, így Chorich báró altábornagy, aki Trencsénmegyétől magyar átiratot kapva, kikéri magának ezt és ezután vagy német vagy szláv levelet kíván magának.² Ilyen esetek egymás után ötvenkét megyei közgyűlést foglalkoztattak és izgatták fel a hangulatot. Külön sziklát képezett a magyar államnyelv áradatában a katonai határőrvidék, ennek hatóságait semmiképen nem lehetett a magyar nyelvvel megbarátkoztatni. A megyék panaszaira Hardeggróf, a haditanács elnöke félre nem érthetően fejezte ki a bécsi kormány nézetét: „a határőrvidék a hadseregnek tisztán katonai céljaira rendelt, Magyarországtól elkülönített területe, mely mind-egyeddig saját törvényei szerint, a magyar rendek befolyásától mentesen kormányoztatik,”³ a hadsereg nyelve pedig a német, tehát az 1840. törvény kir. ígérete csak a minimumra szorítandó. A határőrvidéki iskolák célja a német nyelvű katonaság kiképzése, itt a magyar nyelv bevezetése veszélyeztetné a hadsereg céljait, de magyar községekben úgyszintén magyar a népiskolák tannyelve. Ez természetesen csak nagy túlzással felelt meg a valóságnak: az egész végvidék területén, melybe szlavoniai és bánsági magyar faluk, sőt az erdélyi székely ezredek területei is beletartoztak, a hadseregtől fentartott községi iskolák közt 57 német, 424 szerb, 143 oláh, 137 tót, 2 görög, 2 zsidó és összesen csak 7 magyar tannyelvű elemi iskola volt.⁴ Ezen a helyzeten az 1840. ígéret sem változtatott, az újítás mindössze arra szorítkozott, hogy öt évre az ígéret után királyi rendelet mondta ki, hogy a határőrvidék két gimnáziumában a magyar nyelv tantárgyként tanítandó.⁵ A hadsereg nemzetellenes hangulatára mi sem jellemző annyira, mint hogy a katonai és rendőri hatóságok hallatlan összeesküvést

¹ Pl. az erdélyi General-Kommando Wesselényi Szózatáról, Conf. 1844:95. sz.

² I.-Prot. 1841. október 22., 3. l., ez 1843—44. országgyűlési sérelem lett, v. ö. még Conf. 1844:1026. sz.

³ „ein von Ungarn ausgeschiedener, zu rein militärischen Zwecken bestimmter Bestandteil der Armee, welcher bisher nach eigenen Gesetzen, ohne Einfluss der ung. Stände verwaltet wurde“, 1845 december 31. felterj., Conf. 1845:126. sz.

⁴ St. R. 1843: 5715. sz.

⁵ Conf. 1845: 126, 1844: 1164, St. R. 1839: 5213. sz.

szimatolnak, szigorú vizsgálatokat folytatnak, mert kiderül, hogy Pesten az Este gránátos ezred néhány altisztje a magyar nyelvet akarja művelni, s e célból magyar verseket ír, amely versek különben politikától mentes érzelmes daraboknak bizonyultak.¹

Nem kevésbé útjába álltak a magyar nyelv érvényesülésének a szintén királyi jog alatt álló kamarai hatóságok. Láttuk, hogy a magyar udvari kamara alig hogy köteleztetett a magyar hatóságokkal magyar nyelvű levelezésre, a bécsi kamaraelnök máris megkísérelte a németet belső nyelve gyanánt bevezetni. E legfőbb pénzügyi hatósága az országnak 1848-ig vagy latinul, vagy németül végezte ügyeit, s a 48-as márciusi időkben csak az erőszaknak engedve tért át a magyar hivatalos nyelvre. A magyar kamarának Csernyus kamarai tanácsostól követelt áttérése a magyar nyelvre a bécsi kormány szemében ép oly jogtalan erőszak volt, mint Tánicsics Mihály kiszabadítása a helytartótanács börtönéből.² Kübeck ezen magatartásának köszönhetette a magyar kamara, hogy népszerűtlenebb intézmény nem volt nála az országban, a kamara német hivatalos nyelve és tanácsosainak német öltözete ellen a megyék és országgyűlések folytonosan panaszkodtak. Hasonlóképpen a kamarától kiadott iratok és a neki alárendelt hatóságok német nyelve ellen. Így képez megyei s azután országgyűlési sérelmet, hogy a kamara a bankócédulák beváltásáról németül rendelkezik, német hirdetményeket ad ki,³ lottó-hirdetéseit és értesítései német nyelvűek (ez utóbiakat a bécsi kamara adta ki),⁴ hogy a kamarai igazgatás alatt álló postahivatalok görcsösen ragaszkodnak a német nyelvhez, ajánlott levelekről német nyugtákat adnak ki, amivel szemben Kübeck hiába magyarázta, hogy Magyarország is tagja a civilizált világnak, ott pedig senki se tud magyarul, kell tehát, hogy a posta nyelve Magyarországon továbbra is német legyen.⁵ A gyakorlati életbe mélyen belevágó konfliktusokat okozott a bányahatóságok nyelvi gyakorlata is. Ezek a bécsi kamara bányügyi osztályának voltak alárendelve, teljes függetlenségben

¹ Pol. 1844: 4380. sz.

² Iratok: 170. sz.

³ Így 1830. Irományok 2, 311. l.

⁴ Conf. 1843: 1075. sz.

⁵ 1840: 17608. kanc. sz., továbbá 1830: 1308, 1838: 5622, 1840: 188, 3676, 13452, 1841: 3800. sz.

a magyar rendektől. Amint a bécsi bányakamara elnöke, herceg Lobkovitz kifejezte, ezek koordinálva, mellérendelve voltak a magyar hatóságoknak, s így joggal megkívánhatták, hogy saját hivatalos nyelvükön, németül, fogadják el tőlük beadványaikat. A 30-as években ebből szintén heves összeütközések származtak. Krassó és Temes vármegye, Nagybánya városa egymásután tiltakoztak a bányahatóságok német vagy latin átirata ellen s az ebből keletkezett vizsgálat során kiderült, hogy egyes bányahivatalok maguk is belátták már a német levelezés antikvált voltát: a nagybányai főinspektor már régóta magyarul érintkezett Nagybánya városával, a temesi bányaaigazgató pedig maga kérte a bécsi kamarát, engedje meg neki a vármegyékkel magyarul levelezni. Lobkovitz erőlyesen lépett fel: kimutatta hogy a XVI. századtól fogva német volt a hivatalos nyelv, a bányahatóságok mindenkor függetlenek voltak a magyar törvényhatóságoktól, a magyar nyelv bevezetése csak káros hatással lehetne, mert a bányászati szakkifejezések úgy a németben, mint más nyelvekben is németek, a magyar nyelv visszavetné a bányászat művelését. Miután azonban Svaizer főkamagróf főnökétől eltérőleg a magyar nyelv mellett nyilatkozott és az 1840: 6. t.-cikk különben is kimondta, hogy a kamara, tehát a neki alárendelt hatóságok is magyarul kötelesek levelezni, így végül a konferencia is a magyar felfogáshoz csatlakozott és elismerte azt, hogy a törvényhatóságok nem kötelezhetők a bányahatóságoktól más, mint magyar nyelvű átiratok elfogadására.¹

Megtörött a nyelvi mozgalom ereje a kancellárián is, melynek hivatalos belső nyelve, mint láttuk, mindvégig latin és német maradt. A magyarsághoz idomulás külső jele csak abban mutatkozott, hogy a kancellária hivatali személyzetében magyar fordítói állást szerveztek.² Egyéb bécsi magyar hatóságoknál is csak lassankint terjedt a magyar nyelv. Mikor a magyar rendek végre is megúnják, hogy a magyar nemesi testőrség számadásait német nyelven terjesszék az országgyűlés elé és németül kelljen azokat az országgyűlési irományok közt kinyomatni: a számadásoknak magyarul vitele ellen a testőrkapitány ép úgy tiltakozik, akárcsak a bécsi főszámszék, a haditanács és a főudvarmesteri hivatal. A ren-

¹ Conf. 1839: 24, 233. sz.

² V. ö. 1838: 1238, 2890, 3046. kanc. sz.

dek erélyes fellépésére a király több kéziratban megígérte, hogy a testőröket magyar tantárgyakra is fogja tanítani, mivel ezek a gárdából való kilépésük után Magyarországon polgári hivatalokban úgysis előnyben részesülnek. Mednyánszky Alajos, a tanulmányi bizottság vezetője azt kívánja, hogy a testőrök, kiknek elég idejük van, öt évre felosztva magyar statisztikát, köz- és magánjogot, nyelv- és irodalmat, meg olasz nyelvet tanuljanak. Az államtanács katonai osztályának vezetője, Clam-Martinitz gróf, keresztülviszi e javaslat elvetését, a magyar kancellária még csak választ se kap, a magyar testőrségből továbbra is kizárva marad a magyar nyelv.¹ Valamivel több sikert ért el a magyar nyelv a Theresianumban, melyet részben magyarországi alapokból tartottak fenn. Az országgyűlések egymásután követelték ott magyar nyelvi- és jogi tárgyaknak tanítását, mert a Theresianum végzett növendékei Magyarországon többnyire polgári szolgálatba léptek és előkelő állásba jutottak. Az 1830. országgyűlés hatása alatt a király 1833-ban megígéri magyar tárgyak tanítását, az intézet kurátorai azonban lehetőleg elodázzák a rendelet végrehajtását és megakadályozzák, hogy a magyar jogi tárgyak kötelezők legyenek a magyar növendékekre, valamint hogy azokat a nem-magyarok is hallgathassák.²

A horvátországi hatóságokról nem szükséges külön szólanunk: egy-egy horvát megye vagy város latin átírata nemcsak az illető címzett megyében okozott izgatottságot, hanem tovább adva körlevelek által a többi is felindította. Viszont a magyar megyék magyar átíratai hasonló hatást keltettek a horvát törvényhatóságoknál, melyek végtelen számú panaszos feliratokkal bombázták a helytartótanácsot és kancelláriát. Valóságos méltánytalanság a horvát hatóságokon annál kevésbé eshetett meg, mert hiszen a bécsi kormány szívében úgysis mellettük állott; horvát hatóságoknál már régóta nem engedte horvátul nem tudók alkalmazását,³ s ebben a horvátokat a magyarok fölött határozottan előnyben részesítette. Fiumében a hivatalos nyelv olasz volt, a helytartó-

¹ St. R. 1836: 667, 2817, Conf. 1836: 290, 660. sz.

² 1832: 13980, 1833: 6489 kanc.; Conf. 1833: 1113; St. R. 1835: 4922, 1836: 71; 1836: 1122, 1123 kanc.; Conf. 1844: 854; 1844: 924. kanc. eln. sz. Horváth Mihály kinevezéséről.

³ St. R. 1825: 147. sz.

tanácshoz, ill. a banális táblához felküldött iratok és perek fordítására államköltségén két fordítót alkalmaztak,¹ az iskolák nyelve az alsóbb osztályokban illyr és olasz volt, a felsőbbekben olasz és német, 1823. óta tisztán olasz, de ezóta a magyart is mint tantárgyat tanították.²

Mielőtt a közoktatás nyelvének igen fontos kérdésére áttérnénk, meg kell említenünk azt a küzdelmet, melyet a magyar hatóságok az osztrák örökös tartományokkal folytattak a levelezések, vándorkönyvek és útlevelek dolgában. E két utóbbi kategóriájú kiadvány dolgában már régóta merültek fel periodikus nehézségek. Az osztrák és lengyel határon a magyar útleveleket nem szívesen fogadták, ezért fejlődött ki a szokás, hogy az átutazó borkereskedőknek Bártfa városa állított ki latin útlevelet s a magyart zálogul visszatartotta magánál.³ Szabály szerint tulajdonképen csak a bécsi magyar kancellária volt feljogosítva, külföldre szóló útlevelek kiállítására, de ezt gyakorlati szempontból nem lehetett fentartani: a hegyaljai kereskedők, Galiciába szándékozva, nem térhettek be Bécsbe útlevelért.⁴ A 30-as években a vármegyei hivatalos nyelv megmagyarosodásával a megyék latin helyett magyar nyelvű útlevelekkel látták el a területükről külföldre utazókat, kik közt a legnagyobb percentszámot a zsidó kereskedők képezték. A magyar hazát körülvelő osztrák területen azonban a rendőrhatóságok nem fogadták el a magyar útlevelet s az illető eseteket feljelentették felettes hatóságuknak, a rendőrminiszteriumnak és az osztrák-cseh egyesült udvari kancelláriának, mely utóbbi a magyar kancelláriával lépett az ügy tisztázására érintkezésbe. Osztrák kérésre végre 1836 július 21. udvari dekrétum utasítja a magyar törvényhatóságokat, hogy ezután latin útleveleket állítsanak ki; az uralkodó egyúttal reciprocitásról is gondoskodott, amennyiben az osztrák udvari kancellária útján hasonlóképen latin útlevelekre utasítja az osztrák hatóságokat.⁵ A rendeleteket a magyar vármegyék nem voltak hajlandók végrehajtani: ők is folyton németnyelvű útleveleket kap-

¹ St. R. 1841: 58. sz. Conf. 1848: 540. sz.

² St. R. 1848: 5052. sz.

³ 1812: 1838. kanc. sz.

⁴ 1812: 3542. kanc. sz.

⁵ Goutta id. m. 27, 141. l., 1835: 13176, 1836: 9977, 1837: 7748. stb. kanc. sz.

tak az osztrák tartományokból s így nemzeti büszkeséggel nem tehettek egyebet, mint a reciprocitás elvét alkalmazva magyar nyelvű útleveleket és egyúttal a vándorló mesterlegényeknek magyar vándorkönyveket adni ki.¹ Ez a konfliktus Sedlnitzky rendőrmiszter hivatalba léptével élesedett ki. Sedlnitzky szigorú utasításokat adott a tartományi rendőrigazgatóságoknak, hogy magyar útlevéllal senkit tovább ne eresszenek, az útlevelet vegyék el tőle, s küldjék be őhozzá s addig is az útlevél birtokosát az illető városban konfinálják. Egyik fél sem engedett, a vármegyék egymásután tesznek panaszt és fogadkoznak, mint a nagyon is érdekelt Beregmegye: „oly rendelkezéseket tettünk, hogy míg nemzeti nyelven kiadott úti leveleink a galíciai kormány részéről tekintetben nem tartatnak, a hozzánk onnan adott idegen nyelvűek mellett bejönni akarók a viszontosságnál fogva innen is visszaútasítandók lesznek.”² A kancellária többször jelenti, hogy a közhangulat a magyar útlevél el nem fogadásában a magyar nyelv megvetését látja s ezért lehetetlenség a rendeletet végrehajtani,³ a vármegyék maguk is utasításba adták országgyűlési követeknek, hogy olyan törvényt hozassék, mely a reciprocitás elve alapján magyar alattvalókra magyar, idegenekre idegen útleveleket tesz kötelezővé, ők a magyar útlevél külföldi elismerése fejében hajlandók a németet is elfogadni külföldiektől. Több főrend a francia példát ajánlotta: a francia határon a német útlevelet elveszik az utazótól, franciát adnak neki, melyet visszatértekor kicserélnek az eredetivel. Törvényszerű rendelkezés nem történt, a harc tovább folyt, melynek vesztesei szegény vándorlegények, Bécsbe szolgálni induló parasztlányok és kereskedők voltak. Sorsuk megkönnyítésére a magyar kancellária azt ajánlja, hogy a határon levő vámhivatalnokok, a harmincadosok bizassanak meg, a magyar útlevél rubrikáiba német vagy latin fordítás beleírásával, Sedlnitzky ezt sem fogadja el, mert ez már a harmincadosok hivatali kötelezettségét lépné túl;⁴ a rendőrmiszter Shylockként ragaszkodott a latin nyelvet kimondó rendeletek szövegéhez, bár a magyar kancellária többször felhívta a figyelmét arra, hogy a bécsi vámőrök és rendőrközegek latinul

¹ M. K. A. 1837: 1190. sz.

² 1838 május 14. felirata 6877 kanc. sz. al.

³ Így 1838: 3135 kanc. sz.

⁴ Pol. 1839: 742. sz.

bizonyára még annyit sem tudnak mint magyarul.¹ Évenként több százra ment a magyar utazók száma, kiket Sedlnitzky utasítására feltartóztattak és vizsgálatba fogtak magyar útlevelük miatt. Amely rendőrfőnök szorgalmas volt a magyarok feltartóztatásában, Sedlnitzkytól dícséretben részesült.² A magyar kancellária fáradozására végre 1842-ben újabb rendelet szabályozta a kérdést: a vármegyék ezután magyar nyelven állíthatják ki az útleveleket, de latin fordítást is mellékeljenek hozzá, ennek megfelelően az osztrákok német és latin útlevelet adnak ki.³ De az 1844. nyelvtörvény óta erre sem voltak hajlandók többé a vármegyék, amint-hogy az osztrák tartományok hatóságai sem adtak latin fordítást a német útlevelekhez; Sedlnitzky még mindig nem látta, hogy a latin nyelv végkép kiment a divatból. A kancellária újabb törekvései, a viszonyosság alapján a magyar nyelv bevezetésére, nem vezettek többé eredményre, a két nyelvet követelő rendelet Sedlnitzky kívánságára többször is megújítottatott,⁴ a helyzet maradt a régi: a szegény magyar utasok magyar útlevelükkel végig járhatták egész Ausztriát, míg végre Bécsben vagy Grázban a rendőrközegek nyakon nem csípték őket s akkor heteken át ott kellett maradniok, várakozva a rendőrminiszterium és magyar kancellária jegyzékváltásának kimenetelére. De Sedlnitzky még sem zárhatta be őket, ezért többnyire fordítást kért a beküldött magyar útlevélről a kancelláriától s aztán elbocsátotta őket. Mivel a magyar útlevél jogosultságát a bécsi kormány el nem ismerte, szó sem lehetett egységes útlevélformula kifejlesztéséről: egyes hatóságok, szeliden szólva: igen pongyolán állították ki az útleveleket — a vándorló-könyvekben nagyobb rend volt, ezeket a helytartótanács már 1816-ban szabályozta. Útlevélkiállításra bárki is jogosítva érezte magát: uradalmi cselédeknek a tisztartó, szerzeteseknek a perjel; egy kasznár útlevelet ad főlebbvalója, Batthyányi hercegi főkormányzó feleségének. Sőt megesett, a régi jó nemesi

¹ A rendőri levéltárban a legtöbb magyar útlevél-irat évenként egy-egy szám alatt összesítve található, így 1838: 2260, 1840: 1067, 1842: 159. 1843: 192, 1844: 163. sz. al.

² Pol. 1841: 2489. sz. stb.

³ 1842: 18781 kanc. sz.

⁴ V. ö. Conf. 1846: 1437, 1847: 196, 432; Pol. 1847: 6876, 3450/113. 7175/113 stb. sz.

világ elkésett visszhangjaként, hogy egy fiatalembernek „Harsányi Pál táblabíró s a nevezett ifjúnak anyai nagybátyja“ állít ki útlevelet, melyet Sedlnitzky kezébe kaparintva nagy lelki örömmel mutatott be a kancelláriának.¹ Magyar útlevelek és általában magyar okmányok, főként örökösödési ügyekben, távolabbi külföldön is nehézségeket okoztak, de nemcsak a magyarok, hanem a latinok is. A porosz hatóságok őszinteség dolgában fölülmulták Sedlnitzkyt, mert a drótostótok útazásai alkalmából bevallották, hogy ők latinul se értenek s a magyarországi útlevelek vagy egészen németül, vagy németül és latinul legyenek, mint az oroszországiak is két nyelven.² Amíg a magyaroknak rendeletek tiltották saját nyelvük használatát, addig e kérdéseket nem lehetett megoldani s így következett be 1848 és 1849, vele újból a német hivatalos nyelv.

Hátra van még a magyar nyelvnek a közoktatás terén tett előmeneteléről szólanunk. Mint emlékezünk, az 1827. országgyűlés az 1791-ki rendszeres munkálatok korszerű átdolgozására újabb bizottságokat küldött ki, közöttük egy külön tanulmányi albizottságot, mely gróf Cziráky Antal országbíró elnöklete alatt 1828 január 29-től 1829 január 10-ig Pesten ülésezett.³ Tagjai közt Horváth János püspök, gróf Teleki József, Mednyánszky Alajos, Drezmitzer József győri főigazgató, Pázmándy Dénes komáromi, Kritske József löcsei követ a magyar nyelvnek lelkes barátai voltak és hogy alkotásuk sem pedagógiailag, sem nemzetileg nem felelt meg a várakozásnak, abban nem ők a hibásak. Feladatukat az 1827: 8. t.-cikk az 1791. munkálatok átvizsgálásában jelölte ki, ezekre a munkálatokra pedig valóban talált Szerencsy István megjegyzése: olyanok, mint a gyerekuha, amelyet az atya növésben levő fiának készíttetett, de a rest szabó csak akkor hozza, mikor már a fiú rég kinőtt belőle.⁴ És a tanulmányi munkálat már elkészültekor is avult volt, annál kevésbé lehetett belőle most, szinte 40 év múlva, korszerű javas-

¹ Pol. 1847: 11333/113 sz.

² Pol. 1841: 6709, 1842: 542; v. ö. még 1832: 4207, 7463, 1843: 16692 (a török határt illetőleg) kanc. sz.

³ Jegyzőkönyve: Protocollum consessuum subdeputationis regnic. in literariis, kinyomatva Buda, 1839, eredetije régi orsz. ltár, Acta deputationis fasc. F. lad. LLL, n. 1.

⁴ Szerencsy István Gondolatai, Bpesti Szemle 1883, 34. kötet, 346. l.

latot készíteni. A bizottság „opinio“-ja¹ egysegyedül a népoktatás terén mutat erélyesebb kezdeményt, bizonyára Mednyánszky befolyása alatt. A nem-magyar nyelvű népiskolákban lehetőleg magyarul is tudó tanítók alkalmazását kéri, akik ha tanítványaikat magyarra is tanítják, ezért jutalomban részesüljenek. A nem-magyar nyelvű iskolákban próbáljanak magyar tankönyveket is olvasni, különben minden nyelven írássék magyar nyelvtan; a tanítói és jegyzői állás egymástól elválasztassék s az oktatásra városok, vármegyék is felügyeletet gyakoroljanak. A grammatikai iskolákban a latin nyelvet magyarul tanulják s ezenkívül az egyes osztályokban magyar nyelvtant, syntaxist, magyar történelmet, az akadémiákon magyar stylust, esztétikát, irodalomtörténetet, hivatalos magyar stylust is tanítanak. Különben a gimnázium, akadémiák és egyetem nyelve maradjon továbbra is latin; a magyar nyelv művelése, jegyzi meg a bizottság, a tudós társaságnak és nem az iskoláknak feladata.² Mint láthatjuk, ez a tervezet a közvéleményben uralkodó kívánságok színvonalát sem érte el, annál kevésbé volt alkalmas a magyar oktatás előbbvitelére.

A 40-es évekig maradt minden a régiben. Mindenütt latin tannyelv; ha egyszer híre jön, hogy valamely gimnáziumban egyes tárgyakat magyarul merészelnek tanítani, a főhatóságok szigorú vizsgálatot rendeznek és helyreállítják a latin nyelv uralmát.³ Az államinak nevezhető katolikus középiskolákban annyira háttérbe szorították a nemzeti érzést, hogy egyes buzgóbb tanárok állásukat veszítették a magyar nyelvért való lelkesedésük miatt. Czuczor Gergely esetére célozva jegyzi meg Jüstel államtanácsos, hogy a magyar nyelvtanulásnak kétségtelenül veszedelmes tendenciája van, de ettől szerzetesi iskolákban nem kell tartani, mert ott, mint a tapasztalat mutatja, különösebb jogi megokolás nélkül lehetséges megszabadulni az ily veszedelmes emberektől — azaz királyi parancsra a rend feje kénytelen áthelyezni az illetőt.⁴ Mednyánszky Alajosnak főntebb fejtegetett reformeszméi⁵ egyelőre papiroson maradtak, még az egyetlen magyar nyelven előadott tantárgyról,

¹ *Opinio excelsae regnicol. deput.*, v. ö. *Iratok* 77. sz.

² *Opinio* 69. l.

³ Így pl. Szegeden 1833-ban, *Iratok* 88. sz.

⁴ *St. R.* 1838:81. sz.

⁵ *L. fönt*, 103. l.

a magyar nyelvi óráról is kénytelen megállapítani Czuczor Gergely, hogy az Versegly elavult tankönyvei mellett egyedül a gyermekek kínzására szolgál.¹ A magyar nyelvnek gimnáziumi és egyetemi tanárai még mindig nem egyenlőjoguak többi kartársaikkal,² a pesti egyetem még mindig nincs függetlenítve a bécsitől és az osztrák tanulmányi bizottság befolyásától; Cziráknak, mint az egyetem praesesének reorganizáló javaslata visszautasításra talál.³ A helytartótanács 1836-ban eltilta az iskolai önképzőköröket és mereven visszautasítja⁴ a megyék éveken át jövő feliratait, hogy egyes iskolákban a körök engedélyeztessenek. A 30-as évek vége felé egyedül a kath. középiskolák hitszónoklataiba nyomul be a magyar nyelv, előbb csak az alsó, majd az összes osztályokban. A pesti egyetemen Ranolder János egyetemi hitszónok 1842-ben kezdi meg, a primástól nyert szép meghatalmazással, a magyar egyházi szónoklatok tartását, amiért különben a kormány felelősségre is vonja.⁵

Ez a mozdulatlanság kezd a 40-es években végre megelevenedni, amikor az 1840. országgyűlés sürgetéseire a király leiratban megígéri, hogy a magyar tannyelv és egyéb oktatási tárgyak dolgában a helytartótanáctól fog javaslatot kérni és aszerint cselekedni.⁶ Ennek következtében készült el Mednyánszky Alajosnak, a budai magyar tanulmányi bizottság elnökének nagy memoranduma az egész magyar tanügy átalakításáról. Javaslátán Hartig az akkor uralkodó liberális ideák hatását vette észre.⁷ Mint láttuk, Mednyánszkyt már évtizedek óta foglalkoztatták a tanügyi problémák s most, mikor élete végén végre alkalma nyílt ideáinak ha nem is megvalósítására, de legalább a kormánykörökben való terjesztésére,

¹ Czuczor: A magyar nyelv állapota gimnáziumainkban, Tud. Gyűjt. 1828/XI. 72. l.

² 1835: 5045 kanc., St. R. 1836: 3488. sz.

³ St. R. 1831: 2679. sz., v. ö. Conf. 1827: 91. sz.

⁴ Pl. Vasmegye kérésére, a szombathelyi lyceumbeli kör visszaállítására, azt feleli, hogy nincs ok, miért éppen Szombathelyen tenni kívételt, 1842: 1487 kanc. sz. Ezt a rendeletet a külföldiek mai napig, még Fischel is, Panslavismus 119. l., a szlávok ellen irányulónak tartják és vele a magyar mozgalmat terhelik meg, holott éppen a magyarság ellen irányult.

⁵ 1842: 6155. kanc. sz. A theológia magyar nyelvéről bizottsági tárgyalás 1842: 18514. kanc. sz. al.

⁶ 1840 március 14. leirat, Iratok 129. sz.

⁷ Lieblingstheorie des Liberalismus, Conf. 1842: 633. sz.

ő lesz az első, aki a rendi korszak megcsontosodott tanügyi ideáitól végkép elszakadva a magyar közoktatásügyet modern európai irányban akarja reorganizálni. Elve, hogy tudományos, humanisztikus képzésre kizárólag a gimnáziumok, akadémiák és az egyetem szolgáljanak, egyébként azonban a realisztikus kor szükségleteinek megfelelően gyakorlati célja legyen az oktatásnak s ez utóbbi célból különös figyelmet fordít a vasárnapi iskolákra, a városi nép számára felállítandó ipariskolákra, preparandiákra és általában a népoktatás célját szolgáló intézményekre. Az „elemi” iskola elnevezést is tőle vette át a helytartótanács. A vallásoktatást elválasztja a többi tárgytól és külön hitoktatóra kívánja bízni. Az elemi iskolának felső osztályából törli a latin nyelv elemeinek tanítását, az elemi oktatás mindenütt a nép nyelvén menjen végbe, de nem-magyar vidéken, ahol nem-magyar az elemi iskola tannyelve, ott külön órákban taníttassék a magyar nyelvű írás és olvasás. Ez a javaslat teljességgel megfelel Mednyánszky fiatalkori értekezése alapelveinek, de hozzátehetjük: megvalósítását mindvégig, az 1848. forradalomig megakadályozták a kormánykörök. Mednyánszky javaslatai éveken át hányódtak helytartótanácestól kancelláriáig, konferenciától osztrák tanulmányi bizottságig, szerzőjük többször kénytelen volt átdolgozni őket az osztrák szakemberek tanácsait tekintetbe véve, de egyet, az elemi iskolai nyelvi követelést fenntartotta, annak dacára, hogy a bécsi kormánytagok, megfélelkezve a német iskolák iránti előszeretetről, mindenkor erőlesen ellene voltak, hogy az anyanyelvű népiskolákban bármiféle tárgyat is más nyelven tanítsanak. Az osztrák tanulmányi bizottság nem engedi meg, hogy a magyarországi népiskolákban a magyar nyelv tantárgyként taníttassék, de ugyanakkor azt javasolja, hogy a horvátországi, horvát tannyelvű népiskolákban a német nyelv tantárgyként vétessék fel. Ezt a tényt számba kell vennünk, mikor az osztrák tanácsosok tirádáit olvassuk az egységes, kizárólagosan anyanyelvű népiskolák szükségéről. Különben Mednyánszky magyar nyelvi javaslatából, meg az elemi oktatás reorganizálásából alig lett valami, Apponyi György kancellár is hiába sürgette a kérdés elintézését, az elintézetlenül maradt 1848-ig.¹ Valamivel több sikert ért el a tanítóképzés terén, ahol a viszonyok az 1777. Ratio educationis óta valósággal visszafejlődésben voltak. Mednyánszky itt a báró Szepessy püspöknek már említett, 1826-iki

¹ Iratok 167. sz., továbbá Conf. 1843:1328. sz.

memorandumában kifejtett elveket építi tovább,¹ a tanítóképzést világi ügygyé kívánja tenni, a falusi tanítót felmenti egyházi szerepétől, kijelentve, hogy a parasztosztálynak ma már nem elég, ha csak imakönyvet és kalendáriumot tud olvasni, hanem a gyakorlati életéhez szükséges ismereteket is rendelkezésére kell bocsátani. Ezért a tanítóképzőket kétéves tanfolyammal kontemplálja, két tanárral s külön orgona- és énekmesterrel. Javaslatán már a nádor sem talált egyéb javítanivalót, mint hogy a magyar nyelv tanítására túlságosan nagy súlyt helyez, ez az oka, hogy a konferencia visszaküldi javaslatát azzal, hogy az osztrák tanítóképzés mintájára újból dolgozza át, ámbár később maga Jüstel állapítja meg, hogy az osztráknémet preparandiák maguk is olyan rosszak, hogy nem érdemes őket mintának kitűzni.² Végre is hosszas huzavona után, melynek oka részben a konferencia segédhivatalának szervezetlensége is volt, 1842-ben elfogadja a király Mednyánszky javaslatának a különböző forumokon többé-kevésbbé átalakított szövegét, s ezzel megnyílik a lehetőség, hogy a magyar nyelvű elemi iskolák számára a modern követelményeknek megfelelő tanítók képeztesse ki.³ A 48-ra következő germanizáló korszak ennek a fejlődésnek is végét vetett.

Nagyobb sikert a magyar tannyelvi mozgalom, csak a gimnáziumi és felső-oktatásban ért el. A 40-es évek elején a régi alkotmánynak és a centralizációnak megmerevedett párthívei is kénytelenek voltak elismerni, hogy a tudományos oktatásban a latin nyelv többé nem tartható fenn. Olyan nyelven, melyet a diákok nem értenek többé, nem lehet tudományt közölni és művelni. A latin nyelv mellett csak egyes elkeseredett magyarfalók, egyen-súlyt veszített emberek mertek lándsát törni.⁴ Mikor az 1840.

¹ Iratok 70. sz. Sectio I. 5. szakasz.

² Conf. 1841: 388. sz.

³ Id. sz. és Conf. 1841: 1552, 1842: 597; továbbá 1842: 5457, 17244. kanc. sz.

⁴ Ilyen, nem egészen beszámítható ember volt Rácz András, a pesti szeminárium tanulmányi felügyelője, kinek névtelen munkája, *Reflexiones privatae de linguae lat. in sacris ecclesiae cathol. usu, ejusque apud Hungaros in occasum vergentis inclinatione*, Lipsiae, apud O. Wigand, 1845, a latin nyelv utolsó védőiratának tartható; a szerző benne a klérust is megtámadván, állásáról később kénytelen leköszönni, Pol. 1845: 94, 7492/12, Conf. 1845: 259, 365. sz.

országgyűlésnek adott királyi ígéret értelmében a helytartótanács kérdést intéz a tankerületi főigazgatóságokhoz és a pesti egyetem fakultásaihoz, vajjon lehetséges és ajánlatos-e náluk a magyar tannyelv bevezetése, a legtöbb tantárgyra nézve igenlőleg válaszolnak a megkérdezettek, kivéve a bölcsészeti kar igazgatóját, Tersztyánszky Imre püspököt, aki Kollowrat nagy helyeslése mellett a latin tannyelv fentartása mellett nyilatkozik: nyolcszáz éven át a latin tartá fenn az alkotmányt, maradjon meg továbbra is annál inkább, mert a tudományok magyar nyelvű művelése esetén elszakadna Magyarország Európától. A tankerületi főigazgatók névleg is megjelölték azon iskolákat, melyekben a magyar tannyelv már most, másoknál csak később volna bevezetendő, s e kategóriába osztást az illető gimnáziumok igazgatóságainak véleménye alapján végeztek. A beérkezett nyilatkozatokat összegezve a budai tanulmányi bizottság nevében Mednyánszky, s utána a helytartótanács és kancellária azt javasolják, hogy 44 gimnáziumban rögtön, 17-ben fokozatosan vezettessék be a magyar nyelv. A konferencia tárgyalásaiban az az elv alakul ki, hogy ahol tanító és tanítvány már tud magyarul, s ahol így a tudomány tanításának nem lesz kára a magyar tannyelvből, ott be lehet vezetni azt. A horvát Bedekovich különvéleményt jelentett be, hogy az egyetemen legalább a hazai jog továbbra is latinul adassék elő. Az ügy egyelőre az 1842. márc. 27-ki kir. resolúcióval nyert befejezést, mely az akadémiai és jogi tanulmányokba, a hazai jogot kivéve, bevezeti a magyar tannyelvet, minden egyéb iskolára nézve várakozó álláspontot foglal el. Ezt a döntést a konferencia többségével szemben Kollowrat eszközölte ki, aki ebből is láthatólag több érzéket tanúsított a csehek, mint a magyarok nemzetiségi szükségletei iránt.¹ A vármegyék elégedetlensége előrelátható volt. Hisz valóban áthidalhatatlan volt az ellentét, mely a magyar irodalom és nemzetiség magas fejlettsége és a magyar nyelvnek a tudományos oktatásban lenézett szerepe közt volt. Petőfi már megjelent és az országban még mindig nem volt szabad a magyar ifjúságot magyarul tanítani. A helyzet tarthatatlanságára József nádor mutatott rá több beadványában, aki itt is gyakorlati érzékű politikusnak és a magyar nyelv barátjának bizonyult.² A nádor

¹ Iratok 136, 139. sz.

² Iratok 137, 139, 156. sz.

közbélépésére az új magyar tantervet tartalmazó iratesomó tovább vándorolt, az osztrák tanulmányi bizottság nem mond róla határozott véleményt, mert nem ismeri a magyar viszonyokat eléggé — erre ügylészik csak most jutott rá, — de általában meg van vele elégedve, s a magyar oktatástügy legnagyobb hibájának maga is azt tartja, hogy még mindig latinul, a diákok előtt ismeretlen nyelven folyik a tanítás.¹ A nádor és kancellária folytonos sürgetése dacára mégsem halad előre a dolog, nem pedig azért, mert ugyanekkor folyik az osztrák örökös tartományok középiskolai tantervének átdolgozása, s amíg ez el nem készül, addig a konferencia nem hajlandó Mednyánszky tervét érdemlegesen elbírálni; a németosztrák tantervre szüksége van, hogy annak elveit a magyarra alkalmazhassa.² A kormány centralizáló törekvései és Kollowrat szlávbarátsága volt az oka, hogy a magyar középiskolák még 2—3 éven át a latin nyelv jármában maradtak.³ A kormány halogató taktikáját az 1843—44. országgyűlés zavarta meg, ahol mint láttuk, szokatlan hevességgel léptek fel a magyar közigazgatási és tanítási nyelvnek hívei. A rendek hangos szavára végre a konferencia is felszabadítá magát Kollowratnak bénító hatása alól s Metternich személyes közreműködésével elkészült az 1844. jun. 17. kir. elhatározás, mely az összes akadémiai és egyetemi fakultások tannyelvévé a magyart teszi, kivéve a theologiai kar némely tárgyait, a gimnáziumokra nézve pedig kimondja, hogy a magyar anyanyelvű vidéken fekvő 44 gimnáziumban magyar lesz a tannyelv, 17-ben azonban marad továbbra is a latin.⁴ Ezzel végre lehetővé vált, hogy az állami és hasonlóképen állami természetűnek tartott katolikus, rendi gimnáziumokban végre az 1844—45. tanévben magyar nyelven tanítsák az ifjúságot.⁵ Ez a változás mindenütt nagy lelkesedés közt ment végbe, a latin holt uralmától mindenki szívesen elvált, sőt a nem tisztán magyar vidékeken fekvő 17 gim-

¹ Az osztr. bizottság 1842. okt. 22. jegyzéke 1842: 17.260 kanc. sz. al.

² Iratok 139, 148, 156. sz.

³ Kollowrat újabb felterjesztése a 44 gimnázium magyar tannyelve ellen: Iratok 140. sz.

⁴ Iratok 151, 153. sz.

⁵ V. ö. az egyes, középiskolai értesítőbeli iskolatörténeteket, melyek azonban nem tárgyalják oly gondnal e változást, mint az, fontossága miatt, megérdemelné. V. ö. továbbá a hazai ciszterci rend Émlékkönyve 134, 209 tb. l., Pannonhalmi rendtörténet 6 B, 89, 97, 101, 109 l.

náziumból is több, önhatalmulag, a tanári kar és igazgató határozata alapján, áttért a latinról a magyar tannyelvre. A helytartótanács erre támaszkodva 1845-ben azt kérte, hogy a tényleg már 9 gimnáziumban bevezetett magyar tannyelv utólag jóváhagyást nyerjen, s a többi nyolc, még latin nyelvű gimnázium tannyelve évenként fokozatosan magyarra tétessék. Ez a felterjesztés azonban 48-ig nem nyert többé elintéztét.¹

A magyar tannyelvnek bevezetése magában foglalta magyar tankönyvek készítését, amire valóban égető szükség volt nemcsak a nemzetiség, hanem az általános művelődés és a tanítás eredményes volta miatt is, mivel a kormány a magyar tanulmányi bizottság és a helytartótanács folytonos sürgetése dacára sem tudta magát immár két évtized óta elhatározni, hogy új tankönyvek írására engedélyt adjon. A magyar tankönyvek ügye az 1844. évi említett rendelet folytán vált időszerűvé; a helytartótanács ez ügyben a nádorhoz fordult, mint aki a Magyar Tudományos Akadémiának védnöke lévén, leginkább hivatott volt az Akadémiával való tárgyalásra. Az első magyar tankönyvek még az ősz nádornak képezték gondját, kevéssel sírba menetele előtt. Elnöki átiratára az Akadémia jelentette, hogy tagjai csak most foglalkoznak tankönyvek készítésével, mire a nádor megbízást adott egy három osztályra felosztott magyar nyelvtanra, továbbá ékesszólás és költészet tankönyvére és hozzájuk való példatárakra. Az Akadémia viszont Vörösmarty Mihályt és Czuczor Gergelyt bízta meg a három kötetes nyelvtan és az „ékes szókötés” tankönyvével, s így készültek el a legelső magyar nyelvű tankönyvek a nádor közvetítésével nagy magyar írók tollából, akiknek 6000 forintnyi honorarium-igényéből a kormány a bölcsészeti fakultás javaslatára 2000-et lealkudott.²

Jelen tárgy befejezése gyanánt ki kell emelnünk, hogy a magyarosító rendelet, a 44 gimnáziumot illetőleg, csakis az állami, azaz királyi és katolikus iskolákra, nem pedig a protestáns és görög vallású gimnáziumokra vonatkozott. Az ország magyar vidékein levő protestáns, kálvinista gimnáziumok nagy része 1844-ben tért át a magyar tannyelvre, a felvidéki ágostai evang. középiskolákban részben megmaradt a német tannyelv. A görög kato-

¹ Iratok 139. sz.

² 1847: 615, 5895, 19.702, 1848: 3533. kanc. sz., Conf. 1848: 105. sz.

likusokat és nem-egyesülteket nem érintette az egész magyarosítási processzus, ők tovább harcoltak egymás közt az illyr-szerb és oláh egyházi és tanítási nyelv miatt,¹ tantervüket is ők változtatták és modernizálták minden külső nyomástól mentesen: a főigazgatójuk és egyházi hatóságuktól kidolgozott munkálatokat a helytartótanács és kancellária postahivatalként terjeszti a bécsi kormány elé, hol azok elintézését nyertek.² Az állami élet e szegmense is 1848-ig magyar befolyástól független volt.

Végigkísérve a magyar nyelvnek az állami közigazgatás és oktatásügy terén való érvényesülését, a száraz adatokból, minden nemzeti elfogultság nélkül, meg kell állapítanunk, hogy a magyar nyelv ügye az egész korszakban, melyet szemügyre vettünk, idegen nyomásnak volt kitéve, s ezen nyomás alól kellett magát lassankint, lépésről-lépésre felszabadítania. A germán népektől megszállott középeurópai területek határmesgyéin a német nyelv mindenütt kultúrát, magasabb emberi művelődési fokot jelentett a később érkezett, a művelődésben a nagy németiséghez képest még újonc kis szomszédok számára, de a műveltség terjedésével, leginkább a racionalizmus felvilágosító hatása alatt, ezek a kis népek mind visszanyerik öntudatukat és büszken hivatkozva saját nemzeti autarkiajukra, visszakövetelik saját nyelvük használatát. Itt a fejlődésre igen nagy, döntő hatása volt az állam és nemzet végzetes, szétválaszthatatlan egybeköttetésének. Ott ahol az állam független volt, bármily kicsiny és gyöngye népet képviselt is, egy csapásra képes volt visszaállítani nyelvi függetlenségét. Így Dánia, hol a kormányférfiak, személyükre nézve, maguk is németek voltak ugyan, de az állam dán jellegét senki sem vonhatta kétségbe, s így a dán nyelvnek a német nyelv helyébe állítása a közigazgatás terén, nem került egyéb fáradságba, mint néhány rendelet kiadásába. És ezen visszadánosítás után alig harminc évre, a 18. század fordulóján már a dán nemzetiség lép offenzívába és kezdi meg a schleswigi

¹ A tankönyvek ó-orosz vagy szerb és oláh nyelve miatt már Nestorovich alatt bizottsági tárgyalások: St. R. 1821: 7962, 8243, 1822: 1181. sz.

² Pl. Nestorovich tanterve St. R. 1825: 5545, Vulkan Sámuel nagyváradi gör. kath. püspök beadványa a szerb elnyomás ellen (Jüstel: az oláhok úgy gyűlölik a rácot, mint a rác metropolita őket) K. K. A. 1831: 276. sz., a Stratimirovich érsek-féle tanterv megjavítása az illyr nemzeti kongresszuson, Conf. 1848: 115, 132. sz.

és holsteini németiségnek politikai, oktatásügyi és általában nyelvi assimilációját, erőszakos elnyomását. A dán hivatalos nyelvet 1773-ban vezették be Dániában a dán tartományokban, a német helyére, s már 1807-ben a német tartományokban is kiüldözik érte a németet.¹ Bármennyire lehangoló is a tapasztalás, ezen és egyéb tényekből le kell szűrünk a tanulságot, hogy amíg az állam és nemzet viszonyát illetőleg ki nem fejlődik, a mai felfogástól eltérően, egy olyan morális közvélemény, melynek elég ereje lesz jogi tényeket is alkotni, s amíg nincs emberi hatalom, mely megakadályozná, hogy egy-egy nemzet kezébe kerítve az egész államnak hatalmi apparátusát, azt az államban lakó többi nemzetek hátrányára, csakis a saját javára és előhaladására használja fel: addig az állam és nemzet ezen végzetesen szabályzatlan, de annál erősebb összefüggéséből egyéb nem származhatik, mint az állam-erőknek az illető nemzet javára való kihasználása. Különbséget, az eszközök alkalmazásában, csak az egyes nemzetek sajátos psychikuma alkot: az egyik szenvedélyesebb, energikusabb, állandóbb akaratú, a másik lágyabb, nekilendülő, de kihagyó, könnyen kimerülő; az egyik kitűnő organizátor, aki akaratát kicsinységekben is keresztül viszi, a másik álmodozó, a dolgokat kívülről nézi, a külsőt átfesti, a belsőt meghagyja érintetlenül. Mindegyiknél ugyanazon nemzeti erő működik, ugyanazon következményei szemlélhetők az állam-nemzet tényleges, történeti dualizmusának, de az eredmény igen különböző. Az eredményre különben a dolog természeténél fogva annak is befolyása van, milyen anyagban működnek a nemzeti szolgálatba állított állami erők. A holsteini németek eldánosítására a dán állam minden ereje sem volt elegendő: fegyverei kicsorbultak, elgörbültek a kemény anyagban.

Vegyes nemzetiségű államban, európai történetünk szomorú tanúságai szerint, üllő vagy kalapács volt mindenki a mult század nagy nemzetiségi korszakában. Ezt a tanulságot a magyar fejlődésre alkalmazva, kimondhatjuk, hogy a magyarság a szemügyre vett idő alatt még mindig csak üllő volt, melyre azonban mind gyöngébben hullott le a bécsi kalapács ütése. Mint Metternich mondja: a magyar nemzeti mozgalom alulról tört magának útát fölfelé. Kalapács szerepét 1848-ig, sőt azontúl is 1867-ig soha át nem vehette: azok a sikerek, melyeket a mozgalomnak a 30-as

¹ Otto Brandt, Geistesleben u. Politik in Schleswig-Holstein, 56. 327. l.

és 40-es évek országgyűlései szereztek, még mindig csak a fölfelé törekvés, a kalapács alól való kiszabadulás határjelző kövei voltak, nem pedig a magyar kalapács ütései. Végigtekintve a majdnem hatvanéves korszakon, ennek első negyven éve abban mult el, hogy a magyar nemzetiség önmagában, műveltségében európai magaslatra emelkedve, saját nyelvének használatáért könyörgött, anélkül hogy meghallgatásra talált volna. Az utolsó húsz évben a mestersegesen elnyomott nemzeti erők oly explozív hatással léptek fel az országgyűléseken, hogy a kormány lépésről-lépésre hátrálva kénytelen kellett az engedmények terére lépni. De a magyar nemzetiségnek államigazgatás és állami művelődés terén való teljes autarkijáról mindvégig, 1848-ig nem lehet szó: a közép- és felső oktatásban csak 1844 óta szabad magyar nyelvet használni, a főhatóságok: kancellária, kamara és ennek egyéb alárendeltjei tovább is idegen nyelven működnek, s a hadseregből teljesen ki van zárva a magyar nyelv és az állam legfőbb politikai vezetése továbbra is az országhatáron kívüli, idegenekből álló, idegen nyelven működő hatóságok kezén marad.

A magyar nemzetiség 1848-ig joggal tartá magát hátravetettnek, ki nem elégítettnek. Ebből érthető, ha az utóbbi évtizedekben, nemcsak ressentiment, hanem a jövő felett való komoly aggodás is fellépett. A bécsi kormány magatartásából már a negyvenéves negatio korszakában megtanulta a magyarság, hogy saját körében csak akkor éri el nyelve szabad használatát, ha azt a fenhatóságtól mintegy kikényszeríti. Így fejlődött ki a 30-as évek rendi küzdelme, melynek mindjárt elején észre lehetett venni, hogy a bécsi kormány nyelvelles törekvéseiben váratlanul hatalmas szövetségest kapott: a szláv mozgalmat, mely mindjárt megszületésekor páratlan hevességgel lépett fel, s a vele ellenkezőket, magyarokat csak úgy, mint németeket, pokolra kárhoztatva szimbólikusan a legválogatottabb kínzásokkal végezte ki. Az új pánszláv mozgalomnak ez az egyik arca: vérszomjas, embertelenül kegyetlen, minden nem-szlávot megsemmisítéssel fenyegető. A másik Janus-arc Bécs felé fordul és behízsgálóan bókol a kormánynak, hol Kollowrat a főszemély. A magyarországi tótok vezetője és kétségtelenül legjobb feje, Stur Lajos a szent-szövetség korszakát aranykorszaknak nevezi, alapítói, a kitűnő keresztény uralkodók méltók arra, hogy nevüket az utódok is mély tisztelettel emlegessék, mert

ők valósíták meg a szabadság korszakát, minő még soha nem volt a világ történetében: a durva erőszak uralma megszűnt, vele a rabszolgakereskedés is, az elnyomott népek felszabadultak, a török uralom emberiesebb lett, még a drúzok és maronitákhoz is segítőkezek fordulnak; hát még az Ausztria uralma alatt élő népek, ezeknek a nemeslelkű kormány fejlődésük teljes függetlenségét biztosítá, méltányosság és morál legfőbb vezető elvei alatt. Az uralkodó nép, a német ép úgy jól érzi magát a felsőbbség ez atyai gondoskodása alatt, mint az olasz, a szorgalmas cseh, a szenvedélyes magyar, a vitéz horvát, szerb és oláh, mely utóbbinak a kormány szintén rendelkezésére bocsátja a művelődés eszközeit, egyedül a tót fordítja hiába fejét a nap, Bécs napja felé, eléje áll az irigy magyar.¹ Szinte kedvünk volna az ily részleteket Metternich és a szent-szövetség systemájára írt ironiának tartani, ha nem ismernők már a pánszlávizmus és Bécs közt szőtt fonálnak bécsi végét is, a kormánykörök szlávbarát, magyarellenes hangulatát. Annyi bizonyos, hogy a pánszlávizmusnak ezen russzofil, de Bécsből türt iránya csak növelte a magyarság aggodalmát, melynek elég táplálékot nyújtott eddig is a szlávbarátoknak az „éjszaki kolosszus“-ra való folytonos utalása. Az orosz kéz már a 18. században elért magyar területre, a szerbek közt állandó volt az orosz agitáció, az orthodox oláhok és ruthének szintén az orosz cárban tisztelték egyházi fejüket, mindehhez vegyük a 30-as évek szokatlanul agresszív pánszláv politikai irodalmát, s akkor megértjük, ha még oly jéghideg, érzelmeit soha ki nem mutató egyéniség is, minő Szentkirályi Móric, a magyarság végveszélytől megmentése érdekében kétségbeesve keresi a szövetségest, s ezt a liberális, nemzeti szellemű birodalmi németiségben véli megtalálni. Természetesen, hisz pánszlávizmus és bécsi kormány, a magyarság ellenfelei, egyképen ellenségei a német nemzeti szabadságnak is. E gondolatsornak akkoriban nem lehetett pozitív következése: cselekvőképes német nemzeti állam még sehol nem volt, a közvélemény terén pedig bár egyes elfogulatlan német hangok kiemelték, hogy Magyarországon a német gyarmatokat senki sem bántja nemzeti életük élésében, a nemzetiségi röpirodalomnak több német terméke szolgálilag ismételgette a magyarság ellen a szlávoktól

¹ Ludwig Štur: Das neunzehnte Jahrhundert und der Magyarismus, Wien, 1845.

hangoztatott vádakát, aminek a magyar nemzeti sajtóban is csakhamar reakciója kelt.¹

A józanabb gondolkodók előtt különben is elismert tény volt, hogy a magyarság a pánszláv agresszivitással szemben egyedül saját erejére van utalva. Kis népünkre heroikus jövő, tragikus küzdelmek várnak, ezekre elő kell készülni, olyképen, hogy az országban a magyarság hatalmát növelve az állam egész ereje a magyar nemzeti védelem szolgálatába legyen állítható. Ebből két követelés következett: egyik a bécsi kormánytól való teljes függetlenség, mert amíg Kollowraték rendelkeznek a magyar állam anyagi és szellemi erejével, addig az inkább a magyarság ellenségének áll szolgálatára. A másik követelés: a magyarság nyelvi és népi határát az állam határával egyenlővé tenni. Ez utóbbinak szükséglete, mint láttuk, a 19. század első emberöltőjében, a magyar nemzeti elnyomás évtizedeiben is felmerült már, akkor is reakció volt; most újból megerősödik, ismét reakció gyanánt, a pánszláv támadásokra és azoknak szemmel látható bécsi kapcsolataira. Mindez a 40-es éveknek magas technikával dolgozó, a cenzura öröködését kijátszó hírlapirodalmában sűrűsödik össze és nyer nem egyszer a kor általános radikális hangulatától is megszabva szenvedélyes kifejezést. Ez a magyarosító törekvés, a vezetők nyilatkozataiból megállapíthatólag, nem irányult a nem-magyar lakosság tényleges megmagyarosítására; a három kiemelkedő szellem, Wesselényi Miklós, Kossuth Lajos és Bajza József a költő, akik a természetesen népszerű iránynak az elvi alapokat szolgáltatták, a nem-magyar népekkel a magyar állam magyar voltát akarták elismertetni és megszerettetni, hogy az éjszaki kolosszus támadása esetén e népek a magyarság vezetése alatt lelkesen közreműköd-

¹ Die Auswanderung der Deutschen nach Texas, Nordamerika und Ungarn. Eine Mahnung an die Nation, München 1844 gyakorlati szempontból állapítja meg az „ultramagyarizmust“ illetőleg, hogy „hinsichtlich der Deutschen in Ungarn bisher darüber keine Tatsachen bekannt und auch keine gegeben sind. Unserer Überzeugung gemäss ist zu einer solchen Befürchtung kein reeller Grund vorhanden,“ szinte egyedül Magyarország nyújtja a bevándorló németnek a lehetőséget, hogy német maradjon. A bécsi hatásra pl. Das deutsche Element in Ungarn u. seine Aufgabe. Eine Zeitfrage, besprochen von einem Deutschungar, Leipzig 1843. Tauchnitz jun., ez a szlávbarát Leo Thun adatait veszi át és megdicséri a bécsi kormányt liberalizmusáért.

jenek az állami függetlenség védelmében. Ezen célból egyrészt megkívánták a nem-magyar népektől, hogy a magyar államnyelvet respektálják és maguk is megtanuljanak magyarul,¹ másrészt ennek fejében olyan kincsekkel akarták megajándékozni őket, melyek birtokában a nem-magyar népek a magyarságnak őszinte, lekötölezett barátai legyenek. Az elméletet báró Wesselényi Miklós fejtette ki 1843-ban a magyar és szláv nemzetiség ügyében írt Szózatában,² mely az akkor uralkodó liberalizmusnak egy távol keleti, meghatóan őszinte és naív, de nem kevésbé doktrinér terméke. Mint tudjuk, a francia-német liberalizmus ép oly kevésbé ismerte fel az állam és nemzet kölcsönhatásából vegyes nemzeti-ségű területeken felmerült problémákat, akárcsak elődje sem, a felvilágosodás. A liberalizmus bibliája, Rotteck-Welcker Staatslexikona államelméletében politikai és jogi kategóriákat alkalmaz, deszpotikus, theokratikus és jogállamot különböztet meg, az államot szabad organismusnak tarja, anélkül, hogy a népek különbözőségének zavaró hatásával egy pillanatig is foglalkoznék. Örömmel üdvözli Schleiermacher elméletét, mely szerint a városállam és törzsállam alsóbb kategóriáira a nemzetállam legmagasabbrendű képződménye következik,³ s ehhez képest a német liberalizmus nacionalisztikus tendenciáit követve a nemzetállami fejlődést nemcsak lehetségesnek, de egészségesnek, célirányosnak is tartja. Vegyes államban nem tartja kizártnak, hogy egyes nemzetek nyelve kiszorítsa a többiekét; lehetségesnek tartja, hogy Cseh- és Morvaország további germanizálásával, a felvidék magyarizálásával a szláv törzsek összefüggése esetleg megszakadhat, sőt idővel a Duna folyásában mindössze két „főnemzet“, német és magyar fog megmaradni azon esetben, ha az orosz hatalom dunai előnyomulása végkép megakasztható. Az oroszok további terjeszkedése esetén a Staatslexikon szerint is számolni kell azzal, hogy a Duna völgyében a német és magyar lakosságot a szlávok maguk alá fogják igazni.⁴ Másutt konstatálja a szlávok és magyarok közt irodalmi téren jelentkező érzékenységet: a szlávok magyar veszedelemről, a

¹ Bajza az Athenaeum 1841. évfolyamában, I. 782. l., Kossuth a Pesti Hírlapban, v. ö. tölem, Három Nemzedék, 2. kiadás 174, 185. l.

² Lipcse, Wigandnál 1843, v. ö. Három Nemzedék 179. l.

³ Staatslexikon, Altona 1843, 15. köt. 73. l.

⁴ Staatslexikon 12, 148. l.

magyarok szlávról panaszkodnak, s az utóbbi eredetét Pétervárott keresik. A magyarokban az a gondolat gyökerezett meg, hogy a lengyel birodalom tönkrementje után a gondviselés rájuk bízta a feladatot, hogy Európát az Északról fenyegető barbárság elől megvédelmezzék, amint ezelőtt a déli barbársággal szemben voltak Európa védbástyái. És figyelembe véve az orosz befolyásnak a szláv népek közt való növekedését, továbbá Oroszország háláját, mellyel a szláv nemzetiségért szerzett érdemeket mint saját magának tett szolgálatokat méltányolja . . . így a magyarságnak ezen hivatását illető nézeteiben lehetetlen bizonyos profétikus vonást nem látni.¹ Mindezen részletek eléggé mutatják, hogy a magyarság európai liberális mesterei a pánszláv elnyomás visszaverésére készült liberális-magyarosító elméletet nemcsak helyeselték, hanem tekintélyükkel elősegítették is.

Itt nincs annak helye, hogy ezekről részletesen szóljunk. Wesselényi, az árvízi hajós lovagias szíve legmélyéig megvolt győződve a szabadság és a szabadság elvén felépülő civilizáció olvasztó erejéről; liberális meggyőződésében erősen, ingathatlanul hitte, hogy ha a magyarság a magyar államot a liberális elvek szerint átalakítja, szabaddá teszi, akkor hálából az itt lakó szláv népek örök időkre szövetségesei lesznek és szívesörömmel megvédik a szabadság közös hazáját az oroszok reakcionárius támadásával szemben. Szabad, liberális Magyarországot pedig el nem lehetett képzelni másként, mint a magyarság vezetése alatt, hiszen egyedül a magyarság vezető emberei csatlakoztak a liberális elvekhez és egyedül a magyarságban van meg a műveltség, mely az átalakítás munkájához szükséges. Minél inkább terjed tehát a magyar nyelv és nemzetiség az államszervezetben, annál közelebb jut a megvalósuláshoz a nagy terv: az európai szabadság számára az orosz reakcióval szemben bástyául egy független liberális Magyarországot állítani fel. Természetes, hogy ez a törekvés úgy a bécsi kormánynál, mint a pánszlávoknál, a leghevesebb ellenzésre talált, s a két fél összeütközéséből jött létre a 40-es évek elkeseredett hírlapi és röpirodalmi vitája, melynek az előadottakból láthatólag, sokkal nagyobb volt a füstje, mint a lángja. A magyarságnak a liberális bástya kiépítésében semmiféle állami eszköz nem állott rendelkezésére, hisz láttuk, minő nehézségekbe került, míg saját nemzetiségi

² U. ott 146. l.

szükségeinek kielégítését is, úgy-ahogy, ki tudta Bécestől harcolni. Maradt a társadalmi tér, hol Bajza József az iskolát, templomot és színházat tartja a magyarosodás leghatalmasabb rugóinak.¹ Iskola és egyház terén legnagyobb feltűnést, legnagyobb keserűséget és legcsekélyebb eredményt gróf Zay Károly akciója okozott, melylyel ő, az orosz kancsuka uralma ellen dolgozó lelkes liberális, a cseh hatás alatt álló ágostai evangélikus tót egyházi köröket akarta visszamagyarosítani, ezen cél érdekében propagálta a két protestáns felekezet unióját is, amiben azonban józanabb magyar kálvinista testvérei sem követték őt.² Mindezen mozgalmak, mert az államtól és rendektől független testületekben, társadalmi téren és hírlapirodalomban folytak le, tárgyunkon kívül vannak. A hírlapi vitának különös élt adott az a körülmény, hogy benne a magyarság részéről, Kos-uthot és Bajzát kivéve, inkább csak másod, sőt harmadrangú emberek vettek részt, kiknek gyakran „neveletlen és embertelen fanatikus” voltát maga a finom műveltségű Bajza is siet megróni.³ Az igaz, hogy a Kollartól örökölt durvaságban és a tények vakmerő elfacsarásában, gyűlölködő hangban a pánszláv írók, kezdetleges kultúra emberei, felülmúlhatlanok voltak.⁴ Az ellenfél hevesességét nagy mértékben ingerelte, ha a magyar állás-

¹ Bajza, Szózat a pesti magyar színház ügyében, Budán 1839. Tiszta liberális eszmék olvashatók Athenaeum 1843, I. 1. l. Számvetés minnagunkkal: „hazánkban a különböző népfajokat egy haza, alkotmány s polgári és politikai jogok, egy erkölcsi testté alakítanak: ott, a nyilvános élet fokain, idő folytával, a nemzeti nyelv segítségével, teljesen egy nemzetté forradtak össze,” népfaj helyett „az egy magyar nemzet” konzervációja kell; ez az út, melyen az ember ember lesz és a felvilágosodott, s teljesen kiművelt ész uralomra jut.

² V. ö. A magyarhoni protestáns egyház története, szerk. Zsilinszky Mihály, Budapest, 1907, 659. l. Zay „a nemzeti eszmének túlzott hevű misszionariususa lett.”

³ Athenaeum id. h.

⁴ Egyik legdurvább példája ennek, amint M. M. Hodža, Der Slowak, Beiträge zur Beleuchtung der slawischen Frage in Ungarn, Prag. 1848, 14. l. Széchenyi Istvánnak egyik legmagasztosabb kifejezését variálva sárba rántja. Különben még Kollowrat is kénytelen felismerni, hogy a hírlapi vitában a szláv és német lapok „erbittert und gehässig” írnak. Iratok 140. sz. Viszont a magyar polemiának ügyetlenségére és szervezetlenségére jellemző, hogy az Athenaeum a „Virteljahrschrift aus u. für Ungarn”-t s benne Henszlmann és Lukács Móríc cikkeit is lanyha magyarság címén lerántotta, v. ö. Athen. 1843, I. 349, 405, 478. l.

pontot nem született, tiszai vagy dunai magyarok, hanem felvidékiek, szlávok vagy németek védelmezték, mint Henszlmann Imre, Pulszky Ferenc, a magyarosított nevű Hunfalvi Pál. A magyar kultúra ekkor már csakugyan meghódította magának a német eredetű városi polgárság nagy tömegeit, mely önmagától csatlakozott az országban levő egyetlen, autochton kulturközösséghez, miután a bécsi kormány elszigetelő politikája végkép leszakította a nagy német nemzeti közösségről. Ha a városi polgárság tényleg ki lett volna téve erőszakos denacionalizációnak, úgy kétségtelenül panaszra ment volna a kormányhoz, mely nagy gyönyörűséggel mozgatta volna meg az egész állami szervezetet a magyar nemzetiség háttérbe szorítására. Ez azonban sehol nem történt, a városok többsége még a rendi korszakban, a régi német polgárcsaládok uralmát fentartó városi szervezetben egymásután kimondá, hogy a városi jegyzőkönyvek, hirdetmények nyelve, az iskolai tan nyelv magyar lesz, s erről a kormány magas körei csak titkosrendőri levelezők utólagos sóhajtásaiból értesültek.¹ A korszak vége felé politika, közélet és kultúra folyama végre is magyar mederben folyt, s a magasabb kultúrának megvolt a saját körében a maga olvasztó ereje.

Kutatásainkban iparkodtunk nemcsak leírni az egymásra következő nyelvi tényeket, hanem azokat a kor felfogásából, a szellemi látókörből és viszonyokból meg is magyarázni, érthetővé tenni. Így most felmentve érezzük magunkat attól, hogy mérleget készítsünk, s annak egyik serpenyőjére a magyarok, a másikra Bécs, a horvátok és a nemzetiségek egymás elleni vétkeit helyezzük, amint ezt megtette Horváth Mihály, szokatlan objektivitással, de kissé formalisztikusan, kicsinyesen osztván el az árnyat a két fél között.² Ha a nemzeti kérdést mai szemmel nézzük, úgy az akkori küzdő felek működésében mindenesetre találunk oly elemeket, melyek a ma emlegetett, de sehol meg nem valósított teoriának mértékén alúl maradnak, alúl pedig egyszerűen azért, mert ez a mai theoretikus magaslat akkor még sehol nem volt meg és így az akkori kor annak kíváncsiához nem is idomúlhatott. Aki ezzel a gondolatmenettel nem törődve, a mai ideális követelményekhez mérné a szemünk előtt

¹ Pl. Székesfehérvár hasonló magyarosodásáról. Pol. 1820: 5166. sz. XX. jelentés. V. ö. a névmagyarosításra St. R. 1832: 1572. sz.

² Horváth id. m. 2. 915 ek. ll.

elvonult nyelvi küzdelem tényeit, az így anachronizmus és történetellenes szemlélet hibájába esnek.

Van azonban egy kritérium, melyet az ahisztorizmus veszedelme nélkül is alkalmazhatunk annak megállapítására, melyik mozgalom emelkedett magasabbra az általános emberi szférájában, melyikről mondható el inkább, hogy a nemzetiségért buzogva, a humanizmus érdekeit sem tévesztette szem elől és így a salaktól megtisztított, kiművelt nemzetiség képződményét hozta létre. Ez a kritérium pedig nem egyéb, mint annak vizsgálata, vajjon a nemzeti mozgalom vezetői a saját közvéleményükkel szembehelyezkedve megálljt kiáltanak-e és a mozgalmat határok közé akarják-e szorítani. És ezzel a jelenséggel egyedül a magyar mozgalomnál találkozunk.

Mint láttuk, a magyar nyelvtörvények és kormányrendeletek még a magyar nyelv természetes, jogos kiterjedési igényeinek sem tettek eleget, annál kevésbé tartalmaztak a nem magyar nyelvek jogaira sérelmes, azokat elnyomó rendszabályokat. A súrlódás és kelletlenség társadalmi úton keletkezett, s leginkább a sajtóban, röpirodalomban nyilvánkozott. Formális jogi szempontból a magyarságot semmi pozitív váddal nem lehetett érinteni és hogy a felelőtlen írás és beszéd terén tovább ment, mint józanság és az embertársak tisztelete engedte volna, ezt a vádat lényegesen meggyöngítheti az a tény, hogy a másik oldalról még nagyobb felelőtlenség és még agresszívabb módokon működött. De annyi bizonyos, hogy a bécsi és pánszláv körökben senki sem akadt, aki saját táborát valaha is mérsékletre intette volna, aki legalább pillanatokra felülemelkedve a nemzeti egoizmuson a másik fél emberi voltát is tekintetbe vette és a felelőtlen izgatók munkáját kárhóztatta volna. Korábbi kutatásokból tudjuk, hogy úgy a bécsi kormányférfiak: Kollowrat, Hartig, Kübeck, mint a pánszlávizmus vezetői, Gáj, Palacky, Kollar szívében csak gyűlölet volt a magyarok iránt és csak szerető megbocsátás saját fajtájuk minden túlzásával szemben. A saját fajtájának szigorral párosult szeretetéhez, az idegen fajtának őszinte megbecsüléséhez egyesegyedül a magyarok jobbjai emelkedtek fel. Deák, Eötvös, Széchenyi közvetítő, mérseklő nyilatkozataira még emlékszünk, de ez mind politikai nyilatkozat lévén, nem feltétlenül kell őket itt, a humanizmus magaslatain, számba vennünk. Annál inkább Széchenyi István 1842-iki akadémiai beszédét, mely a középeurópai nyelvmozgalmak immár több

mint százados történetében mai napig példa nélkül áll, mert egyetlen példája annak, mikor a nemzet legnagyobbja, a nemzeti mozgalomnak atyja ellene szegül e tőle kiindult mozgalomnak, mert azt látja, hogy az túlzásokba csapongva igazságtalanná kezd válni embertársai, a nemzeten kívül álló tömegek iránt. Széchenyi kebléből nagy belső háborgással fakadnak fel a panaszok, hogy a magyar nyelv és tőle elválhatatlan nemzetiség biztosítása érdekében olyan felingerült állapot, olyan felindultság és elfogultság állott elő, mely immár szem elől veszíti e szabályt: „másnak soha olyast ne tégy, mit tőle sem fogadnál szívesen.“ Egy pillanatig sem keres mentő körülményt, nem tekinti a bécsi kormány jóvoltából meddően elmúlt évtizedeket, melyek a nemzeti mozgalomnak komprimált energiát kölcsönöztek, nem tekinti a másik oldal támadásait és provokációit, annyira elfogja egész lelkét a vágy, hogy e főbenjáró kérdésben népét büntelennek tudhassa. Ezért alkalmazza a legszigorúbb mértéket, ezért rója meg a legkisebb tévedést vagy öncsalást, mit a nyelvterjesztéssel, a preparandiák felállításával, nyelv-mesterek alkalmazásával követ el nemzete. Nyelv és nemzetiség kapcsolátát világosan látja, elismeri, hogy a nyelv érvényesülése nélkül nincs kielégült nemzetiség, de viszont fölveti a kérdést, hogy „ha valaki magyarul tud, magyarul beszél, innen következik-e, mikép neki ezért már magyarrá is kellett volna átalakulnia.“ Megállapítja, hogy „a szólás még korántsem érzés, a nyelvnek pergése korántsem dobogása még a szívnek, és ekkép a magyarul beszélő, sőt legékebben szóló is, korántsem magyar még.“ Nemzetiségi viszonylatban az evangéliumi szeretet érvényesülését követeli és „szív-repesztő“ hatással van rá, hogy honfitársai, felcsigázott hevülésükben, kikelnek azok ellen, kik egyenesen a magyar példát követve önvérük mellett buzognak. „Boszútlan egy hajszált sem enged fején csak érintetni is, ez helyes, ámde mást üstökénél ragadni“ ez magánemberek közt sem helyeslendő, annál kevésbé a „nemzetnek békés újjászületési működésében“, amikor „minden, bár a legkisebb erőszak is ellenhatást, és egyetlenegy igazságtalanság ezer megboszulót szül, és semmi nem győz, mint egyedül lelki felsőbbiség és az örök való“. ¹

¹) Gr. Széchenyi István. A magyar akadémia körül, Pesten, 1842. Trattner-Károlyi. V. ö. munkámat, Három nemzedék, 95. l.; Széchenyinek a nyelv ügyében tett nyilatkozatait l. Tolnai Vilmos, Széchenyi István és a magyar nyelv, Bpesti Szemle 1919, 179. kötet. 146. l.

Nem tudjuk, mi sorsa lenne a népszerűséget ennyire megvető hazafinak a mai korszak nemzetiségi mozgalmában. Az akkori Magyarországon az ifjúságtól macskazenét kapott, bár különben az esemény előtt és után is a legnagyobb magyart tisztelték benne. A hírlapok pedig, megértve, hogy támadása az ő felelőtlen frazeológiájuknak szól, heves cikkekben vetették szemére, hogy beszédével csak a pánszlávokat bátorítja fel — ezek valóban köszönő iratokat és cikkeket intéztek hozzá, — és hogy a politikai eszélyvel ellenkezőleg megnehezíté a nyelvi küzdelmet. Különösen rossz néven vették tőle, hogy a nyelvi küzdelemről szólva egyedül a magyarság ballépéseit ostorozza, s egy szóval nem említi az ellenfél bűneit.¹ Ez a szemrehányás jellemző a csak-politikusokra, akik hivatásuknál fogva nem emelkedhetnek fel az egyetemes humanizmus magaslátára. Ha Széchenyi az ellenfél hibáiról is szólt volna, nem lett volna apostol, aki gyakorlati haszon szempontját megvetve egyedül az emberi szeretet tiszta szózatát hallatja. Széchenyi kizárólag saját nemzetét ostorozta és ez a kizárólagosság az, ami neki és vele a magyarságnak a nemzetiségi mozgalmakban egyedülálló helyzetet szerez.

Mert az újságoknak csaknem egyhangú támadása — Kossuth jól figyelte meg, hogy még a Széchenyihez közelálló lap sem merte nyilatkozatát helyeselni — ne tévesszen meg bennünket az egész magyarság hangulatát illetőleg. A jobbak lelkébe már akkor beköltözött a szeretet és a békének óhajtása. A Vörösmarty-Bajza-körnek társadalmi középpontja, Bártfay László megveszi Széchenyi beszédének könyvkiadását és otthon, esti magányában beleírja: „dícséretemre nem szorul, az eddigi ócsárlások igazságtalanok, helytelenek.”² Sokan voltak azok, akik Széchenyinek igazat adtak és sokan azok, kik tanítását szinte öntudatlanul követve a magyar nyelvi mozgalom kinövéseinek lefaragásán, a nagyhangú fogadkozások elhallgatásán fáradoztak.³ A vetésre mégsem jött aratás, a remé-

¹ Így Kossuth a Pesti Hírlapban, Iratai 13, 6. l.

² Bártfay példánya jelenleg a Fővárosi Könyvtár Ballagi Géza-gyűjteményében.

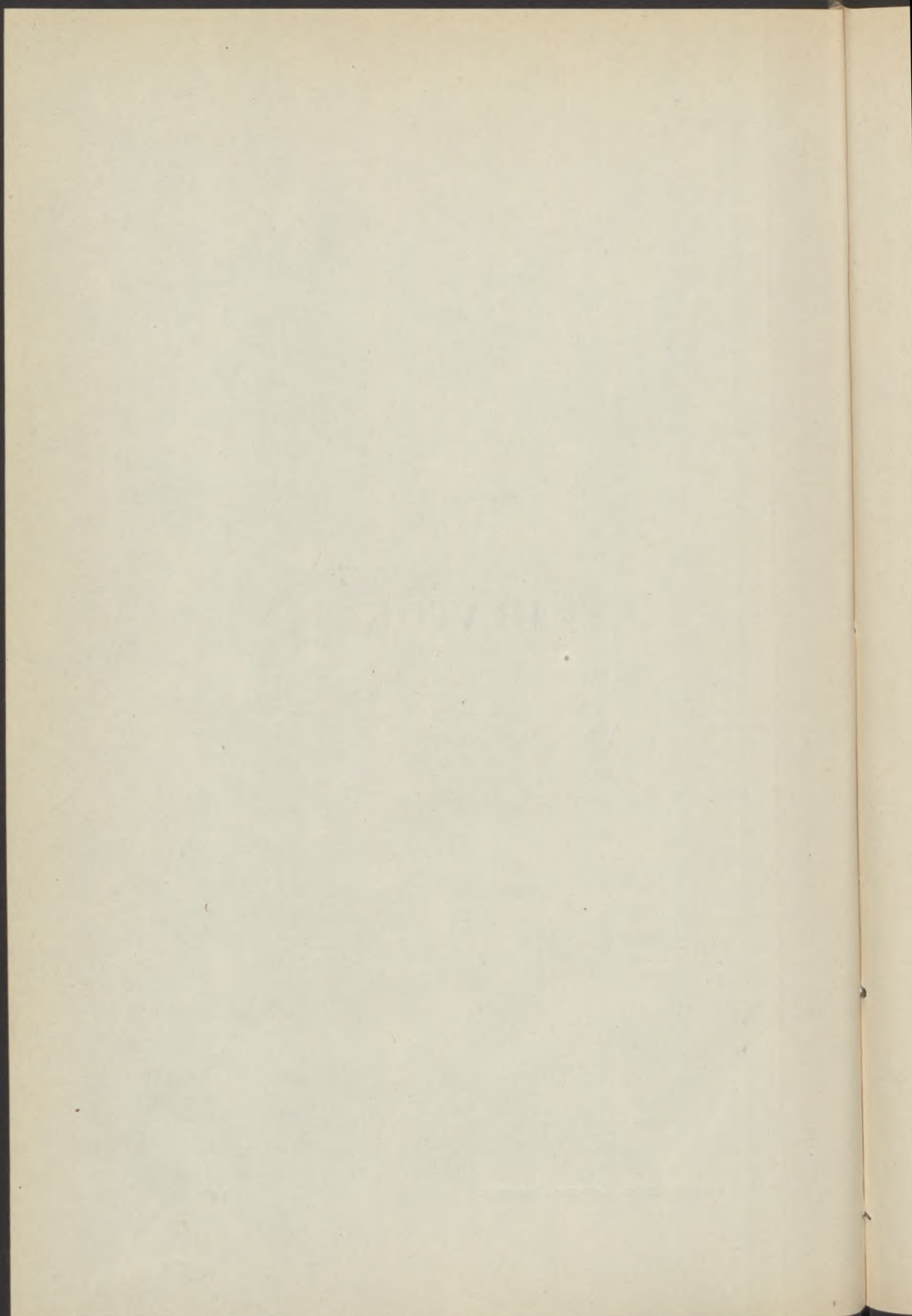
³ V. ö. Fejér György: Honi városainknak nemzetünk kifejlődésére s csinosbulására befolyások, Pest 1837; Egy hazafi (Körmöczy Imre, későbbi kanonok): Az igaz hazafiúság alapvonalai a jelenkor szükségéhez alkalmaztatva, Pest, 1837; Baloghy László: Nemzetiség és alkotmányos mozgalmak

nyeket letiporták a bécsi parancsra Magyarország földjére betörő horvát bán szerezsánjai, a nemzetiségi béke gondolata 48—49-ben véres nemzetiségi küzdelemben fulladt el s utána következett egy évtizednél tovább a magyar nyelv és nemzetiség elnyomása, a német hivatalos nyelv uralma. Ezekkel a keserű emlékekkel megterhelve fogott hozzá 1867-ben a magyarság újból államnyelve és nemzetállama kiépítéséhez.

De ha valamikor megtisztulna a népek gondolkodása és nemzetiségi viszonylatokban az üllő és kalapács végzetes alternatívája helyébe vezető, viszonyokat alakító gondolat gyanánt az evangéliumi szeretet „amit nem akarsz magadnak, ne akard másnak“ felebaráti elve lépne: akkor a jövő boldog korszak történetkutatója az elmúlt korszakok barbár nemzetiségi küzdelmeiben a nemzetiségi béke tiszta gondolatának kezdeteit vizsgálva, rá fog bukkanni Széchenyi István magyarjaira és meg fogja állapítani róluk — mert akkor már a történészek is világosan fognak látni és bátorságuk is lesz kimondani, amit felismertek, — hogy Középeurópának régóta egymásra agyarkodó népei közt egyedül ők voltak azok, akik önmagukat is legyőzték.

honunkban, Pest, 1841; Békesy Pál: A nyelvbéke Magyarországon, Lőcse, 1843; Patriotische Phantasien eines Ungars, Wien u. Leipzig 1843; Ludwig v. Dierner: Beitrag zum Kampf der Meinungen, Pesth 1844. Széchenyi hatása érezhető a szláv és német oldalon is, pl. S. H. (Hoitsy Sámuel): Apologie des ung. Slavismus, Leipzig 1843; L. M. Sch.: Der Magyarismus in Ungarn, Leipzig 1834, aki már a Hitel- és Világban felismeri a nemzetiség „ideális“ felfogását.

IRATOK.

1.

1790 április 20.

A helytartótanács körrendelete a közoktatásban a német nyelv helyébe a latin és magyar nyelv bevezetéséről.

Ered. nyomt., 13027. helytt. sz. al., Budapest város levéltára, Intimata archivi medii, 3991. sz. A helytartótanács levéltárában sem fogalmazványa, sem eredetije nem található, hasonlóképen hiányzik a kancellária levéltárában a jelen körrendelet alapjául szolgáló április 7-iki kir. resolútió, melyet még Marczáli, Az 1790/1-iki országgyűlés, I, 118. l. használt. Mindezek hiányában kényszerültem e törvényhatósági példányt kiadni.

A II. József törvénytelen rendeletei visszavonása alkalmából szükségessé vált rendelkezések között a m. kancelláriai 4049. sz. alatt a helytartótanács következő javaslatokat tette:

In re literaria. 3to a) In universitate Pestiensis cathedra styli curialis germanici, aequae ac in academiis illico sufferenda esset, cum aliunde retroinducta lingua in negotiis latina, necessitas hujus institutionis non amplius requiretur. Ut porro idiomatis latini usus magis facilitari queat, aequae in universitate Pestiensis, et in academiis disponendum esset, ut omnia studia lingua lat. tradantur, et in hunc scopum professores, non alios quam latinos libros pro filo praelectionum suarum adaptent.

b) In gymnasiis aut sic dictis scholis latinis professores serio commonendi essent, juventutem latino idiomate instituendi, et hac lingua pro vehiculo tradendarum doctrinarum utendi, non minus ac id, ut usum habitumque latinae linguae in loquendo et stylo omnimode promovere satagant.

Cum porro ad obtinendum huncce scopum libri scholastici latini rursus introducendi essent, typographia vero universitatis huius libris germanicis instructa, novam editionem latinorum librorum non tam cito procurare posset, futuro tantum anno literario universaliter latinorum librorum absolutam introductionem relegendam esse existimat consilium hocce locuten. r.

4to. Ne quaque ratione in scholis normalibus aut nationalibus vernacularum linguarum doctio impediatur, disponendum apud directores superiores studiorum esset, omnia quae docentur objecta, absolute lingua vernacula cujusvis loci tradantur, et juxta hanc quantum fieri potest erudiendae juventutis et in lat. lingua reflexio omnimoda habeatur. Subjungendum porro videretur expresse, ne qualitercunque germ. lingua discenti publi obtrudatur aut vernaculae linguae neglectus fiat.

Ezen javaslatokat a m. kancellária 1790. március 5. 4052. sz. alatt azzal terjesztette a király elé: „wird noch erinnert, dass unter den Landessprachen vorzüglich der hungarischen als der Hauptsprache gedacht, und besonders in den Orten, wo mehrere Sprachen bestehen, auf diese das Augenmerk vorzüglich gerichtet werde.“

A király, úgylátszik, bécsi tanácsosait meg sem kérdezve, 1790. április 7-iki resolútiójával jóváhagyta a kancellária felterjesztése minden pontját.

A resolúció alapján a helytartótanács körrendeletben intimálta a törvényhatóságoknak:

4. Restituta in negotiis publicis latina lingua, necessitas a seipso tollitur, ut non alii, quam linguae germanicae gnari docentes et directores in cathedris et scholis constituentur. Illi proinde docentes et directores, qui ob ignorantiam linguae germ. dimittendi fuissent, retinebuntur.

5. Praelectiones cunctae in altioribus scholis tam ad universitatem, quam et academias praecise latino idiomate tradentur, ac libri etiam praelectionum huius praecise idiomatis, qui adsunt, adhibebuntur. Ita

6. In gymnasiis etiam praelectiones praecise hoc latino idiomate tradentur, in inferioribus autem scholis magistri pro vehiculo institutionis linguae latinae non amplius germanico idiomate, uti iam hoc anno scholastico in tribus grammaticalibus classibus praescriptum erat, sed nativo, et quidem ubi ubi demum maior pars scholasticae juventutis hungaricum idioma callet, isthoc hungarico, quod per omne regnum propagare vult S^{ma} Sua M., utentur. Quo autem haec Suae M^{tis} S^{mae} mens futuro anno scholastico plenius certo expleri valeat, media obtinendi huiusce elementer defixi scopi, signanter reflexe ad necessarios praelectionum libros quo ocus suggerentur.

7. Nullius equidem vernacularum linguarum doctionem in scholis sic dictis normalibus et nationalibus impediri vult S^{ma} Sua M., cuperet tamen, ut linguae hung., velut in regno hoc reipsa maternae praecipua habeatur ratio, ad cuius itaque culturam ac propagationem, ac signanter in iis locis, ubi nunc plura idiomata vigent, convertendae erunt curae.

8. Linguam germ. publi scholas frequentanti obtrudi equidem nulla ratione vult S^{ma} Sua M., ipsi tamen regno utile futurum censet, si in civitatibus aut maioribus oppidis condiscendae etiam linguae germ. copia in scholis sic dictis nationalibus praebeatur.

Erre a resolútióra támaszkodik a helytartótanács 1790 május 7-iki felterjesztésében, 1790:7175. kanc. sz. (v. 8. 1790:9439. kanc. sz. is), amikor a katolikus iskolák számára a latin nyelv tanítására utasítást (Schema gymnasiorum Hungariae) dolgozván ki, az 5. pontban a magyar nyelv gyakorlását a grammaticai osztályokon kívül a humaniorában is megszabja, részben klasszikusok naponkénti olvastatása, részint írásbeli dolgozatok által. Ez alkalomból az április 7-iki resolúció rendelkezéseit a helytartótanács így foglalja össze: „ut praelectiones cunctae in altioribus scholis tam ad universitatem, quam ad academias praecise latino idiomate tradantur, ac libri etiam praelectionum huius praecise idiomatis si adsunt, deligantur; porro in gymnasiis etiam praelectiones praecise hoc idiomate teneantur; in inferioribus autem scholis pro vehiculo institutionis linguae lat. non iam germanicum idioma, ubi iam hoc anno scholastico in tribus grammaticalibus classibus praescriptum erat, sed nativum, et quidem ubi demum maior

pars scholasticae juventutis hungaricum idioma callet, isthoc hungaricum adhibeatur“... Egy pozsonyi névtelen jelentés (valószínűleg Wenger Ignáctól), már 1790 július 9-én panaszkodik, hogy a helytartótanács május 24-iki 14855. sz. rendeletével az egész országra elrendelte a magyar nyelv szorgalmas tanítását, Pr. B. 11. csomó, 7. sz. Azáltal, hogy az oktatásügy az 1790—91. országgyűlés következtében a systematicus bizottság elé került, s ez az 1777. Ratio educationis alapján új tantervet dolgozott ki, az 1790 április 7-iki resolúció engedményei nyom nélkül eltűntek. A magyar nyelvi oktatás már a helytartótanács kidolgozását felterjesztő kancelláriai, 1790 május 31-iki beadványban sem szerepel, St. R. 1790:1902. sz.

2.

1790 jún. 11.

A rendek tárgyalása és határozata az országgyűlési üzenetek és jegyzőkönyvek magyar nyelve dolgában.

Nyomt., az országgyűlés jegyzőkönyve („Naponként való jegyzései“)
20—23. l., a 2. ülés jegyzőkönyvében.

Legelső kérdés volt ezen dologban a nyelvnek, melyen a naponként való jegyzések irassanak, megválasztása, s határozása; mert mivel az egybengyűlt Rendei közönségesen a magyar anyanyelvhez hajlottak, sőt sokan eztet, nemcsak ezen naponként való jegyzéseknek írására, hanem általjába, mind az országgyűlésén, mind azután, minden köz dolgoknak folytatására, az eddig szokásban volt deák nyelv helyett elfogadni akarták; némelyek azt veték ellenben, hogy ha ily hirtelen a szokásba volt deák nyelv helyett, a magyar nyelv behozattatnék, némely részei az ország lakosainak, kiknek a magyar anyanyelv tehetségekre nincsen, a polgári társaságba, mint egy számkivetettek lennének, holott a köz dolgoknak folytatására, eleitől fogva, a magyar országlás szerzeményének, a deák nyelv lévén befogadva, annyi századtól fogva állandó szokás ezen nyelvet mintegy törvényessé tette, következendőképpen senkinek, aki a szokás által bevett deák nyelvet tanulta, vétkül nem tulajdoníthatná, hogy a magyar anyanyelvet nem tudná. Emlékezőnek továbbá arról is, hogy Gallitz és Lodomer országoknak, a magyar korona birodalma alá való csatolását, mind az ország törvényei kívánják, mind pedig a haza szabadságának bátorságosabb fenntartása javasolja, ha pedig a deák nyelvnek a közdolgoknak folytatásából való hirtelen eltávolítása, és a magyarnak helyében való iktatása által, ezen külön nemzetbeli nép, tulajdon hazájába, mint egy jövevénynek tétetne, kétségkívül, az óhajtott egyesülés nehezítettetnék, sőt talán egészen meg is gátoltatnék. Hasonló okokat adtak elő Horvátországnak követjei is, említvén a többek közt azt is: hogy amidőn azon országok a magyar korona birodalma alá adták magukat, a tudósok közönséges nyelven azaz a deákon folytak minden közönséges dolgok s törvények is adtak. Ha tehát

mostanában a deák szó egészen kitiltatnék a közdolgok folytatásából, ezen ország az első szövetségnek nyilvánosságos sérelmével, szavától is megfosztattatnék.

De nagyobb része a Statusoknak és Rendeknek, maguk előtt viselvén más nagy nemzeteknek dicsőséges példájokat, melyek az anyanyelvet a közdolgoknak folytatására bévén, azáltal aztat rövid idő alatt virágzó állapotba helyheztették, és az egyes nyelv által, az egyességet is, és hazafiui szeretetet, polgárjaiknak szíveiben béoltották, szükségesnek, sőt elkerülhetetlennek ítélték, az anyanyelv béhozásának kezdetét már egyszer meghatározni. Ehhez képest eltökéltették magukba, hogy az országgyűlésen a dolgok magyar nyelven folyjanak, sőt ezután a közdolgok folytatása is, minden tisztségek előtt magyar nyelven szabad legyen, emlékezetbe hagyván az eránt is annak idejében rendelést tenni, hogy a magyar anyanyelv, minden magyar koronához tartozandó részekbe szintén aszerint, mint az elébbeni országlás alatt a német nyelv, a legalsó iskolákba taníttatni kezdődjön. Hogy pedig a nemzet szabadságának sérelmével azok, akik most még a magyar nyelven, elmékedéseket s ítéleteket magyarázni nem tudják, szabad szavaiktól meg ne fosztassanak, szabadságába hagyatik még most kinek-kinek, vélekedését és dolgait, akár e jelenvaló országgyűlésen akár pedig a tisztségek előtt, deák nyelven is előadni.

Ami a naponként való jegyzéseket illeti, ezek iránt végképpen meghatározatott: hogy egy kir. törvényszék bírása és a négy kerületek által nevezendő négy személyek által magyar nyelven íratassanak, azután pedig Horvátország és egyéb magyar nyelvet nem gyakorló lakosok kedvéért, egy kir. törvényszék bírása által deák nyelvre fordíttassanak s a fennemlített öt személy által megvizsgáltatván, a magyar, mint eredendő, a deák pedig mint hiteles fordítás adattassék ki.

Ezen végezéshez képest, abba is megállapodtak a Statusok és Rendek, hogy a tekintetes első táblával közlendő ikenetek is magyar nyelven folyjanak és hogy a szószóllás által néha megtörtént különbözések, jövendőben elkerültessenek, minden végezesek ezután írásba vétessenek, s aszerint adattassanak elő a tekintetes első táblánál, és hasonló folytatása a dolgoknak a tekintetes első tábla részéről is kértessenek; ezen végezés tehát az ország bírása ítélmestere által azonnal írásba tétetett így, amint következik:

„A tekintetes Statusok, magok előtt viselvén azt, hogy minden nemzet maga dolgait, de kivált az ország kormányzását közelebb illető állapotokat, maga született nemzeti nyelvén folytatja; de különben is mind az országnak és nemzetnek díse, s egy nyelven, egy nevezet alatt fenn állott társaságnak nagyobb egyetértése, s az egyes értelemnek közelítése, szükségképen azt hozza magával; mivel azonkívül is a született magyar nyelvnek csaknem számkivetése, s innen származott idegen szokásoknak

bécsuszája, tulajdon tapasztalásokból hanyatoltatták majdnem utolsó romlásra és veszedelemre a magyar hazát, illendőnek sőt szükségesnek ítélték a tekintetes Statusok, hogy nemcsak a két tábla között szokásban vett izenetek, magyar nyelvben írásban foglaltatván, e szerint folytattassanak, de az úgynevezett diariumok is, vagyis naponként tartandó országgyűléseiben előfordulandó dolgoknak feljegyzetése, vagyis protocollumok, azon magyar nyelven vétessenek írásban és kinyomtatassanak. Mivel pedig ezen magyar hazának vagynak egy-némely részei és részes tagjai, amelyek még eddig erre reá nem készülhettek, s rész szerint szokásban náluk a magyar nyelvnek gyakorlása nem is vala: azokra nézve illendőnek ítéltetett, az országnak további rendelkezéséig, hogy az említett diarium deák nyelvre is fordíttassék ugyan, mindazonáltal ezen fordítás hetenként, a circulusok praesesei által, a végre rendelendő deputatio által megvizsgáltatván és vagy helybehagyatván, vagy megjobbítatván, szolgáljon azoknak, akik ezent deák nyelven olvasni akarják, vagy kéntelenítettnek; de original vagyis eredeti diariumnak csak a magyar tartassék. Kihez képest valamint semmi kétségek abban a tekintetes Statusoknak, hogy a tekintetes első tábla is önként meg-esmérvén, ezeknek mind illendőségét, mind szükségét, jóváhagyja a tekintetes Statusoknak ebéli szándékát és végezését: úgy reménylik a tekintetes Statusok, azon első táblának magokkal való meg-egyesülését."

Erre az üzenetre a főrendek a 3. ülésen, jún. hó 12-én küldöttség útján szóbelileg válaszoltak: hozzájárultak a rendek kívánságához azzal, hogy az országgyűlésen azok, kik nem magyar anyanyelvűek, továbbra is latinul szólhassanak. U. e. ülésen a horvát bán és követek kérték, hogy követjeik, kik a magyar nyelvet tökéletesen nem tudják, deákul szólhassanak és a jegyzőkönyvek latinul is legyenek; a rendek csak egy authentica versio készítésébe egyeztek bele, de a latin beszédet a horvátokon kívül a nem magyar anyanyelvű magyarországi követeknek is megengedték. Jegyzőkönyv 29—32. l.

Az országgyűlési diarium magyar nyelve ellen a bécsi tanácsosok később gyakran felszólaltak, így 1806 júl. 14. *Izdenczy*, Pr. B. 55. csomó, a magyar nyelvű diariumot sem törvényesnek, sem célszerűnek nem tartja. *Bedeckovich* államtanácsos 1807-ben a diarium kinyomtatása kérdésénél, K. K. A. 1807: 504. sz. előadja, hogy 1790 előtt csak latin nyelvű diarium volt, de az 1790-ki újítás ellen a kormány nem tiltakozván, ez azóta szinte szokás-jogot nyert, úgy hogy eltiltása most már rossz vért szülne, ezért inkább a szerkesztésre kell befolyjni; *Baldacci* szerint is 1790 „wo der Ragoczsische Geist wieder aufzuleben begann“ hozta be az újítást: a magyar nyelvű diariumot és annak kinyomtatását, a királynak joga volna most is eltiltania „nach dem unbestreitbaren Grundsatz, dass der König alle in dem all-gemeinen Staatsrechte gegründeten landesfürstliche Befugnisse ausüben kann, insoweit sich nicht das Gegenteil aus positiven Gesetzen klar er-weisen lässt, und dass, da Gesetze blos durch ausdrückliche, von König und Ständen gemeinschaftlich abgefasste Beschlüsse in Ungarn ihr Dasein erhalten“, de rossz vért szülne, s ezért eltiltása helyett inkább arra kell törekedni, hogy a jövő országgyűlések jobban készítenek elő és békésen folyanak le, akkor a jegyzőkönyvek sem fognak botrányos, lármás jele-netekről hozhatni tudósítást.

3.

1790 augusztus 9.

Az erdélyi országgyűlés törvényjavaslatának a magyar nyelvre vonatkozó szakaszai.

Nyomt. 1790—91. Jegyzőkönyv függeléke 54. l.

Felterjesztve az országgyűlés végével az 1790 augusztus 9-iki felirattal. A magyar nyelv kérdését zágoni Aranka György beadványa indítá meg, mellyel a nyelvművelő társaság felállításáról szóló munkáját kérte tanácskozás tárgyává tenni. Az országgyűlés erre bizottságot küldött ki, benne volt br. Jósika Antal, br. Kemény Sámuel, gr. Haller József, br. Wesselényi Farkas, gr. Toldalagi László, Aranka, Rosenfeld Frigyes, Weidendorf Mihály, és két katolikus, egy református, egy unitárius, egy evangélikus tanító (köztük Bolla Márton). A bizottság munkálatát az országgyűlés 1791 július 20. ülésén fogadta el. V. ö. Jegyzőkönyv 281., 368. és 574. l., a bizottság munkálata kiadva a függelékben u. o. 131—137. l.

Art. 45. De praecedentia linguae hung., qua in Transsilvania principalis nationalis linguae erectioneque scholarum, et societatis ad promovendam ejusdem linguae culturam necessariarum.

Cum S^{ma} Sua Mt. tenore ben. decreti sui aulici de 2. mensis Nov. a. 1790 ante coronationem et proprio motu editi, jusserit, ut juvenus ubique lingua sua vernacula cum speciali tamen reflexione in locis potissimum illis, ubi plura ideomata obtinent, linguae hung. tamquam principalis nationalis linguae erudiatur, et pro vehiculo excolendae latinitatis etiam praecise lingua haec nationalis adhibeatur: hanc naturae convenientem et justam Suae Mtis S^{mae} resolutionem SS. et OO. grato animo suscipientes, in conformitate ejusdem articulariter decernendum esse duxerunt, ut lingua hung. inter plura alia ideomata, quae in principatu obtinent, tam in scholis, quam extra illas pro principali et ita dicta nationali habeatur et pro institutione ejusdem congrua in superioribus scholis professores et magistri ordinentur, quoad inferiores autem scholas, scholae ita dictae normales, cum toto instituto et fundis, in mere nationales hungaricas convertantur, ita tamen, ut aliae etiam linguae, tam mortuae, quam vivae, quae imprimis ad eruditionem scholasticam aut vitam communem pro hodierna educatione necessaria sunt, specialiter latina et germanica, haud negligantur.

Cum denique ad culturam linguae hung. majori cum successu promovendam SS. et OO. societatem quoque ad culturam linguae hung. destinatam erigere in animum induxerint; S^{ma} Sua Mt. tanquam natus Hungariae rex eandem societatem juxta submissum planum erigendam benigne confirmare et paterne protegere dignabitur.

Art. 46. De negotiis publicis intra ambitum principatus Transsilvaniae lingua hung. pertractandis et lingua peregrina non introducenda.

Cum nullum majus decus genti alicui dari possit, quam ut publica administratio in gremio ejusdem lingua propria vernacula tractetur, in administratione autem hujus principatus lingua hung. antea quoque, tam apud inferiora officia, quam apud gubernium regium bono cum successu adhibita fuerit; hinc S^{ma} Sua M^{te} benigne annuente statutum est, ut linguae hung. usus antea quoque vigens, intra ambitum hujus principatus, apud omnia dicasteria, officia et tribunalia observetur, latina nonnisi in expeditionibus aulicis, et correspondentiis extra provinciam ducendis adhibeatur, in futurum denique SS. et OO. per S^{mam} Suam M^{tem} tenore praesentis articuli super eo certi ac securi reddantur, quod in publicam hujus principatus administrationem lingua germanica aut alia peregrina nunquam introducetur.

A törvényjavaslat ezen szakaszainak mellékletét képezte a *Planum* deputationis systematicae ex hung. sermone translatum, kiadva u. ott 131. l., mely a magyar nyelv-művelő társaság felállítását ajánlja három részben: Pars I. De sumtibus: bevételek forrásai lennének a taxa indigenatus, s a rendek pénzbeli vagy egyéb (könyvtár, ház, telek) adományai, továbbá a II. József alatt ki nem fizetett természeti szolgáltatások megtérítése, s esetleg királyi adomány is; Pars II. De objectis operationum societatis, ú. m. cultura linguae et cognitionum necessarium propagatio; a magyar nyelv Erdélyben communis legyen, s erre eszközök: grammatika, lexikon készítése, magyar nyelvtan az országban használatos nyelveken, normales scholae átváltoztatása nationales hungaricae-ra; in quantum res ipsa et ratio quarundam scientiarum sublimiorum admittit, illae passim in scholis lingua hung. tradantur; a dicasteriumok közül a kamaraiakba, s a postánál is bevezetessék; a tudós társaság feladata lesz nemzeti színház létesítése; a magyar nyelvjárások különbségei megszüntetendők, ezáltal a magyar nyelv copiosior lesz; Pars III. De organisatione societatis.

A törvényjavaslatokat az országgyűlés egy *bizottsága* vitte fel Bécsbe megerősítés végett, ennek adott utasításban, kiadva u. itt 113. l. „Quoad art. 45. de erectione societatis ad culturam linguae hung. destinatae planum sub hac diaeta elaboratum advolvitur, illudque dⁿⁱ deputati Suae M^{ti} demisse repraesentandum habebunt, una vero introductionem linguae hung. in omnibus administrationis partibus juxta art. 46. tenorem, omni meliori modo exoperari studebunt (relicto nationi Saxonicae, in suo gremio linguae suae) declarandos, quod tam in inferioribus foris, quam etiam in gubernio regis lingua nativa hung. fuerint ante hac pertractata negotia publica eousque, donec praesidium r. gubernii talibus, qui linguam nostram ignorabant, delatun, et per eos usus linguae lat. introductus fuisset; quodve nunc, ubi cultura linguae hung. in hoc principatu, in quo purius semper permansit, ad majorem perfectionem perducta est, longe facilius, tam in judicialibus quibusvis foris, quam et politicis eadem lingua introduci valeant.“

Bécsben a törvényjavaslatok átvizsgálásával és a megerősítendő szakaszok végleges megszerkesztésével br. *Reischach* áll. miniszter elnöklete alatt bizottság küldetett ki, melynek tagjai voltak gr. Teleki Sámuel erdélyi kancellár, gr. Bánffy György erdélyi kormányzó, Eger és Izdenczy államtanácsosok, Rottenhauseni Redl Ferenc és Zeyk Dániel erdélyi kanc. tanácsosok, és Rajner államtanácsbeli titkár mint jegyzőkönyvvezető. Egyes szakaszok azonban külön is letárgyaltattak az *államtanácsban*, így a 45. és 47. (De objectis educationem, artes liberales, scientias, censuram et similia literaria tangentibus) szakasz, melyre nézve az államtanács Izdenczy javas-

latára csatlakozott az erdélyi kancellária január 13-iki felterjesztéséhez: „Nachdem E. Mt. sich a. g. zu erklären geruht hätten, dass wenn die Stände eine Deputation auch in Literarsachen vorschlagen sollten, E. Mt. sie auch in Ansehung dieses Gegenstandes in Form einer Wohlmeinung und unbeschadet des im Studienwesen a. h. denselben ausschliessenderweise zustehenden Majestätsrechts gnädigst vernehmen würden, so erachte die Hofkanzlei, dass sowohl der 45. als der 47. Art. aus der Reihe der übrigen weggelassen, und in Rücksicht deren Inhalts obige höchste Entschliessung den Ständen kundgemacht, die in beiden Art. vorkommenden Gegenstände aber, welche auf die Deputation verwiesen werden, in dem über die Deputationen zu verfassenden letzten Art. in demjenigen Punkt, welcher vom Literarwesen handeln wird, eingeschaltet werden sollten“, St. R. 1792:348. sz. ref. Semsey, más. Pr. B. 23., v. ö. erd. kanc. 1792:1956. és 1597. sz. A planum még ennyire sem jutott, ezt már az erdélyi kancelláriában azzal intézte el Teleki ref., hogy majd az országgyűlés ügyei után veendő elő, erd. kanc. 1792:1069. sz. A 45. és 47. szakaszcól a kir. válasz a fentiek értelmében adatott ki 1792 május 26-án a következő országgyűlésnek, kiadva az 1792. erdélyi országgyűlés jegyzőkönyve 109. l. (v. ö. erd. kanc. 1792:2893. sz.): „Quod attinet articulos 45. de praeellentia linguae hung., erectioneque scholarum et societatis ad promovendam ejusdem linguae culturam item 47. de objectis educationem, artes liberales, scientias, censuram et rem literariam tangentibus, cum per provocatam in articulo 45. altam resolutionem r. ddo 2. Nov. 1790 emanatam interimalis provisio jam facta sit, praeadductos articulos e serie reliquorum exmittendos, objecta illorum vero ad deputationem systematicam relegenda esse invenimus, vos fideles SS. et OO. in re literaria et scholastica per modum consilii sine praejudicio juris M^{us} privative Nobis competentis benigne exaudiri“, amely kir. leiratban a rendek 20. ülésükön belenyugodtak, id. h. 310. l.

A 46. szakasz, mint a legtöbb többi felterjesztett szakasz is, a Reischach-féle bizottság előtt nagyobb vitákra adott alkalmat, főként mert a *szász nemzet* küldöttje Tartler János a szász nemzetnek, Rosenfeld András pedig, az erd. kancellária szász tanácsosa, a saját maga votum separatumát terjesztette be. A 46. szakasz bizottsági tárgyalását l. 23. sz. alatt.

4.

[1790 augusztus hó.]

Az országgyűlés vegyes bizottságától kidolgozott kir. hitlevéltervezetnek a magyar nyelvre vonatkozó része.

Nyomtatvány, Irományok, 121. l.

Az 1790—91. országgyűlés első felében, mikor a rendek még azt hitték, hogy az országnak a II. József-féle törvénytelen kormányzástól a jövőendőben való megóvására lehetséges lesz Lipót királyt a Mária Teréziánál szigorúbb hitlevél kiadására kötelezni: ezen hitlevél megszövegezésére a két tábla tagjaiból nagyszámú vegyes bizottságot küldtek ki (v. ö. Marczali Henrik, Az 1790/1-iki országgyűlés, II. kötet, 1907, első fejezet). Ezen vegyes bizottság munkálatát az egyes kerületektől készített tervezetekből állította össze. Külön hitlevéltervezetet készített a dunántúli és dunáninneni kerület, míg a két tiszántúli együttesen egy tiszai tervezetet csinált. Mindegyik tervezet felvette a királytól elfogadandó feltételek közé a magyar nyelv ügyét. A magyar nyelvi kívánság azonban a hitlevél keretében nem került a király elé, mivel ez még a hitlevél felterjesztése előtt félreérthetetlenül tudomására hozta a rendeknek, hogy Mária Terézián kívül egyéb szöveget

nem fog elfogadni. Mire a rendek 1790 szeptember 4-iki ülésükön egyéb kívánságaikkal együtt a magyar nyelv dolgát is törölték tervezetükből (v. ö. az országgyűlési napló latin kiadását: *Diarium comitiorum Hungariae*, 1791, 136. l. és Marczali id. m. 2, 299. és 308. l.) A kerületi hitlevéltervezetek azonban, bár hivatalosan nem terjesztették a király elé, mégis alkalmat adtak Izdenczy államtanácsosnak, hogy róluk felterjesztéseket tegyen és ez alkalommal a magyar nyelv ügyében való álláspontját a király előtt körvonalazza (Iratok 5. sz.).

A *dunántúli kerület* tervezetében (St. R. 1790:2262. sz.), art. 1.: „Ut pro decore suo natio Hungara propria radicali lingua hung. in futurum utatur, solaque lingua hac omnia deinceps negotia politica, militaria, cameralia, tricesimalia, postalia, salinaria et etiam montanistica in quantum ad sphaeram politicam pertinent, juxta conditum eatenus peculiarem articulum pertractentur et propositiones quoque ac remonstrationes eadem lingua ad aulam nostram r. fiant. (V. ö. ezzel Pr. B. 3. csomó, 13. sz. alatti tervezet 16. szakaszát.)

A *tiszai kerületben* (ugyanitt, más, némileg eltérő szöveg Pr. B. 3. csomó, 14. sz.): art. 24. ... „in regnum partesque eidem adnexas nullam peregrinam linguam introducemus aut nationi descendam imponemus, hungaricam vero conservabimus, illam tam coronae, quam ceteros domus nostrae Austriacae regiae principes modernos et futuros edoceri faciemus, et exceptis legibus posthac quoque praeter criminales in totidem, quot idiomata in regno vigent, linguis extradandas lat. lingua concinnandis in cunctis dicasteriis politicis, juridicis, cameralibus et militaribus in usum deducemus, ita nihilominus, ut comitatibus Sclavonicis et Croaticis, necnon quibusdam civitatibus liberum maneat non tantum domi suae nativam, sed etiam in cunctis correspondentiis nunc vigentem lat. linguam, donec iisdem placuerit, retinere.

Conditio XXII. ... Nullam in regnum, partesque eidem annexas, linguam peregrinam, adeoque nec Germanicam pro negotiis publicis manipulandis inducemus et nationi descendam imponemus: Hungaricam vero conservabimus, illam tam coronae, quam ceteros domus nostrae principes edoceri faciemus, et exceptis legibus, quae posthac quoque, praeter criminales in totidem, quot idiomata in regno vigent, linguis extradandas, latina lingua concinnabuntur, judiciariis item, in quibus praehabitus usus porro quoque retinebitur, in cunctis dicasteriis politicis, cameralibus, militaribus, ubi primum id sine confusione manipulationis fieri poterit, in usum deducemus, facultate protocolla, officiosas litteras et qualescunque demum ad dicasteria quaevis repraesentationes lingua Hungarica concinnandi, cunctis in jurisdictionibus interea quoque salva permanente: ita nihilominus, ut parte ab altera Sclavonicis etiam et Croaticis, necnon quibusdam partium superiorum comitatibus et civitatibus liberum maneat, non tantum domi suae nativam, sed etiam in cunctis correspondentiis, et aliis officiosis, nunc vigentem latinam retinere.

Ut autem in commune Hungariae decus et emolumentum tendens haec nostra intentio ocius effectui dari possit, id acturi sumus: ut non tantum in omnibus publicis scholis linguae Hungaricae fundamenta, sed et in academiis et universitate, ipse etiam stylus curialis Hungaricus tradatur.

5.

[1790 augusztus—szeptember.]

Izdenczy államtanácsos votuma a kerületi hitlevéltervezeteknek a magyar államnyelvet kívánó szakaszairól.

St. R. 1790: 2262. sz. alatt Izdenczynek sajátkezű memoranduma 114—115. lapjáról. A dunántúli hitlevéltervezetről:

Dieses Petitum ist gesetzwidrig, indem ab anno 1000. das ist, seit der Regierung des heiligen König Stefans, bis die deutsche Sprache unter der Regierung weiland Kaiser Josef II. höchstseel. Gedächtnis im Königreich Hungarn eingeführt wurde, daselbst die lateinische Sprache die Geschäftssprache, welches auch der 19. Art. 1741. bestätigt, der unter anderen also lautet: „Accedente benigna S. R^{iae} M^{tis} annuentia sancitum est, ut articulo 122. a. 1647. quoad hactenus expeditas donationes hic loci renovato, amodo in posterum, quemadmodum quaelibet donationales, ita armales nobilitares literae, pro benemeritis ac virtuosis patriae filiis elargiendae, antiquo legali stylo, normaque ab antiquo consueta, per ^{riam} cancellariam Hung.-aulicam expeditur. §. 1. Novae item donationes, ad mentem tit. 37. par. 1. et 77. par. 2. operis decreti Tripartiti absque influxu et concursu camerali concedantur. §. 2. Licitatio autem bonorum fiscalium, per prius in hoc regno haud consueta ex benigno pariter Suae M^{tis} assensu tollitur.“ Es ist auch nicht wohl überdacht, unbillig und unpolitisch und verrät einen Hass gegen alle, die der hungarischen Sprache unkündig sind. Ein Petitum von dieser Art zu wagen, heisst ebensoviel, als den König zur Erlernung der hungarischen Sprache anweisen; das deutsche Ministerium von Verhandlung der hungarischen Geschäfte ganz entfernen und die Einwohner des Königreichs selbst, die der hungarischen Sprache nicht kundig sind und die Anzahl der Hungarn gewiss zweimal übertreffen, nebst den Ausländern aus allen Aemtern zu verdrängen. Zu diesem Petito mag wohl die zusammengesetzte Nationalgesellschaft, wegen Kultivierung der hungarischen Sprache, in Ansehung welcher die hungarische Hofkanzlei jüngsthin an E. M^t einen empfehlenden Vortrag erstattet hat, den Anlass gegeben haben, vide prius 2802/790. Ein Patriotismus hingegen von dieser Gattung zerreisst die Bande der menschlichen Gesellschaft und erweckt einen gegenseitig unauslöschlichen Hass, als den wohlverdienten Lohn eines so tollkühnen Stolzes.

A tiszántúli hitlevéltervezet 24. szakaszáról:

Was aber in diesem Punkt wegen der hung. Sprache erwähnt wird, dieses wäre für die, die hung. Erbstaaten bewohnenden Kroaten, Sklavonier, Illyrier, Deutsche, Schlawaken, Raizen, Walachen und Rusniaken, deren Anzahl jene der Hungarn ohne Ver-

gleich übertrifft, sehr kränkend, und würde das bequemste Mittel sein, die übrigen Nationen gegen die Hungarn äusserst aufzubringen. Anbei ist die lat. Sprache v. J. 1000 bis ad tempora weil. K. Josefs II. im Königreich Hungarn die Geschäfts-Sprache gewesen, wobei es auch künftighin sein Bewenden zu haben hätte.

6.

1790 szeptember 4—6.

Az államtanács irata Révai Miklós akadémiai tervéről.

St. R. 1790:2802. sz.

A magyar nyelv művelésére alakítandó akadémia ügye a gr. Pálffy Károly m. kancellártól felterjesztett 54. sz. tanácsjegyzőkönyvben, 9150. sz. alatt merült fel: Semsey kanc. tanácsos referálja, hogy ez a tudóstársaság plánumát a királytól való jóváhagyás végett bemutatta és egyúttal Sándor Lipót főherceget kéri védnökének. A kancellária erre *Izdenczy* javaslatára. St. R. 1790:2411, ezen *resolutiót* kapta: „Hat Mir die Kanzlei noch anzuzeigen, aus was für Individuen diese gelehrte Gesellschaft bestehe, wie auch, wann und mit wessen Vorwissen selbe entstanden sei“, 1790 augusztus 6-áról. Ennek alapján a kancellária, 1790:10843. és 11525. kanc. sz. alatt bekérte az adatokat a *helytartótanács*tól, mely az ügyet igen fontosnak, érdemesnek és sürgősnek találta. Mindezen adatokat a kancellária 1790:11786. sz. alatt terjesztette fel a királyhoz, aki azt államtanácsai kezelésbe adta. Az államtanács kivonata:

Die Kanzlei erinnert, diese Gesellschaft habe einen vorläufigen generellen Plan überreicht, nach welchem sie mit höchster Genehmigung künftig in der obangezeigten Absicht zusammentreten zu dürfen wünschte, nebst einer von Piaristen Révay im Namen der übrigen Mitglieder unterschriebenen Note, worin Se. Kön. Hoheit der EH. Leopold zum Protektor erbeten wird. Nach diesem Plane sollte die Gesellschaft aus dreierlei Mitgliedern und einigen Sekretarien bestehen, der Grund aber zu einem Fond, woraus die Erfordernisse der Gesellschaft zu verschaffen wären, durch milde Beiträge der wohlhabenderen Landes-Inwohner, als auch durch einige Unterstützung aus dem Studienfond gelegt werden; derselben sollte auch eine unentgeltliche Wohnung zu Ofen, dann eine eigene Buchdruckerei eingeräumt werden, deren Einkünfte ebenfalls zur Beförderung der literarischen Absichten dieser zu entstehenden Gesellschaft angewendet werden sollten.

Diesen Plan habe die Kanzlei der Statthalterei zugesandt und darüber ihren Bericht abgefordert. Derselbe sei auch wirklich eingetroffen und laute dahin, dass der Zusammentretung der diesfälligen Gesellschaft dermal noch mehrere und nicht geringe Hindernisse im Wege stehen; denn nebstdem, dass zur Errichtung einer solchen Gesellschaft vor allem der ihr zur Richtschnur dienende Plan, durch Männer die der Sache kundig sind, ver-

fertigt und geprüft werden sollte, so müsse auch der Standort dieser Gesellschaft, die einigen Gliedern derselben einzuräumenden Wohnungen und auch der Fond zur Bestreitung der nötigen Auslagen bestimmt werden, welches alles aber jetzt nicht geschehen könnte, da weder der zukünftige Standort der Dikasterien bestimmt, noch das neue Schulen- und Studiensystem ausgearbeitet ist, und eben darum auch nicht bewusst sein kann, was aus dem Studienfond nach Bestimmung aller demselben anklebenden Auslagen, zur Unterhaltung der in eine literarische Gesellschaft sich vereinigenden Individuen verwendet werden könnte.

Die Statthalterei würde unterdessen den ihr zugeschickten Plan auch den jetzt versammelten Reichsständen mitteilen und ihrerseits ebenfalls nichts unterlassen, dass schon dermal ein bestimmter und vollkommener Plan für die erwähnte Gesellschaft verfertigt werde, der zu seiner Zeit, und wenn die Hinlänglichkeit des dazu zu verwendenden Fonds es zulassen wird, ausgeführt werden könne.

Gedachte Statthalterei zeige noch weiters an, dass sie dem Piaristen Niklas Revay aufgetragen habe, dass er den von ihm eingereichten Plan in Betreff des nötigen Fonds, und der dazu zu verwendenden Auslagen mehr spezifisch angebe, und zugleich auch die Namen seiner Assoziierten anzeige, nebst dem aber auch die Meinung äussere, ob die Sache, um grössere Auslagen zu ersparen, in Betreff der angesuchten eigenen Buchdruckerei nicht dergestalt eingeleitet werden könnte, dass die sich vereinigen wollenden Individuen einstweil der zu Ofen bestehenden Universitätsbuchdruckerei sich bedienen und eben in dem nämlichen Hause erwähnten Individuen zur Aufbewahrung ihrer Bibliothek, und zu ihren Zusammentretungen ein physischer Platz eingeräumt werde.

Die Kanzlei glaubt nun, durch diese Anzeige dürfte dem höchsten Auftrage zum Teile ein Genügen geschehen, übrigens aber der Landesstelle befohlen werden, dass sie sowohl über die noch nachfolgende Aeussereung des Piaristen Revay, als auch in Ansehung desjenigen, was vermög obangeführter höchster Entschliessung ihr sonst noch mitgegeben worden, und noch nicht erschöpft ist, ihren weiteren Bericht erstatte.

Az államtanácsosok votumai:

den 4-ten. Was man doch nicht alles dem Landtag zuweisen will? in welchem doch nichts, als wichtige und auf das allgemeine Beste des Landes einen Bezug habende Gegenstände vorgenommen, und verhandlet werden sollen. Es wäre daher der Kanzlei zu sagen, dass von diesem Plan, bis nicht das neue Schul- und Studiensystem ausgearbeitet sein wird, kein Gebrauch gemacht werden könne. Izdenczy m. p.

Eodem. Mit dem 1-ten Voto verstanden, nur glaubte ich der Kanzlei noch ausdrücklich beizusetzen: dass auch von diesem Plane

bei dem zu eröffnenden nächsten Landtage, als dahin nicht gehörig, kein Gebrauch zu machen sei. Eger.

Eodem. Ich bin lediglich mit dem ersten Voto verstanden. Hatzfeld.

Resolutio. Von diesem Plane^{a)} kann, bis nicht das neue Schul- und Studiensystem ausgearbeitet sein wird, kein Gebrauch gemacht werden. Den 6. Sept. 1790. In Abwesenheit Sr Mt meines Herrn Vaters Franz m. p. Hatzfeld.

Ezen resolútió értelmében a *kancellária* 1791:5541. kanc. sz. alatt a helytartótanáctól kézhez vévén Révai plánumát, 1791 április 28-án, 8388. kanc. sz. alatt ezt azon kéressel küldi a király elé, hogy további tárgyalás és elintézés végett a regnicolaris deputatio in literariis-nak adhassa át. Az *államtanácsban*, St. R. 1791:2171. sz., Izdenczy és Hatzfeld beleegyeznek ebbe, Eger és Reischach előbb Martininek óhajtják kiadatni szakvéleményezés végett, a kir. *resolútió* 1791 június 19-én Izdenczy javaslata szerint a kancellária kívánságának eleget tesz.

A király Révai személyéről és tervéről a kancellária megleghangú felterjesztésein kívül csak az eléje került gyűlöletes titkos jelentésekből értesült, így *Gabelhofer* budai egyet. könyvtári igazgatóéból: „Die Piaristen haben schon wieder einen neuen Apostel des Patriotismus, Nicolaus Révai, Lehrer der 4. Normalklasse zu Raab. Er hat eine hung. Ode an die Freiheit geschrieben und beim Landtage austheilen lassen, welche ziemlich auf-rührerisch lautet. Er ist als ein guter Poet in seiner Muttersprache sehr berühmt und hat daher bei den Ungarn ein grosses Gewicht. Er schwärmt unter den Patrioten hier herum; ob ihn gleich der Bischof von Raab scharf inne hält und rechtschaffen gestriegelt hat“, 1790 augusztus 30. Pr. B. 11. csomó.

7.

[1790 szeptember 5.]

Az országgyűlésnek magyar nyelvi törvényjavaslata.

Nyomt. 1790. Irományok 153. l., a király elé felterjesztett példány Pr. B. 8. csomóban.

Mintán az 1790 szeptember 4. és 5-iki üléseken a hitlevéltervezetből a korábbi diplomákban nem található tárgyak kivétettek, ezek legtöbbjéből törvényjavaslatot készítettek, köztük a magyar nyelvről is, mely ezután tehát az egész országgyűlés alatt mint art. 8. *de lingua peregrina* szerepel.

De lingua peregrina ad manipulationem negotiorum publicorum non inducenda, Hungarica vero conservanda.

Paternam erga gentem Hungaram propensionem benigne testatura Sua M^{tas}, SS. et OO. securos reddere dignata est, quod nullam in regnum Hungariae, partesque eidem adnexas peregrinam linguam pro negotiis manipulandis introducet, aut nationi discendam introducet; Hungaricam vero conservabit, eandem domus Suae R^{iae} principes (quo in puncto desideria sua, Sac^{am} Suam M^{tem} jam praevenisse SS. et OO. intimo cum animorum solatio intellexerunt)

^{a)} Itt az Egertől javasolt következő szavak kitörölvék: als einem zum Landtage keinerdings gehörigen Gegenstande.

edoceri faciet, et exceptis legibus, quae posthac quoque (praeter criminales in totidem, quot idiomaticae in regno vigent, linguis extradandas) Latina lingua concinnabuntur; judiciariis item, in quibus praehabitus usus retinebitur, in cunctis dicasteriis, ubi primum id^{a)} sine convulsione manipulationis fieri poterit, in usum deducere dignabitur, salva interea quoque cunctis jurisdictionibus, protocolla et officiosas litteras, etiam ad dicasteria quaevis dimittendas lingua Hungarica concinnandi; prout et Croaticis^{b)} necnon quibusdam partium regni superiorum jurisdictionibus, non tantum domi suae nativam, sed etiam in cunctis correspondentiis et officiosis nunc vigentem Latinam linguam retinendi facultate, permansura.

Ut autem in commune regni Hungariae decus et emolumentum tendens haec intentio ocus effectui dari possit, statutum est: ut non tantum in omnibus publicis scholis linguae Hungaricae fundamenta, sed in academiis et universitate regia ipse etiam stylus Hungaricus curialis tradatur.

8.

1790 szeptember 21.

Az 1790 szeptember 5-iki feliratra adott kir. válaszeiratkak a magyar nyelvre vonatkozó része.

Nyomt. 1790—91. Irományok 184. l.

A leirat ezen részében a király szószerint elfogadta a magy. udv. kancelláriának 1790: 12804. kanc. sz. felterjesztésében foglalt választervezetet, melyet Pászthory Sándor kancelláriai tanácsos, referens fogalmazott.

8. *De lingua peregrina*, ea ratione modificandus foret: quod Nos fideles SS. et OO. de non introducenda pro negotiis quibuscunque lingua peregrina securos reddamus, ut autem nativae linguae Hungaricae usus lapsu temporis in ipsis etiam regni dicasteriis introduci valeat, in omnibus publicis scholis, linguae Hungaricae fundamenta, prout et in academiis et universitate regia ipse etiam stylus Hungaricus curialis tradatur, ac denique omnia congrua media, ad propagandam et expoliendam linguam Hungaricam adhibeantur; liberum tamen maneat jurisdictionibus interea etiam usum idiomatis Hungarici, in negotiis intra sui gremium tractandis adhibere, relationes tamen ad dicasteria dandae, praeprimis vero eae, quae in conspectum nostrum pervenire debent, latino idiomate concinnandae, atque in hoc cuncta etiam dicasterialia negotia nunc adhuc pertractanda venient, specialiter in materiis judicialibus.

^{a)} Ide a szeptember 4-iki ülésen a horvátok, főként gr. Erdődy János bán és Verhovác Miksa zágrábi püspök kívánságára beszúratott: reflexe etiam ad regna Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae.

^{b)} Ugyanakkor beszúratott: et Slavonicis.

9.

[1790 október.]

Izdenczy votuma a koronázáselőtti 8. szakasz dolgában.

St. R. 1790:2998. sz. alatt Izdenczy eredeti memorandumából, másolatban
Nachlass Izdenczy, 3. csomó, 84. sz.

Nach dem Einraten der Hofkanzlei enthält das Reskript v.
21. Sept. l. J. quoad hunc projectatum articulum nachstehendes:

Itt idézi a kir. leiratot a 8. szakaszra, l. előbb 8. sz. alatt.

Dieses ist eine Neuerung, die bei den Inwohnern des Königreichs Hungarn, als da sind, Deutsche, Illyrier, Sklavaken (!), Kroaten, Raizen, Walachen und Russniaken, welche die Hungarn an der Zahl beinahe dreimal übertreffen, eine gefährliche und ganz gewiss noch eine grössere Sensation machen würde, als die Einführung der deutschen Sprache gemacht hat. Anbei ist im besagtem Königreich seit dem Jahre 1000. die lateinische Sprache immer die Geschäftssprache gewesen, welche auch künftighin nach den von E. Mt. unlängst fortgesetzten Grundsätzen, dass nämlich der hung. Nation nichts zu verweigern sei, was sie in Gemässheit des klaren Wortsinnes ihrer Gesetze nach dem, bis auf Regierungs-Antritt weiland Sr. Kais. Mt. Josef II. bestandenen Usus, fordern kann, über dieses aber nicht die allergeringste Neuerung, und namentlich nichts von allem jenem ihr hung. Nation eingestanden werde, was sie durch irgend einige offenbar unbefugte einseitige Interpretation ihrer Gesetze, und durch *blosse eigenmächtige Forderungen* aus denenselben durchsetzen will, beizubehalten wäre und zwar um desto mehr, als man das Begehren, die hung. Sprache in hung. Erbstaaten als die Geschäftssprache einzuführen, mit keinem einzigen Gesetz rechtfertigen kann, und es auch höchst unbillig, ja ebenso bedenklich wäre zu fordern, dass sich 6 Millionen Menschen nach der Laune zweier Millionen bilden sollen. Endlich wäre es auch für den Studienfond überaus lästig, in allen öffentlichen Schulen einen Lehrer der hung. Sprache aufzustellen. Alles was man zur Begünstigung der hung. Sprache (ohne die übrigen Nationen zu beleidigen und zum Missmut, welcher den Hungarn etwa selbst zum grössten Nachteil gereichen dürfte, zu reizen) zu tun vermag, bestände darin, dass bei der Universität, bei den Academien und bei den Gymnasien ein Lehrer für die hung. Sprache angestellt werde, um den Schülern, die selbe zu erlernen, oder sich in derselben vollkommener zu machen wünschen, hiezu die Gelegenheit zu verschaffen. Es wäre daher dieser Artikel folgendermassen abzufassen: „Quod Nos fideles SS. et OO. de non introducenda pro negotiis quibuscunque lingua peregrina securos reddamus. Ut autem nativa lingua Hungarica magis propagetur et

expolietur, in gymnasiis, academiis et universitate peculiaris professor linguae et styli Hungarici constituetur, ut illi, qui eandem ignorant et condiscere volunt, vel vero ejusdem linguae jam gnari, et in hac se perficere cupientes, occasionem nanciscantur, utrobique vota sua explendi. Dicasterialia autem negotia idiomate Latino temporibus adhuc Stephani regis apostolici introducto, dehinc quoque pertractanda erunt.“

Ez a votum, melyhez hasonlóan Izdenczy többször is nyilatkozott, jászott közre, hogy a későbbi kir. elhatározás nem maradt meg a szeptember 21-iki leirat alapján. Izdenczy hasonló nyilatkozata az országgyűlésről szóló nagy elaboratumában, Hung. comitalia, 410 csomó. Ugyanily szellemű hivatalos beadványokat juttatott a király elé gróf *Balassa Ferenc*, volt horvát bán és az illyr kancellária feje, pl. Hung. comitalia 408. csomóban. Balassától van St. R. 1790:2998. alatt, Izdenczy felterjesztése mellékleteként egy leirattervezet is a 8. szakaszt illetőleg: Art. 8. *De lingua peregrina* ad manipulationem negotiorum non introducenda. Habita benigna reflexione plurium nationum in regno Hungariae et provinciis eidem adnexis non solum incolatu, sed et jure civitatis donatarum, clementer resolvere dignatur Sua Mtas Sacra^{ma}, ut in manipulandis negotiis, ac pertractandis in quibusvis dicasteriis tam politicis, quam cameralibus et juridicis omnia negotia regis et regni ac privatorum, sed et correspondentiae omnes inter eadem dicasteria, comitatus, civitates ac districtus separatas portas habentes, a longissimo usu civitate donata lingua latina, qua omnes etiam leges, privilegia ac praerogativae regni et privatorum conscriptae sunt, ultroquoque stabiliantur; ad contestandam tamen paternam erga charam gentem suam hungaram propensionem benigne securos reddit SS. et OO. regni Mtas Sua Sacra^{ma}, omnem operam eo semet clementer directuram, ut lingua hungarica ad eum statum perfectum deduci possit, ut haec non solum in regno Hungariae, ast in adnexis etiam regno huic provinciis universalis lingua reddi possit, ad obtinendum autem finem hunc benigne jubet Mtas Sacra^{ma}, ut auditis omnibus regni comitatibus, aliisque regni jurisdictionibus, auditaque universitate Pesthiensi, projectum quodpiam ad procurandum paternae hujus dispositionis regiae effectum, consilium regium locumtenentiale elaboret et Mti Suae Sacra^{mae} pro impertienda resolutione regia humillime repraesentet. Hasonló szellemű Balassának egy másik memorandum az antecoronationalis szakaszcól: a magyar nyelv dolgát a rendek jobban meggondolhatták volna, a Landesfürst und Kommerz nyelve német lévén, a német iskolák fentartandók, a magyarnak behozatala nem volna egyéb, mint az alte Rauheit újabb bizonyítéka, s eljjesztené a német gyarmatosokat; a magyar, mint a manipuláció nyelve „niemals zugestatten wäre“ (Hung. comit. 410. csomó). — A 8. szakasz ellen szolt ezenkívül *Mednyánszky* János, a helytartótanács tanácsosa is, kinek szélső aulikus, rendkívül gyűlölködő jelentései egyenesen Lipót király elé kerültek, így különösen „Übersicht des Landtages in Ungarn 1790“ c. kéziratában, Pr. B. 5. csomó, 52. sz. — Ugyanily irányú egy valószínűleg biharmegyei „magyar nemes“-nek *Kaunitz*hoz küldött memorandum Hung. 261. csomó, aki a 8. szakaszban „nem köllemetes expressiókat“ talál, idézi Szent István törvényét és: „Sőt ha a Magyarország históriájában mélyebben kellene merülni, meg lehetne mutatni, hogy már Szent István király kancelláriájában is gyakorlásban volt a német nyelv“ és Nagyszebent már ő nevezte Hermanstadtnak; a német nyelv ellen irányuló szakasz nem igazi hazafiak műve, mindenkinek kell a német nyelv, aki nem tudja, olyashatja a nyelv históriáját, Árgilussét és több ilyen szép munkákat és így ha ép kéz-láb léssen, lehet belőle harangozó“. Politikusra, jogászra nézve „micsoda kegyetlenség az a német nyelvnek utáltatásával a szegény ifjúságot jövődébéli

szerencsésjétől s előmenetelétől elfogni? — A magyar nyelvtörvény ellen szól még a nyomtatott *Declaratio ex parte nunciorum regni Croatiae*, quoad inducendam hung. linguam, Nemz. Muz. könyvtára, Hung. h. 187. i. A király elé került magánvélemények közül egyedül a névtelen „Bemerkungen (talán Pálffy kancellártól) szól a 8. szakasz mellett, Pr. B. 8. csomó: „Die Entfernung der fremden Sprachen aus den Geschäften und die Aufbringung der hungarischen unterliegt keinem Anstand, nur wäre die Mässigung beizusetzen, dass dermalen noch weder in den Stellen selbst, noch in den an sie zu erlassenden Amtsberichten, bis nicht die hung. Sprache der-einst mehrere Schritte gewinnen, eine andere Sprache als die lat. ge-brauht werden soll.“

10.

1790 november 14.

Az országgyűlés újabb feliratának a 8. szakaszra vonatkozó része.

Nyomt. 1790—91. Irományok 308. l., Lipót nádor és gr. Batthányi József primás aláírásával.

Ad 8-vum. Ex occasione datae nobis per resolutionem M^{tis} V. Sacr^{mae} in eo declarationis: ut interea quoque, dum nativae linguae Hungaricae usus in ipsis etiam regni dicasteriis lapsu temporis introduci potuerit, liberum maneat jurisdictionibus, usum idiomatis Hungarici in negotiis intra gremium sui tractandis adhibere, relationes tamen ad dicasteria dandae, praeprimis vero illae, quae in conspectum principis pervenire debent, Latino idiomate concinnentur; humillime insinuandum esse duximus: quod cum nonnullae jurisdictiones hucdum etiam cum dicasteriis non tantum lingua Latina, sed et Hungarica corresponderint ac correspondere potuerint: libertatem hanc jurisdictionum nec quidem in dubium aut quaestionem vocari posse: repraesentationes nihilominus, quae in conspectum M^{tis} V. Sacr^{mae} venient, interea idiomate Latino concinnandas esse.

11.

1791 január 8.

A kir. válaszfeliratnak a 8. szakaszra vonatkozó része.

Nyomt. 1790—91. Irományok 443. l.

Ezen szöveg legelső fogalmazását *Izdenczy* készíté. A magy. kancellária az 1790 szeptember 5-iki országgyűlési kívánságokra november 25-ikielterjesztésében végleges választ kívánt adatni, még pedig ad 7. de educatione juventutis azt, hogy ezt a dolgot a kiküldendő regnicolaris deputatio elé kell utalni, s ad 8. de lingua peregrina: őfelsége szeptember 21. leiratánál (l. 8. sz. al.) kell maradni, erre utasítandók a rendek. Ezzel szemben *Izdenczy* ad 8. az alábbi végleges válasz szövegét fogalmazta meg, St. R. 1790: 3673, azzal a különbséggel, hogy az utolsó mondat nála így hangzott: „Dicasterialia autem negotia idiomate latino temporibus adhuc S. Stephani regis apostolici introducto, dehinc quoque pertractanda erunt.“ Ezen javaslatát

a St. R. 1790:2998. sz. alatti memorandumára (l. 9. sz. al.) való hivatkozással támogatta. A király december 11. resolútiójában elfogadta Izdenczy szövegét. A leirat elküldése előtt szövegét még az 1790 december 22-iki, Ferenc főherceg elnöklése alatt tartott *konferencia* is megvizsgálta (jegyzőkönyve Sándor Lipót főherceg kezétől Pr. B. 7. csomó), s e szerint:

• Ad 8um *Izdenczy*. In diesem Punkte wegen der hungarischen Sprache ist deswegen der heilige Stefan genennt worden, um zu publizieren, wann dieselbe angefangen habe.

Zichy. Nach langen Debatten haben wirs doch dahin gebracht, dass die Stände damals die hungarische Sprache allgemein zu gebrauchen bestimmt haben, wenn sie die Kroaten lernen werden, welches auf ein Saeculum hinausgeht.

Primás. Die Resolution von 21. Sept. sagt, dass der König sich erkläre, dass, um die hungarische Sprache lapsu temporis in den dicasteriis einzuführen, man selbe in den Schulen lehren wird, und es sei den Ständen erlaubt, in gremio inter se alles hungarisch zu traktieren, ausgenommen in repräsentationibus ad regem faciendis und in judicialibus.

Zichy. Die Sprache wird nicht ad effectum gehen, weil die Conditionen nie werden erfüllt werden.

Izdenczy. Man kann den heiligen Stefan meinetwegen auslassen.

Pászthory. Also wird in diesem Punkte die Resolution vom 21. Sept. bleiben, da es ohnehin der nemliche Effekt sein wird.

Ezen az ülésen a Szent Istvánra való hivatkozás kimaradt; újabb vizsgálat alá került a szöveg az 1790 december 24-iki *konferencián*, Ferenc főherceg elnöklése alatt; jelen voltak a primás, gr. Pálffy Károly kancellár, gr. Zichy Károly országbíró, Eger Friedrich államtanácsos, Izdenczy, Ürményi József personalis, Spielmann Antal, az államtanács titkos referendáriusa, Pászthory és Vogel Antal, az államtanács irodaigazgatója mint jegyzőkönyvezető; az ülés jegyzőkönyve Pr. B. 8. csomó és St. R. 1791:45. sz. al. Ekkor *Izdenczy* újra megpróbálta bevétetni a szövegbe, mily régi időtől fogva latin a hivatalos nyelv Magyarországon, ez ellen „*Index curiae*” erklárta sich mit harter Mühe erhalten zu haben, dass sie (rendek) einen Gebrauch der lat. Sprache in Geschäften zu machen beschlossen haben,“ *Spielmann* Szent István törvényét idézi, de a primás, *Zichy* és *Ürményi* egyesült fáradozására marad a december 22-iki szöveg; „nur wünschten sie dass zur Befriedigung der Stände post verba: dicasterialia negotia autem, noch das Beiwort: *nunc adhuc* beigesetzt, werden möchte.“ A konferencia ezt a változást elfogadja „weil man es ohnehin gleichsam für eine Unmöglichkeit hält, dass da der grösste Teil der Inwohnern der hung. Länder der hung. Sprache nicht kundig ist, dieser grössere gegen 6 Millionen Menschen betragende Teil sich nach dem Wunsche der minderen kaum auf 2 Millionen heraufsteigenden Anzahl richten, mithin sich zur Beilegung dieser letzteren Sprache, um solche in allen öffentlichen Handlungen zu führen, je bequemen werde, — in sich selbst also ist dieser Zusatz für den Staat ganz gleichgiltig, für die Stände aber, welche auf den Gebrauch der hung. Sprache sovielen Wert setzen, von darum beruhigend, weil ihnen doch die Hoffnung übrig bleibt, dass alle Geschäfte doch dereinst in der hung. Sprache verhandelt werden dürften.“ A Szent Istvánra való hivatkozás kihagyásába a konferencia osztrák tagjai azért egyeznek bele, „da es ohnehin bekannt ist, dass auch schon vor den Zeiten des heil. Stefani, u. zw. in dem 8. und 9. Jahrhundert alle öffentlichen Instrumente blos in der lat. Sprache ausgefertigt worden sind.“ Az így készült választ a király január 1-i resolútiójával fogadta el az id. államtanács szám alatt.

Ad 8-vum. *De lingua peregrina ad negotiorum pertractationem haud inducenda*. Velle Suam M^{tem}, ut articulus hic sequenti ratione exprimatur: „Quod Sua M^{tas} Sac^{ma} fideles SS. et OO. de non in-

troducenda pro negotiis quibuscunque lingua peregrina securos reddat: ut autem nativa lingua Hungarica magis propagetur et expoliatur, in gymnasiis, academiis et universitate Hungarica peculiaris professor linguae et styli Hungarici constituetur, ut illi, qui eandem ignorant et condiscere volunt, vel vero ejusdem linguae jam gnari, et in hac se perficere cupientes, occasionem nanciscantur, utrobique vota sua explendi, dicasterialia negotia autem idiomate Latino nunc adhuc pertractanda venient.“

Az 1791 február 4-iki *országos ülés* elfogadta ezt a szöveget (latin Diarium 306 l.), de a végleges szövegezésnél némi stíláriis változtatás történt, amit a m. *kancellária* február 5-iki újabb felterjesztésében lényegtelennek mondott és jóváhagyásra ajánlott, amint ezt a király Izdenczy votumára meg is tette, St. R. 1791:451 sz. al. Így jött létre az 1790—91. 16. törvénycikk.

12.

1791 március 12.¹

Az 1790—91:16. törvénycikk.

Art 16. De lingua peregrina ad manipulationem negotiorum publicorum non inducenda, Hungarica vero conservanda.

Sua M^{tas} S^{ma} fideles SS. et OO. de non introducenda pro negotiis quibuscunque lingua peregrina securos reddit; ut autem nativa lingua Hungarica magis propagetur et expoliatur, gymnasiis, academiis et universitate Hungarica peculiaris professor linguae et styli Hungarici constituetur, ut illi, qui eandem ignorant et condiscere volunt, vel vero ejusdem linguae jam gnari, in hac sese perficere cupiunt, occasionem nanciscantur utrobique vota sua explendi; dicasterialia negotia autem idiomate latino nunc adhuc pertractanda venient.

13.

1791 április 16—19.

Az államtanács irata a pesti egyetemen a magyar nyelv és irodalom tanári széke betöltése tárgyában.

St. R. 1791: 1505. sz.

Eredetileg a *helytartótanács* 1790 máj. 14.-én azt javasolta, hogy a pesti egyetemen a német nyelv helyett rendes tantárgyként a latin stylus curialis taníttassék, a német rendkívüli tárgy legyen; mostani előadója, Hoffmann (a hírhedt Babel röpirat szerzője, a kormány titkos kéme) kezdőknek és haladóknak két kurzust tart, ami elég is arra, hogy a városi iskolákban a kereskedelem és ipar miatt megmaradjon a német nyelv. Ezt a m. *kancel-*

¹ Azon kelet, mely alatt a törvények szövegét magában foglaló kir. dekrétum kiadatott.

lária jún. 4. udv. rendelete, 1790: 7335 kanc. sz., azzal hagyja jóvá, hogy az egyetemen és akadémiákon alkalmazandó ily latin stíltanások „simul in stylo quoque linguae patriae, per concinnationem supplicum libellorum, versionem elaboratorum latinorum, vel alia etiam in finem hunc tendente ratione pendentem a se juventutem exercere curae sibi habeant“. Ez a magyar nyelvi és irodalmi katedra első gondolata, melyet a helytartótanács a következőben magáévá tett.

Die hung. Statthalterei macht den Antrag, dass auf dem Platze des hieher beförderten Lehrers Hoffmann, der bisher an gesagter Universität das Lehramt der deutschen Sprachkenntniss und Literatur bekleidete, ein Individuum, welches die hung. Sprache und Literatur zu lehren hätte, mit Anfang des nächsten halben Jahres, und mit dem von gedachtem Hoffmann genossenen Gehalt pr. 600 f. anzustellen, und hierzu ein gewisser Andreas Vályi, vormaliger Schulvisitator im Kaschauer Literarbezirke, der nebst dem Unterricht in der vaterländischen Sprache und Literatur auch selbst die deutsche Sprache zu lehren sich anheischig macht, zu benennen wäre.

Die Kanzlei unterstützt diesen Antrag in der Hauptsache um so mehr, als vermöge 16. Landtagsartikel sowohl die Universität, als auch die Akademien und Gymnasien mit eigenen Lehrern der hung. Sprache versehen werden sollen, den zu derlei Besetzungen zwar vorgeschriebenen Konkurs aber zu halten sehr schwer sei, solange die Lehrart selbst nicht eine nähere Bestimmung erhalten haben wird, übrigens Vályi schon dadurch, dass er ehemals als Visitator benannt wurde, die Präsumtion der philosophischen Kenntnisse dieser Sprache für sich habe.

Dass aber hierdurch die bisherige deutsche Lehrkanzel zu Pest aufgehoben, oder aber mit der hungarischen vereinigt werden sollte, darüber ist die Kanzlei mit der Statthalterei nicht verstanden; in Ansehen des ersteren nicht, weil im 67. Artikel die Stände den Wunsch geäußert haben, dass auch für fremde Sprachen Lehrer an der Universität angestellt werden möchten, unter diesen Sprachen aber die deutsche unstreitig den vorzüglichsten Platz verdiene; in Ansehen der Vereinigung aber nicht: weil die Kultur dieser beiden Sprachen so beschaffen sei, dass jede für sich schon einen eigenen Mann ganz gewiss erfordern wird; überhaupt aber hält sich die Kanzlei verpflichtet, immer auf die Kultur der deutschen Sprache ihre ganze Aufmerksamkeit anzuwenden, nicht nur weil durch diese Sprache die für die Wohlfahrt des Staates so erwünschte nähere Verbindung mit den deutschen Provinzen befördert würde, sondern auch weil diese Sprache zur weiteren Ausbildung der Nation selbst immer einen reichen Stoff darbieten werde.

Indessen findet die Kanzlei bis zur Besetzung der Lehrkanzel der deutschen Sprache mit einem fähigen Subjekte keinen Anstand, auch dem Antrage der Statthalterei, welchem sie in Beziehung

auf die Vereinigung des deutschen Unterrichts mit dem hungarischen gemacht hat, beizutreten.

Übrigens gedenket die Kanzlei der Statthalterei aufzutragen, dass sie von dem zu benennenden Lehrer einen Entwurf über seine diesfällige Lehrart abfordere, und denselben nach Vernehmung der dortigen Studien-Kommission hieher senden, dann dass die Statthalterei auch für die übrigen Akademien Lehrer für diesen Gegenstand ehestens vorschlage, und Sorge, dass mit Anfange des nächsten Schuljahres auch die Gymnasien mit dergleichen Lehrern versehen werden; endlich wäre auch durch die Statthalterei sämtlichen Komitaten bekannt zu machen, dass solche Individuen, die sich für die übrigen Lehrkanzeln fähig finden, bei der Landesstelle sich zu melden haben würden.

Az államtanácsosok véleménye és a kir. resolutio:

Den 17-ten. Das Einraten wäre durchaus zu genehmigen.
Izdenczy m. p.

Eodem. Einverstanden. Eger.

Den 18-ten. Similiter. Reischach.

Res. aug. Ich genehmige vollkommen das Einraten der Kanzlei.
In Abwesenheit Sr. Mt. meines Herrn Vaters Franz m. p. 19.
April 1791.

Hoffmann Lipót a német stíl tanára, áthelyeztetvén a bécsi egyetemre, a helytartótanács javasolja helyében 600 forint fizetéssel a magyar stíl tanárává *Vályi Andrást*, a kassai kerület nemzeti iskolai visitatorát nevezni ki, 1791:3795 sz. al.; a kancellária, s vele a kir. resolutio ezt elfogadja, azzal, hogy a német nyelvi tanszék is töltsék be, mivel a német nyelv ismerete elősegíti a magyar nyelv kifejlődését, 1791:5478. kanc. sz. — A következő évben a német tanszékre 600 forint fizetéssel pályázat hirdettetett, St. R. 1792:675, s az első helyen kandidált *Halitzky András* grammatikai professzor neveztetett ki. St. R. 1792:1696. sz. — A Vályitól készített *magyar nyelvi egyetemi tantervről* (*Systema praelectionum grammaticam, styllum et literaturam hung. pertractandarum*) l. 1791:14.610 kanc. (v. ö. *Pauler Tivadar*, A budapesti m. kir. tudomány-egyetem története, Bpest. 1880. I., 354. sk. II.), s annak *Gabelhofer* könyvtárnok, *Kreil* és *Mitterpacher* tanárok által történt bírálatáról 1792:11.490 kanc. sz. V. ö. *Iratok* 28. sz.

14.

1791 július 28 — augusztus 2.

Az államtanács irata a magyar nyelvű vármegyei jegyzőkönyvek felterjesztése dolgában.

St. R. 1791:3360. sz.

Gr. Keglevich József torna-vármegyei főispán kihirdetvén megyéjében az 1791 márc. 14. kir. rendeletet, mely eltiltja a megyéknek egymás közti káros levelezését és a megyegyűlések jegyzőkönyveit beterveztetni kívánja, ez alkalommal a vármegye rendjei jegyzőkönyveiket, a mult országgyűlés 16. tv.-cikke értelmében, csak magyar nyelven voltak hajlandók beküldeni.

Keglevich megkérde a kancelláriát, megengedhető-e ez, 1791:10.347 kanc. sz. A *m. kancellária* az ügyben júl. 4-én felterjesztést tett, amely a következő államtanácsi elintézésben részesült.

Der 16. Art. des letzten Landtags gebe den Ständen die Zusicherung, dass ihnen nie eine fremde Sprache zur Führung der Geschäfte vorgeschrieben werden würde und die lat. Sprache werde *blos pro negotiis dicasterialibus* ausdrücklich bestimmt.

Nun seien die *Protocolla comitatum* *blos* ein in dem Gremium des Komitats eingeschlossenes Geschäft und nur die Resultate derselben, nemlich die Berichte und Vorstellungen erwachsenen zu Gegenständen der Dicasterial Behandlung. In diesem Sinne scheine das Land das obangeführte Gesetz genommen zu haben, weil mehrere hung. Komitate sich dieser Sprache in der Verfassung ihrer Protokolle wirklich bedienten, auch seien schon einige Protokolle eben in dieser Sprache an die Kanzlei eingeschickt worden. Dem Dienst E. M. sei es gleichgültig, ob die Protokolle in einer, oder der anderen Sprache verfasst werden, wenn nur deren Schlüsse der höchsten Absicht entsprechen. Die Kanzlei gedenke demnach dem Obergespan des Tornaer Komitats zu erwidern: „dass es keinen Anstand habe das Komitatsprotokoll nach dem geäußerten Wunsch der Universität in der hung. Sprache verfassen zu lassen“.

Az államtanácsosok votumai:

Den 30-ten. Die hung. Hofkanzlei erkennt pag. 5. ihres Vortrages selbst, dass die Berichte und Vorstellungen, als die Resultate der Komitatsprotokolle, zu Gegenständen Dikasterialverhandlungen erwachsen und daher *noch derzeit in lat. Sprache abzufassen sind*. Müssen nun nach dem Eingeständnis der Hofkanzlei die Resultate in lat. Sprach abgefasst werden, so muss auch das Prinzipal-Instrument, aus welchem besagte Resultate fliessen, in der nemlichen Sprach verfasst werden, und zwar um destomehr, als die Komitatsprotokolle, welche der Statthalterei von Zeit zur Zeit zur Einsicht eingesendet werden müssen, ob nemlich die Komitate in Verhandlung ihrer Geschäfte gesetzmässig fürgehen? ein Dikasterial-Agendum ausmachen. Es wäre demnach der gegenwärtige Kanzlei-Vortrag in dieser Gemässheit zu erledigen. Übrigens wird es sich im künftigen Landtag schon zeigen, dass dieses Gesetz nur auf den Wunsch eines kleinen Haufens erwirkt worden sei, und man hiebei die Ausschliessung des deutschen Ministerii von den hung. Geschäften, wie auch die Beseitigung der in Ungarn wohnenden verschiedenen Nationen von allen Bedienstungen, welche doch die ersteren dreimal an der Zahl übertreffen, und der hung. Sprache unkundig sind, zum Hauptgegenstand gehabt habe; und endlich auch dem weisen Monito des heil. Kg. Stefans wiederstrebe, so also lautet: *szó szerint idézi Szent István király I. törvény-, könyvének 6. szakaszát a vendégekről, ennek 3. §.-át (Nam unius linguae, uniusque moris regnum imbecille et fragile est) aláhúzza. Izdenczy m. p.*

Den 31. Juli. Der 16. Art des letzten Landtags sagt am Schlusse ganz klar und wörtlich: dicasterialia negotia autem idiomate latino nunc adhuc pertractanda venient. Komitatsprotokolle sind Dikasterialangelengheiten, sie müssen also lateinisch behandelt werden, und man kann nicht zulassen, dass kaum nach geendigtem Landtage von dem Landtagsschlüssen abgegangen und dass sie verkünstelt interpretirt werden. Eger.

Den 1. Aug. Ich bin mit den vorstehenden Votis vollkommen verstanden. Reischach.

Den 2-ten. Similiter. Hatzfeld.

Ich bin mit vorstehenden Votis verstanden und wären meines Erachtens die Causales dieser Resolution, so wie sie das erste Votum, usque inclusive ad verba „ein Dikasterial-Agendum ausmachen“, anführt, der Kanzlei ausdrücklich zu sagen. Kaunitz R.

Res. aug. Lipót királytól és Hatzfeldtől aug. 2. aláírva, szó szerint Izdenczy votumából átírva „Da nach der eigenen Erkenntnis“-tól a Kaunitz által megjelölt részletig.

15.

1791 szeptember 29—október 19.

Az államtanács irata az öt akadémiára kinevezendő magyar nyelv- és irodalmi tanárok dolgában.

St. R. 1791:4600 sz.

A m. kancellária felterjeszti ez ügyben a helytartótanács javaslatát, 1791:10333. kanc., 1791 szeptember 29-én, mely szerint a St. R. 1791:1505. (l. 13. sz.) alatti legf. elhatározás értelmében az öt akadémián a magyar nyelv- és irodalomnak tanári székek létesítendő, egyenkint 500 frt fizetéssel addig is, míg a jövő országgyűlés erről határozni nem fog; ezen tanárok idővel philosophiai és jogi székekre előmozdíthatók legyenek; mivel azonban a piaristáknak és minoritáknak maguknak is kevés tanáruk van, ne közülök választassanak (ez utóbbit a kancellária nem helyesli); a helytartótanács és kancellária az egyes állásokra következő hármas jelölést terjeszti be: a pozsonyi akadémiára I. Gubernath Antal korponai városi jegyzőt, II. Zombory Bálint ügyvédet, III. Sugh György pozsegi megyei mérnököt; a nagyváradi: I. Zombory Bálintot, II. Sugh Györgyöt, III. Kálnay Istvánt; a zágrábira: I. Sugh Györgyöt, II. Molnár Jánost, III. Osváld Jánost; a pécsire: I. Molnár Jánost, II. Osváld Jánost, III. Mészáros Imrét; a kassaira: I. Boros Dánielt, II. Osváld Jánost, III. Mészáros Imrét. A kancellária szerint azon gimnáziumokban, melyek az akadémiákkal egy testületet képeznek, a kinevezendő akadémiái tanár tanítsa a magyar nyelvet, amíg a tanterv végleg nem fog rendeztetni.

Az államtanács tagjainak votumai:

Den 18-ten. Das Einraten der Hofkanzlei wäre zu genehmigen, nur muss ich im Vorbeigehen erinnern, dass man sogar die Bestimmung der Besoldungen der hung. Sprachlehrer dem Landtag

zuweise, welches auf die Schmälierung der Jurium majestaticorum und auf die Ausdehnung der ständischen Rechte abzwecket. Izdenczy m. p.

Eodem. Similiter, Eger.

Eodem. Aus dem Vortrag der Kanzlei erhellt, dass man von dem Studiengeschäft ein solches Diätalwesen machen wolle, wo dasjenige, was darob entschlossen werden dürfte, für einen ohne Einverständnis der Stände nicht abzuändernden Diätal-Artikel anzusehen wäre, wie dann schon sich pag. 22. des Ausdrucks gebraucht wird, dass die Professores der hung. Sprache zu dem philosophischen und philologischen Fache verwendet werden N.B. sollen; es muss also die höchste Resolution so gefasst werden, dass diese Gesinnung der Kanzlei dadurch keine Bestätigung erhalte, diesem gemäss wäre die Besoldung auf 500 f. zu bestimmen, ohne zu sagen, dass es nur ein Interimale sei, 2. wäre sich lediglich dahin zu äussern, dass E. M. nicht abgeneigt sein würden, die Lehrmeister der hung. Sprache nach Umständen zu anderen Professuren zu benennen, wenn sie ausweisen würden, die dazu vorzügliche Fähigkeiten zu besitzen, ad 3. stünde es in höchster Willkür, zu dieser Professur weltliche oder geistliche Personen zu ernennen, für diesesmal begnehmigten sie die 1. loco Vorgeschlagene. Hatzfeld.

Die Kanzlei sagt ausdrücklich, dass den Lehrern der ung. Sprache ein Gehalt von 500 f. einstweilen gnädig bestimmt werden dürfte, bis überhaupt wegen der Gehalte der Lehrer *gegen einen etwa von den Ständen machenden untertünigsten Vorschlag von E. M. ein anderer Masstab festgesetzt wird.*

Hierdurch wird meines Erachtens mit Schmälierung der Jurium Majestaticorum und mit Ausdehnung der ständischen Rechte, die Bestimmung der Besoldungen der ung. Sprachlehrer dem Landtage keineswegs zugewiesen.

Dem ohngeachtet kann die a. h. Resolution auf die von dem nächstvorstehenden Voto angetragene Art festgesetzt werden. Kaunitz R.

Den 18-ten. Ich bin ebenfalls dahin verstanden, dass die a. h. Resolution dem Voto des Gr. v. Hatzfeld gemäss festgesetzt werde, um alle mögliche Gelegenheit einer Folgerung für die Zukunft zum Nachteil der Jurium Majestaticorum zu vermeiden. Franz m. p.

*Res. aug.*¹ Für diesmal will Ich die primo loco vorgeschlagenen Individuen zu den Lehrämtern der hung. Sprache bei den in der Frage stehenden 5 Akademien ernennen, immerhin aber hat es blos von Meiner Willkür abzuhängen, zu derlei Ämter geistliche oder weltliche Personen zu berufen. Den Gehalt für diese Lehrer will Ich auf 500 f. bestimmen, und bin Ich nicht abgeneigt,

¹ Hatzfeld, Kaunitz és Ferenc főherceg javaslatára szerint.

auch die Lehrer der hung. Sprache zu anderen Professuren nach Umständen zu befördern, wenn sie nemlich auszuweisen vermögen, die dazu erforderlichen Fähigkeiten in einem vorzüglichen Grade zu besitzen. Den 19. Okt. 1791. Leopold m. p. Hatzfeld.

Mielőtt az öt akadémiai tanári állás dolgában a resolútió megérkezett volna, 1791 augusztus 26-án a *helytartótanács* szintén az 1791:16. törvény-cikkre támaszkodva, javasolta a gimnáziumokban is magyar nyelvi tanszékek felállítását, még pedig az országban levő 51 (30 állami, e fundo publico és 21 piarista) gimnázium közül azokban, melyek nem magyar vidéken fekszenek: cum aliqua horum gymnasiorum iis in locis essent posita, in quibus lingua hung. popularis et nativa sit: non videri necessarium, ut in iisdem linguae hujus, sumtibus inutilibus, cathedra erigeretur; így a kir. gimnáziumok közül Buda, Kassa, Körmöcbánya, Eszék, Fiume, Győr, Lőcse, Újvidék, Besztercebánya, Pozsega, Pozsony, Rozsnyó, Zsolna, Sopron, Nagyszombat, Ungvár, Varasd, Zágrábban legyen magyar tanszék; a piaristák határozzák el maguk, hol állítsanak fel ilyent, de mivel ez újabb teher lesz, a nemmagyar vidéken levő 10 gimnáziumukra (Kisszeben, Nyitra, Pest, Podolin, Privigye, Rózsahegy, Selmecbánya, Sziget, Temesvár, Trencsén) adassék nekik egyenkint évi 100 forint; a „mesterek“ ismerjék a nép nyelvét, s ezen tanítsák a magyart, helyettesítsék a latin tanárt, s idővel ennek állásába emeltessenek. Az egész jóváhagyva 1791 december 5. azzal, hogy ahol a gimnázium mellett akadémia is van (Pozsony, Kassa, Zágráb), ott a gimnáziumi magyar tanszék ne töltesse be, 1791:12100 és 13347. kanc. Ezen alkalomból az 1791 november 23. *resolútió* megerősíti azon uszt, hogy a gimnáziumi tanári kinevezéseket a kancellária eszközli és csak évenként terjeszti fel a király elé az évközben történt változásokat, St. R. 1791: 5144. A gimnáziumi magyar tanár évi fizetése 350 frt lett, 1791:14465. kanc. V. ö. *Dayka Gábor* kérését a kassai akadémiai tanszékre, 1791:14232 kanc. A kinevezések országszerte örömet okoztak, pl. 1792:2676 kanc. *Moson* vármegye felirata köszönetet mond, hogy a király költségén az akadémiákon s gimnáziumokban magyar nyelvtanítói állások szerveztettek, ilyen jótéteményt a nemzet legjobb uralkodótól se tapasztalt mai napig.

16.

1791 szeptember 24 — október 1.

Az államtanács irata az országgyűlésen hozott törvények magyar nyelvű kiadásáról.

St. R. 1791: 4347 sz.

A törvények magyar kiadása természetes következtetése volt az 1790—91. országgyűlés harmadik, június 12-iki ülése azon határozatának, hogy a diárium magyarul adassék ki (l. 2. sz. al.). Ettől kezdve az egyes országgyűléseken úgy az irományok, mint jegyzőkönyv két külön, magyar és latin példányban jelent meg, a jegyzőkönyv címe „Naponkint való jegyzések“, mik „eredetképen magyar nyelven irattattak és az országgyűlésének fő vigyázása alatt hitelesen deák nyelvre fordítottak“. A törvények külön kiadásai részben az akta-kötetbeli szöveg lenyomatát képezik.

A m. kancellária 1791 szeptember 1-én betérjeszti Weber Simon pozsonyi könyvnyomató kérését, melyben ez, eltiltatván a legutóbbi országgyűlésen hozott törvények latin szövege kiadásától, amit ő a rendek sürgetésére kezdett meg, de most Landerer kapta meg a kiadás jogát, kér a magyarra fordított törvények kinyomtatására engedélyt, s egrúttal

Landerernek a pozsonyi újságban való támadásai ellen védelmet. A kancelláriától felterjesztett *helytartótanácsi* vélemény mindkettőt javasolja megadni, sőt ha akadna nyomdász, ki egyéb, Magyarországon használatos nyelven is ki akarná adni a törvényeket, neki is meg kellene engedni. A magyar fordításról megjegyzi a helytartótanács:

Die Übersetzung der Landtagsartikeln in die hung. Sprache und sohinige Auflegung im Druck wäre ihm nach Erachten der Statthaltereii allerdings zu gestatten, da nicht nur andurch auch das gemeine Volk, welches der lat. Sprache nicht kundig ist, im Stande gesetzt würde, sich diese weisen Gesetze tief einzuprägen, sondern auch das Band der Liebe zwischen der hung. Nazione und E. M. desto enger verbunden würde. Doch wäre darauf zu sehen, dass die Übersetzung nicht fehlerhaft erscheine und daher der Bittsteller zu verhalten, die Übersetzung entweder der Hofkanzlei, oder der Statthaltereii vorzulegen und nur nach erhaltener Genehmigung dieselbe zum Druck zu befördern.

Az államtanács tagjainak votumai:

Den 25-ten. Ich finde nicht ratsam die Gesetze in andere im Königreich Ungarn übliche Sprachen übersetzen zu lassen, besonders da die Kanzlei für die Echtheit derselben sich nicht verbürgen und die Beurteilung ersterwähnter Übersetzung nicht über sich nehmen will. Übrigens muss ich bei dieser Gelegenheit erinnern, das Zeuge des *Corporis juris Hungarici*, die Gesetze im Königreich Ungarn ab a. 1000 immer *nur in der lat. Sprache* erschienen sind und dass das Verlangen vorberührter Übersetzung die Sache eines kleinen Haufens sei, welcher den Patriotismus nur in der Kleidung und der Sprache aufsucht, und dass die Absicht, die hung. Sprache in der Verhandlung der Geschäfte einzuführen und sie im Lande allgemein zu machen, von den übrigen Landes-Inwohnern, so der hung. Sprache nicht kundig sind und die Ungarn dreimahl an der Zahl übertreffen, nemlich von Deutschen, Slavaken (!), Raizen, Walachen, Kroaten, Russnyaken, Griechen und Armeniern, dann von Juden, nicht gleichgiltig aufgenommen werden würde. *Izdeneczy m. p.*

Den 26. Sept. Ich dünkte, dass der hung. Nazione die Übersetzung der Landtagsartikel in die hung. Sprache nicht wohl versagt werden könne, jedoch hätte die Kanzlei die Berichtigung der Übersetzung auf sich zu nehmen; von der Übersetzung in die anderen landesüblichen Sprachen aber wäre meines Erachtens zu abstrahieren. *Eger.*

Ich bin in Ansehung der Übersetzung der Diätalartikel in die hung. Sprache mit dem 2. Voto mit dem Beisatz verstanden, dass nur die in der lat. Sprache verfasste als wahre Gesetze angesehen werden. Die Ursach, die mich dazu bewegt, ist, weil jede Übersetzung einermassen der Gefahr unterworfen ist, dem Original nicht ganz gleichförmig zu sein, welches dann der Kanzlei zu er-

kennen zu geben wäre. Ubrigens habe ich kein Bedenken, die Übersetzung in andere in dem Königreich Hungarn in Übung stehende Sprachen mit der nemlichen Bedingnis anzuraten. Hatzfeld.

Den zwei letzteren Votis stimme ich vollkommen bei, sehe auch nichts bedenkliches darin, dass die ung. Landesgesetze allenfalls in die Sprachen der übrigen eingesessenen und eben daher ein gleiches Recht dazu habenden Nazonen übersetzt werden, wenn nur dabei die angeratene Vorsicht gebraucht wird. Das lat. Exemplar bleibt dessen ungeachtet immer der authentische und legale Urtext. Kaunitz.

*Res. aug.*¹ Die Übersetzung der Landtags Artikeln hat eingeratenermassen in der hung. und auch den anderen landesüblichen Sprachen zu geschehen, *jedoch versteht sich von selbst, dass nur jene, welche in der lat. Sprache verfasst, als die echten Diätal-Artikel anzusehen seien.* In Bezug auf den Buchdrucker Landerer aber genehmige Ich das Einraten der Kanzlei. Prag, den 1. Okt. 1791. Leopold m. p. Hatzfeld.

17.

1791 szeptember 29.

A tanulmányi ügyben kiküldött országos bizottság határozata a magyar hivatalos nyelvről.

A bizottság jegyzőkönyvében 97. l., régi orsz. ltár, fasc. A. lad. 000. n. III.

A bizottság Révai Miklós akadémiai planumáról, az ennek alapján készített Vay-féle tervről és, az erdélyi nyelvvelőttársaság tervezetéről tárgyalt, s ez alkalmossal:

Cum autem cetera inter adminicula hoc in plano ad excolendam linguam patriam id quoque induceretur, ut lingua haec in correspondentiis publicis adhiberetur, excell^{mo} d^{no} praeside² proponente conclusum fuit, ad sphaeram regnicolaris deputationis hujus id solum pertinere, ut juventuti adminicula procuret, quibus linguam patriam excolere atque ad eam perfectionem deducere possit, ut scopo conditi eatenus in novissimis regni comitiis articuli 16. ex aequo responderi valeat, et quia juventute demum sic in cognitione patrii idiomatis exulta, suapte certius secuturum sit, ut ipsum hoc idioma in conversationibus quoque nobilioribus adhibeatur, hinc de hac quoque re nihil nunc disponi proponique oportere.

A bizottság munkálatának magyar nyelvi részleteit l. 40. sz. al., az 1806-iki Ratio educationisszal kapcsolatban.

¹ A többség szerint, miután az Izdenczytól javasolt szöveget: „Der angetragenen Übersetzung der Landtags Artikeln in hung. Sprache kann nicht stattgegeben werden; in Ansehen des Buchdruckers Landerer aber genehmige Ich das Einraten der Kanzlei“ Lipót király áthúzta.

² Ürményi József.

18.

1791 szeptember 29.

A m. kancellária felterjesztése a vármegyei jegyzőkönyveknek magyar nyelven való beterjesztése dolgában.

Fog. 1791:12297 kanc., ered. 1791:14420 kanc. sz.

Az államtanácsban 1791:3360. sz. alatt (l. 14. sz.) létrejött kir. rendelet ellenében, amely aug. 8-án adatott ki udv. rendelet formájában, Sándor Lipót nádor, mint a helytartótanács elnöke, felterjesztéssel élt, melyben kérte a magyar nyelvű jegyzőkönyvek beküldésének további megengedését: „weil sich diese Verordnung auf den 16. Art. des letzten Landtages gründete, zufolge deren die Dikasterialgeschäfte in lat. Sprache zu führen sind, dagegen aber eingewendet werden könnte, dass sich dieses Gesetz blos auf die Verfassung der Ratsprotokolle, Ausfertigung der nötigen Aufsätze u. s. w., nicht aber auf die Führung der Komitatsprotokolle erstrecke, die keine nähere Beziehung auf die eigentlichen Dikasterialgeschäfte hätten, als die Exhibita aller Art, die man, in was immer für einer Sprache sie geschrieben seien, ohne Anstand annehme, ferner, dass die Absicht der Reichsstände bei diesem Gesetze gewiss nicht auf die Beschränkung der den Komitaten zustehenden Befugnis in Betreff ihrer Protokolle gerichtet gewesen sei, also es hierbei auf die Auslegung des gedachten Diaetalartikels ankomme, die zu den gemeinschaftlichen Rechten des Königs und der Reichsstände gehöre; überdies in Betrachtung komme, dass die Einsendung der Komitatsprotokolle wohlbedächtig nicht von den Gespanschaften selbst, sondern von den Obergespänen durch höchste Handbillette verlangt worden sei, gegenwärtige Verordnung aber, wenn sie unmittelbar den Komitaten zukäme, leicht schlimme Eindrücke hervorbringen und sogar zu Vorstellungen gegen die Hauptsache selbst, nemlich gegen die Einsendung der Komitatsprotokolle überhaupt, Anlass geben könnte. Die ganze Sache, durch deren Ausführung ohnehin kein wesentlicher Vorteil für den Staat zu gewinnen wäre, umsomehr in statu quo gelassen werden könnte, weil Besorgnisse, die jetzt in den Gemütern der Stände erregt würden, schon im voraus den Keim eines gewissen Misstrauens erzeugen könnten, durch welches der erwünschte Ausgang der nächsten Landtagsverhandlungen gehindert werden dürfte. Es möchten demnach S. M. dieser hung. Hofkanzlei aufzutragen geruhen, dass sie auf die Vollziehung dieser Verordnung nicht weiter dringen solle.“

A nádor ezen felterjesztése alapján az ügyet a kancellária tanácsülésében Pászthory udv. tanácsos referálta, a nádor felfogása elfogadtatván, erről a következő felterjesztés küldetett a királyhoz.

Unter den durch S. Kön. Hoheit angeführten Betrachtungen scheint diejenige der vorzüglichsten Aufmerksamkeit würdig zu sein, dass jetzt, wo auf dem bevorstehenden nächsten Landtag schon mit Beistimmung der Stände beinahe alle Zweige der öffentlichen Verwaltung eine neue, oder wenigstens eine bestimmtere Richtung erhalten sollen, es äusserst notwendig sei, den Ständen ein uneingeschränktes Vertrauen in die ebenso billige, als gesetzmässige Verwaltung Eurer M. einzuflössen. Aus diesem Vertrauen entspringt diejenige glückliche Stimmung der Gemüther, wodurch die Stände die von jeher bestandene Anstalten ganz unbefangen

prüfen, mit den gegenwärtigen Zeitumständen vergleichen und ohne besorgt zu sein, dass hierdurch noch etwa erfolgenden unangenehmen Neuerungen Anlass gegeben werden dürfte, statt manchen alten Einrichtungen die neueren willig anzunehmen. Es ist für den Dienst Eurer M. und für das Wohl des Landes äusserst wichtig, diese Stimmung hervorzubringen und sie zu erhalten.

Die Absicht dieses nur kürzlich errichteten Gesetzes ist allgemein bekannt. Sie soll nicht nur die Stände gegen den Gebrauch einer fremden Sprache in den Geschäften verwahren, sondern auch den Gebrauch der hung. Sprache befördern. Unmöglich kann Eurer M. misfallen, dass die Nation auf die Beförderung und Vervollkommnung ihrer Sprache einen so grossen, wie es jetzt geschieht, Wert setzt. Dieses Bestreben ist jetzt vielleicht überspannt, aber nur kürzlich glaubte die Nation, in der Gefahr zu sein, dass ihre Sprache vielleicht ganz in Vergessenheit kommen werde. Bald wird dieses Bestreben in seine wahren Schranken zurücktreten, wenn besonders dasselbe durch entgegengesetzte Verfügungen nicht angefacht wird. Eben in diesem Bestreben liegt beinahe der allgemeine Wunsch der ung. Komitate, dass sie ihre Protokolle in der Nationalsprache führen wollen. Sie haben, wie diese treugeh. Hofkanzlei in ihrem ersten Vortrag untertänigst bemerkt, in diesem Sinn das Gesetz genommen, dass sie dieses unbedenklich tun können, und es wird immer schwer halten, sie aus dem Gesetze eines anderen zu überzeugen. Die Komitate schicken ihre Protokolle nicht ein, sie übergeben sie dem Obergespan, und derselbe schickt sie, gemäss der von E. M. bei den Obergespanen letztgetroffenen a. h. Veranlassung, vermittelt der Statthalterei zur Einsicht ein. Erst a. 1770 hat die höchstseel. Kaiserin und Königin die Einsendung dieser Protokolle gefordert, aber selbst damals sind sie sehr unregelmässig eingeloffen. Die treugeh. Hofkanzlei ist zwar der immerwährenden Meinung, dass der König, so oft es ihm beliebt, die Einsicht der Protokolle fordern könne, man glaubt aber zugleich, dass zur Erfüllung dieser höchsten Absicht die Wahl der lat. Sprache nicht notwendig sei. In dem ersten durch die Stände gemachten Entwurf des Gesetzes hat ausdrücklich gestanden, dass die Komitate ihre Geschäfte in der hung. Sprache behandeln mögen; die durch E. M. ihnen an die Hand gegebene Abänderung, so wie das Gesetz jetzt lautet, haben sie willig angenommen, weil dadurch, dass die Notwendigkeit der lat. Sprache nun für die Stellen bestimmt ist, sie ihren Wunsch erfüllt sahen.

Man ist demnach mit der Meinung Sr. Kön. Hoheit des Palatinus verstanden, und erbittet sich hierüber die a. h. Genehmigung.

Ez a felterjesztés csak a szeptember 29-iki, 78. sz. tanácsjegyzőkönyvel együtt, október 24-én küldetett el. Elintézésére l. 19. sz

19.

a) 1791 október 26—november 1.

b) 1791 november 1—20.

Az államtanács két irata a m. kancelláriának a magyar nyelvű vármegyei jegyzőkönyvek dolgában tett felterjesztéséről.

a) St. R. 1791: 4755. sz.

b) St. R. 1791: 4825. sz.

Az első irat a m. kancellária 1791 október 24-iki (l. 18. sz.) felterjesztésével szemben a király állásfoglalását írja körül és a kancelláriával a kir. rosszalást tudatja; a második a dolog érdemi részét intézi el és a nádornak ez ügyben tanúsított magatartását korrigálja.

a)

Den 27-ten. Ad num. 12.297. ref. Pászthory. Hier will man E. M. sogar das *Jus interpretandi leges absque influxu statuum* benehmen! eine Wirkung des Rescripts v. 28. Jänner und von 21. Sept. 1790. welch letzteres man E. M. so zu sagen, *stante pede* abgerungen hat. Was andurch den Juribus majestaticis für ein grosser Nachteil zugefügt worden sey? habe pflichtschuldigst angezeigt, als ich mich auf höchsten Befehl, aber *post festum*, auf die diplomatischen Assekurations-Entwürfe äussern musste, vid. prius sub n. 2262. 1790, a pag. 31—34.

Wenn nun die Aristokraten, in deren Händen sich Se. Kön. Hoheit der Ehg. Palatinus befinden, Höchstdemselben solche Principia beibringen und eigen machen, so ist den, für E. M. höchsten Dienst und für die Aufrechterhaltung der *echten alten hung. Reichskonstitution* Gutgesinnten, nichts anderes übrig, als E. M. inständigst zu bitten, sie von Behandlung der Geschäften gnädigst zu entfernen. *Manum de tabula!* Dass aber den Aristokraten ihre Absicht sei, die *alte und echte hung. Reichskonstitution* über den Haufen zu werfen und eine *neue* einzuführen, erhellet auch aus dem, dass sie der lat. Sprache, die a temporibus S. Stephani regis die *legale Geschäftssprache* war, die hungarische substituieren wollen, welcher kaum der 4. Teil der Einwohner des Königreichs Hungarn kundig ist, mithin die Ausführung ersterwähnten Antrages ohne einen Aufruhr schwerlich zu Stande kommen würde. Unter der Regierung des Attila, der von a. 436 bis 454 regierte, ist man mit keinem solchen Antrag aufgetreten. NB. Obgleich dieses Ratsprotokoll beinahe ein Monat alt ist, so ist doch der Vortrag, von welchem hier Erwähnung geschieht, beim Staatsrat noch nicht erschienen... Izdenecy m. p.

Den 28-ten Okt. Ad n. 12.297. ref. Pászthory wäre der Kanzlei auszustellen, dass dieser schon in der Ratssitzung v. 29. Sept.

von ihr zu erstatten beschlossene Vortrag seit einem Monat noch nicht zum Vorschein gekommen sei. Übrigens bin ich mit dem vorstehenden Voto verstanden. Eger.

Eodem. Similiter. Reischach.

28. Similiter. Hatzfeld.

Ad n. 12.297. ref. Pászthory ist es in der Tatsache auffallend, dass man den Palatinus dahin vermocht, die in diesem N^{us} vorkommenden Erinnerungen zu machen und zeigt es sich daraus offenbar, dass er durch Leute dazu verleitet worden, welche für das königliche Ansehen nicht gar zu gutgesinnet sind. Es wäre daher zu wünschen, dass der Palatinus mit einem einsichtsvollen, gutdenkenden Mann, dessen er sich in dringlichen Fällen als seines innersten Rats bedienen könnte, versehen würde. Bei E. M. Antritt der Regierung hat es freilich geschienen, als wenn die Umstände einige Nachgiebigkeit erforderten, allein sie war meist den Gesetzen gemäss und sonst wirklich notwendig und man hätte glauben sollen, dass diese Nachgiebigkeit, bei soviel bezeugter Ergebenheit von Seiten der hung. Ständen die beste Wirkung haben würde. Da nun leider hie und da das Gegenteil obzuwalten scheint, so wäre meines Erachtens dem Andringen der Stände gegen die Rechte der Mt. zwar mit äusserster Standhaftigkeit, aber auch mit Gelindigkeit und Vorsicht auf Behauptung der Majestätsrechte zu beharren, und die Nation dahin durch Überzeugung des guten und nachher durch eine verbesserte Erziehung zu leiten. Dieses ist um so notwendiger, als es sich leider zeigt, dass sich E. M. auf die treuen Dienste der ung. Kanzlei und Statthalterei sehr wenig verlassen können, die die Nation E. M. und gegenseitig E. M. der Nation verkennen machen. Der gegenwärtige Fall ist ein neues Beispiel hievon, nie war vormals eine Rede vom Gebrauch der ung. Sprache in Geschäften, alles ist in lat. Sprache verhandelt worden. Von Seiten des K. Josef II. hat man die lat. Sprache aufgehoben und die deutsche eingeführt. E. M. haben die lateinische zur Beruhigung der Nation als die gesetzmässige wieder eingeführt und nun nicht zufrieden, wollen sie die hungarische wieder haben, dieses scheint mir anzuzeigen, dass sie alles von E. M. zu ertrotzen hoffen. Unnütz ist die Furcht, welche man den Palatinus aufgedrungen wegen Verbitterung der Gemüter auf künftigem Landtag, da es sich dort weit weniger um den Nutzen und die Rechte des Königs, als um das Wohl des Königreichs Ungarn und gesetzmässige Verbesserung ihrer alten Constitution handeln wird, so wird dann Standhaftigkeit und Überzeugung des guten um so mehr erreichen, als das Recht auf der Seite E. M. sein wird. Einen ergangenen Befehl, wenn man von dem Nutzen desselben überzeugt ist, nicht zum Vollzug bringen, zeigt Misstrauen auf die Gründe an, woraus dieser Befehl geflossen, wäre das Kennzeichen einer schwankenden Regierung, und Unehrbietigkeit und

Widerspenstigkeit sind davon die natürlichsten Folgen. Um diesen vorzubeugen, bin ich der unmassgeblichsten Meinung, 1-tens ad hunc numerum der ung. Kanzlei zu verweisen, dass sie den Palatinus nicht alsogleich auf die Befolgung des Hofdekrets vom 8. Aug. zurückgewiesen, und 2-tens, dass wenn sie doch notwendig befunden, über die Vorstellung des Palatinus einen Vortrag zu erstatten, sie denselben durch ein ganzes Monat nicht erstattet haben. Im übrigen bin ich mit den vortstehenden Votis verstanden. Franz m. p.

Resol. Ad num. 12.297. ref. Pászthory. Gereicht das Benehmen zu meinem besonderen Missfallen, da derselben obgelegen hätte des Palatinus kön. Hoheit sogleich auf die Befolgung des Hofdekrets vom 8. August zu weisen, oder wenn sie ja für notwendig gehalten hätte, über dessen Vorstellung einen Vortrag zu erstatten: so ist es auffallend, dass dieser schon in der Ratssitzung vom 29. Sept. zu erstatten beschlossene Vortrag nun nach Verlauf eines vollen Monats noch nicht zu Meinen Händen gekommen ist und^{a)} will ich durchgehends, dass die hung. Kanzlei hinfüro fleissiger, als sie es seit einiger Zeit tut, ihre Geschäfte betreibe und Mir heraufgebe...

Den 1. Nov. 1791. Leopold m. p. Hatzfeld.

Miután ezen resolutio a kancelláriába az eredeti felterjesztésre rávezetve megérkezett, Pászthory a következő, Pálffy kancellártól láttamozott megjegyzést írta a referátumra: „ad n. 12.297. Warum die Überreichung des hier einmütig beschlossenen Vortrags später geschehen ist, wird der hung. Hofkanzler, dem die besonderen Ursachen davon bekannt sind, vermittelt einer eigenen ehrerbietigsten Vorstellung vor S. M. rechtfertigen. Da aber hier zugleich überhaupt eine Nachlässigkeit in der Behandlung der Geschäfte dem ganzen Gremium von a. h. Orte zur Last gelegt wird, so kann die Kanzlei den Schmerz nicht verbergen, welchen ihr diese a. h. Ahndung bringen musste. Durch die Bemühungen, welche jedes einzelne Mitglied des Gremiums zur genauen Erfüllung seiner Pflichten unausgesetzt verwendet, hoffet selbes als ganz schuldlos erkannt zu werden und baut daher getrost auf das beruhigende Zeugnis, welches ihr der hung. Hofkanzler vor S. M. darüber zu geben sich erklärt habe.“

A Pászthory jegyzetében említett felterjesztést Pálffy kancellár november 9-én tette meg: jelenti, hogy ő nem volt ugyan azon az ülésen jelen, mely a 12.297. sz. alatti határozatot hozta, de védekezik azzal, hogy a nádor, a király és nemzet közt a törvényszerinti intermedior; a felterjesztést ép a király engedelmevel tartá vissza a nádor Bécsbe érkezéséig; egyúttal bejelenti hivataláról lemondását. Felterjesztése az államtanács elé kerülén, St. R. 1791:4987, *Izdeny* itt a Corpus Jurisból bizonyítgatja, hogy a nádor részéről való mediatio nem ad neki „entscheidendes Richteramt“-ot; *Kaunitz* Izdenyzyvel szemben megjegyzi, hogy ezt nem is állította a kancellár; *Hatzfeld* szerint a lemondás elfogadandó, aki nem szívesen szolgál, nem is jól szolgál; *Kaunitz* és *Ferenc főherceg* azonban a királyra bizzák, elfogadják-e. *Lipót resolutiója*, november 19. nem szól a lemondásról, hanem tudomásul véve a kancellár felterjesztését kívánja, hogy ezután a kancellária jól és gyorsan hajtsa végre parancsait.

^{a)} Ettől a szótól kezdve Mir heraufgebe-ig Lipót király sajátkezü beszurása.

b)

Den 7-ten. E. M. haben den Diaetal-Artikel wegen Schlichtung der Geschäfte in der hung. Sprache dahin abzuändern gesucht „*Dicasterialia negotia autem idiomate latino temporis adhuc S. Stephani regis apostolici introducto, dehinc quoque pertractanda erunt*“; nachdem aber die der Konferenz gegenwärtig gewesenen hung. Hofkanzlei Individuen und Primores regni den Wunsch äusserten, dass *pōst verba: Dicasterialia negotia autem*, das Beiwort *nunc adhuc* beigesetzt, der Ausdruck aber „*temporibus adhuc S. Stephani introducto, dehinc quoque*“ hinweggelassen werde, so hat man von Seiten der Konferenz weder bei einem, noch bei dem anderen einigen Anstand genommen, auf die Gewährung dieses Wunsches einzuraten; nicht in Rücksicht des ersteren, weil man es ohnehin gleichsam für eine Unmöglichkeit hielt, dass, da „der grösste Teil von den Inwohnern der hung. Länder der hung. Sprache nicht kundig ist, dieser grössere, gegen 6 Millionen betragende Teil sich nach dem Wunsch des minderen, kaum auf 2 Millionen herabsteigenden Anzahl richten, mithin sich zur Beilegung dieser letzteren Sprache, um solche in allen öffentlichen Handlungen zu führen, je bequemen werde, in sich selbst also ist dieser Zusatz für den Staat ganz gleichgültig, für die Stände aber, welche auf den Gebrauch der hung. Sprache so vielen Wert setzen, von darum beruhigend, weil ihnen doch die Hoffnung übrig bleibt, dass alle Geschäfte doch dereinst in der hung. Sprache verhandelt werden dürften. Nicht in Ansehung des zweiten, da es ohnehin bekannt ist, dass auch schon vor den Zeiten des heil. Stephani, und zwar in dem 8. und 9. Jahrhundert alle öffentliche Instrumente blos in der lat. Sprache ausgefertigt worden sind.“ (vid. prius sub n. 45.791. pag. 17 et 18.) Nun aber zeigt es sich, wie man diese Klausul in *elusionem intentionis regiae*, welche hauptsächlich dahin abzweckte, um die Ruhe zwischen den im Königreich Hungern befindlichen Inwohnern von verschiedenen Mundarten aufrecht zu erhalten, ab Seiten der hung. Hofkanzlei und der Statthalterei auslegen und E. M. das Jus interpretandi leges absprechen und dem Landtag zuweisen wolle, obgleich es jedermann bekannt ist, dass die Curia Regia, welche *potestate regis delegatoria* das Recht spricht, das *jus interpretandi* ohne Widerrede immer ausgeübt hat. Ein neuer Beweis, dass sowohl die Statthalterei, als die hung. Hofkanzlei mehr für die Einschränkung, als Aufrechterhaltung der kön. Rechte eifre! Dass aber der König von Hungarn der Supremus Justitiarius sei, bestätigt auch die sog. Bulla Aurea Andreae II. v. J. 1222. itt idézi az aranybulla 1. szakaszát.

In dieser Rücksicht, wie auch in Ansehung der sehr richtigen Beweggründe, die S. Kön. Hoheit der Ehg. Franz in seinem Vote ad n. 4755. 1791, aufgeführt haben, bin ich der Meinung, dass der

Statthaltereie die unverzügliche Kundmachung mittels der hung. Hofkanzlei ernstgemäss aufgetragen werde; videatur praeterea prius sub n. 3360. 1791. Zeuge dessen per unanimia der Staatsrats-Mitglieder anerkannt worden ist, dass die Komitatsprotokolle ein Dikasterial-Agendum ausmachen. Izdenczy m. p.

Den 8. Nov. Nachdem die Komitate so wichtige Landesangelegenheiten verhandeln, wer kann wohl zweifeln, dass Komitatsprotokolle ein wahres Dikasterial-Agendum sind, — ebenso sind, wie in den deutschen Provinzen die Protokolle der ständischen Verordnetenkollegien, der Kreisämter, der Magistrate. Nach meinem Begriffe müsste die Eifersucht der Komitate gegen die Macht des Königs wohl an den höchsten Gipfel steigen, um demselben die Macht, ihre Protokolle für ein Dikasterial-Agendum anzusehen und zu erklären, auch noch streitig zu machen. So lang nun aber die kön. Landes- und Hofstellen, wo auch das, was vorgeht, jezuweil transpirieren und bekannt werden dürfte, immer die ersten sind, die Befehle des Königs anstössig und bedenklich zu finden, so ist leicht zu begreifen, woher alsdenn die Beschwerden kommen. Ich bin demnach mit dem Antrage des 1. Voti vollkommen verstanden. Eger.

Eodem. Ich bin ebenfalls mit dem schliesslichen Einraten des ersten Voti verstanden. Reischach.

Eodem. Similiter, inzwischen muss ich auch erinnern, dass die Statthaltereie in jenen Dingen, denen sie widersprechen will, die Sache Sr Kön. Hoheit dem Palatino zuschiebe, und ihn dasjenige sagen mache, was sie nicht selbst sagen will, ob dieses ordnungsmässig sei, kann ich aus Mangel der Kenntnis der hung. Verfassung nicht beurteilen, mir scheint es um darum ordnungswidrig, weil ein zeitlicher Palatinus, der Praeses der Statthaltereie ist, mithin da er diesem Dicasterio vorsitzt, entweder der Bericht mit seiner Einstimmung in Namen der Statthaltereie abgegeben, oder wann sich der Palatinus von der Meinung der Stelle absondert, sein abgesondertes Votum in ihrem Bericht eingeschaltet werden sollte, dass aber diese Stelle ihre eigene Denkungsart in jene des Palatini umschaffe, scheint mir mit der wahren Ordnung nicht zu vereinbaren zu sein, dieser Gegenstand dürfte per recirculationem näher aufgeklärt werden. Hatzfeld.

Ich bin mit vorstehenden Votis vollkommen verstanden. Kaunitz.

Den 10-ten. Ich ebenfalls. Franz m. p.

Itt következnek a Hatzfeldtől ajánlott „recirculatio“ alkalmával leadott újabb votumok, első sorban Izdenczyé, aki idézve a helytartótanács berendezésére az 1723. 97. és 98. t.-cikket, újból megállapítja:

dass man sich Sr. K. Hoheit des Palatini bediene, wenn solche königliche Befehle erscheinen, denen man den schuldigen Gehorsam zu versagen willens ist, um das ganze Odiosum auf selben zu wälzen und die wahren Urheber hievon verborgen zu

halten. Solche verwegene Leute müssen beseitigt werden, und S. Kön. Hoheit der Ehg. Franz sind ganz recht daran, dass auch bei der Statthalterei eine Aenderung nothwendig sei. Izdenczy m. p.

Eger és Reischach ehhez hozzájárulnak, azután:

So viel ich aus dem 1. Voto entnehmen kann, so ist es den Gesetzen nicht gemäss, dass man den Palatinus in Dingen zur Sprache bringe, über welche die Statthalterei reden soll. Ich wäre also der Meinung, es sei der Statthalterei zu sagen, ihr wäre selbst obgelegen sich über diese Gegenstände zu äussern, massen, wenn S. Kön. Hoheit der Palatinus mit den Stimmen nicht verstanden ist, ihm ohnehin frei stünde, seine Meinung insbesondere zu eröffnen. Dieser Beisatz hindert nicht, dass ich in allen übrigen mit vorgehenden Stimmen verstanden bin. Hatzfeld.

Dass die Komitatsprotokolle in lat. Sprache abgegeben werden sollen, wäre wiederholt zu befehlen.

Der Umstand, dass man den Palatinus bei Gelegenheiten, wo man selbst hinter der Scene bleiben will, vorzuschieben sucht, wäre meines Erachtens in der Erledigung des gegenwärtigen Vortrags mit Stillschweigen zu übergehen, S. Kön. Hoheit der Palatinus aber wären hierüber in Separato aufzuklären und zu dero künftigen Richtschnur zu belehren. Kaunitz.

Den 14.-ten. Ich bin allerdings mit dem Voto des Fürsten v. Kaunitz verstanden. Franz m. p.

Resol. aug. So wie ich es bereits auf den Vortrag der Kanzlei vom 4. Juli bestimmt zu erkennen gegeben, können die Komitatsprotokolle nicht anderst, als ein wahres Dicasterial-Agendum angesehen werden. Es muss daher ohne weiters Mein Befehl, dass die Komitatsprotokolle in lat. Sprache verfasset und durch den gehörigen Weg an die Statthalterei abgegeben werden, in Vollzug gesetzt werden, weshalb die Kanzlei das erforderliche sogleich zu verfügen hat.

Billet an S. K. Hoheit den Palatinus. Lieber Palatinus. Ich habe schon mehrmahlen, und besonders erst letzthin wieder bei der gegen die von Mir angeordnete Verfassung der Komitatsprotokolle in lat. Sprache gemachten Vorstellung wahrnehmen müssen, dass in jenen Gegenständen, wo die Statthalterei sich den schuldigen Gehorsam Meiner gegebenen Befehle gerne entziehen möchte, sie sich selbst ausser der Sprache halten, dagegen aber E. L. allein mit Gegenvorstellungen aufzutreten, allem Anschein nach zumute. Da jedoch der Palatinus nach den Gesetzen als *legalis consilii locumtenentialis praeses* nur nach der Mehrheit der Stimmen zu *concludiren* hat, so fordert auch die gute Ordnung, dass die Berichte und Vorstellungen, die das *Locumtenential consilium* zu machen nötig findet, in *Pleno consilio* in Erwägung gezogen und auch im Namen der Statthalterei anhero befördert werden, wobei es aber

E. L. immer frei bleibt, da wenn sie mit den Anträgen der Statthalterei nicht verstanden sind, darüber in dem nemlichen Bericht auch ihre besondere Meinung zu äussern. Welches Ich E. L. für die Zukunft zu ihrer Richtmass hiemit habe eröffnen wollen. Den 20. Nov. 1791. Leopold m. p. Hatzfeld.

Ezen kir. kéziratra a nádor november 22-én keserűen válaszolt: eddig mindössze csak kétszer kért a kir. rendeletek végrehajtása előtt más resolutiót; a nádor feladata a király és nemzet közt a mediatio, ami sokkal magasabb, mint a helytartótanácsé és annak elnökségé; mindkét félre csak jó származhat abból, ha oly esetben, mikor a rendelet végrehajtása kisebbitené a magyarok jóakarátát és szeretetét, erre előre figyelmezteti a királyt, kinek ő hű fia stb. Pr. B. 8. csomó. — A vármegyei jegyzőkönyvek magyar nyelven való felterjesztésével foglalkozott a Ferenc főherceghez 1791 november 23-án intézett kir. kézirat alapján összeült december 3-iki konferencia is, egyéb tárgyak közt (elnök Ferenc főherceg, jelen voltak a nádor, a primás, országbíró, kancellár, Eger, Spielmann, Pászthory és Mikos Mihály, m. kanc. tanácsos); Ferenc főherceg sajátkezű feljegyzése (Pr. B. 8. csomó) szerint: „Die Art, wie die Befehle in Ansehung der Komitats Protokollen ergehen sollen, dass sie dieselbe in lat. Sprache abgeben sollen.

S. Mt. haben schon bereits resolviert, dass es auf lat. geschehen solle. Nun aber wird nur über die Modalität zu reden sein, wie man es an die Komitate ergehen lassen wird.

Dass S. Mt. es zu begehren befugt sind, versteht sich. S. Mt. sind der hung. Sprache nicht kundig, also meint Hr. Pászthory, man solle den Komitaten sagen, dass da S. Mt. die Protokolle selbst lesen wollen, sie dieselben, da er nicht hung. kann, lat. wenigst in Abschrift einschicken mögen, welches sie nicht hindert, vermög den Gesetzen in ihren Komitaten alles auf hung. zu tractieren, welches sie fordern, weil die Edelleute, welche die Congregationen besuchen, nur hung. können, u. folglich die Protokollen auf hung. wollen.

Diese Modalität ist gut u. kann dieses Reskript an den Obergespanen sogleich geschickt werden, der auf hung. sein Komitatsprotokoll einschickt, damit er eine Abschrift davon mediante consilii auf latein heraufschicke, damit es Sr. Mt. vorgelegt werden könne.

Es wurde ausgemacht, dass Hr. Pászthory hierüber ein ordentliches Protokoll führe, um via legali eine Resolution zu erhalten. Az eredeti jegyzőkönyv St. R. 1791:5438. sz. alatt.

A m. kancellária a kir. rendeletet 1791 december 9-iki udv. dekretum által közölte a helytartótanácsal. 1791:15.497. sz. alatt:

„... dignatam esse S. M^{tem} erga demissam Ser^{mi} d. Archiducis, regni Hungariae Palatini factam repraesentationem ultro clementer ordinare, ut, quemadmodum Sua M. S^{ma} mediante benigno suo ad d^{nos} SS. et OO. sub die 21. Sept. a superexarato rescripto benignam suam in eo explicare dignabatur voluntatem, ut relationes ad dicasteria dandae, praepriis vero eae, quae in conspectum regium pervenire debent, latino concinnentur idiomate, ita ipsa etiam illa protocollorum congregationum per comitatus celebrandarum exemplaria, quae juxta existentem ddo. 14. Martii a. c. n. 4443 ordinationem regiam altissimae inspectioni substerni debent, latino semper idiomate via regii hujusce locutenentialis consilii submittantur.

Augusztus 8-án, 10.347. sz. alatt.

20.

Az 1791:31. erdélyi törvénycikk.¹

Art. 31. De negotiis publicis, intra ambitum principatus Transsilvaniae lingua hungarica pertractandis.

S^{ma} Sua M^{te} benigne annuente, linguae hung. usus antea quoque vicens in gremio nationum Hungaricae et Siculicae, atque apud omnia dicasteria, officia et tribunalia porro etiam obtineat, latina autem in expeditionibus aulicis, cameralibus, protocollis gubernialibus, et correspondentiis cum suprema armorum praefectura, vel extra provinciam ducendis adhibeatur.

21.

[1791—93.]

Az elemi iskolai magyar nyelv-tanításra való utasítás javaslata.

A tanulmányi orsz. bizottság iratai közt, régi orsz. lt. fasc. J. lad 000. n. sub O.

A javaslat nem került bele a bizottság munkálatai közé, sem az 1806. Ratio educationisba.

§. X. Qua ratione institutio linguae ung. in locis, quibus materna et communis non est, ordinanda sit? Una e primis obligationibus, quas inspectores in commodum patriae juventutis exacte adimplendas habent, est institutio linguae ung. seu patriae in iis locis, quibus materna et communis non est. Ad hunc scopum obtinendum paedagogi speciali manuductione egebunt, quod sequenti methodo praestari potest.

In prima classe discant ungaricas litteras e tabella syllabisationis noscere ex eademque syllabas nectere. Ubi hic profecerint, in libello alphabetico syllabisationem in ung. et materna lingua continuabunt.

Dein in fluida lectione tam typi, quam manuscriptorum, in ung. et materna lingua exercebuntur, non secus etiam tres primas formulas characterum ungaricorum imitabuntur, hebdomadim bis e primitivis vocabulis, quae libello alphabetico adnexa sunt, examinentur, discent etiam e memoria ungarice numerare. Doctrina nihilominus religionis in materna semper lingua explanabitur.

In 2. classe scholares in lectione ungaricae et maternae linguae tam e libello alphabetico, quam etiam libro lectionis sedulo exerceantur non solum, sed etiam significationes vocum, quin integrarum etiam constructionum iisdem ope maternae linguae explanentur, quod tanto facilius praestari poterit, cum libri columnam unam versio ungarica, alteram autem nativa occupet et

¹ Az 1792 május 26. kir. leirattal az országgyűlésnek leküldve.

exhibeat. Demum ad quaestiones moderatoris, quas super lecto §-o ad regulas apte interrogandi instituet, primo lingua nativa, dein habita jam aliqua ungaricae linguae notione, in hac respondeatur. His jungatur exercitium scriptionis in ung. et nativa lingua, semel vero hebdomadatim dictando scribingent, ubi exacta orthographiae ratio habenda erit. Demum discipuli ungaricam constructionem, quam paedagogus tabulae inscribet, in nativum idioma, et rursus ex nativo idiomate aliam constructionem in ung. linguam traducant. Quodsi in quapiam schola jam perfectiores aliqui in lingua ung. discipuli forent, ii donec debiliores methodo paulo ante memorata exercentur, stylo ungarico etiam apochas, contractus, et epistolas breves concinnare docebuntur, atque eadem ratione in arithmetica quoque exercebuntur.

22.

1792 január 19.

A m. kancellária felterjesztése Bihar vármegye egy felirata alkalmából a katonasággal való levelezés és a benyújtott kérvényeknek nyelve dolgában.

Fog. 1792:416 kanc., ered. 1792:1164 kanc., a fog. mellett Biharmegye 1791 december 28. ered. felirata.

Das Biharer Komitat hat mittels der hienebenanverwahrten Beilage anher vorgestellt, dass nicht nur von Seite des Militarischen in Hungarn mit den dasigen Dikasterien und übrigen Landesbehörden die Korrespondenz in deutscher Sprache gepflogen, sondern auch viele teutsch verfasste Bittschriften bei der hung. Hofkanzlei und der kön. hung. Statthalterei eingereicht, alldort angenommen und sofort den Komitaten zugeschickt würden.

Besagtes Komitat vermeint, dass dieses dem im letztverflossenen Landtag errichteten Gesetz zuwider laufe, dann der Gebrauch einer fremden Sprache, selbe mag in öffentlichen Expeditionen, oder in Bittschriften von Privatparteien statt haben, eine Unterwürfigkeit anzeige. Aus diesem Beweggrund und auch von darum, weil die in Komitaten versammelten Stände von den dahin übersendet werdenden Exhibitis weder einen Gebrauch machen können, noch wollen, wird von dem Biharer Komitat das a. u. Ansuchen gemacht, E. M. geruhen dieser hung. Hofkanzlei anzubefehlen, dass künftig keine in teutscher Sprache verfasste Bittschriften oder sonstige exhibita mehr angenommen werden sollen, dann möchte von a. h. Orten auch dem Militari aufgetragen werden, alle seine Korrespondenzen in lateinisch oder hung. Sprache zu führen.

Bald darauf ist auch von der kön. hung. Statthalterei in der nemlichen Angelegenheit die . . . Vorstellung eingelangt, vermög

welcher besagte Landesstelle auf den ihr zu vernehmen gekommenen Umstand, wegen der vom Biharer Komitat veranlassten uneröffneten Zurücksendung der an selbes vom Militari in teutscher Sprache gelangten Schreiben, dem ersagten Komitat die Weisung gegeben hat, bis zur erfolgenden a. h. Entscheidung über alle an selbes gelangende, auch in teutscher Sprache verfasste Exhibita, welche das allgemeine Wohl und den a. h. Dienst betreffen, unter eigner Dafürhaltung die nötigen Verfügungen zu treffen.

Gutachten. Um den Biharer Komitat aus dem unrechten Begriff zu bringen, in welchem derselbe in Absicht auf die vom Militari in lateinisch oder hung. Sprache zu führende Korrespondenz, dann die bei den hung. Dikasterien nicht anzunehmende teutsche Bittschriften oder sonstige Exhibita stehet, ist diese treugeh. Hofkanzlei des Dafürhaltens, dass dem vorbenannten Komitat folgende Weisung gegeben werden könnte: Vermög der von E. M. im letztverflossenen Landtag den Ständen, wegen der in Verhandlung öffentlicher Geschäften nicht einzuführenden fremden Sprache erteilten gnädigsten Verheissung würden ohnehin die Dikasterialgeschäfte im Königreich Hungarn allemal in lat. Sprache verhandelt; jedoch könne ihm, Biharer Komitat, nicht unbekannt sein, dass bei dem Militari in Verhandlung seiner Geschäfte die teutsche Sprache bereits von langer Zeit her bestehe, mithin es der Billigkeit angemessen sei, dass von dem zur Beschützung des Königreichs gewidmeten Militari in den wechselseitig zu pflegenden Korrespondenzen das Politicum nicht mehr verlange, als was selbes dem Militari zu leisten bereit ist, nemlich, dass gleichwie die mit dem Militari in Korrespondenz stehende Landesbehörden sich nicht der beim Militari eingeführten, sondern der bei den politischen Landesbehörden bestehenden lat. Geschäftssprache bedienen, also auch ersagte Landesbehörden sich darüber nicht beschweren können, wenn das nemliche von Seite des Militaris mit der bei selbem eingeführten teutschen Geschäftssprache wechselseitig beobachtet wird.

Was aber die bei den Dikasterien in teutscher Sprache vorkommende Bittschriften oder sonstige Exhibita belangt, so würde es die bei den Dikasterien und übrigen Landesbehörden eingeführte, und vermög des zwischen den, unter dem nemlichen Landesfürsten vereinigten, obwohl nach verschiedenen Gesetzen beherrscht werdenden Provinzen in vorfallenden gemeinschaftlichen Angelegenheiten zu bestehen habenden freundschaftlichen Einvernehmens auch künftig zu beobachtende wechselseitige Willfährigkeit keineswegs gestatten, die einer jeden rekurrirenden Partei zu verschaffende Gerechtigkeit, wegen blosser Formalität dieser oder jener Sprache, zu hemmen oder zu verzögern. Gleichwie um E. M. fest darauf halten würden, dass alle von dieser Hofkanzlei und auch von der kön. Statthalterei an die Komitater und übrige

Behörden in Hungarn ergehende Expeditionen in lat. Sprache verfasst werden, so versehen sich E. M., dass der Biharer Komitat sowohl über die ihm vom Militari zur Beförderung des höchsten Dienstes und des damit verbundenen öffentlichen Wohls wenn gleich in deutscher Sprache zukommende Gegenstände künftig immer die behörige Veranlassungen treffen, als auch aus Anlass der etwa sonst von den Dikasterien dahin gelangenden deutschen Bittschriften und sonstigen Exhibitorum den hierwegen erhaltenden Aufträgen den schuldigen Vollzug leisten werde.

A kir. *resolutio* elfogadta a kancelláriától mellékletben beterjesztett, a felterjesztés értelmében megírt kir. leirati javaslatot, s azt kiadatni rendelte, ami a *kancellária* által udv. rendelet formájában 1792 január 30. kelettel, 1792:1164 sz. alatt ki is adatott.

23.

1792 április 16.

A br. Reischach államminiszter elnöklete alatt működő bizottság jegyzőkönyve az 1790—91. erdélyi országgyűlés 46. törvénycikk-javaslatáról.

Ered. és más. St. R. 1792:2489. sz.

Az előzményekre és a bizottságra nézve l. 3. sz. al. A bizottság előtt a 46. szakaszt illetőleg az *erdélyi kancellária* 1792:2038. sz. felterjesztése volt, benne *Bánffy* gróf véleménye: a magyar nyelv használata a közhivatalokban Erdélyben szükségesebb, mint Magyarországon, mert kevesebben tudnak latinul, s így a latin rendeleteket nem tudják pontosan végrehajtani; a szászok nagy része is tud magyarul, újabban több magyar körrendelet is ment hozzájuk, melyeket ők jól végrehajtottak, de általában ezután is latin rendeletek mennek hozzájuk; a kancellária többségi votuma, ref. Semsey: a 46. szakaszban nincs semmi új, a levéltárak, s az *Approbatae* és *Compilatae* tanúsága szerint a közdolgokban mindig a magyar nyelv volt használatos, I. Lipót alatt a gubernium és kancellária is magyarul leveleztek, csak a felterjesztések nem voltak magyarok. Ez addig tartott, míg a gubernium élére katonák nem kerültek, az első volt br. Buccow, aki a gubernium nyelvét latinná tette, de már Hadik gróf Generalfeldmarschall, aki tudott magyarul, visszamagyarítá. Magyarul tud a szász, örmény, oláh is, főként aki nyilvános hivatalviselésre számba jön. A latin és német rendeleteket alsóbb fokon nem értik, félreértik, s rosszul hajtják végre. Ajánlja a kérésnek eleget tenni és *resolutio* tervezetet nyújt be, mely szó szerint meg egyezik a későbbi 1791:31. törvénycikk szövegével. *Rosenfeld* udv. tanácsos különvéleményében kéri a *resolutio*ba szűzni: „in gremio nationis Saxonicae linguae germ. usus porro etiam obtineat” és hogy minden dicasteriumnál latin nyelv legyen. A kancellária többsége szerint a 46. art. úgyis a szászokra bízta, hogy latint vagy németet akarnak-e, s így anyanyelvi és nemzeti jogaitak nem sérti. — A Bécsbe küldött országgyűlési követtség tárgyalásairól l. ennek jegyzőkönyvét, az 1792. erdélyi országgyűlés jegyzőkönyve 137. l.

art. 46. de negotiis publicis intra ambitum principatus Transsilvaniae lingua hung. pertractandis. In diesem Artikel wird bestimmt, dass die öffentlichen Geschäfte des Landes in der hung. Sprache verhandelt worden sollen.

Die Kanzlei behauptete, dass gegenwärtiger Artikel in sich nichts neues erhalte, weil der in Siebenbürgen stets bestandener Gebrauch der hung. Sprache in Verhandlung der öffentlichen Geschäfte ausser den sowohl im Lande bei dem Gubernial und übrigen öffentlichen Archiven niedergelegten, als in dem hiesigen Kanzlei-Archiv aufbewahrten Akten, auch durch die *Approbatae* und *Compilatae Constitutiones* erwiesen werden und die nämlichen Akten es ausser allen Zweifel setzten, dass auch nach Kaiser Leopold des I. Zeiten die Correspondenzen zwischen dem Gubernio und der Hofkanzlei, mit Ausnahme derjenigen, welche gerade an den Landesfürsten gerichtet waren, in der Landessprache geführt worden seien. Dieser uralte Gebrauch dauerte solange, bis das einseitige Präsidium des Gubernii den Kommandierenden in Siebenbürgen und anderen Ausländern, welche der Landessprache unkundig waren, aufgetragen wurde, die Kanzlei verneine daher, dass dem Verlangen der Stände, durch die Bestätigung dieses Artikels, wie er von ihr abgeändert worden, um somehr willfahret werden könnte, als hiedurch die Majestätsrechte nicht im mindesten beschränkt würden.

Die sächsische Nation wünschte diesen Artikel dahin zu modifizieren, dass bei all jenen Stellen, wo die Geschäfte aller drei Nationen verhandelt werden, sowohl die *Protocolla*, als auch die Expeditionen in der lat. Sprache geführt werden sollen.

Nach dem Ermessen der Hofkanzlei scheine dem Verlangen der sächsischen Nation, durch die vorgeschlagenen Artikel ein Genügen geschehen zu sein, indem darin bestimmt werde, welche Expeditionen bei dem Gubernio, als dem einzigen *Dicasterium*, bei welchem die vereinten Geschäfte aller drei Nationen verhandelt werden, in hungarischer, und welche wieder in der lat. Sprache zu erlassen seien.

Hofrat v. Rosenfeld erinnerte dabei in seinem *voto separato*, es scheine nicht nur das landesfürstliche Ansehen, sondern auch das allgemeine Interesse der verschiedenen, im Lande wohnenden Nationen und Völkerschaften zu erfordern, dass man sich bei denselben einer Sprache, welche sowohl dem höchsten Landesherrn, als auch allen dienenden Individuen verständlich und bekannt ist, bediene, und war daher der Meinung, dass der in der Frage stehende Artikel folgendermassen modifiziert werden könnte: „*S^{ma} Sua M^{te} ben. annuente in gremio nationum Hungaricae et Siculicae, linguae hungaricae, in gremio autem nationis Saxonicae linguae germanicae usus porro etiam obtineat, latina autem lingua apud omnia dicasteria politica, officia et tribunalia regia aut provincialia in expeditionibus, protocollis et correspondentiis ducendis adhibeatur.*“

Allein die Kanzlei bemerkte dagegen, dass da nach ihrer Meinung der Gebrauch der hung. Sprache bloss innerhalb der hung. und Sekler Nationen beschränkt werde, eben dadurch der

Gebrauch der lat. oder deutschen Sprache den Sachsen freigelassen sei, dass ferner das Ansehen des Landesfürsten dadurch nicht im geringsten bloß gegeben werde, wenn jeder Nation gestattet wird, sich ihrer Muttersprache zu bedienen, die Kanzlei, mit welcher auch Graf Banffy verstanden ist, beharre daher auch weiters bei ihrer Meinung.

Welche nach dem einstimmigen Erachten dieser treugeh. Hofkommission unbedenklich genehmiget werden dürfte. Wornach also der Artikel selbst auf folgende Art zu lauten hätte:

itt az 1791:31. erdélyi törvényekkel (l. 20. sz.) szószerint megegyező szöveg következik.

Az 1791. országgyűlésnek a Reischach-féle udv. bizottságtól ily módon elkészített törvénycikkelyeit *Ferenc király* megerősítve küldötte le 1792 május 26-iki 2543. leiratában az 1792. erdélyi országgyűlésnek, ezen országgyűlés jegyzőkönyve 76. l., a törvényeket azután az országgyűlés 12. ülésében elfogadta, ugyanott 251. l.

24.

1792 június 20.

Az országgyűlés feliratának a magyar nyelvre vonatkozó része.

Nyomt. az 1792. Irományok 67. l., az eredeti felirat Sándor Lipót nádor és gróf Batthányi József primás aláírásával 1792:8042. kanc. sz.

A szöveget, mint általában ezen országgyűlés felterjesztéseit és törvényjavaslatait egy, a két ház tagjaiból választott *vegyes deputáció* készíté el, melynek munkálatát a magyar nyelvi törvényszakasról az országos ülés június 18-án fogadta el, de a *főrendek* csak üzenetváltás után járultak hozzá június 20-án Diarium 122—127. l.

[9.] *Quoad studium linguae hungaricae.* Esto in sequelam articuli 16. 1791 professores linguae et styli hungarici tam in gymnasiis, quam et academiis et universitate Hungarica constituti jam haberentur, quia tamen studium istud inter extraordinaria studia relatum est, facile provideri potest, culturam linguae hungaricae ex hac dispositione optatam haud consecuturam accessionem; ne proinde conatus nostri desiderato suo fructu careant, unanimibus votis cum benigno M^{tis} V. consensu constituendum esse censemus, ut studium linguae patriae hungaricae eodem modo, quo cetera ordinaria studia subsistunt, ubique intra fines regni Hungariae sit studium ordinarium, in partibus autem adnexis extraordinarium, consilium insuper locumtenentiale Hungaricum jurisdictionibus illis, quae hungarico idiomate repraesentationes suas facturae sunt, in iisdem negotiis hungarice respondeat; erit hoc efficacius medium ad consequendum praeprolocati art. 16. scopum et cultura linguae nostrae feliciori cum progressu propagabitur.

Observatum et illud est, quod, quamvis vigore ejusdem art. 16. 1791 dicasterialia negotia nunc adhuc idiomate latino pertrac-

tanda venirent, camera tamen reg. hung. complura officiosa scripta, tam ad salis officia, quam et aliorum germanico idiomate dimittat, quapropter demisse oremus M^{tem} V. S^{mam}, dignetur quoad effectum praecitati articuli tam apud antelatum cameram suam, quam et quaevis alia dicasteria, opportuna disponere ac una benigne demandare, ut in conformitate praeallatae legis cuncta dicasterialia negotia, quo ocius idiomate hungarico pertractentur.

25.

1792 június 21., Buda.

A Ferenc király elnöklete alatt tartott magyar konferencia jegyzőkönyvének az országgyűlés jún. 20.-iki felirata magyar nyelvi szakaszával foglalkozó része.

Ered., Sándor Lipót főherceg kezétől, Pr. B. 7. csomó.

Az ülésen jelen voltak a király elnöklete alatt a nádor, a prímás, Zichy országbíró, Pálffy magyar kancellár, gróf Colloredo Ferenc kabineti miniszter, Ürményi személynök, Spielmann referendarius, Pászthory fiúmei kormányzó, Széchen kamarai elnök, Nagy József udv. tanácsos. Ez utóbbi olvassa pontonként a rendek feliratát.

Nagy (lest den 9. Art. über die hungarische Sprache).

König: Das einzige ist, dass man es ihnen mit guter Art saget, was man ihnen sagen will.

Zichy: Weil die Stände so erschrecklich auf diesen Punkt reiten, so wäre ich der Meinung, ob S. M. nicht sagen könnte, dass sie sich durch die Regnicolar Deputation die Mittel vorlegen lassen wird, wie man die hungarische Sprache verbessern könnte. Der siebenbürgische Artikel hat unsere Stände rebellisch gemacht.

König: In Siebenbürgen aber können alle Leute hungarisch.

Zichy: Vielleicht könnten sie die protocolla domestica hungarisch führen. Heute ist wieder die Frage wegen den Protokollen vorgekommen, sie ist aber ausgelassen worden, weil die Stände schon eine Repräsentation darüber gemacht haben. Es ist ihnen mehr an der hungarischen Sprache als an allen übrigen gelegen. Entweder könnte man das ihnen wegen der Regnicolar Deputation sagen, oder —

Kardinal: Die Antwort, die vorgeschlagen ist, ist consolant genug.

König: In 200 Jahren wird es vielleicht erst zu Stande kommen.

Zichy: Wenn man E. Mt. sagt, dass die Regnicolar Deputationen den Vorschlag machen sollen, so schadet dieses gar nichts.

König: Das Ding geht an.

Spielmann: Der Herr Gouverneur von Pászthory hat auch ein Projekt aufgesetzt.

Pászthory: Ich wünsche, dass, ohne dass es der Autorität des Königs derogiert werde, der Nation soviel als möglich willfahret werde.

Personal: Die Stände haben viel in publico allegiert.

Zichy: Man kann nicht glauben, was der Adel zu Haus darauf haltet; jedoch haben einige von den Ständen mit mir dawider geredet.

Personal: Das schlechteste ist, dass sie in privato anderst als in publico reden; unanimiter haben sie dafür in publico geredet und einige haben geschwiegen.

Spielmann: Wenn bei dieser Sache die Absicht obwaltet, alles hungarisch zu behandeln, so kann man den Ständen ihr Verlangen nicht accordieren.

Pászthory: Ich habe es in meinem Projekt soviel als möglich auf den künftigen Landtag aufgeschoben.

König: Wir können hören.

Pászthory (leset sein Projekt).

Spielmann: Befriedigender ist es als das vorige.

Kardinal: Schöner ist es, aber das andere ist klarer.

Spielmann: Der Hof bindet sich aber durch dieses Projekt die Hände.

Zichy: Dadurch erhaltet er aber, dass alles nach Hof lateinisch eingeschickt werde, und die Regnicolar-Deputationen können hernach ausmachen, dass die leichten Mandata an die Komitaten vom Consilio hungarisch abgeschickt werden.

Palatinus: Da bin ich nicht ganz der Meinung.

König: Dadurch prellt man die hungarischen Protokolle.

Kardinal: Das vom Hofrat Nagy ist klarer.

Zichy: Es ist aber zu trocken abgeschlagen.

Personal: Mir gefällt das letzte, dass es für dermal abgeschnitten wird, dass alles was nach Hof gehet, lateinisch gehen soll.

Zichy: Es wird aso (!) wieder im künftigen Landtag moviert werden.

Palatinus: Wenn der Hof es den Ständen nicht accordieren will, weiss ich nicht, ob er den Fingerzeig geben soll, dass es wieder vorkomme, sonst setzt er sich in dem Falle es wieder abzuschlagen.

König: Ja dieses ist der einzige Anstand.

Zichy: Man kann aber in den Regnicolar Deputationen die hungarischen Antworten auf solche Fälle circumscribieren, dass es fast kein Fall ist, in welchem hungarisch geschrieben werden wird.

Spielmann: Es ist schwer über diesen Punkt ex tripode zu reden. Ich habe einen rohen Gedanken darüber. Man soll zwar die Aufgabe der Untersuchung der Regnicolar Deputation auflegen, aber so difficultieren, dass nichts herauskommt. S. M. sollen als eine basim inalterabilem voraussetzen, dass alles, was nach Hof geschickt wird, mit allen möglichen Beilagen lateinisch eingeschickt werden solle.

Zichy: Mit allen möglichen Beilagen ist beinahe unmöglich.

Spielmann: Es ist eine rohe Idee: also sagen wir, mit allen Adjunktis, item in montanisticis; item die Correspondenz mit dem Hofkriegsrathe und mit den Extraneis soll lateinisch geführt werden. Übrigens werden S. M. der Regnicolar Deputation auflegen zu untersuchen, salvo isto inalterabili principio, wie die hungarische Sprache zu behandeln sei. Es kommt nur darauf an, ob E. M. dadurch die Aufgabe der Regnicolar Deputation erschweren wollen. Sollten E. Mt. diese Idee goutieren, so werden wir schon über die Redaction concertieren.

Personal: Die Stände begehren dieses aus Ambition um ihre eigene Sprache zu haben, zweitens touchiert sie sehr, dass die Siebenbürger dieses erhalten haben um desto mehr, dass die Protestanten glauben, es käme von der Geistlichkeit. Dieses könne man den Ständen persuadieren, dass weil sie in nexu mit den anderen Provinzen stehen, dass alles was hinausgeht, unmöglich hungarisch verfasst werden kann. Was das immer betrifft, sind vor Zeiten alle Prozesse hungarisch behandelt worden. Um sie also nicht ganz unmutig zu machen, könnte das Mittel des Baron Spielmann angenommen werden.

Spielmann: Die Sprache muss ad limites arctissimos des Hausgebrauches concentrirt werden.

Zichy: S. M. wollen sich also in dem declariren, was B. Spielmann sagt, und im übrigen sich mit der Regnicolar Deputation verstehen.

Pászthory: Vielleicht könnte der Passus gemacht werden, dass die Vorstellungen, die von den Ständen an den König aus dem Landtage unterlegt werden, halbbrüchig, halbhungarisch, halblateinisch eingeschickt würden.

Zichy: Nur diesen Landtag nicht, denn dieses verzögert ihn wieder sehr.

Personal: Ich kann von diesem nichts sagen.

Palatinus: In sich ist dieses nichts übles; jetzt wäre es bedenklich wegen der Verzögerung; aber wenn es die Stände für die Zukunft gefreut, so will ich recht gern einwilligen.

Spielmann: Das Original wäre ohnedies lateinisch. Cela seroit dorer la pillule.

König: Es ist so was kleines, dass es nicht der Mühe wert ist.

Zichy: Aber die Nation setzt einen grossmächtigen Wert darein.

König: Setzen wirs hinein.

Pálffy: Für den künftigen Landtag.

Palatinus: Mir ist es sehr recht, aber um das Vergnügen grösser zu machen, soll es eine Überraschung sein.

Spielmann: Wenn der Niclo was einlegt, so gefreut es den Kindern auch.

Personal: Das ist doch ein erschrecklicher Mensch.

26.

1792 június 22.

Az 1792 június 20-iki feliratra adott kir. válaszleiratnak a magyar nyelvre vonatkozó része.

Nyomt. az 1792. irományok 110. l., két fog. 1792 : 8042 és 8050. kanc. sz. al

A szöveget a június 21-iki konferencián (l. 25. sz.) megállapított elvek alapján Maurer András juratus notarius, kanc. referens készítette, s Pálffy kancellár javította és expedíáltatta.

9no. *Quoad studium linguae hungaricae.* Quo lingua hung. magis magisque perpoliatur atque usus illius communior reddatur, non modo haud adversari S. M^{tem} S^{mam}, quin potius quaevis congrua lubenter arrepturam media, quorum ope desideria d^{norum} SS. et OO. propius expleantur, cupere tamen parte ex alia majorem in modum, ut omnis in persequendo hoc scopo absit coactio, dein, ne studio colendae linguae hung. ordinata publicae administrationis gestio immoletur.

Dum haec itaque forent S. M^{tis} de votis d^{norum} SS. et OO. quoad linguam sensa, hung. propositis non difficultare S. M^{tem}, ut studium linguae hung. deinceps intra fines regni ejusdem pro ordinario habeatur, in partibus autem adnexis maneat porro adhuc extraordinarium.

Magna ex hac provisione accepturos esse d^{nos} SS. et OO. ad assequendum suum scopum subsidia, dum certitudinem nacturi sunt, intra quampiam temporis periodum, pedetentim publica munia intra regni limites nonnisi tales obtenturos esse, qui penes reliqua rite absoluta studia cognitionem etiam linguae patriae professorum testimoniis edocuerint.

Ipsium tamen jus hospitalitatis id deposcere, ut exterigenae, qui condiscendarum bonarum artium causa ad hung. universitatem aut academias accedunt, neque in regno hoc sui accommodationem unquam quaerere intendunt, a necessitate condiscendae linguae hung. dispensentur.

Quod autem eam attinet petitionem, ut regium locumtenentiale consilium comitatibus illis, qui in hung. idiomate suas positi sunt repraesentationes, in iisdem negotiis hungarice respondeat: quia rem hanc animis d^{norum} SS. et OO. alte insidere norit Sua M., omnem praevis pro paterna sua bonitate perscrutata est modum, quo vota haec d^{norum} SS. et OO. expleri valeant, sed id solum comperisse, quod tamdiu hungarica per reg. locumten. consilium ad comitatus edendi responsa, absque conturbatione ordinariae rerum gestionis, possibilitas haud adsit, donec necessarii pro hoc passus praeparatorii haud fuerint determinati ac quoad hos quidem passus praeparatorios libenter nunc statim altefatam Suam M^{tem} consilia

inituram, atque iisdem illas difficultates, quibus hocce d^{norum} SS. et OO. desiderium implicitum est, proposituram esse, sed cum arctitudo temporis, atque proximius suscipiendi per altefatam suam M^{tem} itineris necessitas id nunc neutiquam admittat, eandem Suam M^{tem} clementer ordinaturam esse, ut deputatio in organisatione consilii locumtenentialis laboratura quoad passus hosce praeparatorios, objecta item illa, quorum intuitu per consilium locumtenentiale responsa nefors hungarice dari possint, deliberet, suam illorum intuitu proximis regni comitiis relatura opinionem. Suam ceteroquin M^{tem} cum illo, qui animo ejusdem proprius est, candore jam nunc declarare, quod cuncta illa objecta, quae ad altiss. suam decisionem perferenda sunt, non modo per ipsum reg. locumten. consilium, sed et per ipsas regni jurisdictiones omni tempore latino sibi ^{a)} idiomate exhiberi desideratura sit; sed et id deposcere, ut dum de objectis, quorum intuitu per consilium locumten. reg. responsa dari possent, praedicta regnicolaris deputatio suam depromptura est opinionem, non modo ad id reflectat, ut, quae ad augustam aulam pertinere debent, praelibato concinnentur idiomate, sed in omnibus illis etiam objectis, quae indole sua cum haereditariarum germ. provinciarum negotiis quocunque pacto connexa sunt, uti sunt objecta commercialia et alia plura his similia, item quae militarem statum concernunt, praecise latini sermonis fiat usus, adeoque correspondentiae hae hungaricae unice ad ea, quae domesticae, atque intra fines regni determinandas administrationis publicae partes concernunt, restringantur.

Demum sibi certo polliceri Suam M^{tem}, eam d^{nos} SS. et OO. dum futuris regni comitiis hanc in rem uberius deliberaturi sunt, inituros esse rationem, ne ex hac linguae hung. propagatione, fraternae illius benevolentiae sensus, qua hungaricas cum germanicis provinciis suis connecti impensissime desiderat Sua M^{tas} S^{ma}, quodpiam ullo tempore aut modo accipiat detrimentum, adeoque ne sedulae culturae linguae etiam germanicae tot titulis regno huic utilis imo necessariae aliquid decerpatur.

Denique ut novum det S. M. S^{ma} specimen, quantopere gestiat in cunctis iis, quae status universi rationes admittunt, vota d^{norum} SS. et OO. explere, id quoque motu animi proprio concedere altefatam Suam M^{tem}, ut in publicis regni comitiis ad eandem faciendae remonstrationes non latino solum, sed et hungarico ad latus latini textus scribendo idiomate concinnari valeant; nonnisi tamen ipse latinus textus ad vitandas exactae transpositionis difficultates pro originali habeatur, atque ipsa etiam augusta aula nonnisi latino sibi cognito idiomate responsa sua data sit.

Demum curae fore Suae M^{ti} S^{mae} ut dum successive ad salis etiam, et alia cameralia officia individua idiomatis latini sufficienter

^{a)} ez után Pálffy kancellár kezétől beleszúrva, majd kitörölve: cognito aulae.

gnara per enascituras vacantias admoveri potuerint, praeattacto articulo relate etiam ad officiosa scripta per cameram ad salis, et alia officia cameralia dimittenda satisfiat.

Ez a leirat a többi, az ország kívánságait illető kir. resolútióval együtt június 23-án érkezett le az országgyűléshez, ahol azok további tárgyalás nélkül rögtön átutaltattak a törvénycikkek végleges összeállítására kiküldött bizottságnak, bár némelyek külön ülés tartását kérték arra nézve, hogy a kir. resolútió és az országgyűlés eredeti kívánságai közti eltérés megállapíttassék. A június 24-iki ülésen a bizottság beterjeszté a kész törvénycikkeket, ekkor a horvát követek kérték, hogy a szövegből a kir. resolútióban levő porro adhuc kifejezés kihagyassék; azt azonban a rendek a concertatióra halasztották. A horvát követek erre külön feliratot intéztek a királyhoz június 24-én, 1792:8062 kanc. sz. a.: „Dum sub praesentibus comitiis M^{ti} V. Smae circa introducendum linguae hung. usum humillima propositio facta fuisset, M^{tas} V. Sma in eo demisse exorabatur, quatenus benigne indulgere dignetur, ut intra fines regni Hungariae linguae hung. studium sit ordinarium, in partibus vero adnexis extraordinarium.

Quia vero M^{ti} V. Sma in benigna sua resolutione erga praemissam SS. et OO. diaetaliter congregatorum propositionem edita relate ad partes adnexas particulas porro adhuc clementer adiacere dignata fuisset, per quas eadem adnexae partes magis, quam per ipsam M^{ti} V. Smae diaetaliter factam propositionem coartandae nobis videntur, nam si hae particulae in contextu legis eatenus condendae relictae fuerint, in arbitrio semper stabit determinare tempus, quo in vicem extraordinarii studii linguae hung. ordinarium in adnexis partibus substituatur, in aequanimitate autem M^{tis} V. Smae, qua omnes sibi subjectos populos complecti dignatur, adnexas partes arbitrario regimini neitiquam subiiciendas tanto magis speramus, quod de omni, quod ex introductione linguae hung. adnexis partibus evenire posset, praejudicio nos securos clementer reddere dignabatur.

Eapropter M^{tem} V. Smae homagiali cum devotione humillime exoramus, dignetur M^{tas} V. Sma disponere, ut occasione concertationis articulorum pro benigna sanctione M^{ti} V. Smae substernendorum cum cancellaria M^{tis} V. Smae aulica instituendae, attactae particulae porro adhuc tanquam adnexis partibus praejudiciosae ex contextu articuli simpliciter exmittantur, taliterque imminens adnexis partibus praejudicium antevertatur.“

A június 25-iki ülésen a rendek beleegyeztek a horvátok kívánságába a kanc. referatúmvére ahhoz képest rávezetve: „Praescriptis duabus vocibus ex articulo alioquin omissis taliterque objecto hoc superato reponatur ad acta;“ a concertationál a kancellár kívánta még, hogy a június 22-iki kir. leiratból a törvénycikkbe a helytartótanács magyar levelezése is vétessék belé, amit a rendek június 25-én elfogadtak, s így jött létre az 1792:7. tv.-cikk.

27.

1792 június 26.

Az 1792:7. törvénycikk.

Art. 7. De studio et usu linguae hungaricae.

Ad propius assequendum articuli 16:1791 scopum, annuente Sua M^{te} r. decernunt SS. et OO., ut studium linguae hung. intra fines regni ejusdem deinceps sit studium ordinarium, ut hac ratione intra certam temporis periodum pedetentim publica munia intra

regni limites nonnisi tales obtineant, qui penes reliqua rite absoluta studia cognitionem etiam linguae patriae professorum testimoniis edocuerint; in partibus autem adnexis maneat studium extraordinarium, exterigenae tamen, qui condiscendarum bonarum artium causa, ad Hungaricam universitatem, aut academias accedunt, neque in regno hoc sui accommodationem unquam quaerere intendunt, a necessitate condiscendae linguae hung. dispensentur.

Ad petitum autem illud, ut r. locten. consilium comitatibus illis; qui hung. idiomate suas posituri sunt repraesentationes, in iisdem negotiis hungarice respondeat, Sua Mt. S^{ma} clementer ordinata est, ut deputatio in coordinatione consilii locten. elaboratura deliberet, atque proximis comitiis opinionem suam referat, qua ratione attactum consilium jurisdictionibus regni Hungariae ad idem hung. idiomate scribentibus, quoad domesticae intra fines regni determinandae administrationis partes, juxta principia per alt. Suam M^{tem} S^{mam}, medio ben. resolutionis de 22. Junii ad SS. et. OO. emanatae expresse defixa, hung. idiomate respondere valeat.

28.

1792 október 12—19.

Az államtanács irata a magyar nyelvnek gimnáziumi tantervéről.

St. R. 1792: 4861. sz.

Alapul a m. kancelláriának október 1-i felterjesztése szolgált, melyben közli a helytartótanács e tárgyra vonatkozó javaslatait. V. ő. Íratok 13. sz.

Die Statthaltereie zeigt mittels Berichts v. 31. Aug. d. J. an, dass sie infolge des von der Kanzlei erhaltenen Auftrags durch den akademischen Magistrat der Pester Universität die Professoren Mitterpacher und Kreil mit Zuziehung des Bibliothekars Gabelhofer und des Professors Vályi, zur Ausarbeitung eines Systems für obgedachte Vorlesungen angewiesen habe, und schliesst nun sowohl den ersten vom Prof. Vályi entworfenen Plan und die von den übrigen Lehrern hierüber gemachten Bemerkungen mit der Meinung des akademischen Magistrats, als auch von dem hieraus zusammengesetzten Werke, unter dem Titel: *Brevis institutionum linguae Hungaricae adumbratio*, nachdem sie solches für gut befunden und zum Druck befördert hat, 3 Exemplarien an.

Ferner bemerkt dieselbe: sie habe nach dem nun festgesetzten Systeme dieser Vorlesungen sowohl durch die Studienoberdirektoren als auch durch die Zeitungen kundmachen lassen, dass vorerwähnte Lehrkanzeln mit dem systemisierten Gehalt v. 350 f. im künftigen Schuljahre 1792/3 werden errichtet werden, und dass folglich diejenigen, welche sich hierzu geeignet zu sein glauben, mit ihren Bittschriften, die sie mit hinlänglichen Dokumenten zu belegen

hätten, bis 15. Okt. d. J. sich bei der betreffenden Studiendirection melden können, mit dem Beisatze jedoch, dass zu diesen Lehrkanzeln folgende Eigenschaften überhaupt erforderlich wären; nemlich eine vollkommene Kenntniss der hungarisch- und lateinischen Sprache, die unteren Schulen nebst der Philosophie, über deren Vollendung öffentliche Zeugnisse beizubringen wären, dann eine dauerhafte Gesundheit und untadelhafte Sitten, insbesondere aber für die Lehrkanzel zu Pressburg die Kenntniss der deutschen und slavakischen Sprache, für jene zu Kaschau vorzüglich die slavakische und für die Agramer die kroatische Sprache. Weiters sei den Oberstudiendirektoren aufgetragen worden, dass sie nach Verfließung des Termins v. 15. Okt. alle Bittschriften und die Eigenschaften der Bittsteller in Erwägung ziehen, dann die Ordnung der Kandidaten mit Anmerkung der Namen und Schriften einschicken sollen. Und da künftig das Studium der hung. Sprache vermög des 7. Art. des letzten Landtags ein ordentliches Studium sein muss, so habe die Statthalterei verfügt, dass alle Studenten, die der hung. Sprache unkundig sind, mit Ausnahme der fremden gleich mit Anfang des Schuljahrs durch den Lokaldirektor und den Professor der hung. Sprache abgesondert und in die zwei Klassen der *Incipientium* und *Proficientium* eingeteilt und dergestalt unterrichtet werden sollen, dass sie mit Ende eines jeden Semesters der Prüfung unterzogen und hierüber die Berichte erstattet werden können.

In Ansehung des Gymnasiums zu Fiume, welches auch mit keinem Lehrer der hung. Sprache versehen ist, sei verordnet worden, dass derjenige, welcher dieses Lehramt alldort zu erhalten wünscht, der hung. und wälschen Sprache kundig sein soll.

Die Zeit der Schulvorlesungen bei denjenigen Gymnasien, die keinen Professor der hung. Sprache nötig haben, sei unverändert belassen worden, dort aber, wo ein Professor der hung. Sprache besteht, wären die lat. Vorlesungen sowohl vor- als nachmittag durch zwei Stunden zu halten und die Christenlehre, welche sonst am Mittwoch und Sonnabend nebst den zweien Stunden noch eine halbe Stunde erfordert hat, in die Zeit der anderen Vorlesungen einzuteilen, jedoch darauf bedacht zu sein, dass sie gehörig vortragen werde, und nicht etwa in Verfall gerate.

Endlich sei sämtlichen lat. Professoren von Ungarn durch Behörde anempfohlen worden, die in ihren Schulen versammelte Jugend zum Gebrauch der hung. Sprache anzuhalten und dieselbe zu verbreiten.

Bei dem Systeme selbst und den hierüber von der Statthalterei getroffenen Veranstaltungen findet die Kanzlei dermal nichts zu erinnern, weil erst die Zeit und die praktische Lehre der hung. Sprache zeigen wird, ob und was an diesem Vorlesungssysteme abzuändern sein dürfte.

Blos in Ansehung der Tage und Stunden der Vorlesungen komme zu bemerken, dass die Jugend sehr angestrengt werden würde, wenn sie, wie es in dem gedruckten Plan pag. 5. vorgeschrieben ist, zur Erlernung der hung. Sprache in einer Woche durch 5 Tage 5 ganze Stunden vormittag und 4 Stunden nachmittag, folglich mit Einbegriff der zu den übrigen Wissenschaften zu verwendenden Zeit vormittag 3 und nachmittag auch 3 ganze Stunden in der Schule und überdies vormittag eine halbe Stunde in der Kirche zubringen sollte, wodurch ihr keine hinlängliche Zeit, sich in den übrigen Wissenschaften auch ausser der Schule zu üben übrig bleiben würde. Es scheine auch keinerdings notwendig zu sein, der Erlernung der hung. Sprache so viele Stunden zu widmen, daher die Kanzlei dafürhält, dass es hinlänglich sein dürfte zur Lehre der hung. Sprache an den Gymnasien in der Woche zwei Stunden für die Incipienten, und zwei für die Proficienten, so wie diese in dem vorgelegten Plane in zwei Klassen geteilt worden sind, in den Akademien aber, und bei der Universität zwei Stunden in der Woche anzuwenden, wo sofort die Christenlehre zur nemlichen Zeit, wie bisher, nemlich am Mittwoch und Sonnabend abgehalten werden könnte, folglich hätte der Lehrer der hung. Sprache in einer jeden Woche durch 2 Stunden die Incipienten, und durch 2 Stunden die Proficienten in den für die Gymnasialjugend vorgeschriebenen Gegenständen, in den Orten aber, wo zugleich auch eine Akademie errichtet ist, durch 2 Stunden die die höheren Schulen frequentirende Jugend in den für diese vorgeschriebenen Gegenständen der hung. Sprache zu unterrichten. Ubrigens wäre nach Meinung der Kanzlei der Statthalterei mitzugeben, dass, wenn etwa bei der praktischen Ausführung dieses Systems sich einige Anstände ergeben sollten, welche eine Abänderung notwendig machen würden, sie diese mit Beifügung ihres Gutachtens zur höchsten Schlussfassung anher anzeigen soll.

Az államtanács tagjainak votumai:

Den 15. Okt. Das Einraten der Hofkanzlei ist zur höchsten Genehmigung geeignet, — nachdem im letzten Landtag der Diaetal-Artikel, auf welchen sich die Kanzlei in ihrem Vortrag bezieht, zu Stand gekommen ist, wozu ich niemals eingeraten haben würde, teils weil die Absicht dahin geht, die Compatrioten, welche der hung. Sprache nicht kundig sind, von allen Aemtern zu entfernen, teils aber, weil letztere, die der hung. Sprache kundige, mit mehreren Millionen an der Zahl übersteigen. Diese waren die Ursachen, dass im vorletzten Landtag die Stände diesfalls kein positives Gesetz erwirken konnten, wie ein solches das Protokoll der mit Beiziehung der Regni primorum sub dato^{a)} abgehaltenen Konferenz bestätigt, so unter anderen also lautet:

^{a)} A dátumnak (1790 december 24.) Izdenczy üres helyet hagyott.

Itt idézi az 1790 december 24. konferencia jegyzőkönyvének azon szavait, melyek a „nunc adhuc“ kihagyására és az egész szakasz elfogadása motiválására vonatkoznak (l. 11. sz. bevezetésében). Azután folytatja:

Anbei hat man das kluge Monitum des heil. Königs Stefan an seinen Sohn Emrich ausser Acht gelassen, folgenden Inhalts: Unius linguae uniusque moris regnum imbecille et fragile est; ejusd. St. Regis decr. lib. 1. cap. 6. §. 3. Izdenczy m. p.

Den 16.-ten. Similiter. Eger.

Den 17.-ten. Similiter. Reischach.

Res. Aug. Ich begnehmige das Einraten der Kanzlei. Den 19. Okt. 1792. Franz m. p. Hatzfeld.

A. m. *kancelláriának* ezen resolútiót továbbító udv. dekrétuma, okt. 28. 12841. sz., ellen a *helytartótanács* november 16-án felterjesztést tett aziránt, hogy a magyar nyelv eredményes tanítására kevés lesz a heti 2—2 (kezdőknél és haladóknál) óra, a *kancellária* azonban megmaradt a resolúció mellett, dec. 10. 14507 kanc. sz. azzal, hogy a többi tárggyal szemben a magyar nyelv minden osztályban taníttatik, s így nem kell egy osztályban több óra belőle.

29.

1793 október 28.

A m. kancellária felterjesztése a magyar nyelvnek a gimnáziumokban leendő eredményesebb tanításáról.

Fog. 1793 : 11.703. kanc. sz., ered. St. R. 1793 : 4074. sz. mellékleteként.

A *helytartótanács* itt közölt javaslataira alkalmat gr. Török Lajos, a kassai tankerület kir. főigazgatójának 1793 szeptember 29-iki következő jelentése szolgáltatott (St. R. id. sz. mell.): „suprafato anno scholastico ultimo examini citra assignatam rationabilem causam intuitu praelectionum latinorum 26, studii vero hungarici 159 sese subduxisse, quod autem mox memoratum hungaricum studium attinet, id reticere nequeo omnia adhibita esse media, ut illud a juvenibus, qui illud secundum altissima normativa frequentare tenentur, frequentetur, hoc tamen non obstante apud hujates academicos ita operam perditam fuisse, ut ex his 78 tentanimi se non stiterint, quin causam suae absentiae comprobaverint.

Hoc autem sic se habente mea tenuis est opinio, neglectui huic vix alia ratione medelam ferri posse, nisi studii hungarici classificationi ii attribuantur effectus, qui latinae proprii sunt, proinde ex hoc ad tertiam classem delapsi, aut eidem se absque probata causa subducentes, sine praevio examine ascendere prohibeantur“....

E. M. Bei Gelegenheit, als die Statthaltereien vermittels des Anschlusses die Classification der gesamten im Caschauer Bezirk studirenden Jugend für die 2. Hälfte des 1792/3. Schuljahres eingeseendet hat, berichtete dieselbe zugleich: dass die Studien Direction angezeigt habe, es wären alle Mitteln angewendet worden, womit das Studium der hung. Sprache von der dazu verpflichteten Jugend gehörig besucht werde, allein alle Bemühungen seien bei

der Caschauer akademischen Jugend dergestalten fruchtlos verschwunden, dass 78 derselben sich diesem Studio, ohne die Ursache ihres Ausbleibens anzugeben, entzogen haben, und nach dem Ermessen der Studien Direktion diesem Unfuge auf keine andere Art gesteuert werden könne, als wenn der Classification aus der hung. Sprachlehre die nemliche Wirkung, welche für jene der lat. Studien bestimmt ist, eingeräumt, folgsam denjenigen, welche daraus entweder in die 3. Klasse verfallen, oder sich diesem Unterrichte ohne bewährter Ursache entziehen, die Vorrückung in eine höhere Schule ohne vorläufiger Prüfung versagt werden wird.

Weil es aber aus eben diesem Berichte zuerst sehen wäre, dass die hung. Sprachlehre, ob sie gleich in dem Umfange des Königreichs Ungarn durch den 7. Artikel 1792 ein ordentlicher Lehrgegenstand sein muss und die Statthalterei bereits alle Anstalten traf, um den Zweck des Gesetzes, womit nemlich nach und nach alle Bedienstungen mit Individuen, die dieser Sprache kundig sind, besetzt werden mögen, zu erreichen, dennoch nicht nur nachlässig, sondern sogar fruchtlos verhandelt, mithin die dabei vorgenommene Absicht vereitelt und die namhafte Besoldungen der diesfälligen Lehrer unnütz verwendet werden; so geht die Statthalterei in ihrer Wohlmeinung noch weiter und glaubt, dass diejenige Regeln, wodurch die Jugend (mit Ausnahme doch der im Gesetze befreiten) zur Besuchung dieses Studiums näher verhalten werden kann, theils zu erneuern, theils noch einige ferner vorzuschreiben wären.

Die angefragene Regeln wären die folgenden:

1. Der Anfang mit dem Unterricht der hung. Sprache soll schon in den Trivial, vorzüglich Haupt-National-Schulen gemacht werden, aus welchen die Jugend in die lat. Schulen übertritt und wo bereits die meisten Grundsätze der grammatischen Klassen gelehrt werden.

2. In den grammatischen und Humanitätsklassen, für welche ein eigener Lehrer der hung. Sprache aufgestellt ist, sollen alle dieser Sprache unkundige und nicht ausländische Jünglinge die ordentlichen Vorlesungen dieses Studii besuchen und dasselbe erlernen.

3. Eben dieses solle auch in Bezug auf die Lyceen, Akademien und die Universität mit dem Beisatze bestimmt werden, dass die Vorlesungen der hung. Sprache daselbst auch jene, die durch Usus oder Kunst sich die Kenntnis dieser Sprache bereits erworben, durch ein Jahr, oder solange zu besuchen gehalten sein sollen, bis selbe davon mit einem Zeugnis des ordentlichen Lehrers enthoben sein werden.

4. Alle zur Besuchung dieses Lehrgegenstandes verpflichtete Jünglinge sollen davon den halbjährigen Prüfungen unterzogen und hieraus besonders nach dem Mass ihres Fortganges klassi-

fiziert und nicht eher zu anderen Studien zugelassen werden, als sie hieraus die Prüfung ausgestanden haben.

5. Zur grösseren Emporbringung der hung. Sprache sollen gesammte grammatische und Humanitäts-Professores ihre Schüler durch syntetische und analytische Übungen, wie auch durch die Auslegung der klassischen Schriftsteller der Geographie und der Historie, dann durch die Vortragung der übrigen Lehrgegenstände in der hung. Sprache unterrichten.

6. Der Fortgang eines jeden in der hung. Sprachlehre soll sowohl in den Abschieds-Attestaten, als auch in jenen Zeugnissen, welche jemand, um ein Stipendium zu erlangen, sich erbittet, ausdrücklich angemerkt, und allenthalben in gesamten Schulen zur allgemeinen Wissenschaft und Richtschnur der Jugend kundgemacht werden, dass der Calculus der ersten Klasse jedoch ohne der Vorzüglichkeit aus diesem Studio eben so, als von den übrigen Lehrgegenständen zur Erlangung und Beibehaltung des Stipendiums notwendig sei.

Über alle diese Anträge erbittet sich die Statthalterei die baldigste höchste Schlussfassung.

Gutachten. Ad 1. Die Ursache, aus welcher die hung. Sprachlehre in dem 7. Art. vom Jahr 1792 in die Klasse der ordentlichen Lehrgegenstände gerechnet wurde, ist in eben diesem Artikel mit folgendem ausgedrückt: damit nemlich dadurch binnen einer gewissen Zeitfrist die öffentlichen Dienststellen in dem Umfange des Königreichs Ungarn nach und nach blos solchen Individuen zu Theil werden mögen, welche nebst anderen gehörig vollendeten Studien auch über die hung. Sprachkenntniss mit Zeugnissen der Lehrer sich ausweisen können. Es ist diesernach selbst aus dieser Ursache deutlich zu ersehen, dass sich das Gebot des, die hung. Sprachlehre betreffenden Gesetzes auf die National- oder Trivial-Schulen nicht beziehe, weil in diesen Schulen sich häufige Lehrlinge von der gemeinen, verschiedene andere Sprachen, als die deutsche, schlawakische, illyrische, wallachische, redenden Volksklasse befinden, welche aus den Trivial-Schulen in die lateinische nie übergehen, weder um öffentliche Aemter sich bewerben, sondern theils auf ein Handwerk, theils auf die Landwirtschaft und andere Nahrungs-Erwerbungs-Zweige sich verlegen. In diesem Anbetracht kann daher diese treug. Hofkanzlei dem im gegenwärtigen Punkte gemachten Antrage der Statthalterei nicht beistimmen.

Ad 2. u. 3. Hat man nichts zu erinnern.

Ad 4. Wenn es der Schuljugend vorgeschrieben wird, auch aus der hung. Sprachlehre, als einem ordentlichen Studio die halbjährigen Prüfungen zu machen, so wird es schwerlich erfolgen, dass sie sich diesen Prüfungen entziehe, sollten es aber auch einige Jünglinge wagen, dann wird es an Mitteln gebrechen, dieselben zu den erwähnten Prüfungen zu verhalten. Wenn es sich nun dem

allen ungerecht, gleichwohl ergeben sollte, dass ein und anderer Jüngling diesen Prüfungen sich durchaus nicht unterziehen wollte, so wäre des diesortig unzielsetzlichsten Ermessens auch für diesen Fall das angetragene Mittel, womit nemlich solchen der Zutritt zu höheren Schulen versagt werde, nicht anzuwenden, massen sich auch in den lat. Schulen viele befinden, die sich um öffentliche Diensten nicht bewerben werden.

Ad 5. Fällt nur die Erinnerung vor: dass den grammatischen und Humanitätslehrern nicht wohl aufgebürdet werden könne, die Historie, Geographie oder die übrigen Lehrgegenstände blos in der hung. Sprache vorzutragen, weil dadurch jene Jünglinge vernachlässigt würden, welche der hung. Sprache noch nicht genug kundig sind.

Ad 6. Es unterliegt zwar keinem Anstande, womit in den Schulzeugnissen, wie auch in jenen, welche denen um Erlangung eines Stipendiums einkommenden Jünglingen ausgefertigt zu werden pflegen, zugleich der Fortgang aus der hung. Sprachlehre eingeschaltet werde. Allein weder zur Erlangung, noch Beibehaltung des Stipendiums wäre des diesortig unvorgreiflichsten Ermessens jenes festzusetzen, dass dazu der Calculus primae classis erforderlich sei, denn auch unter denen im Genusse eines Stipendiums stehenden, oder darum einkommenden Jünglingen befinden sich mehrere, die zu öffentlichen Diensten nicht angestellt, sondern zu anderen, als z. B. zum geistlichen Stande zu gelangen wünschen, wo doch, namentlich auf den deutschen und schlawakischen Pfarren, die hung. Sprachkenntnis entbehrlich ist, mithin auf die sich die Ursache des Gesetzes nicht erstreckt, ferner weil man von jenen, welche die grammatischen Schulen besuchen, und daselbst die hung. Sprache erst zu lernen anfangen, nicht einmal fordern könne, dass sie sich darin cum nota primae classis auszeichnen sollen, folglich viele vorzügliche Talente der armen Jugend dadurch begraben werden würden, wenn derselben blos wegen dem minderen Fortgang in der hung. Sprachlehre, ungeacht sie sich in anderen Lehrgegenständen auszeichnend hervortun würden, die Verleihung der Stipendien versagt, oder die bereits überkommene wieder entzogen werden sollten.

Wien, 28. Oktober 1793.

Josef Graf Csáky m. p.

Josef v. Lányi m. p.

30.

1793 november 9—23.

Az államtanács votuma a m. kancelláriának 1793 október 28. felterjesztéséről a magyar nyelv eredményesebb tanítása dolgában.

St. R. 1793:4074. sz., a m. kancellária 29. sz. alatt közölt iratáról.

A kancellária fenti előterjesztésének kivonatos ismertetése után az egyes államtanácsstagok következőkép nyilatkoztak:

Den 9.-ten. Erledigungsentwurf „Ich genemige das Einraten der Kanzlei“. Notandum: Ich wünsche, dass dieser Zwang zur Erlernung der hung. Sprache, und die Absicht, seine Kompatrioten, die der hung. Sprache unkundig sind, von den Aemtern zu verdrängen, nicht üble Folgen nach sich ziehen mögen; wie ich eben dieses in der Konferenz v. 24. Dez. 1790, sub n. 45. 1791 geh. erinnert habe. Die hung. Sprache zu Geschäftssprache zu erheben, ist bis ad tempora penultima diaetae keinem Menschen beigegeben, und zu diesem nagelneuen Petito gab die hung. Kanzlei, oder besser zu sagen, der Ausschuss derselben den Anlass, welcher das unselige Rescriptum repositorium v. 28. Jänner 1790 *exemplousque inaudito hungarisch und lateinisch* referente Pászthory expedirt hat. Izdenczy m. p.

Den 10.-ten. Unmassgebist glaubte ich, dass hierüber auch noch Gr. Balassa als ehemaliger Praeses der Studienkommission in Hungarn zu vernehmen sein dürfte. Ich meines geh. Orts wünschte, dass es von Einführung dieser Regeln, die ganz was neues sind, abkommen, oder bis zur Berichtigung des Elaborati der literarischen Regnikolar-Deputation itzt noch unterbleiben möchte. Eger.

Den 10. Okt. 1793. Ich bin mit vorhergehendem zweiten Voto, jedoch nur insofern verstanden, dass E. M. die Entscheidung über diese in der Tat sehr sonderbaren Anträge solange aufzuschieben geruhen mögen, bis die Regnikolar-Deputation in Studien-, Erziehungs- und Literar-Gegenständen ihre mit dem gegenwärtigen Akte in notwendiger Verbindung stehende Ausarbeitungen vorgelegt haben wird. Zinzendorf.

Den 11.-ten. Ich bin mit dem vorstehenden Voto verstanden. Reischach.

Mit der nur zu sehr gegründeten Bemerkung des Staatsrats v. Izdenczy bin ich vollkommen einverstanden, und hege auch mit ihm diesfalls die nemlichen Besorgnisse. Das sonderbare Bestreben unter den vielerlei Sprachen in diesem Königreich eben die am wenigsten getriebene ung. Sprache zur herrschenden zu machen, kann man sich nur durch den Zusammenhang mit dem bekannten System der Übelgesinnten erklären, und wird aus diesem begreiflich, dass man es darauf anlegen konnte, auch die aus der Gleichheit

der Sprache entstehende Verbindung mit dem Mutterstaat aus dem Grunde zu zerstören. Wenn man nun auch durch den 7. Diaetal-artikel v. 1792. einen gesetzlichen Vorwand erhalten hat, bei der Jugend auf Erlernung der ung. Sprache zu dringen, so wäre es doch gewiss in höherer Rücksicht auf das ganze höchst bedenklich, wenn Zwangsmittel von der Art, wie die Statthalterei anträgt, durch die kön. Autorität unterstützt werden sollten. Diese Zwangsmittel sind übrigens der deutlichste Beweis, dass die ung. Nation keine so grosse Lust hat, diese Sprache zu erlernen, folglich der Antrag, sie zur herrschenden zu machen, offenbar eine ganz andere Absicht haben musste, als den Wunsch der Nation dadurch zu befördern. Zum Glück sind diese Absichten noch zeitlich genug aufgedeckt worden, dass die aufmerksam gemachte Staatsverwaltung ihre Massnahmen dagegen wählen kann; und ich wünsche daher, dass man diesem Winke folgen, und kein den Zeitumständen angemessenes Mittel unversucht lassen möge, den Geist der Nation da zu bessern, wo er irre geführt ist, und gut zu erhalten, wo er noch unverdorben ist. Aus dieser Betrachtung bin ich der Meinung, dass über diesen Gegenstand, bis die Ausarbeitungen der Regnikolar-Deputation in Studien-, Erziehungs- und Literargegenständen geliefert sind, noch Anstand könnte genommen, inzwischen aber gar wohl nach dem Antrag des 2. Voti auch der ehemalige Präses der Studienkommission in Ungarn zu besserer Aufklärung der Sache vernommen werde. Kaunitz.

Kaunitz votuma értelme szerint az irat recirculatioába adatott és az államtanács tagjai újra nyilatkoznak a következőkben:

Den 20. Nov. Unter anderen Absichten, die man gehabt hat, die hung. Sprach zur Geschäftssprach zu erheben, war auch diese, das deutsche Ministerium vom Einfluss in die hung. Geschäfte ganz zu beseitigen; wie ein solches die Conditio 17. des Diploms, so man E. Mt. höchstseel. Herrn Vater statt der Pragmatischen Sanktion aufdringen wollte, bestätigt, und also lautet: „Conditio 17. Ea quae de pace publica regni observanda et bello sine praescitu et consensu regni non movendo, cunctis item negotiis regnum Hungariae quoquo modo tangentibus, cum consilio Hungarico, et tam intra quam extra regnum per Hungaros tractandis, ac cum regnicolis semper debito modo communicandis Leopoldini diplomatis conditionibus 3. et 14. articulis item 4 : 1546, 60 : 1596, 2 : 1608 ante coron. 5 : 1613, 29 : 1630, 28 : 1635, 50 : 1655, 8 : 1659 4 : 1681, 41 : 1715. 11 ; 1741 aliisque regni legibus veluti hic loci renovatis, sancita sunt, observabimus et ubicunque ac quandocumque de rebus et negotiis Hungariam partesque adnexas et ad eandem spectantes tangentibus, qualescunque tractatus et legationes suscipiendae erunt, Hungaros nativos ex individuis per SS. et OO. regni, seu medio erigendi, eatenusque legali autoritate

providendi politici regni dicasterii, seu diaetaliter nobis proponendis, seligendos applicabimus“

Übrigens bin ich mit dem vorstehenden Voto des Herrn geh. Hof- und Staatskanzlers Fürsten v. Kaunitz vollkommen verstanden, und hoffe, es werde sich im künftigen Landtag äussern, dass der Antrag, die hung. Sprache zur Geschäftssprache zu erheben, nicht dem allgemeinen Wunsch entspreche. Im letzten Landtag hat sich Kroatien und Sklavonien schon dawider gesetzt, und im künftigen wird wohl die dem Königreich Ungarn einverleibte illyrische Nation, wie auch jene Komitate, in denen die hung. Sprach seltsam ist, nachfolgend, und dann wird es vielleicht nicht unmöglich sein, die Sache wieder in ihr voriges Geleis bringen zu können. Izdenczy m. p.

Eger, Zinzendorf és Reischachnak újabb rövid, hozzájáruló votumai után:

Res. Aug. A. h. Handbillet an Grafen v. Balassa. Über nebenliegenden Vortrag meiner hung. Hofkanzlei will Ich ihre Meinung vernehmen. 23. Nov. 1793. Franz m. p. Reischach.

Gr. Balassa Ferenc e kir. utasításra memorandumát 1793 nov. 27-én terjesztette be, St. R. 1793:4370 sz. alatt. Benne elismeri az úgy fontos voltát, „denn nie wird es für den König von Ungarn eine gleichgiltige Sache sein können, dass die hung. Sprache die allgemeine und herrschende im Königreich werde; die Sprache, welche eine Nation redet, bestimmt einen wesentlichen Teil ihres moralischen Karakters und es bleibt ein politisches Axiom, dass nur eine allgemeine Sprache die Idee einer Universal-Monarchie, wo das Interesse aller dazu gehörigen Provinzen sich auf einem Punkte konzentriert, zu realisiren vermag; nun wäre aber bei der politischen itzigen Lage Hungarns, und bei denen Verhältnissen, in welche der König mit den Ständen nach den nachteiligen zwei letzten Landtügen versetzt worden ist, wohl nichts bedenklicheres und für das a. h. Interesse gefährlicheres, als wenn sich das Interesse der 8 in Ungarn wohnenden und der zu Ungarn gehörigen Nationen mittels der als eine allgemeine einzuführende hung. Sprache mit offener Gefahr der königlichen, ohnehin schon durch die letzten Landtüge geschmälereten Gerechtsamen noch enger verknüpfen und sich verbinden würde. So wie itzt Kroatien, Sklavonien, Syrmien, Banat und der Teil von Dalmatien, so wie itzt der obere Teil von Ungarn, weil in diesen Provinzen die hung. Sprache nicht gesprochen wird, dem Könige manche Mittel an Hand lassen, die Verhältnisse dieser Provinzen vorzüglich in denen Landtügen zum Gegengewicht gegen die hung. Stände zu gebrauchen, so würde dieser Vorteil verloren sein, wenn es dem hung. Adel gelingen sollte, seine weit aussehenden Absichten durch Einführung der allgemeinen National-Sprache durchzusetzen.“ A magyar rendek szándéka épen ez: politikai cél, hogy a közhivatalok kizárólag az ő kezükben legyenek, magyar nyelvű országgyűlési és vármegyei tárgyalások (és jegyzőkönyvek) által lehetőtlenné tegyék a királynak és a ministeriumnak az azokra való befolyást, s 1790-i céljukat, a királyt minden hatalmától megfosztani, ily módon érék el. „... nicht nur dass E. M. höchstes Interesse erheischt, die Einführung und Erhebung der hung. Sprache durch höchsten Einfluss nicht zu befördern, sondern E. M. würden die noch ohnehin geringe Industrie und das geringe Kommerz des Landes dadurch ersticken, ja die übrigen Nationen, welche Ungarn bewohnen, und die nämlichen Vorrechte, wie die Ungarn nach denen Landesgesetzen zu geniessen haben,

weniger väterlich, als die hung. Nation behandeln, wenn E. M. zuzulassen geruhen sollten, dass die hung. Sprache mit so strengen Massregeln, als die Statthaltereien vorschlägt, eingeführt werden sollte.“ A helytartótanács javaslatai az 1792:7. t.-c. értelmén túlmenők lévén, nem teljesítendők. De a magyar nemesség megnyugtására, nehogy a jövő országgyűlésen nyugtalankodjék, oly rendszabályok teendők, melyek az aerariumot lehetőleg nem terhelik és a magyar nyelv kifinomítására szolgálnak. Ilyen volna, hogy az illyr udv. kancelláriától ezelőtt harminc évvel Stully franciskánus által összeíratott szótára a monarchiában használatos nyelveknek a helytartótanácsnak adassék át, s ezen szótár kiegészítésére Budán egy „Akademie der Nationalsprachen“ alapíttassék; ennek tagjai a tanulmányi alpból fizetessenek és készítsék el a latin, magyar, illyr, szlovák és német nyelv általános szótárát, a pétervári akadémiától kiadott nagy szótár mintájára. „Für diese a. g. Verordnung müsste ganz Hungarn E. Mt. pflichtschuldigst dankbar sein, denn sie befriediget den Wunsch des Adels, die hung. Sprache zur National Sprache emporgehoben zu haben: sie macht dem Lande Ehre, weil bisher noch keine landesfürstlich begnehmigte gelehrte Gesellschaft in Hungarn besteht; sie befriedigt ihr Ehrbegierde, um auch beim Auslande als eine gebildete und gelehrte Nation zu glänzen; sie befriedigt die Neigung der Ofner in Gesellschaften und Verbindungen zu treten und ist bei allem diesen eine Verordnung, welche positive für das a. h. Interesse, von wahrhaft wichtigen Folgen ist.“ Ennek alapítására nézve részletes kir. kézirat-tervet is ad. Egyébként javasolja, hogy a német, illyr és szlovák nyelv taníttassék a magyar iskolákban, főként a német szükséges ipar, kereskedelem, tudomány és külfölddel való érintkezés végett.

Az államtanácsban Kaunitz, Balassa munkálatát elolvassva, az egész magyar nyelvtanítást dilatorikusan kívánta kezelni, mire az 1793 dec. 15-i kir. kézirat úgy a m. kancellária okt. 28. felterjesztését, mint Balassa munkálatát az államtanács irodájában ad acta tétette.

31.

1795 október 16.

Izdecny államtanácsos votuma a magyar nyelv tanítására költött összegről.

St. R. 1795:3642. sz.

Az államtanács a m. kancellária 1795 október 8. felterjesztését tárgyalja, Vályi András, pesti egyetemi magyar nyelvi irodalmi tanár fizetésjavítási kérvénye dolgában. A m. kancellária nem javasolja Vályi fizetését felemelni, amit ő arra való hivatkozással kér, hogy az iskolai ügyekben kiküldött regnikoláris bizottság is ajánlja fizetésének 200 frttal megjavítását és ezenkívül ő most egy topografiai lexikkal foglalkozik. A helytartótanács és kancellária szerint a magyar nyelvnek újonnan létesített tanzségein a fizetések teljesen egyenlők az illető tanintézet egyéb rendes tanáraival, így az egyetemen 600, az akadémiákon 500, a gimnáziumokon 350 frt és általában a magyar nyelv tanítására a magyar tanulmányi alap évi 10.300 forintot költ. Vályinak ennél fogva fizetésemelést nem, legfeljebb topografiai munkája megjutalmazására lehetne adni 150 aranyat.

Ezen felterjesztésre az államtanácsosok véleménye:

Den 17. Okt. *Erledigung*: Ich genehmige das Einraten der Kanzlei. *Anmerkung*: Diese 10.300 fl. hätten wohl zu etwas besseren verwendet werden können. Von Tag zu Tag sieht man

mehr ein, aus was für eine Absicht man die hung. Sprache zur Geschäftssprache zu erheben beflissen war. Zeuge des Konf.-Prot. v. 24. Dez. 1790. habe ich dawider sehr geeifert, und die Sache dahin gebracht, dass der 16. Art. besagter Diaet also beschlossen wurde: „Dicasterialia negotia autem idiomate latino nunc adhuc pertractanda veniant.“ Im letzten Landtag hingegen, wo ich nicht den mindesten Einfluss hatte, hat man das durchgesetzt, was im vorletzten Landtag, wie gesagt, nicht erzielt werden konnte, wie eben dieses der 7. Diaetal-Artikel, so unter anderen also lautet

itt szó szerint idézi ez említett szakaszt,

bestätiget. Wenn man nun überdenkt, dass die nicht hung. Bewohner des Königreichs Hungarn die eigentlichen Hungarn an der Zahl wenigstens dreimal übertreffen, so ist leicht einzusehen, was daraus für ein Unheil entstehen werde, wenn man die, der hung. Sprache Unkundige ihres fugehabten Amts entsetzen, oder den übrigen, aus Mangel der hung. Sprachkunde den Weg zu allen Aemten sperren werde. Als Attila im 5. Jh. Pannonien, das ist, das dermalige Hungarn eroberte, dachte man nicht so *nomadisch* und *unbürgerlich*.

NB. Bei den Calvinern ist die hung. Sprache allgemein, und wenn man einen kalvinischen Bauern fragt, wessen Glaubens bist du? so antwortet er, des *hungarischen*, *Magyar hitű vagyok*: wodurch jenes, was ich am Eingang meines geh. Voti erinnert habe, seine Aufklärung erhält. Izdenczy m. p.

Az államtanács többi tagja: Eger, Zinzendorf és Reischach, megjegyzés nélkül hozzájárulnak a kancellária felterjesztéséhez, mire Ferenc király 1795 okt. 20. kelettel aláírja az Izdenczytől fogalmazott jóváhagyó kéziratot.

32.

1802 július 23.

A m. kancellária felterjesztése ifj. Péchy Imre biharvármegyei alispánnak a magyar nyelv terjesztéséről szóló kézirata dolgában.

Eredeti, 1804: 992. kanc. sz., tárgyalva St. R. 1802: 3045. sz. alatt.

Repraesentationi huic advolutum manuscriptum hungaricum complectitur in se provocationem, ut Hungari Mtem V. S^{mam} pro eo elementer admittendo exorent, ut non solum in comitatibus, sed et in quibusvis dicasteriis et tribunalibus negotia quaevis lingua hung. pertractentur, ac ipsae quoque leges eadem lingua ferantur, eo potissimum ex motivo, ab exemplo aliarum nationum adducto, quod natio Hungara non secus possit se firmiter conservare, quam si in pertractandis publicis quoque negotiis propria lingua utatur.

Jam autem vel haec ipsa provocatio crisim subit et quidem tanto majorem, quod scopus hujus manuscripti adversetur ben.

resolutioni regiae sub comitiis a. 1792 ad SS. et OO. regni sub 22. Junii elargitae, vigore cujus M. V. S^{ma} clementer et candide declarare dignata est, quod cuncta illa objecta, quae ad alt^{mam} suam decisionem perferenda sunt, non modo per regium locumten. consilium, sed et per ipsas regni jurisdictiones omni tempore latino idiomate sibi exhiberi desiderata sit, sed et id ben. deprecatur, ut dum de objectis, quorum intuitu per consilium locumten. reg. responsa hungarice dari possent, regnicolaris deputatio suam depromptura est opinionem, non modo ad id reflectat, ut quae ad augustam aulam pertingere debent, latino concinnentur idiomate, sed in omnibus illis etiam objectis, quae indole sua, cum haereditariarum german. provinciarum negotiis quocunque pacto connexa sunt, uti sunt objecta commercialia et alia plura his similia, item quae militarem statum concernunt, praecise, latini sermonis fiat usus, adeoque correspondentiae hungaricae unice ad ea, quae domesticos, atque intra fines regni determinandas administrationis publicae partes concernunt, restringantur.

Ex quibus principiis, postquam haec per art. quoque 7. 1792. stabilita sunt, suapte sequitur, usum linguae hung. nec in comitatibus, nec in dicasteriis ita, prout autor manuscripti desiderat, cum exlusionem linguae latinae, universalem reddi ac ex identitate rationis, nec leges, quae pariter idiomate augustae aulae cognito compilatae esse debent, hungarica lingua ferri posse.

Unde et id crisim subit, quod autor manuscripti queratur, per protocollorum comitatum submissionem, cum ista latino idiomate submitti debeant, et ideo aliqui comitatus protocollo sua hungarice ducere cessaverint, negotiorum lingua hungarica pertractationi impedimentum poni; querela enim haec ideo non subsistit, quod cum protocollo comitatum altissimae inspectioni substernenda sint, eo ipso lingua latina, ad mentem praecitatae ben. resolutionis et art. 7. 1792 submitti debeant.

Demum et id non levi crisi obnoxium est, quod autor manuscripti hujus arguat minus recte fieri, quod leges Hungariae conditae sint lingua latina, quam potior pars populi non callet, et tamen ad earum observantiam obligetur. Si enim hoc plebs hungarica in opere typis edendo legeret, sensationem in ea excitaret, ad eam quippe opinionem prolaberetur, quasi haud juste fieret, quod ad legum, lingua sibi ignota, conditarum implementum compellatur.

Proinde obsequentissima haec cancellaria aulica hum^{me} censet praeadvolutum manuscriptum ad typum admittendum non esse.

Az államtanácsban Somogyi János tanácsos votumára készült kir. resolutio 1804 január 25-én adatott ki:

Placet opinio cancellariae. Franciscus m. p.

33.

1803 augusztus 17.

János főherceg, Károly főherceg hadügyminiszter helyettese, átirata a m. kancelláriához a magyar ezredbeli tiszteknek magyar nyelvtanulása dolgában.

Ered., 1803:8200 kanc. sz.

Az 1802. országgyűlésnek október 27-iki kérését, hogy amennyiben a magyar ezredek tisztjei nem országfiak, legalább tanulják meg a magyar nyelvet, a király Somogyi János államtanácsos javaslatára visszautasítja; Somogyi szerint a kérést nem érdemes figyelembe venni, mivel csak arra szolgál, hogy általa újabb és újabb követelésekkel álljanak elő a rendek, St. R. 1802:4122. sz. Ezt a kérést megújítja Bihar vármegye 1803 június 6. feliratában, ahol különösen arról panaszkodott, hogy a vármegye területén levő Devins-ezredben sok a nem-magyar és magyarul nem tudó tiszt. Feliratát a m. kancellária 1803 augusztus 5-én, 1803:7408. sz. alatt elküldte Károly főhercegnek, a hadügyminisztérium vezetőjének, ahonnan a következő válasz érkezett:

Es besteht bereits der Befehl, dass die bei den hungarischen Regimentern angestellte Officiers, insoweit sie in der landesüblichen, oder der im Regiment vorzüglich herrschenden Sprache unkundig sind, zu Erlernung derselben verhalten werden sollen.

In der Überzeugung, wie sehr die sichere Befolgung dieser Anordnung selbst für den Dienst notwendig ist, finde ich solche den sämtlichen hungarischen Regimentern unter einem zu erneuern, und stelle der hung. Hofkanzlei die Beilage der beliebigen Note v. 5. dies hierneben zurück.

In Abwesenheit Sr. kön. Hoheit des Kriegsministers: E. H. Johann m. p.

34.

1805 november 2.

Az országgyűlés felirata a magyar nyelv dolgában.

Két nyelven, latinul és magyarul, nyomt. az 1805. Irományok 34. l.

A 6. ülés határozata szerint Szilasy József személynöki ítélőmestertől elkészített ezen szöveg felolvastatott a 7. ülésen, november 1-én; Petkovich Lajos horvát ítélőmester az 1791:58. t.-c. értelmében tiltakozott a törvényjavaslat rendelkezéseinek Horvátországra kiterjesztése ellen, mire többen kijelentették, hogy ezek úgysem vonatkoznak Horvátországra, csakis a magyar dikasztériumoknál követelik meg a magyar nyelv tudását. Felmerült az a kérdés is, ez legyen-e az első magyar nyelvű felirat, vagy pedig az országgyűlés korábbi feliratai is magyar szöveget kapjanak. Az elnöklő Semsey András személyes javaslatára elhatározták, hogy ez lesz az első magyar nyelvű, a főrendi táblára már elküldöttek maradnak latinul.

A november 2-iki, 9. ülésen a rendek hozzájárulnak a főrendi nunciumtól kért azon változtatáshoz, hogy a törvényjavaslat eredeti szövege 4. §-ában „*eadem etiam lingua deliberet*“ helyébe „*nunc adhuc, eadem lingua deliberare non obligetur*“ tétessék. A rendi eredeti szövegből ezen egy változtatással lett az 1805: 4. t.-c. (l. 36. sz. alatt), 1805. diarium 64—76. l.

Ősi eleinknek, akik magyar tulajdonságok szerint jó királyokhoz, kedves hazájokhoz és régi polgári alkotmányokhoz hűségeket bizonyították, jeles nyomdokait oly nagy buzgósággal kívánjuk követni, hogy mind azt, valami ezen célra bennünket segíthet, elkövetni köteleseknek érezzük magunkat: arra, hogy nemzetünk nemes lelkét, ősi gondolkodásának módját maradékinkba által öntsük, nem kis eszköz az anya nyelvvel való közönséges élés, azért is Felségednek teljes fűti bizodalommal és egész jobbágyi megalázódással esedezünk, méltóztassék azt minékünk kegyelmesen megengedni, hogy azon kir. kegyes végezéshez képest, mely az 1792. esztendőbeli Sz. Iván havának 22. napján költ, a magyar nyelvnek nagyobb és már az 1790. és 1792. esztendőbeli országgyűléseiben kívántatott és végeztetett pallérozására már ezen országgyűléséből Felséged eleibe terjesztendő felírásokat, akármely kétséges magyarázatoknak elkerülésére, egy oldalon deák, másikon pedig magyar nyelven készítvén, alázatosan felküldeni bátorzkodunk, méltóztassék továbbá Felséged kegyelmesen azt is a megyéknek megengedni, hogy Felséged magyar udv. cancelláriájára küldendő felírásaikban hasonló módon deák és magyar nyelvvel élhessenek; azon megyéknek pedig, akik a helytartó magy. tanácscsal levelezéseiket magyar nyelven kívánnák folytatni, azt szabadon cselekedhessék; törvényes igazság-kiszolgáltatásaikban és pöreik folytatásában hasonlóképen magyar nyelvvel élhessenek, és az illetén megyéknek a helytartó magy. tanács is magyar nyelven válaszoljon, a Felséged igazság-kiszolgáltató legfőbb törvény-széke azonban a magyar nyelven folytatott, végzett és főbb megvizsgálás végett eleibe bocsátott perekben ítéletét magyar nyelven feltétetni még most ne köteleztessen.

Végtére, mivel a magyar nyelvnek tanulása már az 1792. esztendőbeli 7. cikkely értelméhez képest a rendszerént való tudományok közé vétetett, méltóztassék Felséged ezen törvénynek teljesítését kegyesen továbbá is rendelni.

Mindezeket törvény-cikkely formában vévén, az idekapcsolt rekesztménybe kir. kegyelmes megerősítés végett mély alázatossággal Felséged kegyes színe eleibe terjesztjük.

A horvát rendek a fenti biztosításokkal nem elégedtek meg, az országgyűlés után külön kérték a királyt, hogy az 1805: 4. t.-c. rendelkezése ne terjesztessék ki a társországokra, hanem hogy ott az alkotmány értelmében a latin nyelv úgy a politikai, mint törvénykezési ügyekben megtartassék. Ezen kérést a nádor pártolta, s a m. cancellária 1806 január 20-án szintén pártolólág terjesztette fel, a király Somogyi államtanácsos véleményére elfogadta a cancellária javaslatát február 25-én, St. R. 1806:101. sz.

35.

1805 november 4—5.

Az államtanács irata az országgyűlésről felterjesztett magyar nyelvi törvényjavaslatról.

Ered., St. R. 1805:424 sz.

Az 1802 november 2-iki feliratot a m. kancellária november 3-án terjesztette a király elé, 1805:11042 kanc. sz. alatt. szerinte az országgyűlési felirat egyik kívánsága sem ütközik királyi jogba, s így meg kell adni annál inkább, mert a mai hostilis időkben ajánlatos annak megadása, amit a rendek ily lelkesen kérnek; az engedmények határa az 1792:7. törvény-cikk legyen; az 1. kérés, hogy két nyelven írják a feliratot, megadandó, de kétség esetén a latin szöveg legyen az eredeti; s a király ezután is latinul adja ki válaszait; ép így a 2. kérés: ha a rendek két nyelven írhatnak a királynak, nincs ok, miért ne írhatnának ép így a kancelláriának is; 3. a helytartótanács levelezésére vonatkozó kérés a regnikoláris deputáció elé küldendő, s ott úgy kell intézni a dolgot, hogy a király elé kerülő, valamint az örökös tartományokat is érdeklő iratok, tehát a katonai és kereskedelmi tárgyak mind, kolumnaliter két nyelven legyenek, s a latin maradjon az eredeti; a törvénykezést illetőleg a peres feleknek kir. kegyelem gyanánt megengedhető, hogy maguk válasszanak a magyar és latin között, s az így választott nyelven menjen fel a perirat a kir. táblán át a kuriáig: a 4. kérés, az 1792:7. rendelkezéséről a magyar nyelvet mint rendes tárgyat illetőleg, tárgytalan ugyan, mert úgysí végre van hajtva, de azért újra megígérhető.

Vortrag der hung. Hofkanzlei vom 3. Nov. 1805, mittelst welchem das an die landtägliche versammelten Stände zu erlassende Dekret in Abschrift auf die Einführung der hung. Sprache bei den öffentlichen Geschäftsverhandlungen, dass nämlich die landtäglichen Vorstellungen schon jetzt in hung. Sprache geführt werden mögen, die lateinische jedoch für das Original angesehen werden soll, dann dass die Judizialgegenstände noch fortan lateinisch zu verhandeln wären, ausser in Hinsicht der prozessführenden Parteien eine Ausnahme gemacht werden wollte, endlich dass alle Gegenstände, welche zur a. h. Entschliessung vorgelegt werden, dann die Correspondenz mit den benachbarten deutschen Provinzen, wie auch in commerciali und militari, immer wenigstens halbbrüchig hungarisch und lateinisch geführt werden soll, zur a. h. Schlussfassung vorgelegt wird.

Votum. Nach meiner Meinung sollte der von den Ständen vorgeschlagene Artikel, so wie er liegt, a. g. angenommen werden, denn er enthält sonst nichts neues, als dass die Statthalterei jenen Jurisdictionen, die an sie hungarisch schreiben, in eben dieser Sprache antworte; worin ich nicht den mindesten Anstand sehe, denn E. M. ist es gleich viel, in welcher Sprache immer die a. h. Befehle intimirt werden, wenn sie nur gehörig vollzogen sind. In Siebenbürgen korrespondiert das Gubernium mit den Komitaten und

den Szezlern ungarisch, selbst die Gerichtstafel fällt ihre Sprüche in ung. Sprache, und doch, was hat dabei bisher der a. h. Dienst verloren! In Sachen, die die Nation so eifrig wünscht, und die sonst unschädlich sind, auch nichts kosten, ist meines Erachtens das Nachgeben an seinem Platze, ich würde daher §. 2. viel mehr erlauben, dass es den Jurisdiktionen unbenommen sei, ihre Vorstellungen an die Kanzlei nicht, wie es hier gesagt wird, marginaliter ungarisch und lateinisch, sondern auch nur bloss ungarisch heraufgeben zu dürfen, denn die Kanzlei wird ihre Vorträge ohnehin immer latein verassen, und dann hat es keinen Anstand. Auch beim §. 4. sehe ich nicht ein, warum die kön. Curia in Prozessen, die ungarisch verhandelt werden, ihre Sentenz lateinisch abfassen sollte. Hiernach trug ich den Resolutionsentwurf an, wodurch die Begünstigung der hung. Sprache noch erweitert würde und a. h. Dieselben werden sich zu überzeugen Gelegenheit haben, welche gute Sensation dies hervorbringen und wie sehr es den Eifer und die Bereitwilligkeit der Stände anspornen wird! Beschränkungen und überflüssige Glossen, die die Kanzlei ohne allen Grund vorschlägt, könnten die Stände noch auf den Gedanken bringen, E. M. wollten das Emporkommen der hung. Sprache hemmen, wo doch so viele Merkmale der a. h. Huld das Gegenteil bewiesen. 4. Nov. 1805.¹

Resol. aug. Propositum per SS. et OO. articulum non tantum rati habeo, sed pro majori linguae hungaricae incremento indulgere volo, ut ex §. 2. sequentia verba „pari ratione latine et insimul“, in §. 4. autem „nunc adhuc“ exmittantur, et loco „curia tamen“ „et curia etiam“ ponatur. Cancellaria tamen omnes suas propositiones latino idiomate posthac mihi exhibendas habebit. Franciscus m. p. den 5. Nov. 1805.

A Somogyitól javasolt és Ferenc királytól jóváhagyott változtatások nem kerültek be a törvények szövegébe. A *rendek* már november 5-én összeírták a törvénykönyv előjáró beszédét és a törvénytövegeket, a magyar nyelvit a feliratukhoz csatolt szöveg alapján; azon szakaszok, melyek a király részéről lényegesebb változtatást szenvedtek, az utolsó ülésen, november 7-én már megerősítve adattak át a rendeknek, minden szokásos *koncertáció* nélkül, s így a november 5-iki resolució nem hajtott végre (v. ö. 1805. Diarium 85—101. l., Irományok 46 a november 7-iki leiratban, ugyanitt 56. l. nincs szó a 4. törvényekről, mely a rendek felfogása szerint már november 5-én készen volt.)

A helytartótanács hivatalos nyelve ügyében már az 1791-ben kiküldött *publico-politikai rendszeres bizottság* is tárgyalt, v. ö. ennek javaslatai közt, Acta deputationis regnicolaris in publico-politicis, Pesthini a. 1792 et 1793 celebratae, 3 köt., Nemzeti Múzeum kéziratára, Fol. Lat. 693, 2. köt. 425. l.: „art. 9. de lingua expeditionum et subscriptione. In obiectis illis, quae aut ad augustam aulam pertinere debent, aut quae nexum cum aliarum he-

¹ Itt kimaradt az aktáról Somogyi államtanácsosnak névalírása, akitől, illetőleg írnokától származik úgy az aktán található egyetlen votum, mint a kir. elhatározás szövege.

reditariarum provinciarum negotiis habent, aut statum militare concernunt, latina correspondentia porro quoque ex parte consilii r. loc. ten. observata, in ceteris obiectis, quae internam regni publicam administrationem respiciunt, comitatibus hungarico idiomate scripturis eodem respondetur. Repraesentationes ad suam M^{tem} per praesidem, referentem consiliarium et secretarium; illae vero, quae ad jurisdictiones expediuntur, per praesidem et secretarium subscribuntur tantum. Personales autem descriptiones sine subscriptione mittuntur."

36.

1805 november 7.

Az 1805:4. törvéycikk.

Art. 4. De usu linguae hungaricae.

Ad promovendam amplius linguae patriae culturam, per articulum etiam 7. anni 1792. decretam, annuente Sua M^{te} r. SS. et OO. decreverunt:

§. 1. Ut his jam comitiis repraesentationes, Suae M^{ti} S^{mae} submittendae, ad antevertendos etiam dubios verborum nefors occurrentes sensus, columnaliter latino et patrio sermone concinnentur.

§. 2. Porro jurisdictionibus regni integrum sit, suas aequae repraesentationes, ad cancellariam regio-hung.-aulicam dimittendas, pari ratione latina et patria insimul lingua adornare.

§. 3. Liberum praeterea maneat jurisdictionibus, quae id facere cupiverint, suas cum consilio r. loc. ten. hung. correspondentias, nativa hung. ducere lingua, ac in judiciis etiam, processibusque usum idiomatis hung. adhibere.

§. 4. Cujusmodi proin jurisdictionibus, lingua patria utentibus, consilium quidem r. loc. ten. hung. eadem lingua respondeat, curia tamen regia in processibus hung. idiomate terminatis, ac ad eandem appellatis, nunc adhuc eadem lingua deliberare non obligetur.

§. 5. Quia vero studium linguae hung. jam articulo 7:1792. intra fines regni Hungariae, inter studia ordinaria relatum esset, Sua M^{tas} S^{ma} effectum hujus articuli procurare dignabitur.

37.

1805 november 22.

Pest vármegye közgyűlési határozata a magyar nyelv ügyében.

Egykorú nyomt., a helytartótanács 1802:17148, 2. Revis. libr. n. 49. irata mellett. V. ő. 41. sz.-mal.

A határozatot a közgyűlés gr. Barkóczy Ferenc főispáni helytartó buzdítására hozta, kiadta Ottlik Dániel főjegyző.

1. Minthogy a gyűlések jegyzőkönyvei ezen megyében már azon kívül is több esztendő óta magyar nyelven folytattnának, a

notariális tisztségnek köteleességül hagyatott, hogy a közelébb reánk esendő 1806. esztendőnek 1-ső napjátul kezdve, nemcsak a sedriális és censurális, de akármely renden levő köz tanácskozásbeli protocollumokat magyar nyelven vigye, az őfelsége vagy a magy. udv. cancelláriája eleibe terjesztendő felírásokat felezett lapon magyarul is ki tegye, a vármegye nevével téendő többi levelezéseket pedig egyedül magyar nyelven folytassa.

2. Nemcsak a vármegye törvény széke meg vizsgálása alá terjesztendő, de a megyebeli vice ispány, és szolga bírák urak előtt le folyó perekben, a birói ítélet tételek magyar nyelven hozattassanak.

3. Az inntól akár a vármegye törvény székén, akár pedig a már említett vice-ispány és szolga-bírák előtt meg indítandó perek hasonlóképen magyar nyelven folytattassanak, és az allegatiók is azon nyelven vitetessenek.

4. Jóllehet pedig teljes reménységek volna az egyben gyűlt rendeknek abban, hogy mind a megyebeli úri székek, mind pedig a mező városoknak magistratussai, az ítéletek alá terjesztendő perekre és egyéb állapotokra nézve hasonlólt fognak cselekedni, a nem reménylett esetre mindazonáltal a járásbeli szolgabírák uraknak köteleességül hagyatik, hogy az illető úri székeket és mező városok tanácsait, főként pedig azokat, melyeknél hazánk nyelve még eddig gyakorlásban nem volt, arra ébrezgersék és serken-gessék, hogy hazafiúi köteleességekhez képest a magyar nyelvnek tökéletesítésén minden igyekezettel iparkodjanak és akármely renden lévő protocollumaikat azon nyelven folytassák.

5. Meghatározatott az is, hogy a most folyó holnapnak vagyis a nem régen beállott katona esztendőnek 1. napjától kezdve, nemcsak a contributionális és domestica kassák felett teendő, de az akármely renden levő megyebeli számadások, és az azokhoz tartozó iroványok magyarul vitetessenek.

6. Minden megyebeli tisztviselő uraknak köteleességül hagyatik, hogy inntól minden renden levő tudósításaikat és a vármegyére igazítandó akármely jelentéseiket hasonlóképen magyar nyelven megtegyék.

7. Mivel pedig a nyelv tökéletesítésére és gyarapodásának előmozdítására nem volna annál hathatósabb mód, mint ha a neven-dék ifjúság első zsengéivel abban gyakoroltatik; annál fogva a járásbeli szolgabírák urak oda utasítottak, hogy azon közönségeket a melyeknek kebelében magyar iskolamesterek eddig nem tartat-tattak, arra kötelezzék, hogy inntól oly iskolamestereket fel fogadván, akik magyarul is tudnak, általok az ifjúságot a magyar nyelvre is oktattassák, és a magyar nyelv tanítását rendszerint való tudománynak tegyék.

38.

1806 április 25.

Az államtanács irata a m. udvari kamarai hivataloknak magyar-nyelvű hivatalos levelezése dolgában.

Ered., St. R. 1806:1278. sz.

Az ügy kiindulópontját a m. udvari kamara 1806 március 15-iki felterjesztése, 3786. sz. a., képezte a bécsi udvari kamarához, melyben közli Marmaros megye 1806 február 8-iki közgyűlési határozatát a vármegye neve és pecsétje alatt kiadandó összes iratok magyar nyelvéről (a vármegye ezenkívül még kimondta, hogy az úriszékek, a contributionalis és domestica cassa számadásai, a megyei hivatalnokok összes jelentései is kizárólag magyar nyelven legyenek, miután a közgyűlési jegyzőkönyvek nyelve 1792 óta úgyszintén magyar, a kancelláriához a felterjesztéseket felezetten fogja küldeni) és az ebből eredhető zavarokat illetőleg, főként a kamarai hivatalok levelezése nyelve nézve, utasítást kér, bécsi udvari kamarai ltár, Ung. Camerale, 1806: 28/130, mire az udv. kamara kérdést intézett a m. kancelláriához, márc. 27., 7058. sz., u.-ott, ennek hatása alatt készült a m. kancelláriának 1806: 2761. sz., az államtanács iratában ismertetett felterjesztése.

Vortrag der hung. Kanzlei v. 4. Apr. 1806 betreffend den Gebrauch der ung. Sprache in den amtlichen Korrespondenzen mit der ung. Hofkammer und den von derselben abhängenden Behörden und Aemtern.

Die hiesige Hofkammer ersah aus den heraufgelangten Vorstellungen der ung. Hofkammer, dass der Marmaroscher Komitat, aus Anlass des im vorjährigen Landtag in Betreff des Gebrauches der ung. Sprache zu Stande gekommenen 4. Artikels die Forderung mache: es sollten sowohl die Verhandlungen der Herrenstühle in ung. Sprache geführt, als auch alle amtlichen Korrespondenzen mit dem Komitat, u. zw. selbst solche, die von der Marmaroscher Kameral Administration und den dortländigen Kameralämtern herrühren, in der gedachten Sprache abgefasst werden. Ferners ersah sie, dass einige kön. Freistädte sich in den Vorstellungen an die ung. Kammer der ung. Sprache bedienten.

Dies bewog die genannte Hofstelle, sich an die ung. Kanzlei mit folgenden Erinnerungen zu wenden. Der 4. Art. des vorjährigen Landtags gestatte zwar den Jurisdictionen, sich der ung. Sprache zu bedienen, jedoch dürfe deswegen niemandem der Gebrauch dieser Sprache gewaltsam auferlegt werden; das Gesetz nenne ausdrücklich die Statthalterei, die Kanzlei und die kön. Curia, als jene Dikasterien, mit welchen es ungarisch zu korrespondiren erlaubt sei; von der Kammeralbehörde komme aber im Gesetze nichts vor, der Marmaroscher Komitat habe daher die Grenzen der gesetzlichen Verfügung weit überschritten, besonders da er seine Determination auch auf die Kameralbehörden und Aemter ausdehnen wollte, die doch gesetzmässig nur von der ung. Hofkammer abhängen. Im gleichen Falle befänden sich auch die

Herrenstühle, die zur Führung der ung. Sprache schon nie, am allerwenigsten aber von dem Komitate gezwungen werden könnten, da dieselben von den Komitaten nicht abhingen, sondern als selbstständige Gerichte, der Oberleitung höherer Behörden untergeordnet wären. Diesemnach sollte dann das Komitat von der irrigen Auslegung des Gesetzes näher unterrichtet und dadurch künftigen Kollisionen vorgebeugt werden, zumal viele sonst rechtschaffene, aber der ung. Sprache nicht gehörig kundige Kameralbeamten ihren Dienst nicht ferner bekleiden könnten.

Was aber die wahrgenommene ung. Korrespondenz der Städte betrifft, so würde die Hofkammer den Mittelweg einschlagen und verfügen: alle unter der ung. Kammer stehenden Aemter und Jurisdictionen sollen mit dieser ihnen vorgesetzten Stelle fortan in jener Sprache korrespondiren, in der sie vorhinein zu schreiben pflegten, was auch vice versa von den Erledigungen der ung. Kammer zu verstehen sei; um jedoch den Anschein von sich abzulehnen, als wollte man dem Emporkommen der ung. Sprache Hindernisse setzen, so soll die ung. Kammer von solchen Jurisdictionen, die nicht unter ihr stehen, auch ung. Zuschriften zwar annehmen, ihre Antworten aber in der vorhin gebrauchten Sprache erteilen.

Die Kanzlei findet die Meinung der Hofkammer vollkommen gegründet und macht den Antrag, der Landesstelle in diesem Sinne ein a. h. Reskript (nach beigelegtem Entwurf) zu erlassen, um darnach sowohl den Marmaroscher, als auch jeden anderen Komitat, der in gleiche Lage kommen könnte, belehren zu können.

Votum. Mit der Kanzlei bin ich vollkommen verstanden.
19. Sept. 1806. Somogyi.

A Somogyitól ide beírt resolutio-javaslat: „Placet opinio cancellariae“
Ferenctől kitörölve; Somogyi után Baldaccinak adatott ki az akta véleményadás végett, nem az államtanács, hanem a kabinet útján, Baldacci votuma és az annak alapján való resolutio külön lapon mellékelve az államtanácsi aktánál.
Baldacci votuma:

22. Febr. 1808. Gleich zur Zeit, als die ung. Kanzlei ihr vorliegendes Einraten erstattet hat, würde ich keinen Anstand genommen haben, mich mit derselben zu vereinbaren, weil es sehr daran liegt, dem 4. Art. v. J. 1805, welcher den Gebrauch der ung. Sprache betrifft, keine weitere Ausdehnung zu geben, als dieser Art. wirklich hat, sohin den Versuchen jener Komitate, welche damit weiter gehen wollen, als sie das Gesetz berechtigt, wirksamen Einhalt zu tun. Allein itzt, wo seit Erstattung der vorliegenden Anzeigen beinahe zwei Jahre verstrichen sind, scheint es mir aus der Ursache zweckwidrig, das Einraten der Kanzlei unbedingt zu genehmigen, weil es leicht möglich, und selbst wahrscheinlich ist, dass jene wenige Komitate, welche mit der Einführung des Gebrauchs der ung. Sprache über die Gebühr fürgehen wollten, von ihrem früheren Vorhaben in der Folge selbst

wieder abgestanden und zu der vormals üblich gewesenem Art, zu korrespondiren, zurückgekehrt sind.

Die Wahrscheinlichkeit, dass dieser Fall wirklich eingetreten sein mag, gründet sich auf die Behauptung, dass widrigens sicher neue Anzeigen eingelangt und E. M. um Beschleunigung der a. h. Resolution gebeten worden sein würde. Wenn nun aber die Komitate von ihren diesfälligen Versuchen in der Zwischenzeit abgegangen sind, so wäre die Erlassung eines Reskriptes an dieselben überflüssig und gewissermassen selbst nachtheilig, weil ein bereits eingeschlafener Gegenstand dadurch wieder aufgedeckt und wenigstens jenen Komitaten, wo eine regere Vorliebe für die ung. Sprache herrscht, zu unangenehmen Diskussionen und vielleicht auch selbst Gegenvorstellungen unnötigerweise Anlass gegeben werden würde.

Im entgegengesetzten Falle aber, wann nämlich die Anstände noch fortwähreten, kann der Antrag der Kanzlei nach meinem unzielsetzigen Erachten umso unbedenklicher genehmigt werden, als derselbe dem Sinne des 4. Art. v. J. 1805 angemessen ist, auf dem letzten Landtage hingegen die eifrigen Beförderer der ung. Sprache mit ihren werktätigen Bemühungen, viel weiter zu gehen, bekanntermassen sachfällig geworden sind und das diesfällige Postulat mit dem zurückgewiesen worden ist, dass hier die Notwendigkeit, ein neues Gesetz zu machen, nicht eintrete.

Resol. aug. Opinionem cancellariae casum in eum ratihabeo, si difficultates, quas camera mea aulica in insinuato suo exposuit, hucadusque perdurarent. Si autem interea temporis suapte cessassent, a dimissione propositi rescripti abstrahendum veniet; ac proinde ante omnia cancellaria relate ad hanc circumstantiam cointelligentiam cum camera fovebit. Franciscus m. p. 26. Febr.

Ugyanezen resolutio szószerint átírva az államtanács aktáján, Zinzendorfnek és Ferencnek február 27-én kelt aláírásával.

A fenti resolutio értelmében a m. kancellária a helytartótanácsához szóló udvari rendeletet elkészíté ugyan, de nem expedálta addig, míg az udvari kamarától 1809 március 2-án újabb megkeresés nem jött, l. 52. sz. a., mire végre 1809 márc. 18-iki dátum alatt expedálta a rendeletet, l. 53. sz. a.

39.

1806 szeptember 9.

Az államtanács irata a vármegyéknek a katonai hatóságokkal való levelezése és a kancelláriához küldött magyar felterjesztései dolgában.

Ered., St. R. 1806 : 3273. sz.

Alapját a haditanácsnak a m. kancelláriához 1806 augusztus 18-án, M. 840. sz. a. intézett következő jegyzéke képezte, ered. 1806 : 8247. kanc. sz. a. :

Im Anschlusse machet das Banatische Generalkommando die Anzeige, dass die hung. Komitate übereingekommen seien, künftig alle Dienstes-

verhandlungen in hung. Sprache zu führen, und dass hiernach auch bereits von der Arader Gespanschaft dem obgedachten Generalkommando eine hung. Note zugekommen sei.

Eine löbl. kön. ung. Hofkanzlei wird selbst nicht verkennen, wie sehr die Verhandlung der Geschäfte und der Gang derselben darunter leiden müssen, wenn die Komitate wirklich beschlossen haben sollen, alle Korrespondenzen in Dienstangelegenheiten, mithin auch jene mit den Generalkommanden und den übrigen Militärbehörden in hung. Sprache zu führen, daher man auch Eine löbl. kön. ung. Hofkanzlei um die schleunigste Verfügung angelegenst ersuchen muss, damit wenigstens zur Verhandlung der mit dem Militär vorkommenden Geschäfte nach der seither immer bestandenen Beobachtung die lat. Sprache beibehalten werde.

Vortrag der ung. Kanzlei v. 22. Aug. 1806. worin sie aus Anlass dessen, dass der Arader Komitat an das Banater General Kommando ungarisch schrieb und dass der Hofkriegsrat auf den Fall, wenn diesem Beispiele auch die übrigen Komitate folgen wollten, bei der für die Militärbehörden fremden ung. Sprache ein Stocken der Geschäfte besorgt, sich auf ihren früheren, in einer ähnlichen Angelegenheit erstatteten Vortrag (n. 1278)¹ mit dem Beisatze beziehet: sie gedenke jenen Komitaten, die anstatt zufolge des Gesetzes an sie marginaliter halb latein und halb ungarisch zu schreiben, blos die ung. Sprache gebrauchen, die Vorstellungen unerledigt zurückzuschicken und solchen Komitaten die Erfüllung der gesetzmässigen Formalität einzubinden.

Votum. Der ganze hier unterwaltende Anstand wird sich durch die a. h. Resolution ad n. 1278 von heuer von selbst beheben. Im übrigen wäre ich nicht dafür, Vorstellungen der Komitate, wenn sie blos in ung. Sprache verfasst sind, darum unerledigt zurückzuschicken; denn ein solcher Schritt von Seite der ung. Kanzlei würde im Lande viel Aufsehens erregen, und nur zu neuen unnützen Beschwerden beim nächsten Ländtag Anlass geben; zudem stehet es den Jurisdiktionen gesetzmässig frei, mit der Kanzlei *fracto margine* zu korrespondiren, was mehrere in dem Sinne nahmen, als wenn es eins wäre, entweder latein oder ungarisch zu schreiben. Endlich kann ja die Kanzlei sehr gut ungarisch, hat sie dann Vorträge zu erstatten, so wird dies ohnehin in lat. oder deutscher Sprache geschehen. 19. Sept. 1806. Somogyi.

Somogyi votuma után az irat véleményadás végett a kabinet útján Baldaccinak adatott ki, ennek votuma külön lapon:

22. Febr. 1808. In soweit sich die Kanzlei hier auf ihren Vortrag v. 4. Apr. l. J. beruft, wird sich die Sache durch die a. h. Entschliessung auf den unmittelbar vorhergegangenen Nummer beheben und auch hier lässt sich beinahe für gewiss annehmen, dass der Arader Komitat von der Neckerei, an das Banatische General Kommando ungarische Noten zu erlassen, in der Folge

¹ Kiadva 38. sz. a.

wieder abgestanden, von anderen Komitaten aber etwas ähnliches gar nicht unternommen worden sein wird, weil sonst mehrere Beschwerden inzwischen nachgefolgt wären.

Was aber die hier weiters vorkommende Anzeige der Kanzlei betrifft, dass der Gömörer Komitat anstatt zufolge des Gesetzes an sie marginaliter halb latein und halb ungarisch zu schreiben, bloß die ung. Sprache gebrauche, und dass die Kanzlei den Komitaten, welche dies thun, ihre Vorstellungen unerledigt zurücksenden werde, kann ich der Meinung des Staatsrats v. Somogyi keineswegs beipflichten, weil es von zu grossem Nachtheile wäre, dem ohnehin sehr widrigen Gesetze eine noch weitere Ausdehnung zu geben, weil es ferner nicht darauf ankommt, wie ein oder der andere Komitat den Sinn dieses Gesetzes eigenmächtig auslegt, sondern der wahre Sinn desselben gehandhabt werden muss, weil sich die Komitate über eine Weisung sich an die gesetzmässig vorgeschriebene Formalität zu halten, mit Grund nicht beschweren können, weil es der Absicht ganz zuwider sein würde, über die Besorgnis eines Aufsehens die schädlichen Folgen, welche eine unzeitige Nachgiebigkeit in diesem Punkte wirken würde, ganz zu vergessen, weil nicht alle Hofräthe der ung. Kanzlei der ung. Sprache mächtig sind, sondern ich es vielmehr von dem Hofrat Petkovich gewiss weiss, dass er diese Sprache nicht kann, und weil endlich nicht bloss auf die ung. Kanzlei, sondern auf E. M. und a. h. dero Staatsrat Rücksicht genommen werden muss, die, wenn auch die Kanzlei ihre Einbegleitung in lateinischer oder deutscher Sprache macht, doch den Gegenstand nicht mit der erforderlichen Gründlichkeit behandeln können, sobald das Hauptaktenstück, nämlich die Vorstellung des Komitats in einer unbekannten Sprache erscheint.

Der Antrag der Kanzlei scheint mir daher vollkommen zweckmässig, und folglich eine Modificierung des Schlussabsatzes in dem Resolutionsentwurfe notwendig zu sein.

Res. Aug. *első része elargitus sum-ig Somogyi, a többi Baldacci* tervezete szerint *Super provocata propositione resolutionem meam elargitus sum, quae cancellariae quoad correspondentiam inter comitatus regni Hungariae et supremas armorum praefecturas pro cynosura deserviet. Relate vero ad repraesentationes contra legis tenores pure pute hungarico idiomate concinnatas approbo fundatam cancellariae opinionem. Franciscus m. p. Zinzendorf. 27. febr. 1808.*

40.

1806.

A Ratio educationisnak a magyar nyelv tanítására vonatkozó részei.

A Ratio Educationis 1806-iki hivatalos kiadványából. Ez a szöveg teljesen megegyezik az 1791—93. systematica deputatio in re literaria végleges kidolgozásával, Ratio educationis publicae, kiadva a bizottság 1793 február 12-i Relatiója mellékleteként. A bizottság iratai közt levő példány (rég. orsz. ltár, fasc. A. l. ad. 000, n. II.) némely helyen eltér az 1806-i szövegtől, ez eltéréseket jegyzetben adjuk.

Sectio I. de scholis vernaculis, c. I. §. 3. Linguae patriae usum civi Hungaro esse omnino necessarium, nemo est, qui ambigat; idcirco cura ubique peculiaris et continua erit in scholis Hungariae adhibenda ut illius cognitione adolescentes pariter et quantocyus imbuantur. Sic ubi locorum visa fuerit esse communis, aut satis nota, ea sola sit institutionum scholasticarum instrumentum et vehiculum, ast ubi doceri debet, nativa erit ad illam etiam condiscendam interpret et magistra.¹

A gimnáziumokról, 35. l.: Non minorem in excolenda lingua patria adhibendam esse diligentiam, cultiorum in Europa nationum exempla docent. Degeneris certe, neque civitatis, in cuius sinu nos Mater natura posuit, rationibus conformatae indolis argumentum foret, nativam linguam in postrema curarum parte habere. Quare curandum est omni prorsus contentione, ut linguae hung. institutio pari cum ceteris disciplinis gradu procedat, sitque studium ejus in Hungaria ordinarium et tot habeat magistros, quot in scholis grammaticis et humanioribus sunt praeceptores, qui cum linguam, autoresque latinos, historiam item, geographiam, aliaque studiorum capita tractaturi sunt, non solum vernaculo suorum discipulorum idiomate, verum etiam hung. sermone utentur in illorum gratiam, quibus iste nondum satis est cognitus et usitatus. Fructus ex hac docendi methodo, usuque quotidiano tanto certior existet, quanto campus institutionum est patentior et opportunitas frequentior. Sane, nullus est jam hoc in opere tergiversandi locus, posteaquam linguae patriae studium et cultura omnibus Hungariae gymnasiis et academiis sanctione r. legeque publica fuit demandata; ceteris autem sacrae regni coronae adnexis provinciis pro institutione extraordinaria proposita, quibus utique satisfuerit peculiarem linguae hujus magistrum latinis in scholis conservare, unde spes suppetat futurum, ut sermo hung. isthic etiam sensim. propagetur, et civitate donetur.²

¹ Az 1793. eredeti szövegben még: in urbibus autem et majoribus Croatiae ac Slavoniae oppidis magistri ejusdem periti constituentur.

² Ugyanott ez az egész pont hiányzik, csak a nyomt. Relatióban. Ugyanott sectio 2. De scholis grammaticis, cap. 1. Nullus deinceps linguae hung. ignarus ad scholas grammaticales admittatur, cum haec sit instrumentum futurum in disciplinis ceteris explanandis. Linguae

Az 1793. bizottságtól kidolgozott törvényjavaslatban. Projectum articuli de systemate generalium principiorum nationalis educationis, kiadva a Relatio végén, a magyar nyelvről csak a 7. art. szól: „In scholis grammaticis, ubi vis in regno Hungariae lingua lat. adminiculo linguae hung. doceatur, eademque lingua patria in cunctis aliis etiam institutis literariis in sequelam articuli 7:1792 rite excolatur.“

Az akadémiákról, 85. l.: Lingua patria, pro academicis omnibus, qui ad publica regni munia adspirant. Linguam hung. in patria et altioribus scholarum classibus jam nemo domesticorum ignorabit, si ea omnia, quae hanc in rem in scholis grammaticis et humanioribus provide, et de lege fuere constituta, plene observentur. Si qui tamen adfuerint, quibus eam non esse nativam, aut satis cognitam, apparuerit; hi quidem in grammatica, ceteri autem in linguae ipsius perpolitioe et optimorum autorum scriptis exercebuntur illis horis, quibus et philosophi, et juris studiosi sine dispendio aliarum institutionum interesse possunt.

Cap. VI. §. 148. Sed nihil est, quod nationem magis commendit, quam linguae propriae perpolitio et ad usus quosvis accommodatio. Habet sane lingua hung. mirum in sermone leporem et suavitatem, magnam in expromendis cogitationibus facunditatem, vim in rebus quibusvis ob oculos ponendis singularem; verum partim bellorum varietates, partim curae publicae alio vertendae in causa hactenus erant, quo minus pro dignitate excoleretur. Nunc ubi beata pax regna perambulat et amoeniores Musae multorum patriae filiorum corda occupaverunt, linguas etiam ad loquendum, manus ad scribendum feliciter resolverunt, sperandum est firmiter, non defuturos omnino, qui sua studia peculiariter ad culturam sermonis patrii conferant, et lexica aliaque gentilitatis nostrae

germanicae, velut in negotiis quotidianis, commercioque interno et externo perutilis notitiam magistri habeant, et eam iis, qui discere voluerint, cum fructu tradere possint. Ceterum nec aliae, quarum in Hungaria usus est frequentior, linguae vernaculae negligantur. Ennek a rendelkezésnek kitörlését már a m. kancellária javasolta, 1801 augusztus 31. felterjesztésében, 1802:832 kanc. sz., más. nádortól felterjesztve Pr. B. 38. csomó, az államtanácsban tárgyalva St. R. 1801:4204. sz. „Projectum illud, ut nullus linguae hung. ignarus ad scholas grammaticas suscipiatur, nunc adhuc subsistere non potest, sed tunc demum poterit in effectum deduci, ubi studium linguae hung. eo perducipotuerit, ut ex omnibus scholis vernaculis cuncti hujus linguae gnari prodeant, cum porro secundum praemissam cancellariae hujus aulicae opinionem tertia classis scholarum vernacularum, in qua hactenus elementa linguae latinae tradebantur, quaeve regnicolaris deputatio imposterum etiam ibidem tradenda proponit, cessare deberet, his elementis ad scholas latinas translatis, suapte sequitur, adolescentes ex scholis vernaculis uno anno prius, quam regnicolaris deputatio projectet, ad scholas latinas suscipi debere.“ Erre a kir. resolutio 1802 január 23., ered. 1802:832. kanc. sz., más. Pr. B. 38. csomó: „6. Der Unterricht in hung. und deutschen Sprache ist lediglich in den Primarschulen zu erteilen, weil aus diesen die Schüler gemeiniglich nicht in die Gymnasien übertreten, wo diese zum allgemeinen Verkehr notwendigen Sprachen nach der bestehenden Ordnung gelehrt werden müssen.“

opera bono cum gustu cōficiant, quae si typographia universitatis obtinuerit, suisque prelis expresserit, justum auctori praemium laborique mercedem repensura est.

41.

1807 április 2—június 25.

Az államtanács irata Pest és Békés vármegyének a magyar nyelv hivatalos használatát illető határozatairól.

Ered., St. R. 1807:1217. sz., a m. kancellária illető eredeti felterjesztése 1807:6506. kanc. sz. alatt, Pest vármegye határozatát l. 37. sz. a.

Vortrag der hung. Hofkanzlei v. 13. Febr. 1807. Der Pester Komitat hat laut seiner Protokolle von d. J. 1805 u. 1806 angeordnet, dass 1. in seinem Mittel nicht nur die Gerichts-, sondern überhaupt alle Protokolle und Korrespondenzen (ausser jenen an E. M. und an die hung. Hofkanzlei, welche halbbrüchig hungarisch und zugleich lateinisch abgefasst sein müssen) blos in hung. Sprache geführt, 2. die Urteile über sämtlich vorkommende Streitigkeiten eben in dieser Sprache gefällt, und 3. so auch die Einreden nur hungarisch geschehen und eingereicht werden sollen, 4. hat der erwähnte Komitat seinen Stuhlrichtern mitgegeben, die betreffenden Herrenstühle und Ortsmagistrate, bei welchen bis dahin die hung. Sprache nicht gebraucht wurde, hiezú und sohin auch zur Abfassung ihrer Protokolle in dieser Sprache aufzufordern. Dann 5. sollen vom 1. Nov. 1806 angefangen die die Kontributional- und Domestikalkasse betreffenden, sowie alle übrigen Komitatsrechnungen in eben dieser Sprache geführt, und 6. alle Berichte der Komitatsbeamten hungarisch erstattet werden. Endlich 7. hat derselbe seinen Mittelstuhlrichtern die Weisung gegeben, jene Gemeinden, welche bis dahin keine hung. Schulmeister hatten, zu verhalten, in Hinkunft nur dieser Sprache kundige Schullehrer aufzunehmen.

Die *hung. Statthaltereien*¹ findet diese Beschlüsse des Pester Komitats, insoweit es hier sich von der Verhandlung der Prozesse

¹ A helytartótanács itt kivonatolt ered. felterjesztése 1807 jan. 7-éről 1807:1060. kanc. sz. a., ezeket írja Pest vármegye határozatáról: ...ad n. 2682 gen. congregationis 21. Nov. 1805 habitae, ubi videre est, quod processus et allegationes coram eodem comitatu Pestiensi, seu in ejus sede judiciaria, seu coram iudicibus etiam pedaneis, occursurae, idiomate hung. per partes allegantes proponi jubeantur, — quod item ad ejusdem n^{ri} punctum 7. eo non obstante, quod ipsa, de cujus effectu agitur, lex novellaris a. 1805. §. 5. negotia literaria relate ad studium linguae hung. penes provisionem art. 7. a. 1792 relinquenda innuat, locorum communitates absque discrimine nationum eo adstringendae per praefatum comitatum determinantur, ut quae ludimagistris hungaricis provisae non essent, ludimagistros linguae hung. gnaros assumant, et per hos juventutem instrui faciant.

in hung. Sprache, und davon handelt, dass die Gemeinden, wo es bisher nicht ohnehin bestand, in Hinkunft hung. Schulmeister zu halten, und ihren Kindern diese Sprache beibringen zu lassen, verhalten werden sollen, dem Gesetze keineswegs angemessen, indem der 4. Art. v. J. 1805 den Gebrauch der hung. Sprache in Geschäftsverhandlungen nur freistellet, nicht aber vorschreibt, und in Absicht der Einführung der hung. Sprache beim Literar-fache, zufolge des nemlichen Gesetzes, es bei der bisherigen

Cum autem recentissimae legis hoc in merito latae (cui quoque anterior, de processibus et allegationibus lingua hung. formandis lata determinatio inniti et consonare debet) tenor id tantum disponat, ut jurisdictionibus liberum maneat in judiciis etiam, processibusque usum linguae hung. adhibere, non vero id statuatur, ut hanc introducere, partesque lite agentes hac uti teneantur; sed praeterea ad ipsam civilem libertatem cum ipso jure proprietatis intime junctam pertinere videatur, ut, qui voluerit, in judiciis jus suum ipse quoque in persona, ac ea, quae etiamnum forensis est, lingua, eousque prosequi possit, donec leges disertae contrarium statuunt; — denique multa alia a simili coactione in causidicos lingua vernacula agere minus assuetos, in partes ipsas litigantes, in actores denique, qui e quibusvis regni partibus forum rei sequi obligantur, incommoda, et detrimenta dimanare possint, — consilium hoc reg. locumten. majoritate votorum demisse censeret, hanc comitatus Pestiensis determinationem (nulla in reliquo quoad usum linguae hung. occurrente reflexione) eo explicandam venire, quod hac non obstante liberum maneat partibus lingua etiam latina allegare. Minoritas interim consilii hujus reg. locumten. gremiales quippe consiliarii C. Eszterbázy, B. Mednyánszky, episcopus Kurbély, B. Podmaniczky, Végh et Komáromy, existimant, ex ipsa lege, arbitrio jurisdictionum relictum fuisse, num usum linguae hung. in judiciorum pertractationem inducere velint, et cum ad horum partem, etiam litigantium allegationes spectarent, integrum una iisdem jurisdictionibus esse debere, ut ipsas quoque partes ad eam linguam in allegationibus adhibendam adstringere possint, qua ipsae in administratione justitiae, processuumque decisione utuntur.

Commissione studiorum, quae super posteriore ejusdem comitatus Pestiensis determinatione attacto puncto 7. intuitu assumendorum per communitates locorum, linguae hung. gnarorum ludimagistrorum lata, audita est, nullam se in obversum hujus comitatensis conclusi reflexionem depremandam habere declarante.

A m. cancellária hasonló felfogást tanusított *Tolna vármegye magyar nyelvi határozataival szemben*, amikor ezeket a helytartótanácsnak 1806 március 28-án 2438. kanc. sz. a. visszaküldve, ezeket írja: „si communitates locorum, quorum incolae linguam hung. non callent, de quibus videlicet determinatio comitatus Tolnensis sonare videtur, linguam hung. in scholis vernaculis sponte tradi facere, et hoc fine ludimagistrum hungaricum servare, vel si ludimagister linguam hung. non callet, neque ex salario suo docentem linguae hung. assummere possit, hunc dotare voluerint, id quidem nulli reflexioni subsit, sed cum vigore ben. resolutionis regiae circa novum systema literarium editae et consilio huic. locumten. regio sub 29 Jan. 1802 intimatae, lingua hung. in scholis nationalibus non nisi iis, quae primariae sunt, tradi debeat, hinc extra loca primariorum scholarum nationalium, nec communitates locorum ad tradendam linguam hung. servandumque ludimagistrum hung., aut alium docentem linguae hung. neque ludimagistros linguae hujus ignaros ad servandum adjunctum, qui pueros in lingua hung. erudiat, cogi possint.“

Beobachtung zu verbleiben hat. Zudem würde es der bürgerlichen Freiheit zuwiderlaufen, wenn man ohne Unterschied auch jenen, die der hung. Sprache nicht kundig sind, den Gebrauch derselben vor Gericht auferlegen wollte, wo es doch nach dem Gesetze jedem erlaubt ist, seine Rechte in der bei den Gerichten üblichen lateinischen Sprache, selbst in eigener Person zu verteidigen; endlich würde es unzählige Nachteile hervorbringen, wenn man die Rechtsfreunde bei Vertretung der ihnen anvertrauten Streitsachen zu der ihnen ungewohnten hung. Sprache verhalten wollte. In dieser und mehrerer derlei Rücksichten erachten demnach die *mehreren Stimmen der Statthalterei* die Beschlüsse des Pester Komitats dahin ausdeuten zu müssen, dass den Parteien fortan unbenommen bleibe, vor Gericht ihre Einreden auch in der lat. Sprache machen zu können.

Allein die *minderen Stimmen* sind der Meinung, dass nachdem den Gerichtsbarkeiten freigestellt sei, die Rechtspflege in hung. oder lat. Sprache zu führen, dieselben von den Parteien die Einreden auch in eben der Sprache zu fordern befugt seien, in welcher sie (Gerichtsbarkeiten) die Rechtsangelegenheiten schlichten.

Soviel die von dem Pester Komitate den Gemeinden auferlegte Aufnahme hung. Schulmeister betrifft, so habe die darüber einvernommene *Studienkommission* nichts zu erinnern gefunden.

In den von dem Békészer Komitate eingelangten Kongregationsprotokollen kommen ähnliche und noch weiter greifende Beschlüsse in Ansehung der Einführung der hung. Sprache vor, dieser ordnet nemlich nicht nur auf die Korrespondenzen mit den hung. Regimenten an, sondern er fordert sogar, dass alle Seelsorger in dieser Sprache predigen sollten.

Die Hofkanzlei findet einige der gedachten Beschlüsse dieser Komitate mit der gesetzlichen Freiheit eines jeglichen Bürgers auf keine Weise vereinbarlich und daher unzulässig; denn, nachdem der 4. Art. v. J. 1805 den Gebrauch der hung. Sprache bei amtlichen Geschäftsverhandlungen nur erlaube und dazu niemanden verpflichte, so könne der Schluss des Pester Komitats ad 4, dass die Herrenstühle und Magistrate bei Verhandlung der Prozesse sich durchaus der hung. Sprache bedienen sollen, schon auch in der Hinsicht nicht bestehen, da die Herrenstühle und Magistrate schon für sich selbständige Gerichte sind, und von denselben die Prozesse nur im Wege der Appellata zu den Komitaten gelangen, mithin, nachdem das Gesetz den Gerichtsbarkeiten den Gebrauch der hung. Sprache freistellt, den Komitaten keinerlei zustehe, die Herrenstühle und Ortsgerichte dazu zu zwingen, und sie, Kanzlei, beruft sich hierwegen auf ihre schon sub n. 4106. 1806 abgegebene Meinung. Belangend weiters die Forderung, dass die Gemeinden anderer Nationen ihre Kinder zur Erlernung der hung. Sprache verhalten sollen, da könne dieser Zwang aus dem Sinne

des Gesetzes ebensowenig gefolgert werden, als es auch dem Zwecke des Unterrichts derlei Kinder nie entsprechen würde; und gleich unzweckmässig würde es sein, wenn die Prediger das Wort Gottes ihren Gemeinden in einer ihnen unverständlichen Sprache vortragen müssten. Endlich könne auch die Veranlassung des Békéser Komitats, dass mit den hung. Regimentern hungarisch korrespondirt werden soll, nicht gutgeheissen werden, da bei dem Militärstande durchgehends die deutsche Sprache angenommen ist, und weil auch bei den hung. Regimentern nicht selten der Fall sei, dass die Offiziere der hung. Sprache entweder ganz unkundig sind, oder selbe doch nicht in dem Masse innehaben, um die Schrift gehörig zu verstehen. Die Kanzlei unterbreitet demnach diesen Gegenstand der a. h. Schlussfassung, und werde dann in Gemässheit der zu erfolgenden a. h. Entschliessung das Nötige an die gedachten zwei, oder auch andere Komitate unverzüglich erlassen.

Votum. Reflexiones cancellariae fundatas invenio, et in earum conformitate tam Pestiensis, quam Békésiensis comitatus instruendi forent. 13 Junii 1807. Somogyi.

Vollkommen einverstanden. 18. Chotek.

Auch ich. Eadem. Zinzendorf.

Resol. aug. Fundatae sunt cancellariae reflexiones, et juxta harum tenores tam Pestiensis, quam et Békésiensis comitatus instruendi veniunt. Ad mandatum Sacrae Mtis expressum Rainerius m. p. Kollowrat. 25. Juni 1807.

42.

1807 április 3.

A m. kancelláriától felterjesztett magyar nyelvű hivatalos címzések.

Ered.. 1807 : 6489 kanc. sz.

Alkalmat e felterjesztésre Győr vármegye ezen 1806 március 26-iki felirata adott. ered., 1806 : 3538. kanc. sz. alatt: „Feőméltóságú m. kir. udvari írótsztségnak tanácsa! Midőn máj napon a múlt ország-gyűlésén hozatott törvényeket hirdetésképpen felolvastatnánk, azoknak 4. cikkelyénél megállapodtunk, s anyai nyelvünk virágzásának előmozdítását természetes indulattal óhajtván s annak hasznos következeit általlátván, abban határoztuk meg magunkat, hogy innédtől azon törvénynek értelme szerént, nemcsak jegyzőkönyveink, a megvizsgálások, jelentések s tiszti kiadások, hanem az ennek utána támasztandó törvényes perek is, azokban hozandó ítéletekkel együtt magyar nyelven folytattassanak. Mely végzésünket midőn a feőméltóságú m. kir. udvari írótsztség tanácsának tartozó alázatossággal jelentenénk“ ... ahol az írótsztség címét a kancellária illetlennek találta s ezért 1806 április 25-én, 3538 sz. alatt utasítá a helytartótanácsot, hogy állandóan használható magyar hivatali címzéseket találjon ki, aminek ez az 1807 : 2850. kanc. sz. szerint eleget tett. A helytartótanács ezen kidolgozását a kancellária egyetlen változtatással terjesztette a felség elé, aki azt jóváhagyta. Ilyen „hivatalos műszótárt“ a rendek eleinte maguk akartak készíteni, s ezért több vármegye követei még 1806 augusztus 25-én Pesten

gyűlést akartak tartani „zur Berichtigung jener hung. Ausdrücke und Redensarten, welche die lateinischen infolge des letzten Landtags ersetzten sollten,“ de több vármegye előre bejelentvén, hogy nem küld megbízottat, a helytartótanács Pestmegyével közölte, hogy az összejövetel nem lesz megtartva. Az egész ügy titkos felügyeletével gr. Majláth János volt megbízva, titk. jelentése 1806 augusztus 29, K. K. A. 1806:1266. sz. alatt. Egy ilyen tiszti frászmódot Kisfaludy Sándor is készített 1806-ban, kiadva Minden Munkái, Angyal Dávidtól, 8, 669. l.

Ő csász. és kir. Felségének. A levél elein. Felséges Császár és Apostoli Király, legkegyelmesebb Ur, Urunk. *A levél folyamatajában.* Csász. és kir. Felséged. *A levél bérekesztésén.* Mellyel Csász. és Kir. Felséged királyi kegyelmeiben ajánlottak jobbágyi alázasos főhajtással vagyunk. *A levél végén.* Csász. Kir. Felségednek legalázatosabb szolgálai és örökös hűségű jobbágyai. *A levél borítékján.* Felséges Urunknak, dicsőségesen országló 1. Ferencnek, Isten kegyelméből örökös ausztriai császárnak, Magyar, Cseh, Gallicia és Lodomeria stb. Apostoli Királyának, Ausztria főhercegének stb. legkegyelmesebb Urnak, Urunknak.

Nádor Ispán urnak, ő cs. és k. főhercegségének. A levél elein. Felséges örökös csász. és kir. Fő Herceg Magyarország Nádor Ispánja, kegyelmes Urunk. *A levél folyamatajában.* Felséges Császári s Királyi Fő Hercegséged. *A levél bérekesztésén.* Mellyel Felséges Csász. s Kir. Fő Hercegséged kegyelmében ajánlottak mély tisztelettel vagyunk. *A levél végén.* Felséges Csász. s Kir. Fő Hercegségednek legalázatosabb s legengedelmesebb szolgálai. *A levél borítékján.* A felséges örökös csász. s kir. Fő Hercegnek Józsefnek, Magyar és Csehország örökös fejedelembéli hercegének, Ausztria Fő Hercegének, aranygyapjas vitéznek, úgy nemkülönben Szent István apostoli király díszes rendje nagy keresztes vitézének, Magyarország Nádor Ispánjának és királyi Helyt-tartójának s Főkapitányának, a Jászok és Kúnok grófjának és bírájának, felséges csász. és kir. lovasság ezredesének, két magyar lovas sereg fővezérjének és tulajdonosának, Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesült vármegyék örökös főispánjának, a felséges királyi Helyt-tartó nagyméltóságú magyar Tanács, úgyszint az ország nagyméltóságú legfőbb törvényszéke előlölőjének, kegyelmes Urunknak.

A magyar királyi Helyt-tartó tanácsnak. A levél elein. Felséges Örökös Csász. Kir. Fő Herceg Nádor Ispán Úr! Nagyméltóságú Kir. Helyt-tartó magyar Tanács, Kegyelmes Urunk és Kegyes Uraink! *A levél folyamatajában.* F. Csász. Kir. Fő Hercegséged, és az F. kir. Helyt-tartó magyar Tanács. *A levél végén.* Kegyelmében és kegyességeikben ajánlottak alázasos és egész tisztelettel vagyunk, Csász. kir. Fő Hercegségednek és az Nagyméltóságú királyi Helyt-tartó magyar Tanácsnak alázasos, engedelmes szolgálai. *A levél borítékjára.* Felséges örökös csász. kir. Fő Hercegnek, Magyarország Nádor Ispánjának, a F. Kir. Helyt-tartó nagyméltóságú magyar Tanács előlölőjének és tanácsosinak, kegyelmes urunknak és kegyes urainknak.

Az nemes Vármegyéknek az F. K. Helytartó Tanács e szerint szokott írni. A levél elein. Méltóságos, Fő Tisztelendő, Tekintetes, Nemes, Nemzetes és Vitézlő rendek. A levél folyamatjában és végén. A fent titulált rendeknek jó akarója, minden készséggel valói. In dorso intitultatio retenta est.

A szabad k. városoknak. A levél elein. Szabad királyi városi érdemes tanács. A levél folyamatjában és végén. Ezen városi tanácsnak jó akarói. In dorso aequae retenta est latina intitultatio. Oppido Felsőbánya. A levél elein. Becsületes mezővárosi tanács. A levél folyamatjában és végén. Ezen mezővárosi tanácsnak jóakarói. Intitultatio in dorso latina retenta est.

43.

1807 október 26.

Drevenyák titkos jelentése a magyar nyelv ügyében való országgyűlési tárgyalásról.

Ered., Pr. B., 50. csomó, a jelentéshez mellékelve a nádortól a rendek elé terjesztett szép nyomtatvány: Museum Hungaricum excelsis regni proceribus et inclitis Statibus et Ordinibus exhibitum, Budae, typis r. Universitatis Hung.

Drevenyák Xav. Ferenc bányatanácsos, ezen az országgyűlésen Kaunitz herceg, Mitrovsky és Vécsey bárók és Colloredo gróf távollévők követé volt, jelentései kizárólag csak Baldacci s a király kezébe jutottak.

Pag. Gravaminum 63. §. 85 ist das Postulat eines zu Pest zu errichtenden National Institutes, dessen vorzüglicher Bestandteil, die Gründung des allgemeinen Gebrauchs der hung. Sprache sein soll; und so wie die Stände bei der Circularsitzung hierüber zu keinem Schluss kommen konnten, war das Ringen bei der heutigen Dietalsitzung ungemein stärker, als alle vorhergehende. Die Aبلغaten mehrerer Gespanschaften, vorzüglich Comorn, Moson, Bars, Neutra, Zipsen verteidigten die lat. Sprache, hielten jeden Zwang für schädlich, glaubten das Institut nur auf freiwillige Beiträge einzuschränken, fanden in dem jetzigen Antrag, von dem ganzen Subsidualbetrag 3 xr per Gulden zu diesem Institute beizutragen, eine denen Gesetzen ganz unbekannte tributäre Auflage, mehrere Comitats und städtische Aبلغaten gesellten sich zwar zu obigen, man überhäufte sich wechselseitig mit beleidigenden Ausdrücken, und am Ende wurde bestimmt: diesfalls von dessen betreffenden Jurisdiktionen nachträgliche Instruktionen einzuholen.

Ich erlaube mir hiebei nur die a. u. Bemerkung: dass als im J. 1802 von Errichtung des Fundi publici die Rede war, die ganze Zahl der Aبلغaten derselben widersprechend, bei der gegenwärtigen Bereitwilligkeit durch die Anstalt und Tendenz die künftigen Zwecke deutlich verrate. Und nachdem die Coronal-, Cameral-, Studien- und Religionsfondsgüter zu ihren bestimmten

Bedürfnissen kaum hinreichen und durch den gegenwärtigen Subsidionalbeitrag merklich geschwächt werden dürften, der Antrag viele Rücksicht verdiene.

Külön cédulán:

Nur mit fliehender Hand sei gesagt, dass ich vermutlich den 31. von hier nach Wien aufbrechen und dass der Ehg. Kais. Hoheit mir vorangehen werde, dass heute wegen der hungarischen Sprache und einem National Institut — à la Paris zur Erziehung junger Jacobiner — zu welchem jeder zu contribuieren gesetzmässig verhalten werden solle, eine sehr grosse Fehde gewesen, und dass ich wegen der gehaltenen Conferenz heute bei Sr. kais. Hoheit nicht vorkommen konnte, und erst morgen wieder hingehen werde.

Az október 27-iki ülésről így jelent, K. K. A. 1807:524., kab. sz. 2184. alatt:

... die heutige Sitzung.. haben sich die Glieder des hohen Rats wegen der hung. Sprache stärker als jemals gemessen. Komorner, Wieseburger, Pressburger, Neutraer, Turóczer, Liptauer, Arver, Saroser, Zipser Komitate und selbst Syrmien formierten sub auspiciis des Trentsiner Komitats das erste Treffen, an welches sich auch die Städte angeschlossen haben, die Geistlichkeit aber schwieg. Allein da dem Calvinismus und der Boeskaischen Vipernbrut an den Vehikel der Revolution, der Allgemeinheit der hung. Sprache sehr viel gelegen ist, so wird am Ende der begünstigten Minorität und ihrer beschirmten Opposition die superiore Mehrheit wie gewöhnlich dennoch weichen und das Feld räumen müssen.

44.

1807 október 29 — november 7.

Baldacci államtanácsos négy kabinet-i véleménye a magyar nyelv ügyében folytatott országgyűlési tárgyalásokról.

Baldacci ezen votumait nem mint államtanácsos, hanem mint kabinet-i referens, Ferenc császár személyes tanácsadója készítette, s egyenesen az uralkodó elé terjesztette, aki azt elolvasás után kabinetjében megőriztette. A votumokra Csapónak és Drevenyáknak titkos jelentései szolgáltatottak alkalmat.

a)

1807 október 29.

Ered., K. K. A. 1807:534; kab. sz. 2165.

Eleje ezen darabnak a rendeknek egy kerületi ülésben hozott határozatára vonatkozik, mely szerint a követek kérdezzék meg küldöiket, elvállalhatják-e a nyelvművelő intézet alapítására kivetendő adót.

Da die gesetzgebende Gewalt in Ungarn nicht bei den einzelnen Jurisdiktionen, sondern bei dem Könige und den landtags-

mässig versammelten Ständen beruhet, so waren schon die ersten Schritte der Adegaten, die sich um neue Instruktionen von ihren Kommittenten bewarben, ordnungswidrig. Noch weit ordnungswidriger ist es aber, dass man sich sogar in Circulis herausnimmt, Vorschläge an die Jurisdiktionen zu erlassen, und vollkommen gegründet sind die Einwendungen, welche selbst einige Glieder des Cirkels dagegen machten.

Dass die Ungarn ihre Sprache besser kultiviren wollen, dawider habe ich nichts einzuwenden, aber das Isolierungssystem, worauf es hiebei abgesehen ist, würde unendliche Nachteile stiften. Ich habe mich über diesen Gegenstand oft genug umständlich geäußert, und kann nicht genug bedauern, dass durch den i. J. 1805 abgeschlossenen Artikel E. M. die Hände gebunden worden sind, all diesen Gaukeleien mit einemale ein Ende zu machen. Ubrigens wird es mit dem projektirten Nationalinstitut wohl noch lange nicht vorwärts gehen, denn wenigsten die kroatischen, slavonischen und slavischen Komitate werden sich gewiss nicht beeifern, reichliche Beiträge zur Emporbringung einer ihnen ganz fremden, dürftigen und eben darum für öffentliche Geschäfte kaum brauchbaren Sprache zu bewilligen.

b)

1807 november 1.

Ered., K. K. A. 1807:534, kab. sz. 2184.

Beterjeszti Drevenyák 1807 október 27. jelentését (l. 43. sz. alatt) és vele együtt konstatálja, hogy a református párt, mint a nyelv terjesztésének sürgetője, győzött az országgyűlésen.

Hätte sich aber auch nicht bloß die scheinbare Majorität, sondern die Unanimität für die Anträge der Theisser erklärt, so würde ich doch auf die Genehmigung solcher Postulata, die ausser ihren übrigen vielen und einleuchtenden Unzukömmlichkeiten auch dazu führen, dass der Staatskörper am Ende in zwei völlig von einander abgerissene und sich einander entgegenwirkende, sohin schon in sich selbst den Keim der Zerstörung tragende Hauptteile zerfallen würde, nimmermehr einraten können; sondern, wenn es auch itzt nicht möglich ist, die unglücklichen Artikel von den J. 1790, 1791. und 1805. wo man listigerweise die Bedrängnis der Regierung und ihren Mangel an Festigkeit benützte, um solche dem weisen System aller früheren Zeiten ganz entgegenstehende Beschlüsse durchgehen zu machen, umzustossen, so soll wenigstens auch nicht ein Schritt weiter gegen diesen Abgrund getan, und nichts mehreres hierin falls effectuirt werden, als was schon wirklich zur Ausführung gebracht worden ist.

c)

1807 november 1.

Ered., K. K. A. 1807:534., kab. sz. 2183.

Részletesen kivonatolva Csapónak 1807 okt. 26. jelentését, s abban a 86. szakasz tartalmát, végül megjegyzi:

Die wegen der ung. Sprache in der Cirkularsitzung gemachten Anträge, deren aber einige Ablegaten sogar noch eine weitere Ausdehnung geben wollten, habe ich aus der Ursache ihrem ganzen Inhalte nach hier angeführt, weil sie jeden Kommentar entbehrlich machen, und anschaulich darstellen, dass der Verbreitung der ung. Sprache bis zur Ausrottung aller übrigen, die itzt mehr als die ungarische üblich sind, und mit wahrer Härte gegen alles, was nicht vom Kaukasus abstammt, durchgesetzt werden will, dass die Ausführung ungeheure Summen kosten, und es am Ende mehr ung. Sprachlehrer als ung. Soldaten geben würde.

d)

1807 november 7.

Ered., K. K. A. 1807:534., kab. sz. 2221.

Die kraftvollen Massregeln zur Verbreitung der ung. Sprache, mit deren Entwerfung sich die Stände drei ganze Sitzungen hindurch beschäftigt haben, führt Csapó in seinem Berichte v. 31. Okt. sehr umständlich an. Da sie aber in der Hauptsache auf jenen Beschlüssen, welche schon früher im circulis gefasst und damat ausführlich angegeben worden sind (zurückgehen), so kann das Detail dieser Massregeln füglich übergangen werden, deren vorzüglichste Beförderer Joseph Vay, Emmerich Péchy, Balogh, Baloghy, Paul Nagy, Lánchy und Lónyay waren. Szerdahelyi, der gegen den literarischen Teil dieser Massregeln sehr vernünftige und sehr billige Einwendungen machte, wurde von Nagy, Halasy, Balogh und Szentkirályi wütend angefallen und sie trieben die Insolenz soweit, dass sie ihn für unwürdig ein ung. Beneficium zu besitzen erklärten. Es wird sich vielleicht in der Folge schicksame Gelegenheit geben, diesen Märtyrer der Wahrheit für die ausgestandene Misshandlung zu entschädigen und dem Publikum zu zeigen, wie wenig Gewicht E. M. auf das Urteil solcher dummdreisten Leute legen. Aber auch einem der Hauptkoryphäen, nemlich dem berühmten Szentkirályi, ging es nicht viel besser, da sein, zwar gewiss aus keiner guten Absicht gemachter Vorschlag von der herrschenden Partei so übel aufgenommen wurde, dass sie ihn nicht einmal in das Landtagsdiarium eingetragen wissen will. Als die vorzüglichsten Zwecke

bei den oberwähnten Massregeln gibt Csapó folgende an: *a)* die verschiedenen Nationen des Landes durch das Band einer allgemeinen Sprache näher zu verbinden, *b)* den Einfluss auf die Landesgeschäfte und ihre Verwaltung den Eingeborenen zu sichern und dadurch *c)* nicht nur allein den Adel bedeutender zu machen, sondern überhaupt die Konstitution, welche ihrer Ausserung nach durch deutschen Einfluss allmählig abgeändert werden könnte, und die sie in Gefahr zu sein glauben, mehr zu befestigen.

Alle diese Zwecke lassen sich nach meinem Dafürhalten auf den, beinahe aus allen Handlungen der Stände resultirenden Hauptzweck zurückführen, nemlich, den unentbehrlichen Zusammenhang des grossen Staatskörpers zu trennen, ihren Einfluss und ihre Macht zu erhöhen, dagegen aus der Regierung ein blosses Schattenbild zu machen. So gewiss es ist, dass wenn auch diese Wünsche in Erfüllung übergingen, in nicht gar langer Zeit die Keile, die sie schmieden, auf ihre Häupter zurückfallen und sie bald unter der Zuchtrute sei es nun eines rechtmässigen Fürsten, oder eines Usurpators die Sünden abüssen würden, die sie begehen; aber so gewiss ist es nicht nur allein Regentenpflicht, sondern selbst wahre Wohltätigkeit gegen die, welche nur aus Kurzsichtigkeit fehlen, oder an dem was geschieht, ganz unschuldig sind, dem Übel dadurch ein Ende zu machen, dass man die Solonen nach Hause schickt und sie nicht eher als in solch einem Zeitpunkte zusammenberuft, wo man sie auf eine nachdrücklichere Art zur Besonnenheit, wenn sie bis dahin nicht selbst dazu kommen, führen kann.

45.

1807 október 31.

Baldacci államtanácsos kabineti véleménye a Nemzeti Múzeumot illető országgyűlési tárgyalásról.

Ered. K. K. A. 1807: 534., kabineti száma 2182.

Soviel die Errichtung des Ung. National Institutes, oder, wie sie Csapó nennt, der Ungarischen Gelehrten Gesellschaft betrifft, erhellet aus dem vorliegenden Bericht, der sich auch über diese Sache umständlicher verbreitet, dass vorzüglich die Theisser, und darunter auch solche, welche sich sonst als Gegner der dem kön. Interesse nachtheiligen Anträge bekannt machten, wie z. B. Rhédey und Lónyay, ferner selbst Ablegaten solcher ungarischer Gespanschaften, wo die slavische Sprache die herrschende ist, als grosse Eiferer für die Gründung dieses Institutes und der Errichtung eines ungarischen Theaters zeigten, während die Deputirten anderer, und darunter auch solcher Komitate, wo die ung. Sprache praedominirt, sich wider den Antrag erklärten. Mit

unverkennbar richtiger Beurteilungskraft schildert Csapó die Nachteile, welche die beabsichtigte Verbreitung einer ausser Ungarn ganz unbekannten Sprache sowohl für E. M. als für die übrigen Erbländer, und selbst auch für die eigene Kultur des Landes haben würde, und äussert sein Befremden, dass diese doch unstreitig vorzüglichen und wichtigsten Gründe von keinem derjenigen, die wider den Antrag stimmten, angeführt worden sind. Allein, die ganze Geschichte des gegenwärtigen Landtags hat es zu sehr gezeigt, wie ungern man gewisse Wahrheiten hört, und wie überwiegend die Richtung nach dem Isolierungssysteme geworden ist, um es nicht ganz wohl zu begreifen, dass selbst diejenigen, die manches Üble verhüten wollen, in der Begründung ihrer Meinungen sehr vorsichtig sind, und sich der Gefahr nicht leicht aussetzen, sehr übel behandelt, und als unwürdige Kinder des Vaterlandes ausgerufen zu werden.

Ugyanezen tárgyáról szól Baldacci ugyanezen napról való felterjesztése, K. K. A. 1807: 534, kab. sz. 2178, Csapónak azon jelentésére, hogy a magyar és latin nyelv hívei hevesen összetűztek egymással: „Wegen dem Nazional Institut wird es noch mehrere Debatten geben, und die Sache zu einem Diätalbeschluss spät oder gar nicht reifen. Aber auch im letzteren Falle wird man sie noch immer beseitigen können.

Jemehr die Fehden und Grobheiten über Hand nehmen, destomehr Gewinn ist dies bei der jetzigen Lage der Dinge. Die Herren prostituieren sich auf diese Art selbst, und am Ende wird doch selbst im Lande die Erkenntnis erwachen, dass man sich in der Auswahl der Areopagiten sehr vergiffen habe.“

46.

1807 október 31.

Csapó titkos jelentése a magyar nyelv ügyében tartott október 29. 30. és 31. kerületi ülésekről.

Ered., Pr. B. 49. csomó.

Csapó Imre, az 1807. országgyűlésen a távollevő gr. Festetics József és János követje állandóan küldött titkos jelentéseket, melyek a kabinet útján Baldacci államtanácsosnak osztattak ki referádára.

Nachdem der Vorschlag über die Errichtung einer ung. Gelehrten-Gesellschaft, mit der Begründung eines öffentlichen Fonds in einer unzertrennlichen Verbindung steht, und in Betreff des letzteren noch die Entscheidung der Jurisdiktionen erwartet werden muss, so wurde die Aufnahme beider Gegenstände einstweilen zwar aufgeschoben, allein die Verbreitung der ung. Sprache, welche ein Hauptzweck der erwähnten Gesellschaft, haben die Stände mit einem beispiellosen Eifer, durch drei ganze Sitzungen abgehandelt, so dass die vorgeschlagenen Mittel die Alleinherrschaft der ung. Sprache mehr erzwingen, als allmählich befördern sollen.

Der Vorschlag der Regnikolar-Deputation, welcher ohnehin fast alle Hilfsmittel zur Ausbreitung der National-Sprache erschöpft zu haben schien, erhielt teils durch neue Beisatze, teils durch Festsetzung eines ausschliessenden Zeitfristes mehr Kraft und Verbindlichkeit als zuvor: indem die Stände zu einem Gesetz zu erheben wünschen:

Itt részletesen összegezi a magyar nyelvi, 86. (később 62.) szakasz tartalmát.

Das eifrige Bemühen der Stände wäre in diesem Gegenstand weiter gegangen, wenn es der Personal,¹ der Abt Zerdahelyi,² Ablegat vom Waitzner Kapitel und Prileszki,³ Ablegat des Trencsiner Komitats, nicht gemässigt hätten.

Der Abt Zerdahelyi stellte in Rücksicht der vier ersten Punkten die Unmöglichkeit vor, in einer kurzen Zeit hinlängliche ung. Lehrer bilden zu können, die Unbilligkeit, verdienstvolle Männer, deren Alter die Ernennung der ung. Sprache wo nicht unmöglich, doch ungemein beschwerlich macht, vom Schuldienst zu entsetzen und die Unzulänglichkeit des Studienfonds, so viele Lehrer in der ung. Sprache unterrichten zu lassen, als die Bestellung des Schuldienstes erfordert.

Durch die Aeusserung desselben, dass die weit stärkere Anzahl der Jugend anderer Nationen im Lande nicht gezwungen werden könnte, sich nach dem Handvoll (manipulus) der ung. Jugend zu fügen, haben sich die Stände ungemein beleidigt gefunden, und man beschuldigte ihn nicht nur einer Unwissenheit, sondern einige als Szentkirályi,⁴ Nagy,⁵ Halasy,⁶ Baloghy,⁷ nannten ihn, der von der Nation so verächtlich zu sprechen unterfanget, für unwürdig, ein ungarisches geistliches Beneficium zu geniessen.

Der Ablegat Prileszky war zwar auch eingenommen für die Ausbreitung und Emporkommen der ung. Sprache, indem er den Vorschlag gemacht hatte, dass zu den Komitats-Bedienstungen nur solche angestellt werden, die dieser Sprache kundig sind; nur die allzu strengen Zwangsmittel bestritt er, wodurch die lat. Sprache als die Quelle der Gelehrsamkeit und Aufbewahrerin der ung. Rechtsgelehrsamkeit plötzlich in Verfall kommen könnte.

Die weit überlegene Anzahl der Gegner unterliess nicht, alle diese Gründe mit Beweggründen und Beispielen zu verfechten, indem sie behaupteten, dass die lat. Sprache in den oberen Klassen ferner auch vorgetragen wird, dass unter der Regierung a. h.

¹ Semsey András, kir személynök, Abaúj megye főispánja.

² Szerdahelyi Alajos György, a váci káptalan követe.

³ Prileszky Károly.

⁴ Szentkirályi László, Pest megye követje.

⁵ Felsőbüki Nagy Pál, Sopron vármegye.

⁶ Halasy Márton, Heves.

⁷ Baloghy Lajos, Nógrád.

Sr. Mt. Kaisers Joseph II. alle diese Mittel zu Verbreitung der deutschen Sprache und, wie der Ablegat Nagy sich äusserte, zur Einführung anderer Einrichtungen, die der Constitution und dem Character der Nation entzogen waren, mit bestem Erfolg angewandt worden sind. Dass die Stände ihre Absicht nicht anders erreichen könnten, als wenn sie die ung. Sprache nützlich und unentbehrlich machen. Die Zwangsmittel müssten für die Landeseinwohner weniger beschwerlich fallen, weil sie für das Ungarische von Natur aus eine Vorliebe haben.

Mehrere Ablegaten drangen auch darauf, dass die Geschäftsmanipulation bei der ung. Statthalterei und bei der kön. Tafel ungarisch geführt werden soll; nachdem aber in Rücksicht der ersteren der Personal vorgestellt hatte, dass in allen Branchen der Statthalterei nicht hinlängliche Individuen wären, die der ung. Sprache kundig sind und in Betreff des letzteren, Balogh⁸ vom Komorner Komitat und Péchy⁹ von Sároser Gespanschaft, die Einführung der National-Sprache, wegen noch nicht festgesetzter Terminologie der juridischen ung. Wörter, und hiedurch zu befürchtender Irrung in den juridischen Urtheilssprüchen selbst wider-raten hatten, wurden beide Dikasterien in der vorigen Geschäftsführung gelassen, indem die Stände hoffen, dass bei einem künftigen Landtag die noch abgängigen Verfügungen zur Aufnahme der Sprache leichter zu ersetzen sein werden.

Der Ablegat Szentkirályi äusserte endlich den Wunsch, dass das ung. Gesetzbuch (Corpus Juris Hungarici), welches nach der Angabe des Archivregistranten Kovachich¹⁰ mehrere tausend typographische Mängel haben soll, durch eine Landtagsdeputation revidiert, mit den Originaldekreten kollationiert, und nachdem auch jene Dekreten, die vom selben ausgeblieben sind, beige-setzt würden, neuerdings herausgegeben und auch in das ungarische übersetzt werde.

Dieser Vorschlag wurde aber allgemein verworfen, und Péchy vom Sároser Komitat, Balogh, Halasy, Némethszeghy¹¹ und Lán-czy¹² äusserten im Namen der Landstände ihr grösstes Befremden, dass durch den erwähnten Ablegaten, dessen Eifer für die Constitution so bekannt ist, dem Landesgesetzbuch Fehler und Mängel beige-gelegt werden könnten, nachdem die darin enthaltenen Gesetze sowohl von Seite sovieler Könige, als auch von Seite der Stände, immer als wahrhaft und heilig angenommen worden sind, und durch mehrseitige Traktaten sanktioniert wurden. Sie haben aus diesem Grund vom Personalen ausgebeten, dass im Tagebuch der Stände

⁸ Galantai Balogh János.

⁹ Péchy János.

¹⁰ Kovachich Márton György.

¹¹ Némethszeghy István, Moson.

¹² Lán-czy József, Torna.

hierüber nicht einmal eine Erwähnung gemacht werden solle, umsomehr, weil die vorgeschlagene neue Redaktion nicht nur einen Landtag von mehreren Jahren erfordern würde, sondern die gemeinte Verbesserung unendlichen gefährlichen Auslegungen Anlass geben könnte.

Diese Gründe haben auch die Stände dahin bewogen, dass von der beabsichtigten Übersetzung des Gesetzbuches in die ung. Sprache gänzlich abgestanden sind.

Bei Erwägung des ständischen Vorschlags über die Verbreitung der ung. Sprache, scheinen darin hauptsächlich folgende Grundsätze aufgestellt zu sein:

1. die verschiedenen Nationen des Landes durch die Allgemeinheit der Sprache näher zu verbinden,
2. den Einfluss und die Verwaltung der Landesgeschäfte für die Landeseinwohner zu sichern,
3. und hiedurch nicht nur den Adel bedeutend zu machen, sondern überhaupt die Constitution, welche durch den (wie sie äussern) deutschen Einfluss allmählig abgeändert werden könnte, zu bekräftigen. Sie glauben also desto kräftigere Gegenmittel anwenden zu müssen, je mehr Gefahr sie gegenwärtig für dieselbe Constitution befürchten.

Übrigens ist es ohnstreitig, dass Hofrat Vay,¹³ Emmerich Péchy,¹⁴ Balogh, Baloghy, Nagy, Lánczy, Lónyay¹⁵ in Beförderung dieses Vorschlages den wichtigsten Einfluss gehabt haben.

A Szerdahelyi kanónok beszédje alkalmával történetkről *Baldacci* Sumerau rendőrfőnök egy jelentésére, mely szerint Szentkirályi, a pesti követ, a legveszedelmesebb a magyar nyelv dolgában, s bár politikai existenciáját a nádornak köszöni, inkább meghal, mintsem hogy a magyar nyelvet feláldozza, így nyilatkozik, K. K. A. 534., kab. sz. 2218: a tömeg mindig gyáva és hagyja garázdálkodni a kiabálókát. „Allein das Betragen der Feuerbrände gegen den Domherrn Zerdahelyi macht es noch begreiflicher, wie sie es dahin bringen, dass ihnen so leicht niemand widerspricht. Wer wird aber solch eine Rotte, die, indem sie gegen den Monarchen die Stimmenfreiheit mit der grössten Ausdehnung geltend macht, jeden insultiert, der es wagt, eine von der ihrigen verschiedene Meinung zu äussern, wohl noch länger beisammen lassen, und mit ihr über das öffentliche Heil deliberieren wollen?“

A rendek kívánságát az egész monarchia szempontjából *Csapó* a követ-kezőkép ítéli meg, kelet nélküli jelentése Pr. B. 49. csomó:

Da die Sprache auf die Sitten, Cultur, Character und selbst auf die constitutionellen Grundsätze der Völker einen wichtigen Einfluss hat, so wäre es zur Erleichterung der Regierungsgeschäfte sehr zu wünschen, dass in den vereinigten k. k. Erbstaaten jener gangbaren Sprache der Vorzug eingeräumt würde, die unter den übrigen am meisten gebildet und dem grössten Teil der Staatseinwohner eigentümlich ist. Der Endzweck indessen, verschiedene Völker auch mittels dieses Organs noch näher miteinander zu verbinden, kann nur allmählich und vorteilhafter durch indirekte Mass-

¹³ Vay József, Szabolcs.

¹⁴ Péchy Imre, Bihar.

¹⁵ Lónyay Gábor, Zemplén.

regel der a. h. Regierung erreicht werden, welche die einzuführende Sprache nicht verhasst machen, noch die den Völkern eigene Vorliebe beleidigen.

Die Bestimmung demnach der anverlangten Begünstigung hängt eigens von dem ab, ob und inwieferne a. h. S. Mt. die Einführung einer allgemeinen Sprache zum Grundsatz genommen haben.

Dermalen aber scheint die lat. Sprache sowohl für die Gesetzgebung, als auch für den wissenschaftlichen Vortrag die angemessenste zu sein. Denn dieses Idiom ersetzt gleichsam den Mangel einer herrschenden Landessprache, zu dem sich verschiedene Nationen gleich gerne bequemen. Bei der Gesetzgebung hat die lat. Sprache noch den Vorzug, dass dieselbe keiner Veränderung unterworfen, die getreueste Aufbewahrerin der Rechten sei, dahingegen die Ausdrücke einer lebenden Sprache durch den längeren Zeitlauf leicht einen verschiedenen Sinn, den die Gesetze nicht beabsichtigten, erhalten könnten. Die allgemeine Einführung der ung. Sprache auf den Schulen würde notwendigerweis die Umänderung des gesamten Studiensystems erheischen; welche plötzliche Umgestaltung mit nicht geringem Hindernis der Wissenschaften begleitet sein würde.

47.

1807 november 13.

Az országgyűlési kívánságok és sérelmek közt a magyar nyelvre vonatkozó kívánság.

Nyomt., 1807-iki Irományok 426. l.

Az országgyűlés kívánságait és sérelmeit egy, az 1807 május 12-iki ülésből kiküldött 48 tagú *bizottság* dolgozta ki, mely munkáját a szeptember 21-iki ülésen terjesztette be. A november 13-iki felirattal felterjesztett végleges szöveg 62. szakasza eredetileg 86. számú volt, a nagy országgyűlési vitákban, melyeket a magyar nyelv kérdése okozott, mindig a 86. szakaszról van szó. Rajta kívül még magyar nyelvi vonatkozásúak voltak a következő, a végleges szövegből kimaradt szakaszok:

35. Optarent SS. et OO., ut de tradendis lingua hung. scientiis provisio fieret, ac ut condendae in futurum leges lingua lat. et simul hung. ederentur; anteriora vero decreta sub inspectione legislativi corporis praevidenda authenticis exemplaribus conformanda supplerentur. (Az 1807. Irományok 237. l.)

84. a király bár megmutatta a nevelés ügye iránt való gondoskodását azzal, hogy 1806 nov. 4-én szétküldette a törvényhatóságoknak az új Ratio educationist, a rendek mégis kérik, hogy a systematica deputatio in litterariis munkáját tárgyalásra elővehessék (ugyanott 260. l.).

85. a cél a nemzeti műveltség (cultura nationis), ennek forrása (fontes) a magyar nyelv, ennek művelésére kérik a magyar tudóstársaság felállítását (ugyanott 261. l. leköszölve a Planum promovendae et excolendae linguae patriae hung., erigendaeque hunc in finem societatis, az 1791. orsz. bizottság munkálataiból; és az 1790 november 10-én a helytartótanácsnak már benyújtott tagnévsora; 268. l. br. Prócnaynak a magyar nyelv műveléséről szóló memorandumja).

62. Postulatum SS. et OO. illud est, ut lingua hung. magis extendatur et communis reddatur.

Sub comitiis a. 1790 per art. 16. provisum est, ut ad propagandam et perpoliendam nativam linguam hung. in gymnasiis,

academiis et universitate peculiaris linguae et styli hungarici professor constitueretur.

Quo autem effectus articuli ejusdem propius assequi possit, a. 1792. art. 7. hunc in tenorem conditus est. Itt idézve ez a törvénycikk.

Sub comitiis a. 1805 conditus art. 4. uberius perhibet, quae-nam ad provehendam amplius linguae patriae culturam constituta fuerint, vigore cujus id quoque sancitum est, ut cum studium linguae hung. per art. 7. 1792 inter studia ordinaria relatum esset, Sua M^{tas} S^{ma} effectum art. hujus procurare dignetur; porro

Ordinata per art. 16. 1790. literaria quoque deputatio, hanc in rem operabatur, hujus elaboratum generatim quidem quoad omnes sui partes, specialiter attamen sectionis 11mae §. 192. in hic adnexo diaetali substernitur discussioni.

Et quia nunc etiam commune SS. desiderium eo tenderet, ut fontes huc conducentes reserentur, e quibus usus linguae hung. in omnem populum largissime diffuat, ad scopum proinde hunc prout effectum conditarum hanc in rem legum, media illa proponuntur, quae pro eo efficacia omnino sunt, ut lingua hung. communior reddetur et propagetur. Horum mediorum

Primum est, ut lingua cum ipsa juventutis educatione incrementum capiat et propagetur, hunc in finem in scholis normalibus et aliis publicis minoribus, e quibus ad classes grammaticas transitus fit, nec non trivialibus per jurisdictiones designandis, ubique per totum Hungariae regnum lingua hung. medio linguae vernaculae ab alphabeto doceatur, hancque singulus puerorum, cujuscunque ille nationis et religionis sit, condiscat.

2do: Evoluto ab his comitiis decennio ad grammaticas classes nemo admittatur, qui linguam hung. prorsus ignorat, cum lingua haec pro adminiculari condiscendae linguae lat. in gymnasiis abhibenda sit.

3tio: In gymnasiis proinde pro vehiculo institutionis linguae latinae hungarica lingua constituenda proponitur ita, ut in scholis grammaticalibus, ubi apti professores linguae hung. gnari jam praesto sunt, ibi finitis his comitiis nunc statim cum initio anni scholastici usque evolutionem etiam decennii tam vernacula, quam et hung. lingua, ubi autem professores apti haberi non possunt, evoluto a modernis comitiis decennio sic dictae compositiones latinae vernacula et hung. primo semestri, secundo autem semestri ope solius linguae hung. pertractentur, suapte alioquin intellecto, quod evoluto decennio, tam primo quam et secundo semestri compositiones latinae ope solius linguae hung. tractabuntur.

¹ Ut proinde mox statim evoluto decennio in scholis per totum regnum lingua hung. ubique introduci possit, illud est necessarium, ut ad comitatus, ubi usus linguae hung. non est,

professores linguae hung. gnari ad scholas ibidem existentes, praeferenter mittantur.

4to: Optarent equidem SS. et OO. ut in humanioribus et altioribus classibus omnes scientiae lingua patria traderentur, interea tamen quoad hanc in rem necessaria subsidia parata fuerint, desiderium eorum explebitur, si evoluto quinquennio in singula humanitatis classe et facultate certum studium lingua hung. tradendum designatum fuerit.

¹ Ad facilitandum interim, qui hoc puncto intenditur scopum, professores linguae hung. gnari intra etiam hoc quinquennium ceteris paribus praeferenter assumantur.

² 5to: Quod vero theologiam attinet, ad plebem in usu ejusdem conservandam, et uberius imbuendam, quam plurimam conferet, si in dioecesibus ad clerum, apud utriusque evangelicae confessionis autem candidati theologiae tales, qui praeter notitiam linguarum vernacularum etiam linguae hung. ceteris paribus gnari erunt, praeferenter suscepti fuerint, item si dominia terestralia jure patronatus gaudentia, pro vacantibus parochiis praeferenter talia individua praesentaverint, quae ceteris paribus linguam hung. etiam calleant, non secus, si ad loca mixtam populationem continentia, quorum videlicet populus linguae hung. et alterius linguae promiscuum usum facit, nonnisi talis parochus et ludimagister applicitus fuerit, qui linguae hung. in tantum guarus sit, ut officio hac lingua defungi possit, eatenusque jurisdictiones in mutua cum dioecesanis et respectivis superintendentiis cointelligentia salvis legibus de jure patronatus sonantibus, collationibus item beneficiorum, necnon jurisdictione episcoporum, in sensu hujus et aliarum legum exercendis vigilant, ne huic dispositioni contraveniatur, casu in contrario, si aliter remedium ferri nequiret, dirigenti dicasterio remonstratio fiat, constat eum numerosa hungarica loca, imo integros districtus damnum fecisse proprii idiomatis, quod adhibitis parochis linguam hung. non callentibus nulla occasio faciendi ejusdem usus supermanserit: ut itaque detrimentum nationis eadem via, iisdemque modis reparetur, quibus illatum est, ad praemissum scopum id quoque ordinandum videtur, ut in cunctis seminariis linguae hung. professor constituatur, sit studium hoc ibidem quoque ordinarium et quae ex studiis lingua hung. tradi poterunt, taliter tradantur, quo sic clerici modum condiscere possint, ope hujus linguae catechisandi et concionandi.

² 6to: Et quia ad plebem etiam eo reflectendum esset, ut in scholis nationalibus et quibusvis aliis pagensibus apti docentes constitui possint, institutum praeparandorum ludimagistrorum in pluribus locis ita foret inducendum, ut praeparandi praeter linguam vernaculam praeferenter in lingua hung. instituantur, et tales, qui peculiarem in lingua hung. condiscenda navaverint operam, majoribus etiam praemiis exstimulentur.

¹ Quapropter Sua M^{tas} S^{ma} exoratur, ut prout vires fundi studiorum admiserint, et numerus praeparandorum augeatur et iidem ex fundo eodem provideantur.

¹ Dispositio vero haec etiam ad Graeci uniti et non uniti ritus ea ratione extendatur, ut in praeexistentibus et in eorum usum erigendis scholis cum influxu et cooperatione cleri eorum primorum item communitatis per dirigens dicasterium lingua etiam hung. inducatur.

¹ Ceterum ea in parte, qua in majoribus locis et oppidis scholae normalis magistris linguae hung. gnaris quamprimum provideri desiderantur, dominio terrestri et jurisdictionibus committendum videretur, ut talium locorum et oppidorum communitates disponantur, quo hac de individuis pro ipsarum necessitate praeparandis sint sollicitae, ac pro eorum intertentione sumptus e propria cassa suppedient.

² 7mo: Cum autem comitatus a potiori usum linguae hung. introduxerint, et speretur, eos etiam comitatus, qui negotia publica ope linguae hung. nondum pertractarent, ad usum sese collocaturos:

² Ut autem lingua patria penes cunctas jurisdictiones, huc intellectis etiam L. R. civitatibus eo certius ad usum deducatur, e re quidem esset talibus jurisdictionibus, quae usum linguae hujus nondum adoptassent, terminum praeclusi diaetaliter constituere, praesertim cum ab eo tempore, quo natio, quae cunctos alterius idiomatis accolas fraterno complectitur affectu, iis propter commune emolumentum arctiori vinculo necti cuperet, desiderium suum publica lege manifestavit, jam 17 anni effluxerint.

¹ Quia nihilominus in his spontanea voluntatis inclinatione ad propositum finem pertingeretur, interesset tamen, ut plebs, cui lingua lat. perinde imo magis ignota est, quam hung. hac potius ordinationes accipiat, et omnis constitutio, quae speciem vis alicujus redoleret, praecavenda existimetur.

¹ Proinde SS. et OO. cujusvis jurisdictionis, quae usum linguae hung. necdum adoptasset, arbitrio relinquunt, quemnam terminum pro introducendo usu ejusdem pro ratione facti, progressus defigere velint, spe firma freti eos, qui cum Hungaris eodem jure, eadem patria rebusque prout secundis, ita et adversis, eodem denique utuntur praesidio, sua sponte conaturos, ut vinculo etiam communis linguae arctius adhuc constringantur.

¹ Quo autem tanto majus incitamentum sit, condiscendae linguae hung. expleto, quod jurisdictiones determinaverint, tempore, ad publica officia ii saltem applicabuntur, qui usum linguae hung. sibi familiarem reddiderint.

² 8vo: In dicasteriis etiam politicis, uti cancellaria regia et consilio r. lten. hung. ii resolvantur et applicentur, qui hung. linguae gnari sunt, relate ad partes adnexas provisione art. 7. 1792. in suo esse relicta. De cetero jurisdictionibus lingua patria

utentibus consilium r. lten. hung. juxta dispositionem art. 4. 1805. hungarice respondeat.³

¹ Az így megjelölt bekezdések nem voltak benne a gravamenek összeírására kiküldött bizottságnak beterjesztett munkálatában.

² Az így megjelölt részek a bizottsági munkálatban rövidebben voltak fogalmazva.

³ A bizottsági munkálatban még a következő 3 szakasz volt, mely a felirattal elküldöttekből kihagyatott:

9no: Curia r. causas nunc praeexistentes latino quidem idiomate pertractare poterit, novae attamen partibus volentibus hungarice defluent. Praeterea in causis appellatis et in partibus hungarice pertractatis curia r. non latine sed hungarice deliberet, pro cuius facilitatione terminologia juridica deserviet.

10mo: In comitiis sicut repraesentationes, diaria et generatim quaevis acta diaetalia lingua hung. et lat. pertractantur, ita articulos quoque sub his et futuris comitiis, ope utriusque linguae concinnari expetunt SS. et OO.

11mo: Ad excolendam et perpoliendam linguam hung. multum sane confert theatrum hung.; ope enim illius gustus in animis linguae publicus instillabitur, politura et volubilitas perfectior reddetur. Hunc interim in finem, siquidem theatrum sine fundo subsistere non possit, desiderium quoad erigendam societatem hung. et cum hac conjungendum theatrum ejusque dotationem in praevio postulato ... manifestatum hic quoque reiterari. (Irományok 270. l.) Ezen három utolsó szakaszt a rendek október 31-én, a 70. ülésben hagyták el (1807. Jegyzőkönyv 546—556. l.). A főrendek több változást kértek; így ad 4. tízéves terminust, ad 5. félnek, nehogy ez a szakasz a kegyúri jogot érintse, s ezért a rendek beszúrnák a salvis legibus — in sensu hujus et aliarum legum exercendis részt, ad 6. kéri, hogy e rendelkezés az oláh és orosz „nemzetbeliekre“ is kiterjesztessék, mire a rendek beszúrnák az eredeti szövegbe a 6. szakasz harmadik bekezdését (Dispositio vero ...), ugyanott 562, 599, 620, 621. l.

48.

1807 november 28.

A m. kancellária véleménye az országgyűlésnek a magyar nyelv tárgyában felterjesztett 62. számú sérelméről.

Fog. 1807:10.926 kanc. sz. Majláth György kezétől, ered. 1807:11.655. kanc. sz. alatt.

Obsequentissima haec cancellaria hung-aulica demisse censerit, per leges de promovenda linguae hung. cultura hactenus conditas satis jam praestitum esse, quod ex parte administrationis publicae vel desiderari poterat; si autem eo reflectatur, quod licet in art. 4. 1805 et §. ejus 3. in jurisdictionum libertate relictum sit, ut cum consilio locten. r. hungarice correspondeant et in judiciis etiam processibusque usum idiomatis hujus adhibeant, complures tamen jurisdictiones libertatem hanc in necessitatem transformare et respective sedes dominales ad processus coram iis vertentes hungarice pertractandos, officiaque cameralia ad secum hac lingua correspondendum stringere voluerint, unde non aliud, quam

negotiorum remora et confusio expectari poterat; si praeterea consideretur, regnum Hungariae tot diversi idiomatis et nationis incolas gremio suo complecti, quos inter praecipue graeci ritus homines, moris et idiomatis sui retinentissimi, per media introducendae linguae hung. in hoc postulato proposita, his praesertim rerum adjunctis, facile concitari possent; si demum eo reflectatur, quod et leges regni, et radicalia quaevis instrumenta jus proprietatis regnicolarum tangentia latino idiomate inde a regni incunabulis conscripta sint et actu conscribantur, dum proinde linguae hung. cultura suscipitur, latinae etiam non modo obliviscendum non sit, sed haec quoque suis non sit nudanda adminiculis, fidelissima haec cancellaria hung. aulica totum hoc postulatum, cujus puncta tot alioquin et minutis et ambagibus implexa sunt, rejiciendum ac Statibus regni respondendum esse demisse opinatur:

Persuasum esse M^{ti} V. S^{mae} legibus circa culturam et propagationem linguae hung. hactenus conditis, talia jam ad assequendum hunc scopum tributa esse adminicula, ut ulterior condendae legis necessitas haud subversetur.

Ez a felterjesztés 1807 december 1-én került az *államtanács* elé, St. R. 1807.: 4238 sz. a., ahol azt a tanácsosok: Somogyi János, Bedekovich Ferenc, August Veit v. Schittlersberg, Baldacci Antal, gr. Mailáth József és gr. Zichy Károly megjegyzés nélkül ajánlták a királynak elfogadásra; a kancelláriától javasolt kir. leiratrésztet (mert a magyar nyelvi szakasz csak egyik pontja volt a felirattal benyújtott sérelmeknek, s ezért a kir. válasz is az e sérelmekre adott kir. leirat egyik szakasza lett) a király csakugyan elfogadta és az 1807 dec. 10-iki *leirattal* közölte az országgyűléssel, (Irommányok 512. l.: Ad 62dum.: Persuasum esse... stb. mint a kancellária felterjesztésében.) A visszautasítást *József nádor* a december 14-iki ülésen megpróbálta szelídíteni, közölve a király nevében, hogy „a magyar nyelvnek előmozdítása, mely a nemzet tökéletesbülését eszközli, őfelségének is szívében fekszik. El is fogadja kegyelmesen a Statusoknak és Rendeknek ezen célra törekvő dícséretes iparkodását. Azt ítéli azonban őfelsége: hogy közelítik céljukat az ország Rendjei, ha elkerülnek mindeneket, amelyekből az erőltetést lehetne gyanítani, azért is a dolgot nem annyira kedveltetnék. Őfelsége már ezen országgyűlésének vége felé lévén, amennyire mostan az ország rendjeinek ez iránt tett előadásait végre nem hajthatta, mindeneket, amelyek a magyar nyelv előmozdítására szolgálhatnak, kegyelmesen el fog rendelni; hogy e szerint addig is a SS. és RR. kívánságainak eleget tehesen, ameddig a legközelebb tartandó országgyűlésén bővebben lehessen ez iránt értekezni“, Jegyzőkönyv 801. l.

49.

1807 december 15.

Baldacci kabinetü votuma a magyar nyelv dolgában álnév alatt teendő pályakérdésről.

Ered., K. K. A. 1807:521. sz. alatt.

Alapjául *Sumerau* báró rendőrfőnök 1807 december 1-ji felterjesztése szolgált, melyben 1. előadja *Armbruster János Mihály* udv. titkár javas-

tatát az „Österreichische Blätter“ megindítására és ebbe névleg megnevezett magyar tudósok bevonására, s 2. a tübingai Cotta-könyvkereskedés által a magyar nyelvnek a közigazgatásba bevezetéséről pályakérdést íratni ki (amint ezeket már 1807 november 19-iki, Stadion János Fülöp külügyminiszterhez írt jegyzékében is megírta, ismertette az egész kérdéssel együtt Heinrich Gusztávtól, Kazinczy Ferenc tübingai pályaműve a magyar nyelvről, Régi Magyar Könyvtár 37. Bpest, 1916., bevezetés). Sumerau felterjesztésére Baldacci válasza: ad 1: ezt már két év óta sürgeti maga is, üdvözli az ideát: „Auf die ung. Gelehrten zu wirken und sie fester als bisher an die Regierung zu ketten, ist von höchster Wichtigkeit, da dasjenige, was der Hofsekretär Armbruster von ihrem bedeutenden Einflusse und von ihren Verbindungen sagt, unter die unbestreitbarsten Wahrheiten gehört, ... die Vorteile sind unschätzbar, die man sich dadurch verschaffen kann, dass man zweckmässig auf die öffentliche Opinion wirkt“, ad 2:

... Die Idee, unter fremden Namen im Auslande eine Preisfrage über die auf dem ung. Landtage so laut gewordene Absicht, die deutsche und alle übrigen Sprachen durch die ungarische im Lande zu verdrängen, veranstalten zu lassen, leuchtet mir vollkommen ein. Denn, obwohl durch die a. h. Entschliessung auf das diesfällige Postulat, den Ständen zu erkennen gegeben worden ist, dass die schon bestehenden Gesetze zur Verbreitung der ung. Sprache vollkommen hinreichen, und sohin die Notwendigkeit neuer gesetzlichen Anordnungen über diesen Gegenstand sich von selbst behebe, so werden doch viele von denen, welche die tempora Uladis-lai so lebhaft zurückwünschen, nicht ermangeln, obige Erledigung dieses Postulats für ein neues, grosses Gravamen zu erklären, und das servum pecus imitatorum wird in ihr Geschrei mit einstimmen. In einer gelehrten Fehde, die man durch obige Preisfrage veranlasst, können hundert Wahrheiten gesagt werden, die sonst nicht leicht an das Tageslicht kommen würden, und was Schriftsteller gelegenheitlich einer Preisfrage sagen, oder erweisen, macht gewiss mehr Eindruck, als andere Methoden, bei denen man sicher weit leichter auf die Vermutung geraten könnte, dass die Regierung die Hände im Spiele habe. Vielleicht — und ich hoffe dies nicht ohne allen Grund — liefert die Ausführung dieser Idee solche Resultate, dass man sich bestimmt finden wird, sie auch noch zur Erörterung anderer Materien zu benützen...

50.

1807 december 19.

Bedekovich államtanácsos kabinet felterjesztése a magyar nyelvű országgyűlési naplók kiadása dolgában.

Ered., Pr. B. 48. csomó.

Alleruntertänigste Aeusserung. Über die an den geh. Unterzeichneten a. h. gestellte Frage, ob die Drucklegung der hung.

Landtagsdiarien vermög der Gesetze ausdrücklich bewilligt, oder aber nur so gestattet, und daher wieder abzustellen sei? unterfange ich mich nachstehende u. Auskunft zu erstatten.

Von einer in Druck Auflegung des Landtagsdiariums ist weder in den älteren, noch neueren Zeiten eine bestimmte gesetzliche Vorschrift vorhanden, vielmehr ist es notorisch, dass die Diarien v. J. 1741, 1751 und 1765 nur in geschriebenen Exemplaren, auch nur in der lat. Sprache zu erhalten waren.

Die Auflegung der Diarien datiert sich lediglich von dem Landtag des 1790. Jahrs, wo diese Motion, um den Landtagsverhandlungen mehr Publizität zu verschaffen, zuerst und zwar noch vor der Entwerfung des Krönungsdiploms von den Ständen gemacht, mit den Proceribus wiederholt diskutiert und endlich einstimmig dergestalt angenommen wurde, dass das Diarium in der hung. Sprache verfasst, unter der Leitung des Personals revidiert und sohin in Druck aufgelegt werden soll, auch ist damalen festgesetzt worden, dass die Übersetzung des Diariums ins Lateinische stattzufinden, jedoch nur der hung. Entwurf für das Original zu gelten habe.

Über diese Verfügung der versammelten Stände zu einer Zeitperiode, wo man sich manches willkürlich erlaubte, ist weder eine a. h. Bestätigung angesucht, noch weniger aber eine auf beständige Zeiten ausgedehnte Vorschrift in Form einer gesetzlichen Kraft festgesetzt worden.

Inzwischen hat sich dieser Gebrauch sowohl während des besagten Landtags, als auch in den nachgefolgten unter der glorreichen Regierung von E. M. bis nun abgehaltenen Landtügen erhalten, ohne dass hierüber von a. h. Orten eine wesentliche Abänderung eingetreten wäre.

Selbst im Verlauf des gegenwärtig zu End gebrachten Landtags ist von Anfang der Verhandlungen sogleich alles in Druck aufgelegt worden, und bis nun wird schon ziemlich das gesamte Diarium in Druck herausgekommen sein.

Durch die seit mehreren Jahren erfolgte Zulassung scheint zwar dieser Gebrauch nunmehr einigermassen a. h. autorisiert zu sein, und in dieser Betrachtung dürfte es doch bedenklich sein, auf die Abstellung desselben so gerade anzutragen, obschon ich sonst vollends überzeugt bin, dass die erwähnte Massregel für kein Gesetz zu halten sei, mithin es der höchsten Exekutivengewalt allerdings frei stehe, hierin falls nach Umständen wesentlich und wirksam einzutreten.

Die Redaktion des Diariums ist eigentlich das wesentliche, worauf mit aller Sorgfalt gesehen werden soll; dass jene dem wahren Zweck vollkommen entspreche und die Verbreitung schädlicher Grundsätze sorgfältigst verwahre, ist das vorzüglichste, worauf die a. h. Aufmerksamkeit geleitet werden dürfte.

Sollte für künftige Fälle ein Verwahrungsmittel in Antrag gebracht werden müssen, so würde ich meine u. Meinung dahin beschränken, dass wegen einer genauen Kontrolle, welche der Redaktion des Diariums vorzuschreiben und beizugeben wäre, die a. h. Fürsorge einzutreten hätte, worüber die Aeusserung der ung. Kanzlei abverlangt werden könnte. Den 19. Dez. 1807. Bedekovich.

Bedekovich e felterjesztése nem került az államtanács elé, egészen titkosan kezelte Ferenc király, aki ügylátszik, a magyar diáriumok kérdésének felvetésénél Baldacci hatása alatt állott. A fenti felterjesztés következő volt, hogy *Bedekovich* a dec. 23-iki audiencián Ferenc királytól szóbeli utasítást kapott arra, hogy *József nádor*hoz a következő kir. kéziratot fogalmazza, Pr. B. 48. csomó:

„Lieber Herr Bruder. Nachdem in Rücksicht der allgemeinen Wohlfahrt sehr viel daran gelegen ist, dass jenes, so im Druck aufgelegt und verbreitet wird, in jeder Hinsicht so geartet seie, damit es keinen Samen verderblicher Grundsätze enthalte und auf die künftige Bildung der Jugend keine nachtheilige Folgen besorgen lasse, vorzüglich aber bei den auf das ung. Staatsrecht bezugnehmenden Fragen und Gegenständen die wirksamste Aufmerksamkeit dahin gerichtet sein müsse, dass alles, so den kön. Majestätsrechten und der echten Landtagskonstitution offenbar abträglich sein kann, von der gleichsam unter dem Schutz irgendeiner öffentlichen Autorität zu gestattenden Verbreitung gewissenhaft entfernt werde, so folget hinaus von selbst, dass derlei allenfalls auch bei den öffentlichen Landtagssitzungen schriftlich vorgekommene Verhandlungen oder überreichte Anträge dem Landtagsdiarium gar nicht eingeschaltet, und, wenn solche etwa schon darin aufgenommen wären, die weitere Verbreitung derselben mittels des Drucks sorgfältigst verhindert werden soll.

Diese Meine Willensmeinung mache Ich E. L. mit dem ausdrücklichen Befehl hiemit bekannt, dass, nachdem es sich während des soeben abgeschlossenen Landtags leicht ereignen konnte, dass unter anderen auch solche Schriften entweder in der Form einer Botschaft an die obere Tafel, oder auch in der Art Privatmeinungen der einzelnen Landtagsdeputierten zum Einschalten in das Landtagsdiarium überreicht worden seien, deren Inhalt und Tendenz den kgl. Rechten und dem wahren Geist der Landtagsverfassung offenbar derogieren dürfte, E. L. bei dem Personalen ungesäumt die Verfügung treffen wollen, damit alle derlei schriftliche Aufsätze, welche nicht so viel dem Zweck eines wohlgeordneten Landtagsdiariums zu entsprechen, als vielmehr den Keim und die Irrlehre gefährlicher Grundsätze zu begründen geeignet sind, der gewöhnlichen Druckauflegung ohne weiteres entzogen, und wenn selbe mittlerweile schon zum Teil aufgelegt worden wären, die Ausfolgung der noch vorhandenen Exemplarien, sowie auch die Fortsetzung der Auflage bis zu Meiner weiteren Anordnung sogleich eingestellt werde. Wobei Ich Mich von der bekannten Klugheit und Vorsicht E. L. mit vollem Vertrauen versehe, dass infolge dieser Meiner erklärten Willensmeinung auf die fortzusetzende Druckauflegung der letzteren Landtagsverhandlungen die genaueste Aufmerksamkeit verwendet, und falls einiger Zweifel darüber entstehen sollte, was nemlich zum Druck zuzulassen, oder davon zu entfernen sei? Mir hierüber die umständliche Anzeige mit beigefügtem Gutachten ehestens vorgelegt werden wird.“

A m. kancellária 1807 december 26-áról szintén kapott, kabineti úton, ez ügyben utasítást, mire ez 1811 július 31-én tette meg felterjesztését: az 1808. országgyűlési jegyzőkönyv és irományok kiadásánál Reviczky kir. táblai ülnök felügyelt a kiadással megbízott négy követ munkájára, sok illetlen és kellemetlen dolgot sikerült kihagynia, de mindent nem lehetett, mert a rendi üzenetek maguk is sok ilyest tartalmaztak. A kancellária ezen

felterjesztése az *államtanács* elé kerülén, St. R. 1811:2367. sz. a., *Bedekovich* votuma: A publicitas olyan nagy, hogy többet nem lehet elérni, a főbaj az, hogy az iratokat a kerületi ülésekben szövegezik, nem úgy, mint 1790-ig az országgyűléseken a protonotariusok, ezeknek most alig van dolguk az országgyűléseken; a kerületi ülések hatáskörét kellene tehát megszorítani, ami azonban a mostani (1811) országgyűlésen nem lesz lehető, úgysis elég sok pénzügyi nehézség lesz. És ha a diarium tartalmát még erősebben megcenzuráznák, a rendek csak annál részletesebben mondanák el, amit akarnak, a nunciumokban. *Baldacci* votuma: a kerületi ülések hatáskörét az úgysis veszedelmes mai pénzügyi helyzetben nem lehet visszaszorítani, de gondolni kell arra is, mi legyen a diariummal, ha az országgyűlés rosszra fordulna (azaz, akkor el kell tiltani nyomtatását). A *resolutio* *Baldacci* javaslata szerint, nem tesz konkrét intézkedést.

Az 1811—12. országgyűlés jegyzőkönyvében egyes részek csakugyan illetlenek találtattak, ezekről gr. *Erdődy József* m. kancellár 1812 július 5-én felterjesztést tesz, köztük van a diarium 1499. lapján a rendek megjegyzése, melyben sajnálatukat fejezik ki az ő magyar nyelvi kívánságokat tartalmazó feliratuknak az 1812 április 21-iki kir. leirat (l. 56. sz. a.) által történt visszautasításán és remélik, hogy a „jurisdiction feljebbvalói“ mégis csak be fogják vezetni „minden közdolgokba“ a magyar nyelvet; erről *Erdődy*: „pag. 1499 betreffend die hung. Sprache könnte auffallend scheinen, dass die Stände sich das Recht anmassen, für sich selbst etwas zu disponieren. Indessen sei es aus dem Zusammenhange zu ersehen, dass dieses bloß von jenen Sachen gemeint ist, die schon bisher den Gerichtsbarkeiten in Ansehung der hung. Sprache nach den Gesetzen erlaubt waren, keineswegs aber von anderen, die ihnen durch die höchste Resolution gar nicht zugestanden worden sind, und welches in Erfolg zu bringen, von ihnen gar nicht abhängt, wie z. B. was Schulsachen betrifft und das wesentlichste in ihrer Vorstellung war, denn sie sagen: donec petitum reiterare potuerint, folglich setzen sie einen Unterschied zwischen jenem, was noch von der höchsten Entschliessung abhängt, und jenem, was die Behörden nach den Gesetzen zu tun ohnehin befugt sind, aber noch nicht getan haben und eben darum hiezu aufgefordert werden; da nun die Komitate diesfalls nicht weiter gehen können, auch nicht dürfen, so wäre auch über diese Erklärung hinauszugehen, jedoch solche Erklärung für die Zukunft im Diario nicht aufnehmen, den Obergespänen aber auftragen zu lassen, bei den Generalkongregationen darauf zu gehen, dass die Kundmachung öffentlicher Verordnungen immer in den im Komitate üblichen Sprachen geschehe, die in einer anderen Sprache einzureichenden Bittschriften nie zurückgewiesen und diese Parteien vor keinem Gerichte gezwungen werden, in einer bestimmten Sprache ihre Rechtssache zu führen.“ E felterjesztés az *államkonferencia* elé került, ennek többsége csatlakozott a kancellária véleményéhez, *Wallis* gróf udv. kamarai elnök azonban a diariumok ezutáni kinyomatását eltiltani kívánta. Ferenc 1812 augusztus 4-iki *resolutiója* (benne a dült betűvel szedettek a király sajátkezű beszűrésai): „*Gesamte anstössige Stellen sind sowohl in dem bereits gedruckten, und noch nicht ausgetheilten, als in den noch nicht gedruckten Theilen des Diariums auszustreichen, oder wenn erforderlich, darin zu verbessern und nur dann erst der erneuerte Druck derselben zu gestatten, und daher erlaube ich auch nur nach sowohl in den gedruckten als ungedruckten Bögen bewerkstelligter Correctur das ganze Landtags Diarium der freien Disposition des Verlegers zu überlassen.*“ Übrigens hat die Kanzlei bei einem künftigen Landtag die *Drucklegung des Diariums nicht mehr zu gestatten*, wie auch ad pag. 1499. u. 718. nach Ihrem Anrathen das Gehörige zu erlassen. Franz m. p.“ Conf. 1812:144. sz., kab. sz. 1471, minek alapján adta ki a kancellária 1812 augusztus 10-iki udv. rendeletét, l. 57. sz. a.; a diarium 1499. lapján az inkriminált kifejezés megmaradt.

A legközelebbi, 1825. országgyűlés alkalmával herceg *Koháry Ferenc* m. kancellár az *államkonferenciában* személyesen kérte, Conf. 1825:246. sz., hogy az 1812 augusztus 4-iki rendelet visszavonassék, úgyis hiába volna eltüntetni a diarium kinyomtatását, mert a rendek gyorsírókkal leíratnák s censurátlanul nyomtatnák ki külföldön, a tilalom pedig megmérgezné az országgyűlés kezdetének hangulatát. Gr. *Zichy Károly* Metternich és Sedlnitzkyvel többször beszélt már ez ügyről; ezek is szükségesnek látják a diarium hivatalos kinyomtatását, erre resolutio 1825 szeptember 1-én: az 1812. rendelet hatályon kívül helyeztetik, de a személynök censoroknak megbízható követeket válasszon ki és nyomtatás előtt az íveket titkos elnöki úton a kancellár elé terjessze, hogy az kijavíthassa. Ezen utasításra *Szögyény Zsigmond* személynök kénytelen volt a kancellárnak jelenteni, hogy az ívek beküldésére nincs idő, a rendek türelmetlenül várják a jegyzőkönyveket, s a censorokat nem is ő nevezi ki, hanem a rendek választják (most 8 követet), ezért a fenti utasítás nem hajtható végre, maradjon az eddigi mód: ő fogja ezután szigorúan felülvizsgálni a jegyzőkönyvet, amibe az *államkonferencia* és a *király*, Conf. 1825:270. sz., bele is egyeznek.

51.

1809 február 11.

Lorenz államtanácsos kabinet-i véleménye a német nyelvnek általánossá tételéről.

Ered., K. K. A. 1809:410. sz.

Lorenz Márton, az államtanácsban az egyházi ügyek referense, mint kabinet-i referens véleményt mondott Hrdina József olmützi másodéves theologus azon kéréséről, hogy a sok szláv nyelvű lakosra való tekintettel az olmützi lyceumon a szláv nyelv számára tanszék állíttassék fel.

Der Budweiser Bischof, in dessen Sprengel $\frac{2}{3}$ Teile blos böhmisch verstehen und sprechen, machte letzthin von der nemlichen Notwendigkeit, für seine Seminaristen und Theologen einen böhmischen Sprachlehrer zu halten, Erwähnung, indem auch die von Geburt böhmischen Jünglinge nachher an den lateinischen Lehranstalten in Städten, wo meistens nur deutsch gesprochen wird, ihre Muttersprache beinahe ganz vergessen, und in dieser Hinsicht für den grössten Teil seiner Diözes zum Seelsorgeramte nur halb oder ganz unbrauchbar werden.

Es ist allerdings zu bedauern, dass man es durch die seit der glorreichen Regierung weil. der Kaiserin Maria Theresia stets verbesserten und mehr verbreiteten deutschen Schullehranstalten noch nicht weiter gebracht hat, mit der deutschen Sprache bei dem derselben unkundigen Landvolke einen geneigteren Eingang und mehreren Gebrauch und auf diese Weise die Erzielung des dabei a. h. beabsichtigten Endzwecks zu bewirken, dieselbe nach und nach zur herrschenden allgemeinen Volkssprache zu machen.

Es würde diesem aus mehreren Rücksichten ganz heilsamen Endzwecke geradezu entgegengearbeitet werden, wenn, man jetzt

für die slavische-böhmische-windische u. s. w. andere Sprachen an den öffentlichen Studienanstalten eigene Lehrer anstellte. Diejenigen aus den Studierenden, welche sich zum Beamten, Advokaten, zum Arzt oder Wundarzt berufen finden, werden sich zum voraus um die Kenntnis der Muttersprache des Landes, wo sie ihre Dienste leisten wollen, bekümmern, und folglich dieselbe nicht zu vergessen, oder noch zur rechten Zeit zu erlernen trachten, obgleich sie sich im Notfalle auch der Deutschen bedienen können. Nur der Seelsorger muss selbst und unmittelbar mit seinen Gläubigen von der Kanzel, im Beichtstuhle und beim Krankenbette, deutlich und verständlich zu sprechen wissen.

Ajánlja tehát, hogy egyedül a theologusok számára állíttassék fel a szláv nyelvnek tanszéke, ha ezt a cseh-morva egyházi hatóságok is helyeslik. A császári resolúció ily értelemben adatott ki 1809 február 13-án.

Hasonló fennediciát mutat többek közt St. R. 1816:9563. sz., mely szerint a *czortkowi* (galíciai) *kerület nemesei* kérték, hogy ezután a kormányrendeletek latin vagy lengyel nyelven adassanak ki, mivel németül nem értenek. A *czortkowi* Kreishauptmann és a galíciai kormányzósági elnök szerint „Es würde unter der Würde der Regierung sein, wenn sie von ihren, schon seit der Revindication Galiziens in der Behandlung der politischen Geschäfte angenommenen und allgemein eingeführten Grundsätzen bloß zu Gunsten ein oder des anderen Kreises abweichen wollte. Diese Abweichung sei aber auch nicht nötig, da es unrichtig ist, dass die dortigen Gutsbesitzer der deutschen Sprache unkundig seien, vielmehr sei ihnen dieselbe geläufiger, als die lateinische. Überdies sei die Kenntnis der deutschen Sprache ein vorgeschriebenes Erfordernis der Domestikal-Repräsentanten. Übrigens bewaise die Regierung schon dadurch ihre Liberalität, dass sie Patente, Kreisschreiben und Nachrichten, sowie das Kreisamt mehrere Cirkularen in poln. Sprache hier ausbebe und auch die Berichte und sonstigen Eingaben der Dominien in der poln. Sprache annehme, da doch vordem deren Zurückweisung angeordnet war.“ Az egyesített cseh-osztrák kancellária szintúgy a kérés ellen: da die deutsche Sprache bereits durch das a. h. Patent v. 1. Dez. 1785 zur Geschäftssprache bei den politischen Behörden Galiziens erklärt wurde und es bei dieser Bestimmung auch verblieb, ungeachtet es in Beziehung auf die Gerichtsbehörden in der Folge davon abkam. Az államtanács: Zur Verhandlung der politischen Geschäfte ist gewiss mit gutem Vorbedachte und wohl auch um diese Sprache und mit ihr deutsche Sitten und Denkart zu verbreiten, die deutsche Sprache in Galizien von der Regierung gewählt worden. A kérés mellett senki se szól, elutasítatik.

52.

1809 március 2.

Az udvari kamara átirata a m. kancelláriához Mármarosmegyének az íriszékek nyelvét illető határozata ellen.

Fog. udv. kam. ltár, Ung. Camerale. 1809:28119 ex März, ered. 1809:2848 kanc. sz. a. V. ö. 38. sz. végjegyzetét.

Laut der dem nebenfolgenden hung. Hofkammerbericht zuzuschlüssigen Determination, welche nicht einmal in der General-

kongregation des Marmarosser Komitats, sondern nur in der Sedria desselben gefasst wurde, haben die Magistratualen, die bei Abhaltung der Herrenstühle pro legali testimonio comitatus verwendet werden, den Auftrag erhalten, dass sie in dem Falle, wenn die Kameral-Herrenstuhls-Prozesse nicht in hung. Sprache verhandelt werden, die hierüber gefällten Urteile und andere Verhandlungen nicht unterfertigen sollen.

Da nun hieraus eine Verwirrung und offenbare Hemmung der Gerechtigkeitspflege entsteht und die Sedria für sich allein zu Erlassung ähnlicher Verordnungen in keinem Fall berechtigt ist, so findet man sich veranlasst, obigen Hofkammerbericht in Folge der durch Eine löbl. kön. hung. Hofkanzlei mit verehrter Note von 4. März v. J. n. 2017 anher mitgetheilten und hierneben wieder rückfolgenden diesfälligen a. h. Originalentschliessung zu dem Ende in Freundschaft mitzuteilen, damit Eine löbl. kön. hung. Hofkanzlei gefällig sein wolle sich daraus zu überzeugen, dass der diesfällige im Sinne gleich erwähneter a. h. Entschliessung einzustellende Missbrauch noch nicht ganz aufgehört habe.

Übrigens hat man die Ehre in Ansehung der kön. freien Städte zu erinnern, dass bezüglich auf die kön. Freistadt Szathmár Németh, welche ihre Berichte ebenfalls in hung. Sprache abzustatten pflegte, an die kön. hung. Hofkammer der Auftrag neuerlich erlassen worden sei, dieselbe zu Verfassung ihrer Berichte in der gewöhnlichen Geschäftssprache anzuweisen.

53.

1809 március 18.

Udvari rendetet a helytartótanács hoz a magyar nyelvnek a vármegyei igazságszolgáltatásban való, az udvari kamara részéről kifogásolt használata dolgában.

Ered., 1809:2848 kanc. sz. alatt. V. ö. 38. sz. végjegyzetét.

Franciscus. . . Camera nostra Caes.—R. aulica quaerulose retulit M^{ti} Nostrae, comitatum de Marmaros eam tulisse determinationem, ut sedes dominales ad communiter introducendam linguam hung. invientur et omnes instantiae aliaque his similia scripta lingua hung. concinnentur, huc relatis omnium in gremio ejusdem comitatus constitutorum cameralium officiorum et officialium litteris officiosis. Verum equidem est articulo 4. diaetae 1805. jurisdictionibus in salvo relictum haberi, ut negotia in lingua hung. pertractare possint, sed econtra certum est et id, omnia coactiva media ad exclusive introducendum linguae hujus usum genuino citatae legis spiritui e diametro adversari, eodem praeterea articulo agitur solummodo de correspondentiis inter juris-

dictiones et cancellariam nostram regiam hung.-aulicam nec non Dil^{nes} et Fid^{tes} Vestras vigentibus, prout et de processibus, in quorum pertractatione jurisdictiones aequae si voluerint linguae hung. usum facere possunt, nemini attamen illa imponitur necessitas, ut literas aut recursus suos ad jurisdictiones illas, quae lingua hac utuntur, directos, eadem solum lingua concinnare teneatur, praefatum igitur comitatum limites latae hoc in passu legis transgressum esse manifestum est tanto quidem magis, quod determinationem suam ad camerales quoque officiales, qui tamen juxta leges in negotiis nostrae dumtaxat camerae r. hung.-aulicae subjacent, extenderit, stante enim hoc sequeretur comitatum id ipsum ab aliis etiam jurisdictionibus praetendere posse, quod utique praecitatae legi haud cohaerere in aprico est. Jam quod sedes dominales concernit, sedes dominales sunt fora primae instantiae et constitutionali nexu suam existentiam specialemque jurisdictionem constituentia, et quemadmodum tabula regia forum appellatorium omnium reliquorum fororum judiciarium est, quin tamen ex eo ulla in eadem fora polleat jurisdictione, ita id ipsum de sedibus quoque dominalibus intelligendum venit, quae eo etiam a fortiori tamquam se solo subsistentes jurisdictiones considerandae sunt, quod dominia terrestria ope earum in subditos suos activitatem sibi lege tributam exerceant, non est igitur in activitate comitatum positum, sedes dominales ad tractandos lingua hung. processus suos stringendi, hinc Dil^{nibus} et Fid^{tibus} Vestris harum serie clementer committendum duximus, ut comitatui de Marmaros, aliisque nefors comitatibus limites art. 4. diaetae 1805. transgressuris alt^{mo} nomine nostro r. injungant, quo praeattactam determinationem suam unice intra limites lege novellari defixos reducere, et tam correspondentias cameralium officiorum aut officialium lingua hactenus usitata scriptas, prout hucum porro quoque acceptare, quam vero processus seu urbanales seu alios ex prima distinctae jurisdictionis instantia ex lege ad sedem suam judiciariam appellandos absque coactione ut ungarica in lingua decurrere debeant in via appellatae revidere teneantur. Datum . . . Franciscus m. p. Comes Josephus Erdődy m. p. Josephus Wlassics m. p.

54.

1811 december 9.

Gróf Wallis kabinetű véleménye az országgyűlésnek a magyar nyelvet illető tárgyalásairól.

Ered., K. K. A. 1811:1881. sz.

Gróf Wallis József, ekkor az udv. kamara elnöke, 1813—18. állam- és Konferenzminister, Ferenc király legbizalmasabb kabinetű tanácsadói közé

tartozott, 1814—18. az államtanácsban elnöki teendőket is végzett. Ezt a felterjesztését két titkos ágens, Radichevich és Vogl 1811 december 5. és 7-iki jelentései alapján készítette.

Die Sitzung v. 5-ten war ausschliessend der hung. Sprache gewidmet. Die Debatten der Kroaten in dieser Hinsicht sind interessant, wiewohl es bemerkenswert bleibt, dass auch sie diese Sprache für Ungarn gleichsam als die gesetzliche Sprache erkennen, und dass die Deputirten der slavonischen Komitate geschwiegen haben...

In dem Rapporte 1. beschäftigt sich Vogl mit den Landtagsdebatten über die hung. Sprache. Die Geistlichen haben abermal erst dann zu reden angefangen, wie sie glaubten, dass es sie betraf. Deseffys Bemerkung wegen der Endung der Namen in *erger* und *berger* ist charakteristisch. Noch deutlicher geht die Tendenz der Stände den Thron zu stürzen und E. M. zu einem Schattenkönig zu machen, daraus hervor, dass bereits der Anwurf gemacht wurde, für die Zukunft darauf zu bestehen, dass bei den ung. Regimentern nur Ungarn Officierstellen zu bekleiden hätten.

Hogy miképen ítélte meg a magyarság helyzetét a monarchiában, erre vonatkozik nyilatkozata, K. K. A. 1811: 1139. sz. alatt, amikor József nádor Gustermannak magyar alkotmány-ellenes könyvét eltiltani kívánja: „Wie kann endlich der Palatinus in seiner Vorstellung zu wiederholtenmalen von Reichstag und Reichsständen sprechen, als wenn Ungarn ein eigenes Reich wäre. Ungarn so wie Böhmen, Mähren, Österreich nur eine Provinz Eurer Mt. Staaten. Sowenig als Böhmen, ebenso wenig bildet Ungarn ein eigenes Reich und E. Mt. können durchaus nicht gestatten, dass Ungarn ein eigenes Reich auszumachen wähne und sich eine Löseisung, oder auch nur Isolierung von der Monarchie erlaube.“

55.

1811 december 19.

Az országgyűléstől felirattal felterjesztett magyar nyelvi sérelmek.

Nyomt., az 1811—12. Irományok 155. l.

Az alsó tábla eredeti szövege ugyanitt 127. l. az ország egyéb sérelmei közt, ennek 7. szakaszát, mely a horvátokra nézve tízéves halasztást szabott meg, nagy vita után már az 1811 december 5-iki ülésen elhagyták, Jegyzőkönyv 397. l. A rendi szöveg a főrendek három üzenete folytán, a december 10—12. üléseken változást szenvedett: ad 2, a főrendek kívánságára tétetett be, hogy a törvény kettős szövegéből a latin legyen az eredeti; ad 4, a főrendek kérték beszúrní: in quantum curae animarum admittit, s bár ezt két üzenetben is ismételték, a rendek csak arra voltak hajlandók, hogy a 4. art. rendelkezéseit 8 év leforgásához kössék, végül a 3. főrendi választási üzenet kérésére beletették a szövegbe: exceptis extraordinariis necessitatis casibus, qui provisionem curae animarum impedirent; ad 5, a főrendek kérésére latinul hagyják a logika, ethika és metafizika tanítását, Jegyzőkönyv 420—32, 442, 471 l. A december 18. ülésen elhatározták, hogy a magyar nyelvi sérelmet kiveszik a többi közül és külön terjesztik fel egy Vay József, Szabolcstól készített bevezető résszel, amihez egy újabb üzenetváltás után a főrendek is hozzájárultak.

Az eddig hozott, a magyar nyelvre vonatkozó törvények hiányos végrehajtását elpanaszolva, a következőknek törvényben való kimondására kéri öfelségét:

1. Cum illi, qui ad consilium r. locumtenentiale hung. applicati sunt, et ab a. 1791 officiis suis potiuntur, art. 16. 1791. et 7. 1792. id exigentibus linguae hung. cognitionem habere debeant, statuendum esset, ut in futurum omnes ordinationes et resolutiones ex hoc regnicolari dicasterio ad omnes regni jurisdictiones, civitatibus quoque liberis et regiis huc intellectis, lingua nationali hungarica dimittantur.

Interna nihilominus dicasterii hujus manipulatio, quae haecenus lingua latina fiebat, ad triennium, usque nempe primam Jan. 1815, et non ultra, ope hujus linguae ducenda extendatur.

Universae tamen regni jurisdictiones correspondentias et protocolla hungarice ducere teneantur.

2. Ut articuli diaetales tam hujus, quam et dehinc celebrandarum diaetarum, lingua tam latina, quam hungarica, sub solitis formalitatibus per S. Mtem subscripti, ad corpus legum inducantur et ita regni jurisdictionibus, ac iis quibus mitti solent, transmittantur et textus latinus pro originali habeatur.

3. Ut in universis regni dicasteriis et quibusvis judiciis, exceptis tamen foris spiritualibus, inde a 1. Jan. 1815 negotia nonnisi lingua hungarica tractari et sententiae judicariae nonnisi hungarice ferri possint.

4. Ut lingua hungarica inde a scholis jam trivialibus et normalibus incipiendo, ubique per regnum in omnibus publicis scholis, cujuscunque religionis et in omnibus regni Hungariae cleri succrescentis seminariis, aut quibuscunque superstitum religiosorum ordinum conventibus, vel claustris utriusque sexus, verbo in quibuscunque demum domibus ad educationem juventutis destinatis, qua ordinarium studium doceatur.

Ad hunc vero SS. et OO. scopum necessarium est, ut tam apud Romano et Graeco Catholicos, quam et ambas Evangelicas confessiones ad curam animarum, exceptis extraordinariis necessitatis casibus, qui provisionem curae animarum impedirent, illi tantum applicentur, qui hungaricam linguam una cum illa, quae pro locallibus circumstantiis adhuc necessaria est, callent.

Sed et beneficia ecclesiastica majora et minora, juxta dispositionem art. 16. 1741. linguae hungaricae gnaris conferantur.

Quantum vero Graeci non uniti ritus animarum curatores attinet: Sua M. Sacra^{ma} demisse exoranda est, ut de meliori institutione, tam apud plebem, quam et ipsos animarum curatores, inducenda ad mentem art. 15. 1791. clementer providere, ac simul de eo prospicere dignetur, ut hac occasione lingua hungarica apud Graecos non unitos quoque propagetur et expoliatur.

5. Posteaquam a cursu scholastico futuri a. 1812. inde a

scholis trivialibus et normalibus incipiendo, gradatim in omni classe studia lingua hungarica tradita fuerint, et haec taliter juven-tus condidicerit, evolutis a praedefixo cursu scholastico 8 annis, omnia studia prout et veteres linguae, signanter latina et omnes proponi solitae scientiae in cujuscunque demum aut nominis aut generis scholis utriusque sexus, lingua hungarica tamquam vehiculo instructionis considerata, exceptis inter studia altiora, logica videlicet, ethica et metaphysica, necnon theologicis studiis proponantur.

6. Cum neoerectum theatrum Pestiense ex distractorum fun-dorum hungaricae urbis Pestiensis in Hungaria aedificatum fuerit, eapropter S. Mtas Sac^{ma} demisse exoranda est, dignetur clementer congrue disponere, ut eousque, donec ars dramatica illam, quae sperari et debet et potest, in lingua hungarica perfectionem atti-gerit, hungarica et germanica opera dramatica per vices promiscue in theatro nationali Pestiensi ludantur et hac etiam via nationalis linguae hungaricae culturae prospiciatur.

56.

1812 április 24.

Kir. válasszeirat az országgyűlésnek 1811 december 19-iki, a magyar nyelvet illető feliratára.

Nyomt., az 1811—12. Irományok 469. 1.

Ezen elutasító határozatot a *kancel'aria* 1812:4685. kanc. sz. a., refe-rente Petkovich Lajos, a következő általános meggondolással javasolta a királynak: „non existimat... haec cancellaria, coactionem et violenta media congruum esse adminiculum excolendae et perficiendae cujuscunque linguae, neque haec repetenda esse a copia hominum unum aliudve idioma profi-tentium, sed a paucis selectis viris, qui in eodem excellunt, et debita in his ponunt fundamenta, quosque subin reliquum publicum sequitur. In quantum proinde res seu in litterariis, seu in aliis objectis eo tendit, per Mtem V. SS^{mam} rogatis etiam positivis regni legibus amplius, quam omni-bus retroactis temporibus factum fuisset, reipsa praestitum est, ut proinde SS. et OO. in eo tuto conquiescere possint, quod Mtas V. S^{ma} pro benigna sua in gentem Hungaram propensione et promovendae nationalis gloriae studio, ultroque nihil, quod in hunc scopum conferre posset, intermissura et conatus nationis sua quoque ex parte benigne adjutura sit. Alterum est, quod in his tale temperamentum adhibendum videatur, ne quid seu ex respectu diversitatis incolarum regni hujus, seu ex ratione usu receptae negotiorum tum politicorum, cum et juridicorum pertractationis, solidior nationis cultura, recta justitiae administratio et reliquorum negotiorum publicorum manipulatio detrimenti patiatur.“ A rendi felirat első követel-ésére megjegyzi: „ea semet offert difficultas, quod complura consilii loc. regii individua possint quidem callere linguam hung., sed promptitudo ea desideretur, quam celerior negotiorum pertractatio in dicasterio tot laboribus gravato exigit; ut autem talia individua dimittantur, nec aequi-tati respondeat, nec ipsis negotiis publicis consuleretur.“ A cancelláriától felterjesztett válasz-szöveget a király 1812 április 22-iki *resolútiójával* fogadta el, változtatás nélkül. A leirat 1812 április 28-án, a 104. sz. elegyes ülésre érkezett meg, l. Jegyzőkönyv 1432. l.

S. Caes. et Regio- Apl. Mtis dⁿⁱ dⁿⁱ clem^{mi} nomine.... Ser^{mo} archiduci, rever^{mis} etc. benigne intimandum: Erga humill^{mam} d^{uorum} SS. et. OO. die 19. Dec. a. praeterlapso quoad culturam et promotionem linguae Hungaricae altissimo obtutui substratam repraesentationem, Eandem altefatam M^{tem} Sacr^{mam}, quemadmodum tenore benignae resolutionis Caes. Reg. die 10. Dec. a. 1807 hoc in merito elargitae paternam suam mentem d^{nis} SS. et OO. diserte manifestaverat, ita nunc quoque declarari jussisse, legibus circa culturam et propagationem linguae Hungaricae hactenus conditis, talia jam ad assequendum hunc scopum tributa esse adminicula, ut ulterior eatenus condendae legis necessitas haud subversetur.... Per S. Caes. et Reg. Apl. M^{tem}, Viennae die 24. mensis Apr. 1812. Ludovicus Petkovich m. p.

A rendeknek ezen leirat hatása alatt készült jegyzőkönyvi nyilatkozatára l. 50. sz. a. a jegyzetben az államkonferencia iratát

57.

1812 augusztus 10.

Udvari rendelet a magyar nyelvnek a vármegyei igazgatásban való használatáról.

Ered., 1812: 8769. kanc. sz., gr. Koháry Ferenc kancellár 249. sz. praesidialisában a m. kancelláriához.

Ezen udvari rendelet a Conf. 1812: 144. sz. alatti, augusztus 4-iki resolutio folytán készült, melyre viszont Erdődy gr. m. kancellár 1812 július 5-iki felterjesztése adott alkalmat, l. ezekre 50. sz. jegyzetét. Az udvari rendeletet a kancellária augusztus 13-án közölte a helytartótanáccsal.

Dignata est Sua Mtas S^{ma} medio clementer resolutae praesidialis propositionis pro directione excelsi hujus dicasterii et faciendis congruis expeditionibus sequentia ben. disponere:

1. ut cuncti supremi comites alt^{mo} nomine regio eo invientur, quod, quemadmodum M^{ti} Suae S^{mae} grata est linguae hung. cultura, ita in spiritu praesistentium etiam eatenus legum omnem coactionem in publica vel justitiae administratione abesse clementer velit, hinc eisdem tam occasione servandarum generalium congregationum, quam et per tempus suae in gremio comitatus commorationis providentiam et vigilantiam serio incumbere, ut publicatio dispositionum, quae plebem respiciunt, linguis, quae in comitatu eorundem usu veniunt, exacte instituatur, nec absimiliter instantiae latino vel alio etiam idiomate exhibitae, seu illa urbarialia, seu alia objecta concernunt, nec per comitatus congregationem, nec per magistratuales ipsos rejiciantur. ut tandem partes coram judiciis et praesertim sedibus dominalibus ad allegationes idiomate recte hung. instituendas non stringantur; et in quantum supremi comites

id activitate eisdem competente praevertere nequirent, eosdem penes specificorum casuum deductionem M^{ti} Suae S^{mae} relationem eatenus praestandam habere.

A második pont a mult országgyűlésen a követeknek és innokaiknak napidíjáról, a harmadik az országgyűlési napló kiadásáról szól.

58.

1813 június 15.

Az államtanács irata a pesti kegyesrendi gimnázium ellen felmerült gyanúról, hogy ott a tanítási nyelv magyar volna.

Ered., St. R. 1813:2201. sz.

Vortrag des ung. Hofkanzlers v. 13. Juni 1813 über nachstehendes a. h. Handschreiben v. 17. Mai 1813: „Lieber etc. Es ist Mir angezeigt worden, dass die Piaristen im Pester Gymnasium sich einzig der hung. Sprache bedienen sollen, ohne Rücksicht auf die Zöglinge, welche dieser Sprache gar nicht mächtig sind; Sie werden daher erheben lassen, ob dies in dem besagten, oder vielleicht auch an anderen Gymnasien wirklich sich so verhalte, und dann in einem gutächtlichen Vortrage Mir anzeigen, was deswegen zu veranlassen sei.“

In Befolg dieses höchsten Auftrages hat der ung. Hofkanzler S. k. k. Hoheit den E.H. Palatinus selbst angegangen, Sich hierüber verlässliche Auskunft zu verschaffen, und selbe sodann ihm (Hofkanzler) mitzuteilen.

S. k. k. Hoheit haben hierauf dem Hofkanzler eröffnet, dass, vermög geheimer Nachforschung diese Angabe in Ansehung des Pester Gymnasiums durchaus unbegründet befunden, und auch bei anderen Gymnasien etwas dergleichen nicht bemerkt worden sei. Der Hofkanzler erachtet daher, dass E. M. die oberwähnte Anzeige durch die vorstehende beruhigende Aufklärung als behoben anzusehen geruhen dürften.

Votum. Erledigt 21. Juni 1813. Atzél.¹⁾

Mit dem Resolutionsentwurfe einverstanden 22. Juni 1813. Wallis.

Res. Aug. Aczél fogalmazványa. Diese Auskunft dient mir zur Nachricht. 26. Juni 1813. Franz m. p.

Az iskolák magyarosabb szellemével kapcsolatban a bécsi rendőrmínisztérium szokott ily rémhíreket jelenteni, így Hager rendőrmíniszter 1814 augusztus 13-iki felterjesztése szerint, St. R. 1814:2112. sz. a.: „Vermöge Wahrnehmungen aus Ungarn reisst unter den Studenten auf den dortigen Gymnasien und Akademien die Immoralität immer mehr ein, man gibt

¹ Aczél István, államtanácsos, korábban kir. személynök.

Schuld den Professoren, welche nach den politischen Grundsätzen des rauhen Magyarismus der Jugend eine ungebundene Freiheit gestatten“, 11—12 éves fiúk kocsmáznak, kávéházaznak, kártyáznak. Az *államtanács* osztrák tagjai: Pfleger, Schwitzer, Hauer, Wallis gróf ez ellen csak azt vélik eredményesnek, ha az egész magyar közoktatásügy a bécsi udvari tanulmányi bizottság alá helyeztetik, amely dologról ez időben folyt heves küzdelem a bécsi osztrák hatóságok és a tervet mindenkép ellenző magyar kancellária között. Az államtanácsban *Aczél* egyedül védte a magyar ügyet: a rendőrség jelentéseire nem lehet építeni: „sie sind unrichtig, wie die Polizei ohne sich Mühe zu geben die Wahrheit zu ergründen alle Berichte von partheiischen unwissenden Menschen nur blindlings hinwirft... Nun aber frage ich, wenn diese Angaben wegen Immoralität wahr sind, ob diesem Fehler abgeholfen wird, wenn die Leitung des Schulwesens in Ungarn mit der hiesigen Studienkommission vereinigt wird?“ hisz Bécsben is fordulnak elő a tanulók közt excessusok, el is mond egy ilyent, s végül *Pflegerrel* szemben, ki Hager jelentését ad acta óhajta tétetni, követeli, hogy vizsgálat állapítsa meg, igazak-e Hager adatai, amit a király Erdődy kancellárhoz intézett *resolútiójában* el is rendel. Hager hasonló vádjaira *Aczél* és *Bedekovich* újból szigorúan kritizálják a rendőri források hitelét, St. R. 1814:1498. sz.

59.

1819 december 16.

Az államtanács irata a szabad kir. városok hivatalos nyelvéről.

Ered., St. R. 1819:8054. sz.

Miután a király 1819 október 22., St. R. 1819:6831. sz. alatt, eredetiben udv. kamarai ltár, 2510. praes. sz. Chorinsky gróf általános udvari kamarai elnököt utasítá, hogy a szabad királyi városok ügykezelésében használatos nyelvet illetőleg az érvényes szabályokat és a valóságos gyakorlatot állapítsa meg, Chorinsky 1819 december 3-iki elnöki felterjesztésében, fog. Purkhart Norbert udvari titkártól, ugyanott 2809. praes. sz., a következőleg válaszol — az államtanácsi irat kivonata szerint:

Der ung. Hofvizekanzler gab dem Gr. Chorinsky hierüber folgende Aufschlüsse: die k. Freistädte bedienten sich in amtlichen Verhandlungen im inneren Rate ausschliessend der lat. Sprache, wenn aber die erwählte Gemeinde zu den Beratungen beigezogen wird, der nach der Verschiedenheit der Lokalität üblichen, ungarischen, deutschen, slavischen, ja auch der raitzischen Sprache. Ebenso würden auch die an die Magistrate gerichteten Befehle und Verordnungen der höheren Behörden in lat. Sprache erlassen. Nach dem 4. Landtagsartikel v. J. 1805 stehe es zwar den Gerichtsbarkeiten in Ungarn frei, sich bei den Gerichten und in den Prozessen der ung. Sprache zu bedienen, auch ihre Vorstellungen an die ung. Hofkanzlei auf einer Spalte ungarisch, auf der anderen lateinisch zu verfassen, und mit der k. ung. Statthalterei, wenn sie es wünschen, ungarisch zu korrespondieren, in welchem Falle die Statthalterei in derselben Sprache zu antworten hat, jedoch sei dieses Befugnis, soviel die Akten

zeigen, in den ung. Freistädten, gerichtliche Verhandlungen ausgenommen, welche in einigen Städten, in ung. Sprache gepflogen werden, nicht in Ausübung gebracht worden. Welcher Sprache sich die k. Kommissäre in den Freistädten bedienen, sei der ung. Hofkanzlei nicht bestimmt bekannt, wahrscheinlich bedienten sie sich aber mit dem Magistrate der lateinischen, mit der genannten Bürgerschaft aber der in der Stadt üblichen Sprache. Endlich wäre ausser oberwähnten Landtagsartikel keine Vorschrift bekannt, welche sich auf diesen Gegenstand bezöge.

Ebenso berichtete der *ung. Hofkammerpräsident Gr. Mailáth*: die öffentlichen Protokolle bei den meisten k. Freistädten, mit Ausnahme einiger, welche zufolge der letztthinigen die Emporbringung und Anwendung der ung. Sprache bezweckenden landtagsmässigen Verfügungen, die ung. Sprache angenommen haben, würden latein verfasst, jene der erwählten Gemeinden aber theils ungarisch, theils auch deutsch, je nachdem eine oder die andere Sprache mehr üblich ist, und in mehreren Städten, vorzüglich dort, wo das slavische vorherrschend ist, ebenfalls lateinisch. Die Berichte würden aber, einige seltene bei der Debrecziner Stadt vorgekommenen Fälle abgerechnet, an die ung. Hofkammer bis jetzt noch immer in der lat. Sprache eingeschickt, und eben dieser Sprache ergingen auch die Kameralverordnungen sowohl an die Städte, als die k. Kommissäre. Was die politischen Verhandlungen betrifft, würden die Berichte von den Magistraten an die Statthalterei nach Verschiedenheit der üblichen Mundarten theils latein, theils ungarisch eingesendet, die dann gewöhnlich in der gleichen Sprache und zwar bis jetzt noch häufiger latein beantwortet würden. (Rücksichtlich der Sprache, der sich die k. Kommissäre in ihren Anordnungen bedienen, sagt Gr. Mailáth nichts, die Akten bei der allg. Hofkammer liessen aber beinahe keinen Zweifel übrig, dass die k. Kommissäre mit den Stadt-Magistraten selbst ohne Unterschied in lat. Sprache korrespondiren.) Was die Frage betrifft, was für Vorschriften in dieser Sache bestehen, bemerkte Gr. Mailáth, dass der Gebrauch der lat. Sprache als Geschäftssprache bei und mit den kön. Freistädten auf einer durch den Verlauf mehrerer Jahrhunderte in eine allgemeine Regel übergangenen Gepflogenheit sich gründe, und dass sohin auch bei der ung. Hofkammer der Gebrauch der lat. Sprache in ihrem Geschäftsbetriebe mit den kön. Freistädten seit undenklicher Zeit eingeführt sei, ohne dass diesfalls eine andere a. h. Weisung bestünde, als die v. 2. April 1790, womit anbefohlen ward, die Manipulation und amtliche Korrespondenz mit den städtischen Magistraten auf den vorigen Fuss wieder herzustellen. Endlich legte Gr. Mailáth eine Abschrift des oberwähnten Art. 4. 1805 mit der Bemerkung vor, dass nachdem unter den darin benannten Behörden die ung. Hofkammer nicht ausdrücklich angeführt ist, dieselbe auch bis

jetzt denselben nicht auf sich bezogen habe und bei ihrer bisherigen Gepflogenheit, die städtischen Angelegenheiten latein zu verhandeln, geblieben sei.

Diesen Aufklärungen füget *Gr. Chorinsky* bei, dass die Frage über die Anwendung der ung. Sprache bei Korrespondenzen an die ung. Hofkammer vor mehreren Jahren schon auch zur Verhandlung gekommen sei.

Die ung. Hofkammer habe nämlich 1806 vorgestellt, dass der Marmaroscher Komitat den Beschluss gefasst habe, dass nicht nur alle Protokolle bei Herrenstühlen, sondern auch alle sonstigen Prozessangelegenheiten und alle amtlichen Korrespondenzen ohne Ausnahme, folglich auch mit Einschluss der dortigen Kameralämter und Beamten, lediglich in ung. Sprache geführt und angenommen werden sollen, ferner dass einige kön. Freistädte ihre Berichte an die ung. Hofkammer in ung. Sprache zu erstatten beginnen. In Anbetracht, dass hieraus notwendig dienstschädliche Hemmungen und Unordnungen entstehen müssten, und dass in dem einen, wie dem anderen Fall der ausdrückliche Sinn und Geist des Gesetzes willkürlich überschritten werde, habe die allg. Hofkammer dann die ung. Hofkanzlei angegangen, diesem Missbrauch zu steuern.

In Ansehung des ersten Falls sei dieser Missbrauch, der im J. 1809 abermal in Anregung kam, durch ein von Seite der ung. Hofkanzlei an die ung. Statthalterei erlassenes a. h. Reskript abgetan worden, was aber die von einigen kön. Freistädten unternommene Berichterstattung in ung. Sprache an die ung. Hofkammer betrifft, so wäre, da der gerügte Fall sich vorzüglich auf die kön. Freistadt Szatmár-Németh bezog, dazumal an die ung. Hofkammer der Auftrag ergangen, diese Stadt zur Verfassung ihrer Berichte in der gewöhnlichen Geschäftssprache anzuweisen. Da nun seit der Zeit keine weitere Beschwerde oder Vorstellung der ung. Hofkammer diesfalls vorgekommen ist, sei es wahrscheinlich, dass die Jurisdictionen sich nun in den durch das Gesetz vorgezeichneten Gesetzen dabei halten.

Votumok: Da dem geh. unterzeichneten die Absicht der a. h. aufgestellten Frage über den bei den kön. freien Städten bestehenden Gebrauch der Geschäftssprache nicht bekannt ist, und in der vorliegenden Anzeige in dieser Hinsicht keine solche Daten angeführt werden, welche mit den a. h. Vorschriften, oder den Landesgesetzen nicht vereinbarlich wären, so scheint dieselbe lediglich zur a. h. Wissenschaft geeignet zu sein. 18. Dez. 1819 Mikos.

Hauer és Lederer államtanácsosok ehhez írásbelileg, s az 1819 december 28. osztályülésén az egész osztály hozzájárulván (Zichy bejegyzése szerint), a Lajos főhercegtől 1820 július 29-én aláírt kir. elhatározás tudomásul veszi Chorinsky jelentését.

60.

1820 január 27.

Az államtanács irata az erdélyi magyar nyelv-művelő-társaságról.

Ered. St. R. 1820: 510 sz.

Az Aranka Györgytől Marosvásárhelyen 1793-ban alapított erdélyi magyar nyelv-művelő-társaságot 1819 május 20-án, a gubernator előzetes jóváhagyásával újra megalapították, elnökök gr. Teleki Pál és gr. Kemény Miklós, titkár Döbrentei Gábor; a megalakulás jóváhagyásáért az erdélyi kancellária 1819 augusztus 11-én és szeptember 10-én felterjesztéseket tesz, de az államtanácsban készült kir. leiratok, St. R. 1819: 5219. és 6428. sz. alatt, előbb a társaság végleges szabályzattervét kívánják beterjesztetni. Az *erdélyi kancellária* 1819 december 31-én beküldvén a szervezési szabályzatot és eddigi üléseknek jegyzőkönyvét, jelenti, hogy a társaság célját dícséretesnek tartja, csak azt kívánná, mint ezt már a társasággal közölte is, hogy egyrészt a társaságtól kiadandó művek a cenzura rendes útjára kerüljenek, másrészt, hogy az üléseken a kormányzó vagy a kincstartó távollétében legalább egy kormányzósági tanácsos jelen legyen.

Votum. Der vorgelegte Plan der Gesellschaft hat lediglich die Ausbildung der ung. Sprache zum Gegenstand, worüber schon i. J. 1791 die Verhandlungen gepflogen worden sind; bekanntermassen ist in Siebenbürgen die ung. Sprache als eine amtliche Sprache mit Ausnahme der sächsischen Stühle anzusehen, daher kann auch kein Bedenken dagegen obwalten, dass eine grössere Ausbildung derselben durch die hiezu geeigneten Mittel statthände; man will die besten Werke in verschiedenen Fächern der Geisteskultur in das ungarische übersetzen lassen und dadurch, wie auch durch die Auswahl origineller Wörter die Aufnahme der Sprachkenntnis in der Provinz verbreiten, hiezu werden allerdings Fonds erfordert, welche zum Teil schon im Weg der freiwilligen Beiträge zusammengebracht wurden...

Res. Aug. Bedekovich fogalmazványa Planum organisationis societatis in questione vertentis servit pro statu notitiae et depromptam cancellariae opinionem approbo.

Ezt a javaslatot az 1820 február 5-iki osztályülésben az államtanács tagjai egyhangulag elfogadták ugyan, de a király soha nem írta alá és nem adta ki, hanem magánál tartotta, amit bizonyít ez a későbbi feljegyzés az irat alján: ohne Vortrag und unerledigt herab am 13. Febr. 1849. V. ö. az elakadásra Magyar Tudós Társaság Evkönyvei, 1, 1831—32, 45. l.

61.

1825. november 3. Pozsony.

Gróf Zichy Károly kamarai elnök titkos jelentései az aznapi kerületi ülésről a magyar nyelv tárgyában.

Mindkettő ered., Pr. B. 63. csomó.

a)

Unter dem Vorwand, den Nationalcharakter aufzurichten, die Independenz des Reichs zu erlangen, und sich eine unumschränkttere Verfassung zu verschaffen, bildet die hungarische Sprache die schönsten Mittel dar.

Die Allgemeinwerdung dieser Sprache gibt *Gemeingeist*, da man sich leichter in einer, als in acht Sprachen verständlich und populär macht, *sie zieht das Militär ins Interesse*, vorzüglich wenn die stabile Miliz vermindert und die Insurrection organisiert wird, die mit hung. Commandowörtern befehligt werden soll, sie gibt den *Grund und Schlüssel*, die Gesetze ins hungarische zu übersetzen, und wenn noch gar auf die Constitution geschworen werden soll, so bietet die Notwendigkeit, die Gewissen frei zu halten, dass die Constitution und Gesetze im einer Magna charta ersichtlich gemacht werden, hier tritt dann der Zeitpunkt ein, die bestehenden Gesetze zu läutern, auszulegen und die noch wirksamen Klauseln unwirksam zu machen, folglich eine neue gefälligere Constitution zu geben, dem Untertan ist dabei manch gutes zgedacht, er solle von der Contribution befreit werden, die Lasten soll der Adel aus eigener Pflicht für die Verteidigung des Landes übernehmen, auch in Ansehung des Urbariums wird nicht vergessen werden, hierüber wird Nagy Paul erst in der nächsten Zirkelsitzung sprechen.

Die grössere Zahl der Deputirten, worunter jene der Städte und Geistlichkeit gehört (letztere ausgenommen, wenn es die Fortificalsteuer betrifft, worüber ich selbst den Primas nicht unbefangen halte, da er bisher noch keinen Kreuzer bezahlt hat) sind von wahrhaft gemässigten Gesinnungen, haben den Mut nicht mehr aufzutreten, der Terrorismus hat sich aller vollkommen beimestert.

Wie wäre es auch anders möglich, sich nur einigermaßen jenen eingefleischten Ultras entgegenzustimmen, da jeder zu befürchten hat, öffentlich als Verräter des Vaterlandes bezeichnet zu werden, was doch keinem lieb sein kann, mit dieser Anschuldigung zu den seinigen nach Hause zu kehren.

Seit mehreren Wochen arbeite ich unter der Hand, die gemässigten unter irgend ein Haupt zu sammeln, ihnen die Gelegenheit zu verschaffen, sich vorzubereiten, zu einigen und hierdurch jenen Machthabern Opposition zu halten, es gelingt nur

schwer, eine Vereinigungsart ihnen beizubringen, der Personal kann sich nur mit einer wirklich seinem Charakter ungewohnten Mässigung erhalten, ist daher nachgiebig, und kann bei der Lage der Dinge weder selbst auf Mässigung, noch durch andere ihm und der guten Sache Ergebene einwirken.

Inzwischen bin ich vollkommen überzeugt, dass bei der Regnikolarsitzung, wenn diese Repräsentation zur Reife gelangen wird, die stürmischen Debatten sich ergeben werden.

Die einzelnen Gespräche der heutigen Zirkularsitzung haben nur das Gepräge, dass sie jenes besser bezeichnen, was ich in Untertänigkeit erzählen zu dürfen mir erlaubt habe.

Dass Graf Stefan Széchenyi seine Revenuen von einem ganzen Jahre, Graf Georg Károlyi eine halbjährige Revenue und noch 1000 f. Conv. M. jährlich, Vay 8000 f. und Graf Andrassy 4000 f. C. M. zur Errichtung von gelehrten Gesellschaften dargeboten haben, ist sehr lobenswert, wird auch gewiss Dank verdienen; wenn man den Zweck dieser Einrichtungen näher einsehen wird; bisher sind es nur leere Offerte, die durch die Aufforderung des Nagy entstanden sind, der sich lustig machte, dass Fürst Esterházy 4207¹ deutsche Beamte [hat] und Batthyányi und Grassalkovich ihre wirtschaftlichen Geschäfte durch deutsche Individuen versehen lassen, statt den ärmeren hung. Adel zu gebrauchen, Nagy meint ferner, es stünde den Ständen zu, alle Beamte, welche seit 1792 angestellt sind, durch eine Kommission prüfen zu lassen, ob sie hinlänglich hungarisch kennen, er griff die kön. Freistädte nicht minder an, ward aber von Wagner, Deputirten von Ödenburg, in hung. Sprache sehr schön widerlegt; auch der Eperjeser städtischer Deputirte Laczkó versicherte ihm, dass die Jugend in der dortigen Gegend weit mehr Gelegenheit habe, lateinisch als hungarisch zu lernen, und dass es folglich nicht undankbar ihrerseits sei, wenn bei ihnen die hung. Sprache nicht hinlängliche Fortschritte mache.

Nicht nur, dass bei allen Dikasterien und Gerichtsstellen die Geschäfte hungarisch werden sollen, sondern es sollen auch itzt schon bei den Tafeln die Nuntien und Repräsentationen ursprünglich hungarisch verfasst werden.

Selbst von den Ehen ward gesprochen, dass sovieles Hungarn sich Frauen aus inkonstitutionellen Ländern nehmen, und daher sich auch von den Sprossen nicht viel gewärtigen liesse.

b)

Die Generalisierung der hung. Sprache, welche allgemein angenommen wurde, zog natürlicherweise die Erziehungsanstalten in den Verhandlungen ein, mit Ausnahme einiger Neuheiten, ist weiter

¹ 4000 kétségtelenül 1000 helyett. V. ö. 326. l.

nichts vorgebracht worden, und in den gestrigen Zirkeln debattirt worden, als jenes, was die Stände i. J. 1807 Eurer Majestät im 62. §. der Gravamina schon vorgelegt haben, und worüber untern 10. Dez. 1807 die a. h. Entschliessung an die Stände negative in Hinsicht auf Zwangsmittel erfolgte.

Als Neuheit kamen die weiblichen Institute und in specie die Notre Damen zu Pressburg vor; Jordansky Domherr, als ehemaliger Beichtvater dieses Conventes, versicherte, dass durch längere Zeit die hung. Sprache gelehrt wurde, die jedoch eingehen musste, weil viele Eltern für ihre Kinder es überflüssig fanden, diese Sprache zu lernen.

Dessewffy führte auch an, dass ich als Hofkammerpräsident gestatte, dass die Räte bei der Kammer deutsch reden dürften (was doch zum Teil geschehen muss, da sovieler Eingaben in dieser Sprache vorkommen, die in keiner anderen gelesen werden können); Dessewffy meint, dieses führe auch zur Deconstitutionalisierung.

Mehrere wünschten, das Theresianum nach Hungarn versetzt zu sehen, weil es aus der Herrschaft Bátorgszegh seine Revenuen ziehe (diese Herren vergessen, dass das Theresianum auch in Österreich und Mähren Güter besitze).

Nagy liess sich bitter gegen die Privaterziehungen heraus, er spottete und schimpfte hierüber.

Heute werden sie wohl mit dem letzten Teil ihrer Gravamina fertig werden, Montag soll der Aufsatz vorgelesen werden, es wird in vielen jener Vorstellung ähnlich sein, die 1807 eingereicht worden ist.

62.

1825 november 3.

Titkos jelentés az eznapki kerületi ülésről a magyar nyelv tárgyában.

Ered., Pr. B. 61. cs.

Ferstiltől felterjesztve, a Tz. jegyű, Pongrátz Miklós, titkos ágens munkája.

Nachdem eben heute unter dem Vorsitze Sr. Exz. des H. Obergespans von Klobusiczky¹ eine Deputation von vier Komitats Ablegaten zu sitzen hatte, und der Zirkel um 9 Uhr zusammentrat, so entstand eine Disputation, ob der Zirkel gehalten oder auseinandergehen solle?

Vitéz,² Abaujvárer, erklärte, dass unter vorigen Landtügen öfters solche Collisions Sitzungen vorkamen, aber man hätte der Deputation sagen lassen, dass der Zirkel seine Sitzung halte und somit unterblieb die Deputation.

¹ Klobusiczky József, borsodvármegyei főispán. — ² János.

Almásy,³ Zipser: wer soll das Opfer bringen? eine Deputation oder die zirkelmässige Versammlung der Stände? ganz natürlich die Deputation, in welcher nur einige, hier aber gesamte Stände versammelt sind.

Máriássy,⁴ Gömörer wurde dann als Zirkel Präses an den Deputations Präsidenten mit dem Auftrage abgesandt, dass da der Zirkel beisammen sei, die Deputation auf Nachmittag verschoben werden wolle. Máriássy brachte die Nachricht, die Deputation considire noch nicht, denn der Präses fehle noch, und somit wurde durch die Stände die Abhaltung des Zirkels beschlossen.

Man fing wieder bei der ung. Sprache an.

Földvály,⁵ Heveser: es solle kein Geistlicher und kein Ortschaftslehrer angenommen werden, und zwar in welchem immer Glauben, wenn diese der ung. Sprache unkundig sind. Die Correspondenz mit den Dikasterien und Jurisdiktionen hat noch unter diesem Landtage ungrisch anzufangen.

Rohonczy,⁶ Veszprimer: unter Josef 2ten kam die deutsche Sprache in Ungarn auf, und die ungrische ging zu Grabe, unter Leopold den 2ten fing sie an ins Leben zurückzukommen, und Franz der 2te war der Beförderer der National Sprache. 1790/1, 1802 und 1805 wurden für diese Sprache Gesetze gebracht, aber sie wurden nicht gehörig beobachtet. Es ist demnach notwendig 1. dass der ung. Clerus die National Sprache kraft des 16. Art. 1741 kenne; aber leider haben wir auch höheren Ranges Geistliche, selbst in der Veszprimer Diöces, die kein Wort ungrisch sprechen, 2. in der ung. Armee sollen ungrische, der Sprache kundige Officiere sein; der siegreiche Hunyady und Pálffy haben mit ungrischer Anrede ihre Truppen dem Feinde entgegen geführt und gesiegt; die ung. Sprache ist eine heroische Sprache, welche zur Begeisterung geschaffen ist. 3. Das ung. Militär soll auch mit den Zivil Behörden ungrisch correspondieren, denn es ist wirklich für die Nation traurig, wenn ein Huszaren Rittmeister, sowie es in Veszprim geschah, mit dem Comitate deutsch correspondiren will. 4. die Kinder Erziehung soll ungrisch sein: der E. Hg. Palatin gibt selbst hiezu das Beispiel, ja er konnte, als er Palatin wurde, nichts ungrisch, und doch hat er schon a. 1811 eine Rede von mir mit ung. Antwort gewürdigt. Unsere Männer bringen sich aus fremden Landen Weiber, wie kann ein Kind von einer nicht konstitutioneller Mutter konstitutionell sein? Die Tafel der Magnaten hat schon früher die Nuncios der Stände ungrisch angenommen, und sie wird auch jetzt dasselbe tun, denn die Magnaten sind ja Ungarn.

Bezerédy,⁷ Veszprimer: alles spezifische über diesen Gegenstand gehört zu dem Deputational-Operate, hierorts können wir

³ Lajos. — ⁴ István. — ⁵ Ferenc. — ⁶ János. ⁷ György.

nur in der Generalität in Sprache, insoweit solche zum Nationalismus gehört, bleiben.

Takács,⁸ Pressburger: rekapitulierte alles von der National Sprache bereits gesagte, und schlug nachstehende Mitteln zu ihrer Beförderung vor: 1. auf die gegenwärtige Zeit *a)* weil unsere Gesetze ohne Kraft bleiben, die Statthalterei nur dann ungrisch antworte, wenn es dem Referendar gefällig ist, und mehrere Komitate die lat. Sprache beibehielten, so ist notwendig, dass sowohl beim Consilium, als auch beim Komitate keine andere, als offenbare, der ung. Sprache gut kundige Ungarn angestellt werden, *b)* in allen minderen Schulen sollen die Wissenschaften ungrisch vorgetragen, und kein Schüler in die höhere Klassen angenommen werden, ausser er kann ungrisch, *c)* die ung. Hofkanzlei hat ung. Correspondenz anzunehmen, und eben so zu antworten, die kön. Gerichts-Curien aber die Processe in der National-Sprache zu verhandeln; alle Professores müssen gut ungrisch sprechen, 2. für die Zukunft ist notwendig *a)* die ung. Hofkammer mit Einschluss des montanistischen hat alle Gegenstände durchaus ungrisch zu pertractieren, *b)* das nämliche ist bei denen Städten einzuführen, *c)* der Fond des National Museums 1808. gestiftet, so wie auch andere für die Literatur und Erziehung bestimmte Foundationen sollen zur Beförderung der ung. Literatur verwendet werden, *d)* es wäre eine Deputation zu ernennen, welche bis zum künftigen Landtag das ung. Gesetzbuch in die National Sprache übersetze, *e)* ebenso soll eine Gesellschaft zusammentreten, welche alle in Schulen vorkommende Wissenschaften ins ungrische zu übersetzen hat. Unsere Grossen sollen diese Zwecke unterstützen, und der Kronerbe wolle auch die ung. Sprache lernen.

Dreszmitzer,⁹ Raaber Domherr: seit 1790 hat die ung. Sprache viel gewonnen, und die Gesetze darüber bleiben nicht ohne guten Erfolg: in meinem Bezirke wird auch die Gramatik ungrisch vorgetragen, und der ung. Schul-Geist hat solche Ausdehnung erhalten, dass wenn auch ein geborner (statt szült sagt er aber sölt, d. i. gebraten) Deutsche in unsere Schulen kömmt, er in kurzen so gut ungrisch lernen müsse, dass er auch mit dem Keckskeméter Richter sprechen könne. Zur weiteren Beförderung der National Sprache ist demnach nichts anderst notwendig, als in den Schulen die ung. Sprache einzuführen.

Paul Nagy, Ödenburger: ausser den hierorts vorgetragenen muss ich noch den Umstand, welcher für unsere National Sprache schädlich ist, anführen, nämlich, dass unsere besser begüterte Herrn in ihrer Güter Verwaltung meistens die deutsche Sprache einführten, so habe ich z. B. vernommen, wofür ich jedoch nicht bürge, dass der Fürst Esterházy für 1027 Beamte und Dieners

⁸ Gáspár. — ⁹ József.

habe, welche insgesamt, wenn auch gleich mehrere Ungarn angestellt sind, die Verwaltung deutsch betreiben, — das nämliche ist beim Fürsten Batthyányi, Grassalkovich und bei mehreren Grossen. Welcher empfindsame Schaden erwachst hiedurch der ung. Sprache und dem Nationalismus! aber ich kann nicht verschweigen noch schwerere Präjudicien, u. zw. 1. das deutsche Ministerium arbeitet nach Kräften daran, die deutsche Sprache in alle Provinzen zu verpflanzen. 1807 hat man uns einen Befehl von Maria Theresia vorgelesen, in welchem die deutsche Sprache für alle Provinzen vom Ministerio projectiert wurde. Josef der Nachfolger brachte diese Ansicht in Wirksamkeit. Diese Ministers wollen, dass alle Böhmen, Mährer, Schlesier, Polen, Ungarn, Italiener usw. Deutsche werden, u. zw. wegen den kleinen österreichischen deutschen Haufen. Was ist dies für ein verkehrtes System? ich wollte nichts sagen, wenn dieses nur möglich wäre, aber das Ministerium braucht tausend Jahre, bis es die Polen, Ungarn, Italiener etc. ganz deutsch macht; es verdirbt nur den Nationalismus und schadet der inneren Kraft der Monarchie. Einen 2. Nachteil finde ich in der Nation selbst — ich will nicht, dass der Croat und Schlawonier Ungar werde, er soll bleiben, was er war und ist, aber verwundern muss ich mich, wenn diese Nationen die lat. Sprache mehr lieben als die ungrische, dass sie mehr der Sprache des Julius anhängen, als jener ihrer Brüder! Der Schlowak ist deswegen nicht Schlowak, dass er in den schlowakischen Komitaten wohnt, er ist ungarischer Edelmann, denn viele adeligen Familien haben sich in diese Gegenden gezogen, es wird sicher keiner sagen, er sei ein schlowakischer, sondern vielmehr er sei ein ung. Edelmann. Und warum wollen diese Comitäter lieber lateinisch als ungrisch lernen? warum alles latein verhandeln? lieber sollen sie dieses in der schlowakischen National Sprache tun. Die Bürger in den Städten, ich kann nicht dafür, ich muss die Wahrheit sagen, sind die Undankbarsten gegen die ung. Nation. Wir wissen, wie die Städte entstanden sind; es wanderten Fremde herein und sie wurden gastfreundschaftlich aufgenommen; sie liessen in ihrer Heimat keine Schätze zurück, sondern kamen nach Ungarn, um zu leben, weil sie in ihrem Land leben nicht konnten. In Ungarn bekamen sie alles, ja sehr vieles, sie repräsentieren einen Edelmann; wie können sie also so undankbar gegen eine Nation sein, von der sie alles haben, dass sie lieber die deutsche und lateinische, als die ung. National Sprache cultivieren? Wenn die Bürger Miliz ausruckt, sagen sie, wir sind deutsche Bürger; wenn sie dies sein wollen, so sollen sie nach Deutschland gehen, wir haben in Ungarn ungrische Bürgers. Die slowakischen Bauern waren schon im Lande, als wir Ungarn hieher kamen; warum könnte man diese moralisch nicht zwingen, ungrisch zu sprechen? Ich habe mit Leinwandhandl-Bauern lateinisch gesprochen, wenn sie die schwere lat. Sprache erlernen können,

warum nicht lieber die ungrische? ich habe durch einen Ablegaten der Stadt Bartfeld vor einigen Jahren erfahren, dass all dort die städtischen Protokolle ungrisch geführt wurden, und dass über 150 Dörfer im Sároscher Comitats lauter Ungarn bewohnten.

Ghyczy,¹⁰ Komorner: die ung. Sprache in unserem Lande ist sehr verschieden; wir haben vier Districte, und in jedem wird verschieden gesprochen; schon 1807 dachte man an eine Gesellschaft, welche diese Verschiedenheit beseitigen sollte; es wäre demnach notwendig, eine so gelehrte Societät zu errichten, welche eine gleichförmige ung. Redensart organisieren möchte.

Marczibányi,¹¹ Torontáler, verlangte 1. die alten Gesetze sollen in die ung. Sprache übersetzt und die neuen sogleich in der National Sprache verfasst werden, 2. die aus ung. Metall geprägten Münzen sind mit ung. Inschrift zu versehen, 3. die National Schaubühne ist zu befördern, es fragt sich um eine Gebäude, warum sollte das in Pest erbaute Theater Haus der ung. Theater Gesellschaft nicht übergeben werden können? es ist ja mit ung. Gelde erbaut worden.

Graf Dessewffy,¹² Szabolcser: es ist wahr, dass in kurzer Zeit, ohngeachtet der vielen Hindernisse, die ung. Sprache mächtig emporkam: ein Beweis, dass die Nation allen Eifer anwendet, aber dieser Eifer wurde von der Regierung nicht unterstützt. Das Ministerium bedarf einer doppelten Katheder, einer für die Ökonomie, einer anderen für die Psychologie. Der 16. Art. 1790/1 verordnet, dass keine fremde Sprache in Ungarn eingeführt werden solle, aber selbst unsere Grossen halten dieses Gesetz nicht, obgleich einige schöne Beispiele des Nationalismus gaben; so ist das Keszthelyer Institut ganz für die ung. Sprache geschaffen, aber man bindet sich nicht daran, sondern zieht aus der Fremde Leute herein, und doch ist der Ungar natürlich vernünftig, denn er hat gute Weine, welche den Verstand schärfen, aber er hat auch Gelegenheit, seinen Verstand auszubilden, besonders in den Comitats Verhandlungen und in den Landtagen. Über die Erziehung, oder eigentlich über die ung. Sprache muss ich in Erwähnung bringen, den durch Dikasterial Weg aus Wien an den verstorbenen Judex Curiae Ürményi gelangten Befehl, kraft welchen eine neue Schulmethode in Österreichs Provinzen angeordnet wurde (er las selben wörtlich vor), demzufolge solle die Philosophie in der Lombardei italienisch, in allen übrigen Provinzen aber deutsch vorgetragen werden, und nur die Auctores classici haben bei der lat. Sprache zu bleiben. Zum Glück hat die ung. Universität hierüber repräsentiert, und bis nun blieb der Befehl in Ungarn ohne Erfolg. Das Gesetz v. J. 1792 Art. 7 (er las dasselbe vor) verordnet, dass nur die der ung. Sprache kundigen Individuen in Ämtern angestellt

¹⁰ Ferenc. — ¹¹ János. — ¹² József.

werden sollen; ist wohl diesem Gesetze genug getan worden? wenn nun eine Deputation, wozu das Land hinlängliches Recht hätte, verlangt würde zu untersuchen, wie viele Beamten seit 1792 angestellt wurden, die kein Wort ungrisch sprechen? wie viele müssten aus dem Amte treten? Auch in den Comitätern, die nicht ungrisch waren, fing die National Sprache Eingang zu finden, aber auch da kommen Hindernisse vor: so z. B. hat die Sároscher Gespanschaft angefangen ihre Protokolle ungrisch zu führen, aber der neue Obergespan hat wieder alles auf lat. Fuss gestellt. Der Arvaer Ablegat Zmeskal hat mich gestern entweder schlecht verstanden, oder aber habe ich mich schlecht ausgedrückt — meine Meinung ging dahin, dass Kinder, welche nicht ungrisch kennen, diese Sprache in den unteren Schulen erlernen müssen, ansonsten werden selbe in den oberen Klassen nicht angenommen. Wie hat Kaiser Josef die deutsche Sprache in Ungarn eingeführt durch den Befehl, dass in allen Normalschulen der Unterricht deutsch vortragen werden müsse: eben auf diese Art können wir die ung. Sprache befördern. Die Magnaten Tafel hat schon vormals von den Ständen die Nuncios in ung. Sprache angenommen, folglich ist nicht zu zweifeln, dass dieses auch jetzo nicht statt finden möchte. Dieser Sprachunterschied ist ein wahres Ärgernis; was würde wohl ein Amerikaner oder ein sonstiger Fremde dazu sagen, wenn er hören würde, dass eine Nation in doppelt verschiedener Sprache über das Wohl des Landes und über neue Gesetze beratschlage? Ich bin zwar auch in der lat. Sprache bewandert, aber ich kann nicht begreifen, warum man mit selber soviel Wesen treibt; wahrlich wenn M. T. Cicero zwischen uns kommen würde, so würde er unser Latein nicht verstehen. Um also unsere National Sprache mit gutem Erfolg empor zu haben, kenne ich kein anderes wirksames Mittel, als einen terminum praeclusi durch ein Gesetz so fest zu setzen, dass bis dahin die ung. Sprache allgemein, in dem ganzen Lande eingeführt werde.

Graf Csáky,¹³ Zipser: unsere National Sprach wird in den Schulen nur so gelehrt, wie die französische, der Schüler muss sich durch seinen ganzen Lehr-Curs mit der lat. Sprache plagen.

Baron Stojka,¹⁴ Marmaroscher: infolge meiner Instruction habe ich zu verlangen, 1. damit das Consilium gehalten werde, die Gesetze über die ung. Sprache zu beobachten, und von dieser Sprache niemanden dispensiere. 2. Die Geistlichkeit soll durchgehends ungarisch lernen, ansonsten kann niemand in den Stand eintreten. 3. Unsere Grossen sollen nicht nur mit Kreuzen und Orden, sondern auch im National Geiste und der ung. Sprache glänzen. 4. In den Herrschafts-Stühlen haben die Abhandlungen samt der ferneren Appellata ungrisch vorzugehen. 5. Bei der ung.

¹³ Sándor. — ¹⁴ Imre.

Hofkammer, so wie auch in allen übrigen Ämtern darf nur die ung. Sprache die amtliche sein. 6. Unsere Gesetze sollen, so wie auch die anderen Landtags Verhandlungen in der National Sprache geführt werden, und 7. auf unseren Münzen haben die Inschriften ungrisch zu sein.

Laczko,¹⁵ Eperjeser Stadtlegat: die oberen Gegenden Ungarns hatten immer Vorliebe für die ung. Sprache; aber unter Kaiser Josef wurde die ung. Sprache verdrängt, und die deutsche eingeführt. Dermalen wird hauptsächlich die lateinische in den öffentlichen Schulen ausgebildet, folglich sind die Mitteln solche zu erlernen, viel leichter, als für den Unterricht der ung. Sprache; ich bitte demnach in Namen auch der übrigen meiner Landes Brüder, solche Mitteln zu treffen, dass die ung. Redensart auch in unseren Gegenden eingeführt werde.

Kricske,¹⁶ Ablegat der Stadt Leutschau: nur dann kann Ungarn den wahren National Geist erlangen, und glücklich werden, wenn im Lande eine Sprache herrschen wird. Welche Sprache soll aber die herrschende sein? Almus und Arpad waren die Stifter unseres Reichs, ihre Sprache war ungrisch, folglich soll diese die allgemeine sein, denn auch unsere Constitution nennt man ung. Constitution. Folgen wir dem Josefinischen System, in unsere Normalschulen soll i. J. 1826 der Unterricht ungrisch, und 1827 in den höheren Schulen eben in dieser National Sprache anfangen; in einigen Jahren wird die ganze Jugend in Ungarn ungrisch sprechen.

Wagner,¹⁷ Ödenburger Stadt Deputirte, sprach diesmal ungrisch: es ist nicht an dem, wie der Herr Ödenburger Comitats Ablegat angab, dass in den Städten der National Geist nicht herrsche, denn auch derjenige kann ungrisches Herz besitzen, der nicht ungrisch spricht; das nahe angrenzende Österreich erfordert, dass wir auch deutsch sprechen; Gewalt in der ung. Sprache würde den Zweck erschweren, aber wenn der Unterricht in den öffentlichen Schulen nach Angabe des Herrn Gr. Dessewffy ungrisch eingeführt wird, so haben wir die National Sprache ungemein befördert.

Paul Nagy, Ödenburger: mich hat der städtische Ablegat nicht gut verstanden, übrigens hat es seine Richtigkeit, dass die Städte hauptsächlich durch das Einwandern von Fremden entstanden und auch jetzo ihre Bevölkerung durch Fremde wächst: ich sprach nicht blos von Ödenburg, sondern überhaupt von allen Städten, denn Pest liegt mitten im Lande umgeben von lauter Ungarn, und wie sieht es dort aus mit dem National Geist und mit der ung. Sprache? Es ist doch richtig, dass die Bürger Miliz sich in deutsche Kleider, Fracks usw. kleidet, wo doch der Huszar

¹⁵ Béla, városi jegyző. — ¹⁶ József, városi bíró. — ¹⁷ Ferenc, szenátor.

in ganz Europa den Vorzug behauptet, denn sogar den Csákó hat man den Deutschen schon auf den Kopf gedrückt. Die Bürger Miliz marschiret auf, da heisst es, die Csizmen-Machers und Knopf-Strickers sind ungrische Bürger, wir übrigen aber sind deutsche; wenn diese auf dem ungrischen Boden keine ungrische Bürger sein wollen, so sollen sie dahin gehen, wo sie deutsche Bürger sein können.

Ablegat der Stadt Maria-Theresianopol:¹⁸ ich muss Herrn Paul von Nagy antworten, dass in unserer Stadt mehr Ungarn als Fremde gibt, dass die ung. Sprache im allgemeinen die herrschende sei, und dass unsere Kinder ungrisch erzogen werden. Die öffentlichen Stadt Abhandlungen gehen zwar nicht ungrisch, aber daran sind nicht wir Bürger schuld, — man solle ein positives Gesetz für die ung. Sprache bringen, und sicher werden alle Städte ihre Geschäfte ungrisch verhandeln: ich meinerseits werde nach Möglichkeit veranstalten, dass auch jetzo beim Stadt Magistrate alles ungrisch verhandelt werde.

Kászonyi,¹⁹ Torontáler: um die ung. Sprache in den Städten allgemeiner zu machen, solle angeordnet werden, dass kein Handwerker, welcher der ung. Sprache unkundig ist, in eine Zeche als Meister eintreten, oder Zech-Meister werden könne.

Petrovics,²⁰ Kraschowaer Comitats Ablegat: wir haben in unserem Comitats zur Verbreitung der ung. Sprache vieles unternommen, so haben wir theils durch freiwillige Beträge, theils aus der Insurrections-Cassa eine Katheder für die ung. Sprache in Lugosch gestiftet, und hiezu ein eigenes Gebäude aufzuführen wollen, aber wir wurden durch das Consilium in unserem Eifer gehemmt; meine Instruction befiehlt, die Stände zu bitten, sich hierwegen ins Mittel beim Consilio zu legen.

Vay,²¹ Borschoder, antwortete dem Ablegaten Wagner, dass man hierorts auf keinen physischen Zwang denke, dass aber der Ablegat aus der Ursache bei seinem jetzigen schönen ung. Vortrage keinen Applaus erhielt, weil er statt ungrisch vormal lateinisch sprach.

Balogh,²² Barscher: zu dem projectierten praeclusi Termin accedire ich nicht, sondern ich verlange, dass unter diesem Landtage die National Sprache für die allgemeine im Lande erklärt und gesetzlich in allen Ämtern ohne Ausnahme eingeführt werde.

Paul Nagy, Ödenburger: der 7. Art. 1792, welcher niemanden, der in der ung. Sprache fremd ist, ein Amt in Ungarn gestattet, ist sehr klar und deutlich und hat keine Clausel, so wie der vom Salze, welche man nach Belieben ausdehnt, dem zufolge müssen wir eine Investigation verlangen, um zu erfahren, wie viel

¹⁸ Mukits Simon, szenátor. — ¹⁹ Sándor. — ²⁰ Vazul. — ²¹ Ábrahám. — ²² János.

Individuen seit dem J. 1792 wider den ausdrücklichen Sinn des Gesetzes Amter erhielten; man braucht zu allem Geld, ohne dieses kann nicht einmal unsere National Sprache gedeihen; unsere Grossen machen nichts, sie werden demnach aufzufordern, zum Aufleben der National Sprache, wozu vielleicht eine Subskription in den Comitätern nicht zweckwidrig wäre.

Graf Szécsinyi (!) Rittmeister: ich höre hier Vorwürfe gegen unsere Grossen, ich zähle mich nicht in die Zahl derselben, doch in die Zahl der besser Begüterten; um meine Anhänglichkeit an das Vaterland zu bezeugen, subscribire ich hier öffentlich, für das Aufleben des National Geistes und der Sprache meine einjährigen Einkünfte meines ganzen Vermögens, aber ich verlange, damit dieses Geld nicht zwecklos angewendet, oder aber so wie die Beiträge auf die Ludovicea behandelt werde, Kenntniss und Einfluss in die Verwendung zu haben.

Vitéz, Abaújvárer: dieser edle Patriotismus soll in die Repräsentation eingeschaltet werden.

Ragályi,²³ Borschoder: um so mehr ist hierüber Erwähnung zu machen, als diese Szécsényische Familie schon das zweite edle Opfer für das Vaterland bringt; denn auch das National Museum hat dem Szécsényi sein Entstehen zu danken.

Vay, Borschoder: ich subscribire auch zu diesen Zweck 20.000 oder 8000 f. C. Münz.

Graf Andrassy²⁴ Torner Ablegat: unterschrieb 12.000 f. C Münz.

Graf Károlyi²⁵ jährlich 1000 f Münze, und zur Errichtung einer ung. Wissenschafts Akademie die Hälfte einer einjährigen Einnahme von seinen Gütern.

Paul Nagy, Ödenburg: diese edlen Beispiele werden sicher Nachahmung finden, daher die fernere Subscription in der Regnicolar Sitzung vorzutragen und zu eröffnen ist.

Der Gegenstand der Presse wurde auf das Regnicolar Operat relegiert, in Hinsicht der gesetzwidrigen Fiscal Güter Collation und ihres Verkaufes wird auf die schon bestehenden Gesetze berufen.

Im Objecte der anonymen Denunciationen sprach, obgleich sich einige blos auf die bestehenden Gesetze berufen wollten,

Vitéz, Abaújvárer: diese Denunciationen sind ein grosses Übel, aber noch ein grösseres sind die geheimen Aufsichten; diese geheime Gesellschaft kostet dem König ungemein viel Geld, bringt Diffidenz zwischen dem König und der Nation, ja selbst unter den Staatsbürgern hervor: diese Menschen sind böse Verläumder, welche den ehrlichsten Menschen im Rücken bei der Regierung verschwärzen, ohne dass der ehrliche hievon etwas ahndet; es sind Menschen, die kein Vermögen, kein Charakter und kein Gewissen haben.

²³ Tamás. — ²⁴ György. — ²⁵ György.

Komáromy,²⁶ Abaujvárer: wir können über dieses grosse Gravamen, durch welches unsere Cardinal-Freiheit verletzt wird, nicht so oberflächlich verhandeln, denn wenn dreie mitsammen sprechen, ist man nicht sicher, ob ein Dritter nicht Verräter sei. Er wiederholte mit Ungestüm was Vitéz sagte.

Rohonczy, Vesperimer: unsere vorhandenen Gesetze haben diesen wichtigen Gegenstand nicht erschöpft, und wir müssen Sorge darauf verwenden, damit wir gewissenlos nicht verläumdert werden: es ist wahrlich traurig, dass selbst Ungar wider Ungarn sich zu einem elenden Geschäfte gebrauchen lassen, die meisten sind aber im elendesten Zustande, es sollte unsere Sorge sein, diese Classe von Menschen zu versorgen, damit sie nicht zu solchen Mitteln greife.

Máriássy, Gömörer: stimmte mit ein.

Paul Nagy Ödenburger: die Stunde ist schon weit vorge-rückt, und dieser Gegenstand bedarf längerer Beratschlagung, daher wir noch vor Abschluss unserer Repräsentation einen Zirkel abhalten müssen.

Damit wurde auf übermorgen den 5. dieses die Zirkel Sitzung festgesetzt.

Ezt a titkos jelentést *Ferstl* november 4-iki rendes összefoglaló fel-terjesztésével (Revisionsbericht) küldötte fel, miután a november 3-iki ke-rületi ülésről már november 3-iki felterjesztésében így nyilatkozott, két rövid, úgynevezett interimális jelentés alapján (Pr. B. u. ott):

„Die Berichte D und E zeigen an, dass in der heutigen Circular-Sitzung blos von der ung. Sprache die Rede war. Es lässt sich kaum denken, mit welchem Feuereifer, mit welcher Begeisterung die Stände sich in Auffindung der Mittel und Verwahrungen zur Ausdehnung dieser Sprache zu übertreffen suchten; bald soll nun kein Mensch mehr in Ungarn sein, der eine andere Sprache spricht, keine Stelle, keine Behörde, kein Stand, selbst das ung. Militär nicht ausgenommen, soll in einer anderen Sprache schreiben; hohe und niedere Beamten, Militär und Geistliche, Bürger, Professionisten und Bauern, alles soll eine National-Sprache, ein Nationalgeist verbinden, und das was deutsch ist, und nicht ungarisch lernen will, aus dem Lande verbannt werden. Sogar die ständischen Deputierten, der Leutschauer Kritske, der Eperiesser Laczkó, der Theresiopolitaner Mukits und der Ödenburger Wagner blieben nicht zurück, nur war Wagner in dem ganzen Cirkel der einzige bescheidene, der nicht gewaltsame Mittel anzuwenden, sondern wie bisher allmählig fürzugehen riet. Auf den höchsten Grad wurden die oh-nehin schon exaltierten Gemüter durch die freiwilligen Anerbietungen der Grafen Széchény und Károlyi, die sonst bei Cirkular-Sessionen keine Stimme haben, gesteigert, und die heutige Sitzung kann hiedurch auf die weiteren Verhandlungen dieses Landtags nichts anders als sehr schädlich einwirken, denn grossen Terrain hat die Opposition wieder gewonnen, und am Ende bat sich Paul Nagy noch eine Session aus, damit er ausser der vollständigen Erörterung über Denunciationen und geheime Polizei auch noch eine Motion machen könne, mittelst welcher 7 Millionen Menschen, folglich der Bauernstand in das Interesse der Konstitution gezogen werden; niemand weiss noch, was für eine überspannte Idee er im Schilde führen mag“.

²⁶ István.

63—67.

1826 január 20 — november 3.

A törvényeknek kéthasábos, magyar és latin nyelvű szövegére vonatkozó iratok.

63.

1826 január 20.

Az országgyűlés feliratának a törvények szövegére vonatkozó része.

Nyomt. az 1825—27. Irományok 1, 146. l., két nyelven.

Alapjául a rendek 1825. december 7-iki üzenete szolgált, ugyanott, 1. 100. l., mely szerint minden honfinak szükséges a törvények ismerete, de ezt akadályozza az, hogy a törvények nincsenek magyarul, ezért kéri akarják a királyt, hogy a jelen országgyűlés törvényei columnaliter, latinul és magyarul adassanak ki. A december 12-iki főrendi válaszüzenet, ugyanott 1, 103. l. beleegyezik a kérelembe, de a motiváció, hogy a törvények ismerete szükséges, hagyassék el. A végleges szövege a feliratnak december 22-én beszéltetik meg, Horvátország és a szlapon követek, valamint Nyitra és Liptó megye ellene mondanak, ami jegyzőkönyvbe is kerül, az 1825-27. Jegyzőkönyv 1, 262—268. l.

Mivel a nemzet méltóságára, dízére és boldogságára tartozik, s Felséged buzgó óhajtásainkra hajló akaratjánál fogva, a hazai nyelv pallérozására fordított igyekezet 1791. esztendő óta mindenkor oda intéztetik, hogy az az idő és miveltség előhaladásával a közdolgok igazgatásába átaljában használtassék: mély alázatossággal esedezőnk Felségednek, hogy azon atyai hajlandóságához képest, melylyel hív magyar népének, az ősi nemzeti lélek fenntartására, és a hazai nyelv segítségével is leendő előmozdítására fordított igyekezetét, felséges országlása alatt több rendben hozott törvényekkel eddig is ápolgatni méltóztatott, méltóztassék most azon kívánságunkat bételjesíteni, hogy már a mostani országgyűlésen hozandó törvények is, a több országgyűlési irások példájára egy oldalon deák, másikon magyar nyelven irattassanak.

Közönséges a nemzetnek ezen óhajtása, melyet ha Felséged kegyelme bé fog töltetni, kir. kegyelmének ezen díszes emléket még a késő maradék is örök háládatossággal tisztelendi.

64.

1826 április 9.

Az 1826. január 20-iki felíratra adott kir. válaszleiratnak a törvények szövegére vonatkozó része.

Nyomt. Irományok 1, 381. l.

A rendi kérésre a m. kancellária 1826 január 28-iki felterjesztése, 1826: 1479. kanc. sz., javasolta: „Quod porro petitum illud Statuum et OO. regni concernit, ut articuli sub his jam comitiis condendi ad normam

aliorum comitialium actorum columnaliter lat. et hung. lingua deducantur, eatenus demisse censet cancellaria . . . Statibus et OO. illud nonnisi ben. concedi posse: ut in corpore ceterorum hujus diaetae actorum, etiam articuli condendi columnaliter lingua lat. et hung. subnecti valeant, exemplaria tamen articulorum solemnisananda atque ad suas competencias dimitti solita, item illud, quod Corpori Juris Hung. inseritur, prout hucum ab octingentis et quod excedit annis moris erat, nonnisi lat. lingua edenda venire. Neque sufficiens adduci fundamentum, cujus e consideratione novitas proposita inducenda foret.“ Ezt a felfogást az államkonferencia, Conf. 1826: 37. sz., a trónörökös e'nöklete alatt Ferenc főherceg, Zichy Károly, Nádasdy, Koháry. Bedekovich, Mikos, Nándory, Gervay, magáévá tette és a kancelláriától javasolt válaszleiratszöveget elfogadta; e szöveg azonban József nádornak is kiadatott véleményadás végett, aki beleegyezett abba, hogy a latin szöveg legyen az eredeti, de „die übrigen Zusätze wären aus dem Grunde hinweg zulassen, weil die Stände in ihrer Vorstellung nur die in beiden Sprachen zu veranlassende Abfassung der in dem Diarium vorkommenden Artikel verlangen und nach den in den Präferentialien getroffenen Abänderungen weder die Abfassung der Expeditionen der hung. Hofkanzlei, zu welchen auch jene der Landtagsartikel sub authentico gehören, in die hung. Sprache, noch die Übersetzung des Corp. Juris und der darin vorkommenden Gesetze in das hung. mehr in Anregung bringen, mithin die Notwendigkeit dieses Zusatzes aufgehört und weil durch Hinweglassung dieser um minder nötigen Zusätze die a. h. Gewährung der ständischen Bitte noch unendlich mehr wert für die Reichsstände haben würde“, a nádor kelet nélkül. felterjesztése, Conf. 1826: 55. sz. alatt. Az államkonferencia csatlakozik a nádor nézetéhez, Conf. id. sz., „obgleich die Konferenz nicht behaupten zu können sich getraut, dass wenn E. Mt. die Übersetzung der Artikel in hung. Sprache gewähren, nicht vielleicht nachträglich die Einschaltung derselben in das Corp. Juris verlangt werden dürfte: auf jedem Falle stimmen S. kais. Ht. für den Schlussabsatz der Conf. (a latin az eredeti), welcher demnach beizubehalten wäre“, viszont a nádor javaslatára kitörölték a kancelláriai szöveg e szavait: „ut exemplaria articulorum solemnisananda et ad suas competencias dimitti solita, nonnisi lat. lingua edantur, sicque observato more, inde ab incunabulis regni Hungariae vigente, etiam Corpori Jur. Hung. inserantur.“

Ut porro articuli sub his jam comitiis condendi ad normam comitialium actorum, columnaliter latina et hung. lingua deducantur, sicque in volumine ceterorum hujus diaetae actorum subnectantur, ad hum^{mum} petitum d^{norum} SS. et OO. Suam M^{tem} S^{mam} clementer quidem accedere, id tamen per expressum declarare, ut textus latinus pro solo et authentico legum textu habeatur.

65.

[1826 június.]

József nádor és gróf Zichy Károly véleményei az 1826 június 10-iki feliratra adandó kir. válaszleiratról, a törvények magyar szövege dolgában.

Ered., Conf. 1826: 189. sz. alatt.

Az 1826 április 9-iki (l. 64. sz. alatt) resolútiót a rendek barátságatlannak találták, Ferstl jelentése 1826 április 18, Pr. B. 67. csomó, s reá június 10-én ily feliratban válaszoltak, Irományok, 2, 615. l.: „Az orszá-

gyűlési törvény-cikkelyek eránt, hogy azok magyar nyelven is foglaltathassanak, Felségednek kérésünkben tett megegyezését, különös kegyelmességének és nemzetünk eránt a késő maradékot is örökös háládatosságra kötelező kegyes hajlandó ágának jeléül legmélyebb tisztelettel és dicső Házának boldogságaért felajánlott szívvel fogadjuk, egyszersmind pedig alázatosan jelentjük, hogy mi ezen kegyes engedelmenél fogva, a mostani országgyűlése alatt szerzendő törvény-cikkelyeket, felezett lapon írva fogjuk Felséged eleibe terjeszteni“.

A *m. kancellária*, előrsi Márkus Ignác udv. tanácsos fogalmazására, fog. 1826:7530. kanc., ered. 1826:9408. kanc. sz., 1826 június 18-iki felterjesztésében hivatkozott január 28-iki, elmellőzött javaslatára: „Cum tamen in *altma* resolutione superinde edita nonnisi illud adjectum fuisset, ut *textus lat. pro solo et authentico legum textu habeatur*, num *moderna intentio Statuum et OO.*, quam *relate ad substernendos columnariter praesentis diaetae articulos demisse insinuant*, *altmae M^{tis} V. Smae menti et voluntati conformis sit*, *idipsum . . . istud dicasterium aulicum clem^{mae} decisioni imā in submissione substernit*, *depromtae tamen priori hum^{mae} opinioni suae ultro quoque insistit*, *hocque sensu efformatum projectum ben. edendi decreti reverenter substernit*.“ Ezen, a kancelláriától javasolt kir. válaszirat szövege: „Quoad articulos sub his jam comitiis columnariter lat. et hung. lingua deducendos, sicque in volumine ceterorum hujus diaetae actorum subnectendos, *altmam* Suae M^{tis} Smae voluntatem *dnos SS. et OO.* in ben. resolutione sub praecitato dato 9. Apr. a. c. iam intellexisse, cui cohaerenter ben. declarari: ut exemplaria articulorum solemnizanda, atque ad suas competencias dimitti solita, nonnisi lat. lingua edantur, sicque observato more, inde ab incunabulis regni Hungariae vigente, etiam Corpori Juris Hung. inferantur.“

A kancellár ezen javaslatát az 1826 június 26-iki *államkonferenciai* ülés tárgyalta, Zichy Károly elnökletével jelen Metternich, Nádasdy, Koháry, Bedekovich, Mikos, Márkus, Nándory és Gervay, mint jegyzőkönyvvezető, Conf. 1826:189. sz.; előttük volt József nádornak a kancellária javaslata ellen irányuló véleménye; a konferencia Zichy votuma alapján a kancelláriai szöveg mellett döntött.

a)

József nádor felterjesztéséből.

Der §. 6. dieses Entwurfes wäre ohnmassgebist ganz hinwegzulassen, und zwar aus folgenden Gründen:

a) weil die Abfassung der Artikeln in lat. und hung. Sprache, durch die a. h. Entschliessung v. 9. Apr. blos auf jene Artikel-Ausfertigung beschränkt worden, welche zu den Reichstagsakten gehört, daher wenn auch die hung. Reichsstände bei Ausfertigung der Artikeln den Sinn derselben anderst deuten wollten, so könnten dieselben dann auf die kön. Entschliessung zurückgewiesen werden.

b) Gegenwärtig würde eine weitere Aufklärung obgedachter Entschliessung in diesem Lieblingsgegenstande Unzufriedenheit zur Unzeit verbreiten. Dieser Gegenstand kömmt neuerdings in den Präferentialibus vor und kann dort zweckmässiger vor Ende des Reichstages erledigt werden.

c) Endlich geschieht die Ausfertigung der Artikeln, welche an die Behörden und Parteien expedirt werden, bei der hung. Hofkanzlei, da nun diese Hofstelle alle Expeditionen lateinisch

verfasset und die Ausfertigung in ihrer Hand stehet, so unterliegt es keinem Anstand und gebe keinen Anlass zu einer Beschwerde, wenn diese Hofstelle die Ausfertigung seiner Zeit nach dem bisherigen Usus bloß lateinisch veranlassen und ebenso darauf wachen würde, dass für das Corpus Juris, welches unter der Zensur der hung. Landesstelle stehet, die Artikeln des gegenwärtigen Reichstags latein abgedruckt würden.

Auf diese Art würde der vorgesetzte Zweck nicht minder erreicht, alles unnötige Aufsehen, welche diese weitere Aufklärung verursachen würde, gemieden, daher der Sache genützt.

b)

Zichy votumából.

Auch den, ad §. 6. angeführten Satz wegen Abfassung der Artikel in hungarischer Sprache kann ich nicht für überflüssig halten. Wird gar nicht darüber gesprochen, so wird die Folge daraus gezogen, dass die Landtagsartikeln in beiden Sprachen abgefasst und auch die Kundmachung in selben bewilligt sei, welches in keinem Fall zugegeben werden dürfte.

Az 1826 július 21-iki resolutio Zichy javaslatára a kancelláriai szöveget fogadta el, mely ki is adatott, változatlanul, az 1826 szeptember 9-iki kir. válasziratban, Irományok 2, 689. l.

66.

1826 október 6.

Az országgyűlés felirata az 1826 szeptember 9-iki kir. leiratra a törvények szövege dolgában.

Nyomt., Irományok 2, 730. l. latin és magyar nyelven.

Mi illeti az oldal-laponként, már ezen országgyűlésén deák és magyar nyelveken írandó törvény-cikkelyeket, minthogy Felségednek abbéli kegyelmes kinyilatkoztatása, hogy a meghitelesítendő, s az illető helyekre széjjel küldözni szokott törvény cikkelyek csupán csak deák nyelven adattassanak ki, az ország kezdetétől óta gyakorlásban levő szokást említené meg: alázatosan megjegyezzük, hogy ha ebben a tekintetben más pallérozott nemzetek példáját elmellőzzük is, melyeknél ha a deák nyelvvel a közönséges igazgatásra tartozó dolgok folytatásában szinte úgy hajdantól fogva gyakorlásban volt élés, a hazai nyelvnek abból való kirekesztésére elegendő erősséget nyújthatott volna, annak kizáródnia alig lehetett s eképen a virágzásnak a nemzeti dicsőség nevekedésével egybenkötöttetett lépcsőjére is anyai nyelvek soha fel nem emelkedhetett volna, azt azonban el nem mellőzhetjük: hogy épen

az országnak kezdetit bátorságosabban lehet a nemzeti nyelvnek, mint a deák nyelvnek védelmezésére megemlíteni, a mostani, bár régi azon szokás pedig, hogy a törvények a törvénykönyvbe csak deák nyelven iktatódjának bé, a hozzá hív nép legkegyelmesebb atyja előtt, fiai óhajtásai ellenére, nem bírhat oly erővel, hogy az együtt létel, mely az ország gyűlési irományok csomójában a nemzeti és deák nyelveknek kegyelmesen megengedődik, a törvényhatóságokhoz széjjelküldőzendő törvény cikkelyekre nézve megtagadódjon, s azon nyelv a törvény könyvből egyáltalában kirekesztődjön.

Mivel mi Felségednek előbbeni kegyelmes resolútióját, a Felséges uralkodóház boldogságáért buzgó szívvel úgy fogadtuk, mint a különös kegyelmességnek tanú-bizonyságát, s szíveinknek ezen érzéseit a követeknek kiküldöikhez intézett tudósításaik közönségesekké tették, az a magyarázás, mely ebben az utóbbi kegyelmes resolúcióban foglaltatik, minékünk annál sajnósbabban esett, mivel úgy véltük, hogy az előbbeni által kívánságaink egészen elfogadódtak: alázatos kéréseinket tehát Felséged előtt mély tisztelettel megújítjuk, s azért esedeüzünk, hogy azoknak is kegyelmesen figyelembe leendő vételétől felindíttatva, melyeket különösen sürgetős kívánságaink sorában, erre a tárgyra nézve előadtunk, hogy tudniillik a história bizonyítása szerént minden országlás a nemzet szívét a bizodalomnak szorosabb lánc szemeivel magához semmi által sem szoríthatja és kötelezheti legjobban, mint a nemzeti nyelvnek mindenképen való pártfogásával és elől mozdításával, kívánságainknak, mint legártatlanabbaknak, s a felségi jussoknak semmi tekintet alatt sérelmet nem okozhatóknak, kegyelmes megegyezést nyújtani, és minthogy különben is jelen van az az időpont, arra, hogy a deák nyelvvel törvény könyvünkben való élésnek más kirekesztő megtartása eltöröltetvén, a nemzeti nyelv az ötlet minden jussal illető fő helyét az ország lakosainak közönséges óhajtása szerént, már valahára hazájában nyerje el, kegyelmesen megengedni méltóztatson, hogy az alkotandó törvényeknek magyar foglalatja, a deák nyelven irandó foglalatnak, ne csak a diaetalis irományokban, hanem a törvényeknek hiteles formájú kiadásában is csatoltasson melléje.

67.

1826 október 30.

Az államkonferencia irata az 1826 október 6-iki országgyűlési felíratra adandó kir. válasz dolgában.

Ered., Conf. 1826 : 358. sz.

Az október 6-iki felíratra adandó válaszleirat szövegét, Márkus udv. tan. fogalmazásában, a m. kancellária október 18-án, fog. 1826 : 13.399. kanc., ered. 13.969. sz. a. terjesztette fel, javaslatát az államkonferencia október

30-iki ülésén, a trónörökös elnöklete alatt, jelen Ferenc Károly főherceg, Metternich, Nádasdy, Bedekovich, Mikos, Nándory, Márkus és Gervay mint jegyzőkönyvvezető, tárgyalta. A kancellária felterjesztését az államkonferenciái referátumból adjuk.

a)

A magyar kancellária választervezete.

Erga demum illa, quae dⁿⁱ SS. et OO. scopo eo demisse adduxerunt, ut textus hungaricus condendarum jam sub his comitiis legum, textui latino non tantum in actis comitialibus, verum etiam in solennibus earum expeditionibus adlaterari benigne concedatur: siquidem sufficiens haud adsit fundamentum, cuius e consideratione ab usu, in edendo corpore juris hungarici saeculorum vetustate consecrato, et usque praesens aevum constanter observato, recedatur, novitasque proposita in codice legum inducatur, Suam M^{tem} S^{mam} d^{nos} SS. et OO. ad praecedentes hoc in puncto elargitas alt^{mas} resolutiones suas nunc quoque relegari benigne jussisse.

b)

A magyar kancellária megokolása.

Gegen die Weisung: dass die Artikel nur in den Akten zwiespältig: lateinisch und ungrisch gedruckt, der lat. Text aber allein in der Expedition der Artikeln der authentische sein sollte, führen die Stände an: dass bei den gebildetsten Nationen, die lat. Sprache aus dem Geschäftsleben verbannt, und eben dadurch die Muttersprache desto besser ausgebildet worden sei; dass der älteste Gebrauch für die ung. Sprache wäre und der spätere, für die lateinische sprechende, wohl nicht von solchem Gewicht bei E M^t sein dürfte, um die Wünsche der Nation zu überwiegen und die ung. Sprache, welche doch in den Akten erscheinen dürfe, aus dem Gesetzbuche ganz zu verbannen; dass sie, die frühere Erklärung Eurer M. nach Ihrem Wunsche auslegend, ihren Committenten in dieser Gemässheit bereits Berichte erstattet hätten; endlich dass der Schutz, den die Regierung der Sprache eines Volkes angedeihen lasse, das festeste Band sei, mit dem sie dessen Herzen an sich ziehen könne. Aus diesen Gründen, und da die Gewährung ihrer Bitte den Majestätsrechten nicht abträglich sein könne, erneuern sie dieselbe: dass nemlich der ung. Text nicht blos in den Akten, sondern auch in der authentischen Expeditionen der Artikel aufgenommen werden dürfe.

Aus der a. h. Entschliessung v. 9. April 1826. worin E. M. die Aufnahme des ung. Textes in den Akten zu gestatten, den lateinischen jedoch, als den allein authentischen zu erklären geruhten, konnte, wie die Kanzlei bemerkt, die der a. h. Absicht ganz fremde Auslegung, welche die Ablegaten zu Hause berichtet

zu haben angaben, nicht abgeleitet werden; letzterer Umstand sei jedoch kein Grund, von der erteilten Abweisung abzuweichen, und zwar um so weniger, als die Stände nicht undeutlich ihren Wunsch, die lat. Sprache ganz zu verbannen, zu erkennen geben. Es dürfte daher, ohne übrigens in eine Erörterung hinsichtlich des Gebrauchs der Landessprache einzugehen, bloß geantwortet werden, dass kein hinreichender Grund angeführt worden, um von dem seit Jahrhunderten befestigten Herkommen abzuweichen, und eine Neuerung einzuführen.

c)

Az államkonferencia votumából.

Der dritte Punkt zielt auf die Hinausgabe der Landtagsartikel zwiespaltig in hungarischer und lateinischer Sprache.

Auch dieser Vorschlag ist nach der gehorsamsten Bemerkung des Haus-, Hof-, und Staatskanzlers nicht annehmbar: *weil* er gegen das Herkommen seit der ersten Zeit der Verfassung streitet, *weil* die Untersuchung der Frage, was in der Urzeit bestand, sehr unnütz wäre, indem der Zweck des bestehenden Herkommens deutlich genug *der* ist, dass ein Reich, welches in vielen Sprachen geteilt ist, seine Gesetze in einer gelehrten, keinem Wechsel, wie dies der Fall bei lebenden Mundarten ist, unterworfenen Sprache, [die] allen Teilen der Nation zugänglich ist, abgefasst erhalte, endlich *weil* zwei Originalien ein Absurdum sind.

Diesen Ansichten vollkommen beistimmend ging die Konferenz in die Beratung der Frage über, ob das kön. Decret, so wie es von der hung. Hofkanzlei im Entwurfe vorgelegt, zu erlassen wäre, oder ob und welche Abänderungen dabei einzutreten hätten.

Itt felmerült, hogy a rendek egyes kívánságait jobb volna nem nyilván visszautasítani, hanem halasztólag válaszolni.

Die Konferenz war demnach der geh. Meinung, dass das vorliegende kön. Dekret zu Ende dieses Paragraphes mit dem Beisatze zu schliessen wäre, dass über die übrigen in der gegenwärtigen Repräsentation enthaltenen Punkte die a. h. Erledigung nachträglich erteilt werden würde.

Auch Se. kais. Hoheit der Herr E. H. Palatin, höchstwelche durch den Finanzminister und hung. Hofkanzler, Gr. v. Nádasdy, von dem Entwurfe des k. Dekrets in die Kenntnis gesetzt worden sind, waren der Meinung, dass die übrigen Punkte der Repräsentation vor der Hand noch mit Stillschweigen zu übergehen wären, weil eben itzt die Verhandlungen der Stände mit Angelegenheiten beschäftigt sind, welche ihrer Wichtigkeit wegen ausschliessend deren Tätigkeit durch einige Zeit in Anspruch nehmen . . . A magyar kancellár is ezen a véleményen van és megjegyzi: Auch sei mit Grund

zu besorgen, dass nachdem die Punkte der Repräsentation, welche davon handeln, dass am Schlusse eines jeden Landtages gleich der Termin des nächstfolgenden bestimmt, und dass gestattet werden solle, die Landtagsartikeln in lat. und hung. Sprache zu sankcioniren, zur a. h. Genehmigung nicht geeignet sind, ein abweislicher Beschluss, wie er ohnehin später wird erfolgen müssen, die Gemüther der Stände neuerdings aufregen und ihre Aufmerksamkeit, zur Verzögerung anderer wichtiger Gegenstände, dahin lenken werde, abermals dagegen zu repräsentiren...

Az államkonferenciának ezen javaslatát a király 1826 november 2-án elfogadván, a kancelláriai tervezetnek az egyes kérdésekre, így a magyar nyelvre is vonatkozó része a leiratból kihagyatott helyébe vétetett: „Quoad reliqua demum objecta, in eadem praeprovoicata dñorum SS. et OO. demisse submissa representatione comprehensa, altmam Suae Mtis Smae resolutionem subsequaturam esse“. Így is adatott ki a rendeknek a leirat 1826 november 3-án, Irományok 2, 741. l. A törvények szövege ezen az országgyűlésen latin maradt, „magyar fordításuk“ az 1827 augusztus 18-iki ülésen lett beterjesztve, kiadva Irományok 3, 1739. l.

68.

1826 január 20.

Titkos jelentés az eznap i kerületi ülésről a magyar nyelv tárgyában.

Ered., Pr. B. 64. csomó.

Ferstl rendőrbiztostól, a pozsonyi országgyűlésre kiküldött titkos rendőri kirendeltség vezetőjétől felterjesztve, a Tz. jegyű, Pongrátz Miklós, titkos ágenstől. Ez előadás sokkal teljesebb, mint a Guzmics Izidor naplójában található, Vaszary Kolos, Adatok az 1825-iki országgyűlés történetéhez, Győr 1883, 195. l., ahol csak tizenegy beszéd van felsorolva. — A kerületi ülésen olvassák a felirat dolgában a nunciumot, utána:

Weiterhin kam der Paragraph von der ung. Sprache in Diskussion und hiebei wurde wieder sehr vieles von den schon in vorigen Zirkeln gesprochenen wiederholt, weil aber im Anfange dieser Materie auch der Erziehung des weiblichen Geschlechts streng gedacht wurde, so wurde mit längerem Widerspruche besonders auf die sehr richtige Bemerkung des Ungvarer Abl. Szerentsy¹ dieser Teil des Paragraphs ausgelassen, er sagte nemlich, wir werden doch dem weiblichen Geschlechte vor unser keinen Vorrang gestatten, wir haben unsere Erziehung ad operata relegiert und von der Erziehung der Frauenzimmer wollen wir hier in Präferentialibus handeln...

Jordanszky,² Graner Domherr: der citirte Art. 16:1741 hat in diesem Nuncio eine Ausdehnung auf den ganzen Clerus erhalten und er spricht doch nur von den Domherrn, dieses muss abgeändert werden, auch kann man die ungr. Sprache bei dem jün-

¹ István. — ² Elek.

geren Clerus nicht so plötzlich allgemein machen, weil man immer auf das Gegenwärtige denken muss; es sind zuviele verschiedene Nationen im Lande, als dass man durch die ung. Sprache solche ohne geistliche Sorge lassen könnte.

Földváry, Heveser: wenn auch gleich der citirte Art. zuviel Ausdehnungen erhielte, so werden wir dennoch den neuen so verfassen, dass der, der ung. Sprache unkündige Geistliche nicht ordinirt werden könne; durch diese gesetzliche Anordnung wird sicher der ganze Clerus ungrisch lernen.

Gr. Csáky, Zipser: die allgemeine Einführung der ung. Sprache ist nicht so leicht, und selbst bei der Geistlichkeit ist hiezu Zeit notwendig, denn der junge Clerus muss teilweise die ung. Sprache erst lernen.

Balogh, Barser: es ist notwendig, dass wir ein strenges Gesetz von der ung. Sprache bringen, sie kann leicht erlernt werden, weil sie nicht chinesisches ist; diese hat über 30.000 Buchstaben, wir besitzen aber nur 24.

Skerletz,³ Eisenburger: stimmte bei.

Vay, Borsoder: wenn auch gleich der citirte 16. Art. 1741 auf den ganzen Clerus nicht könne applicirt werden, so ist es doch sicher, dass derselbe oft verletzt wurde, denn nicht nur Domherren, sondern sogar Bischöfe gibt es, welche ungrisch nicht sprechen.

Bartal,⁴ Pressburger: Die Geistlichkeit ist das Hauptmittel, Sprachen zu verbreiten, und wenn auch gleich unsere Nationalsprache seit 1790 in der Kultur grosse Fortschritte machte, so muss ich doch gestehen, dass im Pressburger Komitate auf denen Ortschaften solche statt vermehrt, seltener wurde. Der Fehler liegt, um aufrichtig zu sagen, an der Geistlichkeit, welche die meisten Mittel und Gelegenheiten hat, eine Sprache zu verbreiten, aber man muss mich gut verstehen, welche Geistlichkeit ich beschuldige? Nicht die patriotische, sondern jene, welche aus dem Auslande ohne Kenntnis der ung. Sprache ins Land gezogen, Beneficien erhalten. In diesem Nuncio möchte ich auch die verschiedenen kön. Resolutionen über die ung. Sprache aufführen, denn obgleich jene v. 22. Juli 1792 für die Nationalsprache sehr günstig war, und nach dem Sinne derselben auch der Artikel verfasst wurde, so waren dennoch die späteren kön. Resolutionen, z. B. v. J. 1807 u. 1811 gar nicht günstig, indeme gesagt wurde, dass für die Nationalsprache bereits sehr wirksame Gesetze sanktioniert und auch zu ihrer Ausbreitung alle mögliche Mittel in Wirksamkeit gesetzt wurden, folglich keine neue Gesetze notwendig wären. Es ist wahr, dass die Sprache an Kultur ausserordentlich gewonnen hat, denn wir besitzen bereits ungrische Werke, z. B. eine Über-

³ József. — ⁴ György.

setzung von Homer, welche nicht schöner und nicht vortrefflicher sein können und sicher wird bei dem weiteren Steigen diese Sprache bald mit der Vollkommenheit des Französischen wetteifern, aber in der Ausbreitung hat sie leider nichts gewonnen.

Horváth,⁵ Veszprimer Domherr: ich muss offenherzig erklären, dass in dem Békéser und Stuhlweissenburger Komitate ganze Ortschaften ungrisch wurden, und zwar hauptsächlich durch die Beihülfe der Geistlichkeit, aber Sprünge gestattet die Natur nicht, alles hat seine Zeit, so z. B. kann die Nationalsprache in dem Arvaer oder Trenchiner Komitat nicht so leicht und geschwind Wurzeln fassen; dorten kann die Geistlichkeit ohne sonstige Beihülfe unmöglich mit gutem Erfolge wirken; in solchen Gegenden müsste darauf gesehen werden, dass Kinder reicherer Bauern entweder in ung. Schulen oder in Dienst in ung. Dörfern gegeben würden, und nur diese sollten das Vorrecht besitzen, die Dienste in den Ortschaften, nemlich als Geschworene, oder Richter zu verwalten.

Frimm,⁶ Erlauer Domherr: in der Diözese des Erlauer Erzbistums wurde die ung. Sprache seit 1790 so günstig verbreitet, dass in dem ganzen Umkreise der Diözese kaum zwei Pfarren vorfindig sind, welche nicht ungrisch wären.

Csausz,⁷ Colocser Domherr: der Art. 16:1741 muss hier im Nuncio seinen wahren Sinn beibehalten, doch kann man auch von der anderen Geistlichkeit das Nötige sagen.

Miskolczy,⁸ Biharer, stimmte mit Bartal.

Jordanszky, Graner Domherr: erzählte sehr viel von dem Wachsen der ung. Sprache und brachte Ausdrücke in seiner Rede, die öfters durch allgemeines und anhaltendes Lachen unterbrochen wurde, so sagte er: ich kenne das Pressburger Komitat sehr genau, denn ich war schon unter dem Primas Batthyányi Sekretär, und war selbst Pfarrer auf einem grossen Dorfe, wo ich Deutsche und Ungarn hatte, aber ich brachte es soweit, dass ich dort die letzten Schwaben taufte und die Enkeln ihren deutschen Vätern ungrisch fluchten. Selbst in Gran gab es viel mehr Schlovaken als jetzo, obgleich noch immer dorten eine schlovakische Pfarre bestehet, aber der Slovak hat ja auch eine unsterbliche Seele. In Tyrnau war vor mehreren Jahren eine ung. Schule, sie ging aber ein; der jetzige Fürstprimas⁹ bezeugte hierüber sein Missfallen, und machte eine Foundation zu einer neuen ung. Schule, von Anfang waren der Schüler nur 16, jetzt sind ihrer aber 60.

Graf Dessewffy, Szabolcser: Die Geistlichkeit ist der Erzieher des Volks, von dieser hängt auch die Verbreitung der Sprache ab; sie entschuldigt sich aber, dass der geistliche Stand zuviel Indi-

⁵ János. — ⁶ János. — ⁷ István. — ⁸ István. — ⁹ Rudnay Sándor esztergomi érsek.

viduen brauche, als dass hiezu lauter Ungarn bei der Verschiedenheit der Nationen gewählt werden könnten; gut, ich lasse zu, dass dieser Fall ganz anders, als bei der ung. Statthalterei sei, aber man solle das Gesetz machen, dass jeder Kleriker im Seminario ungrisch lerne und bis er diese Sprache nicht vollkommen kenne, auch nicht ordinirt werde.

Bartal, Pressburger: die Abnahme der ung. Sprache im Pressburger Komitat lässt sich am besten aus der Kombination der Canonischen Visitationen erheben; diese zeigen, dass in älteren Zeiten viel mehr ung. Pfarren bestanden, als jetzo, und wahrlich ich wünschte in Folge dieser Kombination, um juridisch zu sprechen, nichts anders, als eine Reposition auf die ung. Sprache.

Majthényi,¹⁰ Honter: unser weibliches Geschlecht lernt jetzt über Hals und Kopf ungrisch, und dieses ist sehr erwünscht, denn zur Verbreitung einer Sprache können die Frauenzimmer und die Geistlichkeit das meiste beitragen, anzeigen muss ich aber, dass leider im Honter Komitat mehrere ung. Dörfer in Slovaken verwandelt wurden.

Baron Stojka, Marmaroscher: was braucht man mehr? wir sind jetzo hier beim Landtage versammelt, und verhandeln eben über die Ausbreitung der ung. Sprache; man gehe aber künftigen Sonntag um 8 Uhr früh in die Kirche, wo die Schuljugend Messe hört, so wird man hören, dass dorten Gott deutsch verehrt wird, dieses ist ein wahres Aergernis (das Wort *botránczás*, welches er gebrauchte, bedeutet in echtem Sinne genommen Skandal).

Szegedy,¹¹ Szalader: hierüber muss man zu S. K. H. dem Palatin recurriren.

Némethszeghy,¹² Wieselburger und Zirkelpräsident: der ung. Sprache schaden sehr viel die Grundherrschaften, welche das Patronatsrecht haben, weil sie Geistliche in ihre Pfarren aufnehmen, die nicht ungrisch können.

Graf Dessewffy, Szaboleser: ich werde eine neue Idee zum Aneifern der ung. Sprache vorschlagen, nemlich: alle Komitate sollen dem künftigen Landtag Berichte erstatten, wie, durch welche Mitteln und durch wem die ung. Sprache in ihrem Bezirke ausgebreitet oder unterdrückt wurde.

Földvály, Heveser: von den Mitteln werden wir dann sprechen, wenn wir ein wirksames Gesetz haben werden.

Mukics, Mariatheresiopler Stadtablegat: es steht im Nuncio, dass alle Städte ihre Verhandlungen deutsch betreiben, dieses kann man in genere nicht sagen, denn in Teresiopel geht das meiste lateinisch oder ungrisch.

Nyiky,¹³ Csanáder: wir wissen, dass in Pest der Magistrat keine ung. Bittschriften annimmt.

¹⁰ Antal. — ¹¹ Ferenc. — ¹² István. — ¹³ Nyéky Mihály.

Vay, Borsoder: sogar der Nachtwächter schreiet sowohl in Pest, wie auch hier auf denen Gassen deutsch.

Boráros,¹⁴ Pester Stadtablegat: alle Juridica gehen beim Magistrat lateinisch, die Bittschriften aber erhalten immer in der nemlichen Sprache, in welcher sie geschrieben sind, das Indorsat.

Vay, Borsoder: ich bin selbst Bürger von Pest und kenne den Fall, wo man meine ung. Bittschrift nicht annahm.

Boráros, Pester Stadtablegat: wann war das? und wie könnte eine Jurisdiction eine Bittschrift wegen der Sprache nicht annehmen?

Wagner, Ablegat von Ödenburger Stadt: bei uns wird sehr vieles ungrisch verhandelt, ich berufe mich auf das Zeugnis des Herrn Vizegespan; dass aber nicht alles ungrisch bearbeitet wird, ist blos das graue Alter der beiden Stadtnotärs, welche in der ung. Sprache nicht hinlänglich geübt sind, schuld.

Csorja,¹⁵ Szatmárer Stadtablegat: in unserer Stadt¹⁶ weiss man kaum etwas deutsch und es wird alles durchgehends ungrisch verhandelt.

Gaal,¹⁶ Günser Stadtablegat: detto.

Oefner,¹⁷ Abl. der Stadt Ofen, sagte lateinisch, bei uns gehen die Juridica lateinisch, die Indorsata aber nach der Sprache der Bittschrift; übrigens hat die Stadt schon vieles für die ung. Sprache gewirkt, denn obgleich in der oberen Stadt eine ung. Schule vorhanden ist, so hat dennoch die Stadt aus eigener Kasse auch in der Wasserstadt, eine derlei Schule errichtet und ist bereits auch um die Erlaubnis, ein Gebäude dazu aufzuführen, bei der ung. Hofkammer eingeschritten.

Baron Stojka, Marmaroscher: die Städte sollen unter jeden Landtag Berichte erstatten, in welche Aufnahme die ung. Sprache bei ihnen kommt, und es soll in der Zukunft kein Ablegat von ihnen zum Landtag kommen, der nicht ungrisch spricht. Es ist ein wahres Aergernis, in ung. Städten die Götter deutsch anzubeten.

Boráros, Pester: dass die ung. Sprache bei uns schwerer vorkommt, ist hauptsächlich das deutsche Gesindel,¹⁸ welches die Magnaten und die grossen Herren im Dienste halten, Ursache; nicht minder auch jener Umstand, dass unsere Kinder, die hier gut ungrisch lernen, wenn solche in andere oder höhere Schulen kommen, in dieser Sprache keine Übung haben.

Wagner, Ödenburger Stadtablegat: bei uns ist seit einigen Jahren auch eine eigene ung. Prediger Kanzel errichtet worden.

In dem Nuncio wurde demnach der Sinn in Hinsicht der Städte dahin abgeändert, dass nur einige derselben ihre Administration deutsch verhandeln.

¹⁴ János, helyettes bíró. — ¹⁵ József, bíró. — ¹⁶ József, bíró. — ¹⁷ Öffner Ferenc, szenátor. — ¹⁸ Gesinde helyett, a jelentés szerzője dialektikus, osztrák-magyar németséggel fr.

Somssich,¹⁹ Simegher: die ung. Regimenter korrespondiren mit den Jurisdictionen deutsch, dieses wünschte ich in Nuncio zu berühren und solche dahin zu verhalten, dass sie die Correspondance in der Nationalsprache führen sollen (dieser Vorschlag wurde in dem Nuncio eingeschoben), zum Termine, die ung. Sprache allgemein in allen Verwaltungszweigen einzuführen, sollte auf 3 Jahre festgesetzt werden.

Skerletz, Eisenburger: das Komitat hat mit dem angrenzenden Steiermark öfters Correspondenzen und man will nicht einmal lat. Aufsätze von uns annehmen, sondern man verlangt geradezu deutsche.

Vay, Borsoder: ich finde mich überzeugt, dass der Termin von 3 Jahren für jene Komitate und Jurisdictionen, welche bis nun gar nichts ungrisch verhandeln, viel zu kurz sei. Unmöglichkeiten müssen wir nicht verlangen, ich schlage demnach pro termino praeclusi 6 Jahre vor.

Szegedy, Szalader: wir sprechen in diesem Nuncio auch von den Nuncien an die Proceres-Tafel, ich glaube, durch diesen Landtag sollen wir bei dem Alten, nemlich beim lateinischen verbleiben.

Földváry, Heveser: die Curia regia solle jetzo dahin angewiesen werden, dass selbe ihre Sentenzen in der nemlichen Sprache, in welcher der Prozess geführt wurde, fällen solle; es ist zu erwarten, dass unsere jungen Advokaten, voll Feuer für die ung. Sprache, sicher alle Prozesse ungrisch beginnen werden, wodurch auch den älteren Advokaten der Zwang auferlegt wird, auch ungrisch zu allegiren. Dem Termin von 6 Jahren stimme ich nach Vay zu, aber nicht allein in den niederen Schulen soll die ung. Sprache durchgehends eingeführt werden, sondern auch in allen höheren, stufenweise.

Graf Csáky, Zipser: ich habe von meinem Komitate die scharfe Weisung erhalten, dass so sehr dasselbe alles aufbieten wird, die ung. Sprache in ihrem Bezirke zu verbreiten, ich dennoch keineswegs auf einen Terminum praeclusi zustimmen solle.

Borsitzky,²⁰ Trentschiner: nach meiner Instruction stimme ich für die 6 Jahre Frist, mit dem Bemerken, dass dem juridischen Fache wegen seiner Wichtigkeit, und weil unsere Procuratores wenig ungrisch sprechen, 12 Jahre Zeit gegeben werden.

Marczibányi, Torontaler: stimmte zu, aber die Nuncien sollen von nun an, an die Magnaten-Tafel ungrisch gehen, S. K. H. der Palatin wird solche sicher akzeptiren.

Szegedy, Szalader: es wird ein Widerspruch sein, weil wir die Repräsentation doch lateinisch machen müssen.

Balogh, Barser: den Terminen stimme ich bei, in Betreff der

¹⁹ Pongrácz. — ²⁰ István.

Nuncien aber verlange ich solche ungrisch einzugeben, denn auch bei der Magnaten-Tafel wird bereits oft ungrisch gesprochen.

Nyiky, Csanáder: wider die hier vorgeschlagenen Termine behalte ich mir vor, in der Regnikolar-Sitzung nach meiner Instruktion zu sprechen: die Nuncii aber sollen columnaliter, wie die Repräsentationen verfasst werden.

Majthényi, Honter: dreijährige Frist ist genug, denn es ist nicht notwendig, dass die Komitate ungrisch konsultiren, sie können dieses auch lateinisch tun, nur der Komitatsnotair muss ein guter Ungar sein, damit er alles aufs Papier gut aufsetzen könnte.

Vay, Borsoder: dieses wäre wohl die traurigste Lage für die Komitats-Stände, denn diese sind die Censores der Notariats-Aufsätze, wüssten demnach nicht einmal, was der Notair schrieb.

Bartal, Pressburger: stimmte mit Vay und wegen die Nuncien mit Szegedy.

Graf Dessewffy, Szaboltser: ich möchte gerne die Ursache wissen, warum man 12 Jahre Frist für die Juridica verlangt?

Borsitzky, Trentschiner: die Ursache ist wichtig, nemlich weil wir lauter lateinische Advokaten haben, welche man in der ung. Sprache leicht verkaufen kann, diese brauchen Zeit, und das Brot will ich ihnen nicht nehmen, zu allegiren in einem wichtigen Prozesse in einer Sprache, die man nicht genau kennt, ist keine Kleinigkeit.

Balogh, Barser: ich setze noch hinzu, dass wer einem solchen Advokaten einen Prozess anvertrauen möchte?

Komáromy, Abaujvarer: ich will den Terminen beitreten, doch nur für jene Komitate, wo es nicht anders tunlich ist, aber wo es möglich wird, da soll die ung. Sprache sogleich in Ausübung gesetzt werden.

Graf Csáky, Zipser: ich kann wider die Instruktion nicht handeln, und ich werde nie zu Terminen akzediren, mich bindet das Trentschiner Komitat nicht, und ich werde in der Regnikolarsitzung auch widersprechen. (Vay fiel ihm in die Rede, wobei der Ablegat in grosser Hitze aufschrie: ich lasse jeden reden, aber dieses verlange ich auch, der Borsoder Ablegat ist gerade so ein Ablegat, wie ich.)

Wagner, Ödenburger Stadtablegat: in dem Nuncio stehet, dass nur jene, welche ungrisch kennen, Zechmeister werden dürfen; dieses wäre eine Einschränkung, welche dem Aufblühen der Kultur und uns selbst schädlich wäre, — wir wissen, wie sehr Ungarn fremder Manufakturisten bedürftig ist, folglich glaube ich diese Ausdrücke auszulassen.

Der Vorschlag wurde angenommen.

Szmrecsányi,²¹ Arvaer: stimmte in Hinsicht der ung. Sprache gänzlich auf die Termine mit Borsitzky, wünschte aber, dass man in der Nähe dieser Komitate gelehrte ung. Institute etablire.

²¹ János.

69.

1826 április 17.

Az országgyűléstől felirattal felterjesztett előkelő sérelmek és kívánságok közt a magyar nyelvre vonatkozó rész.

Nyomt. Irományok 1, 326—331. l.

Alapjául szolgált a rendek 1826 január 28-iki üzenete, ugyanott 163. l., melynek egyes részei, főként az 1—8. pont alattiak, leginkább a főrendeknek 1826 február 16-iki válaszüzenetükben foglalt megjegyzései folytán, ugyanott 190. l., változtatást szenvedtek. A rendek újabb üzenete 1826 február 27-én, ugyanitt 219. l., a második főrendi üzenet 1826 március 4-én, ugyanott 231. l., újabb rendi válasz március 7-én, ugyanott 237. l. Ugyanezen kívánságokkal foglalkozott a közönséges sérelmek összeírására kiküldött bizottság is, de ez jelentésében úgy találta, hogy e tárgy részben már az előkelő sérelmek közt felterjesztett, részben a regnicolaris küldöttségek elé tartozik, a bizottság jelentése 1826 április 26-án Irományok 1, 441. és 443. l., 56—59. és 63. szakasz.

Az előkelő sérelmeket kísérő felirat latin- és magyarnyelvű, a sérelmek szövege csakis latin, magyar fordítása utólag készült, 1827 június 30-ika al. nyomt. Irományok 3, 1510. l. A fordítás készüléseinek hírére *kir. kézirat*, 1827 július 6-án, nád. titk. lt. Acta diaet. extraserialis, n. 86. utasítja József nádort, hogy miután a július 2-iki orsz. ülésen a ker. elnök betérjeszté a magyar fordítást, az elnöklő személynök pedig elfogadta azzal, hogy a magyar szöveg a latinnal össze fog hasonlítani, a nádor „unter strengster Geheimhaltung“ tegyen jelentést, szokás-e magyar nyelven a sérelmeket összeírni, s nem az-e a cél, hogy a királytól visszautasított sérelmek az országban elterjesztessenek. A nádor július 27-iki felterjesztése erre, ugyanott n. 87, sk. fog.: 1826 februárjában, mikor a rendek az utasításaikban előkelőnek jelzett sérelmeket és kívánságokat össze akarták írni, a személynök rávette őket, hogy az idő rövidsége miatt csak a latin Urtextben írják össze; de kimondották, hogy később magyar fordítást készítenek hozzá. Az 1826 április 9-iki leirat (l. 64. sz. a.) megengedte a törvényeket latin és magyar nyelven szövegezni, mire a rendek újra hozzá akartak fogni a magyar fordításhoz; de a személynök, Mailáth György, jelenté a nádornak, hogy ezt többé nem tudja megakadályozni, s ha megkísérelné, csak az lenne az eredmény, hogy a rendek ezután minden sérelmet magyarul írnának össze, de korlátozni lehet a dolgot azzal, hogy csak az országgyűlési irományok közé vétessék fel a fordítás. Ezt a nádor jóváhagyta, a személynök pedig közölte a ker. elnökökkel. Közben a sok egyéb tárgyban a rendek megfélekeztek róla, de júniusban nem volt egyéb dolguk, s így elkészítették a fordítást, július 2-án átadták a személynöknek, aki csakugyan úgy válaszolt nekik, mint a kir. kéziratban van. Az előkelő és közönséges sérelmek közt különbség van, ez utóbbiakat egy országgyűlésen se fordították magyarra, csak mellékletei egy-egy rövid feliratnak, az előbbieket üzeneteknek dolgoztatnak ki, üzenetformából jutnak feliratformába, ez pedig az 1805. országgyűlés óta latin- és magyarnyelvű, így kerül a nyomtatott irományok közé, s azonkívül a követek külön is kézhez kapják. Erre példákat hoz fel, így 1807 Irományok, 47. l. Egyébként olyanokat is kinyomatnak, mik nyilvános tárgyalásra nem kerültek, pl. 1807 Irom. 521. l. A mostani eljárásban tehát semmi eltérés és újítás nincs; mióta a törvény magyar- és latinnyelvű, természetes, hogy a többi országgyűlési akta is magyar fordítást kap, ezt a személynök nem tagadhatta meg. Igaz, hogy a sérelmeknek egy „tableau“-ba foglalásával „grell“ hatást értek el a rendek, de ezzel nem az volt a céljuk,

hogy a kisnemeseket felizgassák, hanem hogy közelebb jussanak ahhoz, hogy minden nyilvános iratnak magyar legyen a nyelve. Azzal, hogy a magyar fordítás az országgyűlési iratok közt lesz kinyomtatva, és a követek nem kérnek külön szövegeket, úgyis eleje van véve a nagyobb nyilvánosságnak. A nádor ezen magyarázatai Mailáth személynök július 7-iki, hozzá intézett jelentéséből, ugyanott, vannak véve. Felterjesztését az *államkonferencia*, Metternich elnökletével, tudomásul vételre ajánlotta, miután a fordítás körülményeit „alaposan felvilágosította“, nem szabad a dolognak több értéket tulajdonítani, mint amennyivel tényleg bír; a kir. *resolutio*, 1827 augusztus 10-én utasítja a nádort, hogy megtartassék a fordítás dolgában is azon szabály, mely szerint az országgyűlési iratokat tilos külön kinyomtatni, Conf. 1827: 142. sz.

Sed quod SS^{um} et OO^{um} regni curas et providentiam majorem in modum provocat, est linguae nationalis efficacior cultura et propagatio. Agnoscunt illi quidem saluberrimas ad assequendum hunc scopum leges, annis 1790/1., 1792. et 1805. latas fuisse, fateri tamen debent, se in benignis resolutionibus regiis sub datis 10. Dec. 1807. et 24. Apr. 1812. ad comitia regni datis, in quibus Sua M. S^{ma} declarare dignatur, quod relate ad culturam et propagationem linguae hung. talia jam adsint adminicula, ut ulteriora condendae legis necessitas haud subversetur, conquiescere non posse, et cum annis 1807. et 1812. recte illud fuerit SS^{um} regni postulatam, ut praevis legibus, optatum effectum haud producentibus, posteriores adhuc hanc in rem eorum substratae, et modo etiam desideratae, fiant provisiones; non possunt nunc in serie praeferentialium suorum desideriorum objectum tale praetergredi, quod tam ex intima sua convictione, quam e positivo regnicolarum voto, velut ad morale nationis robur plurimum conferens, omni cum intensione promovere obligantur.

Quemadmodum enim annis 1807. et 1812. SS. regni, dum ulteriora ad implementum sancitarum hunc in finem legum deservientia media proposuissent, linguam suam patriam, quae in organisatione, ac compage sua tantopere eminens, typum nationalis spiritus sibi impressum exhibet, non solum plebi universalem esse voluerunt; ita nunc quoque dum linguam hanc inter adversissimas etiam rerum temporumque vices, novo quadamtenus fulgore redvivam consurgere viderent, felices hos regnicolarum conatus, non modo ad sphaeram literariam restringi volunt, sed transactis jam inde ab a. 1791. tot annis, merito desiderant, ut nationalis eorundem lingua, competentem in patria principatum obtineat, seu, posteaquam convicti essent, quod honoris et gratitudinis sensus, qui cuius civium classi imponit obligationem amandi patriam, non minus quemque linguae patriae amantem esse jubeat; quod item lingua nationalis homines in eadem patria constitutos, quacunque demum e consideratione differant, fraterne reuniat, quod illa denique certo in respectu, valorem civilem gentis determinet, illud nunc jure postulant, ut eadem lingua ad omnes regnicolarum classes, et cunctos administrationis ramos extendatur, ac taliter unione sociali, et

charactere gentis uberius consolidatis, cum ipsa quoque natione hungara in omne aevum perennet.

SS. et OO. regni non obstante haud vetere exemplo, quod per subitanam et violentam linguae germ. inductionem datum fuerat, tamen in propagatione linguae patriae sensim tantum, et absque coactione processisse, leges etiam hoc in objecto conditae luculenter remonstrant, articulo enim 16. 1790/1. linguae hung. studium in scholis inductum est, articulo 7. 1792. jam obligatio noscendae linguae nationalis ad omnes illos extensa, qui publicis muniis se addicere volunt, articulo vero 4. 1805. non tantum Sua M. S^{ma} remonstrationes ad se dimittendas, columnaliter sibi exhiberi admisit, sed insuper consilium r. loc. ten. comitatibus lingua hung. repraesentantibus, eadem respondere obligatur; tandem sub comitiis annorum 1807. et 1812. SS. et OO. regni, ultiores promovendae nationalis linguae modos, ope demissi projecti, alt^{mo} obtutui regio substraverunt.

Quamvis autem lenior haec procedendi methodus, majus adhuc calcar ad explendam connatam obligationem addere debuisset, tantum tamen abest, ut conditis salutaribus legibus, ac ipsi etiam ben. Suae Mtis S^{mae} ddo. 22. Junii 1792. enunciatae intentioni fuisset satisfactum, ut potius his non obstantibus, ac in obversum laudabilium exemplorum, per omnes cultas Europae nationes datorum, SS. et OO. regni multos in extensione ac propagatione linguae patriae, quoad nonnullas regni partes, et imprimis inferiorem populi classem retrogrados passus¹ dolenter experiri debuerint; — in uno alterove comitatu, protocolla et allegationes jam hung. lingua duci coeptae, eadem continuari desierunt, communitates nonnullae, quas respectivae jurisdictiones ad ducenda idiomate hungarico protocolla permovere cupiebant, per consilium r. loc. ten. dispensatae sunt; imo praeattactum consilium r. loc. ten., ne modo quidem erga correspondentias hungaricas eadem semper lingua respondet, Status ecclesiasticus in nonnullis dioecesibus contra mentem art. 16. 1741., quo canonicis peritia linguae nationalis injungitur, non paucos in cura spirituali Hungarorum constitutos, linguae hung. ignaros numerat; complures hucdum tam dignitatibus ecclesiasticis, quam et officiis saecularibus admoti, patriam linguam prorsus non callent; imo spectando ipsam etiam juventutis educationem, praeterquam quod in institutis ecclesiasticis ac saecularibus, pro natione Hungara Viennae constitutis, lingua hung. exiguo conatu foveatur et excolatur, insuper quoque in scholis utriusque sexus intraregnanis observare licet, studium linguae patriae, ceteroquin accessorialiter saltem tractatum, paucos admodum fructus producere. Accedit ad praemissa: quod consilium r. loc. ten. contra spiritum legalium provisionum jurisdictiones ad correspondentias cum militaribus praefec-

¹ A visszafejlődés ezen említését a förendek 1826 február 16-iki üzenetükben kihagyni óhajtották (1, 190.).

turis, et aliis nonnullis administrationibus intraregnanis, germ. vel lat. lingua exclusive fovendas, prout et in criminalibus ad versionem actorum in praevias dialectos faciendam stringat; quod item neglectae linguae nationalis cura in nonnullis comitatibus eo processerit, ut complures tractus et communitates, quae antecedaneo tempore vel incolas Hungaros vel administrationem Hungaram habebant, nunc jam individuus linguae patriae gnaris prorsus destituantur; quae omnia triste solum in eo praebent testimonium, quod meritum querelarum sub comitiis a. 1812. fusius deductarum, et consequenter transgressio supra citatarum legum, non modo hodie dum perduret, quin potius novis etiam hoc in puncto enatis gravaminibus, cumulata sit.

Defectus hos, non tam ab ordinario linguae lat. studio, quam potius ab irrestricta linguarum germ. et slavicae extensione, prout et ab incompetentibus favoribus, propagationi linguae germ. attributis, repetunt SS. et OO. Si enim in considerationem summatur illud, quod praeter nonnullas liberas regiasque civitates, omnes insuper rami aerarialium et montanisticarum administrationum, officiosa sua negotia ordinarie lingua germ. tractent, imo civitates aliquas consilium r. locten. ad ducenda germanice protocolla districtim obligaverit; si spectentur pleraque dominia privata, quae cum derogamine linguae nationalis, acta sua oeconomica germanice ducere solent, et hac ratione permultos patriae filios diversis advenis postpositos, vitae mediis carere sinunt; et si ad id quoque reflectatur, quod in lib. r.-que civitate Pestiensis e distractis fundis civicis erectum theatrum pure germanicis ludis deserviat, societas autem theatrialis hungara, tanquam si in patria peregrina foret, non obstante SS^{um} regni a. 1812. eatenus manifestato justo desiderio, ibi ne hodie dum ordinariam consistentiam nancisci possit; vel ex his profecto favores illi, quibus lingua germ. passim fovetur, adeo in oculos incidunt, ut SS. et OO. regni summum temporis monumentum adesse videant, quo periculoso huic alienarum linguarum torrenti limes ponatur, et character nationalis, adversum fluctus ejusdem firmiter obvalletur; quod ipsum indispensabiliter necessarium esse censent ideo, quia parte ab una convincuntur, linguam nationalem omni cultiori populo esse sacram, constituereque praecipuum permansionis ejus palladium; parte vero ab alia norunt, quod teste quoque historia, regimen omne, nulla se magis, quam linguae nationalis protectione ac promotione, corda nationis devinciat, arctiorique fiducia vinculo sibi adstringat.

Quid amplius universalem linguae patriae inductionem morari possit, non pervident SS. et OO., cum enim inde ab a. 1805 quisque regnicolarum ad munia publica aspirans, legalem eatenus obligationem nosse, multi vero ab eo tempore, linguis peregrinis semet excolere potuerint, nationis profecto dignitas et legum sanctimonia exigit, ut implementum illarum, nunc tandem efficaciter procuretur.

Linguam patriam in scholis quoque universalem reddi posse evincit illud, quod nomenclaturae scientificae, pro diversitate scientiarum et cognitionum, ultra expectationem elaboratae sint, et quotidie augeantur atque perficiantur; quod item librorum scholasticorum, partim jam typis excusorum, partim in manuscriptis existentium provisio adsit; quod autem illa necessario in scholis induci debeat, hoc ipsa melioris educationis ratio deposcit; intellectus namque juventutis hungarae, per tradendas lingua vernacula necessarias cognitiones facilius excoletur, et tempus pretiosum, quod ordinario secus linguae lat. studio insumptum erat, longe utilius aliis perfectionibus comparandis, poterit impendi. Nullam in eo vident SS. et OO. regni difficultatem, quod copiosa nationum aliarum, in regno hoc degentium juvenus scholas adeat, si enim haec mediis educationem suam procurandi non destituitur, certe intra tempus illud, quo semet linguae lat. impendere debebat, et decentius et opportunius linguam regni illius cujus incolae est, sibi propriam reddere poterit; nec illud obest, quod plurima documenta publica, et multae privatae familiarum literae, idiomate lat. sint concinnatae; postquam id ipsum nec in aliis regnis, quae pariter leges antiquiores et documenta latine deducta habent, obesse poterat; studium enim linguae lat. deinceps quoque necessarium, etsi tam ejus, quam reliquarum scientiarum vehiculum lingua hung. fuerit, non desinet unquam, verum ut ordinarium studium persistet et coletur, quin imo a defectibus quotidiani usus tantisper repurgabitur. Florentes denique populi Europaei testimonio sunt, se tunc praecipuum culturae, atque moralis suae potentiae jecisse fundamentum, dum ad perfectionem linguae nationalis et cum hac juncti characteris nationalis evolutionem, maxime incubuissent.

Atque ideo in nexu jam praeeistentium legum, et in sequelam ac continuationem demissae remonstracionis, e comitiis a. 1812. substratae, sequentia lege sancienda Suae M^{ti} S^{mae} demisse proponunt:

1mo. Ut consilium r. loeten. jurisdictionibus illis, quae hung. repraesentationes submittunt, non tantum eadem lingua respondere, verum talibus caeteras etiam intimationes idiomate hung. expedire,² circularia demum intimata ad omnes jurisdictiones intra fines regni Hungariae eadem lingua illico dimittere; illis nihilominus, quae sub praecclusi termino negotia publica latina adhuc tractare poterunt, latinam quoque horum versionem accludere debeat, reliqua autem sua officiosa acta, evoluta a conclusione hujus diaetae sexennio, lingua hung. deducere tenebitur. Camera porro hung.-

² A rendek eredetileg csak azt kívánták, hogy a helytartótanács a hozzá magyarul forduló törvényhatóságoknak magyarul válaszoljon (Irományok 1, 165), de a főrendek üzenetükben kérték azt arra is kiterjeszteni, hogy az ilyen törvényhatóságokkal minden intimatumnát magyarul közölje (ugyanott 191. l.).

aulica cum omnibus suis accessoriis, prout et residuae adhuc jurisdictiones, in quarum officiosis pertractationibus lingua patria ordinarie nondum viget, adminus evolutis inde a conclusione praesentis diaetae computandis 12 annis, omnia protocolla et correspondentias lingua hung. perficiant; legiones vero hung. et confiniariae, non absimiliter cunctae intraregnanae armorum praefecturae, documenta hung. jam et nunc acceptare, correspondentias tamen legiones tantum hungaricae, item banatica suprema armorum praefectura, in quantum cum adsitis jurisdictionibus in casibus peremptoriis inomisse correspondere deberet, evoluta inde a conclusione praesentis diaetae sexennio, cum jurisdictionibus intra fines regni Hungariae lingua hung. fovere obligentur.³

2do. Ut curia regia in appellatis ad se hung. idiomate processibus, prout et in illis, qui coram tabula regia, qua foro primae instantiae, hungarice incaminati fuerint,⁴ illico eadem lingua deliberare, ac consequenter etiam hos processus penes extractum hungaricum sibi referri curare teneatur. Relate autem ad tabulas districtuales et alia intra fines regni Hungariae existentia tam comitatensia, quam civica fora universim, quoad sacras autem sedes in respectu causarum civilium, coram quibus in allegationibus lingua hung. hactenus in usu non fuit, a dato praesentis diaetae liberum erit processus lingua hung. incaminare et continuare, in quibus tamen memorata fora, apud quae scilicet lingua hung. hactenus in usu non erat, seu hac, seu lat. lingua deliberare poterunt; ceterum quoad causas seu jam decurrentes, seu primum inchoandas, huc intellecta tabula quoque regia, terminum 12 annorum praefigi, intra quos eadem lat. idiomate continuari possint quidem, illis attamen evolutis, tam allegationes omnes, quam et sententiae solum idiomate hung. sunt concinnandae, exceptis duntaxat causis tabularibus illis, in quibus meritum involventes sententiae jam latae sunt, in his nimirum usque ad conclusionem processus, sententiae latino idiomate ferri poterunt. E praemissis suapte etiam consequitur, post evolutionem triennii neminem ad censuram advocatiam admittendum esse, qui debita linguae hung. cognitione destitueretur.

3to. Ut articuli diaetales jam inde a praesentibus comitiis incipiendo columnariter latine et hungarice adornentur.⁵

4to. Ut amodo in posterum in sensu legis nullus ad officium quodpiam publicum sive ecclesiasticum, sive seculare admittatur,

³ A főrendek a magyar udvari kamarára nézve a dolgot arra kívánták halasztani, mikor a király e hivatal utasításait revideálja; a határőrezredeknél a hat év behozása szintén a főrendi üzenetből való.

⁴ A rendi javaslat ide bevette a szentszékeket is, melyek említése aztán a főrendi üzenet hatása alatt elmaradt.

⁵ Az alsó táblától javasolt szövegben ezen pont így kezdődött: Ut diaria comitiorum, non secus et nuncia SS^{um}, evoluta sexennio non amplius columnaliter, verum lingua solum hung. deducantur.

qui linguae patriae ignarus esset, provisione hac relate ad interiorem senatum in civitatibus, et quosvis animarum curatores absque discrimine religionis, qui linguae hung. gnari non forent, intra fines regni Hungariae ad 12 annos extensa ita, ut his evolutis, omnes patriam linguam callere teneantur; actu fungentibus attamen huc non intellectis.

5to. Scholae publicae intraregnanae utriusque sexus et omnium in regno receptarum religionum, ita sint docentibus linguae patriae peritis provisae, ut inde a 1. Novembris, a. 1829. in schola 1ma unice lingua nationalis, et in eadem doctrina religionis tractentur; anno autem altero in schola 2da, postmodum in 3^{ia}, et sic successive in trivialibus omnia per extensum, in altioribus autem omnes illae scientiae, quae ad practicam vitam civilem spectant, tantum adminiculo linguae hung. condiscantur et nonnisi ea, quae ad sublimiores cognitiones conferunt, aut vero directe in subsidium condiscendae linguae lat. deserviant, medio linguae lat. tradi possint. In quorum sequelam e schola 2da nullus alter, quam linguae hung. gnarus ad altiores admitti poterit; instituta vero tam utriusque sexus privata, quam et militaria, per totum institutionis decursum, linguae etiam ac literaturae hung. doctrinam, sibi praecipue injunctam habebunt. Et quia relate ad plebem, eo etiam reflectendum esset, ut in scholis nationalibus et quibusvis aliis pagensibus apti docentes constitui possint, instituta praeparandorum ludi-magistrorum in locis articulariter defigendis, praefereenter erigi debebunt.

6to. Ut in quantum libri scientifici, aliquibus nefors cognitionum ramis idiomate hung. edendi, adhuc desiderarentur, talium redactionem, aut ex aliis linguis versionem, societas hoc fine constituenda procuret.

7mo. Ut in praeferentiali dramaticae societatis nationalis consistentia, in quibusvis regni Hungariae civitatibus, non tantum obex non ponatur, verum potius occasione ineundorum dehinc contractuum, peculiaris illius reflexio haberi debeat.⁶

8vo. Ut denique moneta aurea et argentea, non absimiliter nummi, occasione notabiliorum eventuum Hungariam concernentium excudi soliti, inscriptiones hungaricas obtineant.

Dum SS. et OO. regni praemissis his linguam suam, quae olim magis, ac recentioribus temporibus in regno vulgata fuit, tandem ad illam debitam consistentiam deduci vellent, in qua haec characterem gentis efficaciter firmare, atque sic constitutionis etiam patriae solidamen procurare valeat, multam gratulantur, se necessarias hanc in rem provisiones, sub gubernio Suae Mtis S^{mae} decernere posse, quam ut ab exemplo magnae memoriae genitoris sui, qui pretiosum hunc nationis thesaurum, sancitis providis

⁶ A rendi javaslat ezt a követelést csak a pesti színházra értette, a főrendi üzenet kívánta az ország többi városára is kiterjeszteni.

legibus, vitae quadamtenus restituit, et quae proculdubio, intensissimos hos regnicolarum conatus, in quorum ociori effectu, praecipuam praeferentialium desideriorum suorum partem reponunt, pro benigna sponse sua, medio ben. resolutionis ddo 22. Junii 1792 declaratae, paterno suo annutu secundare dignetur, eo quoque incitati ardentissime efflagitant; quod hoc facto, lingua nationali dignitati suae restituta, epocham summae felicitatis, quae populo hung., susceptis, cura apostolica protoregis Stephani, ejusque conjugis Gisela principis Bavariae adjutrice opera christianis sacris, perpetuo veneranda obtigit, post 8 saeculorum effluxum, altera principe Bavariae Carolina Augusta, thalamo regio faustissimo omine inducta, votisque fidelis populi Hungarici, conservandis legibus, moribus et lingua a majoribus acceptis intenti, pro tenerimo suo, vereque materno affectu propitia, sub pio, felici et justo Suae Mtis regimine, novo maximo in gentem hanc collato beneficio refulgens, initium sumptura sit, per Hungaros donec unus in terris superstes fuerit, sempiterna gratitudine et devotione recolenda. Dum autem haec omnia per Suam M^{tem} S^{mam} benigne sanctionari, et in legum tabulas referri peterent SS. et OO., demissum gratitudinis sensum altefatae Suae M^{ti}, pro singulari illa benignitate regia depromunt, quod ser^{mos} archiduces, tam quippe coronae haeredem, quam et secundogenitum, non modo in legibus et moribus gentis hungarae erudiri, sed etiam in lingua hung. institui curaverit, plena ducti fiducia, in tesseram perdurantis hujus paterni erga gentem hungaram affectus benigne disposituram, ut deinceps quoque Ser^{mi} archiduces, ad mentem articulorum 5. 1550. et 3. 1569. in lingua hung. legibus et consuetudinibus regni hujus instituantur.

Ezután előadják a rendek, a magyar nyelv terjesztését célzó eszközök közt a tudóstársaság és egyéb közhasznú célokra tett adományokat, s jóváhagyás végett felterjesztik, mellékletben 1. a tudóstársaság alapítását illető „planum“-ot, 2. a magyar nyelv terjesztésére alkalmazandó eszközök iránti „opiniót“ 1. 70. sz. alatt.

70.

1826 április 17.

A magyar nyelv kényszerítés nélküli terjesztéséről való országgyűlési javaslat.

Nyomt. Irományok, 1, 263. l.

Készítette a kéttábla elegyes országos küldöttségében báró Szepessy Ignác erdélyi püspök; ezen bizottság a magyar tudóstársaság intézetének siettetése végett 1826 február 17-én küldetett ki, tagjai voltak hat főrend, köztük báró Szepessy Ignác, báró Mednyánszky Alajos, továbbá a két ajánló, gróf Széchenyi István és gróf Károlyi György; az alsó táblától 16-an, köztük Bartal György, Nagy Pál, Péchy Imre, Vay Abrahám, gróf Andrássy György, Boráros János, Horvátország részéről Osegovich István; elnöke Végh István

koronaőr volt, Jegyzőkönyv, I, 681. l., a bizottság február 21-iki s következő üléseiről Relatio deputationis regnicolaris mixtae című jelentés 1826:5273. kanc. sz. alatt; a javaslatot beterjesztette a bizottság 1826 március 15-én Irományok I, 263. l., v. ö. I, 251. is, felterjesztetett az április 17-iki felirat mellékleteként, a M. Tud. Akadémiáról készített „planum“-mal együtt.

Demissa opinio

de opportunis mediis propagandae atque omnibus regni Hungariae et partium adnexarum incolis pedetentim citra coactionem notae reddendae linguae hungaricae.

In actis praeteritorum non minus quam praesentium comitiorum regni Hungariae, plus simplici vice enunciatur est ardens desiderium illud: ut quisquis Hungari nomine gloriatur, etiam linguam hung. calleat, et suavi hoc vinculo idem regnum incolentium fortior unio concilietur. Quid magis optandum atque omnibus ad eandem civilem societatem pertinentibus membris, commune sermocinandi genus, quo quilibet villicus ruricolam, herus famulum, bonorum possessor colonos, civili officio fungens, suae sollicitudini creditos, dux milites, sacer curis in ambitu parochiae degentes fideles, magister discipulos, sacrorum antistes universum cui praeest populum, et affari, et intelligere possit? Quis nescit, quam graves obices ponat in regno Hungariae diversitas linguarum, defectui unius communis juncta, fiduciae subditorum erga dominos, administrationi publicae, institutioni scholasticae, doctrinae religionis debite tradendae? Quem latet, quam arduum sit, vel unam linguam perfecte addiscere, atque ideo, vix aetatem hominis sufficere, ut linguas nunc in regno Hungariae vigentes: germanicam, slaviam, illyricam, valachicam, vindelicam, praeter hungaricam et latinam, sibi familiares reddat? Quis potest dubitare convenientissimum esse, ut in Hungaria lingua hung. sit communis?

Absit attamen quam longissime intentio, recensitarum linguarum, quae singulae in diversis locis a parentibus, quin memoria fatigetur quotidiano usu discuntur, e regno hoc exstirpandarum; — Romanam linguam, quae semper praecipuus fons eruditionis manebit, juvenus Hungara in posterum etiam quam diligentissime doceatur; verum dum intellectus hungari, aliarum peregrinarum linguarum notitia excolitur, hungarici quoque sermonis, a quo natio hungara nomen mutuatur, peritiam sibi comparere est necesse.

De propagatione et cultura linguae patriae sub felici regimine aug^{mi} imperatoris et regis Francisci I., quem Deus incolumem quam diutissime praestet! conditae leges majoribus in dies faciendis progressibus campum aperuerunt.

Quod culturam, aut potius amplificationem linguae hungaricae ejus indoli consonam attinet, haec ad institutum praesens non refertur, hic solummodo de propagatione patrii sermonis agendum erit, et deservientia in rem adminicula proponuntur sequentibus:

Sectio I. Adminicula propagandae linguae patriae.

1. Quo ocius concinnetur grammatica hung. linguae, pro scholis normalibus et trivialibus, cum explicatione germ., slav., croat., illyr., valach. et vindelica, pro quolibet nimirum idiomate distincta: in qua synoptice, seu in compendio omnes regulae, additis brevibus exemplis reperiantur, facilia moralia paradigmata adsint, syllabus interpretationi thematum necessariorum et aliorum frequentioris usus vocabulorum, cum significatione in lingua vernacula comprehendatur.

2. Ad providentiam directionis ab infra designandae spectabit, in quolibet idiomate tot exemplaria gramatices hungaricae typis edenda procurare, quot pro numero juventutis linguae ejusdem ignarae, in ambitu regni, per concernentes jurisdictiones, viis ac modis congruis cognoscendo ac indicando desiderarentur; hacque de causa directio societatis, mutuam hoc in passu cum jurisdictionibus regni foveat cointelligentiam.

3. Exemplaria haec grammaticae, typis universitatis, etquidem erga dimidium lucri, quod secus exigitur edenda forent, quae postmodum singulis jurisdictionibus numero requisito, causa instituendae distributionis, partim erga numerandum pretium, partim pro egenioribus, in quantum fundus societatis ferendo huic oneri par fuerit, gratuito etiam subministrabuntur et transmittentur; praeses autem societatis per recipientes jurisdictiones super facta distributione edocendus erit.

4. Pro ratione localium adjunctorum, quoad nimirum observari et effectuari potuerit, in singulis oppidis et pagis ubique notarii hungaricae quoque linguae gnari assumentur, qui dum aliis occupationibus impediti non sunt, ludimagistri, hanc linguam ignorantis, si talis foret, defectum sarcire possint.

5. Cum scopus societatis hujus idoneorum docentium instructionem, et requisitum pro ambitu regni partiumque adnexarum, ad institutionem linguae patriae numerum praerequirat, ante omnia, praeter praeparandias pro scholis nationalibus et normalibus actu existenses, praeparandiae ad formandos sufficienti numero pro trivialibus scholis linguae hung. docentes instruendae erunt; planum coordinationis et institutionis directio ipsa abinfra designanda elaborabit, inevitabiliter attamen necessarium erit, ut alumni musices etiam institutionem recipiant, ac per id una etiam pro ludimagistris habiles reddantur. Capitalia praeparandarum harum loca, pro ratione situs regni, aliorumque adjunctorum defiguntur quatuor, nimirum Sabariae, Comaromii, Szegedini et Miskolezini, ubi alumni e diversis regni partibus convenientes ac linguae hung. ignari, hanc praeter normalem institutionem quotidiano etiam usu, et promiscuo cum incolis commercio, propriam sibi reddere possent. Singula praeparandia tribus professoribus, quolibet pro hic et nunc

annuo 300 florenorum salario in moneta conventionali dotandis, instruenda veniet; circa accommodationem quarterialem praeparandialium harum scholarum sperare licet, ipsas respectivas locales jurisdictiones eatenus provocandas, necessitati huic prospecturas esse, et ideo ab ulteriori hac in parte provisione isthic praescinditur. Materiae autem pro institutione praestituto propagandae linguae nationalis, una etiam educationis praeprimis ruricolis accommodatae, et proficuae scopo deservientes, designantur sequentes: 1. lingua hung., 2. paedagogia, 3. arithmetica, 4. historia naturalis, 5. technologia.

In capitalibus his praeparandiis, post paucorum annorum effluxum singulae jurisdictiones, in quarum gremio lingua hung. invehenda et propaganda foret, sufficientes et accommodos docentes reperirent, quorum opera rursus in sui gremio scholas triviales instruere, hocque adminiculo intra breve temporis spatium, ad propagationem linguae efficaciter operari possent.

Nunc interim cum exordio, e designatis quatuor capitalibus praeparandiis praeferenter instruendae forent binae, nimirum Szegedini et Comaromii, successu temporis, cum incremento fundi, erectione etiam residuarum duarum praeparandarum subsequutura: ut autem in his praeparandiis ipsa etiam juvenus linguae hung. ignara, ejusdem condiscendae majorem stimulum reperiatur, alumni earundem praeparandarum, qui praeclara progressus sui specimina, fidedigna comprobata ediderint, fundo adaucto condigna proemia recipiant.

6. Praecipuum condiscendae linguae patriae, hocque scopo praedesignatas capitales praeparandas adeundi incitamentum deveniet, si jurisdictiones regni curas suas eo converterint, ut alumni trivialium harum praeparandarum in locis gremialibus pro docentibus applicentur, eatenusque patronos ecclesiarum et respective communitates locorum provocaverint; non secus, si e praeparandiis scholarum normalium ad stationes vacantes ii prae ceteris appliciti fuerint, qui durante cursu linguam hung. ita addiderint, ut aliis quoque institutionem in eadem praeberere possint.

7. Commendari possit dⁿis dioecesanis episcopis, tam latini et graeci ritus catholicis, quam graeci ritus non unitis, ut in seminariis cleri junioris linguam hung. assidue doceri jubeant, et exemplo dioecesis Scepusiensis scholam aperiant, in qua, pariter ad normam praeiudicatam plures quoque formentur, qui in oppidis et pagis ludirectorum officium obire possint, atque simul linguam hung. discant, post certum annorum numerum in deligendis individuis pro cantoris aut magistri officio, eorum praeferens habeatur ratio, qui in tentamine e studio linguae hung. primae classis calculum meruerint.

8. Idem etiam August. confessioni addictorum supremo consistorio suadeatur.

9. Parochis, ministris, ludirectoribus et normalibus professoribus, qui juventutem linguae hung. ignaram cum notabili fructu hungarice loqui docuerint, idque testimonio fidedigno comprobaverint, dum fundus instituti praesentis augmentatus requisitam consistentiam nanciscetur, pro ratione meriti r. fl. 100, 50, 25 et 10 m. c. remuneratio detur.

10. Parochi, ministri, ludirectores populo frequentius scopum horum conatum explicant, scilicet: non esse eam intentionem, ut praeter hungaricam omnes aliae linguae e regno eliminentur, verum id tantummodo desiderari, ut singuli in solo hungarico degentes, etiam nationis hungaricae, cujus pars sunt, linguam addiscant; quam utilissimam et necessariam esse sat superque patet inde, quia magnus numerus incolarum Hungariae et Transsylvaniae, cum quibus in civili nexu constituuntur, solam hanc linguam callet; quia haec lingua sicut in Transsylvania, ita etiam in Hungaria publicorum negotiorum tractandorum magna parte vehiculum est; quia in posterum lingua lat. subsidio linguae hung. docebitur, ne supervacanea ejusdem rei, diversis linguis instituta explicatione, tempus inaniter conteratur et juventutis progressui mora injiciatur.

11. Secundum art. 16. 1741. parochi catholici linguae patriae gnari, qui propagatione etiam hung. linguae peculiaria sibi merita comparaverint, ceteris paribus per dioecesanos episcopos clementiae S^{mae} R. M^{ts} sua via proponantur, ut dum canonicatus vacant, patriae amantium proemio donentur: Sua vero M. S^{ma} per SS. et OO. regni demisse exoretur, ut similibus candidatorum praeferentem rationem clementer habere dignetur.

12. Singulis annis facili, claro, venusto sermone hungarico adornetur omnibus adjunctis vestita deductio propagationis et progressuum linguae patriae additis laudibus illorum, quorum industriae optatus successus adscribi debet; attingi in eadem deductione deberent privatorum etiam conamina et instituta per regnum in propagationem linguae patriae adhibita, in quantum directioni instituti praesentis annotuerint; haec relatio typis vulgata omnibus dicasteriis, jurisdictionibus, Maecenatibus, item scholarum normalium inspectoribus, linguae et literaturae hungaricae professoribus, ephemeridum hungaricarum scriptoribus, denique parochis, ministris et ludirectoribus illis, qui premium aut laudes meruerunt, mittantur, singulis porro comitiis per directionem instituti super progressu ejusdem in propagatione linguae patriae a tempore postremorum regni comitiorum procurato, circumstantialis relatio praestabitur.

Demum ipsa etiam dominia terrestria per concernentes jurisdictiones provocanda esse viderentur, ut propagationem cognitionis linguae hung. sibi cordi sumere, hocque etiam pacto de patria bene mereri velint.

Sectio II. Fundus propagandae linguae patriae.

Munificentia patriae amantium Maecenatum, et quidem

a) Sua Ser^{tas} C.-R. d^{nus} regni palatinus impensissime exoratur, ut qua benevolentia cuncta ad provehendum florem et culturam nationalem hucdum erecta instituta regni complexus est, pari benignitate huic etiam propagandae linguae hung. instituto patrocinium suum largiri et qua protector ejusdem, omnes regni jurisdictiones benigne provocare dignetur, ut in hunc finem pro suo in commodum publicum zelo conferre velint; ideoque singulis, norma instituti, prout per SS. et OO. regni ac S^{mam} R. M^{tem} approbata fuerit, typis edita mittenda erit.

b) Liberum erit cuilibet oblatam summam apud se retinere, et datis obligatoriis literis censum numerare, aut si ipse retinere, sufficientemque securitatem praestare nolle, capitale fundationale per se oblatum, ipsius instituti fundo inferre.

c) Authographa literarum obligatarum quae praevis intabulari debent, in archivo jurisdictionum deponi poterunt, et sufficiet solum fidedigna apographa Suae Ser^{ti} C.-R. mittere, quod si quacunque de causa hoc institutum non inchoaretur, aut intercideret, chyrographa legitimis heredibus restituantur.

d) Minorum summarum oblationes, per concernentes jurisdictiones in unum collectae, sub nomine ejusdem jurisdictionis fundo instituti inferantur, ac exinde eadem sub nomenclatione elocentur, cessante vero instituto hocce, a dispositione ejusdem jurisdictionis dependeant.

e) Antequam 100.000 florenorum m. c. collecta, et plena cum securitate foenori data fuerint, instituti hujus erectio differatur; tunc vero Sua Ser^{tas} C.-R. directioni instituti omnia obligatarum literarum apographa consignanda disponere, et functiones inchoandas benigne intimare dignabitur.

Sectio III. Directio instituti.

Protectione totius instituti a benignitate Suae Ser^{tis} C.-R. dⁿⁱ regni palatini, votis et precibus ardentissimis exoptata, ipsa negotiorum instituti manipulatio, et mediorum ad propositum scopum obtinendum applicatio, a cura et providentia directionis dependebit.

Directio instituti communi quorumvis eminentiorum patriae filiorum honoris quippe et existimationis nationalis proemio gloriabitur, ab universali quippe in provehenda lingua patria ardore sperare licet, viros praeclaros et conspicuos haud defuturos, qui hanc etiam opellam curae instituti hujus in communis patriae et nationis florem ultro ac lubenter devoveant.

Directio instituti consistet ex individuís novem, nunc in principio per primos offerentes seu fundatores instituti Suae Ser^{ti} C.-R.

qua protectori proponendis, et per eandem Suam Ser^{tem} denominandis, subseque vero vacantibus, per superstites pluralitate votorum eligendis.

Ex ipso directionis collegio per commembra deligetur praeses instituti pari ratione pluralitate votorum.

Deligendus praevia modalitate praeses, literas in negotiis instituti exaratas, quarum involucro inscribi deberet: *De propagatione linguae patriae*, reserabit ac responsi adornandi tenorem actuario declarabit, cassam instituti saepius inopinate visitabit, mense Februarii rationes de anno praeterito, si exhibitae non fuissent, censurae subjiciendas exiget, atque diligenter in trutinam revocari curabit. In congressu generali dirigentium membrorum quotannis semel celebrando, relationem de instituto propagandae linguae patriae per actuarium adornandam praesentabit, eorum, qui se proemio dignos reddiderunt, nomina et merita recensebit; cum argumento fundi proemiorum aequae ac sumtuum aliorum assignationem desiderabit; iis, quibus proemia addicta fuerint, favorem significabit, ut de levandis a perceptore pecuniis, aut libellis ab actuario recipiendis solliciti sint.

Sectio IV. Officialis et servitores instituti, ac ratio eos eligendi.

Perceptor apographa literarum obligatarum a jurisdictionibus missa, aut chyrographa etiam tradita conservabit. Census suo tempore pendi urgebit, morosos debitores, qui moniti quoque satisfacere tergiversarentur, praesidi detegit, debitores, qui post praestitutum terminum ultra annum different census numerationem, obtento praesidis consensu nomine instituti, opera conducendi advocati lite conveniet, citra assignationem generalis congressus nihil prorsus erogabit; accuratum diarium percepti et erogati aeris ducet; semper ultima Januarii rationes de praecedente anno documentis fidedignis fultas congressui directionis generali fine superrevisionis exhibebit.

Actuarius omnes conceptus adornabit; acta in archivo ordinate custodiet; indicem et protocollum scribet; quotannis pro congressu generali typis vulgandam relationem de instituto hujus omnibus adjunctis diligentissime elaborabit, protocollum congressuum generalium, in uno quippe exemplari Suae Ser^{ti} C.-R. d^{no} regni palatino, terminato quoque congressu per praesidem praesentandum in duplo ducet; libros distribuendos conservabit; assignatos erga apocham distribuet; de expleta distributione semper mense Januario rationes exhibebit.

Congressus generalis recipiet relationem de progressibus hujus instituti; assignabit commendatis proemia, et alios erga praesidis propositionem necessarios sumtus; dabit absolutionales perceptori de pecuniis, actuario de libellis distributis ratiocinanti; foenori dabit

capitales summas, instructiones accommodas salarissatis ordinariis instituti membris extradabit; coordinatis praeparandiis professores pro iisdem denominabit, ac superinspektionem praeparandiarum curae habebit; cuncta demum quae ad propositum instituti scopum, propagationem nempe linguae hung. in ambitu totius regni adornandum desiderarentur, sagaci ac provido iudicio et determinio decernet.

Pro munere tam perceptoris quam actuarii praeses tres proponet et generalis conventus e candidatis maxime idoneum nominabit. Scribam perinde directio nominabit, famulum vero perceptor conducet.

Sectio V. Erogationes annuae stabiles ad finem instituti.

Honoraria forent in moneta conventiōnali: pro 4 praeparandiis in singula professoribus tribus a fl. 300. dotandis insimul obveniunt	r.	fl. 3.600
perceptoris	" "	600
actuarii	" "	400
scribae	" "	200
merces famuli	" "	150
pro hospitio	" "	500
pro prima instructione	" "	150
pro variis quotidianis expensis, utpote lignis, calefactione, charta et aliis ad scriptionem necessariis	"	400
adeoque universim r.		fl. 6.000

71.

1826 május 26.

A m. kancellária votuma az előkelő sérelmek magyar nyelvi részéről.

Ered. fog. 1826: 5273. kanc. sz. a., Márkus udvari tanácsos kezétől.

Punctum istud duo in se complectitur membra. Primum: de cultura et propagatione linguae hungaricae. Alterum: quoad erigendam et coordinandam eruditam societatem hungaricam.

Primum quod attinet: censet demissa obsequ^{ma} ista cancellaria hung.-aulica, circa intentionem et studium SS^{um} et OO^{um} in provehenda linguae nationalis cultura et extensione, cum fundamento quidpiam obverti eo minus posse, quod istud nationis Hungariae decorum et florem pro scopo habeat, ad quem assequendum eidem media conducentia negari nequeunt vel ideo etiam: quod vota haec SS^{um} et OO^{um} tam vetustioribus quam et recentioribus ab a. 1790/1. conditis legibus nitantur. Interim in delectu mediorum eam aequanimitatem atque discretionem adhibendam fore, ne studium excolendae linguae in violentationem formalem degeneret, similisque

coactio, reflexe praepreimis ad adultiores et illos, qui diversae conditioni vitae alligati, occasione atque mediis condiscendae linguae hujus magis destituebantur aut actu destituuntur, justo gravior et summe damnosa, proinde in respectu vinculi reciproci, quo patria communis, sui gremii filios pari affectu fovere tenetur, injuriosa evadat.

In comitiis a. 1807. hoc eodem in merito SS. et OO. vota sua in serie postulatorum demisse proposuerunt, Vestra interim M. S^{ma} benigne resolvere dignabatur: legibus circa culturam et propagationem linguae hung. hactenus conditis talia jam ad assequendum hunc scopum tributa esse adminicula, ut ulterior condendae legis necessitas hand subversetur. Ac postquam a. 1811. diaetaliter congregati SS. et OO. preces hasce suas reiterassent, M. Vestra S^{ma} praeprovocatae alt^{mae} resolutioni suae a. 1807. editae porro quoque inhaeserat.

His praemissis: siquidem provisiones et media, hoc scopo per SS. et OO. in punctis praedeductis proposita, non tam vehiculum excolendae et extendendae linguae hung. praebere, quam potius relate ad singulum administrationis publicae ramum formalem coactionem sapere videantur; hinc demisse censet obsequ^{ma} ista cancellaria hung.-aulica: erga puncta per SS. et OO. demissa proposita illud rescribi posse:

Quantum ad articulos diaetales jam inde a praesentibus regni comitiis columnariter latina et hung. lingua concinnandos, alt^{mam} M^{tis} V. S^{mae} resolutionem sub 9. Apr. a. c. editam haberi.

Quod vero scholas publicas, libros item scientificos concernit: meritum istud in operato deputationis regnicolaris, in consequentiam art. 67. 1790/1. elaborato, in serie objectorum literariorum suapte occurrere, eorsumque relegari.

Relate demum ad provisiones quoad diversos administrationis publicae ramos propositas, Mtem V. S^{mam} benigne declarare: neque hac vice condendae novae legis necessitatem adesse, verum praexistentium superinde legum effectum, qui ceteroquin M^{ti} V. S^{mae} cordi est, procurari debere. Insuper autem ad praeventendas ulteriores semper quaestiones, circa coactivam extensionem linguae hung. reiteratas, Mtem V. S^{mam} positive declarare: quod penes cuncta dicasteria regni Hungariae partiumque adnexarum, linguam lat. inde ab incunabulis regni optato cum effectum adhibitam, dehinc quoque pro dicasteriali pertractatione retineri velit.

Ceterum postulatum illud, ut moneta aurea et argentea, ita etiam nummi occasione notabiliorum eventuum Hungariam concernentium excudi soliti, inscriptiones hung. obtineant, neque ad culturam, neque ad propagationem linguae hung., hoc puncto pertractatam pertinere, eatenus proinde Mtem V. S^{mam} id, quod convenientissimum fore videbitur, disposituram esse.

Quantum ad planum erigendae societatis eruditae Hung. scopo excolendae et propagandae linguae hung. per deputationem regni-

colarem expensum, atque alt^{mae} ratificationi penes hanc SS^{um} et OO^{um} repraesentationem substratum, demisse reflectebat referens diaetalis consiliarius aulicus Márkus, similem intentionem SS^{um} et OO^{um} jam inde ab a. 1790/1. repetendam esse, signanter autem e comitiis a. 1807. planum quoque propositum fuisse, quin tamen ejusdem intuitu in specie quidpiam enunciatum exstisset.

Nunc proinde dum SS. et OO. planum novum, quoad omnes sui partes digestum substernunt, atque pro hoc coordinando fundum quoque ex factis complurium regnicolarum determinatis partim oblationibus, partim indeterminatis sponsonibus conflandum indicant, proinde institutum istud absque ullo seu aerarii regii, seu fundi publici, sive demum plebis contribuentis aggravio erigi intendunt, insuper sub inspectione suprema atque vigilantia publica constituitur, ejusque scopus relate ad culturam et extensionem linguae hung. proficius esse censetur, — dum denique tam evidenter patet, institutum istud nationi Hungariae, eamque repraesentantibus SS^{bus} et OO. regni diaetaliter congregatis in tantum cordi, gratumque esse, ut in impetranda alt^{ma} approbatione r. summam consolationem atque gloriam nationis reponant — sollicite autem expenso plano substrato, in hoc, praeter illas, quae mox isthic demisse subnecuntur observationes, sensu ejusdem referentis hum^{mo} nihil prorsus reflectendum occurreret, idem, cum cautelis hisce in edenda ben. resolutione exprimendis, hum^{mo} censeret, plano demisse substrato expetitum alt^{mam} approbationem denegandam haud fore, eo etiam ex respectu: quod intentio haec coordinandae societatis scientiarum, positivae etiam legis, articuli nempe 8. 1808. favore nitatur.

Reflexiones porro quoad plana ista per deputationem regnicolarum expensa, et per SS. et OO. Mti V. S^{mae} demisse substrata, sensu demisso ejusdem consilarii aulici subsistunt in sequentibus:

a) Ut opera et recensiones judicio collegii dirigentis typis vulgandae, praescriptis publicae censurae regulis subsint.

b) Pro manutenendae supremae potestatis inspectione, protocollo consensuum celebrandorum via dirigentis regni dicasterii, Mti V. S^{mae} de tempore in tempus exhibeantur.

c) Societas haec erudita hung. nullam formam jurisdictionis ejuspiam induat; eo minus jura quaeipiam ex mente legum non nisi dicasteriis regni et jurisdictionibus publicis competentia sibi vendicat.

d) Cum observetur, fundum pro erogationibus praeliminariter designatis necessarium, necdum sufficientem adesse, illud quod adhuc hoc scopo desideratur, posse quidem colligi per oblata spontanea individuorum, semota tamen quavis coactione, aut reparatione et absque ullo contribuentis regnicolarum classis onere.

e) Quod impetratio privilegii pro admittenda societati huic propria typographia atque editio calendarii nationalis (salvo utrobique jure tertii) pertineat et reservetur ad pertractationem dicasterialem, dum eatenus recursus sua via factus fuerit.

Planum porro distinctum de opportunis mediis linguam hung. propagandi, in hac relatione deputationis regnicolaris propositum, sive relate ad notarios in singulis oppidis et pagis tales assumendos, qui linguae etiam hung. gnari sunt, quive ludimagistri hanc linguam ignorantis defectum sarcire deberent, seu porro quoad introducendas et coordinandas praeparandas pro scholis nationalibus et normalibus, tradendasque in his scientias designatas, ita etiam in respectu cleri junioris, cui in seminariis lingua hung. tradenda veniret, sit objectum de indole sua ad pertractationem dicasterialem spectans, super quo consilium r. loctenentiale hung. prius audiendum veniet, sicque postmodum Mti V. S^{mae} ulterior superinde opinio hum^{ae} exhibebitur.

In hac autem ben. resolutione posset SS^{bus} et OO^{bus} relate ad istud punctum declarari: merito hocce ad praevidiam pertractationem dicasterialem pertinente, superinde ulteriorem alt^{mam} resolutionem subsequere edendam fore.

Relate demum ad illud SS^{um} et OO^{um} petitum, ut nomina tam praerecensorum, quam et ceterorum offerentium seorsivo articulo inferantur, quantumvis ab exemplo articulorum de oblatiis pro fundanda militari academia, item Musaeo Nationali, necnon de Bibliotheca Hung. Széchenyiano-regnicolari sub comitiis a. 1802., 1807., 1808. et 1811. conditorum pro tribuenda ex petito ben. assensu motivum neutiquam deesset, cum tamen partim de summa numerica factorum hoc scopo oblato necdum certo constaret, partim vero respectu aliorum, adhuc ab eventu pendentium, in antecessum nihil statui valeret; alii vicissim de conferendis scopum in praemissum sua quoque ex parte symbolis declarationes nonnisi edidissent; in tali negotii situ, a condendo quoad haec oblata jam nunc peculiari articulo praescindendum, eorundemque memoriam tantisper in actis praesentium regni comitiorum conservandam fore.

Interim cetera coassidentia obsequ^{mae} cancellariae hung. membra, utpote procancellarius r. hung.-aulicus, item gremiales consiliarii aulici Kussenics, Baro Malonyai et episcopus Madarassy censebant: non solum planum de opportunis mediis linguam hung. propagandi, sed et aliud planum erigendae societatis eruditae hung., velut omni in respectu majoris considerationis objectum, spectatoque scopo, et coordinatione peculiarem attentionem exposcens, perinde ad discasterialem pertractationem, quorsum ex indole sua pari sicut alia instituta protectione publica gaudentia titulo spectat, relegandum atque superinde prius consilium r. locten. hung. tam in questione an, quam de modo et praecautiis, ne degenerare possit, audiendum venire, et sic ipsam quaestionem an nunc adhuc in suspenso esse tenendam, cum similes societates praesertim reflexe ad grassantia moderni aevi principia et spiritum lege stabilire summopere cautum esse videatur. Ad quorum opinionem etiam praesidium tenens princeps regni cancellarius accesserat.

72.

1827 január 29.

József nádor véleménye az előkelő serelemek magyar nyelvi részéről.

Ered., Conf. 1827: 178a. sz. mellékletében.

ad 17, 18, 19. Der Gegenstand der Ausbildung und Beförderung der ung. Sprache, welche in diesen drei § beantwortet wird, beschäftigt vorzüglich den grösseren Teil der versammelten Stände und des ung. Adels; er bildet gegenwärtig die Lieblingsidee derselben, und die hierwegen ausgedrückten Wünsche gehören unter die Klasse jener, auf deren Realisirung sie einen vorzüglichen Wert setzen.

Der Wunsch, die Nationalsprache auszubilden, die hiezu für zweckmässig erachteten Mittel in Vorschlag zu bringen, und dann wirklich angewendet zu sehen, ist ein billiger, jeder Nation, welche Gefühl für ihre weitere Ausbildung hat, eigener und achtungswerter Wunsch, — es liegt in der väterlichen Fürsorge Sr Mt zu Beförderung der moralischen und intellektuellen Bildung seiner Untertanen, die Hoffnung der Gewährung jener Anträge der Stände in Betreff der Ausbildung der ung. Sprache, welche dem Zwecke entsprechen, und fern von jedem demselben stets nachteiligen Zwange sind, oder in den bisherigen Bestand der Geschäfte Verhandlungen nicht störend eingreifen.^{a)}

Nach dieser Ansicht kann von dem Antrage der ung. Hofkanzlei weder in dem beigestimmt werden, dass denen Ständen geantwortet werden solle, dass bei allen Dikasterien die lat. Sprache, welche seit Beginn des Reiches zu den Verhandlungen derselben verwendet wurde, ferners beizubehalten sei, weil früher so viele öffentliche Verhandlungen, besonders bei Gerichten, ungarisch statt fanden, und auch jetzt die politische Landesstelle mit Sr Mt Genehmigung mit einem grossen Teile der Komitate ungarisch korrespondirt, noch darin, dass der Plan zu Errichtung einer gelehrten ung. Gesellschaft an die Dikasterial Verhandlung verwiesen und nicht gestattet werde, darüber einen Artikel zu verfassen, weil bereits in dem 67. Art. v. 1791 die Errichtung einer gelehrten Gesellschaft §. 7. zu jenen Gegenständen beigezählt wurde, welche durch die Regnikolar-Deputation in Literariis ausgearbeitet, und alsdann dem nächsten Reichstage zur Verhandlung vorgelegt werden sollen; weil ferners in dem 8. Art. v. 1808, die Errichtung eines solchen gelehrten Instituts mit den Worten: *ut signanter circa formandam scientiarum societatem, futuris r. comitiis constitui potuerint*, geradezu an weitere Verhandlungen auf dem Reichstage verwiesen wurde, weil endlich S. M. selbst

^{a)} Így! a főmondat igéje hiányzik.

sich zu Gestattung der Errichtung eines solchen Instituts nicht ungeneigt erklärt, und seit dem Monat April 1826 bis jetzt so viel Zeit zu Einvernehmung der Landesstelle vorhanden gewesen wäre, dass die Verweisung dieser Sache auf dem Dikasterialweg nicht mehr passend ist. Nebst diesen die Wesenheit betreffenden Bemerkungen kommt es aber auch im gegenwärtigen Augenblicke aus dem anfangs erwähnten Grunde darauf an, die Antwort so zu stellen, dass man auch in jenen Punkten, welche abgewiesen oder dilatorisch behandelt werden wollten, dieser Lieblingsidee der Stände nicht geradezu vor dem Kopf stosse, und eine Textur wähle, welche zu keiner Unzufriedenheit und neuen Anständen Anlass gebe.

Nach diesen Ansichten dürfte es am zweckmässigsten sein, jene Anträge, welche die Verbreitung der ung. Sprache und ihre Anwendung bei allen Zweigen der öffentlichen Geschäfte zum Zwecke haben, nachdem dieselbe in alle Teile der öffentlichen Erziehung und Verwaltung eingreifen, mithin ohne Erwägung derselben nicht einseitig beurteilt werden können; nachdem ferner die Werke der Regnikolar-Deputationen, mit denen diese Anträge in naher Berührung stehen, einer neuen Prüfung unterzogen werden sollen, an die betreffende Regnikolar-Deputation zu verweisen, dabei aber die Stände auf die Nothwendigkeit aufmerksam zu machen, des Besten der Sache wegen all jenes zu entfernen, was einem Zwange ähnlich sieht. Dagegen wäre der Plan der Errichtung einer gelehrten Gesellschaft zur Ausbildung der ung. Sprache und Literatur, mit Vorbehalt der obersten kön. Aufsicht, um so mehr zu genehmigen, als vermög derselben die Verhandlungen dieser Gesellschaft unter höherer Aufsicht gestellt, und alle von dieser Gesellschaft zum Druck zu befördernde Werke vorläufig der bestehenden Zensur zur Prüfung vorgelegt werden sollen.

Itt beterjeszti a nádor a 74. sz. alatti választervezetet.

73.

1827. március 28.

Az államkonferencia az előkelő sérelmek magyar nyelvi részéről.

Ered., Conf. 1827:178a.

Az államkonferencia ezen március 28. ülésén jelen voltak Metternich elnöklete alatt Kollowrat, Nádasdy, Reviczky, Bedekovich, Mikos, Nándory és Gervay mint jegyzőkönyvvezető. Az ülés döntött a 74. sz. a) és b) alatt közölt kancelláriai és nádori tervezet fölött és megszövegezte az ugyanitt, c) alatt közölt államkonferenciai tervezet, melyet a jegyzőkönyvre rávezetett kir. elhatározás április 4. fogadott el.

Die Konferenz stimmte im wesentlichen der Ansicht Sr. kais. Hoheit bei, glaubte jedoch, sowohl hinsichtlich der gelehrten Gesellschaft, als auch der Verbreitung der hung. Sprache, in dem

kön. Dekretsentwürfe einen den a. h. Willen deutlich aussprechen- den Inhalt in Vorschlag bringen zu sollen, damit besonders wegen der gelehrten Gesellschaft, für die Folge keine, den Zweck entweder hemmende, oder selbst unterdrückende Konsequenzen abgeleitet werden könnten, deren notwendige Abstellung nur zu gehässige Debatten führen müssten, und nun leichter, als dann beseitigt werden dürften.

Übrigens kann die Konferenz keinen Anstand finden, die Inartikulirung der Namen derjenigen Individuen zu gestatten, welche für die Errichtung dieser gelehrten Gesellschaft zu Beiträgen sich erklärt haben.

74.

1827 március 28-hoz.

Az előkelő sérelmek magyar nyelvi részére adandó kir. válaszleirat három tervezete.

Conf. 1827: 178a sz. alatt.

a)

A magyar kancellária szövege.

A magyar kancellária 1826 május 26. felterjesztéséből, l. 71. sz. alatt.

25. Quod porro demissum postulatum d^{norum} SS. et OO. quoad linguae hungaricae magis efficacem culturam et propagationem, punctaque hoc fine proposita concernit: siquidem provisiones et media hoc scopo adducta, non tam vehiculum excolendae et extendendae linguae hungaricae praebeant, quam potius relate ad singulum administrationis publicae ramum, formalem coactionem sapiant, horum intuitu atefatam Suam M^{tem} S^{mam} benigne declarari jussisse: condendae novae legis necessitatem neutiquam adesse, verum praeexistentium superinde legum effectum, qui ceteroquin Suae M^{ti} S^{mae} cordi est, procurari debere, una vero eandem Suam M^{tem} S^{mam} positive declarare, quod penes cuncta dicasteria regni Hungariae partiumque adnexarum linguam latinam inde ab incubulis regni optato cum effectu adhibitam, dehinc quoque pro dicasteriali pertractatione retineri velit.

Quantum ad articulos diaetales iam inde a praesentibus regni comitiis columnariter latina et hungarica lingua concinnandos, altissimam resolutionem iam sub 9. Apr. a. c. editam haberi.

Postulatum autem illud, ut moneta aurea et argentea, ita etiam nummi occasione notabiliorum eventuum Hungariam concernentium excudi soliti, inscriptiones hungaricas obtineant, neque ad culturam, neque ad propagationem linguae hungaricae hoc puncto pertractatam conferre; eatenus proinde Suam M^{tem} S^{mam} id, quod convenientissimum videbitur, disposituram esse.

Planum denique erigendae societatis eruditae hungaricae penes demissam d^{orum} SS. et OO. repraesentationem alt^{mae} ratificationi substratum, ita etiam distinctum planum de opportunis mediis linguam hungaricam propagandi, ex indole et qualitate meriti subversantis ad praeviam pertractationem dicasterialem pertinere, adeoque superinde alt^{mam} resolutionem, nulla speciali in rem hanc articuli condendi necessitate subversante, subseque edendum fore.

b)

József nádor szövege.

József nádor 1827 január 29-iki felterjesztéséből l. 72. sz. alatt.

Quod vero demissum postulatam d^{orum} SS. et OO. quoad linguae hungaricae magis efficacem culturam et propagationem, hocque scopo alt^{mae} ratificationi substrata erigendae eruditae societatis Hungaricae, mediorum item linguam hungaricam propagandi, plana concernit, gratum fuisse Suae M^{ti} S^{mae} e demissa hac d^{orum} SS. et OO. repraesentatione intelligere, illum filialis suae pietatis sensum, quo iidem circa culturam linguae hungaricae ddo. 22 Junii 1792 editam, et in art. 7. eiusdem anni relatam ben. resolutionem regiam, eamque fideli genti suae, addicti animi teneritudinem, qua legibus moribusque eiusdem sustentandis, huicque studio suo, in augustos quoque heredes derivando, intendit, prosequuntur.

Ut vero amplius tutatum reddat semet omne id, quod ceterae regii sui muneris partes admittant, ad explenda d^{orum} SS. et OO. desideria, lubenter conferre, demisse propositum sibi, erigendae eruditae societatis Hungaricae planum, salvo supremae inspectionis suae regiae jure, in conservationem etiam ulterioremque instituti huius efflorescentiam exercendo, benignissime approbat.

Pro ea tamen regii animi sui sollicitudine, iam antea medio superius provocatae ben. resolutionis suae, manifestata, ut quippe, omnis in propagatione linguae huius coactio absit, eandem alt^{fatam} Suam M^{tem} S^{mam} d^{nis} SS. et OO. declarari iussisse, quod quemadmodum, procurandum praexistentium circa culturam linguae huius legum effectum, in praecipua curarum suarum parte habet, ita benigne una admittat, ut planum propagandae linguae patriae, et in eundem finem, ope praeprovocatae repraesentationis indicata ulteriora media, utpote quae ceteroquin rem institutionis et administrationis publicae contingunt, suapte itaque deliberationis super his obiectis in complexo instituendae, partem constituunt, neque sine debita ad haec reflexione tuto superari possunt, ex ratione intimioris huius, inter media haec et obiecta, ad quae referuntur, nexus, una cum respectivis deputationibus elaboratis,

ad mentem art. 67 1790/1 pertractentur, et subin alt^{mae} resolutioni suae regiae substernantur.

Ceterum eandem altefatam Suam M^{tem} S^{mam}, et in eo, votis d^{norum} SS. et OO. deferre, ut nomina illorum, qui fine promovendae nationalis culturae, varii generis oblata fecerunt, legum tabulis inserantur.

c)

Az államkonferencia szövege.

Az államkonferencia 1827 március 28-iki üléséből.

25. Quod demissum postulatum d^{norum} SS. et OO. quoad linguae hungaricae magis efficacem culturam et propagationem, et erigendam eruditam societatem Hungaricam concernit, Suam M^{tem} S^{mam} benigne annuere, ut societas erudita Hungarica erigatur, et de erigendo hocce instituto articulus quoque condatur. Scopo autem eo, ut hoc institutum consistentiam nancisci possit, opportunum fore, ut quamprimum membra eiusdem coaluerint fundusque sufficiens e spontaneis oblati conflatus fuerit. Eadem societas institutionis suae planum et statuta viribus et mediis suis attemperanda elaboret et Suae M^{ti} S^{mae} sanctioni substernat.

26. Cum omnis in propagatione linguae patriae coactio abesse debeat, altefatam Suam M^{tem} S^{mam} d^{nis} SS. et OO. declarari benigne iussisse, quod quemadmodum procurandum praeexistentium circa culturam linguae huius legum effectum sibi curae habet, ita benigne una admittat, ut planum propagandae linguae patriae, et in eundem finem ope praeprovocatae repraesentationis indicata ulteriora media, quae ceteroquin rem institutionis et administrationis publicae contingunt, una cum respectivis deputationalibus elaboratis ad praescriptum art. 67. 1790/1 pertractentur.

27. Suam M^{tem} S^{mam} etiam in eo demissis votis d^{norum} SS. et OO. benigne deferre, ut nomina illorum, qui fine promovendae nationalis culturae varii generis oblata fecerunt, legum tabulis inserantur.

75.

1827 április 7. és 10.

József nádornak és az államkonferenciának újabb javaslatai a magyar nyelvi előkelő sérelemre adandó kir. leirat szövege tárgyában.

Conf. 1827: 82. sz. alatt, a nádor április 7-iki sk. felterjesztése mint melléklet.

Az államkonferencia ezen április 10-iki ülésén jelen voltak Metternich elnöklete alatt Kollowrat, Nádasdy, Reviczky, Bedekovich, Mikos, Nándory és Gervay mint jegyzőkönyvvezető. A király 1827 április 11-iki elhatározásában a konferencia javaslatát fogadta el.

a)

A nádor felterjesztéséből.

§ 25. Der in diesem und dem folgenden §. verhandelte Gegenstand gehört unter die Lieblingsgegenstände der versammelten Stände und des hung. Adels. Es wird zwar nach dem erliegenden Entwürfe der Wunsch der Stände, eine gelehrte hung. Gesellschaft zu bilden, und zur Ausbildung der Sprache und der Litteratur ferners zu wirken, gewähret, doch dürfte eine weit grössere Wirkung davon auf die Stimmung der Stände und auf die Nation zu erwarten sein, wenn diese Antwort etwas umständlicher und mehr motivirt abgefasst würde, zu diesem Ende dürfte in dem 25. § nach dem Worte *concernit*, folgender Satz eingeschaltet werden.

Gratum fuisse Suae M^{ti} S^{mae} intelligere, illum filialis d^{norum} SS. et OO. pietatis sensum, quo iidem, circa culturam linguae hungaricae 22 Junii 1792 editam, et in art. 7. 1792 relatam ben. resolutionem regiam prosequuntur. Ut vero amplius testatum reddat, omne id, quod ceterae regii sui muneris partes admittunt, semel, ad explenda d^{norum} SS. et OO. vota conferre, eandem altefatam etc.

Der 26. §. aber wäre mit Beziehung auf die Worte der kön. Entschliessung v. 22 Junius 1792 zu beginnen und zwar auf folgende Weise:

Pro ea tamen regii animi sui sollicitudine, iam antea, medio superius provocatae benignae resolutionis suae, manifestata, ut quippe omnis in propagatione linguae huius coactio absit, eandem altefatam etc. wie weiters in dem anliegenden Entwürfe folgt.

Dann müssten des veränderten Anfangs wegen die Worte *ope praeprovoctatae repraesentationis* ausbleiben, nach dem Worte *contingunt* aber, wäre um die Ablehnung der Entscheidung über die weiteren ständischen Vorschläge annehmbarer zu machen, und dieselbe mehr zu begründen, einzuschalten, ex ratione etiam intimioris inter media haec et obiecta, ad quae referuntur, nexus, am Ende des Paragraphs aber die Worte beizusetzen, et subin alt^{mae} resolutioni regiae substernantur.

b)

Az államkonferencia votuma.

§ 25. Die Konferenz glaubt sich hier auf ihr bei dem Konferenzprotokolle v. 28. März 1827 über diese Paragraphe geäußerte Meinung und darauf gegründeten Dekretsentwurf gehorsamst beziehen zu sollen.

Die Konferenz kann keinen hinreichenden Grund finden, warum zu Gunsten eines Lieblingsgegenstandes der Stände ein a. h. Beschluss gefasst werden soll, der weder für den Zweck

selbst gedeihlich, noch dem Wirkungskreis der Behörden entsprechend wäre. Die Konferenz glaubte demnach mit einziger Ausnahme der dem 27. Paragraphen beigefügten, in der Sache aber nicht wesentlichen Abänderungen, auf ihrer früheren Meinung beharren zu sollen.

76.

1827 április 11.

Királyi válaszleirat az előkelő sérelmek magyar nyelvi részét illetőleg.

Nyomt., Irományok 2, 1120. l.

25. Quod demissum postulatum d^{norum} SS. et OO. quoad linguae hung. culturam, et erigendam eruditam societatem Hung. concernit: Suam M^{tem} S^{mam} benigne annuere, ut societas erudita Hungarica erigatur et de erigendo hocce instituto articulus quoque condatur. Scopo autem eo, ut hoc institutum consistentiam nancisci possit, opportunum fore, ut quamprimum membra ejusdem coaluerint, fundusque sufficiens e spontaneis oblati conflatus fuerit, eadem societas institutionis suae planum et statuta, viribus et mediis suis attemperanda elaboret et Suae M^{tis} S^{mae} sanctioni substernat.

26. Cum omnis in propagatione linguae patriae coactio abesse debeat, atefatam Suam M^{tem} S^{mam} d^{nis} SS. et OO. declarari benigne jussisse: quod quemadmodum procurandum praexistentium, circa culturam linguae hujus legum effectum sibi curae habet; ita benigne una admittat, ut planum propagandae linguae patriae et ulteriora congrua media, quae ceteroquin rem institutionis et administrationis publicae contingunt, una cum respectivis deputationalibus elaboratis ad praescriptum articuli 67. 1790/1 pertractentur, et subin alt^{mae} resolutioni r. substernantur.

77.

[1829 január.]

A tanulmányi ügyben kiküldött országos bizottság törvényjavaslatának a magyar oktatásra vonatkozó része.

Nyomt. Opinio excelsae regnicolaris deputationis motivis suffulta, pro pertractandis in consequentiam articuli 67:1790/1 elaboratis systematicis operatis articulo 8:1827 exmissae, circa objecta rei literariae, ed. 2. Posonii 1831. 9. l.

A bizottság jegyzőkönyve: Protocollum subdeputationis regnicolaris in literariis ad mentem articuli 8:1827 exmissae, ered., régi orsz. ltár, Acta deput. fasc. F. lad. ddd, n. l., nyomt. Budae 1829, szerint a 6-ik ülésen készült el. A bizottság 29 ülést tartott, 1828 január 29-től 1829 január 10-ikéig.

7. In scholis grammaticis ubivis in regno Hungariae lingua latina adminiculo linguae hungaricae doceatur, ac ut lingua patria in cunctis literariis institutis in sequelam praeexistentium legum rite excolatur, in omni classe altiorum studiorum, huc intellectis et humanitatis scholis, unum adminus studium hungarico idiomate proponatur, et nemo nisi in studio linguae patriae profecerit, ad altiora instituta admittatur.

78.

1830 április 4.

Az államtanács irata Vas vármegyének határozatáról, mely szerint a pörök ezután magyar nyelven folytatandók és a céhekbe csak magyarul tudó mesterek vehetők fel.

Ered., St. R. 1830:1850. sz. Alapja a magyar kancelláriának 1829 október 23. felterjesztése, 1830:3310. kanc. sz. Ez utóbbit az államtanács irodája köv. kivonatban adja:

Der *Eisenburger Komitat* hat in seinen Ständerversammlungen unter andere auch folgende zwei Verfügungen erlassen: a) dass den Vizegespänen, Stuhlrichtern und Geschworenen künftig untersagt sei, Prozesse in anderer als in ung. Sprache in die Levata zu nehmen, und dass b) in Zukunft kein Handwerker mehr das Meisterrecht erlangen dürfte, der nicht der ung. Sprache kundig ist.

Als die *Statthaltere*i die, diese Determinationen enthaltenden Komitatsprotokolle zur höheren Revision an die Hofkanzlei beförderte, war jene selbst des Erachtens: dass die erste derselben umzustossen wäre, weil, wenngleich der 4. Art. v. J. 1805 die Führung der Prozesse in ung. Sprache gestattet, derselbe dadurch den Parteien noch immer nicht die Führung der Prozesse in ung. Sprache zur ausdrücklichen Pflicht macht.

Dieser Meinung der *Statthaltere*i stimmte auch die *Hofkanzlei* bei, welche zugleich auch des Erachtens war, dass auch die zweite dieser Determinationen, zufolge welcher kein der ung. Sprache unkündiger Handwerker künftig mehr zum Zunftmitglied gewählt werden soll, widerrufen werden müsse, da eine solche Verfügung nicht nur mit dem Sinne der Gesetze nicht vereinbarlich, sondern auch der Nationalindustrie abträglich wäre.

Im Sinne dieser Beschlüsse liess die *Hofkanzlei* demnach dem *Eisenburger Komitat* die nötige Weisung erteilen.

Dagegen stellt nunmehr der *Komitat* vor, und zwar ad a): es habe jede Gerichtsbarkeit im Lande das Recht, in ihrem Mittel Statuten festzusetzen, die mit dem Gesetze im Einklang stehen, und indem er seinen Beschluss gefasst, sei er nur im Sinne des 4. Art. v. J. 1805 fúrgegangen. Ad b) sei es ganz billig, dass

diejenigen, die unter dem Schutze der Landesgesetze stehen, sich auch der Sprache desselben Landes bedienen, und zwar um so mehr, als der 7. Art. v. J. 1792 bloß Fremde von der Kunde der ung. Sprache dispensire, die auf keine Anstellung im Lande Anspruch machen. Aus diesen Rücksichten bittet demnach der Komitat, seine obigen zwei Verfügungen aufrecht zu erhalten.

Ad a) ist die *Statthaltere* nun — im Gegensatze ihrer früheren Meinung — des Erachtens: dass die diesfällige Verfügung des Komitats sich in dem klaren Wortlaute des berufenen Gesetzes gründe. Ad b) glaubt die *Statthaltere* auch von der Modifizierung der Komitatsdetermination Abstehen zu können, weil sich diese, die schnellere Propagierung der Landessprache bezielende Verfügung, bloß auf die Meister beziehen dürfte, und da solcher Gestalt den fremden Individuen der Eintritt in die Zunft *als Gesellen* nicht verweigert ist, auch die Hemmung der Nationalindustrie nicht mehr befürchtet werden könne.

Dass die ad b) zur Sprache gebrachte Determination des Eisenburger Komitats, nemlich wegen Ausschliessung von der Zunft der der ung. Sprache unkündigen Handwerker, ungeachtet der neuen Gegenvorstellung des Komitats und der von der *Statthaltere* angeführten Motive, dennoch abzuändern und rücksichtlich zu widerrufen sei, darin haben sich sämtliche Stimmen des beratenden Gremiums der ung. *Hofkanzlei* vereinigt, weil der vom Komitat berufene 7. Art. v. J. 1792 nur von auswärtigen Studierenden, nicht aber von Handwerkern spricht, weil die vom Komitat beabsichtigte Massregel der Bevölkerung sowohl, wie der Industrie zuwiderliefe und weil endlich der beabsichtigte Zweck zur schnelleren Emporbringung der Landessprache, bei derlei meist schon erwachsenen Leuten kaum erreicht sein dürfte.

Was die Frage ad a) betrifft, nemlich ob die diesfällige Determination des Komitats, zufolge welcher die Prozesse nur in ung. Sprache geführt werden sollen, umzustossen, oder aufrecht zu erhalten sei, darüber haben sich jedoch die Meinungen, bei der Kanzlei geteilt, bei welcher Meinungsverschiedenheit — und da es sich hier um die Deutung eines Gesetzartikels zugleich handelt, — die ung. *Hofkanzlei* sich nun die a. h. Weisung Eurer Mt. erbittet.

Die Stimmenminderheit erklärte sich nemlich für die Umstossung jener Verfügung, bemerkend: es habe der 4. Art. v. J. 1805., ohne jedoch den betreffenden Parteien eine stringirende Pflicht aufzuerlegen, den Gerichten wohl erlaubt, bei den Prozessführungen auch die ung. Sprache zu gebrauchen, indem aber hiedurch den Gerichten gleichsam die freie Wahl gelassen wurde, beziehe sich diese Gestattung lediglich auf dasjenige, was die Gerichte selbst betrifft und was aus der Feder des Notärs fließt, mithin bloß auf Sentenzen und Authentikationen; es gebe daher jenes Gesetz den Gerichten keineswegs das Recht, die Parteien,

wenn sie nicht selbst wollen, zu zwingen, ihre Prozesse in ung. Sprache führen zu müssen.

Die Majorität der Stimmen bemerkte andererseits: dass die gedachte Komitatsverfügung, welche die Führung der Prozesse in ung. Sprache anordnet, dem klaren Sinn der Gesetze nicht zuwiderlaufe; denn im 3. § des erwähnten Artikels werde ausdrücklich gestattet, sowohl bei *Gerichten* als bei *Prozessen* die ung. Sprache zu gebrauchen: sobald aber unter den Gerichten blos die Authentikationen und Sentenzen verstanden werden, so könne mit dem Ausdrücke *Prozesse* überhaupt nichts andres gemeint sein, als die *Levata* und die *Allegirung* der Parteien.

Diesen Sinn, scheinen nach der Bemerkung der Hofkanzlei, die meisten Komitate jenem Artikel beigelegt zu haben.

Nachdem übrigens dieser Gebrauch, welchen der Eisenburger Komitat nun einzuführen gedenkt, schon seit langer Zeit bei vielen anderen Komitaten besteht, so fände die Stimmenmehrheit der Kanzlei besonders bei den jetzigen Verhältnissen viel geratener: die fragliche Komitats Determination nicht weiter mehr anzufechten.

Az államtanácsosok votumai Diese zwei Determinationen liefern den Beweis des Strebens nach Isolirung.

Man wünscht in Ungarn nur eine Sprache, die ungarische, ohne zu bedenken, dass schon der Gründer des Königreichs Ungarn, der erste König, heiliger Stefan, seinem Sohn, dem Kronprinzen heiligen Emmerich im 1. Buche der ihm erteilten Lehren und angerathenen Regierungsmaximen, u. zw. im 3. §. des 6. Hauptstückes, wo gesagt wird, *nam unius linguae uniusque moris regnum imbecille et fragile est*, die Begünstigung mehrerer Sprachen empfohlen hatte.

Glücklich sollten sich die Eisenburger Komitatsstände schätzen, wenn sich dort geschickte und erfahrenere fremde Handwerker und Professionisten ansässig machen wollen, deren Ansiedlung sie vielmehr begünstigen und nicht erschweren, oder gar durch die beabsichtigten Zwangsmittel zum offenbaren Nachteil der Nationalindustrie zu vereiteln suchen sollten.

Auffallend ist es, wie die Stände eines Komitats den 7. Landtagsartikel v. J. 1792. welcher davon spricht, dass die ung. Sprache im Ungarn als ein Studium ordinarium vorgeschrieben werde, damit die öffentlichen Ämter daselbst nach und nach mit Individuen, die dieser Sprache kündig sind, besetzt werden mögen, dass jedoch fremde in Ungarn studirende, die dort eine Anstellung zu suchen nicht gedenken, von der Erlernung der ung. Sprache dispensirt seien, so inkonsequent auf die Handwerker ausdehnen zu können glaubten. Ich bin daher, was diesen Teil der Eisenburger Komitatsdetermination betrifft, mit dem gründlichen Einraten der Kanzlei auf die Abänderung dieser Determination ganz einverstanden.

Belangend den zweiten Teil dieser Determination, welcher

zufolge künftig die Prozesse nur in ung. Sprache geführt werden sollen, glaube ich vorerst den 3. §. des 4. Landtagsartikels v. J. 1805, auf dem sich der Komitat bezieht, hier wörtlich anführen zu sollen:

§. 3. Liberum praeterea maneat jurisdictionibus, quae id facere cupiverint, suas cum consilio regio locumtenentia Hungarico correspondentias nativa hungarica ducere lingua, ac in *judiciis* etiam, *processibusque* usum idiomatici hungarici adhibere.

Wenn nun auch, wie die minderen Stimmen der Kanzlei, nemlich der Vizekanzler Baron Malonyay, dann die Hofräte Kelcz und Kussenich bemerken, aus dem vorerwähnten Artikel nicht ganz bestimmt gefolgert werden kann, dass die streitenden Parteien ihre Allegationen in ung. Sprache zu führen verpflichtet seien, so kann doch nach meiner geringen Einsicht daraus auch nicht das Gegenteil behauptet werden; und ich glaube daher den mehreren Stimmen, nemlich dem Hofkanzler, dann den Hofräten Géczy, Jakabffy, Bischof Horváth und dem Referenten, damaligen Hofrath Baron Eötvös, welche aus den von ihnen angeführten Gründen darauf antragen, dass dieser Komitatsbeschluss weder zu approbiren, noch zu reprobiren, mithin dem Komitate darüber gar keine Antwort zu erteilen wäre, auch umsomehr beistimmen zu sollen, als in dem nicht unmöglichen Falle, wenn nach der Ansicht der minderen Stimmen eine der streitenden Parteien ihre Allegationen in der lateinischen, die andere aber in der ung. Sprache zu führen vorziehen sollte, dem Komitate aber die Abfassung der Urtheile in der ung. Sprache ohnehin durch den obberührten Landtagsartikel, mithin gesetzlich gestattet ist, solche Prozesse aus einem Gemisch von Sprachen bestehen würden. Am 4. Mai 1830. Nándory.

Ohne Erinnerung, 5. Lilienau.

Gleichfalls, 6. Jos. Hauer.

Ebenfalls, 7. Jüstel.

Einstimmig, 8. Stift.

Mielőtt az államtanács B. osztályának ezen egyhangú véleménye értelmében készített resolúciót a felség aláírta volna, az akta tovább körülalátatott az A. osztályban, ahol az osztály tagjai a következő votumokat írták rá:

Obwohl im Sinne des 4. Art. v. J. 1805 nur den Jurisdictionen freigestellt wird, im gerichtlichen Verfahren und in Fällung der Urtheile sich der ung. Sprache zu bedienen, folglich aus dem oberwähnten Artikel kein solcher Zwang abgeleitet werden kann, dass auch die Parteien, oder ihre Anwälte genötigt werden sollen, die Instruirung der Prozesse in ung. Sprache zu verfassen; da jedoch, wie die mehreren Stimmen der ung. Hofkanzlei bemerken, die Anwendung der ung. Sprache auch in Zivilprozessen in mehreren Komitaten bereits stattfindet, der Beschluss des Eisenburger Komitats nur auf die Grenze seines Bezirkes sich er-

streckt, und derselbe mit dem vorberührten Artikel nicht unmittelbar im Widerspruche steht, so glaube ich auch in dieser Beziehung mit dem Resolutionsentwurf der Sektion *B.* mich vereinigen zu sollen. Den 9. Mai 830. Mikos.

Ohne Erinnerung d. 10. Mai 1830. Pilgram.

Mit Vorbehalt einer Bemerkung, den 11. ejusdem Münch.

Vorgetragen in der Sektionssitzung der Sektion *A.* am 12. Juli 1830. Der geh. unterzeichnete fand zu bemerken, dass der fragliche Komitatsbeschluss augenscheinlich unter die Zahl jener gehört, welche die Tendenz haben, Ungarn von den übrigen k. k. Staaten immer mehr und mehr zu isoliren, eine Tendenz, deren schädliche Folgen immer mehr um sich greifen, und der also in keinem Fall, am allerwenigsten aber da Vorschub zu leisten wäre, wo eine gesetzliche Anordnung derselben keineswegs zu Statten kömmt. Die ung. Gesetze werden bei ihrer Abfassung genau erwogen, und eine ausdehnende, oder auch was immer für eine Erklärung derselben zu machen, stehe nicht im Bereiche der Komitate. Der Art. 4. 1805. sagt aber ausdrücklich: Jurisdictionibus liberum maneat etc. Also muss auch den subalternen Komitatsjurisdictionen, dem Stuhlrichter, frei bleiben, sich der ung. Sprache zu bedienen oder nicht. Von ung. Allegationen in den Prozessen ist aber in besagtem Gesetze gar keine Rede. Dem Komitat wäre sonach zu bedeuten, dass sein Beschluss hiernach nicht stattfinden und er sich genau nach vorbesagtem Gesetze zu richten habe. Hofrat v. Pilgram glaubt sich diesem Antrage anschliessen zu sollen. Münch.

Mit Baron Münch verstanden. Franz Karl.

A király erre a Münchtől javasolt kisebbségi resolúció szövegét áthúzta és a következő, Nándorytól, illetve a *B.* osztálytól javasolt resolúciót írta alá:

Res. Aug. Relate ad illum comitatus Castriferrei determinationem, ut opifices linguae hungaricae ignari pro futuro ab omni opificum contubernio arceantur, depromptam cancellariae opinionem approbo; in ordine vero ad alteram ejusdem comitatus determinationem, qua gremialibus suis judicibus pedaneis causas alio quam hungarico idiomate in levatam sumere interdixit, ab ulteriori reflexione praescindendum est.¹ Franciscus. Wien, 17. März 1831.

Vas vármegye a magyar kancelláriának első, inhibeáló dekrétuma ellen az 1830. évi országgyűlésen panaszt tett, s ez fel is vétetett a *sérelmek* közé, 15. sz. alatt, Irományok 2, 559. l.: az 1805:4-re hivatkozva „Statuta legibus haud adversa, eoque magis secundum leges in medio sui condendi et sanctione in contravenientes muniendi activitate, jurisdictionibus ex titulo 2. 3. libera existente, gravamen hoc fine impertiendae medelae SS. et OO. M^{ti} Suae Smae demisse substernunt“, amit a magyar kancellária 1832 szeptember 6. felterjesztésére, — 1832:10.823. és 13.245. kanc. sz., a referens, Bartal szerint az 1805:4, 3. §. csak a judiciára, a bíró és jegyző

¹ Ez utóbbi öt szót Ferenc király írta be a Nándorytól javasolt: voto majoritatis subscribo helyébe.

tollából folyó iratokra vonatkozik, s nem helyezi hatályon kívül az 1792:7-et és az 1792 június 22. resoluciót — Conf. 1832:1298. sz., az 1832 november 2-iki kir. resolució visszautasított.

Hasonló esetekben a magyar *kancellária* a fenti 1831 március 17. resolució szellemében járt el, így 1831:9281. kanc. sz., mikor a helytartótanács leiratban figyelmeztette *Arad* vármegyét, hogy a magyar nyelv művelődésére és terjesztésére: cultura et promotio, hozott határozatai az 1830:8, 3. §-át túllépik és coactiót foglalnak magukban, ezt a kancellária augusztus 26-án jóváhagyja, azzal, hogy a helytartótanács különösen öröködjék, nehogy az ily vármegyei határozatokkal az iparosok munkája megakasztassék; — 1831:10.190. kanc. sz., a helytartótanács június 27. felterjesztése szerint *Zala* vármegyének ugyanily célból hozott határozatai coactiv jellegűek, főképp art. 1. és 2.: pörök ezután csak magyarul folyjanak és a vármegyéhez csak magyar beadványok legyenek; ezek ellenkeznek 1830:8, 3. §-sal, de mivel ez már több vármegyében érvényben van, s Zalában senki se tiltakozott ellene, a helytartótanács, s vele a kancellária is, megelégedett azzal a figyelmeztetéssel, hogy az 1. articulust *Zala* accommodálja a törvény értelméhez; — 1831:13.268. kanc. sz. *Békés* vármegye hasonló határozatai közt, hogy csak magyar instantiát fogad el, udvari dekrétum december 30-án a helytartótanácsához: a határozat e része ellenkezik 1792 június 22-iki resolucióval, ami 1792:7-ben törvényt is lett; nehogy az adminisztráció menete megzavartassék, a vármegye hozza ezekkel összhangba határozatát; — 1832:158. kanc. sz. *Pest megye* határozatáról: instantiát és egyéb iratot csak magyarul fogad el; a pörök alispán, szolgabíró, úrszék és városok előtt csak magyarul folytattatnak, a latinul kezdetek is; latinnyelvű vádiratra a vádlottnak nem kell beadványt készítenie; a helytartótanács szerint ezek túlmennek 1830:8-on; kancellária január 5. udvari dekrétuma: a vármegye figyelmeztetendő az 1792:7-ben foglalt 1792 június 22. leiratra, mely szerint a magyar nyelv ápolásának az ordinata publicae administrationis gestio ne áldoztassék fel; — 1833:6.365. kanc. sz. ugyanezen eljárás *Bács* megyével szemben. Ezen és hasonló udvari rendeletek szövegét legtöbbször Bartal György fogalmazta mint kancelláriai referens. — A vármegyeik ily határozatai e rendes dikasztériális kezelés mellett rendőri és kabinet-eljárásra is adtak alkalmat, így küldi meg a király 1830 november 12-én *Reviczky* kancellárnak *Ferstl* 1830 április 27-iki pesti, *Sedlnitzky*hez intézett jelentését, melyben ez feljeleníti *Sopron megye* 1829 július 27-iki határozatát a magyar nyelvet illetőleg, hozzátéve: „im Staatenbunde der österr. Monarchie, wo die Zentralverwaltung deutsch ist, nur Verwirrungen daraus entstehen müssten, wenn eine grosse Provinz sogar alle bürgerlichen Geschäfte in einer Sprache verhandelt, die im ganzen übrigen Europa unbekannt ist“, *Sopron megye* ezenkívül is határos Ausztriával, lakosai németek, *Ferstl* még *Szent István* I. 6. törvénycikkét is idézi, 1830:1430. praes. kanc. sz. alatt.

79.

1830 november 2.

A m. kancellária felterjesztése az előkelő sérelmek 12., magyar nyelvű szakaszáról.

Fog. 1830:10.822. kanc. sz. Bartal György udvari tanácsos kezétől, ered. 1830:10.856. kanc. sz.

Az 1830 október 17-iki rövid latin és magyar felirattal felterjesztett előkelő sérelmek és kívánatok közt, Irományok 1, 170, található: „12. Quoniam eorum in respectu, quae ad linguae patriae efficaciorum culturam et propa-

gationem promovendam in serie praeferentialium gravaminum et postulatorum, in nexu jam praexistentium legum, et in sequelam ac continuationem demissae remonstrationis e comitiis a. 1827. substratae, lege sancienda demisse proposuerunt, Sua Mt. S^{ma} puncto 26. ben. resolutionis votis SS^{um} et OO. plene deferre nequitiam dignata fuerit: ideo fundamento allatorum motivorum illud idem petitum suum renovando ad obtinendam favorem ben. resolutionem tanto majori ducuntur spe, cum alioquin demisse proposita media efficacioris culturae et propagationis linguae patriae jam comitaliter stabilita, et taliter substrata uberiores pertractationem nequitiam praerequirant, neque cum systematicis elaboratis deputationalibus nexum habeant."

Kölcsey Ferenc szerint, Országgyűlési Napló, Budapest 1886. 126. l. a magyar nyelvi üzenet, melyből ez a felírás származott, volt a kezdete annak, hogy az ítélmesterek helyett a kerületbeli követek készítették az irományokat. A magyar nyelv a horvát-szlavon követektől benyújtott külön sérelmek és kívánatok közt is szerepel, Irományok 2. 329.: „*De studio linguae hung. intra ambitum quoque adnexorum regnorum intra ordinaria referenda. SS. et OO. adnexorum regnorum sollicitudine illa ducti, ut juvenus eorundem exacta linguae hung. cognitione imbuatur, hocque etiam medio ad praestanda summo terrae principi et patriae in negotiis cum regno Hungariae communibus utilia servitia magis idonea reddatur, in his comitiis legem illam ferri postulant, ut studium linguae hung. hactenus intra ambitum adnexorum regnorum secundum dispositionem art. 7. 1792. pro extraordinario consideratum, deinceps inter ordinaria in scholis publicis tradi solita referetur, et in futuris comitiis, dum planum propagandae et uberius excolendae linguae hung. in nexu cum operato regnicolaris deputacionis in literariis pertractatum fuerit, efficacia media, quibus scopus iste obtineri queat, determinentur. Postulato hocce communibus regnicolarum votis conformi: tale suo quoque voto comitatur regnicolaris haec deputatio.*”

Puncto 12° SS. et OO. ea, quae ad linguae patriae efficaciorum culturam et propagationem promovendam a. 1826. proposuerunt, cum eo reassumunt, quod proiectata media iam comitaliter stabilita, et taliter substrata, uberiores pertractationem non requirant, nec cum systematicis elaboratis nexum habeant.

Postquam ardor, quem SS. et OO. regni hoc in merito quibusvis intervallo retroactorum 40 annorum celebratis comitiis exercuerunt, eo apud complures comitatus processit, ut mediis, quae comitaliter proposita sunt, benignum Mis V^{rae} assensum non ferentibus — uti hoc ipsum fidelissima cancellaria haec ope adiacentis de a. 1811. demissae propositionis insinuare sustinuit, — ipsi nonnulla, quae ex indole sua ad diaetales tractatus pertinent, constituerent, in comitiis vero his cum fervor hic attigit gradum, ut tabula Statuum se in nuntia hungarico dehinc idiomate ad tabulam procerum mittenda facti via illocaret; ex demisse advoluta demum tabulae procerum declaratione praevisio ex incidenti tabulae Statuum facta eveniret, eatenus, ut, quae ad finem percolendae et extendendae linguae patriae proposita iam antehac habentur, faustum quo ocius videre successum, et incrementum possint, ipsos etiam communi teneri desiderio, et *de necessitate intime persuasos esse*; in hoc rei situ fidelissimum dicasterium hoc aulicum obligationis suae esse ducit summam postulatorum, quae Status regni benigne

resolvi orabant, demisse percensere, et ne ea, quae per M^{tem} V^{ram} S^{mam} ex ratione publicae providentiae, et antevertendae coactionis hactenus concessa non sunt, in materiam alendae diffidentiae degenerent, imo — ut hac eradicata animi fidelis populi Augustae M^{tis} V^{rae} S^{mae} domui arctius adstringantur, eorum intuitu, quae salvis M^{tis} V^{rae} S^{mae} iuribus, citraque noxam administrationis publicae, et coactionem, iam nunc benigne impertiri posse videntur, humillimam opinionem suam substernere.

Anno 1790. per art. 16. provisum est, ut ad propagandam et perpoliendam nativam linguam hungaricam in gymnasiis et academiis, ac universitatis scientiarum peculiaris linguae et styli hungarici professor constituatur.

Ad scopum legis huius propius assequendum articulo 7. 1792. decretum est, ut studium linguae hung. inter fines regni eiusdem sit studium ordinarium, ut hac ratione, intra certam temporis periodum pedetentim publica munia intra limites regni nonnisi tales obtineant, qui penes cetera cognitionem linguae patriae professorum testimoniis edocuerint; in partibus tamen adnexis maneat studium extraordinarium. Exterigenae autem, qui ad universitatem hungaricam, aut academias accedunt, neque in regno hoc sui accommodationem unquam quaerere intendunt, a necessitate condiscendae eius dispensentur. Proximis porro comitiis concernens in coordinatione consilii r. locten. elaboratura deputatio opinionem suam referat, qua ratione attactum consilium iurisdictionibus regni ad idem hungarico idiomate scribentibus, quoad domesticas intra fines regni determinandae administrationis partes, iuxta principia per M^{tem} V^{ram} S^{mam}, medio b. resolutionis de 22. Junii ad SS. et OO. emanatae expresse defias hungarico idiomate respondere valeat.

Praelaudata nempe ben. resolutione declarare M^{tas} V. S^{ma} dignabatur: se quidem in eo, ut lingua hungarica magis magisque perpoliatur, atque usus illius communior reddatur, non modo haud adversari; quin potius quaevis congrua lubenter arrepturam media quorum ope desideria Statuum regni propius expleantur; cupere tamen parte ex alia maiorem in modum, ut omnis in prosequendo hoc scopo absit coactio; dein — ne studio colendae linguae hung. ordinata publicae administrationis gestio immoletur; — caeterum cum illo, qui animo eiusdem proprius est, candore manifestare, quod cuncta illa obiecta, quae ad alt^{main} suam decisionem perferenda sunt, non modo per ipsum r. locten. consilium, sed et per ipsas regni iurisdictiones omni tempore latino idiomate sibi exhiberi desideratura sit; sed et id deposcere, ut dum de obiectis, quorum intuitu per consilium locten. responsa dari possent, supradicta deputatio suam depromptura est opinionem, non modo ad id reflectat, ut, quae ad augustam aulam pertingere debent, praelibato (latino) concinnentur idiomate, sed in omnibus illis etiam obiectis, quae indole sua cum haereditariarum germanicarum provinciarum negotiis

quocunque pacto *connexa sunt*, uti obiecta commercialia, et alia plura his similia, *item, quae militarem statum concernunt, praecise latini sermonis fiat usus*, adeoque correspondentiae hae hungaricae unice ad ea, quae domesticas, atque intra fines regni determinandas administrationis publicae partes concernunt, restringantur. Demum sibi polliceri, *M^{am} V^{ram} S^{mam} eam SS. et OO.*, dum futuris regni comitiis hanc in rem uberius deliberaturi sunt, inituros esse rationem, ne ex hac linguae hung. propagatione fraternae illius benevolentiae sensus, qua hungaricas cum germanicis provinciis suis connecti impensissime desiderat, quodpiam ullo tempore aut modo accipiat detrimentum, adeoque ne sedulae culturae etiam linguae germanicae tot titulis regno huic utilis, imo necessariae aliquid decerpatur.

Pleno vere paternae huius *M^{tis} V^{rae} S^{mae}* sponsionis effectu, qui de clementissima eius mente iam proximis comitiis in rem deduci debuisset, per subsequentium bellorum vicissitudines intercepto, articulo 4. 1805. id solum decretum est, ut *liberum maneto iurisdictionibus*, quae id facere cupiverint, *suas cum consilio r. locten. correspondentias nativa hungarica ducere lingua, ac in iucidiis etiam processibusque usum idiomatis hung. adhibere; cuiusmodi proin iurisdictionibus lingua patria utentibus consilium quidem r. locten. hung. eadem lingua respondeat; curia tamen r. in processibus hungarico idiomate terminatis, ac ad eandem appellatis, nunc adhuc eadem lingua deliberare non obligetur*; quia vero studium linguae hung. iam articulo 7. 1792. intra fines regni Hungariae inter studia ordinaria relatum esset, *M. V. S^{ma}* effectum huius articuli procurare dignabitur.

Restituta proinde subin alma pace, et generalibus regni comitiis anno 1807. eum in finem, ut de confirmanda, et in omne aevum secure reddenda regni constitutione, et provehendo communi publico commodo deliberetur, indictis, SS. et OO. reserandis fontibus, e quibus usus linguae hung. in omnem populum largissime difluat, intenti ad scopum hunc, prout et effectum conditarum hanc in rem legum media illa proponenda duxerunt, quae pro eo omnino efficacia censuerunt, ut lingua hung. communior reddatur, et propagetur. Et quidem

1. Ut in scholis normalibus, et aliis publicis minoribus, e quibus ad classes grammaticas transitus fit, necnon trivialibus per iurisdictiones designandis, ubique per totum Hungariae regnum lingua hung., medio linguae vernaculae, ab alphabeto doceatur, hancque singulus puerorum, cuiuscunque ille nationis et religionis sit, condiscat.

2. Evoluta ab his comitiis decennio ad grammaticas classes nemo admittatur, qui linguam hungaricam prorsus ignorat.

3. In gymnasiis pro vehiculo institutionis linguae latinae hungarica sit ita, ut in scholis grammaticalibus, ubi apti profes-

sores iam praesto sunt, ibi finitis his comitiis nunc statim usque evolutionem etiam decennii tam vernacula, quam et hungarica lingua, ubi autem professores apti haberi non possunt, evoluto a modernis comitiis decennio sic dictae compositiones latinae vernacula et hungarica primo semestri, secundo autem semestri ope solius linguae hungaricae pertractentur.

4. Ut evoluto quinquennio in singula humanitatis classe et facultate certum studium lingua hungarica tradendum designetur.

5. Ut ad clerum, apud utriusque evangelicae confessionis autem candidati theologiae tales, qui etiam linguae hung. ceteris paribus gnari sunt, suscipiantur; pro vacantibus parochiis praeferebantur individua, quae hung. etiam linguam calleant praesententur, — et cum constet numerosa hungarica loca imo integros districtus damnum fecisse proprii sibi hungarici idiomatis, *quod adhibitis parochis linguam hung. non callentibus nulla occasio faciendi eiusdem usus supermanserit*, dehinc in cunctis seminariis linguae hungaricae professor constituatur, et quae ex studiis lingua hung. tradi poterunt, taliter tradantur, quo sic clerici modum condiscere possint ope huius linguae catechisandi et concionandi.

6. Ad id, ut in scholis nationalibus, et quibusvis aliis pagensibus apti docentes constitui possint, institutum praeparandorum ludimagistrorum pluribus in locis erigendum proponebatur, iis additis precibus, ut prout vires fundi studiorum admiserint, et numerus praeparandorum augeatur, iique ex hoc fundo provideantur.

7. E re quidem esset talibus iurisdictionibus, quae usum linguae hung. nondum adoptarunt, terminum praeclusi constituere, cum ab eo tempore, quo natio cunctos alterius idiomatis aecolas fraterno complectens amore iisque propter commune emolumentum arctiori vinculo necti desiderans, hocce studium suum publica lege manifestavit, iam 27 anni effluxerint, quia nihilominus in his spontanea voluntatis inclinatione ad propositum finem pertingeretur, interesset tamen, *ut plebs, cui lingua latina perinde, imo magis ignota est, quam hungarica*, hac potius ordinationes accipiat, et omnis constitutio, quae speciem vis alicuius redoleret, praecaveatur, cuiusvis iurisdictionis, quae usum linguae hung. necdum adoptasset, arbitrio relinquendum duxerunt, quemnam terminum pro introducendo eius usu defigere velit, spe firma freti eos, qui cum hungaris eodem iure eadem patria, rebusque prout secundis, ita et adversis, eodem denique utuntur praesidio, sua sponte conaturos, ut vinculo etiam communis linguae arctius adhuc constringantur.

8. Ut in dicasteriis etiam politicis, uti cancellaria r. et consilio r. locten. hung. ii resolvantur et applicentur, qui hung. linguae gnari sunt, quoad partes adnexas provisione art. 7. 1792. in suo esse relicta; de cetero vero iurisdictionibus lingua patria utentibus consilium r. locten. hung. iuxta dispositionem art. 4. 1805. hungarice respondeat.

Erga haec M. V. S^{ma} de 10. decembris 1807. ben. resolvere dignabatur: „*persuasum sibi esse, legibus circa culturam et propagationem linguae hung. hactenus conditis talia iam ad assequendum hunc scopum tributa esse adminicula, ut ulterior condendae legis necessitas haud subversetur*“.

In subsequis de anno 1811. comitiis res linguae patriae cum acriori animorum contentione acta, M^{tique} V^{trae} S^{mae}, ope distinctae de 19. decembris 1811. repraesentationis cum eo proposita habetur, quod SS. et OO. nonnulla in contentum dignitatis suae nationalis tendentia cum dolore sentiant, nec immerito affligantur, dum continuum illum, aut ex ignorantia historiarum, aut ex contemptu nationalitatis provenientem saepe tectum et repentem, quandoque vero apertum nism observant, quo linguae hung. universali reddendae, quae olim magis, ac recentioribus temporibus in regno vulgata fuit, in regno obices ponuntur, *atque per id manifesta intentio proditur, linguam nationalem, proin spiritum etiam nationalem, maximum throni regii et regni fulcrum pedetentim sepeliendi, — qui nismus quum iam antenatorum providos oculos effugere non potuerit,* et his, prout litterae diplomaticae Ferdinandi I. sub 19. januarii 1527. germanico, aliae vero sub 17. julii 1531. latino idiomate ad universos status regni emanatae uberius testarentur, manutentio linguae hung. per eundem Ferdinandum regem appromissa fuerit, curam vero et sollicitudinem maiorum provehendae apud ipsos etiam principes regios linguae hung. articulus quoque 5. 1550. et 33. 1569. testarentur, iidem SS. et OO. illustribus aliarum etiam nationum exemplis ducti, considerato imprimis etiam eo, quod gemina et characteristica nationalis cultura non aliter quam nationalis linguae cultura et propagatione obtineri possit, lege sanciri desiderent.

1. Cum illi, qui ad consilium r. locten. appliciti sunt, et ab anno 1791. officiis potiuntur, articulis 16. 1791. et 7. 1792. exigentibus, linguae hung. cognitionem habere debeant, in futurum omnes ordinationes et resolutiones abinde ad omnes regni iurisdictiones lingua hung. dimittantur; interna dicasterii huius manipulatione ad triennium latina adhuc lingua ducenda; universis tamen iurisdictionibus correspondentias et protocolla hungarico idiomate ducere obligatis.

2. Ut articuli diaetales tam huius, quam sequentium diaetarum lingua tam latina, quam hungarica per Suam M^{tem} subscripti ad corpus legum inducantur, textu latino pro originali habendo.

3. Ut in universis regni dicasteriis, et quibusvis iudiciis, exceptis tamen foris spiritualibus a 1. Januarii 1815. negotia nonnisi lingua hung. tractari et sententiae iudiciariae nonnisi hungaricae ferri possint.

4. Ut lingua hung. inde a scholis trivialibus ubique per

regnum in omnibus publicis scholis, cleri seminariis, claustrisque utriusque sexus, domibusque ad educationem inventutis destinatis qua ordinarium studium doceatur; quare tam apud romano- et graeco-catholicos, quam ambas evangelicas confessiones ad ~~curam~~ animarum, exceptis extraordinariis necessitatis casibus, illi solum applicentur, qui una linguae hungaricae gnari sunt, sed et beneficia ecclesiastica iuxta art. 16. 1741. linguae hung. gnaris conferantur; quoad graeci non uniti ritus animarum curatores fusis apud M^{tem} V^{ram} S^{uam} in eo precibus, ut de meliori eorum, plebisque institutione ad mentem articuli 15. 1791. providere, et simul de eo prospicere dignetur, ut hac occasione lingua hung. apud hos etiam propagetur et expoliatur.

5. Postquam a cursu scholastico anni 1812. inde a scholis trivialibus et normalibus incipiendo, gradatim in omni classe studia lingua hung. tradita fuerint; evolutis 8 annis omnia studia, prout et veteres linguae signanter latina, ac omnes proponi solitae scientiae in quibusvis scholis lingua hung., tanquam vehiculo instructionis considerata, exceptis logica, ethica et metaphysica, necnon theologicis studiis proponantur.

6. Ut M. V. S^{ma} demisse exoretur pro largiendis in eo ordinibus, ut eousque, donec ars dramatica debitam in lingua hung. perfectionem attigerit, hungarica et germanica opera dramatica per vices promiscue in theatro nationali Pestensi ludantur. Ast

Erga hanc quoque SS. et OO. regni repraesentationem M. V. S^{ma} quemadmodum tenore ben. resolutionis de 10. Decembris 1807. hoc in merito elargitae, paternam suam mentem diserte manifestaverat, medio decreti de 24. Aprilis 1812. declarari iubere dignabatur: *legibus circa culturam et propagationem linguae hung. hactenus conditis, talia iam ad assequendum hunc scopum tributa esse adminicula, ut ulterior eatenus condendae legis necessitas haud subversetur.*

Sub proxime praeteritis regni comitiis iidem SS. et OO. regni in praeprovocatis sub 10° Decembris 1807. et 24. Aprilis 1812. editis resolutionibus regiis se conquiescere non posse declarantes obiectum culturae linguae patriae *tam ex intima sua convictione, quam e positivo regnicolarum voto* velut ad morale nationis robur plurimum conferens, in serie praeferentialium suorum desideriorum omni cum intensione promovendum duxerunt.

Convicti nimirum, quod honoris et gratitudinis sensus qui cuivis civium classi imponit obligationem amandi patriam, non minus quemque linguae patriae amantem esse iubeat; quod idem lingua nationalis homines in eadem patria constitutos, quacunque demum e consideratione differant, fraterne reuniat — quod illa denique in certo respectu valorem civilem gentis determinet, iure sibi postulare videbantur, ut eadem lingua ad omnes regnicolarum classes, et cunctos administrationis ramos extendatur, ac taliter

unione sociali et charactere gentis uberius consolidatis cum ipsa natione hungara in omne aevum perennet.

Recensitis proinde casibus nonnullis ad docendum id, quod dum non obstante divi imperatoris Josephi II. subitaneam et violentam linguae germanicae inductionem decernentis exemplo in propagatione linguae patriae sensim tantum et absque coactione semet processisse, leges hoc in obiecto conditae luculenter remonstrarent, eadem quoad nonnullas regni partes ea imprimis inferiorem populi classem retrogrados passus fecerit, in specie autem:

In uno alterove comitatu protocolla et allegationes hungarica lingua caeptas, eadem continuari desierint.

Communitates nonnullae, quas respectivae iurisdictiones ad ducenda hungarica protocolla permovere contendebant, per consilium r. locten. dispensatae sint;

Idemque consilium r. iurisdictionibus erga correspondentias hungaricas ne nunc quidem eadem lingua respondeat.

Status ecclesiasticus in nonnullis diaecesibus in cura spirituali hungarorum non paucos numeret linguae hung. ignaros; complures ecclesiasticis dignitatibus saecularibusque officiis admoti sint patriam linguam prorsus non callentes.

In institutis ecclesiasticis et saecularibus Viennae constitutis lingua hungarica exiguo conatu foveatur hocque ipsum etiam in scholis utriusque sexus intraregnanis observare sit.

Iurisdictiones ad correspondentias cum militaribus praefecturis et aliis administrationibus intraregnanis germanica vel latina lingua fovendas stringantur; Ac proinde

Cum praeter nonnullas liberas regiasque civitates omnes insuper rami aerarialium et montanisticarum administrationum officiosa sua lingua germanica tractent, imo civitates aliquas consilium r. locten. ad ducenda germanica protocolla districtim obligaverit, pleraque demum privata dominia cum derogamine linguae nationalis oeconomica germanica ducere soleant, et hac ratione patriae filios advenis postpositos, vitae mediis carere sinant, theatrum Pestienne e distractis fundis civicis erectum pure germanicis ludis deserviat; clarum esse inferunt rationem linguae hung. studio propagandi idiomatis germanici subordinari, itaque

Summum id temporis momentum, quo periculoso huic aliarum linguarum torrenti modus ponatur, adesse rati habita ad praesentem culturae linguae patriae gradum temporisque, quod ab anno 1792 effluxit, longam intercapedinem respectu sequentia lege sancienda proposuerunt;

1° ut consilium r. locten. iurisdictionibus, quae hungarice repraesentant, non tantum eadem lingua respondere, verum talibus ceteras etiam intimationes idiomate hung. expedire; circularia demum intimata ad omnes iurisdictiones intra fines regni Hungariae eadem lingua illico dimittere, illis nihilominus, quae sub praeclusi ter-

mino negotia publica latine adhuc tractare poterunt, latinam quoque horum versionem accludere debeat, reliqua autem sua officiosa acta evoluta a conclusione huius diaetae sexennio lingua hungarica deducere tenebitur.

Camera hung.-aulica cum omnibus suis accessoriis prout et residuae adhuc iurisdictiones, in quarum officiosis pertractationibus lingua patria ordinarie nondum viget, adminus evolutis 12 annis protocolla et correspondentias lingua hung. perficiant.

Legiones hungaricae et confiniariae cunctaeque intraregnanae armorum praefecturae documenta hung. iam et nunc acceptare; correspondentias tamen tantum legiones hungaricae, item banatica suprema armorum praefectura, in quantum cum aditis iurisdictionibus in casibus peremptoriis inomisse correspondere deberet, evoluta sexennio cum cunctis iurisdictionibus intra fines regni Hungariae hungarice fovere obligentur.

2do Ut curia regia in appellatis ad se hung. idiomate processibus, prout et in illis, qui coram tabula r. qua foro primae instantiae hungarice incaminati fuerint, illico eadem lingua deliberare, et consequenter etiam hos processus penes extractum hungaricum sibi referri curare teneatur.

Relate autem ad tabulas districtuales et alia intra fines regni Hungariae comitatensia et civica fora universim — quoad sacras autem sedes in respectu causarum civilium, coram quibus lingua hungarica in allegationibus hactenus non obtinebat, a dato praesentis diaetae liberum erit processus lingua hung. incaminare, et continuare, in quibus tamen fora eadem, apud quae nempe lingua hung. in usu non fuit, seu hac seu latina lingua deliberare poterunt; caeterum quoad causas seu iam decurrentes, seu primum inchoandas, huc intellecta tabula quoque r. terminum 12 annorum praefigi, intra quos eadem latino idiomate continuari possint quidem, illis attamen evolutis tam allegationes omnes, quam et sententiae solum idiomate hung. sunt concinnandae, exceptis duntaxat causis tabularibus illis, in quibus meritum involventes sententiae iam latae sunt, in his nimirum sententiae latino idiomate ferri poterunt.

E praemissis consequitur, post evolutionem triennii neminem ad censuram advocatiam admittendum esse, qui debita linguae hung. cognitione destitueretur.

3° ut articuli diaetales iam a praesentibus comitiis incipiendo columnaliter latine et hungarice adornentur.

4to Ut a modo in posterum in sensu legis nullus ad officium quodpiam publicum sive ecclesiasticum sive saeculare admittatur, qui linguae patriae ignarus esset, provisione hac relate ad interiorum senatum in civitatibus et quosvis animarum curatores, absque discrimine religionis, qui linguae hung. gnari non forent, intra fines regni Hungariae ad 12 annos extensa ita, ut his evolutis

omnes patriam linguam callere teneantur, actu fungentibus attamen huc non intellectis.

5to Scholae publicae intraregnanae utriusque sexus et omnium in regno receptarum religionum ita sint provisae docentibus linguae patriae gnaris, ut inde a 1^a Novembris 1829. in schola prima unice lingua nationalis adhibeatur, anno autem altero in schola secunda, postmodum in tertia et sic successive in scholis trivialibus omnia per extensum, in altioribus autem omnes illae scientiae, quae ad practicam vitam civilem spectant tantum adminiculo linguae hung. condiscantur, et nonnisi ea, quae ad sublimiores cognitiones conferunt, aut vero directe in subsidium condiscendae linguae latinae deserviunt, medio linguae latinae tradi possint. E schola proinde secunda nullus alter quam linguae hung. gnarus ad altiores classes admittatur. Instituta porro tam utriusque sexus privata, quam et militaria per totum institutionis decursum linguae etiam et literaturae hungaricae doctrinam sibi praecipue iniunctam habeant. *Insuper instituta etiam praeparandorum ludimagistrorum in locis articulatim defigendis praeferebantur erigantur.*

6to ut in quantum libri scientifici in aliquot nefors cognitionum ramis idiomate hung. edendi adhuc desiderarentur, talium redactionem aut ex aliis linguis versionem societas hoc fine constituenda procuret.

7° Ut in praeferentiali dramaticae societatis nationalis consistentia, in quibusvis regni Hungariae civitatibus non tantum obex non ponatur, verum potius occasione ineundarum dehinc contractuum peculiaris illius reflexio habeatur. Denique

8° ut moneta aurea et argentea uti et nummi occasione notabiliorum eventuum Hungariam concernentium excudi soliti inscriptiones hungaricas obtineant.

Orabant proinde M^{tem} V^{ram} S^{mam} ut his precibus ben^{num} annuum suum tribuere clementerque admittere dignetur, ut duplicis ordinis plana, unum quoad erigendam societatem eruditam hungaricam, alterum de opportunis mediis linguam hung. propagandi ben. probare, et postquam regiam approbationem tulerint, seorsivo articulo inferri benigne admittere dignetur.

Ad haec ea emanavit ben. M^{tis} V^{rae} S^{mae} resolutio de 11. Aprilis 1827. ad 25. 26um 27um SS^{bus} et OO. regni intimata, quippe: 25. quoad postulatum SS^{um} et OO. quoad linguae hung. culturam et erigendam eruditam societatem hung. concernit: Suam M^{tem}. S^{mam} ben. annuere, ut societas erudita hungarica erigatur, et de erigendo hocce instituto articulus quoque condatur; scopo autem eo, ut institutum hoc consistentiam nancisci possit, opportunum fore, ut quamprimum membra eiusdem coaluerint fundusque sufficiens e spontaneis oblatis conflatus fuerit, eadem societas institutionis suae planum et statuta viribus et mediis suis attemperanda elaboraret et M^{tis} V^{rae} S^{mae} sanctioni substernat;

26. Cum omnis in propagatione linguae patriae coactio abesse debeat, M^{tem} V^{ram} S^{mam} ben. declarari iussisse, quod quemadmodum procurandum praeexistentium circa culturam linguae huius legum effectum sibi curae habet, ita benigne una admittat, ut planum propagandae linguae patriae et ulteriora congrua media, quae caeteroquin rem institutionis et administrationis publicae contingunt, una cum respectivis deputationalibus elaboratis, ad praescriptum articuli 67. 179^q pertractentur, et subin altissimae resolutioni regiae substernantur.

27. M^{tem} V^{ram} S^{mam} etiam in eo demissis votis dominorum SS^{um} et OO. ben^{me} deferre, ut nomina illorum, qui fine promovendae nationalis culturae varii generis oblata fecerunt, legum tabulis inserantur.

Quum in superioribus de assecuratione per divum olim Ferdinandum I. in ipso regiminis regni Hungariae aditu, circa conservandam linguam hung. facta mentio occurrat; linguam porro hanc magis olim, quam nunc in regno vulgatam fuisse memoretur; antequam ad ulteriora gressus fiat, demisse observat obsequ^{ma} haec cancellaria r. hung. aulica in superius attacto divi Ferdinandi edicto de 19. Januarii 1527 sequentia contineri: Wollen auch zu künftiger Zeit die hungarische Sprache und Nation (so gegen der christlichen Gemeinde wohl verdient) mit allen unsern Kräften und Vermögen handhaben.

Usus porro linguae huius in publicis etiam tractatibus adhibitum fuisse, praefatio Albrici, decretorum Colomanni collectoris, *S-pho 16. quum in huius populi linguae genere minus promptus sit* errata corrigi exorantis satis indicat. Tardius tamen, praecipue vero post acceptam ad Mohacsium cladem, caesis aliis, aliis in captivitatem abductis, integrisque possessionum tractibus funditus eversis, magna demum regni parte sub iugum turcicum missa, et in vastitatem redacta, linguam quoque ingentem coepisse iacturam, hancque per id quod deductis subin post recuperatas partes has exteris coloniis, impopulationi earum consultum sit, penes vigentem adhuc usque idiomatis earum diversitatem reparatum non esse res ipsa loquitur.

In ea nihilominus parte regni, quae augustae domui parebat, usus linguae huius adeo erat communis, ut praelati, barones aliique consilarii divo olim Ferdinando iuramentum fidelitatis hoc nuncuparent idiomate, rexque ipse articulo 5. 1550 solenniter sponderet, se filium suum Maximilianum in regno hoc ad reipublicae moderationem curandam, atque linguae hungaricae usum, et militarem disciplinam perdiscendam, collocaturum.

Idem promisit etiam Maximilianus, qui teste articulo 33. 1569. exoratus, ut in casum longioris suae a regno absentiae, unum e filiis loco sui, et si usquam possibile sit, in Hungaria — ut linguam quoque gentis addiscant — relinquere dignetur,

se huius rei primo quoque tempore clementem curam habiturum obtulit.

Evenit tardius, ut divus Josephus 2us studio universalis reddendae in Hungaria linguae germanicae, usum eius in administratione publica regni Hungariae peremptorie introducendum decerneret; quae tamen has, caeterasque augusti regis huius ordinationes, invita gente sancitas, consecuta sint, id relate ad praesens in specie meritum adiacens articuli divo M^{tis} V^{rae} S^{mae} genitori propositi proiectum ostendit, quod immortalis memoriae rex ille ope benigni rescripti sui de 21° Septembris 1790. ita modificandum iussit: quod ipse fideles SS. et OO. de non introducenda pro negotiis quibuscunque lingua peregrina securos reddat; *ut autem nativae linguae hung. usus lapsu temporis in ipsis etiam regni dicasteriis introduci valeat*, in omnibus publicis scholis linguae hungaricae fundamenta prout et in academiis et universitate regia ipse etiam stylus *hungaricus curialis* tradatur, ac denique *omnia congrua media ad propagandam et expoliendam linguam hungaricam adhibeantur*; liberum tamen maneat iurisdictionibus interea etiam usum idiomatis hung. in negotiis intra suum gremium tractandis adhibere, relationes tamen ad dicasteria dandae praeprimis vero eae, quae in conspectum suum (regis) pervenire debent, latino idiomate concinnandae, atque in hoc cuncta etiam dicasterialia negotia *nunc adhuc* pertractanda venient, specialiter in materiis iudicialibus.

Cum hac augusti patris intentione plene congruunt ea, quae M. V. S^{ma} per SS. et OO. anno 1792 comitaliter exorata medio superius citatae de 22. junii 1792. ben. resolutionis suae cum eo impertita est, *quod magna ex hac provisione accepturi sint SS. et OO. ad assequendum suum scopum subsidia, dum certitudinem nacturi sunt intra quampiam temporis periodum pedetentim publica munia intra regni limites nonnisi tales obtenturos esse, qui penes reliqua rite absoluta studia cognitionem etiam linguae patriae professorum testimoniis edocuerint.*

Ab edita et in articulum 7um 1792. relata ben^{ma} resolutione hac iam 38 anni evoluti sunt. Nemo proinde eorum, qui medio tempore adoleverunt, omnium autem minime illi, qui ad publica munia ingredienda nunc primum adspirant, legalem obligationem suam ignorare, et postquam ad eam explendam, liberalitate M^{tis} V^{rae} S^{mae} in scholis publicis prompta suppetebat occasio, de coactione aliqua cum fundamento conqueri potest.

Principio hoc praemisso ut M^{tis} V^{rae} S^{mae} evidentius pateat, ipsos regni proceres, qui ex titulo 2do 1^{ae} §. 3. consiliis potiores habentur, de evidentia principii huius convictos non tantum eodem cum caeteris SS^{bis} et OO. provehendae linguae patriae studio teneri, sed in scopum hunc ulteriora etiam proposuisse media, obsequentissima haec cancellaria r. hung. aulica in advoluto hum^{ma}

substernit nuntium eorundem de 16. Februarii 1826. ad SS. exaratum, ex quo clare apparet: illud SS^{um} et OO. desiderium ut consilium r. locten. illico iurisdictionibus illis, quae hungaricas repraesentationes submittunt, eadem lingua respondere debeat, ipsos proceres, quibus praeses et plurima eiusdem consilii commembra intersunt, nunc iam ea ratione extendendum suasisse, ut *idem consilium* praeattactis iurisdictionibus *non solum hungarice respondere, verum talibus caeteras etiam intimationes idiomate hungarico expedire teneatur.*

Singulis proinde propositi sub praeteritis comitiis legis de cultura et propagatione linguae hung. proiecti punctis sollicite expensis, dum fidel^{ma} cancellaria haec intime sibi persuasum habet, vix aliqua alia re magis, quam linguae nationalis protectione et promotione corda SS^{um} et OO. devincienda esse; praeattacto porro proiecto, veluti quod ex unamini utriusque tabulae consensione processit, pro publico, eaque ex legitimo fonte profecta opinione, communibusque nationis desideriis tuto pronuntiari queunte, his alt^{mae} intentioni conformem potius directionem per benignas resolutiones, quae gratiae clementiaeque instar recolentur, tribui, quam ulteriorem obicem, qui vix ac nevis quidem diu sustineri potest, opponi praestabilius esse existimat; dum denique fidel^{mm} dicasterium hoc eo reflectit, quod lingua latina loquentium in comitiis numerus iam et nunc exilis sit, eorum autem conditio, qui lingua latina loquuntur, et eapropter iam nunc adminus in consultationibus statuum cum aliqua resensus specie audiuntur, cum tempore magis adhuc ingravescat, ipsius proinde alt^{mi} servitii M^{tis} V^{rae} S^{mae} maximopere intersit, ut qui benignas eius intentiones coram comitiis secundandas habent, viri sint linguam hung. callentes, et in propugnandis pro virili sententiis suis hoc adeo necessarii adminiculi defectu non impediti, aut si hactenus curam linguae huius neglexerunt, ad eam reassumendam opportunis quibusvis mediis tempestive provocentur. Postulato eorundem SS^{um} et OO. regni ad punctum 4um proposito tamquam quod in se ipso caeteroquin vix quidquam aliud, quam articuli 16. 1741. caeterarumque praeexistentium legum et assecurationum regiarum implementum constituit, per clementiam M^{tis} V^{rae} S^{mae} cum eo ben. deferri posse censet, ut iam nunc lege statuatur, a modo in posterum in sensu legis nullum ad officium quodpiam publicum sive ecclesiasticum sive saeculare admittendum esse, qui linguae patriae ignarus esset. Provisione hac relate ad interiorem senatum in civitatibus et quosvis animarum curatores, absque discrimine religionis, qui linguae hung. gnari non forent intra fines regni Hungariae ad 12 annos extensa ita, ut his evolutis omnes patriam linguam callere teneantur; actu fungentibus attamen huc non intellectis.

Quae iidem SS. et OO. regni circa advocatos proponunt, ut post evolutionem triennii nemo ad stallum advocatiale admittatur,

qui debita linguae hungaricae cognitione destitueretur, ita comparatum est, ut cum ben^{ma} ea M^{tis} V^{rae} S^{mae} intentione, qua nimirum increscenti advocatorum in Hungaria numero accommoda quavis ratione modum poni desideret, ex asse congruat, ex parte proinde fidel^{mae} cancellariae huius r. eatenus prorsus nihil reflectendum occurrat.

Articulo 4. 1805. sancitum est, ut liberum maneat iurisdictionibus, quae id facere cupiverint, suas cum consilio r. locten. correspondentias nativa hungarica ducere lingua; ac in iudiciis etiam processibusque usum idiomatis hung. adhibere. Cuiusmodi proin iurisdictionibus lingua patria utentibus consilium r. locten. hung. eadem lingua respondeat. Curia tamen r. in processibus hung. idiomate terminatis ac ad eandem appellatis nunc adhuc eadem lingua deliberare non obligetur.

Dum proinde consilium r. locten. iurisdictionibus suas ad idem repraesentationes lingua hung. promoventibus eadem non respondet; tam praecitatae articuli 4. 1805. dispositioni, quam vero obligationi sibi ex art. 102. 1723. eatenus incumbenti, ut diaetales conclusiones effectui mancipari faciat, deest. Hac igitur in parte iustitiae M^{tis} V^{rae} S^{mae} congruit, ut gravamini huic per id, ut consilium r. locten. iurisdictionibus, quae hungaricas repraesentationes submittunt, eadem lingua in sensu legis respondere teneri enuncietur, medela eo conformiter ad vota eorundem SS. et OO. clementissime addito obtingat, *ut talibus caeteras etiam intimationes idiomate hung. expediat.*

Quantum enim ad circularia intimata attinet intra 12 annos, qui ad id, ut concernentium in officiosis pertractationibus adhuc lingua patria non utentium iurisdictionum protocolla eadem lingua duci possint, ipso etiam SS^{um} regni iudicio requiruntur, ad antevertendam multiplicationem laborum, quibus caeteroquin praeexistentia individua penes duplicem hanc eadem intimata et hungarice et latine expediendi obligationem vix sufficerent, saluum eidem dicasterio esse oportet, ut circularia haec iis earum iurisdictionibus, qui hungarice cum eodem correspondent, latina lingua facere possit.

Iustum interim est illud SS^{um} et OO. desiderium, *ut legiones hungaricae et confiniariae, non absimiliter cunctae intraregnanae praefecturae documenta hungarica iam nunc acceptare teneantur;* quocirca quin positivae legis necessitas subversetur, per M^{tem} V^{ram} S^{mam} benigne providendum, atque in his relate ad 1um proiectatae legis punctum subsistendum, ab iis proinde, quae ibidem de interna manipulationis negotiorum consilii r. locten. ratione, camera item, et correspondentis cum militaribus praefecturis proponuntur, in nexu etiam ben. resolutionis sub proxime praeteritis comitiis circa instructionem camerae iuri regio reservatam de 9^a Aprilis 1826. alterius item anno 1807. die 11. Decembris factae in eo ben. declarationis qua M. V. S^{ma} semet supremum ius suum circa coordi-

nationem, gubernium et disciplinam militarem inconcusse per gloriosae reminiscentiae augustos praedecessores suos tentum, prout id ab ipsis accepit, ita etiam ad successores suos intacte transmissurum, neque unquam concessurum, ut obiectum hoc R^{iae} duntaxat M^{ti} reservatum cum iis, quae regulamentum seu provisionem militiae ad tractatus diaetales spectantem respiciunt, confundatur, manifestare dignata est, habita etiam ad id reflexione, quod de interna consilii r. locten. coordinatione eotum, dum meritum hoc in sequelam articuli 67. 179°. et 8. 1827. in publico-politicis diaetaliter tractatum fuerit, opportunior futura sit, deliberandi occasio, nunc praescindendum censetur.

Prout tamen iis, quae ad alt^{ma} M^{tis} V^{rae} S^{mae} iura pertinens, conservandis, pro homagiali fide sua obsequ^{mum} dicasterium hoc religiose intendit, ita muneris sui partibus ac censet, et ingenuo cum candore M^{ti} V^{rae} S^{mae} demisse proponere, quae illis salvis ad exstirpandam exanimis regnicolarum ulterioris diffidentiae causam, consulto tribui posse existimat.

Huius vero generis est illud, quod SS. et OO. regni puncto 2do proiectatae legis in quantum illud se ad praesens duntaxat tempus refert efflagitant.

Ut scilicet curia r. in appellatis ad se hung. idiomate processibus illico eadem lingua deliberare, ac consequenter etiam hos processus penes extractum hungaricum sibi referri curare teneatur. Relate autem ad tabulas districtuales et alia intra fines regni Hungariae existentia tam comitatensia, quam civica fora universim, quoad sacras autem sedes in respectu causarum civilium, coram quibus in allegationibus lingua hungarica hactenus in usu non fuit, a conclusione praesentis diaetae liberum sit processus lingua hung. instituere, continuare, in his tamen memorata fora nunc adhuc seu hac seu latina lingua deliberare possint.

Superius quippe citata articuli 4. 1805. verba expresse innuunt, hanc processus lingua patria instituendi facultatem iam eotum stabilitam, intuitu autem curiae r. per particulam *nunc adhuc* sat perspicue sancitum haberi, quod in processibus hungarico idiomate terminatis, paulo post et ipsa hungarice deliberare debeat.

Haec itaque etiam provisio fere solum ad mentem positivarum legum articuli quippe 16. 1790. 7. 1792. 4. 1805. explendam, non itaque ad novam penitus concessionem faciendam dirigitur, in effectu autem suo tanto minori subest difficultati, quod individua curiae r., quibus caeteroquin ex hungaricis etiamnum documentis quotidie iudicandum est, linguam hanc callere debeant, calleantque, est praeterea ad id, ut in quantum technica quaedam vocabula iuris, in diversis iurisdictionibus diversimode lingua patria enunciantur, certa hac etiam in parte, suprema tribunalis huius auctoritate et usu confirmetur loquendi mora, provisio haec non rationabilis modo, sed plane necessaria.

Sed nec id celari potest, posteaquam in plurimis iam comitatibus ad agendas, defendendasque causas sola hung. lingua adhibetur, propositum per SS. et OO. regni causas has penes extractum hungaricum referendi proiectum, non solum motivo compendiandi laboris, verum ea etiam admodum sontica ratione commendari, quod in processibus appellatis, praecipue tenuioris sortis hominum, qui ipsi rem suam proponere non sciunt, et persaepe, dum causae eorundem ad curiam r. perferuntur, in advocatos impingunt, qui ipsi allegationes penitus evolvere operae pretium non ducunt, res plena sit periculi, si causae huiusmodi in latinam linguam vertantur; prout enim, si fieri posset, tutissimum foret processus omnes per extensum referri, ita postquam ab usu causarum appellatarum in respectu allegationum synoptice referendarum recedi nequit, lingua adminus, quo quis sensa sua enunciavit, in extractu etiam retinenda videtur.

Ut autem quisque, cui id commodius accedit, causam suam in foris adminus superius recensitis lingua etiam hung. instituere possit, id benigne largiri eo magis convenit clementiae M^{tis} V^{rae}, quod cum nemini causantium labii hungarici negari queat, ut quaerelam suam coram iudice nativa lingua sua proponat, aut defensam lingua eadem adornet, suapte minus iustum esse videatur, ut ideo, quod similis causans idioma latinum ignoret, naturali hoc iure suo, semet personaliter defendendi, excidat, et gravi persaepe sumptuum impendio venali advocati opera uti debeat. SS. quidem et OO. regni sanciri una petunt, ut curia r. in illis etiam causis, quae coram tabula regia, qua foro primae instantiae, hungarice incaminatae fuerint, illico eadem lingua deliberare, et hos etiam processus penes extractum hungaricum sibi referri curare teneatur; demissa tamen obsequ^{mae} cancellariae huius opinione, quoad causas tabulares hungarice decidendas provisio tutius ad id tempus differatur, dum per sententias in causis appellatis ferendas, stylus curialis hungaricus penitus efformatus fuerit; hoc proinde ex obtutu SS^{bis} et OO. regni diserte declarandum censet fidel^{mm} dicasterium hoc; provisionem circa causas tabulares ferendam ab ulteriori culturae linguae patriae efflorescentia, et operatorum systematicorum revisione suspendendam esse.

Caetera etiam, quae de exclusivo linguae hung. post lapsum 12 annorum, in quibusvis tribunalibus, causarumque processibus usu statuenda proponuntur; potiori in parte, a subsequa linguae hung. evolutione, et propagationis progressu pendent, nec carent coactione, quae de benigna M^{tis} V^{rae} S^{mae} mente vitanda est, ulterio-
raque horum intuitu consilia, ex ipso etiam per SS. regni anno 1807. ad punctum 7^{mm} enunciato illo principio, quod in his spontanea voluntatis inclinatione ad finem pertingatur, futurae aetati relinquere praestat.

Obiectum puncti 3^{tii} proiectatae legis, ut articuli diaetales

columnaliter latine et hungarice adornentur, iam sub praeteritis comitiis, et ope benignarum de 9^a Aprilis 1826, item 23^a Augusti 1826. resolutionum eo sensu superatum est; quod ad id, ut articuli ad normam aliorum comitialium actorum columnaliter latina et hung. lingua deducantur, sicque in volumine caeterorum diaetae actorum subnectantur, M. V. S^{ma} accedat quidem, id tamen per expressum declaret, ut textus latinus pro solo, et authentico legum textu habeatur. Exemplaria porro articulorum solemnissima, atque ad suas competencias dimitti solita nonnisi latina lingua edantur, sicque observato more, inde ab incunabulis regni vigente, etiam corpori iuris hungarici inferantur.

Quoad 5um punctum fidel^{ma} haec cancellaria r. eam fovet hum^{mam} opinionem, quod meritum eius ex mente ben. de 11ma Aprilis 1827. ad 26um resolutionis, porro quoque in nexu deputationalis operati in literariis pertractandum relinqui possit, imo reflexe ad id, quod priusquam de instituto praeparandorum pro scholis pagensibus ludirectorum congrua, ex mente etiam deputationis regnicolaris — cuius opus de opportunis mediis propagandae linguae hung. elaboratum, ipsi SS. regni fine alt^{mae} approbationis substraverunt, constituta non fuerint, praecipuum id propagandae linguae adminiculum — ut pueri mox in trivialibus scholis linguam hung. ubique doceantur, — optato effectui mancipari non valeat, tutissime in complexu caeterorum regnicolaris deputationis elaboratorum, pertractandum sit.

Hoc sensu elargienda ben^{ma} Mtis Vrae S^{mae} resolutio, in qua utique principia ben. resolutionis de 22do Junii 1792. articulo 7mo eiusdem anni stabilita, diserte etiam praeservanda forent, procul abesset ab omni coactione, et tametsi vix quidquam aliud SS^{bus} et OO. regni tribueretur, quam quod ex superius provocatis benignis augusti patris sui, propriisque resolutionibus, illationis instar sequitur, ferret tamen inde M. V. maximum eum, paternoque corde suo dignissimum pretium, ut, quem devota sibi gens hungara legum suarum custodem recolit, eundem optatissimi huius decoris, quod ex hac linguae suae nationalis protectione in se dimanaturum expectat, auctorem perpetua ad seros nepotes gratitudine prosequatur.

Az első magyarnyelvű nunciumot az alsó tábla 10-ik üléséből, 1830 október 5-én küldte el a főrendekhez, hosszabb vita után, melyben az elnöklő személynök azzal érvelt a magyarnyelvű üzenet ellen, hogy a másik táblát is érdeklő ily ügyről nem illik előzetes megkérdezés nélkül határozni, továbbá a nádort is meg kellene kérdezni, aki 35 év óta élete munkáját a magyarság és magyar nyelv szolgálatában áldozta; a tárgyalás menete így is elég lassú, a magyarnyelvű üzenetek még inkább lassítani fogják, Jegyzőkönyv 62. l. A főrendek latinnyelvű válasza, Irományok 1, 121. l. nem helyesli formailag a magyar üzenetet, bár ők a magyar nyelv művelését szívesen veszik, de a rendek ezzel negyvenéves gyakorlatot egyoldalúan változtatnak meg; a rendi üzenetet hozó küldöttség ezt ugyan szelidíté azzal, hogy felkérte őket, csatlakozzanak ők is a rendekhez; akadály, hogy az

országglakóknak a magyar nyelv tanulására törvényes idő van engedve; míg ez le nem foly, nem lehet behozni ez újítást; a felirat, leirat és a törvény eredetije a magyar üzenet mellett is latin maradna, s így a megbeszéléseknél kettős munka állna elő; kéri a rendeket, hagyják e kérdést a jövő országgyűlésre, mikor a *coordinatio comitiorum* napirenden lesz. A *rendek* magyar üzenete erre, *Irományok* I. 136. l.: bizalommal fordultak a nádorhoz és a főrendekhez, mert ismerik a magyar nyelv iránti buzgalmukat; jussaikat nem akarták sérteni. A magyar nyelv nem zár ki több hazafit az országgyűlés tárgyalásaiból, mint a latin, melyet igen kevesen értenek. A múlt országgyűlések csak a polgári és tudományos intézetek ágaira szabtak határidőt, de nem az országgyűlésre; 1805:4 óta magyarnyelvű felírás is van, amit latin üzenetekből kell összeszerkeszteni; ezután majd a latin szöveget kell a magyar üzenetekből, ez nem új nehézség; a főrendek szerint is csak idő kérdése az egész, miért ne lehetne tehát már most behozni, ők hiszik, hogy „naponként fogyni fog az anyanyelvtől idegenkedők száma“, — a *főrendek* nem vitatkoztak tovább; elfogadták a magyar üzeneteket, de ők a rendeknek az országgyűlés egész ideje alatt latin üzeneteket küldtek; a törvényjavaslatok szövege továbbra is latinul készül. — *Gr. Zichy Károly* szerint, 1830 szeptember 18-án, Pr. B. 89. csomóban, Borsiczky kérte a nuncium latin fordítását, mert nem ért eléggé magyarul; október 1-én ugyanott: „Dass die Nuncien hungarisch an die obere Tafel gelangen, nehmen die Deputirten aus dem Beispiele von früheren Landtagen; jedoch hatte dazumal der Protonotär allein die Feder; nun aber, wo selbe seit dem Landtag v. J. 1825 diesen Protonotären entwunden ist, wird auch die Übersetzung dieser Nuntien ins Latein von den Zirkeln ausgehen, dieses wird offenbar zu Grammatical-Discussionen Anlass geben und eine unnötige Verzögerung der Geschäftsverhandlung nach sich ziehen“; október 6-án, ugyanott, jelenti, hogy a két tábla az üzenetek nyelve miatt tovább vitatkozik; esetleg a királytól kérni fogják, hogy a magyar üzenet eredeti, a latin fordítás legyen, de ha a király ragaszkodik a feliratok latin nyelvéhez, akkor a magyar üzenet se engedhető meg, mert a *repraesentatio* bázisa a nuncium.

Az előleges sérelmek közt *József nádor* 1830 november 18-iki felterjesztésében, sk. fog. nád. titk. lt., *Diaetalia extraserialia* n. 29, sk. ered. Conf. 1830: 337. sz. a., legfontosabbnak a magyar nyelv és a só kérdését tartotta, az elsőben könnyű lesz némi méltányos kívánságnak eleget tenni és ezzel a közönséget megnyugtani, sokkal nehezebb a sókérdés, ahol a nagy nyomor miatt csak pozitív eredménnyel, árleszállítással elégednének meg a rendek. Az *államkonferencia* a kancellária fenti felterjesztését november 26-iki ülésén tárgyalta Metternich elnöklete alatt, jelen Kollowrat, Nádasdy, Reviczky, Gyulay és Gervay mint jegyzőkönyvvezető, Conf. 1830:340. sz., kabineti szám 336: itt a nádor felterjesztését ad acta tévén, a kancellária javaslatait részletesen tárgyalták, különösen a sóárat és azon, Reviczkytól melegen pártolt javaslatot, hogy a legközelebbi országgyűlés Pesten legyen, ezt főként a pesti ifjúságtól várható zavarok miatt elvetették; a magyar nyelvre: „ad 12. gründet sich der diesfalls von der Hofkanzlei in Antrag gebrachte Erledigungsentwurf auf den im letzten Landtage sowohl, als auch im früheren, sowohl unter weil. Kaiser und König Leopold II. als auch unter E. Mt. glorreichen Regierung genehmigten gesetzlichen Verfügungen, daher die Konferenz in dieser Beziehung nichts erinnern zu können erachtet hat; nur ward bemerkt, dass dasjenige, was sich auf das literarische Fach bezieht, als zu dem betreffenden Regnicolar Operate gehörig, dahin gewiesen werden solle.“ A válasziratot I. 80. sz. a.

80.

1830 december 2.

Kir. válaszleirat az 1830 október 17-iki felirat magyar nyelvi részéről.

Nyomt. Irományok 2, 411. l., Bartal György aláírásával.

A leirat szövegét Bartal készítette, az 1830 november 2. kancellária felterjesztésben, l. 79. sz. alatt, ezen szöveg az államkonferencia és a király által, Conf. 1830:340. sz., változtatásokat szenvedett, melyek itt jegyzetekben felsorolva.

Ad 12. Pergratum est¹ Suae M^{ti} S^{mae} sub augusto regimine suo linguam hung. ad eum efflorescentiae gradum adductam esse, ut, dum principiis, ope ben. resolutionis suae de 22. Junii 1792 in art. 7. ejusdem anni latae, inter cetera eatenus etiam enunciatis, ut omnis a deligendis ad scopum culturae et propagationis ejus mediis coactio absit, neque² studio culturae linguae hung. ordinaria publicae administrationis gestio immoletur, etiamnum cum eo³ inheret:⁴ quod relate ad alt^{mum} servitium illorum, qui quo plures in regno vigentes linguas callent, ceteris paribus clem^{mam} habitura sit rationem. His salvis ulteriorem suam in iterata d^{norum} SS. et OO. vota benignitatem testari possit,⁵ clem^{me} quippe annuere Suam M^{tem} S^{mam}: ut consilium r. locumtenentiale jurisdictionibus illis, quae hungaricas repraesentationes submittunt, non tantum eadem lingua respondeat, verum his ceteras etiam intimationes idiomate hung., a publicatione condendae eatenus sub his adhuc comitiis legis dimittat. Circularibus intimatis, quae si duplici lingua expedienda forent, gravem negotiorum pertractationi suapte moram injicerent,⁶ latina expediendis.

Eandem porro altefatam Suam M^{tem} S^{mam} ben^{me} una admittere: ut curia regia in appellatis ad se hung. idiomate processibus, illico eadem lingua deliberet, processusque hos penes extractum hungaricum referri curet; — relate autem ad tabulas districtuales, et intra fines regni Hungariae existentia tam comitatensia, quam civica fora universim, quoad sacras autem sedes in respectu causarum civilium, coram quibus lingua hung. hactenus in usu non fuit, a conclusione praesentis diaetae liberum sit, processus lingua hung.

¹ Az államkonferenciától e két szó, a kancelláriai „De mediis culturae linguae patriae. Volupe est“ helyett.

² A konf.-tól, a kanc.-i „dein ne“ helyett.

³ „cum eo“ Ferenc királytól beszúrva.

⁴ Az itt kezdődő „quod relate . . . rationem“ Ferenc beszúrása.

⁵ „possit“ Ferenc-től beszúrva, s innen ugyancsak tőle kitörölve a kanc.-i: „et quantopere desideret, in cordibus devotae Sibi gentis hoc etiam clementiae Suae munere perpetuum Sui in eam amoris, et ad provehendum ejus decus studii monumentum superesse, amplius comprobari possit“.

⁶ A konf. törölte itt a kanc.-i „nunc adhuc universim“ kifejezést.

instituere, in quibus tamen memorata fora, apud quae scilicet lingua hung. hactenus in usu non erat, seu hac, seu latina lingua deliberare poterunt.⁷

Eam denique esse ben^{mam} altefatae Suae M^{tis} S^{mae} voluntatem, ut amodo in posterum⁸ ad munia publica intra regni limites nemini, qui linguae etiam hung. gnarus non est, aditus pateat; actu fungentibus huc non intellectis. Item, ut post evolutionem triennii, nemo intra fines regni ad censuram advocatialem admitatur, qui debita linguae hung. cognitione destitueretur.⁹

Dum tamen haec Sua M^{tas} S^{ma} jam nunc in legum tabulas inferri benigne admittit, de eo vero, ut legiones hung. et confiniariae, cunctae item intraregnanae armorum praefecturae documenta hungarica jam et nunc acceptare teneantur clem^{me} semet provisuram declarat. — Iis,¹⁰ quae relate ad linguae hung. institutionem in scholis trivialibus, adminiculoque ejusdem tradendas in altioribus nonnullas scientias, proponuntur, ad revisionem operati regnicolaris deputationis in re literaria, relegatis, altefata Sua M^{tas} S^{ma} una porro reiterat eam tenore superius provocatae ben. suae de a. 1792. resolutionis manifestatam voluntatem; illa objecta, quae ad alt^{mam} suam decisionem perferuntur, tam per dicasteria, quam per jurisdictiones omni tempore latino idiomate sibi exhibenda,¹¹ et in illis etiam objectis, quae cum haereditariarum Germanicarum provinciarum negotiis quocunque pacto connexa sunt, latini sermonis usum porro retinendum esse.

Ezen kir. leiratva az országgyűlés 1830 december 15-én újabb feliratban, Irományok 2, 524. l., kérte a még meg nem adottakat, és felterjesztette a magyar nyelvi törvények szövegét, mint amely tárgy azok közé tartozik, melyekben a rendek „kívánságai teljesítették”; a m. kancellária és az állam-

⁷ Itt Ferenc törölte a kanc.-i szövegből: „Provisione quoad causas tabulares, de benigna Suae M^{tis} S^{mae} mente, ad tempus ulterioris efflorescentiae linguae patriae, debiteque subacti ejusdem in foris judiciariis usus, operatorumque regnicolaris deputationis pertractationem differenda.”

⁸ Ez a mondat innen kezdve a kancelláriai szövegben így hangzott: „ad officium publicum sive ecclesiasticum sive saeculare nemini qui linguae etiam hungaricae ignarus est, aditus pateat. Provisione hac relate ad interiorum senatum in civitatibus et quosvis animarum curatores absque discrimine religionis, qui linguae hung. gnari non forent, intra fines regni Hungariae ad 12 annos ea ratione extensa, ut his evolutis omnes patriam linguam callere teneantur; actu fungentibus attamen huc non intellectis.” A „Provisione...” mondatot Ferenc törölte ki, az egyházi hivatalok említését szintén ő, tőle való a „munia publica” és „etiam hungaricae gnarus non” betoldások, az „intra regni limites” a konf.-tól.

⁹ Ez után a kanc. szövegből a konf. és király által kitörölve: „In reliquo relate ad ea, quae linguae hung. in scholis trivialibus institutionem, ejusque adminiculo tradendas in altioribus scientias nonnullas concernunt: ben. desiderare Suam M^{tem} S^{mam}, ut haec occasione revisionis operati regnicolaris deputationis in re literaria uberius pertractentur, horum intuitu ben. resolutione Sua subseque elargienda.”

¹⁰ „Iis... in re literaria relegatis” a konf. betoldása.

¹¹ Ferencről, a kanc.-i „exhiberi desideratura” helyett.

konferencia javaslatára, miután e feliratban úgy sincs egyéb mint hogy fenn tartják maguknak, hogy az el nem intézett sérelmeket a jövő országgyűlésen újra felterjesztik, ami régi gyakorlat szerint szabad nekik s egyébként csak szócsavarásokat tesznek, melyekre kár volna válaszolni, — erre a feliratra nem adatott kir. válasz, Conf. 1830:384. sz.

A *törvénycikkek kerületi fogalmazása* a 35. ülésen lett beterjesztve, benne a bevezető részben a „scopum“ után ez állott: „eousque etiam, dum de institutione linguae hung. in trivialibus adminiculoque ejusdem tradendis in altioribus scientiis cum revisione operati regnicolaris deputationis in re literaria ac aliis operatis quoad inducendum in administratione publica linguae hung. magis extensum usum, uberior facta fuerit provisio“. Ez a részlet a december 14-iki, 36. ülésen a személynök, Majláth György javaslatára kimaradt, mert nem tartozik a kir. resolúció tartalmához; Trencsén követe kérte a megtartását, mert 1790:13. szerint a rendeknek joguk van kérni; de a személynök szerint ez a t.-c. nem postulatumirol, hanem gravamenről szól, holott a szóban levő részlet postulatum lenne. Sopron még javasolta, hogy vétessék a törvénybe, hogy ha a helytartótanács nem engedelmeskednék a törvénynek, a vármegyék ne legyenek kénytelenek elfogadni a vele ellenkező intimatumokat, de ez a javaslat szintén az elnök közbenjárására elvetetett, Jegyzőkönyv 229. l. és Rományok 2, 450. l., ebből a szövegből lett az 1830:8. t.-c. A törvények magyar fordítása, versio hung., csak az irományok közé került, 2, 592.

A *közönséges sérelmek* közt, melyeket az országgyűlés vége felé, 1830 december 20-án terjesztettek fel, ismét előhozták a magyar nyelvet, Rományok 2, 565. l.: „22. Studio incrementi linguae, et spiritus nationalis comitatus Tolnensis et alii cupiunt, linguam hung. non solum in docendo, et communi educationi adhiberi, verum etiam in omnibus foris judiciariis a supremo usque ad infimum, ita et in consilio r. locten. hung. in omnibus comitatibus, civitatibus, et aliis jurisdictionibus et officiis pro lingua officiosa adoptari, ut adeo cancellaria quoque et camera r. hung.-aulica omnia cum intraregnanis jurisdictionibus, officiis ac etiam privatis vertentia negotia eadem lingua velut officiosa tractet, sitque hoc etiam servitii militaris hungarici labium, — ut facto hoc difficultates simul illae, quae in respectu diversarum ad officia tum civilia tum militaria promotionum linguae nationalitatem premunt, evanescant, exemplis aliarum nationum nobis in eo praeuentibus; ipsiusque regnantis domus in linguam hungaram reflexione calcar addere queunte. Comitatus porro Ugocsiensis articulos quoque diaetales lingua patria et latine condendos et imprimendos, parique in utraque lingua originalitate et authentia gavisuros postulat. Praeterea comitatus Bacsensis ultra ea, quae in prioribus comitiis hunc in finem inter praefentialia gravamina continentur, lege statui orat, ut in academia militari Ludovicea, velut instituto nationali statim cum initio omnia lingua hung. doceantur; ut theatrum nationale Pestini erigatur et in quantum scopo hoc facta libera oblata insufficientia essent, alter fundus per SS. et OO. regni offeratur, ad quem concurrere, idem etiam comitatus se promptum offert. Comitatu etiam Zemliniensi idem postulatam foveat. Ut denique institutum societatis eruditae hung. jam erigi coeptum, constabiliatur“, és végül több vármegye kéri, hogy Jankovich Miklós gyűjteménye a Nemzeti Múzeum számára megvétessék. Ezen 22. szakaszra a *m. kancellária* 1831 április 29. felterjesztésében 1831:4540 kanc. sz., ered. St. R. 1831:3079. sz. melléklete, javasolta válaszolni: „Suam Mtem Smam intime persuasam esse de eo, quod ad obtinendam linguae nationalis culturam et propagationem, usumque in publica rerum administratione faciendum, in via legislationis, hucdum editis constitutionibus sufficienter prospectum sit; in reliquo altef. Suam Mtem ben. resolutioni sub 2. Dec. 1830 editae porro quoque inhaerere“, amit az *államtanács* B szekciója elfogadott ugyan, de kir. resolúcióra nem került sor.

81.

1830 december 20.

Az 1830:8. törvénycikk.

Art. 8. De usu linguae nationalis.

Ad propius assequendum, circa culturam linguae nationalis articulo 16. 1790/1. 7. 1792 et 4. 1805 scopum, SS. et OO. benigne annuente r. M^{te} decreverunt:

§. 1. Ut consilium r. locten. jurisdictionibus illis, quae hungaricas repraesentationes submitunt, a publicatione praesentis articuli, non tantum eadem lingua respondeat, verum his ceteras etiam intimationes suas, circularibus exceptis, idiomate hung. expediat et dimittat.

§. 2. Ut curia regia in appellatis ad se hung. idiomate processibus illico eadem lingua deliberet, processusque tales penes extractum hungaricum, referri curet.

§. 3. Coram tabulis districtualibus et intra fines regni Hungariae existentibus tam comitatensibus quam civicis foris, universim, quoad sacras autem sedes in respectu causarum civilium, coram quibus lingua hung. hactenus in usu non fuit, a conclusione praesentis diaetae, liberum erit processus lingua hung. instituere; in quibus tamen memorata fora, apud quae scilicet lingua hung. hactenus in usu non erat, seu hac seu lat. lingua deliberare poterunt.

§. 4. Ut a modo in posterum ad munia publica intra limites regni nemini, qui linguae etiam hung. gnarus non est, huc non intellectis actu fungentibus, aditus pateat.

§. 5. Ut a 1. Januarii 1834 nemo intra fines regni ad censuram advocatiam admittatur, qui debita linguae hung. cognitione destitueretur.

82.

1832 április 1 — augusztus 16.

Az államtanács irata Esztergom vármegyének a vezetékevek magyarosítását illető felirata dolgában.

Ered., St. R. 1832:1572. sz.

A névmagyarosítás megkönnyítése ezen vármegyei felirat útján nem lévén elérhető, az erre vonatkozó kérés az 1832—36. országgyűlés sérelmei és kívánságai közé vétetik fel, v. ö. Iratok 91. sz. 7. c) pont és Iratok 113., 116. sz., anélkül, hogy a rendek eredményt értek volna el vele.

Vortrag der k. ungarischen Hofkanzlei vom 3. Februar 832

über den Vorschlag des Graner Komitats, a. g. zu gestatten, dass von einer aufzustellenden Deputation, zur Beförderung der Cultur der ung. Sprache, und zur Hebung der Nationalität, die fremdartigen Namen der Landes-Einwohner umgeändert werden dürfen.

Mit der a. h. Entschliessung vom 13. November 814 (P. 3163. 814) geruhten Eure M^t die willkürliche Veränderung der Geschlechts-Namen zu untersagen, und dieser Verfügung mit dem a. h. Cabinets-Befehl vom 13. April 815 (2613. 815.) auch die rückwirkende Kraft für die ehevor eingetretenen Fälle zu ertheilen.

Die Stände des Graner Komitats haben jedoch in ihrer Versammlung vom 21. November 831 befunden, dass es zur Verbreitung der Cultur der ungarischen Sprache und zur Hebung der Nationalität durch die Annäherung der Einwohner sehr viel beitragen würde, wenn die fremdartigen slavischen u. deutschen Geschlechts-Namen, angemessen umgeändert werden dürften. Zur Vermeidung der Verwickelungen, und Nachteile, welche sich daraus in der Folge ergeben könnten, hätte diese Veränderung nicht willkürlich zu geschehen, sondern müsste vor einer dazu beorderten Deputation verhandelt werden. — Diesem Vorschlage stehen jedoch die obigen a. h. Anordnungen entgegen, weshalb die Stände mit Berufung des 8. Art. des letzten Landtages, aus diesem Anlasse Eure Majestät ehrfurchtsvoll bitten, diesen ihren Vorschlag a. h. zu genehmigen.

Die k. ungar. Statthalterei glaubt, dass die willkürliche Veränderung der Geschlechts-Namen zu vielen Verwickelungen, Umtrieben, und selbst zu Unordnungen in der Folge führen dürfte, dieser Vorschlag daher umso mehr zurückzuweisen wäre, als durch die Gesetze ohnehin gehörig vorgesehen ist, wenn aus begründeten Ursachen eine Namens-Veränderung vorgenommen werden will.

Die k. ung. Hofkanzlei findet gleichfalls diesen Vorschlag dem Geiste der Landesgesetze entgegen, unzweckmässig, und unangemessen. Sie glaubt daher, dass dem Komitat ein ernstlicher Verweis zu ertheilen wäre, zu welchem Ende sie den Entwurf des zu erlassenden Reskripts zur a. h. Genehmigung unterbreitet, in dem sie zugleich dem Obergespane des Komitats aufzutragen gedenkt, der ständischen Versammlung bei der Publikazion dieses Reskripts selbst beizuwohnen.

Az államtanácsosok votumai:

Es unterliegt wohl keinem Zweifel, dass der Vorschlag des Graner Komitats in jeder Hinsicht unstatthaft ist. Ich glaube daher in der Hauptsache dem gegründeten Antrag der Kanzlei vollkommen beipflichten zu sollen; — da aber der Gegenstand

mir nicht von der Wichtigkeit zu sein scheint, um ein k. Reskript zu erheischen, so erlaube ich mir den ehrfurchtsvollen Antrag zu stellen, dass der Kanzlei aufgetragen werde, den Entwurf des vorgelegten Rescripts in ein Hofdekret umzustellen, und die Antwort in dieser Form an das Komitat zu erlassen.

Am 2. April 832.

Mayláth.

Megjegyzés nélkül láttamozva, április 3—7 közt:

Jüstel, Nándory, Stifft, Mikos, Purkhart,
Nádasdy, Franz Carl m. p.

Res. aug. Rescriptum hic ad nexum in formam decreti redigendum, atque in hac forma ad comitatum Strigoniensem expedendum erit. Franciscus m. p. Baden, 16. August 832.

Mellékelve a vármegyéhez intézendő udv. rendelet szövege:

Projectum ben. rescripti r. ad comitatum Strigoniensem dimittendi.

Petitum Vestrum in substrata dd^o 21. Novembris anni modo labentis remonstratione expressum, ut quippe fine promovendae culturae lingvae hung. nationalismumque in régno Hungariae conciliandum cognominum germanicorum aut slavicornum in hungaricum mutationes, deputationibus jurisdictionum deferantur, non tantum nullum in provocato per Vos Articulo 8. 830. praesidium habet, verum, in quantum semet ad extendendos activitatis comitatibus competentis limites, inconsulte exporrigit, illegale et manifeste incongruum est adeo, ut alt^{mam} displicentiam n^{ram} merito excitaverit. Hanc igitur Vobis harum serie significantes, Vos una districtim hortamur et monemus, atque una autoritate n^{ra} r. Vobis praecipientes, ut circa mutationem cognominum resolutionibus n^{ris} r. Vosmet accommodare, et intra lege definitos activitatis Vestrae limites continere noveritis.

83.

1833 január 10.

A rendek üzenete, melyben a főrendeket magyar nyelven készítendő üzenetekre szólítják fel.

Nyomt., az 1832—5. Irományok, 1, 7. l.

Mikor az alsó tábla 1830 október 5-én első magyarnyelvű üzenetét áküldte a főrendekhez, ezek nem csatlakoztak, v. ö. 79. sz. a. 1. jegyzet; az 1832—35. országgyűlés első ülésén, december 19-én a legelső főrendi üzenet latin volt, mire Dubraviczky, Pest vármegye követe ez ellen felszólalt, de még ugyanezen ülésen a főrendek követe, br. Szepessy erdélyi püspök már

magyar nyelven hozta át a szóbeli üzenetet, Pr. B. 90. csomó, Jegyzőkönyv 1, 12. l. Az írásbeli üzenetek dolgában a főrendekhez intézendő *üzenet* szövege felett, melyet Kölcsey Ferenc mint ker. jegyző fogalmazott, Kölcsey, Országgyűlési Napló, Budapest 1886, 39. l., az 1833 január 5-iki kerületi ülésen nagy vita volt, Pr. B. ugyanott, elfogadva az 1833 január 14-iki 4. orsz. ülésben, Jegyzőkönyv, 1, 33.

Azzal a bizodalommal, melylyel ugyan azon egy haza gyermekeinek, ugyan azon egy szent korona tagjainak egymáshoz viseltetni kell, szólítják fel a KK. és RR. a Méltóságos Főrendeket, hogy a KK. és RR.-hez küldendő üzeneteiket ezentul a hazai nyelv közönségesen kedvelt szavaival készíttetni méltóztassanak.

Koronás királyai, s mindenek felett a mostan uralkodó felség atyai pártfogása alatt, negyven esztendő folytában, csendesen haladó, s minden kényszerítést távoztató menetellel oda jutott a nemzet, hogy a közelebbi mult országgyűlésben a magyar nyelv a helytartói kormányzókra s a fő törvényszékre felemeltetvén, s tudása minden hivatalbélinek kötelességévé tétetvén: az egész hazában főnek és közönségesnek megállítatott, s természeti jussaiba e részben visszahelyeztetett.

Nem lehet kétségbe vonni, hogy az ősi közös nyelv virágzásba jötte, hazafiúi örömmel töltötte bé a Méltóságos Főrendeket is, kik a haza és nyelv iránt vonzó hajlandóságokat ragyogó, nagy áldozatokkal bizonyították be; s kiknek az egész nemzet előtt, tiszteletben és szeretetben élő előlülők, országunk nádora, mind áldozattal, mind századokra kiterjedő következtetésű pártfogásával, nevét a nemzet évkönyveiben halhatatlanítá.

Ily hazafiak előtt az 1830. 8. törvénycikkely hozatala, s a Magyar Tudós Társaságnak saját áldozataikkal is történt felállítása után bizonyossan sem idegennek, sem kedvetlennek nem fog tetszeni ez emlékeztetés, melyet a KK. és RR. magyar nemzeti egyenességgel, hazájok eránt forró szeretetből, a kölcsönös bizodalom örökös megalapítására tesznek. A Méltóságos Főrendek a KK. és RR. szokott üdvözléseiket küldötteik által ember emlékezetétől fogva magyar nyelven viszonozták; s e tiszteletreméltó szokástól csak egy lépés van ama másikig, hogy irományaikat is annak szívig ható szavaival készíttessék. Kiknek ősei vért ontottak a hazáért, azok az előttök isméretes nemzeti nyelvet kebelökbe bizonyosan visszafogadják a hazáért.

Ezen felszólításra a *főrendi választ* 1833 január 26-án hozta meg a főrendi küldöttség, gr. Nádasdy Ferenc váci püspök vezetésével: „örömet osztóznak amaz eszköz használatában, melylyel a KK. és RR. a kölcsönös bizodalmat örök időkre kívánják megállapítani“, s viszonzóüzenetjüket ezután, sőt most is magyarul írják, Irományok 1, 36. l., Jegyzőkönyv 1, 130. l. Hogy a főrendek ezen elhatározásáért mondjanak-e köszönetet, erről 1833 január 30-án a *ker. ülésen* vita folyt, Deák—Zala ker. elnök javasolta ezt, sokan ellene, Beöthy szerint elég köszönet volt a nagy éljenzés, mellyel a főrendi küldöttség beszédét fogadták, Pr. B. 91. csomó, végül az 1833 február 8-iki üzenetben, l. Iratok, 85. sz. a., mégis megköszönték.

84.

1833 január 10.

A rendek üzenete a főrendekhez az egyedül magyarnyelvű feliratok és törvények dolgában.

Nyomt. Irományok 1, 10. l.

Az 1833 január 5-iki *ker. ülésen* elfogadott, Kölcsey Ferentől fogalmazott szöveg, Pr. B. 90. csomó, és Cseremiszký udvari titkár igen részletes titkos jelentései, Pr. B. 135. cs., továbbá Kölcsey, Országgyűlési Napló, Budapest 1886, 39. l. szerint a január 10-iki orsz. ülésen tárgyalatott, hol az elnök, Mérey Sándor kir. személynök megpróbálta, hogy a dolog a systematica operata-hoz utasíttassék; az üzenet ellen volt Túróc, Sáros, Szepes, Szerém megye, Horvátország, a két első előbb magyar iskolákat kért, hogy a nyelv ismerete jobban terjedjen; Árva, Liptó, Szabolcs, Gömör, Pest stb. mellette, s elfogadtatott; Jegyzőkönyv 1, 48—52. l.

Amiért az egész nemzet negyvenkét esztendő folytában buzgó igyekezettel fáradozt, és ő cs. kir. felségének atyai pártfogása által sok részben ugyan, mégsem egészen van elérve: a hazai nyelvvel minden megszorítás, és kivétel nélkül való szabadon élést óhajtják a KK. és RR. ő csász. kir. felsége igazságszeretetétől megnyerni.

Nyelvöket a hazában főhelyre emelve, s minden törvényhatóságokban tiszteletbe tételve örömmel szemlélik; óhajtásaik tökéletes teljességének mindazáltal híja van; mert felírásaikat a nemzet atyai királyához és a törvénycikkelyeket eredetileg a római nép holt nyelvén, nem pedig ősi örökségül nyert élő magyar nyelven készíthetik.

Valamint csak élő testben, úgy csak élő nyelvben van lélek; az anyai ajakról tanult hangokkal lehet egyfelől a cs. kir. felség előtt a szív való érzelmeit, másfelől a törvény kitételeiben a legtisztább, legeggyenesebb értelmet kifejezni.

A KK. és RR. azon a ponton állanak, melyen ő cs. kir. felségének atyai gondoskodásánál fogva, közkiterjedésű javításokat kezdhethvén, a jövőre kor számára fognak munkálni. Most ha valaha itt az idő, hogy a nemzeti nyelv a természet által adott jussaiba egészen visszatéssék, s e következással teljes idő elmulván, féltő, hogy a nagy számban megállapított s holt nyelven készült törvények a nemzetit egész századra ki fogják zárhatni.

Ezeknél fogva fiui bizodalommal vagynak a KK. és RR., hogy ő cs. kir. felsége az országosan egybegyűlt nemzet, s az ország törvényhatóságai által egyedül magyar nyelven teendő alázatos felírásokat atyailag elfogadni, s ezen hív nemzetet hazai nyelven küldendő kegyelmes királyi válaszaival megörvendeztetni, s egyzsersmind abba kegyelmesen megegyezni méltóztatik, hogy a törvénycikkelyek egyedül magyar nyelven alkottassanak.

Amit midőn ő cs. kir. felségétől alázatos felírással kérni szándékoznak, egyzsersmind ő cs. kir. Főhercegségét, s a Méltóságos Főrendeket a közügy segedelmére kérik.

A *főrendi válaszüzenet*, 1833 január 26-án, Irományok 1, 36. l. a feliratok és törvények magyar nyelvét „fennálló törvényeknél és az ország Rendeinek ismert kinyilatkoztatásainál fogva még ezuttal elérhetőnek lenni nem vélik“, az 1805:4. t.-cikkkel ellenkezik, s ezért későbbre, a rendszeres munkálatok tárgyalására utasítandó. Az elnöklő Mérey személynök Reviczky kancellárnak ajánlta, hogy a magyar üzenetek, feliratok és törvények kérdése az 1790 óta hozott törvényekre hivatkozással elutasíttassék, de „kann auch in der oberen Tafel noch vielseitig bestritten werden“, Conf. 1833:24. sz. Ehhez képest a főrendeknél gr. Eszterházy Mihály, gr. Károlyi György, br. Wesselenyi Miklós és gr. Széchenyi István csakugyan hiában fáradoztak a rendi kívánság mellett, Kölcsény, Napló 96. l.

85.

1833 február 8.

A rendek első viszonzüzenete a magyarnyelvű feliratok és törvények ügyében adott főrendi válasza.

Nyomt. Irományok 1, 61. l.

Válasz a főrendek 1833 január 26-iki üzenetére, Kölcsény Ferenc fogalmazása, Naplója 113. l.

Köszönetet mondanak a főrendeknek, hogy üzenetükre magyarul válaszoltak.

Azonban, amely öröm volt a legelső magyar főrendi választ olvasni, oly szomorúsággal borítottak el, midőn értették, miképen a feliratok, kir. válaszok és törvénycikkelyek magyarul szerkesztésére nézve a kívánt egyetértést meg nem nyerhették.

Hazai nyelvvel szabad, meg nem korlátozott élhetés, és így a természeti jogok egyik legfontosabbika forog fenn; s erre törekedni, ezt szüntelen el nem fordított tekintettel kísérni, a hazafiúságnak, a nemzetiségnek elengedhetetlen kívánata; mert régi lakjaiból s földéről ki lehet űzni a nemzetet, s egy más földön megtelepedve mégis nemzet maradhat: de a nyelvtől megfosztott nép többé nem él. A mi őseink elébbi hazájakat elhagyván, itt alkottak újat magoknak, mert nyelveket ide hozván, idehozták a hazát is, és a nemzetet.

A kincs, mely már egyszer végveszély örvényétől szabadítátek meg, kétszeresen kedves, mert miatta rettegtünk: jól emlékeznek a mélt. Főrendek, midőn az idegen nyelv kényszerített behozatala a nemzetit elsüllyedéssel fenyegette, s nem természetes-é, ha a nemzet azólta forró szerelemmel függ e kincsen? atyáinak ez örökségén, mely annyi századok szélveszeiből isteni csudálatos gondviselés által tartatik meg számára!

E természetes indulatból erednek mindazon törekedések, melyek az 1790., 1805., 1825. és 1830. országgyűléseken a KK. és RR. részéről a nyelv felemelésére tétettek. A szerencse némelekben megkoronázá törekedéseiket; de a tető még nincs elérve;

még a jog, amit a természet ad, s aminek az alkotmányi szabadsággal együtt járni kellene, egész kiterjedésében nem gyakoroltatik; s azért tovább lépni kötelesség és természet egyaránt parancsol.

És mint kezdik a KK. és RR. e továbblépést? alázatos felírással. Minélfogva azt, amire különben minden nemzetet a természet hatalmaz fel, a kir. felség atyai pártfogásától, s igazságszeretetétől kívánják megnyerni. Törvényhozó nemzet képviselőitől várnak-e a mélt. Főrendek több szerénységet? várnak-e szebb hódolást a koronás fő előtt, s e szerénység és hódolás vajjon a mélt. Főrendek részvételét, e velek közügyre nézve, nem fogja-e megnyerni?

De azt mondják ő cs. kir. Főhercegsége, s a mélt. Főrendek, hogy e célt elérhetőnek nem vélik: mert az 1805:4. a felírások szerkesztését nyilván kiköti, mert a kir. válaszokról, a törvény cikkelyekről határozás nincs, mert e tárgy a törvénykönyvek és iratok fordítását vonván maga után, külön véve el nem döntethetik, sem a rendszeres munkáktól el nem választathatják: mivel azoktól elválasztatván, a jövő tanácskozásokban sérelmes csorba okoztatnék, s az 1826 június 10-én, október 6-án és november 30-án tett ígéretekkel és óvásokkal összeütközés lenne: s mindezeknél fogva e tárgybeli felírást csak majd az illető egész munkálat tanácskozás alá vételekor kívánják felterjesztetni.

De vajjon az 1805:4. törvénycikkely hasonló-e azon sarkalatos törvényekhez, miket megváltoztatni nem lehet? vagy azért hozta-e a nemzet azon cikkelyt, hogy saját óhajításainak, s nyelve felemelkedésének örök korlátot vonjon? a megelőző kedvetlen időkre nézve nyereség volt a kérdéses törvény; de ha túllépni soha sem lehetne, akkor az valóságos veszteség és egy polgári szabad alkotmányban, egy törvényhozó nemzetben oly rend ellen való történet, mely a törvényhozási joggal ellenkeznék. Mert törvényt hozhatni, magyarázhatni s módosíthatni, el is törölhetni, — mégis a szorító, s előmenetelt akadályoztató törvényt más jobbal fel nem válthatni, az egymás mellett meg nem fér.

Hogy a kir. válaszokról, s a törvénycikkelyekről törvényes határozás nincs, az mire mutat egyébre, mint arra: hogy mindennek-előtt törvényes határozás tétessék; s azért mindennek előtt, mert kir. válaszok és törvénycikkelyek kiadatni és szerkesztetni fognak jóval előbb, mintsem a polgári köztárgyak, hová a mélt. Főrendek a nyelv ügyét utasítani látszanak, elővételnének.

A törvényes könyvek, s iratok fordítását ami illeti, azon munkára bizonyosan lesz idő is, munkáló kéz is, s e tekintetre nézve vagy örökre meg kell a magyar nyelvvel egész kiterjedésben élést tagadni, vagy most mindjárt rendelést tenni, hogy a rendszeres munkákból alkottatni fogó számos törvények magyarul szerkesztessenek; mert deákul lévén, a fordítnivalók számát csak szaporítaná, s ha a mostani kívánat, a rendszeres munkák sorában

ismételtetnék is, ő cs. kir. Főhercegsége, s a mélt. Főrendek azt a fordítás megnagyobbult terhe miatt ismét foghatnák akadályoztatni.

Azt pedig: hogy a rendszeres munkáktól elválasztás az 1826. június 10., október 6., november 30. tett ígéretekkel és óvásokkal összeütköznék, a KK. és RR. meg nem foghatják. A november 30. költ irományt ugyan nem is esméri, de a júniusiban nem látnak egyebet azon ő fels. eleibe terjesztett forró óhajtnál: hogy törvényeik a törvénykönyvbe ne csak deák, de magyar nyelven is felvéssenek, s midőn ezt azon évi augusztus 23. költ kir. válasz megtagadta, az október 6. felírás az országgyűlési test panaszt jelent ki, s mi következik ebből? az talán, hogy a KK. és RR. 1826. évben nem egyedül, hanem deákkal párosítva kérvén a magyar törvénycikkelyeket, tovább ne is mehessenek? De ha a nemzet akkor csak annyit kívánt, és annyit sem nyerhetett meg, — kell-e még most is ott állapodnia meg, midőn az 1830. 8. törvénycikkely már hozva van? senki sem viselhet az országban hivatalt, senki nem lehet még ügyész is, ha nem tud magyarul, — és miért a magyar nyelv hivatalbélinek és ügyésznek, ha nekünk magyarul írt törvényt még csak kérni sem lehet? vagy ezen feljebb említett összeütközés a felhozott irományokkal csak az esetre állítatik, ha a nyelv ügye a rendszeres munkáktól el lesz választva? A főrendi válasz szavai ugyan azt mondják, — de ha az összeütközés az elválasztás esetére áll, állani fog az el nem választás esetére is, — mert mind az említett felírások, az 1826. irományok közt, mind a nyelv ügyében tett kívánat, akkor is ugyanazok maradnak.

Emlékeztetik a KK. és RR. ő cs. k. Hercegségét, s a mélt. Főrendeket, hogy a nemzet 1790 óta mindig előlegesnek nézte a hazai nyelv tárgyát, s nem várván semmi rendszeres munkákat, több országgyűléseken mindég tovább törekedő szándékkal hozott törvényt fölé. Ideje már egyszer odajutni, hol állani elejétől fogva kellett volna. Ideje, hogy a rendszeres munkák a reájok utalással mindent elnyelő örvény lenni megszűnjenek. Annál fogva a KK. és RR. e tárgybeli felírások mellett állhatatosan maradván, kívánják ő felségét fiúi bizodalommal megkérni, kívánnak őfelségének alkalmat nyújtani, hogy ezen, a kir. jogoknak semmi sérelmet nem okozó, de a nemzet által közbuzgósággal szeretett ügyben kedvező választ adván, az egész magyar nép szívét a bizodalom legszorosabb kötelekeivel magához láncolja.

A főrendek újabb *viszonyzene* erre, Wesselényi és Széchenyi javaslata ellenére, Kölcsény Naplója, 124. l. szerint, 1833 február 22. Irományok 1, 93. l. bizonyítgatja, hogy a főrendek a magyar nyelv mellett áldozatokra is hajlandók, 43 év előtt kezdődött a magyar nyelv ápolása, s akkor először véve szemügyre az állapotot, célirányosnak látszott az oly előlépés, mely csendes megfontolással és illő kíméléssel történjék, ezért óhajtnák, hogy a nyelv ügye a rendszeres munkálatok közé menjen. — Erre a 3. rendi üzenet, Irományok 1, 111. l. 1833 március 11., Kölcsény ezt „lelke fájdalmában,

keményen és keserűn" írta meg, Naplója 165. l., benne: „A KK. és RR. ez oldalról nem ismernek más érdeket, mint a nemzeti önállásnak, s a nemzeti önállás fennmaradásának érdekét, s erősen, visszavonhatatlanul elhívték magokkal, hogy nemzeti önállások a nemzeti nyelv sorsával válhatatlan kapcsolatban áll. Ez az érdek, mi előtt minden másnak el kell tűnnie, s minden, ami ennek ellene van, álérdék. Ezen érdekből jön a kívánság eredete; e szerint kell annak kiterjedését is meghatározni, mely a nemzeti élet és kormány minden ágának kiterjedésénél kisebb nem lehet. Ami pedig a lehetőséget illeti: melyik magyar kételkedik abban?\" A szövegből a március 10-iki ker. ülésen kitörölték Észak-Amerikának, mint példának említését, mert ez 1. demokráciai ízű volna, s 2. ott éppen több nyelv uralkodik; kitörölve továbbá azon fordulat, hogy Isten is a magyar nyelvvel együtt teremte a magyart; mikor azonban a szövegben még grammatikai hibákat is próbáltak felfedezni, ez ellen Kölcsény azzal tiltakozott, hogy az egész magyar tudós Akadémia nevében röstell a dolgot, titkos jelentés, Pr. B. 93. csomó; az üzenet a március 11-iki orsz. ülésen elfogadva. Horvátország, Túróc megye és Trencsén város szóltak ellene, ez utóbbi a latin megtartása mellett érvelt, mert 1. sarkalatos és természetes jogainkkal nem egyezik, bárkit is nyelvtanulásra szorítani, 2. 800 év óta latin a diplomatikai nyelv, 3. a nem-latinnyelvű törvények nem védhetik oly biztosan a királyi jogokat, mint a latinok, 4. maradékaink idővel nem értenék a régi privilégiumokat, s így jogaik is elvesznének, 5. az impopulatio nagyrészt vegyes népekből áll, kik a magyart mint anyanyelvet „most mindjárt elismerni s magokévé tenni nem kívánják\", Jegyzőkönyv I, 313. l. A főrendek ezen üzenetre abbahagyták ellenkezésüket, v. ö. Kölcsény, Napló 170. l.

86.

1833 március 30.

Az országgyűlés felirata egyedül magyarnyelvű feliratok, kir. válaszeiratok és törvények érdekében.

Nyomt. Irományok I. 157. l.

Kölcsény Ferenc fogalmazványa, az 1833 január 10-iki (I. 84. sz. alatt) üzenet értelmében.

Felséges Császár stb.

A miért az egész nemzet negyvenkét esztendő folytában buzgó igyekezettel fáradozott, és Csász. Kir. Felségednek atyai pártfogása által, sok részben ugyan, még sem egészen van elérve: a hazai nyelvvel a kormány minden ágaira nézve megszorítás nélkül, szabadon élést óhajtjuk Csász. Kir. Felséged igazságszeretétől megnyerni.

Nyelvünket ugyan a haza határain belől főhelyre emelve, örömmel szemléljük: óhajtásaink tökéletes teljesedésének mindazáltal híja van; mert felírásainkat és a törvénycikkelyeket eredetileg a római nép holt nyelvén, nem pedig ősi örökségül nyert élő magyar nyelven készíthetjük.

Valamint csak élő testben, úgy csak élő nyelvben van lélek; az anyai ajakról tanult hangokkal lehet egyfelől Csász. Kir. Felséged előtt a szív való érzelmeit, más felől a törvény kitételeiben a legtisztább, legegyszerűbb értelmet kifejezni.

Oly útra akarunk lépni, melyet Csász. Kir. Felséged kegyesége nyitott fel; oly nagy név vezérlete alatt előre ható törvények fognak, mint a kegyelmes kir. levélben mondatik, alkottatni; kétség kívül azon céllal, hogy az ország boldogságával párosítva, sok esztendőig fennmaradjanak. Azért ha a törvények már most nem hazai nyelven hozatnak, félő, nehogy a jövő haladás megakadályoztatván, a nemzeti nyelv, s vele együtt a nemzeti műveltség hátramaradást szenvedjen.

Ezeknél fogva fiúi bizodalom lelkesít bennünket, hogy Csász. Kir. Felséged az országosan egybengyült nemzet, s az ország törvényhatóságai által egyedül magyar nyelven teendő alázatos felírásokat atyailag elfogadni, s ezen hív nemzetet hazai nyelven küldendő kegyelmes kir. válaszaival megörvendeztetni, s egyszerűsmind abban kegyelmesen megegyezni méltóztatik, hogy a törvény-cikkelyek csak magyar nyelven alkottassanak.

87.

1833 augusztus 20.

Metternich votuma az országgyűlés 1833 március 30-iki felirata dolgában.

Ered., St. R. 1833: 2141 = Conf. 623, sz. al.

Az 1833 március 30-iki feliratról (l. 86. sz. alatt) a m. kancellária 1833 április 30-án tett felterjesztést, 1833: 4587. kanc. sz. alatt, jelenleg 1835: 1707. praes. kanc. sz., szerinte a vármegyék, törvényszékek, kir. kúria, sőt az országgyűlésen már a procerum renuntia nyelve is magyar, s az országgyűlés csak most kéri a magyar feliratot és törvényt. A kérés mellett felsorolja: I. Ferdinánd 1527 január 19-iki rendeletét (wollen auch zu künftiger Zeit die ung. Sprache etc. mit allen unseren Kräften und Vermögen handhaben), II. József 1784 rendeletét, mely szerint a magyar nyelv elhanyagolt volta a nemzet alacsonyfokú felvilágosodásának jele, II. Lipót 1790 szeptember 21. és április 7-iki leiratát a helytartótanácsához (quod idioma hung. per omne regnum propagari velit); a latin nyelv desuetudója már nem tartóztatható föl, ez olyanoknak is véleménye, mint br. Eötvös Ignác második alkancellaré, aki szerint pedig a monarchico-aristokratikus alkotmányra époly vészthozó a latin nyelv elhagyása, mint az, hogy a katonakötelezettséget a nemesek a nem-nemesek vállaira tették át: a király más népeivel is anyanyelvükön közli rendeletét. A kérés mégis ellenkeznék az 1792 jún. 22-iki resolúcióval, ezért javasolja: 1792: 7., 1805: 4. és az 1792. resolúcióra utalva szólítsa fel a kir. válasz a rendeket, hogy a magyar nyelvet illető dícséretes iparkodásukban ezekhez alkalmazkodjanak; a törvényeket magyar és latin nyelven terjeszthetik elébe, de a latin szöveg marad autentikus.

Ezen kancelláriai felterjesztés az államkonferencia elé kerülván, Conf. 1833: 623. St. R. 2141. sz. alatt, itt írásbeli vélemények: Mailáth György állam- és konferentatanácsos: az eddigi törvények és resolúciók alapján nem ajánlhatja ugyan a kancellária javaslatát, de a kancelláriának igaza van abban, hogy a latin nyelv uralma nem tartható fenn tovább, alig beszél többé valaki, az egész országban a magyar törvényfordítást használják, ami a kormány közbenjötté nélkül létesült. Ajánlja: latin Urtext, de a magyar

fordítás is terjesztessék kir. sankció alá. *Purkhart* Norbert, államtanácsos: az egész monarchiában legjobb volna a latin diplomatikai nyelv, ez örökre elejét venné a népek versengésének; praktice az a kérdés, konvenió-e a kormány érdekeinek a magyar nyelvkérés? nem; a magyar nyelv bármily magas fokon van is, a lakosság egy része és a melléktartományok nem értik; ellenmondás volna, hogy a latin legyen Urtext és a magyar is szentesítve legyen; egészben csatlakozik Mailáthoz *Reviczky* m. kancellár: az országgyűlés a készülő úrbéri törvényjavaslatot két nyelven terjeszti fel, s a magyarnak mindenütt előnyt ad, a címekben a latin elé, oszloposan az eredeti latin mellé teszi; a nyelvi resolúció kiadása az úrbéri felirat dolgával függ össze. Az államkonferencia utasítására érdeklődött az osztrák örökös tartományokbeli gyakorlat iránt: a pátensek Ausztriában a lakosság nyelvén és németül, mindkét nyelven való csász. aláírással adatnak ki, csak az eredeti példányt, a „Mutterpatent“-et írja alá a császár németül; „Die Landtagsexpeditionen für Böhmen und Mähren werden von E. Mt. böhmisch, die Postulate für alle übrigen Provinzen aber in deutscher Sprache unterzeichnet“, alig lehet tehát kikerülni a törvény és felirat magyar nyelvét; de ez csak ezen alkalomra, a jelen, mint organikus országgyűlésre adandó meg; egyes stiláris javításokat ajánl. Metternich:

Die Frage des officiellen Gebrauches der hung. Sprache ist von hoher Wichtigkeit und ich erfülle eine Gewissenspflicht, indem ich nebst meiner Unterfertigung des Protokolls die folgende Erklärung abgebe.

Ich theile die Frage in zwei Teile, in den *moralischen* und *faktischen* Gesichtspunkt.

In allen Zeiten ist der Gebrauch einer Sprache die erste Bedingung ihrer Ausbildung. Wurde die hung. Sprache im Verlaufe so vieler Jahrhunderte nicht mehr ausgebildet, als sie dies noch vor wenigen Jahren war, so lag die Ursache in der Tatsache, dass die ausgedehnte Länderstrecke, welche den Namen des Königreichs Ungarn trägt und durch hung. Gesetze regiert wird, ein Complex vieler Völkerstämme ist, in deren Minderzahl der Magyarsche steht. Wäre die ganze Oberfläche des Königreichs von Magyaren allein bewohnt gewesen, so würde deren Sprache ohne künstliche Beihilfe die usuelle und demnach auch jene, in der die Gesetze abgefasst worden sein würden, gewesen sein. Wäre Ungarn blos durch Slaven, Wallachen oder Deutsche bevölkert, so würde derselbe Fall mit deren Mundarten gewesen sein. Unter dem bestehenden Verhältnisse hat die Natur der Dinge auch hier den rechten Weg gezeigt. Damit die Gesetze, welche für so mannigfaltige Völkerschaften den Wert eines Gemeingutes haben, falscher Auslegung und Anwendung entrückt werden konnten, wurde eine dritte, u. zw. die im Mittelalter in dem ganzen civilisierten Europa als die Gebildetste und die *Geschäftssprache* geltende, die lateinische gewählt.

Dass unser Weltteil seinen hohen Grad von Civilisation eben dieser Sprache verdankt, dass in demselben die Wissenschaften nicht auf einzelne, durch den Gebrauch eines Dialekts beschränkte Teile eingengt wurden, sondern sich allgemein verbreiten konnten, dass eine im Sinne echter Afklärung genommene

europäische *gelehrte Republik* entstand, dies alle sind Folgen des Gebrauches der vollkommen ausgebildeten, geschlossenen und als eine tote, keinem Wechsel mehr unterworfenen lateinischen Sprache, zu allen legislativen und diplomatischen Zwecken, sowie zum Gebrauche der wissenschaftlichen Vorlesungen auf den hohen Schulen, in früheren Zeiten.

In unserem, in schalen Theorien und leidenschaftlichem Treiben sich versteckenden Jahrhundert, in einer unbesonnenen Stimmung, in der das praktische Gute mit gleichgültigem veralteten Quark zugleich auf den öffentlichen Plätzen unter dem Treiben einiger Verführer und dem Jubelgeschrei einer unwissenden und verführten Menge dem Scheiterhaufen überliefert wird, geht die Welt durch die Verdrängung der klassischen Sprache abermals einer Verfinsterung entgegen. Dies wird ebenfalls der Fall in Hungarn sein, nicht weil dasselbe bereits auf einer hohen Stufe der Cultur stünde, sondern weil dasselbe, um eine solche Stufe zu erreichen, sich eines der grossen Mittel zum Zwecke beraubt. Bis die hung. Sprache die Ausbildung der lateinischen erreicht haben wird (sollte sie selbe auch erreichen können), müssen Jahrhunderte verfliessen. Wenn man bedenkt, dass die höhere Ausbildung der französischen Sprache noch kaum mehr als 150 Jahre und jene der deutschen nicht mehr als einige achtzig zählt, und dass der Gebrauch der hung. Sprache in der höheren Klasse der Population nicht weit über ein Jahrzehend kommt, so lässt sich die Abstraktion auf den Nachteil leicht ziehen, welcher für die *echte* Cultur dieses Königreiches nicht allein aus der Verdrängung der altklassischen, durch die im Wachsen erst begriffene hung. Sprache, sondern durch die *schnelle* Verdrängung der ersteren unbedingt erwachsen muss, und also auch erwachsen wird.

Freilich drängen sich hier sogenannte patriotische Gefühle hervor. Was von diesem Worte in mancher Beziehung des Tages zu halten ist, bedarf ich nicht zu erwähnen. Zwischen patriotischen Gefühlen und Schwindel, liegt eine Kluft, welche helle und gerade Köpfe erkennen, in der aber leicht ganze Generationen ihren Untergang finden.

In *faktischer* Beziehung sind die folgenden *Tatsachen* zu berücksichtigen.

Ganze, inner den politischen Grenzen Hungarns liegende Länderstrecken sind der hung. Sprache fremd.

Die für alle Teile Hungarns geltenden Gesetze sind im lat. Texte. Die Gesetze in Zukunft in hung. Sprache abfassen, hiesse zwei Dritteile der Bevölkerung des Königreiches der authentischen Kenntnis der Gesetze berauben und zugleich einen Abschnitt in der Geschichte und der Legislation des Landes machen, ein ungerathes, gewagtes, durch nichts zu entschuldigendes Unternehmen, denn einer Meinung, sie sei auch noch so vielköpfig, welche in

einer schiefen Richtung geht, huldigen, ist ein nicht zu rechtfertigendes Handeln.

Der Drang nach der hung. Sprache (ich rede hier nicht von dem natürlichen, lobenswerten, und sonach zu unterstützenden, jedoch zu regelnden Drange) ist durch den Versuch des h. seel. Kaiser Josef nach Einführung der deutschen Sprache zuerst geweckt und durch das sich in alle Adern des gesellschaftlichen Körpers verbreitende revolutionäre Treiben im Verlaufe der letzten vier Dezennien hervorgerufen worden. Dieser Drang ist kein gesunder, er ist vielmehr ein krankhafter und ein in seinen Zwecken von den Volksbewegern tiefberechneter. Die Regierung hat demselben jedoch bereits so vielfältig nachgegeben, sie hat ihm selbst so häufig selbst die Hand geboten, dass heute jeder Rückschritt schwer, wo nicht geradezu unmöglich wäre; das, was der Regierung heute jedoch noch zu Gebote steht, und solange sie die Regierung ist, zu Gebote stehen muss, ist die obere Leitung der Sache, ihre gemessene Regelung.

Ich stimme hier vollkommen den Votis der H. Staatsräte Frh. v. Mailath und v. Purkhardt bei, erkläre mich aber für die von mir als unerlässlich anerkannte Notwendigkeit, dass:

1. sich ausdrücklich auf die früheren kön. Aussprüche, (!) und dass

2. der *lateinische* Text der Gesetze für alle Zeiten *als der einzig authentische* erklärt und erhalten werde.

Reviczkynek Metternichhez írt levele szerint, 1833 szeptember 13. a magyar nyelvi és egyéb „separatiós“ feliratok (az országgyűlés Pestre helyezése) dolgában minél inkább halasztandó a válaszleirat, hogy a rendek azalatt mind mélyebben elmerüljenek a rendszeres munkálatokban, Conf. 1833:990. sz. De a király végre is elfogadván a kancelláriától javasolt leiratszöveget, ezt 1834 augusztus 23-iki *kéziratával* kiadatni rendelte, azzal, hogy Reviczky tegyen neki a kiadás előtt jelentést, nem volna-e jó azt az úrbéri tárgyalás nyugalma érdekében elhalasztani, 1835:1707. praes. kanc. sz. alatt.

Reviczky kancellár jelentése erre, 1834 augusztus 23., Bartal fogalmazványa 1834:1379. praes. kanc., ered. 1835:1707. praes. kanc. sz. alatt: a leiratnak köszönet helyett újabb felírás lenne eredménye, csak komplikálná az úrbéri tárgyalást; a rendek az úrbéri törvényjavaslatnál első helyre teszik a magyar szöveget; félő, hogy ez uzussá válik; a leirat elhalasztandó, egyes részei megváltoztatására annak idején javaslatot fog tenni. Az államkonferenciában, Conf. 1834:1172. Metternich javaslatára a resolúció elfogadta ezt; *Reviczky* jelentse az alkalmas pillanatot.

Közben a *rendek* sürgették a kir. választ úgy e felirat mint az előkelő sérelmek (l. 91. sz. alatt) dolgában, s ez értelemben feliratot javasoltak a főrendeknek 1833 november 23-án, Irományok 2, 1. l., ez utóbbiak válaszukban, ugyanott 2, 5. l. nem helyeslik a sürgetést, a király megneheztelhetne, hisz kegyesen megígérte, hogy a sérelmeket orvosolni fogja, nem szabad kételkedni szavában; ebből rendkívül izgatott hangú üzenetváltás, összesen *tizenháromszoros*, származott, Irományok 2, 5—13, 15, 1^a, 22, 27, 34, 43, 47, 52, 308, 390, 392, 394, 398; 3. l. 3. l. a végén már egymást kéri, respektálják egymás törvényhozói jogait, mire a főrendek engednek és a felirat 1834 május 28-án elmegy, ugyanott 3, 9. l., benne: „Nem kisebb fájdalom-

mal érzik a hazafiak annak súlyát is, hogy a nemzeti nyelvvel való élhetés, s annak előmenetele egy holt nyelvnek eddig gyakorlott hatalmával zárva tartatván, a magyar nemzettől megtagadtatik azon boldogság, hogy szíve minden kívánságát egyedül anyai nyelvén önthesse ki szeretett fejedelme atyai keblébe, hogy honni nyelven kiadandó kir. válaszokat nyerhessen, s hogy ugyanazon nemzeti nyelven hozandó törvényeknek engedelmeskedjék. Meg vagynak afelől tökéletesen győződve, hogy egy holt, a világ diplomatikai köréből már számkivetett és a hazafiak gyakorlatában is naponként inkább s inkább enyésző nyelv a köz dolgok viselésére többé nem alkalmas, sőt, hogy annak a két nyelven folytatott munkák késedelmeztetésével járó használata annál kevésbé egyezhet meg a század lelkével, mentől erősb sarkon alapul mind Felségednek, mind önmagunknak azon szándéka, hogy a nemzeti test alkotmánya gondosan hozandó törvények, s a honni nyelv kötelékével is megerősítendő nemzetiség által örökre gyökereztessek meg.

A kir. válaszeiratot és kiadása további történetét l. 94. sz. alatt.

88.

1833 augusztus 27.

Reviczky kancellár Mérey Sándorhoz, a m. kir. tartományi bizottság főigazgatójához a szegedi liceumban a magyar tannyelv megakadályozása érdekében.

Fog. 1833:909. praes. kanc. sz. alatt.

Ezen ügyre nézve: *Reviczky* praesidialisa a m. kancelláriához 1833 október 9, a Jelenkor-ban olvasta, hogy a szegedi liceumban a mult tanév végi nyilvános vizsgák magyarul tartattak és hogy ott a tantárgyak nagy részét magyarul tanítják; kérdést tett eziránt a nagyvárad tankerület főigazgatójához, *Laitsák Ferenc* nagyvárad püspökhöz, 1833:12058 kanc. sz. *Laitsák* szeptember 28. jelentése ugyanitt: a szegedi liceumban az összes tárgyakat latinul tanítják, még a kezdőknél a magyar nyelvet is latinul, csakis a haladóknál magyarul a magyar irodalmat; a nyilvános vizsgákon a thesisekat latinul és magyarul vitatják meg, a magyar irodalomból csak magyarul. Ami a gimnáziumot illeti: a humaniorában a magyar történetet és archaeológiát magyarul magyarázzák, de latinul tanulják, a grammatikában magyar nyelvű a magyar és bibliai történet és földrajz. A nyilvános vizsgák és a grammatikai osztályok magyar nyelvét ezek szerint a prodirektor önkényűleg, a Ratio educationis ellenében hozta be, miélt őt *Laitsák* megrotta, s elrendelte az egész tankerületre 1. a vizsgák ezután csakis latinul legyenek, mert a magyar vizsga nagy előkészületet vesz igénybe, s ha nem készülnek jól elő, a hallgatóság neveti, 2. a humaniora és 4. grammatikai osztályban a vallás, magyar történet és földrajz latinul, 3. a 3. grammatikai osztályban a vallás és számtan magyarul, a történet és földrajz latinul taníttassék, 4. az alsó két grammatikai osztályban ezután is magyar tannyelv legyen, mert a gyermekek nem tudnak még latinul, a latint is magyarul tanulják. *Reviczky* ezt tudomásul vette, s utasítá *Laitsákot*, hogy a rendelet végrehajtására ügyeljen; 1833:12058. kanc. és 1050 praes. kanc. sz. *Méreynek* elpanaszolva ezt az egész ügyet, említi még, hogy a Tár-salkodó Nemzeti cseppek cím alatt a magyar nyelv érdekében gúnyolódó megjegyzéseket közöl, továbbá:

Schliesslich kann ich nicht umhin, Eu. auf das Unwesen aufmerksam zu machen, welches sich den vorerwähnten Zeitungsartikeln zufolge bei den Szegediner Schulen eingeschlichen hat,

und vielleicht auch schon bei anderen Lehranstalten wahrgenommen worden sein dürfte, wenigstens erinnere ich mich gehört zu haben, dass selbst ein Professor auf der Universität, um sich Popularität zu verschaffen, irgend einen Gegenstand, oder doch wenigstens einen Teil derselben in ung. Sprache vorgetragen habe; es wäre daher erforderlich, in dieser Sache nähere Erhebungen einzuleiten und das Zweckdienliche zu veranlassen.

89.

1833 augusztus 28.

Reviczky Metternichhez, Kintzl főhadnagy magyar nyelv elleni beadványával kapcsolatban, részletesen kifejti, a magyar nyelv ügyében eddig folytatott politikát.

Ered., Conf. 1833:985. sz. alatt.

Kintzl Leopold, a 12. vadászszázalékban főhadnagy, az olmützi kadetszázadnál tanító beadványa Conf. 1833:476 sz. alatt: a magyarnak hivatossá tétele ellen szól, egyrészt mert a magyar csak Scheinnationalität, kisebbségben van, másrészt a kérdés politikai: „Es liegt in diesem Akte zugleich der Triumph, oder wenigstens der erste Schritt zu dem Triumph jener Partei, welche unter dem Vorwande, Ungarns Nationalität aus der Unterdrückung früherer Zeiten zu erheben, darauf hinarbeitet, dieses Land den übrigen Provinzen immer mehr zu entfremden und endlich den bewunderungswürdigen Staatsverband der österr. Länder zu lösen.“ Javasolja, hogy a rendeletek latinul és az országban használatos nyelveken adassanak ki; nyelvkutató társaság alapíttassék minden nyelvre; a nagyobb városokban tanítóképzők, ahol a tanítók németül megtanuljanak. Az államkonferencia kiadja véleményezés végett Reviczkynek.

In dem an E. Durchlaucht gerichteten, mir mitgeteilten und hier angeschlossenen Promemoria schlägt der Oberlieut. Leopold Kintzel mehrere Mittel vor, um das Unheil zu beschwören, welches nach seiner Ansicht dem Staatensystem der öst. Monarchie, durch die, seiner Behauptung nach gesetzlich angeordnete Erhebung der ung. Sprache zur herrschenden Landessprache in Ungarn, droht.

Wiewenig diese Eingabe überdacht und gegründet sei, ergibt sich schon daraus: dass der Verfasser derselben jenes Gesetz, gegen welches er zu Felde zog, gar nicht zu bezeichnen wusste, und sich lediglich auf die Bemerkung beschränkte: dass die Erhebung der magyarischen zur herrschenden Landessprache auf dem Reichstag 18. durchgeführt worden sei. Um jedoch E. Dlt. eine vollständige Übersicht sämtlicher, hinsichtlich der Beförderung der ung. Sprache im Lande, seit dem Jahre 1790. getroffenen gesetzlichen Bestimmungen zu verschaffen, habe ich eine Zusammenstellung und Übersetzung aller, seit jener Epoche in dieser Sache gegebenen Gesetze, und insofern es zur Sache gehört, der denselben zum Grunde liegenden a. h. Entschliessungen verfassen lassen, und gebe mir die Ehre, dieselbe E. Dlt. im Anschlusse zu

übersenden. Ich bitte Hochdieselben diese Darstellung einer näheren Einsicht unterziehen zu wollen, da dieser Gegenstand in der letzteren Zeit viel besprochen und gehässigestellt worden ist.

E. Dlt werden sich hieraus überzeugen: dass obgleich schon mit a. h. Entschliessung v. 22. Juni 1792 den Ständen eine Begünstigung, welche sie gar nicht angesucht hatten, nemlich die vom Reichstag an S. Mt. zu richtenden a. u. Vorstellungen, in lat. und ung. Sprache einsenden zu dürfen, aus a. h. eigenem Antriebe, zugestanden, obgleich ferner, in dem 1. §. des Gesetzes v. J. 1805 der ung. Sprache zur Aufklärung des etwa zweifelhaften Sinnes des lat. Textes indirekt eine interpretative Kraft eingeräumt, endlich sogar im Reichstage 1825 vor meiner Amtsleitung gestattet wurde, dass selbst die Gesetze in das Diarium auch in ungarischer Sprache eingerückt werden, wodurch die diplomatische Stellung der lat. Sprache gefährdet wurde, ich demnach jede Gelegenheit benützte, in den letzten Reichstagen die Sache auf das rechte Geleis zu leiten, was jedoch bei solchen Prämissen kaum möglich, jedenfalls im Wege reichstäglicher Verhandlung höchst schwierig ist. Dass in dem 8. Gesetz 1830 enthalten ist, die Statthaltereien habe jenen Jurisdictionen, welche ungarisch schreiben, in derselben Sprache zu antworten, dies ward bereits im 4. §. des 4. Art. 1805 bestimmt; die Einführung dieser Sprache bei der Curia konnte um so minder hintangehalten werden, als schon in dem obberufenen 4. Gesetz des Jahres 1805 bedeutet wurde, dass die kön. Curia *nur nunc adhuc nicht verpflichtet* sei, in den, in ung. Sprache geführten und an sie appellierten Prozessen das Urtheil in ung. Sprache zu schöpfen, und ein solches ohnehin bloss auf Prozesse, welche in ung. Sprache geführt werden, beschränktes Begehren nach 25 Jahren, wo die ung. Sprache mehr verbreitet wurde, unmöglich beanstandet werden konnte, ohne durch solche Reaktion der Regierung die ung. Sprache noch mehr zum Gegenstande der Exaltation zu erheben. Das Erfordernis der ung. Sprache bei jenen, die eine Anstellung im Lande suchen, fliesst aus den, in dem 7. Art. v. J. 1792. und der diesem zu Grunde liegenden a. h. Resolution nur zu oft und zu bestimmt ausgesprochenen Grundsätzen, welche übrigens S. Mt. bekanntlich auch in den übrigen Erbländern, wo die Volkssprache nicht die deutsche ist, beobachtet wissen wollen. Doch war ich besorgt in der diesfalls an die Reichsstände unterm 2. Dez. 1830. erlassenen a. h. Entschliessung den verständigen Leitfaden in dieser von S. kais. Hoheit dem Herrn Erzherzoge Reichspalatinus von jeher als der Lieblingsgegenstand der Nation geschilderten Sache, klar und deutlich auszusprechen und festzuhalten: dass nemlich bei der Wahl der zur Beförderung der ung. Sprache führenden Mittel jeder Zwang entfernt, die ordentliche Geschäftsverwaltung dem Studium dieser Sprache nicht aufgeopfert, die Sr. Mt. vorzulegen-

den Gegenstände, von den Dikasterien sowohl als von den Jurisdiktionen, nur in lat. Sprache verfasst, und diese Sprache auch in jenen Angelegenheiten beibehalten werde, welche mit der Geschäftsverhandlung in den deutsch-erbländischen Provinzen wie immer verbunden sind; dass die Statthaltereien die Cirkularen lateinisch erlasse, dass S. Mt. in den Anstellungen auf jene Rücksicht nehmen werden, welche die meisten im Lande einheimischen Sprachen kennen.

Aus dieser genau aktenmässigen Darstellung ist es klar, dass die wohlgemeinten Ansichten des Oberlieut. Kintzl aus einer absoluten Unkenntnis mit der wahren Lage der Dinge zugeschrieben werden können . . .

Zum Schlusse kann ich den grellsten Widerspruch nicht unbemerkt lassen, welcher in der Eingabe des Verfassers liegt, indem die Tendenz seiner Anträge für Ungarn mit dem von ihm selbst aufgestellten Grundsatz: „dass die Gerechtigkeit Sr. Mt., die die Erhaltung der Nationalsprache als im Recht für jedes ihrer Völker betrachte, welches durch niemanden beeinträchtigt werden darf, und zu dessen Beschützung a. h. dieselben berufen sind“ in dem offenbarsten Gegensatze steht.

A mellékletben a következő törvények és rendeletek német fordítása: 1790/1:16; 1790:7, az 1792 június 22. kir. leirat, 9. (Acta com. 110 és 111. l.); 1805:4; a rendek felirata 1826 január 20-án az 1825 november 26. kir. leiratra (Acta com. 146. l.); az erre adott kir. leirat 1826 április 9. (Acta 381. l.), ehhez beszúrva Reviczky kezétől: Durch diese Entschliessung, erflossen bevor ich in die ung. Geschäfte Einfluss hatte, wurde die lat. Sprache in ihrer Eigenschaft als diplomatische sehr gefährdet; daher benützte ich auch nach der Übernahme der ung. Leitung sogleich die erste Gelegenheit, als die Stände die ung. Sprache für den Unterricht in den Schulen allgemein einführen wollten, vorzüglich den Grundsatz klar auszusprechen, dass bei der Förderung der ung. Sprache jeder Zwang vermieden werden müsse, a. h. Entschliessung v. 11. April 1827.; továbbá 1830:8; az ezt megalapozó 1830 december 2. kir. leirat 12. pontja (Acta 411. l.).

Ezt a levelet Reviczky 1833 szeptember 5. levelének mellékleteként küldte meg Metternichnek, mely utóbbi Conf. 1833:989. sz. alatt van meg és a magyar kormányzések: helytartótanács, főként a nádor politikájának kritikáját foglalja magában.

90.

1834 január 3.

A kabinetiroda irata a cseh nyelv iskolai tanításának kiterjesztéséről.

K. K. A. 1834:1085.sz., a resolució megvan az államtanács 1834:186.sz. alatt is.

Präsidialvortrag des Ob. Kanzlers, Gr. v. Mittrowsky v. 19. Dez. 1833 über den a. h. Cab. Befehl v. 28. Aug. 1833: dass — „weil die gründliche Kenntniss der böhm. Sprache für alle Individuen, welche sich dem geistlichen Stande oder dem Staats-

dienste in Böhmen und Mähren widmen wollten, ein unerlässliches Bedürfnis ist, die Studienhofkommission nach Einvernehmung der böhm. Landesstelle das Gutachten über die Mittel erstatte, den böhm. Sprachunterricht nicht nur an allen Hauptschulen in Böhmen auch in den deutschen Kreisen, sondern auch an allen Gymnasien einzuführen“.

Mittrowsky Antal gr., cseh-osztrák főkancellár részletesen megmagyarázza, hogy Cseh- és Morvaországban nagy bőség van csehül tudó hivatalnok- és papban és nem kell rászorulni csehül nem tudókra; mindenütt, ahol a cseh nyelv legalább is túlnyomóan használatban van, a triviális iskolák tannyelve cseh; a prágai egyetemen és az összes teológiai intézetekben taníttatik a cseh nyelv; ismételt kiadott legf. rendeletek szabják meg, hogy exekutív szolgálatban csak olyan hivatalnok alkalmaztassék, ki a cseh nyelvet tökéletesen bírja; e rendeletek ma is megtartatnak, s valóban Csehországban annyi hivatalnok és pap képeztek ki, hogy velük a monarchiának egyéb területei, így Galicia is elláthatók; ezért semmi új rendelkezésre nincs szükség.

Br. Stift András, kabineti tanácsos votuma:

Der ob. Kanzler hat es durch eine umständliche Auseinandersetzung gründlich nachgewiesen, dass sowohl für den geistlichen Stand, als für die Zivil-Staatsdienste eine den Bedarf übersteigende Anzahl von Individuen vorhanden sei, welche die böhmische Sprache sich gründlich angeeignet haben, dass es daher nicht nötig sei mit bedeutenden Auslagen an den bestehenden Unterrichtsanstalten neue Einrichtungen zu treffen, damit eine noch grössere Zahl von Individuen die böhmische Sprache erlerne. Solche Einrichtungen in der jetzigen Zeit getroffen dürften auch die Kammern des ungar. Reichstages in ihren Betreibungen zur Verbreitung der ung. Sprache bestärken und dieselben noch höher zu steigen veranlassen. Die Auskunft dürfte daher zur a. h. Wissenschaft genommen werden. 5. Jänner 1834.

A. h. Entschliessung. Dient zur Wissenschaft und¹ ist sich in Ansehung wegen der Sprachkenntnis der Beamten angeordneten genauer als es bis jetzt geschehen sein dürfte, an das von mir befohlene zu halten. Franz.

91.

1835 július 5.

A magyar nyelvről szóló sérelem- és kívánságnak alsó táblai javaslata.

Nyomt., Irományok 4, 291. l.

Az előkelő sérelemek és kívánságok összeírására kiküldött bizottságnak szövegezése, melyet az alsó tábla az 1835 július 8-iki orsz. ülésben fogadott el és küldött át a főrendekhez, nagyobb vita a végbeli katonaság és az istentisztelet nyelve körül folyt. Jegyzőkönyv 11, 20—36. l. A főrendi választ 1. 92. sz. alatt. A szöveg létrejöttére 1. 113. sz. alatt a bevezető részt.

¹ Ettől kezdve Ferenc sajátkezű betoldása.

A magyar nyelvről.

A KK. és RR. a magyar nyelv ügyét, mint a nemzetiség legfőbb támaszát, újra újra felfogván, kívánságaik az 1830. eszt. 8. t.-cz. tökéletes sikeresítésén túl a következőkben állanak:

1. Tekintetbe vévén azon szoros viszonyokat, melyekkel a nemzet és az uralkodó ház egymáshoz kapcsoltnak, megvannak a KK. és RR. győződve, hogy a magyar nyelv teljes diplomatikai méltóságra és így rendeltetésének magas helyére csak akkor jutand, ha annak tudományát a felséges uralkodó ház is sajátjává teszi; ennél fogva megkéri a KK. és RR. őfelségét: állíttatna meg a felséges uralkodó házra nézve nevelési rendszerül az: hogy annak fenséges tagjai, kivált a korona örökösök és azok, kik törvényes örökösödségnél fogva a magyar koronához legközelebb állanak, a magyar nyelvnek tökéletes tudományába még serdülő korukba bevattassanak. Ezen forró és köz óhajtnak, mely már minden nemzeteknél sikerült, teljeseését a KK. és RR. őfelségétől annál biztosabban reménylik, minthogy a kívánság igazsága nemcsak a népek természeti igazain alapúl, de a korona örökösökre nézve hazai törvényekben is, jelesen 1550:5, 1569:33 és 1572:2. törvényekben gyökerezik.

2. A magyar nyelv az országos tanácskozásokban már tetteleg minden korlátolás nélkül behozatván, részént azon nehézségek elkerülése végett, melyek a két nyelven hozandó törvények szerkesztéséből eredhetnek, de leginkább a nemzeti nyelv előmozdításának sürgető szükségét tekintvén, kívánják a KK. és RR. hogy ezentúl a felírások és törvények egyedül magyar nyelven szerkesszenek, úgy a törvénykönyvnek is hiteles magyar fordítása egy e végre kiküldött választmány által eszközöltessék.

A törvényhozás magyar nyelven való gyakorlása után a honi nyelv további előmozdítására leghathatósabb eszköz az, ha a törvények végrehajtása is, vagyis a kormányozás szinte magyar nyelven megy, ehhez képest tehát,

3. szükséges, hogy az országnak minden kormány és ítélőszékei hivatalokat magyarul folytassák, minél fogva:

a) a kir. helytartó tanács az ország minden törvényhatóságaihoz magyarul küldje intézőleveleit, annál inkább tehát a magyar intézőleveleit magyar, nem pedig mint némely esetekben tapasztaltatott, deák borítékban bocsássa a törvényhatóságokhoz.

b) Ezentúl minden ítélőszékeknél a törvényhozás egész kiterjedésében egyedül magyar nyelven vitessék; a hiteles irományok minden honi hiteles helyeknél magyarul készíttessenek. Az eddig deák nyelven kezdett perek a fő törvényszéknél, úgy egyéb ítélőszékeknél is mind a bírák, mind a felek által magyarul folytattassanak.

c) A magy. kir. udv. kamara, mely eddig a deák és német nyelvhez ragaszkodik, minden ágaira nézve az 1830. t.-cikkelyben

foglaltassék, és mivel csak a teljes kiterjedésű sikeresítés élteti a törvényt:

d) mind a m. kir. udv. kamara, mind pedig a kir. helytartó-tanács alattvalóira a törvény rendszabását szigorúan foganathá vegye.

e) Méltó aggodalmat gerjeszt, hogy a magyar vég helyi katonaság egészen német lábra állíttatván, s az austriai törvénykönyv rendszabásai által kormányoztatván, már oly helyhezeten áll, hogy magát mintegy magyarnak sem tartja többé, a további rossz következtések megelőzése tekintetéből kívánják a KK. és RR., hogy a magyar törvények tüsténti béhozatalán felül a vég helyekre is egyáltalában kiterjesztessék a magyar nyelv.

f) A magyar ezereknél a kormányzavak magyarosíttassanak, s az örökösödési háborúig dívatozó szokás szerint magyarul adat-tassanak; a magyarországi várak és ezeredek kormányainak pedig és minden katonai intézetnek kötelességül tétessék, hogy ne csak elfogadják a magyar irományokat az ország törvényhatóságaitól (mire t. i. a kir. helytartó tanács Békés és Gömör vármegyéknek intézett levelében az 1830. 8. t. cikkelyt szorítani akarta), hanem a törvényhatóságokkal egyáltalában magyarul is levelezzenek, sőt az egész magyar katonaságnál a magyar nyelv béhozattassék, és a fő hadi kormányozótól kezdve csak azok alkalmaztassanak, akik az 1830. eszt. 7. és 8. t. cikkely következtésében, nemcsak magyarul tudnak, de születésekre is magyarok. — A többi örökös tartományok törvényhatóságaira nézve pedig azon rendszabás állíttassék fel, hogy vagy mind a két részről deákul legyen a levelezés, vagy pedig ha azok eredeti nyelvekhez ragaszkodnak, viszont a magyar törvényhatóságoknak is hazai nyelven írhatni tökéletes szabadságokba álljon.

g) A matriculák minden vallásbelieknél magyarul szerkesztessenek; úgyszinté

h) a szent misék mondása, szentségek kiszolgáltata, egy-szóval az eddig deák nyelven vitt isteni szolgálat, ezután magyarul teljesíttessék.

Mivel pedig a honi nyelv csak úgy emeltethetik foganatosan valódi hivatalos nyelv méltóságára, ha az a lehetőség kimiveltetik, a kipallérozás a Nemzeti Tudós Társaság mentül nagyobb elő-menetelétől és virágzásától függvén leginkább, arra pedig a cél-erányos eszközök benyujtása is vezérelvén,

4. minthogy a fennálló rendszabások szerint Magyarországon a sajtó alól kijött egy példány a nemzeti Muzeumnak, más példány pedig a Magyar Kir. Tudomány Egyetemnek szokott adatni, szükség-es, hogy ez a rendelés törvény által a Magyar Tudós Társaságra is kiterjesztessék.

De továbbá arra, hogy a magyar nyelv az egész magyar hazában uralkodjék, annak nemcsak kipallérozása, de terjesztése is megkívántatik, mivel csak úgy kormányoztathatik az egész magyar nyelven, ha azt mindenki tulajdonává teszi. Ennél fogva

5. Tanítás által kell minden hazafinak módot nyújtani, hogy a hazának nyelvét megtanulhassák; mire nézve

a) a magyar nyelv tudománya tanítása minden iskolákban haladék nélkül hozzátassék be, egyszersmind a deák nyelv helyett a magyar mint közönséges tanuló nyelv állapíttassék meg, úgy hogy mind az alsó, mind a főiskolákban minden tudományok magyar nyelven taníttassanak.

b) Mind a lelkipásztoroknak, mind egyéb tanítóknak kötelességül tétessék a magyar nyelv terjesztése; következőleg ezek egy részről jutalmak által serkentessenek kötelességekre; más részről pedig hasonló hivatal bétöltésével a magyar nyelv tudására különösen figyeltesse, úgy hogy minden vallásbelieknél csak oly plébánusok, lelkipásztorok, káplánok, segédek és jegyzők rendeltessenek, kik magyarul tudnak.

c) Az ó-aradi oláh mester és papi nevendék intézetekben a magyar nyelvet tanító szék felállítására szükséges esztendei fizetés, melyet a kir. helytartó tanács az intézet alap értékének elégtelenségét vetvén ellen, megtagadott, eszközöltessék.

d) Az egész hazára kiterjedő úgy nevezett magyar praeparandiák, vagyis tanítókat a magyar nyelv tanítására készítő intézetek állíttassanak fel. — A honi nyelv tanítása elrendeltetvén, ennek tanulására legbizonyosabb ösztönül szolgál:

6. ha minden hazafinak kötelességül tétetik a honi nyelv tudása. — Ennél fogva kívánják a KK. és RR. az 1830. 8. t.-cz. 4. §-át a jelen törvény kihirdetésétől 10 esztendő múlva a Magyarországhoz kapcsolt részekre is kiterjesztetni. A szabad kir. városokra nézve pedig azt elrendeltetni, hogy 10 esztendő múlva belföldi a szabad kir. városokban magyar nyelv tudása nélkül polgári igazakat ne nyerhessen.

7. Azon kívül hogy a honi nyelv az egész országban uralkodjék, megkívántató a nemzetiség tekintetéből is, hogy hivatalos voltát és országos hitelességét minden külső nemzeti jelek szembe-tűnőképen mutassák; ugyan azért:

a) minden Magyarországhoz vert pénzek magyar jelekkel és körülírásokkal készüljenek.

b) Minden köz és kamarabeli épületek magyar címekkel és felírásokkal ékesíttessenek, a magyar kereskedők hajóira, de egyéb magyar hajókra is magyar címer tétessék, úgyszinte a katonaságnál is az ország színei hozzátassanak be és minden némű intézetekben az ország címere és pecsétje használtassék. A hivatalos pecsétek színte magyar felírással legyenek. Erre nézve Szabolcs vármegye azon panaszát adja elő: hogy pecsétje deák felírásának magyarra leendő változtatását a magy. kir. helytartótanácsnál 1832 jul. 30-án bejelentvén, eránti mind eddig semmi választ nem nyert.

c) Eszközöltetne az által is a magyarosodás, ha az idegen nyelvű vezeték nevek mentül kevesebb akadályokkal magyarosít-

tathatnának, és e végre minden ezt célzó legfelsőbb helyen beadandó esedező levelek a taksák fizetésétől felmentetnének. Ezeken felül:

8. Minthogy a nemzet méltán megkívánhatja, hogy a törvényei által adott kiváltságokban részesülni akarók a nemzeti nyelvet tökéletesen tudják, a KK. és RR. a nyelv hathatósabb terjesztése tekintetéből célarányosnak látják öfelségét arra megkérni, hogy azoknak, kik a magyar nyelvet nem tudják, nemesi vagy királyi adománylevelet adni ne méltóztassék. Egy szóval:

9. A honi nyelv érdemében részenként előadott buzgó óhaj-tásaikat mintegy összesítve abban kívánják a KK és RR kifejezni: hogy a magyar nyelv országos nyelvvé tétetvén, a status rendszerének minden ágain eddig a honi nyelv számkiűzésével divatozó deák és német nyelvek helyett a magyar állíttassék vissza.

A *séreلمي bizottság* jelentése után is több magyar nyelvi kívánság érkezett be a kir. ülésekhez, köztük nevezetesebb *Türóc* vármegyéé az 1830: 8. t.-c. sikereltetése érdekében: „minthogy a hazának több részén, úgy az előadó megye is, a magyar nyelv tudományának hiánya miatt, mindaddig, még azon nyelven nemcsak a nemesi kiváltsággal élő rendek, úgy mint a közigazgatásba befolyók, jártasok nem lesznek, de egyszersmind a köznép is annak tudomását el nem éri, abban sem az igazság kiszolgáltatása, annál kevésbé pedig más köztárgyaknak elrendeltetése, a meghatározottaknak és meghagyottaknak el nem érhetése miatt, káros következtetések nélkül nem gyakorolható“, törvényt kíván arról, hogy a lelkipásztorok oktassák magyarra a népet, tanítókat jobban fizessék, magyar nyelvet bíró tanító választassék, jegyző szintén, s „addig pedig, még ezen módok által a magyar nyelv az egész országban kívánt elterjedést el nem éri, minden közigazgatásoknál és foglalatosságoknál eddig szokott deák nyelvnek használása, országbeli hatóságoknak továbbra is tetszésére szabad maradjon“: a rendek szerint e kívánság első része már a sérelmek közt úgyis fel van véve, a másodiknak pedig, hogy a latin nyelv megmaradjon, nem adhatnak helyet, 1835 július 5. Irományok 4, 318. l.

92.

1835 augusztus 2.

A főrendek válasza a magyarnyelvi sérelemnek július 5-iki alsó táblai szövegére.

Nyomt., Irományok 5, 1. l.

A közönséges sérelmek és kívánatok 2. pontjában foglalt honi nyelv eránt megegyeznek ő cs. és k. főhercegsége és a főrendek, hogy ezen érdekes nemzeti ügy további előmozdítására ez alkalommal is előlépések tétessenek. Amint azonban ezt buzgó hazafiúi indulattal forrón óhajtják és készséges hozzájárulásukkal tetteleg is elősegíteni nem késnek: úgy más részről hasonló hazafiúi mulasztthatatlan kötelességeknek érzik a tek. KK. és RRet figyelmetessé tenni, hogy oly hazában, melyben több ajkú felekezetek századok óta egy törvény oltalma és kötelezései alatt minden különbség nélkül polgári boldogságokat feltalálják, akkor, midőn

az ország honi, nem minden polgáira nézve anyai nyelvének közönségesítéséről van szó, épen a cél annál biztosabb elérése tekintetéből, minden erőltetést, mely úgyis csak visszavonulást, ellenzést és utoljára valóságos visszalépést vonz maga után, távoztatni, és jónak talált eszközöket úgy szükséges irányozni, hogy az eddig sokakra szokatlan hang behozatalával a köz igazgatásnak és mind a közönséges, mind házi életnek, minden polgári lét főbb céljainak, bármely csekély ágazatja is hátramaradást ne szenvedjen. Egyébiránt a honni nyelv nem először lépvén most a törvényhozás eleibe, a jó rend és a törvényhozásnál leginkább megkívántató összehangzás hozzák magokkal, hogy az eddig történetekre is ügyeltesen. Ezen vezérelveket tehát követve:

Az 1. §-ra. Méltó és díszes nemzeti óhajtás, hogy a szeretett honni nyelv a dicsőség legfelsőbb pontjára magasztaltasson azzal, hogy a magyar előtt mindenek felett tisztelve szeretett fejedelem és annak felséges háza valódi tulajdonává váljon. De hogy nem is valának az eddigi buzgó óhajtások siker nélkül, tanuskodnak az 1826 április 17-én felterjesztett előleges sérelmek és kívánatok sorai, hol az ország rendjei hódoló hálás buzgósággal említették: hogy a boldogult felejtethetlen fejedelem nemcsak korona örökösét, mostani dicsőségesen országló felségét, de második szülöttjét is, felséges Ferenc Károly főhercegségét magyarul taníttatni méltóztatott.

A 2. §-nak kettő az ágazatja: egy a honni nyelv alkalmaztatása a törvényhozásra; a másika a fennálló törvények, vagyis az egész törvénykönyv fordítása. Az elsőbre, amennyiben az országgyűlési értekezéseket illeti, a mult és jelen országgyűlési állapotok után tisztában áll a dolog; amennyiben pedig a kívánat a felírásokra és hozandó törvényekre kiterjed, minthogy az ország rendjeinek óhajtásai már ezen országgyűlésén a többi közt 1833 március 30-án és 1834 május 28-án ő felsége kegyes színe eleibe terjesztetvén, legfelsőbb f. évi április 9-én megígért kir. választól függnek, elegendőnek látszik azokra hivatkozni. A másodikra nézve ő cs. k. főhercegségének és a főrendeknek magára a dologra semmi ellenvetések.

A 3. §-ra. Bevezető szakaszában kimondott közönséges elv, az abban zárt következő egyes pontok eldöntésétől függvén,

az a) pontra: Előrebocsátván, hogy a kir. helytartó tanács magyar intézőleveleit már valóságosan magyar boríték alatt küldi, és az ellenkező leginkább az epemirigy dühösködése alatt, szorgos körülállásokban, csak addig történt, míg a már előre nyomtatott példányok kifogytak: ő cs. k. főhercegsége és a mélt. főrendek a fentebb érdeklét általános elvből kiindulva, a közjóra nem látják tanácsosnak a kizárólag parancsoló törvényt és a honni nyelv terjesztésére és közönséges behozatalára elegendőnek vélik az 1830. 8. t.-c. 1. §-ának szabályát, mely szerint az egyes törvényhatóságok hatalmába adott minő nyelv legyen köztök és az igazgató

dicasterium között hivatalos; ha pedig maga a törvényhatóság ezen előlépésre magát el nem határozza, bizonyára vannak körébe oly akadályok, melyeket a közjó hátramaradása nélkül el nem háríthat.

A b) pontra: Nem ellenkezik ő cs. k. főhercegsége és a főrendek, hogy minden hiteles helyek magyarul készítsék hiteles irományait, magába értetődően, hogy ez csak a szokott hitelességi bevezetést és befejezést illetheti, mert a szerződő felektől az 1687: 13. t.-c. rendeleténél fogva is, a szerkesztetésére nézve, melynek egész foglalatja a hiteles levél soraiba mindég iktatandó, megtagadni nem lehet a nékiek tetsző nyelvvél való élhetést. Ami pedig magát a törvénykezést illeti, jóllehet az 1830. t.-c. 4. és 5. §-ai mind a bírákra, mind az ügyvédekre (ide nem értvén a kapcsolott részeket) kimondotta jövődöre a honni nyelv tudásának kötelességét, és a kiszabott határidő már elmúlt: ez úttal sem látják hasznosnak a parancsoló szabályt. Ha el is mellőztetnék, hogy a kényszerítés számos esetekben, a hazát a leggyakorlottabb bírák használatától, az egyes polgárokat pedig épen azoknak, kikben bizodalmost kirekesztőleg helyhezteszik, tanácsától és segítségektől, az egésznek kipótolhatatlan kárával megfosztaná; fő — semmi más nézetnek fel nem áldozható tekintet az: hogy egy részről a kevés idő óta serdülő honni nyelv a törvényes, annyi polgárok sorsát eldöntő, kifejezésekre multhatatlanul megkívántató meghatározottság lépcsőjére még nem hathatott: másrészt pedig nemcsak a törvények, és a II. rész 52. címje szerint törvény erejű főtörvényszéki határozatok, de majd minden, a birtokot és tulajdont elválasztó, sarkalatos és alapos oklevelek, és az említett perekben győke-rezett adatok, az eddig divatozó deák nyelven léteznek; melyeknek is magyarra való fordítások (ha a törvénykönyv ki is vétetik) nagy nehézségeket foglal magába. Most tehát e pontra is ő cs. k. főhercegsége és a főrendek elegendőnek vélik az 1830: 8. t.-c. nagy gondossággal és előrelátással készült rendelkezése megnyugodni, és legfeljebb arra terjeszkedni, hogy a 3. §-ban érintett kerületi táblák példájára a főtörvényszéki perekre is, azoknak, kiknek tetszik, megengedtesen a magyar nyelvvél való élhetés; és az ilyen perekre, kifogás nélkül, elrendeltethetik a honni nyelven való elítélés kötelessége is.

Az összefüggésbe lévő c) és d) pontokra: a d) pont azon kifejezése „alattvalóira“ „quoad subalternos“ igen kiterjedt lévén, célerányosabb azon kifejezéssel élni „alattvaló tisztviselőire“ „subalternos officiales suos“.

Az e) pont tárgya ki van merítve az előleges sérelmek és kívánatokban; hol is az ország rendjei kívánságokat kijelentették, hogy a vég helyi katonaság az országgal szorosabb kapcsolatba tétessen. Ezen feljül a vég helyi bíróságoktól a t. KK. által külön javallat hozatott indítványba a bíróságokat elrendelő rendszeres munkálatban. Míg tehát az előbbiekre k. kir. válasz érkezend, az

utóbbi tárgyról pedig az országos értekezések bé nem fejeztetnek, ő cs. k. főhercegsége és a főrendek vélekedéséhez képest a most előadottak idő előttiék, annyival is inkább: mivel a magyar törvények és honni nyelv behozatala a vég helyi katonaság rendszerébe mélyebben behat, mintsem hogy e részben is, az egésznek általtekintése nélkül, főképen rögtön, rendelkezni lehetséges vagy tanácsos volna.

Az *f)* pontra, melynek tárgyairól az ország rendjei már többször ő felségének felterjesztették óhajataikat, az előbbi értekezések értelmében, nincs további észrevétel.

A *g)* ponthoz nem járulhatnak ő cs. k. főhercegsége és a főrendek, mert a köz érdek azt hozza magával, hogy a keresztelő, házassági és halotti könyvek, melyekre a származás bebizonyítására, ha valahol, bizonyára a magyar hazába legnagyobb szükség van, a szokott nyelven készíttessenek.

A 4. §. célerányos voltát ő cs. k. főhercegsége és a főrendek is elesméri, a tárgyat azonban sokkal csekélyebbnek tartják, mintsem hogy arról törvényt alkotni szükséges lenne; és ennél fogva elégségesnek vélik, hogy e szerkesztésbe említett felsőbb rendelet kiterjesztése a magyar nemzeti Tudós Társaságra is kérettessen.

Az 5. § *a)* pontjára: tántoríthatatlan igazság lévén, hogy a nyelv, mely által a tanítás gyakoroltatik, elválaszthatatlanul be van szöve magának a tanításnak rendszerébe: minthogy a rendszeres munkálatok sorába, a tudományos tárgyakról is külön munkálat készül, elegendőnek látnak ő cs. kir. főhercegsége és a főrendek a tek. KK. és RR-et e pont foglalatja oda való halasztására felszólíttatni, ha a hazának mostani körülállásokban sejdíthető sorsa nem intené őket arra, hogy e helyen is aggodalmokat kinyilatkoztassák: tudniillik az lévén a legbuzgóbb, legszentebb indulatból eredő törekedés, hogy minden köz dolgokra a honni nyelv kirekesztőleg terjesztessen, féltő, hogy a deák nyelv tudománya, mely nélkül azonban, deákok lévén a törvények, oklevelek, bírói ítéletek és majd minden régibb köz adatok, az ősi intézetek egész épségekre fenn nem állhatnak, ha az az oskolákból is és így mindenünnen kiküszöböltetik, a magyar hazában csak kevesekre, az egész nagy hátramaradásával szoríttasson, midőn az más kimívelt nemzeteknél is böles gondossággal hasonló módon, oskoláikba egy részbe meg tartatott.

A *b)* pontba foglaltakra mint valóságos célra vezető szelíd módokra reá állanak ő cs. k. főhercegsége és a főrendek, egyedül a vallásbéli oktatás főcéljára figyelmezve, nehogy ez addig, még a magyar nyelv egész hazába, egészben közönségessé válik, mind a haza, mind a hívek kipótolhatatlan kárával hátramaradást szenvedjen, a szerkesztés végén a „csak“ „dumtaxat“ szó helyett vélik „előlegesen“ „praeferenter“ kifejezést iktatandónak.

c) és *d)* pontokra nincs észrevétel.

A 6. §-ra mindazonáltal sem a kapcsolt részekre, sem pedig a királyi városokra nézve nem állhatnak mint valóságos kénysze-

rító és a kapcsolt részekre néminemű idegenkedést a honni nyelvtől, a királyi városokra pedig az ipar és nemzeti előmenetel gátlását magával vonzó eszközökre, melyek egyszersmind a köz polgári társaság általma alatt álló szabadságot is nagy részént korlátoznak.

7. §. bevezetésére nem lévén észrevétel, annak

a) pontja már az előleges sérelmekbe és kívánatokba kimerítetvén, az azokra kiadandó k. kir. választól függ.

A b) és c) pontok úgyis kérelem alakba lévén szerkeztetve, erántok nincs észrevétel.

A 8. §. érdemét ő cs. k. főhercegsége és a főrendek sem a kir. adományok rendszerével, sem pedig a valódi haza érdemével megegyeztetni nem tudják. Mind a kettő azt kívánja, hogy ezen törvényes úton egyedül csak az érdem a fejedelem belátása és elhatározása szerint jutalmaztasson, azt tehát bármi más feltételekhez kötni, vagy az érdemeket tevőket, kik sokszor önhibájok nélkül a honni nyelv tudományával nem bírnak, a törvény jótékonyaságától és a fejedelem kegyelmétől megfosztani nem lehet.

A 9. §. az előadottak értelmében ő cs. k. főhercegsége és a főrendek vélekedése szerint is megállhat, kivéven azt, hogy a magyar szerkeztetésnek a deákhoz való alkalmaztatása a „vissza” szó kihagyását megkíváná.

Az erre adott *II. rendi üzenet* 1835. szeptember 22-én, Irományok 5, 251. l. megmaradt az összes pontokra nézve az eredeti kívánság mellett. — A *II. főrendi válasz*, október 22-én, ugyanott 301. l. elfogadja az 1., 2., 3. a), b), (a pörlekedésről szóló részt), c), 4., 5. a), 6. (kir. városokról szóló részt), 7., 9. szakaszokat, 3. b), hiteles helyi kiadványoknál csak a bevezető és befejező részt akarja, különösen ellene van 5. b)-nek, mert a vallás tekintete mindeneknél nagyobb, továbbá 6. és 8.-nak. — A *III. rendi üzenet* november 23-án, ugyanott, 6., 1. l. hozzájárul a főrendi hiteles helyi kívánsághoz, a többihez nem. — *III. főrendi válasz* november 27-én, ugyanott, 6., 56. l. 3. b) és 8.-at elfogadja. — A *IV. rendi üzenet* december 22-én, ugyanott, 6., 103. l., az anyakönyvek dolgában a főrendektől felhozott nehézségeket azok „magyar nyelven leendő szerkeztetésének felettébb egyszerűsége tekintetéből által nem láthatják”, megmaradnak szövegüknél. — December 28-án, ugyanott, 6., 116. l., a ker. ülésből beterjesztve a magyar nyelvi törvénycikkely szövege, amint az végleg bekerült az 1836 március 16-iki feliratba, 1. 113. sz. a.

93.

1835 szeptember 8., Bécs.

Reviczky kancellár Metternichnek: a magyar nyelv ügyében kiadott kir. leirat publikálásának elhalasztásáért József nádort okolja.

Ered. Conf. 1835:1849. sz. alatt, Reviczky kezétől „Geheim und zum Hoch-eigenen Gebrauche” felirattal ellátva. V. ő. az 1835 október 5-iki leirat bevezető jegyzetét 94. sz. a.

Ich bin in der Lage, E. Dlt. in der Anlage zwei Vorträge vorzulegen, wovon der eine die verzögerte Vollstreckung des von

der siebenbg. Gerichtstafel gegen B. Wesselényi gefälltten Erkenntnisses, der andere die noch nicht erfolgte Publizierung der a. h. Resolution über die ung. Sprache betrifft.

Ich fühle mich verpflichtet, diese beiden Vorträge darum zu erstatten, weil die unterlassene Vollstreckung des siebenbg. Urteils gegen Wesselényi jetzt schon häufig der Mutlosigkeit der ung. Hofkanzlei und mir selbst zugeschrieben wird; und weil die unterlassene Kundmachung der a. h. Resolution rücksichtlich der ung. Sprache nicht nur gegen das a. h. Kabinetsschreiben v. 7. Aug. l. J. anstösst, sondern meiner Überzeugung nach darum insbesondere notwendig gewesen wäre, um die Verhandlungen über das Urbarium und die Titelfrage zu fördern.

Da aber in beiden Fällen die Unterlassung unmittelbar S. Kais. Hoheit den dlichtg. Erzherzog Reichspalatin trifft, so kann ich nicht umhin, es ganz dem weisesten Ermessen E. Dlt. zu überlassen, ob diese Vorträge in Verhandlung zu nehmen, oder, wenn dies nicht der Wunsch E. Dlt. wäre, mir zurückzustellen wären. Da ich auch den Fall möglich denke, dass S. Kais. Hoheit die Ursachen der unterlassenen Kundmachung des Hofdekretes Sr. Mt. oder E. Dlt. unmittelbar angezeigt hätten. Wenn aber Entschliessungen, welche der Menge unmöglich gefallen können, stets eiligst kundgemacht werden, jene aber, welche die Gemüter beruhigen würden, entweder gar nicht, oder zur unrichten Zeit, und nicht in jener, in welcher es a. h. anbefohlen wird, kundgemacht werden, ob ein solcher Zustand gedeihlich sein könnte, überlasse ich dem höheren Urteile E. Dlt.

Mellette Wirknernek 1835 szeptember 3-iki levele Reviczkyhez, melyet ez utóbbi azért csatolt, hogy bizonyítsa vele, hogy a nádor kézhez vette a magyar nyelvi kézirat publikálására vonatkozó kir. elhatározást: Wirkner jelenti, hogy Reviczky levelét, melyhez ez az elhatározás mellékelve volt, augusztus 21-én reggel 8 $\frac{1}{2}$ órakor kapta kézhez Grünbergben és nyújtotta át ugyanott 2 $\frac{1}{2}$ órakor a nádornak, aki következő nap visszatért Bécsbe.

94.

1835 október 5-én.

Kir. válaszleirat az 1833 március 30-iki feliratra.

Nyomt., Irományok 5, 312. l., Bartal György aláírásával.

Az előzményekre nézve l. 87. sz.; *Reviczky* kancellár 1834 november 22-iki felterjesztésében, 1835:1707. praes. kanc. sz. a. érkezettnek látja a leirat kiadását, mert a rendek újabb úrbéri feliratukban panaszkodni készülnék, hogy a kir. válaszok az úrbéri törvények magyar szövegére nem reflektálnak, s kéri ezután a magyarnyelvű törvénytörvény megbeszélését. Ezt az *államkonferencia* csak 1835 augusztusban tárgyalja, Conf. 1834:1722. sz., a kir. resolutio augusztus 7-én az 1835 június 25-iki kanc. felterjesztésre adott válasza hivatkozik. Közben *Reviczky* 1835 június 4-én újra kérte a leirat kiadását, 1835:1258. praes. kanc. sz., Conf. 1835:1987. sz. a., de erre

sem kapott választ. A *m. kancellária* 1835 június 25-én beterjesztette a 12 előkelő sérelemmel kapcsolatban a leirat újabb, javított szövegét, az *dílamkonferencia*, Conf. 1835:1169. sz., külön leiratban, az úrbéri kérdéstől függetlenül véli kiadatni, amint a kancellária is; szerinte bár a nádor nem helyez súlyt a válaszra, mert kedvezőtlennek tartja, a válasz a magyaroknak mégis csak ad valamit, megengedve nekik a magyar szövegnek törvénykönyvbe vételét; a kancelláriai „non aliud hactenus hungarici idiomatis ad praesentem efflorescentiae gradum adducendi efficacius erat medium” kifejezésből „ad praesentem” és „gradum adducendi”-t törli és jóváhagyja az utolsó mondatnak „in casu nihilominus...” végleges szerkezetét, melyet a Conf. 1835:623. sz. a. jóváhagyott szöveg ezen része helyébe tett a kancellária: „eo ceteroquin suapte intellecto, quod textus latinus porro quoque pro solo authentico habendus sit”, mivel az új kifejezés szelídebben, de ugyanazt mondja, mint a régi. *Res.* augusztus 7-én: a kancellária adja ki ezt a szöveget a harmadik úrbéri feliratra adandó kir. válasz előtt; a resolutio 1835:1682. praes. kanc. sz. a., Reviczky erről levélben, ugyanott, augusztus 14-én értesíti a nádort.

A *rendek* tárgyalásaiban a felirat késedelme valóban több zavart okozott, így 1833 augusztus 7-én vita folyt arról, hogy az úrbéri törvényjavaslat tárgyalásánál a magyar vagy latin szöveg tekintendő-e eredetinek, Trencsén szerint már a nuncium, renunciium, felírás javallata is egyedül magyar, s ha őfelsége még nem is egyezett bele a törvény magyar szövegébe, a legkevesebb, ami tehető, hogy legalább fordításnak ne tekintsük többé a magyart. Hosszú vita után határozat nincsen, Jegyzőkönyv 3, 113. l. — 1834 augusztus 23-iki kir. válasz úrbéri tárgybán latinul jön, Irományok 3, 29. l., erre október 16-án *üzenetjavaslat*: „nem titkolhatják el érzékeny fájalmukat: midőn az úrbéri törvények alkotásában legújabbán költ kir. kegy. leírásban foglalt fejedelmi választ ismét egy holt, s nem az anyai ajaktól tanult nyelven szerkeztve, a felterjesztett törvény cikkelyek magyar foglalatját pedig figyelem nélkül hagyatva látván...” Irományok 3, 116. l., erről nagy vita, Pfannschmied—Szepes, Justh—Turóc (nem tudott jól magyarul), Busán—Horvátország az üzenet ellen, vita arról is, vajjon „kegyelmesen megengedni” használható-e a rendi tekintély sérelme nélkül, vagy pedig Balogh—Bars javaslata: „kegyelmesen megengedni”, — ez utóbbi mellett Kölcsey is, Pr. B. 124. csomó, október 16-án, végül lesz: „kegyelmesen elfogadni méltóztassék”, Jegyzőkönyv 8, 278. s köv. ll.

A *m. kancellária* szeptember 7-én jelenti a királynak Conf. 1835:1853. sz. a., fog. 1835:1895. praes. kanc. sz., hogy a nádor a feliratot nem publikálta az úrbéri válasz előtt, ezt az augusztus 26-iki ülésen augusztus 23-iki kelettel kiadta, s a magyar nyelvit neki, a kancellárnak, augusztus 30-án azzal küldte vissza, hogy azt Bécsbe elutazása pillanatában kapta kézhez, már nem volt ideje publikálni, állítsa ki a kancellária új dátum alatt, s majd a kir. cím dolgában való leirattal együtt fogja publikálni. Ennek a kancellária rögtön eleget tett, a nádor szeptember 3-án csakugyan publikálta is a cím-leiratot és a régebbi sérelmekre adott választ, de ezt megint nem. Reviczky az országgyűlésen jelen levő *Wirkner* jelentéséből konstatálja, hogy a nádornak már augusztus 21-én kezében volt a leirat; most ennek késedelme nagy izgalmat „gehässigste Aufregung” (Reviczky sk. betoldása) szül. Ugyanerről Reviczky levele Metternichnek 1835 szeptember 8-án, l. 93. sz. a., továbbá a *kancellária* 1835 szeptember 22-iki felterjesztése, Conf. 1835:1778. sz., mellékli a nádor úrbéri felterjesztéséből azt, hogy a magyar nyelvi leirat publikálása elhalasztandó, a magyar szövegnek a törvénykönyvbe vételét már Ferenc császár is hajlandó volt megengedni, a leirattól baj lesz, „weil bei der allgemeinen Exaltation, welche in Hinsicht der ung. Sprache und ihrer allgemein vorherrschenden Anwendung im Lande bestehen, durch diese Kundmachung der Erfolg der Urbairialresolution und der daselbst

ausgesprochenen Absicht Sr. Mt. den Reichstag bald zu enden, hätte compromittiert werden können“; a nádor az engedményt az úrbéri válaszbba kéri felvételni és a nyelvügyet a többi sérelemre adandó válaszbba halasztani; a kancellária kérte, mit tegyen, nehogy a nádor személye kompromittáltassék. A *konferencia* (Purkhart, Reviczky, Nádasdy, Mailáth, Kolló-wrat) szerint az úrbértől külön adandó ki, mert ha nem lenne sikere, az úrbéri tárgyat is veszélyeztetné, viszont külön kiadva ki fogja elégíteni a rendeket, mert megkapják a magyar szövegnek törvénykönyvbe vételét, s így látják „dass E. Mt. der ung. Sprache jede Begünstigung, die mit dem Gesetze vereinbar ist, angedeihen lassen“. Az október 5-iki *resolutio*: külön adandó ki a nyelvi leirat, ezen dátum alatt, ered. res. 1835:2130. praes. kanc. sz., ezen *resolutiót* Reviczky október 8-án küldi meg a nádornak, ugyanott.

V. ö. még Conf. 1835:1781. sz., hol az újabb úrbéri válaszbba a kancellár javaslatára belevétezik egy, a *már kiadott* nyelvi *resolutióra* hivatkozó passus — tehát egy újabb úrbéri leirat a nyelvi nélkül nem adható ki többé.

A nádor október 30-án közli Reviczkyvel, hogy tegnap az elegyes ülésen publikálta a leiratot, 1835:2266. praes. kanc. sz.

... benigne intimandum: iis, quae dⁿⁱ SS. et OO. in negotio linguae hung. de 30. Martii 1833 demisse repraesentarunt, alfatae Suae Mti S^{mae} relatis: Eandem perlubenter intellixisse, quo grati animi sensu dⁿⁱ SS. et OO. paternam divi Suae Mtis S^{mae} genitoris benignitatem recolant, per quam locupletissima medio augusti regiminis sui tempore provehendae linguae hung. praesidia obtigerunt. Quemadmodum tamen non aliud hactenus hungarici idiomatis efflorescentiae efficacius erat medium, quam quod ad prosequendum finem hunc adminicula delecta sint principiis medio ben. resolutionis de 22. Junii 1792. expresse defixis, et articulis 7:1792. §§-is item 1. et 2. art. 4:1805. sancitis consona; ita clementer velle alfataam Suam M^{tem} S^{mam}, ut dⁿⁱ SS. et OO. hoc in linguam hung. studium ad eam, quae principiis iisdem continetur, non tantum legum praeprovocatarum, sed ipsius adeo providentiae, sine qua negotium illud optato cum successu geri nequit, regulam, cui alfataa Sua M. S^{ma} insistit, accommodent, ben^{me} tamen una annuere Suam M^{tem} S^{mam}, ut diaetales articuli latina et hungarica lingua concinnentur, in casu nihilominus emergentis dubii, textus latinus pro dirimente habeatur.

95.

1835 november 24.

A rendek üzenete a főrendekhez az 1835 október 5-iki kir. válasz-leiratot illetőleg.

Nyomt., Irományok 6, 18. l.

Az október 5-iki leirat (l. 94. sz. alatt), miként József nádor előre látta, a rendek körében nagy elkeseredést keltett, *Deák Ferenc* is igen különösnek találta, hogy harmadfél évi fontolgatás után, mikor féleven átóráról órára ígértek, mikor végre megérkezik, alig marad egyéb szatíránál a

kir. leiratban, mert „valóságos insultáció azt megengedni, amit nem kértünk, de anélkül, hogy magunkat nevetségessé tegyük, nem is kérhetnénk, t. i. hogy szabad legyen a törvényt magyarra fordítanunk; s ezen nem kért engedelemhez még az csatoltatván, hogy nyelv legyen a másik nyelvnek bírása, következésképen a szegény jobbágy, ha az 1. rész 40. címére való hivatkozást, vagy az írtásokról szóló törvényt nem érti, a latin textus megolvasására utasíttassék: valóban, valóban nemcsak kevesebb az 1805. törvénynél, de azzal egyenest is ellenkező, mert akkor korántsem mondatott, hogy a latin szerkezet a magyarnak ura legyen“, beszéde a november 2. ker. ülésben, ahol Beöthy Ödön indítványozta, hogy ezután felírás és törvény *via facti* tisztán magyar legyen, Kónyi, Deák beszédei 1, 175. l. A kerületben elkészült üzenet november 23-án és 24-én tárgyalatott országosan, Jegyzőkönyv 12, 445. l.

A nemzeti függetlenség — szabadság — szoros kapcsolatu egyesület — és a társas életnek mindezekből kifejlődő boldogsága a nemzeti nyelvnek virágzó divatkozásából veszik táplálásokat, s e nélkül a nemzetiségnek éltető gyökerei, kiszáradván, maga a nemzeti lét is végtére sírjába roskad. Ellenben élni kezd minden nemzet, elevenedve virul boldogsága, mihelyt törvényei hozásában és köz igazgatásában önn nyelvét használja. E cáfolhatatlan igazság és legszorosabb nemzeti kötelesség vezeték a Karokat és Rendeket, midőn 1833 márc. 30-án tett és azolta is többször ismételt felírásaikban az édes honi nyelvet méltán illető elsőbbségre, már egyszer valahára felemeltetni sürgeték. De reményeik közepette, súlyos csapásként érte őket a f. esztendei okt. 5-én kiadott kegy. kir. válasz, mely pusztán megtagadja azt, ami legszentebb természeti jus, s amit egy szabad nemzetnek törvényes fejedelmétől kérni is keserű — el nem érni pedig oly fájdalmat okoz, melyet szavakkal kifejezni nem lehet.

Hálával tisztelik igenis a KK. és RR. mindazt, amit a néhai felség hosszas országlása ideje alatt a nemzeti nyelv ügyében tett vala, atyai jóságától még többet is biztosan vártanak, s épen azért midőn öfelsége folyó esztendő márc. 2-án az ország rendeihez elbocsátott kegy. levelében azt méltóztatott kijelenteni, hogy elhúnyt felséges atyjának fejedelmi erényeit és atyai jóságát fogja például választani, a KK. és RR. a nemzeti nyelv ügyében is méltán előre haladást reménylettenek, de a f. esztendő okt. 5-én költ kegy. kir. válasz, mely azt mondja, hogy mivel a nemzeti nyelv virágoztatását leghathatósabbban az 1792 jun. 22-én költ kir. kegy. válasznak, s az 1792. 7. és 1805. 4. t.-cikkelyeknek elveire leendő visszamenetel eszközölheti, minden további intézkedéseknek alapos szabályaiul csak azon elvek szolgáljanak, s a nemzeti nyelv feletti elsőbbség a deák nyelvet illesse, nem hogy a reménylett előrehaladást eszközlené, sőt a felhívott 1792. és 1805. kegy. kir. válaszoknak és törvényeknek szellemével s valóságos arányával is ellenkezik. Ugyanis:

Az 1792 jun. 20-án tett orsz. felírásban feljelentett nemzeti kívánatokat, az 1792 jun. 22-én költ kir. kegy. válasz még nem-

csak meg nem tagadta, hanem nagy részint mindjárt akkor megadta, sőt a néhai felség önn szívének akaratjából, maga vette javallatba azt, hogy az orsz. felírások hazai nyelven is szerkesztessenek, s így annál, amit a nemzet akkoriban kért, még többet adott, s azon fejedelmi javallat, még pedig nem a deák nyelvnek tulajdonított valamely elsőbbséggel, hanem oly célból, s azon nyilvános kifejezéssel, hogy a szavaknak előfordulható kétes értelme elháríthatassék és minden támadható homály felvilágosíthatassék, az 1805:4. t.-cikkelybe be is iktathatott, semmi kérdést tehát nem szenvedhet, hogy az 1792:7. és 1805:4. t.-cikkelyeknek szelleme és kitűzött eránya nem a hátralépés, hanem az előrehaladás volt, példája ennek az 1830:8. t.-c. is, melyben nyilván kijelentik, hogy hivatalokra azontúl a nemzeti nyelv tudása nélkül senki se alkalmaztassék, a néhai felség tehát, már akkor a dolgot azon megérlelődési pontra jutottnak találta, hogy a nemzeti nyelvnek virágoztatására nézve törvénnyel kényszerítő módokhoz is nyúlni kellett, ellenben az 5. okt. kegy. kir. válasz nem az 1830. t.-c. rendeletével előhaladott intézkedések fonalát nyújtá tovább, hanem 43 esztendőkkal ismét visszamenvén a deák és magyar nyelven alkotandó törvények szerkesztetési közül, az elsőséget a deák nyelvnek kívánja tulajdonítani, s így itt is valóságos hátralépést foglal magában.

Fáj a KK. és RRnek az is, hogy az 5. októberi kegy. kir. válasz, azt engedvén meg, hogy a deák nyelven hozandó törvényeket honni nyelvre is lefordítani lehessen, a dolog érdemére nézve csak azt adja meg, amit a KK. és RR. nem is kértek, és kérni szükségesnek sem tartanak; továbbá a deák nyelvnek tulajdonítani szándékozott elsőbbség fájdalmas érzést okoz benne még azért is, mert ha a törvény értelme felől kétség támad, épen arról forogván a kérdés, hogy mi van a törvényben, ennek elhatározó megfejtésében, egy idegen holt nyelve a más, és pedig élő nyelv bírása nem lehet, különben pedig minthogy a törvények, az ország rendének egymással egyedül nemzeti nyelven váltani szokott izeneitekből, eredetileg honni nyelven készített és deák nyelvre csak fordíttatni szokott felírásokból és törvény javallatokból származnak, s így az alkotott törvényeknek eredeti kútfeje a hazai nyelv, az ezt a dolog egyszerű állásánál fogva is természetesen illető, de néki még meg nem adott eredeti elsőbbséget az 5. októberi kegy. kir. válasz a deák nyelvi pusztá fordításnak tulajdonítani kívánja.

A magyar nemzet érezvén és általlátván nemzeti legszentebb érdekeit, s meg lévén győződve arról is, hogy nyelve a kimívelődésnek már kétségtelenül azon pontján áll, hogy törvényei hozásában és köz igazgatásában használtathatik és használtatnia kellük is, maga az értelmi — erkölcsi és tudományi pallérozódás is a nyelvnek kimívelődésével haladván előre, e kettő mindenkor egy arányban áll, a KK. és RR. ezennel kinyilatkoztatják, hogy az 5.

október kegy. kir. válaszhoz és ennek elveihez soha járúlni nem fognak, s abban, hogy törvényhozások és köz igazgatások a deák holt nyelvnek, ennek a középkor szülte homályos századok megavúlt maradványának tovább nem viselhető jármát hordozza, s anyai nyelvek az európai, és még a cs. k. örökös tartományokbeli törvényhozásból és köz igazgatásból is mindenütt száműzött, s illendő helyet már csak a régiségek tudós bűvárjainak tanító szobáikban találhatók deák nyelvnek még tovább is szolgálója legyen — egyáltalában meg nem egyeznek. Hanem

Meg lévén győződve arról is, amit feljebb megjegyzettek, hogy t. i. az 1792:7. és 1805:4. t.-cikkelyek szellemének is, a nemzet[et] nem hátra, hanem előre vezetőnek lennie kell. Szíveikben megöröklött hittel meggyőződve lévén továbbá arról is, hogy hazai nyelveknek ezen nemzeti legbecsesebb kincsnek védelésével és virágzásának meglankaszthatatlan buzgólkodással terjesztésével önn magoknak, hazájoknak s tetteiket egykor megbírálandó maradékaiknak elmellőzhetetlenül tartoznak, kijelentik abbéli eltökélt akaratjokat is, hogy az 1833. március 30-án tett, és azolta is megújított több rendbeli felírásaik érdeméhez továbbá is ragaszkodnak, sőt minthogy az 1805. 4. t.-c. rendelete is, egyedül a felírásoknak, de nem egyszersmind a törvényeknek is két nyelven leendő készítését érdekli, s így a törvényeknek deák nyelven való szerkesztése törvényi rendeleten nem alapúl, itt van az ideje, itt van a helye, hogy kivált most és épen most, midőn Magyarországnak rendei, magyar polgár társaiknak az úrbéri törvényekben jótékony célzatú engedményeket adtanak, magát az engedmények adását is, nemzeti nyelven alkotott törvényekkel jutassák tudomásokra, a KK. és RR. valamint most mindjárt, úgy ezentúl is mindenkor felséges királyok eleibe minden törvény javallatokat egyedül nemzeti nyelven szerkesztetve terjesztendek fel, s abban hogy az ország törvénykönyvében szinte most és ezentúl is nem egyedül nemzeti nyelven alkotandó törvények jöhessenek be, soha meg nem egyeznek, ő cs. k. főhercegségét köz tisztelettel arra kérvén, a mélt. főrendeket pedig teljes bizodalommal felszólítván az eránt, hogy közös édes hazánkhoz viseltető buzgólkodásokból, ide rekesztve közlött felírási javallatokhoz járulásokkal, a KK. és RR-vel egyesülni méltóztassanak.

96.

1835 december 1.

A főrendek viszonyuzenete a rendek 1835 november 24-iki üzenetére.

Nyomt., Irományok 6, 67. l.

Honi törvényeink ekkoráig mindenkor az országos felírásokból és a kir. válaszokból szerkesztetvén össze, kétséget nem szenved,

hogy az 1805. eszt. egybegyűlt ország rendei szinte ily szellemben és erányban alkották az akkori 4. t. cikkelyt, melynek útmutatása szerint elindulván a jelen országgyűlése is, miután 1833. eszt. márc. 30-án tett felírásával a szokott értekezést elkezdette, most ezen ösvénytől, az országos tanácskozási rendszernek felforgatása nélkül nem távozhat el.

Minél fogva ő cs. k. főhercegsége és a mélt. főrendek a világos és alapos törvények, jelesül a Hármaskönyv II. részének 3. címje, s az 1790/1:12. t. c. által vezéreltetve, egyszersmind pedig szemek előtt tartván ama veszélyeket, melyek a régi tapasztalás szerint is, egy alkotvánnyal bíró nemzetnél egyoldalú tetteges változásokból eredhetnek, azon üzenetbeli javallathoz, hogy a törvénycikkelyek egyedül magyar nyelven terjesztődjenek fel, nem járulhatnak ugyan, az izenet érdemére nézve mindazáltal megegyeznek abban, hogy a nemzeti nyelv tárgya előbbi felírások értelmében ismét öfelsége eleibe terjesztessék s az úgy elkészítendő újabb felírás javallatát készek elfogadni.

Az erre adott, 1835 december 12-iki *II. rendi üzenet*, Irományok 6, 76. l. sajnálja, hogy a javasolt, a „nemzet létéből következő módot“ a főrendek „egyoldalú, tetteges és veszedelmes változtatásnak“ tekintik, s jelenti, hogy új felirat helyett a nádor közbenjárását kéri ki. A nádori „intermediatio“ kikérését a december 9. ker. ülésben Nagy Pál indítványozta, Deák Ferenc formális és elvi okokból ellene volt; Kónyi, Deák beszédei 1, 178. l., a gondolat maga a nádor köréből származott, József nádor már november végén látta a bonyodalmakat, melyek a magyar nyelvű törvény és felirat megtagadásából származnak, november 30. Reviczkyhez írt levelében óhajtja „dass die Regierung in dieser Angelegenheit intervenieren und die Stände an ihre gesetzliche Pflicht erinnern müsste, um diesem Streite ein Ende zu machen“; Reviczky erre készült december 1. felterjesztésében meg akarja várni, mit fognak szólni a rendek a főrendi (december 1-i) renunciumra, de az államkonferencia (Mailáth György, Reviczky, Nádasdy, Kollowrat, Metternich) javaslatára a kir. resolúció december 4-én utasítja a nádort, hogy a nyelvügyben hallgassa meg az országbíró, tárnokmester, személynök és más hozzáértők, köztük gr. Mailáth Antal főispán véleményét is, Conf. 1835: 2186. sz.

A nádor még ezen resolúció vétele előtt, december 3-án közölte Reviczkyvel (levele, sk. fog. nád. titk. lt. Diaet. extraszer. 1835. n. 114.), hogy a nyelvügyben a két tábla éles ellentéte az országgyűlés feloszlását is előidézheti. Az izgatottság oka az október 5. leirat vége, mely szerint a latin törvénysszöveg lesz továbbra is autentikus; a leirat célja nem lehetett izgatottság keltése, még a meghalt császár írta alá. Az osztrák példa itt nem alkalmazható, mert 1. az osztrák tartományokban a Landesfürst a törvényhozó és -magyarázó hatalom, Magyarországon nem egyedül ő; 2. ott nem hivatalos nyelv, Geschäftssprache a latin, 3. itt már alig tud valaki latinul. Két módot javasol: 1. ha a rendek nem engednek a főrendeknek, kériék fel őt, a nádort törvényes közvetítésre a királynál; a felkérés a rendektől függ, akik azóta, hogy ő, a nádor, nem vállalta a közvetítést a Wesselényi-ügyben, kedvetlenek, 2. mód: kir. rendelet adassék a rendekhez, hogy terjesszék a király elé nyelvbéli álláspontjukat, s ő resolúcióval fog dönteni, addig maradjon meg a régi gyakorlat a törvények szerkesztésében. A m. kancellária december 7. felterjesztésében helyesli a nádor érveit, s az intervenciót ajánlja; az október 5-iki kir. leirat illető mondata

nem olyan fontos, hogy a király attól, a konvencencia fenntartásával, el ne térhetne. Ez a felterjesztés Conf. 1835:2220. sz. alatt, elintézve Conf. 1835:2307. sz. alatt 1. iratok 105—108. sz. alatt.

Az intermediáció-kérés létrejöttére l. *Wirkner* jelentéseit *Reviczky*hez, 1835:2487. praes. kanc. sz. alatt, november végén remény volt, hogy egy Pázmándy-féle közvetítő indítvány győzni fog (kétnyelvű törvény, a magyar az autentikus), de az október 5. resolúció miatt oly nagy az elkeseredés, a naponként érkező újabb utasítások is olyanok, hogy nincs erő, mi a rendeket visszatéríthetné. Viszont a nádor kijelenti, hogy via facti készített magyar nyelvi felirathoz a felső tábla soha sem fog hozzájárulni, s így ha nem jön „Impuls vom a. h. Orte“, nagy bajok lesznek. December 5-én: nem akarnak semmi tárgyalást addig, míg a magyar törvénytörvény kérdése el nincs intézve, erre a hírre 4-én a nádor két ellenzéki vezért magához kéretett, s megkérdezett, mit lehetne tenni, amire ezek nem tudván válaszolni, a nádor nyíltan az intermediációra utalt. A két vezér rögtön az audencia után tíz ellenzéki megyét biztosított az intermediáció mellett, s kérte *Wirkner*t, ő 12-16 kormánypárti megyét szerezzen erre; utasítást kér, megtegye-e, amit megkapván, dec 5-én már 16 kormánypárti megye konferenciában mondta ki csatlakozását. A nádor *Somssich*-, *Pázmándy*-, *Dubraviczky*val tárgyal, *Deák Ferenc* visszavonult a dolgoktól már két hét óta.

97.

1835 december 12. Bécs.

Gróf Mailáth Antalnak Metternich felszólítására készített memorandum a nádornak a magyar nyelv ügyében való közbenjárása tárgyában.

Ered., Conf. 1835:2266 sz. alatt.

Ezen véleményadásra *Metternich* Mailáthot 1835 december 8-án, Conf. 2225. sz. alatt szólította fel, a legnagyobb titokban, azzal, hogy erről Kollowraton és Mailáth állam- és konferenciái tanácsoson kívül senki sem tud. Mailáth két kérdésre adott véleményt, először arra, vajjon a rendeknek az országgyűlés meghosszabbítást kérendő kívánságára nem kellene-e azt felelni, hogy a király semmi esetre nem fogja az országgyűlést addig bezárni, míg az úrbéri-ügy el nincs intézve; másodszor arra, vajjon a nádori közvetítésnek arra nézve, hogy a törvények magyar szövege tartassék hitelesnek, hely adandó-e. A szöveget Mailáth latinul írta, s testvére József és unokaöccse, *Melcer István* fordították németre, l. *Melcer István*, Az 1836. országgyűlés történetéhez, Hazánk 1884, 2, 344. l. A memorandum benyújtása után *Melcer*nek állítólag ezeket mondta; „Jegyezd meg jól, a magyar törvényhozás reformja mostantól veendi kezdetét. Az anyanyelvnek egy holt, habár mindenkivel közössé tehető segédnyelv helyett való alkalmazása a magyar fajnak a többi feletti előnyét fogja eredményezni“, a magyar nyelvet tudnia kell mindenkinek, ki a közügyekbe be akar folyni, a bécsi bírókba is be fog hatolni, a nemzeti irodalom óriásilag fel fog lendülni, s az alkotmány átalakul, mert az arisztokratikus alkotmány egyedül a latin nyelv mellett lehetséges.

Mintán Mailáth memorandumában az első kérdésre igen-nel válaszolt: a rendeknek idő hagyandó az úrbéri törvény elkészítésére, bármennyire kívánatos is az országgyűlés mielőbbi széteszlása, áttér a második kérdésre:

Grössern Schwierigkeiten als die erstere unterliegt die Lösung jener Frage: ob der gesetzlichen Vermittlung der kais. Ht. des

dlgtst. Ehg. Palatin, rücksichtlich der Bitte, dass der authentische Text der Gesetze der ungarische sein soll, Folge zu geben sei.

Die Landessprache in Ungarn, wie es auch bei andern Völkern geschah, ist ein National-Interesse geworden, und wird für einen ergänzenden Teil der Nationalität selbst gehalten, es ist daher kein Wunder, dass diesem Gegenstand ein so hoher Wert beigelegt wird. Dieses Interesse ward durch die Verfügungen der Gesetzgebung selbst genährt, der selbst als durch den 16. Art. v. J. 1790 das Studium der ung. Sprache eingeführt ward, ist ausdrücklich hinzugefügt worden „dass bei den Dikasterien *für itzt noch* die Verhandlungen in lat. Sprache gepflogen werden müssen“, dies enthielt schweigend die Verfügung, dass ein Zeitpunkt zu kommen habe, wo statt dieser die ung. einzuführen sei. Den nemlichen Weg verfolgte die Gesetzgebung i. J. 1792 im 7., und 1805 im 4. Art. Viel weiter ging aber die Gesetzgebung im J. 1830, wo die Kunde der ung. Sprache unumgänglich notwendig erheischt und auch in die Verwaltung eingeführt wird. Im 8. Art. nemlich dieses Reichstags wird ausdrücklich verfügt, dass hinfüro niemand innerhalb der Grenzen des Königreiches zu einem Amte zugelassen werden soll, der der ung. Sprache nicht mächtig ist, — ferner dass vom 1. Jänner 1834 niemand die Advokaten-Prüfung ablegen könne, dem die gehörige Kenntnis der ung. Sprache mangelt; es wird weiter verordnet, dass die kön. ung. Statthalterei, dieses Hauptorgan der Verwaltung, jenen Gerichtsbarkeiten, die ihr ung. Berichte einsenden, in der nemlichen Sprache antworte, selbst der kön. Gerichtshof in dem in ung. Sprache appellierten Prozesse ungarische Urteile fälle; endlich ward auch erlaubt, sowohl vor den kön. Distriktual-Tafeln, als auch Komitats- und Stadtgerichten, dann heiligen Stühlen ungarisch zu allegieren. Diese durch die Regierung im gesetzlichen Wege zugestandenen Begünstigungen haben das Verlangen rege gemacht, die ung. Sprache, nachdem sie bereits in der Verwaltung besteht, auch in die Gesetzgebung einzuführen. Dies Verlangen liegt in der Volksentwicklung, die Erfahrung lehrt nemlich, dass Völker, wenn sie Rechte erlangen oder an sich reissen, diese sehr selten mehr schmälern lassen und darum, wenn irgendwo, so haben bei den den Völkern zu bewilligenden Zugeständnissen ernste Beachtung und die Bezeichnung jener Grenze, welche die Regierung nicht überschritten wissen wolle, Platz zu greifen.

Das Ansuchen der Reichsstände ist daher so beschaffen, dass die Bewilligung die Zeit selbst reifen und auch herbeiführen wird, denn es steht zu befürchten, dass in Ungarn sehr bald nur wenige der lat. Sprache mächtig sein werden; hiezu trägt das Schulsystem nicht wenig bei, nach welchem durch sechs Jahre kaum die ersten Gründe dieser Sprache beigebracht werden. Hinsichtlich solcher Begünstigungen aber, welche später selbst die Zeit und

gebieterische Notwendigkeit abdringen können, bin ich des unmässgebl. Erachtens, dass sie damals zu bewilligen seien, wenn sie um den besten Preis veräussert werden können, hierin bietet die Geschichte der ung. Gesetzgebung die vorzüglichsten Beispiele. Unsere Vorfahren beobachteten dieses System und erlangten so die meisten Rechte. Es fragt sich daher nur, ob das Ansuchen der Stände ein reines Postulat und im bejahenden Fall, um welchen Preis es zu bewilligen sei? Die Art, wie die Gesetze bis nun gebracht worden sind, beweist hinlänglich, dass hier ein reines Postulat vorhanden sei, die Gesetze sind nemlich aus lat. Resolutionen und Repräsentationen geschaffen worden, folglich war der authentische Text der lateinische; wenn nun davon abgegangen wird, so ist dies eine Begünstigung; diese, glaube ich, sei den Reichsständen gegen den Preis der Rekrutenstellung zu bewilligen. Um jedoch hierin ein glückliches Ziel zu erreichen, wäre es unumgänglich notwendig, Se. kais. Ht. den Ehg. Reichspalatin für diese Ideen zugänglich zu machen, denn von seinem Wirken hängt das meiste ab. Überhaupt, wenn die Frage der Rekrutenstellung den Reichsständen vorzulegen wäre, so müssten alle Organe der Verwaltung angewiesen werden, zur Erlangung dieses Zieles tätig und aufrichtig mitzuwirken, hierin könnten auch manche der einflussreicheren Diözesanbischöfe durch ihre Stellung als grosse Güterbesitzer hilfreiche Hand bieten.

Wenn jedoch rücksichtlich der ung. Sprache eine verneinende a. h. Entschliessung zu geben wäre, so dürfte man sich füglich darauf berufen, dass die Reichsstände selbst den Komitaten, bei welchen die ung. Sprache bis nun nicht heimisch war, eine längere Zeitfrist zur Einführung dieser Sprache gönnen wollen, diese aber ein Recht authentischer Gesetze ansprechen können, folglich S. Mt. den Bitten der Reichsstände für itzt nicht nachgeben könne.

98.

1836 január 18.

József nádor levele Reviczky kancellárhoz, a magyarnyelvi törekvéseknek állítólag monarchia-ellenes jellegéről.

Sk. fog., nád. titk. ltár, Diaetalia extraserialia n. 1.

... Die Bemerkung, dass das Streben zur Ausdehnung des Gebrauches der hung. Sprache mit dem Zwecke der Trennung Hungarns von dem Körper der Monarchie in engster Verbindung stehe, konnte nur durch Leidenschaftlichkeit eingegeben werden; denn die Geschichte lehrt uns, dass in allen Ländern Europas das Latein als Geschäftssprache gegen die Landessprache vertauscht wurde, ohne Störung oder Veränderung ihrer Verhältnisse vor sich

ging (!) und ich wenigstens finde keinen hinlänglichen Grund, um den Ständen Hungarns einen Wunsch auszureden, welcher früher oder später doch in Erfüllung gehen wird, sondern glaube vielmehr auch ferners, dass es in der Weisheit unserer Staatsverwaltung liegen dürfte, diesen Wunsch durch zeitgemässe Gewährung der damit verbundenen Anträge zu Erreichung anderer Staatszwecke zu benützen.

99—104.

1836 január 29 — február 12.

A nádori intermediáció a magyar nyelv ügyében: József nádor és Metternich levelezése s gr. Mailáth Antal küldetése.

Az intermediáció fontosságáról már 1835 december 7-én értesíté Reviczky Metternichet, levele Conf. 1835 : 2224. sz. a., melyben a nádornak december 3-iki levelét, a rendek hangulata rosszabbodásáról megküldi, s jelenti, hogy a kancellária máris titkos tárgyalásba vette e kérdést, s hozzáteszi: „Unter allen bisherigen Schwierigkeiten ist diese die schwierigste, welche, wenn kein Auskunftsmittel erfunden wird, zur Auflösung des Reichstages führt, auf welche sowohl jene, die sich Aristokraten nennen, als jene, welche Anarchie wünschen, losarbeiten und ohne Sanktion des Urbariums auseinander zu gehen beabsichtigen. Diese Aufregung wird von dem Beisatze im Hofdekrete wegen der ung. Sprache hergeleitet: dass die lat. Sprache die *authentische* sein soll in Fällen, wenn Zweifel über den Text des Gesetzes entstehen. Dieser Beisatz ist allerdings in dem österr. bürgerlichen Gesetzbuch, in der österr. Gerichtsordnung, im Criminalcodex enthalten. Auch ist er höchst weise, da *derselbe* Gesetzgeber, der *dasselbe* Gesetz seinen Untertanen in verschiedenen Sprachen vorschreibt, in jeder Hinsicht klug und offenbar nach seinem Rechte handelt, wenn er offen erklärt, welche Sprache er für die *authentische* halten und gehalten haben will. Ob aber dies dort tunlich, notwendig und zweckmässig ist, wo die Gesetzgebung zwischen Souverain und Ständen geteilt ist, wo die *Interpretation* des Gesetzes unabhängig weder dem einen, noch dem anderen Teile gebührt, sondern im strengsten Sinne Gegenstand der Gesetzgebung ist, stelle ich dem weisesten Ermessen E. Dlt. anheim“.

Ugyanezen napon értesíti Reviczky a nádort, nád. titk. lt. Diaet. extra-ser. n. 116, hogy a kancellária december 7-én egyhangúlag helyeselte az intermediációt (16.577. kanc. sz.); ha a ker. ülésen az intermediációt a latin nyelv autentikus voltát kimondó klauzulára korlátozzák, a dolog rendezhető lesz, ezen túlmenőleg a nádor se vállalhat közvetítést, s a kormány se mehet tovább. — December 10-én a nádor írja Reviczkynek, ugyanott, hogy a ker. ülésben jól ment a dolog, bár a rendi üzenet csak általánosságban szól, de nincs benne, hogy az országgyűlés meghosszabbítására is közvetítést kérnének; az ellenzék a Wesselényi-ügyet is bele akarta hozni, de ezt a konzervatívok figyelme megakadályozta. A főrendek már utolsó üzenetükben beleegyeztek abba, hogy korábbi feliratbeli kéréseiket hajlandók megismételni, s így ő nyugodtan vállalja a dolgot, nem mint a Wesselényi-ügyben, mert a magyar nyelv ügye favorit tárgy. Örül, hogy a kancellária is osztja véleményét. „Diese Frage, so klein sie scheint, hemmt alle Fortschritte und das gesetzliche Ende des Reichstags. Sie würde von böswilligen Menschen benützt, um alle Komitate in Aufregung zu bringen und in selber ist es nicht möglich hier eine Mehrheit für die Ansicht der Regierung zusammenzubringen.“ Ha a kormány kinyilatkoztatná, hogy a

magyar az originális szöveg, ez minden nehézséget eloszlatna; tizennégy nap óta nátha és meghülés miatt a szobát őrzi. — December 11-én Reviczkynek írva, ugyanott n. 117., korábbi országgyűlési gyakorlatból bizonyítja, hogy ily esetben az elintézés módja vagy kir. leirat vagy az elnök szóbeli közlése; most ez utóbbi kellene, hogy kikerülhesse olyanok említését, miket írásban nem lehet kikerülni; első esetben kéri a kir. leirat előzetes közlését.

1835 december 12-én ír a nádor Metternichnek, ered. Conf. 1836: 358. sz. a., sk. fog. nád. titk. lt. Diaet. extraser. 1835, n. 118: elvállalta a közvetítést, mert reméli, hogy az engedmény megszerzésével állandósíthatja a konzervatívok és a mérsékelt ellenzék szövetségét, s ezzel a vármegyei követek közt ismét többség szerezhető. Hivatalos *felterjesztésében* (amit Reviczky december 7-én küldött meg Metternichnek, l. fent) kérte 1. a törvény magyar szövegezését, 2. a rendek és jurisdictiók magyar feliratait, 3. kir. leiratok és rendeletek magyar nyelvét. A magyar nyelv annyira favorit tárgy, hogy a konzervatívok is mellette, lehetetlenség ellene többséget összehozni. A latin nyelv ismerete visszafejlődött, a kérést meg kell adni, de árat kell érte venni, s ez az volna, hogy az országgyűlés rendben, törvény szerint legyen bezárható, törvénytelen és törvények által alkotása nélkül való szétmenés nagy veszedelem lenne. Pozitív javaslata: a kir. leirat engedje meg, hogy a törvény originális szövege magyar legyen. A minimum egy oly kir. nyilatkozat lenne, mely szerint „S. Mt. ebenso wie Ihr Herr Vater die Beförderung der ung. Sprache sich angelegen sein lassen und gestatten, dass in den in 2 Sprachen abzufassenden Gesetzen der ung. Text der Originaltext sei“. Ez elég arra, hogy kompakt többség alakuljon, mely az úrbéri törvényt befejezze és a hadiadót megszavazza, amik ma még problematikusak. A mai időben igen fontos, hogy a rendek lássák, hogy a nádor eredményesen járt közben, ezzel a kir. jogok nem érintetnek; a resolúció hozzá intéztessék, s ő szóbelileg közölné a rendekkel.

1835 december 16-án újra sürgeti Metternichnél a dolgot, Conf. 1836: 358. sz. a. Az ügy húzódott, bár azt *Reviczky* hivatalos felterjesztéssel is, Metternichhez írt magánlevélben is sürgette 1836 január 1-én, Conf. 1836: 20. sz., személyesen is érintkezett ez ügyben az *államkancellárral*, aki a nádortól eltérő véleményben volt. Miután ez utóbbi előbb meghülésére hivatkozva, de taktikai okokból is nem akart Pozsonyból Bécsbe menni, amire őt Metternich január 28-án külön levélben felszólította, azzal, hogy megérkezéséig nem fogják tárgyalni a dolgot, Metternich végre *gr. Mailáth Antal*, zemplénmegyei főispán, a bécsi udvari kamara udvari tanácsosa közbenjárását vette igénybe, aki akkor Pozsonyban volt az országgyűlésen. Mailáthra v. ö. Melczér István, id. h., aki ezen küldetésről nincs tájékozva.

99.

1836 január 29., Pozsony.

József nádor Metternichnek.

Sk. ered., Conf. 1836: 168. sz. a.

Jövő hét elején talán megengedné egészségi állapota, hogy szóbeli tárgyalásra Bécsbe felmenjen, de az út ránézve azzal függ össze, lenne-e eredménye.

Sollte nämlich die Ansicht, welche Sie, lieber Fürst Metternich, über die Bewilligung eines Teiles der ständischen Wünsche, in Hinsicht welcher ich die Intermediation übernommen habe, gefasst, so wie jene der Konferenz, und der darauf sich gründende

Entschluss Sr. Mt., jene sein, dass es bei der früheren a. h. Entschliessung zu verbleiben habe, dann glaube ich wäre es besser, wenn ich hier verbleiben, keinen Teil an den Verhandlungen nehmen, und die a. h. Entscheidung mir schriftlich mitgeteilt würde. Denn obgleich ich der wahrscheinlichen Folgen dieses Beschlusses wegen bedauern müsste, dass es mir nicht gelungen konnte, einen günstigeren zu erwirken, so würde mein Hierverbleiben, welches durch meine noch nicht hinlänglich gestärkte Gesundheit vollkommen entschuldigt werden könnte, wenigstens eine Schmälerung des für den a. h. Dienst so notwendigen Einflusses des kön. Stellvertreters in Ungarn vermieden werden, welche in den gegenwärtigen aufgeregten Zeiten Anlass zu neuen Verlegenheiten geben könnte. Aus Anbetracht daher des a. h. Dienstes, und blos aus diesem Anbetracht, und nicht aus persönlichen Rücksichten, würde ich in dem Fall, wenn es eine unwiderfliche Absicht wäre, einzig und allein bei der früheren Resolution zu verbleiben, bitten müssen, mich von der Hinaufreise zu dispensieren, welche zum Wohl des ganzen nichts wirken und nur das Ansehen meines Amtes compromittieren würde. Der gegenwärtige Augenblick ist nach meiner Meinung ein ernster und wichtiger Augenblick, es ist daher Pflicht alles darauf bezügliche mit aller Offenheit zu besprechen, und ich wähle diesen Weg eines vertraulichen Schreibens, um die hier angeführte Ansicht Ihnen, lieber Fürst Metternich, mitzuteilen, da ich selbe nur einem so erfahrenen und aufgeklärten Staatsmann, wie Sie sind, eröffnen zu können glaube.

100.

1836 január 30.

Metternich József nádornak.

Hivatalos más. Conf. 1836:168. sz. a., a gr. Mailáth Antaltól kézbesített sk. eredeti után.

Ew. Kais. Hoheit gnädige Schreiben vom gestrigen Tage sind mir im Laufe des abends zugekommen.

So erfreulich uns die Aussicht auf die Möglichkeit ist, dass der Gesundheitszustand E. kais. Ht. keine Hindernisse in den Weg legen dürfte, die Hieherreise mit der künftigen Woche zu beginnen, so habe ich jedoch aus dem Inhalte Höchstdero confidentiellen Schreibens die Überzeugung geschöpft, dass Höchstdieselben vor Ihrem Hieherkommen nähere Kenntnis von der Stimmung und dem Entschlusse des hiesigen Centrums über den Gegenstand der Intermediation zu erlangen wünschen. Stets bereit Ew. kais. Ht. das zur Leitung wichtiger Geschäfte so nötige Licht darzubieten, glaube ich, dass es in dem vorliegenden Falle nur der einfachen Aufstellung der nachfolgenden Tatsachen bedarf.

S. Mt. haben am 12. Aug. 1835 einen Ausspruch getan, dem die versammelten Stände Wünsche ausgedehnter Art entgegenstellen. In Beziehung auf letztere haben E. kais. Ht. die Intermediation übernommen.

Von dem Momente an, als dies geschah, hat die Conferenz jede Beratung über den Gegenstand der Intervenierung E. kais. Ht. in suspenso gestellt.

E. kais. Ht. geruhen nun den Wunsch auszudrücken, von dem kön. Beschlusse unterrichtet zu werden; ein solcher besteht bis heute nicht, denn es wurde, wie ich es eben zu sagen die Ehre hatte, keine Beratung gepflogen.

Um der Sache jedoch in jedem Falle näher zu treten, wage ich es E. kais. Ht. folgende Bitte zu stellen. Die Conferenz kann nicht im dunklen deliberieren, sie bedarf Licht. Dies könnte auf dem kürzesten Wege erreicht werden, wenn E. kais. Ht. mir auf confidentiellem Wege höchstihre Gefühle über den Nutzen, welche für die gemeinsame Sache aus der Nachgiebigkeit des Königs ergehen würde, und ebenso über die Bürgschaft, dass solcher Nutzen wirklich gesichert sei, auszusprechen geruhen. In der Voraussetzung, dass E. kais. Ht. es beschwerlich und zeitraubend finden könnten, die Lösung so wichtiger Gesichtspunkte schriftlich zu redigieren, so trage ich Höchstderselben an, den Gr. Anton Mailáth vorrufen zu lassen und ihn ganz in geheim d. h. unter der Form, als reise er hieher in Privat oder Hofkammergeschäften, mit Höchstihren Ansichten wohl ausgerüstet, anher senden zu wollen, und ihm Höchstdero Worte zur Entledigung *directe an mich* anzuvertrauen.

E. kais. Ht. wie wir hier, haben einen und denselben Zweck, die Beförderung des Staatswohles. Je mehr Verständigung unter so Gesinnten stattfindet, je mehr gedeihen die Geschäfte. Geruhen E. kais. Ht. . . .

101.

1836 február 1., Pozsony.

József nádor Metternichnek.

Sk. ered., Conf. 1836: 230. sz. a.

Lieber Fürst Metternich! Der Überbringer dieses Gr. Anton Mailáth, welchen schon unser verewigter Herr mit seinem Zutrauen beehrte, verdient auch jenes aller wohl denkenden, durch seine rechtliche Denkungs-Art, Tätigkeit und strenge Unparteilichkeit. Fern von Übertreibung jeder Art, wird er Sie in die genaueste Kenntnis der Lage der Dinge, des Standes der Parteien auf dem Reichstage setzen, da er es sich zum Geschäfte gemacht hat, sie genau kennen zu lernen; daher kann er auch hinlänglichen Auf-

schluss über den Stand des Gegenstandes der hung. Sprache, dessen Einfluss auf die weiteren Verhandlungen, mithin auch von dem, was von einer günstigen Resolution in diesem Gegenstande zu erwarten sei, informieren. Ich habe den Vorschlag, denselben nach Wien abzusenden, welchen Sie mir in Ihrem letzten Schreiben machten, umso bereitwilliger angenommen, als dieses kein Aufsehen erregt, und die zwischen uns verhandelte Sache so delikater Natur ist, dass ich ganz Ihre Ansicht teile, welche Sie in Ihrem Schreiben mit dem Ihnen so richtigen Blicke aufstellten, dass die besprochene Vorfrage einzig zwischen *Ihnen* und *mir* verhandelt werden solle. Mein letztes Schreiben gründete sich, wie Sie lieber Fürst Metternich aus dessen Inhalt vermuten konnten, vorzüglich auf die Voraussetzung, dass jene Sache, welche den Gegenstand der Intermediation bildet, in dem Verlauf von 6 Wochen, welche seit dem 20. Dez. 1835 verflossen, in Wien bereits discutiert und ein wenn auch nicht definitiver Entschluss darüber gefasst worden. In dieser Voraussetzung (in welcher auch die Worte Ihrer offiziellen Note, dass über die Sache bereits an S. Mt. ein Vortrag erstattet worden, bestätigten) fand ich mich vor Antritt meiner Reise nach Wien zu der Bemerkung verpflichtet, dass falls über den in Frage stehenden Gegenstand bereits ein Beschluss gefasst, oder die Tendenz der Regierung sich ausgesprochen und diese von der früheren Resolution nicht abzugehen befunden, ich im Interesse der hohen Staats-Verwaltung, von der Reise nach Wien und der Teilnahme an den weiteren Beratungen in dieser Sache mich enthoben zu sehen wünsche. Nun hat die in ihrem Schreiben v. 30. enthaltene Erklärung, die Unrichtigkeit meiner Voraussetzung dargetan, mithin in diesem Anbetracht die Lage der Sache geändert, nichts destoweniger glaube ich doch meine Ansicht, den von mir geäußerten Wunsch nicht ganz aufgeben zu können. Dazu bestimmt mich keine Privat-Rücksicht irgend einer Art, denn gehe ich nach Wien und komme ich mit einer einfachen abschlägigen Antwort, oder einer nicht entsprechenden Antwort zurück, so wird man dieses mir hier nicht zumuten, wogegen wenn dieses bei meinem Zurückbleiben in Pressburg entschieden wird, die grössere Menge mir es übel nehmen wird, dass ich nicht persönlich die Sache betrieb. Allein das Land und die Menschen, mit denen ich zu tun habe, kennend, bin ich überzeugt, dass die nachteilige Einwirkung einer abschlägigen Resolution, wenn sie erfolgt, ohne dass ich früher nach Wien gereiset, auf die Staatsverwaltung weit weniger rückwirken wird, als im entgegengesetzten Falle, und dass es der Dinge wegen, die nach geendetem Reichstage folgen werden, für das Wohl des ganzen notwendig ist, meine unmittelbare Einwirkung in die Verhandlung soviel möglich aus dem Spiele zu lassen, wenn von derselben kein Erfolg zu hoffen ist. In dieser Hinsicht erwarte ich von Ihnen, lieber Fürst Metternich, den besten Aufschluss

indem Sie sicher während der verflossenen 6 Wochen dieser der Folgen wegen höchst wichtigen Sache, indem davon der gesetzliche Ausgang des Reichstags und das Heil des mir anvertrauten Landes abhängen dürfte, Ihre ganze Aufmerksamkeit geschenkt und darüber einen Plan sich gemacht haben werden. Glauben Sie, dass sich in der Sache der hung. Sprache, aus Anbetracht der dadurch zu bewirkenden Erfolge auf dem Reichstage, eine den Wünschen der Stände sich nähernde günstigere Resolution erwirken lasse, dann bitte ich Sie mir gleich zu schreiben und ich werde mich ungesäumt nach Wien verfügen, um mit Ihnen das weitere zu besprechen. Im entgegengesetzten Falle, der, wie ich hoffe und sehnlichst wünsche, nicht eintreten wird, müsste ich bei meiner früheren Bitte beharren und mir vorbehalten, meine Ansichten über den fraglichen Gegenstand neuerdings ausführlicher schriftlich auseinanderzusetzen und der a. h. Beurteilung zu unterbreiten ...

102.

1836 február 4. Bécs.

Gróf Mailáth Antal jelentése küldetéséről Metternichhez.

Ered., Conf. 1836:231. sz. alatt.

Es ward mir durch S. kais. Ht. den dltgsten Ehg. Reichs-Palatin der gnädige Auftrag, jenen Aufschluss, den die Verhältnisse des gegenwärtigen Reichstags über den Gegenstand der ung. Sprache und dessen Einfluss auf die weiteren Verhandlungen bieten, zu erteilen.

S. kais. Ht. wurde unter dem 30. Jänner l. J. angegangen, Höchst Ihre Gefühle über folgende zwei Punkte auszusprechen:

- a) welcher Nutzen für die gemeinsame Sache aus der Nachgiebigkeit des Königs in Betreff der ung. Sprache ergehen würde, und
- b) welche Bürgschaft, dass solcher Nutzen wirklich gesichert sei, zu erlangen wäre?

Eingedenk Eur. Dlt. hoher Weisung, *die Aufträge so deutlich als möglich entgegen zu nehmen*, gab mir alle Mühe, die karg ausgesprochenen Höchsten Ansichten aufzufassen und nehme mir die ehrfurchtvolle Freiheit, diese Eur. Dlt. höherem Ermessen zu unterziehen.

Den vorzüglichsten Nutzen der Nachgiebigkeit in Betreff der ung. Sprache glauben S. kais. Ht. *in einem gedeihlichen Ende des gegenwärtigen und lange währenden Landtages finden zu wollen.*

Unter einem *gedeihlichen Ende* wird ein *Schluss des Reichstags a. h. verstanden, wo die Urbarial Gesetz-Vorschläge nach üblicher Form sanktioniert und die Steuer-Quote bewilligt werde.*

Bei dieser Gelegenheit glaubte ich der aufhabenden Pflicht gemäss bemerken zu sollen, dass mir ein Komitatsdeputierter der

Opposition, der über die Lage der Dinge vor allem gut unterrichtet zu sein pflegt, die Nachricht mitgeteilt habe, die a. h. Regierung wolle noch während des gegenwärtigen Reichstags ein *Subsidium in Rekruten* verlangen; nachdem es nur wahrscheinlich wäre, dass mir hierüber Fragen gesetzt würden, so erkühne ich mich hierüber die höchste Weisung mir zu erbitten, um auf eine solche Frage mit einer Antwort bewaffnet zu sein.

S. kais. Ht. erklärten diese Nachricht für *erdichtet und erachteten über diese Frage gar keine nähere Weisung geben zu sollen.*

Höchst dieselben geruhten ferner noch zu bemerken, dass die *Steuer-Bewilligung rücksichtlich der Quote* manchen Anständen unterliegen dürfte; ich glaubte diese Besorgnis vorzüglich aus dem Grunde teilen zu sollen, weil der günstige Augenblick eine solche *in dem jetzigen Masse* zu erlangen, vor dreizehn Monaten versäumt wurde, zu einer Zeit, wo die Mehrheit der Instruktionen für die jetzige Quote vorhanden war, und wo der Antrag von einem Oppositionskomitee ausgegangen wäre. Die Sache sei nun durch die Natural-Relutions-Frage noch viel schlimmer gestellt, weil die meisten nachträglichen Instruktionen die Deputierten dahin weisen, die bestehende Steuerquote nur auf den Fall zu bewilligen, wenn eine höchst mässige Relutionssumme angenommen würde. S. kais. Ht. traten dieser Ansicht gnädigst bei, glaubten jedoch zu bemerken, dass es wohl sehr schlimm wäre, wenn dieser Landtag ohne gesetzliche Bestimmungen auseinander ginge; wenn dies jedoch wider alles Erwarten geschehen sollte, so schien es Höchstdemselben *minder schwierig, wenn es wegen der Streuerfrage, als wenn es wegen einer ungünstigen Entschliessung in Betreff der ung. Sprache geschehen sollte*, denn es sei jedermann einleuchtend, dass ein stehendes Heer ohne Steuern nicht bestehen könne, und somit die Steuerverweigerung dem Lande zur Last fallen würde, wo hingegen die ung. Sprache höchst populär und fast zu einer nationalen Frage geworden ist.

Was nun die Frage der zu stellenden Bürgschaft betrifft, darüber glauben S. kais. Ht., dass eine vollständige Bürgschaft in dieser Angelegenheit bei den Verhältnissen des gegenwärtigen Reichstags kaum möglich sei, der Missbrauch der nachträglichen Instruktionen habe den freien Willen der Deputierten ganz gelahmt, und sie blos zu Instrumenten ihrer Kommittenten herabgewürdigt; es sei daher unmöglich, itzt auf eine Mehrheit mit Bestimmtheit zu schliessen, bis die Komitee ihre Meinung nicht aussprachen, diese sei aber auch höchst wankend, nachdem die Erfahrung dieses Reichstags lehrte, dass die Komitee nach den verschiedenen Einflüssen, die sie erhalten, ihre Meinungen verändern und oft in sehr kurzen Fristen sich ganz widersprechende Instruktionen erteilen.

Endlich geruhten S. kais. Ht. gnädigst auszusprechen, sich

unverzüglich hieher verfügen zu wollen, wenn sich in der Sache der ung. Sprache, aus Anbetracht der dadurch zu bewirkenden Erfolge auf dem Reichstage eine den Wünschen der Stände sich nähernde a. h. Entschliessung erwirken lasse.

1836 február 5-én Pozsonyból kéri a nádor Metternichet, levele Conf. 1836:358. sz. alatt, hogy a Mailáth előtt kifejezett kérésének minél előbb eleget tegyen; a kedvező resolúció lehetővé tenné az úrbéri ügy letárgyalását és az országgyűlés befejezését, ami a mai európai helyzetben sürgősen szükséges, mert nem lehet tudni, mit fog még csinálni az országgyűlés, ha tovább is tart. — 1836 február 6., Pozsony írja Lajos főhercegnek, ugyanott, hogy bár Metternichtől nem kapott levelet, ma este Bécsbe ér, mert a Duna jege miatt ez az utolsó alkalom; leányát Herminát is magával viszi. Ugyanezen napon, ugyanott értesíti holnapi érkezéséről Metternichet is, aki ezekről nem tudva, újból Mailáth közbenjárását vette igénybe.

103.

1836 február 7. Bécs.

Metternich József nádornak.

Hivatalos más., Conf. 1836:230 sz. alatt.

Megköszöni február 1-i levelét és az abban kifejezett kegyes indulatot, valamint gróf Mailáth Antaltól küldött üzeneteket; ő a magyar ügyeket mindig pártatlanul szemléli. Őszintén akarja a következőkben véleményét kifejezni:

Höchstdero Antwort und die gleichzeitigen mündlichen Aufklärungen des Gr. Anton Mailáth haben leider nicht das nötige Licht und die vollständigen Aufschlüsse, welche zu einer Beschlussnahme erfordert werden, dargeboten. Aufschlüsse, welche Höchst-dieselben vermöge Ihrer hohen Stellung, Ihrer langjährigen Erfahrung, Ihrer Kenntnis des Landes und Ihres persönlichen Einflusses auf die Stände, zur vollen Befriedigung der Regierung zu erteilen allein im Stande sind.

Die natürliche Folge eines solchen Verhältnisses ist, dass jeder Ausspruch über den Gegenstand der Intermediation sich in die Länge ziehen muss, denn ich nehme nur die Freiheit zu wiederholen, dass im Centrum *keine Deliberation* über diesen Gegenstand Statt gefunden hat, noch statt finden konnte, solange das quid faciendum sich nur auf trockene Frage selbst beschränken musste. Das, was bei einer minder wichtigen Entscheidung berücksichtigt werden müsste, gilt umsomehr für einen höchst einflussreichen, in die Zukunft tief einwirkenden Entschluss.

Ohne einer moralischen Gewährleistung über den Erfolg eines von der Regierung zu fällenden Ausspruches, bleibt die letztere gleichmässig im Dunkeln über die wesentlichste Vorfrage in jeder Deliberation, nämlich über die Möglichkeit, die Folgen einer Konzession wie jene des Beharrens auf dem dermal gesetzlichen Stande

der Dinge, einen gewissenhaften Ausspruch zu tun. In dieser Tatsache liegt keine Willkür, Willkür würde in einem Entschlusse liegen, welcher nicht auf der reinen Erkenntnis dessen, wodurch der Beschluss zu rechtfertigen wäre, beruhte? Was hier von einem Ausspruche gilt, gilt nicht minder von den zu selbem führenden Rate, denn welcher treue Diener wird einen Rat erteilen, bevor sein Gewissen nicht zur Genüge aufgeklärt ist?

E. kais. Ht. geruhen aus dem Gesagten zu entnehmen, dass hier nicht die Wichtigkeit des Gegenstandes, sondern jene der Entscheidung in Betracht kommt.

Eben weil der Gegenstand wichtig ist, bedarf es nüchterner Blicke in das, was aus einer Entscheidung ergehen wird. Ich bitte E. kais. Ht. meine Stellung in dem Geschäfte so aufzufassen, wie sie ist. Es liegt nicht allein in meinem Gefühle der Notwendigkeit, dass Licht in mein Inneres dringe, sondern dass dasselbe in einem sehr verwickelten Gegenstande, mittelst der Möglichkeit die Erfolge zu berechnen, auf sämtliche Ratgeber verbreitet werde.

104.

1836 február 7. Bécs.

Metternich titkos utasítása gr. Mailáth Antal számára.

Hivatalos más., Conf. 1836: 231. sz. alatt.

Infolge der Kenntnis, welche Ew. Hgeb. von dem Schreiben an den H. Ehg. Palatin, dessen Überbringer sie sein werden, genommen haben, bleibt mir noch demselben den folgenden konfidentiellen Auftrag zu erteilen.

Im vollen Gefühle des Rechts und einer ganz gewöhnlichen Klugheit können die Ratgeber Sr. Mt. keine andere Aeussierung in der Frage des Tages abgeben, als diejenige, welche mein Schreiben an S. kais. Ht. in *meinem* Namen enthält. Wenn dasselbe eine Nuance mehr als mein Schreiben, v. 30. Jänner darbietet, so besteht dieselbe darin, dass ich das Feld der Fragen ausdehnte und indem die erste Aufforderung an S. kais. Ht. sich blos auf die Folgen einer *Concession* von Seite der Regierung beschränkte, in dem heutigen von einem Beschlusse im *weiten Sinne* des Wortes die Rede ist.

Wir würden unter anderen Verhältnissen, als es die gegenwärtigen sind, keinen Anstand genommen haben, die Fragen an S. kais. Ht. geradezu auf die Fälle der *Aufnahme* oder der *Verwerfung* der von den ung. Ständen in Antrag gebrachten neuen Bestimmungen über die ung. Sprache zu stellen. Wir haben es für angemessener erachtet, dies nicht zu tun, weil es noch eine dritte Form gibt, das Geschäft zu leiten und zu einem wünschenswerten Ende zuzuführen.

Wir sind nämlich weit entfernt, die Frage wegen der Sprache nicht als eine von der öffentlichen Meinung in Ungarn lebendig aufgegriffene zu erkennen, und wir gehören nicht zu denjenigen, welche sich Illusionen über den Wert einmal so gestellter Fragen überlassen. Aber eben weil die Sache steht, wie dies der Fall ist, so ergeht aus der Natur der Dinge, dass die wichtige Frage für die Regierung ebenfalls den Wert eines Mittels haben muss, der wünschenswerten Beendigung des Landtags Vorschub zu leisten. Je lebendiger nämlich der Wunsch der Stände ist, um so füglicher kann die Regierung denselben zum besten der gemeinsamen Sache verwenden.

E. Hg. sind sonach eigens beauftragt, indem Sie Ihre Erklärung gegen dem H. Ehg. ganz in dem Wortlaute meines Schreibens bezeichnet finden, als eine infolge Ihrer Gespräche mit den das hiesige Centrum bildenden Geschäftsmännern, in Ihnen entstandene Idee, jene gegen S. kais. Ht. vorzubringen, ob sich nicht im conciliatorischen Mittelwege in der Form eines Vorgehens finden liesse, in welchem, die von den Ständen gewünschten und von der Regierung als möglich erkannten Aussprüche auf das Ende des Landtages verschoben würden, d. h. auf einen Zeitpunkt, an welchem die gedeihliche Beendigung desselben bekannt und nicht rein problematisch sein werde? Wenn Verhandlungen zwischen der Regierung und den Ständen den Charakter eines Handelsgeschäftes tragen, so liegt in einer solchen Tatsache allerdings und in allen Zeiten ein Beweis, wie sehr die Stellungen verschoben sind; weit ärger und selbst zu den absurdesten Lagen würde aber jene einer Regierung gehören, welche *Alles* um *Nichts* geben müsste, und dies zwar nicht als eine ausgesprochene Forderung von Seite der Stände, sondern als ein ihnen zustehendes Recht. Einer so gestellten oder sich in einer solchen Lage erkennenden Regierung würden nur zwei Wege zu Gebote stehen: entweder ihr Recht zu leben auf dem offenen Kampfplatze zu wahren, oder sich als erloschen zu erkennen, und die Zügel der Regierung fahren zu lassen.

Da es zu den möglichen Chancen gehört, dass der Herr Ehg. ebensowenig die Idee eines Mittelweges auffassen dürfte, als derselbe bisher die an ihn gestellten sehr einfachen Fragen auf eine genügende Weise zu beantworten sich herbeiliess, so dürften E. Hg. sich in einem solchen Falle bewogen finden, an S. kais. Ht. ebenfalls in *Ihrem Namen* die ganz natürliche Frage zu richten, *welches nach dessen Ansicht die Folgen sein würden, wenn die Regierung in letzter Instanz, und durch die Unmöglichkeit anders zu handeln, sich zu einem, das Ansinnen der Stände kategorisch verwerfenden Ausspruche genöthigt sehen sollte?*

Als eine wahrscheinliche Bemerkung des Herrn Ehg. könnte man dessen Einwendung vorsehen, dass das Wort Unmöglichkeit hier nicht am rechten Orte stehe. Es genüge mir, E. Hg. zu be-

merken, dass eine solche Behauptung in der Grundlage falsch sein würde.

Die Frage, einer der ung. Sprache zu gebenden gesetzlichen Ausdehnung, ist entweder, wie S. Kais. Ht. dies versichern, eine Lebensfrage, oder sie ist es nicht. Ist sie die erstere, so müssen die Stände für das, was im Willen des Königs liegt und ausser dessen Willen nie ein Gesetz werden kann, die Erfüllung der ihnen obliegenden Pflichten, ebenfalls als eine Pflicht gegen den König erkennen. Tun sie dies nicht, so würde aus der Nachgiebigkeit Sr. Mt. in der Sache nichts ergehen, als eine Erniedrigung der Krone, deren Folgen mit einem Unterschiede für das Land dieselben sein müssten, mit dem Unterschiede nämlich, dass im Falle des würdigeren Ganges die Ehre der Regierung aufrecht erhalten und dass dieses Kleinod der Krone im anderen Falle verloren gehen müsste. Zwischen solchen Chancen besteht keine Wahl.

105—108.

1836 február 12—17.

Az államkonferencia iratai a nádori intermediációról.

Az államkonferencia elé ez az ügy a m. kancellária 1835 december 15-iki felterjesztése alapján került, melyet Conf. 1835:2307. sz. a. tárgyaltak. *Reviczky* december 22-én kérte Metternichet, Conf. 1835:2320. sz. a., hogy az ügy fontosságára való tekintettel „dessen reife Erwägung im Circulationswege unvermeidlich erscheint“, a kancellária irata mellékletét képező nádori felterjesztés december 12-éről (l. 99—104. sz. bevezetésében) leírandó és az államtanács tagjainak megküldendő.

A kancellária fenti felterjesztése részletesen adja az egyes udvari tanácsosok votumait a nádor idézett iratáról. *Bartal* mint referens: a nádor ellen van; a rendek via factira léptek, bár ezt a főrendek nem fogadták el; most az engedmény igazolná előttük a via factit, sőt újabb önkényre biztatná őket, mert az engedmény kevés volna nekik, mikor ők teljes diplomatikai nyelvvé akarják tenni a magyart. Az országgyűlés előrelátható rossz végének nem is a magyar nyelv az oka, már a címkérdés, a jövő országgyűlés kitűzése, az 1790:13. magyarázata dolgában is fenyegetőztek, hogy törvények készítése nélkül fogják elhagyni az országgyűlést. A Hármaskönyv, part. II. tit. 3. § 5. szerint a törvényhez consensus és confirmatio kell, a törvény dolgát nem lehet elválasztani a kir. jóváhagyástól, a confirmatio latin, tehát a magyar törvényszöveg gyengíteni a decretumot. A leirat emelje ki a királynak a magyar nyelv iránt örökölt szeretetét, annál fájdalmasabb neki, hogy félreértették és önhatalmú útra tértek; tekintettel azonban a nádor közbenjárására, megengedi, hogy egyedül magyar nyelven legyen a törvény, de hogy a szöveg világos lehessen, az 1805:4., l. rendelkezése (kéthasábos feliratokról) kiterjesztetik a törvényszövegekre is. *Jakabffy Simon*: a rendek eljárása nem egyéb presszió, az is kétséges, megnyugszanak-e az eredményben; mivel azonban az országgyűlésnek törvény nélkül való szétmenése a legnagyobb botrány volna, a nádor javaslatát pártolja. *Kuszevich József*: szomorúan látja, mint teszi tönkre a nyelvi separatio az országot, ugyanoly hatással van, mint az ozmánok uralma; Lengyelországot is nyelvének túlságos szeretete tette tönkre; ő soha se fog beleegyezni, hogy a latin helyén a magyar legyen a diplomatikai nyelv;

a törvény kéthasábos legyen, s mindkét fél authenticus. *Gr. Teleki József*: a nádor az egyedül illetékes annak megítélésére, lesz-e eredménye az engedménynek; ő a nádor javaslata mellett; Bartallal szemben: igaz, hogy a latin confirmatio és a magyar szöveg némi ellenmondás lesz, de ilyen több is van a Corpus Jurisban, lényegtelen dolog. *Br. Mednyánszky Alajos*: az engedmény sikere nem biztos; valószínű, hogy belőle az országgyűlés azt fogja következtetni, hogy zsarolni hasznos; a referenshez csatlakozik. *Br. Jósika Sámuel*: a nagy veszedelem csak a nádori javaslat elfogadásával kerülhető ki. *Br. Eötvös Ignác*, II. alkancellár: a meritumot illetőleg: előbb-utóbb meg kell adni a magyar nyelvnek az őt megillető helyet, ez nem is veszedelmes a pragmatica sanctióra sem, ebben nincs szó a latin nyelv jogairól. Formailag rosszul áll a dolog, a rendek el akarják hagyni az országgyűlést; a nádor javaslata elfogadandó, de itt kerülni kell a nunc adhuc kifejezést. A szótöbbség így a nádor mellett van; *Reviczky* kancellár is: Eötvösnek igaza van, a separatio-törekvés nem a magyar nyelvből vezethető le, az országban a latin nyelv tudása mind kisebb, így is már a magyar szöveget tartják normának, a nádor javaslata csak a meglevőt szentesítené; a viszonyok rajzában is igaza van neki; a megadással a királyi tekintély se csorbulna; de másrészt az eredmény épenséggel nem biztos, így olyan leiratot ajánl, mely a rendek helytelen véleményével szemben a vitás klauzulát az 1805:4. értelmében interpretálná, a törvények magyarázata az 1790/1:12. szerint is a király és a rendek joga, nem tisztán ez utóbbiaké; via facti-t a király nem ismer el soha; utolsó esetben a nádor javaslata is elfogadható.

105.

1836 február 12.

Mailáth György államtanácsos votuma.

Ered. Conf. 1835:2307. sz. a.

Die Frage, ob und was den Reichsständen in Hinsicht auf die ung. Sprache gewährt werden soll, lässt sich aus einem doppelten Gesichtspunkte würdigen; es fragt sich nämlich:

1. Können die Reichsstände mit Rücksicht auf die bestehenden Gesetze und auf das gesetzliche Herkommen eine weitere Begünstigung *de jure* fordern, als ihnen bereits durch die a. h. Entschliessung v. 5. Okt. 1835 bewilligt worden ist?

2. Welcher Gang wird der Regierung unter den gegenwärtigen Verhältnissen durch die *Klugheit* und *Vorsicht* geboten?

ad 1. Nach strengem Rechte ist die Regierung zu weiteren Begünstigungen nicht verpflichtet. Die Ansicht der Reichsstände, dass die Regierung durch die erwähnte a. h. Entschliessung hinsichtlich der ung. Sprache Rückschritte beabsichtigt habe, ist offenbar unrichtig und widerlegt sich selbst, — diese a. h. Entschliessung hat vielmehr zur Förderung und Ausbreitung der ung. Sprache einen neuen und wesentlichen Schritt dadurch getan, dass sie die ung. Sprache zur *Gesetzessprache* erhoben hat, was die Stände bisher nie erlangen konnten. Da nach dem ung. Staatsrechte die Gesetze aus den ständischen Repräsentationen und den kön. Resolutionen entstehen, da ferner die Repräsentationen der Stände seit

den ältesten Zeiten teils bloß in lateinischer, teils in den letzten 30 Jahren in lat. und ung. Sprache vorgelegt, die kön. Resolutionen aber stets in der lat. Sprache erteilt worden sind, *da* endlich dem Könige verfassungsmässig der eminentere Teil des Gesetzgebungsrechtes zusteht, so war es konsequent, darauf zu bestehen, dass in zweifelhaften Fällen der lat. Text der entscheidende sein soll. Der König hat nach meiner Überzeugung das volle Recht, hierauf solange zu bestehen, bis die a. h. Entschliessungen an die Reichsstände, welche wie gesagt, die Hauptgrundlage der Gesetze bilden, in der lat. Sprache erlassen werden, und für das von den Ständen beabsichtigte faktische Verfahren, wodurch sie die Gesetzesentwürfe bloß in ung. Sprache der a. h. Sanktion unterbreiten wollten, vermag ich keinen Entschuldigungsgrund aufzufinden.

ad 2. Mit Rücksicht auf die gegenwärtigen Verhältnisse alles genau erwogen, glaube ich, dass es im Interesse der Regierung liegt, bei dem Ausspruch v. 5. Okt. 1835 nicht stehen zu bleiben, und ich nehme keinen Anstand, mich für den Antrag Sr. kais. Ht. des dhlgtst. Herrn Erzherzogs Palatin auszusprechen, dass nämlich die Gesetze in beiden Sprachen sanktioniert, und zugleich erklärt werde, dass künftig in zweifelhaften Fällen der ung. Text entscheidend sein solle. Meine Gründe sind folgende:

a) Die lat. Sprache *als Geschäftssprache* geht ihrem gänzlichen Verfall im Lande so schnell entgegen, dass wir heute sehr wenige Geschäftsmänner haben, die in dieser Sprache gut schreiben können, in kurzer Zeit aber sehr wenige haben werden, die sie auch nur verstehen. Dieses Resultat wurde durch die Zeit, durch den Lauf der Ereignisse und durch alle die Ursachen, welche auch in anderen Ländern die tote Sprache aus den Geschäften verbannt haben, herbeigeführt, man darf sich es aber nicht verhehlen, dass hieran die Staatsverwaltung selbst einen nicht geringen Anteil hat, — wer den gegenwärtigen Stand der lat. Schule in Ungarn nur einigermaßen kennt, wird sich leicht überzeugen, dass sie durchaus nicht im Stande sind, lateinische Geschäftsmänner, wie wir sie einst gehabt haben, heranzubilden. Die aus den höheren Schulen heraustretenden jungen Leute, wenn sie sich der Civil-Praxis widmen, sind grösstenteils nicht im Stande, lateinische Aufsätze von Papier zu Papier gut abzuschreiben, wie ich es leider oft selbst erfahren habe. Unter den Komitatsbeamten gehört es heute zu den grössten Seltenheiten, Männer zu finden, welche der lat. Sprache nur halbwegs kundig sind, — in dem meiner Leitung unterstehenden Honther Komitat, wo noch vor 40 Jahren alles lateinisch verhandelt ward, kann sich unter 40 bis 50 Beamten kaum zwei aufweisen, die nur mittelmässige lat. Aufsätze zu liefern im Stande wären, von klassischer Latinität kann wohl auch bei den höheren Behörden, einige wenige ehrenvolle Ausnahmen abgerechnet, keine Rede sein.

b) Der klare und deutlich ausgesprochene Zweck der seit dem J. 1791 über die ung. Sprache gegebenen Gesetze war nicht nur die Förderung und Ausbildung, sondern auch die *Ausbreitung* und *die allmähliche Einführung in die Verwaltung*, der ung. Sprache. Diese Gesetze haben ihre Früchte in vollem Masse getragen, sie mussten aber auch im Lande, und insbesondere bei den Reichsständen die Hoffnung nähren, dass die Zeit kommen werde, wo die ung. Sprache die alleinige Gesetzes- und Verwaltungssprache werden wird. In dieser Lage der Dinge ist nicht nur der Rückschritt, sondern nicht einmal das Stehenbleiben mehr möglich, die Aufgabe der Regierung kann nicht die sein, das was unaufhaltsam geworden ist, aufzuhalten, sondern nur die: sich an die Spitze der Ereignisse zu stellen und sie so zu leiten, dass, wie Se. k. k. Ht. weise bemerken, dadurch nicht Rechte verkürzt, oder irgend ein Druck ausgeübt werde.

c) Seit dem J. 1827 werden die Gesetze, infolge der an die Reichsstände unter dem 9. April 1826 erlassenen a. h. Entschliessung, in das Ungarische übersetzt, und diese Übersetzung auch besonders abgedruckt, — bei dem gänzlichen Verfall der lat. Sprache als Geschäftssprache, und bei der täglich fühlbareren Unkenntnis derselben wird bei den Gerichtsbarkeiten der ung. Text fast ausschliessend benützt, obschon derselbe bis itzt nicht der authentische Text der Gesetze ist, — es scheint mir für die Regierung nicht gleichgültig zu sein, dass die bisher ohne allen Einfluss der Regierung durch die Reichsstände selbst veranstaltete ung. Übersetzung der Gesetze, durch das Volk faktisch als Verhaltensmassregel angesehen werden soll; dieser Unzukömmlichkeit kann dadurch am wirksamsten begegnet werden, wenn der ung. Text der a. h. Sanktion vorgelegt, mit dem lateinischen gleichzeitig sanktioniert, kundgemacht und in zweifelhaften Fällen für den Entscheidenden durch die Regierung selbst erklärt wird.

d) Die Einführung der ung. Sprache in die Verwaltung und die Gesetzgebung lässt sich nach meiner innigsten Überzeugung in die Länge durchaus nicht aufhalten, das was heute noch gewährt werden kann, und gewiss mit Dank empfangen werden wird, dürfte in sehr kurzer Zeit durch die Gewalt der Ereignisse selbst herbeigeführt werden, ohne dass man dafür der Regierung irgend einen Dank wissen werde, die Klugheit und die Vorsicht gebietet dasjenige in tempore utili zu bewilligen, was nicht vermieden werden kann. Wollte man gegen den unaufhaltbaren Strom der Ereignisse hartnäckig ankämpfen, so würde nicht nur der Zweck nicht erreicht, sondern eine noch stärkere Reaktion erzeugt werden, — diesen Erfolg hatten die Josephinischen Massregeln gehabt und zwar in einer Zeit, wo die ung. Sprache noch ganz brach lag und von dem heutigen Grad ihrer Ausbildung noch weit entfernt war, sie hat eben infolge dieser Massregeln seit den letzten 5 Dezennien grössere Fortschritte gemacht, als früher seit Jahrhunderten.

e) Die Sache der ung. Sprache ist im Lande zur Nationalsache geworden, und findet einen so allgemeinen Anklang, dass darüber heute fast gar keine abweichende Meinungen bestehen. Bei diesem so offenbar und unzweideutig ausgesprochenen Geiste lässt sich die Beibehaltung der lat. Sprache als alleinige und entscheidende Gesetzessprache um so weniger erzwingen, als sie auch in den übrigen k. k. Erblanden (Galizien etwa allein in Beziehung auf die Justizpflege ausgenommen) aus den Geschäften verbannt ist, wobei ich nicht unbemerkt lassen kann, dass ich meiner früheren amtlichen Stellung, als Präsident der unteren ständischen Tafel, bei Verhandlung der Sprachsache oft die Einwendung hören musste, dass die an die böhmischen Stände gerichteten Postulate in deutscher und böhmischer Sprache abgefasst und in beiden Sprachen durch den Landesfürsten unterfertigt werden.

f) Es ist hier kein Recht der Krone in der Frage, und es kann in keiner Sache dem allgemeinen Wunsche, ohne alle Gefährdung der kön. Rechte, so leicht willfahrt werden, als hier.

g) Unter den einzelnen Nationen des Landes, als da sind die Ungarn, die Slaven, Vallachen, Illyrier, Deutschen, ist unstreitig der Stamm der eigentlichen Ungarn der zahlreichste, wiewohl demselben die übrigen Nationen *alle insgesamt* an Zahl überlegen sind, — in derjenigen Klasse der Einwohner, welche verfassungsmässig zur Gesetzgebung, Verwaltung und überhaupt zur Teilnahme an den öffentlichen Angelegenheiten berufen ist, bilden aber die Ungarn ausser allem Zweifel die eminente Mehrheit und auch unter den wenigen, die diesem Stamme nicht angehören, dürfte es kaum mehr jemanden geben, der der ung. Sprache nicht, mehr oder weniger, kundig wäre, wobei ich bemerken muss, dass unter den Muttersprachen des Landes die ungarische, mit alleiniger Ausnahme der deutschen, die Ausgebildeteste ist. Von der Einführung der deutschen Sprache in die Geschäfte kann deshalb nicht die Rede sein, weil die deutsche Population im Verhältnisse zur Gesamtheit, so gering ist, dass sie hier nicht wohl in Anschlag gebracht werden kann, wie dies auch die Erfolglosigkeit der Josephinischen Massregel bewiesen hat. Die übrigen Muttersprachen sind dagegen in der Ausbildung auch viel weiter hinter der ungarischen, als es diese letztere im Verhältnisse zur deutschen ist.

h) In Hinsicht auf die Nebenländer und auf die wenigen Gerichtsbarkeiten, wo die ung. Sprache noch nicht die alleinige Geschäftssprache ist, wird es meines geh. Erachtens genügen, wenn der lat. Text mit dem ungarischen zugleich sanktioniert und die Gesetze in beiden Sprachen kundgemacht werden. Die wenigen Fälle, wo bei Gegenhaltung der beiden Texte Zweifel über den Sinn einzelner Worte entstehen können, werden keine unüberwindliche Schwierigkeiten darbieten, wenn auch der ung. Text für den Entscheidenden erklärt werden wird, denn heute bestehet

weder in Ungarn, noch in den Nebenländern irgendeine Gerichtsbarkeit mehr, wo der ung. Sprache vollkommen kundige Individuen nicht vorzufinden wären.

106.

[1836 február 12.]

Purkhart Norbert államtanácsos votuma.

Ered., Conf. 1835 : 2307. sz. a.

Die Stände haben Unrecht, wenn sie sagen, die Regierung mache Rückschritte in der Sache der ung. Sprache. Durch die Entschliessung v. 5. Okt. 1835 ist vielmehr ein wesentlicher und bedeutender Schritt vorwärts geschehen. Die ung. Sprache ist nämlich dadurch, obschon sie nicht einmal noch bei den politischen und gerichtlichen Behörden innerhalb der Grenzen des Reiches gesetzlich allgemein als Geschäftssprache eingeführt ist, zwar nicht ausschliesslich allein, sondern in Gemeinschaft mit der lat. Sprache, aber denn doch zum erstenmal zur Gesetzessprache erhoben worden, nachdem vor wenigen Jahren, namentlich i. J. 1826 (a. h. Entschliessung v. 9. April und 23. Aug. 1826) ausdrücklich nur die Beilegung einer ung. Übersetzung der Gesetzartikel zu den übrigen Diätalakten zugestanden, zugleich jedoch erklärt wurde, dass blos der lat. Text für den authentischen und für den Gesetzestext zu gelten habe, und nur die in lat. Sprache verfassten Artikel zur Solennisierung vorzulegen, ebenso in das Gesetzbuch aufzunehmen und sodann kundzumachen seien.

Die Stände haben kein Recht mehr zu fordern, als was besteht. Weder vermöge eines positiven Gesetzes, noch vermöge des bisherigen Herkommens.

Alles, was in der Sache über das dermal bestehende geschieht, ist ein reines Zugeständnis, ein neues Zugeständnis.

Zugeständnisse sind im allgemeinen nicht angezeigt.

Seit 46 Jahren geht die Regierung den Weg der Nachgiebigkeit. Wohin er bis jetzt geführt hat, sieht man, wohin er weiter fortgesetzt führen wird, führen muss, ist leicht zu ermessen.

In Bezug auf die besondere Angelegenheit der Intermediation liegt weder in der Sache, noch in der Art, wie sie gefordert wird, ein Grund, der geeignet wäre, die Regierung zu neuen Konzessionen zu bewegen. Nicht in der Sache, denn, wenn die Verdrängung der lat. Sprache und die Universalisierung der ung. Sprache mit der pragmatischen Sanktion und mit der Verfassung auch in keiner unmittelbaren Beziehung steht, so liegt es doch sicher nicht im Interesse der Regierung, ein Mittel mit Hast zu befördern, das Ungarn von den übrigen Ländern der Monarchie isoliert. Nicht in

der Art, denn die Stände wollen nicht bitten, nicht postulieren, wie es sonst geschah, nein — sie schlugen zuerst geradezu den faktischen Weg, dann zwar jenen der Intermediation ein, gehen indes auch seitdem im eigentlichen Sinne den faktischen Weg fort, indem sie seither alle Gesetzesentwürfe ausschliesslich in ung. Sprache redigieren. Sie wollen das, worauf sie kein Recht haben, offenbar ertrotzen und dachten sogar, wenn ihnen nicht gewährt würde, was sie verlangen, ohne Gesetz davon zu gehen.

Gelangt man einmal auf diese Art zum Ziele, so wird es schwerlich bei diesem einen Versuche bleiben. Wer steht dafür, dass man nicht bei einer oder anderen Urbarialfrage, bei der Titelfrage und bei so manchem anderen im Zuge stehenden Gegenstande dasselbe Mittel gegen die Regierung gebrauchen wird.

Die Lösung der Frage, *quid faciendum?* und wie weit kann die Regierung gehen, ist demnach äusserst schwierig.

Dass die Gesetze schon dermal blos in ung. Sprache abgefasst sein sollen, darauf wird von keiner Seite angetragen, und davon kann wohl auch nicht die Rede sein, besonders da die Gesetze auch für die Nebenländer, Croatien und Slavonien, zu gelten haben, wo die Geschäfte noch ausschliesslich und durchgehends in lat. Sprache geführt werden, und die ung. Sprache überhaupt noch wenig bekannt ist.

Die Abfassung der Gesetze in der lat. und ung. Sprache ist bereits zugegeben; allein zu erklären, dass der ung. Text der authentische sei, dagegen treten folgende Schwierigkeiten und Bedenklichkeiten ein:

1. wäre diese Erklärung schnurstracks derjenigen entgegengesetzt, welche die Regierung vor wenigen Monaten enunziert hat, was denn doch in hohem Grade compromittirend wäre.

2. würde auf diese Weise der lat. Text zum nicht authentischen und somit gerade der Text in jener Sprache, in welcher seit acht Jahrhunderten alle Gesetze abgefasst wurden, als deren Fortsetzung die dermaligen, sowie alle künftigen Gesetze umsomehr zu betrachten sind, als ja mit dem J. 1836 nicht die bisher bestandene Verfassung aufgehoben und eine neue begonnen, und schon in dem jetzigen Urbarialgesetze auf mehrere frühere Gesetze berufen wird, was, wie natürlich, auch künftig der Fall sein wird.

3. würde gegen ein nicht unwichtiges Prinzip verstossen. Die Gesetze werden aus den ständischen Repräsentationen und den kön. Resolutionen gebildet und so wie der König, wenn gleich die gesetzgebende Gewalt von ihm und den Ständen gemeinschaftlich ausgeübt wird, den eminenteren Teil der Gesetzgebungsgewalt ausmacht: so müssen doch auch die kön. Resolutionen als die vorzüglichere und eminentere Grundlage der Gesetze angesehen werden. Mit diesem Principe lässt es sich schwer vereinigen, dass, obschon bis jetzt die Repräsentationen in lat. und ung. Sprache

vorgelegt, die kön. Resolutionen aber ausschliesslich und allein in lat. Sprache, und sogar unter speciellen Andeutungen der Redaktion ergehen, dennoch bei dem Endresultate der beiderseitigen Traktate dem ung. Texte der Vorzug der Authenticität beigelegt werde.

4. endlich wäre dies ein Saltus, der in keiner Sache, mithin auch hier nicht, stattfinden sollte. Als Geschäftssprache ist sie nur allmählig eingeführt worden, ohne noch allgemein zu sein. Im J. 1826 erkannten die Stände selbst, dass der allgemeine Gebrauch *cum progressu temporis et culturae* Platz zu greifen hätte. In der Sphäre der Gesetze hat die ung. Sprache bisher noch gar keine Stelle eingenommen. Jetzt wird sie zuerst in dieses Gebiet eingeführt und beim ersten Erscheinen soll sie schon der lat. Sprache vortreten, und sich auf den ersten Platz hinstellen. Das steht nicht im Einklange mit dem Gange, den die Regierung bisher eingehen hat.

Die Erklärung, dass der lat. und der ung. Text authentisch sei, somit der eine wie der andere gleiche Rechte habe, scheint zwar paradox, allein sie ist es bei näherer Erwägung doch nicht, und sie liegt eigentlich schon im Sinne der a. h. Entschliessung v. 5. Okt. 1835. Denn sobald zugestanden wird, dass die Gesetzartikel in beiden Sprachen abgefasst und der kön. Sanktion vorgelegt werden können, woraus von selbst folgt, dass sie ebenso in das ung. Gesetzbuch einzuschalten und kundzumachen kommen, so kann ohne die ungedeihlichsten Folgerungen weder dem einen, noch dem anderen Texte die Eigenschaft der Authentizität mehr abgesprochen werden. Allein es kann der Fall eines Zweifels sich ergeben, nicht eines Zweifels über einen wesentlichen Punkt des Gesetzes, denn die Lösung solcher Zweifel gehört auf den Reichstag, sondern eines Zweifels über den richtigen Sinn eines einzelnen Wortes und Ausdrucks, es fragt sich nun, welcher Text von beiden soll, ich sage nicht der authentische, denn beide sind authentisch, sondern der entscheidende sein? Die a. h. Entschliessung v. 5. Okt. 1835. sagt: der lateinische, und das scheint auf einem vollgültigen Grunde zu beruhen.

Die ung. Sprache erscheint zum erstenmal auf dem Felde der Gesetze. Sie ist die in diesem Fache bisher ungewohnte, ungeübte. Sie schreitet in ihrer Ausbildung allerdings rasch vorwärts, allein sie musste sich doch erst in den neuesten Zeiten mit vielen neuen Wörtern bereichern, die selbst nicht jedem Ungarn vollkommen und genau bekannt und geläufig sind.

Die lat. Sprache ist dagegen seit 800 Jahren die alleinige Gesetzessprache. Alle Ausdrücke sind in ihr bestimmt und deren Wert bekannt, und seit langer Zeit herkömmlich. Als tote Sprache unterliegt sie auch keiner Veränderung.

Es scheint daher wohl natürlich zu sein, dass man in Fällen obiger Art an die letztere und nicht an die erstere sich halte.

Dies vorausgelassen geht nun der Antrag dahin, dass nicht schroff auf der früheren Entschliessung zu beharren, sondern vor allem den Ständen das Unwahre ihrer Behauptung vorzuhalten, sodann aber der wahre Sinn der früheren Entschliessung, den man entweder nicht versteht, oder absichtlich nicht verstehen will, angemessen zu erläutern wäre, und zwar mit der Erklärung, dass auch die Klausel wegen des *textus dirimentis* lediglich im Sinne des 4. Art. 1805, nämlich *ad anteventendos dubios nefors verborum sensus* zu verstehen sei und auch nur in eben diesem Sinne beabsichtigt war.

107.

1836 február 12.

Reviczky m. kancellár votuma.

Ered., Conf. 1835:2307 sz. alatt.

Vor allem übrigen scheint es mir zur näheren Aufklärung des Tatbestandes und der Entstehung der Palatinal-Intermediation in der vorliegenden Frage unvermeidlich zu sein, sich genau gegenwärtig zu halten, was die Stände schon in ihrer Repräsentation v. 30. März 1833. deren Erledigung sie oft und stets mit zunehmender Aufregung betrieben, begehrt haben, was ihnen mit der a. h. Entschliessung v. 5. Okt. 1835 gewährt, was verweigert wurde, zu welchen Umtrieben die dieser a. h. Entschliessung beigefügte Clausel: *ut in casu emergentis dubii textus latinus pro dirimente habeatur*, missbraucht wurde, und welche vermessene Repräsentation die Stände der unteren Tafel dagegen vorzulegen beschlossen, Umtriebe, deren Vollziehung nur durch die von den Ständen fürgewählte Palatinal-Intermediation verhindert werden konnte, nachdem über die vorgehende Anmeldung des dltgst. Ehg. Reichspalatins der von Sr. Kais. Ht. vorgeschlagene Ausweg: dass die Regierung unmittelbar einschreite, von der Hofkanzlei in ihrem Vortrag v. 7. Dez. v. J. 16517/1657 einstimmig für unannehmbar, hingegen die Palatinal-Intermediation einstimmig als gesetzlich anerkannt wurde, worüber eine a. h. Entschliessung wahrscheinlich darum nicht erfolgte, weil von den Ständen sogleich darauf den 12. desselben Monats der Weg der Intermediation angetreten wurde.

Der hier beiliegende Auszug der Vorstellung v. 10. März 1833, der a. h. Entschliessung v. 5. Okt. 1835 und des von der unteren Tafel beschlossenen höchst vermessenen Repräsentationsentwurfes liefert hierüber vollständige Aufklärung.

Betreffend das Meritum der Intermediationsfrage halte ich es für Pflicht, Wiederholungen möglichst zu meiden und beschränke mich auf folgende Betrachtungen.

Die durch die Verfügungen Kaisers Josef zu Gunsten der deutschen Sprache in Ungarn aufgeregte Exaltation für die ungarische hat sich zuerst in dem 16. Art. 1790/1 ausgesprochen. Das damalige Gesetz hat schon die Aussicht, dass einst selbst die Dikasterial-Verhandlungen ungarisch gepflogen werden sollen, eröffnet, denn das Gesetz schliesst mit den Worten: *dicasterialia negotia autem idiomate latino nunc adhuc pertractanda venient.*

Im J. 1792 hat der nun verklärte Kaiser zur Beförderung der ung. Sprache Grundsätze ausgesprochen, welche in dem 7. G.-A. des J. 1792 als Basis zu allmählicher *Einführung* der ung. Sprache selbst als Geschäftssprache festgesetzt worden sind. Der Kaiser ist sogar soweit gegangen, dass er, ohne dass *es die Stände beehrten*, aus eigenem Antriebe bewilligt hat, dass die Reichstagsvorstellungen in beiden Sprachen verfasst werden können.

Was seither rücksichtlich der ung. Sprache in die Gesetze aufgenommen wurde, überstieg die Grenzen jener gesetzlichen Grundsätze nicht. Sie sind also keine neuerlichen Konzessionen. Sie sind eigentlich das, was man Wort halten nennt; und weil seither 44 Jahre verflossen sind, kann man nicht behaupten, dass man mit dem Worthalten voreilig war.

Mittlerweile aber hat sich — und das ist Tatsache — der Gebrauch der ung. Sprache ungemein verbreitet, sie hat sich wissenschaftlich vervollkommenet und steht im Bereiche der öffentlichen Verhandlungen beinahe ausschliessend oben an.

Die Sache ist in ihrer Entwicklung soweit reif geworden, dass man mit der a. h. Entschliessung v. 5. Okt. v. J. nach Erwägung aller Umstände keinen Anstand nehmen zu können beschloss, zu bewilligen, dass künftig die Gesetze in beiden Sprachen verfasst werden. Die lat. und ung. Sprache sind also beide *gleichmässig Gesetzessprache*.

Schon aus dieser einzigen Ursache, welche die vorige Gestalt der Dinge *ganz* umgeschaffen hat, wäre es erwünscht gewesen, die mit dieser *Qualifikation beider* Sprachen für die Gesetzessprache nicht vereinbare, ja damit sogar im Widerspruche stehende Clausel, dass die lateinische die entscheidende Sprache sei, umsomehr wegzulassen, als man sich in derselben a. h. Entscheidung ausdrücklich auf die Grundsätze des J. 1792 und 1805 berief, nach welchen die Prosedria der lat. Sprache sichergestellt war.

Ich berufe mich diesfalls auf all das, was ich in meinem Votum bei der Hofkanzlei erörtert habe und muss mich zu der Überzeugung bekennen, dass auf diese Clausel nicht hartnäckig bestanden werden kann.

Es handelt sich aber wesentlich darum, wie dies geschehen könne, ohne der kön. Rechten zu vergeben und ohne das kön. Ansehen durch einen förmlichen Widerruf zu kompromittiren?

Ich habe mich nach reifer Erwägung aller Umstände, in

meinem Gewissen darüber ganz beruhigt, dass der *unschädlichste* Ausgang in der Annahme des von Sr. Kais. Ht. angeratenen Minimums bestehe; wenn nemlich mit Vermeidung aller Theorien, mit Umsicht und Würde, in möglichster Kürze und Bündigkeit erklärt wird, dass in den Gesetzen, welche künftig in beiden Sprachen verfasst und sankzioniert werden, die ung. Sprache die *Originalsprache* (nicht die *dirimierende*) sei: denn nur hierauf beschränkt sich der Wunsch Sr. Kais. Ht.

Auf diese Art kann *erstens* eine förmliche Widerrufung der fräglichchen Clausel der a. h. Entschliessung v. 5. Okt. 1835, dass in casu dubii der lat. Text der dirimierende sei, vermieden werden, *zweitens* wird hiedurch nur ein Satz aufgestellt, dessen Wahrheit unwiderruflich feststeht. Denn abgesehen von der *Authenticität*, wozu die kön. Bestimmung das wesentlichste Erfordernis ist, ist es, wenn man sich auf das Feld der Originalität stellt, vollkommen wahr, dass die *Grund-Materialien* der Gesetze aus Verhandlungen in ung. Sprache hervorgehen; die Verhandlungen in den Cirkeln, in der unteren Tafel, zwischen beiden Tafeln sind ausschliessend ungarisch; in der ung. Sprache werden die Nuncien beider Tafeln, die Repräsentations- und Gesetz-Entwürfe ursprünglich verfasst, aus dieser werden sie erst in die lat. Sprache *übersetzt*. Wahr ist es also, dass die ung. die *Originalsprache* ist; an dieser Originalität kann die lat. Resolution, welche sie zur *authentischen* erhebt, nichts ändern; und die kön. Resolution kann die lat. Übersetzung contra factum et veritatem für die Originalsprache unmöglich umschaffen, wohingegen ungeachtet der von Sr. Kais. Ht. verlangten *Originalität* der ung. Sprache, die lateinische dirimierend, beide aber *authentisch* sein können.

Meiner Ansicht nach kann man sich wirklich Glück wünschen, dass man in der Lage ist, durch einen Satz, der apodiktisch wahr ist, allen diesfälligen Umtrieben Grenzen zu setzen.

Es fragt sich aber, *wann* und *wie* diese Erklärung der ungarischen für die *Originalsprache* zu geben sei.

Es ist bekannt, dass die Stände, als sie unter dem nicht minder gehässigen als leeren Vorwande, die fräglichche Clausel sei ein retrograder Schritt, die *via facti* ergriffen, beschlossen haben, alle Gesetzentwürfe nur in ung. Sprache zu verfassen. Hätten die Stände, nachdem die Stände (!) dennoch den Intermediationsweg eingeschlagen, logisch und würdig gehandelt, wären sie auch in schuldiger Berücksichtigung, dass der Intermediator erkrankt war, und in Erwartung der Resultate der Intermediation, von der eingeschlagenen *via facti* abgestanden und hätten sie demnach in der Zwischenzeit auch Gesetzentwürfe in beiden Sprachen vorgelegt, so wäre kein Anstand ihnen eine a. g. Entschliessung in Betreff der ung. Sprache ohne Verzug zukommen zu lassen. Nachdem sie aber ungeachtet der ergriffenen Intermediation auf

der *Via facti* verharret sind, ohne a. h. Gefahr aber dem Souverain nichts abgetrotzt werden und Er sich zu einem den Ständen gefälligen Entschluss und in keinem Fall zwingen lassen darf, so bin ich der unmassgebigen Meinung, dass dermalen an S. Kais. Ht. nur ein Kabinetschreiben etwa folgenden Inhaltes zu erlassen wäre: S. Mt. hätten das Gefühl, durch die Erhebung auch der ungarischen zur Gesetzessprache, einen Beweis ihrer Huld und Gnade gegeben zu haben, der alles übertrifft, was bisher zu Gunsten der ung. Sprache gewährt worden ist. S. Mt. seien überdies noch entschlossen, in Würdigung der Palatinal Intermediation fernere Begünstigung zu bewilligen; nachdem aber die Stände mit unersetzlichem, höchst unverantwortlichem Zeitverlust die konstitutionswidrige und ihrem Vaterlande Gefahr drohende Bahn faktischer Eigenmächtigkeiten betreten, die Gesetzentwürfe unter nichtigen Vorwänden nur ungarisch verfassen, und keine Repräsentationen vorlegen, S. Mt. aber anarchische *Via facti* nie dulden, ihr nun und nimmermehr nachgeben werden, so möge S. Kais. Ht. den Ständen den kais. Befehl überbringen, dass S. Mt. der Palatinal Intermediation dann gnädigstes Gehör geben werden, wenn die Stände ihrer Pflicht gemäss sich beeilen werden, Repräsentationen und Gesetzentwürfe in beiden Sprachen vorzulegen und so zum allgemeinen ersehnten Schluss des Reichstages mitzuwirken.

Ich zweifle nicht, dass es auf dieser Art Sr. Kais. Ht. gelingen wird, die Stände zu vermögen, diesem kön. Befehle zu entsprechen. Dann erst, wenn dies gelingt, wird es an der Zeit sein, die von Sr. Kais. Ht. angetragene Begünstigung zu gewähren.

Betreffend die Frage; *wie*, in *welcher* Form die diesfällige huldreichste Entschliessung den Ständen zu bedeuten wäre, kann ich, solange die Titelfrage nicht entschieden ist, nur einverständlich mit Sr. Kais. Ht. und der ung. Hofkanzlei dahin stimmen, dass es durch ein Kabinetschreiben in lat. Sprache geschehe.

Sollte aber in der Zwischenzeit wiederholt und zuletzt in dem noch nicht erledigten Vortrag der Hofkanzlei v. 30. Dez. v. J. Z. 14517/1587 geäusserte Meinung genehmigt werden, dass nemlich in Urkunden, welche lediglich nur Ungarn betreffen, der Titel: „Ferd. I. Aust. Imp. Hungariae Rex hoc nomine V.“ gebraucht werde, so würde ich des a. u. Erachtens sein, dass an die Stände ein a. h. Reskript zu erlassen wäre, und dies zwar früher noch, als über ihre diesfällige Repräsentation die a. h. Entschliessung intimiert wird.

Az irat mellett Kollowrattól nincsen votum, Conf. 1836: 358. sz. a. van Kollowrat írónak kezétől egy aláírás nélküli memorandum: ez áttekinti a magyar nyelvű törekvéseket, 1825-ig csak a nyelv kiműveléséről volt szó, csak ekkor került szóba az adminisztráció nyelve; az október 5-iki leiratban helyes, hogy a latin *dirimens*, mert a magyar még változik, új szavakat is kell hozzá csinálni, míg a latin 800 év óta állandó. Meine innerste Überzeugung sagt mir, dass der Weg der Concessionen noch weiter fortgesetzt

zum gewissen Verderben führt; az országgyűlés rendes vége közöttös a kormányra, sem az úrbériségből, sem a kontribucióból nincs haszna; leiratot ajánl, mely szerint mindkét szöveg legális és autentikus, kétség esetén a latin „zu entscheiden hat über die wahre Bedeutung einzelner Worte und Ausdrücke“, ez a rendeknek nem száraz szavakkal, hanem részletesen írandó meg.

Az ügy végleg a február 13-iki konferencián intéztetett el, jegyzőkönyve Conf. 1836:273. sz., jelen voltak a nádor, Metternich, Kollowrat, Nádasdy, Reviczky, Mailáth, Purkhart és Gervay mint jegyzőkönyvvezető; miután már február 11-én előzetesen bizalmas tanácskozás volt, ezen az ülésen József nádor többszörös szóbeli felvilágosításai után Metternich két alternatívát terjeszt elő:

1. alternatíva: közölni, leirattal, a rendekkel, hogy 1. a király nem akar a nyelvkérdésben reakciót, 2. az október 5-iki resolúció úgy értendő, hogy a két szöveg egyformán szankcionálva lesz, törvénykönyvbe felvéve és kihirdetve, 3. mivel mindkét szöveg egyformán autentikus, a latin csak azért van kiemelve október 5-én, mert 800 éves gyakorlat folytán minden szava „igazi értelmű“, ez a klauzula egyébként is csak 1805:4. szerint értendő: ad evertendos dubios nefors verborum sensus. Az államkonferencia ezen alternatíva mellett van, de ha nem volna keresztülvihető, a

2. alternatíva, megadni azt, ami a kormány kompromittálása nélkül legnagyobb engedmény, ez volna a nádor javaslata szerint: mind a két szöveg szankció alá kerül, de kétség esetén a magyar lesz „entscheidend“.

A nádor az 1. alternatívát raisonnablenak és elfogadhatónak tartaná, ha az országgyűlési többség raison iránt, főként e tárgyban, még fogékony volna. Őket csak a 2. alternatíva nyugtatná meg; tovább ő se akar menni, könnyelműség volna további engedményeket tenni. Az országgyűlés vége így békében elérhető, rajzolja az úrbériség, kontribúció stb. esélyeit.

A konferencia erre a 2. alternatívát fogadja el. A leirat a nádorhoz fog intéztetni, mivel az országgyűléstől nem jött ez ügyben újabb felirat. A nádor végül jónak látná megállapítani az országgyűlés bezárása napját, de a konferencia szerint előbb meg kell várni, minő hatása lesz az engedménynek. A konferenciától javasolt leiratot a király február 17-én fogadta el.

108.

1836 február 17.

Kir. kézirat József nádorhoz, a magyar nyelv ügyében való nádori közbenjárás tárgyában.

Fog., Conf. 1836:273. sz. alatt, ered. nád. titk. ltár, Diaet. extraser. 1836, n. 5.

Lieber etc. Mit Befremden habe ich aus den Verhandlungen der Reichsstände entnommen, dass sie meiner am 5. Okt. 1835 erteilten Entschliessung den offenbar unrichtigen Sinn unterlegen, als hätte ich bei derselben in der Angelegenheit der ung. Sprache rückgängige Schritte beabsichtigt, oder sie wirklich getan. Ich fühle mich von der innigsten Überzeugung durchdrungen, und hatte mit Recht erwartet, es werde auch jeder Unbefangene und rechtlich Gesinnte anerkennen, dass durch meine obgedachte Entschliessung ein bedeutender Schritt zu Gunsten der hung. Sprache¹

¹ Metternich betoldása.

geschehen ist, indem ich nämlich zugestanden habe, dass diese Sprache auch zur Gesetzes-Sprache erhoben werde, was bis dahin *aus Anbetracht der nur erst im Vorschreiten begriffenen Ausbildung der ung. zur Geschäftssprache*² nicht nur nicht zugegeben, sondern durch wiederholte frühere Entschliessungen ausdrücklich verweigert wurde.

Zum mehreren Beweis meiner landesväterlichen Gesinnungen und meiner Geneigtheit, der Beförderung und Aufnahme der benannten Sprache jeden mit den Rücksichten der auf das wirkliche Gedeihen des Zweckes gerichteten unumgänglich notwendigen Umsicht vereinbarlichen Vorschub zu leisten, und, um auch E. L. einen Beweis zu geben, welch' besonderen Wert ich auf Ihre Vermittlung lege, will ich, dass von nun an die Gesetz-Artikel mir in dem ung., wie im lat. Texte vorgelegt werden, wo sodann, nach der von mir den beiden Texten erteilten Sanktion die solcher-gestalt zur Gesetzeskraft erhobenen Artikel in beiden Sprachen in das Gesetzbuch aufzunehmen und ebenso kund zu machen sind.

Zugleich bestimme ich, dass in Fällen, wo bei Anwendung der Gesetze über den Sinn und die Bedeutung einzelner Worte, den einen Text dem anderen gegenübergehalten, sich Zweifel erheben sollten, der ung. Text für den Entscheidenden zu gelten habe.

Ich erwarte von Ihrem bewährten Eifer für das von dem Besten meines Dienstes unzertrennliche wahre Wohl des Landes und von Ihrem erprobten Streben, beide Zwecke zu befördern, dass E. L. sich es auf jede mögliche Art werden angelegen sein lassen, dahin mit Erfolg zu wirken, dass die reichstäglichen Geschäfte nicht nur sogleich in gehörigen Gang gesetzt, sondern auch ein gedeihliches Ende des Reichstages in der tunlichst kürzesten Zeit herbeigeführt werden.

A legelső fogalmazványban a második bekezdésben még ez is állt: somit beide für authentisch, azt azonban az államkonferencia József nádornak külön benyújtott kívánságára (1836: 273. áll. konf. sz. alatt) törölte.

Az intermediáció ezen eredményéről József nádor „valódi öröm és hála érzésből eredett többszöri hangos éljen kiáltások” közt 1836 február 19-iki elegyes ülésen, Jegyzőkönyv 13, 465. l. e szavakkal tett közlést: „A magyar nyelv tárgyában való közbenjárásnak sikeréről óhajtottam volna, hogy az orsz. RR. bizodalmanak mentől előbb megfelelhettek volna, azonban ebbéli szándékomtól változó egészségem hátráltatott, s ez annak oka, hogy tudósításomat a reám bízott tárgyban csak ma és nem eléb tehettem meg. Én ő cs. kir. felségének az országosan egybegyűlt RR. a magyar nyelven alkotandó törvények iránti kívánságát előterjesztettem; Felséges Urunk atyáskodó hajlandóságánál fogva azt méltóztatott kinyilatkoztatni, hogy a hozandó törvények már a mostani ország gyűlése alatt magyar és deák nyelven őfelsége kegyelmes helybenhagyása (sanctio) alá terjesztessenek, mindazáltal a támadható kétség esetében az eredeti magyar szerkesztetés legyen az elhatározó” (az eredeti latin beszéd hivatalos fordítása).

² Metternich betoldása.

109.

1836 február 17.

Metternich gróf Mailáth Antalnak: a magyar nyelv ügyében kiadandó kir. kézirat értelméről és a kapcsolt részeknek ez ügyben állásfoglalásra indításáról.

Hivatalos más., Conf. 1836:297. sz. a.

A kir. kézirat (108. sz. a.) kimondja, hogy I. a törvények mindkét nyelven készítettessenek és mindkét szöveget szentesíteni fogja a király.

2. hierdurch werden die beiden Texte authentisch und gesetzlich. Da zwei dem Anscheine nach so gleichlautende Texte dennoch zu Anständen über die Interpretation der *Worte* darbieten können, so müsste einer der zwei authentischen Texte das Recht behaupten, die dirimente Auslegung zu liefern. S. Mt. hätten hiezu den lat. Text vorgezogen, weil er im Zusammenhange mit dem seit dem Beginne des ung. Staates bestehenden Sprachgebrauche ist, und in ganz Ungarn nebst dessen adnexen Theilen der in den Geschäften verstandene und eingeübte ist. Wir haben jedoch geglaubt, den Herrn Ehg. Palatin den Ausspruch fällen zu lassen, ob er sich traue, das Geschäft unter dieser Bedingung zu beendigen. S. Kais. Ht. haben sich gegen diese Möglichkeit bestimmt erklärt, und deshalb wurde dem ung. Texte in den bezeichneten Fällen die Entscheidung gewährt. Die a. h. Reskripte werden fortan lateinisch bleiben.

Als Bemerkung in Beziehung auf die gewählte Form, genüge es mir E. Hg. auf den Unterschied aufmerksam zu machen, welcher aus einem *Handsreiben an den Ehg.* und einem *kön. Reskripte an die Reichsstände* ergeht. Das erste beweist, dass der König *so* und *nicht anders* handeln werde; das zweite ist die *vollbrachte Tat*. In dem vorliegenden Fall galt es zu entscheiden, ob man sich damit begnügen wolle, die Verhandlung im Reichstage wieder in Zug zu bringen, oder ob man nicht vielmehr das Ende des Reichstages ins Auge fassen müsse. Zu dem letzteren konnte nur die gewählte Form dienen.

Die Sache genau betrachtet, so reduciert sich der Beschluss auf die Confection der Gesetze in den Sprachen und auf den Ausspruch der Interpretation in der ung. Sprache. Hiervon werden S. Mt., geschehe was immer wolle, nicht mehr abgehen. Nichts am Schlusse des Reichstages davon zurücknehmen, noch in der Zwischenzeit ferneres zugestehen.

Aus dem a. h. Ausspruche ergeht für die Jurisdictionen das Recht, sich des einen, oder des anderen Textes zu bedienen. *Den adnexen Theilen ist sonach keine Beschränkung des Herkommens aufgelegt.* Es bleibt ihnen überlassen, vom Gebrauche der lat. Sprache

nicht abzugehen, und es liegt in ihrem wohlverstandenen Interesse auf selben zu beharren. Ich glaube, dass es gut sein wird, diese Wahrheit denselben verständlich zu machen. Sie zu einem Ausspruche von Regierungswegen zu excitieren, würde uns nicht gut scheinen, je mehr sie hier im eigenen Gefühle handeln werden, um so besser wird es sein. Können E. Hg. hiezu beitragen, so müsste es in jedem Falle auf eine Weise geschehen, welche dem Zwecke entsprechen könnte und die Regierung aus dem Spiele liesse. Die Auffindung der Art überlasse ich Ihnen vertrauensvoll.

Der Ehg. scheint gutes Mutes und von der baldigen gesetzmässigen Beendigung des Reichstages überzeugt zu sein. In mehreren vertrauten Gesprächen habe ich ihn Worte der Wahrheit hören lassen, wie er deren von seiner Pressburger Umgebung sicher nicht vernimmt.

110.

1836 március 4.

Kir. kézirat József nádorhoz, mellyel neki az országgyűlés 1836 március 3-iki felirata visszaküldetik azért, hogy azt latinul is írja alá.

Hivat. fog., Conf. 1836:416. sz. a.

József nádor az 1836 március 3-iki, úrbéri tárgyú felírást csak a magyar hasábon és magyarul írta alá az országgyűlés nevében, Irományok 6, 306. l., ugyanezen napon levélben kérte Metternichet az úrbéri ügy sürgős elintézésére. Levele az államkonferenciában tárgyalatván (circulatio, Purkhart, Mailáth, Nádasdy, Kollowrat, Metternich közt), fennakadtak a csak magyar aláíráson, s a felíratot a következő kir. kézirrattal küldették vissza a nádornak:

Lieber etc. Die über das Urbarium mir eingesendete Repräsentation der reichstäglich versammelten Stände meines Königreichs Ungarn v. 3. März 1836 erhalten E. L. samt allen derselben angeschlossenen Entwürfen der Gesetzes-Artikel über die Excerpte in der Anlage zurück. Da meine Erklärung bei der letzthinigen Intermediationsfrage sich lediglich auf die Gesetzes-Artikel bezog und der ausdrückliche Sinn derselben dahin gegangen ist, dass, nachdem künftig die beiden Texte, nämlich der lat. und der ung. von mir sanktioniert, ebenso in das Gesetzbuch aufgenommen werden, und nur in zweifelhaften Fällen der ung. Text für entscheidend zu gelten habe, so kann ich mein grosses Befremden darüber nicht bergen, dass E. L. in der rückfolgenden Repräsentation nur den ung. Text mit Ihrer Unterschrift versehen haben, welches einen von mir nicht beabsichtigten Unterschied im Werte der beiden Texte bezeichnen müsste.

E. L. werden, bevor ich diese Repräsentation einer Verhandlung zuweise, und darüber meine Entscheidung erteile, dafür

sorgen, dass sowohl diese, als auch die künftigen Repräsentationen meinem obgedachten Sinne und Aussprüche gemäss ausgefertigt und mir vorgelegt werden. Zugleich aber auch veranlassen, dass der Druck derselben, wenn ihnen die Unterschrift E. L. beigelegt werden sollte, ebenso nur mit Ihrer Unterfertigung in beiden Sprachen gestattet werde.

A nádor sietett a rendeletnek engedelmeskedni, már március 5-én felterjesztette az immár latinul is aláírt feliratot azzal, hogy a csak magyar aláírás okát külön felterjesztésben fogja megmagyarázni, Conf. 1836:431. sz., v. ö. március 8-iki felterjesztését iratok, 111. sz. a.

111.

1836 március 8. Pozsony.

József nádor a királyhoz: megokolja, miért írta alá a rendek feliratát csak magyar nyelven.

Sk. ered., Conf. 1836:465. sz. a.

V. ö. az 1836 március 4. leiratot, 110. sz. a.

A f. hó 4-iki rosszaló kéziratot megkapta, s bár sajnálja a lépést, mellyel a rosszalást magára vonta, leírja az indítóokokat, melyek szerint ő nem hitte, hogy a király akarásával ellentétben cselekszik.

Die Repräsentationen der hung. Stände wurden bis z. J. 1805 in der lat. Sprache verfertigt: in diesem Jahre geruhte Eur. Mt. verewigter Vater zu gestatten, dass diese Repräsentationen in Hinkunft latein und hungarisch verfasst werden dürften. Diese Verfügung wurde dem Art. 4:1805 u. zw. dessen 4. Paragraph eingeschaltet. Seit dieser Zeit wurden die ständischen Vorstellungen stets latein und hungarisch verfasst u. zw. dergestalt, dass bis zum J. 1830 der lat. Text der Repräsentation die linke, der hungarische aber die rechte Seite einnahm, seit 1830 aber das entgegengesetzte Verhältnis eintrat, mithin der ung. Text die linke Seite, der lateinische aber die rechte einnahm, ohne dass hierwegen eine Erinnerung vom a. h. Orte gemacht worden wäre.

Die ständischen Repräsentationen werden durch den Palatin und den Primas solchergestalt unterfertigt, dass erstere seinen Namen am Ende derselben links, der letztere aber rechter Hand beisetzt; ist die Primatie erledigt, dann unterschreibt die Repräsentationen blos der Palatin, indem er auch dann seinen Namen der linken Seite beisetzt. Die Verfügung des 4. Art. v. 1805. änderte nicht diese Ordnung und die Unterschriften blieben fortan latein, weil die lat. Sprache jene Sprache war, in welcher die Art. abgefasst wurden und in denen Repräsentationen der lat. Text allein als Originaltext betrachtet wurde, obgleich sonst der gewöhnlichen Geschäftsordnung nach seit dem J. 1830 die unter dem hung.

Texte stehende Unterschrift des Palatins hungarisch zu verfassen gewesen wäre.

Als nun E. Mt. in der über die Intermediationsfrage erlassenen Resolution a. g. erklärten, dass in Hinkunft A. h. derselben die zu verfassenden Gesetze in hung. und lat. Sprache vorzulegen sind und dass sie dieselben auf die nämliche Art sanktionieren werden, dass endlich in zweifelhaften Fällen der hung. Text für entscheidend zu gelten habe, änderte sich die Sache wesentlich und ich glaubte umsoweniger dieser a. h. Willensmeinung entgegen, vielmehr derselben gemäss zu handeln, indem ich unaufgefordert meine seit jeher auf der linken Seite der Vorstellung, mithin jetzt, nur unter dem die linke Spalte derselben einnehmenden hung. Text sich befindende Unterschrift, auch hungarisch abfasste, als E. Mt. in dem am 17. Febr. an mich erlassenen Handschreiben ausdrücklich die hung. Sprache der lateinischen in der Fügung der Worte vorsetzten, — ferner bei der von E. Mt. ausgesprochenen Willensmeinung über die Vorlage, die Sanktionierung und das relative Verhältnis der in beiden Sprachen abzufassenden Artikel, die gleiche Authenticität des hung. Repräsentationstextes mit dem lateinischen nicht in Frage gestellt werden kann, — endlich die gewöhnliche Geschäftsordnung es mit sich bringt, dass die Unterschrift stets in der nämlichen Sprache erfolge, in welcher die Vorstellung abgefasst ist, daher der Palatin, dessen Unterschrift unter dem hung. Texte steht, sich hungarisch zu unterschreiben hätte, indes der Primas, dessen Unterschrift sich unter dem lat. Texte zu befinden pflegt, sich auch jetzo lateinisch unterschreiben sollte.

Aus dem da bisher Gesagten hoffe ich, werden sich E. Mt. zu überzeugen geruhen, dass indem ich der anfangs erwähnten Repräsentation meine Unterfertigung nur unter dem hung. Texte beifügte, einzig dem bisher beobachteten Herkommen folgte, dass ich ferner aus den vorangeführten Gründen hinlänglichen Anlass hatte zu glauben, dass die Unterschrift der Repräsentationen in der hung. Sprache der a. h. Absicht nicht nur nicht entgegen, sondern vielmehr derselben gemäss wäre und in der bestehenden Geschäftsordnung begründet sei.

Was nun ferner die von E. Mt. weiters gemachte Bemerkung betrifft, dass mein Verfahren in dieser Sache einen von E. Mt. nicht beabsichtigten Unterschied im Werte beider Texte bezeichnen müsste, beziehe ich mich in Kürze auf jenes, was ich früher erwähnte, dass nämlich der Reichspalatin seine Unterschrift stets auf der linken Seite der Repräsentation beisetze, ohne dass dieses einen Unterschied im Werte oder Vorzug bezeichnete, — dass es nach meiner ohnm. g. Meinung der Ordnung der Dinge gemäss sei, dass sobald beide Texte einen gleichen Wert, gleiche Originalität besitzen, die Unterschrift in jener Sprache erfolgen müsse, in welcher

die Spalte der Repräsentation oder der Text abgefasst ist, unter welchem sie steht. Es dürfte daher des endesunterzeichneten Verfahren in dieser Sache um so weniger Anlass zu begründeten Besorgnissen geben, als in Hinsicht der Texte der ständischen Repräsentationen der Art. 4. v. 1805.

Ha a rendek az elnök aláírásából következtetést akarnának vonni, az 1835. októberi kéziratra utalandók.

Hätte ich nur im mindesten solches besorgen zu müssen geglaubt, dann hätte ich den von E. Mt. missfällig aufgenommenen Schritt nicht getan, da er nun aber geschehen, nehme ich die Verantwortlichkeit Hinsicht derselben, so wie auch die Verpflichtungen auf mich, wenn (was nicht zu vermuten ist) derselbe von Seite der Stände zu weiteren Anforderungen oder Folgerungen benützt werden wollte, letztere zurückzuweisen und nicht zu gestatten, dass sie Eur. Mt. vorgelegt werden.

In der vollen Zuversicht, dass E. Mt. diese Rechtfertigung meines Benehmens in Gnaden aufnehmen und für gegründet anerkennen werden, und dass es mir gelungen sei, die Besorgnisse aufzuklären, welche A. h. dieselbe aus den Folgerungen schöpften, welche vielleicht aus der Art und Weise meiner Unterschrift gezogen werden könnten, wage ich die a. u. Bitte, es möchten E. Mt. a. g. gestatten, dass ich mich auch ferners dem Herkommen gemäss auf der linken Spalte der ständischen Repräsentationen und zwar da jetzt der hung. Text nicht minder original als der lateinische ist, in hung. Sprache unterzeichne, indes nach dem bisherigen Usus die Beisetzung der Unterschrift unter der rechten Spalte in lat. Sprache dem zu ernennenden Primas vorbehalten bleibe.

Eur. Mt. Weisheit wird es nicht entgehen, dass eine Aenderung in dieser Ordnung, indem die Unterschrift der Repräsentationen in den gemischten Sitzungen erfolgt, der Aufmerksamkeit der Stände nicht entgehen würde und dass diese für die Regierung an sich unwichtige Sache leicht Aufsehen erregen und nachteilig auf die günstigen Resultate und die grössere Einstimmigkeit der Stände, welche man einzig und allein Eur. Mt. Resolution über die hung. Sprache verdankt, einwirken und das zu einem gesetzlichen Ende des Reichstags so notwendige gegenseitige Vertrauen ändern könnte.

Az államkonferencia votuma e levélről 1836 március 10-én: „Da die mit a. h. Handschreiben v. 17. Febr. 1836 über die Angelegenheit der Intermediation Sr. Kais. Mt. des H. Ehg. Palatin (!) sich ausdrücklich nur auf die Abfassung und Sanktionierung der Gesetzes-Artikel bezog und hiernach beide Texte, der ungarische nämlich sowie der lateinische für authentisch zu gelten haben, so folge auch, nach der Meinung der Konferenz, von selbst, dass die reichstäglichen Repräsentationen auch künftig *rechts* von dem jeweiligen Reichsprimas und *links* von dem Reichspalatin, jedoch im Einklange mit der über die Intermediation ergangenen Entschliessung, wodurch

der bisherige Zustand der Sache eine teilweise wesentliche Veränderung erlitten hat, auf beiden Spalten, mithin sowohl unter dem lat., als unter dem ung. Texte von beiden in den damit übereinstimmenden Sprachen unterfertigt werden müssen.

Die Gründe, welche S. Kais. Ht. der H. Ehg. Palatin dafür angeben, dass es gestattet werden möge, dass den einen Text der Reichspalatin, u. zw. den ungarischen auf der linken Spalte und den anderen der Reichsprimas, den lateinischen, auf der rechten Spalte, allein unterfertigen, könne die Konferenz von ihrer vorgedachten Meinung nicht abbringen, vielmehr würden sie einen hohen Wert darauf legen, dass E. Mt. derselben a. h. ihre Genehmigung zu erteilen geruhen, weil sie sehr besorgen müsste, dass gar bald nur die ung. Repräsentationen für die authentischen angesehen und am Ende sie auch nur in dieser Sprache allein vorgelegt werden würden, somit das *via facti* eintreten könnte, was unter allen Verhältnissen vermieden werden muss.“ Az ily értelemben megszövegezt s a nádornak kiadott kir. *kézirat* március 10., nád. titk. lt. Diaet. extraser. 1836, n. 17. a.

Az aláírás kérdése összefüggött az intermediációra létrejött február 17-iki (l. 108. sz. a.) kir. *kézirat* interpretálásával. *Reviczky* 1836 március 10-én kir. utasításra közli a nádorral, Diaet. extraser. n. 19., hogy az február 17-iki *kézirat* a két nyelvet csak a Vorlegen és Sanktionieren esetére szabja meg; ha a király nem fogadja el, vagy rektifikálja a felterjesztett törvényjavaslatot, leiratában csak a latin törvénytöveget idézi, mert ha a magyart is idézné, ezzel lassanként magyar nyelvűvé lenne a leirat is. A nádor március 11-iki válaszában, ugyanitt, cáfolja *Reviczky* felfogását, s hangoztatja, hogy úgy az idézéseknél, mint az aláírásokban a magyar szöveg tekintetbe veendő: „Nur dann steht die Authenticität der beiden Texte und der Einfluss der Regierung auf dieselbe fest, wenn beide auf eine gleiche Art behandelt werden“; március 13-án, ugyanitt n. 22, *Metternichet* is kéri ugyanerre; az aláírásoknál leghelyesebb — ellentétben a március 10. *kézirattal* — ha a nádor és primás egyszer írják alá nevüket, mindegyik külön hasábon; erre *Metternich* március 20-án válaszolja, ugyanitt n. 25, hogy a konferencia a latin leiratok fenntartása érdekében úgy határozott, hogy a törvényjavaslat szövegén a leirat ezután úgy fog változtatni, hogy a szöveg szavait sem magyarul, sem latinul nem fogja idézni. A konferenciában a nádor mellett *Mailáth György* szólott, ennek március 17. levele a nádorhoz, ugyanott n. 22: az aláírás dolgában „princeps *Metternich* a primitiva idea sua dimovibilis non est“; a törvénytöveg leiratbeli idézéséről *Mailáth* úgy informálta a konferenciát, hogy a magyar szöveg lévén elhatározó, azt kell idézni, de *Reviczky* nagyon ellene volt: „nullatenus accedi posse, ut linguae hung. in resolutionibus reg. qualiscunque tandem usus fiat“, a nádor érveit részletesen cáfolni akarta, amit *Mailáth* azzal vágott el, hogy az ügy nem oly fontos, hogy ennyit kellene róla tárgyalni s javasolta, ami el is fogadtatott, hogy a leirat ne szó szerint, hanem csak saját szavaival idézze a törvénytövegeket.

Az országgyűlés végén még két esetben okozott a nyelvkérdés nehézséget. Az egyik V. Ferdinánd hitlevelének törvénybeiktatásánál történt: az 1830 szeptember 25-iki *hitlevél* szövegét magyar és latin nyelven terjesztette fel az április 24-iki felirat (Irományok 7, 540. l.), amire az április 28. kir. leirat, ugyanott 639. l., megállapítja, hogy az egész úgy van csinálva, mintha a *hitlevél* valóságban két nyelven adatott volna ki, s ezért vagy tüntessék fel, hogy latinul van az eredeti, s akkor a magyar fordítás, a kancelláriával leendő concertatio után, megmaradhat, vagy csak latinul inartikulálják. Erről *Reviczky* *Metternich*hez, Pozsony, április 26. „zum persönlichen Gebrauch geheim“, Conf. 1836:853. sz. a., ez az ellenzék fogása, melyet a nádor pártfogása hízal. „So viel ist aber gewiss, dass wenn S. Kais. Ht. sich abermal in dieser ung. Frenesie der Stände annehmen und dies bekannt wird, nicht nur das Ende des Reichstags, sondern

auch die höchsten Interessen des Hauses compromittiert werden können... Es geht hier so ganz unverhohlen zu, dass auch der blindeste hellsehend werden und mit blutendem Herzen bedauern muss, dass dies nicht allenthalben der Fall ist“, a nádor a nyelvi leirat publikálását is halogatja. — Az országgyűlés bezárásakor a rendi deputáció magyar nyelven akarta a királyt üdvözölni, s felkérték a nádort, eszközölje ki erre a kir. engedélyt. A nádor kelet nélkül (május 1.) kérte a döntést Metternichtől, azzal, hogy ő ez ügyben közvetítést nem vállalt, csak az idő rövidsége miatt megy a kérés felirat helyett rajta keresztül; meg is akarta mondani a rendeknek, hogy ily kérésre nincs alkalmas idő, de a ma uralkodó „hungarismus“ miatt ilyen válasz heves támadásokra adna alkalmat; az államkonferenciában Metternich röviden megtagadta, s ily értelemben ment a kir. kézirat május 2-án a nádorhoz, amelynek másolatát Metternich Reviczkynek is megküldte, azon célból, hogy ez ellenőrizze, miként hajtotta végre a nádor az utasítást, Conf. 1836: 872. sz., Reviczky beterjeszti a nádor beszédéről a jegyzőkönyvet, melyből kiderül, hogy csakugyan nem úgy hajtotta végre, mint kellett volna: azt mondta, hogy a király *modo* (noch jetzt) latin beszédet kíván, mit a rendek arra értettek, hogy a jövő országgyűlésen már magyar beszédet engedélyez, holott a nádor levélben azt jelenti Metternichnek, hogy végrehajtotta az utasítást. *Reviczky* az erre vonatkozó iratokat, mikor a kancellári állást elhagyta, meg akarta semmisíteni, mert ily „odiosa“ nem hagyhatók levéltárban, de az iratok közt találva *Metternich* egy feljegyzését, megküldte neki, s azok jelenleg Conf. 1839: 1086. sz. a. találhatók. Metternich e feljegyzése: „S. Kais. Ht. haben mir den Fall in den folgenden Worten mitgeteilt: „Nun die Sache ist, wie ich es vorsah, ganz nach Wunsch abgelaufen. Ich habe den Ständen in der Mixta den Willen Sr. Mt. in den mir vorgeschriebenen Worten erklärt. [Itt Reviczky széljegyzete: mit dem Beisatze *modo* (jetzt), sowie es diese Relationen beweisen, was gerade das Entgegengesetzte von dem ist, was im Handbillet gesagt wird.] Sie haben sich hiemit vollkommen zufrieden bezeugt. Ein Deputierter hat nur beigefügt, dass sich die Stände ihre Bitte auf andere Gelegenheiten vorbehalten würden.“ Hierauf habe ich Sr. Kais. Ht. erwidert, dass den Ständen dies allerdings nicht zu verbieten sei, dass S. Mt. jedoch bei der neuen, wie bei der früheren Gelegenheit mit *nein* antworten würden“.

112.

1836. március 9.

Verőce vármegye kérése az országgyűlési sérelmek és kívánatok közt a magyar nyelv bővebb ismerete és kiművelése tárgyában.

Nyomt. az 1832—36. országgyűlés sérelmei és kívánatai közt, az Irományok 6. kötetéhez kötve, III. osztály „Horvát, Dalmatia és Slavonia országoknak közönséges és egyes sérelmei és kívánatai“ C sorozat, 29. l. továbbá e sérelmeket felterjesztő 1836 március 28. felirat mellett, Irományok 7, 250. l.

Verőcze vármegye a magyar nyelv bővebb ösméretét és kiművelését kebelében sikeresen előmozdítani kívánván, valamint azokra nézve, melyeket a cél elérésére szolgálhatónak vélt, 1832 eszt. március 12-én s következő napjain tartott közgyűléséből mind öfelségének, mind pedig a helytartó tanácsnak alázatos kérését felterjesztette, úgy hasonlóan mindazokat a végre, hogy az ország rendeitől is pártoltatván, minél előbb fogamatot nyerhessenek, a következőkben előterjeszti:

a) Verőcze vármegyében anyai nyelv lévén az illyriai, ezzel az isteni vallásos elvek és erkölcsiség ösmérete tekintetéből felhagyni ugyan nem lehet, s ezt valóban a vallás és erkölcsiség megtanulása kedvéért az alsóbb iskolákban tovább is meg kelletik tartani, azonban, hogy a magyar nyelv ösmérete is a gyermekekbe már gyenge korokban be csepegtethessék, kívánja hogy minden alsó, s felsőbb iskoláiban a magyar olvasás, írás és nyelvtudomány oly móddal taníttassék, hogy a normális iskolákból a grammaticálisokba lépő gyermekek legalább a helyes írás és nyelvtudomány elveit jól tudják. Ennek okáért a tanítók és mesterekre nézve megállapítani óhajtja: hogy a tudományi igazgatás által ezután csak olyanok, kik a magyar nyelvet tudják, tartassanak meg és alkalmaztathassanak a tanítóságra; amennyire pedig azoknak, kik a tanítói pályán magoknak sok érdemeket szerzetek, bátor a magyar nyelv tudományában kevésbé jártasok, további megtartásokat az okosság és igazság javallaná, azok mellé a magyar nyelvet tökéletesen tudó segédek adassanak és a studiorum fundusból fizettessenek.

b) Tótországban következő iskolák találhatók: a diakovári püspöki lyceum, az eszéki nagyobb, a verőczei, vukovári és illoki kisebb gymnasiumok; ezek közül Verőcze vármegyében vannak: a diakovári püspöki lyceum, az eszéki nagyobb s az eszéki és verőczei kisebb gymnasiumok, és mindezekben (a posegait kivéve hol az illyriai nyelv uralkodik) a deák nyelv elemei mindenütt német nyelven taníttatnak. Kivánatos volna ugyan, hogy minden a haza reményére nevedő tanulók a magyar nyelv megtanulásában egyenlő eszközökkel s egyaránt láttatnának el, de Verőcze vármegye kérését egyedül a kebelében található gymnasiumokra szorítván, különösen azt kívánja elérni: hogy grammaticális iskoláiban a deák nyelv, valamint a vallás, földleírás, történetek és a számvetés is ennekutána magyar nyelven taníttassanak, és pedig annyival inkább, mivel azok között, kik az érintett tudományokat most németül tanulni kénytelenek, sokan vannak, kik németül sem tudnak, — hogy az eleinte támadó nehézségek esztendők múlva is előfordulnak, azokat egyszer bár mikor legyőzni kelletik; — de a tanítókra is fenforog azon környülállás, hogy a Sz. Ferenc szerzetű capistranus atyáknak, kikre az említett és némely Magyarországi gymnasiumokban is az ifjúság tanítása jelenleg bízva van, szerzetiben, sőt magában az eszéki gymnasiumban is, magyarul tudó tagok vannak.

c) A felsőbb iskolákra nézve azt kívánja, hogy ezekben a deák, magyar poesis és ékesenszóllás fő helyet foglaljon, és hogy a többi tudományok, leginkább pedig a mesterszavak bővebb ösmérete tekintetéből, a természet historiája változtatva magyarul és deákiul taníttassanak.

d) Előrebocsátván abbéli óhajtását, hogy a zágrábi akadémia is tökéletesen a magyar akadémia formájára alkottasson, ameny-

nyire ezen akadémiához kir. convictus is, melybe bizonyos számmal tótországi ifjak is vétetnek fel, csatolva volna, kieszközöltetni kéri, hogy azon helybeli ifjakra nézve, kik magyar akadémiákba menni szándékoznak, a convictusi beneficiumok stipendiumokká változtassanak által.

Ezen kívánságot Szerém vármegye is pártolja.

E kívánságot, mely a magyar nyelv terjesztésének dicséretes igyekezetét foglalja, öfelsége eleibe, a magyar nyelv eránti köz-kívánsat szerint felterjesztik és ajánlják a KK. és RR.

Verőce megye 1836 augusztus 22-én latin feliratban kérte, hogy ezen magyarnyelvi kívánságait vegyék be a jövő országgyűlés kir. előterjesztései közé, hogy így Magyarországgal nyelvben is egyesüljenek; a m. kancellária Bartal György mint referens javaslatára válasz nélkül hagyta a feliratot, mivel a kir. előterjesztések készítése királyi jog, melybe a vármegye nem szólhat bele; a korábbi magyarnyelvű felterjesztés ügyis el lesz intézve. 1836:13.382. és 14.273. kanc. sz. Az ügy 1836 novemberben beküldve a helytartótanácsához, de még 1838-ban is elintézetlen, Conf. 1838:1854. sz.

113.

1836 március 16.

Az országgyűlés felirata a magyar nyelv ügyében.

Nyomt. Irományok 7, 44. l., magyar és latin nyelven.

A felirat anyagát a sérelmek és kívánsatok megszerkesztésére br. Eötvös Ignác elnöklete alatt működő orsz. bizottság állította össze, melynek 1834 március 15-iki *jelentése*, Irományok 2., 67. l. felsorolja a mult országgyűlésről elintézetlenül maradt sérelmeket, köztük 2. a *magyar nyelvről*, az 1830:8. t.-c. sikeresítésén túl Fehér, Tolna, Somogy, Hont, Pest, Komárom, Nógrád, Győr, Veszprém, Trencsén, Túróc, Szabolcs, Gömör, Arad, Borsod, Békés, Zemplén, Bereg, Csanád, Ugocsa, Krassó, Torontál vármegyék és Szeged város kívánságait:

1. felirat és törvény magyarul legyen; Csanád szerint kéthasábosan, latinul és magyarul, de mind a kettő „eredetikeppen“ s „egyforma, teljes kötelező erővel és hitelességgel bírjon“; Veszprém, Borsod, Krassó, Zemplén: a Corpus Juris még érvényben levő törvényei magyarra fordítandók,

2. a kormányzás is magyar legyen; a) Trencsén: a helytartótanács magyar intézőleveleket, s ne deák borítékban küldjön; b) törvénykezés magyarul legyen, főtörvényszékek, kir. tábla pörfelvétele is; c) a kamara nyelve 1830:8. szerint; d) a kamara és helytartótanács alárendelt hatóságai is e törvénycikk szerint; e) Győr: határörvidéken német nyelv akadályozandó, magyar terjesztendő; f) várak és ezredek magyar hatóságokkal magyarul levelezzenek; Győr: a katonaságnál is a magyar nyelv hoztasson be; g) anyakönyvek magyarul vezetve; h) Győr: az istentisztelet, szentmise és szentségek kiszolgáltatása magyar legyen;

3. a nemzeti tudós társaság számára a megjelenő könyvek egy példánya adassék;

4. a nyelv pallérozása mellett terjesztése is szükséges, a) a falusi és kisebb iskolákban a magyar nyelv tanítandó, Győr: a négy alsó gymnasiumi osztályban csak a latin nyelv legyen deákul, a többi magyarul; az 5-től feljebb maradjon deák tannyelv; b) plébános, lelkipásztor, segéd, káplán terjessze a magyar nyelvet, s ilyen csak magyarul tudó legyen; ez

utóbbihoz Turóc nem járul hozzá; c) Arad: az óaradi preparandián tanítsák a magyart; d) Szeged: magyar preparandiák állítandók fel;

5. minden hazafinak kötelességévé teendő a honi nyelv tudása, Győr ezt alsó-szlavon vármegyékre és Horvátországra is ki akarja terjesztetni; Veszprém: kir. városokban magyar nyelvhez legyen kötve a polgárjog;

6. „a honi nyelvnek nemcsak divatozni és az egész országban uralkodni kell“, hanem külsőleg is a) az országban vert pénzek magyar felirattal legyenek; b) a köz- és kamarai épületeken, magyar hajókon magyar címer, a katonaságnál az ország színei; Szabolcs panasza: pecsétje megújítására nem kap választ; c) Komárom: taksa nélküli névmagyarosítás.

Ezekre a bizottság javaslatai: 1. nem helyesli az érvényben levő törvények kiválogatását; 2. a), b), c), d), f), g) helyes; 2. e) már az előleges sérelmekben van, 2. h) nem tárgya a polgári törvényhozásnak; 3. helyes; 4. a) tanítási rendszeres munkálatok közé tartozik; megdicséri a Hessen-Homburg-ezredet, hogy Székesfehérvárott tanítja a magyar nyelvet; 4. b), c) felterjeszthető; 5. nem helyesli a társországoakra és kir. városokra vonatkozó kívánságot, ez utóbbi „valóságos erőltetést magában foglaló“, nem célerányos; 6. helyes.

Erre a rendek észrevételei, Irományok 4, 260. 1835 július 5-én: a magyar nyelv csak akkor éri el teljes diplomatikai méltóságát, ha annak tudását a felső uralkodó-ház is sajátjává teszi; 1550: 5., 1569: 33., 1572: 2. alapján kérik főként a trónörökösre nézve ezt; 2. b) a főtörvényszéken a deákul kezdett perek is magyarul menjenek; 2. f) a katonaságnál nemcsak magyarul tudó, de magyar születésű tiszt legyen; 2. h) a dogmákat kivéve a vallás terén minden a polgári törvényhozás elé tartozik; 4. a) minden felső és alsó iskolában minden tárgy magyarul menjen; 5. társországoakra és városokra 10 évi határidő legyen, de csak bennszülöttekre, idegenekre nem; nemesi vagy kir. adománylevél a magyar nyelv tudásához legyen kötve.

A rendek ezen észrevételeihez képest készült el a július 5-iki alsó-táblai javaslat, l. 91. sz. a., a végleges felirat 1. szakasza, valamint az 5. pont végleges szövege is ekkor került be.

A két tábla üzenetváltására l. az 1835 július 5. és augusztus 2-iki 92. sz. a. A törvények nyelvről folyó küzdelem alatt pihent ez az ügy, míg végre a nádori intermediatio eredményére a rendek 1836 március 9-én üzenetükben, Irományok 6, 344. l., örömeiket fejezve ki az intermediatio sikere felett, kérik a feliratnak, a törvénycikk-javaslatlal együtt való expedíálását; a felirat szövegébe ez alkalommal vették be az intermediatióra való hivatkozást.

Felséges...

Hazánkat forrón szerető szíveink mennél erősebb hittel vagynak meggyőződve arról, hogy hazánknak boldogsága a nemzeti önállásban, szabadságban és függetlenségben határozódik, s mind ezeknek úgy éltető gyökerei, mint legbiztosabb támaszai a nemzeti nyelvnek virágzó divatozásából állanak, mennél kétségtelenebb továbbá az, hogy a nemzetiség, s maga a nemzeti lét is, hogy ha a törvények hozásában és a köz igazgatásban nem a nemzeti nyelv használtatik, nyomorgó sorvadozások között végre elenyézik, az 1835 október 5-én kiadott kir. válaszból származott súlyos aggodalmunkat annál edesebb öröm enyhítés, és kedvezőbb jövődőkkel biztató nemzeti reményeknek annál kellemetesebb évszakszát tartánk hazánkra derülni, midőn ő cs. k. Hercegségének, az ország nádorának a nemzeti nyelv ügyében magára vállalt

közbenjárói tiszte gyakorlatának kimeneteléről tett jelentéséből Felségednek abbeli kir. válasza jutott értésünkre, hogy már a jelen országgyűlésén alkotandó törvény cikkelyek ugyan magyar és deák nyelven szerkesztetve terjesztessenek kir. megerősítése alá, a támadható kétség esetében mindazáltal az eredeti magyar szerkezet legyen elhatározó.

Hálás érzésekkel tiszteljük Felséged atyai szívének hív magyarjaihoz viseltető jósága azon dicső példáját, s köz öröm és hála gerjesztéssel terjed el, s hangzik az vissza az egész hazában is, ennélfogva alattvalói és fiúi kedves kötelességünknek esmérjük azt: hogy forró köszönetünket és tiszta hálánkat Felséged előtt mély tisztelettel öntsük ki, s alázatosan nyilatkoztassuk ki azt is, hogy a fens. Főherceg nádor által kieszközölt kegyelmes választ a fejedelem és nemzet közti egyezkedések következtetésül tekintvén, e tárgyban készített törvény javallatunkat még a folyó országgyűléséből multhatatlanul felterjeszszük oly formán, hogy a jelen országgyűlésén alkotandó törvények még magyar és deák nyelven szerkesztessenek. Egyéberánt

Mintán kivált a nemzet reményei emelődve elevenednek azáltal, hogy ezen k. kir. válasz a nemzeti nyelv virágoztatása, és előre haladása tekintetéből épen azon szellemmel és eránnyal adatott ki, melyek az 1790/1:16, 1792:7, 1805:4, és 1830:8. tv.-cikkelyben ki vagynak tűzve, hazánk eránti szent kötelességünkől nem mulaszthatjuk el egyszersmind azt is, hogy a nemzeti nyelvnek mind a törvényhozásban, mind a közigazgatásban még bővebb virágoztatását tárgyazó igazságos több kívánatainkat is elébbi felirásaink megújításával Felséged kir. jóváhagyása alá szinte fel ne terjeszszük, s azoknak teljesítését ez úttal is mély tisztelettel ne szorgalmazzuk. Ennélfogva

Nyelvünk ügyét újra felfogván, igazságos kívánataink az 1830:8. t.-c. tökéletes sikeresítésén túl következőkben határozódnak:

1. Tekintetbe vévén azon szoros viszonyokat, melyekkel a nemzet és az uralkodó ház egymáshoz kapcsoltnak, meg vagyunk győződve, hogy a magyar nyelv teljes diplomatikai méltóságra és így rendeltetésének magas helyére csak akkor jutand, ha annak tudományát a Fels. uralkodó ház is sajátjává teszi, ennélfogva kérjük Felségedet, állíttatna meg az uralkodó házra nézve nevelési rendszerül az, hogy annak fens. tagjai, kivált a korona örökösök és azok kik törvényes örökösödsénnél fogva a magyar koronához legközelebb állanak, a magyar nyelvnek tökéletes tudományába még serdülő korokban beavattassanak, ezen forró és köz óhajtnak, mely már minden nemzeteknél sikerült, teljesedését Felségedtől annál biztossabban reményljük, minthogy a kívánnat igazsága nemcsak a népek természeti igazain alapúl, de a korona örökösökre nézve hazai törvényekben is, jelesen az 1550:5, 1569:33, és 1572:2. tv.-cikkelyekben gyökerezik.

2. Miután országos tanácskozásainkban a nemzeti nyelv divatozik, és törvényeinkre nézve Felségednek megegyezése szerint is az eredeti magyar szerkezet az elhatározó — teljes igazságon sarkallónak hisszük azon kívánságunkat, hogy törvényeink jövőendőben egyedül magyar nyelven szerkeztessenek, sőt ebből természetesen foly abbéli kívánságunknak nyilvános igazsága is, hogy felírásaink és az országgyűléséhez intézni szokott fejedelmi előadások, a kir. mindennemű levelek és válaszok is, mint az alkotandó törvényeknek országgyűlési szokott kútfejei és alapjai, szinte¹ egyedül magyar nyelven készíttessenek s adattassanak ki; törvénykönyvünknek hiteles magyar fordítása pedig egy e végre rendelendő választmány által eszközöltessék. Ezeken felül a honi nyelv további előmozdítására leghathatósabb eszköz az, ha a törvények végrehajtása is, vagyis a kormányzás szinte magyar nyelven megy. — Ehhez képest

3. Szükséges, hogy az országnak minden kormány- és ítélőszékei hivatalukat magyarul folytassák; minél fogva

a) a mélt. kir. helytartó-tanács az ország minden törvényhatóságaihoz magyarul küldje intéző-leveleit, s magyar, nem pedig mint némely esetekben tapasztaltatott, deák borítékban, bocsássa is a törvényhatóságokhoz.

b) Ezentúl minden ítélőszékeknél a törvénykezés egész kiterjedésében egyedül magyar nyelven vitessék, a hiteles helyeknek kiadásaiiban a kiadott oklevelek ugyan eredeti nyelvében, melyben t. i. szerkeztettek, lemásolva, mindazáltal honi nyelven szerkezendő bevezetés, és befejezés mellett adassanak ki. Az eddig deák nyelven kezdett perek a főtörvényszékeknél mind a bírák, mind a felek által magyarul folytattassanak.

c) A mélt. kir. udv. kamara, mely eddig a deák és német nyelvhez ragaszkodik, minden ágaira nézve az 1830:8. tv.-c. rendelése alá vettessék, és mivel csak a teljes kiterjedésű sikeresítés élteti a törvényt,

d) mind a magy. kir. udv. kamara mind pedig a kir. helytartó tanács alattvalóira a törvény rendszabását szigorúan fogadtatba vegye.

e) Méltó aggodalmat gerjeszt bennünk, hogy a magyar vég-helyi katonaság egészen német lábra állíttatván, az austriai törvénykönyv rendszabásai által kormányoztatván, már oly helyzetben áll, hogy magát mintegy magyarnak sem tartja többé: a további rossz következtetések megelőzése tekintetéből kívánjuk, hogy a magyar törvények tüsténti behozatalán felül a véghelyekre is egyáltalában kiterjesztessék a magyar nyelv.

f) A magyar ezeredeknel a kormányzavak magyarosíttassanak, s az örökösödési háborúig divatozó szokás szerint magyarul adassanak, a magyarországi hadi kormányzéseknek, nemkülönben a

¹ szintén értelmében; latin szövegben: perinde idiome solum hungarico.

várok és ezerek kormányainak és minden honi katonai intézetnek kötelességül tétessék: hogy ne csak elfogadják a magyar irományokat az ország törvényhatóságaitól (mire t. i. a kir. helytartótanács Békés és Gömör vármegyékhez intézett levelében az 1830:8. cikkelyt szorítani akarta), hanem a törvényhatóságokkal egyáltalában magyarul levelezzenek, sőt az egész katonaságnál a magyar nyelv behozattassék, és a fő hadi kormányzótól kezdve, csak azok alkalmaztassanak, kik az 1830:7. és 8. tv.-cikkelyek következtében nemcsak magyarul tudnak, de születésükre nézve is magyarok; — a többi örökös tartományok törvényhatóságaira nézve azon rendszabás állíttassék fel, hogy vagy mind a két részről deák nyelven legyen a levelezés, vagy pedig ha azok eredeti nyelvükhöz ragaszkodnak, viszont a magyar törvényhatóságoknak is hazai nyelven írhatni tökéletes szabadságokban álljon.

g) Az anyakönyvek minden vallásbélielnél magyarul szerkeztessenek.

A honi nyelv kimívelésére nézve a Nemzeti Tudós Társaságnak mentől nagyobb előmenetelétől és virágzásától is sok függvén, arra pedig a célerányos eszközök bényújtása is vezérelvén,

4. minthogy a fennálló rendszabások szerint Magyarországon a sajtó alól kijött egy példány a Nemzeti Museumnak, más példány pedig a magy. kir. tudomány egyetemnek szokott adatni, szükséges, hogy ez a rendelés törvény által a Magy. Tudós Társaságra is kiterjesztessék.

De továbbá arra: hogy a magyar nyelv az egész hazában uralkodjék, annak nemcsak kipallérozása, de terjesztése is megkívántatik, s szükség lévén arra, hogy a nemzeti nyelvet mindenki tulajdonává tegye, — ennélfogva

5. tanítás által kell minden hazafinak módot nyújtani, hogy a hazának nyelvét megtanulhassa, mire nézve

a) a magyar nyelv tudománya tanulása minden iskolákba haladék nélkül hozattassék be, egyszersmind a deák nyelv helyett a magyar, mint közönséges tanuló nyelv állapíttassék meg, úgy, hogy mind az alsó, mind a fő iskolákban minden tudományok magyar nyelven taníttassanak.

b) Mind a lelki pásztoroknak, mind egyéb tanítóknak kötelességül tétessék a magyar nyelv terjesztése, következőleg ezek egyrészt jutalmok által serkentessenek kötelességükre, másrészt pedig hasonló hivatal betöltésével a magyar nyelv tudására különösen figyelmeztessék, úgy hogy minden vallásbélielnél csak oly plébánusok, lelki pásztorok, káplánok, segédek és jegyzők rendeltesse, kik magyarul tudnak.

c) Az ó-aradi oláh mester és papi nevendék intézetekben magyar nyelvet tanító szék felállítására szükséges esztendei fizetés, melyet a kir. helytartótanács az intézet alap értékének elégtelenségét vetvén ellen, megtagadott — eszközöltessék.

d) Az egész hazára kiterjedő ú. n. magyar praeparandiák, vagyis tanítókat a magyar nyelv tanítására készítők intézetek állíttassanak fel.

A honi nyelv tanítása elrendeltetvén, ennek tanulására legbizonyosabb ösztönül szolgál,

6. ha minden hazafinak kötelességül tétetik a honi nyelv tudása. Ennélfogva kívánjuk az 1830:8. tv.-c. 4. §-át a jelen törvény kihirdetésétől 10 esztendő múlva a Magyarországhoz kapcsolt részekre is kiterjesztetni, a szab. kir. városokra nézve pedig azt rendeltetni, hogy 10 esztendő múlva belföldi a sz. kir. városokban magyar nyelv tudása nélkül polgári igazokat ne nyerhessen.

7. Hogy a honi nyelv az egész országban uralkodjék, megkívántató a nemzetiség tekintetéből, hogy hivatalos voltát és országos hitelességét minden külső nemzeti jelek szembetünőképen mutassák, — ugyanazért

a) Minden Magyarországon vert pénzek, magyar jelekkel és körülírásokkal készüljenek.

b) Minden köz és kamarabeli épületek magyar címekkel és felirásokkal ékesíttessenek, a magyar kereskedők hajóikra, de egyéb magyar hajókra is magyar címer tétessék; úgyszint a katonaságnál is az ország színei hozattassanak be, és mindennemű országos intézetekben az ország címere és pecsétje használtassék; a hivatalos pecsétek szinte magyar felirással legyenek.

c) Eszközöltetnék azáltal is a magyarosodás, ha az idegen nyelvű vezeték nevek mentől kevesebb akadályokkal magyarosíthatatnának, és e végre minden ezt célzó, s legfelsőbb helyen beadandó esedező levelek a taksák fizetésétől felmentetnének. Ezeken felül

8. Minthogy a nemzet méltán megkívánhatja, hogy törvényei által adott kiváltságokban részesülni akarók a nemzeti nyelvet tökéletesen tudják, a nyelv hathatósabb terjesztése tekintetéből célerányosnak látjuk Felségedet arra kérni, hogy azoknak, kik a magyar nyelvet nem tudják, nemesi vagy királyi adománylevelet adni ne méltóztassék. Egyszóval

9. A honi nyelv érdemében részenként előadott buzgó óhaj-tásainkat mintegy összesítve abban kívánjuk kifejezni, hogy a magyar nyelv országos nyelvvé tétetvén, a köz állomány rendszerének minden ágain eddig a honi nyelv számkiűzésével divatozó deák és német nyelvek helyett a magyar állíttassék vissza.

Ezekben foglaltatván nemzeti nyelvünknek mind a törvényhozásban, mind a közigazgatásban bővebb virágoztatására irányzott igazságos kívánataink, a feljebbiek folytában készített törvényjavallatainkat is ide rekesztve alázatosan, igazság szeretetébe vetett fiúi teljes bizodalommal Felséged kir. jóváhagyása alá terjesztjük.

Kik egyébaránt csász. kir. kegyelmeibe jobbágyi alázatossággal ajánlottak maradunk . . .

Melléklet:

Törvénycikkely a magyar nyelvről.

A honi nyelvnek a köz igazgatás minden ágaiban egyedüli használása, és általános divatozása eszközzésére rendeltetik:

1. §. Ezentúl az országgyűlési felírások, kir. előadások, válaszok és törvények egyedül magyar nyelven szerkeztessenek.

2. §. Az ország minden kormány és ítélőszékeinek, úgyszinte a m. kir. udv. kamara minden ágainak hivatalos foglalatosságai egyedül magyar nyelven folyjanak; minden honi hiteles helyeknél kiadandó oklevelek pedig eredeti nyelvökben, melyben t. i. szerkeztettek, lemásolva ugyan, mindazonáltal honi nyelven szerkezendő bevezetés és befejezés mellett adattassanak ki; az eddigi deák nyelven kezdett perek a felek által magyarul folytassanak, a bírák pedig azonban ítéleteket magyar nyelven hozzanak; magyar katonaságnál, ide értvén a véghelyeket is, a magyar nyelv hoztassék be; a magyar ezeredeknek a kormányiszavak is magyar nyelven adattassanak; a magyarországi hadi kormányiszékeknek, nem különben várak és ezeredek kormányainak és minden honi katonai intézetnek köteleességgül tétetik, hogy az ország törvényhatóságainak irományaira magyarul válaszoljanak, sőt az egész magyar katonaságnál az 1830:8. tv.-cikkely következtében a hadi kormányiszékekbeli, és egyéb fő, s al tisztségekre egyedül azok alkalmaztassanak, kik nemcsak magyarul tudnak, hanem születésekre nézve is magyarok; az anyakönyvek minden vallásbelieknél magyarul szerkeztessenek.

3. §. Minden magyarországi sajtó alól kijött munkából egy példány a Magyar Tudós Társaságnak adattassék.

4. §. A magyar nyelv tudománynak tanítása minden iskolában haladék nélkül hoztassék be; a deák nyelv helyett a magyar nyelv, mint közönséges tanuló nyelv állapítottassék meg, úgy hogy mind az alsó, mind a fő iskolákban minden tudományok magyar nyelven tanítottassanak. Minden vallásbelieknél csak oly plébánusok, lekipásztorok, káplányok, segédek és jegyzők alkalmaztassanak, kik magyarul tudnak.

5. §. Az 1830:8. tv.-cikkely 4. §-a a jelen törvény kihirdetésétől fogva 10 esztendő múlva a Magyarországhoz kapcsolt részekre is kiterjesztetik; a szabad kir. városokra nézve pedig rendeltetik, hogy 10 esztendő múlva a belföldi a magyar nyelv tudása nélkül azokban polgári igazokat¹ ne nyerhessen.

6. §. Minden magyarországi pénzek magyar körülírással veretessenek, és minden egyéb akár polgári, akár katonai intézeteknél is az ország címere, színei és magyar körülírású pecsétje használtassék.

¹ A latin szövegben: jura civilitatis.

Minthogy pedig méltán megkívánható, hogy a honi törvények által adott kiváltságokban részesülni akarók a nemzeti nyelvet tökéletesen tudják: a KK. és RR. hálás érzéssel fogadják Ófelségének azon kegyes kinyilatkoztatását, mely szerint ezután csak azok, kik a magyar nyelvet tudják, nyerhetnek nemesi vagy királyi adománylevelet.

114.

1836 április 17., Pozsony.

József nádor Metternichnek a törvények magyar szövegének eredeti voltáról.

Sk. ered., Conf. 1836:758. sz. a.

Da nach Erledigung der ständischen Repräsentationen über das Urbarium und die Contribution (welche letztere ich gleich nach Ihrer Ankunft in die Verhandlung zu nehmen denke) es notwendig werden dürfte, auch die Resolution über die Repräsentation in Betreff der hung. Sprache¹ zu erlassen, so fühlte ich mich verpflichtet anliegende Vorstellung mit der Bitte um Beschleunigung der Entscheidung hierüber, und mit Beisetzung meiner Ansicht über die Art der Erledigung derselben und über den Text, welchen die Stände für den aus der Resolution über die Intermediationsfrage zu machenden Artikel wählen dürften, an S. Mt. zu richten und ersuche Sie, lieber Fürst Metternich diese Vorstellung der ordnungsmässigen Verhandlung zuführen und die am Ende beigefügte Ansicht kräftigst unterstützen zu wollen. Infolge der g. Entschliessung S. Mt. in der Intermediationsfrage, welche ich vorzüglich Ihrem richtigen Überblicke der Dinge und Ihrer Unterstützung verdanke, und nur allein infolge derselben wurde es mir möglich eine Majorität zu Gunsten der Regierung wieder zu sammeln, das Zutrauen im Lande wieder zu mehren; alle aufgehaltenen Repräsentationen gelangten an S. Mt., das frühere Contributions-Quantum wurde bewilligt, der Art. T., welcher von so grosser Wichtigkeit für die Regierung ist, wird wahrscheinlich erhalten werden, und die dem Contributionsoffert beigefügte Clausel nach erfolgter Resolution ausblieben, dies alles sind die Folgen obiger Resolution und meine seitdem auf die Reichstags-Geschäfte verwendete Bemühungen würden ohne denselben keinen Erfolg gehabt haben. Bei dieser Lage der Sachen glaube ich umso mehr auf Vertrauen, auf Vermeidung einer Compromittierung Anspruch machen zu können, als sonst noch in diesem Augenblicke der gesetzliche Ausgang des Reichstags dadurch gefährdet werden könnte, wenn man z. B. für den Fall, als die Stände das

¹ Az 1836 március 16-iki feliratról van szó, l. 113. sz. a.

Resultat der Intermediation in einem Artikel fassen wollten, welcher bloß die Worte enthielte, in welchen ich ihnen dieses Resultat ankündigte, dieses verweigern wollte. In einem früheren Brief scheinen Sie, lieber Fürst Metternich, einen Anstand bei dem Worte *originalis* zu finden, welches dem hung. Texte vorgesetzt wurde, und diesem Worte die Folgerung der Stände, dass der lat. Text bloß eine Übersetzung sei, zuzuschreiben. Allein wären Sie hier bei unseren Verhandlungen gewesen, so würden Sie erfahren haben, dass diese Ansicht schon zu Anfang des Reichstags in den Köpfen der Stände gewesen, und wiederholt von ihnen vorgetragen wurde. Die Originalität des hung. Textes lässt sich von dem Augenblicke an nicht läugnen, als die Verhandlungen und die ersten Redaktionen der ersten Gesetzentwürfe durchaus hungarisch sind, in dieser Sprache werden sie verfasst und debattiert.

Wenn Sie, lieber Fürst Metternich, die Worte erwägen, welche die Stände zu Anfang ihres Vortrags wahrscheinlich als den Text des vorzulegenden Artikels anführen, so werden Sie darin nirgends finden, dass der hung. Text der einzig originelle sei, sondern bloß jenes, dass der originelle hung. Text der entscheidende sei und nach meinem Erachten ganz im Sinne der conferentiellen Beratungen und des Beschlusses Sr. Mt. ist. Die Stände setzen auf dieses Wort einen weit grösseren Wert als es vielleicht verdient, es dürfte daher in der Weisheit der Regierung liegen, zu Ende des Reichstags und nachdem er eine Wendung genommen, welche man vor 3 Monaten kaum erwarten konnte, dieses Wort nicht zu beanstanden und dadurch die Gemüter wieder aufzuregen und manche der wenigen moralischen Vorteile, besonders jenen des verminderten Misstrauens in die Absichten der Regierung neuerdings einzubüssen.

Ezen levél vétele után, április 19-én Metternich nézeteit következöként foglalta össze, sk., ugyanott:

Die höchstwichtige Sprachfrage steht folgendermassen:

Die laut ausgesprochene Tendenz der Stände ist, die hung. Sprache als die in der Gesetzgebung und jeder Art von Geschäftsführung *ausschliessend* zu benützende zu erklären. So wurde auch die Anforderung an S. Mt. gestellt.

Als Resultat der Intermediation hat der König erklärt, dass er die Abfassung der Gesetze in der hung. und in der lat. Sprache haben wolle, dass ihm *die beiden* Texte zur Sanktion unterlegt und von ihm bestätigt werden sollen, dass im streitigen Wortlaute der hung. Text jedoch als der Interpretierende zu gelten habe.

Aus diesem Ausspruche ergeht, dass die Gesetze *in den beiden Sprachen* abzufassen und in das Gesetzbuch aufzunehmen sind.

Es gibt also *zwei Originaltexte* ebenso wie Ungarn in zwei Teile geteilt ist: in einem, welcher die hung. Sprache, und in einen andern, welcher diese Sprache nicht gebraucht und für welchen daher der lat. Text der anwendbare bleibt.

Sagen, dass der ung. Text *ein* Originaltext sei, hiergegen lässt sich nichts einwenden. Denselben als *den* Originaltext bezeichnen, ist dem Textbestande entgegen.

115.

1836 április 24., Pozsony.

Reviczky Metternichnek a feliratoknak a nádor által történt csak magyarnyelvű aláírásáról.

Sk. ered., Conf. 1836:783. sz. a.

V. ö. az 1836 április 26-iki leirat bevezető jegyzetét 116. sz. a.; a magyar-nyelvi leirat javítása dolgában egyetért Reviczky a kancellária és József nádor javaslatával, továbbá:

...füge aber als ein *Geheimnis im strengsten* Sinn bei: dass die Stände aus der Ursache, weil der Palatin die Repräsentationen *nur ungarisch* unterschreibt, verlangen werden, dass auch S. Mt. das Sanktions-Diplom nur ungarisch unterschreiben. In der Tat ist es wahr, dass S. Kais. Ht. die Repräsentation, welche in der Sitzung versiegelt wird, nur ungarisch unterschreiben. Da nun an S. Mt. die Diätal-Repräsentationen in beiden Sprachen unterfertigt gelangen, so ist es offenbar, dass S. K. Ht., einerseits um den Ständen zu huldigen, öffentlich nur ungarisch unterschreiben, andererseits aber, um Sr. Mt. Befehlen zu gehorchen, an A. h. dieselben die Repräsentationen mit beiden Unterschriften gelangen lassen. S. Kais. Ht. haben mich daher ersucht, dafür zu sorgen, dass niemand von den Ständen diese so unterzeichneten Repräsentationen zu Gesicht bekommt. So wie es mir angenehm ist, dafür zu sorgen, dass diesem Wunsche getreulich entsprochen werde, ebenso muss ich gestehen, dass ich dieses Spiel mit den Ständen und mit Sr. Mt. für äusserst gefährlich halte, weil es endlich, wenn sonst nicht, doch dann ans Tageslicht kommen muss, wenn die Stände aus dem Grunde, weil S. K. Ht. öffentlich nur ungrisch unterschreibt, verlangen werden, dass auch S. Mt. nur den ung. Text unterfertigen. S. K. Ht. können in dieser Sache, die sie ans Falsum grenzt, unmöglich kompromittiert werden. Die Folge ist, dass S. Mt. nur ungrisch werden unterschreiben müssen, wo sodann füglich auch S. K. Ht. dasselbe tun können. Dies muss ich Eur. Dlt. anvertrauen, teils weil diese Manipulation an und für sich unerhört ist, teils um aufzuklären, warum in der Resolution über die ung. Sprache sehr gefährlich ist, von der Sanktion Meldung zu machen...

116.

1836 április 26.

Kir. válaszleirat az országgyűlés 1836 március 16-iki magyarnyelvi feliratára.

Nyomt., Irományok 7, 578. l., Bartal György aláírásával.

Az 1836 március 16-iki felíratra József nádor március 22. felterjesztésében, Conf. 1836:579. sz. a. ajánlja, hogy az intermediáció eredményéről,

a rendek kívánsága szerint, törvénycikk készüljön; a feliratban levő adhuc szóra nézve (adhuc sub his comitiis, a magyar szövegben: „a jelen országgyűlésen alkotandó törvények még magyar és deák nyelven szerkeztessenek”) jelenti, hogy ez nem helyesen adja vissza a kir. leirat értelmét, ahol „már” van: „már ezen az országgyűlésen”, nem pedig „még”; ezen eltérésre lehet figyelmeztetni a rendeket, de jobb lesz a koncertációra hagyni, amikor felírások és leiratok nélkül intézhető el; a felirat egyes kívánságaira nézve ajánlja, hogy ami megadható, adja meg a király, a többit utalja a rendszeres munkálatokra. A konferencia ezt a m. kancellária felterjesztésével együtt intézte el.

A m. kancellária március 28. felterjesztése, Conf. 1836:613. sz. alatt az intermediáció eredményének törvénybe iktatásáról és adhuc-ról mint a nádor szól; az egyes kívánságoknál elve a magyar nyelv elősegítése, de „absit coactio”, mi másnyelvű lakosságnál reakciót szülne; ad 1. az I. Ferdinánd-féle törvények bizonyítják, hogy ez régi kívánság, 1826-ban a rendekre jó hatást tett, hogy a mostani király és testvére magyarul tanulnak, megadandó a kérés; ad 2. a törvény nyelve az intermediáció által már megszabva, a kir. előterjesztések, leiratok és feliratok nyelvénél eddigi gyakorlat maradjon; a Corpus Juris fordítására kiküldhető egy bizottság, de az autentikus szöveg a latin maradjon; Bartal és gr. Teleki különvéleménye: a törvény esszenciáját a kir. előterjesztések és leiratok adják meg, s ha a törvény magyar, akkor annak hitelessége érdekében az előterjesztések és leiratok is magyarul adassanak, nehogy a rendek sajátmaguk készítette, szabad fordítást használjanak a törvények készítésénél; ad 3. a) a főrendi álláspont mellett, mely szerint minden hatóság maga határozza meg kiadványai nyelvét; b) imperatív rendelkezés, a főrendek csak permisszívot akartak, de tekintettel, hogy a kúria bírái tudnak magyarul, egészben véve a rendi javaslat mellett; c) és d)-re 1. az a panasz, hogy a m. kamaránál latin és német a tárgyalási nyelv, alaptalan, mert latin; 2. megadható, hogy a m. kamara ügyágazatainál magyar legyen a tárgyalási nyelv, a kamarai hivatalnokok majd minden tudnak magyarul, jó hatást fog tenni ez, mert a kamara „sozusagen Privatstelle Sr. Mt”, s az eredmény egyenesen kir. kegy volna, 3. a kamara alárendelt hivatalaira is megadható, 1830:8. szerint; e) végvidéki katonaság magyar nyelve, megadható, csak *kisebbség* van ellene: Reviczky, br. Malonyay János I. alkancellár, gr. Nádasdy Ferenc, Kussevich és Szerencsy István referens; f) nem ajánlja 1792:9. 1807:1, 1830:7-en túl a hadseregben a magyar nyelv alkalmazását, a „Ruhm der Waffen Österreichs” eddig állandó volt, maradjon ezután is meg; a született magyarok alkalmazására sem kell új törvény; az örökös tartományokkal latinul levelezzenek a magyar hatóságok, de a német átiratot is fogadják el, mert hisz tudnak németül; a *kisebbség*: br. Eötvös alkancellár, Géczy István, Jakabffy, Bartal, Teleki szerint az örökös tartományok írjanak latinul, s ha németül, ezt a dikasztériumoknak küldjék, s azok továbbítsák magyar fordítással a címzett magyar hatóságnak; g) az anyakönyv nemesség és ósiség miatt fontos lévén, pontosan kell vezetni, tehát csak ott legyen magyar, hol a prédikáció nyelve is magyar; ad 4. hogy a Nemz. Múzeum és Egyet. Könyvtár mellett a Tud. Akadémia is kapjon kötelespéldányt: a többség mellette; a *kisebbség*: a két alkancellár, Jakabffy, Nádasdy, Kussevich, Mednyánszky a királyra bizza; ad 5. a) bizonyos, hogy az oktatás az anyanyelven a legsikeresebb, de a törvények és birtokjogi oklevelek latinul vannak, s ez a nyelv köti össze az ország különböző nyelvű népeit, ne legyen kényszer, elhalasztandó addigra, míg a magyar nyelv további kifejlésével a többi nép is szívesen fogadja; leiratban rendszeres munkálatokra utasítandó, de ott aztán meg kell engedni, hogy az örökös tartományok példájára egyetem, akadémia, liceum, gimnáziumban egyes tárgyak hazai nyelven taníttassanak; ad b) ellene van, a görög vallásiak szegények, hogyan tanuljanak meg magyarul! c) a király tartsa fenn, auditis audiendis,

magának elhatározását, *d*) nevelési operatumhoz utalandó; ad 6. kényszer volna kiölni a városok iparúzó lakosságát, mely német és szláv, elutasítandó, amit *Kussevizh* külön megokol az 1805 november 28. horvát statutummal, melyet az 1806 február 6. leirat jóváhagyott; a három királyságban a latin a diplomatikai nyelv; magyar nyelv uralma esetén Dalmácia nem volna hajlandó visszacsatlakozni; ad 7. *a*) külföldön is latin felírásúak a pénzek, maradjon eddigi gyakorlat, *b*) nem tárgya a törvényhozásnak; a vármegyék, ha kérik, megkapják a magyar köriratú pecsétet, *c*) névmagyarosításnak nincs nehézsége, de generaliter nem kell elengedni a taksát, többnyire gazdagok kérik; ad 8. elutasítandó, a magyar nemzet évszázadokon át csak az érdemet nézte, mikor a nemességbe felvett valakit; ad 9. korábbi pontok után ez tárgyaltan.

A konferencia csekély változtatással elfogadásra ajánlta a kancelláriától javasolt leiratszöveget, melyet az április 19-iki resolució el is fogadott.

Metternich állásfoglalására l. 114. sz. alatt. A leiratban „lingua hung. et lat.” helyett eredetileg „genuino textu” volt, amint ugyanezt a kifejezést foglalta magában az úrbéri törvények tárgyában kiadott április 18-iki kir. leirat, Irományok 7, 452. l.: „ad conciliandum genuino legis textui, quorum uterque altmam sanctionem r. deposcit, conformitatem”, ez a passzus *Reviczky* szerint, 1836 április 1. levele Pozsonyból *Metternich*nek, Conf. 1836:764. sz. alatt az országgyűlésen rossz vért szült, *Somssich*, *Hertelendy*, *Pázmándy* úgy magyarázzák, hogy a kormány mégis csak a latint tartja eredetinek; *Reviczky* maga kérte a nádort, hogy e sajnálatos félreértés eloszlátására lépéseket tegyen; *Metternich* válasza április 22. ugyanott „Dass das Wort genuini durch die Benennung der beiden Sprachen ersetzt werde, hierin liegt nichts”. *József nádor* április 21-én ily irányban írt *Metternich*nek, Conf. 1836:766. sz. alatt, s felterjesztést is tett, nád. titk. lt. Diaet. extraser. 1836. n. 42., 43., Conf. 1836:769. és 783. sz., javaslatát az *álamkonferencia* helyesli, s megküldi véleményezést végett *Reviczky*nek, Conf. 1836:769. és 773. sz.; *Reviczky* április 24. válaszában *Metternich* előtt a nádor ellen panaszkodva (l. 115. sz. alatt), ezt a javítást helyesli, amit a konferencia 25-én végkép el is fogad, Conf. 1836:783. sz. alatt. — A nádor egyéb e tárgyú nagyszámú felterjesztései közül a március 23-iki facsimilében kiadva a millenniumi Magy. Nemzet Története 9, 388. l. mell. — A leirat az előbbieket értelmében csak április 26-án adatott ki.

... benigne intimandum: Suam M^{tem} S^{mam} e demissa d^{nor}. SS. et OO. ddo. 16. Martii a. c. repraesentatione lubenter intellexisse, quo grati animi sensu erga legalem Suae Ser^{tis} C. R^{iae} archiducis dⁿⁱ regni palatini intermediationem, circa leges, jam sub his comitiis lingua hung. et lat. alt^{mae} sanctioni R. substernendas, atque ex his in casu emergentis dubii, textum hung. pro derimente habendum, editam ben. resolutionem suam acceperint, cupereque, ut condendi eatenus articuli projectum sibi quo ocius substernatur. Quoad reliqua vero per d^{nos} SS. et OO. repraesentatione hac demisse proposita, excolendae linguae hung. adminicula: altefatam Suam M^{tem} S^{mam}, inprimis in eo, ut Augustae domus principes in lingua etiam hung. erudiantur, vota d^{nor}. SS. et OO. jam praevenisse. Ceterum Eandem porro quoque ben^{me} de eo persuasam, quod ad progressivum idiomatis patrii incrementum non aliud certius, quam ea in delectu mediorum providentia conferat, ne quid inde in quameunque publicae rei partem detrimenti aut perplexitatis enascatur, huic cohaerenter ben^{me} largiri: ut a conclusione praesentis diaetae, causas etiam

tabulares lingua hung. levare, promovere, in illis curiae regiae eodem idiomate deliberare, solennes praeterea authenticarum expeditionum ingressus et conclusiones lingua patria adornare liberum sit; in illis porro locis, in quibus sacri ad concionem sermones lingua hung. dicuntur, etiam matriculae eadem lingua ducantur. Ad haec penes exactam legum quoad monetas cum insignibus et imaginibus veteri Hungariae more cudendas; dispositionis item §.-i 4. art. 8. 1830. relate ad quosvis officiales publicos, art^{rum} porro 9:1792., 1:1807. et 7:1830. quoad officiales nativos Hungaros legionibus hungaricis et confiniariis praeficiendos, observantiam summe fatam Suam M^{tem} S^{mam} elem^{me} una disposituram esse, ut legiones hungaricae, cunctae item intraregnanae praefecturae militares, in quantum per adjuncta licuerit, cum jurisdictionibus hungarice correspondeant; ceterum cathedra linguae et literaturae hungaricae, velut studii ordinarii, in omnibus scholis jam effective introducta, relate ad eandem in instituto praeparandorum ludimagistrorum et animae curatorum valachorum Vetero-Aradiensi erigendam, auditis audiendis, summe fatam Suam M^{tem} S^{mam} clementer provisuram, et pro eadem benignitate Sua disposituram esse, ut ex omnibus operibus in Hungaria impressis, unum exemplar Eruditae Societati Hungaricae obtingat. Quae dum in nexu praemissorum semet recursuum etiam pro cognominum extraneorum in hungarica commutatione demisse substernendorum congruam reflexionem habituram esse ben^{me} declarat. In reliquo...

117.

1836. április 30.

Az országgyűlés felirata az 1836 április 24-iki kir. válaszleiratra.

Nyomt., Irományok 8, 674. l.

A rendi szöveg 1836 ápr. 29-én ment át a főrendekhez, akik azt elfogadták. Irományok 8, 519. l.

Nemzeti közös ügyünknek kétségtelen igazságába, a nemzet legszentebb természeti jussaiba, s a fejedelem igazság szeretetébe vetett reménnyel mennél biztosabban vártuk azt, hogy legbecsesebb kincsünknek, nemzeti létünk és nemzetiségünk legbiztosabb támaszánál úgy mint a hazai nyelvnek, mind a törvények hozásába, mind a közigazgatásba még bővebb virágoztatását tárgyzó igazságos azon kívánatainkat, melyeket mult március 16-iki felírásunkban ismételve előterjesztettünk, Felséged kegyelmesen teljesíteni fogja forró óhaj-tásainkat, annál kevésbé elégitették ki azok, mik a f. ápr. 26-án költ kir. válaszban foglaltatnak, s annál keserűbb fájdalomt okozott bennünk az, hogy a méltán kért, méltán várt öröm és vigasztalás helyett a k. kir. válaszban nagyobb részént az újabb elszomorodás-

nak, azon súlyos aggodalomnak további okait és adatait találjuk fel, melyet a nemzet méltóságát, s önállásunk alapos jusait esmérő szíveinkben, híven tisztelt törvényes királyunk igazságszeretete és jósága csak egy *légyen* szava kimondásával határtalan örömré és hálára fordíthat által, és a mely nemzeti aggodalmat a felterjesztett igazságos kívánatok általános teljesítésén kívül semmi egyéb meg nem szüntetheti, a nemzetnek pedig teljes örömet és megnyugtatót szerezni nem képes.

Édes hazánknak s ennek nyelvének forró szeretetétől lelkesült kebellet tehát, s bár mely összehalmozott gátlások miatt is meg nem lankasztható buzgólkodással soha le nem tehetünk arról, hogy állhatatosan szorgalmazzuk, s kivívjuk a nemzeti nyelvet illető azon jusokat és gyakorlatot, melyet annak az igazság és egyenesség nyilván tulajdonít, a természet pedig megszentelt, — ezúttal is arra határozánk el magunkat, hogy mivel a márc. 16-i orsz. felírásban foglalt igazságos kívánataink nagyobb részént teljesítve most sincsenek, szeretett fejedelmünk előtt alattvalói tisztelettel és fiúi bizodalommal tovább is azért esedezzünk, hogy többször és jelesen utóbbszor múlt márc. 16-án tett felírásunkban ismételt forró óhaj-tásainkat kegyelmes tekintete eleibe terjesztett kívánatainknak általános teljesítésével, a nemzet örök hálája zálogául egész mértékben kielégíteni méltóztassék.

Melléklék a hat §-ba foglalt törvényjavaslatot azzal, hogy a kir. válaszbán érintett oly tárgyakat, melyekre már vagy van külön törvény; vagy teljesebbé bizonyos fenntartásoktól függ, nem vették fel a javaslatba.

118.

1836 április 30.

Kir. kézirat Reviczky m. kancellárhoz az 1836 április 30-iki felirattal felterjesztett magyar nyelvi törvénycikk dolgában.

Fog., Conf. 1836:841. sz. a., melynek tárgyát a magy. kancelláriának a törvényjavaslat elfogadását ajánló 1836. április 29-iki felterjesztése szolgáltatta.

Az április 30-iki felíratra, melynek szövege már a kerületi üléseken is tudomására jutott a m. kancelláriának, ez április 29-én felterjesztést tett, mely az államkonferenciában tárgyalva, ezen „komoly“ megjegyzésekre adott alkalmat:

Lieber etc. Der Gesetzartikel in Betreff der ung. Sprache kann, sowie er von den Ständen in Antrag gebracht wurde, nicht angenommen werden. Im 1. §. wird alles dasjenige, was auf die Verfassung und Sanktionierung der Gesetze sowohl in der ung. als auch in der lat. Sprache Bezug hat, mit gänzlichem Still-schweigen übergangen. Da ich in dieser Beziehung bei meiner bereits erteilen Entschliessung unabänderlich beharre, so ist den Ständen zu bedeuten, dass der 1. §. genau im Sinne meiner Willensmeinung, die ich denselben über die Intermediation bekannt geben

liess, dahin abzuändern komme: „ut his jam sub comitiis condendi legum articuli lingua hungarica et latina alt^{mae} sanctioni regiae substernantur, in casu tamen dubii originalis textus hungaricus pro dirimente habeatur“.

Der 3. §. spricht im allgemeinen und ohne alle Ausnahme von allen solemnen und authentischen Expeditionen. Da auf diese Weise das Gesetz nicht nur für das Königreich Kroatien und für diejenigen Jurisdiktionen in Ungarn, bei welchen bisher der Gebrauch der ung. Sprache noch nicht üblich ist, sondern auch selbst in Betreff aller solemnen Ausfertigungen bei der ung. Kanzlei verbindlich wäre, in Angelegenheiten aber, in welchen keinem Zwange Raum gegeben werden kann, permissive Gesetze, vollkommen angedeutet und notwendig erscheinen, und dieses auch selbst im 8. Art. v. J. 1830 stattgefunden hat, so will Ich, dass in dem an die Stände zu erlassenden Dekrete ausdrücklich auf meiner früheren Entschliessung beharrt werde.

Indem ich es übrigens bei der Kürze der Zeit Ihnen überlasse, dass in Gemässheit des Vorausgelassenen das Dekret verfasst und ungesäumt an die Stände erlassen werde, haben Sie zugleich dafür zu sorgen, dass auch der 6. §. im Wege der Concertation mit meiner früheren Entschliessung mehr in Einklang gebracht werde.

119.

1836 május 1.

Kir. válaszleirat az országgyűlés 1836 április 30-iki magyar nyelvi feliratára.

Nyomt., Irományok 8, 728. l., Bartal György aláírásával.
Létrejövésére l. 118. sz. bevezetését.

...benigne intimandum altefatam Suam M^{tem} S^{nam} quoad projectum articuli, mediante d^{nor}. SS. et OO. demissa repraesentatione ddo. 30. Apr. a. l. de lingua hung. substratum, benigne velle: ut in cohaerentia alt^{mae} Suae, erga intermediationem Ser^{mi} archiducis dⁿⁱ regni Palatini editae resolutionis §. primus eo reducatur: ut his jam sub comitiis condendi legum articuli lingua hung. et lat. alt^{mae} sanctioni R. substernantur, in casu tamen dubii originalis textus hungaricus pro dirimente habeatur;¹ §.-i autem 3. dispositio benignae ddo. 26. Apr. editae resolutioni conformiter, ad modum §.-i 3. art. 8:1830. permissive enunciatur,² ac in reliquo textura

¹ A rendektől az 1836 április 30-iki felirattal felterjesztett törvényjavaslatban ez 1. §. így hangzott: „A törvények magyar szerkezete eredetinek és a támadható kétséges értelem eseteiben elhatározónak rendeltetik.“ (Irományok 8, 677. l.).

² A törvényjavaslatban a 3. §. így hangzott: „Minden hiteles kiadásoknak szokott bevezetése és béfejezése hazai nyelven készítettessék“ ennek a rendek a végleges szövegben eleget is tettek: ott „készíttethetik“ áll.

articuli in solita mutua cum cancellaria sua R. concertatione in convenientem formam redigatur. In reliquo . . .

Az április 30-iki szövegből a concertatiónál kimaradt a 6. §.: „A sajtó alól Magyarországból kijöendő minden munkákból a magyar tudós Társaságnak egy példány adassék“.

120.

1836 május 2.

Az 1832—36:3. törvények.

A magyar nyelvről.

1. §. Hálás érzéssel tisztelik a KK. és RR. Ófelsége atyai szívének hív magyarjaihoz viseltető jóságának azon dicső példáját, melynél fogva kegyelmesen kinyilatkoztatni méltóztatott: hogy a törvények magyar szerkezete eredeti, és a két szerkezet közt támadható kétséges értelem eseteiben elhatározó legyen.

Egyéberánt a nemzeti nyelv előhaladási gyarapodásának eszközzésére meghatároztatik: hogy

2. §. A jelen törvény kihirdetésétől a perlekedők a kir. ítélő tábla előtt pereiket magyar nyelven kezdhetik, folytathatják, a kir. udvari főtörvényszék¹ pedig azokban ítéletet ugyan magyar nyelven hozzon.

3. §. Minden hiteles kiadásoknak szokott bevezetése és befejezése hazai nyelven készíttethetik.

4. §. Azon helyeken, hol a gyülekezethez magyar nyelven mondatnak szent beszédek, az anyakönyvek is magyarul irassanak.

5. §. Az ó-aradi oláh mesteri és papi előkészületi intézetben magyar nyelvet tanító szék felállításáról Ófelsége kegyelmesen rendelkezni fog.

121.

1836 augusztus 31., Pest.

Gróf Cziráky Antal országbírónak az országgyűlés után alkalmazandó kormányzási elvekről szóló memorandumából a magyar nyelvkérdést illető rész.

Ered., Conf. 1836:729. sz. a., Metternichnek a fenti dátum alatt benyújtva „Ansichten über die dermalige Stimmung in Ungarn, ihre Ursachen und Heilmittel“ címen.

5^{tens}. An die vernachlässigte Erziehung reiht sich der Hyperhungerismus, worunter ich wahrlich keineswegs jenen lobenswerten, gerechten Eifer verstehe, welcher Ausdehnung und Ver-

¹ A latin szövegben: curia regia.

vollkommen der National-Sprache zu dem Ende beabsichtigt, um dass sie blühender, geschätzter, gemeinnütziger werde, mittelst nützlicher original Werke, oder echter Übersetzungen in jedem wissenschaftlichen Zweige günstige Fortschritte mache; aber man müsste blind sein, um nicht einzusehen, zu welcher Übertreibung man diesfalls gestiegen, und wie ununterbrochen dahin gestrebt wird, ein ordentliches Sprach-Monopolium zu begründen. Auffallend sind in der That die ganz entgegengesetzten Ansichten über die lat. Sprache, welche dermal bei der Mehrzahl des ung. Adels obwalten, gegen jene, die hierüber einstens allgemein waren. — Als Kaiser Joseph das Latein von den Geschäften gänzlich zu entfernen beschloss, da gab es kein einziges Komitat, das nicht mit den kräftigsten Vorstellungen dagegen aufgetreten, und sich darauf nicht berufen hätte: wie selbes von Anbeginn des Reichs unausgesetzt als Geschäfts-Sprache mit der Reichsverfassung innig verbunden, in den Urkunden, Privilegien, und Gesetzen fortlebe, deren wahrer Sinn, und Vollkraft ohne ihr nicht bestehen würde. Gegenwärtig wird sie als Feindin der Nationalität verschrien, und mit unbändiger Gehässigkeit verfolgt. Doch die Ursache hieran steht jedem, der sie nur sehen will, klar vor Augen. Calvinismus liegt hier viel zum Grunde, weil die Anhänger dieser Lehre in der lat. Sprache sich viel weniger gewandt, und mächtig fühlen, aber dennoch itzt schlau, und vorsichtig genug darauf bedacht sind, die lat. Sprache, die sie öffentlich hintansetzen, in ihren Schulen sorgfältig zu heben. — Merklicher noch zeigt sich das Befleissen durch Ausrotten der lat. Sprache auf Untergrabung des Catholicismus, und der damit stets innig verwebten, alten Staats-Verfassung hinzuarbeiten, indem so lange beide in Ungarn feststehen, und wechselseitig sich hülfreiche Hand bieten, der Thron mit der ihm zustehenden obersten Gewalt, die Praerogativen der Stände und die Unantastbarkeit des Eigenthums nicht leicht im Wesentlichen gefährdet werden können. Nun aber ist, und war die lat. Sprache stets eine der mächtigsten Triebfeder um die reine Lehre, und Einigkeit in der Catholischen Religion aufrecht zu erhalten. In lat. Sprache leitet das sichtbare Oberhaupt der Kirche die Gläubigen durch alle vier Welttheile; in derselben wird der wichtigste Teil des catholischen Gottesdienstes verrichtet; die Mysterien gespendet, und alles was zur legitimen Hierarchie der Kirche gehört, besorgt, und vollführt. Aber nicht minder war diese Sprache auch tätiges Hülfsmittel zur Erhaltung, und Förderung der heimischen Verfassung, der ihre Urquelle nur im Geiste des Mittelalters, wo durchaus bloß latein geschrieben wurde, aufzufinden ist. Ich meines Theils bin fest überzeugt, dass der in der Latinität, mehr noch von jener Zeit, als in der classischen Römer Sprache, nicht einigermassen bewandert ist, weder die ung. Verfassung richtig aufzufassen, noch als Staatsmann, Richter oder Teilnehmer

an der Gesetzgebung mit Erfolg in Ungarn aufzutreten fähig sei. Daher es wohl sehr wünschenswerth gewesen wäre, diese legale Sprache hätte bei der Gesetzgebung sowohl, als bei den Tribunalen auch in Zukunft ihren achthundertjährigen Rang unverehrt behauptet.

Die erste Abweichung, welche die Regierung zugegeben, fand auf dem Reichs-Tage von 1805 unmittelbar nach den unglücklichen Kriegs-Ereignissen von Ulm statt, um die bewilligte Insurrection, und das Ende des Landtags zu beschleunigen. Damals wurde festgesetzt, dass die Vorträge nach Hof columnaliter in der ung. und lat. Sprache, um auch zweifelhaften Deutungen zu begegnen, (ad antevertendos etiam dubios verborum nefors occurrentes sensus) unterbreitet werden dürfen. Ferners: dass es den Behörden frei stehen soll an die k. ung. Staatshalterei in ung. Sprache zu schreiben, und diese für den Fall in der nämlichen zu antworten habe. Endlich die Gerichtsbehörden befugt seien ihre Urtheile in der Muttersprache zu führen, mit Ausnahme für diesmal noch des kön. Gerichtshofes (Curia regia). Dieses wiewohl im Grunde blos permissive Gesetz öffnete zuerst einen immer weiter um sich greifenden Schwall, den alle Umsicht, Festigkeit und Energie kaum mehr aufzuhalten im Stande sein wird.

Denn nicht zufrieden mit den bereits zugesagten, wurden zwar so ziemlich mit jedem nachkommenden Landtag Versuche zur Erhaltung neuer Concessionen gemacht, doch blieb die Regierung bei den einmal zugelassenen fest stehen bis zu dem vorletzten Landtag von Jahr 1830, wo man aus mir unbekannten Gründen den Ständen hierinfall nachgeben zu müssen für gut fand, und in folgende Verleihungen einwilligte: dass nämlich die dirigirende Landes Stelle verpflichtet sein soll Behörden, die ungarisch an sie schreiben, in derselben Sprache nicht allein zu antworten, sondern auch alle Verordnungen an selbe — mit Ausnahme der Circularien — ergehen zu lassen, die Curie wurde verwiesen ungarisch geführte, und im Wege der Appellation zugekommene Prozesse eben so mittelst ungarischer Auszüge aufzunehmen, und abzuurtheilen. Jedem wurde freigestellt auch bei jenen Gerichtsstellen, wo bisher die ungarische Sprache nicht im Gebrauch war, ungarisch zu allegiren, ohne hinlänglicher Kenntniss dieser Sprache dürfe niemand innerhalb Ungarn zur Advocatial-Censur zugelassen werden.

Ich hatte mir die Freiheit genommen gegen diese Concessionen am Schlusse des Landtags, kurz bevor selbe ertheilt worden, den seeligen Kaiser zu warnen, die von mir oben gerügten Ansichten offenherzig vorzutragen, und Höchst Denselben darauf aufmerksam zu machen, wie unter den Deckmantel der Nationalität, und Sprachbeförderung bei vielen schaaale Volkstümlichkeit, und Hang zum Separatismus von den übrigen österr. Staaten sich verberge; und wie die lat. Sprache gänzlich verworfen sein würde.

Dieses letztere ist leider schnell eingetroffen, in den meisten Komitaten nimmt man Anstand Prozesse, Bittschriften, Pupillar, und sogar privat Herrschafts-Rechnungen, die nicht ungarisch verfasst sind, in Verhandlung zu nehmen, eine lat. Rede oder Vortrag wird in den meisten Komitats-Versammlungen nicht mehr geduldet; in den Pester ward der Entschluss gefasst, auch die ämtlichen Schreiben der Reichs Baronen zurückzuweisen, wenn nach erfolgter Erinnerung selbe latein erfolgen sollten.

Ja die Vernachlässigung dieser in Ungarn unentbehrlichen Sprache geht schon so weit, dass die Schuljugend aus den Gymnasien derselben fast gänzlich unkundig, und im höchsten Grade abgeneigt in die academische Studien übertritt, und manche die darin gehaltene Vorlesungen kaum mehr zu verstehen vermögend ist. Erst kürzlich als am Geburtsfeste Sr. Mt. des Kaisers man in dem Pester Piaristen Gymnasium — der Gepflogenheit gemäss — die Rede latein hielt, wurden darauf dem Ordens-Provinzialen die Fenster eingeworfen.

Mit welcher Exaltation in letzten Landtag über diesen Gegenstand gesprochen, welche neue unstatthafte Forderungen vorgebracht wurden, ist ohnehin bekannt genug. Dessen ungeachtet sind dennoch Concessionen erfolgt, die diese Exaltation noch mehr anfachen, nur noch dreister machen werden. Ich will recht gern hierinnfalls in meiner Meinung geirrt haben, aber leider bin ich vollkommen überzeugt, dass mit dem in ung. Sprache zugelassenen original Text der Gesetze die lat. Sprache, und mit ihr die monarchisch-aristokratische Stimmung in Ungarn vielleicht auf immer zu Grabe gegangen sei, und dass von nun an jede Verweigerung ähnlicher Begehren Erbitterung hervorbringen, und als eine Hintersetzung der National-Rechte betrachtet werden wird.

122.

1836.

Névtelen feljelentés Reviczky kancellár, továbbá Bartal és br. Mednyánszky udv. tanácsosok ellen, magyar érzelmeik miatt.

Ered., Conf. 1836: 290. sz., elintézés nélkül ad acta került.

A magyar nemesi testőrség számadásai dolgában tartott tárgyalások, melyeket a feljelentés említ, a számadásoknak az országgyűléstől követelt magyar nyelven leendő vezetése dolgában folytak, v. ö. St. R. 1836: 667., 2817., Conf. 1836: 660. sz., melyekből a jelentéstevő neve nem derül ki.

Graf Reviczky ist gesonnen zu der zu Pressburg mit einer Deputation der Stände abzuhaltenden Concertation über die Abfassung der Reichstags-Artikeln, nicht wie er anfänglich gesonnen war, die Hofrätthe Bartal und Kussevich, sondern statt dem

Leztern Hofrath Baron Mednyánszky mitzunehmen; folglich gerade den gefährlichsten unter allen Oppositions Männern, aus welchem dermal das Raths-Gremium der ungarischen Hofkanzlei — auch ein Werk des Grafen Reviczky — zusammengesetzt ist!

Es ist schon ein Unglück für die österreichische Monarchie, dass die Ankündigung der allgemeinen Zeitung, Graf Reviczky werde von der Leitung der ung. Angelegenheiten entfernt und als Gesandter nach Florenz — besser noch nach Rio Janeiro — gesendet werden, nicht in Erfüllung gegangen ist, denn wäre an seiner Stelle der Tavernicus Graf Fidel Pálffy zum ungar. Hofkanzler ernannt worden, so hätte man wenigstens erwarten können, dass nicht auch der Schatten kön. Würde und Macht, welchen Graf Reviczky dem Könige von Ungarn noch übrig gelassen hat, geopfert werde; nun aber da man dem Grafen Reviczky, ungeachtet aller gemachten traurigen Erfahrungen, noch immer blindes Zutrauen schenkt, und zur Abfassung der Reichs-Artikeln nach Pressburg sendet und gestattet, dass er den gefährlichsten seiner Räthe, Baron Mednyánszky, als Rathgeber mitnimmt, so ist für das kön. Interesse, das Graf Reviczky während seiner Cancellariat unzählige Male verraten hat, das Schlimmste zu besorgen, in jedem Falle wäre es dringend nothwendig ihn an die Bedingungen, welche von der unter dem Vorsitze des Herrn Grafen Nádasdy abgehaltenen Konferenz hinsichtlich der abzufassenden Reichs-Artikeln Seiner Majestät vorgeschlagen wurden, fest zu binden, und ihm nicht zu gestatten, dass er den Baron Mednyánszky mitnehme; es ist schon genug, dass Hofrath Bartal, ein verschlagener Mann, der im Geheim noch immer seinen schädlichen Grundsätzen, die er früher als einer der heftigsten Oppositions Männer im Lande verbreitete, anhängt, pro Consilio mitgeht.

Ich habe als Repräsentant des General-Rechnungs Directorium einer Concertation beigewohnt, welche vor 14 Tagen bei der ungarischen Hofkanzlei — über die Frage: „ob die Rechnungen der ungarischen Noble Garde in lateinischer oder ungarischer Sprache künftig abgefasst, und ob sie der k. ungarischen Statthalterei zur Censur eingesendet werden sollen?“ — unter dem Vorsitze des Grafen Reviczky abgehalten worden ist.

Es ist mir nun klar geworden, wie es dem Grafen Reviczky durch seine Svada bisher gelungen ist, nicht nur den höchstseeligen Kaiser sondern auch alle, die keine gründliche Kenntnisse von der ungrischen Constitution und von den Landtags-Verhandlungen vom Kaiser Ferdinand den Ersten bis auf unsere Zeiten besitzen, für seine Ansichten einzunehmen. Der heftigste Ultra-Royalist kann keine grössere Anhänglichkeit an das kön. Interesse legen, als Graf Reviczky bei dieser Gelegenheit heuchelte.

Indess verrieth sich doch der Wolf im Schafpelze! Er sagte unter Anderem, — „dass er aus seinen Grundsätzen kein Ge-

heimnis machen wolle, und daher offen gestehe, dass nach seiner Überzeugung, der König von Ungarn nicht allein zeigen müsse, das er Herr, sondern dass er auch ein ehrlicher Mann sei, der die Gesetze beobachten und auf dem constitutionellem Felde bleiben wolle". —

Da diese Äusserungen ausser dem Objectum Deliberationis lagen, so musste ich, obschon nur mit vieler Überwindung dazu schweigen: allein man hätte dem Herrn Hofkanzler erwidern können: dass seitdem derselbe die ung. Landtage leitet, der König sich nicht mehr auf dem constitutionellen Felde befinde, denn stände er auf demselben, so müssten ihm alle königl. Rechte zurückgegeben werden, welche die ungarische Constitution dem Könige zusteht und welche alle auf die verderblichen Rathschläge des Grafen Reviczky und der ebenso gesinnten ungarischen Hofkanzlei, von dem höchstseeligen Kaiser den unconstitutionellen Forderungen des Adels geopfert worden sind, und die ihm noch übrig gebliebenen wenigen Rechte sind so geschmälert und beeinträchtigt worden, dass sie nicht einmal genügen, den Schatten einer königl. Macht aufrecht zu erhalten. Wenn der ungar. Adel, unterstützt vom Grafen Reviczky und von der ungar. Hofkanzlei — deren Rätthe bezahlte Feinde Seiner Majestät sind —, auf die listigste Art, den König aller seiner constitutionellen Rechte beraubte, so ist es ein läppischer Rath, wenn man den König daher bewegen will, als ehrlicher Mann, die zu seinem Nachtheil gegebenen Gesetze wörtlich und pünktlich zu halten, das heisst: dass er mit gebundenen Händen den anarchischen Zustand, und die gräuervollen täglich sich vermehrenden gesetz- und constitutionswidrigen Vorfälle in Ungarn fortdauern lasse, dadurch aber das Wohl von 9 Millionen ung. Unterthanen, dem Privat-Interesse von 400.000 Edelleuten aufopfere! nicht dies ist die Aufgabe! Die Aufgabe des ung. Hofkanzlers und der ungar. Hofkanzlei besteht darin: die unter der Mitwirkung des Grafen Reviczky aufgeopferten constitutionellen Rechte des Königs von Ungarn zu revindiciren! dazu gehören aber andere Männer!

123.

1838 június 13.

Gróf Pálffy Fidél m. kancellárnak és az államkonferenciának véleményei az országgyűlés előkészítése alkalmával, a magyar nyelvet illetőleg.

Ered., Conf. 1838:747. sz.

a) Pálffy memorandumából.

Noch zu neu sind die Verlegenheiten, in welche die Regierung beim Schlusse des letzten Landtags rücksichtlich der Forderungen der Stände über die ung. Sprache gekommen ist; und wer den

jetzigen Zeitgeist nur von ferne richtig betrachtet, dem wird die Wahrscheinlichkeit dunkel vorschweben, dass ähnliche, wenn nicht noch ungereimtere Forderungen gleich beim beginnenden Landtage statt haben dürften; und wahrlich bei dem Stande der Dinge, in dem wir nach dem letzten Landtage rücksichtlich der ung. Sprache uns befinden, kann nur die innerste Überzeugung, dass die Hebung der noch letzten Lebenskräfte der lat. Sprache in Ungarn der Übel Unzahl herbeirufen müsste, den rechtlich denkenden dazu bewegen, Sr. Mt. den Antrag zu stellen, die *via facti* auch in dieser Angelegenheit auf keine Art und Weise zu dulden; übrigens aber von Gepflogenheiten, als z. B. bei Anreden, die bisher an S. Mt. nur latein gerichtet werden dürften, auf anständiges Bitten der Stände ungehindert abzustehen; dagegen den unveränderlichen Willen klar und deutlich auszusprechen, von den rücksichtlich der Sprache bestehenden gesetzlichen Verfügungen in keiner Weise abzugehen.

b) Az államkonferencia votumából.

Dass der *Via facti* in jeder, mithin auch in der vorberührten Beziehung entgegengewirkt werden müsse, darüber ist man mit der Ansicht des Grafen Pálffy vollkommen einig. Ob indessen und welche Grenzen dem mächtigen Vorschreiten der ungarischen, so wie gegenseitig dem Verfall der lat. Sprache gesetzt werden können und sollen? darüber glaubt das t. g. Comité sich jetzt enthalten und dieses auf jene Zeitepoche vorbehalten zu sollen, wenn die Sache zur meritorischen Verhandlung kommen wird. Dagegen darf dasselbe nicht unbemerkt lassen: dass die durch den Gr. Pálffy eingebrachte Bewilligung, an E. Mt. Anreden in ung. Sprache zu halten, eine weit grössere und gewichtigere Concession wäre, als die Erlaubnis, ungarische Repräsentationen zu erstatten, welche Gr. Pálffy auf keiner Weise zulässig findet; denn im ersten Falle würde den Ständen gestattet, unmittelbar mit der a. h. Person Eur. Mt. in der Landessprache zu verkehren, was nach der Überzeugung des t. g. Comité's weit mehr ist, als die Verfassung solcher schriftlichen Eingaben in derselben, die Eur. Mt. ohnehin erst im Wege der Dikasterien zum Vortrag gebracht werden.

124.

1839 június 5.

A m. kancellária felterjesztése az országgyűlés azon kéréséről, hogy a királyt és a királynét magyar nyelven üdvözölhessék.

Ered., 1839:7273. kanc. sz., fog. Bartal kezétől 1839:7272. kanc. sz. a.

Az országgyűlés 1. ülésén, 1839 június 5-én *Sárközy Kázmér*, Fejér vm., kifogásolta a királyt fogadó rendszabásban, hogy eszerint a királyt a

primás latinul üdvözlőné. *Szerencsy István* személynök, elnök nem kívánt országgyűlési vitát erről, a nádor közbenjárásának kikérését ajánlta, miután tudva van, hogy más nemzetek is (csehek és olaszok, *Palóczy László*, *Borsod vm.*, adatai szerint) anyanyelvükön üdvözlík a királyt, sőt ezen nyelven kapnak dekrétumokat is. *Deák Ferenc* szerint nádori közbenjárásnak csak akkor van helye, ha a király és nemzet közt „érdekes különbözés” támad, ez nem áll a jelen esetre, s mivel az üdvözlés a két tábla nevében megy végbe, meg kell kérni a főrendeket is, s azokkal együtt a nádort arra, hogy a kérést terjessze a király elé, ami más eljárás, mintha közbenjárás lenne. Deák javaslata elfogadva, Jegyzőkönyv 1. 9. l., Kónyi, Deák beszédei 1. 262. l. Az *államkonferencia* Mailáth Antal gr. azon szóbeli előterjesztésére, hogy a király elvben már beleegyezését adta, szó nélkül beleegyezett, csak Kollowrat és Metternich voltak jelen, pedig ez utóbbi a mult országgyűlés végén határozottan ellenezte a dolgot, Conf. 1839: 670. sz., a kir. engedélyt Mailáth június 5-én eszközölte ki, s erről ugyanezen napon értesíti a nádort, nád. titk. lt. Diaet. extraser. 1839, n. 275.

SS. et OO. regni, non ii tantum, qui eorum appellatam nomine tabulam constituunt, verum et proceres, nec aliqui solum, sed universim omnes in hodierna diaetali sessione illud commune enixissimumque suum petitum per Suam Ser^{tem} C. R^{iam}, archiducem d^{num} regni palatinum ad M^{tem} V. S^{mam} perferri desiderarunt, ut qui ex homagiali pietate, nomineque suo ad M^{tem} V. S^{mam}, aut vero aug^{mam} suam conjugem, clem^{mam} d^{nam} nostram habentur sermones, jam crastina etiam die patrio dici idiomate possint. Quod ipsum Sua Ser^{tas} C. R^{ia} cum demisse infrascripto cancellario eo addito communicavit, quod de edenda super hoc eorum postulato ben. resolutione concernentes oratores hodie adhuc edoceri, cras vero ipsos etiam SS. et OO. tempestive informari intersit.

Votum. Cum proinde universale hoc, et uti ex praemissis patet, flagrantissimum SS^{um} et OO. regni desiderium in forma homagialis supplicationis proponatur, restrictum porro illud sit, ad solos duntaxat, qui pietatis causa ad M^{tem} V. S^{mam}, Aug^{mam} que d^{nam} habentur salutatorios aut gratiarum actorios sermones; fidelissima haec M^{tis} V. S^{mae} cancellaria ab ea, quam M. V. S^{ma} in hoc sermonum, nomine regni aut provinciae universae, habendorum genere aliis quoque alterius labii fidelibus suis subditis praestare dignatur, gratia alienum esse non reputat huic etiam hum^{mo} SS^{um} et OO. regni Hungariae petito clem^{me} deferri tanto magis, quod dubitare nequeat, hoc r. benignitatis munere gentem hanc, augustae domui haereditata a majoribus fide devotam, arctiori etiam gratitudinis vinculo adstringendam esse. Quosuper pro elargienda hodie adhuc ben. resolutione ex allatis per Suam Ser^{tem} C. R^{iam} motivis haec quoque demiss^{me} supplex est... cancellaria... Antonius comes Mailáth m. p. Georgius Bartal m. p.

Res. Aug. Placet, praecise tamen relate ad sermones in hac propositione cancellariae attactos. Ferdinandus m. p.

Az eredményről Mailáth kancellár levele a nádorhoz, Diaet. extraser. 275. cs., 1839 június 6.: „unice tamen, quoad praeattactos salutatorios et respective gratiarum actorios sermones lingua hung. habendos“.

125.

1839 június 20.

Rendi üzenet a főrendekhez, a feliratoknak egyedül magyar nyelven szerkesztése dolgában.

Nyomt., Irományok 1, 9. l.

A június 20-iki, 5. orsz. ülésből elküldve, ellene szólnak Pozsega, Szerém és Horvátország követei, mellette többek közt Zmeskál Móric, Árva vm., Jegyzőkönyv 1, 73. l.

A KK. és RR. a nemzetiségből, melynek egyik leglényegesebb kiegészítő része a honi nyelv, és a nemzeti önállásból eredő igazságos közkívátnak ismerik azt, hogy a nemzet honni nyelven járuljon törvényes fejedelméhez, és valamint felséges urunk az ország közkívátnához képest honni nyelven történt megtiszteltetésében megegyezni kegyeskedett, úgy abban sem kételkednek a KK. és RR., hogy egyedül magyar nyelven felterjesztendő alázatos felírásaikat is kegyelmesen elfogadni méltóztatik; atyafiságos bizodalommal felszólítják tehát a mélt. Főrendeket, hogy e részben velők kezét fogva, ő cs. és k. főhercegsége országunk nádora tisztelettel megkéressék, mi szerént az országos felírásoknak egyedül magyar nyelven leendő felterjesztése iránt, a nemzet közkívátnát felséges urunk eleibe terjeszteni és annak kegyelmes elfogadását oly módon, mint ez a tisztelkedő szónoklatoknál megtörtént, hathatósan eszközölni méltóztatassék; mire a KK. és RR. cs. k. főhercegségét a maguk részéről is ezennel tisztelettel és bizodalommal megkérlik.

A főrendi válasz, szeptember 18., Irományok 2, 40. l. közli, hogy a nádort a rendek óhajta szerint megkérték, s ez a király elé fogja terjeszteni az ügyet. József nádor már szeptember 12-én közölte gr. Mailáth Antal kancellárral, hogy az alsó tábla kéréséhez ezen a napon a főrendek is hozzájárulván, ő elvállalta a dolgot; annál inkább ajánlja a kérés tekintetbevételét, mert már a mult országgyűlésen a magyar törvényszöveg lett eredeti, jelen országgyűlésen magyar üdvözlő beszéd is volt már, s a jelen kérés megadása az országgyűlés menetére jó hatással lesz, Conf. 1839:1250. sz., a nádor ez ügyben több levelet írt a kancellárnak, az egyikben, szeptember 21., nád. titk. lt. Diaet. extraser. 275. cs., mellékli Deák Ferencnek a ker. ülésben körbeadott céduláját, melyen ez állott: „A magyar nyelv úgy hallom rosszul áll Bécsben, — ebből nagy zavar lesz, s megtörténhetik, hogy ezen fog hajótörést szenvedni az ország gyűlése, mert alig hiszem, hogy a KK. és RR. más nyelven felírást készítsenek, mint magyarul“.

Az elintézésre l. 127. sz.

126.

1839 október 17.

Az országgyűlés magyar nyelvi törvényjavaslata.

Nyomt., Irományok, 2, 188. l.

Elkészült a fenti kelet alatt, az 1839 július 16. rendi üzenet, Irományok 2, 8. l., a szeptember 28. főrendi viszonzóüzenet, ugyanott 132. l.,

s a II. rendi üzenet, október 17. ugyanott, 185. l. alapján, miután a II. főrendi viszonyüzenet október 30., ugyanott 199. l. változtatásait a rendek, november 27., ugyanott 368 l., nem fogadták el; a főrendek 1840 január 16. üzenetükben nyugodtak bele, ugyanott 388. l., s felterjesztetett az 1840 január 31. felirattal (l. 128. sz. a.).

A honi nyelv óhajta várt közönségessé tétele, köz igazgatás minden ágaiban egyedüli használása és általános divatozása eszközölésére rendeltetik:

1. Az 1550:5, 1569:33 és 1572:2. tv.-cikkelyben gyökerezett nemzeti közóhajta folytában ő. cs. kir. apost. Felsege az ország rendeit biztosítani méltóztatott arról, hogy a korona örökösöknek, valamint a fels. uralkodó házból származandó többi főhercegeknek és herceg asszonyoknak a magyar nyelv tökéletes tudományában még serdülő korukban beavatása — részéről nevelési rendszerül megállapított legyen.

2. Az 1832/6:3. t.-c. 1. és 2. szakaszának rendelete kiterjesztetik oda, hogy ezentúl az alkotandó t.-cikkelyek, valamint kir. meghívó levelek és előadások, úgy akár az országgyűlése, akár az egyes törvényhatóságok által tett felírások, és viszont azokhoz küldött kir. mindennemű levelek, s válaszok egyedül magyar nyelven szerkeztessenek.

3. A kir. udv. cancellária, úgy az ország minden kormány és ítélőszékei, kir. udv. kamara, úgy azoknak minden ágazatai s alattvalói, végre az álladalomnak bárminemű egyéb köz hivatalai és törvényhatóságai, *valamint az egyházi hatóságok is, ide nem értvén ez utóbbiaknak a szoros értelemben vett vallásos szolgálataikat,¹ egyébként hivatalos foglalatosságait, levelezéseiket, a törvénykezést s számadásokat* egyedül magyar nyelven folytassák, ezen törvénynek ereje a magános földes uradalmaira is, amennyiben számadásaik hivatalos úton előfordulnának, kiterjesztetvén, az 1832/6:3. t.-c. 2. és 3. szakaszának engedménye már most kötelezőleg kiterjesztetik oda, hogy eddig latin nyelven kezdett perek mind az egyházi, mind a polgári törvényszékek előtt magyarul folytatassanak, és a bírák is azokban ítéleteket magyar nyelven hozzanak, úgyszintén minden honi hiteles helyeknél kiadandó oklevelek eredeti nyelvökben t. i. melybe szerkeztettek lemásolva ugyan, mindazonáltal honi nyelven szerkezendő bevezetés s béfejezés mellett adassanak ki. — A magyar katonaságnál, ide értvén a véghelyeket is, a magyar nyelv hozattassék be; a magyar ezredeknél a kormány szavak is magyar nyelven adattassanak; a magyarországi hadi kormánysszékeknek, nem különben várak és ezredek kormányainak, és minden honi katonai intézeteknek köteleességgül tétetik, hogy az ország törvényhatóságainak irományaira magyarul válaszoljanak, sőt

¹ Ide a főrendek október 30. betoldani kérték „és a kormányuk alá tartozó személyek levelezéseiket“, amit a rendek nem fogadtak el, mert nem engedhetik, hogy hivatalos eljárásában bárki is a törvény által más mint magyar nyelvre jogosíttassék, november 27. üzenetükben.

az egész magyar katonaságnál az 1830:8. t.-c. következtében a hadi kormányzásokbeli és egyéb fő s altisztségekre egyedül azok alkalmaztassanak, kik nemcsak magyarul tudnak, hanem születésükre nézve is magyarok, — végre 1832/6:3. t.-c. 4. szakasza akkép módosítatik, hogy *jelen törvénynek kihirdetésétől számítandó három évek után*² az anyakönyvek minden vallásbelieknél magyarul szerkeztessenek.

4. Minden magyarországi sajtó alól kijött munkából egy példány a magyar tudós társaságnak adassék.

5. A magyar nyelv tudományának tanítása minden iskolában haladék nélkül hoztassék be, s a latin nyelv helyett a magyar, mint közönséges tanuló nyelv állapíttassék meg úgy, hogy mind az alsó, mind a felső iskolákban minden tudományok, még a latin nyelv is, magyar nyelven taníttassanak, szinte aképen a magyar ezredek, s katonai nevendékek, úgy néposkolákban is a tanuló nyelv egyáltalán a magyar legyen, minden vallásbelieknél csak olyan plebánusok, lelkipásztorok, káplányok, segédek és jegyzők alkalmaztassanak, kik magyarul tudnak.

6. Az 1830:8. t.-c. 4. szakasza a jelen törvény kihirdetésétől fogva 10 esztendő múlva a Magyarországhoz kapcsolt részekre is kiterjesztetik; *e végre őfelsége gondoskodni fog arról is, hogy a Magyarországhoz kapcsolt részek lakosinak a magyar nyelv megtanulására e tekintetből felállítandó elegendő tanítói székek által mód és alkalom nyújtassék.*² A szab. kir. városokra pedig rendeltetik, hogy 10 esztendő múlva belföldi a magyar nyelv tudása nélkül azokban polgári jogokat ne nyerhessen.

7. Minden magyarországi pénzek magyar jelekkel és körülírással veretessenek, és minden egyéb, akár polgári, akár katonai intézeteknél is, az ország címere, színei és magyar körülírású pecsétje használtassék.

Minthogy pedig méltán megkívánható, hogy a honi törvények által adott kiváltságokban részesülni akarók a nemzeti nyelvet tökéletesen tudják, a KK. és RR. hálás érzéssel fogadják őfelségének azon kegyes kinyilatkoztatását, mely szerint ezután csak azok, kik a magyar nyelvet tudják, nyerhetnek nemesi, vagy kir. adománylevelet.

127.

1839 október 19.

Metternich votuma a nádornak az egyedül magyar nyelvű országgyűlési feliratok érdekében való közbenjárása tárgyában.

Ered., Conf. 1839:1250. sz. a.

A nádor e közbenjárásáról (l. 125. sz. a.) a m. kancellária országgyűlési bizottsága 1839 szeptember 14-én tett felterjesztést, fog. Bartaltól 1839:

² A dült betűvel szedettek a főrendi, szeptember 28. üzenet folytán kerültek a szövegbe.

1051. praes. kanc., ered. a resolucióval 1839:1186. praes. kanc. sz. a.: a nádor már állást foglalt a megadás mellett, az ő félszázados tapasztalata és tekintélyével szemben nehéz az állásfoglalás; a beszédek nyelve nem alapult törvényen, csak gyakorlat volt, s megváltoztatásából nem lehet a feliratok nyelvére következtetni; a rendek kívánsága az 1792 június 22-iki res. megszüntetését, az 1805:4., 2. § elejtését és az 1836:3. kibővítését foglalja magában; félő, hogy a rendek via facti-val csak magyar nyelven terjesztik fel felirataikat, ami ellen Bedekovich alkancellár már most tiltakozik a melléktartományok érdekében. A többség javaslata: külön feliratban kérjék a rendek az engedélyt, s addig is eddigi szokás szerint két-hasábos feliratokat írjanak; az ügy fontossága miatt megkérdendő az ország főméltóságai. Az *államkonferencia* (Somssich, Purkhart, Mailáth, Nádasdy, Kollowrat, Metternich, Lajos és Ferenc Károly főhercegek) Conf. 1839:1250. sz. a. a formát eleve is helytelennek tartja: az 1805. törvény megváltoztatása csak diaetalis tractatus által lehetséges: felirat, kir. válasz, az új törvény cikk felterjesztése és szankciója után, nádori közvetítésnek itt nincs helye, mert nincs ellentét a király és rendek közt. Tárgyilag: a kérés megadása után az 1805. törvény többi részét is nehéz volna fenntartani, a latin nyelv egészen kipszultulna, tehát az ország érdeke az 1805:4-et fenntartani. De az ellenkezőre is vannak érvek: 1790 óta állandóan concessziók; az 1836:3. a magyar nyelvet törvénytulvó tévén, azt diplomatikai magaslattal emelte, ehhez képest a felirat nyelve kevésbé fontos; a maiust megadva nehéz a minust megtagadni; a kérés mellett vannak a főrendek is, s az összes törvényhatóságok, melyek már úgysem küldenek többé két-nyelvű feliratokat; Mailáth kancellár kikémlelte az embereket, s még a gutgesinnt-ek közt sincs egy sem, aki az elutasító határozatot hajlandó volna megvédeni. A rendek az elutasításba nem nyugodnának bele, a kerületeken úgyis már via facti-t terveznek, s ha csakugyan felterjesztenének egy csak magyarnyelvű feliratot, erre az országgyűlés feloszlata lenne az egyetlen lehető válasz, ami ilyen csekély ok miatt kellemetlen volna, az erdélyi országgyűlés feloszlata sem hozott nyugalmat, pedig ott tovább lehet adminisztrálni, a hivatalnokok szegények és tovább dolgoznak, holott a magyar vármegyék a feloszlata esetén lemondanának hivatalnokaikat, kik vagyonos emberek és még a vármegyei közigazgatás is megakadna; a feloszlata a rekruktá-kérdés tárgyalása alatt külpolitikailag is kellemetlen volna, ezért a konferencia javaslata: a rendek kérjék a rendes felirati úton, s akkor megadandó nekik, de már most kimondandó, hogy az 1792 június 22-iki res. értelmében a kir. leirat csakis latin marad, s 1836:3. szerint a törvények két-nyelvűek. A feliratot a már elkészített, tehát latin feliratokkal együtt küldjék el, hogy így a via facti elkerülhető legyen; a nádor általános kifejezésekben nyugtassa meg őket a király hajlandóságáról; a kir. leiratban pedig jó lesz a latin nyelv fontosságát, ennek a magyar államügyekben nélkülözhetetlen voltát kiemelni. Metternich külön votuma:

In Beziehung auf die heute erhobene Inzidenzfrage des ung. Reichstages, ist meine unmassgebliche Meinung die folgende:

Ich teile die Sache in die *Grundfrage* und die *Form*.

Was ich über die erstere denke, habe ich in früheren Gelegenheiten ausgesprochen. Ich betrachte die Frage der *Sprache* als eine *an sich selbst* ganz natürliche; das Böse in ihr ist das, was der Geist der Opposition in selbe gebracht hat. Jedes Volk hält an seiner Sprache; diese sei gut oder schlecht, dies kümmert die, welche keine andere kennen, nur wenig oder gar nichts. Vor 1790 war die ung. Sprache nicht die der gebildeteren Stände, sie war dem ung. Volke, also der Minorität in der Bevölkerung des Landes,

welches das Königreich Ungarn bildet, überlassen. Der Trieb nach deren Gebrauch war die Folge des *germanisierenden* höchst leichtsinnig angewendeten Prinzips unter der Josephinischen Epoche. Unter derselben wurde zu Wien in Hungaricis germanisiert und in Deutschland das deutsche Prinzip mit Verachtung behandelt. Auf solchem Wege gehen die festgebautesten Staaten zu Grunde.

Als die Sache einmal in Ungarn zur Sprache gekommen war, hätte sich die Regierung *gegen* selbe fest erklären, oder sich *an die Spitze deren Beförderung* stellen sollen. Indem weder das eine, noch das andere geschah, so begünstigte sie das Treiben der Oppositionen, früher der konstitutionellen, und später der radikalen.

Meine Aussprüche am Ende des letzten Reichstages gingen dahin: die Sache durch Nachgiebigkeit von Seite der Regierung fallen zu lassen. Ich finde in derselben im abstrakten Sinne des Worts, keine Konzession verwerflicher Art, sondern eine notgedrungene Klugheits-Massregel. Von Seite der ungarisierenden Sprachbeförderer ist die Sache entweder ein Umtrieb, oder ein blosser Wahn. Im ersten, wie im anderen Falle ist das *totschlagendste* die Erfüllung des Wunsches. Sie hat etwas von der Natur des Wegziehens eines Brettes unter den Füßen derjenigen, welche dasselbe als einen festen Punkt betrachteten.

Alles was gegen diese Ansicht spricht, weiss ich recht gut. Auch würde ich anders denken, wenn die Konzessionen nicht in einer Reihenfolge bis 1790 reichten. Stehet aber einmal eine Sache so, so verändert sich ihre Natur, wie dies denn auch heute ebenfalls der Fall ist. Das Gewölbe steht bis auf den Schlussstein, man hätte es nie aufführen sollen, — ist es aber aufgeführt, so wird der Schlussstein früher oder später auch geboten werden.

Ich sehe sonach in der Gewährung des Ansinnens nur mehr das, was ich Opportunität in Beziehung auf Zeit und Umstände und Rücksicht auf die Form nennen möchte.

Über die erstere bin ich kein kompetenter Richter. Ich sehe nämlich in ihr nicht so helle, wie die bewanderten Herren des Komités. Ich spreche mich also nur über meine Ansicht in Beziehung auf den Grundsatz aus.

In Betreff der Form bin ich ganz sicher mich nicht zu irren, wenn ich die Intervention des Palatinus verdamme. Es wäre überhaupt gut, wenn man solchen unzeitigen Interventionen ein Ziel setzen könnte, und ich möchte die Frage stellen, ob eine *unumwundene Erklärung*, dass *S. Mt. den Gegenstand nicht als zu einer Mediation geeignet betrachten, sondern sich a. h. Ihren freien Ausspruch vorbehalten*, nicht eine mögliche Form wäre, welche zugleich als eine Lektion gelten könnte? Ich finde das kön. *Ja* oder das *Nein* besser im Munde des Monarchen, als in jenem eines Vermittlers, zu dessen Gunsten das *Ja* ausfällt und dem das *Nein* nicht zugeschrieben wird. Eine so gespielte Parthie bietet der Krone

nur die Chance des Verlustes ohne derselben auch nur eine Aussicht des Gewinnstes zu öffnen.

Wenn ich *in der Sache* rund stehe, so bleibt mir dennoch die Bemerkung, ob der König nicht geradezu *auf der doppelten Eingabe in ung. und in lat. Sprache bestehen* sollte und diesen Ausspruch auf die vollkommen logische Betrachtung stützte, dass S. Mt. keinen Abschnitt *in der gesetzlichen Geschichte* Ungarns gestatten können, wie dies der Fall sein würde, wenn die authentische Interpretation in der neueren und der älteren Reihe der Repräsentationen und deren Erledigung unterbrochen würde? Man stelle das ungarische als den Urtext und den lateinischen als den subsidiarischen, hieran liegt weniger als an der vollkommenen Suppression des letzteren.

Wird die Entscheidung des Gegenstandes bis zur Wiedervereinigung der Konferenzglieder aufgehoben, so werde ich mich an der Fachkenntnis anderer unterrichten. Sollte man diesen Zeitpunkt nicht abwarten, so bitte ich die vorliegende Ansicht in meinem Namen vorzubringen und der besseren Meinung zu unterziehen.

A konferencia egyhangú javaslatára szerint október 21-én kiadott a kir. kézirat József nádornak, mely a rendeket a felirat útjára utasítja, bár „nicht abgeneigt“ a kérés teljesítésétől, s az 1790:13. és 1805:4. fenntartását hangsúlyozza, ered. nád. titk. lt. Diaet. extraser. 275. cs.

A nádor közlése értelmében a rendek a felirat szövegét október 30-án küldték át a főrendekhez, Irományok 2, 193. l., miután a tiszván magyar nyelvű felirat eshetőségének kikerülésére a kancellár Mailáth György országbíróval és Szerencsy személynökökkel tárgyalást folytatott, Diaet. extraser. 275. cs. a nádor és kancellár október–november havi levelezése szerint; az október 31-iki felirat egyéb sérelmek és kívánságok közt kéri a feliratok csak magyar nyelvét, aláírva két hasábon, az első, magyar félen József nádortól magyarul, a másik, latin félen Kopácsy József primástól latinul, ezt a kancellária november 3-án, 1839:14.548. kanc. sz. a., Bartal fog., pártolólág terjesztette fel: az október 21-iki, nádorhoz intézett kézirat már megígérte a dolgot, a kézirat ismeretes az országgyűlési körökben, a rendek szerint a kedvező decizió meg lévén ígérve, sanctimonia verbi regii-t hánytorgatnák elutasítás esetén; az államkonferencia szerint az október 21-iki resolúció értelme csak az volt, hogy a király rendes diaetalis tractatus lefolytatásával, tehát csak a törvénycikkek szentesítésével, az országgyűlés végén adja meg, a nádor tehát túllépte felhatalmazását, mikor a rendek rögtöni, már ez országgyűlés alatti feliratokra való kérésére válaszolta: „quod Mt. S. Sma ad praebendum communi huic desiderio clemmum annutum prona sit“, ha azonban ez már így megtörtént, nem lehet változtatni rajta, s el kell fogadni a kancellária választervezetét, melyen a konferencia csak a végső, túlságos meleg részletet változtassa meg. A kir. resolúció ugyanitt, november 7-én: jóindulatának jeléül megengedi kérésükre, ut demissas repraesentationes suas jam ex his comitiis lingua solum hung. adornari, eademque nobis substerni indulgeremus, a november 9-iki udvari rendelet megérkezett az országgyűléshez november 11-én, Irományok 2, 237. l.

128.

1840 január 31.

Az országgyűlés felirata a magyar nyelvről.

Nyomt., Irományok 3, 1. l.

Ugyanazon üzenetkből állott elő, mint a vele felküldött törvényjavaslat, 1. 126. sz. alatt. A rendi, igen heves tárgyalásokra 1. Jegyzőkönyv 1, 161—171, 343. l. Latin szövegét utólag fordították a magyarból és az elküldés napján hitelesítették, ugyanott 1, 351. l.

Egy szebb jövődönnek bizodalmasan várt reményével párosult hálás érzéssel fogadta a nemzet az 1832/6:3. tv.-cikkelyt, mert anyai nyelvéhez a természet, úgy mint nemzeti független önállás szülte jogának meg nem szorított diadalmaskodását habár még elhalasztva, de nem megtagadva, sőt a forrón várt sikerhez ismét egy fokozattal közelítve szemlélte abban; amidőn azonban a megnyerteket a törvény iránti tisztelettel szoritaná kebléhez: igazságos kívátnának teljes mértékbeni kielégítését a jelen országgyűlésén öszvejött törvényhozástól csak a várakozás élesztette részvétell reményli.

Úgy is vagyunk meggyőződve, hogy az 1790. esztendőől majd fél századnak lefolyása alatt valóban elegendő idő engedtetett a közigazgatás rendes folyamatjából sokszor kölcsönözött, habár általunk soha teljesen el nem esmért akadályoknak valahárai elenyészésére, sőt némi ellenmondást látunk abban, hogy midőn az egyes polgár személyes viszonyainak úgy, mint az alkotmányos nemzeti és fejedelmi legfelsőbb jogoknak egyedüli őrei, a hazai törvények önmaguk az eredhető kétség eseteiben csak az anyanyelv szerkezetének értelmétől nyerhetnék ezentúl magyarázatjukat, — akkoron még a közigazgatás némely kisebb érdekű ágazatjaiban idegen nyelvnek alkalmaztatása célszerűbbnek láttassék a magyar szózatnál.

Három éveknek leforgása alatt ujabban és ujabban erősödött meggyőződéssel fogjuk fel tehát anyai nyelvünk érdekében még az 1836. esztendei március 16-án felterjesztett kívátnainkat, és azokat a következőkben fejtjük ki:

1. Hálás érzéssel emlékezünk vissza az 1836. esztendő április 24-én költ kegyelmes kir. válasz azon szavaira, melyekkel cs. és kir. Apostoli Felsőged benünket megnyugtanni méltóztatott afelől, hogy a felséges uralkodó házból származott főhercegeknek a magyar nyelvben tökéletes beavattatása eránt felterjesztett óhajtásainkat részéről már előbb kiadott rendelete által megelőzte legyen; ennek folytában további óhajtásainkat abban terjesztjük fel: hogy minekutána legutóbb az 1723:1. és 2. tv.-cikkely erejénél fogvást az örökösödés joga a felséges uralkodó házból születendő mindakét nemem levő magos ivadéokra általadva találtnék — cs. és kir.

apost. Felséged a korona örökösökről szóló 1550 : 5. 1569 : 33. és 1572 : 2. tv.-cikkely szellemében azon nevelési rendet a felséges hercegasszonyokra is kiterjesztetni kegyeskednék: valamint, hogy e részbeni óhajtásainknak teljesülése jövőre egy különös törvény-cikkelyben biztosíttassék.

2. Miután az országos tanácskozásokban a nemzeti nyelv divatozik, és törvényeinkre nézve az 1832/6 : 3. tv.-c. erejénél fogvást a magyar szerkezet az eredeti, következőleg, a két szerkezet között előfordulható kétség eseteiben, a latin elhatározó erővel úgy sem bírna; teljes igazságon sarkalónak hisszük azon kívánságunkat, hogy a törvények jövődében egyedül magyar nyelven szerkesztessenek; sőt ebből természetesen foly abbéli kívánságunknak nyilvános igazsága is, hogy nemcsak a felírások, hanem a kegyelmes kir. meghívólevelek is, valamint az országgyűléséhez intézni szokott fejedelmi előadások, a kir. mindennemű levelek és válaszok, mint az alkotandó törvények országgyűlési szokott kútfejei és alapjai, szintén magyar nyelven készíttessenek és adassanak ki; törvénykönyvünknek hiteles magyar fordítása pedig egy avégre rendelendő választmány által eszközöltessék. — Ezeken felül a honi nyelv további előmozdítására leghathatósabb eszköz az, ha a törvények végrehajtása is, vagyis a kormányzás szinte magyar nyelven megy. Ehhez képest

3. szükséges, hogy az országnak minden kormány- és ítélőszékei, valamint az egyházi hatóságok is (ide nem értve az utóbbiaknak a szoros értelemben vett vallási szolgálataikat) egyébként hivatalukat magyarul folytassák; minél fogva

a) a kir. helytartótanács az ország minden törvényhatóságaihoz magyarul küldje nemcsak intéző, de egyszersmind körleveleit is, és magyar, nem pedig mint némely esetekben tapasztaltott, latin cím alatt bocsássa azokat a törvényhatóságokhoz; ezen szabály pedig a kir. udv. cancellariára is egyiránt terjesztessék ki.

b) Az 1836 : 3. tv.-c. 2. és 3. szakaszának rendelete már most kötelezőleg terjesztessék ki oda, hogy ezentúl minden polgári avagy egyházi ítélőszéknél a törvénykezés egyedül magyar nyelven nemcsak vitethessék, hanem határozottan csak azon nyelven vitetessék; — szintén a hiteles helyeknek kiadásaiban a kiadott oklevelek ugyan eredeti nyelvükben, melyben t. i. szerkesztettek, lemásolva, mindazonáltal kizárólag és egyedül honi nyelven szerkesztendő bevezetés és béfejezés mellett adassanak ki. — Az eddig latin nyelven kezdett perek is a főtörvényszékeknél, mind a bírák, mind a felek által magyarul folytattassanak.

c) A kir. udv. kamara, mely eddig a latin és német nyelvhez ragaszkodik, minden ágaira nézve az 1830 : 8. tv.-c. rendelete alá vétessék, és mivel csak a teljes kiterjedésű sikeresítés élteti a törvényt —

d) mind a helytartó tanács, mind pedig a kir. udv. kamara a maga alattvalóira, különösen pedig a bányászai, só, harmincad, posta, erdészeti, s más gazdasági, úgy zálogházi hivatalokra is egyiránt a törvény szabását szigorúan fogamatba vegye; valamint hogy mind a két főkormányzók hivatalos köre alá tartozó bármilyen számadások is, úgy az országos pénztár kezeléséről készítették, csak magyar nyelven vezettessenek; ezen rendelet a magános földesúrakra is, amennyiben számadásaik hivatalos úton előfordulnának, kiterjesztetvén.

e) Méltó aggodalmat gerjeszt bennünk, hogy a magy. vég-helyi katonaság egészben német lábra állíttatván és az ausztriai törvénykönyv rendszabásai által kormányoztatván, már oly helyzetben áll, hogy magát mintegy magyarnak sem tartja többé: a további rossz következtetések megelőzésére kívánjuk, hogy a magyar törvények tüsténti behozatalán felül a véghelyekre is egyiránt kiterjesztessék a magyar nyelv.

f) A magyar ezredeknél a kormányzavak magyarosíttassanak, s az örökösödési háborúig divatozó szokás szerint magyarul adassanak, — továbbá amint már cs. és kir. apost. Felséged az 1832/6 eszt. ápr. 24-én költ kir. válaszban a szükséges rendelkezések meghagyását megígérni méltóztatott, — a magyarországi hadi kormányzéseknek, nem különben a várak és ezredek kormányainak és minden honi katonai intézeteknek kötelességül tétessék: hogy ne csak elfogadják a magyar irományokat az ország törvényhatóságaitól (mire t. i. a kir. helytartótanács Békés és Gömör vármegyékhez intézett levelében, az 1830:8. cikket szorítani akarta), hanem a törvényhatóságokkal egyáltalában magyarul levelezzenek, sőt az egész katonaságnál a magyar nyelv behozattassék és a főhadikormányzótól kezdve csak azok alkalmaztassanak, kik az 1830:7. és 8. tv.-c. következtetésében nemcsak magyarul tudnak, de születésükre nézve is magyarok; egyébként pedig a többi örökös tartományok törvényhatóságaira nézve azon rendszabás állíttassék fel, hogy vagy mindakét részről deák nyelven legyen a levelezés, vagy pedig, ha azok eredeti nyelvükhöz ragaszkodnak, viszont a magyar törvényhatóságoknak is hazai nyelven írott levelezéseiket és úti leveleiket elfogadni tartozzanak.

g) Az 1832/6:3. tv.-c. 4. szakaszának ereje terjesztessék ki oda, hogy az anyakönyvek nemcsak azon helyeken, melyekben a gyülekezethez magyar nyelven mondatnak a szentbeszéd, hanem a most alkotandó tv.-cikknek kihirdetésétől számítandó három évek lefolyása után általán, és kivétel nélkül minden helyeken magyarul szerkeztessenek.

h) Végre az előre bocsátottakból önkényt foly, hogy önmaguk az országnak bárminémű törvényhatóságai is levelezéseiket magyar nyelven folytatni köteleztessenek.

4. Öröm érzéssel fogadtuk az 1836. eszt. április 24-én kiadott

kegy. kir. válasznak, a nemzeti tudós társaság könyvtára gyarapodását ápoló szavait is, és azokat most már az alkotandó tv.-cikelyben befoglalni óhajtjuk.

Továbbá arra, hogy a magyar nyelv az egész hazában uralkodjék, annak nemcsak kipallérozása, de a még idegen ajkú népség közt terjesztése is megkívántatik, s szükség lévén arra, hogy a nemzeti nyelvet mindenki tulajdonává tegye, ennél fogva

5. Tanítás által kell minden hazafinak módot nyújtani, hogy a hazai nyelvet megtanulhassa, mire nézve

a) Hálás érzéssel ismerjük el ugyan az 1836. eszt. április 24-én kelt kegy. kir. válasz azon szavait, hogy a magyar nyelvnek tanítószéke minden iskolába már tetteleg behoztatott: azonban az 1792:7. tv.-cikkelynek ezen rendeletén túl, kívánságunkat oda is kiterjesztjük, hogy egyszersmind a latin nyelv helyett a magyar, mint közönséges tanuló nyelv állapotassék meg úgy, hogy mind az alsó, mind a főiskolákban minden tudományok, még a latin nyelv is magyar nyelven taníttassanak, — azon felül pedig a 3. pont f) szakaszában foglalt kívánataink létesülésének elősegítésére a magyar ezredek és katonai nevendékek iskoláiban is tanuló nyelv szintakképen a magyar légyen; ugyanaz értetődven a nép iskolákról is.

b) Mind a lelkipásztoroknak, mind egyéb tanítóknak kötelességül tétessék a magyar nyelv terjesztése; következőleg ezek egyrészről jutalmak által serkentessenek kötelességükre, másrészről pedig hasonló hivatal betöltésével a magyar nyelv tudására különösen figyelmeztessék, úgy, hogy minden vallásbélieknél csak oly plébánusok, lelkipásztorok, káplánok, segédek és jegyzők rendeltessenek, kik magyarul tudnak.

c) Az egész hazára kiterjedő úgynevezett magyar preparandiák, vagyis tanítókat a magyar nyelv tanítására készítő intézetek állíttassanak fel; a honi nyelv tanítása elrendeltetvén, ennek tanulására legbizonyosabb ösztönül szolgál,

6. ha minden hazafinak kötelességül tétetik a honi nyelv tudása, — ennél fogva kívánjuk az 1830:8. tv.-c. 4. §-át a jelen törvény kihirdetésétől 10 esztendő múlva a Magyarországhoz kapcsolt részekre is kiterjesztetni, a szab. kir. városokra nézve pedig azt rendeltetni: hogy 10 esztendő múlva belföldi a szab. kir. városokban magyar nyelv tudása nélkül polgári igazokat ne nyerhessen. — Hogy pedig a magyar nyelv általános divatozásának ne talánnani akadályai annál biztosabban elháríttassanak, azon alázatos kérésünket nyilvánítjuk, hogy Felséged a Magyarországhoz kapcsolt részek lakosinak a magyar nyelv megtanulására e tekintetből felállítandó elegendő tanítói székek által módot s alkalmat nyújtani kegyeskedjen.

7. Hogy a honi nyelv az egész országban uralkodjék, megkívántató a nemzetiség tekintetéből, hogy hivatalos voltát és or-

szágos hitelességét minden külső nemzeti jelek is szembetűnőképen mutassák, — ugyanazért;

a) minden Magyarországon vert pénzek magyar jelekkel és körülírásokkal készüljenek.

b) Minden köz- és kamarabeli épületek magyar színekkel és felírásokkal ékesíttessenek, a magyar kereskedők hajóikra, de egyéb magyar hajókra is magyar címer tétessék; úgyszint a katonaságnál is az ország színei hozattassanak be, és a formaruhán levő díszjeleken a „Ferdinandus I-us“ cím helyett „V. Ferdinand“ című tüntessék ki, úgyszint mindennemű országos intézetekben az ország címere és pecsétje használtassék, és a hivatalos pecsétek szinte magyar felírással legyenek.

c) Eszközölteknék azáltal is a magyarosodás, ha az idegen-nyelvű vezetéknevek mentül kevesebb akadályokkal magyarosíthatnának, és evégre minden ezt célzó, s legfelsőbb helyen beadandó esedező levelek a taksák fizetésétől felmentetnének, — ezeken felül

8. Minthogy a nemzet méltán megkívánhatja, hogy törvényeink által adott kiváltságokban részesülni akarók a nemzeti nyelvet tökéletesen tudják, a nyelv hathatósabb terjesztése tekintetéből célirányosnak látjuk Felségedet arra kérni, hogy azoknak, kik a magyar nyelvet nem tudják, nemesi vagy kir. adománylevelet adni ne méltóztassék, — egyszóval

9. A honi nyelv értelmében részenként előadott buzgó óhajtásainkat mintegy összesítve abban kívánjuk kifejezni, hogy a magyar nyelv országos nyelvvé tétetvén, a köz állomány rendszerének minden ágain, eddig a honi nyelv számkiűzésével divatozó latin és német nyelvek helyett a magyar állíttassék vissza.

És ezek azok, miket a nemzeti nyelvnek — mind a törvényhozásban, mind a közigazgatásban — nagyobb virágoztatására, élő törvény szavaival biztosítani szükségesnek látunk; melyeket is az ide rekesztett törvény javallatba foglalva igazság szeretetébe vetett fiúi teljes bizodalommal ezennel Felséged kir. jóváhagyása alá terjesztjük.

129.

1840 március 14.

Kir. válaszeirat az 1840 január 31-iki országgyűlési felíratra.

Nyomt., Irományok 3, 125. l., Bartal György aláírásával.

Az 1840 január 31-iki országgyűlési felíratról a m. kancellária országgyűlési bizottsága (Mailáth kancellár, Bedekovich alkancellár, Bartal mint referens, Stettner Mátyás, Plathy Mihály, Beöthy Sándor udv. tanácsosok tagjai, a bizottság kinevezésére l. 1839: 8. praes. kanc. sz.) 1840 február 17-én tett felterjesztést, fog. 1840: 1950. kanc. sz. Villecz Ignác, Bartal segédje kezétől, Bartal javításával, a javasolt leirat fogalmazványa Bartaltól 3764. kanc. sz., az eredeti felírat 3984. kanc. sz. a.: áttekinti 1790 óta a nyelvkérdést; jelenben félős, hogy az ódium egyedül a kormányra száll, a rendek avidissime kívánják.

nyelvügy haladását; ajánlja 1836. állásfoglalása szerint minden lehetőség megadni: ad 1, az 1836 április 26-iki kir. leirat (l. 116. sz. a., ezt a rendek 24-ki kelet alatt idézik, v. ö. 498., 505. l.) már úgyis megadta, mert az ott említett principes alatt a hercegnők is értendők; ad 2., a törvényhatóságok már úgysem írnak latinul, megengedendő nekik a magyar felirat; a törvény maradjon két nyelven, mert sokan nem értenek az országban magyarul; a kir. leirat magyar nyelve mellett volt a kancellária egy része már 1836 március 28-iki felterjesztésében (l. ugyancsak 116. sz. a. a bevezető részben), a Tripart. 2. tit. 3. §. 5. szerint *leges principis sunt*, s ha már magyar törvény van, a kir. resolució is magyar lehetne, de ez esetben a törvényhatóságok is magyar leiratokat követelnének, maradjon tehát a felirat latin; a Corpus Juris bizottság fordítsa le, de a *dirimens* szöveg a latin legyen; ad 3, elvben 1792 június 22. resolució maradjon; engedjék meg a kir. jog, 1723:16. fenntartásával, hogy a m. udv. kamara magyarul író hatóságoknak magyarul válaszoljon, de az udv. kamarával latinul levelezzen; egyházi levelezés, anyakönyvekre nincs nehézség; a magyar ezredek magyar levelezése is elfogadható, de a többi katonai és a 7 alatti pénzverési kérések elutasítandók; a magánosok számadásairól nem lehet rendelkezni, 1687:13. és 1723:53. védik a magánjogokat; külföldi levelezés és útlevele nyelve, viszonyosság mellett, latin legyen, a pecsét-köriratokra 1600:25. van érvényben; ad 4, megadandó; ad 5, méltányos, hogy a papok tudjanak magyarul, „*nemo spectato temporis ab a. 1790 usque praesens intervallo, justam ignorantiae adferre excusationem potest*”; a magyar fannely nem lehet általános, erről a helytartótanács meghallgandó; a preparandia-ügy az 1827 április 11-iki resolució által a rendszeres munkálatok közé utalva, most megadható; ad 6, a horvátok: bán és a báni konferencia tiltakoztak ellene, mindkét fél kielégítendő olyképp, hogy a kir. leirat ígérje meg, a király törekedni fog a társországokban az 1741:61, 1790:58, 1792:18. önkéntes megvalósítására; szab. kir. városokra helyes a tízévi határidő.

Az *államkonferencia* (Purkhart, Somssich, Mailáth, Cziráky, Nádasdy Kollowrat, Metternich), Conf. 1840:278. sz., elvékent kimondja, hogy új jogot nem kell adni, de ami a már meglevő törvényből következik, annak corollariuma, vagy tényleg gyakorlatban van, nem tagadható meg; óvatosságra van szükség, mindkét tábla kívánja, s így visszautasítás esetén az ódium egyedül a kormányé volna: 1, elfogadható, az 1836 április 26. leiratra hivatkozással, mi elejét veszi a rendek titkolt tendenciájának (hogy a kir. családtagok nevelésére befolyjanak), ad 2, amint a kancellária javasolja: a Corpus Juris fordítása nehéz dolog, a kiküldendő bizottság a munkát biztosan a kir. jogok megszorításával végezné, cenzura kivihetetlen; a latin végkép kimenne a divatból, ha a fordítás elkészülne, ezért meg kell tagadni; ad 3, mint a kancellária, de a m. kamarába a rendeknek nincs beleszólásuk; mivel azonban az országban magyar már a „Geschäftssprache”, a kamarához magyarul tudók vétessenek fel. A határörvidékről hallgatni kell; magyar hatóságokkal csak a magyar ezredek, nem a Magyarországra helyezett idegenek levelezzenek magyarul, ad 4, mint a kanc., ad 5, szintén, a preparandiákat meg kell ígérni, mert már a pécsi és veszprémi püspök szemináriuma mellett preparandiát csinált, s így lassankint kisiklanék ez ügy a király kezéből; ad 6, a társországokra helyes a kancellária dilatórikus javaslata, a városokra nem fogadható el; ad 7, elutasítandó.

Ezen megjegyzések értelmében a kancellária átdolgozta a leirat szövegét, s az újat március 8., 3499. kanc. sz. a. terjesztette fel, az *államkonferencia*, Conf. 1840:362. sz. a. újból átvizsgálta, a Corpus Juris fordításánál: Cziráky és Nádasdy az originalitás említését nem találták elegendőnek, s Purkhart, Somssich és a m. kancelláriai tagokkal szemben bevétették a leiratba: „*cum ceteroquin originalis latinus textus legum, complexum ejus efficientium nullo non tempore solum pro authentico haberi possit*”;

vita támadt akörül, kell-e a regni jurisdictiones mellé „Hungariae“ betoldás, ezt elhagyták, mert ez, valamint az intra limites regni, intra fines regni kifejezések régi gyakorlat szerint félreérthetlennül jelentik Magyarországot a társországok nélkül; végül felmerült „ob nicht im Entwurfe alle überflüssigen, der moralischen Stellung und Würde des Regenten nicht angemessenen schmeichelnden Worte hinweg zu lassen wären?“, csak két mondat látszott ilyennek, de meghagyták, mert „ein zwar ernster u. würdevoller, aber auch milder u. gnädiger Styl ist in den Erlässen an die Reichsstände im allgemeinen umso unerlässlicher, weil sie dadurch in ihren Vorträgen bei der jedenfalls zu erhaltenden submissen und den Untertanen geziemenden Sprache am wirksamsten festgehalten werden“, amire Metternich széljegyzetben különvéleményt írt: a király szava würdig és präcis legyen, akaratot áruljon el, udvariasság és szelídségről nem lehet szó, ez utóbbit az alattvalók hamisságra magyaráznák.

A resolució március 14-én elrendeli a kancelláriának, hogy a leiratot kiadja.

... benigne intimandum: altefatam Suam M^{tem} S^{smam} de mediis ad progressivum idiomatis patrii incrementum facientibus, substratam per d^{nos} SS. et OO. de 31. Januarii a. c. repraesentationem eadem, quam pluribus antehac argumentis comprobata ipsi quoque dⁿⁱ SS. et OO. grato animo recolunt, benignitate, ad justas simul debitae providentiae rationes, modumque in iis sancendis, ex salutari mente articuli 7:1792 tenendum comparata expendisse, hocque ipsum d^{nis} SS. et OO. cum eo significandum benigne jussisse: Eandem imprimis, quantum ad principes augustae domus cognitione etiam linguae hung. imbuendos: Se ad ben. resolutionem suam de 26. Apr. a. 1836. provocatis, per d^{nos} SS. et OO. legibus penitus congruam referre; una vero id, quod relate ad repraesentationes jam ex comitiis his Sibi substernendas benigne concessit, largiri jurisdictionibus etiam, ut nimirum repraesentationes suas alt^{mo} loco submittendas dehinc sola etiam apparare lingua hung. possint. In uberius porro testimonium praedeclaratae Suae in vota d^{norum} SS. et OO. benignitatis, altefatam Suam M^{tem} S^{smam} annuere, ut consilium r. lten. non tantum intimata, sed etiam circulares suas ad cunctas regni jurisdictiones lingua hung. dimittat; ut item jurisdictiones ecclesiasticae cum jurisdictionibus secularibus, et hae inter se perinde intra fines regni lingua tantum hung. correspondere teneantur. — Quod nihilominus ad legum attinet textum: postquam auctoritati textus hungarici per ea, quae articulo 3:1832—6. constituta sunt, ubertim prospectum, et in casum etiam emergentis inter duplicem textum dubii debite provisum haberetur, summe-fatam Suam M^{tem} S^{smam} dispositioni articuli hujus et praevigenti adhibendae in ben. rescriptis, resolutionibusque Suis r. linguae latinae usui ben. insistere. Rogandarum itaque legum articulos, ad modum uti id postremis comitiis factum est, utraque lingua substernendos, ac per Eandem quoque in utroque textu benigna sanctione r. donandos esse. Quoad versionem corporis Juris, cum ceteroquin originalis lat. textus legum, complexum ejus efficientium, nullo non tempore solum pro authentico haberi possit, exmittendae

praeivium in finem regnicolaris deputationis necessitate non subversante; quantum ad reliqua: summe fatam Suam M^{tem} S^{mam} alt^{mis} juribus suis in nexu articuli 16:1723. salvis, benigne disposituram esse, ut camera r. hung.-aulica cum jurisdictionibus patria scribentibus lingua, eadem correspondeat, ad haec: ut expeditionum capitularium ingressus et conclusio lingua hung. adornari debeat, matriculae vero etiam in locis, ubi sacri ad concionem sermones idiomate hung. non habentur, post triennium a conclusione praesentium comitiorum computandum lingua hung. ducantur, ac demum, ut dehinc sine discrimine religionis parochi, verbi divini ministri, capellani, cooperatoresque tales applicentur, qui cognitione linguae hung. imbuti sunt, ben. probare Suam M^{tem} S^{mam}. Propositione d^{nor.} SS. et OO. relate ad correspondentias inter hungaricas et aliarum aug. domus ditionum jurisdictiones in eo facta, ut hae utrinque lingua lat. foveantur, aequae ben. rati habita, tum hunc in finem, tum vero de eo quoque, ut salvis principiis in art. 7:1792. attactis linguae hung. cognitio etiam in confiniis provehatur; praefecturae demum legionariae hung. cum jurisdictionibus hung. lingua eadem correspondeant, Suam M^{tem} S^{mam} ben. provisuram esse. Neque renuere Eandem, ut rationes super manipulatione cassarum regnicolarium, hung. ducantur lingua; id tamen, ut rationes etiam privatorum non alias, quam si hoc adornatae idiomate fuerint, in judicariam sumi pertractationem valeant, quia dispositionem cum securitate jurium privatorum, spirituque articulorum 13:1687, 53:1723. aliarumque regni legum conciliari nequeunt praesefert, admittere alte fatam Suam M^{tem} S^{mam} non posse, Eandemque etiam relate ad provisiones, quoad processus causarum projectatas dispositioni articuli 3:1836. tanto magis insistere, quod nulla dubitet, d^{nos} SS. et OO. idiomati patrio ita consulere velle, ut debitam simul culturae linguae lat. regno huic multiplici sane titulo utilis, et in iis quam maxime, quae ad fora judicaria attinent, ductu etiam articuli 4. §. 14. Maximiliani decreti V., articuli item 16. §. 3. decreti VI. prorsus necessariae curam non dimittant. Inscriptiones sigillorum hungaricas expetentibus via articuli 25:1600. jurisdictionibus, uti hactenus, ita dehinc quoque alte fatam Suam M^{tem} S^{mam} ben. delaturam. In respectu vero ben. resolutionis sub postremis comitiis elargitae, vigore cujus ex omnibus operibus in Hungaria impressis exemplar unum eruditae societati Hung. obtingit, annuere Eandem, ut haec tabulis legum inferatur. Quoad eam desiderii d^{nor.} SS. et OO. partem, qua linguam hung. pro vehiculari in tradendis scientiis idiomate stabiliri cupiunt; quum hoc ipsum salvis pro varietate scientiarum debitae institutionis rationibus, nec universim, nec secus, nisi re uberius deliberata decerni tuto possit, Suam M^{tem} S^{mam} hoc super merito consilium r. lten. ben. audituram, et ad propius explendum, quoad ejus fieri potest, hoc d^{nor.} SS. et OO. desiderium congrua disposituram esse. De

erigendis in regno praeparandiis propositum d^{nor}. SS. et OO. postulatam altefatam Suam M^{tem} S^{mam} jam praevenisse: quippe ut hae in locis ad scopum accommodis quo ocius consurgant, per Eandem jam ben. dispositum haberi. Denique dubitari non posse, partes etiam adnexas congruam articuli 61:1741, 58:1790. et 18:1792. rationem sua sponte habituras, quibus, ut modus addiscendae linguae hung. amplior suppetat, per erectionem plurium cathedrarum linguae, hujus ben. providendum, a proposita proinde legis circa easdem ferendae, dispositione abstrahendum venire. Atque haec esse, quae altefata Sua M^{tas} S^{ma} in nexu praeprovocatae repraesentationis d^{nor}. SS. et OO. ben. resolvit, et intuitu reliquorum repraesentationis illius tenorum, ad. art. 10:1790/1. ac in nexu hujus editas benignas diplomaticas assecurationes, legesque, et de 26. Apr. 1836. aliasque semel atque iterum ben. declaratam mentem Suam provocando, in condendae legis redigi formam, alt^{mae}que subin sanctioni Suae substerni ben. annuit.

A kancelláriához, Conf. 1840:278. sz., külön kézirat ment, hogy „zur Begründung der richtigen Volkserziehung“ a preparandiák felállításáról a helytartótanáccsal tárgyaljon, s a regnicolaris küldöttségi munkálatokat felhasználja e tárgynál.

130.

1840 május 4.

Országgyűlési felirat a magyar nyelvről, válaszul a március 14-iki kir. leiratra.

Nyomt., Irományok 4, 147. l.

Első szövegét a rendek április 14-iki üzenetükkel küldték el a főrendeknek, Irományok 3, 263. l., akik viszonzóüzenetükben, április 30-án, ugyanott 4, 79. l. azon passzus kihagyását kérték, hogy a nemzetet nem lehet kényszeríteni törvényei deák fordítására, ez ellenkeznék az 1836:3-mal; „országbeli“ helyébe „ország határábani“ kifejezést kérték, amikbe a rendek beleegyeztek.

A közös haza polgárainak szoros kapcsolatú egyesülete, nemzeti élet, törvényes szabadság, függetlenség, s a társas életnek mindezekből kifejlődő boldogsága, mindenhol, főkép a nemzeti nyelv azon terjedésének és virágzásának eredményei, mely nélkül a nemzet nem él, hanem csak sorvadoz, s utoljára is sirba roskad; — századokig tartotta bilincsei alatt a nemzetek boldogságának, s tudományi és művészi gyarapodásuknak előhaladását a megholt latin nyelv, mígnem Európának, s a mívelt világnak esmérates minden népei, lerázván azon holt nyelvnek bilincseit magukról, előhaladási példáik tetteleg tüntetik ki azt, hogy a nemzetek életének és boldogságának éltető gyökere a nemzeti nyelvnek buzgó szeretete, s törvényeik hozásában és a közigazgatásban ön nyelvüknek, s egyedül

ön nyelvüknek használata, maguknak az Ausztriai birodalom egyesületéhez tartozó minden más örökös tartományoknak kebelükben régebben száműzve van a közigazgatásból a latin nyelv, s csak a magyar nemzet maga még az Európában, mely [e] nyelvnek nyomasztó súlyát magáról mindeddig le nem rázhatja.

Buzgó tisztelettel fogadta a magyar nemzet a nyelve gyarapodását elősegítő mindazon intézkedéseket, melyek az 1790. év óta, Felségednek dicső emlékeztető nagyatyja és atyja uralkodásuk alatt történtek és törvénybe iktattattak; forró hálával adózik a hív magyar nemzet Felségednek is mindazokért, miket az 1832/6. évi 3. tv.-cikkelyben a magyar nyelv dolgában megadni, valamint azokért is, miket múlt évi nov. 9-ről s f. é. márc. 14-ről kiadott kir. kegy. válaszaiban megadandóknak nyilvánítani kegyeskedett, s ezeket kegyelmes megerősítésének alázatos kérésével ide rekesztett törvényjavaslatunkba foglalva szinte törvénybe iktatni szándékozunk; nem titkolhatjuk el mindazáltal, hogy a nemzet édes óhaj-tásai és igazságos kívánatai, azokkal, mik eddig történtek, s megadattak, kielégítve épen nincsenek; de nem titkolhatjuk el abból eredő fájdalomunkat is, hogy sok megadva nincs, amit a nemzetnek kívánni természetes jussa van, s amit egy szabad és hív nemzetnek, törvényes fejedelmétől kérni is, keserű szomorkodást, el nem érni pedig szívet nyomasztó fájdalmat okoz.

Ugyan azért meg lévén teljesen győződve arról, hogy honi nyelvünk mint nemzeti legbecsesebb kincsünk virágzásának meglankaszthatatlan buzgólkodással terjesztésével, magunknak, hazánk-nak, s tetteinket egykor bírálendő utódainknak is szorosan tartozunk, s ennél fogva e tárgyban felterjesztett igazságos kívánataink teljesítésének szorgalmazásával soha fel nem hagyhatunk; azoknak ismétlésével, miket f. é. jan. 30-ról tett felírásunkban foglalva terjesztettünk, kir. Felségedet hódoló tisztelettel továbbá is arra kéri kénytelenítettünk, hogy

1. Felséged múlt 1836. évi ápr. 24-ről költ kegy. válaszában akkép méltóztatván nyilatkozni, hogy abban, hogy a Felséges uralkodó házból származott főhercegek a magyar nyelv tudásába tökéletesen beavattassanak, kegyelmes intézkedéseivel a nemzet óhaj-tásait megelőzte, ezen fejedelmi nyilatkozásnak, s ekép az 1550:5, 1569:33. és 1572:2. tv.-c. rendeletének tettelegi teljesítését fiúi tisztelettel és bizodalommal elvárjuk, azt a fenséges főhercegnőkre is világosan kiterjesztetni, s mindezekről a nemzetet egy különös törvénycikkelyben biztosítani kívánjuk.

2. Felhagyunk ugyan ezúttal annak további szorgalmazásával, hogy a törvénykönyvnek hiteles magyar fordítása, egy a végre rendelő, választmány által eszközöltessék, de miután az országos tanácskozásokban a nemzeti nyelv divatozik, a két táblák naplókönyveik, s a köztök kölcsönösen váltani szokott izenetek, magyar nyelven iratnak, s maguk az országos felírások is már egyedül

magyar nyelven szerkeztetnek; továbbá az 1832/6:3. tv.-cikkely erejénél fogva, a törvénynek magyar szerkezete az eredeti: mind az elébbi felírásban kifejtett okoknál, mind pedig annál fogva is, hogy minden esetre a törvényeknek két nyelven írásuk miatt, a perlekedő felek és ügyvédjeik előtt, a homály és zavar okozás, mely részekről néha még szántszándékosan kikeresett mód és csel-szövény is — a bírák előtt pedig a kétség és abból könnyen eredhető megbotlás elzárassék, a kir. kegy. meghívó levelek, az országgyűléséhez intézni szokott fejedelmi előadások, a királyi mindenmű levelek és válaszok és mindezekből keletkező törvények is egyedül magyar nyelven adassanak ki és készíttessenek annyival inkább, mivel a nemzettől azt, hogy magyar nyelven készített törvényeit még más és jelesen deák nyelvre is fordítsa, többé kívánni sem lehet, efelett önmagukra azon lehető, de minden esetre kevés számú törvényhatóságokra, nem pedig az összes törvényhozásra tartozván az, hogy ha a törvények fordításának valamely szükségét vélnék, abbeli állított szükségeknek pótlásáról gondoskodjanak, nem mellőzhetjük el annak is világos megemlítését, hogy ama fő tekintet érdemlő körülményre való figyelmezés, hogy a fejedelem hív magyarjait ön nyelvükön szólítsa meg, ön nyelvükön intézze hozzájuk válaszait, ön nyelvükön adja értésükre kegyelmes akaratait és kívánatait, és mindezekkel bennök édeesebb hatást gerjessen, nemcsak a nemzetnek, hanem a kir. felségnek is valódi érdekében áll.

3. Szükséges lévén az, hogy az országnak minden kormány és ítélőszékei hivatalos kötelességeiket magyar nyelven folytassák, ennél fogva

a) azon szabály, melyet a kir. helytartó-tanácsra nézve már Felséged is megállapítani méltóztatott, a kir. udv. cancellariára is egyiránt terjesztessék ki.

b) Minden polgári és egyházi ítélőszékeknél a törvénykezés egyedül magyar nyelven, ezentul ne csak vitethessék, hanem határozottan csak azon nyelven vitessék. Az eddig latin nyelven kezdett perek, mint számosabb megyékben jó foganattal s minden felakadás nélkül tetteleg gyakoroltatik, minden ítélőszékek előtt magyarul folytattassanak, de az ítéletlevelek is, melyeket a tárnokszek a kir. tábla által is már divatba hozott gyakorlatot sem követve, mind csak latin nyelven adogat ki, általánosan magyar nyelven adassanak ki.

c) Az elébbi felírásban kifejtett okoknál fogva a magyar ezredeknél a kormányzavak magyarosíttassanak, s a törvényhatóságokkal ne csak a magyar, hanem az országban tanyázó minden más ezredek, katonai osztályok és intézetek s maguk az országbeli fő hadi és várbeli kormányzások is általában magyarul levelezzenek; sőt az egész katonaságnál a magyar nyelv hozattassék be, s tiszteknek a fő hadi kormányzótól kezdve csak azok alkalmaz-

tassanak, kik az 1830:7. és 8. t.-c. következtében nemcsak magyarul tudnak, hanem születésükre nézve is magyarok. Továbbá

Arra, hogy a magyar nyelv az egész hazában terjedve divatozzék, szükséges lévén, hogy azt mindenki tulajdonává tegye, ennelfogva

4. Tanítás által kelletvén a magyar honban módot nyújtani, hogy a hazai nyelvet mindenki megtanulhassa, őszinteséggel megvalljuk, hogy abbéli igazságos és az egész hazára nézve érdekes kívánságunknak meg nem adása, hogy a latin nyelv helyett közönséges tanuló nyelvnek a magyar nyelv állapíttassék meg, bennünk súlyos fájdalmat okozott, s miután a nevelési és tanítási rendszernek megállapítása kétségtelenül az öszves törvényhozást illeti, annak, hogy feljebbi kívánatunknak mely móddali teljesítését a kir. helytartó-tanács meghallgatásától felfüggeszteni miért kellessék? sem helyét, sem törvényes okát nem látjuk. Legkisebbé sem vesszük kérdésbe a latin nyelv tudásának többféle hasznait, de azon nyelvet a tudósok, s azokká lenni szándékozók nyelvénél egyébnek nem tekinthetjük, s annak megtanulására senkit is kényszerítőleg kötelezhetőnek nem tartunk; mely sok kimenthetetlen és káros hátra maradásokat okoz az, hogy a gyermekek, s a már felserdült és érettebb korú ifjak ahelyett, hogy a közönséges életben céljukra használható tudományokat anyai nyelvükön mindjárt tanulhatnák, sok évekig a latin nyelvnek, tökéletességre különben is soha sem vihető tanulásával gyötörtetnek, csak azért, hogy azt az oskolákból kilépve elfelejtsék, vagy a felsőbb tudományokat egykor latin nyelven hallgathassák. De a nemzeti nyelv terjedésére nézve is tespedő veszteglést okoz az, ha tanulási nyelvnek a latin nyelv használtatik; mert a nevelés és tanítás az, melyen a nemzeti nyelvnek terjesztése legszelídebb úton érthetik el, — a magyarul tanított s magyar gyermekekkel és ifjakkal együtt tanuló más ajakú gyermekek és ifjak, legkönnyebben és leghamarább tanulják meg a magyar nyelvet, s ennek, ha a tudósi és hivatalos pályára nem lépnek is, már mint földművelők, mesteremberek, kereskedők s mint az országnak bármely helyzetű lakosai is egykor lényeges hasznát veszik, s a latin nyelv kényszerített tanulásában elvesztegetett idejükre vissza nem sóhajtoznak. Ugyanazért elébbi kérésünket ismételve, azt a magyar ezredek és katonai nevelékek iskoláikra, és főképp a nép oskoláikra is kiterjesztetni kívánjuk.

5. Hálás érzéssel vettük Felségednek abbéli kegyelmes jelentését, hogy az ú. n. magyar praeparandiák, vagyis a magyar nyelv tanítására alkalmas tanítókat készítő intézetek felállítása tekintetében, megelőzván az ország rendei kívánatát, azoknak, arra alkalmas helyeken és minél elébb leendő felállításukról már kegyelmesen intézkedni is méltóztatott, hogy tehát Felségednek abbéli kegy. intézkedéseit, melyek az egész nemzetre oly nagy érdekűek, részünkről is teljes buzgólkodással elősegíthessük, arról, hogy e

részben minő rendelkezések? s hol? s mely móddal tétettek? magunkat még a jelen országgyűlése alatt körülményesen értesíttetni kérjük.

6. A honi nyelvnek tudása, kötelessége lévén mindenkinek, ki a közös haza kebelében, s ennek javaival él, az 1830:8. t.-c. 4. §-nak rendelete a most alkotandó törvény kihirdetésétől számítandó 10 évek múlva, a Magyarországhoz kapcsolt részekre is terjesztessék ki, a szab. kir. városokra pedig az rendeltessék, hogy 10 évek múlva, belföldi, a szab. kir. városokban a magyar nyelv tudása nélkül polgári jussokat ne nyerhessen.

7. A nemzetiség éledése és terjedése tekintetéből:

a) minden Magyarországon vert pénzek, magyar jelekkel és körülírással készüljenek.

b) Minden köz és kamarabeli épületek magyar színekkel és felírásokkal ékesíttessenek, a magyar kereskedők hajóikra, de egyéb magyar hajókra is magyar címer tétessék, úgyszint a magyar katonaságnál is az ország színei hozassanak be, és a formaruhán levő díszjeleken a „Ferdinandus I.” cím helyett „V. Ferdinánd” cím tüntessék ki, ezeken felül mindennemű országos intézetekben az ország címere és pecsétje használtassék.

c) Az idegen nyelvű vezetéknevek magyarosíttassanak, s az ezt tárgyazó folyamatások legfelsőbb helyen minden taksák fizetésétől felmentessenek, s azoknak, kik a magyar nyelvet nem tudják, nemesi vagy kir. adományos levelek Felséged által ne adassanak.

A m. kancellária országgy. bizottsága már a felirat expedálása előtt, április 27-én, 1840:5503. és 6815. kanc., Bartal fog., megtette felterjesztését: a felirat kívánságainak áttekintése után javasolja, hogy a király maradjon meg a március 14-iki leirat engedményeinél, egyedül a tárnoki szék ítéletei dolgában adjon helyet a rendek kérésének s egyúttal betérjeszti a felirat alapján 10 §-ban összeállított törvénytervezetet; az államkonferencia Conf. 1840:663. sz., a tárnoki szék dolgába beleegyezik, mert a kúria már úgyis magyarul ítél; a törvényjavaslatot is elfogadhatónak tartja; a kir. res. május 3-án kiadatni rendeli a Bartaltól fogalmazott leiratot, ez kiadva május 5-én, Irományok 4, 169. l.: elfogadja a törvényjavaslatot, §-o secundo exmisso (azaz a törvény hatálya nem terjesztetik ki a társ-országokra), s a rendes concertatióra utasítja.

131.

1840 május 8.

Országgyűlési felirat a magyar nyelvről, válaszul a május 5-iki kir. leiratra.

Nyomt., Irományok 4, 206. l.

A május 7-iki üzenettel, Irományok 4, 182. l., átküldve a főrendekhez, akik szó nélkül elfogadják.

Öszintén megismerván azt, hogy a f. május 4-én költ országos utóbbi felírás mellett felterjesztve volt törvénycikkelynek

2. §-a a f. évi márc. 14-ről érkezett kir. előbbi válaszban Felséged által megadva nem volt, a f. május 5-ről érkezett kir. újabb válasz folytában, azon 2. §-t a többiek sorából ezúttal ugyan kihagyjuk, ehelyen is mindazonáltal nyilván fentartjuk, sőt világos óvást is teszünk egyszersmind az eránt, hogy a volt 2. §-nak ezúttali kihagyásából, s az ország határaibani szavaknak, az 1. §-ban történt beiktatásából, azon 1. §-beli rendelkezéseknek, reájuk ezentúl sem lehető kiterjesztésére nézve, az országhoz kapcsolt részek, jövőendőben is legkisebb következtetést ne huzbassanak.

Ami továbbá a kir. újabb válaszban, a tárnokszek ítéletleveleire nézve előfordul, azt legalkalmasabban a tv.-c. 5. §-ába véljük beszövendőnek, s a mondott §-nak szerkezetét ekkép terjesztjük elő:

5. §. A káptalani kiadásoknak kezdő és befejező szakaszait, valamint a tárnoki szeknek ítéletleveleit is, magyar nyelven szerkeztetni kelletik.

És ennyiben határozódván azok, miket az 5. májusi legfelsőbb válasz következtetésében, a tv.-cikkely előbbi szerkezetét módosítani kellett, fájdalmas tünődéssel látjuk, hogy azokból, miket f. május 4-ről tett utóbbi felírásunkban, nemzeti nyelvünk előhaladási gyarapodásának eszközzésére, Felségedtől kértünk, s oly bizodalmasan reménylettünk, semmi új megadva nincs; nincs jelesen megadva az, mit oly szívesen kértünk, s oly édes és erős reménnyel vártunk, hogy t. i. az alkotandó tv.-cikkelyek, kir. kegyelmes megerősítés alá, egyedül magyar szerkezetben terjesztessenek. Ezen reménytelen megtagadás — s a jelen ország gyűlésének berekesztésére Felséged által kitűzött határidőnek közelítése tehát azon szükségnek esetét állítván elő, hogy miután Felséged mind csak amellett maradni méltóztatik, hogy az 1832/6. országgyűlésén követett módnak ez alkalommal is megtartásával, a törvénycikkelyeknek szerkezeteik magyar és deák nyelven készítettessenek, s mind a magy. udv. cancelláriával felettök tartandó értekezés akkép menjen végbe, mind pedig a törvények kegy. kir. megerősítés alá az eredeti magyar szerkezet mellé rekesztendő deák fordításban is terjesztessenek fel; a KK. és RR. ezt ugyan a felebb érdeklött környülmények miatt, még a jelen országgyűlésén teljesítik ugyan, mindamellet azonban, azonfelül, hogy az 1832/6-iki 3. tv.-c. 1. §-nak abbeli rendeletéhez, miszerént a törvényeknek magyar szerkezete az eredeti, s a két szerkezet közt támadható kétséges értelem eseteiben a magyar szerkezet elhatározó, szoroson és állhatatosan ragaszkodunk, nemzeti nyelvünk igazságos ügyének meglankaszthatatlan buzgósággal elővitelével, sem most, sem jövőendőben is soha fel nem hagyhatunk, s igazságos kívánatainknak teljesülésök iránt annál biztosabb remény emeli fel hazafiúi keblünket, mivel Felséged 5. májusi utóbbi válaszában is arról biztosítja a nemzetet, hogy atyai szívének a magyar nyelv teljes virágoztatása, s ennek eszközei elrende-

lenségük iránt hajlandóságát ezentúl is kitüntetni fogja; Felségedet a jelen országgyűlésének még mostani végnapjaiban is, alattvalói tisztelettel és fiúi bizodalommal ismételve arra kérjük: hogy mindazokat, miket f. május 4-ről tett utóbbi felírásunkban a magyar nyelv dolgára, s jelesen, s mindenek felett a törvényeknek ezentúl egyedül magyar nyelven leendő szerkeztésére és felterjesztésére nézve megadni kértek az ország rendei, Felséged, a nemzet forró és örökös hálájának lekötöztetésével, azon felírásban kifejtett törvényes és igazságos tekinteteken felül, még annál fogva is, mivel a nemzeti nyelv elidegeníthetetlen, s tőle el sem vonható tulajdona a nemzetnek, s legszentebb érdeke és kincse, nyelve és nemzetisége megörökítésében határozódik, kegyelmesen és általánosan megadni méltóztassék.

Erről a *kancellária* országgy. bizottságának május 8. felterjesztése 1840: 6995. kanc. sz., rövid leirat szövegét csatolja: a király az 1840 május 5-iki resolúció értelmében a törvényszöveget concertatióra utalja; az *államkonferencia*, Conf. 1840: 731. sz., elfogadásra ajánlja, res. május 9-én, a *leirat* kiadva 10-én, Irományok, 4, 245. l. V. ö. még Conf. 1840: 768. sz. A törvénycikkeket az országgyűlés végén fordították latinra, s mivel a latintudás már igen ritka volt az országgyűlési körökben, a nádor április 4-én Malláth gr. kancellárt volt kénytelen kérni, hogy a latinfordításra kölcsönözze oda a kir. személynöknek a kancelláriának némely, Pozsonyban tartózkodó hivatalnokát, 1840: 287. praes. kanc. sz.

132.

1840 május 13.

Az 1839—40: 6. törvénycikk.

VI. törvénycikkely. A magyar nyelvről.

Ő Felsége atyai szívének hív magyarjaihoz viseltető jósága azon újabb dicső példáit, melyeket a nemzeti nyelv gyarapítása eszközlése végett a jelen országgyűlés alatt is adott, a KK. és RR. mélyen tisztelik, és

1. §. Annak kegyelmes megegyezésével az országos felírások Ő eleibe már e jelen országgyűlésből egyedül magyar nyelven terjesztetvén fel — valamint azt, úgy

2. §. Abbeli kívánságuknak kegyes elfogadását is, hogy ezentúl az ország határaibani köztörvényhatóságok is legfelsőbb helyre teendő felírásukat szinte egyedül magyar nyelven szerkeztessék, hálás érzéssel törvénybe iktatják, — egyszersmind pedig határozzák: hogy

3. §. A kir. helytartótanács nemcsak intéző, hanem körleveleit is az országbeli minden törvényhatóságokhoz magyar nyelven bocsássa el.

4. §. Az egyházi törvényhatóságok a világi törvényhatóságokkal, s ezek egymással, az ország határain belül levelezést egyedül magyar nyelven folytatni tartoznak.

5. §. A m. kir. udv. kamara a hozzá magyar nyelven író törvényhatóságokkal ugyanazon nyelven levelezzék.

6. §. A káptalani kiadásoknak kezdő és befejező szakaszait, valamint a tárnoki székeknek ítélőleveleit is magyar nyelven szerkeztetni kell.

7. §. Oly helyeken is, hol a gyülekezethez szent beszédek magyar nyelven nem tartatnak, a jelen országgyűlésének berekesztésétől számítandó három évek múlva az anyakönyvek magyar nyelven irassanak.

8. §. Ezentúl minden vallásbeli különbség nélkül plébánosoknak, egyházi szónokoknak, káplánoknak és segédeknek olyak alkalmaztassanak, kik a magyar nyelvet tudják.

9. §. Ő Felsége kegyelmesen rendelkezni fog, hogy a magyar nyelvnek tudása a katonai véghelyeken is gyarapíttassék, s a magyar ezredeknek kormányai a magyarországi törvényhatóságokkal magyar nyelven levelezzenek.

10. §. Az országos pénztárak kezeléséről számadások magyar nyelven folytattassanak.

11. §. Ő Felségének megegyező kegyelmes akaratjával a Magyarországon és ahhoz kapcsolt részekben kinyomtatott minden munkákból a magyar tudós társaságot egy példány illeti.

133.

1840 június 28 — július 9.

Sedlnitzky és Metternich jegyzékváltása egy cseh munka kapcsán a cseh—morva—tót nyelvi és nemzetiségi mozgalomnak a magyarral szemben való pártolásáról.

a)

1840 június 28. Sedlnitzky jegyzéke Metternichhez.

Fogalmazvány, az osztrák belügyminisztérium levéltárában, Polizeihofstelle 1840:5796. sz. a. Expediált eredetije nincs meg az államkancelláriá levéltárában.

Kampelik Ferenc Cyrill (1806—1872) cseh író, a „čechoslav“ nyelvnek egyik előharcosa, aki ezen nyelv segítségével a tótokat a csehekkel egyesíteni akarta, ezen cseh-tót egységet szolgáló cikkeit egy kötetben összegyűjtötte „Dulcizost — narodnjho gazyka w Czechách, na Morawě we Slezku a na Slowensku w uwod do učenj téhož gazyka“ c. alatt, amely művét a prágai cenzor, politikai vonatkozása miatt beküldte Sedlnitzkynek, hogy ez határozza el, kiadható-e; Sedlnitzky bírálat végett a bécsi cenzornak adta, akinek véleménye szerint

... bezielt der Herausgeber des mehrerwähnten Manuskriptes, die Unterschiede der slavischen Dialekte in Böhmen, Mähren, Schlesien und Oberungarn unter den Slowaken auszugleichen, und eine gemeinschaftliche Schriftsprache herzustellen, zugleich aber bei

diesen Nationen mehr Liebe zu ihrer Muttersprache zu erwecken, und die Notwendigkeit der Kenntnis derselben zur Volksbildung darzutun, wobei er gegen die Vernachlässigung des Unterrichts der böhm. Sprache, dann hauptsächlich gegen die gewaltige Verdrängung der slawischen und gegen die allgemeine Einführung der magyarischen Sprache in Ungarn eifert.

Der gedachte hierortige Censor findet hiernach in dem Manuskripte weniger eine politisch-nationale, als vielmehr eine national-literarische Tendenz, und glaubt daher die Drucklegung desselben unter der Bedingung: dass mehrere von ihm bezeichnete, mit der zuletzt erwähnten Tendenz nicht vereinbare Stellen weggelassen werden, beantragen zu dürfen, wobei er dem höheren Ermessen anheimstellt, ob die, S. 83—86, vorkommenden, in der Nebenlage deutsch übersetzten Beziehungen auf die durch die Mitglieder des a. h. Kaiserhauses zu Teil gewordenen Auszeichnungen der slavischen Sprache und Nationalität beibehalten oder gestrichen werden sollen.

Meines Erachtens dürfte bei der Entscheidung über die Druckzulässigkeit dieses Manuskriptes die darin, so wie überhaupt in der neueren Zeit sich häufiger kundgebende Tendenz nach einer, wenn auch bisher nur national-literarischen Vereinigung aller slavischen Völkerstämme in sämtlichen Provinzen der Monarchie umso mehr Beachtung verdienen, als die Idiome und Interessen der vermöge ihrer politischen Verfassung bisher davon getrennten Nationalitäten leicht darein verschmolzen werden könnten und andererseits der in Kroatien, Illyrien und unter den slavischen Stämmen in Ungarn gegen die Magyarisierung sich sträubende Geist darin einen Stützpunkt für seine Opposition finden dürfte.

Kérdi Metternich véleményét, engedélyezze-e a könyv kiadását.

b)

Kampelik művének a prágai cenzura által kitörölt azon része, mely a dinasztiónak a szláv nyelv iránt való szeretetét bizonyítja.

Melléklete az a) alatti jegyzéknek.

Unser a. h. Kaiserhaus ehrt unsere Nationalität.

Der a. h. k. k. Hof geruhte schon vielmal Gnade und Schutz unserer Nationalsprache mit Wort und Tat zu erweisen. Weiland S. M. Kaiser Josef war, obwohl a. h. derselbe alle Untertanen väterlich geliebt hat, den Slaven insbesondere gnädig gewesen, wohl wissend, dass ihm dieselben treu ergeben, sehr betriebsam, im Kriege fröhlich siegend und tapfer, im Umgange und Gespräche sehr gutherzig sind, ja dass ihre Zahl die Gesamtzahl aller übrigen Untertanen übersteigt; daher unsere angenehme und nachdruck-

volle Sprache wohl kennend, pflegte a. h. derselbe auf den öftern Reisen in seinem Reiche mit unsern Leuten gern schön und rein (!) zu sprechen. So fragte a. h. derselbe einmal in Brünn den Direktor der dortigen Ritterakademie, welche Sprachen die jungen Kavaliers lernen. Der Direktor antwortete, dass französisch, italienisch und englisch. „Und warum nicht slovenisch?“ war die zweite Frage des Monarchen. „Ich habe ja mehr Slawen, als Franzosen, Engländer und Italiener unter meinen Untertanen.“ So hat es Alex. Hanke, erster Custos der Brünner Bibliothek in Brünn angemerkt.

Von a. h. demselben ist auch angeordnet, dass alle durch die Appellationsgerichte kund zumachenden Anordnungen auf der einen Seite böhmisch, auf der anderen deutsch gedruckt werden, wie es auch seit 1782 dort befolgt wurde, wo zur Vermeidung der Schreibereien die Anordnungen gedruckt wurden, besonders in Mähren. So sollen nach a. h. seiner Anordnung v. 22. Juni 1789 alle Urkunden und andere Schriften, die in die Landtafeln in Böhmen und Mähren einverleibt werden sollen, deutsch und böhmisch sein. A. h. derselbe gab immer den Inländern vor den Fremden den Vorzug. Als das französische Theater in Wien aufgehoben wurde, und der französische Gesandte Breteuil sich dagegen mit den Worten beschwerte: „Nun habe ich keine Erholung mehr, was soll ich machen?“ sagte ihm der Kaiser: „Das was mein Gesandter in Frankreich, der französisch gelernt hat.“

Weiland S. Mt. seligen Andenkens Kaiser und König Franz I. kannte gut böhmisch sprechen und schreiben; sprach oft mit seinen Untertanen und geruhte ihre Beschwerden in dieser Sprache anzuhören. Unter a. h. seiner Regierung und unter seinem hohen Schutze begann unsere Literatur von Neuem an sich zum erfreulichen Leben zu entfalten.

A. h. derselbe geruhte das zur Unterstützung der Nationalbildung in Böhmen gegründete Nationalmuseum nicht allein a. g. zu bestätigen, sondern auch zu unterstützen, sowie auch den damit verbundenen Fond zur Herausgabe guter böhmischer, besonders wissenschaftlicher Bücher und den Ausschuss zur wissenschaftlichen Bildung der böhm. Sprache und Literatur; und wir könnten noch mehrere Beweise a. h. seiner Gunst zu unserer Nationalsprache anführen.

Sein erhabener Sohn und Thronfolger S. k. k. Mt. unser nun regierender a. g. König von Böhmen Ferdinand dieses Namens der V. in allem dem Beispiele seines mit Ruhm gekrönten, von allen seinen Untertanen in gleichem Masse geliebten Vaters Franz folgend, hegt gleiche Gunst für unsere Nation, für unsere Sprache und Literatur. A. h. dieselben geruhten i. J. 1835 bei dem Besuche des böhm. Nationalmuseums in Prag in Gegenwart aller Anwesenden a. h. ihre Freude über das Aufkeimen der böhm. Literatur zu erkennen zu geben, und die böhm. Bewillkommungsgedichte in

Prag durch den Ausschuss des böhm. Nationalmuseums überreicht, sowie auch das Nationalwörterbuch unseres Jungmann und Palacky's Übersicht aller Würdenträger des Kgreichs Böhmen a. g. zu übernehmen.

Als S. Mt. im J. 1836 die Militär-Akademie zu Wiener-Neustadt besuchten, richteten a. h. dieselben eine besondere Aufmerksamkeit auf die Prüfung der Zöglinge aus der böhm. Sprache und Literatur und geruhten nach derselben dem Ob. Ltnt. Burian, Professor der böhm. Sprache über die so ausgezeichneten Fortschritte seiner Schüler in der böhm. Sprache die a. h. Zufriedenheit erkennen zu geben, mit dem Winke, damit er mit gleichem Eifer in seinem Amte weiter fortschreite.

Nicht allein der a. h. Regent, sondern auch alle anderen Glieder der k. k. Familie sind der böhm. Sprache günstig. Insbesondere S. Kais. Hoheit der Ehg. Franz Karl, Bruder unsers Kaisers und Herren, sind, wie allgemein bekannt, ein Kenner und hoher Gönner der böhm. Sprache, sowie auch hochdero erhabene Gattin Ihre K. Ht. die Ehgin Sophie, geb. Kgl. Prinzessin von Bayern, unserer Sprache wohlgewogen, dieselbe mit Hilfe des Abbé Fischer, eines ausgezeichneten und vollkommenen Böhmen, vollkommen erlernt haben. Dieses erhabene Ehepaar hat wohlweise, um die jungen Prinzen besorgt, eine diese Sprache rein und lieblich sprechende Dienerschaft aus Böhmen und Mähren zu dem Ende gewählt, damit die hoffnungsvollen Prinzen schon in der zartesten Jugend in der böhm. Sprache so fortschreiten, als ob selbe ihre Muttersprache wäre. Eine gewisse Freiin aus Dačic in Mähren, in ihrer Nationalsprache wohl unterrichtet, führt die Oberaufsicht. Die jungen Prinzen sprechen so, als ob sie in Böhmen oder Mähren unter unseren Landsleuten geboren und erzogen wären.

I. J. 1836 den 5. und 6. Sept. haben mit anderen hohen Gästen Ihre K. K. Hten der Ehg. Franz Karl mit der dltgsten Gemahlin, der Ehgin Sophie, die Ehge Johann und Ludwig, Vettern Sr. K. K. Mt., die Ehge Albrecht und Karl, Söhne des Ehgs Karl, dann die Ehgin Maria Clementine mit ihrem Gemahle dem Hg. Leopold v. Salerno und die Ehge Ferdinand und Maximilian v. Este das böhm. National-Museum besucht, und über das Aufkommen und Gedeihen dieser Anstalt eine besondere Freude und Wohlgefallen geäußert. Die ehrwürdigen Überreste der Tatenmerkmale der Literatur und der schönen Künste unsers Vaterlandes haben die Aufmerksamkeit dieser erhabenen Gäste an sich gezogen. Bei der Einsicht der seltenen böhm. Bücher hat auch die Ehgin Sophie die Kenntniss im böhm. Lesen und dass ihre Kinder, insbesondere der Ehg. Franz immer, ja auch aus dem Schlafe böhmisch spreche, mit einer besonderen Freude erzählt. Ihre Ht. verweilte bei den Manuskripten u. zw. bei dem Königshofer am längsten, dessen Abdruck mit einem Facsimile überreicht, zum Andenken gnädigst

übernommen wurde. Auch unter der Münzsammlung wurde eine Münze mit einer böhm. Umschrift der Belobung theilhaftig.

Hasonlóképp leírja még, hogy Károly, József és János főhercegek is tudják és becsülik a cseh nyelvet.

Und solcher Beispiele haben wir mehrere, wie die a. h. K. Familie unsere Sprache achtet und beschützt und keineswegs erlaubt, dass selbe in ihren alten Rechten verkürzt werde. So haben sel. Andenkens weil. Kaiser Franz mit einem Machtspruche angeordnet, damit auf dem böhm. Landtage in der Nationalsprache sowie von Altersher auch weiterhin verhandelt werde.

c)

1840 július 9. Metternich válaszigjegyzéke Sedlnitzkyhez.

Az eredeti az a) alatti jegyzéknek melléklete most; Menshengen kezétől való fogalmazványa a házi, udv. és áll. levéltárban, Staatskanzlei, Noten an die Polizei, 22. csomó.

A Kampelik-könyv ügyében hozzá intézett jegyzéket kézhez vévén, megjegyzi:

In dieser Note scheint eine löbl. KK. oberste Polizei- u. Zensurhofstelle in Berücksichtigung des Umstandes, dass jenem Werke die Tendenz einer national-literarischen Vereinigung aller slavischen Völkerstämme in sämtlichen Provinzen der Monarchie zugeschrieben wird, der Besorgnis Raum zu geben, dass einerseits mit der Vereinbarung der Idioma auch eine Verschmelzung der bisher getrennten Nationalinteressen leicht statthaben könnte, und dass andererseits der in Kroatien, Illyrien und unter den slavischen Stämmen in Ungarn gegen die Magyarisierung sich sträubende Geist darin einen Stützpunkt für seine Opposition finden dürfte, und demnach mehr *gegen* und *für* die Druckzulässigkeit des gedachten Manuskriptes gestimmt zu sein.¹ Die geh. Hof- und Staatskanzlei kann gleichwohl nicht umhin zu bekennen, dass sie ihrerseits jene Besorgnisse nicht zu teilen vermöge. Ihrer Ansicht nach lässt sich, was den 1. Punkt betrifft, von der vorliegenden, nach dem Urteile des h. o. Censors system-, und daher an und für sich schon wertlosen Kompilation kaum die oben angedeutete, allerdings bedenkliche Wirkung erwarten; rücksichtlich des 2. Punktes aber dürfte die Frage entstehen, ob es dem Interesse des österr. Staates, in seiner Gesamtheit betrachtet, gerade nicht zutrüglicher wäre, wenn den in politischer Beziehung gewiss nicht minder bedenklichen Übergriffen des Magyarismus durch eine

¹ Mint ez a) alatti jegyzék mutatja, Sedlnitzky is a kiadás mellett volt, épen az említett két okból, melyek elsejét az államkancellária nem helyesli.

ebenmässige indirekte Begünstigung des Slavismus gleichsam die Wage gehalten, und auf diese Art das so wünschenswerte Gleichgewicht hergestellt würde.

Zudem kommt in Anbetracht, dass der grösste Teil der im fraglichen Werke enthaltenen Aufsätze schon gedruckt ist, und dass die Versagung der dafür nachgesuchten Druckbewilligung den Anschein haben würde, als wollte die Staatsverwaltung der Beförderung der slav. Literatur hinderlich sein, was doch sicher nicht der Fall ist.

A könyv engedélyezhető tehát, a dinasztíára vonatkozó b) alatti részlet is, mert ennek nyilvánosságra hozatala csak növelheti a császári ház iránti hálát és ragaszkodást.

V. ö. Kollowrat felfogását, M. K. A. 1841:1635. sz., amikor arról van szó, hogy a prágai klinikai tanszékre egy csehül nem tudó neveztesék ki: „Der Professor der Klinik ist zugleich Primararzt im Krankenhause, der grösste Teil der Kranken ist rein böhmisch, wie soll der Kranke zutrauen zu dem Arzte haben, der nicht seine Sprache versteht? Volles Vertrauen hat der Böhm nur zu jenem, der ihn versteht und mit ihm sprechen kann. Über dies Spracherfordernis lässt sich nach meiner a. u. Meinung gar kein Zweifel erheben“, olasz kórházba nem tesznek német orvost; a resolúció Kollowrat javaslata szerint rendelkezik.

134.

1841 január 15 — február 23.

Az államtanács irata az egyesített cseh-osztrák udv. kancellária 1840 december 18-iki, a magyar vármegyék és az osztrák hatóságok latinnyelvű levelezése dolgában tett felterjesztéséről.

Ered., St. R. 1841:221. sz.

Vortrag

der ver. Hofkanzlei vom 18. Dez. 1840 über die Geschäftssprache bei der Correspondenz der ung. Comitete und der kk. Kreisämter.

Unterm 18. Febr. 1840 erklärte der Marmaroscher Comitatus den Kreisämtern zu Czernowitz, Stry, Kolomija und Stanislawow: — dass, wenn sie in Zukunft ihre Amtszuschriften an diesen Comitatus nicht in lateinischer, sondern wie bisher in deutscher Sprache abfassen wollten, er seinerseits auch nicht mehr lateinisch, sondern ungrisch antworten werde.

Diese Erklärung haben die Kreisämter dem galiz. Landespräsidium vorgelegt. Seine k. Ht. des H. Ehg. General Gouverneur¹ leiten dieselbe an die ver. Hofkanzlei mit dem Bemerkten: dass, wenn es nicht so gewendet werden könnte, den bisher üblichen

¹ Ferdinánd főherceg galíciai kormányzó.

Gebrauch der — in der Regel als Geschäftssprache eingeführten — deutschen Sprache in den Zuschriften an die Comitате aufrecht zu erhalten, die galiz. Kreisämter zu ermächtigen wären, sich der lateinischen Sprache zu bedienen, weil — wenn diese auch den polit. Beamten manche Schwierigkeit bereiten mag — doch die Realisirung der angedrohten ungrischen Correspondenz das grössere Übel sei, und bei dem völligen Mangel an der ungrischen Sprache mächtigen Individuen der Kreisämter nur noch mehr Verlegenheit bereiten würde.

Die ver. Hofkanzlei leitete sofort unterm 6. Aug. 1840 die Verhandlung an die ung. Hofkanzlei mit dem Ersuchen, den Marmaroscher Comitат anzuweisen, seine Correspondenz — in so lange über eine Änderung der Geschäftssprache bei der Amtscorrespondenz mit deutsch-erbländ. Behörden nicht von höheren Orten allgemein verfügt wird, da diese nicht nach dem Beschlusse einzelner Comitate willkürlich geschehen kann, in der lat. Sprache fortzuführen.

Die ungar. Hofkanzlei erwiderte jedoch, dass, nachdem in Ungarn jetzt die ung. Sprache als Geschäftssprache allgemein gesetzlich angenommen sei, daher nicht zu hoffen wäre, den bisherigen Gebrauch der deutschen Sprache in den Zuschriften der Kreisämter an die Comitате — und der lat. in jenen der Comitате an die Kreisämter noch länger aufrecht zu erhalten, der Antrag Sr. k. Hoheit, die Correspondenz beiderseits lateinisch zu führen, sehr zweckmässig und zur Entfernung jeder in die Dienstverhältnisse der beiderseitigen Länderbehörden eingreifenden Hemmungen und Störungen gedeihlich erscheine.

Bei der hierauf von der ver. Hofkanzlei vorgenommenen neuerlichen Berathung dieses Gegenstandes entwickelte der Referent, Hofrath B. Münch seine Ansichten mit folgendem: — Die bisherige Correspondenz, wornach die Comitате an die Kreisämter lateinisch, diese an jene deutsch schreiben, beruht nicht bloss auf einer Übung, sondern auf einem a. h. Befehle von 1784 und dem damahligen Bestande der beiderseitigen Geschäftssprachen. In ältern Zeiten war nämlich nur der Weg der Hofstellen zur Correspondenz offen: später erschien eine Verordnung, wornach die gesammten Länderstellen des Königreichs Ungarn den Weg der unmittelbaren Correspondenz mit den Landesstellen der deutschen Erbstaaten einschlagen sollten, und (Beilage 4) unterm 7. Oct. 1784 eröffnete die ung. Hofkanzlei der vereinigten, dass Ew. Majestät diese Verordnung (deren Datum aber nicht angegeben ist), dahin zu erstrecken befunden haben: dass künftighin die Comitате gleichfalls mit den Kreisämtern der deutschen Erbstaaten sich in gemeinschaftlichen Einverständnis zu setzen hätten. — Hierdurch also ward erst eine unmittelbare Correspondenz zwischen Kreisämtern und Comitaten eingeführt, somit auch der Gebrauch der

wechselseitigen Geschäftssprache, wie er damals bestand, und dann seit mehr als einem halben Jahrhunderte dauerte.

Hierfür kann nun wohl eine Änderung nur von höchsten Orten ausgehen, nicht aber durch Willkür einzelner Comitaten oder durch wechselseitiges Einverständnis zwischen einzelnen Comitaten und Kreisämtern. Denn so gut wie Marmarosch mit der ung. Sprache als einer Retorsions Massregel droht, um die lateinische bei den Kreisämtern zu erzwingen, konnte ein anderes Comitath mit der slowakischen drohen, oder mit einer anderen Prätension auftreten. Um nun die deutschen Behörden vor solchen Willkürlichkeiten zu bewahren, erschiene es am zweckmässigsten, wenn verordnet würde: dass, obschon für Ungarn die ung. Sprache im Innern als Geschäftssprache gesetzlich angenommen worden, es doch in der Correspondenz mit den auswärtigen Behörden in den erbländischen Staaten bei der bisherigen lateinischen zu bleiben habe.

Es könnte zwar die unmittelbare Correspondenz wieder aufgehoben, und auf jene durch die Länderstellen zurückgegangen werden, in deren Amtssitzen Translatoren leichter zu finden oder zu bestellen wären. Allein, wenn schon anno 1784 das Bedürfniss gefühlt wurde, die vielfachen Nachteile zu beseitigen, welche mit einem so weiten Umwege durch die Länderstellen unvermeidlich verbunden sind, so erscheint es anno 1840, nachdem die Geschäftsberührungen und dienstlichen Anforderungen im Laufe eines halben Jahrhunderts einen solchen Aufschwung genommen haben, dem Entwicklungsgange derselben ganz widerstrebend, diesen Rücktritt zu machen. — Durch eine solche Hemmung der unmittelbaren Correspondenz würden nebst den dienstlichen Interessen in Polizei- und Criminalfällen, auch jene der ung. Parteien eben so leiden, als jene der deutschen. Es ist zu bedauern, dass die einfache Erwägung: „wienach innere Geschäftsdispositionen die bestandenen wechselseitigen Beziehungen zum Auslande nicht ändern sollten“ den Marmaroscher Comitath nicht von einem Ansinnen, wie das vorliegende, abhält. Von andren Comitaten ist dermal noch nichts Ähnliches der ver. Hofkanzlei bekannt geworden.

Ob überhaupt die Correspondenz zwischen Comitaten und Kreisämtern häufig vorkommt, darüber liegen keine Nachweisungen vor. Nach dem, was aus dem Geschäfte im Allgemeinen bekannt ist, dürften ausser den Gränzkreisämtern, und auch bei diesen nicht sehr häufig, die Fälle nur selten, also ausnahmsweise vorkommen, wo eine solche Correspondenz mit Ungarn eintritt; am öftesten vielleicht mit den k. Freistädten wegen Vermögensverhältnissen, Übersiedlungen etc. — Um sich hierüber zu orientiren, könnte allenfalls ein Ausweis, z. B. der letzten 5 Jahre von den Länderstellen gefördert werden. Dadurch würde man nun zwar eine Übersicht der mehreren oder minderen praktischen Bedeutend-

heit der Frage erhalten, die Sache selbst aber würde sich immer gleich bleiben, nämlich, dass die einseitig beliebte Änderung in jedem specifischen Falle eine widrig fühlbare unnöthige und verzögernde Geschäfterschwerung für die diesseitigen Behörden bleibt, also dienstesnachtheilig erscheint, und die Translatur aus der ungarischen in die deutsche Sprache eine ganz neue Aufwand Rubrik bilden würde, die in dem Masse kostspieliger wird, als sich die Zahl der Punkte, wo solche offiziöse Translatoren bestellt wurden, vermehrt; und dass selbst, wenn die lat. Sprache (als das mindere Übel Sr. k. Hoheit bemerken) gewählt würde, die Kreisämter gar nicht in der Lage sind, in der ihnen fremden (bei den galizischen, insbesondere durch §. 21. des Hofdecrets v. 11. Dezember 1783 ausdrücklich abgestellten) lateinischen Sprache Geschäftsaufsätze zu liefern, und überhaupt, wie S. k. Hoheit mit überzeugendem Scharfblick hervorheben, die politische Geschäftssphäre gewiss eine Menge Ausdrücke und Gegenstände begreift, die der toten latein. Sprache fremd sind, daher in derselben oft gar nicht gegeben werden können. — Bei der Justiz, die aus dem römischen Corpus juris hervorgegangen, ist diess lange nicht in dem Masse der Fall; dieselbe wird auch diesmal noch in Galizien latein behandelt. Wollte man übrigens schon die deutschen Entwürfe der kreisamtlichen Noten und deren Beilagen ins Lateinische übersetzen lassen, so stünden — wenn man bei der Provinz stehen bleibt, woher die Frage kommt, — in Galizien noch einigermaßen die Magistratsbeamten der Kreisstädte zu Gebote, wo ein Geeigneter, etwa gegen Remuneration dazu verwendet werden könnte, sofern nicht beim Kreisamte selbst ein Beamter damit sich befassen könnte. — Hiermit wäre aber nur in einzelnen Fällen und nur in Galizien ein Ausweg gefunden, nicht so bei anderen Kreisämtern. Weil nun die ung. Hofkanzlei den bisher noch einzigen Fall beim Marmaroscher Comitате nicht zu beseitigen sich geneigt fand, vielmehr sich für das Begehren des Comitats und für die lat. Sprach erklärt hat, so scheint die ver. Hofkanzlei hierdurch gezwungen zu sein, die Frage zu generalisiren, und, obwohl es sich vor der Hand nur um die Kreisämter handelt, doch, weil die Comitате auch in criminalibus correspondiren und auch mit deutschen Gerichtsbehörden communiziren können, sowohl mit der obersten Justizstelle, als auch — der Translatur-Auslagen wegen — mit der allg. Hofkammer Rücksprache zu pflegen.

Dieser Meinung und dem Antrage des Referenten, dass nach gepflogener Rücksprache mit diesen Hofstellen der Act Ew. Mt. mit der Bitte vorgelegt werde, es bei der bisherigen Correspondenzsprache zu belassen, haben sich drei Stimmen angeschlossen.

Vier Votanten waren der Meinung, dass dem Marmaroscher Comitате ohne weiters erwidern zu lassen wäre, dass, wenn es auf seiner Forderung bestünde, statt der bisherigen unmittelbaren

Correspondenz der vor 1789 bestandene Correspondenzweg durch die Länderstellen wieder genommen werden müsste.

Der Kanzler Bar. Pillersdorf glaubte jedoch: es wäre sich bloss dem Antrage S. K. Hoheit anzuschliessen, und sohin den galiz. Kreisämtern mit Beschränkung auf die vorkommenden Fälle die Ermächtigung zu erteilen, an die ung. Comitate auch lateinisch zu schreiben. — Die Stimmenmehrheit (7 Stimmen) ist dagegen der Meinung gewesen, dass eine Rücksprache mit der obersten Justizstelle nicht nothwendig sei, denn es ist vor der Hand nur von Galizien die Rede, und dort schreiben die Gerichtsstellen ohnehin lateinisch. — Aber auch eine Einvernehmung der allg. Hofkammer ist nicht angezeigt, denn es liegt nicht vor, dass es bei den Finanzbehörden Anstände in der Correspondenz gibt, und von Auslagen für Translatoren kann keine Rede sein, weil in allen einzelnen Abstimmungen kein Anlass vorhanden ist, Translatoren zu bestellen.

Überhaupt dürfte es bedenklich sein, diesen Gegenstand zu generalisiren. Durch Erhebungen bei der Landes-Rücksprache mit Hof-Stellen dürfte der Gegenstand so complicirt werden, dass, weil bei solchen Anlässen immer eine Menge neuer Ideen hervortritt, die Regierung in Verlegenheit käme, was zu verfügen sei.

Die Sache ist an und für sich einfach. Die Comitate haben bisher latein, die Kreisämter deutsch correspondirt. Wenn gleich für Ungarn die ungarische Geschäftssprache eingeführt wurde, so ist nirgends festgesetzt worden, dass die Comitate an fremde Behörden nicht mehr lateinisch schreiben dürfen, für die Kreisämter gilt andererseits nur die deutsche Sprache; wie kann eine ung. Behörde fordern, dass das Kreisamt lateinisch zu correspondieren habe? — Die Geschäftssprache überhaupt können nur Eure Mt. regeln.

Geruhen daher Ew. Mt. der ung. Hofkanzlei und durch diese den Landesbehörden zu erklären, dass a. h. dieselben an der bisherigen Correspondenz der Kreisämter in deutscher Sprache nichts zu ändern finden.

Daraus folgt, dass, ohne der ung. Behörden besonders zu erwähnen, Alles in status quo bleibt. Es ist ein nicht zu rechtfertigendes Vorgreifen der ung. Behörden, zu erklären, dass sie deutsche Zuschriften unbeantwortet lassen. Dürfen die deutschen Behörden, wenn Zuschriften in ung. Sprache vorkommen, dieselben auch unbeachtet lassen, so wird die Reciprocität hergestellt sein, und die ung. Behörden würden gewiss bald nachgeben. Denn deutsch spricht oder versteht gewiss jeder Comitatsbeamte, und er muss auch diese Sprache kennen, weil Zuschriften aus dem Auslande in dieser Sprache unvermeidlich sind. Den Geschäftsgang von den Kreisämtern und Comitaten abziehen, und an die Länderstellen weisen, hiesse den schnellen Geschäftsverkehr lähmen, der zwischen Gränzbehörden unerlässlich ist.

Az államtanácsosok votumai:

Wo sind die Zeiten, in welchen man es in Ungarn *mit Dank* annahm, wenn vom a. h. Throne ausgeschrieben wurde: man habe die Correspondenz mit den Kreishauptleuten so zu ordnen, ut haec negotia, via longe breviori et *amicabili* inter eos, quorum *exequi* est, utpote fratres, et *unum* servitiorum finem habentes, componantur! (a. h. Entschl. v. 5. Okt. 1784. Pr. 3945.) — Jetzt sehen sich diese fratres als Ausländer an, und behandeln sich als solche, bedrohen sich mit Retorsions-Massregeln, und die Hofstellen sehen sich ausser Stande, dem Unwesen abzuheffen!

Seit mehr als einem halben Jahrhundert hat man in der Marmaros teutsche Zuschriften verstanden — ich kann nicht glauben, dass die dortigen Geschäftsmänner solche Zuschriften jetzt nicht mehr verstehen — alle Welt weiss aber, dass die teutschen und galizischen Beamten der politischen Administration entweder gar nicht, oder nur mit vieler Mühe, und dazu noch schlecht lateinisch schreiben, auch: dass die lat. Sprache eine Menge neuer Begriffe und Gegenstände der politischen Sphäre nicht einmal recht auszudrücken vermag — es ist also wohl kein Zweifel, dass die ganze vorliegende Verhandlung ohne Noth hervorgerufen worden sei, und dass lat. Zuschriften nach Ungarn wohl nicht sehr zweckdienlich zur Förderung des politischen Detail-Dienstes sein dürften. — Indessen kann man es sich ohnehin nicht verhehlen, dass patriotisches Zusammenwirken zum Besten der Monarchie in jenen Gegenden immer mehr schwindet!

In einem solchen Zustande, wie es sich während der letzten Zeiten in Ungarn entwickelt hat, muss man nun bezüglich des vorliegenden Gegenstandes zuerst fragen: ob die Regierung jenen Gehorsam gegen ihre Anordnungen finden *wird*, welcher keine Compromittirung besorgen lässt, wenn sie die Beibehaltung der bisherigen Geschäftssprache bei den galizischen Kreisämtern den ung. Jurisdictionen intimiren lässt?

Ich erlaube mir nicht, diese Frage mit vollkommener Ueberzeugung zu beantworten, weil der tr. g. Staatsrath für jene ung. Geschäfte, die über *diese* Frage vollkommenen Aufschluss geben könnten, seit langer Zeit nicht mehr zur Berathung berufen ist; so viel ich aber durch Notizen, welche Notorietät erhalten haben, oder mir mit Verlässlichkeit speciell mitgetheilt wurden, mich einigermaßen für instruiert halte, glaube ich besorgen zu müssen, dass jene Folgsamkeit, welche zum Ziele führen würde, *nicht* zu erwarten sei — ich halte es demnach auch nicht für rätlich dem vorliegenden Gegenstande irgend eine Allgemeinheit zu geben, weder durch *entschiedene Verweigerung* der aus dem Marmaroser Comitete verlangten lateinischen Zuschriften (was sogleich ähnliche Schritte in anderen Comitaten hervorrufen dürfte), noch durch *Umfrage* bei den Hofstellen über die Menge solcher Correspon-

denzen, noch auch nur durch *Intimationen* des Verfügt an die ung. Jurisdictionen. Solche Gegenstände, welche den Faktionen und ihren Leidenschaften zum Missbrauche dienen können, müssen unter den gegenwärtigen Umständen so wenig als möglich, zur Sprache kommen, und niemals eine *mehrere Wichtigkeit* erhalten, als sie bei ihren ersten Anfängen haben, wenn man es nicht vermag, sie sogleich ganz zu ersticken. Ich bin daher der Meinung, dass man vor des Hand bloß jene Kreishauptleute, welche deshalb Anfrage stellten oder noch später anfragen werden, ohne Aufsehen, (allenfalls im Präsidialwege) ermächtigen soll, einstweilen lateinisch dahin zu schreiben, wo man es ausdrücklich verlangen wird.

Indessen überlasse ich die nähere Beurtheilung der Sache, und den Erledigungs-Entwurf den mit den einschlägigen Sach-Verhältnissen nach ihrer sonstigen Stellung mehr vertrauten Stimmführern.

Am 18. Jänner 1841.

Weiss.

Da Euer Mt. huldreichst unter 14. März 1840 in Beziehung der Correspondenz zwischen den Jurisdictionen der ungrischen und der übrigen Provinzen der Monarchie, an die beiden letzten Landtage versammelten Reichs-Stände folgende a. h. Entschliessung zu erlassen allergnädigst geruhet hatten „*Propositione d^{norum} SS. et OO. relate ad correspondentias inter hungaricas, et aliarum aug. domus ditionum jurisdictiones, in eo facta, ut hac utrinque lingua latina foveantur, aequè benigne ratihabita; cum hunc in finem, tum vero etc. prefecturae demum legionariae hung. cum jurisdictionibus hung. lingua eadem correspondent Suam M^{tem} S^{mam} benigne provisuram esse*“ so scheint der Wunsch des Marmaroser Comitats, dass die Correspondenzen der gallizischen und ung. Jurisdictionen, nämlich der Kreisämter und Comitате hierführo lateinisch gepflogen werden sollen, in der vorbenannten a. h. Entschliessung begründet, und somit auch der Antrag Seiner k. Hoheit des Ehgs General-Gouverneurs demselben entsprechend zu sein; demzufolge dürften die gallizischen Kreisämter ermächtigt werden, in der Correspondenz an die ung. Comitате sich der lat. Sprache zu bedienen. Den 26. Jänner 1841. Somssich.

Ohne Erinnerung bemerke ich lediglich, dass eine Berufung auf eine vom Kaiser Joseph II. erlassene Vorschrift in Ungarn als auf ein geltendes Gesetz nach den bekannten Verhandlungen vom Jahre 1790 ohne Wirkung sein würde. 27. Jänner. Jüstel.

Gleichfalls ohne Erinnerung gegen das Votum des 2^t Stimmführers am 28. Jänner 1841. Nándory.

Bei dem gegenwärtigen, nicht erfreulichen Stande der Verhältnisse dürfte wohl nicht anderes erübrigen als zu der Correspondenz mit Ungarn die lateinische Sprache zu wählen. Am 29. Jänner 1841. Krticzka.

Nachdem der zweite Stimmführer den tr. g. Staatrath von der a. h. Entschliessung vom 14. März 1840 in Kenntniss gesetzt hat, so bleibt nach derselben nicht mehr übrig, als die galizischen Kreisämter zur lateinischen Correspondenz mit den ungarischen Jurisdictionen zu ermächtigen. Am 3. Februar 1841. Weiss.

Einstimmig 4./2. Hartig.

Gesehen ohne Erinnerung den 5. Februar 1841. Purkhart.

Ebenfalls den 7. Febr. 1841. Kussenits.

Gesehen 13/2. Nádasdy.

Gesehen. Franz Carl.

A. h. Entschliessung. Die galizischen Kreisämter sind zu ermächtigen, sich in ihrer Correspondenz mit den ungarischen Jurisdictionen der lateinischen Sprache zu bedienen, und es ist deshalb weiters Nöthige zu veranlassen. Wien, den 23. Februar 1841. Ferdinand.

135.

1842 március 16.

Az erdélyi országgyűlésnek felirattal felterjesztett magyar nyelvű törvényjavaslata.

Nyomt., Irományok 82. l.

Az erdélyi rendek már az 1837. országgyűlésen via facti magyar nyelvű feliratot akartak felküldeni; erről nagy vita, Beszédék tára záradékul az 1837. országgyűlési jegyzőkönyvhez 1, 844. l., többi között Zeyk József (Doboka) november 22. beszéde: „Tekintsük Európa minden nemzetei előttünk álló példáját Portugál partjaitól az Ural bércéig, a fagyos Izlandtól Sicília virányos partjáig, van-e valahol kívülünk csak egy nemzet is, mely ne honni nyelven alkotná törvényeit; ezen igazság egyformán el van ismerve ott, hol nép jog a törvényt alkotni és itt, hol autokrata önkénye szabja azt ki; ébredjünk fel végre mi is százados álmunkból, kiáltva szólít az előrehaladó Európa minden nemzetei példája, ne maradjunk egyedül hatra, haladjunk utánuk“, a vitában hivatkoztak a régi magyar nyelvű gyakorlatra és hogy az 1791:31. csak az udv. expedíciókra és levelezésre vonatkozik; ellene szól Cserey Miklós: nem lehet gyorsan behozni a magyar nyelvet, mert 1. új magyar nyelvet csináltak, mit ő sem ért, 2. a szokásjog a latin mellett van. A kormányzók komolyan óvta őket a via facti-tól, 868. l., mire a december 6. feliratban, felterjesztvén a hódolati hit letételéről jelentésüket, egyszersmind kéri a királyt, hogy a törvények magyar nyelven legyenek, Irományok 165. l. Az 1838 január 19. leirat, ugyanott 216. l. erre nézve az 1791:11. és 31. t.-cikkre utalja őket; mire az 1838 március 30. felirat, ugyanott 369. l. megismétli a kérést: a két hivatkozott t.-c. nem vonatkozik a törvények nyelvére, a régi gyakorlat és a leopoldi diploma 4. szakasza (eddigi szokások fenntartásáról) nekik ad igazat; a újabb erdélyi felirat folytán az ügy a következő országgyűlésre marad, közben 1841 május 13. 4022. erd. kanc. felterjesztés: a törvényszövegek, kombinációjából nem világos, vonatkoznak-e a törvények nyelvére is, de bizonyos,

hogy a törvény csak azáltal lesz törvénytényé, ha a király udv. dekrétumban megerősítve leküldi, az udv. dekrétum nyelve azonban az 1791:31. szerint latin, tehát el kell utasítani a kérést, ezt az *államkonferencia*, Conf. 1841:499. sz. alatt elfogadja, s megbízza az erdélyi kancelláriát a leirat elkészítésével, a leiratszöveg azonban oly hosszadalmas, hogy a *konferencia*, 1841:734. sz. alatt Bartallal átdolgoztatja, ez a szöveg megy le 1841 október 24-én *br. Jósika János* titk. tan., az országgyűlésen kir. biztoshoz, azon utasítással, hogy ha a rendek külön nyelvi feliratot készítenének, azt semmiképp ne fogadja el; megnyitóbeszédét latinul tartsa, és a kormányzó helyettesével is latin beszédet tartasson, ott azonban, hol nem mint a király személye beszél, magyarul is szólhat, 1841:4759. erd. kanc. sz. alatt ment le az elfogadott leiratszöveg. Jósika 1842 február 7. megkérdezte, magyar beszéddel vezetheti-e be gr. Teleki Józsefet, az új gubernatort hivatalába, Conf. 1842:145. szerint más eset, hogy a főispánokat beiktató kir. biztosok rendszeresen magyarul beszélnek, itt Jósika „*commisarius noster plenipotentiarius personam nostram repraesentans*“, csak latinul beszélhet.

Az 1841. országgyűlés elején Kozma Dénes, Zaránd, december 9. indítványozta: „Az 1791:31. tv.-cikknek szélesebbre terjesztésével, az idegen és csaknem feledtségbe ment latin nyelv helyett édesanyai nyelvünk mind a törvényhozásra, mind a beligazgatás minden ágaira, mind pedig viszonyokra nézve diplomatikai állásra emeltessék“, Jegyzőkönyv 51. l., Beszédék tára 220. l., ezt megújítja gr. Gyulay Lajos, Zaránd, december 21., de az elnökség azon biztosítására, hogy a leendő kir. leiratok közt úgyis van egy a magyar nyelvről szóló, nem tárgyalják, Beszédék tára 241. l. Az október 24. elutasító leirat 1842 január 4-én érkezik meg, Jegyzőkönyv 74. l., január 27-én megkezdik a magyar nyelvű felirat tárgyalását, melyben a szászokkal nagy küzdelmek, a két szászvárosi követ, Lészay Antal és Lőrén József a magyar nyelv mellett lévén, visszahívatnak. A szász különvéleményekre l. 142. sz. A tárgyalások menetéről Jósika jelentései Conf. 1842:113., 148., 194. sz. alatt. Miután a kormányzók beleegyeznek a felirat „mint önnézeteivel megegyező“ elküldésébe, Jegyzőkönyv 179. l., március 16-án felterjesztik a feliratot, melyben a husz szász követtel polemizálnak, benne a kérelmezett törvényjavaslat:

Art. 2. De lingua hungarica.

§. 1. Ut lingua publicae administrationis et diplomaticae¹ in Magno hoc Transsilvaniae Principatu hungarica sit, S^{ma} Sua M^{tas} clementer annuit. Proinde

§. 2. Leges dehinc hungarico redigentur idiomate.

§. 3. Gubernium r., tabula r., thesaurarius r. et his subordinata quaevis officia in correspondentiis inter se, et cum jurisdictionibus indiscriminatum hung. utentur lingua; protocolla sua, et respective deliberata, ratiocinia et quaevis generaliter acta, simul cum introductionibus et conclusionibus eorundem hung. idiomate expedient, pariter comitia non solum in adornandis protocollis, verum etiam in tractatibus, cum commissariis regis fovendis, et relationibus ad S^{mam} Suam M^{tem} submittendis hung. utentur lingua; litterae regales, propositiones r. et rescripta r., necnon allocutiones, nuncia et insinuata commissarii r. ad comitia directa, prout et

¹ Az 1842 január 31-én elfogadott első, még magyar nyelvű tervezet itt „közállományi nyelv“ kifejezést használ, ez ülés hiteles jegyzőkönyvi kivonata az eredeti felirat mellett, erd. kanc. 1842:1448. sz. alatt.

mandata r., litterae donationales, armales et privilegiales, cuncta denique quocunque sub nomine venientia scripta, ab augusta aula aut praefatis dicasteriis emanantia, hung. concinnabuntur lingua, omnia item sigilla officiosa, ut et monetae in hoc regno cudendae, hungaricis providebuntur inscriptionibus.

§. 4. Omnes congregationes, omnia fora et officia civilia in gremio nationum Hungaricae et Siculicae, tam in pertractationibus et concinnandis protocollis, quam in repraesentationibus S^{mae} Suae M^{ti} hum^{ae} substernendis, aliisque quibusvis expeditionibus hungaricam indiscriminatim adhibebunt linguam.

§. 5. Natio Saxonica in „statu quo“ articulo 31. a. 1791 innixo, relinquitur.

§. 6. Suprema in Magno hoc Principatu armorum praefectura, ut et praefecturae legionum cum gubernio r. et quibusvis officiis in gremio nationum Hung. et Sicul. existentibus hungarice correspondebunt, et eodem termini etiam militares imperatorii exprimentur idiomate.

§. 7. Omnes jurisdictiones ecclesiasticae Rom. Catholicorum, Reformatorum, Unitariorum, Graeci ritus Unitorum et non unitorum, quarum in gremio hung. viget lingua, inter se, promulgato articulo illico, ubi vero sacri ad concionem sermones idiomate hung. non habentur, post 10 annos, a conclusione praesentium comitorum computandos, hungarice correspondebunt, et matriculas, aliaque quaevis scripta officiosa lingua hung. concinnabunt; et eadem lingua in correspondentiis etiam quibusvis cum jurisdictionibus civilibus, statim post publicationem hujus articuli indiscriminatim obtinebit; munera etiam quaevis ecclesiastica post decem itidem annos, linguae hung. gnaris duntaxat conferentur; talibus eoque etiam, ceteris paribus, praeferenter applicandis. Jurisdictionibus ecclesiasticis, nationi Saxonicae ingremiatis, Lutheranorum vernaculae suae linguae usus porro quoque in gremio liber erit, et hoc idem de correspondentia verbi divini ministrorum, qui ecclesias lutheranas in gremio nationis hung. constitutas tenent, cum praepositis suis, in gremio nationis Saxon. residentibus ducenda, intelligendum. Extradandarum e capitulo et conventu literarum praefationes et conclusiones, statim post publicationem hujus articuli, stylo hung. expedientur.

§. 8. Exceptis scholis Saxonum, in gremio ejusdem nationis existentibus, in quibusvis institutis, educandae juventuti destinatis, militaribus quoque huc intellectis, omnes scientiae indiscriminatim hung. docebuntur lingua. Dispositio tamen isthaec, respectu scholarum graeci r. unit. et disunit. post decem tantum annos obligandi vim obtinebit. Ad scopum hunc promovendum, de eo, ut in schola graeci ritus unitorum Balásfalvensi, prout et in ceteris scholis, quarum proventus supportandae huic expensae pares sunt, professor linguae hung. constituatur; nec non de eo, ut non-uniti

etiam clerici adolescentes lingua quoque hung. instruantur, S^{ma} Sua M^{tas} eousque etiam elementer providere dignabitur; donec super hoc, ut et super imbuenda lingua hung. plebe Valachica occasione coordinationis scholarum inferiorum via legislationis uberius prospectum fuerit.

A feliratot e törvényjavaslattal együtt a konferencia kiadta *Nopcsa erd. kancellárnak*, ennek felterjesztése 1842 április 15. 1448. és 2959. erd. kanc. sz. alatt: helyesli, hogy a rendek via legalis-ra léptek és az ügy országgyűlési tractatus tárgyává lett; a szászok különvéleményét a felirat helyesen cáfolja, őket magyar királyok transplantálták magyar földre, hisz Erdély Magyarországhoz tartozott, így aequalitas iurum-ról nem lehet szó, csak arról, hogy jogaikban megvéddessenek; külön törvényjavaslatot terjeszt be, az országgyűlésénél szűkebb körűt, belőle kihagyván 1. a hivatali pecséték dolgát, ezért forduljanak az illető hatóságok külön-külön a guberniumhoz, 2. a magyar tannyelv dolgát, ez a rendszeres munkálatok közé tartozik, 3. a görög klerikusok dolgát, 4. a hiteleshelyi kiadványokét, ami a system. deputatio in judicialibus körébe tartozik. Az *államkonferencia*, Conf. 1842:404. sz. alatt, áttekintve a kérdés történetét 1837-től kezdve, 3 kérdést tesz fel: 1. kell Erdélynek engedményt adni? kell annyit, amennyit már Magyarország kapott, többet nem, de az erd. viszonyok tekintetbe veendő; a magyarnyelvű törvényt már az 1838 január 19. leirat megadta tulajdonképen azzal, hogy diactalis tractatusra utasítá az ügyet; 2. mi legyen a szász kívánatokkal? a szász nemzet, a három tanácsos és Nopcsa nézeteinek összehasonlítása után Hartig kivételével a konferencia megegyezik abban, hogy kizárt dolog a német törvényszöveget a mai erdélyi és magyar hangulat mellett elfogadtatni az országgyűléssel, ez csak kompromittálná a kormányt; ha megadnák, a horvát is horvátnyelvű törvényt kérne, pedig ez eddig nem jutott eszébe, megelégedett latinnal, a horvát törvény követelése Magyarországon rendkívüli nehézségeket okozna. A szászok érdekében annyit kell tenni, mint a horvátokéban: latin törvény a magyar mellett. Jósika és Nopcsa javaslata szerint a konferencia se helyesli, hogy a szász hatóságok a magyarokkal németül levelezzenek, a két nemzet magyar levelezése már 1791:31-ben meg van adva, nem új jog, a szászok eddig se leveleztek németül, csak magyarul és latinul; 3. mi engedhető általában? a rendek javaslata überspannt, a konferencia csak Nopcsa szövegét vizsgálja, különösen a katonaság és egyházi hatóságok dolgában tartja túlságosnak ezt is. Hartig különvéleményt ad be, l. 138. sz. alatt, ehhez csatlakozik Kollowrat; Metternich: a német nyelv újítás volna, a magyar és latin már az 1791:31-ben megvan, ennél kell maradni, a konferencia többsége vele együtt a német ellen szól; az ily értelmű július 11. resolúcióra az *erd. kancellária* újra felterjeszti a javított leiratszöveget, július 13., 3315. erd. kanc. sz., ezt a konferencia újból tárgyalja, Conf. 1842:627. sz., ad 1. a konferencia többsége ajánlja kihagyni e kifejezést: „textu eorum lat. in casibus dubiis pro dirimente declarato”, mert ez a magyar helyzethez képest visszaesés volna és rossz vért szülne, Hartig a meghagyás mellett: a magyar nyelvnek már úgyis sajnálatos preponderanciája van, ez ellen jó lesz a korlátozás; a cirkulációnál melléje Kollowrat, Metternich és a két főherceg, s így megmarad; ad 5. Hartig attól tart, hogy az ott említett uzust a gubernium arra magyarázná, hogy a magyarnyelvű rendeleteket engedi meg; Kollowrat egész új szöveget ajánl; Metternich és a két főherceg votumára marad az eredeti. A *resolúció* így július 31-én, a *leirat* kiadva augusztus 1., Irományok 182. l., mellékli a törvényszöveget, l. 141. sz. alatt, a pecsétekre közli, hogy a hatóságok ez irányú kéréseit a guberniumnál adják elő, a magyar tannyelvnek útjában ezidőszent még nehézségek vannak, ezek eltávolztatása után „auditis praevis audiendis congrua Nos

disposituros esse“, s gondoskodni fog, hogy a gör. egy. és n. egy. kispapok tanuljanak magyarul.

A július 31-iki resolúcióval együtt *kir. kézirat* is adatott *Nopcsához*, Conf. 1842:627. sz. a., közölje gr. Teleki kormányzóval, hogy „es mein ausdrücklicher Wille sei, dass die sächsische Nation im Sinne des 5. § des von mir genehmigten neuen Ges.-Artikels rücksichtlich ihrer Amtskorrespondenz auch bezüglich auf die Gubernialerlasse in dem, nach gebrachten 31. Art. 1791 beobachteten Usus ungeschmälert aufrechterhalten werde, Gr. Teleki daher darüber zu wachen habe, damit über die lat. Vorstellungen und Berichte der sächs. Gerichtsbarkeiten von Seite des Guberniums die Intimate an dieselben ebenfalls in lat. Sprache verfasst und erlassen werden“, s mikor 1843-ban *Nagyszeben* város és székespanasz tesz, hogy a gubernium nem latinul levelez vele, Conf. 1843:173. sz., a *konferencia* úgy veszi észre, hogy Teleki nem hajtotta végre ez utasítást, ezért a közvetítőt, Nopcsa kancellárt felelősségre akarja vonni, de tőle egyesek csak Gutachtent kérnének, Hartig Rechtfertigung-ot, Cziráky közvetítőleg „vom Gouverneur abzufordernde Aeusserung“-ot, mire *Kollowrat*: Hartig mellé áll, „da abermals die in Siebenbürgen und Ungarn so häufig vorkommende Unfolgsamkeit gegen die a. h. Anordnungen vorliegt. Man ist nur zu geneigt die grosse Milde der Regierung für Schwäche zu halten, eine Meinung, die durch das ängstliche Abwägen der Ausdrücke in den a. h. Resolutionen, welche selbst nicht wagen, den Gegenstand der Rüge mit dem wahren Ausdruck zu bezeichnen, nur bestärkt werden muss“, a res. eszerint adva ki; ez az ügy még soká húzódott.

Az *erdélyi rendek* az augusztus 1-i leiratra szeptember 12-én újabb *feliratot* adtak, Irományok 204. l.: a törvények csak magyar szövegét kéri történeti és diplomatikai érvekkel, mint már előbb is, *Jósika kir. biztos*, a *feliratot* felterjesztő kísérő iratában, Conf. 1842:858. sz. ennek megadását ajánlja, tekintve a magyarországi törvényt, ez nagy kegy volna, s ennek fejében a rendek további kéréseire nem is kellene reflektálni; a továbbiak: ad 3. § a thesaurariatusnál magyar nyelv, ad 7. § magyar ezredek magyar levelezése, ez utóbbit *Jósika* megadhatónak véli. A *felirathoz* csatolt *szász különvéleményt* l. 142. sz. a., mindkettőről az *erd. kancellária* október 8-iki és *Nopcsa* október 16-iki felterjesztése, 1842:4084., 4626., 5267. *erd. kanc. sz.*, a szász nemzet az unió értelmében nem egyenjogú, nincs tehát oka panaszra, a *felirat* kérései közül a kancellária szerint a magyar mint originális és dirimens törvényszöveg megadható, *Nopcsa* szerint kihagyni az eredeti fogalmazásból a latin dirimens voltát, de helyébe semmit se tenni; a thesaurariatust és egyházi hatóságokat illetőleg nem adható meg, az ezredekre nézve igen; a *konferencia* szerint, Conf. 1842:897., 898. sz. a szász kérdés már 404. sz. a. el van intézve; a thesaur. és egyházi hatóság dolga nem adható meg, az ezredeké igen, mert már Magyarországon is megvan; a törvény nyelvére nézve *Nopcsa* mellett *Pilgram* és *Purkhart*, a kancellária javaslata mellett *Teleki*, *Jósika* és *Somssich*; *Hartig*: „der ständische Artikel sei einer Verhöhnung der k. Bestimmung ähnlich, indem die Stände nicht einmal die lat. Sprache mehr dem Könige, bei der Gesetzgebung als zweiten Text zugestehen wollen“, vagy magyar és német legyen a törvény, vagy maradjon a korábbi leirat szövege; *Metternich*: magyar és német, *Lajos főhg.*: maradjon a korábbi, a resolúció ez utóbbi szerint, az új leirat december 22-én ragaszkodik az augusztus 1-inek rendelkezéseéhez, Irományok 297. l., a *konferencia* határozatából *Metternich* magyarázó levelet írt *Jósikának*, miért maradt a latin a dirimens, l. 143. sz. a.

A rendek erre 1843 január 31-iki *feliratukban*, Irományok 400. l., újra kérték a korábbiakat, ennek alapján az *erd. kancellária* 1843:667. sz. a. 1845 november 14-iki felterjesztésében újabb törvényszöveget dolgozott ki, melyről *br. Jósika Sámuel* *erd. alkancellár* is véleményét ad november 29-én, Conf. 1845:1073. sz., a leglényegesebb pont, l. § a törvény csak magyarul

legyen, ezt a kancellária elfogadhatónak tartja, *Conrad* udvari tan. különvéleményt jelent be „e legali aequalitatis jure“ a német szöveg mellett; *Jósika*: beszélt Erdélyben belátó férfiakkal, ezek azt ajánlták, hogy a jövő országgyűlésen ne hagyja a kormány az izgalmas kérdéseket szabadon tárgyalni, hanem maga intézze el az országgyűlés elején leirat által, a nyelvkérdés is ilyen, remélhető, mindkét fél megnyugszik abban, hogy 1. magyar nyelvű törvény legyen, de a szászok számára hiteles német fordítás készüljön (ez Conf. 1846: 73. sz. szerint Bedeus tanácsa volt), 2. a szászok diplomatikailag nyelve német legyen: „Wenn einmal eine Sprache allgemein verständlich ist, sollte die sprachliche Einheit in den Beschlüssen und Erlässen von oben herab im Interesse der öffentlichen Administration aufrecht erhalten werden, — ép így — von unten hinauf der Gebrauch jener Sprache, in welcher der Geschäftsverkehr im Mittel einer gesetzlich konstituierten Municipalität geführt wird, billigerweise nicht verhindert werden kann“, a szászok a guberniumnak is németül írjanak. Ezt a konferencia elhalasztja, 1845 december 22-iki resolúcióval, mert a mult országgyűlés óta a szászok és a gubernium közt nyelvügyekben létrejött iratok egyrészét még nem terjesztette fel a kancellária.

Jósika ezen utasításnak eleget téve, 1845 december 29-én újra kéri még az országgyűlés előtt elintézni a nyelvkérdést, Conf. 1845: 1155., amit azonban a konferencia csak 1847 január 4-én vett elő, közben *Jósika* 1846 február 9-iki levelében bejelentette lemondását, Conf. 1846: 73. sz., mivel az országgyűlés békés lefolyását biztosító javaslatai máig sincsenek elintéztve, az úrbér, hivatalnokválasztás és nyelvtörvény dolgában, az utóbbit ő Jos. Bedeus v. Scharberg, legfőbb tartom. biztos tanácsa alapján dolgozta ki, hogy mindkét félt kielégítse, két hónap óta nem tudja elérni, hogy e javaslatot a konferencia tárgyalná; a konferenciában erre felindulás, Kollowrat *Jósika* mellett van, Hartig ellene: a jelen tárgyalás nem egyéb, mint „Rechtfertigung der Conferenz gegen *Jósika*“, ezután ha *Jósika* is jelen van az ülésen, jó lesz gyorsíróhoz hozni, hogy a távollevő magas tagok, Kollowratról felfelé, pontosan értesüljenek a dolgokról; a tarnowi véres eseményekből az a tanulság, hogy Erdélyben *Jósikával* szemben a kormány a tömegre támaszkodhatik, előbb-utóbb „könnte auch dort der Pflugführer zum Fechter für die Regierung berufen werden müssen“, február 23-án. *Jósika* és az erd. kancellária még többször sürgették a nyelvügy tárgyalását: Conf. 1846: 1248., 1847: 128., 429. sz.; végre az 1847 január 4-i ülés *Ludwig Carl v. Rosenfeld*, a konferenciához szolgálattételre beosztott udvari kamarai tanácsos referátuma alapján elővette az ügyet: *Rosenfeld* szerint az 1842: 404. alatti resolúcióval ma egyik fél sem elégednék meg, a szász követek utasításai mind a német nyelv mellett vannak, a nagyszebeni értekezleten megállapított s elfogadott utasítás szerint „die verfassungsmässige Gleichberechtigung der sächsischen mit den beiden anderen Nationen und ihre Hauptpalladien: deutsche Sprache, deutsches Recht, deutsche Nationalität mit voller Kraft zu schützen“; *Jósika* is a régi szöveg ki nem adása mellett van: a gubernium, segédhivatalok, magyar és székely hatóságok belső nyelve magyar, a szászoké német legyen. A konferencia ez ülésén jelen *Feyes Antal* udvari tan., gr. *Somssich Pongrácz*, *Pilgram*, *Czirák* és *Nádasdy*, előttük van *Jósika* és a szászok egy aláírás nélküli memorandum, hosszas tárgyalás után: a latin nyelv eltávolítása nem szükséglet, mint neutrális nyelv jó szolgálatokat tesz, s nem enged egyik nemzetnek sem a törvényhozásban és közigazgatásban túlhatalmas állást; eléggé tanítják is, protestáns iskolákban újabb nagy szorgalommal; jogilag fontos, hogy 1. nem igaz, mintha 200 év óta magyar törvény lett volna: az első magyar törvény 1565 után, *Báthory* alatt, *Rudolf* alatt latin és német, *Booskay*tól végig a török fennhatóság alatt magyar ugyan, de a fejedelmi konfirmáció latin, diplomák, fassiók, hiteles helyi kiadványok is e két nyelven; 1690 óta az udvarral érintkezés latin, I. Lipót és VI. Károly alatt a törvényeket

ugyan a gubernium magyarul erősítette meg, de ezek nem is törvényjellegűek (erről részletesen szól a mellékelt mémoire); II. Apaffy Mihály lemondása óta a törvények latinok; a municipális nyelv a magyaroknál magyar és latin, később csak magyar, a szászoknál német; a nyelv tehát a dinasztikához alkalmazkodik, előbb magyar 125 évig, azután 150 éven át, Habsburgok alatt, latin; a központi adminisztráció egy része, a militare, camerale és montanistica pedig német; 2. nem lehet szó analogiáról a Magyarországnak adott koncessziók dolgában, Erdély önálló s nem reincorporálható, propriam habens constitutionem az 1791:2. és 6. alapján; a három nemzet egyenjogú, rendi államban nem lehet szám szerint majorizálni, s ha lehetne, akkor (az oláhval szemben) a magyar és szász egykép kisebbség volna. Jósika értesülése, hogy javaslatával a szászok megelégednének, téves, Bedeus, kivel tárgyalt, hivatalánál fogva nem érintkezik a néppel, s nem tudja, hogy a szász nemzet, beadványai szerint, nem elégednék meg vele; a szászok dinasztikus érzelműek, utasításba is vették: „Die sächsische Nation muss entschieden und einzig auf der Seite der Regierung stehen“; viszont Jósika sem tudja garantálni, hogy javasolt szövege a magyarokat kielégítené, hiábavaló engedmény volna, mint Hartig már Conf. 1845:1018. a. jól mondta: az opposzió nem egészében fogadja el vagy veti el a leiratot, hanem ami kellemes benne, kiveszi, s a másik részt további petíciók tárgyává teszi. Azokkal szemben, kik Erdélyt „im Zustande einer absoluten staatlichen Isolierung“ képzelik, a kormány feladata: „die in der Natur der Verhältnisse liegenden isolierenden Bestrebungen, soweit sie von Seite der administrativ getrennten Länderkomplexe hervortreten, zurückzuweisen, im allgemeinen aber die Einheit des grossen Ganzen, dort, wo sie bedroht, oder bereits gelockert wäre, aufrechtzuhalten, oder von neuem auf dauernden Grundlagen wiederherzustellen“; a latin volt eddig az összekötőkapocs, most „die Gönner der Konzessionen nehmen auf die Genesis der jetzigen Einrichtungen keinen Bezug, sie beschränken sich vielmehr darauf, natürliche angeborene Rechte in jeweilig beliebiger Ausdehnung oder Beschränkung auf die eine oder andere Nationalität vorzustellen“, ígérnek köszönetet és jó hatást, de üres ígéretért feladni a latint, Mária Terézia egykori sikeres egységesítésének eszközét, nem helyes, főként jelen esetben nem, mikor a cél Erdély és Magyarország egyesítése, mit Kollowrat Conf. 1842:404. helyesen nevezett „gefährliches Projekt“-nek. A konferencia javaslata: 1. § hasábosan magyar és német törvény, a magyar a dirimens, — *Somssich* csak magyar szöveget akart; 2. § felirat nyelve Pilgram és Nádasdy szerint magyar és német, a többi tag szerint magyar; a jegyzőkönyv magyar; a kir. biztossal érintkezés nem lehet magyar (csak *Somssich* e mellett), mert akkor német kir. biztos nem lehetne többé, holott I. Lipót óta 1761 és 1842 kivételével csupa német volt; 3. § thesaurarius, kamarai hivatalok, a gubernium belső berendezése kir. jog, elutasítandó a kérés; 4. § a gubernium magyarnak és székelynek magyarul írjon; azt, hogy szászoknál németül, nem kell törvénybe venni, hogy ezt kir. rendelettel lehessen megadni, kir. teljhatalomból, kiemelve a rendek befolyása alól; 5. § elhagyandó; 6. § anyakönyvekről, átalakítva; 7. § ezrednyelv, kihagyandó. A konferencia reméli, hogy ez a szöveg ki fogja elégíteni a rendeket, Jósika tulzó hazafiainak véleményére nem kell adni. — A resolúció kiadása idejére nézve: Pilgram és Nádasdy: legjobb volna semmi resolúciót ki nem adni, s az ügyet országgyűlés folyamán alkalmilag engedményként használni; *Pilgram* nyomatékosan „dass diese Sprachfragen unbezweifelt der böseste Feind der österr. Monarchie seien, denn, wie bald die Sprachfrage in der Richtung, wie in Ungarn, in allen Provinzen der Monarchie durchgeführt würde, müsste die Monarchie selbst auseinandergehen. Hiemit sei aber die Aufgabe dahin gestellt, die Entwicklung dieser Frage auf das ihr bereits eingeräumte Gebiet zu beschränken, das Weitergreifen dieser Tendenzen auf die anderen Länder aber mit allen Kräften hintanzuhalten“;

végül megegyeznek abban, hogy a nyelvkérdés az országgyűlés úrbéri tárgyalásait zavarná, pedig Galiciában és Erdélyben jobbágymozgalmak sürgőssé teszik az úrbéri törvényt, tehát a nyelvi leirat csak az úrbériség letárgyalása után adassék ki.

Kollowrat nem volt jelen, az ügy tovább nem tárgyalatott, s ő 1847 július 17-én különvéleményt ad be, ugyancsak Conf. 1845:1155. sz. a.: a fenti javasolt szöveget a rendek semmikép se fogják elfogadni, bár ő maga helyeselné, ha „die im Mittelpunkte der Zentralverwaltung des Kaisertums gebrauchte Sprache“ a határterületeken is jobban érvényesülne; megkérte Jósikát, készítsen törvényjavaslatot, mely a szászoknak a lehető legnagyobb engedményt adná úgy, hogy az országgyűlés is elfogadná; Jósika e javaslata mellékelve: a törvények magyarul, de a szászok számára a király hiteles német fordítást fog készíttetni, a szászok belső nyelve német; *Kollowrat* a javaslatot elfogadásra ajánlja, Metternich és Ferenc Károly főhg. csatlakoznak hozzá, s az ily szellemű *resolució* kiadatott 1847 július 25-én; Jósika javaslatából készült az erdélyi 1847:1. t.-c. (l. 169. sz. alatt), kir. leirat 1847:3656. erd. kanc. sz. a., Conf. 1847:753. sz. Jósika jelentése, br. Puchner kir. biztos és Hajnik gyorsíró jelentései alapján: a rendek augusztus 2-án a nyelvi leirat szövegét szűnni nem akaró viharos éljenzéssel fogadták. A *kihirdetésről* l. az 1846—47. erdélyi országgyűlés Jegyzőkönyvét, 294. l., a 73. ülésen; ugyanezen országgyűlés Irományainak nyomtatott ívei a Nemzeti Múzeum könyvtárában ép e 73. üléssel szakadnak meg, s a leérkezett nyelvi leirat már nincs kinyomatva.

A törvényjavaslat ellen nyilatkozott, már első kezdetében is, a *katonai hatóság*: az erdélyi parancsnokló tábornok ez irányban informálta *Hardegg* grófot, a haditanács elnökét, ez utóbbinak felterjesztése 1842 szeptember 11-én, Conf. 813. sz. a. „wie ich im Interesse des militärischen Dienstbetriebes aufs lebhafteste wünschen muss, dass der neuerdings gestellten Forderung, womit auch die inländischen Regimenter zur Korrespondenz in ung. Sprache mit den Jurisdiktionen verpflichtet werden sollen, a. h. Orts nicht willfahrt werden möge“, Conf. 1842:240. sz. a. az oláhok érdekeit látja sértve. 1842:1800. erd. kanc. sz. a. *Lemény János fogarasi püspök* felségfolyamodványa: védelmet kér az oláh nemzet természetes joga érdekében: az országgyűlés bár kimondta, hogy nem akarja az oláh nemzetet a magyar nyelv tanítására kényszeríteni, törvényjavaslatában mégis azt kívánja, hogy a consistoriumok a vármegyékkel magyarul levelezzenek és tíz év múlva a balázsfalvi és más iskolákban a magyar nyelvet bevezessék; mellette *Krajnik Simon prépost és vikárius* hasonló kérvénye; mindkettő a kancellária, konferencia és kir. *resolució* szerint, július 11-én 1842:2960. erd. kanc. és Conf. 1842:403. sz. a., tárgytalanná vált, mert a törvényjavaslatból úgylis kimadtak a sérelmesnek tartott szakaszok.

136.

1842 március 27.

Királyi kézirat a magyar királyi udvari tanulmányi bizottsághoz a gimnáziumi magyar tanítási nyelv dolgában.

Fog. Conf. 1841:948. sz. alatt *Kollowrattól*, M. K. A. 1842:260. sz. alatt is.

A m. kancellária, mint udvari tanulmányi bizottság 1841 október 16. felterjesztésében, fog. 1841:14.613. kanc. sz., jelentette, hogy az 1840 március 14. leirat (l. 129. sz. a.) értelmében a *helytartótanács* megkérdezte ez ügyben az összes fakultásokat s kir. főigazgatókat, s ezek válaszárol a helytartótanács (1841 június 30. felterjesztése, ered. a kanc. sz. mell.;

helytt. ltára, Lit. pol. fons 9, 37a, 16.163. sz., itt a bölcsészeti kar. ered. jelentése is Tersztyánszky Imre püspök aláírásával) jelentette:

A *pesti jogi fakultáson*: a váltó- és kereskedelmi jog már magyarul tanítva, a magyar polgári jog tanára ígéri, hogy két év alatt magyar tankönyvet fog írni, s akkor ő is magyarul; büntető- és bányajog csak akkor magyarul, ha e tárgyakra rendszeres törvénykönyv létrejön; közjog szisztemizálására nincs remény, s így latinul marad, római és egyházjog szintén; a statisztika a középiskolai és bölcsészeti történet és földrajztanítástól függ; természet- és népjogra még korai volna a magyar; politika tanára két év alatt tankönyvvel elkészül.

A *pesti orvosi karon*: anatómia, sebészet gyakorlata és elmélete, törvényszéki orvostan, szüléset és állatorvosság már 30 éve magyarul, 1841/2. tanévben szeméset magyar lett, 1842/3-ban magyar lesz zoologia, botanika, orvosi rendéset, chemia. Mivel a physiologia, pathológia, gyógyszeratan, speciális therapia az osztrák egyetemeken is latin, maradjon itt is.

Bölcsészeti kar: a latin tartá fenn az alkotmányt 800 éven át, az egyház nyelve is, nélküle irodalmi chaos lenne, Magyarország elszakítva Európától; magyar technikai nyelv, tankönyv és magyarul tudó tanár sincs; maradjon minden latinul, octroi esetén legalsó évfolyamban és csak fokozatosan vezetessék be a magyar.

A *pozsonyi tanker. főigazgató*: a főiskolák, pozsonyi kir. akadémia, nagyszombati és váci lyceum tanárai mind tudnak magyarul, de kevés terminus és tankönyv, ezért fokozatosan vezetessék be, s latin is megmaradjon az alkotmány, theológia és orvostan érdekében; 1841/2. tanévben a legalsó folyamban a hittan, magyar nyelv és irodalom, általános történet legyenek magyarul, a bölcsészeti alsó évfolyamán 1844/5-re ez egészen magyar legyen; jogon ép így; prédikációk már jövő évben latinul; a gimnáziumokban 1832. helytt. rendelet szerint a magyar nyelv, bibliai és magyar történet már magyarul; budai főgimn., Korpona, Kalocsa, Kecskemét, Léva, Pest, Selmec, Esztergom, Nagyszombat, Vácott gimnáziumban nincs nehézség; a többiben: Pozsony, Körmöc-, Bakabánya, Szentgyörgy, Nyitra, Privigye, Rózsahegy, Zsolna, Szakolca, Trencsén csak a syntaxis, rhetorica és poesis tanítható magyarul, ezért lassanként csak.

Kassai főigazgató: négy év alatt fokozatosan magyar lehet a tan nyelv, kivéve logikát, metaphysikát és bányajogot; Miskolc, Eger, Kassa, Gyöngyös, Jászberény, Félegyháza, Újhely, Ungvár, Rozsnyón, hat év alatt Eperjes, Kisszeben, Lőcse, Podolin.

Győri főigazgató: a győri akadémián, pécsi püspöki lyceum, szombathelyi philosophián néhány év alatt, a gimnáziumokban, ha tankönyv volna, akár rögtön.

Nagyváradai főigazgató: szegedi és szatmári lyceumban fokozatosan; a gimnáziumokban rögtön, kivéve Belényest és Temesvárt, hol nemzeti iskoláknál kell kezdeni.

A *budai tanulmányi bizottság* szerint, ezek alapján 44 gimnáziumban rögtön be lehet vezetni, 17-ben (11 a pozsonyi, 4 a kassai, 2 nagyvárad kerületben) hat év alatt fokozatosan; a nemzeti iskolákban is tanítani kell. Tankönyvekre nagy szükség; Verseggy grammatikája elavult; a philosophiai iskolákban szintén fokozatosan, nem törődve a pesti bölcsészeti állásfoglalásával; a theologia nyelvét a primás és püspökök határozzák meg.

A *helytt.* ezt elfogadná, csak a 17-ből 6-ot a másik kategóriába tenne: Pozsony, Nyitra, Trencsén, Eperjes, Lőcse, Temesvárt.

A *kir. tanulmányi bizottság* az 1840 március 14. leirat rendelkezése szerint azt nézi, mely tudományágakra nem jár kárral a magyar tan nyelv, s újra átvizsgálja az egész tanrendet; Bedekovich különvéleményt jelent be a magyar magánjog latin tanítása mellett; a fő, hogy új tankönyvek legyenek; társországokra e rendelkezések nem terjednek ki, 1833 óta a zágrábi főigazgatóságban a magyar nyelv rendes tantárgy, ez elég ezután is.

Az államkonferencia helyesli a főszempontokat: hogy 1. latin ne hanyagoltassék el, 2. a tudomány ne áldoztassék fel a nyelvnek, 3. theoretikus tárgyak latinul, gyakorlatiak magyarul taníttassanak, 4. tanító és tanítvány tudjon magyarul, ahol be lesz vezetve a magy. tannyelv. Nagyobb vita csak Bedekovich különvéleményéről van; mellette Pilgram, Jüstel, Hartig, Cziráky, Nádasdy, ellene Somssich és Mailáth kancellár, Somssich szerint a magánjogban a protestánsok erősebbek a katolikusoknál, mert magyarul tanítják. A 6 gimnáziumról a kancellária állapítsa meg, melyik kategóriába tétessék. Hogy a horvátokra mindez nem vonatkozik, Purkhart és Hartig külön kiemelik. *Kollowrat* külön votuma: rendkívül fontos ügy, a szociális viszonyokat képes átalakítani; Terstyánszky Imre pesti bölcsészeti direktor dícséretet érdemel bátorságáért, a többi hatóság nem mer szólni, s minél magasabb, annál inkább a magyar mellett van (kancellária); a magyar idioma ügyis túlságosan pártolva, a közigazgatás és törvénykezés nyelve már; bölcsészetbe lehetetlen behozni, nem elég kiművelt még; gimnáziumban igazságtalan kényszer volna, 9500 községből csak 3600 a magyar. Klasszikus tanításból nyelviskola lesz, a magyar arisztokrácia leszűnyed a lengyel színvonalára, mely angolt jellemző klasszikus műveltség híján a francia enciklopédisták áldozata lőn. *Kollowrat* ezen votuma megvan M. K. A. 1842:260. sz. a., benne még egy szakasz: a magyar nyelv terjedése református érdek, ezeknek nem kell a magyar nyelvvel az iskolában küzdeni, mint a kath. németeknek és szlávoknak, így többet fognak tanulni, mint ezek, s elárasztják a közigazgatási ágakat, sőt még a kath. papjelöltek is református szellemet fognak magukba szívni a magyar tannyelvű iskolákban. A kir. resolúció a *Kollowrattól* javasolt szöveg szerint adatott ki:

Designata per cancellariam in rebus studiorum aulicam objecta in juridico studiorum cursu districtuum literariorum regni Hungariae, excepto Zagrabiensi literario districtu, quin tamen praeexistentibus jam professoribus necessitas eatenus imponatur, idiomate hungarico tradenda admitto; jus tamen patrium ultro quoque in lingua latina tradendum est. Quod vero reliquas propositiones circa introducendam in variis etiam gymnasiis aliisque institutis literariis linguam hung. attinet, eatenus, a successu dispositionum, quae circa concinnandos idiomate hung. congruos libros scholasticos factae sunt, praestolandum est, postmodum autem habita reflexione ad successum harum dispositionum, habitoque respectu partium et regionum regni Hungariae, ubi major juvenum scholasticorum numerus cognitionem linguae hung. in scholis primum addiscere debet, ultiores, suis rationibus suffultae congruae propositiones singillatim mihi exhibendae sunt. Ferdinandus.

137.

1842 május 3.

József nádor gr. Mailáth Antal kancellárhoz: sürgeti a gimnáziumi magyarnyelvű oktatás érdekében a kir. elhatározást.

Ered., 1842:350. praes. kanc. sz. alatt, mellette az előadói íven az elintézés: Dieses hohe Schreiben wird einstweilen ad notam genommen. Wirkner.

Alia inter objecta, quae ocio rem Suae M^{tis} S^{mae} resolutionem exposcunt, merito censetur quaestio illa: quanam ratione quave in

extensione usus linguae hung. in tradendis studiis scholasticis obtinere debeat? tum ideo, quod pertractatio hujus quaestionis originem trahat a ben. resolutione r. ad SS. et OO. regni diaetaliter congregatos edita, tum quia optabile est, ut alt^{mae} hoc in merito dispositiones ante proxime affutura regni comitia in effectum deducantur, ad hunc vero casum imminente cum 1^a Oct. a. c. novo anno scholastico dehinc observandum in proponendis variis studiis ordinem introducere oporteret. E consideratione porro antelatae ben. resolutionis r. ad comitia editae, et excitatae per id attentionis publicae, quod circa memoratam quaestionem universi studiorum directoratus et via horum cuncta in regno corpora literalia peculiariter audita fuerint, nihil magis optandum restat, quam ut ben. Suae M^{tis} S^{mae} praevio in objecto resolutio et votis regnicolarum intuitu ampliandi linguae patriae usus identidem manifestatis, et vero exigentiis administrationis publicae, in qua linguae hung. usus de die in dies majora capit incrementa, quantum fieri potest, respondeat. Interpellando itaque Exc^{tiam} V^{ram}, ut ad impetrandam quo prius attacto in sensu alt^{mam} resolutionem cooperari velit, ulteriora hanc in rem coram conferre mihi reservo ad meum adventum Viennam, quorsum circa finem hujus septimanae movere intendo.

József nádor ez ügyben való egyéb lépéseire l. 139. sz. A vármegyék ez esztendőben folyvást sürgették felirataikban a magyar nyelvnek, mint „vehicularis“ nyelvnek a törvény értelmében való bevezetését, így 1842: 8629. Sopron, 9542. Vas, 9543. Bereg, 10.386. Abaúj (in scholis superioribus), 10.387 Ung (szintén), 10.388. Sáros (szintén), 10.400. Ugocsa, 10.821. Nógrád, 10.827. Pest, 10.829. Temes, 11.644. Esztergom (in altioribus scholis), 11.651. Baranya (Horvátországra is), 11.656. Gömör, 12.760. Trencsén, 12.125. Nyitra, 12.123. Árva (ott, ahol magyarul tudó tanárok vannak), 12.124. Csongrád, 13.621. Tolna, 15.740. Fejér, 15.303. Liptó, 16.681. Torna, 17.269. Bihar, mind kanc. sz.

138.

1842 június 16.

Gr. Hartig osztályfőnök konferenciái különvéleménye a magyar és német nyelvnek Erdélyben diplomatikaivá tételéről.

Ered., Conf. 1842:404. sz., részben Hartig saját kezétől.

V. ö. a 135. sz. zárójegyzetét.

Der Sektionschef Graf Hartig hat sich jedoch, wie bereits erwähnt wurde, von diesen Anträgen, insoweit sie die sächsische Nation betreffen, getrennt; er ging von der Ansicht aus, dass es sich hier um eine *Veränderung der gegenwärtigen, durch einen usum saecularem geheiligten Zustand* handle und daher die Frage, wie die Sachsen in Siebenbürgen *ursprünglich* aufgenommen worden seien und wie sie sich damals zu der ung. Bevölkerung verhalten

haben, ganz müssig, und umsoweniger zu berühren sei, als daraus nur gehässige und zu keinem Ziele führende Diskussionen entstehen würden; denn nicht das Verhältnis, unter welchem sie nach Siebenbürgen gekommen sind, sondern nur jenes kann berücksichtigt werden, unter welchen sie sich *gegenwärtig, durch Gesetz und Herkommen* geregelt, dort befinden.

Dermal habe *keine* der drei Nationen, welche in Siebenbürgen diplomatisch anerkannt sind, das Recht auf Gesetzgebung und Geschäftsbehandlung in ihrer Muttersprache; alle drei mussten sich zu der toten lateinischen Sprache bequemen. In Zukunft sollen zwei Nationen ihre Muttersprache an die Stelle der lateinischen treten sehen. Dass dies eine *Begünstigung* sei, sei nicht zu bezweifeln, und werde durch den Eifer, womit diese Aenderung betrieben wird, vollkommen klar. Wenn aber unter drei *gleichgestellten* Nationen zwei begünstigt werden, und die dritte unbegünstigt bleibt, so höre bezüglich *auf diese dritte* der vorige Stand auf, und es trete eine relative Zurücksetzung ein, um sonach den *statum quo*, den doch der Landtag selbst für die Sachsen andeutet, *zwischen allen dreien* zu erhalten, bliebe nichts übrig, als auch die dritte auf gleiche Weise zu begünstigen. Nach dieser wohl nicht zu bestreitenden Thesis müsse also die Muttersprache der Sachsen auf gleiche Linie, wie jene der Ungarn und Szekler gestellt werden. Gesetzgebung und Geschäftsbehandlung müsse daher bei den Sachsen deutsch sein. Graf Hartig würde es für höchst unpolitisch halten, Eurer Mt. zu raten, die Sprache der Deutschen in Siebenbürgen gegen die ungarische in Nachteil zu setzen; die deutsche Sprache sei jene des Herrscherhauses; die Nation, die sie in Siebenbürgen spricht, habe sich Eurer Mt. stets anhänglich bewiesen; wenn sich jemals eine Absonderungstendenz vom deutschen Herrscherhause unter den anderen Nationen äussern sollte, so sei zu erwarten, dass diese an der deutschen Bevölkerung, wenn ihre Nationalität nicht allmählig durch Unterdrückung ihrer Sprache gegenüber der ungarischen verwischt würde, einen Damm finden werde.

Die beiden lebenden Sprachen, die ung. nämlich und die deutsche, müssen also gleiche Rechte haben; die Gesetze müssen daher in beiden bekannt gemacht werden; nur bei dem Umstande, wo die Landtagsverhandlungen immer ungarisch, und niemals deutsch gepflogen wurden, die Gesetze aber aus ihnen hervorgehen, dürfte bestimmt werden, dass der ungarische als Urtext zu betrachten sei. Die *Correspondenz bei der Geschäftsbehandlung* hätte bei den Sachsen, wie sie dermal *deutsch oder lateinisch* ist, *künftig deutsch* zu geschehen. Noch sei aber ein unter den Sachsen und Ungarn lebender, $\frac{3}{5}$ der Population bildender Völkerstamm zu berücksichtigen, nämlich jener der Walachen, obwohl sie keine diplomatischen Rechte haben, so dürften sie deshalb doch nicht

gezwungen werden, Deutsche oder Ungarn zu werden, denn dies würde sie der öst. Regierung entfremden, und der russischen in die Arme werfen; für sie müsste also die Gesetzgebung wie bisher latein verbleiben. Die Gesetze wären sonach in drei Sprachen zu publizieren, ungarisch, deutsch und latein. Die Correspondenz der Walachen hätte latein, oder unter sich walaschisch geführt zu werden. Der Elementarunterricht müsste überall in der Volkssprache, also den Ungarn und Szeklern ungarisch, den Sachsen deutsch, den unter beiden lebenden Walachen aber walachisch erteilt werden; die höheren Studien bei den Ungarn nach der Art der Gegenstände latein oder ungarisch, bei den Sachsen ebenfalls latein oder deutsch; die Bestimmungen über den Unterricht hätten aber *keinen Gegenstand der Landtagsverhandlungen* zu bilden, sondern von Eurer Mt. auszugehen, da dies in den Kronrechten liegt.

Hiernach dürften sich E. Mt. nach der Meinung des Gr. Hartig a. g. bestimmt finden, den Ständen zu erwidern, dass bevor A. h. dieselben über die vorliegende Repräsentation definitiv zu entscheiden geruhen, die Stände in Überlegung zu nehmen haben, ob das von A. h. derselben gleichmässig zu berücksichtigende Interesse der verschiedenen, die siebenb. Bevölkerung bildenden Völkerstämme dadurch am sichersten gewahrt werden könnte, wenn

- a) die Gesetze in ung., deutscher und lat. Sprache publiziert werden,
- b) die Correspondenz der Sachsen dort wo sie bisher latein war, künftighin deutsch geführt und
- c) bei jener der Walachen mit ihrer Geistlichkeit und Gemeindevorständen am dermaligen Gebrauche festgehalten würde; doch hätte
- d) der ung. Text bei den Gesetzen als Urtext zu gelten.

Was den Volkes- und höheren Unterricht betrifft, behalten sich E. Mt. vor, das den Umständen angemessene seiner Zeit zu verfügen.

Auf die von den anderen Stämmen dagegen erhobene Einwendung, dass sich der Landtag nicht dazu bereit finden werde, könne Gr. Hartig gar kein Gewicht legen, denn da es sich hier um ein *Zugeständnis* handelt, *was das Land von der Krone, nicht aber die Krone vom Lande fordert* (Einführung der Landessprachen statt der Lateinischen), so würde eine Weigerung des Landtags gegen die von der Krone bestimmten Bedingungen keine andere Folge haben, als *die Beibehaltung des bestehenden*, was aber kein Unglück wäre. Ganz gewichtlos seien übrigens die erhobenen Bedenken bezüglich der Nachahmung, zu welcher die zu Siebenbürgen gehörenden Sachsen die zu Ungarn gehörenden Kroaten verleiten könnten: denn in Ungarn ist die Sprachfrage bereits durch ein Gesetz entschieden; so bedauerlich es daher auch für die Kroaten, und vielleicht selbst für das Interesse der Krone sein mag, dass

ihre Sprache und dadurch auch ihre Nationalität, bei Verdrängung der lat. Sprache nicht mit der ung. auf die gleiche Stufe gestellt worden ist, so sei dies eine geschehene Sache, die sich nicht abändern lasse, aber auch kein Grund sein könne, ein gleiches *Verfahren* oder (*Versehen*) ebenfalls in Siebenbürgen zu rechtfertigen.

Für den Fall indessen, als E. Mt. diesen Antrag nicht zu genehmigen geruhen sollten, fand Gr. Hartig gegen die übrigen Detailvorschläge der tg. Konferenz nichts zu erinnern.

139.

1842 június 20—26.

Az államkonferencia votuma a nádornak 1842 május 24-iki, a gimnáziumi magyar tanítási nyelv ügyében kiadott kézirat megváltoztatását kérő felterjesztéséről.

Ered., Conf. 1842:483. sz.

A nádor 1842 május 24. felterjesztésében, kézhez vévén az 1842. március 27. kir. kéziratot (l. 136. sz. a.), ennek megváltoztatását kéri a kancellária eredeti javaslatá értelmében, mivel ez a kézirat sem az országgyűlésen tett kir. ígéretnek, sem a rendek várakozásának nem felel meg; a latin nyelv eltűnőben van; az országban nagy az izgatottság, s a halogtatás kárt okoz. A konferencia felterjesztése: az eredeti kanc. felterjesztést a „Konferenz in ungar.-siebenbürgischen Angelegenheiten“ alaposan megvizsgálta, de az 1842 március 27-iki kir. elhatározásban nem részes, mert ez az ő, a konferencia, javaslatának mellőzésével, egy különvélemény (Kollo-wraté) alapján jött létre, s most megcáfolja azon indokokat, melyekre támaszkodott a fenti elhatározás: 1. az ország nem magyar lakosaira való méltányos tekintet, 2. hogy még nincs elég magyar tanár és tankönyv.

Die tg. Konferenz erlaubt sich in ersterer Beziehung vor allem zu bemerken, dass hier nicht von den Volksschulen, in welchen der Unterricht allerdings in der Sprache, welche das Volk spricht, erteilt werden muss, sondern von den höheren Schulanstalten und von Vorbereitungsschulen hiezu die Rede sei, dass in diesen, namentlich in den juridischen und philosophischen Schulen auch dermalen platterdings keine Lehrgegenstände, in den Gymnasien aber lediglich die Religionslehre und die biblische Geschichte in der Volkssprache vorgetragen werden, dass also jetzt der Grammatikalschüler die Regeln der lat. Sprache nicht in seiner Muttersprache, sondern lateinisch zu erlernen, d. i. zu memorieren gezwungen sei; dass gegenwärtig mit alleiniger Ausnahme der ung. Sprache, welche in allen Schulen ein Studium ordinarium ist, in keiner der erwähnten Lehranstalten die übrigen Landessprachen vorgetragen werden, dass es sich also hier keineswegs darum handle, die das Kgeich Ungarn bewohnenden Slaven, Deutsche, Wallachen, Griechen u. dg. des Idioms ihres Stammes zu berauben, dieses aus den Schulen, in welchen es nicht gelehrt, nicht kultiviert wird, zu verdrängen,

sondern darum, bei den oben spezifisch aufgezählten Lehrgegenständen statt der *lateinischen* die *ungarische* Sprache als Lehr- und Hilfssprache einzuführen, und dem Deutschen, Slawen, Walachen, Griechen etc. statt ihm etwas zu entziehen, vielmehr die Möglichkeit zu bieten, sich in der Sprache zu vervollkommen, ohne welche es ihm dermahl unmöglich ist, irgend ein Unterkommen zu finden.

Nachdem nämlich durch die seit d. J. 1790/1 vom Landtag zum Landtage gebrachten Gesetze, und insbesondere durch den 8. Art. 1830, 3. Art. 1836 und 6. Art. 1840 die ung. Sprache zur diplomatischen und fast allgemeinen Geschäftssprache im Lande erhoben worden ist, nachdem in Folge dieser Gesetze bei allen Landesstellen (zum Teil auch selbst bei der ung. Hofkammer), bei allen Gerichten, bei allen Komitaten, ja auch in den meisten kön. Freistädten die Geschäfte grösstenteils, ja fast ausschliesslich ungarisch verhandelt, und durch den 4. §. des 8. Art. 1830, dann durch den 8. §. des 6. Art. 1840 ausdrücklich angeordnet wird, dass künftighin niemand eine öffentliche Anstellung, ein Predigeramt, eine Pfarre, eine Kapellanie erhalten darf, der der ung. Sprache nicht mächtig ist, nachdem also die Kenntnis derselben in Ungarn für jedermann, der künftighin irgendeine noch so geringe Zivilbedienstung, selbst die eines gewöhnlichen Dorfnotärs, erlangen, der in den geistlichen Stand eintreten will, ein unumgängliches Bedürfnis geworden ist, so fordert gerade die billige Rücksicht für die nichtungarische Bevölkerung Ungarns, dass derselben Wege und Mittel an die Hand gegeben werden, ihre Kinder zur Erlangung künftiger Zivil- und geistlichen Anstellungen fähig und geeignet zu machen.

Aus eben dieser Rücksicht der Billigkeit und Gerechtigkeit gegenüber der das Kgreich bewohnenden Deutschen, Slaven etc. ist die tg. Konferenz ausgegangen, indem sie die vorherührten Anträge der Studienhofkommission unterstützte und für die darin beabsichtigte teilweise Einführung der ung. Sprache als Lehrsprache in den öffentlichen Schulen Ungarns stimmte; aus derselben Billigkeitsrücksicht sieht sie sich auch dermal die Pflicht auferlegt, bei ihrer früheren Meinung geh. zu beharren, und dabei die a. h. Aufmerksamkeit auch auf den Umstand zu lenken, dass die schwierige Aussprache und die Eigentümlichkeiten der ung. Sprache diese im reiferen Alter sehr selten und schwer vollkommen erlernen lassen, somit notwendig machen, dass der Knabe schon in der zarten Jugend in dieser Sprache unterrichtet und darin fortan geübt werde, dass ferner in dem geistlichen Stand gewöhnlich Jünglinge aus der zweiten Humanitätsklasse genommen zu werden pflegen, dass in Folge des zitierten Gesetzes v. J. 1840 jetzt niemand, der der ung. Sprache nicht mächtig ist, in die Seminarien Aufnahme findet, dass sofort, wenn in den Gymnasien, wo die Bevölkerung des Ortes nicht ungarisch ist, die Schuljugend nicht die nötige Bildung

in der ung. Sprache erhalten sollte, diese selbst von dem Eintritte in den geistlichen Stand ausgeschlossen würde.

Hiezu gesellet sich auch noch die nach der Überzeugung der übrigen Stimmführer der tg. Conferenz sehr wesentliche und schlagende Bemerkung des <die Verdrängung der lat. Sprache durch die ung. übrigens bedauernden>¹ staatsrätlichen Sektionschefs Gr. Hartig: dass auch in den Gymnasial- und höheren Schulanstalten der übrigen Länder der Monarchie die Lehrsprache diejenige sei, welche die Geschäftssprache des Landes ist, in den italienischen Provinzen nämlich, wo die Geschäfte italienisch verhandelt werden, die italienische, in den deutsch-erbländischen, wie in Österreich, Böhmen, Mähren etc. selbst in Illyrien, wo die deutsche Geschäftssprache eingeführt ist, die deutsche, und nicht die böhmische, mährische etc. und dieses zwar aus dem Grunde, damit die Jugend die Sprache, in welcher sie einst amtieren wird müssen, genau und gründlich kenne. Dieser ganz richtige Grundsatz sei auch auf Ungarn anwendbar, müsste somit dort im eigenen Interesse der nicht ungarischen Bevölkerung und konsequent mit dem Verfahren in den slavischen und italienischen Provinzen gleichfalls beobachtet werden. <Es handle sich nicht mehr um die Frage, ob es dem Interesse der öst. Monarchie angemessen sei, dass in Ungarn (einem von Magyarern, Slaven, Wallachen und Deutschen bewohnten, von einem deutschen Fürstenhause beherrschten Lande) die lat. Sprache, dies gemeinsame Verständigungsvehikel, durch die, nur dem magyarischen Volksstamme angehörende, ung. Sprache aus dem Geschäftsleben verdrängt wurde, — sondern nur um die vom Könige selbst zu verfügende (und nicht etwa vom Lande zu anticipierende) Modifizierung des literarischen (nicht des Elementar-) Unterrichtes im Einklange mit dem fait accompli jener Sprachverdrängung.>¹

A tankönyvek hiányára a Conferenz megjegyzi, hogy sok tárgyra ma sincs tankönyv s ma is, a latinnyelvű oktatásban is, diktál a tanár: magyarul tudó tanár pedig bizonyos tárgyakra elég van, s így ezen tárgyakra a magyart be lehet vezetni.

Azállamkonferencia ezen javaslatával szemben Kollowrat 1842 június 29. különvéleményt adott be, l. 140. sz. alatt, kézirat ekkor nem jött létre, József nádor 1843 május 13. újra megsűrgette a dolgot, Conf. 1843: 431. sz. alatt, de ez a felterjesztése a konferenciában ad acta került. Azután létrejött az országgyűléshez intézett 1844 január 23. kir. leirat, l. 147. sz. alatt, mely egészen megváltoztatta a helyzetet. Bár a m. kancellária 1843 december 12-iki újabb felterjesztése, mely a gimnáziumi részletes tantervet is magában foglalta, még március havában sem nyert elintézet, v. ö. Iratok 148. sz., végre is az államkonferencia 1844 május 8-iki ülésén újra elővette az ügyet, folytatólag Conf. 1842: 483. sz. alatt; ezen legutóbbi leiratra hivatkozott, melynek engedményei nemsokára törvénynyé fognak válni, s a magyar nyelv az országnak egész diplomatikai, politikai, jogi és egyházi közigaz-

¹ A < > zárójel közti részek Hartig gr. sajátkezü beszáradásai.

gátásában, Horvát- és Szlavonországot kivéve, egyedüli és kizárólagos „Geschäftssprache“ lesz; az 1842 március 27. kézirat ezek szerint átalakítandó, a jelenlevő tagok: Somssich, Pilgram, Jüstel, Purkhart, Mailáth, Hartig, Cziráky, Nádasdy egyhangúlag emellett, Jüstel megjegyzései: „dass er den dermaligen Stand der ung. Sprache in Ungarn mit jenem der französischen in der Epoche des Westfälischen Friedensschlusses vergleichen müsse; sowie nämlich zu jener Zeit die Diplomaten aller Nationen Europas sich beeilt hatten, die, an die Stelle der lateinischen, als der früheren ausschliesslichen diplomatischen Sprache getretene französische gründlich und vollkommen zu erlernen, so trete jetzt in Ungarn, wo statt der vorbestanden lateinischen die ungarische die allgemeine Geschäftssprache wird, für alle jene Völker des Landes, deren Muttersprache nicht die ungarische ist, insofern sie von öffentlichen Bedienstungen nicht ganz ausgeschlossen bleiben wollen, die unumgängliche Notwendigkeit der vollständigen Erlernung derselben ein; — dass ferner bezüglich auf das von der tg. Konferenz i. J. 1842 schon geltend gemachte Beispiel der übrigen nichtdeutschen Länder der Monarchie, auch der Umstand beachtet zu werden verdiene, dass in Galizien die deutsche Sprache nicht durchaus die Geschäftssprache sei, neben dieser noch die lateinische als Geschäftssprache der Gerichte bestehe, und demungeachtet in den höheren, insbesondere Gymnasial-Schulen die deutsche, nebst der lateinischen Sprache die Lehrsprache sei“. (Jüstelnek elvi nézeteire nézve l. St. R. 1843: 518. sz. Galiciában a triviális iskoláktól kezdve egyes tárgyaknak lengyel nyelven tanítását illetően: „Im allgemeinen bemerke ich, dass nach meiner Ansicht man sich vor zwei Extremitäten sorgfältig hüten muss. Die eine ist die Manie alle zur österr. Monarchie gehörigen Nationen zu germanisieren. Dieser Manie gab man sich einstens grossen Theiles hin und es sollte der Unterricht aller Jugend in allen österr. Provinzen in der deutschen Sprache als Mittel für diese Absicht dienen; die Schulen für alle, auch die Jugend der Gemeinsten im Volke nannte man deutsche Schulen. Die gesetzliche Norm für diese Schulen führt diesen Namen noch: Polit. Verfassung der deutschen Schulen... Allein die dermalige österr. Gesetzgebung ist dieser Manie fremd. Sie gestattet überall sogen. Volksschulen in der Volkssprache und verhält nur in den Provinzen, in welchen die deutsche die Geschäftssprache ist, diejenigen, welche sich in höheren Schulen zu den öffentlichen Geschäften ausbilden wollen, zur Erlernung der deutschen Sprache, welche daher auch in diesen Schulen, von der 3. Klasse der Volksschulen angefangen die herrschende Unterrichtssprache ist. Galizien gehört zu diesen Provinzen. Die andere, jetzt auftauchende Manie ist die, selbst in den soeben erwähnten Provinzen die deutsche Sprache womöglich in den Hintergrund zu drängen, die Nationalsprache als gebildete Sprache in der Art voranzustellen, dass Nationen gegen Nationen, Provinzen gegen Provinzen nach Verschiedenheit ihrer Sprache sich isolieren, sich entfremdet, jawohl gar unfreundlich sich einander gegenüber gestellet werden. Dieser Manie soll, wo sie sich zeigt, so meine ich, entgegengearbeitet werden.“)

A május 8-iki jegyzőkönyvet sem Kollowrat, sem Metternich nem írták alá. Kollowrat különvéleményt és leiratjavaslatot készített, M. K. A. 1844:1500 sz. alatt, május 18-án: elismeri, hogy az országgyűlés folytán új helyzet állott elő, de nem hiszi, hogy a latin annyira kiment volna már a divatból; Mednyánszky Alajos, a budai tanulmányi bizottság elnöke is konstátálta, hogy a magyar tannyelvnek még sok akadálya van (tankönyvhány, elemi iskolákban magyar tanítás, ami a népiskolák rendezésénél nem valósult meg), legalább is a 17 gimnáziumban kell a latint meghagyni; Metternich június 9. votuma, ad Conf. 1842:483, jelenleg M. K. A. 1842:1134. sz. alatt, Kollowrat véleményéhez csatlakozik, a 17 gimnázium maradjon egyelőre latin; a resolúcióba felveendő, hogy a latin nyelv további tanítására latin philologiai tanszékek állíttassanak fel a gimnáziumokban

és a philosophián, nehogy az állami oktatás elmaradjon a kálvinistákétól; a theologián maradjon a latin, s a m. kancellária gondoskodjék magyar tankönyvekről.

A kir. kézirat Kollowrat szövege szerint adatott ki, június 17-én a nádorhoz l. 153. sz. alatt és Majláth gr. kancellárhoz, l. 154. sz. alatt.

Ezen kézirat alapján a m. kancellária a helytartótanácsához fordult, mely módosítások lehetségesek a 17 gimnáziumot illetőleg a végrehajtásban; újabb nehézséget még az okozott, hogy a magyar tankönyvek megírásához nem lehetett eddig hozzáfogni, amíg az egész új gimnáziumi tanterv jóváhagyást nem nyert, aminek érdekében a nádor fordult a királyhoz, v. ő. Iratok 156. sz. A helytartótanács és a tőle megkérdezett főigazgatóságok a magyar tannyelvnek resolúciójában megszabott végrehajtása dolgában beterveztették javaslataikat, ezek eredetiben a kanc. mint kir. tanulmányi bizottság 1845 június 3-iki, 6439. kanc. sz. felterjesztése mellett Conf. 1845:565 sz. alatt:

a pozsonyi főigazgatóság, 1844 szeptember 18.: 1832 óta jó módszernek bizonyult, hogy az alsó osztályokban az anyanyelven folyik a tanítás, de a klasszikusok magyarul és latinul magyarázva, lehetőleg a földrajz, számtan és hittan is, a felsőkben latin tannyelv; ez így volt Nyitra, Privigye, Pozsony, Rózsahegy, Besztercebánya, Trencsén, Szentgyörgyön; 4 gimnáziumban: Kőrmöc, Zsolna, Szokolca, Breznóbánya minden osztályban latin volt a tannyelv, ezekben most az 1832. módszert lehetne bevezetni; nagy a szükség tankönyvekben. A helytartótanács szerint mielőtt a 4 gimnáziumba az 1832. módszer bevezettetnék, előbb a piaristáktól és ferencesektől tanárokat kell kérni;

győri főigazgató, 1844 december 6.: mindenütt magyar tannyelv, nincs semmi nehézség;

nagyváradai főigazgató, 1844 december 19.: Temesvárt és Lugoson az igazgatók 1843. iskolaévben önhatalmúlag bevezették a magyar tannyelvet, nehézség azóta nincs, meg kell hagyni;

kassai főigazgató, 1844 december 21.: ha tankönyv és tanár lesz, az e kerületben levő öt „exemt“ gimnáziumba (Kisszeben, Eperjes, Lőcse, Podolin, Bártfa) is bevezethető.

Ezek alapján a helytartótanács 1845 április 1. felterjesztése javasolja, hogy a tényleg már úgyszólván magyar tannyelvűvé vált 9 gimnázium (Temesvár, Lugos, Nyitra, Privigye, Rózsahegy, Besztercebánya, Trencsén, Szentgyörgy, Pozsony) ebben az állapotban meghagyassék, a többi kilencben (helyesen nyolc) a jövő évtől kezdve a legelső osztályból kiindulva fokozatosan magyar tannyelv legyen.

A kancellária bár nem helyesli az igazgatók önhatalmú eljárását, csatlakozik.

A konferencia: Pilgram, Purkhart, Mailáth, Jüstel, Nádasdy szintén és ezt a resolúciót javasolja: „Probata cancellariae opinione, in hujus coherentia congrue disponi, in reliquo de eo quoque provideri volo, ut attacti isthic libri scholastici quamprimum censurati fuerint, approbationi meae mox substernantur“, ez a kézirat azonban nem nyert aláírást, s 1850-ben az egész akta elintézetlenül került levéltárba.

140.

1842 június 29.

Kollowrat külön votuma a nádornak 1842 május 24-iki felterjesztéséről.

Ered., Conf., 1842:483. sz. alatt és M. K. A. 1842:1134. sz. alatt is.

Se. Kais. Hoheit der durchl. Herr Ehg. Palatin haben auf offiziellem Wege die Mitteilung der in dieser Angelegenheit erlassenen a. h. Entschliessung v. 27. März 1842 erhalten, und stellen nun mit Beziehung auf das den Reichsständen gemachte Versprechen, auf das Verfahren, welches in den übrigen Provinzen rücksichtlich der deutschen und italienischen Sprache beobachtet wird, und auf die bereits erweckten Erwartungen der Freunde der ung. Sprache dar, E. Mt. möchten die Angelegenheit nochmal einer Prüfung zu unterziehen, und die Anträge der ung. Hofkanzlei zu genehmigen geruhen, da nämlich der Inhalt der a. h. Entschliessung v. 27. März 1842 den Erwartungen der Landstände und ihren Hoffnungen *kaum* entsprechen dürfte.

Se. Kais. Hoheit haben somit auf kein Gebrechen, auf keine unausführbare Seite und noch weniger auf ein Gebot der Staatsklugheit hingewiesen, wegen welcher die a. h. Resolution v. 27. März 1842 so ganz und gar zurückgenommen werden sollte, dass nicht einmal eine Spur in den Akten der Hofstelle vorkommen dürfe; denn wie hier der Conferenzzantrag lautet, sollen die resolvirten Vorträge zurückgefordert und die a. h. Resolution kassiert und umschrieben werden.

Ohne in eine eigentliche und gründliche Prüfung des a. h. Befehles und der demselben zu Grunde liegenden Motive einzugehen, werden nur einige Behauptungen vorgebracht, deren Richtigkeit sehr problematisch ist, und die Angelegenheit selbst mit Gefühlen in Verbindung gebracht, die, so löblich sie in anderer Beziehung erscheinen, doch hier den verständigen Blick des Staatsmannes zu trüben geeignet sind.

Über die Bedeutung und den Umfang der den ung. Reichsständen gemachten Zusage haben E. Mt. schon früher eine umständliche Auseinandersetzung zu vernehmen geruht, und es ist in jener Zusage sehr deutlich enthalten, dass E. Mt. die ung. Sprache zum Lehrvortrage *nec universim, nec secus nisi re uberior deliberata, quoad fieri potest et congrue* einzuführen bewilligen werde.

Dieses Versprechen ist vollkommen erfüllt, wenn die a. h. Resolution v. 27. März ganz, lauter und rasch vollzogen wird. Die Absicht zur Verbreitung der ung. Sprache, zur Einführung derselben in die Wissenschaft und unter die nach ihrer Abstammung ihr fremden Slaven, Deutschen etc. wird schonender, zuverlässiger, und

weil es stufenweise geschehen soll, ohne Aufregung und Kränkung erreicht.

Dasselbe lässt sich von den Vorschlägen der ung. Hofkanzlei nicht behaupten. Es wird hier zugegeben, wie wenige Professoren noch im Stande seien, ein Buch in ung. Sprache zu schreiben, dass diesfalls erst von der Zeit die Abhilfe erwartet werden müsse, und dass sich ohnehin die Erklärungsart der Lehrer nicht so strenge normieren lasse. Bei der Berufung auf die übrigen Provinzen wird die dabei obwaltende wichtige Differenz übergangen, dass die beiden erwähnten Sprachen bereits seit langem eine umfassende Literatur, vielfache wissenschaftliche Werke und Schulbücher besaßen, als erst die Volkssprache an die Stelle der lateinischen im Unterrichte eintrat, und dass die lange bestehende Übung mit dem *neu* einzuführenden Systeme wenige Vergleichungspunkte darbot. Stufenweise soll es auch in Ungarn dahin kommen; allein mit einem prämaturren, plötzlichen Übergange würde der noch vorhandene geringe Wert der Lehranstalten gestört und Kenntnisse und wahre Wissenschaft würden der Erwerbung eines Vehikels geopfert, an politischen Bewegungen und leidenschaftlichen Parteikämpfen aktiven Teil zu nehmen.

Was die hochgespannten Erwartungen der Freunde der ung. Sprache betrifft, so wäre dies keine so beachtenswerte Sache, wenn die Sprache selbst nicht auch das Panier einer Partei abgeben würde, deren Streben auf Absonderung von dem konstitutionsmässigen Verbande mit den übrigen Ländern der Monarchie, und auf Zerstörung aller noch vorhandenen Reste deutschen Rechtes und deutscher Zivilisation abzielte. Die vom heil. König Stefan herstammende Feudalverfassung, das deutsche städtische Recht, die deutschen Bergwerkseinrichtungen, kurz Alles, was eine Annäherung oder freundliche Berührung mit den übrigen Nachbarländern enthält, soll nach diesen Bestrebungen allmählig hinweggeschafft werden, und dazu soll eine enge Verbrüderung der Freunde der ung. Sprache dienen. Werden Slaven, Deutsche, Wallachen an ihrer Anhänglichkeit an die Muttersprache durch gewaltsames Aufdrängen der ung. Sprache tief gekränkt, so ist umsomehr Wahrscheinlichkeit vorhanden, dass sie sich der siegenden Partei schneller unterwerfen und ihr unbedingt hingeben.

Die angeführten Tatsachen von dem Tone der Tagesblätter und der öffentlichen Stimmung lassen eine wichtige Berichtigung zu. In einem Lande wie Ungarn sind die Zeitungen nicht frei von den Bewegungen der Parteien und stehen beinahe sämtlich unter der Leitung der Koryphäen. Wie die ung. Blätter alle Zwangsmassregeln für die Magyarisierung billigen, so erbittert und gehässig schreiben entgegen die wenigen deutschen und slavischen Blätter, und lassen ihren Ingrimms selbst nicht vor der Furcht vor der magy. Übermacht verschweigen. Die Polizeiorgane können

sich ebenfalls nur in der Atmosphäre des von Parteien aufgeregten Landes bewegen, und geben, wenn sie wahr sind, nur den Abglanz des dort geführten Kampfes wieder. Sehr oft wird nur jene Massregel der a. h. Regierung die wahre und weise sein, welche keine Partei ganz zufrieden stellt, von jeder der Halbheit beschuldigt wird, und worüber nur wenige verständige, ausser dem Parteigetriebe stehende Männer ein einsichtsvolles Urteil zu fällen vermögen. Ungarns Zustände gestatten es noch nicht, dass sich daselbst eine richtige öffentliche Meinung bilde, und weder Zeitungen, noch Polizeiorgane können mehr als Berichte geben, keineswegs aber über die Zweckmässigkeit und den Wert einer eigentlichen grossen Regierungsmassregel, bei deren Ausführung schonende Rücksicht auf Vorurteile, alte Sitte und die übrigen Verhältnisse des Gesamtstaates zu nehmen ist.

In Recht und Wahrheit wird die kön. Macht noch immer eine Wehre gegen Parteiübermacht und Verblendung finden, und ein Nachgeben gegen diese würde die ohnehin schon geschmälerte Regierungsgewalt noch des festesten Stützpunktes, nämlich desjenigen berauben, der in der Macht des Wissens und des leidenschaftslosen guten Willens für alle Insassen des Reiches ohne Unterschied der Sprache liegt. Die Art und Weise der Einführung der ung. Sprache in den Lehranstalten ist der a. h. Entscheidung vorbehalten, dieselbe kann nicht mit drückender und Unzufriedenheit erregender Eile so gewählt werden, dass hierdurch ein grosser Teil der Untertanen in seiner Anhänglichkeit an E. M. erschüttert werde.

Ich kann daher nur für die Aufrechterhaltung der a. h. Entschliessung v. 27. März 1842 stimmen, und sehe in der Gegenvorstellung, wie sie hier vorliegt, kein einziges neues und wichtiges Motiv, das nicht schon früher erwogen worden. Nur dann erhielte diese Vorstellung eine Bedeutung, wenn E. Mt. die den Ständen gemachte Zusage *gar nicht* erfüllen wollten. Diese Verwechslung allein kann es erklären, wie in dem Conferenzprotokolle die auffallende, der Opposition zugeschriebene Aeusserung vorkommen kann, dass „man in Ungarn von der Regierung wenig erwarten und sich selbst zu helfen suchen müsse“.

Am drohendsten und bedenklichsten erscheint aber die Form, in welcher diese Angelegenheit behandelt worden ist, und noch weiter behandelt werden soll. Se. Kais. Hoheit der durchl. Herr Ehg. Palatin haben selbst nur eine nochmalige Prüfung der Massregel, die *kaum* genügen dürfte, gewünscht, eine förmliche Zurücknahme und Verlöschung der a. h. Resolution dürfte nicht unbekannt bleiben, und es ist die Wirkung eines solchen Vorganges für die a. h. Saatsregierung vorauszusehen. Ich enthalte mich in dieser heikligen Sache noch tiefer vorzudringen, glaube jedoch, dass Verletzungen der Formen nirgends unheilbringender als in Ungarn und Siebenbürgen sein werden . . .

141.

1842 augusztus 1.

*Az erdélyi országgyűléshez intézett kir. leirat mellékletét képező
törvénytöveg.*

Nyomt. Irományok 183. l.

V. ö. a 135. sz. zárójegyzetét.

Articulus de lingua hungarica.

Clementer annuente Sua M^{te} S^{ma}, art. 31. a. 1791 in sequentibus modificatur:

§. 1. Leges dehinc columnaliter lat. et hung. redigentur idiomate, textu eorum lat. in casibus dubiis pro dirimente declarato.

§. 2. Comitia non solum in adornandis protocollis, verum etiam in tractatibus cum commissario r. fovendis, et relationibus ad S^{mam} Suam M^{tem} submittendis, hung. utentur lingua.

§. 3. Gubernium r., tabula r. et gubernio subordinata officia in correspondentiis inter se et cum jurisdictionibus nationis Hungaricae et Siculicae hung. utentur lingua, decretaque gubernialia ad mox memorata officia et jurisdictiones simul cum introductionibus et conclusionibus eorundem hung. idiomate expedientur.

§. 4. Omnes jurisdictiones, omnia item fora et officia civilia in gremio nationum Hung. et Sicul. tam in pertractationibus et concinnandis protocollis, quam in expeditionibus hung. adhibebunt linguam.

§. 5. Natio Saxon. respectu cunctarum correspondentiarum et pertractationum, tam cum r. gubernio et ceteris Magni Principatus dicasteriis, tribunalibus et officiis, quam et inter se, et cum reliquis jurisdictionibus in usu, a tempore conditi art. 31. 1791. observato, porro quoque relinquitur.

§. 6. Matriculae in locis, ubi sacri ad concionem sermones idiomate hung. habentur, lingua hung. ducentur, eademque lingua in correspondentiis etiam harum jurisdictionum ecclesiasticarum cum jurisdictionibus secularibus Hung. et Sicul. obtinebit. Jurisdictionibus ecclesiasticis Evangelicorum Aug. conf. tam in fundo regio, quam in gremio nationis Hung. constitutis, in usu hucdum observato, porro quoque permanentibus.

142.

1842 szeptember 12.

A szász nemzet követeinek különvéleménye az erdélyi országgyűlés magyarnyelvi törvényjavaslata dolgában.

Nyomt., Irományok 207. l. *Opinio separata* címen.

A szászok felfogását az 1837. országgyűlésen, november 23-án *Schreiber Simon*, Nagyszeben, fejezte ki: „küldői a latin nyelvet akarják megtartani, ez régi szokás, megváltoztatásához kir. engedelem kell, de nem fogják elnevezni, hogy jövődében az országos törvényjavallatok magyarul szerkeszteszenek“, Beszédek tára 1, 871. l. Az 1842. első felirat tárgyalásánál *Schreiber Simon* jegyzőkönyvbe vett beszédében a német nyelv mellett szól, hivatkozva Szent István „*unius linguae*“ stb. törvényére, az 1224. oklevél „*fideles hospites nostri Teutonicici*“ kifejezésére, Báthory István óta több törvényre, továbbá hogy 1. 500.000 magyar és székely mellett 250.000 szász van és 2. ezek az adó $\frac{3}{7}$ -ét fizetik, Jegyzőkönyv 93. l.; január 28-án *Regius János*, Beszterce, beszél a német mellett, amit *br. Bánffy Dániel*, Szék, „szép magyarsággal, negédes kitételekkel mondott sértő beszédnek“ nevez, Beszédek tára 2, 83. Miután a visszahívott két szászvárosi követ helyében *Keserű Sándor* főjegyző és *Wagner Frigyes* a február 12-iki ülésen megjelentek, az összes szász követek *opinio separata*-t adtak be, Jegyzőkönyv 133. l. Beszédek tára 2, 168. l., Irományok 65. l.: helyeslik a latin elhagyását, de a német is vétessék fel in numero linguarum receptarum; a nyelv a jura hominibus innata közé tartozik; a szászok a trón támaszai „ad retinendam coronam“; az unio értelmében joguk egyenlő, s követelik 1. a törvények magyar és német nyelven legyenek, 2. a dicasteriumok és az egyházi és világi szász hatóságok és egyesek közt a levelezés nyelve német legyen, 3. a magyar és székely területen levő evang. papokkal is német levelezés, 4. a magyar, székely és szász egymást közt a saját nyelvén levelezzen „ex principio coordinationis trium nationum et reciprocitate iurium“, továbbá az anyakönyvek mint eddig az egyház anyanyelvén vezettessenek, 8. „reflectere necessitatur, incolae in fundo Saxon. degentes a nexu nationis Saxon. secerni, acsi ceterum media coactiva adhibere consultum foret, ad aliam quam nationalem germ. linguam addiscendam adstringi haud posse, quum legibus et privilegiis cautum sit, omnes in fundo Saxon. degentes incolae ad nullam aliam nisi ad nationem Saxon. pertinere, et constitutioni, consuetudinibus moribusque Saxonum semet accommodare obligatos, proinde secundum haec principia scholas et instituta quoque literaria in fundo Saxon. conformanda venire, natione Saxon. interim haud repugnante, ut in praesistentibus scholis communitatum Saxonicalium hungaricis, porro quoque linguae hung. usus retineatur“. A szászok még az első feliratnak felterjesztése előtt (l. 135. sz.) megkísérelték, hogy személyesen is közbenjárjanak Bécsben: a szász egyetem nevében *Joh. Wachsmann* comes és *Joh. Hintz* jegyző kérvénye, hogy a szász küldöttek audiencián fogadtassanak, melyet *Conrad*, a szászok udvari ágense nyújtott be Lajos főhgnak, aki március 4-én ajánlta az ügyet Metternichnek; a kérvényhez mellékelve van az erdélyi gubernium három szász tanácsosának (*Jos. Bedeus*, *Andr. Conrad*, *Jos. Freih. v. Brukenthal*) különvéleménye, melyet ezek Jósika kir. biztos által akartak az udvarhoz juttatni; de ez, precedens híján, nem vállalkozott erre s így a szász nemzeti kérvényhez mellékeltek (*Conf. 1842:405. sz.*): ha a törvényjavaslat folytán a magyar és székely nemzetre nyelvújítás történik, méltánytalan a szászoknál a statusquot meghagyni, az anyanyelv jogát nekik is meg kell adni; dicasterialis és provinciaalis, egyházi és világi hatóságok szász levelezése

német legyen; az iskolák tannyelvét legjobb volna, ha a fenntartó határozná meg, de ha a király elfogadja a javaslatot, a szász kerületekben német legyen a tannyelv: „in gremio nationis Saxon. quoque in omnibus, cujuscunque generis et religionis et praeprimis Valachorum quoque scholis, lingua germ. doceatur et scientiae in eadem tradantur. Missis enim reliquis, articulo 6. a. 1744. cautum est, ne plebs Valachorum, aliorumque advenarum numerum inter nationes faciat, ac vel ulli trium nationum, earumque juribus, privilegiis, immunitatibus et praerogativis praejudicio sit. Si itaque Valachi, in gremio nationis Saxon. degentes, Saxonum juribus gaudere et ibidem beneficiorum publicorum participes fieri volunt, haec ipsis absque quartae nationalitatis erectione ac constitutione tantum qua commembris nationis Saxon. concedi possunt: quo autem pro Saxonibus reputentur, praeprimis et ante omnia necesse est, ut linguae german. gnari sint, adeoque proprium ipsorum commodum et emolumentum exposcit, ut linguam germ. ad scholas suas recipient et eandem addiscant“, Conf. 1842:218. sz. alatt, a konferencia nem javasolta az audienciát, s gr. Hartig Ferenc és Kollowrat javaslatára utasítá Jósikát, ki úgyis becsüli a szászok hűségét, hogy vegye át tőlük kérvényüket; Jósika ezen utasítása értelmében beküldte a szász nemzet kérvényét, Conf. 1842:338. sz., mely „erschütternde Lage“-ról ír a törvényjavaslat miatt, ennek célja „baldige Magyarisierung der Sachsen“, kéri a német hivatalos nyelvet; a konferencia kiadta véleményezés végett *Nopcsa Eck erd. udvari kancellárnak*, akinek jelentése szerint Conf. 1842:405. és 434. sz., az unió csak a közös védelmet, nem pedig a három nemzet egyenlő jogállását foglalja magában, a szász nemzet nem egyenlő jogú a másik kettővel; eddig elviselték a törvények magyar nyelvét, sőt nem is kérték a németet; ezt a szász tanácsosok ma sem kéri; a guberniumhoz írhatnak németül, de ez magyarul válaszoljon nekik; a magyar és székely hatóságoknak ne írjanak németül, mert azok nem értik meg. Az ügy elintézése Conf. 1842:404. sz. alatt, l. 135. sz. — A II. feliratnál szintén különvéleményt terjesztettek be a szászok, mely a felirattal együtt intéztetett el, l. ugyancsak 135. sz. a.

Quemadmodum incliti constatus articulo de lingua hung., recentius per ^{Smam} Suam ^{M^{tem}}, medio ben. rescripti r. ddo 1. Aug. 1842. confirmato non acquiescentes, prioribus projectati articuli positionibus majori in parte inhaerent: ita natio quoque Saxon. ad desideria illa, quae in opinione separata die 11. Febr. 1842. inclitis SS. et OO. exhibita et perinde augustae aulae submissa fusius revelavit, tanto magis recurrit, cum ne illa quidem, de quibus praevennerati constatus gloriari possunt, reperire potuit alt^{mi} favoris vestigia. Ad praementionatam ergo opinionem provocando, infrascripti nationis Saxon. deputati circa novissimum inclit. constatum conclusum breviter reflectunt.

1. Nationem Saxon. eo, quod incliti constatus iterata jam vice hung. linguam pro sola diplomatica declarare, et hoc facto Hungariae exemplum imitare cupiant, de nationalitatis Saxon. persistentia maxime sollicitam reddi, in regno etenim Hungariae indubie ardor circa ubivis introducendam linguam hung., nonnisi ad conflandos in unum corpus populos directus est, talis vero coalitio etiam si Hungariae constitutioni forte responderet, nequaquam tamen cum hujus Principatus systemate, tribus nationibus innixo, et genuinam harum nationum, aequalitate jurium gaudentium, integritatem exigente conciliari potest.

2. Auget sollicitudinem, quod incliti constatus, tunc quoque cum latissimo linguae hung. per S^{mam} Suam M^{tem} beantur usu, germanicae linguae nullum plane praeter gremium nationis Saxon. assignare velint in publicis negotiis locum; linguam vero hung. quasi per eminentiam pro nationali reputantes, illam excitare videantur ideam, acsi in Transsilvania de una tantum natione sermo esse possit; quae intentio sane illo ipso tempore, quo de unione cum regno Hungariae prolusiones institui ceperunt, gravioris est momenti, quam ut sine cura admitti possit.

3. Silentio praetermitti haud potest porro, quod incliti constatus, tum primo linguam hung. pro sola diplomatica declarant, puncto vero 5. nationi Saxon. usum linguae lat. cum dicasteriis injungunt: linguam lat. infra diplomaticam dignitatem locent, et perinde nationem etiam Saxon. diplomatico consortio exuere velle videantur.

4. Haud absimiliter ex eo, quod incliti constatus intuitu nationis Saxon. linguam potius lat., quam maternam germanicam adhibitam velint, prodire videtur, inclitos constatus, non adeo negotiorum facilitationem, genuinam legum notitiam, et unum cum reliquis hujus principatus nationibus sodalitium, quam potius maternae nationis Saxon. linguae remotionem consequi voluisse; cui intentioni infrascripti tanto minus adstipulari possunt, quo magis proprio inclitorum SS. et OO. elogio, in repraesentatione, S^{mae} Suae M^{ti} die 30. Martii 1838. hum^{me} submissa¹ reperibili moniti sunt: nationalitatis persistentiam in usu linguae maternae praeprimis fundari, et deficiente hac nationalitate, throni etiam fulera fore defutura.

5. Verae unionis genio consonum denique haud esse judicant infrascripti, ut natio Saxon. ad tres linguas adhibendas adstringatur, dum nationis Hung. et Sicul. cives sola materna lingua frui et sine omni prorsus luctanime et temporis dispendio ad subeunda munia publica se habiliores reddere possunt.

Praemissis his, infrascripti ergo iterum rogare coguntur, quod Sua M^{tas} S^{ma} occasione confirmationis articuli proximius submittendi benigne annuere dignetur,

1. ut legibus hung. lingua concinnandis germanicus quoque textus adjiciatur,

2. ut natio Saxon. in omnibus correspondentiis, tam civilia quam ecclesiastica negotia tangentibus germ. uti possit ac valeat idiomate.

His postulatis nullam nationi Hung. et Sicul. adspertam esse maculam, evincit, ni aliud, hoc saltem argumentum, quod si lat. lingua haud deroget linguae hung., hoc multo minus a germ. lingua subaugurari queat, quippe quae non tantum in excolendis patriae

¹ L. 135. sz. bevezető részében.

civibus adminicula adfert plurima, verum etiam in mutuo nationum commercio et negotiis forensibus maxime necessaria est.

Praesentem declarationem, secundum inductum articuli 11. a. 1791. repraesentationi S^{mae} Suae M^{ti} in hoc merito subster-nendae adnecti desiderant

Deputati nationis Saxonicae (aláíráásokkal.)

143.

1842 november 3.

Metternichnek br. Jósika Jánoshoz intézett memorandumuma az eddigi törvényeknek latin szövege tárgyában.

Hivat. más. Conf. 1842 : 959. sz. alatt, Gervay november 3. levelének melléklete. V. ö. a 135. sz. zárójegyzetét.

Es ist dermalen aufrechtstehender Satz der siebenb. *Verfassung*, dass die Gesetze *blos lateinisch* abgefasst, sanktioniert und publiciert werden sollen. Diese gelehrte Sprache war das taugliche Mittel, um die Eifersucht der *unirten Nationen* Siebenbürgens fern zu halten, und daher sie in Liebe und Eintracht nebeneinander bestehen zu machen. Der nämliche humane Zweck besteht noch immer, mithin muss auch das konstitutionsmässige Mittel dazu *in seiner vollen Wirksamkeit*, wie bisher, fortbestehen; d. h. der lat. Text muss der entscheidende bleiben, und zwar umsomehr, als dieser Text der ist, in welchem der Thron sich ausspricht, dessen vom ganzen Lande sich hochzuhaltende Würde es fordert, dass *seine* Sprache den Ausschlag gebe! Dazu kommt, dass die sächsische Nation bisher nur die *Pflicht* hatte, sich mit der lat. Sprache genau vertraut zu machen, und die Landesgesetze pünktlich zu erfüllen, sie war also im Rechte, dass *nicht mehr* von ihr verlangt werde; dieses ihr Recht würde, da ihre Einwilligung dazu, dass der ung. Text der entscheidende werde, nicht erfolgt ist, offenbar verletzt, wenn sie *genöthiget* würde, auf alle Früchte aus der auf die lat. Sprache angeordneten Mühe zu verzichten, und nun auf *einmal* eine andere Sprache genauest zu studieren, um in Fällen, wo es auf entscheidenden Text ankäme, als Richter, Sachwalter, oder sonst wie immer Bediensteter sein Amt gehörig handeln zu können.

Sobald nun der Zweck der Aufrechthaltung dieser Verfügung der Verfassung erreicht, das Band der Einigkeit und Liebe zwischen den unirten Nationen bei Kraft erhalten, die Würde des Thrones geschirmt, das Recht der sächsischen Nation, zu keiner anderen als der konstitutionsmässigen Sprache verhalten zu werden, bewahrt, d. h. *der lat. Text der entscheidende geblieben ist*, ist es allerdings billig, dass ein Übergang zum Gebrauche der lebenden

Sprache in den Gesetzen nach und nach *vorbereitet* werde, was durch Beifügung des ung. Textes geschieht, wobei nur zu wünschen bleibt, dass die Ungarn auch ihren unierten Brüdern den billigen Wunsch, die Gesetze ebenfalls in ihrer Sprache zu lesen, in billige Berücksichtigung nehmen wollen, wodurch am sichersten eine Einigung über die Aufhebung der konstitutionsgemässen Gesetzes-sprache erfolgen dürfte.

Dies sind die Rücksichten, welche es nötig machen, in Siebenbürgen etwas anderes zu bestimmen, als in Ungarn, wo keine derartige, in der Verfassung klar ausgesprochene Union dreier Nationen besteht. Dazu kommt aber noch, dass dort die Erfolge der schnellen Aenderung der Gesetzessprache gar weit von dem Ziele stehen, das in Aussicht gestellt worden ist, indem nicht ein innigeres Ineinandergreifen der Staatsangehörige, sondern das Vaterherz sehr betrübende Uneinigkeiten zwischen ihnen entstanden, sodass sogar beklagenswerte Versündigungen an den Gesetzen des Landes vom Throne geahndet und streng bestraft werden müssen; welche unterblieben wären, wenn die verfassungsmässige Sprache beibehalten, oder doch die anderen lebenden Sprachen des Landes auch berücksichtigt worden wären, wie es die Liebe eines jeden zu den Klängen seiner Väter leicht erwünschlich macht.

144.

1843 október 12.

Kir. leirat a magyar nyelvnek az országgyűlési tárgyalásokban való kizárólagos használatát kimondó 1843 jún. 20-iki rendi határozat ellen.

Nyomt., Irományok 2, 71. l. Ferdinánd, Mailáth Antal gr. és Szögyény László aláírásával.

A rendeknek 1843 június 20-iki orsz. ülésében *Osegovich Metell*, Horvátország követje, utasítására hivatkozva, latinul beszélt, mire *Hertelendy Miksa*, Torontál, határozatként kimondani javasolta, hogy „országos tanácskozásokban és előadásokban más nyelv ne használtassék, mint a magyar“, hosszú vita után a többség ezen határozat mellett nyilatkozott, mire az elnöklő *Szerencsy István* kir. személynök ki is mondta ezt, hozzátéve, hogy mivel ez a határozat Horvátország követküldési jogát sérti, sem törvényesnek, sem tanácsosnak nem tartja, l. Jegyzőkönyv I., 44—64. l.

E határozatról *Sedlnitzky* június 22-én jelentést tett, jelentése az *államkonferencia* elé került, Conf., 1843: 574. sz., hol *Hartig*: „Der Beschluss der Stimmenmehrheit gegen den Gebrauch der lat. Sprache von Seite der kroat. Deputierten wäre als illegal und inkompetent zu erklären“; a konferencia szerint jó volna, ha a banalis conferentia panaszt tenne a határozat ellen, akkor el lehetne járni ez ügyben, most nem, mert „liegt nichts vor“; a július 28-iki resolúció a nádort utasítja, tegyen ez ügyben jelentést, s arról is, mi tétetett a horvát követek jogai védelmére.

A *banalis conferentia* gr. Haller Ferenc horvát bán elnöklete alatt június 21-én ülést tartott s megállapította, hogy a június 20-iki határozat Zágráb, Varasd és Kőrös vármegyék municipális jogaira sértő, s megbízta

a bánt, hogy orvoslására a királyhoz forduljon; *Haller gr.* felterjesztése június 22., Conf. 1843:679. sz.

József nádor július 30-iki véleménye, nád. titk. lt. Diaet. extraser. 1843, 281. cs.: mindkét részről hibák történtek: a horvátok most adták először utasításba, hogy követeik az országgyűlésen latinul beszéljenek, nem gondolták meg, hogy 1. az 1836:3. t.-c. által a magyar törvényszöveg lett az elhatározó, tehát a magyar a diplomatikai nyelv, 2. a horvát municipális törvény érvénye határaikon túl nem terjed ki, 3. a magyar törvénynek nem derogálhatnak, mert 1741:61. szerint a horvátok is magyarok, 4. a magyar nyelv tanulására idejük volt, 5. követeik korábban a kerületi ülésekben is magyarul beszéltek és a sérelmeket magyarul szerkesztették, 6. jó viszonyra kellene törekedniök, mert Horvátország is hozzátartozik a magyar koronához. A helyzet most már bajos, a horvát követeknek vagy utasításaik ellenére kell szólaniok, vagy hallgatniok; javasolja, hogy a horvát utasítás és az országgyűlés határozata egykép helytelenítessék, az utasítás megsemmisítése után a horvátok magyarul vagy latinul beszéljenek és jövőben magyarul tudók küldessenek. Külön levélben kéri gr. Mailáth Antal kancellárt, vigyázzon, nehogy a kedélyek elmérgesedjenek, udv. rendeletben fel kellene szólítani a rendeket, adják okát határozatuknak.

A *m. kancellária* országgyűlési bizottságának felterjesztése augusztus 16. fog. 1843:695. praes. kanc. sz. Szögyény kezétől, Bartal javításaival, ered. 1843:15.883. kanc. sz., a nádor fenti véleménye után *Mailáth György országbíró* nézetét közli: a személynöknek a határozat kimondása helyett el kellett volna oszlatnia az ülést; a kir. leirat tartsa fenn a horvát jogokat, de ne túlerős kifejezésekkel, nehogy a kedélyek elkeseredjenek; a kancellária szerint: mindkét fél hibás; a horvát utasítás szokatlan eddig; a magyar országgyűlési beszéd nem érinti a municipális jogokat; magyarul nem tudó követ nem működhet az országgyűlésen, hisz a királyt is magyar beszéddel üdvözlük, s nincs ország, mely nyilvános tárgyalásaiban több nyelvet használna; viszont a rendi határozat kényszerrel akar gyakorolni az utasítás ellen, pedig az utasítás a magyaroknak is szent; elveszi a horvátoktól törvényes votumukat, az 1825:61-et megsérti, már a személynök is törvénytelennek nevezte; a kir. leirat adja vissza a horvátoknak votumukat.

Az *államkonferencia*, Conf. 1843:822. sz., szerint is mindkét fél hibás, a határozat megsemmisítendő, de követutasítást nem lehet megsemmisíteni, ez sértené a szabad utasítási jogot, ezért a határozat a *m. kancelláriától* javasolt szöveggel megsemmisítendő, s az utasítás dolgában indirekte tenni azt, hogy a leirat *Haller gr.* bánnak külön küldessék meg, sajnálkozással, hogy egy instrukciónak ily következményei lettek. Az irat cirkulációban volt szeptember 8–15-én; szeptember 20. *Kollowrat* és *Metternich* votuma: stiláris javításokat tesznek, a bánnak nem kell megküldeni a leirat szövegét, úgyis megkapja az országgyűlésen, a neki írandó levelet úgy alakítják át, hogy a nemzetiség elnyomása elől a király megvédi a horvátokat, s ő is ez irányban működjek. Szeptember 24. *Ferenc Károly* főhg. kabinet titkára, Erb Ferenc, közli Gervayval, hogy a fhg. hozzájárul a leirathoz, de kéri, ez az ügy ne köttessék egybe a zágrábi restauráció dolgában való vizsgálattal (mint *Kollowrat* és *Metternich* akarták), s magához hivatja Gervayt. A resolució nem íratott alá; kiadatott *Czirákynak*, aki azt október 5. votumában helyesli.

A nádor a leirat szövegéről szeptember 16-án írt a kancellárnak, 1843:778. praes. kanc. sz., kéri a szövegből az 1792:7. t.-c. említését kihagyni, nehogy a rendek azt gondolják, hogy ennél tovább nem akar menni a király, és „usque dum lege secus constitueretur” helyébe „his adhuc comitiis” kifejezést tenni; a *m. kancellária* országgy. bizottsága szeptember 21. felterjesztése, fog. ugyanott Szögyénytől, ered. 1843:15.884. kanc. sz. alatt mindkettőt pártolja; az *államkonferencia*, Conf. 1843:911. sz. az első nem fogadja el; a „his adhuc” mellett Somssich és Mailáth kancellár szólnának fel: a két tábla belső berendezése, coordinatiója mindeddig a király bele-

szólása nélkül ment végbe: a két táblára osztás, a nuncium magyar nyelve, a hallgatóságnak az asztalok közül kizárása; ez lenne az első esete a kir. beleszólásnak; kérdés, elfogadják-e a rendek; a nádortól ajánlott beszúrás megkönnyítené a dolgot. A többség a nádori javaslat ellen van, *Hartig* szerint a nádor megkönnyítené az országgyűlési tagságot a latinul nem tudóknak, holott a kormány érdeke megnehezíteni ezt, hogy csak képzett, a régi törvényeket ismerő egyének legyenek követek. Kollowrat és Metternich a többséggel. *Resolució* most sincs.

1843 október 6-án Pozsonyban a *banalis conferentia* újra védelmet kért a határozat ellen, ezt a kérvényt a m. kancellária országgy. bizottsága október 10. felterjeszti, ered. 1843: 15.885. kanc. sz. alatt, a konferencia szerint, Conf. 1843: 986. sz. épen jókor jön a kérvény, alkalmat ad a sokáig húzódnó kir. leirat kiadására; október 12. kir. *resolució*: a Conf. 822. és 911. sz. alatt megállapított leirat kiadandó az országgyűlésnek; másolata Hallernek, és Kollowrat kérésére a nádornak is megküldetik.

József nádor a leirat szövegét megkapva, több beadványban, nád. titk. lt. Diaet. extraser. 281. cs., Conf. 1843: 999. és 1000. sz., kéri, hogy javasolt beszúrása feltétlenül vétessék be a szövegbe, vagy engedtessek meg neki, hogy ő szurja be; 40 vármegye adott pót-utasítást a leirat ellen; a beszúrás nélkül nem fogadják el; ő nagynehezen összehozta a liberális ellenzékkel szemben a konzervatív pártból és a mérsékeltetkből a közép-pártot, most ennek igen sok tagját köti az utasítás, a horvátok „kissé indiszkrét” utasítása elkészeríti a hangulatot; a leirat el nem fogadása esetére már most kell tanácskozni az országgyűlés prorogálásáról vagy elhalasztásáról, ami igen szerencsétlen dolog lenne. Az *államkonferencia*, id. h., szerint szégyen volna meghátrálni a rendek törvénytelen követelése előtt; a bánnak adott másolatból már ismeretes a leirat szövege, nem lehet változtatni rajta; ha a nádort feszélyezné a publikálás, maradjon távol, s végezze el helyette az országbíró; az országgyűlés feloszlataásáról a magyar konferencia tárgyaljon a haditanács és udv. kamara elnökével; a *resolució* is így, október 30. (A feloszlataásról a konferencia csak 1844 március 6—9. tárgyal, s megállapítja, hogy a leirat nem tette szükségessé a feloszlataást; Kollowrat külön votuma márc. 12. az országgyűlésen uralkodó anarchiáról.)

A nádor október 25-én újból felterjesztette és Metternichnek levélben megírta, nád. titk. lt. Diaet. extraser. 281. cs., hogy Pozsonyban Mailáth országbíróval és Szerencsy személynökkel együtt konstataálta, hogy a rendek nem térhetnek el utasításaiktól, a feliratnak lehetetlen többséget szerezni, ő érzi a felelősséget, s újra kéri az 1792:7-re hivatkozás elhagyását és a fenti beszúrást; két másik beadványban, Conf. 1843: 1045. és 1046. sz. alatt vagy e változtatásokat kéri, vagy, hogy ne adassék ki leirat, csak akkor, ha a rendek magyarnyelvi felirata megérkezik, erre válaszul. A személynök kérdést tett a kancelláriához, mit tegyen, ha a leiratot nem fogadják el a rendek; a kancellár a nádort kérdezte, s ez: oszlassa fel az ülést és kérjen a kormánytól utasítást; a *kancellária* országgy. bizottsága szerint, fog. Turkostól, revideálta Barta, 1843: 852. praes. kanc., ered. 869. praes. kanc., az eloszlataás kellemetlen feltűnést keltene, a leirat rendes országgyűlési tárgyalásba veendő, ott kifejezhetik a rendek véleményüket. Ezen felterjesztésre a *konferencia*, id. sz. alatt, jelen Somssich, Pilgram, Purkhardt, Cziráky, Nádasdy, október 28-án úgy találja, hogy a helyzet megváltozott: a nádor, országbíró és személynök biztosra veszik, hogy a leiratot nem fogadják el a rendek, de azt is biztosra veszik, hogy a két javasolt változtatással elfogadják; el nem fogadás esetén feloszlataás jönne, ami a nyelvügyből kifolyólag „eine der grössten Kalamitäten”, mert az országban senki se állna a kormány mellé; a konferencia nem vállalja a felelősséget a következtésekért; a vármegyékben keserű harcok törnének ki, a horvátokkal állandósulna a rossz viszony, s ezért elfogadásra ajánlja a nádor két javaslatát. Erről okt. 30-án „eng konfidentielle Beratung”, jelen Kübeck, Hartig, Kollowrat, Metternich,

a két főherceg utólag csatlakozik: ez ügyből a halogatás folytán állam-, sőt létkérdés lett; a leirat már ismeretes, a nádor maga beszélt róla követekkel, már nem lehet rajta változtatni; az esetleges felosztatás nem lenne baj, a kormány most programot adott, s ha nem tárgyalják le, nem az övé a felelősség; az egésznek a személynök bátortalansága és tévedései az oka; a magyar konferencia különös módon megváltoztatta a nézetét, ezért ugyan nem lehet megróni, de azért igen, hogy a megváltoztatandó kéziratot antedatálni akarja; a személynökhoz külön kéziratot kell intézni, hogy a horvátok szólásjogát védje meg; ez a szűkebb konferencia magához hívta az *országbíró*t, s felvilágosítván őt a helyzetről, ez megígérte, hogy a rendek kitöréseit korlátozni fogja, ő is helyesli a személynöknek adandó kéziratot, ez valóban hibát követett el, mikor a rendi conclusumot kimondta. Erre a *resolució* a nádorhoz és a kanc. országgy. bizottságához kiadva október 31.; 1843: 870. praes. kanc. sz. alatt *resolució* a kancellárhoz: az október 12. res. kiadandó, a rendek számára, ha nincsenek megelégedve „der gesetzliche Weg einer Diaetal-Repräsentation keineswegs beschränkt werden kann“, de csakis a felső tábla beleegyezésével; a kancellár a res. értelmében írt a nádornak és a személynöknek. *Metternich* október 31. Conf. 1843: 1371. sz. alatt közli a nádorral, hogy a király tanácsosai egyhangúlag az október 12. szöveg mellett vannak, s inkább hajlandók lemondani, mint attól elállani. „Es gibt keinen einfacheren Fall, als der vorliegende, denn es handelt sich in selbem blos von der Aufrechthaltung der Würde der Gesetze... Von diesem Tatbestande durchdrungen, würde ich es als meine Verantwortlichkeit gegen den Kaiser, den Staat und mein eigenes Gewissen allein schützend vorgezogen haben, den Rest der kurzen Tage, welche mir noch zu leben bleiben, der Ruhe zu widmen, als meinem Pflichtgefühl eine zu den traurigsten Folgen führende Gewalt anzutun.“ — V. ö. még a nádor és kancellár levelezését ez ügyben 1843: 547., 668., 719., 794., 835., 841. praes. kanc. sz. alatt, a nádor kísérleteire, hogy a leiratnak hatása legyen, 888., 898., 919., 949. praes. kanc. sz., Klauzál december 2. ker. javaslatára 952. praes. kanc. sz., nád. titk. lt., Diaet. extraser. 281. cs.-ban a kancellár levele november 1. és a nádorhoz intézett kir. kézirat október 31.; a nádor levelezése a főispánokkal ez ügyben jobb utasítások adásáért, nád. titk. lt., Acta extraser. 281. cs.; a magyar és horvát-szlavon vármegyék felirataira a kancell. ltár nagyszámú irata, és Conf. 1844: 42. sz. V. ö. mindeerre a konferenciai darabok kivonatait és részleges szövegeit Hanns Schlitter, Aus Österreichs Vormärz III. Ungarn, 1920, 9. és 84. ll.

Ferdinandus... Dum ex parte jurisdictionum regni Croatiae perlatum nuper ad Nos fuisset: qualiter — quod ex actis etiam praesentium comitiorum apparet, — per ea, quae circa suffragia in medio tabulae SS^{um} non alio dehinc, quam hung. idiomate promenda, acta fuere, ablegati regnorum adnexorum ad eum collocati exstiterint abnormem situm, ut praesentes licet in regni comitiis, partes tamen missionis suae rite explore, inque diaetalibus ad antelatum tabulam deliberationibus, pro competente ipsis legali activitate, realem et efficacem partem capere, cum gravi iurum suorum laesione nequeant, firmiter credebamus futurum: ut incongrua passus hujus ratione, ex incidenti etiam pendentis attunc de affini materia tractatus, mox perspecta, ab iis, quae eius in nexu respectu praeattactorum ablegatorum evenerunt, sponte ac immediate recedatur. Sed vero quantopere hae nostrae spes in irritum cesserint, tum e serie ulteriorum ad eandem tabulam pertractationum, quum e recentissima iterum nomine praefatarum jurisdictionum, quoad

continuo adhuc perdurantem anomalum et illegalem rementionatorum nunciorum in puncto ferendorum per eos suffragiorum situm reddita Nobis supplicatione, praeter omnem expectationem intelleximus. Quemadmodum autem de Nostro in efflorescentiam ac incrementum usus linguae hung. benigno studio, conditi cum r. Nostro annutu legum articuli luculentum praebent testimonium; ita prorsus intime Nobis persuasum tenentes, in persequendo hoc scopo non alio procedi calle cum fructu posse, quam si principiis art. 7:1792 omni tempore presse inhaesum, atque ex salutari huius mente omnis in promovendo usu linguae hung. arbitraria coactio sollicitate vitata fuerit, cuncta, quae ab his deflectunt, quam longissime aliena ab animo Nostro esse, candide profiteamur. Quoniam igitur quaestio de lingua diaetali, ex clara insuper art. 67:1790. mente ferendae legis constituat materiam: haec vero praeoccupari salvo constitutionali rerum pertractandarum ordine non possit; pro ea, quae Nobis incumbit, hunc illibate custodiendi cura Dil^{nem} et Fid^{tes} V^{ras} hisce auctoritate Nostra r. serio hortamur et volumus, ut cardinale id legum patriarum principium, interea, usque dum lege secus constituetur, observandi praevigentis usus sollicitate recolant, atque ablegatis illis, sensa sua latina aut hungarica lingua expro-mendi usum in salvo relinquere, ac a violenta eius restrictione abstinere, curae sibi habeant.

A leirat a 60. ülésen, november 2-án hirdettetett ki, reája ker. ülésben készült *válaszfelirat* javaslata december 1. és 5-én tárgyalva, Jegyzőkönyv 2., 86—111. l., szövege Irományok 2., 81. l.: a „honi nyelv és nemzetiség nemzetünk lételének feltétele“, erre irányul minden törvényhozási munka, már az előleges sérelmekben kérték a magyar nyelvű leiratokat és „a KK. és RR. által köztanácskozásaiuknak nyelvűvé már ez országgyűlésnek folyamára nézve is kirekesztőleg és egyedül a magyar nyelv jelöltetett ki“, annál fájdalmasabb a leirat, mely a horvátoknak a latint engedi. Az országgyűlési nyelv nem volt tárgya a törvényhozásnak: korábban magyar, azután latin, de egyikre sincs törvény, 1790 határozat által megengedve a horvátoknak és akik nem tudnak magyarul, hogy míg megtanulják, latinul beszéljenek, de ez sem törvény. 1805:4. és 1840:6. szerint a feliratok nyelve magyar és latin, majd magyar, de ez utóbbi törvény létesítése előtt, a király beleegyezésével vétetett gyakorlatba. Az országgyűlési napló, s az üzenetek nyelve sem törvény, hanem az ország rendének önállólag hozott végzései által lett magyar; csak ott kell törvény a magyar nyelvre, hol már törvény írja elő a latint. A horvát követek rég tudhatnának magyarul, 1790:67, 1792:7. nem vágnak ide; a rendek mindig gyakorolták a jogot, hogy a tanácskozásaiuk folyamára vonatkozó tárgyakat körülmények szerint önállólag intézték, enélkül megszűnnék az országgyűlés törvényes függetlensége; egyes követek nem emelhetők az országgyűlés fölé; a leirat sérti az ország független állását és a nemzetnek törvényhozási alkotmányos részvételét; végül hosszas fájdalmas panaszok, mely ellentétben van a leirat a nemzet nyelvi törekvéseivel, melyek méltányosak és jogosak.

Miután a *személynök* az 1843 december 1. ülésen az október 12. leirat értelmében a június 20. határozatot újból törvénytelennek nyilvánítá és a horvátoknak latin beszédekhez való jogát elismerte, Jegyzőkönyv 2., 86—90. l., december 1. és 2-án „fuladásig teli teremben“ a kerületi ülés tárgyalta meg a dolgot, s ott *Klauzál* javaslatára, Kerületi Napló, kiadta Kovács

Ferenc, 1894, 3., 224. l., újabb határozatot készítettek, melyben a személynök tettét „sem helyesnek, sem törvényesnek el nem ismerik“, s kimondják, hogy a június 20. határozathoz, valamint az október 12. leiratra készült feliratszöveghez ragaszkodva, ha a horvát követek más mint magyar nyelven szólnának fel, nyilatkozataikat tekintetbe venni nem fogják, az orsz. naplóba be nem vétetik, s a gyorsíró ily beszéd jegyzésétől, a naplóhitelesítőket ilyenek hitelesítésétől eltiltják.

Az ügy elintézését nyert a rendek 1844 január 29. határozatával, l. 149. sz. alatt.

145.

1843 december 1.

Kübeck különvéleménye a magyar nyelvre vonatkozó országgyűlési kívánságok dolgában.

Ered., Conf. 1344. und 1349. sz. „Gehorsamste Bemerkungen“ cím alatt.

Die Einführung der lat. Sprache in Ungarn dürfte a) aus dem römisch-kirchlichen Ursprunge des ung. Königtums, b) der im ganz Europa (mit Ausnahme des griechischen Kaisertums) herrschend gewesenen römischen (lateinischen) Schrift-Gelehrten-Diplomatischen und Gesetzes-Sprache, und c) aus dem in jener Zeit noch rohem Zustande aller Sprach-Idiome der germanischen, slavischen etc. Völker, worunter insbesondere die Magyaren nur einen kleinen barbarischen Haufen machten, zu erklären sein, da die Civilisation in jener Zeit kein anderes ausgebildetes Vehikel der Mitteilung hatte, als die röm. Sprache, welche eben als Symbol der Civilisation von dem zerstörten Römerreiche und als Verwahrungsmittel bestanden und als Keim künftiger menschlicher Bildung übrig blieb.

In allen civilisierten Reichen Europas ist die lat. Sprache noch heute die Grundlage wahrer Bildung und das historische Medium der älteren und neueren Civilisation. Sie hat bis jetzt den lebenden Nationalsprachen nur da und ohne Kampf Platz gemacht, wo die Nationalsprachen sich auf gleiche oder grössere Höhe ausgebildet haben, denn der Sieg bleibt in diesen Bewegungen nie der Gewalt, sondern der Intelligenz und geistigen Höhe.

Der Sprachkampf der Magyaren und zum Teil der Slaven ist ein Kampf der Barbarei und der Gewalt, weil beide Sprachen und Nationen, vorzüglich aber die Magyaren in ihrer Bildung noch soweit zurückstehen, dass sie ihre Sprache nicht als geeignetes Mittel der Civilisation gebrauchen können, und daher, wie alle barbarischen Gemüther, mit Gewalt und Ungestüm aufdringen wollen.

Meine Überzeugung ist, dass, was für Zwangsgesetze auch noch beliebt werden wollen, die magyarische Sprache nie eine herrschende in dem Sinne, wie die wütenden Koryphäen es bezwecken, werden wird.

Aus diesem Gesichtspunkte ist meine unmassgebige Meinung, dass die Regierung den Bestrebungen der Magyaren zugunsten ihrer Sprache nur da Hindernisse entgegenstellen soll, wo sie widergesetzlich oder widerrechtlich auf Unterdrückung ausgehen, weil solche nicht allein das Idiom, sondern die Nationalität selbst zu unterjochen strebt.

In Beziehung auf die praktische Seite glaube ich nicht, dass die Regierung eine Initiative zu nehmen in dem Falle, oder dass ihr eine solche zu raten ist.

Sie ist nicht in dem Falle, weil der Reichstag sich eben mit der Sprachenfrage beschäftigt und die Propositionen des Reichstags der kön. Sanktion werden unterzogen werden. Bei dieser Gelegenheit kann der König den Magyaren beliebige Zugeständnisse machen, während er den kroatisch-slavischen Komitaten die Nationalsprache als Idiom und die lateinische als Verhandlungssprache in den Komitaten aus dem schon bestehenden ausdrücklichen Gesetze schützend erhalten kann.

Nicht rätlich fände ich eine Initiative, weil der König bei jedem positiven Schritte in die Gefahr eines Unrechts gerät, während er auf der Linie der Negation jedes rechts- oder gesetzwidrigen Übergriffs stets in seinem vollen Rechte bleibt. So sehr auch bei diesem Gange die gewalttätige Partei schreien mag, so gibt sie damit doch nur ihre Barbarei kund, die bald allgemein Abscheu und Verachtung erntet.

146.

1843 december 11.

Az országgyűlés felirata a magyar nyelv tárgyában.

Nyomt., Irományok 2, 98. l.

Az országgyűlés az előleges sérelmeket és kívánatokat 1843 július 12-én feliratban felterjesztve, Irományok 2, 13. l., végén kérte, hogy miután már a törvény és felirat is magyar, a király örvendeztesse meg hű magyarjait már ez országgyűlésen magyar válaszokkal. A magyarnyelvi kívánságokról külön felirat készült, mely július 5-én küldetett át úzenettel a főrendekhez, ugyanott 2, 2—4. l., mellette a törvényjavaslat eredeti formájában: 1. § törvénybe iktatják a király azon szavát, hogy a magyar nyelvre való oktatás a főhg. és főhgnőkre is kiterjesztetik; 2. és 3. mint a feliratban; a felirattal 4. a rendiben hiányzott, a felirattal 5. (pénzek stb.) 4. volt; rendi 5.: „A horvátországi minden törvényhatóságok, ítélőszékek és hivatalnokok Magyarország kormány- és ítélőszékeivel, törvényhatóságaival és hivatalnokaival magyar nyelven levelezni tartoznak“, rendi 6.: „A magyar nyelv Horvátországnak minden köziskoláiban rendesen taníttassék“, rendi 7.: „A jelen törvény kihirdetésétől számítandó 10 évek leforgásával Horvátországban kir. kinevezéstől függő polgári, valamint egyházi hivatalokat is többé senki sem nyerhetend, ki a magyar nyelvet nem tudja“. A feliratot a főrendek augusztus 17—21-én tárgyalták, főrendi Napló 1, 149—213. l., a horvátok részéről Busán Herman és gr. Haller bán beszéltek többször, az

1. §-t *Mednyánszky Alajos* újból szövegezte, s e szerint került a feliratba; a horvát pontokra *br. Eötvös József* terjesztett be javaslatot, melyet *gr. Apponyi György* és *gr. Széchenyi István* is támogatott, ugyanott 173, 175 l., szövege a nádornak 1843 augusztus 19-én a kancellárhoz írt levelében, 1843: 719. praes. kanc. sz. alatt: 4. §. Szerém, Pozsega, Verőce vármegye és Fiumére hat év határidő; 5. §. „Miután a magyar törvényhozás Horvátországnak belső és tisztán ezen országot érdeklő viszonyaiba nem ereszkedik, s ezekre nézve a fennálló szokást ezentúl is meghagyni kívánja, a magyar nyelvnek általános alkalmazása kizárólag csak azon törvényhozási és közigazgatási tárgyakkal követtetik, melyekre nézve Horvátország vagy a kormány, Magyarország törvényhozásával, vagy egyes törvényhatóságaival érintkezésbe jó. Eszerint 6. §. Minden köz- és magánügyekre nézve, melyek s amennyiben Horvátország keblében s horvát törvényhatóságok előtt tárgyalatnak, úgyszint a törvényhatóságok s törvényszékek tanácskozáisaira nézve, az eddig használt latin nyelv ezután is szokásban hagyatik. 7. §. Magyarország egyes törvényhatóságaival, úgyszint közigazgatási dolgokban a kormánnyal folytatandó levelezések egyedüli törvényes nyelve a magyar leendő, melynek használatára Horvátországnak a magyar országgyűlésre küldött követi is köteleztetnek. 8. §. A magyar nyelv minden horvátországi elemi iskolákban és magasabb tanintézetekben rendes tanulmányként oktattatni fog.” Ezzel szemben *gr. Szécsen Miklós* pozsegi főispán javaslata: a belső nyelv Horvátországban továbbra is latin, a királyhoz, kormányzésekhez, magyar vármegyékhez latinul írnak, pereik latinul mennek fel, de elfogadják a hozzájuk magyar nyelven érkezett irományokat. A főrendi válaszüzenet, augusztus 23-án, irományok 2, 40. l. egészben véve *br. Eötvös* javaslata szellemében: „Horvátországra nézve oly célszerű szöveg kell, mely a KK. és RR. üzenetében felállított elv szerint a jó polgárok belső nyelv viszonyaiba elnyomólag ne hasson“, a magyar hatóságokkal érintkezés azonban magyar legyen, s így „azon kapocs, mely Magyarországgal Horvátországot egyesíti és alkotványszerűleg annak kiegészítő részévé teszi, magyar legyen“; a II. rendi üzenet, augusztus 31-én, ugyanott 48. l. elfogadja az 1. §-ra a főrendi szöveget, fiemei kerület helyett magyar tengermellék kifejezést ajánl, ami a feliratba is került, a három alsó-szlavon megyére külön rendelkezést csúsztat be; a további üzenetváltásban: II. főrendi, szeptember 9-én ugyanott 57 l.; III. rendi, szeptember 20-án, 62. l.; III. főrendi, október 28-án, 66. l.; IV. rendi, november 2-án, 68. l.; IV. főrendi, november 22-én, 72. l.; V. rendi, december 5-én, 84. l.; V. főrendi, december 9-én, 94. l. Főként az alsó-szlavon vármegyékről és Horvátországról folyik a vita, a főrendek társországok kifejezést akarnak, amiről azonban később lemondanak; a rendek végül „fájdalmas érzetek“ közt panaszozzák, hogy már hat hó óta folyik a vita, mire a főrendek utolsó üzenetükben csatlakoznak a szöveghez, azzal, hogy a hosszú tárgyalásért nem kár, mert eredményes volt.

Valamint az ős hajdankornak magasztos példái, úgy az újabb időknék történetei is megfejték azon nagy kérdéseket: mi teszi a nemzeteket, a nemzet nevét méltán viselő öszvegekké és mi teszi őket minden polgári erények kifejtésére leginkább alkalmasokká? S e részben a nemzetiség hős szellemének, s ennek éltető gyökere, a nemzeti nyelv kellő virágzásának tulajdonították minden más módok felett az elsőbbséget — és mégis

Egyedül a hazánk felett őrködött gondviselés jóságának lehet tulajdonítani, hogy keletről hozott honi szép nyelvünk nyugotra lett átültetése után a magukat később oly gyakran megboszult elhanyaglások, majd az elnyomására fordított kül- és belelemek, s a balsorsnak többszöri gyászos csapásai mellett is egészen el nem

hervadott, az utóbbi század vége felé pedig sírjába nem roskadott, s vele együtt nemzetiségünk is el nem temettetett; azonban

A mik ártottak, tanítottak is; a tömérdek szükségei érzésére ébredett nemzet végtére kesergő aggodalommal látta, hogy még Európa, s a művelt világ ismeretes minden népei, törvényhozásuk, közigazgatásuk, s köznevelési, oktatási intézetük egész rendszerében régóta ön nyelvüket egyedül használva kitünőleg előhaladtak, csak a magyar nemzet az még Európában, mely azon boldogságot közolgatban nem élvezhetve, egy holt nyelvnek nyomasztó súlyát magáról mindeddig végkép le nem rázhatta — és ha bár

Buzgó tisztelettel fogadta is a magyar nemzet honi nyelve gyarapodását előbb segéllő mindazon intézkedéseket, melyek az 1790. év óta történtek, s törvénybe is iktattattak, különösen pedig forró hálával adózik Felségednek mindazokért, mik kegyelmes meg egyezésének hozzájuk járultával az 1836. évi 3. és 1840:6. tv.-cikkeken foglaltaknak; nem titkolhatjuk el mindazáltal: hogy a nemzet méltányos óhajításai, igazságos kívánnati azokkal, mik eddig történtek, kielégítve épen nincsenek, mert sok vagyon még teendő, mit a nemzetnek kívánni természetes joga van, mit egy szabad és önállású hív nemzetnek törvényes fejedelmétől kérni is keserű szomorodást, el nem érni pedig szívet nyomasztó fájdalmat okoz.

Ugyanazért belsőképp meggyőződve lévén arról: hogy legbecsesebb kincsünk, úgymint a nemzetiséggel is változhatlan kapcsolatban álló honi nyelvünk virágzásának, s azon polcra, mely a magyar nemzet közolgatban semmi más élő vagy holt nyelvet nem illethet, teljes mértékben emelésének eszközlésével — hazánk, magunk, s a tetteinket egykor bírálendő utódjainknak is szorosan és elannyira tartozunk, hogy abbeli kívánataink teljesítésének szorgalmazásával soha fel nem hagyhatva, minden további, bár remélt (!) akadály tétele és megtagadása csak meglankasztatlan buzgóságunk tiszta hevét öregbítendik, de csüggedhetlen édes remény táplálván, legjobb fejedelmünket határtalanul tisztelő kebelünkben az iránt is: hogy Felséged honi nyelvünk, s nemzetiségünk gyarapítása ügyében szent trónjához alattvalói hódolattal, és fiúi tisztelő bizodalommal járuló hív magyarjainak abbeli mind méltányos, mind igazságos kívánnatokat kegyelmesen nemcsak teljesítendi, hanem osztván egy szersmind azon nemzeti kívánnatokat, a honi nyelv tárgyában alkotott és alkotandó törvények rendeleteiknek mindenek általi teljesítésükhöz is oly fejedelmi meleg részvéttel járulni kegyeskedendik, — melynek fényes példája látása, midőn egy részről ösztönül szolgálva varázs erővel hatand az egészre, más részről még az utókort is hálára kötelezendik le. Jelen lenni hisszük mind idejét, mind szükségét annak, hogy honi nyelvünkre nézve a nemzeti kívánnatoknak részletes előterjesztését önként mellőzve, egy oly törvény alkottassék, melyben mondassék ki, s általános szabályul alapíttassék meg: hogy valamint törvényhozási, országlási, úgy egyéb hivataloskodási

nyelv, ezentúl egyedül és kizárólag a magyar leend, — a minden, e törvény kihirdetése után más nyelven készítendő hivatalos irat és oklevél érvénytelen, s csak oly esetekben és azoknak szabad más nyelvvel élni, melyekben és akikre nézve kivételt vagy különös rendelkezést tesz e törvény.

Ezekben foglalván tehát össze mind nézetünket, mind kívánatinkat, miután a nemzet a közös hon más ajkú polgárainak magányos életök nyelv viszonyába elnyomólag eddig sem hatott, s ezentúl is hatni nem kíván, azt pedig aggasztó megilletődéssel vette, hogy a honi nyelv és nemzetiség virágoztatására irányzott igazságos és méltányos törekvéseik némelyek által mégis elmagyaráztatának, az e részben keletkezett minden alaptalan gyanúsítási mozgalmaknak ohajtott megszüntetésök eszközése tekintetéből is (Pozsega, Verőce, Szerém vármegyék, s a magyar tengermellék iránt különösen tett némely rendeleteken kívül) azt, és annyit kívánunk Horvátországra nézve törvénnyel kimondatni, hogy a magyar nyelvnek kizárólag rendelt általános alkalmazása Horvátországra csak annyiban terjesztetik ki, amennyiben Horvátország, s annak törvényhatóságai és ítélőszékei a törvényhozással, kormánynyal, a magyarországi törvényhatóságokkal és főtörvény s egyéb ítélőszékekkel érintkezésbe jönnek; s eszerint Horvátországban a kormánynyal, Magyarország egyes törvényhatóságaival, főtörvény és egyéb ítélőszékeivel folytatandó hivatalos levelezéseknek nyelve, a csatolmányokat ide nem értve, egyedül magyar leend; minden köz- és magán ügyekre nézve azonban, amennyiben ezek csak Horvátország keblében és horvátországi törvényhatóságok előtt folytattnak, úgysszinte a törvényhatóságok és ítélőszékek tanácskozásaira nézve is, a latin nyelvnek használhatása fenhagyatik, továbbá a horvátországi hivatalbeliek a magyarországi hivatalbeliekkel mindazon tárgyakban, melyek a törvényhatóságok mint törvényhatóságok között forognak, szinte magyar nyelven levelezni kötelesek, s a horvátországi törvényhatóságok tisztviselői, midőn tulajdon nevökben szorosban hivatalos körükhöz tartozó tárgyak iránt leveleznek a magyarországi törvényhatóságok tisztviselőivel, a latin nyelvet használhatják; ellenben midőn a horvátországi törvényhatóságok megbízásából értekeznek a magyarországi törvényhatóságok tisztviselőivel, magyar nyelven levelezni szinte kötelesek, nemkülönben a horvátországi minden fő hivatalnokok is, midőn a magyarországi hivatalnokokkal, vagy törvényhatóságokkal leveleznek, a magyar nyelvet használni tartoznak.

Vége Horvátországban a közoktatási nyelv ne magyar nyelv legyen ugyan, a magyar nyelv mindazonáltal Horvátországnak minden köz iskoláiban rendesen taníttassék.

És ezek lévén azok, miket honi nyelvünknek az ország köz dolgai minden ágaiban egyedüli alkalmazására és használására nézve elő törvény szavaival biztosítani szükségesnek, de méltányosnak

és igazságosnak is látván, Felségedet hódoló tisztelettel és fiúi bizodalommal kérjük, hogy az alázatosan ide / alatt rekesztve felterjesztett törvényjavaslatot királyi kegyelmes helybenhagyásával megerősíteni méltóztassék.

Törvényjavaslat

a magyar nyelv és nemzetiségről.

Az ország Rendei ő Felsége kegyelmes megegyezésének hozzájárultával meghatározták:

1. §. Az 1550. évi 5. és 1569:33. tv.-cikkben nyilvánított nemzeti közóhajtás folytában ő cs. kir. ap. Felsége azon kegyelmes biztosítása, hogy a korona örökösöknek, valamint a felséges uralkodó Házból származandó többi Főhercegeknek és Hercegasszonyoknak, a magyar nyelv tökéletes tudományába még serdülő korukbani beavatása — részéről, nevelési rendszerül megállapított legyen, törvénybe iktattatik.

2. §. Valamint törvényhozási — országlási úgy egyéb hivataloskodási nyelv ezentúl egyedül és kizárólag a magyar leendő, minden e törvény kihirdetése után más nyelven készítendő hivatalos irat és oklevél érvénytelen, s csak oly esetekben szabad más nyelvvél élni, melyekre nézve a jelen törvény alábbi 4., 6., 7. és 8. §§-ok vagy kivételt vagy különös rendelkezést tesznek.

3. §. A köz oktatási nyelv is kirekesztőleg magyar leendő; annak az elemi iskolákban miképi használásáról pedig különösen a T. törvénycikk rendelkezik.

4. §. Pozsega, Verőcze és Szerém vármegyék, úgyszinté a magyar tengeremellék és az ott eddig gyakorlatban volt nyelvnek egyedül ön keblükben és saját belügyeikbeni használhatóságban jövő 1850. évi január 1. napjáig meghagyatnak, mely határidőnek lefolyása után a mondott megyék, úgy a magyar tengeremellék is a 2. §. tartalma szerint kizárólag a magyar nyelv használatára köteleztetnek.

5. §. Minden magyarországi pénzek magyar jelekkel és körírással veressenek, és minden polgári, kincstári, katonai intézeteknél, valamint a magyar tengeri révpártok s a magyar kereskedők hajóik és egyéb magyar hajók lobogóikon egyedül az ország címere és a nemzeti színek használtassanak; végre minden hivatalos pecséteken a körírás magyar legyen.

6. §. A magyar nyelvnek a 2. §-ban kijelentett általános alkalmazása Horvátországra csak annyiban terjesztetik ki, amennyiben Horvátország s annak törvényhatóságai és ítélőszékei a törvényhozással, kormánnyal, a magyarországi törvényhatóságokkal, s fő-törvény és egyéb ítélőszékekkel érintkezésbe jönnek; eszerint Horvátországban a kormánnyal, Magyarország egyes törvényhatóságaival, fő-törvény és egyéb ítélőszékeivel folytatandó hivatalos levelezések-

nek nyelve, a csatolmányokat ide nem értve, egyedül magyar leend. Minden köz- és magánügyekre nézve azonban: amennyiben ezek csak Horvátország keblében és horvátországi törvényhatóságok előtt folytattatnak, úgyszinte a törvényhatóságok és ítélőszékek tanácskozásaira nézve is, a latin nyelvnek használhatása fenahagyatik.

7. §. A horvátországi törvényhatóságok tisztviselői, midőn tulajdon neveken, szorosan hivatalos körükhöz tartozó tárgyak iránt a magyarországi törvényhatóságok tisztviselőivel leveleznek, a latin nyelvet használhatják; ellenben midőn a horvátországi törvényhatóságok meghagyásából a magyarországi törvényhatóságok tisztviselőival értekeznek, magyar nyelven levelezni kötelesek. Ugyszinte minden horvátországi főhivatalnokok is, úgymint a bán, a magyar püspökök, a megyei főkörmányzók, midőn a magyarországi hivatalnokokkal vagy törvényhatóságokkal leveleznek, a magyar nyelvet tartoznak használni.

8. §. A 3. §. a közoktatás iránti rendelete, Horvátországra ki nem terjesztetik; de a magyar nyelv Horvátországnak minden köz iskoláiban rendesen taníttassék.

147.

1844 január 23.

Kir. válaszleirat az országgyűlésnek 1843 december 11-iki, magyar-nyelvi feliratára.

Nyomt., Irományok 2, 100. l. Szögyény László aláírásával.

Az 1843 december 11-iki feliratról, l. 146. sz. alatt, a m. kancellária országgyűlési bizottsága december 16. készített felterjesztést, ref. Szögyényi, fog. Kendelényi kezétől 1843: 18.713. kanc. sz., ered. 1844: 1873. kanc. sz. alatt, eszerint a legutóbbi országgyűlés óta új helyzet állt elő: a latin a fiatal-ságnál teljesen kiveszett, 1825 óta a magyarok nyelvüket nemzetiségük kedvéért pártolták, a kettőnek szoros összefüggését felismerve, de ép ezzel keltettek reakciót a pánszlávizmusban és illyrizmusban, melyek sajnálatos excesszusokra (zágrábi) vetemedtek, ami viszont a magyaroknál okoz hasonló reakciót, ezek most a közigazgatásban kérik a magyar nyelv használatát, féltve a másik féltől nemzetiségüket. A nádor és a bizottság ez aggodalmat méltányolva, ezen alapelveket ajánlják: 1. a magyar nyelvi törekvést a kormány ne akadályozza, sőt pártolja, míg illő határok közt marad; 2. amint régebben a magyar nyelv miatt nem volt szabad a közigazgatás menetét zavarni, most a latin miatt se; 3. kényszer ne legyen, az ország-lakóknál a magánélet és irodalom, a társországoknál a municipális jogok szabják meg a határt. A törvényjavaslat egyes pontjaihoz: ad 1, megadható, már korábban megígérve; ad 2, a legiszláció nyelvéhez: csak magyar törvénszöveg túlnagy lépés lenne még most; a kir. proposíciók, leiratok és rendeletek nyelve magyar lehet, ezt a kancellária egyes tagjai már 1836-ban ajánlták; az országgyűlési tárgyalás nyelve magyar legyen, bár ez nehéz kérdés, a horvátokat nem lehet ily értelmű új utasításra kényszeríteni, de viszont, hogy ők eltiltják követeiket a magyar szótól, mikor már minden magyarul megy, ez sértés; az ő érdekük, hogy megértsék a

tárgyalást és a jövő országgyűlésre magyarul tudókat küldjenek; ez ellen *Bedekovich* alkancellár külön votumot adott, szerinte csak később lehetséges ez, ha többen tudnak magyarul; az adminisztrációt illetőleg: a m. kancellária expedíciói már most magyarul és latinul lehetnek; a helytartótanács és az igazságszolgáltatás (kúria, táblák, egyházi székek) nyelve magyar; a királyhoz intézett reprezentációkat a kancellária lefordítaná az udvar nyelvére; ad 3, a tannyelvről már a kancellária felterjesztést tett, most közölhető lenne a rendekkel, hogy ennek értelmében az egyetem, akadémiák és 46 gimnázium tannyelve magyar lesz, magyar vidéken az elemi iskolák nyelve is magyar, nem-magyar nyelvű vidéken a magyar nyelvtan taníttatni fog; ad 5, érinti a *pragmatica sanctio*t, csak általános válasz legyen; ad 4, 6, 7, 8.: az alsó-szlavon megyék már az úrbéri tárgyban is a horvátoktól külön elbánásban részesültek, ami azonban náluk reakciót keltett; viszont pl. Szerém megyében magyar a hivatalos nyelv, tehát javaslat: in thesi Horvátországhoz tartoznak, de megmarad bennük a mostani gyakorlat; a horvátok Magyarországhoz való kapcsolatának nyelve már azért is magyar lehet csak, mert a latin nem alkalmas többé; de egyelőre maradjon az eddigi gyakorlat, a magyar törvényhatóság írjon magyarul, a horvát latinul vagy magyarul; a horvát akadémián és gimnáziumokban a magyar rendes tárgy, főleg a preparandia-iskolában a nyelv elemei taníttassanak. V. ö. a nádor reflexióit, nád. titk. Diaet. extraser. 281. cs., ahol a kancellária felterjesztése másolatban is megvan.

Az államkonferencia kebelében a magyar konferencia (Somssich, Pilgram, Purkhart, Mailáth, Hartig, Nádasdy, Cziráky) 1844 január 3. tárgyalja ezt, Conf. 1843:1344. Pilgram addig nem akar tárgyalni, míg a horvát követek jogaikba nem restituáltatnak, de felvilágosítják, hogy ezek már szabadon beszélnek latinul; a konferencia szerint e Magyar- és Horvátországot folyton felizgató nyelvkérdés „für immer“ elintézendő, megadandó amit lehet, s ennél tovább nem menni; ad 1, „Anmassung“, hogy a kir. család neveléséről törvényt akarnak hozni; úgyis van már ígéret, többet nem lehet tenni; ad 2, a legiszlációra: propositio és leirat már most csak magyar legyen; a törvényszövegre Mailáth kancellár ajánlja, hogy mint az úrbéri törvényt, latin, német, horvát, szláv autentikus fordítás is adassék ki, s a törvény maga magyarul legyen; Hartig ugyanúgy; Cziráky: leges ferendi, abrogandi, interpretandi joga a király mellett a rendké is, tehát a fordítást az országgyűlésnek kell készítenie; a szöveg eredetije magyar és latin legyen továbbra is; Nádasdy és Purkhart, valamint a többség a kanc. javaslat mellett; az országgyűlési tárgyalás nyelve Hartig és Cziráky szerint magyar, de azon horvát követek, kik nem tudnak magyarul, latinul szólhassanak; a többi tag a kanc. javaslat mellett: csak magyar; az országgyűlési nyelvnek nincs köze a municipális jogokhoz, az 1806. statutum csak a társországok nyelvét teszi a latint, intra limites regni Croatiae; Duschek udv. tan. (jegyzőkönyvvezető), Pilgram, Purkhart, Nádasdy 6 évi határt kérnek a horvát követeknek; az adminisztrációra: mint a kancellária javasolta; de a kancellária azon kiadványai, mik ennek kir. szekretáriusi működéséből folynak (adománylevél, nemesi levél, kinevezés) latinul; ad 3, 5, mint a kancellária; ad 4, 6, 7.: alsó-szlavon megyék horvátokkal egyenlő bánásmódban részesüljenek; a magyarok fogadjanak el latin, a horvátok magyar átiratokat; ad 8. elég a horvát gimnáziumokban a magyar nyelv tanítása.

1843 december 24. a m. kancellária országgyűlési bizottsága, 1843:19.223. kanc. sz. alatt felterjeszti a leirat szövegét, fog. Szögyényi, Bartal láttamozta, hosszabb, mint a tényleg kiadott, elején igen szíves hangú részletben fogadja a király a rendek köszönetét (amely részlet később kimaradt); 1843 december 9. a bánnak, december 12. a horvát-szlavon rendeknek memorandum a magyar nyelvtörvény javaslata ellen, 1843:19.217. kanc. sz. alatt felterjesztve, mindezek Conf. 1843:1344. és 1349. sz. alatt tárgyalva, 1844 január 12. ülésben, elnök Metternich, tagok Kübeck, Mailáth, Hartig, Mailáth kan-

cellár, Gervay jegyzőkönyvvezető: ezt az ügyet végre el kell intézni, a nyelv mint a nemzetiség kifejezője igen erős tényező, az államnál is erősebb, mert a birodalom bukása után is tovább él; a magyar nyelvkérdés azonban nem morális többé, politikai mozgalmak tárgyává lett és minden komoly ügy elől elvonja a figyelmet. A jelen nem levő *Kollowrat* votuma felolvasva: addig nem akar tárgyalni, míg a horvát követeknek sérelme jóvá nincs téve; erre *Mailáth* kancellár jelenti, hogy ez a (dec. 5-iki) nem ép loyális határozattal már megtörtént, azóta szabadon beszélnek; *Metternich*: tárgyalandó a dolog; a készülő leirat „Normalentscheidung“ lesz, melyhez toties quoties vissza kell térni, a kanc. leirat szövege elejét mint „Schwall von Worten über Aufblühen der ung. Nationalität“ el kell hagyni; ad 1, mint a kancellária; ad 2, legiszláció: a király csak magyarul írjon le; a magyar törvényről latin és „vernacula“ nyelvekre fordítás készüljön; az adminisztrációra: a m. kancellária, helytartótanács, reprezentációk nyelve magyar, a levelezés a katonasággal, idegen kormányzóságokkal és csatolt részekkel latin; a horvát és magyar törvényhatóságok fogadjanak el egymástól magyar és latin átiratokat; Horvátország belső nyelvére az 1806. statutum érvényben marad; *Hartig*: „im Ges.-Art. den Ausspruch dahin zu beschränken, dass die partes adnexae nicht zum Gebrauche der ung. Sprache verhalten werden dürfen, ohne dabei geradezu die lat. Sprache durch das Gesetz dort für immer festzuhalten, und dies zwar aus dem Grunde, um nicht somit ein gesetzliches Hindernis gegen eine allmähliche (vielleicht mögliche) Einbürgerung der deutschen Sprache zu schaffen“. Az országgyűlési nyelvre: Somssich és a két *Mailáth*: a horvátok a jövő országgyűlésen beszéljenek magyarul, *Metternich* és *Hartig*: még két országgyűlésen latinul, *Kübeck*: meghagyni nekik a latin és magyar közti választás jogát; ez eltérő vélemények mind az egyes tagok belső meggyőződéséből folyván, közülük válasszon maga a király; ad 3—8, mint a kancellária; a leirat kiadása idejére nézve *Kübeck*: addig ne, míg a kir. proposíciók nincsenek letárgyalva; ezzel szemben a két *Mailáth*: a proposíciók egyrésze már le van tárgyalva, s ezzel elég van téve az 1791: 13-nak, mindig szokásban volt, hogy a különösen érdekelt kívánságokat a proposíciókkal egyidejűleg intézték el. Erre a két *Mailáth* újra megszövegezi a leiratot, elhagyván belőle a szükségtelennek talált frázisokat, a két főherceg láttamozza január 22-én, Ferenc Károly szintén jobbnak tartaná, ha a kir. proposíciók letárgyalása előtt nem adatnék ki, de csatlakozik a többséghez; *Kollowrat*, aki az ülésen betegség miatt nem volt jelen, január 18. különvotumában (megvan M. K. A. 1844: 48. sz. alatt is) kritizálja az ülés határozatait, túlsoknak látja az engedményt, latin- és magyarnyelvű törvény mellett van, így „die Mehrzahl der Bewohner Ungarns haben bisher den Vorteil genossen, die Gesetze in der ihrem gebildeten Teile verständlichen Sprache zu besitzen“ (v. ö. Schlitter, id. m. 88. l. a votum egy részét); a *nádor* a leirat kiadását *Metternich*-nél december 21., Conf. 1843: 1277. sz., január 13., Conf. 1843: 1349. sz. alatt, a királynál január 14., Conf. 1844: 69. sz. alatt sürgette, s végre kiadatott a kancelláriának az expedícióra vonatkozó utasítás 1844 január 22., Conf. 1843: 1349. sz. alatt. A *nádor* január 19. és 23-án két levélben is megköszöni *Metternich*-nek, hogy ezt a leiratot kieszközölte, amint ő ezt *Mailáth* György országbírótól tudja, a sikert a leirat következtében biztosnak látja, Conf. ugyanott.

Conf. 1843: 1344. és 1349. sz. alatt *Metternich*-nek több *mémoire*-ja és *ceruzajegyzet* ez ügyről: Die Sprachenfrage in Ungarn, november 13-áról: a nemzetiségnek a népek morális hangulatára nagy befolyása van: „Diese Stimmung, insofern sie mit der Nationalität zusammenhängt, ist ein seltsames Gemisch von nationalen Trieben, welche in ihrer Reinheit nicht allein natürlich, sondern selbst lobenswert sind, von Aufregungen in den verschiedensten Richtungen, von revolutionärem Schwindel, von Mangel an gesundem Verstande, endlich von einer ins Weite gehenden Unwissen-

heit in alledem, was dem praktischen Leben zur Grundlage dient“; a latin nyelv kérdése a magyar és szláv nemzetiség közti harcot fedezi csak, a latin szerepe Horvátországban is csak látszólagos már, ott is előlépett már a latin mögül a szláv; a latin többé nem tartható fenn, a kormány feladata, saját iniciatívájából ez ügyet a legrövidebb idő alatt elintézni, olykép, hogy a magyar országgyűlésen a magyar nyelv legyen, a horvát követek is pl. három országgyűlés után magyarul beszéljenek s a horvát belső nyelv maradjon a latin. Ez lényegesen változott nézete ahhoz képest, mit 1843 november 29-én a nádorhoz intézett levelében fejezett ki, Aus Metternichs nachgelassenen Papieren, 6, 672. l. V. ö. még Schlitter id. m. 89. l.

... benigne intimandum: altefatam Suam M^{tem} S^{mam} ea, quae dⁿⁱ SS. et OO. medio demissae repraesentationis suae ddo 11. Dec. 1843 in negotio linguae hung. Eidem substraverunt, pro momento rei permeditato expendisse consilio. Atque id imprimis summe fatam Suam M^{tem} S^{mam} votis d^{norum} SS. et OO. benigne annuere: ut benigna rescripta, decreta, propositiones resolutionesque r. omnes, quae ad comitia regni deinceps dimittentur, ipsaeque etiam leges sola tantum lingua hung. condantur et sanctionentur. Id vero Eandem benigne curaturam esse, ut cum articulis diaetalibus simul eorum in latinum et linguas vernaculas versiones, publica auctoritate procuratae, omnibus omnino jurisdictionibus, via consilii r. lten. suo tempore transponantur. Quantum ad cetera: non cupere solum, sed vero in praecipua muneris sui r. parte altefatam Suam M^{tem} S^{mam} studium illud collocare, ut seculorum necessitudine adstricta mutuae inter regnum Hungariae et partes eidem adnexas harmoniae ratio, cuius argumento augusti progenitores sui non secus, ac maiores d^{norum} SS. et OO. articulos 120:1715. et 61:1741. exstare voluerunt, novo testimonio comprobetur. In horum itaque nexu id item benigne assentitur Sua M^{tas} S^{ma}, ut lingua d^{norum} SS. et OO. diaetalis deinceps hungarica sit, eo tamen addito: ut quemadmodum dubitari nequit, regnicolas partium adnexarum, sui etiam commodi ratione ductos, eo connisuros esse, ut intra proximum etiam legalium, ordinariorum comitiorum sexennium, ad comitia regni individua ablegent, linguae hung. eum ad modum gnara, ut intelligere intelligique ab omnibus commode valeant; ita si quis fiducia popularium intra tempus hoc munus id ablegationis fungendum acciperet, linguae hung. nondum sit plane peritus, huic expromere suffragium suum, memorato hoc temporis intervallo, lingua etiam latina liceat. Benigne porro resolvisse altefatam Suam M^{tem} S^{mam}, ut expeditiones cancellariae suae r. hung.-aulicae, et illae nimirum, quae cum alt^{mi} nominis Ejusdem subscriptione, et vero quae secus augusto Eius nomine intra fines regni eduntur, ac proinde etiam resolutiones erga recursus privatorum, latina lingua concinnatos, reddendae, in futurum lingua hung. emanent: consilium r. lten. in quibusvis pertractationibus, ducendisque etiam ipsis gestionis negotiorum protocollis, repraesentationibus praeterea alt^{mo} obtutui substernendis, cunctis denique ad jurisdictiones intra fines regni

constitutas dimittendis intimationibus, linguae hung. faciat usum; commercio literarum, quod inter dicasterium idem et supremas armorum praefecturas, gubernia porro ceterarum augustae domus ditionum haereditariarum, jurisdictionesque exteras intercedit, huc non intellecto. — Eadem, linguam curiae suae r., relate ad causas intra fines regni motas, omnium praeterea intra fines regni tribunalium, ac proinde etiam sacrarum sedium, hungaricam esse, hacque cetera etiam officiosa tribunalium horum negotia geri, benigne consentit. Quantum ad correspondentias inter partes adnexas, earumque jurisdictiones et jurisdictiones hung. spectat: harum intuitu eam esse alt^{mam} Suae M^{tis} S^{mae} mentem: ut quemadmodum illae correspondentias hungaricas, ita jurisdictiones hungaricae literas earum etiam latinas promte acceptare, pertractare et congruo responso superare debeant. — Eo, ut lingua hung. in academia et cunctis gymnasiis partium adnexarum, qua studium ordinarium doceatur, alioquin jam antea disposito. Atque haec sunt, quae altefata Sua M^{tas} S^{ma} positiva lege stabiliri benigne admittit; post addendam huic solemnem alt^{mam} suam sanctionem r. in effectum deducenda. Quoad ad linguam educationis publicae: Summefatam Suam M^{tem} S^{mam}, in cohaerentia sub postremis comitiis factae in eo benignae sponsionis, quod hoc super objecto consilium r. Iten. benigne auditura, et ad proprius explendum, quoad fieri potest, d^{norum} SS. et OO. desiderium, congrua benigne dispositura sit, Sibi requisitas eatenus informationes exhiberi elementer jussisse, harumque in consequentiam nonnulla iam hactenus votis d^{norum} SS. et OO. conformem disposita, cetera vero suo tempore superanda esse.

148.

1844 január 26. — március 27.

Az államkonferencia irata a m. udv. kancelláriának 1843 dec. 12-iki, a gimnáziumok rendezését, s azokba a magyar tannyelv bevezetését illető felterjesztése tárgyában.

Ered., Conf. 1844: 72. sz.

V. ö. Iratok 139. sz. befejezőjegyzetét.

Vortrag

der k. ung. Hofkanzlei in Studiensachen, v. 12. Dezember 1843 No. 13.930/L. 470. unterliegt die Sektion II. des Studien-Planes, von der Koordinirung der Gymnasien.

Die Studien Kommission hat bei der Ausarbeitung dieses Theils des Studien-Systems dieselbe Norm, wie bei der Sektion I, nämlich das dermalige Studien-System und das Operat der Reichsdeputation vom Jahre 1827 vor Augen gehabt und dabei die für die Elementar-Schulen (Sektion I) festgesetzten Grundsätze, jedoch mit Rücksicht auf die grössere Entwicklungsfähigkeit der Gym-

nasialisten beobachtet; zugleich aber auch darauf Rücksicht genommen, dass diese Vorbereitungs-Schulen einen angemessenen Übergang für die höhere Bildung der Jugend gewähren.

Im Eingange dieser Sektion wird gesagt: dass der Weg von den Elementar- zu den Bildungs-Schulen allen jenen offen stehe, die entweder aus innerem Antriebe sich den höheren Wissenschaften widmen wollen, oder ein öffentliches Amt zu erhalten wünschen. Da die Gymnasien den untersten Grad der Bildungs-Schulen einnehmen, so müsse bei ihnen das *humanistische System* vorherrschen und deshalb in den Gymnasien solche Gegenstände vorgetragen werden, die der Jugend den Weg zu höheren Wissenschaften bahnen, nicht aber, wie es bis jetzt geschieht, nur das Gedächtniss derselben ermüden, den Verstand hingegen vernachlässigen, so dass sie gleich beim Eintritte in die höheren Schulen den Mut verlassen muss. Die Ursache hievon sei unter andern auch die, dass in den Grammatikal- und Humanitäts-Klassen viele und verschiedene Gegenstände angehäuft, die Schüler in den Elementar-Schulen nicht gehörig vorbereitet, ihnen die Regeln der lateinischen Grammatik in fremder Sprache vorgetragen, die Gegenstände, da keine Bücher vorhanden sind, meist nur diktirt u. in den, den geistlichen Orden anvertrauten Schulen auch solche Individuen zu Professoren verwendet werden, die nicht einmal die Philosophie absolvirt haben.

Um diesem Übel abzuhelpen, sei es nöthig:

1. für die Gymnasial-Schulen nicht viele und verschiedene Gegenstände fürzuwählen, hingegen die Jugend in den gewählten gehörig zu unterrichten;

2. für Gegenstände, die eine praktische Ausbildung erheischen, mehrere Stunden in der Woche zu bestimmen;

3. den Eintritt in die Gymnasien nur solchen zu gestatten, die die 4. Elementar-Klasse absolvirt haben.

4. Da bei Befolgung der für Elementar-Schulen vorgeschriebenen Norm anzunehmen ist, dass die Schüler die ungarische Sprache so weit erlernt haben werden, um bei dem Übertritte in die Gymnasien die ung. Vorträge des Lehrers auffassen zu können, so wären von nun an in den Gymnasien alle Gegenstände, ja selbst die lateinische Sprache nur ungarisch vorzutragen.

5. Die Kenntnis der lateinischen Sprache, welche in Ungarn aus mehreren Rücksichten notwendig ist, wäre zwar nicht in der bisherigen Ausdehnung, immerhin jedoch im hinreichenden Masse durch das Lesen und Auslegen der Klassiker, durch Übersetzung und andere Ausarbeitungen den Schülern beizubringen.

6. Da die ung. Sprache mehr auf das politische Gebiet gerichtet war und für ernstere Wissenschaften noch nicht ausgebildet ist, so wäre zu diesem Behufe in den Gymnasien die *deutsche Sprache* einzuführen, um so mehr, als man die Kenntnis dieser Sprache bei

dem täglichen Verkehr mit den Nachbarländern nicht entbehren kann; *doch* wäre der Unterricht darin *nur so weit* auszudehnen, damit die Schüler klassische deutsche Werke lesen und verstehen können.

7. Um die Jugend nicht mit dem Studium zu vieler Sprachen zu überlasten, hätte das Lernen der griechischen Sprache in den Gymnasien zu unterbleiben.

8. Um die Gymnasialisten für die höheren, die Urtheilskraft in Anspruch nehmenden Wissenschaften gehörig vorzubereiten, müssten in der letzten Klasse einige kontemplative Lehrgegenstände vorgetragen werden.

9. Nachdem nun die Vortragssprache in den Gymnasien die ungarische sei, die Erläuterung in mehreren Sprachen und bei vorhandenen guten Lehrbüchern auch das Diktiren von selbst aufhören, und die Jugend in den 4 Elementar Klassen für den Unterricht in den Gymnasien besser vorbereitet wird; so werden für die Grammatikal-Klassen drei Jahre hinreichen; diesemnach würden

10. die Humanitäts-Klassen ebenfalls in drei Jahrgänge eingeteilt und in dem letzten Jahrgange einige Hilfswissenschaften der Philosophie vorgetragen werden.

11. Die Schulbücher müssen für jeden Lehrgegenstand abge-sondert und in einem leichtfasslichen Stile ausgearbeitet, gedruckt und seiner Zeit überprüft werden.

12. Die Lehrgegenstände für die Gymnasien sind: Der *Religions-Unterricht* in ausgedehnterem Masse als in den Elementarschulen und mit Anführung von Sätzen und Beispielen aus der heiligen Schrift; die *Arithmetik* präziser und mit kurzen Beweisführungen; die obigen *drei Sprachen* und die *Geographie* Ungarns und der benachbarten Länder, insbesondere jene der österreichischen Monarchie. Für den Vortrag aller dieser Gegenstände sind in allen drei Jahrgängen vormittags 2 und nachmittags ebenfalls 2 Stunden bemessen. Der Fortgang in der deutschen Sprache, wenngleich sie einen ordentlichen Lehrgegenstand bildet, ist abgesondert anzusetzen, und der Gebrauch der Beispiele aus der heiligen Schrift hat nur in so fern stattzufinden, als dies zur Erläuterung der aus der Religions- und Sittenlehre vorzutragenden Kapitel nötig ist.

Die *vaterländische Geschichte* wird, da sie eine reifere Beurtheilung der Ursachen und Folgen voraussetzt, bloß auf die Humanitätsklassen beschränkt. Was endlich die *Geographie* betrifft, so soll der Lehrer bei Örtern, die wegen einer traurigen oder sonstigen Begebenheit merkwürdig sind, eine kurze Erwähnung davon machen und die Zöglinge dabei zur Treue und zum Gehorsam für den Landesfürsten und zur Liebe fürs Vaterland und zu anderen Tugenden aneifern.

Von der besonderen Einteilung der Studien.

Für die I. Grammatikal-Klasse: a) Der erste Teil der Religionslehre; b) die lateinische Orthoëpie und Orthographie und die 8 Redeteile, sowie die Übersetzung leichterer lateinischer Sätze in die Muttersprache, und deren Zergliederung; c) hiezu kommen einige Sittensprüche; vor Ende des Schuljahres die Aesopischen Fabeln und endlich das Wörterbuch; d) die ungarische, e) die deutsche Sprache in derselben Art; f) aus der Rechnungslehre die 4 Hauptarten mit allgemeinen und besonderen, mit ganzen und gebrochenen Zahlen; g) aus der Geographie ein kurzer Begriff der Erde (orbis), Europa's Hauptübersicht, insbesondere die des Königreichs Ungarn auf der Landkarte; h) Schreibübungen in lat., ung. und deutscher Sprache.

Für die II. Grammatikal-Klasse: a) Der 2te Teil der Religionslehre; b) aus der lat. Grammatik die weitere Entwicklung der 8 Redeteile, die Orthographie, Etymologie und das Wörterbuch; c) als Lese- und Übersetzungsbuch: Fabulae Phaedri & colloquia familiaria Erasmi Rotterodami, einige Sittensprüche, die leichteren Briefe Ciceronis und die besseren Stellen aus dem Cornelius Nepos, Justinus und Florus; d) die ungarische und e) die deutsche Sprache in derselben Entwicklung; f) aus der Arithmetik die Lehre von Sätzen und Verhältnissen von dem Dreisatz und der Gesellschaftsregel; g) aus der Geographie ein kurzer Abriss veteris Pannoniae et Daciae, sodann der Nebeländer sammt Siebenbürgen, Galizien, Lodomerien und der Bukowina, und jener Länder des türkischen Reiches, die einst zu Ungarn gehört haben, mit einer kurzen Übersicht des alten und neuen Griechenlands, Traziens und Mazedoniens; h) Schreibübungen.

Für die III. Grammatikal-Klasse: a) Der 3. Teil der Religionslehre; b) aus der lat. Grammatik die Regeln der gewöhnlichen und der gezierten Wortfügung (Syntax) im Schreiben und Sprechen; c) als Lesebuch: Narrationes Ciceronis, Sallustii, Julii Caesaris et Curtii, Cicero's, Plinius und Seneca's gewähltere Briefe und einige römische Dialoge des Plautus und Terentius; d) die ung. Grammatik und Übersetzungen aus dem Lateinischen und einer der Muttersprachen in das Ungarische; e) die deutsche Grammatik auf dieselbe Art; f) aus der Arithmetik die übrigen Regeln in ihrer Anwendung; g) aus der Geographie die übrigen Länder der österreichischen Monarchie ausserhalb Ungarns; h) Schön- und Korrekt-Schreiben in den Übungen.

Von den Humanitäts Studien im Allgemeinen.

Hiezu gehören: Die dogmatische Religionslehre. Zuerst die ungebundene, so dann die gebundene Redensart in den drei Sprachen und öffentliches Deklamiren am Schlusse eines jeden Semesters. —

Die Grundzüge der Logik, als Basis der Redekunst. — Die Altertumskunde und Mythologie der Griechen und Römer, zur bessern Auffassung der Klassiker; — griechische, lat. und ung. Literatur und Philologie; sowie das Lesen und Erklären klassischer Autoren und endlich die Aesthetik; — die Wiederholung der Arithmetik und im letzten Jahrgange einige Kapitel aus der Algebra als Vorbereitung für die Mathematik. — Aus der Naturlehre die 3 Reiche, nebst der Geognesie (Erdlagekunde) und einer kurzen Lehre des Menschen. — Nachdem die vaterländische Geschichte einen Lehrgegenstand der zwei letzten Grammatikal-Klassen bildet, soll hier die allgemeine Geschichte, aber nur in Grundzügen vorgetragen werden. — Sodann die Geographie, Mathematik und Physik mit Anwendung der Erdkugel und der Armillar-Sphäre; die Darstellung der 5 Welttheile auf der Landkarte und im ersten Jahrgange auch ein kurzer Überblick der alten Geographie. Endlich soll in den Humanitäts-Schulen nur die klassische Literatur, die Altertumskunde der Griechen und Römer in lateinischer Sprache vorgetragen werden.

Insbesondere aber

in der I. Humanitäts-Klasse: a) die Religionslehre bis zu den Sakramenten; b) die Logik der Redekunst wie oben; der erste Theil der Beredsamkeit zugleich mit Berücksichtigung der vaterländischen Sprache; Übungen in der ung., lat. und zuweilen auch in der deutschen Sprache nach den Regeln der Redekunst; c) Übersetzung lat. Klassiker ins Ungarische und Deutsche und die Erklärung derselben; das Lesen und Erklären vorzüglicher Stilar Beispiele in ung. und deutscher Sprache; d) die Altertumskunde der Griechen; e) aus der Naturlehre das Tierreich; f) die geschichtliche Zeitrechnung und die alte Geschichte; g) die alte Geographie, dann die Mathematik und Physik; h) aus der Arithmetik die Lehre von den Massen und Gewichten und die Lehre, die Wirtschafts-Rechnung zu führen; i) orthographische und kalligraphische Schreibungen.

In der II. Humanitäts-Klasse: a) aus der Religionslehre bis zu den christlichen Pflichten; b) die Regeln der lat. und ung. Poesie und oratorische Übungen in beiden; *poetische jedoch nur in der vaterländischen Sprache*; c) das Lesen und Erklären ungarischer, lateinischer und deutscher Klassiker; d) Archäologie und Mythologia Romana; e) aus der Naturlehre das Pflanzenreich; f) aus der allg. Geschichte das Mittelalter; g) aus der Geographie: Asien, Afrika, Amerika und Polynesien; h) die Algebra bis zu den Gleichnissen; i) Schön- und Korrekt-Schreiben bei den Übungen.

In der III. Humanitäts-Klasse: a) die Religionslehre bis zu Ende; b) die klassische Literatur; c) Philologia cum classicis authoribus; d) Aesthetik der Redekunst und der Poesie insbesondere die der übrigen Künste nur im Allgemeinen; e) aus der Natur-

geschichte das Mineralreich; *f*) aus der allgemeinen Geschichte das neuere Zeitalter; *g*) Europa's Geographie; *h*) die Algebra bis zu Ende; *i*) Übungen (oratorische) in lat. und ung. Sprache zugleich als Übungen in Schön- und Korrekt-Schreiben.

Von der Leitung der Gymnasien.

Die Oberleitung der Gymnasien kommt den Provinzial-Direktoren, die nächste aber den Lokaldirektoren sowohl im Lehrfache als bezüglich der Moralität zu. — In Verhinderungs- oder Ansuchungsfalle vertritt der älteste Humanitätslehrer den Direktor. — Das Dienstpersonale bestellt der Direktor. — Zu Direktoren werden gereifte, wohlunterrichtete und kluge Männer, wo möglich aus dem Mittel der wirklichen oder ausgedienten Professoren gewählt. — Den Vorschlag dazu hat der Oberdirektor der Statthalterei vorzulegen, ebenso den, ihm von den geistlichen Orden einzureichenden Vorschlag zu Direktorsstellen in ihren Gymnasien. — Die geistlichen Professoren sind dem nicht-geistlichen Direktor nur in Amtssachen untergeordnet. — In der Universität und in jedem geistlichen Orden wird ein *Institutum Repetentium* für diejenigen bestehen, die nach Beendigung der Philosophie und rücksichtlich des Noviziats sich dem Lehrfache in den Gymnasien widmen wollen. — Der Zutritt in die Instituta Repetentium bei den geistlichen Orden ist auch weltlichen Individuen gestattet. Die Besetzung der vom Ärar gezahlten Gymnasial-Lehranstalten hat im Wege des Konkurses zu geschehen; bei den, den geistlichen Orden anvertrauten Gymnasien müssen die Lehrer sich vor ihrer Anstellung einer Prüfung aus dem vorzutragenden Gegenstande, sowie auch aus der Pädagogik und Methodik unterziehen. — Für den Religions- und Sittenunterricht werden eigene Exhortatoren und Katecheten bestehen; diese können bei geistlichen Orden aus ihrem Mittel gewählt werden; doch müssen sie in den theologischen Wissenschaften, in der Katechetik und im Predigen bewandert sein; in den übrigen Gymnasien werden sie über Anempfehlung des Bischofs mit einem jährlichen Stipendium angestellt werden. — Die Instruktionen für das gesammte Leitungs-Personale wird nach erfolgter a. h. Genehmigung ausgearbeitet werden.

*

Die Statthalterei erachtet dieses Projekt dem dermaligen Zeitbedürfnisse und der wegen Emporbringung des Schulwesens ausgesprochenen a. h. Willensmeinung Eurer Mt. in thesi vollkommen angemessen. Insbesondere aber sei der Antrag, alle bei den Gymnasialklassen vorgeschriebenen Lehrgegenstände in der ung. Sprache vortragen zu lassen, dem allgemeinen, auch von Eurer Mt. anerkannten Wunsche entsprechend, ohne deshalb der lateinischen Sprache, die ebenfalls aus mehreren Rücksichten nötig

ist, und fortan als ein ordentlicher Lehrgegenstand behandelt werden wird, einen Abbruch zu thun.

Sie würde auch der Einführung des, von der Reichsdeputation zwar *gewünschten*, aber nicht vorgeschriebenen *Studiums der deutschen Sprache* um so bereitwilliger beipflichten, als die Sprache unter die ausgebildetsten in Europa gehört, in jedem Zweige der Wissenschaft vortreffliche Klassiker besitzt und in dem Verkehre Ungarns mit den übrigen Provinzen der österreichischen Monarchie fast unentbehrlich ist, somit also das Studium derselben der Nationalkultur nur zuträglich sein würde. Bei den dermaligen Verhältnissen und der Tendenz, der ung. Sprache einen fast ausschliessenden Gebrauch zu verschaffen, glaubt sie jedoch ein wesentliches Hindernis darin zu erblicken, dass es kaum möglich ist, ganz geeignete Professoren in der für fast 70 Gymnasien erforderlichen Anzahl (500), die zugleich aller drei Sprachen vollkommen mächtig wären, zu finden, und dass dieser Umstand diejenigen, die sich dem Lehrfache widmen wollen, davon noch mehr abschrecken, den im Lehrfache verwendeten geistlichen Orden aber ebenfalls grosse Schwierigkeiten bereiten würde. Sie weicht daher in dieser einzigen Beziehung, und nur der Form nach, von dem in Rede stehenden Plane ab, und glaubt, dass es genügen dürfte, die deutsche Sprache in den Gymnasien nur als *ausserordentliches* Studium einzuführen, und es entweder durch einen der Gymnasial Professoren gegen jährliche Remunerazion, oder, wo der Fond dazu vorhanden ist, durch einen besonderen, im Wege des Konkurses zu bestellenden besoldeten Professor (nach Art der wegen Beförderung der ung. Sprache im 16. Art. 1790/91 enthaltenen ursprünglichen Massregel) vortragen zu lassen, und zwar jeden Dienstag von 10—11 Uhr früh, jeden Mittwoch und Sonnabend aber terminatis ordinariis collegiis ebenfalls durch eine Stunde. Die für das Studium der deutschen Sprache in dem Projekte bemessenen Stunden aber könnten zur besseren Erlernung der vaterländischen, in den Humanitäts-Schulen aber auch zur Erlernung der für die Poesis nöthigen griechischen Sprache, als auch der § 103, dann der 9. Punkt des § 111 und 112 des Deputations Operats anzudeuten scheinen, verwendet werden.

Die weitere Bemerkung der Statthalterei bezieht sich auf den Vortrag der vaterländischen Geschichte; es wird nämlich in dem 12. Punkte des Planes gesagt, dass selbe, weil sie eine grössere Urteilkraft erfordert, auf die Humanitätsklassen beschränkt bleibe, während dagegen der von den Humanitäts-Studien im Allgemeinen handelnde Abschnitt die Bestimmung enthält, dass nachdem die vaterländische Geschichte einen Lehrgegenstand der letzten zwei Grammatikalklassen bildet, in den Humanitäts-Klassen die allgemeine Geschichte vorzutragen sei. — Abgesehen von diesem Widerspruche kann die Statthalterei dem im 12. Punkte des Plans

angeführten, sehr problematischen Grunde nicht beistimmen und glaubt auch mit Rücksicht auf den Umstand, dass im Grunde des neuen Systems die Schüler der 4 Elementarklassen grössere Urteilstkraft in die Gymnasien bringen werden, dass die vaterländische Geschichte in der 2ten und 3ten Grammatikal-Klasse vorzutragen und der in Rede stehende Plan in genere et specie darnach abgeändert werde.

Dieses Operat wurde nach der bestehenden Gepflogenheit an die k. k. *Studien-Hof-Kommission* geleitet. Sie hat mit Vergnügen daraus wahrgenommen, dass der empfohlene Lehrplan sich den Einrichtungen in den deutschen und italienischen Provinzen sehr nähere und dem Studium *der deutschen Sprache* darin eine vorzügliche Stelle eingeräumt wurde; da ihr jedoch die Bildungsstufe und die übrigen Verhältnisse Ungarns nicht in dem Masse bekannt sind, um ihre Bedenken über diesen Studien-Plan begründen zu können, so glaubte sie dem Wunsche der k. ungar. Hofkanzlei am besten entsprochen zu haben, in dem sie ihr eine Abschrift des a. u. Vortrags vom 31. Juli 1842, womit der neue Lehrplan für die ihrer Oberleitung unterstehenden Gymnasien der a. h. Genehmigung Euerer Mt. unterzogen worden ist, zur Disposition mittheilte.

Die Hofkanzlei hielt es für angemessen, diesen Lehrplan dem Freiherren von Mednyánszky vorläufig zur Begutachtung, sodann aber zu dem Ende mitzuteilen, damit er die Abänderung des von ihm ausgearbeiteten Studien-Planes darnach, und mit Berücksichtigung der hinsichtlich der Elementar-Schulen unter dem 26. Oktober 1842 und 11. April 1843 erflossenen a. h. Entschliessungen, sowie auch der Bemerkungen der Statthalterei selbst vornehme.

Dieses so abgeänderte Projekt, welchem auch der dlichtigste Herr Ehg. Reichs Palatin beistimmt, unterscheidet sich von dem früheren nur in folgenden Punkten:

1. Bei den Elementarschulen enthält der 3te Punkt in Gemässheit der bezogenen a. h. Entschliessung die Bestimmung, dass zur Vorrückung in die Grammatikalklassen nicht die Beendigung aller vier, sondern nur der ersten *drei* Klassen vorgeschrieben sei; und in dem 6. Punkte, welcher die Studien der 1. Grammatikal Klasse enthält und darauf hindeutet, dass in Elementarschulen aus der lateinischen Grammatik nichts vorzutragen sei, sind die Worte: „*praeter lectionem et scriptionem vocum latinorum*“ eingeschaltet worden.

2. In Folge der oben erwähnten Bemerkung der Statthalterei ist das Studium der vaterländischen Geschichte für die II. und III. Grammatikalklasse vorgeschrieben.

3. Bei den in den Humanitätsklassen vorzutragenden Studien ist in Bezug auf die Algebra, Geometrie und Physik in Gemäss-

heit des Lehrplanes für Österreich die Abänderung so geschehen, dass der nach dem ersten Plane für die II. Humanitätsklasse so vorgeschriebene dritte Teil der Arithmetik (von Massen und Gewichten) nunmehr in dem ersten Jahrgange, die Algebra aber im zweiten Jahrgange und im ersten Semester des dritten Jahrganges, und die Elementar-Geometrie im 2. Semester vorgetragen wird; und dass aus der Naturgeschichte das Pflanzen- und Mineralreich im II. Jahrgange zusammen; im III. Jahrgange aber die Grundzüge der Physik vorgetragen werden, um die Jugend für diese Wissenschaften vorzubereiten. Hiernach sind auch die einzelnen Studien-Tabellen abgeändert.

*

Das Gutachten der Hofkanzlei bezieht sich auf die eingangserwähnten, den ganzen Lehrplan umfassenden 12 Punkte, und besteht in Folgendem:

Über die Einleitung, dann über den *I. und II. Punkt* findet sie nichts zu bemerken.

Der III. Punkt sei in Gemässheit der a. h. Anordnung abgeändert.

Der IV. Punkt spricht die Vorschrift aus, dass alle Studien mit Ausnahme der klassischen Literatur, dann der griechischen und römischen Archaeologie, in ung. Sprache vorgetragen werden sollen. Hierüber hat die Hofkanzlei mit Vortrag vom 16. Oktober 1841 (2243. 948, 1841) den Antrag gestellt, dass mit Ausnahme der Syntax, der Rhetorik, Poesie, und der Archäologie der Griechen und Römer, alle Gymnasial-Studien in der ung. Sprache vorzutragen wären, und zwar in 46 Gymnasien alsogleich, in den übrigen 15 aber in einer Gradazion von 6 Jahren, dass aber vorläufig für zweckmässige Schulbücher, insbesondere aber eine Grammatik der lat. Sprache (ungarisch) gesorgt werden müsste. In letzterer Beziehung bemerke nun Baron Mednyánszky, dass die Aufforderung wegen Anfertigung dieser Bücher nicht früher ergehen könne, bis nicht das Programm der Studien einer jeden Klasse festgesetzt ist. Die Hofkanzlei erkennt in thesi die Richtigkeit dieser Bemerkung nicht, glaubt indess, dass in specie die Anfertigung der lat. Grammatik in ung. Sprache noch vor Feststellung des neuen Lehrsystems hätte eingeleitet werden können. Betreffend das Prinzip, um welches es sich in diesem Punkte handelt, nämlich die Erhebung der ung. Sprache zur Vortrags-Sprache in den Schulen; so ist die Hofkanzlei mit Rücksicht auf die a. h. Resolution, welche diesfalls im J. 1840 an die Reichsstände ergangen ist, und mit Rücksicht auf die dermaligen Verhältnisse und den neuerdings ausgesprochenen Wunsch der Reichsstände, des Erachtens: dass dieses Prinzip in thesi noch vor der Herausgabe der Schulbücher, in dem Operat selbst ausgesprochen, a. h. genehmiget und der Statthalterei auf-

getragen werde, die sechsjährige Gradazion bei den oben erwähnten 15 Gymnasien zu beobachten und dafür zu sorgen, dass die Syntax ornata in den Grammatical Klassen, in den Humanitäts-Klassen aber die literatura classica, dann die ars rhetorica et poetica, nec non archaeologia graeca et romana überall latein vorgetragen werden. Überdiess müsste noch erklärt werden, dass diese Massregel nur Ungarn betreffe und sich auf Kroatien und Slavonien nicht beziehe, indem hier auch in Zukunft alle Gymnasial Studien latein vorzutragen sind und für die ung. Sprache, als ordentlichen Lehrgegenstand, ein eigener Professor in jedem Gymnasium anzustellen ist.

Über den V. Punkt hat die Hofkanzlei nichts zu bemerken.

Was den VI. Punkt betrifft, (nämlich das Studium der deutschen Sprache), so glaubt die Hofkanzlei, dass es nicht in der Absicht des Baron Mednyánszky liegen konnte, die deutsche Sprache gleich den übrigen Studien durch jeden einzelnen Professor in seiner Klasse vortragen zu lassen; indem es auch ihm bekannt sein musste, dass alle diese Professoren in der deutschen Sprache nicht in dem Grade bewandert sein werden, um den Unterricht darin ertheilen zu können. Um jedoch durch die Verpflichtung der Schulpjugend diese Sprache zu lernen, nicht einerseits unter den dormaligen Verhältnissen unangenehme Interpretationen, Zwistigkeiten und Reklamationen zu veranlassen, und da andererseits die Nützlichkeit dieser Sprache so einleuchtet, dass gewiss sehr viele Schüler sich derselben widmen werden; so glaubt die Hofkanzlei, dass es, um zum Zwecke zu gelangen, vor der Hand genügen dürfte, für die deutsche Sprache, — zwar nicht auf die von der Statthalterei [vorgeschlagene] sehr unzweckmässige Art der Eintheilung aller Schüler ohne Unterschied, in die Klasse der Incipientium und Proficientium, und nicht blos durch 3 Stunden in der Woche für alle Schüler des Gymnasiums zugleich, — sondern in einer jeden Klasse abgesondert zwei Stunden wöchentlich, nach Beendigung der ordentlichen Lehrstunden zu bestimmen, für alle 6 Klassen einen eigenen Professor zu bestellen und zu besolden, und das Studium der deutschen Sprache nicht für ein obligates, sondern für ein freies zu erklären. Die Klassifizierung in dem Fortgange wäre abgesondert vorzunehmen.

Punkt VII. In Betreff der griechischen Sprache, welche in den Gymnasien Österreichs ein Studium ordinarium ist, bleibt Baron Mednyánszky, selbst nach Würdigung des Lehrplanes für Österreich, aus den schon oben entwickelten Gründen, bei seiner früheren Ansicht, dass dieses Studium in den Gymnasien nicht vorzutragen sei. Die Statthalterei will dagegen, in Übereinstimmung mit dem Operate der Regnikolar-Deputation, dass die Grundbegriffe dieses für die Poesie nothwendigen Studiums als Vorbereitung zu dessen Fortsetzung in der Akademie, in den Humanitäts Klassen

vorgetragen werden. Zu bemerken ist: dass bis jetzt die griechische Sprache in den Gymnasien Ungarns weder als ordinarium, noch als extraordinarium Studium bestand, dass sie seit vielen Jahren auf den Akademien als ausserordentliches Studium zwar vorgetragen wurde, jedoch wegen Abgangs von Schülern fast überall eingestellt werden musste. — Gegenwärtig wird sie nur in Pressburg und Pest tradirt. Die III^{te}, noch in Verhandlung stehende Sekzion des Lehrplanes enthält den Antrag, die griechische Sprache für angehende Ärzte und Theologen als ordinarium, für die übrigen Schüler als extraordinarium Studium bestehen zu lassen.

Nachdem die Kenntnis der griechischen Sprache im praktischen Leben für die Gymnasial Schüler nicht unumgänglich nöthig, und es auch nicht möglich ist, für ein jedes Gymnasium einen geeigneten Professor der griechischen Sprache zu finden, so wäre nach dem Erachten der Hofkanzlei die griechische Sprache in den Gymnasien weder als ordentliches, noch als ausserordentliches Studium einzuführen. Damit jedoch diejenigen, die eine Vorliebe dazu zeigen, auch die Gelegenheit erhalten, diese Sprache zu lernen, so könnte gestattet werden, dass in den 5 Haupt-Gymnasien der für die Akademien bestellte Professor, den sich meldenden Humanitäts Schülern den Unterricht in den Anfangs-Gründen dieses Studiums abgesondert erteile.

VIII. Punkt: Hinsichtlich des Vortrags einiger kontemplativer Studien, um die Gymnasial-Jugend für die philosophischen Wissenschaften mehr vorzubereiten, findet die Hofkanzlei in thesi nichts zu bemerken; behält sich jedoch vor, ihre Bemerkungen dort vorzubringen, wo von diesen Studien in specie die Rede sein wird.

IX. und X. Punkt: Als vollkommen begründet ebenfalls ohne Bemerkung.

XI. Punkt: In Betreff der Schulbücher hat Freiherr von Mednyánszky, nachdem ihm der Lehrplan für Österreich mitgeteilt wurde, sich für die darin ausgesprochene Modalität ausgesprochen, (ohne jedoch den neuen Plan darnach abgeändert zu haben) dass man nämlich die Manuskripte nach einem, früher bekanntzugebenden Programm anfertigen, diese dann durch eine aus erprobten Schulmännern zusammengesetzte Kommission prüfen, in Druck legen, und je in 10 Jahren wieder überprüfen lassen solle.

Dieser Meinung stimmt auch die Hofkanzlei mit dem weiteren Antrage bei, dass diese Bestimmung in dem Lehrplane selbst ausgedrückt und dem Freiherrn von Mednyánszky aufgetragen werde, in Gemässheit der zu erlassenden a. h. Entschliessung das fragliche Programm selbst anzufertigen und es der Statthalterei zum Behufe der Kundmachung vorzulegen. Die Glieder der Kommission aber, welche die darnach verfassten Manuskripte zu prüfen

hätten, wären für diesmal durch Freiherrn von Mednyánszky, in Zukunft aber je nach Ablauf von 10 Jahren durch den jeweiligen Universitäts-Präses zu ernennen, und ihre Anträge im Wege und mit dem Gutachten der Statthalterei der a. h. Entscheidung zu unterziehen.

Der XII. Punkt handelt von den Lehrgegenständen insbesondere. In Betreff der Grammatikal-Studien macht die Hofkanzlei folgende Bemerkungen: a) die *deutsche Sprache* wäre in Gemässheit der ad VI gemachten Bemerkung für ein *ausserordentliches Studium zu erklären*; b) hinsichtlich des Studiums der *vaterländischen Geschichte*, bei welchem die obige Bemerkung der Statthalterei berücksichtigt worden ist, haben die Stände der Nebenländer im verflossenen Jahre unter anderen auch die Bitte gestellt, dass die Geschichte der Nebenländer aus der Epoche vor der Vereinigung derselben mit Ungarn, zugleich mit der Geschichte Ungarns vortragen werde. Der Hofkanzlei scheint diese Bitte gerecht; ihrer Ansicht nach wäre daher der Statthalterei aufzutragen, zu veranlassen, damit in dem Agramer Studien Bezirke mit der Geschichte Ungarns zugleich die Geschichte der Nebenländer aus jener Epoche, und zwar in den betreffenden Grammatikal-Klassen in angemessener Kürze, in der Academie aber pragmatisch vortragen und auf diesen Umstand auch bei Prüfung der einschlägigen Bücher Rücksicht genommen werde.

Was die *Humanitäts-Studien* anbelangt, so findet die Hofkanzlei in Betreff der Natur- und allgemeinen Geschichte, sowie eines kurzen Unterrichts in der Aesthetik nichts zu bemerken; auch scheint ihr das Studium der Elementar-Physik und Elementar-Geometrie desshalb nützlich, um einerseits in Befolgung des ad VIII ausgesprochenen Grundsatzes die Humanisten für die Akademie vorzubereiten; andererseits aber jenen Schülern, die nach Beendigung der Humaniora die Schulen verlassen, wenigstens die ersten Begriffe dieser Wissenschaft beizubringen. Der einzige Regierungsrat Purkhardtshoffer hat sich für die Ausschliessung des Studiums aus den Humanitäts-Klassen ausgesprochen.

Hingegen dürfte es nach demselben Grundsatz angedeutet sein, nicht die ganze Algebra, sondern nur die leichteren Hauptstücke aus derselben, und zwar nur im 1. Semester des dritten Jahrganges vortragen zu lassen, und die übrige diesem Studium in dem neuen Plane gewidmete Zeit dem eigentlichen Studium der Humanitäts-Klassen, nämlich der Rhetorik und der klassischen Literatur zuzuwenden.

Hierher gehört auch der in dem Lehrplane für Österreich enthaltene Antrag, dass in den Grammatikalklassen und eben so auch in den Humanitäts-Klassen die Professoren mit ihren Schülern vorzurücken und nach drei Jahren wieder die erste Klasse zu übernehmen hätten; dann, dass für die mathematischen Studien

zusammen mit der Naturgeschichte und Physik ein eigener Professor zu bestellen sei, der den Unterricht in allen sechs Klassen zu ertheilen hätte. Dieser Antrag wird dadurch begründet, dass es schwer sei, so viele Individuen aufzubringen, die in den philologischen, mathematischen und Naturwissenschaften so bewandert sind, dass sie dieselben gehörig vortragen könnten.

Gegen die Annahme und Einführung des ersten Theils dieses Antrags scheint kein Hindernis obzuwalten; dem zweiten Theile hingegen kann die Hofkanzlei in Studiensachen, mit Ausnahme der Regierungsräte Halaska und Purkhardtthoffer desshalb nicht beipflichten, weil man sonst für ein jedes Gymnasium um einen Professor mehr, somit also auch grössere Auslagen benöthigen würde, weil man für die zahlreichen Gymnasien nicht leicht die nöthige Anzahl Professoren finden könnte, und weil man bei einem jeden, der sich dem Lehrfache widmet, voraussetzen muss, dass er in den gedachten Wissenschaften in dem Grade bewandert ist, um seinen Schülern die ersten Anfangsgründe derselben beizubringen.

Dagegen wäre das Studium der Religionslehre, um den Professoren einigermassen eine Erleichterung zuzuwenden und einen gleichförmigen Unterricht zu erzielen, durch ein eigenes Individuum, und zwar durch den Exhortator, welcher ohnedies in einem jeden Gymnasium angestellt werden muss, vorzutragen.

Diese Modifikation ist die einzige, welche die Hofkanzlei in Bezug auf die Leitung der Gymnasien in Antrag bringt, in dem sie zugleich auch das Collegium repetentium und die darüber gemachten Vorschläge für annehmbar erklärt.

In dem Lehrplane für Österreich kommt über dies noch der Antrag vor, dass man den Professoren Gehilfen zur Praxis beugeben, die Prüfungen jeden Monat und unvermuthet vornehmen, die Schulzeugnisse in der Muttersprache ausfertigen lassen (damit sie auch die Eltern der Schüler zu verstehen im Stande seien), Bibliotheken errichten, die körperliche Strafe abschaffen, die Disciplinar- und sonstige Vorschriften festsetzen solle etc. — Diese Gegenstände werden hier desshalb nicht besprochen, weil sie in die letzte Sektion des Lehrplanes gehören.

Die Hofkanzlei bittet um die a. h. Genehmigung dieses Koordinirungs-Planes für Gymnasien unter den beantragten Modifikationen, um dann dasjenige einleiten zu können, was in betreff des Studien-Schema, der Studien-Ordnung, des Programms für die Schulbücher etc. nothwendig sein wird. Spitko. 26. Jänner.

Vorgetragen in der Conferenz vom 28. Februar 1844.

Die tg. Conferenz glaubte in die meritorische Berathung der vorliegenden Anträge in so lange nicht eingehen zu können, bis einerseits das Operat der Studienhofkommission vom 31. Juli 1842,

bezüglich der Verbesserung der Gymnasialstudien in den deutsch-erbländischen Provinzen, *andererseits* aber auch die unter der Z. 1040—431. 1842 verhandelten Anträge, wegen teilweiser Einführung der ungar. Sprache als Lehrsprache in den Unterrichtsanstalten Ungarns, a. h. erlediget sein werden; und dies zwar aus dem Grunde: weil das oberwähnte Operat von der Studienkommission, der ungarischen Hofkanzlei mit der Zusicherung der nachträglichen Mitteilung der darauf zu erfolgenden a. h. Schlussfassung, in Abschrift mitgeteilt, und von der letztern bei dem vorliegenden Regulationsplan auch benützt wurde; beide Operate also im Zusammenhange stehen, und nach gleichen Grundsätzen um so mehr erledigt werden sollten, als es sehr wünschenswert ist, dass das Erziehungssystem in allen Ländern der Monarchie nach gleichen Prinzipien geregelt, und in dasselbe die möglichste Einheit gebracht werde; *weil* ferner die vorherührten Anträge über die Lehrsprache, den vorliegenden Studienplan durchweben; dieser also auch in so lange nicht geprüft werden kann, bis über jene Verhandlungen die a. h. Willensmeinung Euerer M^t nicht bekannt sein wird.

Die tg. Konferenz sieht sich daher verpflichtet, Euere M^t um die a. g. Erledigung der beiden vorherührten Geschäftsstücke ehrfurchtsvollst zu bitten; wo sie dann nicht unterlassen wird, über den hier vorliegenden Gegenstand das weitere Gutachten gehorsamst zu erstatten.

Am 4./3. 1844.

Duschek.

Megjegyzés nélkül láttamozva március 6—27-ig:

Somssich, Pilgram, Jüstel, Purkhart, Mailáth, Hartig, Cziráky, Nádasdy, Kollowrat, Metternich.

Ihre Kaiserlichen Hoheiten die Durchl. Herren Erzherzoge Franz Carl und Ludwig haben Einsicht genommen.

149.

1844 január 29.

A rendek határozata az 1843 június 20. és december 5. határozatnak az 1844 január 23. kir. leirat hatása alatt való megszüntetéséről.

Nyomt., Irományok 2, 102. l.

V. ö. az 1843 október 12. leirat, 144. sz. alatti befejező jegyzetét és az 1844 január 23. leiratot, 147. sz. alatt.

A KK. és RR. a f. é. jan. 23. napjáról érkezett K. K. válasz által, azon nyomasztó körülményeket, melyek az 1843. évi jún. 20-án hozott határozatnak, dec. 5-én is lett további megtartására okul szolgáltak, megszüntetve lenni látván — fennemlített jún. 20. és

dec. 5. határozataikat, a horvátországi követekre nézve, ezen országgyűlés további folyamára megszüntetik; és ennek folytában, az 1843. évi okt. 12. költ. K. K. leiratra határozott felírás felterjesztésétől is elállanak; mindazonáltal

Az okt. 12-ről érkezett K. K. leiratban foglaltakra kijelentik, hogy valamint azt el nem esmerik, hogy a kormány a KK. és RR.hez, mint a törvényhozás hason feléhez, parancsolag (!) szólhasson, úgy ellenben, a táblának azon jogát, hogy a köréhez tartozó bel dolgai felett önállólag intézkedjék, valamint eddig gyakorolták, úgy jövőre nézve is fentartják, s e részben a mult dec. 5-én általuk megállapított felírásukban¹ foglalt elvekhez szorosan ragaszkodnak.

150.

1844 február 24 — március 27.

Az államkonferencia irata az erdélyi udv. kancellária január 27-iki, a gubernium és a szász hatóságok levelezési nyelve dolgában tett felterjesztéséről.

Ered., Conf. 1844:221. sz.

V. ö. a gubernium és szász hatóságok közt felmerült nyelvi nehézségekre a Bevezetést, 166. l.

Vortrag

der siebenbürgischen Hofkanzlei vom 27. Jänner 1844. betreffend die von Seite des Guberniums an die sächsischen Gerichtsbarkeiten erlassenen ungarischen Intimate, und die von Seite der Letztern deshalb gemachten Gegenvorstellungen.

Die siebenbürgische Hofkanzlei legt mit gegenwärtigem Vortrag zwei Vorstellungen des Guberniums vor, mit welchen angezeigt wird: dass die Magistrate von *Hermannstadt*, *Kronstadt*, *Medgyes*, *Schässburg* und *Bistritz*, dann die Offiziolate von *Leschkirch* und *Reps*, aus Anlass dessen, dass das Gubernium an diese ungarische Weisungen ergehen liess, Gegenvorstellungen an das Gubernium gemacht und dieses ersucht haben, in den an die sächsischen Gerichtsbarkeiten zu erlassenden Expeditionen *den Gebrauch der lat. Sprache* im Sinne des 31. Art. vom Jahre 1791 auch fernerhin beizuhalten, die Einberufungs-Edikte aber, dann die Personal-Beschreibungen, und alle in Druck zu legenden Publicanda, den sächsischen Gerichtsbarkeiten *in deutscher Sprache mitzuteilen*. Dass ferner die Magistrate von *Hermannstadt* und *Kronstadt* in ihren diessfälligen Vorstellungen eine Sprache führen, welcher sich untergeordnete Behörden einer Landesstelle gegenüber keineswegs bedienen können, — deutsche Vorstellungen an das Gubernium, um diesem zu trotzen, richteten, und als sie die Weisung

¹ Az el nem küldött feliratjavaslat, l. 144. sz. befejező részében.

erhielten, dies nicht zu thun, indem es dem bisherigen Gebrauche entgegen sei, dennoch nicht gehorchten.

Das Gubernium hat diese ganze Angelegenheit auf zwei Fragen reduziert:

1. in welcher Sprache das Gubernium an die sächsischen Gerichtsbarkeiten schreiben soll, und

2. in welcher Sprache die sächsischen Gerichtsbarkeiten ihre Berichte an das Gubernium zu erstatten haben.

Was die 1. Frage anbelangt, erinnert das Gubernium, dass die sächsischen Gerichtsbarkeiten im Allgemeinen, ohne jedoch ein positives Gesetz anzuführen, behaupten: dass eine ung. Correspondenz mit ihnen gesetzwidrig sei, — sie berufen sich auf den 31. Art. v. J. 1791, welcher folgendermassen lautet: (itt idézve ezen t.-cikk) — und glauben, weil in diesem die sächsische Nation nicht erwähnt wird, dass der Gebrauch der ung. Sprache auf sie sich keineswegs erstrecke, sondern dass in ihren Angelegenheiten die lat. Sprache auch fernerhin zu verbleiben habe.

Das Gubernium bemerkt, dass diese Auslegung falsch, und dem bisherigen durch das Gubernium gegenüber den sächsischen Gerichtsbarkeiten in Bezug auf die Correspondenz beobachteten Usus entgegen sei, — was, wie dasselbe weiter erinnert, aus folgenden noch mehr ersichtlich ist: Ohne zu berühren, dass die, zur Zeit der National Fürsten in Siebenbürgen gebrachten, und noch jetzt bestehenden Gesetze, bloss nur in ung. Sprache abgefasst sind, führt das Gubernium an:

Dass alle Gubernial-Verordnungen bis zum Jahre 1762, selbst jene die an die sächsischen Gerichtsbarkeiten erlassen wurden, bloss nur in ung. Sprache abgefasst und von diesen häufig auch ungarisch beantwortet wurden; in dem gedachten Jahre 1762 war Baron Buccow zum Gubernial Präsidenten ernannt und aus Dienstes Rücksichten die lateinische Sprache statt der ungarischen eingeführt. Dieser Gebrauch dauerte fort bis zur Einführung der deutschen Sprache im Jahre 1785.

Durch das k. Rescript vom 28. Jänner 1790 war Alles wieder in den Stand vom Jahre 1780 zurückgesetzt; das Gubernium correspondirte mit den ungarischen und Székler Gerichtsbarkeiten nur ungarisch, — mit den sächsischen aber abwechselnd bald ungarisch und bald wieder latein; endlich wurde das schon oft berufene Gesetz im Jahre 1791 gebracht: Das Gubernium versteht selbes so, dass durch dieses der noch vor dem Jahre 1762 bestehende Gebrauch der ung. Sprache wieder eingeführt wurde, indem späterhin die ung. Sprache aus den ämtlichen Correspondenzen gänzlich ausgeschlossen war; und nachdem in dem citirten Artikel die Fälle nicht angeführt sind, in welchen die lat. Sprache zu gebrauchen ist, die sächsischen Gerichtsbarkeiten aber darin gar nicht erwähnt werden, so macht das Gubernium

die Folgerung, dass es dem vor dem Jahre 1762 bestehenden Gebrauche gemäss die Correspondenzen in ung. Sprache auch mit den sächsischen Gerichtsbarkeiten zu führen habe.

Es sei zwar einerseits wahr, dass das Gubernium, wie es selbst bemerkt, im Jahre 1790 auf die Bitte einiger sächsischer Gerichtsbarkeiten seine Erlässe an diese grösstenteils latein ergehen liess, — ja, selbst nach dem im Jahre 1791 gebrachten oft berührten Gesetz-Artikel mit den sächsischen Jurisdictionen grösstenteils (*a potiori*) latein correspondirte; — andererseits sei es jedoch wieder gewiss, dass *auch* ungarische Intimate fortwährend erlassen wurden, und dass es willkürlich war, latein oder ungarisch zu schreiben, was nicht nur aus den in den Archiven vorhandenen Akten ersichtlich ist, sondern auch von den sächsischen Gerichtsbarkeiten selbst anerkannt wird.

Das Gubernium bemerkt sonach, dass *aus dem*, was dasselbe im Jahre 1790 auf die Bitte der sächsischen Gerichtsbarkeiten zum Theil gethan, und auch später zu tun freiwillig fortgesetzt hat, — eine *Verpflichtung* oder *Schuldigkeit*, von welcher die sächsischen Gerichtsbarkeiten sprechen, schon um so weniger gefolgert werden könne, als dasselbe Gubernium auch nach dem im Jahre 1791 gebrachten 31. Gesetzartikel nicht nur mit den sächsischen Gerichtsbarkeiten, sondern auch mit der k. Gerichtstafel, dann mit den ungar. und Székler Obergespännern und Oberbeamten der Taxalorte bis zur neuesten Zeit grösstenteils nur latein correspondirte, wo es doch ausser Zweifel ist, dass diesem gestattet war, die ung. Sprache hierbei anzuwenden.

Nachdem das Gubernium, wie es weiter erinnert, mit den sächsischen Gerichtsbarkeiten fortwährend latein und ungarisch (das Zeitalter des Höchstseligen Kaisers Joseph des 2ten weggerechnet) correspondirte, dasselbe demnach den Usus für sich hat, die sächsischen Gerichtsbarkeiten aber ein Recht sich zueignen wollen, welches sie, wie das Gubernium bemerkt, nie hatten, so glaubt dasselbe: dass den sächsischen Gerichtsbarkeiten ihre diessfällige Widerspenstigkeit ernstlich verhoben, zugleich aber auch die Weisung erteilt werden sollte, sämtliche Gubernial-Verordnungen, ob sie ungarisch oder latein sind, anzunehmen, und diesen auf das pünktlichste nachzukommen. *Auch bemerkt das Gubernium*, dass es diese Angelegenheit bloss aus dem Grunde die a. h. Entscheidung vorgelegt hat, um jeden Argwohn von Parteilichkeit von sich zu wälzen, und den weiteren unliebsamen Collisionen ein Ende zu machen; einstweilen bis zur Erlassung der a. h. Entschliessung hat *das Gubernium verfügt*: dass „die Circular-Erlässe, wie auch jene Expeditionen, die nicht nur die sächsischen, sondern auch die ung. und Székler-Gerichtsbarkeiten betreffen, bloss nur in ung. Sprache, — solche aber, die allein nur an die sächsischen Gerichtsbarkeiten ergehen, latein erlassen werden.“ — In Bezug auf

die in neuester Zeit durch einige sächsische Gerichtsbarkeiten angewendete *deutsche Sprache* bemerkt das Gubernium: Dass dies geradezu dem bestehenden Usus in Bezug auf die Correspondenzen entgegen sei, und nachdem die deutsche Sprache in Siebenbürgen gesetzlich zur diplomatischen nicht erhoben ist, so hat das Gubernium die deutschen Vorstellungen, mit der Weisung, solche ins latein zu übersetzen, den betreffenden Jurisdictionen zurückgesendet, zugleich aber auch sämmtlichen Gerichtsbarkeiten zur Pflicht gemacht, sich streng an den bestehenden Usus im Sinne des am 12. Jan. 1843 erlassenen Hof-Decretes zu halten. Nachdem aber der Hermannstädter- und Kronstädter Magistrat diesen Verfügungen keine Folge leisten wollte, hat das Gubernium die genaue Vollziehung seiner obigen Befehle aufs strengste anbefohlen.

Späterhin hat die gesammte sächsische Nation aus ihrer Versammlung, die sie nach dem Landtage 1843 hatte, eine Vorstellung an das Gubernium gerichtet, und gebeten: an die sächsischen Gerichtsbarkeiten nur lateinische Erlässe ergehen zu lassen.

Das Gubernium bemerkt, dass in Bezug auf diese Vorstellung auch nur dasselbe wieder zu bemerken ist, was schon früher angeführt wurde.

*

Die siebenbürgische Hofkanzlei theilt gleichfalls, wie das Gubernium, diese Angelegenheit in zwei Fragen:

1. *In welcher Sprache das Gubernium seine Verordnungen an die sächsischen Gerichtsbarkeiten erlassen soll; und*

2. *in welcher Sprache die sächsischen Gerichtsbarkeiten ihre Vorstellungen an das Gubernium zu richten haben.*

Was die erste Frage anbelangt, so bemerkt die Hofkanzlei, dass hierin der schon oben angeführte 31. Ges. Art. v. J. 1791 als Richtschnur anzunehmen sei, und wiewohl in dieser die Sachsen nicht erwähnt werden, so könne desshalb noch keines Wegs mit Richtigkeit die Folgerung gemacht werden, als wären auch an die sächsischen Gerichtsbarkeiten ungarische Verordnungen von Seite des Guberniums zu erlassen.

Wenn man den Usus seit dem Gesetze vom Jahre 1791 betrachtet, so sei es gewiss, dass die Gubernial-Verordnungen *grösstentheils latein an die sächsischen Gerichtsbarkeiten* erlassen wurden; — nur *in neuester Zeit* war hierin durch das Gubernium eine Änderung gemacht, was auch die gegenwärtigen Streitigkeiten hervorgerufen hat.

Die siebenbürgische Hofkanzlei glaubt demnach, dass zur Beruhigung der Gemüther der schon seit *lange bestehende Usus*, — welcher darin besteht: dass die Circular-Erlässe — dann solche Expeditionen, die sowohl die sächsischen, als auch die ungarischen und Székler-Gerichtsbarkeiten betreffen; *ungarisch*, — jene Expeditionen aber, die bloss nur an sächsische Jurisdictionen ergehen,

latein erlassen werden; — *a. g. genehmigt*, und dem Gubernium zur Beobachtung als Norm vorgeschrieben werden sollte.

Was die zweite Frage anbelangt: erinnert die Hofkanzlei, dass aus den in den Archiven vorhandenen Akten ersichtlich sei, dass die sächsischen Gerichtsbarkeiten seit dem Jahre 1791, in welchem der fragliche schon oben citirte Gesetz-Artikel gebracht wurde, fortwährend *nur latein* ihre Vorstellungen an das Gubernium machten; weshalb die gedachte Hofstelle bemerkt, dass die sächsischen Gerichtsbarkeiten so wohl gegen das Gesetz, als auch gegen den bestehenden Usus handelten, als sie auf die ung. Verordnungen des Guberniums deutsche Vorstellungen machten, ja, dadurch noch mehr fehlten, als sie den Gubernial-Verordnungen den Gehorsam versagten, ihre deutschen Vorstellungen ins latein nicht übersetzen wollten, und wie der Hermannstädter Magistrat, die ung. Verordnungen des Guberniums zu seponieren beschlossen hatten.

Es geht demnach der Antrag der Hofkanzlei ad 2 dahin: dass den sächsischen Gerichtsbarkeiten ihr gesetzwidriges Verfahren im a. h. Namen Eurér Mt. ernstlich verhoben und diese zugleich angewiesen werden sollten, sich an den bestehenden Usus zu halten, und die Verordnungen des k. Guberniums aufs pünktlichste zu befolgen.

Az államkonferencia votumai:

In der Hauptsache vereinigt sich die tg. Conferenz mit den Ansichten der siebenb. Hofkanzlei; welche auch den im Präsidialwege erlassenen a. h. Entschliessungen vom 31. Juli 1842 und 3. Mai 1843. Conf. Z. 627. 1842 et 390. 1843 entsprechen. — Der Art. 31. 1791 kann auf die Sachsen offenbar nicht ausgedehnt werden, die daraus gezogene Folgerung des Guberniums ist also vollkommen unrichtig. Die berufenen frühern, das Jahr 1791 vorgehenden Epochen können hier zu keiner Norm dienen, diese also im Sinne der a. h. Schlussfassung vom 31. Juli 1842 nur nach dem, post conditum Art. 1791 beobachteten Usus festgesetzt werden. — Dieser Usus bestand nach der Bestätigung der Hofkanzlei darin, dass die sächsischen Jurisdictionen an das Gubernium lateinische Vorstellungen erstattet, das letztere aber ihnen ebenfalls in der Regel lateinisch geschrieben, und nur in einzelnen Fällen, insbesondere bei Circularien, und wo an mehrere Gerichtsbarkeiten zugleich geschrieben wurde, sich der ung. Sprache bedient hat.

Dieser Gebrauch wäre also aufrecht zu erhalten; zur Vermeidung einer weitem Ausdehnung der ung. Correspondenz, welche auf den Ausdruck „mixtae expeditiones“ gegründet werden könnte, scheine es indessen nothwendig ausdrücklich zu sagen, dass die ung. Sprache nur bei solchen Expeditionen gebraucht werden dürfe, welche gleichzeitig und gleichlautend an alle oder mehrere Jurisdictionen der 3 Nationen erlassen werden.

Dass die Magistrate zu Hermannstadt und Kronstadt *gross* gefehlt haben, indem sie sich den Gebrauch der deutschen Sprache in ihren Vorstellungen an das Gubernium eigenmächtig erlaubten, und den Anordnungen des Letztern den Gehorsam versagten, dieses unterliegt wohl keinem Zweifel; und über dieses pflicht- und ordnungswidrige Benehmen muss wohl beiden der verdiente *Verweis* erteilt werden; eben so wahr ist es aber auch, dass die Abweichung von der gesetzlichen Gepflogenheit, welche das Gubernium in der Amtscorrespondenz mit den Sachsen in der jüngsten Zeit beobachtete, gleichfalls nicht in der Ordnung war, und zu der strafbaren Eigenmächtigkeit der vorbenannten zwei Jurisdictionen *eigentlich die Veranlassung* gab. Die tg. Conferenz erachtet daher, dass auch dem Gubernium diesfalls eine angemessene Erinnerung zu machen wäre.

Am 17. III. 1844 Duschek, Somssich, 19. III. 1844 Pilgram, 20. III. 1844 Purkhart

gesehen mit der a. u. Bemerkung, dass *nach* dem Vortrage dieses Gegenstandes der a. u. Gefertigte Kenntniss von einer angeblich a. h. Orts befindlichen neuerlichen sächs. Vorstellung erhalten habe, in welcher Beweise beigebracht sein sollen, dass vor der Epoche des Sprachstreites auch die Circularien an die Sachsenstühle lateinisch erlassen worden sein. Befände sich eine solche Eingabe in a. h. Händen, so dürfte vor der Erledigung des vorliegenden Vortrages auch diese in Berathung kommen. 21. März Hartig.

22. März Cziráky.

Wenn mittlerweile eine neue Vorstellung a. g. bezeichnet an die siebenb. Hofkanzlei hinabgelangt ist, mit Gr. Hartig einverstanden. 22. III. Nádasdy.

Gesehen und liegt meine schriftliche Abstimmung bei. 23. III. Kollowrat.

Resol. Augustissima.

Intuitu officiosae inter gubernium Transsilvanicum et jurisdictiones Saxonicas correspondentiae, praevigenti legali usui cohaerenter, instar normae id observari volo, ut hae quidem relationes suas gubernio lingua latina praestare, istud vero intimationes suas ad praeattactas jurisdictiones Saxonicas pariter lingua latina exarare teneatur.

Communitati, et respective magistratui Cibiniensi, et Coronensi, proposita ad calcem praesentis remonstrationis repraehensio significanda, sed gubernium etiam ad id reflectendum est, quod observata per illud recentiori aevo in officiosa cum jurisdictionibus Saxonis correspondentia modalitas, legali usui cohaerens nequaquam fuerit.

Viennae, 27. Martii 1844. Ferdinandus.

Mellékelve Kollowrat következö külön votuma:

Die a. h. Entschliessung v. 31. Juli 1842 Conf. 1383 ordnete in Uebereinstimmung mit den Gesetzen, der alten Gepflogenheit und dem an die Stände erlassenen Rescripte an, dass „über die lateinischen Vorstellungen und Berichte der sächsischen Gerichtsbarkeiten die Gubernial-Intimate ebenfalls in lat. Sprache verfasst und erlassen werden sollen“.

Da den Ständen gegenüber zur leichteren Vertheidigung der angenommenen Massregel, — sich auf den seit 31. Oct. 1791 beobachteten Usus berufen wurde, so entstand auf Seite derjenigen, die die ung. Sprache den sächsischen Jurisdiktionen aufdringen wollen, das Bemühen, durch die Circular-Erlässe, welche nicht blos an die sächsischen, sondern auch an die ung. und Székler-Jurisdiktionen ergehen, — *mixtae expeditiones* — die Sachsen an die Annahme ung. Befehle zu gewöhnen. Wie nun dies in *einzelnen* Fällen, besonders wo Kriegszeiten und andere öffentliche Sorgen die Aufmerksamkeit von der Sprachfrage abgeleitet haben, sich ergeben hat, ohne dass die Sachsen darüber Beschwerde führten, so werden nunmehr diese seltenen Fälle als eine Reihe von Ausnahmen aufgeführt, ja zu einer Maxime gesteigert, als ob die sogenannten *mixtae expeditiones* — dem Gebrauche nach ungarisch erlassen worden wären. Dies Assent der siebenbg. Hofkanzlei (*quod hunc constanter viguisse usum ejusdem quoque commembris ex propria experientia probe constet*) ist im vollen Widerspruche mit der Tatsache, dass gedruckte Circular-Erlässe des siebenbg. Guberniums an alle 3 Nationen zu Hunderten in der amtlichen Registratur erliegen, ja dass sie von der reclamirenden sächsischen National Universität berufen werden. Die von der ung. Konferenz vorgeschlagene Erledigung würde diesen nunmehr erst in Aufnahme zu bringenden Usus durch die Parenthese (*exceptis unice bis adornari poterint*) förmlich sanktionieren, und die Sachsen in einen schlechteren Stand bringen, als es die a. h. Entschliessung 31. Juli 1842 verfügte, wo doch die Aufregung der Stände es weniger räthlich gemacht hatte, den Sachsen ihr volles Recht zu schützen. Ich stimme daher für die Hinweglassung des von mir a. u. bezeichneten eingeschobenen Satzes. Es steht in Eurer Mt. Macht und Recht, die Sprache vorzuzeichnen, in welcher das kön. Gubernium an die sächsischen Jurisdiktionen schreiben und verfügen soll. Die hier vorgeschriebene lat. Sprache ist die der Gesetze und der bisherigen, wenn gleich in neuester Zeit angegriffenen Gepflogenheit, sie bildet eine kleine Schutzwehr gegen das Übergewicht der Magyaren und Reformirten und für die Erhaltung der verbrieften Rechte der sächsischen Nation. Es dürfte einem Vertheidiger der kön. Rechte schwer werden zu vergessen, dass die Sachsen sich mit wenigen Ausnahmen an den König treu angeschlossen und das Element der Ordnung und Gesetzlichkeit

gebildet haben. Leider werden die Sachsen in neuester Zeit gerade in ihrer Eigentümlichkeit, wozu die Sprache gehört, vielfach angegriffen; sie sollen nicht bloss ung. Gubernial-Circularien ruhig annehmen, sondern auch ihre ämtlichen Protokolle ungarisch abfassen, sich einen ungarischen Censor für ihre deutsche Zeitung gefallen lassen etc.

Mit Hinblick auf diese sehr drohende Lage dieses gewerb-samen Volkes glaube ich, vorliegenden Gegenstand der a. h. Berücksichtigung nachdrücklichst gegenwärtig halten zu sollen.

Am 23. März 1844. Kollowrat.

Gesehen 24/3. Metternich.

Ihre kais. Hoheiten die durchl. Herren Erz hg. Franz Carl u. Ludwig haben Einsicht genommen u. Sich für diesen Antrag beistimmig ausgesprochen.

A kir. resolució további sorsára l. Iratok 152. sz.

151.

1844 február 28.

Az országgyűlés felirata az 1844 január 23-iki kir. válaszeiratra a magyar nyelv ügyében.

Nyomt., Irományok 2, 148. l.

A január 23-iki leiratot és a reá adandó választ a ker. ülés 1844 január 30-án tárgyalta, Kerületi Napló 4, 54. l., orsz. ülés február 2. és 7-én, Jegyzőkönyv 2, 177. és 254. l., a felirat szövege üzenettel átküldve a főrendekhez február 7-én, Irományok 2, 135. l., azok február 12-én tárgyalták és elfogadták, Főrendi Napló 3, 158. l., viszonzóüzenetük február 28-án, Irományok 2, 146. l.

Örömmel üdvözljük Felségednek a magyar nyelv tárgyában f. é. jan. 23-ról kiadott kir. kegy. válaszát, mert általa a nemzetnek azon régtől fogva ápoltságos kívánságát méltányolva látjuk, hogy országlati tekintéllyel a hazában egyedül a honi nyelv bírasson, s e ténynek nagyszerűségét, és a következményeknek, melyeknek abból nemzetiségünk jövődjére kifejlődni kell, fontosságát mélyen érezzük. Örömmel üdvözljük azért is, mert azon k. k. válasza által Felséged a nemzetiség terén találkozáván velünk, s megértve kívánságunk magas érdekét, bizodalmat tanúsított a nemzet iránt, mely valamint a mult századok változékony eseményei alatt alkotmányos fejedelmei hatalmának és dicsőségének legbiztosabb támasza volt, úgy a jövő időeknek viszontagságai között is törvényes uralkodói iránt mindenkor azon változhatlan hűség és szeretet érzetétől lesz lelkesedve, mellyel alkotmányos szabadságáért s a nemzetiség szent ügyéért felhevülni soha meg nem szűn.

A magyar nemzetet a hódolatnak őseitől öröklött érzete elválaszthatlanul Felségedhez és azon dicső uralkodó házhoz csatolja, mellyel szabad akaratából és szent kötések mellett egyesült. A magyar nemzetiség Felséged magas kir. székének rendíthetetlen oszlopa lesz mindenkor, s mindazon buzgó törekvések, mellyekkel e nemzet nemzetiségét megörökíteni vágy, ugyanannyi bizonyosságai egyszersmind azon hűségnek, mellyel fejedelmei iránt viseltetik. Azért Felségednek tisztelve fogadott bizodalma által hason érze- teinkben még inkább megerősítve, azon biztos reményre jogosítta- tunk: hogy a nyelv és nemzetiség ügyében felterjesztett mindazon kívánatink is, melyekre nézve Felségednek kir. válasza nem kielégítő, mint a honi nyelv Felséged által is elismert országlati jellemének különben is egyenes következményei még ezen országgyűlés alatt teljesezésbe menendének.

Mult esztendei dec. 11-éről költ alázatos felírásunkban, a nemzeti nyelv tárgyában, Felséged jóváhagyása alá általános tör- vényt terjesztettünk föl; a meghatározott kivételek melletti álta- lános alkalmazását kívántuk t. i. azon közönséges szabálynak: hogy valamint a törvényhozásban és országglásban, úgy a közigaz- gatásnak minden ágaiban is, a hivatalos nyelv ezentúl egyedül és kizárólag a magyar nyelv legyen; s e részben elismerjük, hogy fontosak azok, miknek törvénybe iktatásában, Felséged többször említett k. k. válasza szerint megegyezni méltóztatik, s magokban rejtik már azon általános rendelkezésnek elvét, melyet mi törvény által szentesíttetni kérünk; de mindemellett is sok hiányzik még azon kívánatainknak kiegészítéséhez, melyeket említett alázatos felírásunkban kifejtettünk, s melyek nélkül az alkotandó törvény kitűzött céljának, nemzetiségünk teljes biztosításának, meg nem felel.

Felséged k. k. válasza szerint a m. k. udv. cancelláriának csak kiadásai lennének magyar nyelven szerkezendők; de ebből önként foly, hogy annak jegyzőkönyvei, tárgyalásai és egyéb műkö- dései is, melyek a k. k. válaszban megemlítve nincsenek, épen úgy, mint az a k. helytartótanácsra nézve határozottan megállapítva van, magyar nyelven folytatandók.

A k. helytartótanács hivatalos foglalkozásaira nézve, a magyar nyelvnek használata általában meg van határozva s nem kételkedünk, hogy ez általános szabály rendelkezése alá tartozóknak értendők mindazon alsóbb rendű hivatalok és egyének is, melyek a k. hely- tartótanács igazgatásai alatt állanak.

A m. k. kincstár, a katonaság, s ezekkel öszve függésben levő számos alárendelt hivatalok, melyekben a magyar nyelvnek általános béhozása, a nemzet legforróbb s legigazságosabb kívá- nati közé tartozik, a k. k. válaszban megemlítve nincsenek.

A fels. uralkodó Ház tagjai magyar nyelv tudományábani beavatásának törvénybe iktatása, — s a magyar nemzetiség kül- jelei iránt felterjesztett kívánatinknak elfogadása, kifejezve nincs.

A bírói ítélőszékek iránt a k. k. válasz Magyarországra nézve kimeríti a nemzetnek e részbeni óhajtásait, de a közhatalóságoknak politikai működéseik és foglalkozásaik, abban szinte nem érintetnek.

A viszonyosság, melyet Felséged örökös tartományai irányában, joggal követelhetünk; a tisztelet, mellyel a nemzetek egymás iránt nemzetiségükre nézve is kölcsönösen tartoznak, megkívánják, hogy a k. helytartótanács a kultartományok kormányszékeivel hivatalos értekezéseit magyar nyelven folytassa. Ugyanezt a magyar hadi kormányokkal folytatandó levelezésekre nézve még inkább mellőzhetlenné teszi azon tekintet, miszerint azok a hivatalos nyelv iránti általános törvény rendelete alól ki nem vétethetnek.

Azon általános befolyásnál fogva, melyet a közoktatás és nevelés mind általában a nemzeti élet kifejlődésére, mind pedig különösen nemzetiségünk szilárdítására nézve gyakorol, legfőbb kötelességeink közé tartozónak véljük továbbá is szorgalmazni, hogy a maga idejében általunk felterjesztendő azon rendelkezéseken kívül, melyek a közoktatás és nevelés tárgyának részletes rendezését illetik, a közoktatási nyelv, elébbi alázatos felírásunkban bővebben körülírt kívánatunkkal egyezőleg törvény által határozassék meg.

Mind az elmúlt idők viszonyosságainak emléke miatt, mind a közös hon jelen érdekeinek tekintetéből is becsesek előttünk a kölcsönös bizalom és egyesség azon kötelekei, melyeknek Magyar- és Horvátország között minden jövőendő időkben is fennállani kell, s e kötelekeket mindinkább szorosabban összefűzni, mindinkább megerősíteni, fő óhajtásaink közé tartozik.

E célra törekedtünk már akkor is, midőn azon nézetből indulva ki, hogy a latin nyelv Magyarországon hivatalos lenni megszűnend, a nemzet köz életébe történendő ezen átalakulás következtében, a viszonyokat, melyek Magyar- és Horvátország között, úgy szinte magában Horvátországban is a hivatalos nyelv tekintetében keletkezendenek, világos törvény által határozottan szabályoztatni kívántuk, s úgy vagyunk meggyőződve, hogy a kölcsönös bizodalom és egyesség csak úgy szilárdulhat, ha midőn Horvátországnak részére igényeltetik, mit körülményei kívánnak, teljes épségökben fentartatnak egyszersmind az anyaországnak jogai, melyeket a közös hon legbecsesebb érdekeinek sérelme nélkül sem feláldozni, sem veszélyeztetni nem lehet, s a megváltozott körülmények miatt a hivatalos nyelvre nézve életbe léptetett viszonyoknak szabályoztatása által hova hamarabb megszüntetik a bizonytalanságoknak azon kétes állapotja, mely midőn nem teljesülhetők reményekre s jogtalan követelésekre szolgál alkalmul, a fenforgó kérdéseknek közmegnyugtatóssal feloldását időről időre mind inkább nehezítheti.

Nem találhatunk ennél fogva megnyugvást azon intézkedésben is, melyet Felséged a hazai kormány és ítélőszékeknek, s a magyar

törvényhatóságoknak a horvátországi közhatóságokkal hivatalos érintkezésére nézve k. k. válaszában megállapíttatni kíván, mert egy részről ezen a latin nyelv hivatalos használatának megszüntével a dolog természete szerint különben is csak ideiglenes rendelkezést olyannak nem tekinthetjük, mely Magyar- és Horvátország között a hivatalos nyelv tekintetében fenforgó viszonyokat határozottan és állandóan kiegyenlíthetné; más részről pedig miután Felséged kegy. válaszában foglaltaknak következtetésében is, közigazgatásban szinte úgy, mint a törvényhozásban a magyar nyelv leendő kizárólag hivatalos, az ország közállományi egységének tekintete kívánja, hogy hazánk Horvátországgal a közigazgatásban is ugyanazon kapcsolattal köttessék össze, mely azokat a törvényhozásban egyesíteni, újabban is kénytelenítve vagyunk tehát, mindazoknak elfogadását kérni Felségedtől, miket e részben többször említett alázatos felírásunkban szorgalmaztunk, s ami különösen a kormány- és ítélőszékeknek, a horvátországi közhatóságokhoz intézendő hivatalos iratait illeti, ezekre nézve nem lehet meg nem jegyeznünk, hogy midőn a horvátországi közhatóságok a magyar törvényhatóságoknak magyar nyelven írandó leveleit Felséged k. k. válasza szerint is tárgyalni kötelesek, s eszerint megérthetik, nem lehet ok arra, hogy a kormány- és ítélőszékeknek hivatalos értesítései a horvátországi törvényhatóságokhoz, szinte magyar nyelven miért ne intéztethessenek? sőt, hogy ezen értesítések egyenesen magyar nyelven történjenek, annyival inkább szükséges, mert különben tekintve arra, hogy Felséged k. k. válaszában a külföldi hatóságokkal a hivatalos levelezéseket latin nyelven kívánja folytattatni, a horvátországi közhatóságok egyenvonalba állíttatnának azokkal, melyek a magyar szent korona alá nem tartoznak.

Felséged azzal, hogy a magyar nyelvnek a törvényhozás körében általános használata dicső országlása alatt állapíttatik meg, magának a magyar nemzet szívében öröklő emléket emelt; e részben is azonban, a nemzetnek két rendbeli hő kívánnati még nem teljesültek, melyeket Felséged eleibe újólág felterjesztetni, annyival inkább kötelességünknek ismerjük, mivel azoknak betöltésében egy szersmind a nemzet újabb becses zálogát tisztelendi Felséged azon kegyelmes hajlandóságának, mellyel nemzetisége iránt viseltetik.

Ugyanis Felséged k. k. válaszában maga is elismeri, hogy Horvátországnak önérdeke kívánja, miszerint a közös országgyűlésre oly egyéneket küldjön, kik a magyar nyelvnek kellő birtokában vannak, s Horvátország rendei, ha magokat az országgyűlési tanácskozásbani részvétből önként kizárni, s akképen törvényes kötelességüket, mely szerint ezen tanácskozásokban követeik által részt venni tartoznak, sérteni nem akarják, a magyar nyelvet tudó egyéneknek mellőzésével oly követet, ki a magyar nyelvet nem bírja, az országgyűlésre többé nem is küldhetnek. Mély tisztelettel kérjük tehát Felségedet, hogy miután különben is a nyelvnek, melyben

az országgyűlési köztanácskozások folytatandók azzal, melybe ezen tanácskozásoknak eredménye szerkesztetik, egyezőnek lenni kell: annak törvénybe iktatásához, miszerint köztanácskozásaink nyelve nem hat év múlva, hanem már a legközelebb következő országgyűlésen is minden kivétel nélkül magyar legyen, megegyezésével járulni méltóztassék.

Másik kívánatunk, melyet mult évi július 12-éről költ alá-
zatos felírásunkra hivatkozva ismételve Felséged eleibe terjesztünk, azon óhajtásunkat tárgyazza, miszerint Felséged királyi válaszait és leiratait már a jelen országgyűlésen is magyar nyelven kiadatni, s az alkotandó törvényeket kir. jóváhagyásával szinte ez alkalommal is már egyedül honi nyelven megerősíteni méltóztassék. E kérelmünk teljesítése nem egyéb, mint következetes foganatosítása azon elveknek, melyeket Felséged jövőre nézve már kegyelmesen elfogadott, s öregbedő öröm érzéssel fog hatni a nemzetre azon kincs bírása, melyet annyi évek óta, oly méltó joggal, mint feszült várakozással követelt.

Ezek azok, miket Felségednek f. é. január 23-án költ k. k. válasza következtében a magyar nyelv és nemzetiség sajátos körülményeink között oly annyira fontos ügyében újabban is fel-
terjeszteni kívántunk, s midőn ezt tesszük, el nem hallgathatjuk azon meggyőződésünket, hogy miután nemzetiségünk alapján kell épülni mindazon törvényhozási intézkedéseknek, melyekkel polgári és társas állapotunk viszonyait javítani törekszünk, ez intézkedéseinknek jótékony sikere felől teljesen megnyugtatta csak úgy haladhatunk biztosan polgári intézeteink korunk feladatát tevő javításának ösvényén, ha a honi nyelvnek és nemzetiségnek azon helyet, mely azt a haza közéletében törvény, jog és igazság szerint, sőt a kir. trónnak szinte úgy mint a honnak érdekében illeti, teljesen és tökéletesen kiírva biztosítva szemlélendjük s azért újabban is mély tisztelettel és bizodalommal esedezünk Felséged előtt, hogy mindazokat, miket mult évi december 11-én költ alá-
zatos felírásunkban a honi nyelv és nemzetiség ügyében előterjeszténk, kegyelmesen elfogadni, s kir. jóváhagyásával megerősíteni méltóztassék.

Ezen felirat elintézését l. Iratok 155. sz. alatt.

152.

1844 április 4—21.

Az államtanács irata az 1844 március 27-iki, a szász hatóságok levelezési nyelvét illető kir. kéziratnak Nopcsa Elek erdélyi kancellár által kért megváltoztatását illetőleg.

Ered., Conf. 1844: 391. sz.

V. ö. az Iratok 150. sz. alatt közölt kir. resolúciót.

Vortrag

des siebenb. Hofkanzlers Alexis v. Nopcsa vom 31. März 1844 mit einer Anfrage über die, in Bezug auf die Sprache der amtlichen Korrespondenz zwischen dem siebenb. Gubernium und den sächsischen Gerichtsbarkeiten, unter dem 27. März l. J. erflossene a. h. Entschliessung.

Diese a. h. Entschliessung enthält unter andern die nachstehende Bestimmung:

„Dem bestehenden gesetzlichen Gebrauche gemäss ist als Norm zu beobachten, dass die sächsischen Gerichtsbarkeiten ihre Berichte dem Gubernium in lat. Sprache erstatten, dieses aber alle seine Intimate an die genannten Gerichtsbarkeiten gleichfalls in lat. Sprache erlasse.“

Nachdem, seit dem 31. Oct. 1791. beobachteten Gebrauche, dessen Aufrechthaltung mit a. h. Handschreiben vom 31. Juli 1842 (1383. 627. 1842) anbefohlen wurde, sind, wie der siebenb. Hofkanzler sagt, über die lat. Vorstellungen und Berichte der sächsischen Gerichtsbarkeiten von Seite des Guberniums die Intimate an dieselben ebenfalls in lat. Sprache erlassen worden; die Circular-Verordnungen aber, die das ganze Land betreffen, und jene Intimate, die auch an ungarische und Szekler-Gerichtsbarkeiten ergehen, liess das Gubernium *ungarisch* abfassen und *in dieser Sprache* auch an die sächsischen Gerichtsbarkeiten ablaufen.

Nun besorgt v. Nopcsa, dass das Gubernium und die sächsischen Gerichtsbarkeiten die a. h. Entschliessung v. 27. März 1844 nicht in gleichem Sinne auslegen werden. Das Gubernium werde nämlich den als Norm vorgeschriebenen *Gebrauch* zu seiner Richtschnur nehmen, somit auch künftighin an die sächsischen Gerichtsbarkeiten solche Intimate, die nebstbei auch an ungarische und Szekler-Gerichtsbarkeiten ergehen, in ung. Sprache erlassen. Dagegen werden die sächsischen Gerichtsbarkeiten sich auf die weiteren *Worte* derselben a. h. Entschliessung stützen und in der Zusendung ungarisch verfasster Intimate einen Anlass zu Beschwerden finden.

Um daher neue Sprachdifferenzen zu vermeiden, hält sich der siebenb. Hofkanzler zu der a. u. Bitte veranlasst: falls es die a. h. Absicht Eurer Mt. wäre, dass unter den an die sächsischen Gerichtsbarkeiten in lat. Sprache zu erlassenden Gubernial-Ex-

peditionen nicht blos jene zu verstehen sind, die ausschliesslich an dieselben ergehen, sondern auch solche, die nebstbei auch an ungarische und Szekler-Jurisdiktionen erlassen werden, a. g. zu gestatten, dass in der diesfälligen Verfügung der siebenb. Hofkanzlei an das Gubernium, die Berufung auf den bisherigen Gebrauch weggelassen werden dürfe.

Vorgetragen in der Conferenz vom 10. April 1844.

Die tg. Conferenz in ung.-sieb. Angelegenheiten ist bei der Abfassung des, unter der Z. 221. 1844 der a. h. Entscheidung unterzogenen Resolutionsentwurfes von der Ansicht ausgegangen, dass hinsichtlich der Amtskorrespondenz zwischen dem siebenb. Gubernium und den sächsischen Gerichtsbarkeiten der von der sieb. Hofkanzlei dargestellte Usus der Erlassung auch ung. Circularien des Ersteren an die letztern wirklich bestanden habe; und sie glaubte dieses um so weniger bezweifeln zu können, als die Hofkanzlei ihre diesfällige Bestätigung auf die positive Kenntnis ihrer Mitglieder stützte, und die tg. Conferenz also an der Glaubwürdigkeit dieser Bestätigung nicht wohl zweifeln zu sollen erachtete, ihr auch keine solche Daten zu Gebote standen, woraus das Entgegengesetzte hätte erhoben, oder auch nur vermutet werden können.

Die Staatsconferenz war indessen, nach der, dem berufenen Conferenzprotokolle zuliegenden Abstimmung in dem Besitze solcher Daten, und so geschah es, dass die permissiv beantragte Gestaltung des Erlassens ung. Circularien an die sächsischen Jurisdictionen von Euerer Mt. nicht genehmiget, sondern der a. h. Befehl erlassen wurde, dass künftighin alle Gubernialerlässe an die Sachsen in lat. Sprache geschehen sollen.

Der in der a. h. Entschliessung vom 27. März 1844 beibehaltene Satz: „*praevigenti legali usui cohaerenter*“ hat nun bei dem siebenb. Hofkanzler v. Noptsa die in dem Extracte näher bezeichneten Besorgnisse geweckt, und seine obige Bitte veranlasst; er scheint dabei von der Überzeugung ausgegangen zu sein, dass dieser Satz, mit der in der belobten a. h. Entschliessung enthaltenen Bestimmung nicht ganz im Einklange sein dürfte. In die Erörterung dieser Frage einzugehen sieht sich die tg. Conferenz umso weniger berufen, weil die in der Mitte liegende a. h. Entschliessung v. 27. März 1844 eine solche Discussion nicht mehr zulässt, und vollkommen überflüssig macht, dieses wohl auch ohne weitere Erhebungen, und Verhandlungen, bei dem dermaligen Sachverhalte kaum geschehen könnte.

Die tg. Conferenz beschränkt sich demnach blos auf die Vergutachtung der am Schlusse des gegenwärtigen Präsidialvortrages gestellten Bitte, und glaubt ihre unvorgreifliche Meinung in dieser Beziehung dahin äussern zu sollen: dass demselben a. h.

willfahret, nämlich a. g. gestattet werden dürfte, in der Intimation der mehrerwähnten a. h. Entschliessung an das Gubernium, die Berufung auf den bestandenen Usus wegzulassen; denn notwendig ist diese Berufung nicht, und durch die Hinweglassung derselben wird jeder Anlass zu weitem Vorstellungen und Auslegungen abgeschnitten. Am 11/4. 1844. Duschek.

Gesehen 13. IV. Somssich, Pilgram

mit der a. u. Bemerkung, dass es bei den aus der Conferenzzahl 420. l. J. hervorgehenden Verhältnissen angemessener sein dürfte, die Hinweglassung statt, wie im Resol. Entwurfe, nur facultativ, sogleich imperativ auszusprechen, wornach ich mir erlaube zweierlei Alternativen beizufügen. Hartig 14. IV.

Mit der Bemerkung der Vorstimme und namentlich mit der zweiten Alternative vollkommen einverstanden — Cziráky 15. IV.

Ebenso mit der letzten Alternative einverstanden. Nádasdy 15. IV.

Gleichfalls 16. IV. Kollowrat 16. IV. Metternich.

Ihre kaiserlichen Hoheiten die durchl. Herren Erz h. Franz Carl u. Ludwig haben Einsicht genommen, u. Sich gleichfalls mit der zweiten Alternative einverstanden erklärt.

A. h. Entschliessung. In der Intimation Meiner Entschliessung über den beiliegenden Hofkanzler Vortrag an das Gubernium¹ sind die Worte:

praevigenti legali usui cohaerenter wegzulassen.

Wien, am 21. April 1844.

Ferdinand.

153.

1844 június 17.

Kir. kézirat József nádorhoz a gimnáziumi magyar tanítási nyelv behozataláról.

Fog. Conf. 1842:483. sz. alatt.

V. ö. a 139. sz. befejező jegyzetét.

Auf den Vortrag Sr. kais. Hoheit des H. Ehg. Palatinus v. 24. Mai 1842, C. Z. 1006. In Berücksichtigung der hier dargestellten und der seither eingetretenen Verhältnisse habe Ich Mich

¹ Eddig a konferencia többségének javaslata, a további Hartig második alternatívája. A konferenciai többség további, kitörölt szövege: kann die Berufung an den bisherigen usus weggelassen werden; Hartig első, el nem fogadott alternatívája: ist die Berufung auf den jetzt bestehenden usus ganz wegzulassen.

bewogen gefunden, Meinem ung. Hofkanzler zu eröffnen, dass mit der Einführung der ung. Sprache als Mittels des Unterrichtes in der von der ung. Hofkanzlei vorgeschlagenen Weise bei allen Fakultäts-Studien der ung. öffentlichen Lehranstalten vorzugehen sei, und dass dasselbe auch in Betreff aller jedoch nur jener Gymnasien stattfinden soll, welche von der Ofner Studien-Kommission als solche bezeichnet worden sind, in welchen der Unterricht in der ung. Sprache alsogleich zur Anwendung kommen könne.

154.

1844 június 17.

Kir. kézirat Mailáth gróf udvari kancellárhoz, a gimnáziumi magyar tanítási nyelv behozataláról.

Fog. Conf. 1842:483. sz. alatt Kollowrat kezétől, a < > zárjelbeli részek Metternichtől.

V. ö. a 139. sz. befejező részét.

Lieber ... Um die Anordnung, welche Ich über den Vortrag der ung. Hofkanzlei in Studiensachen v. 16. Oktober 1841 unterm 27. März 1842 erlassen habe, mit meinen in der neuesten Zeit erteilten Entschliessungen in Betreff der Ausbreitung der ung. Sprache in vollen Einklang zu bringen, und in der Voraussetzung, dass während der seither verstrichenen Zeit die Hindernisse, welche gegen die Vollziehung einer allgemeinen Vorschrift noch obwalteten, beseitigt worden sind, finde Ich mich bewogen Ihnen zu eröffnen, dass es mein Wille sei, dass die ung. Sprache nunmehr bei allen Fakultätsstudien der ung. öffentlichen Lehranstalten (unter Beziehung auf meine Entschliessung v. 24. Mai 1844,¹ welche Ich über den Vortrag der ung. Hofkanzlei v. 30. Jänner 1843 hinsichtlich der theologischen Studien erlassen habe), als Unterrichtsmittel in dem Umfange eingeführt werde, welchen meine ung. Hofkanzlei mit dem vorgedachten Vortrage v. 16. Okt. 1841 vorgeschlagen hat. Ferner will Ich, dass auf jenen 44 Gymnasien, welche von der Studienkommission in Ofen als zur unmittelbaren Anwendung der ung. Sprache als eines Lehrmittels bezeichnet worden sind, die Einführung derselben ebenfalls stattfinde. Was die übrigen in meinem Königreiche Ungarn befindlichen 17 Gymnasien betrifft, so hat es bis auf weiteres bei der bisherigen Einrichtung und

¹ Ez a resolúció a pesti theologiai fakultás és a vidéki papnevelő-intézetek tannyelvére vonatkozott és az egyes megkérdezett főpapok véleményét összegező kancelláriai javaslat szerint elrendelte, hogy a pesti fakultáson 13 tárgy magyarul taníttassék, a vidéki intézetek tannyelvének kérdését pedig az illetékes püspökökre bízta; ez ügyben a kormány bizalmas tanácsadója Lonovics püspök volt, Conf. 1843:241. sz.

Gepflogenheit zu verbleiben, und sind die betreffenden Studien-direktoren im ordnungsmässigen Wege zu vernehmen, ob nicht eine und welche Modifikation für die Zwecke des Unterrichtes wünschenswert erscheine, insoferne bisher in allen auch den untersten Klassen dieser Gymnasien die lat. Sprache als Vehikel der Unterweisung benützt worden ist?

(Übrigens werden Sie dafür sorgen, dass den wegen Abfassung ungrischer Handbücher für die betr. Lehrgegenstände getroffenen Verfügungen ehestens entsprochen werde.) Ferdinand.

155.

1844 szeptember 26 — október 9.

Az államkonferencia irata a m. udvari kancellária országgyűlési bizottsága 1844 augusztus 20-iki, a február 28-iki országgyűlési feliratra adandó kir. válaszleiratot tárgyzó felterjesztése dolgában.

Ered., Conf. 1844:1051. sz.

Az 1844 február 28-iki feliratot l. Iratok 151. sz. a., a jelen államkonferenciai irat alapján létrejött, 1844 október 9-iki kir. válaszleiratot Iratok 157. sz. a.

Vortrag

des Diätausschusses der k. ung. Hofkanzlei ddo. 20. Aug. 1844, n. 3890, mit einer a. u. Vorstellung der ung. Reichsstände v. 28. Febr. 1844 in Betreff der ung. Sprache, nebst dem an die Stände zu erlassenden Dekrete.

A konferencia titkára előbb szó szerint lefordítja a február 28-iki országgyűlési feliratot, s azután:

Seine Kaiserliche Hoheit der Durchlauchtigste Herr Erzherzog *Palatin* äusserte sich unter dem 12. Sept. l. J. dahin: dass es vor Allem angedeutet wäre, die in dieser Angelegenheit zu erlassende a. h. Resolution erst in den letzten Tagen des Reichstags an die Stände gelangen zu lassen, um ihnen darin in Gemässheit der seit der letzten a. h. Resolution a. h. ausgesprochenen Willensmeinung zu bedeuten, dass Euere Mt. ihrem Wunsche wegen Erhebung der ung. Sprache zur Sprache des öffentlichen Unterrichts bereits zuvorgekommen seien. Auch glauben S. kais. Hoheit, dass, nachdem zufolge der letzten a. h. Resolution die Gesetze nur in der ung. Sprache in Zukunft abgefasst werden sollen, dieses schon bei den Artikeln des gegenwärtigen Reichstags a. g. bewilliget werden dürfte, und zwar theils wegen Gewinnung der Zeit, mit der man bei den gehäuften Arbeiten vor Schliessung des Reichstags ohnehin kaum ausreicht, theils aber darum, weil auf diese Art auch die in der letzten a. h. Resolution ausgesprochene a. h. Willensmeinung, dass den Jurisdiktionen, bei Zusage der Diätal-Artikel auch eine publica autoritate veranlasste

Übersetzung derselben in andere Muttersprachen mitgeteilt werden solle, schon jetzt in Erfüllung gebracht werden könnte.

Der Judex Curiae Regiae hält den Charakter der vorliegenden a. u. Repräsentation eher für sustentatorisch als für postulatorisch, und glaubt, dass bei den durch die letzte a. h. Resolution anerkanntermassen grösstenteils schon befriedigten Wünschen der Nation, man hinsichtlich der jetzt vorgebrachten Bitten bei der letzten a. h. verbleiben könne. Eines jedoch wäre nach seinem Einraten den Ständen schon während des gegenwärtigen Reichstages zu verwilligen, nämlich die Sanktionirung der zu bringenden Gesetze nur in der ung. Sprache, teils darum, weil deren genaue Übersetzung ins Lateinische dermal sehr schwer fallen würde, teils aber darum, damit man im Sinne der letzten a. h. Resolution die Übersetzung der zu bringenden Gesetze nicht nur in die lateinische, sondern auch in andere Muttersprachen publica autoritate bewirken und sie den Jurisdictionen mitteilen könne, was einen grösseren praktischen Nutzen gewähren würde.

Der Hofkanzlei-Ausschuss ist sehr erfreut über diese Anträge und stimmt ihnen aus denselben Gründen vollkommen bei. Belangend die Nebenländer und jene ung. Jurisdictionen, die mit der ung. Sprache nicht ganz vertraut sind, so sei durch die letzte a. h. Anordnung, dass ihnen die Gesetz-Artikel nebst Übersetzung mitgeteilt werden sollen, für ihr Bedürfnis hinlänglich gesorgt; die durch einige Jurisdictionen der Nebenländer, wegen Beibehaltung des Columnal-Textes für immerwährende Zeiten, vorgebrachte Bitte aber verstosse gegen die erörterte a. h. Resolution und könne durchaus nicht in Betracht genommen werden. Von der obigen Ansicht könne ihn auch die Bitte nicht abbringen, welche die Banal-Conferenz in ihrer a. u. Vorstellung v. 1. März l. J. gestellt hat, dass Euere Mt. bei der letzten a. h. Resolution zu beharren und anzuordnen geruhen möchten, womit ein Exemplar der künftighin zu begründenden Gesetze in lat. Sprache abgefasst, von Euerer Mt. a. g. gefertigt und der General-Congregation der Nebenländer zugesendet werden möchte. Denn, abgesehen davon, dass die Nebenländer seit jeher die Gesetz-Artikel in derselben Form, wie alle übrigen Jurisdictionen erhalten haben, somit also etwas Besonderes anzusprechen durchaus nicht berechtigt sind, so sei auch eine solche antidiplomatische Ausfertigung der Gesetz-Artikel weder mit der Natur der reichstäglichen Gestion, noch mit der a. h. Resolution vom 23. Jänner l. J. vereinbarlich, wesshalb denn, wie der Hofkanzlei-Ausschuss meint, auf diese Bitte gar keine Rücksicht zu nehmen wäre.

Das nach den obigen Andeutungen entworfene Dekret an die Reichsstände wird Euerer Mt. zur a. h. Genehmigung unterbreitet und wäre erst gegen den Schluss des Landtages an die Stände abzusenden.

Vorgetragen in der Conferenz vom 2. Oktober 1844.

Es handelt sich hier um die a. h. Entscheidung folgender drei Fragen:

a) ob und in welcher Form den Reichsständen die Verfügung bedeutet werden solle, welche Euere Mt. bezüglich auf die Einführung der ung. Sprache als Lehrsprache an den ung. Lehranstalten zu treffen geruheten,

b) Ob schon an dem gegenwärtigen Reichstage zu gestatten sei, dass die ung. Gesetze nur in der ung. Sprache abgefasst, werden; endlich

c) ob ausserdem noch in irgend einer Beziehung den Wünschen der Stände zu willfahren wäre?

Zu a) vereinigten sich sämmtliche Mitglieder der tg. Conferenz *in der Sache* selbst mit der Ansicht des Hofkanzleiaussschusses; *in der Form* ward jedoch bemerkt, dass diese nur auf die allgemeine Andeutung der getroffenen Verfügungen zu beschränken und hiernach der einschlägige Passus des Decretsentwurfes in der darin angezeigten Weise zu modificiren, insbesondere aber der von dem Hofkanzleiaussschusse gebrauchte Ausdruck, dass nämlich Euere Mt. dem Wunsche der Stände zuvorzukommen geruheten, um so mehr gänzlich zu beseitigen wäre, weil die a. h. Entschliessung über diese Angelegenheit später erlassen worden ist, als die ständische Vorstellung erstattet wurde, das „*praevenire*“ also hier keineswegs passend, und mit der Combinirung der Daten übereinstimmend sein würde, und weil dem Ausdruck „*desiderium praevenire*“ der Sinn unterlegt werden könnte, als wenn Euere Mt. dem Verlangen der Stände im ganzen Umfange entsprochen hätten, was nicht der Fall ist, nicht der Fall sein kann.

Zu b) waren die Meinungen der Stimmführer der tg. Conferenz geteilt.

Die mehreren Stimmen glaubten nämlich, dass für den Fall, als sich zur Beruhigung der Nebenländer ein angemessenes Mittel finden liesse, der übereinstimmende Antrag Sr. kais. Hoheit des dlichtgsten H. Ehg. Reichspalatins, des Judex Curiae und des Hofkanzlerausschusses a. h. genehmiget, das ist, gestattet werden dürfte, die Gesetze schon dermal nur ungarisch abzufassen. Sie sind aus der Betrachtung ausgegangen, dass es sich bei dem Umstande, wo mit der a. h. Entschliessung vom 23. Jänner 1844 die Sache selbst für die Zukunft bereits a. h. zugestanden worden ist, gegenwärtig nur um den Zeitpunkt handle, von welchem dieses a. h. Zugeständniss seinen Anfang nehmen soll, dass der ungarische Text der Gesetze jetzt schon der entscheidende ist, die Beibehaltung des lateinischen also im Allgemeinen als kein Bedürfniss erscheine, dass von dem Grundsatz, dass die Gesetze nur nach der

a. h. Sanction verbindende Kraft erhalten, und nicht früher in Vollzug gesetzt werden können, gerade in der Sprachangelegenheit durch die stante diaeta zugestandene Abfassung rein ungarischer ständischer Vorstellungen, und durch den auf gleiche Weise eingeführten doppelten Text der Gesetze bereits abgegangen wurde; durch die in Antrag stehende Bewilligung daher gegen jenen Grundsatz nicht mehr verstossen werden würde, dass endlich bei den erwähnten Präzedenzen die Zurückweisung des in der Frage stehenden Antrages leicht den Anschein gewinnen könnte, als wenn es der Regierung mit dem den Ständen bewilligten Zugeständnisse der alleinigen ung. Gesetzsprache nicht ganz ernst gewesen wäre, und sie deshalb nur den Vollzug desselben nach Möglichkeit verzögern, damit markten wolle; was wohl weder in der a. h. Absicht gelegen, noch der Würde des Thrones angemessen sein dürfte.

Nach dem geh. Erachten der mehreren Stimmen wäre blos die Rücksicht der Nebenländer, welche diesem Antrage mit Grund im Wege stünde, wenn sich kein Auskunftsmittel fände, diese mit der fraglichen Bewilligung in Einklang zu bringen.

Ein solches Auskunftsmittel dürfte darin gefunden werden, dass man jenes Exemplar der Gesetzartikel, welche nach beendigtem Landtage an die Landescongregation der Nebenländer gesendet werden wird, in zwei Sprachen dergestalt columnaliter ausfertige: dass auf der rechten Spalte der mit den gewöhnlichen Unterschriften zu versehende ung. Urtext geschrieben, und demselben auf der linken Seite der lateinische Text beigelegt werde.

Euere Mt. haben Sich a. h. vorbehalten, authentische Übersetzungen der Gesetze in lateinischer, und in den Landessprachen ausfertigen, und an die Gerichtsbarkeiten versenden zu lassen. — Die diesfällige Modalität hängt von der a. h. Bestimmung ab; wenn nun für die Mitteilung des lat. Textes an die Nebenländer die erwähnte Form gewählt wird, so kann dagegen nichts Ge Gründetes eingewendet werden; und für die Nebenländer wird dadurch dann später, wenn nämlich das Gesetz wegen Verfassung ausschliesslich ungarischer Gesetze sanktionirt sein wird, nicht mehr erreichbarer Vortheil entstehen, dass sie für immerwährende Zeiten den lat. Text der Gesetze in einer urkundlichen diplomatischen Form erhalten werden. Diese Expeditionsmodalität wird zwar eine Neuerung sein, sie lässt sich jedoch jetzt noch, wo ohnehin die Formen der diplomatischen Expeditionen geändert werden müssen, leicht rechtfertigen. Es ist zwar möglich, dass dagegen von Seite der ung. Jurisdictionen Einstreuungen erhoben werden; diese können indessen nur in der Form der Beschwerde vorgebracht werden, und es wird nicht schwer sein, darauf zu antworten, und mit Zurückweisung eines solchen Gravamen auf der einmal begonnenen Expeditionsmodalität feste Hand zu halten; besonders

wenn die Vorsicht gebraucht wird, dass die anzufertigenden übrigen Gesetzübersetzungen ebenfalls in zwei Sprachen spaltenweise in Druck aufgelegt werden.

Die gehorsamste Meinung der mehreren Stimmen concentrirt sich sonach darin, dass für den Fall als Euere Mt. das eben erwähnte Auskunftsmittel a. h. zu genehmigen geruhen sollten, die Bewilligung unbedenklich zu erteilen wäre: die Gesetze schon jetzt blos in der ung. Sprache zu verfassen, dass jedoch, ohne den Ständen hierüber etwas zu intimiren, im administrativen Wege jetzt gleich bezüglich auf die angedeutete Expeditiousmodalität der an die Nebenländer zu sendenden Gesetzartikel das Angemessene verfügt, und der ung. Hofkanzler beauftragt werden müsste, von dieser a. h. Massregel den Banus von Kroatien engvertraulich in der Absicht zu verständigen, um einstweilen auch die Repräsentanten der Nebenländer hierüber beruhigen zu können.

In dem einschlägigen Passus des Dekretsentwurfes glaubte man indessen die dort ersichtlichen Stylumänderungen in Antrag bringen, und insbesondere die von dem Hofkanzleiausschusse vorgeschlagene Wiederholung des in der a. h. Entschliessung v. 23. Jänner 1844 ohnehin ausführlicher gemachten Vorbehaltes der einzuleitenden Übersetzungen der Gesetzartikel, um so mehr auslassen sollen, weil eine solche spezifische Wiederholung dadurch ganz überflüssig wird, weil sie in dem nachfolgenden Satze, wo in Allem übrigen auf der vorberufenen a. h. Entschliessung beharrt wird, ohnehin schon enthalten ist.

Von diesen Ansichten trennten sich zwei Stimmen (der Staats- und Conferenzzrat Baron Pilgram, und der Staats- und Conferenzzminister Graf Nádasdy), welche sich gegen die in der Rede stehende Commission aus dem Grunde ausgesprochen haben: *weil* in dem Hofdekrete vom 23. Jänner 1844 ausdrücklich angeordnet wurde, dass die hinsichtlich der ung. Sprache den Ständen gemachten a. h. Zugeständnisse nur nach erfolgter a. h. Sanktion in Vollzug gesetzt werden sollen, *weil* eine Ausnahme von diesem legislativen Grundsatz, wenngleich durch vorausgegangene Präcedenzen zum Teile gerechtfertiget, doch immerhin nicht ganz unbedenklich wäre, *weil* die Notwendigkeit einer neuen Concession nicht vorhanden ist, und das vorerwähnte Auskunftsmittel die Nebenländer doch nicht in dem Grade beruhigen dürfte, als solches der Fall sein wird, wenn die Gesetze noch an diesem Landtage in beiden Sprachen gebracht werden.

Zu c) endlich theilten alle Stimmführer die wohlbegründete Ansicht des Hofkanzleiausschusses, dass alle sonst gesagten Wünsche der Stände gänzlich unbeachtet gelassen, und sich hierinfalls lediglich auf die a. h. Entschliessung vom 23. Jänner 1844 bezogen werden sollte.

Am 3. X. 1844 Duschek.

Gesehen 3. X. 1844 Pilgram mit der gehorsamsten Bemerkung, dass für den doch nicht unmöglichen Fall, dass Euer Mt. nach dem a. u. Antrage der minorum zu resolviren geruhen sollten, in dem Decrete die entsprechende Abänderung zu machen wäre:

Megjegyzés nélkül aláírva:

3. X. Purkhart, 3. X. Cziráky, gesehen Hartig ^{empf.} } 3. Okt.
3. X. Mailáth, 3. X. Nádasdy. _{abg.g.}

Gesehen und liegt meine schriftliche Abstimmung bei 4. X. Kollowrat.

Gesehen unter Beziehung auf eine eigene schriftliche hier anliegende Abstimmung Metternich.

Ihre kaiserlichen Hoheiten die durchl. Herren Erzherzoge Franz Carl und Ludwig haben Einsicht genommen, und Sich mit den mehrern Stimmen einverstanden erklärt.

*Res. Aug. Decretum ad SS. et OO. diaetaliter congregatos in adnexa forma expediri volo.*¹

Nach dem geh. Antrage der mehreren Stimmen Allerhöchstes Kabinet-schreiben an den ung. Hofkanzler Grafen Mailáth.

Lieber etc. Aus Meiner, über den Vortrag des Hofkanzlei-ausschusses in Landtagsangelegenheiten vom 20. August 1844 unter Einem erteilten Entschliessung werden Sie ersehen, dass Ich Mich bewogen gefunden habe, zu gestatten, dass die Gesetze schon an dem gegenwärtigen Landtage nur in der ung. Sprache gebracht, und Meiner Sanktion unterbreitet werden dürfen.

Sowie hiedurch der diesfälligen Bitte der Stände Ungarns willfahrt wird, so erheischt es gegenseitig die Billigkeit, dass auch die Nebenländer gehörig berücksichtigt werden.

In dieser Absicht ist es Mein Wille; dass jenes Exemplar der Gesetzartikel, welches an die General-Congregation der Nebenländer, nach dem Schlusse des Reichstages expedirt werden wird, sowohl dermal als in aller Zukunft, columnaliter in den bisher üblichen beiden Sprachen in der Art abgefasst werde, dass die rechte Spalte den ung. Originaltext, die linke aber den lat. Text enthalte, und die üblichen Unterschriften darunter nur in einer, nämlich in der ung. Sprache, jedoch in einer solchen Weise gesetzt werden, dass beide Texte sich als authentisch darstellen.

Sie haben für die Vollziehung dieses Meines Beschlusses Sorge zu tragen, und davon auch den Banus von Kroatien eng-vertraulich zu verständigen.

¹ Ezen szöveget és annak az eredeti kancelláriai szövegtől való eltéréseit l. Iratok 157. sz. alatt.

Für das geh. Kabinet: Von dem, in den Akten zurückzubehaltenden Dekretentwurf ist eine Abschrift der Hofkanzlei beizuschliessen. Ferdinand. Schönbrunn, am 9. Okt. 1844.

Mellékelve Kollowrat és Metternich külön votumának következő szövege:

1. Kollowrat votuma.

Dieser Gegenstand wird jetzt leider mit einer der Wichtigkeit desselben nicht entsprechenden Eile behandelt, und diese Unzukömmlichkeit kann nur der Verzögerung zugeschrieben werden, welche vom Monate März d. J. an bei dem Hofkanzlei-Ausschusse eingetreten zu sein scheint. Die Vorstellung der Stände ist keineswegs jene, welche erwartet und von jenen versprochen wurde, die Euere Mt. um die Gewährung der die Nebenländer Ungarns und alle nicht magyar. Bewohner drückenden Massregeln zur Ausbreitung der magyar. Sprache gebeten haben. Die ständische Vorstellung begehrt noch weiters Zwangs-Verfügungen, und damit so viel möglich dem magyar. Comitatsadel zu huldigen. Alle Zweige der öffentlichen Verwaltung, somit auch die Cameral- und Militär-Verwaltung, die innere Verhandlung und Bewegung aller Aemter, endlich die Correspondenz der ungar. Behörden mit den deutschen Staaten des Kaisertums soll magyarisch sein. Rücksichtlich Croatiens sollen die noch übrig gebliebenen Schonungs-Massregeln aufgegeben und gleich jetzt in diesem Landtage die Gesetze nur im ung. Texte sanktionirt werden.

Es wäre einer ernsten Erwägung würdig, ob nicht bei diesem neuen Andringen der Stände, welches ungezügelt selbst über die grossen Zugeständnisse, die man als eine finale Massregel ansehen und erklären konnte, weit hinausreicht und den Samen zu fortwährenden Verhandlungen und Erörterungen darbietet, die Erledigung der ganzen sogenannten Sprachfrage hinausgeschoben und bis dahin in angemessener Form vertagt werden sollte, wo die Stände sich mit den gemachten kön. Zugeständnissen zufrieden gestellt erklärt haben werden; allein meine einzelne Stimme dürfte diessfalls kaum durchdringen, und so kann ich nur für den vorhersehbar ungünstigen Fall die Verhandlung in der vorliegend bearbeiteten Weise besprechen.

Die Conferenzial-Beratung legt einen *alternativen* Vorschlag vor, und zwar glauben die mehreren Stimmen den Ständen zu den früheren Concessionen noch eine neue hinzufügen zu sollen, dass nämlich das neue Sprachgesetz *schon jetzt*, das heisst, vor der a. h. Sanktionirung in Anwendung gebracht werden soll. Dagegen haben St. R. Baron Pilgram u. St. u. Conf. Minister Graf Nádasdy sich erklärt, und dieser ihrer Meinung muss ich a. u. umsomehr beipflichten, als das Verfahren selbst exceptionell sein würde, ein solches Gesetz von zweifelhaftem Nutzen mit freudiger Voreiligkeit

anzuwenden; dann weil damit der Anfang gemacht würde, aus jener Reihe der neuen ständischen Begehren, die sich auf das Uebergewicht der ung. Sprache beziehen, eine Bitte als sogleich zur Berücksichtigung geeignet zu erkennen, und damit einzugestehen, dass das a. h. Sprach-Rescript v. 23. Jänner 1844 keine finale Massregel sei, sondern noch fortan durch erbitternde Discussionen künftigen Landtagen einen unheilbringenden Stoff darbieten könne.

Der Deutlichkeit wegen glaube ich eine neue Abschrift des an die Stände zu erlassenden Decretes hier a. u. beilegen und übrigens mich gegen die Erlassung des entworfenen Cabinets-schreibens erklären zu sollen. Am 4. Oktober 1844. Kollowrat.

2. Metternich votuma.

Sehr dringend. Als Leitfaden zu einer Abstimmung über den in Frage stehenden Gegenstand sollten das gemeine Recht und die einfachsten Gebote eines geraden Sinnes die Richtung geben! Sind diese Elemente die dominirenden? Sicherlich nicht, und dies aus zwei Gründen: *Einmal*, weil unter allen Gestaltungen des dermaligen Reichstages, das *Recht* von der überwiegenden Mehrheit der unteren Tafel mit Füßen getreten wird, und es *mit dem geraden Sinne* nicht besser steht. *Zweitens*, weil die practische Aufgabe nicht mehr die zu sein vermöchte, aus der dermaligen Versammlung Etwas Gedeihliches zu ziehen, sondern sich allein auf die Sorge beschränken muss, den Landtag in der kürzest möglichen Frist aufzulösen, um andere Zeit zu Gunsten der Herbeiführung eines besseren das thunlichste in Zeit und Mitteln zu gewinnen.

Aus diesem Gesichtspunkte betrachtet, beschränkt sich die Frage auf die Übertragung des für die Zukunft vom König bereits zugestandene Ausfertigung der Landtags-Artikel in die Gegenwart

Stünde die Frage getrennt da, so würde ich gegen diesen Vorgriff — auf einem dem kön. Willen allerdings allein angehörigen Felde — stimmen. Dem ist aber nicht so; die Frage steht im Complex mit einer Menge anderer Wünsche der Stände; und sie spricht sich sonach dahin aus, ob S. Mt. *alle* diese Wünsche mit einem Ausspruche niederschlagen sollen, oder ob a. h. Dieselben nicht besser tun würden, den allein in Ihrer persönlichen Befugnis stehenden zu vollziehen und hiermit die Anderen mit Ihrem tatsächlichen Veto zu bedecken. Unter den obwaltenden Umständen stimme ich für die Vota majora der ung. Conferenz. Metternich.

156.

1844 szeptember 29 — december 19.

Az államkonferencia irata József nádornak sürgető felterjesztése alapján a gimnáziumok rendezéséről és azokba a magyar tan nyelv részleges bevezetéséről.

[Ered., Conf. 1844:1063. sz.]

V. ö. Iratok 139. sz. befejező jegyzetét.

Vortrag

der k. ung. Hofkanzlei dd. 24. Sept. 1844 No 14670, mit einem Einschreiten Sr. kais. Ht. des dltigsten H. Ehg. Reichspalatins, um Beschleunigung der a. h. Resolution in betreff der Coordinirung der Gymnasien, damit die Schulbücher nach dem neuen System eingerichtet und herausgegeben werden können.

Die k. ung. Hofkanzlei stimmt auch ihrerseits dieser Bitte mit dem Bemerken bei, dass sie über diesen Gegenstand bereits unter dem 12. Dez. 1843 den Vortrag erstattet, und die Coordinirung der Lyzeen und Akademien, worüber der ausgearbeitete Plan bei ihr schon vorliegt, nur deshalb in Verhandlung nicht genommen habe, weil dieser sich auf die Coordinirung der Gymnasien gründet.

Az államkonferencia votuma:

Als der Vortrag der Hofkanzlei v. 12. Dezember 1843 (P. 145—72. 1844) an die tg. Conferenz gelangte, waren die Verhandlungen *einerseits* über das Operat der Studienhofkommission, betreffend die Verbesserung der Gymnasialstudien in den übrigen Ländern der Monarchie, dann *andererseits* über die Anträge der ung. Hofkanzlei, wegen teilweiser Einführung der ung. Sprache als Lehrsprache in den Unterrichtsanstalten Ungarns noch nicht geschlossen; die in jenem Vortrage enthaltenen Vorschläge zur Coordinirung der Gymnasien in Ungarn konnten daher wegen des unmittelbaren Zusammenhanges derselben mit den eben erwähnten Verhandlungen in keine meritorische Beratung genommen werden, und der tg. Conferenz erübrigte nichts andres, als diesen Umstand mit dem Konferenzprotokolle Z. 145—72. 1844. mit der ehrfurchtsvollen Bitte zur a. h. Kenntniss zu bringen, womit vorerst noch die a. h. Erledigung über die vorbezeichneten zwei Elaborate erteilt werden möge.

Diese ist zwar in der Zwischenzeit erfolgt; über die Frage nämlich, in welcher Ausdehnung die ung. Sprache als Lehrsprache an den öffentlichen Unterrichtsanstalten Ungarns einzuführen sei, ist nämlich die definitive a. h. Entschliessung unterm 17. Juni 1844 (P. 1006—483. 1842) erteilt, und so auch mit der a. h. Entschliessung vom 10. August 1844 (St. R. P. 444 1/2 1842) die

Grundsätze festgesetzt worden, nach welchen die Gymnasialstudien in den übrigen Provinzen der Monarchie für die Zukunft eingerichtet werden sollen.

Diese beiden a. h. Entscheidungen machen jedoch eine Umarbeitung des Regulationsplanes für die ung. Gymnasien notwendig, und die letzteren insbesondere aus dem Grunde, weil es wünschenswert ist, dass das Erziehungs- und Schulsystem in allen Ländern der Monarchie nach gleichen Grundsätzen geregelt werde.

Diese Beobachtung veranlasst demnach die tg. Konferenz, die nachstehende a. h. Weisung gehorsamst in Antrag zu bringen.

Am 9./12. 1844.

Duschek.

Megjegyzés nélkül aláírva:

Somssich, Pilgram, Purkhart, Jüstel, Mailáth, Hartig, Cziráky, Nádasdy, Kollowrat.

Ihre kais. Hoheiten die durchlg. Herrn Erzherzoge Franz Carl u. Ludwig haben Einsicht genommen.

A. h. Kabinetschreiben an den ung. Hofkanzler Grafen Mailáth.

Lieber etc. Die beiliegenden Vorträge vom 12ten Dezember 1843 und 24ten September 1844, betreffend die Koordinirung der Gymnasien in Ungarn, stelle Ich der Hofkanzlei mit dem Auftrage zurück: Auf der Grundlage der in Abschrift beiliegenden Entschliessung, welche Ich, auf den, der Hofkanzlei bereits abschriftlich mitgetheilten Vortrag der Studienhofcommission vom 31. Juli 1842, wegen Verbesserung der Gymnasialstudien in den deutsch-italienischen Provinzen Meiner Monarchie, erteilt habe, mit Berücksichtigung Meiner Schlussfassung vom 17. Juni 1844 wegen teilweiser Einführung der ung. Sprache als Lehrsprache in den öffentlichen Lehranstalten Ungarns, den vorliegenden Organisationsplan der ung. Gymnasien umarbeiten zu lassen, und hierüber sodann die weitem gutächtlichen Anträge Mir zu unterbreiten.

Wien, am 19. Dezember 1844.

Ferdinand.

157.

1844 október 9.

Kir. válaszleirat az 1844 február 28-iki magyar nyelvi feliratra.

Nyomt., Irományok 4, 139. l., Szögyény László aláírásával. A kancellária eredeti szövege az államkonferencia többségi votuma szerint több változtatást szenvedett, a Conf. 1844:1051. sz. alatti eredeti részleteket l. itt alul a jegyzetben. V. ö. Iratok 155. sz.

... benigne intimandum: Quem Dⁿⁱ SS. et OO. demissa sua ddo 28. Febr. a. c. repraesentatione, ex incidenti benignae in

negotio linguae hung. ddo 23. Jan. a. c. exmissae resolutionis, expromunt, homagialis in altefatam Suam M^{tem} S^{mam} pietatis et devotionis sensum, cum Suam M^{tem} S^{mam} benigno accepisse animo; atque quemadmodum Eadem,¹ circa linguam hung., pro vehiculari publicae in scholis institutionis adhibendam, inde ab edita sub d. 23. Jan. a. c. alt^{ma} resolutione congrua² benigne disponere dignata est: ita altefatam Suam M^{tem} S^{mam} in amplius manifestatae medio praecitatae alt^{mae} resolutionis clementiae suae testimonium, benigne annuere: ut his jam sub comitiis condendi cum alt^{mo} Ejusdem assensu legum articuli, hungarico solum idiomate deducantur ben^{mae}que Ejusdem sanctioni regiae substernantur.³ Quod ipsum summafata Sua M^{tas} S^{ma}, in reliquo benignae suae ddo 23. Jan. a. c. resolutioni inhaerendo d^{nis} SS. et OO. eo subiuncto notum reddi benigne jussit: ut iidem in conformitate huius, praecitatae item anterioris hac in materia ben. resolutionis, texendum legis proiectum, alt^{mo} Ejusdem obtutui ocus exhibeant.

158.

1844 november 8.

Az országgyűlés felirata az 1844 október 9-iki kir. válaszeiratra a magyar nyelv ügyében.

Nyomt., Irományok 5, 23. l.

November 7-én átküldve a főrendekhez, s ott változtatás nélkül november 8-án elfogadva, Irományok 5, 1. l., főrendi Napló 7, 274, 286. l., vele együtt felterjesztették az eddigi feliratok alapján készült törvényjavaslatot, melynek a feliratoktól való néhány eltérésére a király beleegyezését kérik.

Forró tisztelettel és hálával értettük Felségednek f. évi febr. 28-ról a magyar nyelv és nemzetiség tárgyában tett felírásunkra okt. 9-ről érkezett k. k. válaszából, hogy Felséged már rendelkezéseket is tenni méltóztatott az iránt, hogy az iskolákban köz oktatási nyelv ezentúl a magyar leend, és hogy a törvénycikkek már a jelen országgyűlésen alkottatni s kir. jóváhagyással is megerősíttetni egyedül magyar nyelven fognak; azonban

¹ Conf. 1844:1051. sz. szerint Eadem-adhibendam konferenciali többségi beszúrás, helyén a kancelláriai szövegben ez állott: „illud d^{norum} SS. et OO. desiderium, ut vehicularis publicae in scholis institutionis lingua hung. sit, Sua M^{tas} S^{ma} factis.“

² Ugyanott congrua-manifestatae konferenciali beszúrás, a kancelláriai szöveg így hangzott: „ulterioribus ex mente hujus congruis dispositionibus benigne praevenire dignata est, ita Eadem in amplius manifestati.“

³ Itt kitörölve a kancelláriai szövegből: „subin tum in latinum, quum linguae vernaculas authentice vertendi.“

Nem lehetne teljes örömünk, s nem telének be sok részben legédesebb reményeink és kéréseink, melyeket említett felírásunkban őszinte egyenességgel kifejtve, Felséged eleibe terjeszténk, és a melyeknek megadását Felséged fejedelmi és atyai jóságától és igazságától oly bizonyosan várva, további szorgalmazásunkkal, hazánk és nemzetiségünk buzgó szeretetétől lelkesedésünknel fogva, soha fel nem hagyhatunk. Ugyanis

Nincs megadva még most is abbéli méltányos kíváratunk, hogy a magy. k. udv. cancelláriának jegyzőkönyvei, tárgyalásai és egyéb működései is, mint a k. helytartótanácsra nézve határozottan megállapítva van, magyar nyelven legyenek folytatandók, s nincs említés téve arról is, miről mi különben nem kételkedünk, hogy a k. helytartótanácsra nézve tett általános szabály rendelete alá tartozóknak értendők mindazon alsóbb rendű hivatalok és egyének is, melyek a k. helytartótanács igazgatása alatt állanak. Úgyszinte

A magyar nyelvnek a magy. kir. kinestár, a katonaság és ezekkel összefüggésben lévő számos alárendelt hivatalok általi használata általános behozása a k. k. válaszban most is megemlítve nincs.

A Felséges uralkodó Ház tagjai magyar nyelv tudományában beavatásának törvénybe iktatása, s a magyar nemzetiség küljelei iránt felterjesztett kívánatainknak elfogadása szinte kifejezve nincs, — s nem érdekeltetik az utóbbi kegy. válaszban, hogy az országbeli köz hatóságok, politikai működéseik és foglalkozásaik közben is, mint az ítélőszékekre nézve elrendelve van, ezentúl egyedül a magyar nyelvet használják; nincs megadva továbbá abbéli igazságos kíváratunk is, hogy a k. helytartótanács a kultartományok kormánysszékeivel hivatalos értekezéseit magyar nyelven folytassa; s ezen rendelet a magyar hadi kormányokkal folytatandó levelezésekre nézve is, egyiránt terjesztessék ki. Ezeken felül

Nem találhatunk megnyugvást főkép azon intézkedésben, melyet Felséged a hazai kormány- és ítélőszékeknek, s a magyar törvényhatóságoknak a horvátországi közhatalóságokkal hivatalos értekezésére nézve nyilvánítani méltóztatott; a pedig legszibbasztóbban hat hazafiúi szívünkre: hogy abbéli mind igazságos, mind méltányos kíváratunkhoz, miszerint Horvátország követi már a legközelebb tartandó országgyűlésen felszólalni magyar nyelven kötelezessenek, járulni Felséged ezúttal sem méltóztatott.

Újabban is mély tisztelettel és bizodalommal esedezünk tehát, a jelen országgyűlés végnapjaiban is Felséged előtt, hogy mindazokat, miket múlt évi dec. 11. és f. é. febr. 28. napjairól kelt alázatos felírásainkban, a honi nyelv és nemzetiség ügyében előterjeszténk, általánosan elfogadni, kir. jóváhagyásával megerősíteni, különösen pedig annak törvénybe iktatásához: miszerint az országgyűlési köz tanácskozási nyelv már a legközelebb következő országgyűlésen is minden kivétel nélkül a magyar legyen, fejedelmi

megegyezésével járulni, s e kérelmünk teljesítésével, mely nem egyéb, mint következetes foganatosítása azon elveknek, melyeket Felséged tisztelt kegyelmes válaszaiban már elfogadott, a magyar hű nemzetnek arra: hogy mindazokban, isméti becses zálogát tisztelhesse Felséged azon kegyelmes hajlandóságának, mellyel nemzetisége iránt viseltetik, — vigasztalást, s örömét és forró háláját emelendő újabb okot és alkalmat nyújtani méltóztassék.

159.

1844 november 9.

Kir. válaszleirat az országgyűlés 1844 november 8-iki feliratára a magyar nyelvi törvénycikk dolgában.

Nyomt., Irományok 5, 63. l. Szögyény László aláírásával.

Az 1844 november 8-iki feliratnak akkor még csak kerületben tárgyalta szövegét a m. kancellária orszgy. bizottsága már november 6-án felterjesztette, Conf. 1844:1260. sz. s a rendi törvényszövegnek a január 23. és október 9-iki leiratok engedményeitől való eltéréseit kimutatta, Conf. 1844:1282. sz., november 8-iki újabb felterjesztésében javasolta, hogy a felirat két külön kérése azon válaszban utasítandó el, mely a rendeket a törvény szövegezésében a két említett kir. leirat megállapításaira utalja; e javaslatot a konferencia és a kir. resolució november 9-én fogadta el.

... benigne intimandum: articulum de lingua hung. per d^{nos} SS. et OO. medio suae ddo 8. Nov. a. c. remonstrationis substratum, altefatae Suae M^{ti} S^{mae} cum eo: ut §-o 2. illa etiam benignae Suae ddo 23. Jan. a. c. editae resolutionis provisio: „ut cum articulis diaetalibus simul eorum in latinum et linguas vernaculas versiones publica auctoritate procuratae, omuibz omnino jurisdictionibus via consilii lten. r. suo tempore transponantur“ — hoc sensu diserte exprimatur; in §§-is 3, 7 et 8. ad mentem praecitatae ben. resolutionis non regnum Croatiae, sed partes adnexae; insuper autem §-o 8. in locum factae inibi indeterminatae scholarum mentionis, academia et gymnasia partium adnexarum duntaxat diserte memorentur, — in §§-is porro 4, 5 et 6. respectativae dispositiones ad exemplum articuli 6:1840 magis clare ad jurisdictiones infra fines regni constitutas restringantur; §-us demum 9. in sensum ben. resolutionis ddo 9. Oct. 1844 ita deducatur, ut exinde pateat: Suam M^{tem} S^{mam} circa linguam hung., pro vehiculari publicae in scholis institutionis adhibendam congrua disponere dignatam esse, — benigne probari, sicque redigendum ad solitam cum cancellaria r. hung.-aulica concertationem relegari.

160.

1844 november 10.

A rendek üzenete a főrendekhez a magyar nyelvű törvénycikk szövegezésében,

Nyomt., Irományok 5, 93. l.

A KK. és RR. miután az országgyűlési értekezések folytatására és felírások tételére mód és idő már nincs, az utóbbi országgyűlés végzetének is nyomán a magyar nyelv és nemzetiség tárgyában mai napon kihirdetett, s a KK. és RR. által fájdalmas érzettel vett k. k. választ a m. udv. cancelláriávali értekezések végett rendelve lévő orsz. választmánynak oly utasítással kívánják kiadni, hogy minden igyekezettel azon legyen, hogy a magyar nyelven alkotandó és megerősítendő törvényeknek más nyelvekre is fordítása és szíjjel küldözése a magyar nyelv és nemzetiség tárgyában készített törvényekbe, nemkülönben a „Horvátország“ nevezete helyett is a „kapcsolt Részek“ nevezete ne jöjjön be, minden zavarok eltávolztatása végett továbbá a 3. §-ból a hat év megemlézése is kimaradván a szerkezet akképp legyen, hogy a kapcsolt Részek követői még a közelebbi országgyűlésen, ha a magyar nyelvben jártasok nem lennének, szavazataikat latin nyelvben is kijelenthessék; mindezeknek eredményeiről pedig tegyen a kirendelve lévő említett orsz. választmány az ország Rendei előtt kimerítő jelentést; a KK. és RR. a mélt. Főrendeket hazafiúi szíves bizodalommal arra kérvén, hogy ebbeli határozatukhoz részükről is járulni méltóztassanak.

Mielőtt a rendek ezen üzenetét a főrendek tárgyalásba vették volna, a nádor mint elnök kijelentette, hogy maga sem tartja szükségesnek a törvényfordítások dolgának a törvénybe vételét, ez tisztán adminisztratív manipulációs ügy, nem tárgya a törvényhozásnak; erre a főrendek csatlakoztak a rendi üzenethez, s a két táblának a cancellária tagjaival *concertatióra* kiküldött tagjai három órán át eredménytelen tárgyalás folyamán megtagadták az illető passzusnak törvénybe vételét, v. ö. gr. Apponyi György levelét, 1844 november 10. Gervayhoz, Conf. 1844:1301. sz., aki a nádorra panaszkodik, hogy ennek magatartása nehezíti a helyzetet, miután „grösste Erbitterung bei den Ständen, die die Ausfertigung der Übersetzungen durchaus nicht streitig machen, deren Erwähnung aber im Gesetze, als ungebräuchlich und den Interessen der ung. Nationalität höchst gefährlich betrachten und daraus eine Lebensfrage für das Sprachgesetz nicht nur, sondern für alle anderen Gesetze auch machen“. A tényállásról a nádor november 10-én felterjesztést tett, Conf. 1844:1302. sz. alatt, ajánlja a passzusnak a törvényből kihagyását, a fordításokat, a király teljhatalmából a helytartótanács által adja ki; ugyanily javaslatot tesz leiratszöveg felterjesztésével, a m. cancellária orszgy. bizottsága november 11. Conf. 1844:1301. sz. alatt: a leirat nem adná fel a kir. jogot, és a kapcsolt részeket is kielégítené, a konferencia és a cancellárhoz intézett november 11. resolúció elfogadja a nádor és cancellária javaslatát, amelyet a nádor külön levélben is ajánlott Metternichnek. Metternich és Kübeck külön votumát l. 161. és 162. sz., a resolúciót 163. sz. alatt.

161.

1844 november 10.

Metternich votuma a magyar nyelvű törvények koncertációjánál felmerült nehézség ügyében.

Sk. ered. Conf. 1844: 1301. sz. alatt, rajta Metternich kezétől: „*Kein Votum, sondern eine einfache Analyse der Lage*“.

V. ö. az 1844 november 10. üzenet, 160. sz. alatt, befejező jegyzetével.

... Werden die Stände in ihrer Anforderung weichen?

Sollen S. M. dieselbe gewähren?

Dies bildet den Gegenstand der Erwägung.

Beharrt der König auf der Aufnahme der von seiner *Regentenstellung* abhängigen *Regierungsverfügung* in den landtäglichen *Gesetzartikel*, kann unter keinem erdenklichen Falle mehr von dem gefällten Ausspruche abgegangen werden.

Werden die Stände ihren Einspruch zurücknehmen? Ich glaube es umsoweniger, als sie im Verlaufe der letztverflossenen Tage mehrere, für das Gemeinwesen evident nützliche, von dem Könige bewilligte Massregeln verworfen haben und hierdurch inmindesten die Präsumption (!), dass die, die untere Tafel beherrschende Opposition die Sicherung ihrer Stellung weniger in der Zustimmung zu *guten Gesetzen*, als in einem systematisch verfolgten und laut erwiesenen *Widerstande gegen die Regierung* sucht. Dies betrachte ich als den Vorboten des *offenen Kampfes*. Die Partei, welche eine solche Stellung einnimmt, muss für den Kampf gerüstet sein, oder die Gegner als nicht gerüstet betrachten.

Ist die Regierung für den Kampf gerüstet? Ich sage *Nein* und finde hier für den sicheren Beweis in unserer Sorge (in der wahren Aufgabe des Tages) — *uns zu rüsten!*

Womit soll die Rüstung beginnen? Mit der Besetzung der Obergespan- und Administratorenstellen. Dieselbe liegt im Projekte vor und erwartet das Ende des Reichstages um ins Leben zu treten. Heute herrscht die Opposition in den Komitaten und geht der Reichstag ohne Gesetzartikel zu Ende d. h. *wird er aufgelöst*, so wird der Ausbruch in den *nicht regierbaren* Jurisdiktionen beginnen!

Der Antrag der Kanzlei auf ein Dekret, dessen Inhalt sich auf den folgenden Sinn beschränkt: „dass was ich Euch verkündet habe, werde ich mir nicht nehmen lassen, weil ich es meiner Pflicht und meinem Rechte angemessen finde! Ihr wollt, dass hiervon eine Erwähnung in der Form eines Gesetzartikels nicht stattfinde? Meinetwegen; darum werde ich meine Pflicht auf den mir unstreitig zu Gebote stehenden Wegen, nicht minder zu erfüllen müssen!“

Die Entscheidung ruht auf der Annahme dieser oder einer anderen äquivalenten Formel, oder auf der Bereithaltung zum Bruche, d. h. zum Kampfe.

Was gehört zu selber?

Als die *erste* benötigte Fürkehr bezeichne ich die Abfassung eines Manifestes an die Nation, in welchem der König derselben die Beweggründe kund gibt, welche ihn zur Auflösung des Landtages vermochten. In diesem Manifeste muss zugleich die Zusammenberufung eines neuen Reichstags in einer genau bezeichneten Frist (allenfalls 6 Monate) nicht mangeln, denn sonst würde sich die Aufregung im Lande der Aussicht, dass S. M. statt der Konstitution den *Absolutismus* einführen, bemächtigen. Das Manifest müsste im Zeitraume von 24 Stunden abgefasst werden.

Eine *zweite*, aber gleichzeitig ins Leben zu rufende Massregel müsste die Absendung der Obergespäne und respektive der Administratoren sein, um die Ordnung in den Komitaten zu erhalten, oder der Unordnung entgegenzutreten. Hierzu gehört die Wahl der tauglichen und die Ersetzung der untauglichen Individuen und die Abfassung geeigneter, auf alle Fälle berechneter Instruktionen für die *Männer des Königs*.

Endlich muss der militärische Beistand gesichert werden. Hierzu gehört eine neue Dislokation der Truppen, sowie die benötigten Weisungen für die Zivil- und Militär-Authoritäten.

Die Entscheidung des von S. M. zu fällenden Ausspruches muss auf der Erwägung der grösseren oder der geringeren Folgen, welche derselbe auf dem moralischen, wie auf dem materiellen Felde zu haben vermöchte, beruhen. Dies ist der Gegenstand der Prüfung!

162.

1844 november 11.

Kübeck votuma a magyarnyelvi törvénycikk koncertációjánál felmerült nehézség ügyében.

Sk. ered., Conf. 1844:1801. sz. a.

V. ö. az 1844 november 10. üzenet, 160. sz. a., befejező jegyzetével.

Die Frage, welche sich nach Durchlesung der mir gefällig mitgetheilten Piecen über die verweigerte Aufnahme der Bestimmung wegen Kundmachung der Gesetze in allen Landessprachen in das neue Gesetz ergibt, löst sich in die Alternative auf, ob S. M. dem Begehren der Stände nachgeben, oder auf Ihrem bereits ausgesprochenen Beschlusse beharren sollen.

Ehe man zu einer Entscheidung dieser Frage gelangt, scheint mir vor allem zu untersuchen, welche Folgen die eine und die andere Alternative haben wird.

Bei einer nachgiebigen, in dem von Sr. k. k. Hoheit dem Ehg. Palatinus vorgeschlagenen Sinne erfolgenden Erklärung gibt die Regierung unverkennbar einen neuen Beweis von Condescendenz und Schwäche, die auf ihre Funktionen und ihrem künftigen Gang keine günstige Rückwirkung haben kann.

Nach den gegebenen Versicherungen würden aber die zum Gesetze erwachsenen Landtagsbeschlüsse inartikuliert und der Landtag selbst in friedlicher Form geschlossen werden.

Bei der zweiten Alternative muss man darauf gefasst sein, dass die Stände, wie sie erklären, auch ihrerseits beharren. Hier entsteht vor allem die Frage, ob wenn der besprochene Artikel nicht nach dem Willen des Königs redigirt wird, bloss dieser Artikel überhaupt und allein wegbleiben kann, oder ob, wie in den Piecen vorkömmt, mit Beseitigung dieses Artikels auch alle anderen, schon concertirten Gesetzartikel von den Ständen hinweggewiesen werden können oder nicht.

In der zweiten Voraussetzung ist die Lage einfach. Bleibt nämlich der König bei seiner Entschliessung und die Stände bei ihrer Meinung, so kömmt über diesen Punkt kein Gesetz zustande, was für die Regierung keinen, auch nur den mindesten Nachtheil hätte.

In der ersten Voraussetzung ist aber die Lage verschieden.

In diesem Falle kann man nur entweder den Landtag verlängern, um diese Angelegenheit neuerlich zur Verhandlung beider Tafeln zu bringen, oder man muss den Landtag nicht mehr schliessen, sondern — auflösen.

Die Verlängerung des Landtags wäre unter allen Kombinationen die unglücklichste, weil sie, abgesehen von allen anderen Übeln, auch gewiss keinen Erfolg für die spezielle Frage hätte.

Bleibt also die Auflösung des Landtags.

Diese Massregel fordert aber mehrere unvermeidliche Verfügungen. Zuerst einen Appell des Souverains an die Nation, ein Manifest, welches die Ursachen und die Notwendigkeit der Auflösung begründet. Dieses Manifest müsste zugleich mit, oder unmittelbar nach der Auflösung publicirt und in allen Wegen verbreitet werden.

Zweitens. Um jeden Verdacht, als wolle der König die Konstitution umwerfen und zur absoluten Regierung übergehen, zu beseitigen (ein Verdacht, der wohl das ganze Land in Bewegung setzen würde), müsste gleichzeitig mit dem Manifeste ein neuer Landtag ausgeschrieben und die Komitatswahlen angeordnet werden.

Drittens. Der neue Landtag könnte kaum länger als 6 Monate verschoben, müsste also in April oder Mai 1845 berufen, in dieser kurzen Zwischenzeit aber alles eingeleitet werden, um in den Komitaten bessere Wahlen zu bewirken.

Viertens. Die radikale Partei ist bereits so weit, dass sie diesen Moment kaum vorüber gehen lassen würde, um zum Aeussersten zu greifen, und die physische Gewalt hervorzurufen.

Um dieser Wahrscheinlichkeit zu begegnen und alle Versuche dazu von vorne herein zu unterdrücken, müsste auf der Stelle eine imposante Militärmacht in Ungarn entwickelt werden. Endlich

Fünftens müsste hier im Centrum und in den Organen des Landes die grösste Aufmerksamkeit und Tätigkeit entfaltet und die vollkommenste Übereinstimmung in allen Richtungen gesichert werden.

Übrigens wären die Finanzen dabei in dreifacher Beziehung in Anspruch genommen: *a)* auf dem Gebiete des Kredits, weil solche Bewegungen auf Gefahren der Monarchie deuten würden, und auf den Stand aller unserer Staatspapiere nachteilig einfließen müssten, *b)* auf jenem des Aufwandes, weil vorzüglich die Entwicklung der Militärmacht eine namhafte Erhöhung der Militärdotation zur Folge hätte, dann *c)* auf jenen der Staatseinnahmen, weil die Einhebung der ung. Contribution wahrscheinlich verweigert würde, obschon die Legalität einer solchen Weigerung zweifelhaft ist, da die Auflösung eines und die gleichzeitige Einberufung eines andern Landtags immerhin als ein Continuum des Reichstags angesehen werden kann, während dessen Dauer die von dem vorigen letzten Reichstage votirte Zahlungspflicht fort dauert.

Übrigens bitte ich sich zu erinnern, dass ich vor Eröffnung des gegenwärtigen Landtags einmal in der Conferenz, ein anderes mal in dem geheimen Comité darauf aufmerksam machte, den Fall der Nothwendigkeit der Auflösung des Landtags vorzudenken und sich darauf vorzubereiten. Ich mache diese Bemerkung nur um davon für die Folge Gebrauch zu machen.

Wien, am 11. Nov. 1844.

Kübeck.

163.

1844 november 11.

Kir. kézirat Mailáth m. kancellárhoz a magyarnyelvi törvénycikk koncertációjánál felmerült nehézség ügyében.

Fog., Conf. 1844: 1301. sz. alatt.

V. ö. az 1844 november 10. üzenet, 160. sz. alatt. befejező jegyzetével.

Lieber etc. Dasjenige, was Ich mit dem Hofdekrete v. 8. Nov. den reichstäglich versammelten Ständen zu erklären befohlen habe, ist zwar offenbar von der Art, dass es in keiner Hinsicht zu irgend-einer gegründeten Besorgnis oder Einwendung Anlass geben könnte. Um jedoch jede vermeintliche Besorgnis zu entfernen, gestatte Ich, dass der, bei der Concertation beanständete Passus aus dem Con-

textu des Gesetzartikels weggelassen werde; wobei Ich zugleich nach meinem kön. Rechte Ihnen und der ung. Hofkanzlei den Auftrag erteile, die nötigen Verfügungen zu treffen, damit mit den Diätalartikeln auch die unter öffentlicher Authorität bewirkten Übersetzungen in die lat. und andere Landessprachen an alle Jurisdiktionen im Wege der ung. Statthalterei hinausgegeben werden.

Auch haben Sie mir den Entwurf desjenigen Reskriptes vorzulegen, welches bei Gelegenheit der Übersetzung der Gesetzartikel an die Kongregation der Königreiche Kroatien und Slavonien u. zw. in dem Sinne zu erlassen sein wird, dass die Landesgesetze auch in der Folge stets auf gleiche Form und Weise an dieselben gelangen werden. Ferdinandus.

Az 1844 december 4. kir. kézirat újból utasítá Mailáth kancellárt, a nem magyar nyelvű törvényfordítások haladéktalan expedálására, 1844:1160. praes. kanc. sz. alatt, erre Mailáth december 27-én, 1844:1093. praes. kanc. sz. alatt jelenti, hogy a fordítások öt nyelven készülnek: latin, német, horvát, rác-szerb, szlovák nyelven, ami igen nehéz munka, de már annyira haladt, hogy a latin és német nyomdába ment, s a többi a kebelbeli udv. tanácsosok most vizsgálják felül, nemsokára elküldhetők lesznek a helytartó-tanácsokhoz expedálás végett. A december 27-iki resolúció e felterjesztésre újból sürgeti a szétosztást. A szétküldést a titkos *rendőrség* ellenőrizte, ennek jelentései az Informationsprotokoll-okban Conf. 1845:259, 267, 465. stb. sz. alatt; a horvát törvényhatóságok, köztük Pozsega megye, latin szöveget kértek, épígy a károlyvárosi váltótörvényt is, 1845:8070. kanc. sz.; a kancellár 1845:6255. praes. sz. alatt 1845 április 24-én utasítá a főispánokat, hogy a „kormányzása alá bízott megyéhez leküldött fordítások egyénenkénti kiosztását bizonyossá és biztossá tegye“, Győr megye 1845 január 7. felirata, 1845:2275. kanc. sz. alatt felmentést kér az alól, hogy az idegennyelvű törvényt példányokat kihirdesse, a fordítások szétosztása magánosokra vagy könyvtárakra bízassék, mire a kancellária, ref. Bartal, utasítja a szétosztásra. Borsod vármegye átiratban szólította fel a megyéket, hogy ne fogadják el a fordításokat, mire a főispánok jelentései: legnagyobb részüknek sikerült kieszközölni, hogy megyéjük legfeljebb tudomásul vette ez átiratot, de nem csatlakozott hozzá; a legtöbb vármegyében sikerült az „individualis distributio“, Szepes vármegye, gr. Csáky Károly főispán alatt, külön sürgeti a fordításokat, 1845:8982. kanc. sz. Bereg felirata, hogy nem fogja őket szétosztani, 1845:6220. kanc. és Tornáé, hogy itt csak magyarul tudnak, tehát nem kell fordítás 1845:10.884. sz., ad acta tétetett; v. ö. 1845:3775, 3777, 3997, 4314, 4616, 5586, 6257, 7528, 9954, 10.883. kanc. sz.

164.

1844 november 12.

Az 1843—44:2. törvénycikk.

II. törvénycikk. A magyar nyelv- és nemzetiségről.

Az ország rendi Öfelsége kegyelmes megegyezése hozzájárultával meghatározták, hogy:

1. §. Az országgyűléshez bocsátandó minden kegyelmes kir. leiratok, előadások, válaszok és intézkedések ezentúl egyedül magyar nyelven adassanak ki.

2. §. A törvénycikkek valamint már a jelen országgyűlésen is egyedül magyar nyelven alkottattak és erősítették meg: úgy ezentúl is mind alkottatni, mind kir. kegyelmes jóváhagyással meg-erősíteni egyedül magyar nyelven fognak.

3. §. Országgyűlési nyelv ezentúl kirekesztőleg a magyar leszén, egyedül a kapcsolt részek követeinek engedtetvén meg: hogy azon esetben, ha a magyar nyelvben jártasok nem lennének, a közelebbi 6 évek alatt tartandó országgyűléseken szavazataikat latin nyelven is kijelenthessék.

4. §. A m. udv. cancellária útján az ország határain belől bocsátandó minden iratokban, akár legyenek Ófelsége által aláírva, akár nevében adassanak ki — és így a magány folyamodásokra kelendő rendeletekben és határozatokban is — szinte a magyar nyelv használtassék.

5. §. A kir. helytartótanács mindennemű tárgyalásaiban, hivatalos foglalkozásairól viendő jegyző-könyveiben, valamint Ófelsége eleibe terjesztendő felírásaiban, és az ország határain belőli minden hatóságokhoz bocsátandó minden intézvényeiben a magyar nyelvet használja; — azon levelezések, melyeket a kir. helytartótanács a hadi fő-, és az Ófelsége örökös tartományaibeli polgári törvényszékekkel s kül-országi törvényhatóságokkal folytatand, ide nem értetvén.

6. §. A kir. udv. főtörvényszék nyelve az ország határain belől indított minden perekre nézve, valamint az ország határain belőli minden ítélőszékek — következésképp a szentszékeknek nyelvük is, a magyar leszén, s azon ítélőszékeknek hivatalos minden egyéb dolgaik is magyar nyelven folytatandók.

7. §. A kapcsolt részekbeli törvényhatóságok a magyar-országi hatóságoknak magyar, — ezek pedig a kapcsolt részekbeli törvényhatóságoknak latin nyelven irt leveleiket is fogadják el; tárgyalják, és azokat illő válaszzsal lássák el.

8. §. Ófelsége már kegyelmesen elrendelte, hogy a magyar nyelv a kapcsolt részekbeli fő-, és minden közép iskolákban (Academia és Gynnasiumokban) mint rendszerinti tudomány taníttassék; — nem különben

9. §. Ófelsége méltóztatott kegyelmesen rendelkezéseket tenni már az iránt is, hogy az ország határain belőli iskolákban köz-oktatási nyelv a magyar legyen.

165.

1845 április 9.

Az államkonferencia irata a magyar udv. kamara ügymenetében a német nyelv bevezetéséről.

Ered. Conf. 1845: 307. sz.

Az ált. udv. kamara elnöke, Kübeck, 1845 február 5-én jelentette, hogy gr. Szécsen Miklós, a magyar udv. kamara elnöke utasítást kért tőle:

a helytartótanáctól magyar átiratokat kap, s most zavarban van, magyarul vagy latinul válaszoljon-e; az 1840:6. t.-c. szerint joga van latinul írni, de mivel már az országban minden magyarul megy, ez népszerűtlenné tenné a kamarát, engedélyt kér magyarul válaszolni. A *m. kancellária* ezt pártolta, s mikor Kübeck 1845 január 23-án megkérdezte a kancellária véleményét, 1845:57. praes. kanc. sz., ez január 30-án válaszolta: igaza van Kübecknek, hogy a magyar kamara nem kötelezhető magyar átiratra, de egyezzek bele, annál inkább, mert a kamara a magyar törvényhatóságokkal úgyszólván magyarul levelez már. Kübeck fenti felterjesztésében megjegyzi, hogy az 1840:6. t.-c. csak a törvényhatóságokkal való magyar levelezésre kötelezi a kamarát, mely „landesfürstliche Behörde“, az 1844:2. t.-c. nem említi külön, tehát maradjon eddigi gyakorlat. A *konferenciában* Purkhart, Pilgram és Nádasdy Kübeck véleménye mellett, a többség Hartig vezetése alatt amellett, hogy mivel a magy. kamarai elnök maga kéri, szolgálati okból, a magyarul való levelezhetést, megadandó neki, de nem parancsolólag, csak permissive; *Kollowrat* február 21. különvotuma: „Die lat. Sprache hat den früheren Wert eines Aussöhnungsmittels in Ungarn verloren, sie besitzt nur eine geringe Fähigkeit, den neuen Bedürfnissen, wie sie das technische und staatswirtschaftliche Leben hervorrief, zu genügen“, a többség mellett van, de hangsúlyozza: permissive; Kübeck utasítandó, hogy Szécsennel tárgyaljon, nem lehetne-e a latin helyett a németet vezetni be a magyar kamaránál. A *resolúció* 1845 február 26. a többség szerint. Ennek értelmében Kübeck 1845 március 25-én, Praes. 2146. sz. alatt jelenti, hogy Szécsenhez a német nyelv bevezetéséről szóló levelet óvatosan fogalmazta meg, csak permissióról szólt, nehogy reakció támadjon, Szécsen azt válaszolta, hogy nézete szerint, ahol a törvény nem mondja ki se a latin, se a magyar nyelv kötelezettségét, ott a német bevezethető, erre Kübeck:

Dem diesfälligen Schreiben an Gr. Széchen fügte Freih. v. Kübeck die Bemerkung bei, dass hier, um bei der herrschenden Reizbarkeit nicht die Absicht Eur. M. statt zu erfüllen, vielmehr zu vereiteln, oder doch zu erschweren, eine besondere Vorsicht nötig sei; dass demnach eine schriftliche Einleitung, ja selbst eine Art Aufforderung in dieser Beziehung minder rätlich wäre, dagegen aber ein unaufsichtiges permissives Verfahren, wenn nämlich den Departementsvorstehern der ung. Hofkammer bei schicklicher Gelegenheit bemerkbar gemacht würde, dass es den betreffenden Konzepts-Individuen freistehe, auch bei den bis jetzt in der lat. Sprache geführten Agenden, bei welchen der Gebrauch der ung. Sprache gesetzlich nicht angeordnet ist, statt der lat. die deutsche Sprache anzuwenden, am sichersten zum Zwecke führen dürfte.

Graf Széchen erwiderte hierauf am 14. März l. J., die deutsche Sprache könne bei allen Geschäften der Kameralverwaltung, wo nicht durch positives Gesetz der Gebrauch der ung. Sprache angeordnet ist, oder dieses durch eine besondere a. h. Entschliessung gestattet wird, oder aber, wo besondere Umstände noch die Beibehaltung der lat. Sprache unbedingt erheischen, statt der bisher gebrauchten lat. Sprache in Anwendung kommen.

Zufolge positiver Landesgesetze seien nur die ung. Zuschriften der Landesgerichtsbarkeiten, und laut a. h. Entschliessung v. 26. Febr. 1845 (Kab. Z. 303. Conf. Z. 129.) nunmehr auch die Zuschriften der Statthalterei in ung. Sprache zu beantworten.

In die Reihe der Geschäfte, welche zur Zeit noch in der lat. Sprache verhandelt werden müssen, gehören die Verhandlungen:

- a) mit dem Causarum Regalium Directorate,
- b) mit dem siebenb. Thesaurariate, dessen Zuschriften lateinisch sind,
- c) mit vielen kön. Freistädten, aus demselben Grunde,
- d) mit den kroat. und slaven. Behörden,
- e) mit jenen Bischöfen und geistlichen Behörden, welche sich noch der lat. Sprache in ihren Zuschriften bedienen,
- f) mit den ökonomischen Aemtern, deren Vorsteher der deutschen Sprache noch weniger mächtig sind.

In allen übrigen Kameralverhandlungen werde es möglich sein, auf den ausgedehnteren substitutorischen Gebrauch der deutschen Sprache, und zwar durch oben erwähntes, von Gr. Széchen schon früher angewendetes unaufsichtiges Permissivverfahren hinzuwirken, und ohne zu grosse Aengstlichkeit den Hauptzweck zu fördern.

Indem Freih. v. Kübeck seine innige Überzeugung wiederholt dahin ausspricht, dass der Zweck nur durch ein umsichtiges permissives Verfahren erreicht werden könne, und eine jede andere, minder vorsichtige Handlungsweise unfehlbar zu Reaktionen führen würde, glaubt er der Ansicht des Gr. Széchen, dass bei den von a) bis f) angeführten Verhandlungen gegenwärtig noch der Gebrauch der lat. Sprache beizubehalten sei, beitreten und darauf antragen zu sollen, dass dem Präsidenten der ung. Hofkammer bedeutet werde, bei der Verfolgung des gedachten Zweckes in der von Freih. v. Kübeck ihm vorgezeichneten Richtung zu verbleiben.

Freih. v. Kübeck wird übrigens die Einleitung treffen, dass von der allgem. Hofkammer in der Regel nur deutsche Reskripte an die ung. Hofkammer ausgefertigt werden.

Vorgetragen in der Conferenz v. 9. April 1845. Der Weg, welchen der Hofkammerpräsident Freih. v. Kübeck eingeschlagen hat und weiterhin einzuschlagen gedenkt, um den mit dem a. h. Kabinetsschreiben v. 26. Febr. 1845 beabsichtigten Zweck zu erreichen, ist, nach der vollen Überzeugung der tg. Conferenz, der richtige und der einzige, auf welchem das vorgesteckte Ziel erreicht werden kann. E. M. dürften sich sonach veranlasst finden, den mit vieler Umsicht gestellten Antrag des B. Kübeck a. h. zu genehmigen. Am 10. IV. 1845. Duschek.

Aláírva: Somssich, Pilgram, Purkhart, Mailáth, Kübeck, Hartig, Cziráky, Nádasdy, Kollowrat, Metternich; látta a két főherceg: Ferenc Károly és Lajos.

A. h. Resolution. Ich genehmige Ihr Einraten. Ferdinand. Wien, den 16. Apr. 1845.

A pénzverési és bányakamara 1845 május 3-án jelentette, hogy a ker. bányatörvényszékeknek sok bajuk van a magyar törvényhatóságokkal, mert ezek tőlük magyar átiratokat kívánnak, s ezen ügyekből collisiók származnak; ezek megszüntetése végett a kamara érintkezésbe lépett a m. kancel-

láriával, s megegyeztek, hogy a bányatörvényszékek a tulajdonképeni igazgatszolgáltatási ügyekben és a politikai hatóságokkal és törvényszékekkel való levelezésben magyarul írjanak, a tulajdonképeni camerale-ügyekben továbbra is németül; a kancellária még a Berglehenssachen-ben is magyar levelezést kívánt, mert ezek a jus regale-n alapulnak és a maximiliáni bányarendelet értelmében bírói működés tárgyát képezik; a kamara szerint ezek maradjanak németül. Az *államkonferencia*, Conf. 1845: 451. sz. alatt, a kamara mellett van, s csak az egyesek számára kiadandó kutatási engedélyekre (Schürflizenz) szabja meg a magyar nyelvet, mert ezek magyar törvényhatóságoknál publikáltatnak; a kir. *resolució* aug. 22. is így adatik ki.

166.

1845 november 8.

Kir. kézirat az erdélyi kancelláriának a kolozsvári lyceum magyar tannyelve dolgában tett 1842 március 10-iki felterjesztésére.

Fog. St. R. 1842:1659. sz. a.

Az *erdélyi kancellária* 1842 március 10-én felterjesztette *Kováts Miklós* erdélyi püspök és tankerületi főigazgató azon kérését, hogy a kolozsvári lyceumban a jogi és filozófiai előadások latin helyett magyarul legyenek; az erdélyi *gubernium* pártolta a kérést, mert már igen kevés ifjú tud latinul, s így a tanítás eredménytelen, s azonkívül a magyar tannyelv Magyarországon úgys megvan már. *Jüstel* votumára az *államtanács* 1842 április 9-én hozzájárul a kéréshez, *resolució* ekkor nem adatott ki. *Kováts* püspök 1844-ben, megismételte kérését azzal, hogy a protestáns iskolákban magyar a tannyelv, s ezért a katolikusok is odamennek tanulni, s amit a király Magyarországnak megadott, adja meg nekik is; ezt az *erdélyi kancellária* 1844 december 12-én, Conf. 1845: 8., majd 1845: 951. sz. sürgetőleg terjeszti fel, s a lyceumra határozottan, de a többi kir. kath. iskolára is kéri a magyar tannyelvet; az *államkonferencia* hajlandó megadni, de a dolgot *Kollonrat* két votuma dönti el: az első M. K. A. 1844: 2093. sz. a.: a lyceumban, ha tanár és tankönyv van, megadható, de más iskolában nem, a szászokra tekintettel kell lenni, s rajtuk kívül még 20.000 kath. németre is, kik bevándorlók vagy hivatalnokok a magyarok közt; a magyar analógia Erdélyre nem alkalmazható, 1791: 6. szerint *proprium habens constitutionem*; a másik Conf. 1845: 8. sz. a. 1845 március 20.: Magyarország és Erdély összehasonlítása és egyenlő kezelése közjogi hiba volna, a két ország egyesítése egyenlő volna „einen Hauptgrundsatz der österr. kais. Regierung zu untergraben, Ungarn und Siebenbürgen in ihrer konstitutionellen Absonderung zu erhalten“; jelenleg Kolozsvárt se lehet bevezetni a magyar tannyelvet, amint a brassói Siebenbürgisches Wochenblatt 1844 november 28-iki száma az Erdélyi Híradó alapján írja: *Kováts* püspök felszólítására a tanári karban csak az orvosok, kik eddig is magyarul tanítanak, mutattak kedvet erre, a többiek közül csak egy tanár hajlandó két év múlva magyarul előadni; a döntés elhalasztandó, s ez értelemben készít kir. kéziratjavaslatot, mely 1845 november 8-án kiadva:

Quoad propositionem, intuitu linguae hung. ad tradenda in lyceao Claudiopolitano studia philosophica et juridica instar vehiculi adhibendae factam, praevis adhuc singula praelectionum genera, in quibus sine remora profectus studiosorum, habita item ratione qualificationis modernorum professorum, praeexistentium denique librorum didacticorum, institutio in lingua hung. admitti possit, adjecta cancellariae opinione mihi remonstranda sunt.

Probato ceterum cancellariae voto, quo ad linguam lat. in gymnasiis porro quoque solerter et per docentes omnimode aptos in lingua vernacula tradendam, deprompto hujus in conformitate, congrua mox disponi volo, ut tam in Cibiniensi, quam in reliquis etiam in gremio nationis Saxonicae constitutis, praeterea vero etiam in Zalathnensi gymnasiis, nonnisi docentes linguae germ. gnari, et ad tradendum in illa omnimode qualificati ita in futurum applicentur, ut defectui quoque, hac in parte actu subsistenti, medela, quo fieri poterit, citius procuretur. Reliquum hujus propositionis contextum pro notitia suscepi.

Az *erdélyi kancellária* 1846 április 22-én jelenti, hogy a fenti kézirat értelmében *Kováts* püspököt tankönyv és tanerő dolgában megkérdezte, s ez értesíté, hogy a lyceum tanárai Bánó István római jogtanár kivételével mind a magyar tannyelv mellett nyilatkoztak, mert a fiúk nem értik a latint, s hajlandók rögtön magyarul előadni, ha a Magyarországbán használatos tankönyveket megkapják; ezen feltétellel javasolja a püspök és a kancellária, hogy a jövő évben a politika, hazai jog, mezőgazdaság, könyvitel, technológia, ásványtan, geognosia, növénytan, chemia, metallurgia, vallás, psychologia, logika, gyakorlati philosophia, történet és történeti segédtudományok magyarul taníttassanak; a természeti és római jog, szám-tan és physikában csak a magyarázat magyar, s a tankönyv egyelőre latin maradjon; ezt az *államtanács* és kir. *resolució* 1846 augusztus 11-én elfogadta, St. R. 1846: 2368. sz.

167.

1846 november 26.

Az államkonferencia irata a magyar nyelvnek a nem-magyarnyelvű elemi iskolákban tantárgyként bevezetéséről.

Ered., Conf. 1846: 1258. sz.

A *m. kancellária* 1842 július 7-én, Conf. 1842: 633. sz. (l. a helytartó-tanács felterjesztését 1842 március 18-án, 5447. kanc. sz. a.) felterjeszti *br. Mednyánszky Alajos*, a budai tanulmányi bizottság elnöke kidolgozását, melyet az 1832—36. országgyűlésen tett ígérek folytán az egész magyar tanügy átalakítására készített; ezen javaslat az inkább „realisztikus” korszükségletnek preparandiák, elemi, ipar- és vasárnapi iskolák felállításával akar eleget tenni, csak a gimnázium szolgáljon a humanisztikus oktatásnak; a falusi alsó iskolát „elemi”-nek nevezi, ezek két legalsó osztályát mindenkire kötelezővé teszi, s mivel ennyi állami iskolát nem lehet felállítani, a vármegyék és városokra kell bízni, kiknek eszerint az oktatásügyre befolyás engedendő; a tananyag és maga a tanítás az állam hatáskörében maradjon. Az elemiben minden anyanyelven menjen, de nem magyarnyelvű elemiben a magyar nyelv is tárgyként taníttassék. Bár a *konferencia*, főként *Hartig* az iskolaügy e „coordinatióját” sürgősnek tartották, nehogy a vármegyék és az országgyűlés vegye kezébe, hónapokon át folyó circulatio után az 1842 október 26-iki *resolució* csak egy elemi mintaiskolába egyezett bele, s új javaslattételre utasítá a magyar hatóságokat. *Mednyánszky* újabb magyarázatait a Conf. 1843: 222. alaptalanoknak találta, az elemi iskolákra nézve az 1843 április 11-iki *resolució* mondta ki az alapelveket: azok számára, akik gimnáziumba mennek, 3 osztályos elemi lesz, a többiek számára még egy 4. osztály is lesz; a 3. osztályban lectio linguae vernaculae et hung., grammatica vernacula et ubi hungarica lingua non est vernacula, etiam

grammatica hung.; a 4.-ben grammatica hung. et germ. *Mednyánszky* ezen resolúció szerint átdolgozta „planum coordinationis“-át, a magyar nyelvtanítás további fenntartását óhajtva, kisebb újítások közt javasolja, hogy a horvát elemi 3. és 4. osztályában a magyar nyelv is taníttassék, mit a *kancellária* 1843 december 12-én, fog. 1843:13.930. kanc. felterjesztésében helyesel; a *konferencia*, Conf. 1843:1328. sz. a.: „Der Zweck der unteren Elementarschulen, nämlich der Dorfschulen ist der, dass die Kinder in der Religion, dann im Lesen, Schreiben und Rechnen unterrichtet werden; wenn dieser Zweck erreicht werden soll, so kann der Unterricht nicht anders, als in der Volkssprache erteilt werden. Baron Mednyánszky will, dass in jenen Orten, wo die ung. Sprache die Volkssprache nicht ist, das Lesen und Schreiben auch in jener, also in zwei Sprachen gelehrt werden soll; dieser Antrag entspricht dem Zwecke der Volksschulen nicht, ist auch praktisch nicht ausführbar; denn diese Massregel würde nur dazu führen, dass die Schüler in keiner Sprache gut lesen lernen, sie wären aber auch von keinem Nutzen, daher nicht zu genehmigen“, a gimnáziumba menők a horvát elemi 3. osztályában tanulhatnak magyarul; *Kollowrat* javaslatára a kir. resolúció, 1844 március 31-én Mednyánszky javaslatának nem ad helyet. Mednyánszky, illetőleg a m. kancellária elemi iskolai javaslata kiadatott, mint az egész tanügyi elaboratum is, az osztrák főkancellár útján az *osztrák tanulmányi bizottságnak*, ennek tagja, *Purkhartshoffer* udvari tanácsos 1846 április 30-iki szakvéleményében. Conf. 1846:720. sz. a., kívánja, hogy a nem-magyar nyelvű elemi iskolákban a magyar ne taníttassék, elég egy nyelv; a horvát-szlavonországiakban a horvát és szlapon (*Jüstel* szerint: talán horvát-szlavon) és német taníttassék, magyar ne; ez utóbbira *Jüstel* nem tud példát, mert az olasz tartományokban sem tanítják a németet, de nincs kifogása ellene. A *konferencia* Mednyánszky egész javaslatát theoretikusnak, kazuisztikusnak találja, az „überschwengliche Sprache“-t kifogásolja és a vallás és morál szétválasztására irányuló törekvést; a december 21-iki resolúció utasítja a kancelláriát, hogy *Purkhartshoffer* javaslatai szerint dolgozza át a tervet.

Közben a vármegyék feliratokban kérvényezték a nem-magyar tan nyelvű iskolákban a magyar nyelvnek mint rendes tantárgynak tanítását, *Baranya megye* hasonló feliratáról a m. kancellária 1846 szeptember 17-én felterjesztést tesz, mely az államkonferencia elé kerül.

Der Baranyer Komitat hat mit einer an die Statthaltereien gerichteten Vorstellung die früher auch schon von anderen Gerichtsbarkeiten in Anregung gebrachte Bitte gestellt, womit in den Elementar- und Sonntagsschulen, auch da, wo die Muttersprache nicht die ungarische ist, das Studium der ung. Sprache als ein Hauptgegenstand eingeführt werde.

Über diese, durch die Statthaltereien unterbreitete Vorstellung äussert sich die gedachte Landesstelle, nach Einvernehmung der Ofner Studienkommission, einstimmig mit dieser dahin, dass nachdem einerseits der allgemeine Wunsch im Lande dahin gerichtet ist, dass die ung. Sprache, deren Nutzen und unausweichliche Notwendigkeit in der Verfügung der neuen Gesetze begründet erscheint, verbreitet werde; andererseits aber die ung. Sprache jetzt auch in den Präparandenschulen gründlich gelehrt wird, E. M. schon auch darum, damit das neue System selbst auch in dieser Beziehung im Lande nicht angefeindet werden könne, sich a. g. bewogen finden dürften, huldreichst zu gestatten: dass die ung. Sprache in

den niederen Elementar- und Sonntagsschulen auch dort, wo die Muttersprache nicht die ung. ist, wenigstens nach Verlauf eines gewissen Zeitraums, gelehrt werden dürfe, und dies umsomehr, als im Verweigerungsfalle ein grosser Teil der Jugend bei dem Übertritte zu den Gymnasialschulen, wegen Mangel an Kenntnis der ung. Sprache mit grossen Hindernissen zu kämpfen hätte.

Die ung. Hofkanzlei bemerkt unter Berufung auf ihren unterm 13. Jän. 1846 Z. 391—171. erstatteten, noch unerledigten a. u. Vortrag, womit sie den Entwurf eines neuen Volksschulensystems für Ungarn und dessen Nebenländer unterbreitet hat, dass die Schlussbemerkung der Statthalterei keineswegs stichhältig sei, da im Sinne der in Bezug auf die Coordinierung der Elementarschulen bereits erflossenen a. h. Entschliessung der Übertritt von den Elementarschulen in das Gymnasium bloss nach beendigter dritter Klasse der Elementarschulen gestattet ist, wo die ung. Sprache als ein Studium ordinarium ohnehin vorgetragen wird, ein jeder demnach, der in das Gymnasium übertritt, notwendigerweise von der ung. Sprache eine Kenntnis haben muss.

Was die übrigen angeführten Gründe betrifft, so erklärt die Hofkanzlei, dass diese nicht ohne alles Gewicht seien, weshalb sie auch des ehrfurchtsvollen Erachtens ist, dass das Studium der ung. Sprache selbst dort, wo sie nicht Muttersprache ist, jedenfalls nützlich, dass jedoch *für jetzt noch*, zur Vermeidung jeder etwaigen Reaktion, die diesfalls zu erlassende Verfügung keineswegs *coactiv*, sondern bloss *permissiv* sein müsste, demzufolge wäre demnach die bereits festgesetzte Norm, welcher gemäss, in den kleineren Elementarschulen, die aus den zwei ersten Klassen bestehen, bloss die betr. Muttersprache, in den grösseren aber, die drei Klassen haben, und wo in der letzten, nämlich in der dritten, die ung. Sprache auch dort, wo sie nicht die Muttersprache ist, gelehrt werden muss, auch künftighin aufrechtzuerhalten, den *Schulmeistern* aber andererseits wieder *zu gestatten*, selbst in den kleineren Elementarschulen, in nicht ung. Ortschaften, wenn sie der ung. Sprache kundig sind, in dieser, die Schuljugend, *wenn sie hiezu geneigt ist*, zu unterrichten, und ihnen das diesfalls vorgeschriebene Lesebuch, was ohnehin in allen Landessprachen gedruckt und verteilt werden wird, zu expliciren; ja es sollten sogar, wie die Hofkanzlei meint, die Schulmeister hiezu aufgefordert und die Eltern der Kinder, durch die betr. Pfarrer und Grundherrschaft auf eine geeignete Weise belehrt werden, wie nützlich und notwendig ihren Kindern die Kenntnis der ung. Sprache sei.

Vorgetragen in der Conferenz am 25. Nov. 1846. Die Frage, ob in den Elementarschulen in jenen Orten, wo die ung. Sprache die Volkssprache nicht ist, das Lesen und Schreiben auch in dieser gelehrt werde, ist bereits zur Conf. Z. 1328. 1843 erörtert und a. h. entschieden worden. Die tg. Conferenz machte damals be-

merklich, der Zweck der niederen Elementar, d. h. der Dorfschulen sei, dass die Kinder in der Religion, dann im Lesen, Schreiben und Rechnen unterrichtet werden. Soll dieser Zweck erreicht werden, so kann der Unterricht in keiner anderen, als in der *lokalen Volkssprache* erteilt werden. Jener Antrag entspricht daher dem Zwecke der Volksschulen in keiner Weise, wäre praktisch unausführbar und würde nur dazu führen, dass die Schüler *in keiner von beiden Sprachen* gut lesen und etc. lernen würden. In dieser Gemässheit geruhten daher E. M. auch mit der a. h. Entschliessung v. 31. März 1843. den Unterricht in den Elementarschulen auf die *Muttersprache a. g.* zu beschränken.

Der vorliegende Antrag, so beschränkt er auch gestellt erscheint, würde in der Ausführung, allem Anschein nach, bald zu Missbräuchen führen, die *Permission* würde nur auf dem Papiere stehen, der *Zwang* aber in der Wirklichkeit Platz greifen. Dass die ung. Sprache derzeit in den Schullehrerseminarien (Präparanden) schon gelehrt wird, dadurch würden wohl für die Folgezeit Lehrer gebildet werden, die hiezu geeignet sind; dass sie *jetzt vorhanden* seien, ist zu bezweifeln, und auch nicht zu wünschen, dass in einer a. h. Vorschrift ein Anlass gegeben werde, um die *jetzt bestellten*, der ung. Sprache teilweise unkundigen Schullehrer von ihren Stellen zu entfernen, um, dieser Sprache mächtigen jüngeren Leuten den Platz zu räumen. Brotlose Männer dieser Art, die überdies ihr Unglück lediglich einer *Rückwirkung neuerer Normen*, nicht aber einer Schuld oder Gebrechen in der ihnen seiner Zeit vorgeschriebenen Ausbildung für das Lehrfach, zuschreiben müssten, könnten auch in politischer Beziehung bedenklich werden. Dass endlich die Rücksicht auf die Vorbereitung der Elementarschüler für das Gymnasium diesen Antrag nicht bevorzuge, weil in der 3. Klasse ungrisch ohnehin gelehrt wird, ist von der Hofkanzlei selbst bemerkt worden.

Die tg. Konferenz erachtet daher a. u., dass eine positive Gestaltung des Vortrags der ung. Sprache in den Dorfschulen der anderen Nationalen nur zu Missbräuchen führen und nur auf Kosten des eigentlichen *Wissens* diese Schulen in blosser Sprachschulen verwandeln würde; dass dies aber umso weniger notwendig sei, als der gemeine Mann die ihm für seine Hantierung etwa erspriesslichen Sprachen, im täglichen Verkehre viel leichter als in der Schule erlerne, dass jedoch, für besondere Verhältnisse, der hier fragliche Vortrag der ung. Sprache in den Dorfschulen auch nicht ausdrücklich zu verbieten wäre. Die tg. Konferenz hat daher in dem gleichzeitig der a. h. Entscheidung unterzogenen Entwurfe eines Elementarschulensystems für Ungarn und dessen Nebenländer, z. Conf. Z. 720:1846 den betreffenden § 22. dahin modifiziert, dass er nunmehr besagt, der „Unterricht in den Elementarschulen werde *in der Regel* in der Muttersprache der betr. Gemeinde erteilt“.

Hienach erlaubt man sich lediglich den nebenstehenden Resolutionsentwurf auf den vorliegenden a. u. Vortrag zu beantragen. Wien, am 26. Nov. 1846. Rosenfeld. aláírva: Fényes, Somssich, Pilgram, Jüstel, Cziráky, Nádasdy.

A. h. Entschliessung. Superatur resolutione mea, quam erga propositionem cancellariae sub 13. Jan. 1846 praestitam, una edidi. Ferdinandus. Wien, 21. Dez. 1846.

Az itt hivatkozott resolúció 1846 december 21., Conf. 1846: 720. sz. alatt Purkhartshoffer megjegyzéseinek követésére utasítá a kancelláriát.

Az elemi iskolai coordináció érdemleges elintézését gr. Apponyi György kancellár még 1847 október 9. felterjesztésében is sürgette, tekintettel a közeledő országgyűlésre (hasznlóképen a gimnáziumok rendezését is), Conf. 1847: 994. sz. alatt.

168.

1847 január — április.

Br. Jósika Samu erdélyi alkancellár memorandumának a nyelvkérdésről szóló része.

Sk. ered., Conf. 1845: 1155. sz. alatt.

Es ist eine Lieblingsidee der siebenbürg. Opposition, hauptsächlich jener Individuen, die auch auf dem ung. Reichstage Sitz und Stimme haben (zu denen Gr. Dominik Teleki gehört), dass alles, was in Ungarn koncedirt ist, auch in Siebenbürgen zugestanden werden müsse.

Die politische Begründung dieses Satzes, für und wider, gehört nicht hieher, Regierung und Opposition haben in dieser Beziehung ganz divergirende Tendenzen, von einer Verständigung auf dieser Linie kann also nicht die Rede sein.

Abgesehen von dieser Seite der Frage vergisst die Opposition, dass eine Analogie in den Grundzügen zweier Verfassungen noch nicht eine gänzliche Parität in den Massregeln der Regierung notwendig nach sich zieht. Wenn die Regierung mit kluger Umsicht Stammverwandschaft, unlängbare Sympathien und die Macht des Beispiels nicht ausser Acht lässt, in dem sie Vorkehrungen trifft oder Zugeständnisse macht, so kann sie örtliche und gesetzliche Verschiedenheiten ebenso wenig ignoriren, wo das Drängen der Partei gern eine Tabula rasa hervorzaubern möchte, um ihre Gleichstellungstheorie der beiden Länder zu verwirklichen.

In drei Richtungen gibt sich diese jetzt vorzugsweise kund: in Bezug a. auf die Sprache, b. die Regelung der Urbarialverhältnisse, c. den Modus in der Wahl der Komitatsbeamten.

a. Die Sprachfrage wurde auf dem letzten siebenb. Landtage mit der grössten Animosität, ohne Unterschied der Partei zwischen Ungarn und Szeklern einerseits, den Sachsen andererseits verfochten. Gingen auch die Letztere in ihrem Widerstande gegen das Ver-

langen ihrer Mitstände zu weit, so *dürften* doch die *Erstere* nicht vergessen, dass in *Siebenbürgen*, nicht wie in *Ungarn*, von einer grösseren oder kleineren *Einwohnerzahl*, sondern von einer gesetzlich gleichberechtigten *Nation* die Rede war, die aus Klugheit und Rücksicht des eigenen Vorteils den Gebrauch der ung. Sprache nie unbedingt verwerfen wird, mit *gerechter Eifersucht* jedoch ihr, seit Jahrhunderten erhaltenes Recht des *eigenen deutschen* Sprachgebrauches zu wahren strebt und in diesem Rechte kaum eine andere Beschränkung sich gefallen lassen kann, als jene, die sie selbst freiwillig anerkannt.

Dies ist der Standpunkt, den die Regierung in dieser Frage festzuhalten hat...

169.

Az erdélyi 1847: 1. törvénycikk.

I. cikkely. A magyar nyelvről.

Öfelsége kegyelmes jóváhagyásával az 1791. évi 31. t.-cikk következőkben módosítatik:

1. §. A törvények ezentúl magyar nyelven szerkesztetnek; egyébaránt Öfelsége kegyelmesen gondoskodni méltóztatik: hogy azoknak a szász törvényhatóságok nemzeti nyelvökre közhatósági felügyelet alatt eszközzendő fordítása, azon törvényhatóságok kebelbeli használatára, az országgyűlési törvénycikkekkel együtt, a kir. főkormány útján, annak idejében átküldessék.

2. §. Az országgyűlés nemcsak a jegyzőkönyvek szerkesztésében, hanem a kir. biztossali értekezésekben és Öfelsége elébe terjesztendő feliratokban is magyar nyelvet használand.

3. §. A kir. főkormány, kir. tábla és a kir. főkormány alá rendelt hivatalok, jegyzőkönyveik szerkesztésében, egymásközi és e nagyfejedelemség minden törvényhatóságaivali levelezésekben magyar nyelvet használandanak, és a kir. főkormánynak a most említett törvényhatóságokhozi rendeletei bevezetésekkel és befejezéseikkel együtt, magyar nyelven fognak kiadatni.

4. §. Minden törvényhatóság, valamint minden törvényszék és polgári közhatóság, mind tárgyalásaiban és jegyzőkönyvei szerkesztésében, mind tudósításaiban és kiadmányaiban a magyar és székely nemzet kebelében magyar, a szász nemzet kebelében pedig német nyelvet alkalmazand.

5. §. Az anyakönyvek oly helyeken, hol a szónoklatok magyar nyelven tartatnak, magyar nyelven fognak szerkesztetni, és ugyanezen nyelv leendő használva ezen egyházi hatóságoknak a magyar és székely világi törvényhatóságokkal levelezéseiben; a királyföldön, valamint a magyar nemzet kebelében létező ágostai hitvallású egyházi hatóságok továbbra is az eddig gyakorlott szokásban maradván.

170.

1848 március 24.

Az államkonferencia votuma a magyar kamarában Csernyus Emanuel kam. tanácsos javaslatára tettleg bevezetett magyar hivatalos nyelvről.

Ered., Conf. 1848:379. sz. alatt.

A magy. kamara első alelnöke gr. Almásy Móric 1848 március 17. jelentette, hogy Csernyus kamarai tanácsos javaslatot nyújtott be neki, mely szerint a magyar nyelv a kamarában el van hanyagolva, sőt utóbbi időben a német terjed náluk; ez az oka a kamara népszerűtlenségének az országban; elmaradt, stagnáló intézménynek tartják; miután most a király maga is magyarul szól az országgyűléshez, ezzel a magyar nyelv diplomatikaivá lett, most itt az alkalom, a magyar hivatalos nyelv kimondása által a kamarát a közbecsülésben emelni; erre a kamara március 17-iki ülésében „um sich nicht einer äusseren Gewalttätigkeit aussetzen“, kimondotta, hogy hivatalos nyelve magyar lesz, amennyiben a hivatal érdeke megengedi, ezt utólagos kir. jóváhagyás reményében tette, amit most Almásy kikér, Conf. 1848:378. sz. alatt. Március 20-án Kübeck felterjeszti Duschek Ferenc, m. kamarai másodelnök jelentését ugyanerről, mely szerint Csernyus azzal fenyegetődött, hogy vonakodás esetén a kamara úgy fog járni, mint a helytartótanács; erre a konferencia alább közölt irata. — Közben Kübeck március 21-én felterjesztette a magyar kamara március 19-iki jelentését, mely szerint a magyar nyelv a hatóság belső működésébe és a vidéki gazdasági kezelésekbe vezettetett be; az eddigi gyakorlat megmaradt a Horvátországgal, a katonai határőrvidékkel, a katonasággal és a nem-magyar hatóságokkal való levelezésben, a só- és harmincadhivatalok pedig megkérdetnek, bevezethető-e náluk a magyar nyelv; Kübeck erre konstatálja, hogy a magyar kamara egyes hivatalnokait megfertőzték a Magyarországon uralkodó politikai miazmák, s félő, hogy ha a magyar minisztérium létrejön, még a tisztességes emberek is csatlakoznak hozzájuk, a magyarok „abtrünnige Ungarn“, a kamara rendelkezései nem hagyhatók jóvá, Conf. 1848:380. sz. — Almásy március 26-iki felterjesztésében biztosítja a királyt, hogy a kamara továbbra is az eddigi normák szerint, idegen befolyástól mentesen dolgozik; minden eshetőségre elkészülve a parancsnokló tábornoktól szükség esetére katonai asszisztenciát kért; kéri március 17-iki felterjesztésének elintézését, Conf. 1848:419. sz. — E két utóbbi irat az alábbi resolúcióval intéztetett el.

Vorgetragen in der Conferenz am 23. März 1848. . . . Wenn es bedauerlich war, dass die Statthaltereien zur Freigebung eines Staatsgefangenen und zur Aufhebung der Zensur gezwungen wurde, so sind die Vorgänge bei der ung. Hofkammer aus dem allgemeinen Gesichtspunkte noch weit bedeutsamer und möglicherweise folgenreicher.

Die ung. Hofkammer ist gesetzlich die eigene königliche Stelle, welcher die Verwaltung der einzelnen Reservatkronrechte obliegt. Diese Stellung ist ihr durch die Gesetze gesichert und dieselbe ist in jeder Beziehung, im Vergleiche mit den anderen Landesstellen, ein exceptionelle. Aus diesem Anlasse wurden daher u. a. in der Sprachfrage die ständischen Anträge, wegen Einführung der ung. Sprache in den Kameralgeschäften auf das bestimteste zurückgewiesen und die Normierung dieses Punktes der

a. h. Machtvollkommenheit reserviert. Demzufolge haben E. M. jene Weisung a. g. zu erlassen geruht, auf welche der Vizepräsident Duschek im allgemeinen hinweist, durch welche an die Stelle der lateinischen für mehrere Geschäftszweige die deutsche Sprache neu eingeführt wurde. Die auswärtigen Gefällsämler bedienen sich dieser Sprache ohnehin fast ohne Ausnahme seit ihrer Errichtung.

Die tg. Konferenz muss a. u. bekennen, dass die vorliegenden Berichte der ung. Hofkammer ihr die Überzeugung nicht beibringen konnten, dass nicht alles, oder doch manches zu vermieden gewesen wäre von demjenigen, was geschehen. Dass ein einzelner, pflichtvergessener Rat der ung. Hofkammer Anträge gegen die positiven a. h. Befehle und die, denselben gemäss bestehenden Institutionen vortrug und dabei diese als eine *Schmach und Gesetzwidrigkeit* bezeichnete, dass er sogar erklärte, seine Petition sei *kein Geheimnis* mehr, und dass er, um sein Ansinnen durchzusetzen, selbst drohte, die ung. Hofkammer werde sonst einen „*Besuch der Volksmenge*, dem sie sowenig, wie die Statthalterei, würde widerstehen können“, erhalten, — ist an sich höchst bedenklich, zumal aus den Andeutungen des Vizepräses. Duschek hervorgeht, dass mehrere andere Mitglieder der ung. Hofkammer in ihren Gesinnungen ebensowenig korrekt, und vielmehr der jetzt in Gang gebrachten Bewegungspartei zugetan sind. Ob aber hierin genügende Nötigungsgründe für die ung. Hofkammer enthalten waren, um ohne a. u. Anfrage, von den gesetzlichen und a. h. verzeichneten Normen faktisch sogleich abzugehen und sowohl in ihrem inneren Geschäftsgange, als auch in jenen der äusserst zahlreichen Gefälls- und Kameralämter im Lande, eine die dienstlichen Interessen selbst gefährdende Umgestaltung zu veranlassen, dazu erscheint der eigentliche Sachverhalt nicht hinreichend klar gestellt.

Vielleicht noch bedenklicher erscheint der Vorgang, demzufolge die *kais. Adler von sämtlichen Ärarialgebäuden*, in Ofen und Pest — nach späteren Zeitungsnachrichten auch in Raab, — um ihrem Abreissen durch das Volk zuvorzukommen, auf Veranlassung des Vizepräsidenten selbst abgenommen, und auf ihrer Statt, auf die *Ärarialgebäude die tricolore Nationalfahne* aufgepflanzt wurde. Über die Bedeutung und die Konsequenzen, welche dieser Vertauschung der *kais. Embleme* mit der Nationalfahne, beigelegt werden, liegt eine nähere Angabe nicht vor; dass der Eindruck bei allen Gütendenken, treuen Untertanen E. M. ein niederschlagender gewesen, ist kaum zubezweifeln.

Ezen tetteleg végrehajtott újítások nem prejudikálhatnak a magyar pénzügyek igazgatása rendezésének, s ezért utasíttatik a magyar kamara, hogy eddigi működési körében változatlanul maradjon meg. Aláírva a jegyzőkönyv: Somssich, Purkhart, Pilgram, Cziráky, Nádasdy, Kollowrat, Ferenc Károly főherceg; látta Lajos főherceg; az ily értelmű kir. kézirat kiadva Ferdinándtól márc. 28-án.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.¹

- Abauj vármegye 533; o.-gy. köve-
 tei Komáromy István, Vitéz János.
 abszolutizmus 32, 39, 48, 51, 55,
 62—63, 67, 114, 609—610.
 Aczél (Atzél) István államtanácsos
 317—318.
 Adelung János német nyelvész 58.
 adó 24, 67, 105, 322, 440—441, 457,
 474, 611. V. ö. *hadiadó, újoncok*.
 adományok (önkéntes adózás) 61,
 86—87, 126, 173—174, 217, 221,
 290—292, 321, 331—333, 355, 360,
 364, 398. V. ö. *alapítványok*.
 aerarium l. *kinestár*.
 ágensek l. *udvari ágensek*.
 Agram l. *Zágráb*.
 akadémiák 56, 189, 191, 193—194,
 211—212, 219, 224—226, 229—231,
 233—235, 252, 256, 259—263, 269,
 283—284, 300, 317, 380, 389, 466,
 467, 477, 485, 531, 561, 564,
 573—575, 602, 606, 613.
 alapítványok (közalapok) 56, 81, 87,
 123, 290, 295, 326, 343.
 Albrecht főherceg (Károly főherceg
 fia) 514.
 Albricus (Kálmán király törvényei
 összeírója) 388.
 Alföld 34.
 alispánok l. *vármegyei hivatalnokok*.
 alkancellár 365.
 alkotmány l. *magyar alkotmány, er-
 delyi alkotmány*.
 állam 10—14, 23, 25—26, 30, 33, 42,
 48—50, 52, 64—65, 67, 72, 75,
 78—79, 89, 92—93, 95—99, 101,
 104—105, 109, 115—116, 124, 129,
 161, 165—166, 176, 196—197, 200—
 203, 208.
 állami gimnáziumok l. *kath. közép-
 iskolák*.
 államkancellária l. *kancellária főcím-
 szó alatt: titkos udv. és államkan-
 cellária*.
 államkonferencia (Staatsconferenz) 2,
 35, 48, 53—54, 105—106, 108,
 111—112, 114, 120, 132, 138, 143—
 146, 148—151, 153, 155—156, 160—
 161, 166—167, 170, 183, 191—194,
 228, 243, 246, 253—256, 261—262,
 266, 308—309, 335—336, 338—341,
 349, 367, 370—372, 395—398, 408—
 411, 413, 425—427, 431, 436, 438,
 445, 457—458, 460, 463—465, 478,
 486—489, 493, 495, 501, 508, 510,
 524, 526—529, 532, 536—541, 546,
 549—552, 561, 564, 576—578,
 582—584, 591—292, 594—604^{1,2},
 606, 611, 613—621, 623—524.
 államtanács (Staatsrat) 2, 31², 37—39,
 44, 48—49, 63, 66, 69², 73, 75, 77, 86,
 91, 105, 114—115, 117, 184, 217,
 221—223, 229—233, 235—238,
 240—246, 259, 261—262, 266,
 269—271, 274—275, 278—280, 282,
 285, 304, 307—308, 310, 317—321,
 373, 375—377, 398—401, 521, 523,
 590, 616—617.
 Allgemeine Zeitung 486.
 Almásy Lajos szepesi követ 325.
 Almásy Mór gr. m. kamarai I. al-
 elnök 623.
 Álmos magyar vezér 330.
 alsó iskolák 147, 212, 346, 419, 466,
 468, 471, 492, 499, 526. V. ö. *elemi
 iskolák*.
 alsótábla l. *országgyűlés*.
 Amerika 407.
 anacionalizmus 70.
 anarchia 174, 435, 456, 487, 551.
 V. ö. *forradalom*.
 ancien régime 103.

¹ Készítette Dr. Hadnagy Albert, a bécsi Magyar Történeti Intézet tagja, kinek szíves fáradságáért itt mond a szerző meleg köszönetet.

- Andrassy György gr. tornai követ
 177, 323, 332, 355.
 Andrassy Lipót gr. 89.
 angol nyelv 55², 104, 513.
 angolok 10, 102, 513, 532.
 angol tud. akadémia 29.
 antidinasztikus elemek 39, 439.
 anyakönyvek (matrikulák) 148, 151,
 153, 180, 418, 423—424, 467, 471,
 473, 477, 479, 482, 498, 501, 503,
 511, 525, 529, 544, 545, 622.
 anyanyelv 8, 14—16, 26, 28, 36—37,
 46, 58, 83, 88, 96, 113—114, 126,
 147, 161, 175, 191, 194, 212, 214,
 217, 219, 224, 247—248, 250, 252,
 273, 337—339, 351, 477, 484, 489,
 496, 554—555, 562—563, 595, 597,
 609, 612, 617—620. V. ö. nyelv.
 Ányos Pál 22.
 apácák 91. V. ö. *pozsonyi Notre Dame*.
 Apaffy Mihály II. 529.
 Apponyi Antal gr. 12.
 Apponyi György gr. kancellár 191,
 556, 607, 621.
 Approbatae 250—251.
 aradi (ó) oláh tanítóképző és pap-
 növeldé 147—148, 419, 468, 471,
 479, 482.
 Arad vármegye 281, 378, 467—468.
 Aranka György zágoni 27², 57, 60,
 216, 321.
 aranybulla 243.
 arisztokrácia 25, 38, 40, 63, 109, 129,
 240, 435, 532. V. ö. *főrendek*,
főurak.
 Armbruster János Mihály udv. titkár
 304—305.
 Arndt Ernst Moriz 96.
 Árpád magyar vezér 100, 330.
 árpádo-hungárománia 95. V. ö. *ma-
 gyarizmus*.
 Árva megye 291, 343, 347, 403, 533;
 o.-gy. követei Szmracsányi János,
 Zmeskál Móric
 asszonyok l. *női rend*
 „Athenaeum“ 203^{1,4}.
 átiratok l. *levelezés*.
 Attila 43, 240, 270.
 Atzél István l. *Aczél István*.
 austerlitz-i ütközet (1805) 76.
 Ausztria (Österreich, osztrákok) 63,
 102, 124, 134, 160, 185, 187, 199,
 313, 324, 328, 330, 378, 409, 413,
 477, 494, 505, 538, 572—576. V. ö.
monarchia, *osztrákok*, *örökös tarto-
 mányok*.
 ausztriai ház l. *dinasztia*, *Habsburgok*.
 ausztriai törvénykönyv (Gesetzbuch)
 418, 435, 470, 498.
 ausztrioszlávizmus 134. V. ö. *pánszlá-
 vizmus*.
 Ázsia 94.
 Bacsányi János 16, 22, 27.
 Bács vármegye 378, 398.
 Baden 401.
 bajor dialektus 11.
 Bajorország (bajorok) 96, 355.
 Bajza József 2, 200, 201¹, 203, 207.
 Bakabánya 531.
 Balassa Ferenc gr. volt horvát bán
 44, 47, 57, 68, 226, 266, 268—269.
 Balassi Bálint 94.
 balázsfalvi g. kath. iskola 168, 525,
 530.
 Baldacci Antal államtanácsos 54,
 63—64, 66—72, 76, 80—81, 91,
 215, 279, 281—282, 290—291,
 294—295, 298, 304—305, 307—308.
 Ballagi Géza 42¹.
 Balogh János barsi követ 148, 331,
 342, 346—347, 426.
 Balogh János galántai, komáromi kö-
 vet 79, 293. 297—298.
 Baloghy Lajos nógrádi követ 293,
 296, 298.
 bán l. *horvát bán*. V. ö. *báni konfe-
 rencia*.
 banális tábla 185.
 Bánát l. *Bánság*.
 bánáti főparancsnokság l. *bánsági fő-
 parancsnokság*.
 Bánffy Dániel br. széki követ 545.
 Bánffy György gr. erdélyi gubernátor
 35—36, 60—61, 217, 250, 252.
 báni konferencia 155, 501, 549, 551,
 595.
 Bánó István kolozsvári liceumi tanár
 617.
 Bánság (Bánát) 58, 268.
 bánsági főparancsnokság 280—281,
 353, 386.
 bányahatóságok 182—183.
 bányahivatalok 30, 33, 81, 85, 165,
 183, 219, 255, 326, 351, 385, 498,
 529. V. ö. *kamarai hivatalok*.
 bányaiskola 58.
 bányatörvénytörvények 615—616.
 Baranya vármegye 159, 533, 618;
 o.-gy. követe: ifj. Majláth György.
 Barkóczy Ferenc gr. 276.
 Báróczy Sándor 16, 27.
 Bars vármegye 33, 174, 290, 426,
 o.-gy. követe Balogh János

- Bartal György pozsonyi követ, kanc.
ref. 123, 127, 130, 137—138, 146,
153, 176—177, 342—344, 347, 355,
377—378, 396, 411, 425, 445—446,
467, 476—477, 481, 485—486,
488—489, 492, 495, 500, 508, 524,
550—551, 561, 612.
- Bártfa (Bartfeld) 185, 328, 540.
- Bártfay László 207.
- Bartfeld l. *Bártfa*.
- Basedow német racionalista 59.
- Báthory István erd. fejedelem 528,
545.
- Batthyányi herceg 187, 323, 327.
- Batthyányi József gr. primás 45, 48,
51, 55³, 227, 228, 246, 252—254,
343.
- Batthyányi Lajos gr. 164.
- Bécs (Wien) 13, 20, 24, 40, 44, 54,
60, 66, 89, 111, 115, 140, 146—147,
155, 159—160, 166, 169, 179, 181,
185—187, 198—199, 203—204, 217,
250, 265, 291, 318, 328, 350, 377,
385, 425—426, 436, 439—440, 442,
490, 494, 513, 533, 545, 592, 603,
611, 615, 621.
- bécsi bányakamara l. *kamarák főcím-
szó alatt pénzverési és bányakamara*.
- bécsi (osztrák) egyetem 91, 190, 231,
531.
- bécsi főszámászék (Gen. Rechn. Di-
rectorium) 183, 486.
- bécsi főudvarmesteri hivatal 183.
- bécsi francia színház 513.
- bécsi hatóságok 2, 64, 84, 89, 183,
186.
- bécsi hivatalok 63, 66, 107, 432.
- bécsi igazságügyi legfőbb hatóság
117, 519—520.
- bécsi kormány, kormánykörök (né-
met minisztérium) 2, 10—11, 13,
43—44, 47, 51, 62—64, 67, 69—72,
85, 91, 94, 105, 112, 116—117,
119—122, 124, 134, 138, 143, 145—
146, 150, 153, 159—161, 166—168,
170, 180—181, 184, 187, 196, 198—
200, 202, 204—206, 208, 220, 232,
267—268, 327, 437, 442, 444,
611. V. ö. *államkonferencia, állam-
tanács, bécsi udvar, kabineti kor-
mány, kormány*.
- bécsi magyar intézetek 250, 385. V.
ö. *Theresianum*.
- bécsi rendőrmisztérium 88, 97, 176,
185—187, 317—318, 515. V. ö.
Hager, Sedlnitzky, Sumerau br.
- bécsi tud. akadémia 13.
- bécsi udvar 11, 36—37, 44, 47—48,
50, 60, 66—68, 74, 102—105, 109,
130, 141, 147, 545.
- bécsi udvari kamara l. *kamara fő-
címszó alatt*.
- bécsi udv. (osztrák) tanulmányi bi-
zottság (Studienhofkommission) 65,
89—90, 116, 190—191, 194, 318,
416, 537, 571, 576, 602—603, 618,
- bécsújhelyi katonai akadémia 87, 514.
- Bedeckovich Ferenc államtanácsos 69²,
132, 193, 215, 304—308, 318, 321,
335—336, 339, 367, 370.
- Bedeckovich Lajos br. I. alkancellár
493, 500, 531—532, 561.
- Bedeus József v. Scharberg, tartomá-
nyi biztos, erd. gub. tanácsos 528—
529, 545.
- Békés vármegye 178, 285, 287—288,
343, 378, 418, 467, 471, 498.
- Belényes 531.
- Beniczky Lajos zólyomi alispán 175.
- Beöthy Ödön 130, 141, 145, 148,
157, 402, 428.
- Beöthy Sándor udv. tanácsos 500.
- Bereg vármegye 162¹, 186, 467, 533,
612.
- Bernáth Zsigmond ungi követ 149.
- Berneczky János Trencsén követe 151.
- Berzeviczy Gergely 18.
- Berzsenyi Dániel 93—94.
- Bessenyei György 2, 15—17, 22, 27.
- Beszterce (Bistritz) 578.
- Besztercebánya 235, 540.
- Betlér (Gömör vm.) 89.
- bevéndorlás 101, 200¹, 327, 330. V.
ö. *kolonizáció, német gyarmatosok*.
- Bezerédy György veszprémi követ
325.
- Bezerédy Miklós, veszprémi káptalan
követe 152, 158.
- Bihar vármegye 248—250, 272, 533.
o.-gy. követei Miskolczy István,
Péchy Imre.
- bírák (ügyészek) 406, 417, 422, 470,
473, 477, 491, 497, 506.
- bíróságok l. *határőrvidéki, katonai
bíróságok, törvényszékek*.
- Bistritz l. *Beszterce*.
- Bocskey István 68—69, 291, 528.
- Bod Péter 22.
- Bolla Márton 216.
- Bonstetten Viktor 97⁵.
- Boráros János Pest követe 345, 355.
- Boros Dániel 233.
- Borsitzky István trencsén követe 346,
347, 395, 398.

- Borsod vármegye 177¹—178, 467, 612;
o.-gy. követei Palóczy László, Ra-
gályi Tamás, Vay Ábrahám.
Bosznia 50.
Böhmen l. *Csehszág*,
bölcészeti oktatás (logika, ethika,
metafizika) 313, 315, 328, 384,
531—532, 540, 566, 569, 616—617,
Brassó (Kronstadt) 166, 578, 581,
583, 616.
Bräculik udv. fogalmazó 67².
Bretagne 104.
Breteuil bécsi francia követ 513.
Brezsnóbánya 540.
Brukenthal József br. 545.
Brünn 513.
brünni Ritterakademie 513.
Buda (Ofen) 134, 221—222, 235, 269,
345, 624; o.-gy. követe Öffner Ferenc
budai főgimnázium 531.
budai kamara 160, 624.
budai parancsnokló tábornok 623.
budai tanulmányi bizottság 193, 531.
593, 618; elnöke Mednyánszky
Alajos br.
Buccow br. 250, 579.
budweisi püspök 309.
bukovinai nemzetiségek 65.
bukovinai vallásalap 71.
Bulgária (bulgárok) 50, 100.
Burián főhadnagy, a bécsújhelyi kat.
akadémián a cseh nyelv tanára 514.
Busan Herman horvát követ 151—152,
164, 426, 555.
Büsching Antal Frigyes 29.
Büsch János György 171².
- Cassa domestica l. *vármegyei házi-
pénztár*.
causarum regalium directoratus 615.
céhek 172, 174, 331, 347, 373—374.
centralizmus (centrálisták) 14, 65—66,
68, 71—72, 89, 107—109, 113, 120,
124, 129, 135, 149, 155, 167, 180,
192, 194.
cenzura (cenzorok) 29, 31, 81, 88,
92, 139, 200, 308, 309, 321, 337,
364, 367, 501, 511—512, 515, 540,
585, 623.
Chalotais francia racionalista 58.
Cházár András 100¹.
Chorich br. altábornagy 181.
Chorinsky gr. udv. kamarai elnök
318, 320.
Chotek János Rudolf gr. udv. kamarai
elnök 60², 182, 288.
cigányok 100.
- címkérdés (kir. cím) 425—426, 445,
451, 456, 500, 508.
címszótár l. *hivatali címszótár*.
civilizáció 113, 159, 202, 409, 554.
V. ö. *kultúra*.
Clam-Martinitz Károly gr. 184.
Colloredo Ferenc gr. kab. miniszter
63, 253, 290.
Compilatae 250—251.
Concha Győző 14¹.
Conrad András erd. gub. tanácsos
545.
Conrad Ferenc szász udv. ágens 166,
528, 545.
Corpus Juris Hung. (törvénykönyv)
39, 48, 77, 121, 141, 236, 242,
297—298, 326, 328, 335—339, 383,
394, 405, 406, 417, 421—422, 430,
446, 450, 452, 457—458, 460, 467,
470, 475, 477, 486—487, 497,
501—502, 505.
Cotta tübingai könyvkereskedés 305.
curia regia l. *kir. kuria*.
Czernowitz 516.
Czindery Pál 92³.
Czinke Ferenc pesti egy. tanár 91.
Czirák Antal gr. országbíró, majd
államminiszter 2, 42¹, 55⁴, 128—131,
161, 188, 190, 482—485, 501, 527—
528, 532, 539, 550—551, 561, 577,
583, 592, 599, 603, 621, 624.
Czortkow 310.
Czuczor Gergely 2, 189—190, 195.
- Csáky József gr. 265.
Csáky Károly gr. szepesi főispán 612.
Csáky Sándor gr. szepesi követ 329,
342, 346, 347.
Csanád vármegye 162¹, 467; o.-gy.
követe Nyéky Mihály.
Csaplovics János 139.
Csapó Imre 291, 293—295, 298.
Csasz István kalocsai kanonok 343.
csehbarátság 65, 107—108, 512—515.
csehek 63, 65—66, 89, 100, 103, 107,
118, 124, 139, 143, 150, 193, 199,
203, 309, 327, 449, 489, 511, 516,
V. ö. *pánszlávizmus*, *Csehszág*.
cseh hivatalok 65, 415—416, 513.
cseh irodalom 107, 513—514, 516.
cseh iskolák 65, 309—310, 416.
cseh nemzeti mozgalom 109, 133, 511.
V. ö. *pánszlávizmus*.
csehnemzeti múzeum l. *prágai múzeum*.
cseh nyelv 65, 107—108, 119, 143,
150, 309—310, 409, 415—416, 449,
512—516, 538.

- Csehország (Böhmen) 20, 65, 119, 143, 201, 313, 409, 416, 511, 513, 514, 538. V. ö. *Morvaország, csehek.*
 cseh-osztrák udv. kancellária l. *kancelláriák főcímző alatt.*
 cseh papság 309—310, 415—416.
 cseh-tót egység 120¹, 511.
 cselédség 34, 186, 345.
 Cseremiszký udv. titkár 403.
 Cserey Miklós erd. o. gy.-követ 523.
 Csernyus Emánuel m. kam. tanácsos 182, 623—624.
 csizmadia 139, 331.
 Csokonai Mihály 2, 93—94.
 Csongrádvármegye 533, o. gy. követe Klauzál Gábor.
 Csorja József Szatmár követe 345.
- Dacic bárónő 514.
 D'Alembert 10.
 Dalmácia 224/a, 268, 478.
 Dánia 97, 196—197.
 dán nyelv 23, 97, 196—197.
 dámosítás 196—197.
 Dayka Gábor 90⁴, 235.
 Deák Antal zalai követ 141, 402.
 Deák Ferenc 2, 145, 150, 152, 162¹, 178, 205, 427—428, 431—432, 489—490.
 Debreczen (Debreczin) 319.
 Decsy Sámuel 27—31, 33—34, 41, 92, 99, 101.
 demokrácia 114, 157, 407. V. ö. *liberalizmus.*
 denacionalizálás (elnemzetlenítés) 8, 26, 81, 92, 126, 204.
 denunciálás (denunciánsok) 40, 47, 68, 69, 74¹, 107, 145, 223, 229, 332—333, 485—487. V. ö. *titkos jelentések.*
 deputációk 76, 87, 217—218, 252—255, 257—258, 266—267, 271, 274, 296—297, 325—326, 329, 363—364, 367, 369—370, 372, 379—380, 388, 394—395, 397⁷, 400, 403, 503, 526. V. ö. *országos bizottságok, tanulmányi bizottságok.*
 Dessewffy Aurél gr. 174.
 Dessewffy József gr. szabolcsi követ 82, 96, 124, 131, 137, 171², 313, 324, 328—330, 343—344, 347.
 Deutschland l. *Németország.*
 Devins-ezred 272.
 diakovári püspöki liceum 466.
 diáriumok (orsz. gy.-naplók) 84, 136, 215, 219, 235, 303, 305—309, 335, 353², 414. V. ö. *országgyűlési jegyzőkönyvek.*
- Diderot 10.
 dikasztériumok 2, 35, 49—51, 60—61, 71, 83, 217, 219, 222, 224, 226—229, 232—233, 238, 243—253, 268, 270—272, 278, 297, 301—302, 314, 323, 325, 359, 363, 366—368, 378, 382—383, 389, 393, 397, 415, 422, 433, 454, 477, 488, 525, 544—545, 547 l. *egyenként is.*
 dinasztia (uralkodóház) 13, 40, 43, 46—47, 55¹, 103, 119, 124, 126, 140, 145, 153, 161, 219—220, 223, 226, 417, 512—516, 529, 534, 538, 545, 564, 586. V. ö. *Habsburgok, királyi család neveltetése.*
 Diploma Leopoldinum 523.
 Doboka megye követe l. *Zeyk József.*
 Dobrowsky prágai szemináriumi rektor 72.
 Döbrentei Gábor 321.
 Drevenyák Ferenc bányatanácsos, titkos rendőri jelentő 69, 80, 91, 290—292.
 Drezmitzer József győri kanonok, tankerületi főigazgató 188, 326.
 Dubraviczky Simon Pest megye követe 401, 432.
 Dugonics (Dugonyi) András 17, 90¹.
 Dulcsitost-narodnjho gazyka w Czechách . . . Kampelik Ferencről 511—516.
 Duna 27, 201, 442.
 Dunamellék 99.
 Dunnáninen 218.
 Dunántúl 23, 218.
 Duschek Ferenc udv. tan., m. kamarai II. alelnök 561, 577, 583, 592, 598, 603, 615, 623—624.
- Eger 531.
 Eger Frigyes br. államtanácsos 13, 39, 48, 217, 223, 228, 231, 233—234, 236, 241, 244—246, 262, 268, 270.
 egri egyházmegye 343.
 egri érsek 52¹.
 egyetem 46, 49, 55, 89, 189, 191, 193—194, 212, 219, 224—226, 229—231, 252, 256, 259, 261, 263, 269, 300, 328, 380, 389, 413, 530—531, 561. V. ö. *pesti egyetem.*
 egyetemek l. *bécsi, pesti, prágai egyetem.*
 Egyetemi könyvtár 418, 471, 477.
 egyetemi nyomda 57², 211, 222, 285, 357.

- egyház 23, 127, 171, 203, 350, 385, 531, 545. V. ö. *klerus, papok*.
- egyházi hatóságok 151, 171, 301, 491, 497, 502, 510, 525—527, 544—545, 547, 615, 622.
- egyházi hivatalok 121, 353, 384—386, 390, 397^a, 419, 467, 492, 503, 511, 537.
- egyházi javak 83, 126, 301, 314, 350, 384.
- egyházi törvényszékek l. *szenzsékek*.
- egyházmegyék 301, 325, 343, 350, 358, 385.
- Eisenburger Komitat l. *Vas vármegye*.
- elemi (nacionalis, triviális) iskolák, népiskolák, falusi iskolák 36, 37, 58, 65, 74—75, 79, 83, 92, 103, 114—115, 148, 163, 168, 181, 189, 191—192, 211, 212, 214, 216—217, 247, 263—264, 283—284, 286, 300—302, 314—315, 329—330, 354, 357, 365, 381—384, 394, 397, 467, 492, 499, 507, 531, 535—536, 539, 559, 561, 564—566, 571, 617—621.
- ellenzék 49, 63, 68, 76, 111, 146, 176, 178, 291, 333, 432, 435—436, 441, 464, 486, 493—494, 551, 608, 611, 621.
- elnemzetlenítés l. *denacionalizálás*.
- Elszász 104.
- Encyclopédie 10—11, 30. V. ö. *francia encyclopédisták*.
- Endre II., 243.
- Eötvös Ignác br. alkancellár 143, 376, 408, 446, 467, 477.
- Eötvös József br. 2, 157—158, 160, 205, 556.
- Eperjes 531, 540; o. gy.-követe Laczkó Béla.
- Erb Ferenc (Ferenc Károly fh. titkára) 550.
- Erdély (Siebenbürgen) 25, 36, 51^a, 165—168, 216—217, 247, 250—251, 253, 255, 274, 321, 359, 524—530, 533—536, 543—544, 546—549, 579, 581, 616, 621—622.
- erdélyi alkotmány (unió) 166—167, 529, 545—546, 548—549, 616, 621, 622.
- erdélyi dikasztériumok 60—61, 217, 247, 250—251, 525, 544, 545, 547, l. *egyenként is*.
- erdélyi evangélikus egyházi hatóságok 544, 545, 622.
- erdélyi fejedelmek 60, 528—529, 579.
- erdélyi feliratok a nyelv ügyében 165, 168, 170.
- erdélyi gubernium (kormánysház) 36—37, 60—61, 165—166, 168—169, 217, 247, 250—251, 274, 321, 523—529, 544, 546, 578—584, 590—592, 616, 622. V. ö. *Bánffy György gr., Teleki József gr.*
- erdélyi hatóságok 60, 164—166, 168—169, 525, 526, 528, 544—546, 622.
- Erdélyi Hiradó 616.
- erdélyi hivatalok 217, 247, 250—251, 524—526, 528, 544, 547, 622.
- erdélyi hivatalnokok 493.
- erdélyi iskolák 168, 216, 525—526, 528, 535, 545, 546, 616—617.
- erdélyi kamarai hivatalok 60^a, 164—165, 217, 247, 528, 529.
- erdélyi kancellária 36—37, 60, 89—90, 166—167, 218, 250—252, 321, 523—524, 526—528, 578, 581—584, 591, 616—617. V. ö. *Nopcsa Elek br., Teleki Sámuel gr.*
- erdélyi katonai parancsnokság 61, 181^a, 247, 525.
- erdélyi királyi tábla (Gerichtstafel) 60^a, 275, 425, 524, 544, 580, 622.
- erdélyi közigazgatás 60, 170, 216—217, 493, 524, 528—529, 534, 547.
- erdélyi levelezés (hivatalos iratok, expedíciók stb) 36, 60—61, 164—166, 169, 217, 247, 250—251, 274, 524—525, 534—535, 544—547, 578, 584, 590—592, 622.
- erdélyi megyék (törvényhatóságok) 36, 274, 524, 579—581, 584, 590, 591, 622. V. ö. *erd. nemzetek, szá- szok*.
- erdélyi nemzetek (magyar és székely) 36, 60, 164, 166, 168—169, 247, 251, 525, 528—529, 534, 544—549, 579, 582, 584, 621—622. V. ö. *sza- szok*.
- erdélyi nyelvi mozgalom 59—60, 621—622.
- erdélyi nyelveművelő társaság (tudós- társaság) 27^a, 57, 60—61, 89, 216—218, 237, 381.
- erdélyi nyelvtörvények (törvényjavas- latok) 60, 164—167, 169—170, 216—218, 247, 250—253, 523—530, 544—548, 578—582, 622.
- erdélyi oktatásügy 168, 170, 216, 535. V. ö. *erd. iskolák*.
- erdélyi országgyűlés 60—61, 165—166, 169—170, 216—218, 250, 252, 493, 523—524, 526, 528, 534—535, 544—545, 621—622.

- erdélyi színház 217.
 erdélyi tanulmányi bizottság 90.
 erdélyi thesauráriátus 60, 524, 527, 529, 615.
 erdélyi törvényszékek 60, 164, 217, 247, 251, 544, 622. V. ö. *erd. kir. tábla*.
 Erdély uniója Magyarországgal 529, 547, 616.
 Erdődy János gr. horvát bán 224'a.
 Erdődy József gr. kancellár 90, 308, 312, 316—318.
 Erdődy Kajetán gr. 173.
 eskü nyelve 177, 388.
 Este gránátosezred 182.
 Estei Ferdinand főherceg 514.
 Este Maximilian főherceg 514.
 Esterházy Ferenc gr. kancellár 8, 35, Esterházy József gr. helyt.-tanácsos 73^a, 286.
 Esterházy herceg 323, 326.
 Esterházy Mihály gr. 140, 404.
 Esterházy Pál herceg 130.
 Eszék 235, 466.
 Esztergom 343, 531.
 Esztergom vármegye (Graner Komitat) 172, 399—401, 533.
 „Etelka“ Dugonicsról 17.
 ethika l. *bölcsészeti oktatás*.
 Európa 7, 9, 12, 20, 24—25, 48, 62, 68, 71—72, 96—98, 104, 121—122, 152, 159, 191, 193, 196, 202, 208, 283, 331, 350, 352, 378, 409, 410, 430, 434, 442, 504—505, 523, 539, 554, 557, 570.
 európai nyelvmozgalmak 53, 170, 205, evangélikus egyház 203, 544—545, 622. V. ö. *protestánsok*.
 evangélikus iskolák 24, 195. V. ö. *protestáns iskolák, szász iskolák*.
 evangélikusok (ágostaiak) 128. V. ö. *protestánsok*.
 ezredek l. *katonaság*.
 expedíciók l. *levelezések*.
 Faludi Ferenc 16, 17.
 falusi iskolák l. *elemi iskolák*.
 februári forradalom 164.
 Fechtig Ferdinand br. főtörvényszéki alelnök 117.
 Fejér (Stuhlweißenburger) vármegye 343, 467, 533; v.-gy. követe Sárközy Kázmér.
 Fekete-tenger 30.
 Félegyháza 531.
 feliratok, felterjesztések l. *levelezések*.
 feliratok a nyelv ügyében (feliratok nyelve) 32—33, 50—54, 73—74, 76—77, 80, 83, 106, 121—122, 129, 132, 136, 137, 141, 143—145, 147—148, 150—151, 153, 155—157, 159—160, 163, 165, 168, 170, 176—177, 216, 219, 227—228, 235, 252—253, 255—258, 272—277, 285, 288, 303, 308, 313, 315, 334—338, 340—341, 348—350, 352, 369—371, 378—379, 383, 395—399, 403—409, 411, 414, 417, 421, 425—432, 434—436, 446—447, 451, 453—456, 460—465, 467—474, 476—481, 488, 490—493, 495—502, 504—510, 523—527, 529, 533, 535, 547, 551—563, 578, 585—589, 594—595, 597, 600, 603—606, 618, 622. V. ö. *sérelmek*.
 felségjog (királyi jog) 30, 33, 39, 48, 59^a, 73, 75—77, 84, 86, 92, 147, 153—154, 163, 173, 178, 182, 215, 218, 234, 238, 240—241, 243, 251, 268, 274, 307, 338—339, 380, 391—392, 406—407, 415, 435—436, 446—449, 451, 454, 467, 487, 496, 501, 503, 529, 535, 584, 607—608, 612, 616.
 felső iskolák 23, 42, 55, 84, 147, 192, 216, 260, 301, 330, 346, 397—398, 419, 447, 466—467, 471, 492, 499, 531, 536, 538. V. ö. *liceum, akadémia, egyetem*.
 Felsőmagyarországi Minerva 171^a, felsőtábla l. *főrendek, országgyűlés*.
 Felvidék (felvidéki megyék) 23, 27, 46, 80, 82, 123, 125, 131, 136, 141—142, 151, 175, 201, 219, 224, 268, 292, 294, 327, 330, 350, 511, l. *megyénként is*. V. ö. *tótok*.
 felvidékiek 45, 49, 54, 67, 142—143, 151, 154, 204. V. ö. *tótok*.
 felvilágosodás 14—19, 23, 26—30, 34, 38, 72, 78—79, 95—96, 98, 100—102, 127, 171^a, 196, 201, 203^a, 408.
 Fényes Antal udv. tanácsos 528, 621.
 Ferdinánd I. 82, 138, 383, 388, 408, 477, 486.
 Ferdinánd V. 105, 163, 339, 456, 464, 489, 500, 508, 513—514, 523, 532, 549, 552, 583, 592, 594, 600, 603, 615, 621, 624 l. *még: trónörökös* 335.
 Ferdinánd főherceg, galíciai kormányzó 118—119, 516—517, 519—520, 522.
 Ferenc I. 47—48, 53, 62—64, 67, 69, 75, 77, 90—91, 105, 112, 114, 116, 128, 137, 140, 147, 223, 228, 231, 234, 242—246, 252—255, 262, 268,

- 270—271, 275, 279—280, 282, 290—291, 307—309, 311—312, 317, 321, 325, 341, 356, 370, 377, 395, 396³⁻⁵, 397, 401, 411, 416, 426, 431, 438, 484, 515.
- Ferenc Károly főherceg 106, 156, 335, 339, 377, 401, 421, 493, 514, 523, 530, 550, 562, 577, 585, 592, 599, 603, 615, 624 l. még: *főhercegek*.
- ferencrendiek 466, 540.
- Ferstl rendőrbiztos 132¹, 324, 333, 335, 341, 378.
- Festetich György gr. 86.
- Festetich János gr. 295.
- Festetich József gr. 295.
- Fichte János Teofil 98.
- Filangieri Gaetano 58.
- filozófia l. *bölcsészeti oktatás*.
- filozófiai iskolák 531—532, 536, 540, 569, 616.
- Firenze (Florenz) 486.
- firenzei dialektus 11.
- Fischer abbé 514.
- Fiume (magyar tengeremellék) 157, 184, 556, 558—559.
- fiumei iskolák 185, 235, 260.
- flyóiratok 72, 89, 129, 134, 171. V. ö. *hírlapok*.
- forradalom (forradalmi szellem) 38, 40, 62—64, 68—69, 111, 132¹, 215, 291, 410—411, 414, 485, 487, 608, 611, 623—624. V. ö. *anarchia*, *francia forradalom*, *összeesküvések*, *szeparatizmus*.
- forradalom (magyar 1848/49) 105, 109, 112, 182, 188, 191—192, 195—198, 208.
- Fox 25.
- főhercegek 63, 526, 552 l. *egyenként is*, V. ö. *királyi család neveltetése*.
- főhivatalok 34, 36, 64, 66 l. *egyenként is*, V. ö. *kormányiszékek*.
- főhivatalnokok 35, 40, 51, 53, 63, 68, 106. V. ö. *egyenként*.
- főigazgatók l. *tankerületi főigazgatók*.
- főispánok 84, 177, 238—239, 246, 308, 316, 524, 552, 608—609, 612.
- földesurak 82, 151, 171—172, 301—302, 312, 326—327, 344, 351, 356, 359, 385, 491, 498, 619.
- Földközi tenger 30.
- földmérés 24.
- Földvály Ferenc hevesi követ 325, 342, 344, 346.
- főpapság 325, 356, 593. V. ö. *püspökök*.
- főrendek (felsőtábla) 46, 83, 127—128, 130—132, 136, 138, 140—141, 143—145, 148—150, 160, 163—164, 186, 215, 252, 272—273, 303, 313, 325, 329, 334, 346, 350¹, 352¹, 353³⁻⁴, 354¹, 379, 389—390, 394—395, 401—407, 411, 420—424, 427, 430—432, 435, 445, 489—493, 495, 504, 556, 607. V. ö. *országgyűlés*.
- főszáműzések l. *bécsi főszáműzések*.
- főtörvényszékek 138, 273, 402, 417, 422, 467—468, 470, 497, 558—559, 613. V. ö. *királyi kúria*.
- főudvarmesteri hivatal 183.
- főurak 21, 47, 58, 99, 102—103, 128, 141, 153, 328—329, 332, 345. V. ö. *aristokrácia*, *főrendek*.
- francia demokráta párt 26.
- francia encyclopédisták 532. V. ö. *Encyclopédie*.
- francia forradalom 9, 26, 38, 62, 68, 96. V. ö. *februári forradalom*, *Napoleon*.
- francia háborúk 67, 71. V. ö. *Napoleon*.
- franciák 1, 10, 14—15, 18, 29—30, 58, 95—97, 100, 102, 103, 186, 513. V. ö. *Franciaország*.
- francia liberálisizmus 129, 201.
- francia nyelv 11, 15—16, 25, 28—29, 31, 55², 104, 124, 329, 343, 410, 513, 539.
- Franciaország 11, 13, 27, 29, 54, 103, 513.
- franciásítás 26, 103.
- francia színház Bécsben 513.
- francia tudományos akadémia 13, 29.
- Frangepánok 164.
- Frimm János egri kanonok 343.
- fundus publicus l. *országos pénztár*.
- Gaal József Kőszeg követe 345.
- Gabelhofer Gyula pesti egyetemi könyvtárigazgató 47, 223, 231, 259.
- Gáj Lajos 157, 205.
- Galiccia 49—50, 64—65, 117—119, 185, 213, 310, 416, 449, 516, 519—520, 530, 539.
- galíciai hatóságok 517, 519—523.
- galíciai iskolák 539.
- galíciai igazságszolgáltatás (törvényszékek) 117—118, 519—520, 539.
- galíciai kormány 186, 310, 516. V. ö. *Ferdinánd főherceg*.
- galíciai közigazgatás 310, 521.
- Gáti István 31⁴.
- gazdaság 102, 139, 264.

- gazdasági számadások 82, 151, 172, 351, 385, 485, 491, 498, 501, 503.
 gazdasági társulat 89.
 gazdaszisztek (alkalmazottak) 82, 172, 323, 326—327.
 Gebler Tóbiás Fülöp br. államtanácsos 13.
 Géczy István udv. tanácsos 376, 477.
 Generalkommando l. *katonai parancsnokságok*.
 germanizálás l. *németesítés*.
 Gervay Sebestyén József udv. tanácsos, államkonferenciái jegyző 335—336, 339, 367, 370, 395, 457, 548, 550, 562, 607.
 Ghyecz Ferenc komáromi követ 328.
 gimnáziumok 36, 55—56, 102, 181, 189, 191—195, 211—212, 225—226, 229—231, 233, 235, 252, 260—262, 269, 283—284, 299—300, 317, 380—381, 412, 466—467, 477, 485, 530—532, 536—540, 561, 564—566, 569—574, 576, 592—594, 602—603, 606, 613, 617—621.
 Gizella, Szt. István neje 355.
 Goethe János Farkas 12.
 Gömbös Antal táblabíró 97^a.
 Gömör vármegye 89, 100¹, 177, 282, 403, 418, 467, 471, 498, 533, o.-gy. követe Máriássy István.
 görög császárság 554.
 görög iskola 181.
 görög kath. iskolák 168, 195, 302, 525, 530.
 görög katolikusok 195—196, 304, 314, 358, 384, 479, 525, 527.
 görög keletiek (g. nem egyesültek) 30, 83, 196—304, 314, 358, 384, 477, 525—527.
 görög keleti iskolák 70, 83, 168, 195—196, 302, 525—526, 530.
 görögök (magyarországiak) 10, 29, 236, 536, 537.
 görög nyelv 566, 568, 570, 573—574.
 Graner Komitat l. *Esztergom vármegye*.
 Grassalkovich Antal herceg 323, 327.
 Gráz 187.
 Greven-huszárezred 86.
 Grünberg 425.
 Gubernath Antal 233.
 guberniális rendeletek 65.
 guberniumok (kormányzások) 63, 517—518, 562, 564, 587, 605. V. ö. *erdélyi gub., galíciai kormány*.
 Gundelfinger szepesi követ 82.
 Gustermann Antal Vilmos 94, 129, 313.
 Guzmics Izidor 97—98¹, 341.
 Gvadányi József 17.
 Gyarmati Sámuel 61¹.
 gyarmatosok l. *kolonizáció*.
 Gyöngyösi István 16.
 Győr 223, 235, 531.
 győri kamarai hivatalok 624.
 győri püspök 223.
 győri tankerület 326, 531, 540 tk. főig. Drezmitzer József.
 Győr vármegye 140, 288, 467—468, 612.
 Gyulay államkonferenciái tag 395.
 Gyulay Lajos gr. zarándi követ 524.
 Háború 45, 101, 267.
 Habsburgi monarchia l. *monarchia*.
 Habsburgok 28, 38, 51, 60, 529.
 hadi adó 77, 180, 436. V. ö. *adó, újoncok, hadiszolgáltatások*.
 Hadik András gr. altábornagy 250.
 hadi kormányzások l. *katonai parancsnokságok*.
 hadipénztár 180.
 hadiszolgáltatások 80, 180, 217, 441.
 haditanács 61, 81, 87—88, 173¹, 179—180, 255, 280—281, 551, elnöke: Hardegg gr.
 hadsereg 13, 30, 87, 181, 198, 441. V. ö. *katonaság*.
 Hager bécsi rendőrfőnök 70, 72—73, 89, 90¹, 317—318.
 Hajnik Károly gyorsíró 530.
 Halaska udv. tanácsos 576.
 Halasy Márton hevesi követ 293, 296—297.
 Halitzky András 231.
 Haller Ferenc gr. horvát bán 155—156, 549—551, 555 l. *horvát bán*.
 Haller József gr. 60, 216.
 Halotti Beszéd 102.
 Hanka Venceslav 134.
 Hanke Sándor brünni könyvtárigazgató 513.
 Hardegg Ignác gr., a haditanács elnöke 181, 530.
 Hármaskönyv l. *Tripartitum*.
 harmincadhivatalok 30, 81, 85, 219, 498, 623. V. ö. *kamarai hivatalok*.
 harmincadosok 186.
 Harsányi Pál táblabíró 188.
 Hartig Ferenc gr. kabinetminiszter 2, 106, 112—113, 119, 155, 160, 166—167, 170, 190, 205, 523,

- 526—529, 532—536, 538—539,
546, 549, 551—552, 561—562, 577,
583, 592, 599, 603, 614—615, 617.
határőrvidék (véghelyek) 51², 56², 58,
80, 154, 179, 181, 353, 386, 391,
397, 416, 418, 422—423, 467, 470,
473, 477, 479, 491, 498, 501, 511,
623.
határőrvidéki bíróságok 422.
határőrvidéki iskolák 181.
hatóságok 2, 8, 30, 36, 60, 64, 71,
74—75, 84, 89, 115, 121, 153,
157, 161, 163—166, 168—170, 179,
182—185, 187, 219, 248—250, 325,
333, 385, 420, 447, 467, 477, 501,
520, 526, 528, 532, 537, 544—546,
587, 600, 605, 613, 616, 622—623.
V. ö. *egyenként is*.
Hatzfeld Károly Frigyes gr. kabineti
miniszter 39, 223, 233—235, 237,
241—242, 244—246, 262.
Hauer államtanácsos 318, 320, 376.
Haulik György zágrábi püspök 164.
Hazafiúi elmélkedések Gáti S. és
Vedres Istvántól 314.
házasság 323, 325.
hazaszeretet (patriotizmus) 12, 14¹,
21, 28, 214, 220, 223, 236, 332,
404, 410.
Heidendorff Mihály 60.
Hell Miksa 13.
helytartótanács (Statthaltereien, cons.
reg. Iten.) 7, 36—37, 52—53, 55,
70—71, 73—74, 77, 81, 83—84,
88, 90—91, 121, 123, 126—127,
138, 153, 161—163, 170, 173,
175—177, 179, 182, 184, 187, 190—
191, 193, 195—196, 211—213,
221—223, 226, 229—233, 235—
236, 239, 241, 243—246, 248—249,
252, 256—264, 267, 269, 271,
273—276, 278, 285—290, 297, 299,
302—303, 311, 314—316, 318—
320, 326, 329, 331, 344, 350—352,
365, 373—374, 376, 378, 380—383,
385, 390—392, 396, 398—400, 402,
414—415, 417—419, 421, 422^a, 433,
467, 470—471, 484, 486, 497—498,
501—504, 506—507, 510, 530—531,
540, 561—564, 569—575, 586—587,
605—607, 612—614, 618—619,
623—524. V. ö. *kormányzások*.
Henszlmann Imre 203⁴, 204.
„Henriás“ (Péczei fordítása) 21.
Herdek János Gottfried 19—21, 25,
31⁴, 58, 93, 102.
Herkel János 134.
Hermannstadt l. *Nagyszeben*.
Hermina főhercegnő 442.
Hertelendy Miksa torontáli követ
139, 154, 478, 549.
Hessen-Homburg-ezred 468.
Heves vármegye követei l. *Földvár*
Ferenc, Halasy Márton.
Hintz János szász jegyző 545.
hírlapok (újságok) 15, 23, 33—34,
57, 73, 94, 129, 151, 200, 202—
203, 205, 207, 259, 542—543, 585.
V. ö. *folyóiratok, röpiratok*.
„Hitel“ Széchenyitől 129.
hiteles helyek 417, 422, 424, 470,
473, 491, 497, 525—526, 528.
hiteles iratok, kiadványok l. *okiratok*.
hitlevél 41, 45—46, 218—220, 223,
464.
hivatali címszótár (címzések) 85, 102,
288—290.
hivatalképesség 8, 81, 121, 123, 138,
151, 153, 157, 161, 163, 175, 212,
220, 256, 258—259, 263—264, 266,
270, 284, 296, 302, 310, 314—315,
323, 328—329, 331, 342, 350—351,
353—354, 375, 380, 382—386, 389—
390, 397, 399, 402, 406, 414, 418—
419, 422, 429, 433, 467, 471, 473,
483—484, 492, 498—499, 506—507,
511, 525, 537, 539, 547—548, 555.
hivatalnokok 8, 11, 33, 44, 81—82,
86, 89, 123, 138, 161, 296, 315, 326,
329, 332, 351, 356, 383, 402, 447,
493, 555, 558, 560.
hivatalok 36, 43, 46, 56, 75, 85, 121,
184, 217, 219—220, 247, 250—251,
256, 258, 261, 263—266, 268, 270,
302, 328—329, 331, 333, 350, 353,
358, 375, 380, 385—386, 389—390,
397—399, 402, 406, 414—415, 429,
449, 491, 524—526, 528, 539, 544,
547, 555, 557—558, 600, 605, 622.
V. ö. *egyenként is*.
hivatalos iratok l. *levelezés*.
Hódmezővásárhely 51².
Hodza M. M. 203⁴.
Hoffmann Lipót pesti egy. tanár
229—231.
Holstein 97, 197.
honoratiorok 174.
Hont vármegye 34, 178², 344, 447,
467 o. gy. követe Majthényi Antal.
Horányi Ferenc 22, 47.
horvát bán 80, 215, 501, 560—561,
598—599. V. ö. *Erdődy János gr.*,
Haller Ferenc gr., *Jellasics József*.
Horvát István 56, 82—83, 90, 93.

- Horváth János veszprémi kanonok.
c. püspök, helyt. tanácsos 188, 343, 376.
- Horváth Mihály 138¹, 184², 204.
- horvát hatóságok 157, 161, 184.
- horvát hivatalnokok 161, 555, 558, 560.
- horvát iskolák (akadémia, gimnázium)
135, 157, 161, 191, 555—556, 558—559, 561, 564, 573, 606, 618.
- horvát ítélőszékek 555—556, 558—560.
- horvát megyék (törvényhatóságok) 44, 46, 155, 184, 219, 224, 292, 552, 555—556, 558—562, 588, 605, 612, 615.
- horvát minisztérium 127.
- horvát nyelv 127, 152, 164, 184, 191, 260, 357, 526, 561, 612.
- horvátok 23, 42, 45—46, 49—50, 52, 54, 77, 80—81, 91, 100, 110, 112—114, 123, 126—127, 130, 135—136, 143, 147—148, 150—164, 184, 199, 204, 213, 215, 220, 224^a, 225, 228, 236, 258, 273, 313, 327, 379, 501, 526, 532, 535, 549—554, 556, 560—563, 607. V. ö. *Horvátország, illyrek.*
- Horvátország 52, 59², 80, 112, 114, 121, 126, 136, 138, 151—152, 157—158, 163—164, 213—214, 224^a, 227, 268, 272, 283¹, 334, 355, 403, 407, 426, 451, 468, 478, 481, 490, 512, 515, 533, 539, 549—550, 552, 555—556, 558—563, 573, 578, 587—588, 600, 605—607, 612, 623. V. ö. *magyar tartományok, Szlavonia.*
- Hrdina József olmützi theologus 309.
- humanizmus 14, 17—20, 79, 94, 98—99, 101, 120, 205, 207.
- Hunfalvi Pál 204.
- Hunyadi János kormányzó 325.
- „Ideen“ Herdertől 20.
- idegenek 68, 75, 81, 97, 100, 124, 198, 232, 330, 351, 385.
- idegen nyelvek 14, 15, 17, 19, 27, 30, 46, 50, 55, 97, 186, 198, 216—217, 219, 223—229, 232, 239, 248—249, 305, 308, 316, 328, 351, 356, 359, 389, 404, 496, 557—559, 612. V. ö. *német nyelv.*
- igazságszolgáltatás l. *törvényhozás.*
- Illésházy István gr. 128.
- illói gimnázium 466.
- Illyria (illyrek) 42, 70, 130, 155, 220, 225, 264, 268, 449, 512, 515, 538. V. ö. *horvátok, szerbek.*
- illyr iskola 56. V. ö. *g. keleti, oláh, szerb iskolák.*
- illyr mozgalom (illyr párt) 1, 151, 154, 157—159, 560. V. ö. *pán-szlávizmus.*
- illyr nyelv 185, 196, 269, 556—557, 466.
- illyr udv. kancellária l. *kancelláriák főcímszó alatt.*
- indigenátus 27, 40, 217.
- insurrekció 87, 322, 484.
- insurrekciós pénztár 331.
- ipar 25, 64, 229, 268—269, 373—375, 424.
- ipariskola 191, 617.
- iparosok (mesterek, kézművesek) 59², 75, 186, 264, 331, 333, 347, 373—375, 377—378, 478.
- irodalmi referátum 41.
- irodalom 15—17, 23, 58, 60, 63, 72, 92—93, 98, 193, 326, 432.
- írók (költők) 1, 6, 16, 17¹, 20—22, 25, 27, 33, 44, 46—47, 54, 72, 94, 96, 99, 305, 359.
- iskolák 13, 24, 26—27, 29—31, 56, 58—59, 65, 70, 75, 79—80, 83, 88—89, 102—103, 113, 121, 123, 142, 163, 168, 171, 173, 181, 185, 189—191, 193, 203, 216, 219, 224—225, 228, 264—265, 283, 299—300, 308, 314—315, 317, 323, 330, 343, 345, 347, 350, 352, 354, 358, 363, 373, 379, 384—385, 387—389, 403, 412, 415, 419, 423, 433, 447, 479, 492, 507, 525—526, 528, 532, 535—537, 539, 542, 545, 546, 565, 577, 602—604, 613, 616—617. V. ö. *akadémiák, gimnáziumok, liceumok, elemi-, alsó-, közép-, felsőiskolák, egyetem, preparandiák, l. még felekezetek és nemzetiségek szerint.*
- iskolakötelezettség 174.
- iskolamesterek l. *tanítók.*
- istentisztelet (mise, szentbeszéd) 140, 148, 151, 175, 190, 203, 287—288, 344—345, 416, 418, 467, 477, 479, 482, 498, 503, 511, 525, 531, 544, 622.
- ítéletek nyelve 61, 64, 77, 84, 275, 277, 288, 297, 311, 314, 346, 353, 374—376, 383, 386, 414, 422—423, 433, 473, 482, 484, 491, 506, 508—509, 511, 564. V. ö. *perek nyelve.*
- ítélőszékek l. *törvényszékek.*
- Izdenczy József br. államtanácsos 31², 38—45, 47—48, 51, 54, 56²—57, 60, 63, 66—69, 73—75, 77, 82,

- 106—107, 110, 112, 116, 119, 129, 143, 215, 217, 219—223, 225—229, 231—234, 236, 237¹, 240, 242, 244—245, 261—262, 266, 268—270.
 Izland 523.
 Izsák szatmári követ 124.
- Jakabffy Simon udv. tanácsos 376, 445, 447.
 jakobinusok 63, 69, 291.
 Jankovich Miklós gyűjteménye 398.
 János főherceg 272, 514—515.
 Jászberény 531.
 jászok 95, 100.
 jegyzők l. *vármegyei hivatalnokok*.
 jegyzőkönyvek 180, 219, 224, 244, 247, 251, 253—254, 319—320, 350—351, 353, 383, 385—386, 391, 524—525.
 V. ö. *országgyűlési, vármegyei jegyzőkönyvek*.
 „Jelenkor“ 412.
 Jellasi József horvát bán 164, 208.
 Jezernecky felvidéki követ 49².
 jezsuiták 40, 148.
 jobbság (alsó néposztályok) 93, 111, 124—125, 146, 148, 153, 161, 175—176, 302, 322, 350, 356, 364, 385, 428, 430, 530. V. ö. *paraszatok, urbériség*.
 jogi oktatás (jogi iskolák) 184, 193, 531—532, 536, 616—617.
 Jordánszky Elek pozsonyi, majd esztergomi kanonok 324, 341, 343.
 Jósika Antal br. 60, 216.
 Jósika János br. kir. biztos 524, 527, 530, 545—546, 548.
 Jósika Samu br. alkancellár 169—170, 446, 526—530, 621.
 jozefinizmus 45, 62—65, 71, 75, 108, 111, 115—117, 330, 448—449, 494.
 József II. 7—10, 14—16, 19—20, 22, 24, 31—33, 35—36, 40, 43—44, 58, 59²—60, 62, 68, 81—82, 103, 115, 117, 123, 151, 153, 178, 211, 217—218, 220—221, 225, 241, 273, 297, 325, 327, 329—330, 385, 389, 408, 411, 454, 483, 512—513, 522, 580.
 József főherceg nádor 2—3, 66—68, 75—77, 83, 86, 101, 110—111, 126, 130—132, 136, 144—147, 149—151, 155—156, 162, 192—195, 273, 291, 298, 304, 307, 313, 317, 325, 329, 335—336, 340, 344, 346, 348—349, 366—367, 369—371, 394—395, 402—403, 406, 414—415, 420—427, 430—447, 453, 456—465, 468—469, 474—478, 489—490, 492—493, 495, 510, 515, 532—533, 536, 538, 540—541, 543, 549—552, 560, 562, 571, 592, 594, 596, 602, 607, 610.
 Jungmann József 514.
 Justh József turóci követ 123, 151, 426.
 jutalomdíjak 172, 189, 285, 358—359, 419, 499. V. ö. *öszöndíjak*.
 Jüstel államtanácsos 115, 189, 192, 376, 401, 522, 532, 539—540, 577, 603, 616, 618, 621.
- Kabinet kormány 63—67, 69—73, 75, 77, 80, 84, 89, 105, 112, 138.
 kabinetiroda (kabinet titkos út) 39, 105, 180, 279, 281, 291, 295, 307, 309, 378, 415, 600, 615.
 kalendáriumok 13, 364.
 Kálmán magyar király 138, 388.
 Kálnay István 233.
 Kalocsa 85, 531.
 kálvinista iskolák 195, 483, 540. V. ö. *protestáns iskolák*.
 kálvinisták (reformátusok) 203, 270, 292, 532, 584. V. ö. *protestánsok*.
 kálvinizmus 69, 291, 483.
 kamarai birtokok 85—86, 220, 290, 332, 498, 615, 623.
 kamarai hatóságok 60, 182—183.
 kamarai hivatalnokok 86, 182, 279, 320, 324, 477, 623.
 kamarai hivatalok 30, 33, 46, 60², 81, 85—86, 102, 113, 118, 121, 123, 140, 164—165, 198, 217, 219, 226, 247, 253, 257—258, 278—279, 303, 311—312, 319—320, 326, 351, 353, 385—386, 418, 467, 470, 473, 477, 491, 497—498, 500, 528—529, 586, 600, 605, 615, 623—624. V. ö. *bányahivatalok, kamarák, pósta*.
 kamarák:
 — bécsi udvari 64, 85, 182—183, 278—280, 319—320, 501, 519—520, 551, 615. V. ö. *Zichy Károly gr., Chotek, Chorinsky, Kübeck Frigyes*.
 — magyar udvari 85—86, 108, 121, 153, 160, 163, 182, 198, 253, 258, 278—279, 310—311, 319—320, 324, 326, 329—330, 345, 352—353, 386, 391, 398, 417—418, 467, 470, 473, 477, 491, 497—498, 501, 503, 511, 537, 586, 605, 613—616, 623—624. V. ö. *Majláth József gr., Szécsen Miklós gr.*,
 — pénzüverési és bányakamara 182—183, 615. V. ö. *Lobkovitz Agost herceg*.

- Kampelik Ferenc Cyrill 511—512, 515.
 kancellár 155, 365, 376, 495, 551, 598.
 kancelláriák;
 — cseh-osztrák udvari 90, 117, 185, 310, 416, 516—519. V. ö. *Mittrowsky Antal br., Pillersdorf br.*
 — erdélyi udvari l. *erdélyi kancellária.*
 — illyr udvari 44, 269.
 — magyar udvari 7—8, 13, 31², 33—38, 41, 45, 52—53, 57, 63, 70, 73—74, 77, 80, 83—84, 86, 88—91³, 121, 137, 143, 148, 153, 161—163, 176—180, 184—188, 191, 193—194, 196, 198, 211—213, 220—225, 227, 229—236, 238—246, 248—251, 258—262, 264, 266, 268—282, 284—288, 302—304, 307—308, 310—312, 315—316, 318—320, 326, 334—341, 362—366, 368, 373—379, 382, 388—391, 393—398, 400—401, 408, 411, 425—427, 431, 435, 445, 453, 456, 464, 467, 476—477, 480—482, 486—489, 491—492, 495, 497, 500—502, 504, 506, 508—510, 517, 519—520, 530, 532, 536, 538, 540—542, 550—551, 560—564, 571—577, 586, 593—596, 598—600, 602—603, 605—608, 612—621. V. ö. *Apponyi György gr., Erdődy József gr., Eszterházy Ferenc gr., Koháry Ferenc herceg, Majláth Antal gr., Pálffy Fiedl gr., Pálffy Károly gr., Reviczky Ádám gr.*
 — titkos udv. és állami 48, 180, 228, 515, 611.
 kanonokok 341—342, 350.
 káptalani kiadások l. *okiratok.*
 káptalanok 58. V. ö. *váci, veszprémi, zágrábi káptalan.*
 Karinthia 104.
 Karolina Augusztia (I. Ferenc neje) 355.
 Károly VI. III. magyar király 13, 528.
 Károly főherceg hadügyminiszter 67, 77, 85, 87, 272, 515.
 Károly főherceg (Károly fh. fia) 514.
 Károlyi György gr. 140, 323, 332—333, 355, 404.
 károlyvárosi váltótörvényszék 612.
 Kassa 22, 235, 531.
 kassai akadémia 56, 233, 235, 260, 262—263.
 kassai tankerület 231, 262, 531, 540 főig. Török Lajos gr.
 Kászonyi Sándor torontáli követ 331.
 katolicizmus 483.
 katolikus (kir. állami) középiskolák 168, 189—190, 194—195, 212, 235, 616. V. ö. *piarista gimnáziumok*
 katolikusok 127, 175, 314, 384, 532, 616. V. ö. *egyház, klérus, főpapság, szerzetesek.*
 katolikus szemináriumok 23. V. ö. *szemináriumok.*
 Katona István 47, 85.
 katonai akadémia 56. l. *bécsújhelyi kat. akadémia, Ludovika Akadémia.*
 katonai bíróságok 88.
 katonai hatóságok l. *kat. parancsnokságok.*
 katonai hivatalok (tisztségek) 33, 46, 121, 219, 398, 418, 471, 473, 479, 492, 498, 506.
 katonai nevelés (nevelőintézetek) 87, 354, 387, 492, 499, 507, 525. V. ö. *katonai akadémia.*
 katonai parancsnokságok, hadi kormányzóké (kat. hatóságok) 60—61, 86, 88, 179—181, 247, 280—282, 350, 353, 385—386, 391, 397, 418, 470—471, 473, 479, 491, 498, 506, 525, 530, 564, 587, 605, 613.
 katonai tanszék 87.
 katonakötelezettség 143, 408.
 katonaság 81, 88, 118, 121, 180—181, 248—250, 257, 271, 276, 288, 322, 325, 333, 346, 353, 356, 381, 386, 391—392, 416, 418—419, 422—423, 467—468, 470—471, 473, 477, 491—492, 498, 501, 506, 525—526, 529—530, 562, 586, 600, 605, 609, 611, 623. V. ö. *hadsereg, magyar ezredek.*
 Kaukázus 293.
 Kaunitz Wenzel Antal herceg, államkancellár, 35, 39, 226, 233—234, 237, 242, 244—245, 267—269, 290.
 Kazinczy Ferenc 2, 16—18, 21—22, 25—28, 33, 35, 55³, 56, 72—73, 82, 93—97, 131².
 Kecskemét 51², 531.
 Keglevich Gábor gr. 173¹.
 Keglevich József gr. 231—232.
 kegyuraság 301, 303, 344, 358.
 Kelcz udv. tanácsos 376.
 Kemény Miklós gr. 321.
 Kemény Sámuel br. 60, 216.
 Kendelényi kanc. fogalmazó 560.
 kenyérvetelv theoria 26¹, 99.

- kereskedelem 12, 28, 30—31, 59, 64, 108⁵, 139, 185—186, 226, 229, 257, 268—269, 271, 274, 284, 381, 548.
kerületi táblák 353, 386, 392, 396, 399, 422, 433, 561.
kérvények nyelve 172, 248—250, 308, 316, 344—345, 378, 485.
Keserü Sándor szászvárosi követ 545.
Keszthely 328.
Khina 148.
khinai nyelv 342.
kiegyezés (1867) 126, 197, 208.
kincstár 269, 364.
Kindermann püspök 65.
Kinzl Leopold 413, 415.
királyi biztosok 319, 524, 529, 544, 622.
királyi cím l. címkérdés.
királyi család, főhercegek, trónörökös neveltetése (magyar nyelvre tanítása) 43, 46, 153, 161, 219, 220, 326, 355, 417, 421, 468—469, 477—478, 491, 496—497, 501—502, 505, 555, 559, 561, 586, 605.
királyi család üdvözlése 140, 149—151, 465, 488—490, 550.
királyi jogok l. *felsőjog*.
királyi kuria 77, 138, 163, 243, 274—276, 278, 303, 326, 346, 353, 381, 386, 391—393, 396, 399, 408, 414, 433, 477, 479, 482, 484, 508, 561, 564. V. ö. *főtörvényszékek*.
királyi leiratok, rezolúciók a nyelv ügyében (leiratok stb. nyelve) 34—38, 50—51, 53—54, 57, 73—74, 76, 83, 94, 131, 133, 137—138, 141, 143—145, 147—150, 153—154, 156, 160, 162, 170, 178—179, 184—185, 190, 193—194, 212—213, 216, 218, 221, 223—228, 231, 233—235, 237—240, 242, 245—246, 250, 252, 256, 258, 262, 268—271, 273—275, 279—282, 284, 286, 288, 304—305, 307—309, 311, 315—318, 320—321, 324, 334—342, 348—350, 355, 365, 367—372, 376—380, 383—384, 387—389, 391, 393—398, 400—402, 404—409, 411—415, 424—432, 436—437, 439—442, 445—447, 450—465, 468—470, 473—474, 476—481, 489, 491, 493, 495, 497, 499—506, 508—510, 517, 519, 521—530, 532—533, 536, 538, 540—541, 543—544, 549—553, 555, 560—564, 570—572, 577—578, 581—596, 598—604, 606—608, 611—612, 614—618, 621.
királyi tábla 60², 138, 148, 274—275, 297, 312, 353, 386, 393, 425, 467, 479, 482, 506, 524, 544, 561, 580, 622.
Kisfaludy Sándor 2, 26¹, 85, 93, 289.
Kis János 24¹, 55⁴, 171².
Kisszeben 235, 531, 540.
Klauzál Gábor csongrádi követ 148, 552—553.
Kleist német költő 107.
klementinusok 100.
klérus 63, 79, 127, 192⁴, 255, 291, 301, 325, 341—342, 382.
Klobusiczky József főispán 130, 324.
Koháry Ferenc herceg főkancellár 132, 137, 309, 316, 335—336 l. még *kancellár*.
Kollár Ádám 39.
Kollár János 134, 136, 139, 203, 205.
Kollowrat Lipót gr. államminiszter 2, 66, 70, 105—109, 111, 118, 132, 137, 149, 156, 193—194, 198, 200, 203⁴, 205, 288, 367, 370, 395, 427, 431—432, 456—457, 460, 489, 493, 501, 516, 526—530, 532, 536, 538—541, 546, 550—552, 562, 577, 583—585, 592—593, 599—601, 603, 614—616, 618, 624.
Kolomija 516.
kolonizáció (gyarmatosok) 25, 47, 51², 89, 388. V. ö. *beándorlás*, *német gyarmatosok*.
kolostorok 384.
kolozsvári liceum 168, 616—617.
Komárom 125, 357—358.
Komárom vármegye (Komorn) 290—291, 467—468; o.-gy. követei Balogh János, Ghyczy Ferenc, Pázmándy Dénes.
Komáromy István Abaúj követe 333, 347.
Komáromy helytart.-tanácsos 286.
kommandó szók (vezényszavak) 85—87, 121, 147, 322, 418, 470, 473, 491, 498, 506.
Komorn l. *Komárom vármegye*.
konviktusok 56, 58, 467.
konzervatívok 130, 160, 435—436, 551.
Kopácsy József prímás 495 l. még *prímás* 150, 190.
Kopitar Bertalan udv. könyvtárnok 72.
kormány (kormánykörök) 28, 33, 37, 52, 54, 55, 66, 70, 72—74, 77—78, 80—89, 91, 105, 109, 111, 114—119, 126—127, 129, 132, 139, 143—148, 150, 160—161, 166—171, 173—174, 177—178, 190—191, 194—195,

- 198—199, 204, 215, 241, 292, 294, 299, 305, 310, 328, 332, 408—409, 411, 414, 431, 433, 435, 439, 441—448, 450—453, 457, 460, 463, 474—475, 478, 484, 487, 494, 501, 516, 520—521, 526—529, 535, 543, 551—552, 555, 560, 563, 578, 597, 608, 610, 621—622. V. ö. *bécsi kormány, kabineti kormány.*
 kormánylap 73.
 kormánysszékek, hatóságok 2, 8, 12, 36, 46, 50, 60, 63, 84, 103, 105, 139, 172, 179, 415, 417, 470, 473, 491, 497, 506, 555—556, 558—559, 588, 623 l. *egyenként is.*
 Korpona 531.
 Kossuth Lajos 2, 72, 138¹, 157, 163, 200, 201¹, 203, 207.
 Kovachich Márton György 141, 297.
 Kováts Miklós erd. püspök 168, 616—617.
 Kozma Dénes zarándi követ 524.
 Kozmanovich Demeter 70¹.
 kozmopolitizmus l. *nemzetköziség.*
 Köhalom (Reps) 578.
 Kölcsény Ferenc 2, 93—94, 101, 140—141, 173¹—174, 178, 379, 402—404, 406—407, 426.
 Königinhofi kézirat 514.
 könyvek 23, 29, 57—58, 321, 364, 367, 483. V. ö. *tankönyvek, sajtótörvény.*
 könyvtár 88, 222.
 Körmeözbánya 235, 531, 540.
 Körös vármegye 549.
 Kőszeg követe l. *Gaal József*
 közalapok l. *alapítványok.*
 középiskolák (grammatikai, humanisztikai osztályok) 8, 23—24, 37, 42, 46, 55, 59, 75, 79, 84, 161, 168, 189, 194, 212, 263, 265, 283—284, 300—301, 381—382, 466, 565—573, 575. V. ö. *gimnáziumok.*
 középkor 28, 58, 409, 430, 483.
 közigazgatás (közügyek, közdolgok, kormányzás) 8, 13, 21, 26, 39, 41—42, 47, 53, 60, 64, 71—72, 101—102, 108, 110, 115, 118, 121—123, 127, 129, 138, 151, 157—158, 163, 170, 176, 194, 196, 212—214, 216—217, 219—221, 223—229, 232, 238—239, 241—243, 247, 249—251, 256—257, 267, 270—271, 274, 276, 287, 292, 294, 298, 303, 305, 308, 310, 315, 331, 334, 337—339, 346—349, 351—352, 356, 359, 363, 366—370, 372, 378, 380—381, 384, 388—389, 396, 398, 407, 412, 414, 420, 421, 423, 428—430, 432—433, 435, 439, 448—449, 451, 454, 456, 468, 470, 472—473, 475, 478, 491, 493, 496—498, 500, 504—505, 521, 524, 528—529, 532—534, 539, 547, 556—557, 560—562, 586, 588, 600, V. ö. *vármegyei közigazgatás.*
 közjog (közjogi felfogás) 30, 39, 47—50, 63, 78, 86, 90, 126—127, 137—138, 143, 152—153, 159, 161—163, 166—167, 169, 177—178, 616.
 közoktatás (oktatás, nevelésügy) 2, 8, 25, 36, 48, 50, 56, 58, 64, 75, 83, 88—90, 115, 121, 126, 147, 151, 163, 168, 170, 172—174, 184—185, 188—196, 198, 211, 213, 216—218, 227, 318, 326, 328, 341, 354, 356, 369, 370, 372, 385, 398, 477, 485, 507, 535, 538, 540, 564, 577, 587, 603, 617—618. V. ö. *iskolák, tan-összetételeket.*
 közteherherviselés 174.
 közvélemény (közhangulat) 10, 34, 137, 140, 157, 186, 189, 197, 199, 444, 526, 536, 542—543.
 Krajnik Simon prépost 530.
 Krassó vármegye 183, 467; o.-gy. követe Petrovics Vazul.
 Kreil Antal egy. tanár 231, 259.
 Kreskay Imre Tamás 22.
 Kritske József löcsei követ 188, 330, 333.
 Kroatien l. *Horvátország.*
 Kronstadt l. *Brassó.*
 Krticzka államtanácsos 522.
 kultúra 19, 26, 95, 98, 102, 113, 141, 410. V. ö. *műveltség, magyar, német kultúra.*
 kunok 95, 100.
 Kurbély püspök, helyt.-tanácsos 286.
 Kussenits udv. tanácsos 365, 376, 523.
 Kussevich József udv. tanácsos 445, 477—478, 485.
 Kussevich Zsigmond 501.
 Kübeck Frigyes br. bécsi udv. kamaraelnök 2, 70, 106—107, 112, 113, 149, 160, 162, 182, 205, 552, 554, 561—562, 609, 611, 613—615, 623.
 külföldi diákok 256, 259—260, 263, 374—375, 380.
 Laczkó Béla Eperjes követe 323, 330, 333.
 Laczkovics János 38, 87.
 Laitsák Ferenc tanker. főigazgató 412.

- Lajos főherceg 105, 106, 167, 320, 442, 493, 514, 526—527, 545, 552, 562, 577, 585, 592, 599, 603, 615, 624.
- Lánczy József tornai követ 293, 297—298.
- Landerer könyvnyomtató 235—237.
- Lányi József 265.
- latin (deák) nyelv 1, 8, 14, 16, 18, 24—30, 32—34, 36—37, 42—46, 49—50, 52—55, 58—61, 64, 70, 73—77, 79, 83—86, 90—93, 99, 101, 107—110, 112, 114, 116—122, 126—127, 129—130, 132, 135—136, 138, 141—144, 147—149, 151—154, 156—158, 160—167, 169, 172, 176—177, 179—180, 182—189, 191—195, 211—217, 219—221, 224—230, 232—233, 235—241, 243, 245—252, 254—255, 257, 260, 262—266, 269—276, 281—287, 289—290, 295—296, 299—300, 302—304, 306, 309—310, 313—316, 318—320, 323, 326—331, 334—341, 344—348, 351—354, 356, 359, 363, 366, 368, 373, 376, 378, 380—387, 389—399, 401, 403, 405—415, 417—420, 422—424, 426—436, 445—467, 469—473, 475, 477—478, 480—481, 483—486, 488—489, 491—493, 495—507, 509—510, 516—524, 526—529, 531—532, 534—540, 542, 544—545, 547—551, 553—558, 560—565, 567—572, 578—584, 587—588, 590—591, 594—599, 604³, 606—607, 612—617, 624.
- Lázárevics Sándor 35².
- leánynevelő-intézetek (leánynevelés) 56, 324, 341.
- Lederer Károly államtanácsos 320.
- Lederer Ignác 623. l. *budai parancsnokló tábornok*.
- Leibnitz Gottfried Vilmos 58.
- lelkipásztorok 30, 79, 142, 354, 419—420, 467, 471. V. ö. *papok*.
- lemburgi egyetem 117.
- Lemény János fogarasi püspök 530.
- lengyelek 64, 100, 115, 117—119, 124, 310, 327, 532.
- lengyel nyelv 117—119, 310, 445, 539.
- Lengyelország 96, 185, 445. V. ö. *Galícia, Lodoméria*.
- Leschkirch l. *Újgyház*.
- Lészay Antal szászvárosi követ 524.
- Léva 531.
- levelezések (átiratok, expedíciók, hivatalos iratok, rendeletek) nyelve 34, 36, 46, 51—52, 55, 60—61, 64, 73, 77, 83—86, 88, 121, 129, 138, 147, 151, 153—154, 157—158, 161, 163—166, 169, 172, 175—176, 179—185, 217, 219, 224, 226—227, 237, 247—259, 271, 273—282, 285, 287—288, 303, 308, 310—312, 314, 316, 318—320, 325—326, 335—336, 346, 349—353, 366, 376, 380—383, 385—386, 389—391, 396—399, 413—415, 417—418, 420—422, 467, 470—471, 473, 477, 479, 481, 484—485, 491, 497—498, 501—503, 506, 510—511, 516—530, 534—535, 544—547, 555—556, 558—564, 578—584, 587—588, 590—592, 600, 605, 613—616, 622—623.
- levéltár 250—251, 465, 580, 582.
- lexikon 217, 269.
- Leyden 158.
- liberáliszmus 95, 98, 129, 148, 190, 199—203.
- liceumok 168, 263, 412, 466, 477, 531, 602, 616—617.
- Lilienau államtanácsos 376.
- Linz 89.
- Lipót I. 250—251, 528—529.
- Lipót II. 27, 36, 39, 47, 62—63, 178, 212, 218, 226, 228, 233, 235, 237, 240, 242, 246, 267, 325, 395, 408, 421, 428.
- Liptó megye 142, 291, 334, 403, 533; o.-gy. követe Palugyay.
- Lobkovitz Ágost herceg bányakam. elnök 183.
- Lodoméria 49, 50, 213.
- logika l. *bölcsészeti oktatás*.
- Lombardia 113, 328.
- Lonovics György csanádi püspök 163, 593.
- Lónyay Gábor zempléni követ 293—294, 298.
- Lorenz Márton államtanácsos 63, 75, 87, 91, 309.
- Lőcse 235, 531, 540; o.-gy. követe Kritske József.
- Lőrénai József 524.
- Luby Károly 57.
- Ludovika Akadémia 80, 87—88, 179, 332, 365, 398.
- Lugos 331, 540.
- Lukács Mór 203⁴.

- Mack Károly altábornagy 77.
 Madarassy püspök udv. tanácsos 365.
 magyar alkotmány 32—34, 38—39,
 42, 45, 48, 49, 57, 66—69, 76,
 78, 87, 93, 110, 114, 129, 138, 141,
 143, 151—152, 164, 174, 192—193,
 240—241, 244, 273, 294, 297—298,
 307, 313, 322—325, 330, 340, 354,
 381, 405, 408, 412, 431—432, 450,
 456, 483, 486—487, 496, 531, 542,
 546, 585, 609—610, 621. V. ö.
erdélyi alkotmány.
 magyar címer és feliratok 140, 163,
 172, 419, 468, 472—473, 492, 500,
 508, 559.
 magyarellenesség (magyargyűlölet) 69,
 71, 86, 88, 90, 107, 109, 129, 134,
 139, 146, 147⁴, 149, 157, 171, 173¹,
 176, 180—181, 190⁴, 192, 199,
 203⁴, 205, 413.
 magyar-erdélyi udv. számvevőség 86.
 magyar-erdélyi unió l. *Erdély, unió.*
 magyar ezredek (katonaság) 80—81,
 86—88, 121, 140, 147, 153, 179—
 180, 272, 287—288, 313, 325, 333,
 346, 353, 386, 391, 398, 418, 470,
 473, 479, 491—492, 498, 501, 503,
 506—507, 511, 522, 527, 529.
 Magyar Hirmondó 31².
 magyar intézetek l. *bécsi magyar in-*
tézetek.
 „magyarizmus“ (hungarizmus) 90,
 108—109, 129, 200¹, 318, 463, 482,
 515. V. ö. *magyarosítás, magyar*
nacionalizmus.
 magyar konferencia 106, 115, 228,
 253—255, 261—262, 551—552, 561,
 591—592, 596—601.
 magyar kultúra 17, 26, 49, 88—89,
 101—102, 108, 122, 124, 129, 204,
 295, 299, 408, 410.
 Magyar Kurir 31².
 magyar minisztérium 126—127, 138¹,
 623.
 magyar nacionalizmus 57, 84, 94, 102,
 326—328.
 magyar nemesi testőrség 183—184,
 485—486.
 magyarnyelvi mozgalom (nyelvpro-
 gramm) 16—18, 21, 27, 31—34, 44—
 48, 59—60, 62—63, 66—69, 71,
 73, 92, 101, 122, 132, 139—140,
 155, 157, 170—171, 174, 176, 183,
 205, 207, 323, 426, 433—436,
 440—441, 443, 445—446, 448—449,
 454, 456, 475, 482—483, 485, 487,
 493—494, 500—501, 512, 529, 539,
 542, 551, 553—555, 560, 562,
 600—601, 621—623.
 magyarnyelvi tanszék 42—43, 47, 55—
 56, 90—91, 147—148, 168, 225—226,
 229—231, 233—235, 259—260, 269,
 300, 331, 345, 380, 419, 471, 479,
 482, 492, 499, 504, 525, 573. V. ö.
magyar nyelvtanítás.
 magyar nyelv-művelés 16, 18, 21—23,
 27—28, 30—31, 41, 55, 56, 71,
 92—93, 99, 103, 138, 171, 174, 182,
 189, 212, 216—218, 220, 221, 224,
 226, 237, 239, 252, 256, 269, 273,
 283—284, 292, 299, 300, 393—304,
 315—316, 321, 349—351, 362—372,
 378—380, 383—385, 387, 389—390,
 393—394, 396—401, 410, 418, 429,
 448, 452, 454, 456, 458, 465, 471,
 483, 499.
 magyar nyelv-művelő-társaságok 27²,
 41—42, 55, 57, 60—61, 89, 101,
 126, 216—218, 220, 237, 321, 413.
 V. ö. *tudóstársaságok.*
 magyar nyelvtanárok (tanítók, nyelv-
 mesterek) 25, 30, 75¹, 84, 90—91,
 125, 142, 171, 190, 192, 206, 211—
 212, 216, 229, 231, 233—235, 252,
 260—261, 263, 269, 277, 283,
 285—287, 293, 296, 300—302,
 357—359, 380—382, 389, 533, 536,
 538, 540, 616—617, 619—620. V.
 ö. *tanárok, tanítók.*
 magyar nyelvtanítás 36—37, 46—47,
 52, 55—56, 75, 77, 83—84, 90—92,
 103, 114, 123—126, 135, 142, 148,
 151—152, 154, 157, 161, 163, 171,
 179, 181, 184—185, 189—192,
 212—214, 216, 219, 224—225,
 228—231, 233, 235, 247—248,
 252, 256, 258—269, 272, 274, 276—
 277, 283—287, 299—302, 314, 324,
 326, 329—330, 344, 346, 350, 352,
 354, 357—358, 365, 373, 375,
 379—385, 387, 389, 394—398, 403,
 412, 419—420, 423, 433, 466—468,
 471—473, 479, 492, 499, 501, 507,
 530—532, 536, 539, 543, 555—556,
 558, 560—561, 564—565, 567—568,
 573, 613, 617—619. V. ö. *magyar-*
nyelvi tanszék, m. nyelvtanárok.
 magyar nyelvterjesztés 25, 29—31,
 34, 70¹, 78, 99, 102, 107, 125—126,
 142, 148, 171—172, 174, 206,
 224—225, 229, 236, 239, 256, 270,
 292—295, 298—300, 303, 304, 316,
 322—326, 331, 333, 341—344, 349—

- 351, 355—360, 362—372, 374, 378—381, 383—384, 388—390, 393, 396, 398, 400, 416—420, 434, 445, 448, 450, 454, 458, 467—468, 470—471, 482—483, 498—499, 507, 606. V. ö. *nyelvi összetételeket.*
- Magyarország, anyaország 1—2, 7—8, 11, 20, 23, 25—26, 28, 31, 40—42, 44, 46—47, 49, 51², 52, 63, 65, 67—69, 71, 75¹, 80, 82, 87², 100, 108, 110—111, 114, 116—117, 121—122, 124—127, 130, 135, 149, 153, 158—159, 162, 164—165, 167, 181—182, 184, 193, 199—200¹, 202, 207—208, 215—216, 219—221, 223—226, 228, 236—237, 240—241, 243, 248—250, 252, 256, 258—260, 263—264, 266—270, 276, 282—284, 291, 295, 300, 304, 313—315, 317—318, 324—325, 327—331, 333, 335—336, 347, 352—354, 356—357, 359, 363, 368, 373, 375, 377—381, 385—392, 396—397, 399, 401, 409—410, 413, 415, 418—419, 430—431, 433—435, 437, 444, 447, 450, 454, 456, 459—460, 466—467, 472—473, 475, 481—485, 487—489, 492, 494—495, 499—503, 508, 511—512, 515, 517—518, 520—522, 526—527, 529, 531—532, 535—539, 542—543, 546—547, 549, 554—556, 560—563, 566—567, 570—571, 573—575, 577, 593, 599—600, 602—603, 611, 614, 616—617, 619—623. V. ö. *Erdély, Felvidék, magyar tartományok, határőrvidék.*
- magyarosítás (magyarosodás) 25, 30—31, 59, 86, 95, 124, 126, 139, 142, 148, 152, 157, 160, 169, 174, 176, 196, 200—204, 419, 472, 494, 500, 512, 515, 542, 546. V. ö. *névmagyarosítás.*
- magyar rendek 10, 31—35, 45—48, 50—55, 68—69, 74, 76—83, 86—87, 114, 121—122, 124—128, 131—133, 135—137, 139, 141—157, 160—164, 172, 174, 176—177, 179, 181, 183, 194, 213—215, 218—219, 226, 228, 234—235, 238, 239, 241, 243, 248, 253—255, 258, 261, 268, 272—275, 290—298, 303—309, 313, 322—336, 339—348, 352¹—354¹, 355, 366—367, 371, 394—395, 400—407, 411, 414, 425—427, 430—436, 438, 441, 444—446, 448, 450—453, 455—457, 463—465, 468, 474—477, 490, 493, 495, 541, 551—553, 556, 607—610. V. ö. *főrendek, országgyűlés.*
- magyar színház (színészet) 57, 79, 81—83, 131—132, 171, 203, 217, 294, 303, 328, 354, 384, 387. V. ö. *pesti színház.*
- magyar tannyelv 23, 26—27, 29—30, 34, 48, 59, 74—75, 79, 91—92, 102, 121, 124, 147—148, 151, 154, 163, 168, 181, 189—190, 192—195, 204, 211—213, 217, 264—265, 284, 299, 301, 317, 326, 330, 352, 354, 372, 373, 382, 384, 387, 397—398, 412—413, 415, 419, 466—468, 471, 473, 477, 485, 492, 499, 501, 503, 507, 525—526, 530—533, 535—541, 543, 558—559, 561, 564—566, 569, 572, 577, 592—593, 596, 602—604, 606, 613, 616—619.
- magyar tartományok 49—50, 77, 80, 121, 127, 153, 163, 214, 219—220, 223, 225—226, 252, 256, 258—259, 267, 273, 283, 302, 356—357, 363, 368, 379—380, 382, 409, 419, 423—424, 449—451, 459—460, 468, 472—473, 492—493, 499, 501—502, 504, 508—509, 511, 531—532, 552, 560, 563—564, 575, 595—600, 606—607, 613, 619—620. V. ö. *Horvátország, Szlavónia.*
- magyar tartományi iskolák 356, 379, 564, 613. V. ö. *horvát, határőrvidéki, szlavóniai iskolák.*
- magyar tenger mellék l. *Fiume.*
- Magyar Tudományos Akadémia 121, 128, 130, 171, 189, 195, 323, 332, 355—372, 387, 398, 402, 407, 418, 423, 467, 471, 473, 477, 479, 482, 492, 499, 501⁴, 503, 511. V. ö. *tudós társaságok, nyelvemelő társaságok.*
- magyar udvari kamara l. *kamarák főcímszó alatt.*
- magyar udvari kancellária l. *kancelláriák főcímszó alatt.*
- magyar udvari tanulmányi bizottság 90, 530—531, 540, 564—572, 576—577, 593.
- Mähren l. *Morvaország.*
- Majláth Antal gr. főkancellár, Zemplén vármegye főispánja 146—147, 149—150, 156, 161, 162, 431—432, 435—438, 440, 442—443, 459, 489—490, 493, 500—501, 510, 532, 539—540, 549—550, 561—562, 577, 593, 599, 603, 611—612; l. *még kancellár címszó alatt.*
- Majláth I. György kanc. ref. majd személynök 80, 81², 82—83, 303.

- Majláth II. György személynök, állam-
tanácsos majd országbíró 136, 348—
349, 398, 401, 408—409, 411, 427,
431—432, 446, 457, 460, 464, 493,
495, 550—551, 561—562. l. még or-
szágbíró címszó alatt.
- Majláth III. György Baranya követe
159.
- Majláth János gr. 289.
- Majláth József gr. államtanácsos 66,
304.
- Majláth József gr. kamarai elnök 319,
Majláth József gr. 432.
- Majthényi Antal honti követ 344, 347,
Makó 52.
- Malonyay János br. alkancellár 365,
373, 477.
- Manch Hermäon 42¹, 51².
- Máramarossziget (Sziget) 235.
- Máramaros vármegye 84, 86¹, 278—
279, 310—312, 320, 329, 516—519,
521—522; o.-gy. követe Sztojka
Imre.
- Marczali Henrik 42¹.
- Marczibányi István 81, 87.
- Marczibányi János torontáli követ
328, 346.
- Mária Clementine főhercegnő 514.
- Máriássy István gömöri követ 325, 333.
ária Terézia magyar királynő 12—
13, 16, 37, 39, 58, 64, 73, 115,
218, 239, 309, 327, 529.
- Maria Theresiopol l. Szabadka.
- Marich Dávid tornai főispán 177.
- Márkus Ignác, eörsi, udv. tanácsos 132,
336, 338—339, 362, 364.
- Marmont francia marsal 124.
- Marosvásárhely 321.
- marosvásárhelyi kir. tábla 166.
- Martini Károly Antal br. 223.
- Martinovics-összeesküvés 66, 69, 76,
88.
- matrikulák l. anyakönyvek.
- Maurer András kanc. referens 256.
- Maurer Mihály segesvári senator 169.
- Medgyes 578.
- Mednyánszky Alajos br. 2, 101, 103,
184, 188—194, 286, 355, 446, 477,
485—486, 539, 556, 571—575, 617—
618.
- Mednyánszky János helytart.-taná-
csos 47, 68, 74¹, 226.
- Melczér István 432, 436.
- Menshengen államkancelláriai fogal-
mazó 515.
- Mérey Sándor személynök 141, 403—
404, 412.
- Mészáros Imre 233.
- metafizika l. bölcsészeti oktatás.
- Metternich Kelemen herceg, állam-
kancellár 2, 105—107, 109—112,
115, 132, 143, 146—147, 149—150,
156—157, 160—162, 167, 176, 194,
197, 199, 309, 336, 339—340, 349,
367, 370, 395, 408—411, 413, 415,
424, 426, 431—432, 435—440,
442—443, 445, 457, 458², 459—460,
464—465, 474—476, 478, 482, 489,
492—495, 501—502, 511—512, 515,
526—527, 530, 539, 545, 548, 550—
552, 561—563, 577, 585, 592—593,
599—601, 607—609, 615.
- mezővárosok 172, 277, 290.
- Michanovitz Mátyás 50¹.
- Mikos Mihály udv. tanácsos 35, 115⁴,
132, 246, 320, 335—336, 339, 367,
370, 377, 401.
- Miksa I. magyar király 388, 503.
- mikulás ajándék 53. 62, 76.
- Mikusay János 100^{2,4}.
- Milano 113.
- Mindenek gyűjtemény 25—23.
- mineralógiai társaság 89.
- minisztérium l. horvát, magyar minisz-
térium.
- minoriták 233.
- mise l. istentisztelet.
- Miskolcz 52, 125, 357, 531.
- Miskolczy István bihari követ 343.
- Mitterpacher József egy. tanár 231,
259.
- Mittrowsky Antal br. cseh-osztrák fő-
kancellár 290, 415—416.
- mohácsi vész 388.
- Molnár János pesti ev. lelkész 42¹,
233.
- monarchia 12—13, 31, 35, 38, 40, 43,
47, 53, 55², 62—66, 68—69, 71, 73,
76—77, 80, 87—89, 91—92, 105—
116, 119—120, 143, 162, 167, 249,
268—269, 292, 294, 298, 313, 327,
378, 409, 413, 416, 434, 450, 484,
486, 512, 515, 521—522, 529—530,
538—539, 542—543, 566, 570, 577,
600, 602, 603, 611. V. ö. Ausztria,
Magyarország, örökös tartományok.
- Montesquieu 9, 58.
- Morvaország (Mähren, morvák) 65,
143, 201, 313, 324, 327, 409, 416,
511, 513—514, 538.
- Moson vármegye (Wieselburger Komi-
tat) 235, 290, 291, o.-gy. követe
Némethszeghi István.
- Möser Justus 18.

- Mukits Simon szabadkai követ 331, 333, 344.
 muzeumi garas (hozzájárulás) 86, 290—292, 295.
 muzeumok l. *Nemzeti Múzeum, prágai múzeum.*
 műegyetemi intézet 148.
 Münch br. államtanácsos 277, 517.
 műveltség (művelődés) 9, 13—15, 17, 25—26, 28—29, 32, 34, 71—72, 75, 88, 108, 113, 115, 141, 171, 195—196, 198—199, 202. V. ö. *kultúra.*
- Nacionalizmus 19, 28, 62, 65, 78, 84, 95—97°, 98, 101, 125, 201.
 Nádasdy Ferenc gr. kanc. referens 447.
 Nádasdy Ferenc gr. váci püspök 402.
 Nádasdy Mihály gr. udv. kamaraielnök, majd kabineti miniszter 132, 335—336, 339—340, 367, 370, 395, 401, 427, 431, 457, 460, 486, 493, 501, 523, 528—529, 532, 539—540, 551, 561, 577, 583, 592, 598—600, 603, 614—615, 621, 624.
 nádor 244—246, 289, 437, 460—464, 476. V. ö. *József fh. Sándor Lipót fh.*
 nádori közbenjárás (intermediatio) 110, 146, 246, 431—433, 435—439, 442, 445, 450—451, 453, 455—458, 460, 462—464, 468, 474—478, 480—481, 489, 492—494.
 Nagybánya 183.
 Nagy Frigyes porosz király 12.
 Nagy József udv. tanácsos 253—254.
 Nagykőrös 52.
 Nagy Lajos magyar király 49.
 Nagy Pál felsőbükki 79, 81, 123—125, 127, 130, 152, 293, 296—298, 322—324, 326, 330—333, 355, 431.
 Nagyszeben (Hermannstadt) 226, 527—528, 545, 578, 581—583, 617.
 Nagyszombat (Tyrnau) 235, 343, 531.
 nagyszombati püspöki helynökség 34.
 nagyváradi akadémia 56, 233.
 nagyváradi tankerület 412, 531, 540, főig. Laitsák Ferenc.
 Nándory udv. tanácsos 115⁴, 132, 335—336, 339, 367, 370, 376—377, 401, 522.
 Napoleon 27, 87, 96, 98.
 Nápoly 97.
 Natorp Vilmos 61¹.
 németalföldi kérdés 35.
 németek 1, 10—11, 15, 18, 20, 23, 24—25, 29—30, 34, 40, 42, 47, 49, 52, 58, 63—65, 81—82, 85—86, 88—89, 91, 95—96, 98, 100, 102—103, 122, 125, 133—135, 139, 159, 196—201, 203⁴—204, 220, 225, 236, 264—265, 323, 326—327, 330—331, 333, 343, 345, 378, 409, 449, 478, 518, 532, 536—538, 541—542, 554.
 németesítés (germanizálás, németesedés) 8, 9, 13³, 24, 44, 58, 60, 65—66, 73, 102—103, 111, 113, 115—118, 124—125, 160, 167, 192, 201, 327, 494, 539.
 német (sváb) gyarmatosok, telepések 47, 89, 124, 199, 200¹, 226, 616.
 német hatás (befolyás) 18, 68, 124, 294, 298.
 Németh János pozsonyi alispán 173.
 Némethszeghy István mosoni követ 297, 344.
 német irodalom 18, 107, 122, 133, 542.
 német iskolák 56², 59², 65, 115, 181, 191, 226, 309—310, 318, 539.
 német kultúra 88—89, 122, 196, 204, 542.
 német liberalizmus 201.
 német minisztérium l. *bécsi kormány.*
 német nyelv 7—8, 11, 13, 16, 19, 24—25, 28, 31—32, 35—37, 42—43, 55², 58—61, 64—65, 81—82, 85—86, 91—92, 96, 104, 108, 113—120, 122—124, 130, 147, 153, 160, 164—170, 172, 179—183, 185—188, 196—197, 208, 211—212, 214, 216—217, 219—220, 225—226, 229—231, 241, 248—253, 257, 260, 269, 281—284, 288, 297, 305, 309—310, 318—319, 324—330, 344—346, 350—351, 356—357, 378, 381, 384—385, 389, 409—411, 413—414, 417—418, 420, 432, 449, 454, 466—467, 470, 472, 477, 497—498, 500, 513, 516—517, 519—521, 526—530, 533—535, 538—539, 541—542, 545—547, 565—568, 570—571, 573, 575, 578, 581—583, 612—616, 618, 622—624. V. ö. *idegen nyelvek.*
 német nyelvi mozgalom 18.
 Németország (Deutschland) 8, 24¹—26, 96, 111, 130, 199, 327, 494.
 német színház 83, 315, 351, 384—385.
 nemesség 24, 25, 27, 29, 33—34, 38, 45, 50, 68, 82, 92—93, 101, 104, 125, 128—129, 132, 136, 141—143, 173, 175, 178, 246, 268—269, 294, 298, 322—323, 327, 349, 366, 371, 408, 420, 477, 483, 487, 600.

- nemességadományozás (adománylevelek) 220, 420, 424, 468, 472, 474, 478, 492, 500, 508, 561.
- nem nemesek 143, 408.
- nemzet (nemzetiség, nép) 7, 9–15, 18–19, 21, 25–30, 42–46, 50, 54, 70, 72, 78–79, 92–93, 96–98, 101, 103, 110–111, 113, 116, 118–120, 123, 125, 152, 158–159, 169, 196–197, 201, 205–206, 214, 217, 273, 298–299, 338–339, 351–352, 383, 404–405, 407, 412, 417, 428, 468, 479, 490, 496, 499, 504, 510, 553, 556–557, 560, 562, 585–587, 589.
- nemzeti mozgalom 16, 19, 31–32, 42, 45, 55, 57, 67, 69–70, 72, 81, 92, 106–108, 120, 128, 180, 197, 206.
- Nemzeti Múzeum 80²–81, 86, 290–292, 294–295, 326, 332, 365, 398, 418, 471, 477.
- nemzetiségek l. *nemzetiségi kérdés*. V. ö. *egyenként*.
- nemzetiségi akadémia 269, 413.
- nemzetiségi egyházak 30, 151. V. ö. *egyenként*.
- nemzetiségi iskolák 30, 617–620. V. ö. *egyenként*.
- nemzetiségi kérdés (nemzetiségek, nemzetiségi mozgalom, nem magyarok stb) 1, 12–13, 24–27, 29–30, 34, 41–44, 51, 54, 56, 64–65, 68, 70–72, 75, 79–80, 82, 88, 95, 99–100, 107–108, 110, 113–116, 118–120, 122, 124, 126, 133–134, 152, 159, 172, 175, 191, 194, 197, 199–202, 204–208, 213–215, 220–221, 225, 228, 232, 235–237, 243, 247, 261, 264, 266, 268–270, 293–294, 296, 298–299, 301–302, 304, 315, 342, 344, 349, 352, 356, 382, 384, 407, 409–410, 420–421, 449, 477, 493, 499, 507, 512, 515, 536–539, 543, 561–563, 600.
- nemzetiségi nyelvek szótára 269.
- nemzetköziség (kozmozgópizmus) 79, 96, 98.
- népiskolák l. *elemi iskolák*.
- népoktatás (népnevelés) 148, 168, 171, 189, 191, 358. V. ö. *elemi iskolák*.
- Nestorovich Uros István udv. ágens 70–71, 196².
- Neutra l. *Nyitra vármegye*.
- nevelés (nevelők) 324–325, 341.
- névmagyarosítás 100, 399–401, 419–420, 468, 472, 478–479, 500, 508.
- Nógrád vármegye 467, 533; o.-gy. követe Balogh Lajos.
- Nopcsa Elek br. erdélyi kancellár 169, 526–527, 546, 590–591.
- női rend (asszonyok) 99, 102, 341, 344.
- női nevelőintézetek l. *leánynevelő-intézetek*.
- növendékpapok 23, 52¹, 344, 365, 382, 532, 537.
- numerus clausus 75.
- Nyék** (Nyiky) Mihály csanádi követ 344, 347.
- nyelv 8–12, 14–15, 19, 21, 23–24, 26–29, 42–43, 48–50, 54, 65, 70, 78–79, 82, 92–93, 96–98, 103–104, 107, 111, 113, 116, 119, 159, 167, 169, 206, 298–299, 340, 352, 356, 383, 403–404, 407, 412, 428, 468, 479, 490, 493, 504–505, 510, 556–557, 560, 562, 585, 587, 589.
- V. ö. *anyanyelv*.
- nyelvi határozatok 74, 84–85, 154–156, 171–172, 174, 213–215, 235, 276–278, 285–288, 310–312, 373–378, 549–554, 577–578.
- nyelvi javaslatok 46, 52–54, 59–60, 80, 83, 103, 121, 123, 125, 132, 151, 157–158, 163, 184.
- nyelvi rendeletek 7–9, 15–16, 19, 24, 32, 37, 54, 73, 81, 115–116, 186–187, 195, 205, 211–213, 272, 297, 328–329, 389, 409, 454, 494.
- V. ö. *királyi leiratok*.
- nyelvkényszer 53, 78–79, 103, 114, 116–117, 121, 125–126, 142, 152–153, 159, 176, 256, 266–267, 269, 286–287, 290, 295–297, 304, 312, 315–316, 324, 330–331, 333, 350, 355, 359, 363, 367–372, 375–376, 378, 380, 385, 388–389, 393, 396, 404, 407, 414–415, 421–422, 429, 468, 477, 542, 553–554, 600, 619–620.
- nyelvmozgalmak l. *európai, magyar, német nyelvmozgalom*.
- nyelvművelés l. *magyar nyelvművelés*.
- nyelvművelő-társaságok l. *magyar nyelvművelő-társaságok*.
- nyelvtanítás l. *magyar nyelvtanítás*.
- nyelvtörvények (törvényjavaslatok) 1, 55–56, 59–60, 73, 77, 80, 84–85, 90, 101, 103, 111, 129, 133, 138–140, 142, 148, 150–151, 153, 155, 162–167, 169–172, 175–176, 179–181, 183, 187–188, 216–220,

- 223—224, 229, 233, 235, 237—238, 247, 250—253, 258—261, 263—264, 267, 269—271, 273—276, 278—280, 285¹—288, 292, 299—300, 302—303, 311—312, 314, 318—319, 325, 328—329, 331—332, 341—343, 349—350, 355—356, 359, 362—364, 366, 369—384, 388—402, 404—406, 413—415, 417—422, 427—431, 433, 446, 448, 454, 457, 461, 463, 467—473, 477, 479—482, 484, 490—493, 496—499, 501—511, 523—530, 537, 544—548, 551, 553, 557, 559—560, 563, 578—582, 600, 606—614, 618, 622.
- nyelvújítás 58, 93.
- Nyiky Mihály l. *Nyékly Mihály*.
- Nyitra 235, 531, 540.
- Nyitra (Neutra) vármegye 34, 177¹, 290—291, 334—533.
- Obradovich Gergely 70¹.
- Ofen l. *Buda*.
- okiratok (oklevelek, káptalani kiadások) nyelve 172, 180, 188, 226, 304, 352, 407, 417, 422—424, 470, 473, 477, 479, 481—483, 491, 497, 503, 509, 511, 525—526, 528, 558—559.
- oktatási garas 173.
- oktatásügy l. *közetetés*.
- oktatásügyi bizottságok l. *tanulmányi bizottságok*.
- oktatásügyi hatóságok 89, 189, 247, 359. V. ö. *tanterületi főigazgatók*.
- oláh iskolák 56, 168, 181, 196, 546. V. ö. *aradi tanítóképző, balázsfalvi g. kath. iskola, g. kath. és g. keleti iskolák*.
- oláh nyelv 122, 161², 196, 356—357, 535.
- oláhok 1, 20, 25, 42, 52, 70¹, 100, 167—168, 196², 199, 220, 225, 236, 250, 264, 303, 409, 449, 526, 529—530, 534—538, 542. V. ö. *g. kath. és g. keletiek*.
- Oláhország 50.
- olasz nyelv 11, 97, 150, 184—185, 328, 513, 538, 541—542.
- olaszok 10—11, 18, 63—64, 95—96, 100, 103, 113, 115, 117, 124, 150, 199, 327, 489, 513.
- Olaszország 116.
- Olgyay Gáspár 173.
- Olgyay Lajos 173.
- olmützi liceum 309.
- oroszok 15, 29—30, 100, 125, 199—201, 203, 303, 535.
- Oroszország 134—135, 202.
- országbíró (iudex curiae) 552, 595—596. V. ö. *Majláth II. György, Cziráky Antal gr., Zichy Károly gr.*
- országgyűlés (törvényhozás) 2, 8, 31, 33—37, 39, 41, 44—45, 49—55, 63, 67, 71, 76, 78—79, 81, 86, 105—106, 110—112, 120—121, 125—126, 129, 131—133, 135—147, 149—151, 154—165, 174, 179, 183—184, 188, 190, 193—194, 198, 213—216, 218—219, 222—223, 228, 232—235, 238, 241, 243, 252, 254—255, 258, 261, 268, 270, 272, 290—299, 303, 306—309, 312—313, 322—333, 341—349, 379, 394—395, 401—404, 406—407, 411, 416—417, 421, 426—433, 435, 436, 440—442, 444—446, 455—460, 463—465, 468—469, 472, 475, 484—485, 487—488, 490, 493, 497, 500, 504—507, 549—556, 559—563, 578, 586, 588—589, 594, 601, 605, 607. V. ö. *magyar rendek*.
- főrendek, ellenzék, erdélyi o.-gyűlés, országgyűlési bizottságok l. *országos bizottságok*.
- országgyűlési iratok 136, 144, 183, 235, 308, 334—339, 348—349, 379, 394, 450.
- országgyűlési jegyzőkönyvek 49—50, 54, 60, 74, 135, 156, 213—215, 235, 253—254, 268, 297, 505, 544, 553—554, 622. V. ö. *diáriumok*.
- országos bizottságok 54, 133, 188, 214—219, 258, 275, 299, 303, 348, 355, 379, 416—417, 420, 467—468, 470, 477, 497, 501, 505. V. ö. *deputációk, tanulmányi bizottságok*.
- országos pénztár (fundus publicus) 174, 364, 498, 503, 511.
- orvosi oktatás (előadások) 59², 91, 531, 616.
- orvosi társulat 89.
- Osegovich István 355.
- Osegovich Metell 154, 156, 549.
- Osváld János 233.
- osztrák egyetem l. *bécsi egyetem*.
- osztrák hatóságok (hivatalok) 122, 158, 185, 516—523. V. ö. *bécsi hatóságok*.
- osztrák hírlapok, 94, 203⁴, 542, 585.
- osztrákok 89, 124, 129. V. ö. *németek*.
- osztrák örökös tartományok l. *örökös tartományok*.
- osztrák tanulmányi bizottság l. *bécsi udv. tanulm. bizottság*.

- osztrák tanügy (iskolák) 65, 75, 89, 168, 192, 194, 539, 542, 571—577, 603. V. ö. *német iskolák*.
- osztrák törvénykönyv l. *ausztriai törvénykönyv*.
- Ottlik Dániel pesti főjegyző 276.
- Ödenburg l. *Sopron*.
- Ödenburger Komitat l. *Sopron vármegye*.
- Öffner (Oefner) Ferenc Buda követe 345.
- önképzőkörök 55⁴, 88, 190.
- Öri Fülöp Gábor 19¹.
- örmények 29, 100, 236, 250.
- örökös tartományok 11, 64—65, 116, 118—120, 143, 147, 185—187, 194, 230, 244, 249, 257, 271, 274, 276, 295, 298, 313, 328, 377, 380—381, 397, 409, 413—415, 418, 430—431, 449, 471, 477, 498, 503, 505, 517—522, 538—539, 541—542, 564, 566, 570, 577, 587, 602—603, 605, 613, 618. V. ö. *Csehország, Galicia, Lodomeria, Lombardia, Morvaország*.
- Ösiség 477.
- Österreich l. *Ausztria*.
- Österreichische Blätter 305.
- ösztöndíjak 166, 264—265, 467. V. ö. *jutalomdíjak*.
- összeesküvések 63, 181. V. ö. *Martinovics összeesküvés*.
- Pacifizmus 96.
- Palacky Ferenc cseh történetíró 139, 205, 514.
- Pálffy Fidél gr. főkancellár 130, 149, 486—488.
- Pálffy János gr. hadvezér 325.
- Pálffy Károly gr. kancellár 21, 35, 40, 48, 221, 227—228, 242, 246, 253, 255—258.
- Pálffy Lipót gr. 40.
- palócok 100.
- Palóczy László borsodi követ 150, 489.
- Palugyay lipotói követ 123—124.
- pályamunkák (pályázatok) 72—73, 81, 94, 100, 304.
- Pannonia 270.
- „Pannoniai Féniksz” 31.
- pánszlávizmus 133—135, 139, 151, 154, 158—159, 198—200, 202—203, 205, 207, 516, 560.
- pápa 175, 483.
- Pápay Sámuel 101—102.
- papnövelde 23, 58. V. ö. *szemináriumok*.
- papok 21, 27—29, 79, 83, 126, 153, 171—172, 180, 191, 265, 287—288, 301, 313—314, 322, 329, 333, 342—345, 356, 359, 382, 384—386, 390, 397⁸, 419, 467, 471, 473, 492, 499, 501, 503, 511, 525, 537—538, 619 l. *felekezetek szerint is*. V. ö. *egyház, klérus, lelkipásztorok, növendékpapok, szerzetesek*.
- parasztok 50, 65, 75, 103, 170, 192, 333, 343. V. ö. *jobbágyság*.
- Pardoe, Miss 135.
- Páris 291.
- párisi tudományos akadémia 13.
- partikulárizmus 96, 101.
- Pászthory Sándor kanc. referens 21², 35, 40—41, 47—48, 51—54, 57, 59², 74, 138¹, 224, 228, 238, 240—242, 246, 253—255, 266.
- Patachich György kalocsai érsek 176.
- pátensek 310, 409.
- Pázmándy Dénes komáromi követ 188, 432, 478.
- pecsétfeliratok 177—179, 419, 468, 472—473, 478, 492, 500—501, 503, 525—526, 559.
- Péchy Imre ifj. bihari követ 79, 82, 84³, 270, 293, 298, 355.
- Péchy János sárosi követ 297.
- pécsi akadémia 56, 233.
- pécsi püspök 501.
- pécsi püspöki liceum 531.
- pécsi püspöki szeminárium 501.
- Péczeli József 16, 21—24.
- pénzfeliratok 328, 330, 354, 363, 368, 387, 419, 424^a, 468, 472—473, 478—479, 492.
- Perczel Mór 157—158.
- perek nyelve 33, 77, 103, 138, 148, 157, 165, 172, 175, 185, 273—277, 285—288, 303, 308, 311—312, 316, 318, 326, 346—347, 351, 353, 373—378, 381, 386, 391—393, 396, 399, 414, 417, 422, 424, 433, 468, 470, 473, 478—479, 482, 484—485, 491, 497, 503, 506, 613. V. ö. *ütletek nyelve*.
- Pest 22, 131, 139, 182, 188, 235, 288, 290, 315, 328, 330, 344—345, 351, 395, 411, 531, 574, 624; o.-gy. követe Boráros János.
- pesti egyetem 17, 36, 55, 59², 87, 90—91, 107, 123, 190, 193, 195, 211, 226, 229—231, 259, 531, 593¹. V. ö. *egyetem*.
- Pesti Hírlap 157, 201¹, 207¹.
- pesti ifjúság 129, 395, 485.

- pesti kamarai hivatalok 624.
 pesti papnővelde 23.
 pesti piarista gimnázium 129, 317, 485.
 pesti színház 83, 131, 315, 328, 351, 354¹, 384—385, 398. V. ö. színház.
 Pest vármegye 33, 85, 129, 172, 276, 285—289, 378, 401, 403, 467, 485
 o.-gy. követei Dubraviczky, Szentkirályi László.
 Pétervár 202.
 pétervári akadémia 269.
 Pethő Jakab kir. tanácsos 92¹.
 Petkovich Lajos kanc. referens 83, 272, 282, 315—316.
 Petőfi Sándor 193.
 Petrovics Vazul brassói követ 331.
 Pfannschmied szepesi követ 426.
 Pfleger Antal lovag államtanácsos 318.
 piarista gimnáziumok 56, 235, 317.
 V. ö. *pesti piarista gimnázium*.
 piaristák 22, 222, 233, 235, 317, 540.
 Piemont 96.
 Pilgram János br. államtanácsos 115, 117—118, 377, 527—529, 532, 539—540, 551, 561, 577, 583, 592, 598—600, 603, 614—615, 621, 624.
 Pillersdorf br. cseh—osztrák udv. kancellár 520.
 Pitt 25.
 Platthy Mihály udv. tanácsos 137, 500.
 Podmanitzky József br. helytartó-tanácsos 286.
 Podolin 235, 531, 540.
 polgári törvénykezés l. *vármegyei törvénykezés*.
 polgárjog 45, 49, 226, 284, 286—287, 419, 424, 468, 472—473, 492, 499, 508.
 polgárság 50, 88—89, 99, 103—104, 153, 174, 191, 204, 327, 330—331, 333.
 polonizmus 117—118.
 Pongrátz Miklós udv. ágens 324, 341.
 Poroszország (poroszk) 35, 96, 188.
 Portugália 523.
 posta 30, 33, 81, 180, 182, 217, 219, 498.
 Pozsega vármegye 152, 157, 235, 466, 490, 556, 558—559, 612.
 Pozsony (Preßburg) 40, 132, 235, 436, 439, 442, 460, 478, 485—486, 510, 531, 540, 551.
 pozsonyi akadémia 56, 233, 235, 260, 531, 574.
 pozsonyi béke (1806) 76.
 pozsonyi mintaiskola 58.
 pozsonyi Notre Dame 91, 324.
 pozsonyi szeminárium 23.
 pozsonyi tankerület 531, 540.
 Pozsony vármegye (Preßburger Komitat) 162¹, 173, 180, 291, 342—344; o.-gy. követei Bartal György, Takács Gáspár.
 Prága 89, 514.
 prágai cenzor 511—512.
 prágai egyetem 65, 107, 416, 516.
 prágai múzeum 107, 139, 513—515.
 pragmatica sanctio 267, 446, 450, 561.
 Pray György 47.
 preparandiák (tanítóképzők) 125—126, 154, 191—192, 206, 301—302, 354, 357—358, 365, 382, 387, 394, 413, 419, 468, 472, 479, 499, 501, 504, 507, 561, 617—618, 620.
 Preßburg l. *Pozsony*.
 Preßburger Komitat l. *Pozsony vármegye*.
 Prileszky Károly trencsényi követ 49², 79, 296, 398.
 primás 150, 190, 322, 461—464, 489.
 Privigye 235, 531, 540.
 Prónay Gábor br. gömői főispán 42¹, 58, 299.
 Prónay László br. 21.
 protestáns iskolák 24, 56, 195, 528, 616. V. ö. *kálvinista iskolák*.
 protestánsok 38, 69, 79, 127, 255, 314, 358, 532. V. ö. *kálvinisták, evangélikusok*.
 protestáns papok (teológusok) 21, 128, 301, 382, 384.
 protestáns unió 203.
 provençal nyelv 11.
 Puchner Antal br. erd. kir. biztos 530.
 Pulszky Ferenc 204.
 Purkhardtshoffer udv. tanácsos 575—576, 618, 621.
 Purkhart Norbert államtanácsos 149, 318, 401, 409, 411, 427, 450, 457, 460, 493, 501, 523, 527, 532, 539—540, 551, 561, 577, 583, 599, 603, 614—615, 624.
 püspökök 79, 126, 171, 301, 342, 358—359, 434, 615. V. ö. *főpapság*.
 Pyrker László egri érsek 140.
 Racionalizmus (racionalisták) 9—11, 14, 18—19, 22—27, 30, 31⁴, 35, 43—44, 46, 58, 62, 79, 89, 95—96, 101, 103, 125, 171, 196.

- rációk 25, 42, 100, 196², 220, 225, 236, 318, 612. V. ö. *szerbek, illyrek*.
 Rác András pesti szeminárium felügyelő 192⁴.
 Rác Sámuel pesti egy. tanár 59².
 Ráday Gedeon gr. 159.
 Radichevich udv. ágens 313.
 radikálizmus 200.
 Radvánszky Antal zólyomi követ 123, 175.
 Ragályi Tamás borsodi követ 332.
 Rainer főherceg 116, 288.
 Rajna 96.
 Rajner államtanácsi titkár 217.
 Rájnis József 16.
 Rákóczi-kor 51², 215.
 Ranolder János hitszónok 190.
 Ratio educationis 58, 76, 191, 213, 247, 283, 299, 412.
 reakció (elnyomatás) 16, 32, 45, 55, 67, 69, 72, 92, 94, 98, 164, 200, 202, 414.
 Redl Ferenc, rottenhauseni 217.
 reformátusok l. *kálvinisták*.
 Regius János beszercei szász követ 545.
 regnikoláris deputáció l. *deputációk*.
 Reichach-bizottság 60, 217—218, 250, 252.
 Reichach Simon Tádé államminiszter 60, 217, 223, 231, 233, 241, 244—245, 262, 266, 268, 270.
 rendeletek l. *levelezés*.
 rendőrség 12, 67, 72, 90, 94, 139, 173¹, 181, 204, 332—333, 341, 378, 542—543, 612. V. ö. *bécsi rendőrmínisztérium*.
 Reps l. *Kóhalom*.
 Révay György br. túróczy főispán 175.
 Révai Miklós 2, 15—17, 22, 25, 27, 41, 47, 55, 57, 58, 73², 75, 85, 91, 94, 221—223, 237.
 Reviczky Ádám gr. kancellár 109, 132, 137, 140, 143—147, 149, 307, 367, 370, 378, 395, 404, 409, 411—413, 415, 424—427, 431, 432, 434—436, 445—446, 453—457, 464—465, 476—478, 480, 485—487 l. *még kancellár*.
 Rhédey Lajos gr. 294.
 Richelieu 11, 54.
 Rio Janeiro 486.
 Rohonczy János veszprémi követ 325, 333.
 római birodalom 554.
 romantika 19, 26¹, 63, 95, 134.
 Rosenfeld András erd. kanc. tanácsos 218, 250—251.
 Rosenfeld Frigyes 60, 216.
 Rosenfeld Károly Lajos kamarai tanácsos 528, 621.
 Rotteck Károly 135, 201.
 Rousseau 59, 82, 95.
 Rózsahegy 235, 531, 540.
 Rozsnyó 235, 531, 540.
 röpiratok (röpiratirodalom) 28¹, 40, 98—99, 134, 139, 151, 171, 176, 199, 202, 203⁴, 205, 226—227.
 Rudnay Sándor primás 122, 343/a, l. *még primás*.
 Rudolf magyar király 528.
 rusznyákok (rutének) 42, 148, 199, 220, 225, 236.
 Sajtó 88, 134, 139, 200, 205, 322, V. ö. *hírlapok*.
 sajtótörvény 418, 467, 471, 473, 477, 479, 492, 501⁴, 503, 511.
 Salernói Lipót herceg 514.
 Sándor Lipót főherceg, nádor 40, 48, 53, 59², 66, 73—74, 221, 227—228, 238—242, 244—246, 252—255.
 Sárközy Kázmér Fejér vármegye követe 149, 488.
 Sáros vármegye 142, 291, 328—329, 403, 533 o.-gy. követe Péchy János.
 Sátoraljaújhely (Ujhely) 531.
 savoyai népszavazás 26.
 Schässburg l. *Segesvár*.
 Schiller 85.
 Schittlersberg August Veit államtanácsos 304.
 Schleiermacher Frigyes Ernő 201.
 Schlesvig-Holstein 196—197.
 Schlözer Ágost Lajos 20³.
 Schönbrunn 600.
 Schreiber Simon szász követ 165, 545.
 Schwartner Márton 51², 72, 94.
 Schwitzer államtanácsos 318.
 Scitovszky János rozsnyói püspök 177.
 Sedlnitzky József gr. rendőrfőnök 107, 186—188, 309, 378, 511, 515, 549.
 Segesvár (Schässburg) 169, 578.
 Seibt Károly Henrik prágai professzor 65.
 Selmezbánya 235, 531.
 Semsey András kanc. ref., majd személynök 218, 221, 250, 272, 296—297.
 sérelmek (gravamina) 32, 34, 76, 79, 137, 162, 179, 181², 182, 299—304, 313—315, 324, 333, 348—355, 362—

- 372, 378—395, 398, 411, 416—424, 465—467.
 Siebenbürgen l. *Erdély*.
 Siebenbürgisches Wochenblatt 616.
 Sigray Károly gr. somogyi főispán 92³.
 Simai Kristóf 22.
 Skerletz József vasi követ 342, 346.
 „Slavy dcera“ Kollár Jánostól 134.
 Smith Ádám 58.
 sokácok 100.
 sóhivatalok 30, 33, 81, 85, 219, 253, 257—258, 498, 623. V. ö. *kamarai hivatalok*.
 sókérdés 70, 395.
 Somogy megye 467; o.-gy. követe Somssich Pongrátz.
 Somogyi János államtanácsos 66—67, 77, 271—273, 275, 279, 281—282, 288, 304.
 Somssich Pongrátz gr. somogyi követ, személynök, majd államtanácsos 346, 432, 478, 493, 501, 522, 527—529, 532, 539, 550—551, 561—562, 577, 583, 592, 603, 615, 621, 624 l. *még személynök*.
 Sonnenfels József 11—12, 19¹, 122.
 Sopron (Ödenburg) 24, 55⁴, 235, 330, 345; o.-gy. követe Wagner Ferenc.
 Sopron vármegye 100¹, 378, 398, 533, o.-gy. követe Nagy Pál.
 spanyol nyelv 55².
 spanyolok 10, 18, 158.
 Spielmann Antal br. referendarius 33², 35, 48—49, 51, 53, 228, 246, 253—255.
 Staatskanzlei l. *kancelláriák főcímző alatt titkos udv. és államkancellária*.
 Staatskonferenz l. *államkonferencia*.
 Staatslexicon (Rotteck-Welcker) 201.
 Staatsrat l. *államtanács*.
 Stadion János Fülöp külügyminiszter 305.
 Stájerország l. *Stiria*.
 Stanislawow 516.
 Stettner Mátyás udv. tanácsos 500.
 Stifft András br. államtanácsos 89, 114, 117, 376, 401, 416.
 Stiria 67, 346.
 Stojka (Sztójka) Imre máramarosi követ 329, 344—345.
 Stratimirovich érsek 196².
 Strohmayr Ignác Antal udv. ágens 55², 4.
 Stry 516.
 Studienhofkommission l. *bécsi udv. tanulm. bizottság*.
 Stuhlweißenburger Komitat l. *Fejér vármegye*.
 Stully ferencendi szerzetes 269.
 Stur Lajos 198.
 Sugh György pozsegai mérnök 233.
 Sumerau br. rendőrőrnök 298, 304—305.
 svábok 30, 89. V. ö. *német gyarmatosok*.
 Svaizer főkamagróf 183.
 Svájc 97.
 Syrmia l. *Szerémseg*.
 Szabadka (Maria-Theresiopel) 331, 344; o.-gy. követe Mukits, Simon.
 szabadkőművesség 35, 38, 41, 63, 69, 127.
 Szabó Dávid 22.
 Szabolcs vármegye 34, 55⁴, 177—178, 403, 419, 467—468; o.-gy. követei Dessewffy József gr., Vay István, Vay József.
 Szabó Pál apát 58¹.
 Szakolcza 531, 540.
 számadások nyelve 183, 277—278, 285, 288, 485—486, 491, 498, 503, 511. V. ö. *gazdasági számadások*.
 számvevőség l. *bécsi főszámszék, magyar-erdélyi udv. számvevőség*.
 szász hatóságok 165, 526—527, 544—545, 578—584, 590—591, 622.
 szász iskolák 168, 525, 545, 617.
 Szászky János geográfus 30.
 szászok 60—61, 95—96, 108⁵, 164—170, 217—218, 250—252, 321, 524—530, 533—535, 544—549, 579, 581—585, 616, 621—622.
 Szászország 104.
 Szászváros követei l. *Keserű Sándor, Lészay Antal, Lőrén József, Wagner Frigyes*.
 Szatmár (Szatmár-Németi) 311, 320, 345, 531; o.-gy. követe Csorja József.
 Szatmár vármegye 34, 174, 178 o. gy. követe Izsák.
 Széchenyi Ferenc gr. 20, 32, 332.
 Széchenyi István gr. 2, 72, 101, 121, 128—130, 140, 158, 160, 173¹—174, 203⁴, 205—208, 323, 332—333, 355, 404, 406, 556.
 Széchenyi könyvtár 365.
 Szécsen Miklós gr. magyar udv. kamara elnöke 130, 556, 613—615.
 Szeged 125, 357—358, 412, 467—468, 531.

- Szegedy Ferenc zalai követ 344, 346—347.
- Székelyek 100, 169, 251, 275, 525, 528, 534—535. V. ö. *erdélyi nemzetek*.
- Székesfehérvár 24², 204¹, 468.
- személynök 144, 307, 323, 394. V. ö. *Majláth I. II. György, Mérey Sándor, Semsey András, Somssich Pongrác, Szerencsy István, Szögyényi Zsigmond, Ürményi József*.
- Szemere Bertalan 157—158, 160.
- szemináriumok 23, 301, 314, 344, 358, 365, 382, 384, 501, 537, 593¹.
- szentbeszédok l. *istentisztelet*
- Szentgyörgy 531, 540.
- Szent István 28, 42, 220, 226—228, 232, 240, 243, 262, 355, 375, 378, 542, 545.
- Szentkirályi László Pest megye követe 79, 293, 296—298.
- Szentkirályi Mór 159, 199.
- szentkorona 19, 24, 44—45, 49, 213—214, 219, 283, 402, 550, 588.
- Szentpétervár l. *Pétervár*
- szentszékek (egyházi törvényszékek) 8, 138, 163, 172, 314, 353, 383, 386, 392, 396, 399, 433, 491, 497, 506, 561, 564, 613.
- szentszövetség 198—199.
- szeparatizmus 50, 69, 119, 160, 292, 294—295, 313, 375, 377, 411, 413, 434, 445, 446, 450, 484, 534, 539, 542.
- szepesi egyházkerület 358.
- Szepessy Ignác br. erdélyi, később pécsi püspök 125, 191, 355, 401.
- Szepes vármegye (Zipser Komitat) 290—291, 346—347, 403, 426, 612 o. gy. követei: Almásy Lajos, Csáky Sándor gr., Gundelfinger, Pfannschmied.
- szépművészeti akadémia 56, 75,
- szervek 1, 71, 81, 100, 196², 199, 612. V. ö. *rákok, illyrek*.
- Szerbia 50.
- szerb iskola 56, 181, 196.
- Szerdahelyi Alajos kanonok 76, 79, 293, 296, 298.
- Szerémség 268, 291.
- Szerém vármegye 152, 157, 403, 467, 490, 556, 558—559, 561.
- Szerencsy István kanc. ref. majd személynök 137, 154—156, 188, 341, 477, 489, 495, 549—554.
- szervezetek 21, 27, 58, 128, 537. V. ö. *ferencrendiek, jezsuiták, minoriták, piaristák*.
- szervezeti iskolák 189, 565, 569—570. V. ö. *piarista gimnáziumok*.
- Szicília 523.
- Szigeet l. *Máramarossziget*.
- Szilasy József ítélőmester 272.
- Szilázia 327, 511.
- színház 81—82, 132¹, 171. V. ö. *magyar, német színház*.
- szlávbarátság 66, 118, 194, 199.
- szláv egység 120¹, 512, 515. V. ö. *pánszlávizmus*.
- szláv nacionalizmus 72—73, 107.
- szláv nyelv 91, 112—113, 117, 181, 294, 309—310, 318—319, 351, 356—357, 511—513, 515, 516, 518, 561. V. ö. *egyenként is*.
- szlávok 20, 49, 51², 64, 70, 72—73, 100, 107—108, 118, 128, 133—134, 136, 139, 159, 167, 190⁴, 198, 201—204, 292, 309, 409, 449, 478, 512—513, 516, 532, 536—538, 541—542, 554, 563. V. ö. *csehek, horvátok, illyrek*.
- Szlavonia (szlapon megyék, követei) 151, 157, 159, 161, 163, 219—220, 224^a, 268, 283¹, 292, 313, 327, 334, 379, 451, 466, 463, 478, 539, 552, 555—556, 561, 573, 612, 618.
- szlavoniai iskolák 283, 466, 573, 618.
- szlávosság (tótosság) 34, 172, 344.
- szlovákok l. *tótok*.
- szlovének 65, 100.
- Szmrecsányi János árvai követ 123, 347.
- szolgabírák l. *vármegyei hivatalnokok*.
- Szombathely 125, 190⁴, 357, 531.
- szombathelyi liceumi kör 190⁴.
- „Szózat“ Wesselényi Miklóstól 181¹, 201.
- Szögyényi László alkancellár 161, 176, 549—550, 560—561, 603, 606.
- Szögyényi Zsigmond személynök 309, l. még *személynök* 307, 323, *alkancellár* 365.
- Sztojka Imre l. *Stojka Imre*.
- Táblák l. *királyi, kerületi, banális tábla*.
- Takács Gáspár pozsonyi követ 326.
- tanárok 16, 21, 24, 55⁴, 65, 119, 189, 212, 216, 264—265, 318, 326, 413, 531, 542, 565, 570, 573, 575—576, 616. V. ö. *magyar nyelvtanárak*.
- Táncsics Mihály 182, 623.
- tanítók (iskolamesterek) 34, 58, 79, 124—125, 142, 171, 189, 192—193, 212, 216, 325, 354, 356—359, 365,

- 387, 394, 413, 419—420, 466, 471.
619—620. V. ö. *magyar nyelvtanárók*.
tanítóképzés 79, 125, 191—192. V. ö. *preparandiák*.
tankerületek 532, 1. *győri, kassai, nagyvárad, pozsonyi, zágrábi tankerület*.
tankerületi főigazgatók 193, 196, 211, 259—260, 530—531, 533, 540, 594. V. ö. *Drezmitzer József, Laitsák Ferenc, Török Lajos gr.*
tankönyvek (nyelvtanok) 29, 37, 56, 58, 61, 90, 103, 125, 171, 189—190, 195—196, 211—212, 217, 247, 352, 354, 357, 363, 387, 531—532, 533, 538, 540, 542, 565—566, 572, 574—576, 594, 616—617, 619,
tannyelv 24, 26, 36—37, 42, 58, 83—84, 90—91, 115, 117, 185, 189, 191, 195, 196, 211, 247, 313, 328—329, 419, 466, 507, 539, 542, 545—546, 561, 573, 587, 593¹—594, 620. V. ö. *magyar tanmyelv*.
tantervek (tanrend) 47, 58, 76¹, 90, 191, 194, 196, 213, 222—223, 231, 233, 247, 259—261, 263—265, 283—285, 299, 328, 412, 466, 531—532, 538, 540, 542, 564—577, 617—619.
tanulmányi alap 221—222, 225, 269, 290, 296, 302, 382, 466.
tanulmányi bizottságok 48, 50, 56—59, 74, 76, 90, 125, 135, 139, 148, 172—173, 188—189, 195, 213, 218, 223, 227, 231, 237, 247, 266—267, 269, 283—284, 287, 299—300, 366, 372, 379, 394, 397—398, 504, 570, 573. V. ö. *bécsi udv., magyar udv., budai tanulmányi bizottságok*.
tanuló ifjúság 317—318.
tanügy 56, 59², 234, 299, 433, 531—532, 535, 594, V. ö. *közoktatás*.
tanügyi elaboratum 74—76, 79, 617, 618.
tárnoki szék 153, 506, 508—509, 511.
tarnowi lázadás 170, 528.
társadalmi szerződés 11, 97.
„Társalkodó” 412.
Tartler János szász követ 218.
tatárok 100, 102.
Teleki erd. kancelláriai referens 218.
Teleki Domokos gr. 621.
Teleki József gr. m. kanc. tanácsos, majd erdélyi gubernátor 169, 188, 446, 477, 524, 527.
Teleki László gr. 101—102.
Teleki Pál gr. 321.
Teleki Sámuel gr. erdélyi kancellár 60, 90, 217.
Temesvár 70, 235, 531, 540.
Temes vármegye 183, 533.
természettudományi társaság 58¹, 89.
Tersztyánszky Dániel 22.
Tersztyánszky Imre püspök 193, 531—532.
testőrség 1. *magyar nemesi testőrség*.
theologia 194, 315, 384, 531, 540, 569, 593.
Theresianum 184, 324. V. ö. *bécsi magyar intézetek*.
theresianus korszak 63.
thesauráriátus 1. *erdélyi thesauráriátus*.
Thienemann Tivadar 19¹.
Thun Leo gr. 120¹, 200¹.
Tirol 67.
Tisza folyó 27.
Tizsamellék 99.
tiszai kövek 69, 292, 294.
titkos jelentések 47, 67, 69, 83², 182¹, 204, 213, 223, 226, 290—299, 317—318, 322—333, 341—347, 378, 403. V. ö. *denunciálás*.
titkos rendőrség 1. *rendőrség*.
Toldalaghy László gr. 216.
Tolna vármegye 286, 398, 467, 533.
Torkos kancelláriai fogalmazó 551.
Torna vármegye 177, 533, 612; o.-gy. követei: Andrássy György, Lánchy József.
Torontál vármegye 154, 467; o.-gy. követei: Hertelendy Miksa, Kászonyi Sándor, Marczibányi János.
tót (szlovák) nyelv 28, 122, 175, 177¹, 260, 269, 612.
tótok (szlovákok) 1, 25, 27, 29, 34, 42, 52, 82, 91, 98, 100, 122, 124—125, 134, 141—142, 148, 175, 181, 188, 198, 199, 203, 220, 225, 236, 264—265, 292, 294, 327, 343, 511. V. ö. *Felvidék*.
tót (szlovák) papok 23, 30, 79, 172, 203, 265, 343.
Török Lajos gr. kassai tanker. főigazgató 262.
török nyelv 55².
törökök 51², 102, 127, 202, 388, 445.
törvények nyelve 33, 46, 83, 110, 129—130, 132, 136, 138, 141—146, 148, 150, 152—153, 155, 158, 161—162, 165—167, 169—170, 177, 213, 219, 224, 226, 235—237, 257, 271, 275, 299, 304, 313—314, 322, 328, 330, 334—341, 343, 353, 363, 368, 383, 386, 393—395, 398, 403—412, 414,

- 417, 421, 423, 425—436, 445—464,
467, 469—470, 473—478, 480—483,
485, 490—491, 493, 496—497,
501—502, 506, 509—510, 523—524,
526—530, 534—535, 544—550,
554—555, 560—563, 579, 589,
594—601, 604, 606—607, 609, 612,
613, 622.
- törvényhatóságok 7, 37, 46, 50, 51,
76, 83, 153, 158, 162, 168, 172,
179, 183, 185, 212, 224, 226—227,
252, 257, 259, 271, 274—276,
278—279, 281, 286—287, 290—292,
295, 299—303, 308, 311—312,
314, 318, 320, 325, 338, 345—346,
350, 352—353, 357—360, 373,
376—377, 380—383, 385—386,
389—392, 396—399, 403, 408,
414—415, 417—418, 421—422, 433,
436, 448—450, 459, 470—471, 473,
479, 481, 491, 493, 497—498, 501—
503, 506, 510—511, 521—523, 525,
530, 555—556, 558—564, 588,
594—595, 597, 605—606, 608,
612—616. V. ö. *vármegyék, városok.*
- törvénykezés (igazságszolgáltatás) 24,
49, 117—118, 138, 142, 176, 224,
226, 273, 274, 315, 422, 467, 470,
532, 561. V. ö. *perek nyelve, törvény-
székek, vármegyei törvénykezés.*
- törvénykönyv l. *Corpus juris, ausztriai
törvénykönyv.*
- törvényszékek (ítélőszékek) 8, 24—25,
30—31, 46, 60, 64, 83—84, 117—
118, 121, 138, 163—164, 217, 247,
251, 270, 314, 323, 366, 381, 383,
386, 392—393, 396, 397—399, 408,
417, 422, 433, 450, 470, 473, 484,
491, 497, 503, 506, 537, 544, 555—
556, 558—560, 564, 587—588, 605,
613, 615—616, 622. V. ö. *királyi
kúria, királyi tábla, kerületi tábla,
szentszékek, úriszék.*
- Trencsén 151, 235, 407, 531, 540; o.-
gy. követe Bernetzky János.
- Trencsén vármegye 33, 103, 142, 181,
291, 343, 346—347, 398, 426, 467,
533; o.-gy. követei: Borsitzky
István, Prileszky Károly.
- Tripartitum (Hármaskönyv) 39, 45,
85, 220, 431, 445, 501.
- trónörökös 335.
- tudomány (tudósok) 14—17, 23,
25, 27—29, 33, 41, 58, 72, 75, 101,
192—193, 213, 269, 296, 299, 409—
410, 532, 542, 554, 565, 570.
- tudóstársaságok 13, 21, 22, 29, 41,
56—58, 75, 79, 89, 221—223, 237,
269, 299, 326, 328, 354, 387. V. ö.
Magy. Tud. Akadémia.
- túrmezei nemesség 154.
- Túróc vármegye 136, 142, 151, 178,
291, 403, 407, 420, 426, 467—468;
o.-gy. követe: Justh József.
- tübingai jutalomkérdés 72.
- türelmi rendelet 40.
- Tyrnau l. *Nagyszombat,*
- Udvar l. *bécsi udvar,*
- udvari ágensek 40, 55². V. ö. *Conrad
Ferenc, Nestorovich Uros István.*
- udvari kamara l. *kamarák főcímző
alatt bécsi udvari kamara.*
- Ugocsa vármegye 140, 162¹, 398,
467, 533.
- Ujegyház (Leschkirch) 578.
- Ujhely l. *Sátorajaujhely.*
- újoncok 67, 105, 129, 434, 441, 493.
- újságok l. *hírlapok.*
- Újvidék 235.
- Ulászló II. 305.
- ulmi veresség 77, 129, 484.
- Ungvár 235, 531.
- Ung vármegye 149, 533, o.-gy. kö-
vetei: Szerentsy István, Bernáth
Zsigmond.
- Ural 523.
- urbériség (úrbéri törvények) 40,
144—147, 161, 316, 322, 409, 411,
425—427, 430, 432, 435—436, 440,
442, 451, 457, 460, 474, 478, 528,
530, 561, 621.
- úriszék 86, 172, 175, 277—279, 285, 287,
303, 310—312, 316, 320, 329, 378.
- útlevél (utazás) 64, 185—188, 498,
501.
- Ügyvédek 84, 138, 286—287, 346—
347, 353, 376, 386, 390—391, 393,
397, 399, 422, 433, 484, 506.
- Ürményi József személynök 2. 40,
45, 48, 56—57, 66, 75—76, 91,
228, 237², 253—255, 328.
- Ürményi Miklós 82.
- Vác 531.
- Váci káptalan 296.
- vallás (vallási villongás) 28, 101, 127,
139, 152.
- vallásoktatás 191, 247, 260—261,
354, 356, 384, 412, 423—424, 466,
468, 531, 536, 566—569, 576, 618,
620.

- Vályi András pesti egy. tanár 17,
55, 128, 230—231, 259, 269.
vámdeklarációk 64.
vándorkönyvek 172, 185—187.
Varasd 235.
Varasd vármegye 549.
vármegyei (községi) hivatalnokok 8, 46,
53, 75, 82, 125, 142, 171—172,
177, 189, 277—278, 285, 296, 302,
326, 345, 347, 357, 365, 373, 377—
378, 420, 447, 493, 520, 523, 537,
553, 560, 621.
vármegyei jegyzőkönyvek 27, 52,
73—74, 83, 88, 103, 175, 224,
231—233, 238—246, 268, 271,
276—278, 285, 287—288, 329, 350,
353, 373, 383, 385.
vármegyei közigazgatás 53, 79, 82,
84—85, 170—171, 175, 179, 227,
257, 259, 277—278, 285, 287—288,
302, 308, 316—317, 328, 353, 378,
381, 383, 389, 393, 420, 493.
vármegyei házipénztár (cassa domes-
tica) 174, 277, 278, 285.
vármegyei (polgári) törvénykezés
(törvényszékek) 172, 273—274, 277,
285—288, 303, 311—312, 316,
318—320, 353, 373—378, 386, 389,
392—393, 396, 399, 420, 433, 485,
491, 497, 506. V. ö. *úriszék*.
vármegyék 2, 8, 27, 32—34, 36, 46,
52—53, 58, 63, 73—74, 77—80,
82—86, 88, 105, 122—123, 125,
129, 131, 138—140, 146, 155—157,
162—163, 170—187, 190, 193, 219,
226, 231—232, 238, 239, 244, 246,
248—249, 254, 256, 259, 268, 270,
273—274, 276, 278—282, 287—290,
292, 294, 300, 302, 308, 312, 316,
326, 328—329, 332, 344, 346—347,
350—351, 366, 375—378, 385, 393,
398, 408, 432, 434—436, 441, 467,
478, 483, 485, 493, 506, 516—523,
530, 533, 537, 551, 600, 608—610,
612, 617—618 l. *egyenként is*.
városi iskolák 75, 204, 212, 229,
286, 302.
városok 8, 33, 46, 79, 86, 88—89,
122, 124, 148, 172, 189, 204, 212,
219, 226, 277—278, 283, 285, 286,
290—291, 302, 311, 314, 318—320,
322—323, 326—327, 330—331, 339,
344—345, 350—351, 354, 357—358,
365, 378, 385—387, 390, 397^s, 398,
413, 419, 423—424, 468, 472—473,
478, 492, 499, 501, 508, 518, 537,
542, 615, 617.
vasárnapi iskolák 191, 617—619.
Vas vármegye (Eisenburger Komitat)
58², 171¹, 173, 190⁴, 346, 373—377,
533; o.-gy. követe: Skerletz József.
Vay Ábrahám borsodi követ 323,
331—332, 342, 345—347, 355.
Vay István szabolcsi követ 57.
Vay József szabolcsi követ 69^a, 79,
83, 237, 293, 298, 313.
Vécsey br. 290.
Vedres István 31⁴, 95.
Véghelyek l. *határőrvidék*.
Végh István helytartótanácsos, majd
koronaőr 286, 355.
velencei dialektus 11.
velencések 30.
vendek 100, 104.
vend nyelv 260, 310, 356—357.
Verbőczy István 39—40, 45, 82, 85.
Verhovác Miksa zágrábi püspök
224^a.
Verőce vármegye 148, 152, 157,
465—467, 556, 558—559.
Verseggy Ferenc 190, 531.
veszprémi egyházmegye 325.
veszprémi káptalan 152; o.-gy. követe
Bezeredy Miklós.
veszprémi püspök 501.
veszprémi püspöki szeminárium 501.
Veszprém vármegye 58², 102, 162¹
178, 325, 467—468; o.-gy. követei
Bezeredy György, Rohonczy János.
vezényszavak, l. *kommandó szók*.
Villicz Ignác 500.
Virág Benedek 72.
Vitéz János Abaúj követe 82, 324,
332—333.
Vogel Antal 228.
Vogl udvari ágens 313.
Voltaire 9, 18.
Vörösmarty Mihály 2, 195, 207.
Vukovár 466.
Vulkán Sámuel nagyváradi g. kath.
püspök 196².
Wachsmann János szász comes 545.
Wagner Ferenc Sopron követe 323,
330—331, 333, 345, 347.
Wagner Frigyes szászvárosi követ 545.
Wales 104.
Wallis József gr. kabinetí miniszter
2, 54, 69, 81, 308, 312, 317—318.
Weber Simon pozsonyi könyvnyom-
tató 235.
Weidendorff Mihály 216.
Weiss János államtanácsos 115,
522—523.

- Welcker 201.
 Wenger Ignác 213.
 Wenrich Mihály segesvári szenátor 169.
 Wesselényi Farkas br. 216.
 Wesselényi Miklós br. 60, 140, 158, 161², 181¹, 200—202, 404, 406, 425, 431, 435.
 Wessenberg János 113¹.
 westfáliai béke (1648) 539.
 Wien I. Bécs.
 Wieselburger Komitat I. Moson vármegye.
 Wirkner Lajos 425—426, 432, 532.
 Wlassich József 312.
 Wohlgemuth Fülöp 23.
Zágráb (Agram) 235.
 zágrábi akadémia 56, 233, 260, 466, 575.
 zágrábi káptalan 152.
 zágrábi restauráció 154, 550, 560.
 zágrábi tankerület 531—532, 575.
 Zágráb vármegye 154, 549.
 Zalathna 617.
 Zala vármegye 85, 152, 162¹, 178—179, 378, 402; o.-gy. követei: Deák Antal és Ferenc, Szegedy Ferenc.
 Zaránd megye követei I. Gyulay Lajos gr., Kozma Dénes.
 zárdák 314, 384.
 Zay Károly gr. 203.
 Zemplén vármegye 33, 398, 467; o.-gy. követe Lónyay Gábor.
 Zerdahelyi Alajos I. Szerdahelyi Alajos.
 Zeyk Dániel erd. kanc. tan. 217.
 Zeyk József Doboka követe 523.
 Zichy Károly gr. országbíró, udv. kamarai elnök 36, 40, 48, 66, 228, 246, 253—255, 304, 309, 320, 335—337.
 Zichy Károly gr., II., udv. kamarai elnök 322—324, 395.
 Zichy Melanie grófnő 109.
 Zimmermann János György 18, 19¹.
 Zinzendorf Károly gr. állami miniszter 266, 268, 270, 280, 282, 288.
 Zipser Komitat I. Szepes vármegye.
 Zmeskal Móríc árvai követ 123, 329, 490.
 Zólyom vármegye 34, 175; o.-gy. követe Radvánszky Antal.
 Zombori Bálint ügyvéd 233.
 Zrinyiek 164.
 Zrinyi Miklós 94.
Zsidó iskola 181.
 zsidók 64, 100, 185, 236.
 Zsigmond magyar király 49.
 Zsófia főhercegnő 514.
 Zsolna 235, 531, 540.

TARTALOM.

	Lap
Előszó az „Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez“ című sorozathoz	V
Előszó	1

BEVEZETÉS.

I. Az 1790. év nyelvi mozgalmának gyökerei	7
II. A nyelvi mozgalom Ferenc abszolutizmusának kialakulásáig	32
III. Ferenc kabineti abszolutizmusa alatt 1825-ig	62
IV. A magyar államnyelv	105
1. A bécsi kormány álláspontja 1825 után	105
2. A magyar államnyelv az országgyűléseken, 1825—48	120
3. A magyar államnyelv a hatóságokban, közoktatásban és a közön- ség körében	170

IRATOK.

1. 1790 április 20. A helytartótanács körrendelete a közoktatásban a német nyelv helyébe a latin és magyar nyelv bevezetéséről	211
2. 1790 jún. 11. A rendek tárgyalása és határozata az országgyűlési üzenetek és jegyzőkönyvek magyar nyelvre dolgában	213
3. 1790 aug. 9. Az erdélyi országgyűlés törvényjavaslatának a magyar nyelvre vonatkozó szakaszai	216
4. [1790 aug.] Az országgyűlés vegyes bizottságától kidolgozott kir. hitlevéltervezetnek a magyar nyelvre vonatkozó része	218
5. [1790 aug. — szept.] Izdenczy államtanácsos votuma a kerületi hitlevél-tervezetnek a magyar államnyelvet kívánó szakaszairól	220
6. 1790 szept. 4—6. Az államtanács irata Révai Miklós akadémiai tervéről	221
7. 1790 szept. 5. Az országgyűlésnek magyarnyelvi törvényjavaslata	223
8. 1790 szept. 21. Az 1790 szept. 5-iki feliratra adott kir. válaszleiratnak a magyar nyelvre vonatkozó része	224
9. [1790 okt.] Izdenczy votuma a koronázás előtti 8. szakasz dolgában	225
10. 1790 nov. 14. Az országgyűlés újabb feliratának a 8. szakaszra vonatkozó része	227
11. 1791 jan. 8. A kir. válaszleiratnak a 8. szakaszra vonatkozó része	227
12. 1791 márc. 12. Az 1790—91: 16. t.-cikk	229

	Lap
13. 1791 ápr. 16—19. Az államtanács irata a pesti egyetemen a magyar nyelv és irodalom tanári széke betöltése tárgyában	229
14. 1791 júl. 8 — aug. 2. Az államtanács irata a magyar nyelvű vármegyei jegyzőkönyvek felterjesztése dolgában	231
15. 1791 okt. 14—19. Az államtanács irata az öt akadémiára kinevezendő magyar nyelv- és irodalmi tanárok dolgában	233
16. 1791 szept. 24 — okt. 1. Az államtanács irata az országgyűlésen hozott törvények magyar nyelvű kiadásáról	235
17. 1791 szept. 29. A tanulmányi ügyben kiküldött orsz. bizottság határozata a magyar hivatalos nyelvről	237
18. 1791 szept. 29. A m. kancellária felterjesztése a vármegyei jegyzőkönyveknek magyar nyelven való beterjesztése dolgában	238
19. 1791 okt. 26 — nov. 1., 1791 nov. 1—20. Az államtanács két irata a m. kancelláriának a magyar nyelvű vármegyei jegyzőkönyvek dolgában tett felterjesztéséről	240
20. Az 1790:31. erdélyi t.-cikk	247
21. [1791—93] Az elemi iskolai magyar nyelv tanításra való utasítás javaslata	247
22. 1792 jan. 19. A m. kancellária felterjesztése Bihar vármegye egy felirata alkalmából a katonasággal való levelezés és a benyújtott kérvényeknek nyelve dolgában	248
23. 1792 ápr. 16. A br. Reischach államminiszter elnöklete alatt működő bizottság jegyzőkönyve az 1790—91. erdélyi országgyűlés 46. t.-cikk javaslatáról	250
24. 1792 jún. 20. Az országgyűlés feliratának a magyar nyelvre vonatkozó része	252
25. 1792 jún. 21. Buda. A Ferenc király elnöklete alatt tartott magyar konferencia jegyzőkönyvének az országgyűlés jún. 20. felirata magyar nyelvű szakaszával foglalkozó része	253
26. 1792. jún. 22. Az 1792 jún. 20. felíratra adott kir. válaszleiratnak a magyar nyelvre vonatkozó része	256
27. 1792 jún. 26. Az 1792:7. t.-cikk	258
28. 1792 okt. 12—19. Az államtanács irata a magyar nyelvnek gimnáziumi tantervéről	259
29. 1793 okt. 28. A m. kancellária felterjesztése a magyar nyelvnek gimnáziumokban leendő eredményesebb tanításáról	262
30. 1793 nov. 9—23. Az államtanács votuma a m. kancelláriának 1793 okt. 28. felterjesztéséről a magyar nyelv eredményesebb tanítása dolgában	266
31. 1795 okt. 16. Izdenczy államtanácsos votuma a magyar nyelv tanítására költött összegről	269
32. 1802 júl. 23. A m. kancellária felterjesztése ifj. Péchy Imre bihar-vármegyei alispánnak a magyar nyelv terjesztéséről szóló kézirata dolgában	270
33. 1803 aug. 17. János főhg., Károly főhg. hadügyminiszter helyettese átirata a m. kancelláriához a magyar ezredekbeli tiszteknek magyar nyelvtanítása dolgában	272

	Lap
34. 1805 nov. 2. Az országgyűlés felirata a magyar nyelv dolgában . . .	272
35. 1805 nov. 4—5. Az államtanács irata az országgyűléstől felterjesztett magyar nyelvi t.javaslatról	274
36. 1805 nov. 7. Az 1805:4. t.-cikk	276
37. 1805 nov. 22. Pestvármegye közgyűlési határozata a magyar nyelv ügyében	276
38. 1806 ápr. 25. Az államtanács irata a m. udv. kamarai hivataloknak magyar nyelvű hivatalos levelezése dolgában	278
39. 1806 szept. 9. Az államtanács irata a vármegyéknek a katonai hatóságokkal való levelezése és a kancelláriához küldött magyar felterjesztései dolgában	280
40. 1806. A Ratio educationisnak a magyar nyelv tanítására vonatkozó részei	283
41. 1807 ápr. 2 — jún. 25. Az államtanács irata Pest- és Bihar vármegyének a magyar nyelv hivatalos használatát illető határozatairól	285
42. 1807 ápr. 3. A m. kancelláriától felterjesztett magyar nyelvű hivatalos címzések	288
43. 1807 okt. 26. Drevenyák titkos jelentése a magyar nyelv ügyében való országgyűlési tárgyalásról	290
44. 1807 okt. 29 — nov. 7. Baldacci államtanácsos négy kabinet-i véleménye a magyar nyelv ügyében folytatott országgyűlési tárgyalásokról	291
45. 1807 okt. 31. Baldacci államtanácsos kabinet-i véleménye a Nemz. Múzeumot illető országgyűlési tárgyalásról	294
46. 1807. okt. 31. Csapó titkos jelentése a magyar nyelv ügyében tartott okt. 29., 30. és 31. kerületi ülésekről	295
47. 1807 nov. 13. Az országgyűlési kívánságok és sérelmek közt a magyar nyelvre vonatkozó kívánság	299
48. 1807 nov. 28. A m. kancellária véleménye az országgyűlésnek a magyar nyelv tárgyában felterjesztett 62. sz. sérelméről	303
49. 1807 dec. 15. Baldacci kabinet-i votuma a magyar nyelv dolgában álnév alatt teendő pályakérdésről	304
50. 1807 dec. 19. Bedekovich államtanácsos kabinet-i felterjesztése a magyar nyelvű országgyűlési naplók kiadása dolgában	305
51. 1809 febr. 11. Lorenz államtanácsos kabinet-i véleménye a német nyelvnek általánossá tételéről	309
52. 1809 márc. 2. Az udv. kamara átirata a m. kancelláriához Máramaros megyének az úriszékek nyelvét illető határozata ellen	310
53. 1809. márc. 18. Ud. rendelet a helytartótanács-hoz a magyar nyelvnek a vármegyei igazságszolgáltatásban való, az udv. kamara részéről kifogásolt használata dolgában	311
54. 1811 dec. 9. Wallis gróf kabinet-i véleménye az országgyűlésnek a magyar nyelvet illető tárgyalásairól	312
55. 1811 dec. 19. Az országgyűléstől felirattal felterjesztett magyar nyelvi sérelmek	313
56. 1812 ápr. 24. Kir. válaszeirat az országgyűlésnek 1811 dec. 19-iki, a magyar nyelvet illető feliratára	315

	Lap
57. 1812 aug. 10. Udv. rendelet a magyar nyelvnek a vármegyei igazgatásban való használatáról	316
58. 1813 jún. 15. Az államtanács irata a pesti kegyesrendi gimnázium ellen felmerült gyanúról, hogy ott a tanítási nyelv magyar volna	317
59. 1819 dec. 16. Az államtanács irata a szab. kir. városok hivatalos nyelvéről	318
60. 1820 jan. 27. Az államtanács irata az erdélyi magyar nyelvművelő társaságról	321
61. 1825 nov. 3. Gr. Zichy Károly m. kamarai elnök titkos jelentése az eznap-i kerületi ülésről a magyar nyelv tárgyában	322
62. 1825 nov. 3. Titkos jelentés az eznap-i kerületi ülésről a magyar nyelv tárgyában	324
63—67. 1826 jan. 20 — nov. 3. A törvények kéthasábos, magyar és latin nyelvű szövegére vonatkozó iratok:	
63. 1826 jan. 20. Az országgyűlés feliratának a törvények szövegére vonatkozó része	334
64. 1826 ápr. 9. Az 1826 jan. 20-iki felíratra adott kir. válaszeleirtnak a törvények szövegére vonatkozó része	334
65. [1826 jún.] József nádor és gr. Zichy Károly véleményei az 1826 jún. 10-iki felíratra adandó kir. válaszeleirtről, a törvények magyar szövege dolgában	335
66. 1826 okt. 6. Az országgyűlés felirata az 1826 szept. 9. kir. leiratra a törvények szövege dolgában	337
67. 1826 okt. 30. Az államkonferencia irata az 1826 okt. 6. országgyűlési felíratra adandó kir. válasz dolgában	338
68. 1826 jan. 20. Titkos jelentés az eznap-i ker. ülésről a magyar nyelv tárgyában	341
69. 1826 ápr. 17. Az országgyűléstől felíratlal felterjesztett előkelő sérelmek és kívánságok közt a magyar nyelvre vonatkozó rész	348
70. 1826 ápr. 17. A magyar nyelv kényszerítés nélküli terjesztéséről való országgyűlési javaslat	355
71. 1826 május 26. A magyar kancellária votuma az előkelő sérelmek magy. nyelvi részéről	362
72. 1827 jan. 29. József nádor véleménye az előkelő sérelmek magyar nyelvi részéről	366
73. 1827 márc. 28. Az államkonferencia az előkelő sérelmek magyar nyelvi részéről	367
74. 1827 márc. 28-hoz. Az előkelő sérelmek magyar nyelvi részére adandó kir. válaszeleirat három tervezete	368
75. 1827 ápr. 7. és 10. József nádornak és az államkonferenciának újabb javaslatai a magyar nyelvi előkelő sérelemre adandó kir. leirat szövege tárgyában	370
76. 1827 ápr. 11. Kir. válaszeleirat az előkelő sérelmek magyar nyelvi részét illetőleg	372

	Lap
77. [1829 jan.] A tanulmányi ügyben kiküldött orsz. bizottság t.-javaslatának a magyar oktatásra vonatkozó része	372
78. 1830 ápr. 4. Az államtanács irata Vas vármegyének határozatáról, mely szerint a pörök ezután magyar nyelven folytatandók és a céhekbe csak magyarul tudó mesterek vehetők fel	373
79. 1830 nov. 2. A m. kancellária felterjesztése az előkelő sérelmek 12., magyar nyelvű szakaszáról	378
80. 1830 dec. 2. Kir. válaszleirat az 1830 okt. 17-iki felirat magyar nyelvű részéről	396
81. 1830 dec. 20. Az 1830:8. t.-cikk	399
82. 1832 ápr. 1 — aug. 16. Az államtanács irata Esztergom vármegyének a vezetékeknek magyarosítását illető felirata dolgában	399
83. 1833 jan. 10. A rendek üzenete, melyben a főrendeket magyar nyelven készítenő üzenetekre szólítják fel	401
84. 1833 jan. 10. A rendek üzenete a főrendekhez egyedül magyar nyelvű feliratok és törvények dolgában	403
85. 1833 febr. 8. A rendek első viszonyüzenete a magyar nyelvű feliratok és törvények ügyében adott főrendi válasza	404
86. 1833 márc. 30. Az országgyűlés felirata magyar nyelvű feliratok, kir. válaszleiratok és törvények érdekében	407
87. 1833 aug. 20. Metternich votuma az országgyűlés 1833 márc. 30-iki felirata dolgában	408
88. 1833 aug. 27. Reviczky kancellár Mérey Sándor, m. kir. tart. biztossági főigazgatóhoz a szegedi líceumban a magyar tannyelv megakadályozása érdekében	412
89. 1833 aug. 28. Reviczky Metternichhez Kintzl főhadnagy magyar nyelv elleni beadványa dolgában	413
90. 1834 jan. 3. A kabinetiroda irata a cseh nyelv iskolai tanításának kiterjesztéséről	415
91. 1835 júl. 5. A magyar nyelvről szóló sérelmek és kívánságok alsó táblai javaslata	416
92. 1835 aug. 2. A főrendek válasza a magyar nyelvű sérelemnek júl. 5-iki alsó táblai szövegére	420
93. 1835 szept. 8. Reviczky Metternichnek: a magyar nyelv ügyében kiadott kir. leirat publikálásának elhalasztásáért József nádort okolja	424
94. 1835 okt. 5. Kir. válaszleirat az 1833 márc. 30-iki feliratra	425
95. 1835 nov. 24. A rendek üzenete a főrendekhez az 1835 okt. 5-iki kir. válaszleiratot illetőleg	427
96. 1835 dec. 1. A főrendek viszonyüzenete a rendek 1835 nov. 24-iki üzenetére	430
97. 1835 dec. 12. Gr. Mailáth Antalnak Metternich felszólítására készített memoranduma a nádornak a magyar nyelv ügyében való közbenjárása tárgyában	432
98. 1836 jan. 18. József nádor levele Reviczky kancellárhoz, a magyar nyelvű törekvéseknek állítólag monarchia-ellenes jellegéről	434

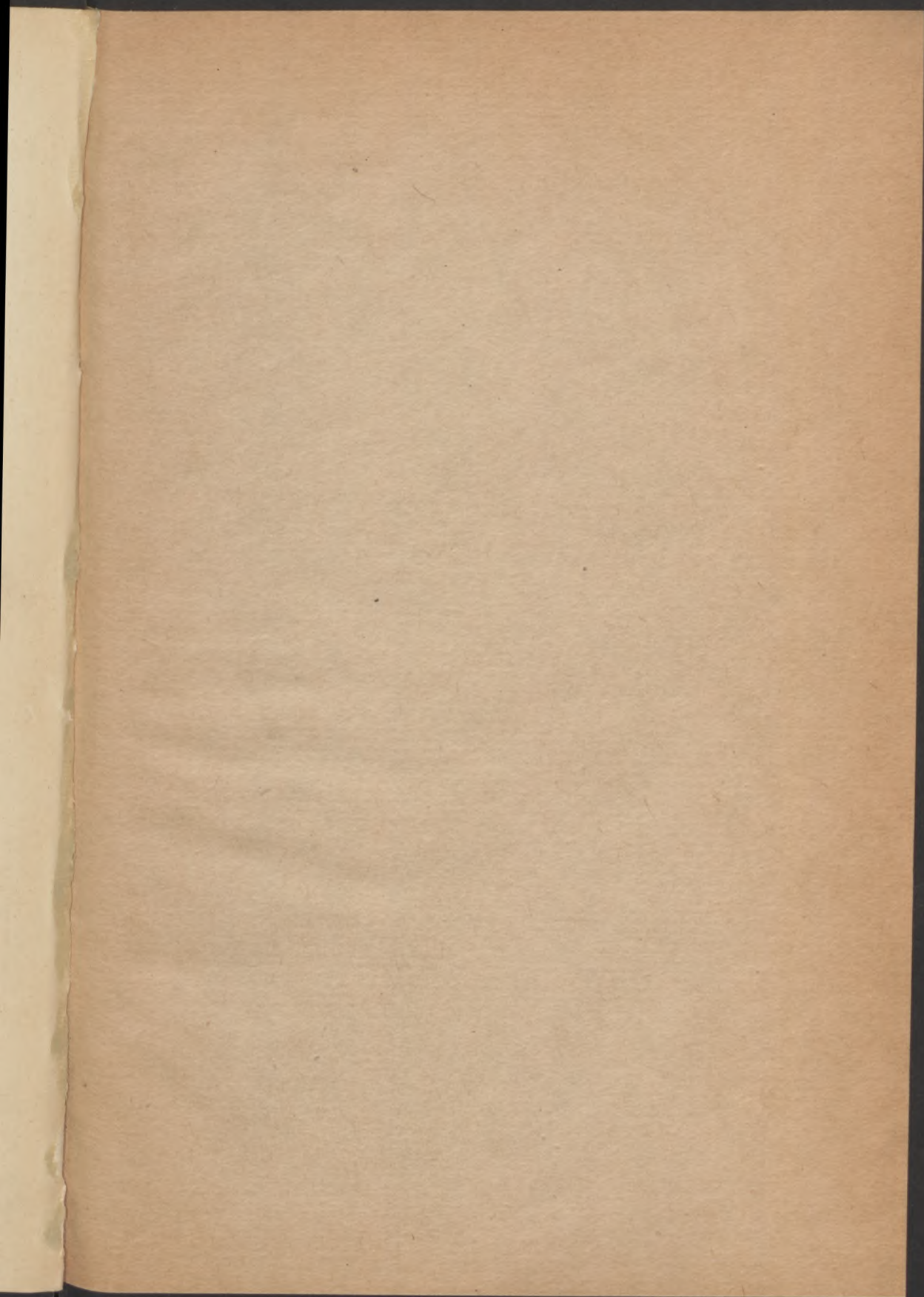
	Lap
99—104. 1836 jan. 29 — febr. 12. A nádori intermediáció a magyar nyelv ügyében: József nádor és Metternich levelezése és gr. Mailáth Antal küldetése:	
99. 1836 jan. 29. József nádor Metternichnek	436
100. 1836 jan. 30. Metternich József nádornak	437
101. 1836 febr. 1. József nádor Metternichnek	438
102. 1836 febr. 4. Gr. Mailáth Antal jelentése küldetéséről Metternichnek	440
103. 1836 febr. 7. Metternich József nádornak	442
104. 1836 febr. 7. Metternich titkos utasítása gr. Mailáth Antal számára	443
105—108. 1836 febr. 12—17. Az államkonferencia iratai a nádori intermediációról:	
105. 1836 febr. 12. Mailáth György államtanácsos votuma . . .	446
106. [1836 febr. 12.] Purkhart Norbert államtanácsos votuma . .	450
107. 1836 febr. 12. Reviczky m. kancellár votuma	453
108. 1836 febr. 17. Kir. kézirat József nádorhoz, a magyar nyelv ügyében való nádori közbenjárás tárgyában	457
109. 1836 febr. 17. Metternich gr. Mailáth Antalnak, a magyar nyelv ügyében kiadandó kir. kézirat értelméről és a kapcsolt részeknek ez ügyben állásfoglalásra indításáról	459
110. 1836 márc. 4. Kir. kézirat József nádornak, melylyel neki az országgyűlés 1836 márc. 3-iki felirata visszaküldetik azért, hogy azt magyarul is írja alá	460
111. 1836 márc. 8. József nádor a királyhoz: megokolja, miért írta alá a rendek feliratát csak magyar nyelven	461
112. 1836 márc. 9. Verőcze vármegye kérése az országgyűlési sérelmek és kívánatok közt a magyar nyelv bővebb ismerete és kiművelése tárgyában	465
113. 1836 márc. 16. Az országgyűlés felirata a magyar nyelv ügyében	467
114. 1836 ápr. 17. József nádor Metternichnek a törvények magyar szövegének eredeti voltáról	474
115. 1836 ápr. 24. Reviczky Metternichnek, a feliratoknak a nádor által történt csak magyarnyelvű aláírásáról	476
116. 1836 ápr. 26. Kir. válaszeirat az országgyűlés 1836 márc. 16-iki, magyarnyelvi feliratára	476
117. 1836 ápr. 30. Az országgyűlés felirata az 1836 ápr. 24-iki kir. válaszeleiratra	479
118. 1836 ápr. 30. Kir. kézirat Reviczky kancellárhoz, az 1836 ápr. 30-iki felirattal felterjesztett magyarnyelvi t.-cikk dolgában . . .	480
119. 1836 máj. 1. Kir. válaszeleirat az országgyűlés 1836 ápr. 30-iki magyarnyelvi feliratára	481
120. 1836 máj. 2. A 1832—36:3. t.-cikk	482

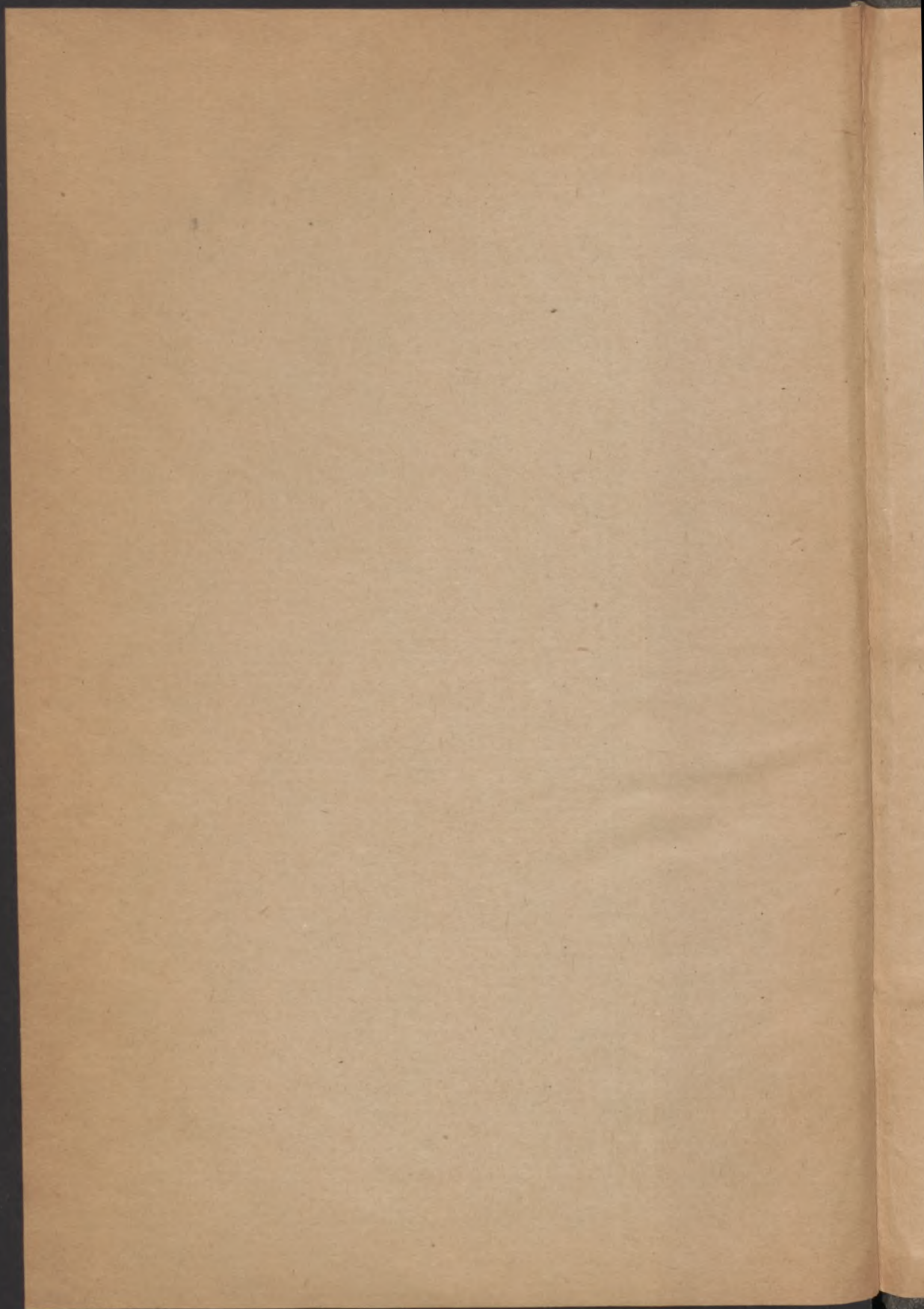
	Lap
121. 1836 aug. 31. Gr. Cziráky Antal országbírónak az országgyűlés után alkalmazandó kormányzási elvekről szóló memorandumából a magyar nyelvkérdést illető rész	482
122. [1836] Névtelen feljelentés Reviczky kancellár, Bartal és br. Mednyánszky udv. tanácsosok ellen, magyar érzelmeik miatt	485
123. 1838 jún. 13. Gr. Pálffy Fidél m. kancellárnak és az államkonferenciának véleményei az országgyűlés előkészítése alkalmával a magyar nyelvet illetőleg	487
124. 1839 jún. 5. A m. kancellária felterjesztése az országgyűlés azon kéréséről, hogy a királyt és királynét magyar nyelven üdvözlhessék	488
125. 1839 jún. 20. Rendi üzenet a főrendekhez, a feliratoknak egyedül magyar nyelven szerkesztése dolgában	490
126. 1839 okt. 17. Az országgyűlés magyarnyelvi törvényjavaslata	490
127. 1839 okt. 19. Metternich votuma a nádornak az egyedül magyar-nyelvű országgyűlési feliratok érdekében való közbenjárása dolgában	492
128. 1840 jan. 31. Az országgyűlés felirata a magyar nyelvről	496
129. 1840 márc. 14. Kir. válaszeirat az 1840 jan. 31. országgyűlési felíratra	500
130. 1840 máj. 4. Országgyűlési felirat a magyar nyelvről, válaszul a márc. 14-iki kir. leíratra	504
131. 1840 máj. 8. Országgyűlési felirat a magyar nyelvről, válaszul a máj. 5-iki kir. leíratra	508
132. 1840 máj. 13. Az 1839—40: 6. t.-cikk	510
133. 1840 jún. 28. júl. 9. Sedlnitzky és Metternich jegyzékváltása egy cseh munka kapcsán a cseh-morva-tót nyelvi és nemzetiségi mozgalomnak a magyarral szemben való pártolásáról	511
134. 1841 jan. 15 — febr. 23. Az államtanács irata az egyesített cseh-osztr. udv. kancellária 1840 dec. 18., a magyar vármegyék és az osztr. hatóságok latin nyelvű levelezése dolgában tett felterjesztéséről	516
135. 1842 márc. 16. Az erdélyi országgyűlésnek felirattal felterjesztett magyarnyelvi t.-javaslata	523
136. 1842 márc. 27. Kir. kézirat a m. kir. udv. tanulmányi bizottsághoz a gimnáziumi magyar tanítási nyelv dolgában	530
137. 1842 máj. 3. József nádor gr. Mailáth Antal kancellárhoz: sürgeti a gimnáziumi magyarnyelvű oktatás érdekében a kir. elhatározást	532
138. 1842 jún. 16. Gr. Hartig osztályfőnök külön votuma a magyar és német nyelvnek Erdélyben diplomatikaivá tételéről	533
139. 1842 jún. 20—26. Az államkonferencia votuma a nádornak 1842 máj. 24-iki, a gimnáziumi magyar tanítási nyelv ügyében kiadott kir. kézirat megváltoztatását kérő felterjesztéséről	536
140. 1842 jún. 29. Kollowrat külön votuma a nádornak 1842 máj. 24-iki felterjesztéséről	541
141. 1842 aug. 1. Az erdélyi országgyűléshez küldött kir. leirat mellékelését képező törvényszöveg	544
142. 1842 szept. 12. A szász nemzet követeinek különvéleménye az erdélyi országgyűlés magyarnyelvi t.-javaslata dolgában	545

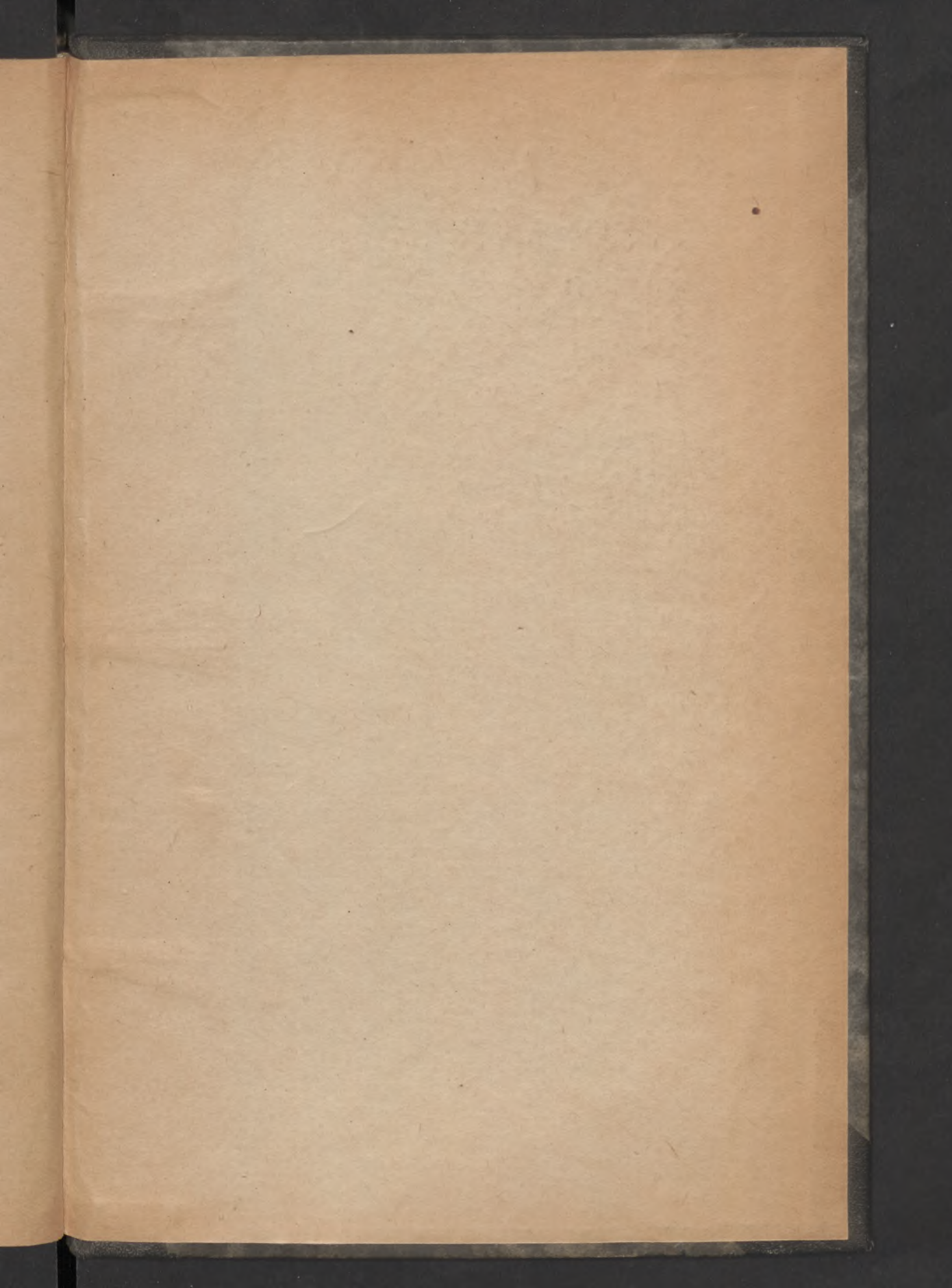
	Lap
143. 1842 nov. 3. Metternichnek br. Jósika Jánoshoz intézett memorandumuma az erdélyi törvényeknek latin szövege tárgyában . . .	548
144. 1843 okt. 12. Kir. leirat a magyar nyelvnek az országgyűlési tárgyalásokban való kizárólagos használatát kimondó 1843 jún. 20-iki rendi határozat ellen	549
145. 1843 dec. 1. Kübeck különvéleménye a magyar nyelvre vonatkozó országgyűlési kívánságok dolgában	554
146. 1843 dec. 11. Az országgyűlés felirata a magyar nyelv tárgyában	555
147. 1844 jan. 23. Kir. válaszeleirat az országgyűlésnek 1843 dec. 11-iki magyarnyelvi feliratára	560
148. 1844 jan. 26 — márc. 27. Az államkonferencia irata a m. udv. kancelláriának 1843 dec. 12-iki, a gimnáziumok rendezését, s azokba a magyar tannyelv bevezetését illető felterjesztése tárgyában	564
149. 1844 jan. 29. A rendek határozata az 1843 jún. 20. és dec. 5-iki határozatnak az 1844 jan. 23-iki kir. leirat hatása alatt való megszüntetéséről	577
150. 1844 febr. 24 — márc. 27. Az államkonferencia irata az erd. udv. kancellária jan. 27-iki, a gubernium és a szász hatóságok levelezési nyelve dolgában tett felterjesztéséről	578
151. 1844 febr. 28. Az országgyűlés felirata az 1844 jan. 23-iki kir. válaszeleiratra, a magyar nyelv ügyében	585
152. 1844 ápr. 4—21. Az államtanács irata az 1844 márc. 27-iki, a szász hatóságok levelezési nyelvét illető kir. kéziratnak Nopcsa Elek erd. kancellár által kért megváltoztatását illetőleg	590
153. 1844 jun. 17. Kir. kézirat József nádorhoz a gimnáziumi magyar tanítási nyelv behozataláról	592
154. 1844 jun. 17. Kir. kézirat Mailáth kancellárhoz, a gimnáziumi magyar tanítási nyelv behozataláról	593
155. 1844 szept. 26 — okt. 9. Az államkonferencia irata a m. udv. kancellária országgyűlési bizottsága 1844 aug. 20-iki, a febr. 28-iki országgyűlési felíratra adandó kir. válaszeleiratot tárgyzó felterjesztése dolgában	594
156. 1844 szept. 29 — dec. 19. Az államkonferencia irata József nádornak sürgető felterjesztése alapján a gimnáziumok rendezéséről és azokba a magyar tannyelv részleges bevezetéséről . . .	602
157. 1844 okt. 9. Kir. válaszeleirat az 1844 febr. 28-iki magyarnyelvi felíratra	603
158. 1844 nov. 8. Az országgyűlés felirata az 1844 okt. 9-iki válaszeleiratra a magyar nyelv ügyében	604
159. 1844 nov. 9. Kir. válaszeleirat az 1844 nov. 8-iki felíratra a magyarnyelvi t.-cikk dolgában	606
160. 1844 nov. 10. A rendek üzenete a főrendekhez a magyarnyelvi t.-cikk szövegezése dolgában	607
161. 1844 nov. 10. Metternich votuma a magyarnyelvi t.-cikk concertatiójánál felmerült nehézségről	608
162. 1844 nov. 11. Kübeck votuma a magyarnyelvi t.-cikk concertatiójánál felmerült nehézségről	609

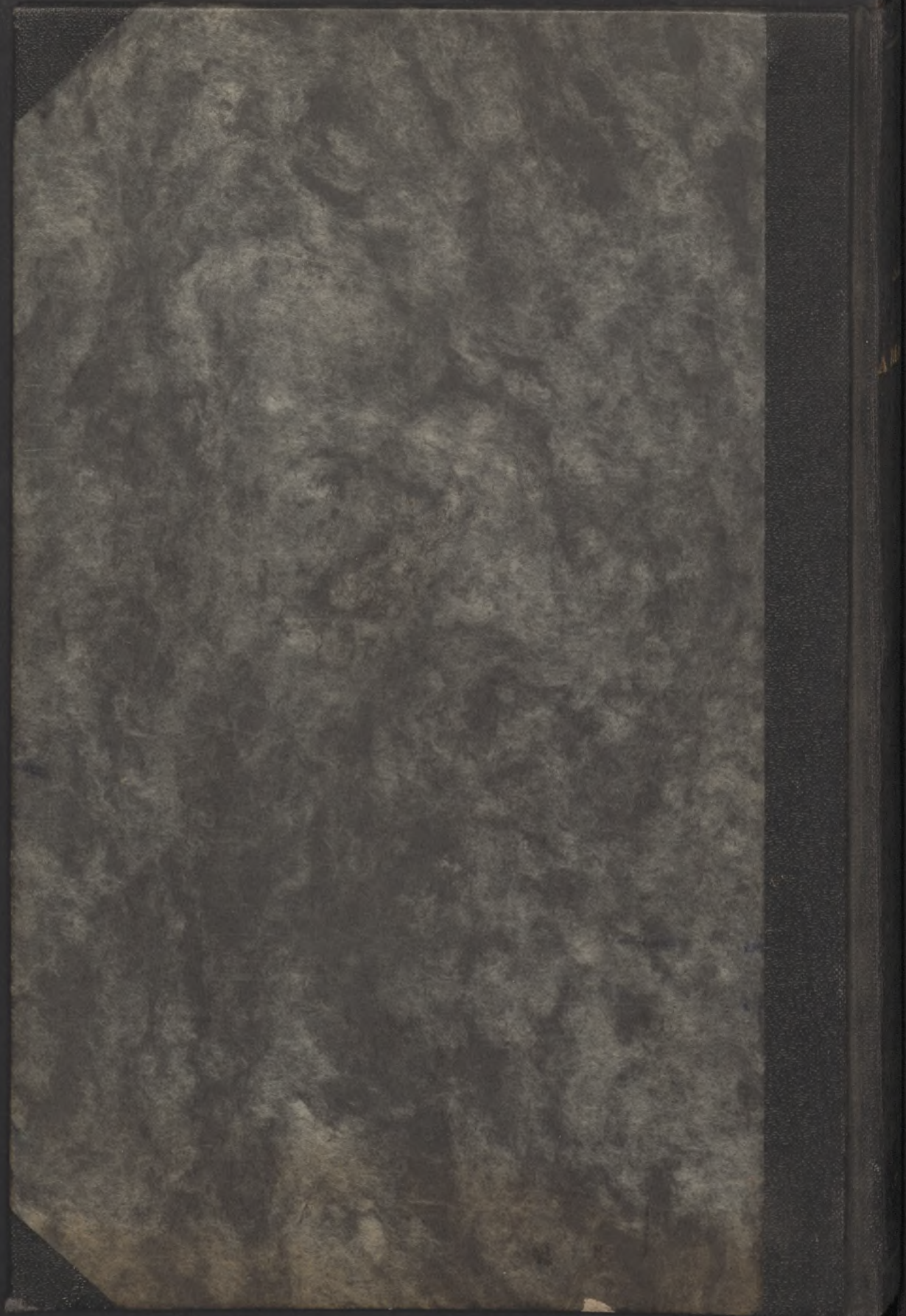
	Lap
163. 1844 nov. 11. Kir. kézirat gr. Mailáth kancellárhoz a magyarnyelvi t.-cikk concertatiójánál felmerült nehézségről	611
164. 1844 nov. 12. Az 1843—44: 2. t.-cikk	612
165. 1845 ápr. 9. Az államkonferencia irata a m. udv. kamara ügymenetében a német nyelv bevezetéséről	613
166. 1845 nov. 8. Kir. kézirat az erdélyi kancelláriának a kolozsvári liceum magyar tannyelve dolgában tett 1842 márc. 10-iki felterjesztésére	616
167. 1846 nov. 26. Az államkonferencia irata a magyar nyelvnek a nem-magyarnyelvű elemi iskolákban tantárgyként bevezetéséről	617
168. 1847 jan. — ápr. Br. Jósika Samu erdélyi alkancellár memorandumának a nyelvkérdésről szóló része	621
169. Az erdélyi 1847: 1. t.-cikk	622
170. 1848 márc. 24. Az államkonferencia votuma a magyar kamarában Csernyus Emanuel kam. tanácsos javaslatára tetteleg bevezetett magyar hivatalos nyelvről	623
Név- és tárgymutató	625

M:2
13.498
11

SZEKFI GYULA
IRATOK
A MAGYAR ALLAMNYELV
KÉRDÉSÉNEK
TÖRTÉNETÉHEZ
1790 - 1848

N. M.